155
KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155 II

1511735/2.

ספר

דברי ימי ישראל

(מיום היות ישראל לעם עד ימי הדור האחרון)

מאת ד"ר **צבי גראֶטץ**.

פרופיסור במדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלא

II.

מתורגם עברית במלואים והוספות עם תוספות הערות והארות מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ.

לְמַעַן יֵדְעוּ דוֹר אַחֲרוֹן בָּנִים יִוָּלֵדוּ
וִיסַפְּרוּ לִבְנֵיהֶם. (תהלים ע"ח, ו')

חלק שני

מימי דור האחרון לפני חרבן בית שני עד חתימת התלמוד.

בעזרת „כל ישראל חברים" בפאריז.

בדפוס ה. ישראל אלאפין נ"י.

ווארשא

תרנ"ג

Диврe Іеме Израиль т. е. Исторія Еврейскаго народа
д-ра Греца
перевелъ Ш. П. Рабиновичъ

Томъ II
ВАРШАВА
1893.

Дозволено Цензурою.
Кіевъ 25 Мая 1893 года

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Типографія И. О. Алапина, Налевки № 47 въ Варшавѣ.

מֹגֵשׁ מֻקְדָּשׁ

לזכר עולם

אל שני הפרנסים הטובים שעמדו לישראל בדורנו והלכו לעולמם בשנה הזאת: רבי הפעלים ואדירי תושיה הרב החכם הגדול בישראל זאדם רבי **איזידור לאֶב** ז"ל והגביר הגבור בעמו, בחבת ציון ועבודת הקדש על הרי ישראל רבי **מיכאל ערלאנגער** ז"ל. שני חברי הועד הראשי **לכל ישראל חברים** בפאריז. —

טוב שם משמן טוב. שמן טוב נוהג בחיים ושם טוב נוהג בחיים ובמתים. (מדרש קהלת ב).

את שני בני היצהר אלה — זקני החכמים ופרנסי ישראל נכבדתי לדעת להכיר ולהוקיר זה שנתים ימים ובקדש חזיתים: בהיותם עומדים ומשמשים בהיכל הצדקה והחסד וידיהם מלאות עבודה לקדם בלחם נודדים, להושיע דכאי רוח, לחדש נשברי לב ולרפא מחץ מכותם. שני אדירי־תושיה אלה היו גבורי החכמה והצדקה בעולמו של ישראל —: בעולם האצילות ועולם העשיה, רבי־פעלים העוסקים בצרכי הצבור הישראלי באמונה, אלה היו עושי ההיסתוריה הישראלית במפעליהם הכבירים והנאורים בימי דור אחד וגם יוצריה מרחוק — בהיותם צופים לבית ישראל, לבם פתוח, עיניהם פקוחות ואזניהם קשובות אל כל הנעשָׂה והנעשֶׂה לישראל ובישראל מלפנים והיום, וגורל בני הלאם הישראלי בכל ארצות פזוריהם נגע בלבם ויהי שיחם והגיונם מטל ילדותם עד רגעי חייהם האחרונים — שניהם היו בעלי תורה ועבודה; ומתורת בינה לעתים בישראל חכמו ויתבוננו לדעת את המעשה אשר יעשה ישראל ויקום ויחיה חיי־עולמים. רבי איזידור לאֶב עשה לו שם עולם בספריו המחֻכמים, אשר בם יספר דברי ימי ישראל בארצות דרום וצפון, בעבר ובהוֶה בהרביצו תורת בינה לעתים בישראל בבית מדרש הרבנים בפאריז, בעמדו לימין רבי יצחק כרֶמיה נ"ע, ביסדו אשיות חברת „**כל ישראל חברים**" על מכוניה בל תמוט, ובצאתו עוד לפני חמש

M. T. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

ועשרים שנה אל אחיו לראות בסבלותם. ורבי מיכאל ערלאנגער הגביר באחיו ובנם של רבנים וגדולי תורה , היה גם עוסק בתורה ועבודת הצדקה הכללית והפרטית, בעמו ובעדתו, ועיניו צפו למרחוק לבנות בנין עדי עד על אדמת הארץ, אשר שם צוה ה׳ את הברכה לעמו ישראל מימות עולם, ויהי שש לעשות צדק עם אחינו אנשי גאולתנו עובדי אדמת הקדש ולחוש לרְוָחָתָם לתשועתם.

שני השלמים האלה המתלוננים היום בצל שדי – והרב הגדול הכהן המורה לצדקה רבי צדוק כהן שליט״א שר התורה לכנסת ישראל בצרפת ומדינותיה– יִבָּדֵל לחיים טובים וארוכים – היו גם רֵעים־אהובים להרב המחבר נ״ע – (אשר היה חבר הועד המרכזי לכי״ח מיום הוסדה). והמה הרהיבוני ויחזקו את לבי לשקוד על עבודתי ולהשלימה בעזה״י, גם נתנו לי עֹז ישועתם ויתמכוני בימין צדקם. על כן הנני מציב להם במקום הזה יד ושם עולם, להיות זכרם ברוך וצדקתם לעולם תעמוד כימי העם אשר דברי ימיו יְסֻפרו לדור בספר הזה. עליהם ועל כיוצא בהם אמרו חכמינו: „טוב שם משמן טוב״. שמן טוב (עֹשר וגדולה) נוהג בחיים ושם טוב, נוהג בחיים ובמתים. לעד לעולם יִנּוֹן שמם בספר תולדות יעקב ונשמתם תהא צרורה בצרור החיים.

שפ״ר.

פתח דבר.

לא להרבות דברים על דבר הספר , גם לא לסַפֵּר מעלת חֵקֶר העתים שעברו על עמנו וגדל תועלתו לחזק לב בני האֻמה העלובה שאין לה בעולמה , כי אם זכרונות ימים עברו ותקוה טובה לימים כאשר ינוסו הצללים ותתפזר העננה השוכנת על שמי ישראל בדור הזה , באתי בפֶּתַח דברי היום , כי אם להביע ששון לבי וחדות רוחי , אשר למן היום הראשון שנגשתי אל העבודה הגדולה לשום לפני בני עמי פֹּעַל פָּעַל התייר הגדול בבינה לעתים בישראל ר׳ צבי גראֶטץ נ״ע – עד היום, הננו רואים שנוי לטובה בהלך־רוח אחי בני עמי יושבי הארץ הזאת ; עינינו הרואות , כי החפץ לכונן לחֲקֹר אבות ולהקנות לנו דעת עתותינו הולך ומתגבר בלב בני עמנו בכל פניתם בעת האחרונה; וכבר נמנו וגמרו חכמי עם ועם , כי דעת עם את עָצמו ועתותיו מימים שעברו תחייהו ותעודדהו להחזיק מעמד בהוֶה ובעתיד ; ובעם ישראל דעת עתותינו תקַיֵּם בנו אהבת תורה והיהדות התלמודית הצרופה , שהיא היהדות התולדית ובה כלול סוד תחית האֻמה ותקומתה בגוים . – לאות כי כנים דברי אלה יהיו המעשים בשנים האחרונות : מנגב (באודיסה) ומצפון (בס״ט פ״ב) נתכוונו חכמים שלמים לדעה אחת וישמיעו קול קורא בצדק ללקט אבנים – , אבני אפל כאבני גיר מנפצות ומפוזרות בקהלות ישראל הגדולות והקטנות – הם המה הכתבים הבלויים ומגלות סתרים המכוסים באבק סופרים , כתבי הרשות וכתבי הקהל , לצרף כל האותיות האלה ולברוא מהם תולדות כנסת ישראל ברוב מנינה ובנינה – תולדת כנסת ישראל יושבת ארצות הסְלַבִים – עוד נשמע , כי נמצא חבר אנשי־לב ונבוני דבר , האומרים לשום יד אחת לַחֲקֹר דברי ימינו בארצנו והראש והראשון שבהם הוא אחד מיחידי הדור בעמנו ובארצנו , אשר כבר גלה עמוקות מני חשכת ימים מקדם ויעש לו שם עולם בחכמת ישראל גם מעל לגבולות ארצנו . ועוד ידי הנכבדים האלה נטויות , לשום את העבודה על שכם מומחה לרבים להוציא לאור דברי ימי עמנו בארצות האלה בהשפה השלטת בממלכה הזאת . עד כה ועד כה וגם אחינו טובי טעם סופרינו בעלי אסופות בארץ הקדושה קמו ויתעודדו ללמד לתלמידיהם בדרך קצרה ולספר לנערי בני ישראל דברי ימינו בלשון המקרא ובלשון חכמים תיטיב דעת . כל האותות האלה מדברים בשפה ברורה כי השעה הזאת היא שעת רצון לדעת בינה לעתים בישראל . לבי יאמר לי , כי ספרי בשני החלקים אשר לפני הקוראים , והחלקים העתידים לראות אור בקרב אי״ה . הועיל הרבה ל ח ב ב את תורת ישראל ודעת עתותיו על בני עמנו . ובהתנועה הזאת – להתבונן בחזון ימים עברו על עמנו – הננו רואים תנועת החיים הנפשיים של האֻמה , חפץ נמרץ לשוב ולחיות חיים שלמים ומתוקנים על פי יסודות ה ד ע ת י ש ר א ל א ת ע צ מ ו – בגלל הדבר הזה היו כל תעצומות פעֻלתי נכונים להתכלית הזאת – לכתוב דברי ימי ישראל ל ע ב ר י ם ב ע ב ר י ת , להפיח בו רוח שפת ציון ולשון חכמינו בהיותם עוד על מכונם ועוד לא נעקרו ממקום גדולם – ולהשיב הדברים שיצאו ממקור ישראל למקורם הראשון , לרשום בחרט

אמת את התקופות השונות והמשתנות ומתחלפות על פי חלופי המקומות ושנויי העתים בכל קויהן ושרטוטיהן ובכל הגוונים והפרצופים המטביעים את מטבעתם על התולדה בתקופותיה השונות.

בגלל הדבר הזה, ובדעתי, כי ספר דברי ימי ישראל הכתוב עברית לעברים הוא קנין כל בני ישראל, הרהבתי עז בנפשי לכלל את מפעל התייר הגדול ולהשלימו בשלש פנות: א) כל מקום שהרב סותם משנתו ושונה לנו הלכות גדולות בתולדות עמנו כדברים מוסכמים ומקובלים – וטעמיו ונמוקיו אינם מבוארים די־צרכם לא בהערותיו בשולי העמודים ולא בציוניו, חתרתי להערות המקורים ועם זה להעיר אזן הקוראים הנבונים על המקומות, אשר טובי החכמים שדו נרגא בדבריו, כי החקירה התולדית הרחיבה גבולה בעשרים וחמש השנים האחרונות על ידי חכמים מובהקים, מגלי עמוקות ומוציאים לאור תעלומה עתותינו בימים מקדם, ימי הבינים ועת החדשה ככל אשר הפליאו לעשות החכמים ר"ז פרענקעל, ראפופורט, קראכמאל, לאָב, האחים ברילל, באבער, קויפמאנן, הרכבי, ש"ז האלבערשטאמם, הרא"ה וויים ועוד רבים ושלמים והרב המחבר בעצמו בספרו הירחי, על כל אלה ראיתי להעיר, למען ידעו הקוראים להבחין בין דעה מוסכמת ומקובלת ובין דעה מוטלת בספק ולפעמים גם דחויה ובטלה על ידי הרב המחבר בעצמו או חכמים גדולים שהוכיחו את בטולה בראיות מוכיחות ומכריחות. על הדבר הזה העירני הרב המחבר נ"ע בעצמו, כי ממדותיו התרומיות היתה גם ההודאה על האמת, וכשומר אמת לעולם, היה רצונו להשמיע בקהל גם דעות החכמים הנוטות מדעותיו · ודבר הלמד מענינו הוא, כי לא יכלתי לתת כל דבריהם ואף לא מעט מהרבה, כי אם להעיר את הקוראים הנבונים ללון בעצמם בעומקה של הלכה ולתור ולבקש את האמת · ומפני שאין בית המדרש בלא חדוש עלתה בידי לפרקים גם כן לעמוד על איזה דבר המפיץ אור חדש על הענין שהייתי עסוק בו, ויהי רעוא דאימא מלתא דתתקבל.

ב) בתולדות האישים אבות הקבלה נושאי ההיסתוריה הישראלית, התאמצתי להשלים דבריו בכל מקום שהניח מקום להתגדר כפי מדת השגתי ויכלתי, לפי תנאי המקום והזמן · ג) בספר הזה ימצאו פתגמים ומשפטים על דבר האישים רבי הפעלים בדברי ימי האנושית כלה, פתגמים ומשפטים מתיחסים אל תולדותיהם, אשר הרב המחבר בהיותו כותב ספרו גרמנית לקהל קוראים שהקנו להם ידיעות ההיסתוריה על ספסל בית המדרש לא באר בפרטות תכונת האישים האלה כהמפורסמות שאינן צריכות באור ופרוש · לדוגמא נראה כזאת, בדברו על יוליוס קיסר ויתר הקיסרים שאחריו, אבות הכנסיה הנוצרית וכו' – והנה בהיות לנגד עיני תועלת קוראי עברית בארצנו אשר בכל השכלתם התלמודית והעברית נעלמו מהם לפעמים פרטי המעשים המפורסמים האלה, לתועלתם שניתי לפניהם בקצור מופלג הפרקים האלה בדברי ימי העולם בהערות בשולי העמודים, ואקוה כי הקוראים מסוג הזה יחזיקו לי טובה ודעתם תהיה נוחה מהערותי אלה · אלה הם דרכי בספרי זה והבקרת הנאמנה תגיד משפטה – משפט אמת, אנכי לא אוכל לאמר, רק כי כוונתי היתה רצויה, אך גם לפעמים לא יכלתי הפק כל מחשבותי מסבות שאינן תלויות בי.

פה מקום אתי להעיר את החכמים המעולים אשר קראו הקריאה הגדולה במכ״ע בארצנו לאסף החֹמר אשר ממנו יִבָּנֶה בנין בית תולדתנו בארצות הסלאווים, כי נכבד הדבר מאד, אשר תוצאות החקירה בפנה זאת תהיינה כתובות בלשון עברית ובמדור אחד דברי ימי ישראל הכלליים, כי רק הדברים הכתובים עברית המה נחלת כל בני העם העברי ונכבד מאד לנו, אשר יהיו ידועים ומובנים גם לחקרי עתותינו בארצות המערב, שהם גבורים ומזוינים בכלי אומנות הבקרת ההיסתורית ודבר זה לא יוכל היות אם יהיו הדברים כתובים בלשונות שאין רוב חכמי ישראל נזקקים להן. הדבר הזה היה לנגד עיני מכבר וכפי מסת כחי החלותי לאסוף ולכנוס החֹמר הדרוש, בכדי שבהמשך הזמן יהיה בידי לְשַׁלֵּב דברי ימי עמנו בארצות צפונה מזרחה של אירופה עם דברי ימי האֻמה בכל ארצות פזוריה, למנות את החסרון הגדול בספרי החכם גראֶטץ נ״ע. — כי בני עמנו בהארצות אשר עוד לא זרחה להם שמש צדקה על פי מעמדם הדל אין ביכלתם לקנות ספרים רבים גדולים ויקרים, וראוי להתאמץ, כי כל דברי ימינו יהיו כלולים בספר אחד לטובתם ולתועלתם. אנכי על משמרתי אעמודה, להביא את המלאכה הגדולה הזאת לידי גמר – בחסד ה׳, כאשר יזכני בחיים ובריאות הגוף, כי הודות לחברי כל ישראל חברים התומכים את מפעלי, והמו״ל הנכבד, אשר לא יחשוך כספו ועמלו להוציא הספר בשלמות הדרושה, והוא גם איש הרוצה ויש לו, ויכלתו רק בחפצו קשורה, ועל כן תקותי נכונה, כי לא יארכו הימים וכל חלקי הספר הגדול הזה יהיו מצוים בידי הקוראים הנכבדים. וה׳ יעזרני על דבר כבוד שמו לְסַפֵּר לבני עמנו את דברי ימיהם והעתים שעברו על אבותיהם מימות עולם ועינינו תראינה בנחמת ציון ותקומת לאֹם ישראל במשפט ובצדקה.

ווארשא בחדש אייר התרנ״ג.

שאול פינחס ראבינאוויץ.

תֹּכן הענינים.

I.

ימי הדורות האחרונים לפני חרבן הבית.

פרק ראשון

אגרפוס הראשון. אגרפס אחרי מות טבריוס קיסר ברומא ושובו ליהודה. הרדיפות באלכסנדריא של מצרים, היונים מכתבי עמל באלכסנדריה, אפיון וסיעתו, היונים הסופרים המדברים טובה על ישראל, הפרעות, סדר החשמונאים השלישי, המלאכות לקאיוס קאליגולא, ידידיה האלכסנדרוני, מות קאליגולה, מלוכת אגרפוס, רבן גמליאל הזקן ותקנותיו מות אגרפוס ויהודה שבה להיות מחוז רומא.

דף 6—28.

פרק שני

נפוצות יהודה בארצות הגוים. מושבות היהודים מעל לגבולות יהודה, יהודי אלכסנדריא מדברים לשון יונית, היהדות ותורת האלילים. הסכלה, סופרי ישראל בלשון יונית: הספרים החיצונים: אגרת ירמיהו ספר החשמונאים השלישי, חכמת שלמה וספר אריסטיאס, הדרשנים. הפילוסוף ידידיה האלכסנדרוני, גרי הצדק, שליחי הכנסיה הנוצרית, הנצרנים מבני יהודה ובני אומות העולם.

דף 28—59.

פרק שלישי

אגרפוס השלישי וראשית המרד בימי נירון קיסר. מצב המוסרי הפרוע בין בני מרום עם יהודה, משפחת הכהנים הגדולים, הקנאים, הסיקריקים, משיחי שקר עלילות הפקידים המפקחים, הכותים, הפקיד המפקח גיסיוס פלורוס, המעשים בקיסרין. אגרפוס השני והקנאים, נצחון היהודים על חיל המצב של רומא בירושלים, תבוסת קיסטיוס בלוס, רבן שמעון בן גמליאל, אלעזר בן חנניה וגזרות שמונה עשר דבר.

דף 59—96.

פרק רביעי

המלחמה בארץ הגליל: תכונת ארץ הגליל, יוחנן מגוש חלב וסיעתו, יוסף בן מתתיהו פלאוויוס, אספסינוס וטיטוס בנו, המלחמה והמצור על ערי הגליל, מפלת יודפס ושבי יוסף בן מתתיהו.

דף 96—114.

פרק חמישי

חרבן ירושלים ויהודה שבתה מהיות גוי יושב על אדמתו. תכונת ירושלים ומבצריה, העם היושב אז בירושלים, הקנאים והסנהדרין ורבי שמעון בן גמליאל הנשיא בראשם, אספסינוס היה לקיסר רומא, תבוסת המתונים לפני הקנאים בירושלים, המצור על ידי טיטוס ולגיוניו, החרבן. דף 114—134.

פרק ששי

יהודה בשביה: תקף הצרות אחר החרבן, גורל היהודים בסוריא, אסיה הקטנה, אנטיוכיא, אלכסנדריה ורומא, אחרית שרידי הקנאים, הגבירה בירוניקה, עלילות טיטוס וחג נצחונו ברומא, Judaea capta, המלחמות האחרונות על אדמת יהודה, התקוממות היהודים באלכסנדריה וקירי נאיקה, חרבן בית חוניו. יוסף בן מתתיהו וספריו: קדמוניות ומלחמות היהודים. דף 137—146.

II.

התקופה השלישית בדברי ימי ישראל (תקופת הגלות).

מבוא

דף 48—56.

פרק ראשון

דור ראשון לתנאים אחר החרבן; יסוד הסנהדרין ביבנה, רבן יוחנן בן זכאי, קיסרי רומא לבית פלאוויוס, ההורדוסים האחרונים. דף 157—168.

פרק שני

דור שני לתנאים: התחדשות הנשיאות, רבן גמליאל דיבנה ותקנותיו לחפץ אחדות האומה, העברתו מנשיאותו, קובצי הלכות והנסיון הראשון לחבור המשנה. דף 169—179.

פרק שלישי

הכרם ביבנה: רבי אליעזר בן הורקנוס בעל השמועות, רבי יהושע בן חנניה בעל שביל הזהב, רבי עקיבא ודרכיו בדרישת התורה, רבי ישמעאל בר פלוגתיה. דף 179—195.

פרק רביעי

המשך: חיי התורה והחברה ביהודה אחרי החרבן, פעולת הסנהדרין והנשיא, החברים ועיני הארץ, הנוצרים מבני יהודה והבדלם מהיהודים להתאחד עם הנוצרים מבני אומות העולם, גרי הצדק, עקילס (אונקלוס) הגר. דף 196—207.

פרק חמישי

גלות רומא.

מעמד היהודים בימי דומיטינוס קיסר, רדיפות היהודים והגרים, הרומאי פלאוויוס קלמנס ודומיטטילא אשתו גרי צדק, נרבה קיסר היטיב ליהודים, מרד היהודים בימי טרינוס קיסר ואחריתו הרעה, שרי צבא היהודים בקורינאיקה והאי כפתור (Cypern).

דף 208—218.

פרק ששי

המשך:

מלכות אדרינוס קיסר, פולמוס של קיטוס (טיטוס), יום טורינוס, פפוס וליולנוס, הרשיון לבנות בית המקדש ובטול הרשיון, סערת המרד, רבי יהושע בן חנניה משבית שאון העם, מות רבן גמליאל דיבנה, גלות סנהדרין מיבנה לאושא בראשונה, תקנות אושא.

דף 219—235.

פרק שביעי

מרד בר כוכבא וחרבן ביתר:

מרד בר כוכבא, רבי עקיבא תומך המרד, מטבעות „כוזביות", דברי המלחמה, בר כוכבא והנוצרים, מצור ביתר והרבנה.

דף 235—249.

פרק שמיני

גזרות השמד.

אדרינוס קיסר מכחיד הלאם הישראלי, ירושלים היתה לעיר אלילי הגוים, אליא קפיטולינה, טרנוס רופוס איש הדמים, תקנות לוד, אלישע אחר, עשרה הרוגי מלוכה.

250—262.

פרק תשיעי

שלפי השמד.

דור שלישי לתנאים, בטול גזרות אדרינוס ושוב הפליטים ארצה יהודה, הסנהדרין באושא בשניה, נשיאות רבן שמעון בן גמליאל השני; רבי מאיר, רבי שמעון בן יוחאי, רבי יהודה ברבי אלעאי, רבי יוסי בן חלפתא.

דף 262—281.

פרק עשירי

המשך:

בני הדור השלישי לתנאים ותעצומות פעולתם, הסנהדרין בבבל, התחדשות הרדיפות בימי אנטונינוס פיוס יאורליו ווירוס, המלאכות לרומא, מות הנשיא רבן שמעון בן גמליאל.

281—287.

פרק אחד עשר

דור הרביעי והאחרון לתנאים.

חתימת המשנה, רבי יהודה הנשיא הראשון ובניו בצפורי, סדרים חדשים בהנשיאות, מעמד היהודים במלכות רומא, הקיסרים מרק אוירליוס, קמודוס, ספטימוס סיוירוס ואנטונינוס קאראקאלה, התנאים האחרונים. דף 287—318.

III.

דורות האמוראים.

פרק שנים עשר

דור ראשון לאמוראים.

רבי יהודה הנשיא השני והקיסר אלכסנדר סיוירוס האוהב ישראל, ימים טובים לישראל, בטול תקנות וגזרות שנעשו להבדיל בין ישראל לעמים, הלל אחי הנשיא מורה אבי הכנסיה הנוצרית אוריגינוס, דרישת לשון עברית בין הנוצרים.

דף 318—326.

פרק שלשה עשר

דור ראשון לאמוראי ארץ ישראל.

רבי חנינא בר חמא, רבי יוחנן בר נפחא, רבי שמעון בן לקיש, רבי יהושע בן לוי איש הפלאות בהגדה, רבי שמלאי הדרשן, פורפהירויס היוני מפרש ומבאר ספר דניאל. דף 327—340.

פרק ארבעה עשר

על נהרות בבל:

תכונת הארץ וקורותיה, חיי החברה של יהודי בבל בימים הראשונים, ראשי הגולה, רב ושמואל, מתיבתא דסורא ופומבדיתא.

דף 340—355.

פרק חמשה עשר

ים וקדם:

שנוים ומהפכות בכל העולם המדיני, נצחון הפרסיים החדשים — החברים על הפרתיים, ממשלת האמגושים וקנאת הדת של המלך הראשון לבית הססנידים ארדשיר, מעמד היהודים במשול בני בית מלך חדש בבבל, המלכה זיניביה והיהודים, מלוכת תדמור במדבר, הריסת נהרדעא על ידי פפא בר נצר.

דף 355 - 366.

פרק ששה עשר

דור שני לאמוראי ארץ ישראל.

נשיאות רבן גמליאל הרביעי ורבי יהודה נשיאה השלישי, אמוראי ארץ ישראל, רבי אלעזר בן פדת,

רבי אמי ורבי אסי, האחים רבי חייא ורבי שמעון בני אבא בטבריא, רבי אבהו בקיסרין, דיקלוטינוס קיסר, התפרדות הכותים, הוכוחים עם מלומדי הנוצרים. בתי התלמוד בארץ ישראל שוקעים והולכים
דף 366—381.

פרק שבעה עשר

דור שני לאמוראי בבל.

רב הונא ריש מתיבתא בסורא, רב יהודה בר יחזקאל ריש מתיבתא דפומבדיתא, רב חסדא בכפרי וסורא, רב נחמן בר יעקב בשכנציב, רבי זירא (זעירא) איש הבינים בין בבל וארץ ישראל.
דף 381—394.

פרק שמונה עשר

דור שלישי לאמוראי ארץ ישראל.

נשיאות הלל השני, ראשי הישיבות בארץ ישראל, רבי יונה, רבי יוסי ורבי ירמיה, הכנסיה הנוצרית ויחוסה להיהדות אחרי היותה לשלטת במלכות רומא. הקיסרים קונסטנטינוס וקונסטנציוס וגזרותיהם, חרבן בתי התלמוד ביהודה. חשבון עבור השנים וקביעות המועדים שתקן הלל השני.
דף 405—394.

פרק תשעה עשר

דור שלישי לאמוראי בבל.

מר עוקבן ראש הגולה, מר הונא ואבא מארי, אמוראי בבל: רבה בר נחמני, רב יוסף בר חמא, אביי בר כייליל, רבא ריש מתיבתא דמחוזא, ירידת מתיבתא דסורא, העיון הפלפולי מגיע למרום קצו בבבל, הויות דאביי ורבא, המלכה איפרא הורמיז ובנה שבור מלכא השני בפרס, רב פפא מיסד המתיבתא בנרש.
דף 405—423.

פרק העשרים

קרן אורה מתוך חשכה.

יולינוס קיסר דורש שלום היהודים ונוטה להם חסד, כתב מלך ערוך אל קהלות ישראל במלכות רומא, בנין בית המקדש, בטול הבנין, הספורים שבדו מלבם השמחים לאיד היהודים על דבר בטול הבנין, מסע יולינוס קיסר למלחמה על פרס, חרבן העיר מחוזא, כתב דת הסבלנות הנתן מאת הקיסר וולנטינוס הראשון.
דף 425—429.

פרק העשרים ואחד

דור רביעי לאמוראי בבל.

ראשי הגולה מר כהנא ומר זוטרא, ריש מתיבתא רב אשי, הצעד הראשון לחתימת התלמוד, מלך פרס יזדיגרד (איזגדר) השני האוהב את ישראל, משיח השקר על האי קריטה, היהודים וקיסרי רומא החרשה,

תיאודוסיוס הראשון, ארקדיה, הינוריוס ותיאודוסיוס השני, בטול הנשיאות ביהודה, קנאת הכהנים וריבם בהיהודים, אור תורה כבה בארץ יהודה, אבי הכנסיה הנוצרית הירונימוס, והיהודים.

דף 429—435.

פרק עשרים ושנים

דור חמישי לאמוראי בבל.

דור ששי ואחרון לאמוראי בבל.

מר זוטרא ראש הגולה, ראשי מתיבתא, מר בר רב אשי (רב טביומי) ורב אחא מדיפתי, אבדן הישיבות בבבל, גזרות השמד בימי מלכות יזדיגרד השלישי. ראשי גולה, הונא מארי ורב הונא, רבינא ריש מתיבתא בסורא ורב יוסי ריש מתיבתא בפומבדיתא. יסוד מושבות היהודים בהודו, היהודים מכוננים ממלכה בפני עצמה סרה למשמעת מלכי הודו במדינת קראנגונאר, חתימת התלמוד ותעצומות פעלתו בדברי ימי ישראל.

435—457

ציונים

462—496.

לוח הטעיות

צד	שורה	תחת	צ"ל
7	12 מלמטה	Cacenhass	Racenhass
9	19	Privligiieu	Privilegien
11	16 מלמטה	Centnrio	Centurio
12	9	Kalbgott	Halbgott
12	21	גס	גם
14	20	שחרי	שחרו
15	34	כאשר	וכאשר
20	2 מלמטה	מהמון	[מלאים] מהמון
23	22	בשמו	בשמות
25	9 מלמטה	להכניסם	להכניסו
30	3	Archisinagogos	Archisiuagoges
"	6	סמלדיות	סמל הנשמה
"	12	ויעברו	ויערבו
"	21	חבינאי	הסינאי
36	2 מלמטה	בהלאילים	בהאלילים
38	23	וגם	גם
"	"	ויבין	ובין
46	3	אס	אם
47	11	(גם) אחיו	יתר
48	8	הארוכה	הארוכה [ימים]
49	18	בחפצם	כחפצם
50	8 מלמטה	הביא	הבין
51	5	Kwadratus	Quadratus
55	10	המקד	המקדש
"	14	Poleman	Polemon
"	2 מלמטה	כי	[קרה] כי
57	17	נקמת נוקמת	נוקפת נקמת
65	7	שמונה שורות מראש העמוד מן תיבת „כי" עד תיבת הבית שורה 8 יתרות .	
67	7	הפרושים	הצדוקים
73	22	ויקראו	ויקרא
"	32	לרגלה	לרגליו
76	4	נפשה	נפשם
77	15	הם	ההם
79	20	אז	עז
101	4 מלמטה	כֵהו	כָהו
106	8	ואשר נועז	אשר נועזו
"	13 מלמטה	צירים	צירים
109	16	(לעמוד) בפני	יתר
109	4	וישבתי	וישבתו
110	13	לחסות	לחסום
"	16	שמו,	שמו
111	3	גבוריו	גבורי

צד	שורה	תחת	צ"ל
113	17	המצורות	המצודות
"	6 מלמטה	המחיר	מחיר
115	4 מלמטה	הנשקפות	(?)
116	11	ואשר	אשר
117	11	(ועון)	יתר
120	5	המערה	הסערה
125	23	וראש	וראשם
127	17	מעבי	מסבי
139	9	Judaea Copto	Judaca Capta
140	9	Nbatäer	Nabatäer
142	5 מלמטה	וישיאום	ויש־יאום
150	1 מלמטה	אסרה	אסיה
151	12	מפני	לפני
"	7 מלמטה	והתמורה	והתורה
152	5	ויהי	ויחי
154	7 מלמטה	והעצום	העצום
155	1	חקותיהם	תקותיהם
162	11 מלמטה	עיניהם	עניניהם
163	1	(ויסוד תורה)	יתר
166	4	בן הקנה	ולהקנה
167	13	לב ונמס	לב אמוני העם בכל אשר נשבר ונמס רוחם .
172	12	באהדות	באחדות
183	9	משפט	מספד
188	3	„שאת"	„את"
189	11	עליו	עליו ,
"	19	תלמוד היו	התלמיד היה
"	20	(התלמיד)	יתר
191	19	אם	את
204	10	החלו	החלה
206	3 בהערה	Juseral	Juvenal
210	1	ראו	ראה
213	20	ובהבקיעה	ובהבקיעם
215	3 בהערה	bellum Civiil	bellum civil
216	10 מלמטה	ואשר	אשר
"	12	Ovietus	Quietus
222	5	בלבם	בלבה
224	1 בהערה	Sportyianus	Spartianus
228	3 מלמטה	הקשר	הקיסר
232	12	ושלא	שלא
235	2	בא.	בא
"	4	שרב	שכב
240	3 בהערה	Müncen	Münzen
241	11	(מצא) נכון	יתר ·

די"י

לוח הטעיות

צד	שורה	תחת	צ"ל
249	13	וידע	ויודע
251	11	תמפא	תמצא
"	17	יספר	יספרו
263	13	pius	Pius
267	14	(את)	יתר
"	11 בהערה	משביח	משביה
270	10	הניחו	הניחה
"	13	אמרו	אמרה
271	21	ולרבי	ולרבי [מאיר]
277	15 בהערה	לפנינו	לפניו
"	17	Opportünismus	Opportunisuns
279	18 בהערה	נבואה	נבראה
285	5 בהערה	נשאו	נשא
291	21	מקומו	מקומי
295	2	כעת	רעת
302	4 בהערה	(לא) מתישב	יתר
304	הערה 1	sportianus	spartianus
312	6	(דין) ידוע	יתר
322	14	הגתים	הגִתים
שם	שם	Cothe	Gothe
314	7	ויתקבל	ונתקבל
339	25	Bliouietn	Ebioniten
355	23	ממנו	ממנה
360	22	ושבו	שבו
365	1 בהערה	Donon	Donau
367	13	ישבו	נשבו
"	16	מחר	מחיר
366	12 בהער'	inseripporiun	inscripti-ones
369	10 מלמטה	לשלום	לשלל
370	2	יְחֻדָה	יְחִדָה
376	24	לכבות	לבבות

צד	שורה	תחת	צ"ל
383	2 מלמטה	אין	אין [יד]
394	7	ושבע	ושבע[ימים]
396	21	Hyrearchie	Hirearchie
שם	2 בהערה 2	sequedi	sequndi
397	11	Còln	Cöln
411	2 מלמטה	שבוים 6)	שבוים 5)
412	12	גם (את)	יתר
413	4 בהערה	בית	בבית
416	16	(להם)	יתר
420	5 מלמטה	נפשו	נפשי
"	"	עמו	עמי
423	8	הסבלונות	הסבלנות
432	1	(לא) הגיע	יתר
435	5 בהערה	soholastici	scholastici
שם בפנים	5 מלמטה	Corthago	Carthago
438	4 בהערה	והשני	והשני
447	10 מלמטה	חדשים	חדשות
449	9 מלמטה	דתי	דתו
450	11	הזה	הזאת
452	14	בפירו	(?)
"	26	ונכדו	ונכדיו
457	7 מלמטה	ויגידו	(?)
"	1 מלמטה	מדוי וכו'	(ערבוב אותיות)
461	9 בהערה	(ומספר שנים תמ"ט)	יתר
"	8 בהערה	349	3449
469	10 מלמטה	למצוה	למשנה
"	6 מלמטה	מיד	מה
475	1 מלמטה	אשיא	אליא
477	19	אחר	[במקום] אחר
485	18	ר"ג	ר"א
494	5 מלמטה	יבחין	נבחין

ספר

דברי ימי ישראל

(מיום היות ישראל לעם עד ימי הדור האחרון)

מאת ד"ר **צבי גראֶטץ.**

פרופיסור במדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלא

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

חלק שני

מימי הדור האחרון לפני חרבן הבית השני עד חתימת התלמוד.

יוצא לאור בהשגחת והגהת הרב המחבר והובא לדפוס ע"י המדפיס **ישראל אלאפין**

תרנ"ב

וו ארשא

Диврe Іеме Израиль т. е. Исторія Еврейскаго народа

Д-ра Греца

перевелъ Ш. П. Рабиновичъ

1892

Дозволено Цензурою Варшава 10 Февраля 1892 года

Типографія И. О. Алапина. Налевки 47. Варшава

ימי הדורות האחרונים לפני חרבן הבית.

פרק ראשון.

אגרפוס הראשון.

(מן 33 עד 26 לפחה"ב)

הקיסר טבריוס מת מות נבל ויֵחָנק בידי מרצחיו, רגע קטן התברכו זקני רומא בלבבם, כי החרות המדינית – או ממשלת הריפובליקה תחדש ימיה כקדם ותשים שנית משטרה בארצות ממשלת רומא, אך עיניהם לא ראו ולבם לא הבין, כי ממזרח נפתחה הרעה על עם רומי החולש על גוים; מהכנסיה הנוצרית המצערה בירושלים עלה הכורת על פטיש כל הארץ, לשבור זרוע עזו, למגר לארץ א.ז אליליו – חסן ישועתו, ולהחליש כחו להיות כלא היה. מאיש מבית יהודה יצא דבר, אשר שבר חק על רומא ויחליף פניה ויחליש כחה ותחל להיות שוקעת ויורדת עדי בא קצה ואבדן תפארת עזה. הקיסר השלישי, מיום היות רומא לממשלת מלך, קַיוּס-קָלִיגוּלַה לבית גֶּרְמַנִיקוּס, הועיל גם הוא לשום קץ לממכלת האליל, אשר עליה היתה נשענת כל התקיפות המדינית ברומא, ולהבזות אותה בעיני העמים כלם. אחרי אשר ישבה שנאת הבריות לכסא בימי משול טבריוס, לקחו מקומה בימי ממשלת קָלִיגוּלַה: שגעון והוללות, אכזריות חמה ומֹרך לב, ומכל העמים אשר חכו לממשלת רומא לא חשו את מַר העריצות והאכזריות מהמהפכות והתמורות האלה ברומא כעם יהודה. כל שנוי ותמורה נמרצה במערכות גדולי רומא פעלו פעולה כבירה בחיי עם יהודה וישנום לטובה, או – וזה על פי הרוב – לרעה, הימים הראשונים אחרי עלות קָלִיגוּלַה על כסא מלכותו נראו לבני יהודה כימים טובים; קליגילה הטה חסדו לאגריפוס – לאיש מזרע המלוכה ביהודה והטוב והמעולה מכל יוצאי ירך הורדוס הראשון ויהי אוהבו ורואה פניו. מהדבר הזה נפתחה פתח תקוה להיהודים, כי יונח להם מעצבם ורגזם והעבודה הקשה אשר עבדו בהם המפקחים נציבי רומא, אך שמחתם היתה עד ארגיעה ותקותם – מפח נפש. הטוב והחסד אשר עשה עם ידידו רצתה נפשו בו לראשונה היו רק רגשי-לב איש הפכפך ומתנהג בשגעון, אשר גזו חלפו עד מהרה ותחתיהן נגלתה כל הות נפשו הַמָּשחתה וההוללה, קָלִיגוּלַה היה איש דמים ומרמה, רשע עריץ ושואף בצע מעשקות, אשר רדף באף את כל היהודים אשר במדינות ממשלת רומא.

אגרפוס (נולד כשמונים שנה ומת בשנת הארבעים וארבע לפחה"ב) היה בן לאריסתובל הבן השני להורדוס, אשר הולידה לו אשתו החשמונאית מרים בת הורקנוס. כנודע נהרג ארסתובל בפקודת אביו העריץ בעיר שמרון; ובכן נזלו בעורקיו דמי העבד האדומי ודמי בני בית החשמונאים ויולידו בקרבו שני הֲפָכִים ועל כן בכל דברי ימיו נראה את הרע והטוב מתרוצצים בקרבו וצדק ורשע, הוללות וסכלות, עם שכל טוב וצדק ומישרים בו יחד נפגשו, עד אשר התגבר יצר הטוב על הרע באחרית ימיו ויהי כלו טוב ורודף צדקה וחסד. בילדותו נתגדל ברומא ויהי נער את דרוזוס בן טבריוס ואז תקפתהו רוח אבי אביו הורדוס

הראשון ויתמכר גם כמוהו להיות לעבד לרומא ויפזר את רכושו על תענוגות בני אדם ושחוק מהולל ויאבד לריק את כל ההון העתק, אשר ירש מאמו בֵּ רֵ י נִ י קָ ה בת שלומית אחות הורדוס הראשון, ויוסף גם לקחת כסף ממלוי ברבית ויטבע בים החובות, ובמות דרוזוס ידידו ומיראתו את נושיו הרבים ברומא, שב ליהודה, וכה מטה ידו עד כי היה אנוס לשבת גם הרחק מעיר הראשה ביהודה וַיִּסָּתֵר בירכתי אדום ובהתעטף עליו רוחו מעוני חפץ לשום קץ לחייו, אז רחמה עליו אשתו קִפְּרוֹס (Kypros) טובת הלב, נכדת פזאל אחי הורדוס הטוב ממנו ותהי לו לפה וליועץ לפני ה וֹ ר י דְ יָ ה אשת אנטיפס שר הרבע בגליל, כי תדבר על לב אישה, להמציא לו מזון ומחיה בכבוד ויעשהו לממונה על השערים בטבריה, אך כאשר פעם הראה אנטיפס את אגרפוס אותות שררה, לאמר כי חייו תלואים לו מרצונו הטוב, וכי הוא נגיד ומצוה עליו, ויחר אפו ויעזוב משרתו ויבא אל נציב רומא בסוריה פְּלַקּוֹס.

גם ממצבו השפל – אוכל לחם חסד על שלחן נציב רומא, נהדף אגרפוס מאחיו א ר ס ת ב ו ל, אשר הביא את דבתו רעה אל פְלקוס ויגרשהו מעל פניו. כה השחיתו יוצאי ירך הורדוס את דרכם ויכחידו מלבם כל רגשי כבוד, ברית אחים ואהבת משפחה. נעזב מאחיו ובני בית אביו ותועה כשה אֹבד נתפס מאת סוכן נכסי הקיסר ביבנה ויאמר לכלוא אותו בבית הכלא מקום אשר הלוים ואינם משלמים אסורים שם, כי נשה בו קיסר רומא שלש מאות אלף אדרכמוני זהב. בדי עמל נמלט מרודפיו ואורביו; אז חמל עליו הָאַלַבַּרְךְ א ל כ ס נ ד ר לִ י זִ י מַ כ ו ס ויחלצהו מצרותיו.

הנשיא אלכסנדר, בחיר אצילי יהודה באלכסנדריה של מצרים ונשא על כלם במעלות רוחו, היה גדול מאד לאצילי רומא וַיֵּחָשֵׁב כאחד מבני בית המלוכה ולאות כבוד נִוָּה אל שם משפחתו שם הקיסר ויקרא: ט ב ר י ו ס י ו ל י ו ס א ל כ ס נ ד ר ב ן ל י ז י מ כ ו ס; אין ספק, כי כאחיו הפילוסוף י ד י ד י ה או פִ י ל ו ן ה א ל כ ס נ ד ר ו נ י, היה גם הוא מלא דעת וחכמת יונית, אך כאחיו גם הוא לא נפתה לבו על יפיפיותו של יפת ויהי תמים עם עמו ואלהיו, ויכבד את מקום המקדש שבירושלים ויפארהו וכל שעריו – מלבד שער נקנור – צפה זהב טהור, ואציל יהודה זה חמל על א ג ר פ ו ס, נצר מזרע המלוכה הנדח והאובד ויתן לו כסף די צרכו לשוב לרומא ולתור לו מקום לשבתו. כמעט שב אגרפוס רומאה, ותשב אליו גם נְטוּת רוחו לפזר כסף לרוח ולחיות חיי הוללות; הקיסר טבריוס קבלהו לראשונה במאור פנים ויזכור לו חסדי בנו דרוזוס הנאמנים, אך בְּהִוָּדַע לו, כי נושה הוא הון עתק לאוצרו הפך לבו לשנוא אותו, אז משכתהו חסד אשה גדולה ומטרוניתא כבודה ברומא, היא א נ ט ו נִ י ה, אחות אשת הקיסר, הנודעה בחכמתה, ואשר כל זקני רומא ייחלו לעצתה ומוצא פיה; ובאשר כי היתה רעיה נאמנה לבֵּ ר י נ י קַ ה אם אגריפוס, זכרה לו חסד אמו ותביא לו גֹאלה מנושיו הרבים ועל פיה לָקַח שנית אחר כבוד ויהי לרע ואיש סודו של קַ ל י ג ו לָ ה יורש כסא הקיסריות ברומא אחרי מות ט ב ר י ו ס. ויהי היום וַתָּזַח דעת אגרפוס עליו ובהתגלות לבו נמלטו מפיו הדברים: מי יתן ויבא יום טבריוס וכבוד מלכותו יִנָּתֵן לְקַלִיגוּלָה הטוב ממנו,

ובהשמע הדברים לטבריוס חרה אפו בו וישימהו בבית הסהר ויהי אסור שם ששה חדשים עד מות הקיסר. ויהי כאשר עלה קליגולה על כסא ממלכתו ויזכור את רעו הנאמן ויוציאהו מבית כלאו וישא את ראשו בכבוד מלכים ויתן לו שרשרת זהב לאות תודה על השלשלאות של ברזל אשר אֻסַּר בהנה בעדו, וגם כתר שם על ראשו לאות הוד מלכות, ויתן לו את מדינת הנשיא פיליפוס לארץ ממשלת, ומאהבתו אותו לא נתנו לשוב ארצה יהודה ויעצרהו בביתו שנה תמימה ואחרי כן שלחו בכבוד אל ארץ ממשלתו.

ויהי בשוב אגרפוס ארצה יהודה, אשר עזב בימי עָנִי, שבע נדודים ומכאובים, בתור נושא הוד מלכות, אהוב הקיסר ורודה בארץ ממשלתו, ותקנא בו אחותו, אשת אנטיפס, האשה המבישה ונצורת הלב – הורודִיָה ותסת גם את אִישָׁהּ, כי ילך גם הוא רומאה, לבקש על נפשו, כי יאציל הקיסר ברכה גם לו ויחוננהו, למצער, בעטרת מלוכה, פה נגלתה ערות המשפחה הרעה – משפחת הורדוס – בכל עצם תֻמה ובכל חלאתה ותועבותיה. – כלם היו צוררים איש את אחיו בנכליהם; שמע אגרפוס, כי שארו אנטיפס עושה דרכו רומאה, ויירא לבל ימצא גם הוא מסלות בלב הקיסר קַלִיגוּלַה, או כי חפץ לְהִנָּקֵם ממנו, על השביע אותו בחרפה בימי עניו ומרודו וירגל בו לפני הקיסר, כי שיח ושיג לו עם שונאי רומא, הפרתים, ויקצוף הקיסר קצף גדול ויזניחהו מארצו ויגלהו לעיר ליאון (Lyon) אשר בגַלְיָה היא צרפת הדרומית. שם הלכה אחריו גם אשתו הורידיה, שניהם מתו על אדמת נכר וארץ ממשלתם נפלה לנחלה אל אגרפוס, ובכן, בהספח אל ממלכתו גם ארצות עבר הירדן והגליל היה אגרפוס למושל בארץ רחבת ידים.

החסד אשר הטה קליגולה לאגרפוס להקימו משפל מצבו ולהושיבהו בין נדיבים, נתן יד לחשוב, כי בגללו ייטב גם לבני עמו היהודים, והדבר הזה עורר קנאת הגוים – וביותר קנאת היונים באלכסנדריה, אשר זה מכבר שטמו את היהודים, בשנאת חנם ושאט נפש. כל הגוים אשר בכל מדינות מלכות רומא שנאו את היהודים בגלוי או בסתר – ותהי תערובות שנאה וקנאה – שנאת מולדת (Cacenhass) ופחד מהעם הקטן הזה, המתגאה במעלות רוחו ושמח במתנת חלקו – דעת־אלהים טהורה ומושגי דת צרופים מהבלי אלילים ולבם אמר להם, כי מאת הגוי הזה יצא חורש רעה וכליון על הבלי הגוים וממשלת האלילים ברומא.

הפחד הזה הרעיש לב גדולי יון ורומא והשנאה גמלה ותשא פרי רוש ותלאה באלכסנדריה של מצרים; עיני היונים, עם תועי לבב ומבלים ימיהם בבטלה ושחוק מהולל, כלו מקנאה וכעס, בראותם את פעלת היהודים החרוצים ועושים חיל בחכמה ועשר, בחכמת חרשים ומלאכת מחשבת ויתנשאו גם לרכוש להם את כבוד היונים בחקר לב ובחכמת הַדִּבֵּר וההגיון, והשנאה הזאת לא מקרוב באה, כי אם התנחלה להם מאבותיהם, למן העת אשר מלכת מצרים הפקידה את עניני ממלכתה בידי היהודים וחוניו הכהן הגדול היה לשר הצבא ותגדל השנאה עוד יותר, כאשר בכרו הקיסרים הראשונים יוליוס ואוקטוביאנוס את היהודים שומרי ברית ואמונה בעניני מדינה על היונים,

קלי דעת, נוטים למרידות ומהפכות, בימים ההם וגם סופרים לצים, ריקים ושטי כזב, עזרו לרעה, גמלו את השנאה, מִפּחוּהָ וְרִבּוּהָ ויכתבו ספרים מלאים בוז ונאצה, להבזות את עם היהודים, לאמר, כי זה מקרוב באו בני יהודה והם פליטי הגוים ולא עם קדומים, אשר הדרת השיבה חופפת עליו; ויעטו חרפה גם על דברי ימי ישראל מימות עולם ושנות קדם.

בהיות ישראל לעם בצאתו ממצרים בראשונה, ראו הסופרים שונאי יהודה מבני היונים, כי טוב להם, להבזות את מקור ישראל וראשית מוצאו מימי קדם ויבדו מלבם, כי על פי רשומים בחרט אנוש וספרי קדם, גֹרשו בני ישראל ממצרים, על היותם מֻכִּים בשחין רע וצרעת ממארת, כי רבצה עליהם קללת אלהי מצרים, אשר על כן תִּעֲבו אותם המצרִיִּים ולא נתנום לשבת בתוכם, ויהיו נעים ונדים במדבר ושם הורה אותם משה רבם את התורה המלאה שנאה לכל באי עולם. מִכְתָּבֵי עָמָל אלה תמכו יתדותם בספרי הכהן המצרי מַ נֶ י תוֹ (Manetho). בהיות כל תפארת היהודים בתורת אל הצרופה אשר בידם, התאמצו היונים להטיל בה דופי, להשליך עליה שקוצים ולהחשיך יפעתה באמרם: היהודים המה עם שוכחי אלוה, כי לא ישתחוו לאלהי העמים ופסיליהם, המה שונאי אדם, כי יתעבו את כל בני הנכר ולא יאכלו בלחמם, המה בעלי מֹרֶך לב, כי לא יצאו במערכה להתנגח ולְהֵאָבֵק לעיני כל העם לשחוק ושעשועים; הסופרים היונים כותבי פלסתר על ישראל ותורתו המה: פוסידוניוס (Posidonius) מעיר אַפַּמְיָה עם אַפּוֹלוֹנְיוֹס מוֹלוֹ (Molo). שני הסופרים האלה חיו בימי מלכות החשמונאים ויראו במפלת מלכות יון הרשעה בסוריא ושניהם היו רבותיו של המליץ הרומא ציצֶר׳ (Cicero) ויאצילו עליו מרוחם, רוח השנאה אל עם ישראל, והם הַבַּדָּאִים אשר בדו מלבם שמועת שוא, כי היהודים ישתחוו לחמור ובבית קדש הקדשים המה מְפַטְּמִים איש יוני להקריבו עולה על מזבחם ביום הכפורים. הספר הבדאי השני האריך ימים עד האביר פומפיוס, אשר בא אל היכל ה׳ וישתומם לראות, כי לא נמצא שם פסל תמונת כל, ובכל זאת לא נתנו לבו העקוב להשיב אחור דבר שקר אשר עשה עטו מלפנים, להבזות גוי ודת אלהים ברה וצרופה. בעקבותיו יצאו סופרי יון חֵירֵימון (Cheremon) וליזימכוס (Lysimachus), שניהם בראשית המאה האחרונה לפני חה״ב, אשר כתבו דברי ימי מצרים על פי שמועות העם ורשומים במגלות שונות, כתובות בחרט אנוש ויכניסו בתוכם דברי שוא ותפל על דבר היהודים ומקור מוצאם.

אך לא כל סופרי היונים עשו לשקר עט סופרים, כי נמצאו בהם גם אלה אשר נתנו כבוד להאמת. הספר אלכסנדר קורניליוס יושב האי מִילֵט (Milet), המכונה גם כן „פולהיסתור" בשביל בקיאותו העצומה בספרי ההיסתוריה, ויהי מאסף את כל המון ההגדות והשמועות ובתוכן גם ההגדות ע״ד ישראל וקדמוניותו. אך נזהר מהביא את ההגדות הבדויות והשקרים המפורסמים, אשר הפיצו בעם סופרי יון הנזכרים למעלה. השני לו הוא הסופר המפורסם ניקולוס מעיר דמשק, רע אהוב להורדוס ועל פיו עמד גם לימין היהודים יושבי איי יון נגד שכניהם, אשר התגרו בם ויביאו דברי ריבותם לפני הקיסר אגוסטוס אוקטוביאנוס, והכי נכבד בקוראי הרורות לבני יון הוא השלישי סְטְרָבָה (Strabo) (החי

במאה האחרונה לפני הה"ב), אם כי גם הוא נתעה בשוא לתת את היהודים לעם אשר גזע מוצאו ממצרים, אך לא הזכיר את ההגדה הנבערה, מגרושם מארץ הזאת וצרעתם, אך יספר, כי משה הוציא את עם ישראל מארץ הנילוס, יען געלה נפשו בעבודת האלילים הנתעבה והנאלחה – כי כבר הכירו העברים אז את כבוד אל אחד שאינו גוף ואין לו דמות הגוף ולא יכלו נשוא תועבת מצרים, אשר היו מכבדים בהמות וחיתו יער בכבוד אלהים; סְטְרַבָּה ירומם בכבוד יסודי היהדות: תורת התגמול הרוחני, ההשגחה הפרטית על כל באי עולם, ויספר, כי בני דורות רבים נשארו אמונים לתורת המחוקק משה, אך לעת קץ עברו ונענשו ונתחיבו חובת גלות. סְטְרַבָּה חי זמן רב באלכסנדריה ויהיו מבאי בית הנשיא אלכסנדר, ויספר על אדותיו, כי גדול כבוד ביתו ככבוד ארמון המלוכה וכנגיד הוא בקהלת יעקב אשר באלכסנדריה של מצרים. מהמקדש ועבודת אלהים אשר בו, ידבר סְטְרַבָּה ברגש כבוד ויאמר: כי אף אם בעלי הזרוע הוציאו מבת ציון כל הדרה ופעמים רבות באו בה פריצים וחללוה, בכל זאת, נעלה ורוממה היא עיר הראשה א"ר ליהודה ובית מקדשה הוא בית תפלה לכל העמים.

התהלה הזאת ועטרת כבוד אשר קשר זקן סופרי דברי הימים מחכמי היונים לראש תורת ישראל לא הועילה לרפא משובת היונים באלכסנדריה, כי שנאתם ליהודים היתה כבושה בלבם ועברתם שמורה בקרבם, על דבר תורת המדינה וחקי חרות אשר זִכּוּ קיסרי רומא הראשונים את יהודי מצרים בתור הותרה לטובה (Privilegieu) על היונים, אשר היו חשודים בעיני הקיסרים לשואפי מרד ומהפכת מדינות.

השנאה הכבושה הזאת היתה למקל חובלים בידי איש זדון לב ואיש מדון. סופר עז פנים ובעל נפש שפלה אַפְּיוֹן המצרי אסף בחפניו כל שמועות בדים וכל הגדות תפלות, אשר התרבו ברבות הימים על דבר ישראל ומוצאו מימי קדם, ויתן להשקרים האלה פנים חדשות, וַיְיַפֵּם בחלקת שפתים, כי היה אַפְּיוֹן סופר מאריך לשון ומהיר לדבר שקר. הוא היה ממין הסופרים, מתי אָוֶן המוסכים רוח עועים על בני עמם, מתעים ומהבילים אותם במשאות שוא ומדוחים ובכל עת שגור על פיהם הפתגם: חפץ בני האדם הוא – לְהִתְעוֹת בשוא ותפל. אַפְּיוֹן היה למבאר את שירי הוֹמֵירוֹס ויעבור בכל ארצות יון ואסיה הקטנה, ומשוש דרכו היה לאמר על כל דבר שקר, כי ראה זאת בעיניו ויגנוב את לב היונים בחלקת לשונו וַיְכֻבַּד בעיניהם ועל כפים נשאוהו. הוא התהלל, כי נגלה לו רוח הוֹמֵירוֹס ויגלה אזנו את שם העיר אשר בה נולד ואשר על אדותיו רבו שבע ערים באיי יון, אך חזקה עליו מצות החוזה חזיונות הזה לבלי גלות סודו; וכה נודע אפיון לגֵאה וגבה לב, עד כי היה למלה בפי בני דורו לאמר: פי אפיון הוא חצוצרת התרועה להריע תהלתו ורום לבבו, ובידי איש תהפוכות ויוצר עמל כזה, היתה שנאת היונים ליהודים באלכסנדריה לכלי משחית לסכסך איש באיש ומשפחה במשפחה. הוא היה הרוקם רקמת שוא, ואורג מסכת שקרים והבלים, ויהגה עמל ואון באמרו: משה רבם של ישראל היה כהן לאלהי מצרים בעיר־החרס (Heliopolis); עם היהודים לא מגזע ישישים מוצאו, כי היה לעם בימי בנין העיר קרתגה; היהודים המה נגועים במכות ועפולים ומחלות מתועבות הנקראות

בפי הנוצרים בשם „שַׁבַּתְהוזיס", וילכו ששת ימים במדבר וינוחו ביום השביעי, בבאם אל קצה ארץ" כנען, ויקראו ליום המנוחה בשם „שבת". אַפִּיּוֹן ירבה להתלוצץ באנשי השם אשר קמו בישראל והוא היה הראשון בין" סופרי העמים לפני ספירת הנוצרים, אשר שנאת היהודים והכותם בשוט לשון רמיה היו לו לחק ומשלח יד.

משטמת עם, שנאת־מולדת וקנאת דת אשר מלאו אז את לב היונים על היהודים; כהשנאה והמשטמה אשר מלאו לבות העמים בימי הבינים בתקופת מסעי הצלב ומשפטי האינקוויזיציה וכהמשטמה אשר התעוררה לתחיה בתקופת עשר שנים האחרונות. הרגשות האלה היו כבושות בטמון כל ימי חיי הקיסרים אגוסטוס וטבריוס, כי יד נציבי רומא כבדה אז על יוני אלכסנדריה ויבצרו רוחם לבל יפרעו פרעות. אך במלוך קליגולה נשתנו פני הענינים שנוי כביר ונמרץ; ידעו היונים כי נציב מצרים פְּלַקּוּס – בתור רֵעַ אהוב לטבריוס, היה חשוד בעיני קליגולה ואזנו היתה קשבת לדבה רעה עליו, וגם הנציב בדעתו, כי מצבו איננו איתן, ומפחדו את קליגולה השואף נקמות, יחניף את בני עם הארץ ולא יכהה בם, בעשותם רעה להיהודים, ובכן מצאו היונים עִתָּם נכונה לפניהם להתגרות ביהודים, והנציב ממרך־לב שת ידו עמהם. ויהי כאשר נשמע באלכסנדריה לאמר: הושם כתר מלכות על ראש אגרפוס ויהודה היתה שנית לארץ ממשלת איש אשר מקרבה יצא, ויחר להגוים עובדי האלילים במצרים ויקנאו בו ובכל היהודים קנאה גדולה, ויתמרמרו עוד יותר ותגדל חמתם, בשמעם קול תרועת השמחה אשר שמחו יהודי אלכסנדריה בישע אגרפוס, אשר ידעוהו פנים אל פנים מימי שבתו בבית הָאַרַבַּרְךְ אלכסנדר. מאורי זיקות המהומה ומפיחי קריה היו שני אנשי בליעל מבני היונים: איזידורוס, איש דמים ורודף בצע מעשקות וְלַמְּפּוֹ איש זמה ותבל, אשר דבקו בו כל התאות הנמבזות, אשר כְּמֹהֶן תמצאנה רק בהערים הגדולות אשר בארצות הנגב החמות, ושני הנבלים האלה צדו בחרמם גם את הנציב ויסיתו את בני דלת העם וההמונים, להיות עתידים ליום רעה לבלע ולהשחית ולקצות בהיהודים שנואי נפשם.

לאסון היהודים באלכסנדריה, סר אגרפוס בדרכו בשובו מרומא ליהודה גם אל העיר הזאת וַיֵּרָאֶה שמה בכבוד מלכים, ובהֵרָאֹתוֹ, התגודדו היונים ותהי מהומה גדולה בחוצות העיר, הנציב, אשר קנא בלבו בכבוד אגרפוס, שמח במסתרים על מעשי ההוללים ולא כִהָה בם. ראשית פעולת המתהוללים בחוצות היתה – חרפה וקלסה להוביש פני אגרפוס והיהודים, ואחריתה – הרג רב ושפיכות דמים ברחובות קריה. למען הלעיב באגרפוס לקחו איש תם וחסר דעה ושמו קַרַבַּס, וירכיבוהו ברחוב העיר וישימו כתר נְיָר בראשו, מעטה מחצלת כלבוש ארגמן על כתפו ושוט לסוס בתבנית שרביט המלוכה נתנו בידו ויוליכוהו בהמון חוגג עד הככר מקום מערכת המרוץ להחניכים (Gymnasion) ויקראו לפניו: „מָרִין"! לאמר: „אדוננו המלך" לאות בוז וקלסה על אגרפוס; ביום השני התגודדו היונים מכל קצות העיר וישתערו על בתי התפלה – בתי כנסת ליהודים ויעמידו שם צלמי הקיסר קליגולה ומלאכים שלחו אל פְּלַקּוּס הנציב לדרוש ממנו בחזקה, כי יגזול מהיהודים את משפטיהם, אשר בהם הותירו הקיסרים הראשונים אותם לטובה עליהם על היונים – המה החקים, אשר באמת זכו בהם בתורת ירושה וחקי עולם

מימי שלטוני מצרים ממשפחת התלמיים, פְּלַקוּס מלא דבר היונים והיהודים היו ביום אחד לרצוצי משפט, גרים וזרים בהעיר והארץ, אשר ישבו בה מאות שנים ויעבדו לטובתה וירימו קרנה בכבוד החכמה והדעת, מלאכת מחשבת וחרשת המעשה במדה אחת כהיונים. בהמעשה הזה חדל פְּלַקוּס להיות העומד מרחוק ונלוה גם הוא אל הפורעים פרעות בעם ובמדינה.

היהודים גֹרשו ממקומות מושבותיהם ברוּמָה של עיר ונדחפו לצאת אל מקום מגורם מלפנים הַדֶלְתָה, את נְוֵיהֶם הֵשַׁמוּ ובבתי מלאכתם ומסחרם פרצו היונים ויבזו וישסו ויחריבו פעם אחת עמל שנות מאות; ארבע מאות בתים נהרסו עד היסוד, ובתי גדולי ישראל ובתוכם שלשת ראשי בית דין הגדול באלכסנדריה: אֲוּד יוס, טְרִיפוֹן וְאַנְדְרוֹן רָשׁוּ. ולא נשאר בביתם כל מאומה. גם בהדֶלְתָה לא הרגיעו היהודים, כי צרו אותם היונים ויאמרו לכלותם בשרב, ברעב ובצמא. ויהי כאשר הציק הרעב את הנצורים לצאת ממחבואיהם לתור למו אכל ויתפשו אותם היונים וישליכו אותם באכזריות נוראה על האש, או תלו אותם על שתי וערב לענותם במות לאט לאט במכאובים איומים ונוראים. המצב האיום הזה ארך כחדש ימים, פתאום שלח פְּלַקוּס את השוטרים אל בתי שלשים ושמונה חברי בית דין ובתוכם השלשה הנזכרים למעלה ויאסרום בכבלי ברזל ויסחבום אל מקום מערכת המשחק לדוש את בשרם בשוטים לעיני כל המון היונים (ביום 31 אווגוסט 42 לפחה"ב). על פי הזכיות אשר להיהודים, לא היה המשפט לנציב רומא ליסרם בענש הגוף לבזותם, ועוד הוסיף סרה הנציב המרשיע הזה, כי יִסַר אותם קשה ביום הֻלדת הקיסר, אשר על פי חקי רומא לא יְוָסֵר בו גם חוטא ופושע. אחדים מהמֻכים מתו תחת יד מכיהם ואחרים חלו מחלה עזה, גם פני נשים עדינות לא חננו הצוררים ויבזו את נשי ישראל ויענום ויטמאום; כמעט תפשו בת יהודה ברחוב העיר ויושיטו לה בשר חזיר לאכול, ובמֵאֲנָהּ וְתֻכה מכות אכזריות. בכל אלה לא שב אף הצורר פְּלַקוּס וישלח שר מאה (Centúrio) ובני גדודו לחדור אל בתי היהודים ולחפש אם לא נמצאו שם טמונים כלי נשק. הרעה ארכה עד חצי חדש ספטמבר, פתאום בא ציר שלוח מרומא לאלכסנדריה, להדיח את הנציב משאתו וישלחהו רומאה לתת דין וחשבון על מעשיו, אך לא בגלל תועבותיו וזדון לבו בימים האחרונים הורד משאתו, כי אם בגלל היותו שנוא נפש הקיסר ק ל י ג ו ל ה, בעד אהבתו את טבריוס ההולך לפניו. בימי חג הסכות באה הבשורה, כי הורד הצר הצורר מגדולתו וליהודים היתה הרוחה כרגע. פלקוס יצא רשע בהשפטו ויתחיב חובת גלות ואחרי כן הוסר ראשו בחרב המשפט.

הנציב ההדש — בַּסוּס השיב את המנוחה על כנה ויגן בעד היהודים מחמת ההמונים, אך עוד לא בא הקץ לצרותם. הריב ע"ד הזכיות ומשפטי אזרח אשר גזל פְּלַקוּס מהיהודים עוד לא חדל ויעורר מדון ותגרה, אז יצא הסופר הצורר א פ י ו ן לחרף מערכות ישראל וישא דֵעוֹ — דעות שקר תוך ומרמה — למרחוק וימים מקדם לאמר: כשבויי מלחמה באו היהודים לאלכסנדריה ובעד שפלותם הֻקְצו להם את שפלת העיר לגור בה, על חוף הים ושאונו והמונו. הָעָוֶל המשטין הזה לא זכר חסדי המלכים הראשונים מבית תלמי, פּ י ל ד ל פּ ו ס ו פּ י ל ו מֵ י טָ ע ר ואשתו ק ל י א ו פ ט ר ה, ויזכור רק את חדל האישים פּיסקון הנבזה, אשר

השליח את הפילים ביהודים להמיתם, והמלכה קליאופטרה האחרונה, האשה המבישה, אשת זנונים ונצורת הלב, וישפך בוז על נדיבים: חניו הכהן הגדול ושר הצבא ורעו דוזיטיאוס.

הריב על דבר תורת אזרח של יהודי מצרים הָלַךְ הָלֹךְ וגבור, ולחרוץ דבר כזה יכלו רק בעז משפט מלך ומוצא פי הקיסר; אך בימים ההם והקיסר קליגולה הלך למסעיו בארצות בריטניא וגליה, חגג חגי נצחון לשחוק והוללות, נהג בעצמו מנהג ילדים ויעש מעשה נערות ללקט שריונות וצבים על שפת ים בריטניה לפאר את נצחונו בשובו לרומא, ובשובו ותעבור עליו רוח שגעון לדרש לו כבוד בן־אלים (Kalbgott) ויוסף להתהולל והשתגע באִוֶּלֶת גאותו ויתן לבו כלב אלהים ויצו לבנות לו היכלות, ולהקריב לו קרבנות והשתחות למצבת פסלו. ראו זאת היונים וידעו כי בזה תמצא ידם להדיח רעה על היהודים שנואי נפשם, ויקומו שנית ויציבו פסלי הקיסר בבתי כנסת היהודים, בדעתם, כי יתקוממו למולם וכה יעירו עליהם חמת קליגולה ההולל. הריבות והמדנים התחדשו ונציב מצרים שת ידו עם היונים ויתאמץ לאַיֵּם על היהודים, לְיָרְאָם ולבהלם בחמת הקיסר, אך יהודי אלכסנדריה – האדירים והעשירים עם בני העם כלו – דבקו באמונת אל־אמת ויָכִינוּ לבם לשאת ולסבול את הרדיפות אשר נכונו להם, מבגוד בה׳ אלהי אבותיהם. אולם נמצאו גם בוגדים בעמם ודתם, ממֹרך לב ומחפצם להתבולל בעמים הַנָּ־ו לבשת – תורת האלילים. הפילוסוף ידידיה האלכסנדרוני (Phylo) ידבר על הפושעים האלה בשאט נפש ויכנם בשמות הקלון: תועי־לבב, קלי־דעת ומפירי ברית, גם בן הנשיא אלכסנדר ובן אחיו של ידידיה בגד בעמו וברית אבותיו וַיִּצָּמֶד לעבודת האלילים, ואחר שנעשה לראש ברומא היה גם מצר לישראל, כאשר נדבר בזה במרוצת דברינו, האח הנפשע הזה בעד בגדו בעמו במלכות רומא נִשָּׂא ויגדל מאד.

למען חזק את האמונה ועמוד בפרץ, נמצא בימים ההם איש יהודי באלכסנדריה, אשר כתב ספר בשפת יון, להוכיח, כי הבוגדים האלה המה אך קלי הדעת ההולכים בעצת יצרם הרע ותאות לבם העקוב. בחֵן שפתיו, נעם אמריו וטוב טעמו מצא לו הספר מסלות בלב קוראיו ורבים השיב מעון. הספר הזה הוא „ספר החשמונאים השלישי". התוֹכֵחָה הכלולה בהספר הזה עֲטויה במעטה סִפּוּר ממעשה שהיה לפני איזה דורות ובו מְשֻׁלָּבים רעיונות הסופר והגיוני לבו, ועל כלו פרוש מעטה הסוד וההסתר. תֹּכֶן הספור הוא: בכבוש פילוֹמֵיטֹר המצרי מבית תלמי את ירושלים, הרס לבוא אל בית קדש הקדשים, מבלי להשגיח אל תחנת היהודים ובקשתם לבל יפרוץ לבא אל הקדש, ויתפלל שמעון הצדיק אל ה׳, ויך ה׳ את המלך בשממון ובתמהון לבב ותפול עליו אימתה ופחד, ובשובו לעיר ממלכתו אמר פילוֹמֵיטֹר להנקם ביהודים על מוסר שדי, אשר יסרו אלהי ישראל ויוציא כתב הדת לאמר: כל היהודים, אשר לא יזבחו לאלילי הארץ וחדלו מֵהֵחָשֵׁב באזרחי הממלכה, יהיו בזויי־עם, ולאות חרפה ועבדות עולם יחקו בבשרם כתבת קעקע כמראה עלי עפאים, סמל באכוס אליל היין – אך להיהודים אשר ישתחוו לאלילי הגוים והיו עִמָּם קְעַם אחד תהיה חקה אחת ומשפט אחד להם כלכל בני עם הארץ. מרבית היהודים דבקו באלהיהם ויתנו

את כל רכושם כפרם, לבל יִכָּתְבוּ בספר בני הנקלים ובזויי עם, אך שלש מאות יהודים בוגדים נמצאו בכל אלכסנדריה, והם היו לחרפות ולֵהֵרָאוֹן עולם וגם שאריהם וקרוביהם נבדלו מהם ויהיו כטמאי השם בעיניהם. שונאי היהודים הוסיפו להביא דבתם רעה לפני המלך והשרים לאמר: היהודים שונאים את בית המלוכה ואת כל בני האדם, כי כן תצוה עליהם דתם, ותהי צרה גדולה ליעקב. אמנם נמצאו גם ישרי לב בין היונים, אשר חמלו על היהודים רצוצי משפט באין עוזר בכפם, אך דברי הישרים האלה לא נשמעו, כי שבט המושל קם אז למטה רשע והממשלה שתה ידם עם המציקים והצרים ויוציא המלך פקודה להביא את כל היהודים מכל מקומות ממשלתו העירה אלכסנדריה, מזקן ועד נער טף ונשים אי נקי, אסורים בְזִקִים וכבלי ברזל, ואשר ירחם על נפש איש יהודי אחת דתו למות. היהודים הובאו לעיר המלוכה עקודים כצאן לטבח יובל ויסחבום אל שער הסוסים (Hyppodrom) מחוץ לעיר, ובהראות יהודי אלכסנדריה אותות חמלה לאחיהם המובאים נגזר גם עליהם להמיתם באכזריות חמה כאחיהם, ולמען הַגְדֵל כאבם, כי יחושו את מר המות בעודם חיים, צוה להאריך נפשם ולכתוב שמם על ספר, ותֶּרֶב עבודת הכתיבה וַתַּאֲרַךְ כארבעים יום ואחרי כן צוה המלך לְהַשְׁלִיחַ בם את הַפִּילִים, אשר מנעו מהם אכל איזה ימים לפני זה, למען אשר יתרגזו ויתגעשו ויתנפלו עליהם בחמה שפוכה לרמסם תחת רגליהם הכבדות. המונים המונים נהרו אל מקום־המערכה לזבחי־אדם; אך ביום הראשון בושש המלך לבא וביום השני יצא הדבר מלבו וביום השלישי, ברצון אל עושה פלא השתגעו והתגעשו הפילים ויהפכו פניהם אל המון הרואים וישתערו עליהם בזעף־אף וימיתו רבים. והמלך נבהל וישתומם ויחרד מתגרת יד אביר ישראל וינחם על הרעה אשר אמר לעשות ליהודים וישב וירצם ויכפר פניהם, בתתו להם הרשות לעשות בשונאיהם כרצונם והיהודים נשענו על פקודת המלך וימיתו במשנאיהם שלש מאות איש.

יסוד ההגדה הזאת הוא במעשה שהיה באמת על פי דבר המלך פִּיסקון מבית תלמי בהצותו את אמו המלכה קליאופטרה הראשונה. כנראה לא שבו דברי הספר ריקם ויאמצו לב היהודים להיות אמונים לברית אלהיהם. עוד ספר אחד נגלה בימים ההם, הוא הספר „חכמת שלמה‟, כתוב בידי גבר חכם בעז והוגה דעות, ומטרתו גם כן לחזק לב היהודים במצרים, כי יהיו אמונים לדת אל אמת, ועל אדותיו נוסיף עוד לדבר בפרק הבא.

עד כה ועד כה והיהודים חשבו מחשבה לשלוח מלאכים אל הקיסר ברומא, להתחנן לפניו, כי ישים קץ למצוקותיהם (בימי הקיץ 30 שנה לפחה״ב) ויבחרו מקרבם שלשה חכמי לב, נשואי פנים ואחד המלאכים היה הפילוסוף ידידיה (Philo), הגדול בכבוד בית אביו, בחכמתו ובמַדְבָּרו הַנָּאוֶה ויהי הנכבד בבני עמו ולא נמצא מליץ טוב ממנו להגיד ישרם לפני הקיסר. בספריו היקרים נכבדה פעֻלת ידידיה לא לבד לבני דורו ואחיו בני עמו, כי אם גם לכל בני הדורות ולכל עמי הארץ, כחכם מאיר באור הדעת וההגיון הישר עד סוף כל הדורות, ובכן על סופרי דברי ימי ישראל לשום עין גם על הרשומים המעטים מדברי ימי חייו אשר נשארו לנו לפליטה עד היום.

ידידיה היה אחי הָאַרַבַּארְךְ אלכסנדר (נולד בערך שמונים שנה ומת בשנה העשירית לפחה"ב) ויהי נצר מגזע ישישים, משפחת ישראל גדולה וכבודה באלכסנדריה. בימי נעוריו הִקְנָהוּ אביו ראשית דעת לשון וספר כאחד מבני מרום עם הארץ, ויהי הנער ידידיה שואף־דעת וכל דבר חכמה קלט אל קרבו ויהי כשמן בעצמותיו ויחכם מכל בני גילו. ידידיה מְסַפֵּר, כי בימי עלומיו למד את כל החכמות החפשיות, אך כלן לא לקחו את לבו ותהיינה לו רק לרקחות ולטבחות, או כאשר יאמר הוא, כשפחות יפות המשרתות את המלכה, מלכת החן והיופי הרוחני – „חכמת האמת", או הפילוסופיה בחקר אֱלֹהַּ. התשוקה אל החקירה קִננה בלבו מימי נעוריו ותמשכהו אהבה, ותהי שעשועיו עד זקנה ושיבה, חכמת חֵקֶר אֱלֹהַּ היא לבדה היתה משוש רוחו וששון ישעו, שיחו והגיונו כל ימי זייו, ומדי הגיגו בה נדמה לו, כי הוא מרחף על במתי עב וידמה לשמש וירח ויתר אישי צבא השמים. – ובכל היותו שוגה באהבת „החכמה העליונה", היתה לו דעת היהדות „החכמה העליונה שבעליונות", „חכמת אלהים" ויקרה וחביבה מכל חמדת תבל, ומדי התהלכו לשוח בגן הפילוסופיה היונית קטף פרחי חמד ויענדם לזר תפארה על ראש „היהדות". ידידיה העמיק חקר בספרת ישראל, אך, כנראה, לא ידע את הסִפְרָה הזאת ממקורה הראשון, כי אם על פי התרגום היוני, ועלינו להודות, כי ככל אחיו יהודי אלכסנדריה, היתה ידיעתו בה נעדרת השלמות מהעדר דעת כתבי הקדש בשפת קֹדש.

ימים רבים התהלך ידידיה בחקרי לבו ויחפש רוחו „בחכמה עליונה", אך כנראה מספריו קרה לו מקרה, מבלי נדע שחרי, אשר הוציא אותו מבית מדרשו ויביאהו בחזקת היד בין תשואות התבל, כי נתמנה לפרנס על הצבור; וכרוב חכמתו וחקר לבו בפילוסופיה, היה גם טוב עין, נדיב לב, בעל נפש ברכה ויקר רוח. אשת בריתו היתה אשה משכלת תומכת כבוד ביתה, וכאשר שאלו אותה רעותיה: מדוע לא תעלה עליה עדי זהב והיא אשה עשירה, מבנות מרום עם הארץ? ויהיו דבריה: אשה מצנעת לכת אך באישה תתהלל ומעלות רוחו הן לה לצבי תפארה ולוית חן יותר מעדי עדיים. ידידיה היה לנס ומופת אל בני דורו, גם במיטב הגיונו ונעם נאומו ויפליא שומעיו הַפְּלֵא ופלא ויהי למלה בפי בני אלכסנדריה: אין להכריע אם אפלטון כותב בלשון ידידיה, או כי נחה על ידידיה רוח אפלטון. כל חפץ ידידיה ומשאת נפשו היו להשלים בין הפילוסופיה והיהדות, או, יותר נכון, להוכיח, כי היהדות היא הפילוסופיה האמתית וחכמת האמת שאין למעלה הימנה. החפץ הזה באלו, לא רק מהיותו הוגה דעות ובחפצו להראות כח בינתו, כי אם היה נובע ממקור רצון כביר ועֹמק לבו הטהור, נפשו דרכה עז רגשות קדש וַתִּתְפַּלֵּא חזיונות ומחשבות כבירות ונצורות. פעָמים רבות תקפתהו הרוח בעצמת כחו וישאהו אל עולם הַחִזָּיוֹן וישמע דברי אלהים חיים ויתבונן על מפלאות תמים דעים ויגלו לו רזי עולם אשר לא יְדָעָם עד כה. – כן יספר באחד מספריו – ואולם ספריו בחקר אֱלֹהַּ עוד לא כתב בתקופת הימים שאנחנו מדברים בה עתה, רק זמן כביר אחרי כן בשובו ממלאכותו לרומא.

זאת היא תורת אדם המעלה אשר בו בחרו יהודי אלכסנדריה להיות להם לפה ולמליץ לפני הקיסר קליגולה. לא נמצא כתוב, כי גם אחיו הנשיא

אלכסנדר נלוה לו במלאכותו, אך יש לשער, כי כן היה, יען כי נודע, אשר אף הקיסר חרה בו בהיותו ברומא ויושם בכלא, גם הגוים באלכסנדריה שלחו מלאכיהם אל הקיסר להיות לשטן אל היהודים, לבל יְזַכּוּ אותם בתורת־אזרח ובראש המלאכים המשטינים עמד הצר והאויב אפיון והשני לו היה הבליעל, אשר חמת עכשוב היתה לשונו. איזידורוס. אכן לא על דבר זכות האזרחים היה הדין והדברים, כי אם להחליט דבר: אם לתת להיהודים לשבת באלכסנדריה או להכחידם מקרב הארץ. בפעם הראשונה נצבה היהדות בשער המשפט עם אויבתה – תורת האלילים, והשנים אשר הגישו עצומות שתי התורות האלה לפני כסא משפט הקיסר היו סופרים, אשר ינקו משדי חכמת יונית. ואולם אם על פי מעלות רוח שני המליצים דוברי דבריהם בשער בת רבים נשפוט על טוב שתי התורות, יראה כל איש כי צדקה העִבְרִיָּה מבת עמי הנכר: מעבר מזה הננו רואים איש הרוח, איש חמודות מלא דעת, תם וישר, צדק וענות חן, ומעבר מזה, איש תְּכָכִים ומרמה, קל הדעת, מאריך לשון ומתגאה על דבר שקר, סמל דמות היונים בימי הירידה המוסרית, וכה נקלה אפיון בעיני ידידיה, עד כי לא נשא את שמו על דל שפתיו ולא יזכירהו בשמו בספר אשר כתב על דבר "המלאכות". הספר הזה היה בעל חמשה חלקים ונשאר ממנו לפליטה רק חלק אחד בשם "נגד פְלַקּוּס", ועוד "מגלת ספר" בנושא הזה וכתובה בסגנון מִשְׁנֶה מעט ומְגֻנָּה בשם: "המלאכות אל קַיוּס".

אחרית דבר הריב לא נדע אל נכון, אך נוכל לשערה, כי קיוס קליגולה הַדַּיָּן היה גם בעל הדין בדבר הזה וישנא את היהודים תכלית שנאה, על מֵאֲנָם לתת לו כבוד אלהים, ככל אשר עשו יתר העמים הנכנעים תחת שבט רומא, ומלבד היותו בעצמו מהיר חֵמָה ושואף נקם, עוד הסיתו אותו ביהודים מְקֹרָבָיו: הֵילִיקוֹן המצרי ואַפֶּלֶס האשקלוני – חבריו במעשה תבל וזמה, שניהם שנאו את היהודים שנאה עזה כמות ומרוחם האצילו על הקיסר ההולל. קליגולה קבל את מלאכי היהודים בפנים זעומות, בלכתו בחוץ לשוח ולפקוד את מעוני השדה ובתי היער אשר לו, ומדי החלם לדבר, לא נתנם לכלות דבריהם וישסעם בדבריו לאמר: "ובכן אתם הנכם בוזי־אל, הנכם מכחשים בי ולא תאמינו, כי אלהים ולא אדם הנני, והנכם נותנים כבוד לאלהים, אשר לא תראוהו ולא תדעיהו, האלהים, אשר אין לו תאר ותמונה וגם שמו לא אדע". ובדברו נופף ידו אל השמים ויחרף מערכות אלהי ישראל בדברי תפלות אשר ידידיה חשך פיו משנות אותם בספרו. ויהי בהוסיפו לאמר: "כל הגוים מביאים קרבנותיהם לאלהיהם ומתפללים בעד שלום הקיסר ורק היהודים ימנעו מעשות כזאת, ויענו מלאכי ישראל, כי אמנם כן שלש פעמים הקריבו קרבנות ויתפללו בשלומה של מלכות בשלשה ימים טובים לבית המלוכה: בשבת הקיסר על כסא מלכותו, בקומו מחליו הכבד, כאשר התגבר על אויביו בגרמניה וינצחם; ויגער בם קליגולה ויאמר: "לו גם יהא כי הקרבתם קרבנות בעדי, אך מדוע אינכם מקריבים לי חלב ניחוחכם, הלא אלהים אני, ומבלי תת אותם לדבר שאל בלעגי מעוג: "ומדוע תמנעו נפשכם מבשר החזיר?" וישלח את המלאכים מעל פניו בחרי אף ויאמר ליועציו: "כאשר אחזה לי, האנשים האלה המה אינם רעים וחטאים, כי אם חסרי דעת וסכלים ועל כן קצרה

בינתם מהבין כי אלהים אני״. וידידיה שלח דבר לאחיו היהודים באלכסנדריה, כי ישליכו יהבם אך על ה׳ אלהי אבותיהם ואין להם כל תקוה מחסדי הקיסר. אחרית דבר לא נודעה, אך זאת מודעת, כי הנשיא אלכסנדר אחי ידידיה הושם בכלא.

עוד מלאכי היהודים באלכסנדר עושים הנה והנה ברומא, משכימים לפתחו של ההולל ק ל י ג ו ל ה והולכים אחריו, אל כל המקומות אשר הלך לרגלי פחזותו ותעלוליו והנה שמועה רעה ונוראה באה אליהם מיהודה ותרעש לבם. אחד מבני יהודה היושב ברומא גלה את אזנם, כי אחת דבר ק ל י ג ו ל ה לטמא את יהודה וירושלים בטמאת אל נכר וצלמי הקיסר יָעָמְדוּ בהיכל ה׳ לְהִכָּבֵד בכבוד אלהים על פני כל בני העם, ואם ימאנו וימרו פי הפקודה ותהיה בהם חרב הרומאים להכחידם מגוי ולא יִזָּכֵר שם יהודה עוד. והדבר אשר העלה חמת הקיסר היתה הידיעה אשר באה לו מאחד מפקידיו בהעיר י ב נ ה אשר ביהודה ואשר נחשבה לאחזת נחלה של בית הקיסר. רוב יושבי יבנה היו יהודים ובכל זאת התנשאו עליהם היונים בני הנכר וישתררו שם כאדוני הארץ, וכשמעם את דבר קליגולה ותתו את לבו כלב אלהים, הקימו במה לכבודו ברחוב העיר להעלות עליה קרבן ונסך לשמו, ויקומו בני יהודה ויהרסו את הבמה. פקיד העיר מהר להודיע את המעשה אל הקיסר ויתנם לבוזי אלהים ומשימים חרפה על פני הוד מלכותו, אז חרה אף קליגולה עד להשחית וחמתו נִתְּכָה על היהודים, ותחת אשר לראשונה חשב להיטיב אותם ולחוננם, חשב עתה מחשבת כליון חרוץ, יען כי מאסו בו מהיות להם לאלהים, ויתן כתב הדת לפֵּיטרוניוס נציב סוריא ללכת אל יהודה ולהפוך את כל בתי כנסיותיהם ובית המקדש להיכלות לאלילים וצלם הקיסר יֵעָמֵד שם להשתחות לפניו וְהַקְרֵב לו קרבנות ונסכים. אימה חשכה נפלה על בני יהודה ויאמרו, כי עוד מעט ושבתת ישראל מהיות גוי. בערב חג הסכות (30 לפחה״ב) באה להם השמועה הרעה ושמחת החג נהפכה להם לאבל *). בימים ההם שמש בכהֻנה גדולה „שמעון הצדיק״ האחרון או שמעון בן קנטרוס שהיה מראש חכמי הפרושים והוא נחם את הנואשים וידבר על לבם, כי יחגו את חגם במשפט ומי שֶׁשִּׁכֵּן שמו בבית המקדש ישים לאל עצת קליגולה ודברו לא יקום **).

*) מגלת תענית פרק י״א ועיין בההערה הסמוכה;

**) מלבד המקורים בספרי יוסף פלאוויוס וידידיה, נכבדו במקצוע הזה דברי הבריתא במגלת תענית והערת הרב המחבר בסוף הספר נומר 19 ומצאתי לנכון להביא הדברים לפני קוראינו, ולהקל ההבנה הננו מעתיקים בזה את כל דברי הבריתא, המפיצה אור גם על מעשי הנציב פיטרוניוס כפי המסופר ע״י יוסף פלאוויוס ואחרים: וז״ל הבריתא: „בעשרין ותרין ביה (בחדש שבט) בטילת עבידתא דאמר סנאה להיתאה להיכלא דלא למספד ביה, יום ששלח גסקלה (משובש מן קאליגולה) את הצלמים להעמיד בהיכל ובאתה השמועה בעיו״ט הא׳ של חג. אמר להם שמעון הצדיק עשו מועדיכם בשמחה, שאין אחד מכל הדברים ששמעתם יקוים. כי מי ששכן שמו בבית הזה וכשם שעשה נסים לאבותינו בכל דור ודור כך יעשה לנו נסים בזמן הזה. מיד שמע קול מבית קדש הקדשים שהוא אומר: בטילת עבידתא דאמר סנאה להיתאה להיכלא, אקטול גסקלם (קליגולה) ובטלו גזרותיו, וכתבו אותה שעה וכונו אותה. וכיון שראה שהיו ממשמשין ובאין א״ל צאו וקדמו לפניו (לפני פיטרוניוס), יצאו כל גדולי ישראל, אמרו: נמות כלנו ולא תהא לנו כזאת וכו׳ וכו׳, כיון שהגיע (פיטרוניוס) לכרכין ראה בני אדם שהם מקדימין אותו מכל כרך וכרך, היה מתמיה, אמר כמה מרובין אלה? אמרו לו המסורות: אלה היהודים שהקדימו לפניך וכו׳, כיון שנכנס לכרך ראה בני אדם שמוטלים

פיטרוניוס הגיח בשני לגיונות ויקרב אל גבול יהודה ויחן במסבי העיר עַכּוֹ, אבל אז כבר הגיעו ימי הגשמים. ומכל מפעלות היהודים ידע והכיר, כי יתקוממו לו וילחמו כנואשים עד טפת דמם האחרונה ועל כן נועץ להשאר במקומו כל ימי הסתיו ולעלות ביהודה בימי האביב לעשות את דבר קליגולה. לְעַכּוֹ נהרו אלפי יהודים מכל ערי הארץ ויתנפלו לפני נציב רומא ויתחננו לו להעביר רעת קליגולה וישבעו באלהים, כי רחוקים הם ממחשבות מרד ומעל, וימאנו

בשוקים על השק והאפר, לא הגיע לאנטיפרס עד שבאה לו האגרת שנהרג גסקלס ובטלו גזרותיו. מיד נטלו את הצלמים וגררו אותם ואותו היום עשאוהו יום טוב, — עד כאן לשון הבריתא במגלת תענית. הבריתא הזאת מפיצה אור על כל המסופר במקום הזה בפנים. והנה שני המקורים הברורים בדבר הזה: ידידיה בספר „המלאכות" ויוסף פלאוויוס בקדמוניות (XVIII. 8) סותרים זה את זה על דבר זמן המאורע של גזרת קליגולה ובטול הגזרה. ידידיה יאמר, כי המעשה היה בימי הקיץ, בימי בכורי פרות האילן ופיטרוניוס לא מהר להקים גזרת קליגולה, כי ראה את היהודים, אשר המה מרי נפש ומתיאשים ויירא לבל יכלו את תבואת השדה ובצירת הפרות וימנעו מהביא את תבואת גניהם וכרמיהם בימי האסיף, לעמת זה יאמר פלאוויוס, כי המעשה היה בימי עת האסיף ונמשך ארבעה חדשים ויותר אחרי כן, עד עת הרביעה השניה (בערך חדש שבט), וכאשר הגיח את רוחם וידבר על לבם, לצאת השדה לחרוש חרישם ולעבוד עבודתם, כי עוד מעט ועת הזרע תעבור ותשם האדמה ורעב גדול יהיה בארץ. — בסתירת המקורים האלה תהיה הבריתא ככתוב השלישי ותכריע כדברי פלאוויוס, וביותר כאשר נצרף לזה הידיעה הנאמנה מדברי ימי רומא ומלכות קליגולה, כי בשנת 39 לאחר ספה"נ חגג קליגולה את נצחונותיו הקלים על גרמניה, גליה ובריטניה ובינואר שנת 40 היה בליאון אשר בגליה וישב משם לחג את יום הולדתו ברומא ביום 31 אויגוסט ונהרג ביום 24 יאנואר שנה 41, יוצא ברור כי נכונים דברי הברייתא המגבילים את יום מותו לעשרים ושנים יום בחדש שבט וראשית הגזרה בימי חג הסכות. ועל דבר הכהן הגדול, אין ספק כי „שמעון הצדיק" הוא איננו שמעון הצדיק משירי כנסת הגדולה ואביו של חוניו, שחי מאתים שנה לפני זה. בהבריתות שבבבלי (מנחות ק"ט, יומא דף ל"ט) ובירושלמי שם יש עירוב זמנים גדול מאד וטעותיות גדולות, כי אחרי אשר תספר הבריתא כל האותות והנפלאות שחדלו אחרי מות שמעון הצדיק והבריתא הסמוכה תספר האותות האלה בעצמן שנפסקו ארבעים יום לפני החרבן, תסיים דבריה לאמר: „בשעת פטירתו אמר להם חוניו בני (ובירושלמי: נחונין) ישמש תחתי, הלך לאלכסנדריה של מצרים וכו' — הספור ממעשה שהיה לפני מאות שנה — גם נאמר שם לאמר: ארבעים שנה קודם חרבן הבית לא היה גורל עולה בימין ולא היה נר מערבי דולק (באותן האותות שחדלו להיות במותו של שמעון הצדיק) והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי לאמר: היכל, היכל! מפני אתה מבעית עצמך? יודעים אנחנו בך שסופך ליחרב וכו' עיי"ש. הנה כן מת שמעון הצדיק ארבעים שנה לפני החרבן, ואי זה הוא הכהן הגדול בשם הזה ובימים ההם? הרב המחבר מחליט (וראיותיו במקום הזה הן מכריחות) שזה הוא שמעון בן קתרוס או קנטורס, הנמנה לכהן גדול ע"י אגרפוס המלך, ואשר זמן כהנתו הוא בערך ארבעים שנה לפני חה"ב, והוא הוא שמעון הצדיק המנחם את העם ומחזק לבם בימי גזרת קליגולה, ומשווי השמות נשתבשו הדברים להביאו בקשר ויחס עם שמעון הצדיק אבי חוניו בונה בית המקדש אשר במצרים, כי מודעת זאת גם כן, אשר בעשרות השנים סמוך להחרבן רבתה הקלקלה (Gorruption) בין הכהנים הגדולים כאמור בתלמוד פסחים נ"ז ובירושלמי שם עיי"ש. ובהיות שמעון בן קתרוס האחרון שבין הכהנים הצדיקים הגמורים, יחסו כל הנסים שהיו בביהמ"ק לזמן כהנתו ומכיון שמת „כבה נר המנורה, תשש כחה של המערכה ונסתלקה הברכה". סוף דבר, המצרף כל דברי הגמרא והבריתות השנויות במקומות שונים, יראה כי שמעון הצדיק שבמגלת תענית הוא שמעון ששמש בכהנה בימי אגרפוס והדבר יוצא עוד יותר מפורש בתוספתא דסוטה פי"ג עיי"ש, כי לא היה בימים ההם כהן אחר בשם „שמעון" והוא הוא שמעון הצדיק הנזכר בהבריתא נדרים ט' נזיר ד', ספרי פרשה כ"א ומ"ר פ"ו לאמר: מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא אלא אחד: פעם אחת בא אלי נזיר מן הדרום וראיתי שהוא יפה עינים, טוב תאר וקוצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו בני מה זה ראית להשחית שערותיך הנאות? וכו' עיי"ש, כי גם יוסף פלאוויוס בקדמוניות (XIX. 6. 1) יספר אשר בימים ההם רבו הנודרים בנזיר, וחפצם היה לבקש רחמים ולהרצות לפני ה', כי ירחם על עמו ויסיר מעליו את רעת טמאת המקדש בשקוץ משומם, כאשר נגזר מאת קאיום קליגולה. ועיין בהערה 19 של הרב המחבר בספרו ח"ג, הוצאה רביעית שפ"ר.

למלא פקודת הקיסר, רק מהיותם אמונים לדתם הקדושה ואמונתם באלהי אמת, ויאמרו, כי יסגירו נפשם למות ולא יתנו להביא פסל ותמונת כל אל היכל ה'. פֶּטְרוֹנִיּוֹס נבוך מאד ולא ידע מה יעשה, כי נוטל עליו למלא פקודת הקיסר והוא בנפשו חשב אותה לאולת והוללות ולא אבה להצית בגללה אש המלחמה בארץ. נִיָּעַץ עם יועצי המלך אגרפוס ויבקשם להטות לב העם להקים דבר הפקודה ויסע לטבריה לְהִוָּעֵד שם עם המלך אגרפוס. היהודים נהרו אחריו לטבריה, ולא רק בני העם, כי אם גם האצילים ובני מרום עם הארץ ויוסיפו להתחנן אל פיטרוניוס לרחם עליהם ולהשיב את דבר הפקודה, כי נכון כל העם למות כאיש אחד על קדושת שם אלהי אמת וטהרת מקדשו, והמה – אלופי יהודה – לא יעשו דבר לטובת רומא אם יפרוץ מרד בארץ. ויהי לאות עד כמה מרה נפש העם, כי עזבו איש איש את חרישו, גנו ושדהו כארבעים יום אחרי הרביעה הראשונה, גם אחי אגרפוס: אריסתובול וחלקיה, לבשו שער וירעמו פנים על הגזרה ההוללה וישימו ידם עם בני העם. מהמעשה הזה נראה, איך הצליחו הפרושים לחזק מוסדות הדת ולהשריש את היהדות התמימה בקרב העם; אז, לפני מאתים שנה, בקום אנטיוכוס אֶפִּיפַנוּס זועם ברית קדש להפר תורה ולהעמיד במקדש שקוץ משומם, היו ידי הכהנים: ישוע בן שמעון הצדיק הראשון וחבריו הראשונים במעל ומהם יצאו הפריצים הַמִּתְיַוְּנִים מחללי כל קדש, ועתה לא לבד, כי הכהנים היו מְצֻיָּנִים בתמימותם ואמונתם, כי אם גם ההורדוסים החזיקו בברית היהדות ברוח אמונה, ועל פי דברם כתב פֶּיטְ־וֹניוֹס להקיסר, כי היהודים נאמנים לרומא, אך בהיותם גם נאמנים לדתם, לא יוכלו למלא אחרי הפקודה הזאת, ויתאמץ במכתבו לְהָשֵׁךְ חמת קליגולה, ויוסף פיטרוניוס לדבר אל היהודים דברים טובים ונחומים ויעוררם לשוב ולעבוד את אדמתם, כי מעצר רעה ויגון לא עבדו את האדמה, עד עבור רביעה ראשונה ועוד מעט ותעבור גם רביעה שניה, וישמע העם לדברי נציב רומא וישובו לעבוד את אדמתם, וירדו גשמי ברכה ותהי השנה שנת ברכה ושבע.

עוד לא הגיע ספר פיטרוניוס אל הקיסר ואגרפוס כבר השכיל למצוא עוד הפעם מסלות אל לב קליגולה רעו ומיודעו וימשול ברוחו לשנות את טעמו ולהשיב את מחשבתו הרעה על היהודים. בני רומא היו קוראים תגר על אגרפוס ויאמרו, כי הוא ילמד את הקיסר למשול ברוח עריצים, ובאמת ישב אז בשער המלך וגם – כנראה – נלוה אליו בלכתו אל מערכת המלחמה בגַּלְיָה. אגרפוס היה מרואי פני קיסרי רומא מנעוריו וכיושב בשער המלך ידע היטב ארחות מחליקי לשון וחנפי לב וידע גם כן, כי האיש אשר יזיד לדבר אל מושל רומא ולא לפי רוחו אחת דתו למות או להיות נדח משאתו וחפצו לא ישיג, על כן השכיל להתכחש לעמו למראה עינים ויאטם אזנו משמוע אנקת אחיו רצוצי משפט, גם עשה משתה גדול לקליגולה ההולל ולכל רואי פניו הוללים ושוכחי מוסר כמוהו וכטוב לב קליגולה ביין ויאמר לאגרפוס: שאל מה אתן לך? וידמה, כי ישאל ממנו אגרפוס להרחיב גבולות ארץ ממשלתו וישתומם ויתפלא בשמעו חפצו להשיב את הספרים בדבר הגזרה להעמיד צלם תבניתו בהמקדש אשר בירושלים. אך דְּבַר דְּבַר הקיסר ולא ישוב, ובכן שלח ספר לפיטרוניוס לאמר: כי אם עוד לא העמיד את צלמו בהיכל היהודים וימנע מעשות זאת. אך עד כה ועד כה ודברי הספר, אשר כתב פֶּיטְרוֹנִיּוֹס, הגיע

אל קליגולה ויקראהו ויתמרמר עוד הפעם, על היהודים המקשים ערפם ועל נציבו אשר מִאֵן לבו למרות פיו ופקודתו, וישב ויכתוב ספרים שנית ליהודה לאמר: חלילה לפיטרוניוס לתת חנינה להיהודים, ויצוהו להעמיד את צלם תבניתו בהיכל היהודים ויהי מה· אך עוד טרם הגיעה הפקודה הזאת ליהודה ושמועה אחרת באה ביום שנים ועשרים לחדש שבט לאמר: מת קליגולה בידי שר הטבחים ציַ׳יאַס, ובמגלת תענית (פי״א) כתוב לאמר: „בעשרים ותרין בשבט דלא למספד ביה״ כי שמע שמעון הצדיק קול מדבר מקדש הקֳדשים לאמר: „אקטול גסקלס קליגולה) ובטלו גזרותיו״.

ויֻמת קאיוס קליגולה וימלוך תחתיו ברומא קלוידיוס (Tiberius Claudius—Drusus)· הוא היה מְלַמד מתהולל (Pedant) וכידיעתו כן גדלה סכלותו זיגיע למלוכה על פי מקרה ועל פי אגרפוס היהודי אשר דבר טוב עליו בסוד הסינט ויטה לב גדולי רומא לעשות את דבר בני החיל שומרי ראש הקיסר (Pratorianer) וגם רבות דבר עמו, כי יחדל מֵהֵחָבֵא אל הכלים ויעלה על כסא מלכותו· ויהי בשבת קלוידיוס על כסא מלכותו ויזכור לטובה את אגרפוס אוהבו ויגדלהו וינשאהו וישימהו לאחד מאבירי רומא (Consul) ולמלך על כל ארץ כנען; כי אל ארץ ממשלתו בימי קליגולה נתן לו גם את יהודה ושמרון וכל הגלילות אשר בסוריא בקרן מזרחית צפונית לארץ ישראל עם הנוף אֲבִילוּנה, ואז רחבו ונסבו גבולות ממלכת יהודה יותר רב מאשר בימי החשמונאים והורדוס הראשון, וקלוידיוס, החפץ בכל דבר לצאת בעקבות הרומאים הקדמונים, חפץ להציב מזכרת עולם – מזכרת אהבה לידידו איש בריתו אגרפוס, ויצו להתיך מטבעת זכרון לזֵכֶר גדולת אגרפוס, מְחֻקה על הצד האחד הציור: שתי כפות יד אחוזות ושלובות אישה ברעותה – לסמל האהבה והאחוה – עם הכתבת: „אהבה וברית אחים בין המלך אגרפוס ובין הסֶינט והעם הרומי״, ועל הצד השני תמונת הקיסר ותחתיה חרותים הדברים: „לכבוד המלך אגרפוס, אוהב הקיסר״· הנה כן היה יהודה שנית לגוי וממלכה על אדמתו· הימים האחרונים האלה לתקומת ממלכת יהודה, היו מעטים, אך טובים, מלאים זיו ומפיקים נגה כזהר הרקיע ביום צח לפני בא השמש ויהי לילה·

וגם להורדוס השני אחי אגרפוס וחתנו – כי לקח לו לאשה את בֵּירֵינִיקֵה היפה בת המלך, אחרי מות בחירה המיועד לה מרקוס בן הארברך אלכסנדר, היטיב קלוידיוס בעבורו, וישימהו לשופט (Pretor) רומא ויתן לו לאחזת נחלה וארץ ממשלת את המדינה כַּלְקִיס אשר בסוריא לרגלי הרי הלבנון ויחשב גם הנוף הזה לארץ ישראל, כי נשיא יהודה היה למושל בו· תמורת הממשלה ברומא הביאה טובה גם ליהודי אלכסנדריה של מצרים. הקיסר קלוידיוס היה גם ידיד ורע להארברך אלכסנדר, ויוציאהו מבית כלאו ויחרוץ את דבר הריב בין היהודים ובין היונים במצרים לטובת הראשונים, ויקַיֵם את כל זכיותיהם ויהיו היהודים באלכסנדריה לאזרחי רומא· השמועה תאמר, כי אהב קלוידיוס את מליצת ידידיה ונעם מדברותיו בשפת יון ויבקשהו לקרוא בסוד הסֶינט את ספר הזכרון מכל הקורות את

עמו בעת המהומות, בימי היות פְּלַקּוּס נציב באלכסנדריה וכל דברי המלאכות לקליגולה, גם זאת היתה שומה מאת אגרפוס על הקיסר קלוידיוס, כי חֵרות הדת תִּנָּתֵן להיהודים אשר בכל מדינות רומא, לשמור תורת אלהים באין מפריע ומכלים דבר, וכי לא יעיזו שכניהם הרעים, הגוים עובדי האלילים לעשות להם רעה והעובר על הפקודה יֵעָנֵשׁ בענשים קשים.

ויהי בשוב אגרפוס אל ארצו נאדר בכבוד והוד מלכות מטעם קיסר רומא, מושל ועוצר בארץ רחבת ידים, אחרי שבעו נדודים וחרפת עני וגלות, וישנה גם הוא את טעמו לטובה, ויהפך ויהי לאיש אחר, איש אמת, מהיר צדק ורֹעה עמו בשבט מישור ודרך אמונה. התמורות הרבות, אשר עברו על נפשו ואשר חזו עיניו, בהמר כסא הקיסרים את היושבים עליו, בנפול זֵד יָהִיר וירא ויבן כי לא לעולם חסן, וכי אך בצדק ומישרים יִוָּסֵד כסא ויהי גם הוא לאיש אחר, קלות דעתו חיש גזה ועברה, הרואה פני המלך ברומא, המחליק לשון והרודף תענוגות וחמדות החיים, היה לבעל דעה מיושבת, השוקל דבריו בפלס הבינה, דורש טוב לעמו ובן נאמן לעמו ודת אלהיו; וילך בכל דרכי הפרושים והמהדרים במצות המעשיות — ולא חש גם אם יגיעו הדבר לאזני הרומאים ויקנה לו גם את אהבת קנאי הפרושים ושונאי ממשלת מלך. הוא עשה הנחה ליושבי ירושלים ממס הבתים, כי בעלי הבתים שבירושלים לא היו משכירים אותם ויהיו פתוחים לשבת בהם לפני כל עולי רגלים ובאי מועד, וַתֵּחָשֵׁב העיר לקנין העם ולא לנחלת יחידים. בקרב לב המלך, המושל האחרון ביהודה לפני הִשָּׁבֵר החסן הלאומי שבר לא יוכל לְהֵרָפֵא, התעורר רוח החשמונאים הראשונים ולעת ערב — היה אור ושלום אמת במלכותו.

המקורים, אשר מהם נדע דברי ימי אגרפוס, יספרו פה אחד, כי בימי היות אגרפוס מלך ביהודה, היה דבק בדת אלהיו ויתאמץ לְתַקֵּן כל מְעֻוָּת מימי הורדוס הראשון ובניו אחריו. חכמי המשנה, ברצותם לאמר על דקדוקי מעשי המצות, שגם גדולי העם מחויבים לקימם היו אומרים: „אפילו אגרפוס המלך...״ ויהיו הדברים לשיחה בפיהם: „ערבי פסחים לא יאכל אדם עד שתחשך, ואפילו אגרפוס המלך, שרגיל לאכול בט׳ שעות לא יאכל אותו היום עד שתחשך״ 1). שוב מעשה במלך ומלכה (אגרפוס ואשתו) שנמנו על הפסח וכו׳..״ 2). והימים ההם היו ימי אורה ושמחה ליהודים, ימי אור ודרור אחר מות הקיסר העריץ קליגולה, אשר אמר להעבירם על דת קדשם. עוד הפעם חזו בישועת ה׳ אלהי אבותיהם אותם בצר להם ואויביהם לבשו בשת ויחגו את חגיהם בהדרת קדש וחדות יְיָ היה מָעֻזָּם. עד העת ההיא היו מקימים מצות הֲבָאַת בִּכּוּרִים בלי כל תרועת שמחה והמון חוגג, אך בשנה הראשונה למלכות אגרפוס היו כל הדרכים העולים ירושלים מהמון באי מועד, ברוב כבוד הוד ותפארת, וכה תספר לנו המשנה 3): כל כבוד התהלוכה הזאת והדרת הקדש ושמחה של מצוה, אשר היו

1) פסחים ק״ז ע״ב. 2) שם פ״ח ע״ב; 3) בכורים פרק שלישי.

חופפות עליה, ואשר גם בקראנו את הדברים עתה, בהיות אלפי שנים וארצות רבות ומרחבי תבל מבדילות אותנו מן הזמן המאשר ההוא וארץ חמדה, אשר ישבו בה אבותינו, גם עתה תלבש נפשנו למקרא הדברים האלה רוח חפץ ותדרוך עז אל המקום ההוא והימים ההם. הלא כה דברי המשנה: „כיצד מעלין את הבכורים? כל העיירות שבמעמד מתכנסות לעיר של מעמד, ולָנים ברחובה של עיר, ולא היו נכנסים לבתים, ובבקר השכם היה הממונה קורא: קוּמוּ וְנַעֲלֶה צִיּוֹן אֶל בֵּית יְיָ אֱלֹהֵינוּ! הקרובים מביאים תאנים וענבים, והרחוקים גרוגרות וצמוקים; השור הולך לפניהם וקרנותיו מְצֻפּוֹת זהב, ועטרה של זית בראשו, הֶחָלִיל מַכֶּה לפניהם ובדרך היו אומרים: שָׂמַחְתִּי בְּאוֹמְרִים לִי בֵּית יְיָ נֵלֵךְ עד שמגיעים לשערי ירושלים. הגיעו קרוב לירושלים, שלחו לפניהם, עִטְּרוּ את בִּכּוּרֵיהֶם; הפחות והסגנים יוצאים לקראתם, לפי כבוד הנכנסים היו היוצאים לקראתם, ובבאם העירה אמרו: עוֹמְדוֹת הָיוּ רַגְלֵינוּ בִּשְׁעָרַיִךְ יְרוּשָׁלָיִם! כל בעלי אומניות שבירושלים עומדים לפניהם, שואלים בשלומם ואומרים: אחינו בני מקום פלוני באכם לשלום!!. החליל מַכֶּה לפניהם ••• עד שמגיעין להר הבית. הגיעו להר הבית, אפילו אגרפוס המלך נוטל הסל על כתפו ונכנס עד שמגיע לעזרה; הגיע לעזרה דברו הלוים בשיר: אֲרוֹמִמְךָ יְיָ כִּי דִלִּיתָנִי וְלֹא שִׂמַּחְתָּ אוֹיְבַי לִי!!" 1). הפילוסוף מאלכסנדריה, המליץ יושר בעד אחיו לפני העריץ קליגולה, ידידיה, אשר ראה עני בשבט הנוגש בעברת זדון, ראו עיניו גם בתמורת הממלכה ברומא, בתשועת יהודה, ויעל לירושלים וירא בשמחת חג הבכורים וישמח בישועת עמו ויכתוב את כל דברי החג הזה, ככל הדברים האמורים במשנה, בספרו ויקרא לו בשם „חג הסל" על שם סלי הבכורים.

עד כמה היה אגרפוס נוח לבריות, אוהב אדם, רע אהוב גם לבני דלת העם ומתערב בשמחתם נראה מדברי הבריתא: „מעבירין את המת מלפני הכלה, בפגוש שתי התהלוכות בדרך, וזה וזה מלפני מלך ישראל, ומעשה באגרפוס המלך, שעבר מלפני הכלה וְשִׁבְּחוּהוּ חכמים" 2).

ויהי בשנה השנית למלכות אגרפוס, שנת העשרים ושמונה לפני חרבן הבית 3) ותהי שנת השמטה בישראל ובמוצאי שביעית בחג הסכות, עלה על לב אגרפוס לחדש את מצות „הַקְהֵל" או קריאת התורה בפומבי בבית המקדש על ידי המלך, ככתוב בספר משנה תורה (דברים ל"א, י'—י"ג). החק הזה נשבת מיום שבות המלוכה מבית החשמונאים, כי המושלים מבית הורדוס לא אבו לקרוא באזני העם דברי משנה התורה בפרשת מִנּוּי המלך לאמר: „מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים י"ז ט"ו). אך אגרפוס חשב עצמו לנצר ממשפחת החשמונאים מצד אם אביו — מרים — על כן מצא את לבבו לחדש את המצוה הזאת הנשכחה מקרב

---

1) בהביאי את כל דברי המשנה שלבתי בה גם את דברי הגמרא קידושין ל"ג וחולין כ"ד, בכדי לתת להקורא ציור שלם בכל תויו ושרטוטיו שש"ר. 2) כתובות י"ז ע"א.
3) עיין בנאטע ח' בספרו של הרב המחבר, ע"ד חשבון שנות השמטה בימי הבית השני.

העם מרוב ימים, ובכל זאת בהגיעו לפרשת „שום תשים עליך מלך" זלגו עיניו דמעות ובני העם וגם הפרושים נחמו אותו בדברים ויקראו לו: „אל תתירא אגרפוס, אחינו אתה!" אחרוני התנאים הטילו דופי במעשי הפרושים האלה ויאמרו, כי חטאו בדבר הזה להחניף לאגרפוס 1). בעת קריאת התורה נהג ענוה בעצמו ועמד, אף על פי שעשו לו בימה לשבת עליה „ושבחוהו חכמים" 2).

מכל זה נראה, כי התאמץ אגרפוס להשביע רצון את הפרושים ורוב העם, אשר היו נשמעים לדבריהם, ובכל זאת נמצא אחד מתלמידיו של שמאי הקפדן, אשר לא אבה סלוח לאגרפוס עון מולדתו מבית הורדוס, וינסה להסיר ממנו לב בני העם, כי בן נכר הוא ולא לו יאתה לרמוס חצרות בית ה' ויוגד לאגרפוס הנמצא אז בקסריה לאמר: הנה קם הפרוש שמעון לשטן לך ומעורר את העם למרד, וישב אגרפוס ירושלימה ויקרא אליו את אויבו הכוסה עליו קלון וידבר עמו בנחת לאמר: מה העול אשר מצא בו, כי יסית את העם למרד ומעל? וידבר עמו רכות, ובנעם מדברו לקח לבו, עד כי נכנע האיש מלפניו ויתרפס ויבקש סליחתו, רק בדבר אחד יעוררו מעשי אגרפוס תמהון ופלא, כי המיר והחליף בשנות מלכותו המעטות שלשה כהנים גדולים: לראשונה בחר את שמעון בן קתרוס או שמעון בן ביתוס, הנקרא גם בשם שמעון הצדיק כאותו הכהן הגדול שחי בשלש מאות שנה לפני זה לפני ימי החשמונאים 3) תחת הכהן תֵּאוֹפִיל אשר כִּהֵן על פי פקודת וִיטֶלִיאוּס נציב רומא בסוריא, אך מסבה לא נדע שחרה הוניחהו מהכהנה ויבחר ביונתן בן חנן, אשר שמש בכהנה גדולה לפני זה, אך הכהן הצדיק הזה לא חפץ בשררה ויבקש מהמלך לתת את הכהנה לאחיו מתתיהו, כי היה, לפי עדות אחיו צדיק ממנו ונקי מכל שמץ חטא — אך עוד הפעם מסבה לא נודעה לנו, הסיר את הכהנה גם ממנו ויתנה לאליהועיני בן הקוף, אשר גם הוא היה צדיק ונזכר לשבח בדברי חכמי המשנה 4).

ומלכות אגרפוס הטובה והישרה חדשה את הימים הטובים לישראל גם בפנת התורה, השלמות המוסרית ותקון העולם הישראלי. ברור הדבר, כי אגרפוס היה האיש אשר החזיר עטרת הסנהדרין ליושנה ויתן עז ותעצומה לבית דין הגדול לתקן תקנות טובות ולחוקק חקים בעם על פי שקול דעתם. נשיא הסנהדרין בימיו היה רבן גמליאל הזקן, בן רבן שמעון — אשר לא נודע ממנו דבר מה בתורת ישראל ודברי הימים, ובן בנו של הלל הזקן. רבן גמליאל הרים קרן הנשיאות בכבוד וַיְיַפֶּה כח הנשיא בסוד הסנהדרין; ותחת אשר עד ימיו היו הסנהדרין לסוד־יועצים (Collegium), אשר חבריו שוים זה לזה בהכרעת הדברים ומשפט אחד, משפט שוה, לכלם, היה בימי רבן גמליאל הנשיא כמלך במסבו. הסנהדרין לא יכלו לְעַבֵּר את השנה בלי הסכמת הנשיא; ומעשה שהלך רבן גמליאל ליטול רשות מטפסר בסוריא ושהה שם לבא ועִבְּרוּ השנה על תנאי: לכשירצה רבן גמליאל, השנה מעוברת 5). — מטעם הנשיא

1) סוטה מ"א במשנה ובגמרא ע"ש. 2) שם. 3) עיין למעלה צד .... ובהערה שם. 4) פרה פ"ג מ"ה). 5) עדיות פ"ז מ"ז, סנהדרין י"א ע"א.

יצאו ספרים לקהלות־יעקב הקרובות והרחוקות – למדינת הים (אסיה הקטנה) ואלכסנדריה, ופתשגן הספרים האלה ונוסחתם יקרים לנו, כי מהם נדע עד כמה גבר אז כח הנשיאות בכל קהלות ישראל. גם בארצות הגוים כבר הכירו את הדבר אשר יצא מאת הנשיאים מבית הלל הזקן והסנהדרין לדבר חק ומשפט התורה. ואלה הם דברי אחת האגרות: "מעשה ברבן גמליאל שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית והיה יוחנן סופר הלז ("הנוסחא הנכונה: הלועז) או יוחנן הנזוף עומד לפניו ושלש אגרות חתוכות לפניו מונחות. אמר לו: טול איגרא חדא וכתוב "לאחנא בני גלילאי עילאה ולאחנא בני גליאי תתאה, שלומכון יסגא! מהודעין א נ "ח נ א לכון, דזמן ביעורא מטא לאפרושי מעשרא ממעטנא דזיתא": וטול איגרתא חדא וכתוב: "לאחנא בני דרומא, שלומכון יסגא! מהודעין א נ ח נ א לכון דזמן ביעורא מטא "לאפרושי מעשרא מעומרי שבליא": וטול איגרתא חדא וכתוב: "לאחנא בני גלוותא דבבל, ולאחנא דבמדי (ולנוסחת הירושלמי: ולבני גלותא דיון") ולשאר כל גלוותא דישראל, שלומכון יסגא לעלם! מהודעין א נ ח נ א לכון דגוזליא רכיכין.. ושפרת מילתא ב א נ פ י י ו ב א נ פ י ד ח ב ר י א ואוסיפת על שתא דא יומין תלתין" – דברי המכתבים האלה מבארים למדי, כח הסנהדרין והנשיא מבית הלל בימי אגרפוס 1). רבן גמליאל הזקן שם עיניו ולבו אל חקי הדת אשר יסודתם בתקון העולם (Sociale Gesetze) ותקון מעֻוָּתים, שנשרשו בעם בשכבר הימים: "בראשונה היה אדם שולח גט לאשתו, ואחרי שלחו היה קורא לשלשה אנשים ועושה אותם ב"ד ומבטל את הגט, והאשה לא ידעה מזה ותדמה כי נתגרשה. התקין רבן גמליאל הזקן שלא יהו עושין כן משום תקון העולם" (גיטין לב). בימים ההם רבו היהודים היוצאים לכרכי הים (אסיה הקטנה), שם דברו בלשון יונית וַיִּקָּרְאוּ בשמו יְוָניים ויהיו להם: ר ו פ ו ס במקום ר א ו ב ן, יוסטוס במקום צדוק או יוסף, ואלכסנדר במקום בנימין, התקין ר"ג הזקן שבגיטי נשים יהיו כתובים השמות העבריים עם ה כ נ ו י י ם היוניים (שם פ"ז). עד ימיו היו משיאין את האשה על פי שנים עדים, עד שבא רבי יהודה בן בבא והעיד בשם רבן גמליאל הזקן, שהאשה נשאת על פי עד אחד (שלהי יבמות). האשה הבאה לגבות כתובתה מנכסי בעלה אחר מותו היתה נשבעת להיתומים ונוטלת כתובתה, נמנעו מלהשביעה, התקין ר"ג הזקן שתהא נודרת ליתומים וגובה כתובתה (כתובות). יש ידים מוכיחות, כי ההלכה, אשר המריש הגזול שבנאו בבירה, ואשר עליו אמרו בית שמאי, יקעקע את כל הבירה וישיב מריש לבעליו, ובני ב"ה אמרו: נותן דמיו ודיו משום "תקנת השבים" (גיטין נה, בבא קמא צד ע"ב) גם כן מרבן גמליאל הזקן יצא. אין ספק, "כי גם הוא אבי ההלכות: שמפרנסים ענייי נכרים עם עניי ישראל ואין למחות בידם ליטול לקט שכחה ופאה ולשאול בשלומם בימי חגיהם (גיטין סא), ויש לשער, כי גם ההלכות ע"ד גרי התושבים ושבע מצות בני נח מוצאן מהימים ההן ומחוקקן היה

---

1) תוספתא סנהדרין פ"ב, בבלי וירושלמי שם פ"א דף יא. חלופי הגרסאות באיזה מלות מבארים איש את אחיו, והכתוב בבבלי "יוחנן הלז" פתרונו: הלועז — המתרגם ללשון לועז. אמנם המפרשים (וגם רש"י בד"ה: תקיפי קדמאי) אומרים על רבן גמליאל זה שהוא רבן גמליאל השני, אך החכם שי"ר מוכיח בראיות ברורות שזהו רבן גמליאל הזקן, מפני שחיה בזמן הבית והיה יושב על גב מ ע ל ה בהר הבית, ורבן גמליאל השני חי ביבנה וירושלים כבר היתה חרבה.

רבן גמליאל הזקן, אשר תורתו היתה תורת חסד, ותורת חיים ואהבת שלום (תוספתא עבודה זרה סב וסנהדרין נו ע״א) 1). ברוב הלכותיו (ערלה פ״ב מי״ב, פסחים פח ובמקומות אחרים) הוא נוטה להקל, ובכל זאת לא נמצאו מערערים עליו ומהרהרים אחרי מדותיו. הוא היה הראשון הנקרא בשם הכבוד „רבן" והחכמים האחרונים אמרו: „משמת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה", משמת ר״ג הזקן בטלו טהרה ופרישות (שלהי סוטה).

וכשם שממשלת אגרפוס הטובה היתה למופת אל מחוקקי חקים בישראל, כן אצלה מרוחה על מערכות השלטון ברומא. בימים ההם פרצו נערים שובבים אל בית הכנסת אשר לישראל בעיר דוֹרָא ויעמידו שם פסלי הקיסר ויִוָּדַע הדבר לקלוידיוס, ויצו להנציב פֵּיטרוניוס לענשם בענשים קשים להיות לאות לבני מרי ולא יזידון לעשות כן עוד. ואגרפוס גם הוא בקש קרבת הרומאים ויבן בעיר בֵּירִיטוס אשר בפיניקיה בתי משחק, מערכות־לוחמים באגרוף, בתי מרחצאות ושדרות עמודים לנוי ותפארת. וגם הפרושים, השומרים על טהרת הדת לא כהו בו, כי ידעו, אשר כל דרכיו אמונה וכל מחשבותיו להטיב לעמו.

ימים מעטים וטובים היו השנים האחרונות למלכות אגרפוס והאחרונות לתקומת עם יהודה בתור לאום יושב על אדמתו וחוסה בצל מושל מקרבו, וידמו הימים ההם לשביבי אור נר לפני יכבה ואגרפוס דָמָה ליאשיהו, המלך הטוב האחרון ליהודה בימי הבית הראשון – שני המלכים האלה, לא נולדו בצדקתם, כי אם היו „שבי פשע," אך תשובתם היתה תשובה שלמה, ואחרי מאסם בדרכי בית אביהם הרעים הכינו לבם לאהבת ה׳ ותורתו וַיִכָּתְבו שמותם בספר דברי ימי הטובים והצדיקים אשר קמו לישראל. – וגם להיהודים היושבים מעל לגבולות ארצם, ב„כרכי הים" (אסיה הקטנה ואיי יון) זרוחה אז שמש צדקה וייטב להם, בגלל אגרפוס מלך יהודה אוהב הקיסר וידידו, וימלאו את כל פקודי התורה באין מכלים דבר. ומכלם היתה ההצלחה שלמה ליהודי אלכסנדריה, אשר יצאו מאפלה (בימי קליגולה) לאורה. הקיסר קלוידיוס הכירם לטובה ואת נשיאם אלכסנדר לקח אחר כבוד ויכבדהו וינשאהו ויושיבהו שנית על כסא הנשיאות, לאשר בני עמו המדיני והמוסרי. בימים ההם החל ידידיה אחי הנשיא להפיץ מעינותיו חוצה, ועמו הגיעה ספרת היהדות בשפת יון, על פי הלך רוח היונים לתכלית שלמותה. להספרים שנכתבו לפניו אין כל ערך ספרותי וגם ספרי דברי הימים אשר כתבו מיוסדים על שמועות בדויות ואמרי אמת, בכלל אמת ושקר, דמיון כוזב, ומעשים שהיו משתמשים בערבוביא בספרי הקורות שכתבו היהודים המדברים יונית. כה היתה חכמת ישראל בשפת יון בשפל המדרגה. עד שקם אבי חכמי היהודים – ידידיה, ובזמנו החלה תקופה חדשה, מלאה אור וחיים בהספרה היונית לחכמת ישראל באלכסנדריה וַתִּוָּלֵד על ברכה הפילוסופיא העיונית־האלכסנדרונית. אך בימים ההם היה יכול לְהִתַּרְגֵם ליונית ספר איוב המלא רעיונות נשגבים וחקירות נעלות ע״ד

1) יוסף בן מתתיהו בקדמוניות (VII) יספר, כי אגרפוס התאמץ להחזיק במעוז השלום בין היונים והיהודים והיה מטיב להראשונים וגם נמצא שם שהיו היונים מתרעמים על כי לא יתנו לענייהם מקופת הצדקה ומתנות השדה לקט שכחה ופאה. וע׳ דור דור ודורשיו ח״א צד 189. שפ״ר

ההשגחה וחפש הבחירה. אך כנראה לא היה דבר התרגום הזה לרצון אל חכמי ישראל; „ומעשה ברבן גמליאל (הזקן) שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית והביאו לפניו תרגום איוב ביונית, ויאמר לבנאי: שקעהו תחת הבנין" (שבת קטו. מסכת סופרים פ"ה הלכה ט"ו).

והנה בכל היות אגרפוס עומד בברית ידידות עם מלכים ונסיכים רבים, אשר כמוהו היו מקבלים השפעת אור והוד מלכות מקיסר רומא, לא עלה על לבו להתחתן עם בני הנכר. את בתו המהללה ביפיה והנודעה בדברי ימיה והמוצאות אותה אחרי כן בימי החרבן, ב י ר י נ י ק ה היפה נתן לבן הנשיא אלכסנדר ובמותו וַתִּנָּשֵׂא לאחיו הורדוס נשיא כלקיס. את בתו השניה מ ר י ם לקח אחד מאצילי יהודה ארכֵילָיאוס בן חלקיה, ורק בתו הצעירה המהללה גם כן ביפיה ד ר ו ז ו ל ל א נשאת לאחד מבני הנכר בן אנטיוכוס מלך קומַגֵינָה. אך הוא בטרם קחתו את בת אגרפוס נכנס לבריתו של אברהם אבינו ויתיהד כחק. כאמור ארכה ההצלחה הזאת אך ימים מעטים. קץ מלכות אגרפוס קרב לבא ושמש הצלחתו החלה לערוב. אמנם בטח לב הקיסר באגרפוס, אך גדולי רומא מתי סודו לא כן דמו, כי חשדו את מלך יהודה ויתנוהו לחורש רעה והוגה מחשבות מרד ומעל וישמרו עקביו. הרומאים תכנו את רוחו וימצאו אותו נאמן לעמו ואלהיו, ובכן אבדה אמונתם בו, ותבא דאגה בלבם, לבל ינסה ברבות הימים לפרוק עול רומא מעל צוארו. ולא לשוא פחדו פחד, כי בכל התאמצו לתפוש את הרומאים בלבם ולאהבם למראה עין, לא הניח דעתו מכל דבר הדרוש לטיבת עמו וַיְכוֹן ברוב אונים ועבודה רבה, לאמץ ידי בני יהודה לקרב וללמדם קשת מלחמה, למען יוכלו עמוד ביום צרה ותוכחה נגד בני רומא פטיש כל הארץ. הוא ידע כי יום קרבית יבא, אף אם גם יתמהמה, ידע כי כקצף על פני מים כן טובת רומא וחסדה עם העמים הנתונים תחתיה, ידע כי החסד הזה תלוי בהבל פי־איש אחד, הֲפַכְפַּךְ וקצר בינות, ואם גם יהיה מושל צדיק וחפץ בטובת יהודה, לא יוכל עשות דבר לא לפי רוח האדירים היושבים ראשונה במלכות. אגרפוס לא חפץ לעזוב את עמו צפוי אל מקרי הימים הבאים — אל שרירות לב הקיסר, בלי כל מעוז ומשגב לעתות בצרה וישם על לבו לבצֵר את ירושלים ויאסף ויכנוס עצים ואבנים וכל צרכי הבניה, וראשית מלאכתו היתה לבצר את פַּרוַר העיר: בֵיצִיתָא, „מפני שהיתה מקום התורפה בירושלים ונוחה להִכָּבש משם" (בבלי שבועות טז ובירושלמי שם פ"ב ה"ב). הפרור ביצָתא היה בקרן צפונית מזרחית ירושלים ובהכבשו תפול גם הבירה או מצודת א נ ט ו נ י ה הבצורה, וע"כ התאמץ אגרפוס להשיג הרשיון מקלוידיוס להכניסם בתוך העיר ולבצרו, כי הקיף את העיר בחומה גדולה רחבה ובצורה, בנויה מאבני גזית עשרים אמות ארכן ועשר רחבן. ביצתא לא נקדשה בקדושת ירושלים, ועל כן בהבנות עתה החומה מסביב לעיר בתמונת קשת ממגדל הפִיקוּס מערבה ונסבה צפונה והשתער ותגיע עד נחל קדרון. כמעט כלו לבנות חלק אחד מהחומה ויקדשו את המקום ו י ו ס י פ ו על העיר בהתהלוכה כחק: „המון חוגג בשיר וקול תורה, המלך וכהן גדול מהלכים ושתי תודות אחריהן והלוים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובכל כלי שיר, על כל פנה ופנה ואבן גדולה שבירושלים ישירו את מזמור שיר חנכת הבית לדוד" (שבועות שם). על מעשי אגרפוס אלה לטש עיניו הנציב הרומי בסוריא וויביוס מארזוס (Vibius

Marsus) ויבן לרעֵי אגרפוס ומחשבותיו הרחוקות וירגל בו לפני הקיסר לאמר: אגרפוס חורש רעה להתנשא על מנשאיו ולמרוד בהקיסר אשר הרימהו מאשפתות וישם אותו לאחד ממלכי אסיה הגדולים. מארזוס בצע מזמתו ותבא פקודה מרומא לחדול מבצר את ירושלים, ואגרפוס לא נועז למרות דבר הקיסר ותשבת המלאכה, אך שמר את הדבר בלבו ויתקשר בסתר עם יתר המושלים בארצות מערב אסיה – מלכים סרים למשמעת רומא כמוהו – וגם הם התאוו תאוה להמיש צוארם מעלה הקשה. אגרפוס הקדיש קרואיו: אַנְטִיוֹכוֹס מלך קוֹמַגֵנָה, פּוֹלֵימוֹן מלך קִילִיקִיָה ואחיו הורדוס מלך כלקים, ועוד איזה מלכים ונשיאים אל העיר טבריה, לאמר: כי באו שמה לרחוץ במעינות החמים ולאכול פירות גינוסר. הנציב מארזוס, כשר רומאי בעל חוש הריח חזק מאד בכל דברי מדינה, הריח מרד ומעל בהאספה הזאת וירע בעיניו שלום המלכים ובריתם איש את אחיו, כי ידע, אשר לב כלם היה חרד מהתמורות התכופות ברומא ואף אם ישבו עתה לבטח על כסאותיהם לא ידעו מה ילד יום – מארזוס בא פתאום לטבריה ויתן על המלכים בקול גאונו ויגער בהם בנזיפה והמה נחתו מפניו וישובו איש אל ארצו ואל מקומו. כן היתה רומא נוראה על כל העמים, אשר אף אם היו להם מלכים מקרבם, היו סרים למשמעתה ולהגה אחד היוצא מפי הנציב נפוצו לכל רוח.

ובכל זאת לו האריך אגרפוס ימים, כי עתה בכח אהבת הקיסר אותו וכיד הכשרון והחפץ שהיתה טובה עליו מצאה ידו להציל עמו מחרפת העבדות ועקת אויב, לקדם בעד הָרעה הגדולה, אשר כבר היה העם כלו צפוי אליה בעת ההיא. אך לאסון הלאום הישראלי חלה ומת בדמי ימיו, בשנת החמשים וארבע לשנות חייו בשבתו בבית המשחק, בקסריה. על סבת מותו רבו השמועות, אך המכאובים הקשים אשר חלו במעיו, יורו, כי ידי אויב ומתנקם התנקשו לנפשו לשום רוש בברותו ולשלח מות ורעל בנפשו. כי אשיהו המלך הישר האחרון בבית יהודה בימי הבית הראשון, מת גם מלך יהודה הישר האחרון בימי הבית השני, בשנת העשרים וחמש לפני חרבן הבית וישבות ישראל מהיות לאום יושב על אדמתו.

כמעט סגר אגרפוס את עיניו והשנאה הכבושה בלבות היונים בני הנכר היושבים ביהודה נגלתה בכל תקף עזה; הסורים והיונים בקסריה וסֶבַסְתָּה היא שמרון מהרו ושכחו את כל הטובה אשר עשה להם מלך יהודה, וירבו לחרף שמו ולשפוך עליו בוז וקלסה, ולגיוני רומא, אשר נקראו בשמות הקיסרים: יוליוס קיסר ואגוסטוס, החונים בקסריה שתו ידם עם בני היונים ויחדו עשו הלולים בבית אלהיהם חָרוֹן (Choron) להודות לו, כי הוריד דומה את מלך היהודים ויסחבו את צלם דמות אגרפוס בראש כל חוצות ויביאוהו לבית הזמה ויתעללו בו. והשמועה הגיעה עד הקיסר קלודיוס, ויתעבר ויקנא לכבוד אוהבו ורעו ויאמר לענוש קשה את הנבלים, ויאמר גם להושיב את בן אגרפוס, נער בן שבע עשרה, הנקרא גם כן אגרפוס, על כסא יהודה, אך שני רואי פני קלודיוס – עבדים משוחררים – אשר משלו ברוחו: פַּלָּס ונַרְצִים, הניאוהו מלמלא חפצו, כי אמרו אגרפוס עודנו נער ולא יצלח עוד למלוכה, ותסר רומא שנית את יהודה ממלוכה ותהי למדינה ממדינות רומא ונציבים משלו בה עד ימי המלחמות האחרונות. ואל הנציב הראשון אשר נמנה אחרי מות אגרפוס – קוּסְפִּיוּס פַּדוּס (Cuspius Fadus) היה דבר הקיסר קלודיוס – לענוש

את לגיוני הצבא, אשר מלאם לבם לחרף שם אוהבו המת ולהעבירם מארץ ישראל אל הפונטוס (הארץ במסבי הים השחור), אך הפקודה הזאת לא יצאה לפעלה, כי בני החיל הרבו לבקש סליחה מהקיסר ויֵּעָתֵר להם ויָּתְרו, ובלבם שמרו עברתם להיהודים ותרב מרת נפש העם ותגדל השנאה מיום ליום 1).

ורשעת בני הנכר, הסורים והיונים, העירה חמת נקם בלב היהודים הלאומים הנלהבים. בימים הראשונים אחרי מות אגרפוס התלקטו גדודים גדודים יהודים לצרור צוררי יהודה ולתגר בם מלחמה ופקידי הגדודים האלה היו: ת ו ל ו מָ א י ו א ל עָ ז ר בן ד י נָ א י. הראשון פשט בארץ אדום ויולך אמים על יושביה, וירא הנציב פַּדוס ויתבונן וישת עצות בנפשו להכחיד את המתקוממים טרם יפרצו בכל יהודה ומלאה הארץ מוטה ופרץ, ויצא לקראתם בעם כבד ויד חזקה ויכם ויפיצם לכל רוח ותולומאי תפש חי וימיתהו בחרב לגיוני רומא, וכמוהם היתה אחרית המתקוממים בעבר הירדן מזרחה בקרבת העיר פִילַדֶלְפִיה היא רַבַּת בני עמון. ופַדוס יעץ למשול ממשל רב ביהודה, כאשר משלה בה רומא לפני מלוך אגרפוס, כי הוא – נציב רומא – יהיה הממַנה את הכהן הגדול ובגדי הכהנה יהיו מֻפקדים בידו במצודת אנטוניה. ויחר מאד בעיני הכהנים והעם ונלוה אליהם גם אחי אגרפוס, הורדוס הנשיא בכלקים, וילכו לרומא להתאונן רע באזני הקיסר, והוא הקשיב וישמע לדברי מלאכי יהודה, וישם את הורדוס השני לפקיד נגיד על המקדש ויתן לו המשפט לבחור כהן גדול, ותהי ראשית פעלתו להסיר את הכהן א ל י ו ע י נ י ב ן ה ק ו ף מפקודתו ולשום תחתיו את י ו ס ף בֶּ ן ק מ ח י ת, ואחרי שנות מספר הוסר גם הוא ויכהן תחתיו ח נ נ י ה בן נ ד ב א י (או גרבאי), אשר עליו אמרו: כל ימיו של חנניה (או יוחנן) בן נדבאי לא נמצא נותר במקדש (פסחים נז). על פי האותות האלה היה הורדוס השני כמעט למלך ביהודה – אך עז־משפט־מלך בכל זאת לא היה לו – והמטבעות הנמצאות עוד ממנו המה על פי כבוד הנשיאות שהיתה לו בכלקים ולא ביהודה. גם עטרת הסנהדרין אשר החזיר אגרפוס ליושנה, נפלה נפלה עתה, כבוד בית דין הגדול גלה ממנו ולא שב עוד מני אז והלאה אל תפארתו וכבודו הראשון.

בימי ממשלת הנציב פ ד ו ס ביהודה נמצא קשר ומרד בעם על ידי משיח־שקר, איש אחד ושמו ת ו ד ס (Theudas) התהלל לנביא ומשיח, וארבע מאות איש דבקו בו ויאמינו בדבריו, כי ברבות התלאות, כן גדלה התקוה לישועת ה׳, ותכל נפש העם לגאלה בדרך פלא. וזה האיש ת ו ד ס לא היה איש רמיה, רק כי נתעה גם הוא בשוא לחשוב, כי בו בחר ה׳ לגאול את ישראל מכל צרותיו, ויתן אות למאמיניו, כי יבקע לפניהם את הירדן ויעבירם בתוכו בחרבה. ויהי כאשר הקריבו, הוא ומאמיניו, אל הירדן וישיגו אותם גדודי הרוכבים אשר להרומאים ויכום ויהרגו

---

1) הרב המחבר מעיר, כי לפי דברת יוסף בן מתתיהו היו שני הלגיונות האלה, אשר הסבו ברעת המרד בימי הנציב פלרוס, ובהיות שם הלגיון האחד אגוסטוס על כן עליהם מוסבים דברי המדרש (אסתר) אלו שני לגיונות של מלך... דיקומונט ואגוסטיאני, הן הן שנתנו עצה לנבוכדנצר ועלה והחריב בית המקדש, כי תחת נבוכדנצר צ״ל טיטוס, הוא דבר המובן מאליו כי „לגיונום ואגוסטיאני״ מורות על זמן הרומאים.

רבים ואת ראש תודס הסירו מעליו ויביאוהו ירושלימה. בימים ההם מת גם הורדוס השני נשיא בכלקים ונושא שם מלך ביהודה, וגם הנציב פדוס הוסר מפקודתו ויהי לנציב ביהודה טיבעריוס יוליוס אלכסנדר, בן הנשיא הָאַרבּרך באלכסנדריה ובן אחיו של הפילוסוף ידידיה. אך זה האיש היהודי המיר כבוד עמו ואלהיו ויהי ליוני עובד אלילים ויכתב בספר חורי רומא וגדוליה. הקיסר קלוידיוס דִמה בְתֻמתו, כי חסד הוא עושה ליהודים, בתתו להם מושל אשר מקרבם יצא וידמה, כי בזה ישקיט סערת רוחם, על כי סר שבט מיהודה ומקך מושל בארצם, ולא ידע כי גחלים הוא חותה על ראשם וידאיב לבם עוד יותר בהרכיבו אלוף לראשם אח־נפשע ובן סורר ומורה בוגד בעמו ותורת בית אבותיו, וכנראה נשאו הלאומים הנלהבים ראשם בימיו ויתנשאו למרד בו, וראשי הנלהבים האלה היו יעקב ושמעון בני הקנאי יהודה הגלילי. מדברי ימי המרידה הזאת לא נדע, רק כי נתפשו ראשי הקנאים ויעשו בהם משפט קשה מאד, כי תלו אותם על העץ – שתי־וערב – משפט מות, אשר עשו ברומא רק למורדים ופושעים. אך בעת אשר שבעה יהודה די חרפה לראות אח־נפשע ובן סורר ומורה, אשר התנזר לבשת וישתרר בה ויפסע על ראשי עם קדש, שבה ותחי רוחה בגאון אלהי יעקב, בבא מלכה כבודה מבנות עם נכר בשערי ירושלים להתיהד, ותעשה חסד וצדקה לבני העם אשר דבקה נפשה בו, ותכלכל עניי עם ישראל בלחם בימי הרעב, אך דברי ימי המלכה הזאת ובניה וכל בית המלוכה נספר בפרקים הבאים.

פרק שני

נפוצות יהודה ותורת אלהיו בארצות הגוים.

מי כישראל גוי אחד בארץ, אשר מטל ילדותו לקחה אזנו שירת גלות, קינת נודד נצחי, אשר קולה הולך מסוף העולם ועד סופו, מראשית היות בית יעקב לגוי עד דור האחרון, קינת הגלות הארוכה כימי עולם, ונדודים וטלטלה גבר לאין קץ ותכלית, עד קצוי ארץ וימים רחוקים, וכל הדבר האמור בשירת גלות הלאום הישראלי קם ויהי ודבר מדבריה לא נפל ארצה. בכל מרחבי שתי הממלכות, אשר שתו משטרן בתבל ארצה במאות השנים הראשונות לספירת הנוצרים – רומא ופרס החדשה (das parthiesche Reich), לא נמצאה עיר ומדינה, אשר לא באו שמה נדחי ישראל, ובכל מקום בואם, כמעט שמצאו מנוחה לנפשם הנלאה ורגליהם היעפות והנה נועדו נוסדו יחד לקבוצים וקהלות, לעבוד יחד את ה׳ אלהיהם, לעמוד בבריתו ולשמור את פקודי התורה. בכל המדינות היושבות על שפת ים הגדול הוא ים התיכון, כל חבל־הארץ הגדולה והרחבה אשר ישקוה מימי הנהרות הגדולים השוטפים אל הים הזה: הַשִּׁחוֹר (Nilus) באפריקה, הַדָּנוּב (Donau) באירופה יפרת וחדקל באסיה, בכל מרחבי התבל שהיתה נודעת לְתָיָרֵי הארצות בימים ההם כבר ישבו פזורי ישראל, וכמו היתה בם יד נעלמה לדחותם מדחי אל דחי, וכמען

הרחיקם הלאה הלאה מגבול ארץ מולדתם, נסחפו ונדחפו מארץ לארץ וממדינה למדינה וַיְזֹרו בכל ארצות הגוים.

אך גם קללת הפזור נהפכה לברכה ותָו של גלות היה לתָו של תחיה אל עם הפלאות ואות ברית הנֵצח, כי לא יִכָּחֵד מגוי ולעולם יחיה. בהפזור הנורא כמוס סוד נצח־ישראל ותקומתו. בהיותו נרדף, נגש ונענה בממלכה אחת, היתה להם הרוָחה בארץ אחרת ושם נועדו נוסדו ליסד בית מנוס להם ולתורתם, היא התורה, אשר במדת תִגבֹרֶת הצרות והגלות הוסיף עם ישראל לאהבה ולחבבה ולשמרה מכל משמר. עוד זאת עשתה ההשגחה טובה לבני האדם בפזור ישראל, אישי האומה הישראלית נזרעו זרע אמת, להפרות ארצות גוים, אשר לא ידעו את ה' ותורת המדות אשר יסודתה בטהרה ופרישות מחמדת בשרים. במדה הזאת, אשר בני יון האצילו מרוחם על העמים האחרים, לדעת ולחוש את החן והנעימות, והרומאים היו נושאי דגל תורת האזרחים וסדרי המדינות, עוד במדה גדולה ויתרה היו נדחי ישראל נושאי דגל תורת המוסר ודעת אלהים אמת בארץ, ומפניהם נסו חזיוני הבל ותעלולי תורת האלילים עם חטאת תבליתם.

אך גם בהיות בני ישראל עם מְפֻזָּר בין עמים רבים, לא נפזרו עצמותיו, לא נתפרקו אבריו ולא חדל מהיות גוי אחד, כי מכל מקומות פזוריהם כּוּנו לבם אל מקום אחד — המקדש אשר בירושלים ועיניהם היו נשואות אל ארץ מולדת האומה הישראלית. מהסנהדרין שבלישכת הגזית יצאה תורה אל כל בני הגולה, והיהודים הפזורים בכל אפסי ארץ, זכרו את המקדש מרחוק וציון עלתה על לבם וישלחו את תרומת קדשיהם שם, למען היות להם חלק „בקרבנות של צבור". הסנהדרין שלחה דבריה עד קצות הארץ, „לאחינו שבגולה" להודיעם מכל דבר גדול ונכבד אשר נתקבל ונתקים בסוד „בית דין הגדול" כדבר חק ומשפט.

היהודים ממרחק הבאים ירושלמה, עולי־רְגלים חזקו את עבותות האהבה, את הקשר בין היהודים בארץ מולדתם ואחיהם בארצות פזוריהם, ומספר באי מועד היה רב ועצום ויהיו להם בתי־כנסת של בני אלכסנדריה, קירֵניקי, מעילם ומאסיה (מדינת הים) (עיין מגלה כו ע"א, ירושלמי שם פ"ב ותוספתא שם פ"ב: ביהכ"נ של טרסיים—מובנו, ביהכ"נ של בני תרסי—אפיה הקטנה), וכנראה בהדברים האמורים בתלמוד (ירושלמי מגלה פ"ג ה"א, ירושלמי כתובות פי"ג ומדרש איכה פנ"ב), כי ארבע מאות ושמונים (לפי הגירסא בירושלמי כתובות: ארבע מאות וששים, שפ"ר) היו בירושלים וכל אחת ואחת היה לה בית ספר ובית תלמוד, „בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה", אין כל הפלגה והפרזה יתרה. מספר היהודים בארצות האלה כבר היה אז רב ועצום ובמצרים לבדה ישבו כמאה רבוא איש, וכה היה מספרם רב בהארץ הסמוכה למצרים— קירֵיניקי. בסוריא רבו ועצמו היהודים אחרי תת המלכים: בֵּלֵס ונִיקַאטור להם חק ומשפט אחד כאשר להיונים. אחד מטלכי סוריא השיב להם את כלי הקדש אשר גזל אנטיוכוס אפיפנוס הזועם ברית קדש, וברומא העיר הראשה והגדולה בתבל ארצה, נקבצו יהודים בהמון רב, עד כי גם בעבור רוח רעה על הקיסר קלוידיוס — אשר בכלל היה לבו טוב על היהודים — לגרשם מעיר ממלכתו, בשמעו כי אחד היהודים הנֻצרנים (בעלי ברית החדשה) בימים הראשונים מרגיז את

מנוחת הממלכה, לא מצא את לבו לעשות כזאת מיראתו אותם בגלל מספרם העצום. והעדה ברומא היתה מתנהגת על פי נשיא ואב בית דין וראש הכנסת שהיה נקרא בשם (Archisinagogos). גם שדה הקברות הקצו למתיהם מחוץ לעיר עם כתובות על המצבות בשפת יון, כי רוב היהודים ברומא היו יוצאי אלכסנדריה ואסיה הקטנה, ומתחתיהן ג"כ בשפת יון המלות „ינוח בשלום על משכבו", וממעל להן ציור המנורה ושבעת הקנים – סמלדיות, נר ה' נשמת אדם –. מרומא נפוצו היהודים אל איטליה הצפונית והדרומית (בולוניה וקפוא עד נפולוס) ושם התנהגו בכל עניני הדת והאמונה על פי מנהגי עדת רומא אשר ממנה יצאו.

יתר רב מאשר באירופה, סוריא ואפריקה היה מספר היהודים גדול במלכות הפרתים – בבל וארץ ארם נהרים, מרביתם ישבו שם מימי הגלות הראשון ולא עלו עם עולי הגולה בימי זרבבל עזרא ונחמיה. ושני אחים צעירים לימים וגבורי חיל היו בעיר נהרדעא ושמותם: חַסִינָאִי וַחֲנִילָאִי, ויעברו את לבם לשוט בארץ ולפשוט בגדוד כמעשי האבירים מפלסי חמס ידיהם בארץ (Raubritter) אשר היו בגרמניה בימי הבינים וירשיעו בכל ארץ בבל, ויתקבצו אליהם כל איש מצוק ומר נפש ויהיו להם לראש ויתנו חתיתם בכל הארץ מסביב ויעשו להם מלוכה קטנה, ומלך הפרתים ארטבון השני (Artaban II) נחת מפניהם ויכיר כח ממשלתם בארץ אשר כבשו להם בחרבם וקשתם. שש עשרה שנה ארכו ימי הממלכה הזאת עדי נפלה הזתיה ותהי עדי אובד מריב־אחים ומלחמת־שערים בקרבה, כי חנילאי חשק בבת אל נכר וישגה באהבתה ויתן לה לעבוד את פסילי אלהי בית אבותיה, ויחר בו אף בני גדודיו ואחיו חסינאי ויסירוהו מנגיד עליהם. שמעה זאת אשת חנילאי בת עם נכר ותתעבר ותשם מות בכוס אחי בעלה חכינאי ויישת וימת, ובמותו סר צל הממלכה החדשה מעליה וקרב קצה. מִתְרְדָת חתן מלך הפרתים קרא מלחמה על חנילאי, ובני עמו לא חזקו את ידיו ויכה את גדודי חנילאי המעטים ויפיצם לכל רוח; ראו אנשי צבא חנילאי, כי אין להם תקומה לפני מתרדת ויפשטו אל יתר ערי בבל לשלול שלל ולבוז בז. אז התעוררו בני עם הארץ לנקם נקמתם מכל היהודים ותהי עת צרה גדולה מאד ליהודי בבל. כי הבבליים פקדו על כל היהודים עון אחיהם בני גדוד חנילאי ויעשו בהם נקמות ויהרגו רבים וקהלות רבים שֻׁדדו ושרידיהם נמלטו אל העיר סְלוּקְיָה אשר ממערב לנהר חדקל. יושבי העיר הזאת היו יהודים, יונים וסורים. בין היונים והסורים היה תמיד ריב ומדון וילחמו איש באחיו, אך כמעט באו העירה היהודים הפלטים מבבל וישלימו הלוחמים ויחדו התחברו על היהודים ויהרגו מהם חמשת אלפים איש ושרידיהם שרדו אל העיר קְטיספון, העיר הראשה במלכות הפרתים; והמלחמות בין היהודים ועובדי האלילים לא חדלו, ויהי כאשר יראו היהודים לשבת בהערים הפרזות ויֵאָספו אל הערים הבצורות נהרדעא ונציבין, אשר יושביהן היו רק יהודים ויֵאָחֲזו בהן.

גם בחבל הארץ מעבר לנהר חדקל בפרס ומדי נוסדו קהלות ישראל ורבן גמליאל הזקן שלח להם אגרות כאמור למעלה. ומן הארצות אשר מעבר לנהרות פרת וחדקל הלכו היהודים הלוך ונסוע צפונה אל ארץ ארם או ארמניה. עוד לפני הבא המלך טיגרנוס שבויי היהודים מארץ ישראל ואסיה הקטנה

ויושיבם בערי ארמניה, יצאו היהודים לשבת על גבולות הים השחור (פונטוס), איי יון וארץ יון וַיְיַסדו קבוצים באתונא (Athen), קורינת (Korynth), תסלוניה (Thessalonien) ופיליפי (Philippi); יֶשנן ידים מוכיחות, כי רומא שלחה מספר משפחות יהודים גם למושבותיה בנגב צרפת (גליה) וספרד, אף כי חוקרי קדמוניות עוד לא גלו שם עקבות יהודים מתקופת העת שלפני חרבן הבית השני.

מראה היהודים וארחות חייהם, מנהגיהם והליכותיהם היו לראשונה לזרא אל בני העמים עובדי האלילים, כי ראו את העם הזה הנבדל מהם הבדל גמור, עם זר, אשר לא דרכיהם דרכיו ולא מחשבותיהם מחשבותיו, פרוש ומובדל במאכלו ומשקהו, במלבושו ודרכי חייו במשפחה ובמדינה, עם הנזהר מהתערב בשמחתם ומהתחתן בהם, משקץ בשר החזיר ושובת ביום השבת, ראו ויתפלאו ויהי להם עם יהודה כחידה בלי פתרונים, ויחשבוהו לגוי לבש גאות השונא את כל בני האדם, מפֻזר ומפרד בין העמים ודתיו שונות מכל עם, כאשר תאמר החוזָה, הַסִבִּילָה העברית:

כָּל אֶרֶץ, כָּל יָם מִמְּךָ יִמָּלֵאוּ וּבְכֹל תְּבוּאִי,
אַךְ זָרָה תְּהִי בִּדְרָכֶיךָ לְרוּחַ כֻּלָּמוֹ.

ביותר היה לזרא אל עובדי האלילים אות בריתו של אברהם הח‍ותום בבשר כל איש ישראל, ובגלל המילה היו מתלוצצים ומלעיבים ביהודים; דברם היה לאמר: היהודים המה בעלי מרה שחורה, שונאי ענג ישעשועים ושונאי־אדם, ועל כן המה מונעים עצמם ממשחקי היונים, רוצם במערכה, הַאָבקם איש עם אחיו והתחרותם בחלוץ עצמות; ויוסיפו לאמר: יען כי אין רוח טהור בקרבם (בקרב היהודים) ולבם יגפם תמיד כארח כל מורדי אור, על כן נפשם עליהם תאבל ושמחות החיים רחקו מהם. כה היו דברי עניי הדעת שבאומות העולם, אבל חכמיהם השכילו אל רוח האומה הישראלית ויתפלאו הפלא ופלא, בראותם אֻמה שלמה, אשר אישיה הגיעו להַכָּרָה שלמה מאלהים אמת, אלהים אחד, אבי כל היצורים, אשר אינו גוף ואין לו דמות הגוף, אלהי עולם, בלתי בעל־תכלית, יי האחד אשר מבלעדיו אין אלהים ומלכותו בכל משלה. חכמי אֻמות העולם התבוננו בהאֻמה הישראלית, הפזורה בארצות רבות, ובכל זאת אבריה אחוזים ודבוקים איש באחיו, וכלם המה שונאי רשע כסל, אוהבי חסד וצדקה, מושלים ברוחם וכובשים את יצרם וישתוממו ויתמהו על גוי הפלאות, אשר אין כמוהו בכל גויי הארצות בימים הקדמונים.

בימים ההם ותורת עבודת האלילים, כבר חדלה למשוך בכחה לבות העמים בקסמיה ורוח השיר והחזיון השפוך על המיתּ'לוֹגיה היונית, בגדיה החמודות לא היו לה עוד ותהי תורת האלילים פרועה לשמצה עם כל המין הבליה, האלילים ובני האלים בעלי תאוה ויצר רע עוד יותר מיצר לב האדם הרע. ההוללות הפרועה, להקריב להקיסרים שכורי־התאוה קרבנות והסך להם נסכים, לכבדם בכבוד אלהים: הזנות אשר זנו בני יון ורומא בתקופה הזאת — תקופת הנפילה הרוחנית ושקיעת שמש האור והדעת בימים הקדמונים — אחרי חמדות נמבזות — חטאת נאופים ומשכב־זכור, ירידת רוח האדם למטה עדי היותו נמשל כבהמות; כל אלה רוממו רוח היהודים בקרבם ותהי

להם הצדקה להתברך בלבבם, כי חלק יי להם שכם אחד במעלות הרוח על כל בני העמים האחרים ויתנשאו ויתגדלו לעמת העמים אשר בקרבם ישבו ביקר תפארת תורתם הטהורה ודעת אלהים הברה, ובכל מקום אשר ישבו שם עובדי אלילים ויהודים, ושפה אחת, שפת יון להם, פרצו ביניהם דברי ריבות בחקר דת ואמונה· היהדות תבעה לפני כסא דין האמת את אויבתה – תורת האלילים, ותגד והוכיח לכל באי־עולם את רוממות רוחה וזכות דעותיה, על האמונות והדעות אשר לתורת האלילים.

וברעת היהודים כי צדקם בם, וכי כגבוה שמים מעל הארץ כן גבהו ורמו דרכיהם ומחשבותיהם על דבר עצם האלהיות ואחדותה על דרכי עובדי האלילים והבלי מחשבותיהם. הציקם רוחם להראות העמים וחכמיהם את יקר תפארת היהדות הצרופה, להאיר לבני דורם ההולכים בחשך, אך גם ידעו כי שומע לא יהיה לדבריהם ושנאת העמים לישראל תקלקל את שורת הבינה הישרה, ויתחכמו לשום אֵפֶר על פני האמת ולבא אל חכמי אומות העולם במרמה וישימו את דבריהם בפי משוררים ומליצים בני אל נכר, והם – בני הנכר – יתנו צדקת ה׳ אלהי האמת ותהלת האומה הישראלית, כבוד דתם ותפארתם תמתם ויבחרו סופרי ישראל בשפת יון להם את המשורר אוֹרְפֵיאוּס (Orpheus) המהלל בסוד שיח אגדות ושמועות פלא ואת החוזה חזיוני תוגה סוֹפוֹקְלֶס (Sòphokles) לשום בפיהם דברי שיר ושבחה, תהלת היהדות ותפארתה· ויהי בהשמע באלכסנדריה דברי ההגדות הרומיות והשמועה על דבר האשה החוזה (סִבִּלָּה) וישימו אותה על נס וישימו בפיהם את הגיוני לבם ותשא החוזה את דעה על גוי ואדם יחד, ותגד לתורת ישראל את צדקתה, ותבשר שלום ואהבה לכל עמי הארץ, אם לא יִכָּשלו ללכת אחרי ההבל ולא יהבלו לעשות להם אלילים אלמים לאלהים, רק ידבקו בה׳ האחד אשר מלא כל הארץ כבודו, האלהים הנשגב מכל תאר ונעלה על כל דמיון ודמות, ואם כה יעשו וישיגו ארחות חיים, וישפוך ה׳ רוחו על כל בשר לקרוא כלם בשמו והיה הוא למלך עליהם וביום ההוא יהיה ה׳ אלהי ישראל אחד ושמו אחד, ובפתח דבריה תביע אמרים אל העמים עובדי האלילים ותדבר אליהם לאמר:

בְּנֵי־אִישׁ בְּרוּאִים בִּדְמוּת מְחוֹלֶלְכֶם בְּצֶלֶם אֱלוֹהַּ,
עַד מָה תִּתְעוּ תִּשְׁתָּעוּ וְתִפַּגְּרוּ מִדֶּרֶךְ
בְּאֹרַח מִישׁוֹר, אַף צוּר בּוֹרַאֲכֶם לֹא תִזְכֹּרוּ?
הֵן אֵל נִשְׂגָּב שְׁמוֹ, מוֹשֵׁל לְבַדּוֹ מִשָּׁמַיִם,
אֱלֹהֵי קֶדֶם הוּא, מִסְתַּתֵּר וְאֵין נִסְתָּר מִנְּהוּ, . . .
לֹא אִישׁ בְּמִצְעַד עֲשָׂהוּ, לֹא חֲרֹשֶׁת גֶּבֶר
יְצָרַתּוּ, מְלֶאכֶת שֵׁן אוֹ זָהָב בְּמַקֶּבֶת,
אַךְ הוּא נִגְלָה בִּרְצוֹנוֹ, אֵל חַי אֱלֹהֵי קֶדֶם,
הֹוֶה מִקַּדְמֵי הַיְקוּם וְאֵין אַחֲרוֹן אַחֲרֶיהוּ . . .
הָאֵל הַגָּדוֹל מוֹשֵׁל הַיְקוּם וּמְלוֹאֵהוּ,
יוֹצֵר בִּדְבָרוֹ הַכֹּל אֶרֶץ יָם וְשָׁמַיִם,
שֶׁמֶשׁ בְּלִי־דֹם, סַהַר מַרְחִיב אַגַּן אוֹרֵהוּ,

הוד אוֹר כּוֹכָבִים. תְּהוֹם רַבָּה חֲרַת צֶאֱצָאֶיהָ.
מַעְיָנוֹת וּנְהָרוֹת, אֵשׁ לוֹהֵט, יוֹם גַּם לָיִל.
הוּא הָאֵל יוֹצֵר הָאָדָם בִּיקָר, כְּלִיל יֹפִי...
וְאַתֶּם מִבְּלִי כַּבֵּד וִירֹא אֵל שָׁוְא תִּרְדֹּפוּ.
כִּי נְחָשִׁים תְּכַבֵּדוּ. תִּזְבְּחוּ לֶחָתוּל וָשֶׁקֶץ
לָאֱלִילִים פְּסִילֵי אָבֶן. מַעֲשֵׂה אֶצְבְּעוֹת גָּבֶר...
יִרְאוּ אֶת אֵל חָי. שַׁדַּי מְחַזֵּק הַכֹּל כַּבְּדוּ...

(חזון הסבלות, החזון השלישי ח׳ — 31 בהעתקת שטיינבערג)

ובדבר החוֹזָה על ישראל, תורתו ואמונתו תאמר:

יֵשׁ עִיר בְּאַסְיָה חוּצוֹתֶיהָ רַחֲבֵי יָדַיִם;
בְּחִירֵי הַיְשָׁרִים בָּאָדָם מִשָּׁם יָצָאוּ,
נִשְׂגְּבוּ מַעֲשֵׂיהֶם וּתְבוּנָה הָגוּת לִבָּמוֹ;
לֹא יְחַתֵּם שֶׁמֶשׁ מִתְהַלֵּךְ עַל חוּג שָׁמַיִם.
אוֹתוֹת יָרֵחַ אוֹ גְדוֹלוֹת שׁוֹמוֹת בָּאָרֶץ;
אֶל־תְּהוֹם לֹא־יִשְׁעֶה, אֶל צוּלָה, עֵינָהּ כַּתְּכֵלֶת;
שְׂחוֹק כָּמוֹ כַּשָּׁפִים, וַחֲזוֹן אֹבוֹת יָבוּזוּ
עֲתִידוֹת לֹא־יֶחֱזוּ כַּכַּשְׂדִּים הוֹבְרֵי שָׁמַיִם.
וּלְאוֹתוֹת כּוֹכָבִים יָבֹזוּ, כִּי הֵמָּה הָבֶל...;
אוּלָם הֵם רוֹדְפֵי צֶדֶק, מֵישָׁרִים אָהֵבוּ,
יִשְׂנְאוּ מַעֲשַׁקּוֹת בֶּצַע, שַׁלְמוֹנִים יְתָעֵבוּ...
עָשִׁיר לֹא־יוֹנֶה אֶת־אִישׁ אֶבְיוֹן לַאֲדִיב נֶפֶשׁ...
וְאִישׁ רְכוּשׁ נִמְצָא מְאֹד בָּעָם עֶזְרָה בַּצָּרָתָהּ.
מִקְּצִירוֹ יוֹתִיר לַדָּל וּרְעֵבִים יַשְׂבִּיעַ,
כְּמִצְוַת אֵל שַׁדַּי, מִדְּבָרוֹ לֹא־יַפִּיל אָרְצָה,
כִּי מַתַּת אֵל הָאָרֶץ לְכָל הָאָדָם יָחַד.

(שם רי״ח—רמ״ח)

ותוסיף לאמר:

בְּאַחֲרִית הַיָּמִים וָקָם עַם קֹדֶשׁ יִרְאֵי אֱלוֹהַּ
שׁוֹמְרֵי עֲצַת אֵל, לִדְבַר קָדְשׁוֹ אָזְנָם יַקְשִׁיבוּ...
וִינַשְּׂאֵם אֵל חַי וּנְתָנָם לִנְבִיאֵי קֹדֶשׁ,
לִמְשׂוֹשׂ כָּל הָאָדָם וּלְאוֹר עַמִּים כֻּלָּהֶם.
כִּי חָנַן רַק אוֹתָם אֱלוֹהַּ עֵצָה וָדַעַת;
וֶאֱמוּנָה וּמַחְשְׁבוֹת הַשֵּׂכֶל שָׂם בְּלִבָּמוֹ...

לַאֲדוֹן כֹּל יִשְׁתַּחֲווּ לְאֵל שַׁדַּי בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ,
אִישׁ אִמּוֹ וְאָבִיו יִירָאוּ וּמְאֹד יוֹקִירוּ,
שׁוֹמְרֵי מִטָּתָם מֵחַלְּלָהּ בְּזִמָּה וְתֶבֶל.
וּשְׁכַב עִם זָכָר מִשְׁכְּבֵי אִשָּׁה שֶׁקֶץ לָמוֹ.
כֵּן יַעֲשׂוּ בְּנֵי צֹר, רוֹמָה וּמִצְרַיִם יָחַד,
וּבְנֵי אֶרֶץ יָוָן הָרְחָבָה וַעֲמִּים לְאֵין חֵקֶר.
בְּנֵי עֵילָם וְגַלַּטְיָה עִם כָּל שׁוֹכְנֵי הַקֶּדֶם.

(שם תקע"ג—ת"ר)

החוזה תוסיף לשאת משלה על העמים עובדי האלילים וביותר על היונים המשכילים שבנושאי דגל תורת האלילים תשא דבריה על השלום הנצחי והעברת ממשלת האדם באדם לרע לו בתבל ארצה ותאמר:

אוֹי לָךְ אֶרֶץ יָוָן, עַד־אָן תָּרִימִי קָרֶן?
לְאֵל־חַי רַב חֶסֶד קִרְאִי וְשִׂימִי עַל דַּרְכֵּךְ עָיִן.
עַם אֹבֵד בְּעָנְיוֹ 1), מַהֲרִי אֶל עִירוֹ הָשִׁיבִי,
מוֹצָאוֹ מֵאֶרֶץ קֹדֶשׁ לְאֵל הַשָּׁמָיִם...
עִבְדִי אֶת אֵל נַעֲרָץ, אָז יַפִּיל גַּם לָךְ חֶבֶל
לְעֵת קֵץ כָּל אֵלֶּה לְיוֹם גְּמוּלוֹת לְאֵל רַב־חָסֶד
יוֹם נָכוֹן לַיְשָׁרִים בָּאָדָם, כִּדְבַר אֱלוֹהַּ.
כִּי יֶשׁ־יוֹם וְנָתְנָה הָאֲדָמָה יְבוּלָהּ לָשֹׂבַע,
חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה מֵיטַב תִּירוֹשׁ וָזָיִת,
מֶתֶק דְּבַשׁ מִשָּׁמַיִם וּמַנְעַמֵּי נֹפֶת...
וּמָלְאוּ עָרִים כָּל־טוּב וִיקָר כִּימֵי קֶדֶם;
בְּרֹגֶז קוֹל פְּחָדִים לֹא יִרְגְּזוּ מוֹסְדֵי הָאָרֶץ
חָדַל שְׁאוֹן קְרָב וָחֶרֶב, חָדְלוּ זַלְעֲפוֹת חֹרֶב...
כִּי בְּנֵי עַם הָאָרֶץ עַל רֹב־שָׁלוֹם יִתְעַנָּגוּ,
וּבְרִית שְׁלוֹם עוֹלָם תִּכּוֹן בֵּין מֶלֶךְ וָמֶלֶךְ.
וֵאלֹהֵי הַצְּבָאוֹת מִמָּרוֹם כּוֹכְבֵי שָׁמַיִם
בְּקַו מִשְׁפָּט אֶחָד יִשְׁפּוֹט כָּל הָאָדָם יָחַד.
וּבְשֵׁבֶט אֶחָד יוֹכַח כָּל מַעֲשֵׂי בְּנֵי־עֹנִי,
כִּי אֶחָד הוּא אֵל וֵאלֹהִים זוּלָתוֹ אָיִן...

---

1) לגירסת גרעטץ—עַם אֹבֵד עֵצוֹת.

החוזה חזיונות העברי, אשר שם חזון לבו והגיוני רוחו בפי הנביאה הרומית, לבשר צדקת עמו ויקר תפארת תורתו בקהל העמים בני אל נכר, חי כפי הנראה בימי ממשלת המלכה קליאופטרה האחרונה במצרים, לעת שלטון שלשת האבירים (Triumvirat) השניים ברומא, כמאה שנה לפני חרבן הבית השני.

עוד נמצא לנו משורר עברי בלשון יוני, להגיד בקהל עמים את אמתיות היהדות, גם הוא שם לו סתר פנים תחת מסוה המשורר היוני פוקילידס (Phokylides) הנושא מדברותיו במשל ואמרי־בינה (Gnomen) · הוא הרחיק ללכת בהתנכרו לעמו, למען לא ידעו העמים כי פי בן־יהודה המדבר אליהם, לא יעלה את היהדות על שפת לשון ולא יזכור אותה גם בשמה, למען יאמינו העם, כי איש יוני מדבר אליהם, וקורא להם לעזוב משובת תורת האלילים, כה יְשַׁנֵּן להם חקי התורה: לדבר אמת, לשמור מכל משמר את טהרת המשפחה ולהיות גדורים בעריות, להמציא לחם לרעבים, לחלץ עני מעניו ולחזק ברכים כושלות, לקרוא דרור לעבדי עולם ודבריו קרובים לדברי נביא־אל ירמיהו לאמר: „אל יתהלל החכם בחכמתו, אל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל העשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע את אל־עולם בעל הגבורה, החכמה והעשר”.

אך למרות מוסר המשורר המסתתר הזה עוד התהללו היונים בחכמתם והרומאים בגבורתם, בזו את עם יהודה ותורתו, ועוד טחו עיניהם מראות אור האמת הברה, הכלולה בתורת ישראל; להאיר עיני טובי העמים האלה הרבו יהודי אלכסנדריה להעמיד חזון ועשות ספרים רבים, אשר רוח אחת מרחפת על פני כלם: להוכיח את הבלי תורת האלילים ולגלות קלונה ברבים ולפרוש לעיניהם את חמודות המדות היקרות והמוסר הנעלה הצפונים בתורת משה, וכדרכם הידוע, להתָלות באילן גדול, לחבר ספרים וליחסם אל אנשי המופת מדור קדומים הרבו לספר ספורים, אשר מקצתם יסודתם במעשים שהיו, ונוספו עליהם משל וחזיון בספורי נפלאות ושמועות מני קדם, ויש אשר חזו להם המליצים חזון לבם ויַלבִּישום במעטה הספור למען תת לדבריהם מהלכים ביז היונים, להסב את לבם מן האלילים ולהכניסם תחת כנפי השכינה ויעמידו עדים על אמתת היהדות את מלכי העמים האדירים בימי קדם קדמתה: כורש, דריוש וארתחשסתא, והמלכים מבית התלמיים (פטאלאמעאוס) במצרים וביותר את המלך החכם תלמי פילדלפוס.

מכל הספרים שכתבו היהודים ההלנים מבני הדור ההוא בשפת יון הנאוה והמעֻנגה ללמד סנגוריא על ישראל ודתו, לרומם תורת אלהים אמת ולגלות חרפת תורת האלילים, הכי נכבד ומצֻיָּן הספר אריסטֵיאס, בתבנית אגרת כתובה לאחיו פילוקרטיס. ספור חזיוני, אשר רבים מיודעי העתים חשבוהו וחושבים אותו גם היום למעשה שהיה. חמר להספור לקח החוזה מהולדת תרגום השבעים וכיד המליצה והדמיון הטובה עליו כלל ופאר את ספורו לתפוש את הקוראים בלבם, ובכן יספר אריסטיאס כדברים האלה: תלמי פילדלפוס מלך מצרים, אשר היה נודע לאוהב חכמה שם על לבו להגדיל כבוד בית אסף־הספרים אשר לו, וישמע מאת דימיטריאס פלרום ממונה הבית הזה, כי יש להיהודים ספר התורה וספרי הנביאים אשר בהאספם אל בית־האסף ישיתו פאר והוד על כל

האוצר, כי מוצא הספרים מאלהים הוא, רוחו דובר בם ומלתו על כותביהם ואין ערוך אל החכמה הצפונה בהם · שמע זאת המלך וייטב בעיניו, וישלח שני מלאכים את אריסטיאס ואת אנדריאס ארצה יהודה ובידיהם מנחה ואשכר לבית אלהים אשר בירושלים, ויהי דברם אל אלעזר הצדיק הכהן הגדול בימים ההם בשם אדונם ומלכם, כי יחזה מכל עם יהודה אנשים חכמי לב, יודעי לשון יונית, אנשים אשר רוח בם להבין ולהשכיל את החכמה העליונה הצפונה בספרי התורה ולהרגמה יונית בשום שכל מבוארת ומפרשת לפני המלך · הכהן הגדול האיר פניו אל מלאכי מלך יון במצרים, ויראם את כל היקרות והחמודות בעיר אלהים והמקדש, ויבחר בשבעים ושנים איש מלמדי ספר ולשון יונית, ששה איש ששה איש למטה למספר שנים עשר שבטי ישראל וישלחם אל המלך תלמי פילדלפוס, ואלעזר לקח דברים את המלאכים ויורם דעה בוזקרי דת ישראל ויבינם את טעמי המצות והאזהרות שבתורה ויבאר להם טעמי הפרישות ממאכלות אסורות ועופות ובהמות טמאות ויאמר: אלהי העברים רצה לזכות את עמו בתורה טהורה וברה, ועל כן צוה עליהם לבל יתרועעו עם רעי־הגוים, לבל ילמדו את דרכיהם ומעשיהם הנלוזים ועל כן הרבה להם מצות ואזהרות, אשר תהיינה להם כחומה נשגבה, מבדלת בינם ובין בני אל נכר, לבל יהרסו לפרוץ גדר גם המה לזנות אחרי העצבים ולתת כבוד אלהים לחית השדה ורמש האדמה –· העופות הטהורים, אשר יאכלו בני ישראל המה הנזונים מיבול הארץ וצמח האדמה, והטמאים הם עופות הדורסים, עזי נפש השואפים לדם ואוכלי בשר, והיתה האזהרה הזאת לאות ומופת אל בני האדם לעצור בעד שטף תאותיהם, לכלוא בקרבם את החמדה לתענוגות בשרים, לבלי תת להנטיות הרעות – שאף לדם ותשוקת נקמה – להשתרש בלב האדם וטבעו· כללו של דבר: „לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את ישראל", ומלבד המצות האלה ישנן מצות הזכרון או האותות: ממין המצות האלה המה: מלבד המילה, אשר תורה גם כן לכלוא את התאוה ולכבוש את היצר, המה מצות התפלין או הטוטפות של יד ושל ראש, המזוזה והמועדים, כל אלה הם אותות הברית אשר כרת ה' עם ישראל עמו והיו להם לעדה לדעת את ה' ולעבדו בכל דרכיהם ובכל פנות שהמה פונים· כהנה וכהנה הבין אלעזר הכהן למלאכי יון וידעו כי ישרים פקודי ה' וגוי צדיק ילך בם. ובבא חכמי ישראל מצרימה ויקדם המלך פניהם בכבוד ואהבה ויעש להם משתה וישם לפניהם כל מאכל ומשקה המותרים להם על פי חקי התורה, ובעת המשתה נסה אותם המלך, ויבחנם בחקר אלוה, וישיבו אותו דבר בטוב טעם ודעת. וישמעו זאת פילוסופי יון ויתפלאו ויתמהו בהגלות לעיניהם אור הגנוז בספרי־קדש אשר ליהודים.

כהנה וכהנה ירבה אריסטיאס בספרו לספר נפלאות ולרומם תורת משה, אך יתר רב מכל „ספרי החיצונים": שירת הסבלה, ספר אריסטיאס, אגרת ירמיהו, ספר החשמונאים השלישי, קרא מלחמה על תורת האלילים ספר החכמה המיוחס לשלמה המלך. בלשון חכמים תיטיב דעת, במשל ומליצה, אך גם בהגיון נעלה וחקירה עמוקה, יראה המליץ הנעלה לדעת, כי האמונה בהלאילים היא מקור כל רעה ונגע, כל רשע בסל עריצות ושלטון האדם באדם לרע לו,

לעמתה יציג למופת את היהדות עם תפארת תֻּמתה ואור האמת והצדק החופף עליה. היהדות תשים דברה בפי המלך שלמה להוכיח להגוים את משובתם, תשא מדברותיה אל מלכי ארץ (קיסרי רומא) ותוכיחם על משובתם, לתת לבם כלב אלהים, ותאמר:

וְעַתָּה מְלָכִים הַקְשִׁיבוּ, הַאֲזִינוּ שֹׁפְטֵי כָּל־קַצְוֵי אֶרֶץ וּקְחוּ לֶקַח:
הַטּוּ אָזְנֵיכֶם הָרוֹדִים בַּלְאֻמִּים וּמִתְנַשְּׂאִים עַל עַמִּים רַבִּים:
בִּדְבַר יְיָ מְלָכִים יִמְלֹכוּ וְהַמֶּמְשָׁל וָפַחַד מִיָּדוֹ נִתְּנוּ, אֶת מַעֲשֵׂיכֶם יַחְקֹר וּמוֹעֲצוֹתֵיכֶם יְבַקֵּר:
יַעַן כִּי שֹׁפְטֵי אֱלִיל וּמְחֹקְקֵי אָוֶן כֻּלְּכֶם, וְאֶת חֻקֵּי אֱלֹהִים לֹא תִנְצֹרוּ:

(חכמת שלמה פ"ו א—ו')

תורת האלילים היא מקור כל המדות הרעות; ראשיתה, הֶבֶל וזמה ואחריתה— אבדון ומות. עבודת האלילים לא היתה בימים מקדם ולא תקום לארך ימים; מסכלות בני האדם מוצאה וימיה לא יִמָּשֵׁכוּ — עבודת האלילים נולדה במות בן אהוב לאב רחמן, מושל כביר ואדיר, והאב באבלו על בנו עשה לו פסל כדמותו כצלמו, „וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְתַבְנִית הַמֵּת כְּמִשְׁתַּחֲוֶה לֵאלֹהִים וַיִּכֶן מִזְבֵּחַ וָזֶבַח לְאַנְשֵׁי בֵיתוֹ: וּבִרְבוֹת הַיָּמִים נַעֲשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה לְחֹק, וַיְצַוּוּ הַמְּלָכִים לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְסִילֵיהֶם: וְהָרְחֹקִים אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לַמֶּלֶךְ הֵבִיאוּ תַבְנִיתוֹ מִמֶּרְחָק, לְכַבְּדוֹ מֵרָחוֹק כְּמִקָּרוֹב: גַּם רַהַב הֶחָרָשׁ חִזֵּק אֶת־לֵב הָאֱוִילִים בַּעֲבוֹדָה הַזֹּאת: כִּי לְבַעֲבוּר מְצֹא חֵן בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ, הִתְאַמֵּץ לַעֲשׂוֹתוֹ שָׁלֵם בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ: וְעַם הָאָרֶץ נִתְעָה מִיפִי הַמְּלָאכָה, לֶאֱלוֹהַּ חֲשָׁבוּ אֵת אֲשֶׁר מִקֶּדֶם כִּבְּדוּ כְּאָדָם. — הדבר, אשר חכמי חרשים יצקו על תמונותיהם אשר עשו בתבונות כפיהם את רחשי לבם והגיוני רוחם, היה מוקש לרבים, כי הלכו מדחי אל דחי ויתעו בהבלי אלילים אלמים, אז החלו לעשות חגים במסתרי אפל ויתהוללו אנשים ונשים בתבל וזמה, הפרו ברית משפחה ותחנף הארץ ותמלא זמת־הוללים ותמלא גם דמים ורצח מקנאת איש קנא ונוקם על כבודו המחלל וילמדו באי־עולם לחטוא בשאט נפש ועזות מצח מבלי דעת הַכְּלִם. עובד האלילים אל „הַחַלָּשׁ יִתְחַנֵּן לֵאמֹר: רְפָאֵנִי; לַמֵּת יֹאמַר: הַחֲיֵנִי; וְלִתְשׁוּעָה יָעַת־ לְלֹא־כֹחַ" (חכמת שלמה י"ד, י"ד—ל"א, י"ג י"ז), ועל אִוֶּלֶת הקיסר קְלִיגוּלָה והוללותו, לצוות על עבדיו, כי יתנו לו כבוד אלהים, תאמר החכמה בשם שלמה המלך לאמר: גַּם אֲנִי (המלך) בֶּן תְּמוּתָה אָנֹכִי כְּכֹל הַחַי, מִתּוֹלְדוֹת הָאָדָם הָרִאשׁוֹן הַנּוֹצָר מֵעָפָר: בְּבֶטֶן אִמִּי רֻקַּמְתִּי לְבָשָׂר וָאֵחַר שָׁם יְרָחִים תִּשְׁעָה.. אַחֲרֵי הִוָּלְדִי שָׁאַפְתִּי הָרוּחַ אֲשֶׁר לְכֻלָּנוּ וְקוֹלִי הָרִאשׁוֹן קוֹל בֶּכִי כְּכָל יְלוּד אִשָּׁה: כִּי כַּמֶּלֶךְ כָּעָם רֵאשִׁית אַחַת לְכֻלָּנוּ וּמִשְׁפָּט אֶחָד לַכֹּל לָבֹא בָּאָרֶץ וְלָצֵאת מִמֶּנָּה (ח"ש ז', א'—ה'). — כל הדברים האלה כוננו נגד טִיבֶּרִיוּס וקְלִיגוּלָה, כאשר רוב דברי הספר נוסדים על חובת העוצר והמושל בעם, דברים הנאותים להיות נשמעים מפי מלך חכם כביר ונאור כהמלך שלמה, אשר אליו יחסו המחבר הנעלם.

אחרי אשר כונן המחבר את חצי מַהֲתַלוֹתיו ומוסר תוכחתו על עבודת האלילים, יגול כספר לפנינו את מוסדות היהדות: אחדות הבורא, היותו כל־יכול.

גומל לאיש חסד כמפעלו ונותן לרשע רע כרשעתו, נצחיות הנשמה שהיא חלק אלוה ממעל, חדוש העולם בהבראו ומעשי בראשית המתחדשים בכל יום תמיד; החכמה היתרה שנודעת להם לישראל מאל־עולם, בהעמידו מתוכם נביאי־קדש ואנשי־אלהים, הפיץ ה׳ בהיים, התקוה ליום־יי אשר יבא ועמו יבא קץ כל רעת האדם לאדם ותכלה למלחמת העמים איש באחיו וסוף דבר נשמע מספרו הוא: יְיָ אֱלֹהִים׳ בְּכָל ַעת הִגְדַּלְתָּ חַסְדְּךָ ַעל יִשְׂרָאֵל ַעמֶּךָ׳ כִּבַּדְתּוֹ וְלֹא־בְזִיתוֹ׳ וְתָמִיד עָמַדְתָּ לְ־וֹ בְּיוֹם צָרָתוֹ (ח״ש י״ט, כ״ג):

על חוג מחשבות אלה יתהלך הספר „חכמת שלמה", כלו אומר כבוד להיהדות המלאה אור הדעת ומפיקה זיו החכמה העליונה – וכוסה קלון על השכלת יון ורומא, אשר שָׁרְשָׁה בהזָיה ומשאות שוא והבלי אלילים. אמנם בכל אשר נגש המחבר הזה אל הערפל אשר שם סוד אלוה וחקר שדי על פי רוח תורת משה, עוד לא נמצא בהספר הזה שיטה שלמה בהפילוסופיה האלהית של היהדות; אמנם המחבר נשא את נפשו אל המטרה הזאת אך עדיה לא בא, ואשר החסיר לקוראיו בחקרי חכמה, הרבה לתת בלשון למודים משל ומליצה.

ויהי כאשר הרבו היהודים באלכסנדריה להגות בספרי פילוסופי יון ולשון ההלנים הנאוה והמְעֻנגה היתה לכלי מפץ בידיהם לקרקר קיר וחומת תורת האלילים, הפריזו הם בעצמם על המדה, הרחיקו לכת במחקרים ובעיונים דקים, עברו גבול ויחטיאו המטרה. יהודי אלכסנדריה באו לְקַמֵּר תועים בינה ונמצאו קַמָּדים בעצמם מהיונים המפולפלים או הסופיסתים, ומדי עשותם הנה והנה להראות להעמים הקדמונים את יקר תפארת משה והוד השיבה החופפת עליה הָנְתְּקוּ רגליהם מבלי משים מיסודי היהדות, וכאשר חכמת יונית מלאה את כל חדרי לבם, שגו להביט על תורת משה באספקלריא יונית וידמו למצוא בה רק מחשבות חכמי יון והגיוניהם; ובהיותם בכל התפלספותם וגם מחבבים את תורתם מורשת אבותם עמלו ויגעו לפַשר בין תורת משה ויבין הפילוסופיה היונית, ויאמרו, כי החכמה הזאת איננה מולדת חוץ, כי אם גנב גנבו אותה היונים מארץ העברים. את המשפט המְעֻקל הזה הוציאו מאהבתם הגדולה לשתי שיטות ושתי תורות החיים, רחוקות זו מזו כרחוק ים מקדם, ויתברכו בלבם לקרב רחוקים בזרוע וחזקת יד סברות דקות והררי פילוסופיה תלוים בשערה, על כן במקום חכמתם היתה משוגתם, ויעמלו בדי־ריק למצוא למודי אפלטון ואריסטוטלוס ספונים וטמונים בכתבי הקדש, וכאשר בכל עמלם לא מצאו יתד נאמן בספורי כתבי הקדש לתלות עליהם הגיוני לב חכמי יון, התחכמו למצוא מסלה לעבור שלום בין שתי התורות האלה:

כהדרשנים המוציאים את המקראות מידי פשוטם להכנים בהם כונות שונות ככל העולה על רוחם היו גם חכמי היונים באלכסנדריה, לכל חקרי לבם התאמצו למצוא סמוכים ורמזים בשירי הוֹמֵירוס וחזיונותיו הנפלאים וירבו חזון במליצות־חידות (Allegorien), וכמעשה היונים עשו גם יהודי אלכסנדריה. את חזון לבם והגיון רוחם חפשו ומצאו לא לבד בדברי התורה והנביאים הסתומים והחתומים, כי אם גם בהספורים, בדברי החקים והמצות המעשיות, דברי הימים, כל דבר באר היטב ומפורש בתורה נביאים וכתובים היו להם למשל ומליצת־חידות ויגלו פנים

חדשות בתורה, לעקם את הכתובים, לקלקל פניהם וידוקו אותם בעיוניהם הדקים ויטחנום בהיקשי ההגיון וילושו אותם ויעשו מהם בְּנָנים לחקרי הפילוסופיה. דברם היה, כי אם נפָרֵש הכתובים כפשוטם, הננו מוציאים מהם כל הדרם, ננצל את עדים והיו ספרי הקדש ככל ספרי הקורות אשר לעם ועם. התרגום היוני – כאשר יקראוהו – תרגום השבעים, גם הוא עזר לרעה לעקש הישרה ולעות פני הכתובים, כי גם הוא נטה פעמים רבות מפשוטו של מקרא ועצם הכונה בספר התורה בלשון עברית ויתרגם באופן דרש ורמז; ביותר היו למודים לַמְשֵׁל משלים ולמצוא רמזים בשמות ועצם הנמצאים בכתבי הקדש, את השמות האלה השיבו לשרשם הראשון, נתנו להם פתרונים שונים ויחתרו בכל עז למצוא בהם כונה ורעיון ככל העולה על רוחם. בדמותו של אברהם אבי האֻמה הישראלית לא ראו האלכסנדרונים את הצדיק הכביר, אשר באמונתו חיה, אב המון גוים, אשר למד לבני האדם דעת אלהים אחד, אל קונה שמים וארץ, כי אם משל ודמיון ויקראו לו „רוח-קנאות", „שרה" היתה להם לסמל הצדקה, והמקרא: „ו י צ א י ע ק ב ו י פ ג ע ב מ ק ו ם ה ה ו א כ י ב א ל ו ה ש מ ש" פרשו: „השמש" – השגה השכלית, השכל הנבדל, המקום – עצמות האלהיות, ויעקב – השכל הנקנה, ומהמדרש הזר הזה יצאה להם התורה, כי כאשר תבֹא השמש – חכמת אנוש תאבד ובינתו תסתתר ויצא גם י ע ק ב – כי יתיאש האדם גם מהשכל הנקנה, אז יפגע ב מ ק ו ם ויראה את האלהים.

החֵפץ להוציא הכתובים ממשמעם ולהרכיב בהם דמיונות ומשלים פרץ גם בין ה מ ו ן יהודי אלכסנדריה, כי גם הם לא מצאו עוד טעם בפשט המקרא ובספורי כתבי הקדש הנחמדים בחן התמימות המרחף עליהם, לא מצאו טעם בהלמודים הנעלים אשר בחקי התורה ומצות המעשיות, ויטו לבם למחשבות המתפלספים והמתחכמים. גם הקוראים בתורה והמתרגמים אותה ביום השבת בבתי כנסת שבאלכסנדריה היו אנוסים לפרש את המקרא באופן זר כזה ולגלות פנים בתורה שלא כהלכה. תוצאות הדבר הזה היו כי רבים מיהודי אלכסנדריה המתפלספים חדלו מהחזיק במצות המעשיות, בראותם בהם – בהמצות – אך לבושים אל חקרי-לב, ובכן האיש היודע את החקירה האלהית ומשיג המושגים הדקים האלה, אין לו כל צרך ב מ ע ש י המצות, ומן בטול המצות המעשיות הוא אך פסיעה אחת לצאת האיש הזה מתחום אמונת ישראל. ובכן רבו באלכסנדריה ממירי דת ישראל בתורת אלהי נכר. שם פרץ לראשונה ריב-עולם בין היהדות והפילוסופיה, אך לא נמצאו אנשי לב להוכיח בין שתיהן ולעשות שלום ביניהן.

עד שקם איש-הלבב, היהודי ההוגה-דעות באמונה ושמו י ד י ד י ה, הוא יצא למלחמה נגד המתרפים במעשה המצות ופורעי חק, במיטב הגיונו ונעם נאומו, המלא חן ושכל טוב הטיף אמרים, לספר תהלת ה י ה ד ו ת ה מ קֻ בָּ ל ה ויוכיח לדעת, כי יסוד ושרש התורה הנצחית הם – ה ח ק י ם אשר י ע ש ה אותם האדם ו ח י בהם, לשמרם ולעשותם כל עוד רוחו בו. – כבר דברנו רבות ב י ד י ד י ה, ונדע את משפט האיש ומעשהו, אך עם כל תפארת נפשו ודבקותו ביהדות, בכל תקף אמונתו וטהרת נפשו העדינה, לא נקה גם הוא משגיאות בני דורו, וכמוהם נתעה גם הוא בשוא פעמים רבות, אך בגבות שכלו ורחב תבונתו ידע להתרומם

על מחשבות בני דורו ובאור שכלו הפיץ את הענן והערפל, אשר היה פרוש למסך על עיני רבים מבני עמו וארצו. גם הוא יצא בעקבות הממשלים משלים ויאמר: כי חלק גדול מהתורה — הדברים שיסודתם בקורות הימים ובמשפטים וחקים, יש להם פתרונים בדרכי המשל והרמז — באופן אללגוריה — להורות על למודי הפילוסופיה, אך כל אלה היו לו כעין כונה שניה, ולבו לא הלך תועה להכחיש את עקרי הספורים, או לבטל את המצות — אהבתו את שטת המשל והדמיון הוליכתהו שולל להגות ולשגות רמזי מספרים וצרופי אותיות, באר מלות עבריות ביוניות ומענין אחד הוכיח דברים שונים — דבר והפכו. באורי המקראות על דרך משל וחיזון היו לו לצרך ולא יכול למלט נפשו מהם. משוש דרכו היה למצוא לכל רעיון ומחשבה סמוכים בתורת משה, וכל למודי הפילוסופיה, אשר הוליד הוא בשכלו או אלה אשר סגל לו בבתי מדרשם של המדקדקים (Stoiker) בעל תורת פיתגורס החדשה מצא מפורשים בתורת ישראל, דעות הפילוסופים לא נחשבו לו לאמתיות אם לא באה עליהם העדות בתורת היהודים מפרש או ברמז. והראיה מן התורה היתה לו לאבן בחן בכל חקרי־אלוה ויסודות החכמה העליונה יותר מהגיון והוכחה. כל החכמות הכלליות: דקדוק השפות, גימטריאות. חכמת הדבר והמליצה ומופתי ההגיון היו לו לרקחות וטבחות אל חכמת אלהים הכלולה בספר התורה ותחשבנה לו כל החכמות האלה מול חכמת התורה כהגר שפחת שרה גברתה.

כאשר אמרנו, אף אם הלך ידידיה בחקירותיו בדרך עקלקלות ויאחז גם הוא בסבך המשל והרמז — הנה לא לבו הלך בעקר הרעיון היסודי של הממשלים — לפקפק בחיוב קיום המצות המעשיות. בדברים נמרצים יריב בהתרים אחרי לבבם ובגאותם יאמרו: מה העבדה הזאת (קיום המצות) לנו? אליהם יקרא ידידיה ויאמר: הנכם רק חפצים בהתגלות לבבכם, וקלי דעת המאנים להבין, כי לא נפרדים אתם מקהל ישראל, כי אם עצמים מעצמות אמה שלמה, ואישי האמה — הלא לא רק רוח המה, כי אם גם בשר, אנשים החיים בחיק החברה למשפחותיהם, בית אבותם, איך תוכלו למאס בכל הקדוש לכל הקהל? איך תדמו, כי בני האדם על האדמה ידרשו את האמת ערומה בלי לבוש מעשים ומנהגים, תורות וחקים? התורה תצוה עלינו לא רק לדעת את יי אלהינו, כי אם גם לעבדהו. והעבדה היא שמירת החקים אשר חקקו אנשי אלהים ויודעי דעת עליון. היתכן הדבר, כי את השבת נשמור, כל עוד לא נשכיל לדעת את הסוד המושכל אשר בהמצוה הזאת, ואך נבא עד חקר טעם המצוה אז נחללהו ונעשה בו כל מלאכת עבדה? את המועדים ומקראי קדש נשמור, כל עוד אשר לא נדע טעמי קדושתם, וכל עוד אשר לא נגיע להמעלה הזאת להיות מדשני ענג רוחני וחדות יי תהיה מעזנו?... ובדעתנו את הכונה הצפונה במצות המילה, באות ברית קדש שחתם ה' בבשרנו, נמנע מהכנים את בנינו לבריתו של אברהם אבינו. הן כבשר ורוח, המה גם החקים והכונות הצפונות בהם, וכאשר לא יסכון רוח־חיים בגו אדם, אם לא יכלכל את בשרו מכון שבת הרוח, כן תפוג תורה וחדלה השגתנו את חקרי השכל הנשגב הכלולים בה אם נחדל מעשות מצותיה. רק בשתים תתחתן כנסת ישראל עם דודה ואביה שבשמים: בקיום המצות ובהבין דעת את הדעות הנעלות

יסודות היהדות. התורה המעשית היתה קדושה ונערצה, נשגבה ונעלה נצחית ואלהית לידידיה האלכסנדרוני, ואם גם יאמר, כי אך עשרת הדברים נאמרו מפי הגבורה, הנה יוסיף לבאר, כי יי בחר במשה עבדו להיות נותן התורה, באשר כי רק הוא היה יודע דעת עליון וכל דבר מדבריו הוא כיוצא מפי הגבורה והוא נשגב ונצחי, נצב וקים לעד ולעולמי עולמים. תורת משה לא תשתנה בהשתנות סדרי החברה האנושית ובהמֵר ארץ את דרכי תקון העולם ותורת המדינות, לא תשתנה ולא תתחלף בשנוי העתים, כי חותם האמת ותָו הנֵצח טבוע עליה מיום הגָלותה עד ימי דור האחרון לבני האדם על האדמה. בכל המוצאות את ישראל מיום היותו לגוי – הטובות והרעות לא בגד ולא יבגד באמונתו, לא וַתֵּר ולא יְוַתֵּר על אות אחת מתורתו, כי אך בה כל חיי רוחו ובה ירוץ ונשגב מן העולם ועד העולם.

על מעמד הר סיני וההופעה האלהית ביום „הקהל" יאמר ידידיה: האם השמיע ה' קול דברו בכלי הדבור והמבטא? חלילה לנו לחשוב כדבר הזה, כי לא כדבר איש ידבר אלהים אבי כל היצורים, קול ה' הנשמע מהר סיני היה בוקע ועולה וממלא את כל חללו של עולם היצירה, קול אדיר וחזק מלא הוד והדר, נשגב ונעים מכל נעימות ההַרמוניָה בכל שירי זמרה אשר נשמעו ויִשָּׁמעו מיום היות האדם בארץ. החכמה העליונה, חכמת האמת, יאמר ידידיה, כלולה בספרי קדש אשר לעם העברים, הם – הספרים – ילמדו אותנו דעת־אלהים אמת, אחד בשמים ובארץ, כֹּל יכול ובורא כֹּל וממציא כל הנמצאים, הם יורונו, למאוס באלילי תהו, להכיר את מי שאמר והיה העולם אשר נבנה ברחמים ורוב חסד, להדבק בדרכיו, לרחם על כל מעשיו, זאת התורה תצוה עלינו, לפרוס לָרָעֵב לחמנו, לחונן עני ואביון, להשות קטן וגדול, להשיב בשנת היובל איש אל ארצו ואל אחֻזתו – זאת התורה אשר תאמר: „וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ", כִּי תַלְוֶה כֶּסֶף אֶת אָחִיךָ לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה – וביום השבת צוה ה' לנוח ולשבות מעבדה גם „לבהמתך" – סוף דבר בכל נטות לב ידידיה, לפילוסופיה עיונית, לחקירה מפשטת, ולדרשת הכתובים בדרכי הרמז והסוד, נתן כבוד להאמת ויגדיל מעלת מעשה המצות על העיון וההתבוננות, ומרוב חביבותו את התורה נגש לבארה בחרדת קדש ויודה לאלהים חסדו, כי זִכָּהו להיות למבאר אמרות קדשו. כתבי ידידיה המה בשני חלקים: האחד הוא ספר „היצירה", הכולל גם דברי הימים בדורות הראשונים לבריאת העולם עד הולדת אברהם, והשני הוא „על דבר החקים", בתוכו כלולים גם דברי ימי אבות האֻמה הישראלית, דברי ימי חיי יוסף ומשה איש האלהים. דברי ימי אבות העולם יחשוב ידידיה לחקי עולם, והיותם למופת ללכת בדרכיהם ולעשות כמעשיהם אף אם לא נכתבו ולא נתקבלו לחק. והנה אם בהספר הראשון ירחיק ידידיה לכת בדרכי הממשלים וידרוש תלי תלים של מחשבות ודעות על כל קוץ וקוץ, הנה בספר השני ישמור חקי הטעם הטוב והבינה הישרה מבלי לחטוא נגד פשוטו של מקרא. בהגיון ישר יבקש למצוא טעמי המצות ולחשוף כונת המחוקק, מציב מחזה התורה המלאה אורה, שכל טוב, תורת חיים אשר דרכיה דרכי נעם ונתיבותיה – אמת, שלום ואהבת אדם – מול מחזה אפל וצלמות תורת העמים עובדי האלילים, והקריאה הנפרצה בספרי חכמי קדם היתה לו לעזרה

בעבודתו הגדולה הזאת. לפעמים רחוקות הוא פוגע בפשטות הכתובים וישנה טעמם למשלים והידות, אך על פי הרוב לא יגע בכתובים לקלקל פניהם ורק ייגע למצוא טעם נבון וכונה נסתרה בהמצות המעשיות והיו לאותות אל מושגים הגיונים, דעות ומדות צרופה, ולעדות, כי אין דבר ריק בתורה וכל משפטיה צדקו יחדו. את קדושת התורה יוכיח ידידיה מקדושת יום השבת, אשר כל באי עולם יקדשוהו וכל בני האדם ישבתו ב י ו ם ה ש ב י ע י, אמה ואמה לפי חשבונה. צום יום הכפורים הוא אות ומופת על מדת הפרישות והַנֵזֶר מתאות בשרים הנטועה בקרב בני ישראל והתרוממות רוחם על מאויי הבשר וחמדת החמר העכור. בגלל הדבר הזה יתפלאו כל העמים על העם הזה ויתנו כבוד לשמו.

וכאשר הרים י ד י ד י ה את מעלת התורה, כן רומם ונשא תחת לשונו הלאום הישראלי. אם כי לה׳ השמים והארץ ומלאם, בחר בישראל לסגלה מכל העמים ו י ע מ י ד ם ל ע ד ל ע ו ל ם, להיות בחירי עליון, נושאי דגל הצדקה והמישרים, המה כהני עליון יאמר אליהם ומשרתי אלהים יִקָּרֵאו, ללמד תועים בינה ודעת אל אמת, על כן ישמח ישראל בעושו ובני ציון יגילו במלך המלכים, כי בו בטח לבם, אשר לא יטשם ולא יעזבם כל הימים. הן אמנם לעיני כל עמי הארץ קטן יעקב ודל והנהו כיתום ואין אב, וככבשה בין הזאבים וצפוי אל כל תלאה רעה ועקת אויב כל היום. יהודה ברת אלהיו השונָה מדתות אומות העולם בימים הקדמונים, הנהו עם לבדד ישכן ונבדל מכל העמים; אך חקיו ומשפטיו אלה המה חקי חיים, חיי־עולם והשלמות הרוחנית, כי מבדילים הם בינם לבין הגוים תועי לבב הנצמדים לתאות זרות וחמדת בשרים ועל כן הָיה יִהְיֶה שְׁאֵרִית יַעֲקֹב בְּאַחֲרִית הַיָּמִים בְּקֶרֶב עַמִּים רַבִּים כְּטַל מֵאֵת יְיָ, אֲשֶׁר לֹא יְקַוֶּה לְאִישׁ וְלֹא יְיַחֵל לִבְנֵי־אָדָם, כי אם יי הוא מעזו ובו ירוץ ונשגב. לב ידידיה הגה האמונה, כי יבא יום ויקבץ ה׳ נדחי ישראל ופזורי יהודה יכנס על ידי מלך המשיח, המלך אשר ישיב בנים לגבולם ושמש צדקה תזרח עליהם שנית והיו הימים הטובים ההם שלומים לימי ענים ומרודים בגלותם — את התקוה הטובה הזאת דמה ידידיה למצוא בספור התורה ממטה אהרן, אשר שב ופרח, הציץ ציץ וגמל פרי תהלה אחרי אשר כמעט יבש לַחו, אות ומופת לבני עם סגלה וממלכת כהנים, כי עוד ישובו ויפרחו ומלאו פני תבל תנובה.

אולם בכל היות י ד י ד י ה דבק בעמו, בתורת אלהיו, נותן כבוד לחקי התורה, מודה ומאמין בנצחיותה, מאמין באמונה בתקומת ישראל לתחיה בתור לאום אשר מושלו ומלכו — מלך המשיח מקרבו יצא — בכל אלה היתה נפשו מלאה למודי הפילוסופיה היונית, הלמודים אשר לעתים קרובות המה נצבים כצר נגד אמונת ישראל. רוח שני גוים והגיון לב שתי שטות רחוקות זו מזו התרוצצו בקרבו ותהי מלחמת נצחת בקרב לבו — והוא — ההוגה דעות וגבור הרוח עמד בתוך וישא לשוא נפשו, לקרב רחוקים ולעשות שלום בין שני העצומים. אשר מיום היותם לא נשא אותם רוח האדם לשבת יחדו ועל כן נראהו בונה וסותר ומלא הֲפָכִים וסתירות. אמנם זאת נראה א נ ח נ ו, אך הפילוסוף בעצמו לא ידע נפשו ולא חש מלחמה בקרבו ויהי חזק בדעתו, כי כל למודי הפילוסופיה היונית ממקור ישראל נבעו ותורת משה היא

חוֹלְלָתַּם; זאת היא המגרעת, אשר תֵּרָאה בדעת היהדות על פי חקרי לב ידידיה, ובכל אשר גבה ונשא במעלות רוחו על בני דורו, לא בא גם הוא אל חקר היהדות הצרופה ולא הבין את דרכה – ובכל חקירותיו והגיוניו נשמעהו מדבר חצי יהודית וחצי יונית.

ידידיה בחר בדרך אמונה בחקרי אלוה ובזה נראה חזק יד היהדות עליו. האלהים הוא הטוב והמטיב, השלם בתכלית, הקַּיָם לעד, הנצחי ואין־סוף, כל המוחש והנראה הנהו חמר העולם ההוֶה רק בדמיון והצטרפות, בעל קץ ותכלית, נפסד ועלול לכליון חרוץ, רק אלהים הוא קדמון לכל דבר ואין ראשית לראשיתו, אין לו דמות כל גוף ולא נערוך אליו כל סמל ודמות, כי מרום ונשגב הוא לא לבד ממראה עינים ומשמע אזנים, כי אם גם מהלך נפש והחכמה העליונה: טוב מכל טוב יופי ונעם, יחיד יותר מהאחדות, נעלה מעל כל תאר בחיוב ורק בשלילה נוכל לאמר, כי כל תאר לא יְתָאֲרֵהוּ וכל דמיון לא יְדַמֵּהוּ, כל שֵׁם לא יכַנֵּהו ורק זאת יֵאמר, כי הוא עצם הַהֲוָיָה, ויסוד ושרש היהדות כלולים בשם המפרש שם בן ארבע אותיות (Tetragrammaton) „יהוה" אשר יִשָּׁמַע יוצא מפי הכהן הגדול בקדש הקדשים רק מאלה, אשר צרפו במצרף החכמה ודבור השלמות, יד השכל האנושי תקצר מהשיג את עצם האלהיות ועד תכלית חקר שדי לא יבא אנוש קרוץ מחֹמר. האדם ידַע רק את יֵשות האלהים ומציאותו, ויראה רק את אחוריו, אך פניו – עצמותו – לא יֵראו. אולם למען הקים גם דבר הכָּרת הבורא בעצמותו, נטה ידידיה משטת האצילות ובלי־מה ליתן לבורא עולם את כח הפעולה, המתחדש בכל יום ובכל רגע והגה תמיד, העשיה וההויה התמידית, הממלאות כל העולמות, כח העשיה והבריאה אחוזים בהאין־סוף כשלהבת בגחלת, ככח ההבערה באש והקור בשלג. האלהים הוא הפועל והעושה בלי הרף ובלי חשך, בלי לֵאות ועיֵפות. והכח הנאצל הזה הנהו מה' הצור אשר תמים פעלו, אל אמונה ואין עול, ומעשי אלהים אלה, יתפרדו על פי ידידיה והיו לשני ראשים: החסד והגבורה הכלולים בשני השמות: „אדני ואלהים", החסד הוא הכח הנאצל מהאל החנון והרחום הטוב ומטיב לבריותיו, והגבורה הוא סוד מלכות ה' משפטיו וחקותיו ליסר את המורדים והפושעים. אולם שני הראשים יִפָּרדו רק בבחינת העשיה וההתחדשות בכל יום תמיד במעשה בראשית, אך מקור שניהם הוא האלהים האחד ובכל עת שהיו הנביאים הקדמונים חפצים להביע את דעתם על דבר האחרות היו אומרים: יי – הוא האלהים!!.

בכחו וגבורתו לאין קץ ותכלית האלהים הנהו בורא עולם, כח כל הכחות וסבת כל המסובבים – אך איכה תהיה כזאת, כי ממעין־החיים והקיום, היצירה וההויה תהיינה גם תוצאות לרעות: להריסה והפסד, חרבן וכליון? לפתור את השאלה הקשה הזאת, יצרה לה פילוסופיותו של ידידיה כחות־בֵּינָיִם בין אלהים ועולמו. בראשית ברא אלהים את השכלים הנבדלים – הדעות ובני אלהים אלה היו לא לבד לצורות ונפשות להתלבש בנבראים, כי אם גם לכחות פועלים, סבות הברואים והויתם, בהם ברא הקב"ה את עולמו, הוא אמר ויהי וצוה ונבראו בכח משרתיו עושי רצון קונם, השומעים דברי אלהים חיים ומלך עולם, והם הם עמודי עולם ובהם הוא מכין תבל בל תמוט – הם גם הנשמות הטהורות, אשר היונים יקראו להן דֶמֹנים (Demonen) טובים, בכתבי הקדש בשם מלאכים ובדברי החכמים

בשם „מ ל א כ י ה ש ר ת״. ובבאר י ד י ד י ה את תורת השכלים הנבדלים או המלאכים האלה נראהו עוד הפעם פוסח על שתי הסעפים: פעם נוטה אל יסוד תורת ישראל, אשר לא תדע רק אל אחד ואין בלתו, כל יכול וכולל כל הכחות ומבלעדו אין אלהים ובעל יכלת ויתן את מלאכיו לנאצלים מעצם האלהית וחלק אלוה ממעל, ופעם הוא נוטה אל ההשקפה היונית מרבוי הכחות הפועלים והנפעלים בכל מרחבי הבריאה, יסודי המיתולוגיה היונית, ויתנם את העצמים הנפרדים לבעלי כח ורצון, בחירה ויכלת.

כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא ביצירת העולם או הַמְּשְׂכָּל אשר ממנו יצאו השכלים הנבדלים הוא, לדעת ידידיה, המאמר (Logos) או השכל הפועל, כאשר יקראוהו הוגי דעות בימי הבינים – הוא ה מ א מ ר ה א ח ד אשר בו נברא העולם, המאמר הנאצל מעצם אלהים, הוא הנותן חיים, סדר ותנועה באישי עולם השפל, נשמת הבריאה ותחת אלהים בארץ, הוא מלאך פניו, המגיד לאדם מה פעל אל, השכל הפועל הנאצל מאין סוף, ממלא וסובב כל עלמין, שט במרחבי המציאות ושובר חקו על הבריאה כלה. והנה ת ו ר ת ש כ ל ה ע ו ל ם או ה מ א מ ר – הנקרא בפי היונים ל ו ג ו ס, איננה הכחשת האחדות, ונמצאה בדברי החכמים בימים ההם ואחרי כן, רק שחכמי ישראל הלכו בדרך ישרה ולא נכנסו ברעיונים דקים שראשיתם–עיון והגיון ואחריתם – הבל והזיה, כי אם אמרו לו בשם ח כ מ ה ושלמה המלך אמר: יְיָ יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו. בְּחָכְמָה יָסַד אָרֶץ. כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה – ו ה ח כ מ ה זו התורה שנבראה לפני בריאת העולם (פסחים נ״ד) וכל הנעשה היה על פי ה ד ב ו ר ו ה מ א מ ר אשר בו נברא העולם. ובכל זאת לא נתקררה דעת ידידיה עד שמצא לדעתו גם לשיטת הלוגוס סמוכין מן התורה בפרשת גן העדן, להט החרב המתהפכת והכרובים השומרים דרך עץ החיים.

עוד הרבה ידידיה לדבר נכבדות על תכונות הנפש והשארתה, על הנבואה ועל משה אבי הנביאים, וכמו חש בנפשו, כי שטתו באלהיות היא יותר שגיון מליצה מחקירה פילוסופית, וכמו חפץ בעצמו לקעקע את כל הבירה אשר בנה בשאר־רוח וחכמת־לב כביר ונאור – הקים הוא עקרי היהדות בשפה ברורה ובלי חזיון ומשל ומחקר עיוני על שלשת העמודים האלה: מציאות ה׳, אחדותו, חדוש העולם, השגחת הבורא על העולם השפל והיותו מקור הצדקה והמישרים. ובכל זאת בבא הדורות הבאים להשתמש בפילוסופיותו של י ד י ד י ה לא לקחו ושמו בכליהם את המזון הטוב והמבריא, כי אם שגו בהזית הלוגוס העצם אשר בין הבריאה והבורא, וישימו עליה תאר ופנים, אשר לא דמה ידידיה ולא עלה על לבו. מידידיה יצאה תורת בית המדרש של האלכסנדרונים האפלטונים החדשים ובבלי דעת ובלי חפץ היה הוא אבי בעל הסוד וההסתר, אשר נקראו אחרי כן בשם „יודעי חן״, הלמודים אשר מבית יעקב יצאו וילכו מגוי אל גוי ויהיו פושטים צורה ולובשים צורה, עדי שובם שנית אל אהלי שם בתאר ודמות „ח כ מ ה ה ק ב ל ה״...

במאת השנים האחרונות לשבת עם יהודה על אדמתו, לפני אבדן חסנו הלאומי נראו בראשיתה ואחריתה כוכבים מזהירים בשמי ישראל הלל הבבלי וידידיה האלכסנדרוני. אמנם השלום אשר אמר ידידיה לעשות בין התורה העברית והפילוסופיה היונית לא היה שלום אמת – ובני דורו לא ירדו לסוף דעתו בכמה דברים ויהיו גם ענינים גדולים ונכבדים, אשר בכונה עבר עליהם בשתיקה ולא נשאם על דל שפתיו – אך את אשר כתב והגה ולמד את העם היה בהם די להאיר עיני החכמים ולהפליאם בחדשות אשר מצאו בהם וכה התקרבו הדעות והלבבות אל תורת משה ושם אלהי ישראל נקדש בגוים. כה הצליחו חכמי ישראל באלכסנדריה להיות לאור גוים וללמד תועים בינה לכלות את אשר החלו לעשות הנביאים: ישעיה, ירמיה, חבקוק ויתר נביאי הבית הראשון, לגלות קלון תורת האלילים ותהפוכותיה ותבל זמתה. האור המבהיק אשר הצהיר להיונים והרומאים מהר־מועד בני אלים – הָאֳלִימְפְּ – היה עתה לחשך ואפלה, בהגלות נגלות אור־התורה הנגלית מהר סיני, אז נפתחו עיני חכמי אומות העולם ויראו, כי עמי הארץ חזו להם חזון לבם הזונה והות נפשם, בחזון האלימפ ומקראיו – בני אלים – האלילים, בעלי יצר־רע ותאות־שפלות עוד יתר רב מבני אנוש אֱנוש וקרוצי חמר. העמים הקדמונים היו בימים ההם תאבי אמונה ודעת־אלהים אמת, ובקראם את תורת משה הכירו את היהדות וידבקו בה, ובכן היו רבים מבני עמי הארץ מתיהדים בעשרות השנים האחרונות לפני חרבן הבית, כאשר לא היו בכל הימים בעת שהיו ישראל יושבים על אדמתם בהשקט ובטחה, ויהיו הגרים האלה לא „גרי אהבה" ולא „גרי שלחן מלכים", כי אם בני הנכר „גרי הצדק" אשר נלוו על בית יעקב „בלב אמונה והכרה" שלמה את האמתיות, אשר ב„תורת היהדות, וידידיה יספר, כי היונים אשר התגירו ויבאו לחסות תחת כנפי אלהי ישראל, נרפאו ממשובתם המוסרית, ומיום באם בקהל עם יְיָ חיו חיי צדקה ומישרים ויחדשו בקרבם רוח נכון ויהיו לאנשי חסד ואהבה לכל בני האדם. עוד יותר מהאנשים חשו נשות אומות העולם את הטובה הצפונה ביהדות, בהיות לבן פתוח לרגשות החמלה והחנינה, ובתם רוחן וצניעותן קצתה נפשן בדברי עלילות האלילים ובשת הזמה והנאופים אשר בהמיתולוגיה היונית והרומאית. בדמשק התיהדו כמעט כל נשי העיר בנות עובדי האלילים. רבים מבני הנכר, אף כי לא נכנסו בבריתו של אברהם אבינו ולא באו בקהל ישראל זנחו את עצביהם ויהיו „לגרי־תושב" ויחזיקו בארחות חיי היהודים, שלחו נדריהם ונדבותיהם להיכל אשר בירושלים, וגרי־תושב אלה, מכבדי ה' וחושבי שמו רבו מאד בימי הקיסרים הראשונים, עד כי הפילוסוף הרומאי, שהיה נאה דורש בתורת המדות ואין נאה מקים וישחית את דרכו ככל אחיו בני דור הנפילה, הוא סֵינֵיקָה (Seneca) רבו של הקיסר ההולל וחדל אישים נירון, התאונן רעה על טובי הרומאים, אשר היהדות מצאה מסלות בלבבם ויאמר: „הנה כה היו ארחות החיים אשר להעם הרע (היהודים) הזה למוקש לעם רומא, עד כי פרצו וגברו בכל הארצות ובני רומא המנצחים יקחו תורה מפי בני יהודה המנוצחים – ובכן היה בימים ההם לחק לחכמי ישראל להיות כהלל הנוח לכל אדם, אשר לא ימנע לקבל גרים וילמד גוים דעת אלהים ויכניסם תחת כנפי השכינה בענות־חן ואמרי נעם.

יש ידים מוכיחות, כי בימים ההם נמצאו יהודים אשר שקדו להבנים עובדי

אלילים תחת כנפי היהדות. מכל הנפשות אשר עשו להם אז מקבלי גרים בישראל הכי נכבדו בני בית מלך אחד ממלכי אסיה – מלך הארץ אַדְיַבְּנָה (Adiabene) אשר על יד נהר חדקל. לפנים היתה אם ממלכת אשור, תקיפה ועצומה, אך באחרית ימי הבית השני היתה – לממלכה עומדת ברשותה – אך סרה למשמעת (Vasallenstaat) הפרתים העצומים והמלך מונבז והמלכה הילני משלו בה, ובני עם הארץ הזאת היו בני יון ומוקדוניה על זה יעידו לא רק השמות היוניים מונובז והילני, כי גם היות המלך והמלכה, בעל ואשתו וגם אח ואחות, כמשפט תועבת הקדמונים – מגלי עריות – הממלכה הקטנה והתקיפה הזאת ידעה לכונן עמדתה ולהתחזק בתור ממשלה רבת הכח, אשר גם ממלכות אדירות יחפצו קרבתה וידרשו לבא בברית אתה ורומא וממלכת הפרתים בקשו אהבתה. מן כל בני המלך מונבז הנולדים לו מאשתו–אחותו הילני המלכה ויהר נשיו, היה הצעיר שבהם איזַטיס (Jsates) האהוב והנחמד להוריו. ויהי כאשר ירא המלך מקנאת בניו באחיהם הצעיר על כי אביו הותיר אותו לטובה עליהם וישלחהו אל חצר מלך מֵישָׁן (Mesene), חבל הארץ על יד זרועות הנהר חדקל לפני השתפכו והיותו לנהר אחד עם נהר פרת (היא מישן הנזכרת פעמים רבות בתלמוד, שפ"ר). ושם מלך הארץ ההיא – אַבִינֶרְגְלוֹס (Abinerglos) ושם עיר מלכותו כַּרַקְס־סְפַּזִינוּ (Charaks Spasinu), אשר היתה אז רוכלת עמים, ויגדל הנער איזטיס בבית ידיד אביו המלך, וימצא חן בעיני מלך מישן ויתן לו את צַמַךְ בתו לאשה. בחצר מלך מישן היה יוצא ונכנס הסוחר היהודי ושמו חנניה, וישא חן וחסד בעיני המלכות והשרות אשר בהרמון המלך, ועם סחר הבשמים ותמרוקי הנשים, אשר הביא להן חנניה, קנה את לבן גם לאהוב תורת ישראל וילמדם דעת אלהים אחד, אלהי העברים. ובת המלך צמך אשת איזטיס נטתה גם היא בלבה אחרי תורת ישראל ותתגיר בסתר על ידי הסוחר חנניה. שמע זאת בעלה ויבקש גם הוא ללמד דעת את תורת ישראל ויקח דברים עם חנניה ותדבק גם נפשו באלהי העברים ויתיהד גם הוא, אך עוד לא בא בברית של אברהם ולא מל בשר ערלתו, וגם עובדי אלילים אחרים מקצתם מיושבי מישן ומקצתם יושבי העיר תרמוד (פַּלְמִירָה) התיהדו, ובימי שבת בן מלך מונבז בחצר ידידו מלך מישן, כבר למדה אמו הילני המלכה דעת את אחד מגדולי היהודים האלכסנדרונים ויט לבה אחרי היהדות, ותתיהד, ובנה איזטיס לא ידע. גם בפעם הזאת נראה חוט של חסד המשוך על היהדות ופעלתה הטובה לשפוך רוח חמלה וחנינה, צדק ורחמים על כל הבאים בבריתה. במות המלך מונבז צוה את ביתו אחריו כי בנו הצעיר איזטיס ימלוך תחתיו, ובהודע הדבר להילני המלכה -- אם המלך החדש והשרים היושבים ראשונה במלכות – אמרו אלה האחרונים, כי למען אשר ישב המלך הצעיר במנוחה על כסאו ולא יפרוץ ריב אחים ומלחמת־שערים בארץ נכון לשום קץ לחיי כל אחיו – מנהג רע ואכזרי השורר עד היום ברוב ארצות הקדם – אך הילני המלכה, אשר כבר הריחה אותה היהדות ברוח אהבת הבריות לא שמעה לעצת הדמים הזאת ותשם רק את כל אחי המלך הצעיר במשמר והותיר לטובה את בנה הבכור מונבז השני ותשימהו לעוצר ומושל בארץ עד שוב אחיו ממישן וישב על כסא ממלכתו; ובשוב איזטיס לאדיבנה ויוסף לרחם את אחיו הכלואים ויקרא להם דרור ויוציאם מבית כֶּלֶאם, אך מיראתו אותם

לבל יעשו מדחֶה להסית את בני הארץ למריבה וימלאו את הממלכה מוטה ופרץ — עשה אותם לבני התערובוֹת — וישלחם להיות לערבון — בכל אותות הכבוד בחצרות קיסרי רומא ומלכי הפרתים בימים ההם.

ויהי בשבת איזטים על כסא מלכותו ויאמר להקים חפץ לבו מאז לשום בבשרו אות ברית קדש, כי עד העת ההיא היה עוד ערל־בשר, באשר אמו הילני המלכה ומורו היהודי חנניה (אשר כפי ההשערה היה יהודי מדבר יונית מאלכסנדריה) יעצוהו לבל יעשה כזאת, מיראתם, פן יתקצפו בני עם הארץ בשמעם זאת ומרדו במלכם. ויהי היום ויסר אל המלך איש יהודי מארץ הגליל ושמו אלעזר וימצאהו הוגה בספר תורת משה — כנראה בתרגום יוני -- ויעירהו למוסר, כי לא יזכה את ארחו בקרא את דברי התורה, כי אם בהקם את כל מצותיה ופקודיה, ויך לב המלך אותו על היותו ערל־בשר וימל אותו אלעזר ועמו נמול גם מונבז גם אחיו הבכור (יוסף בן מתתיהו בקדמוניות XX 2. 2—4. בראשית רבה פמ"ח). ומגורת הילני המלכה ומורה חנניה לא באה ולא נהיתה, כי הצליח איזטים במלכותו וירום ויִנָשֵׂא ויכבד על כל המלכים סביבותיו, עד כי בפרוץ ריב בין ארטבן מלך הפרתים ובין גדולי שריו במלכותו, קראו שני בעלי הריב את איזטים לשופט ופשרן ביניהם, ושכר היה לו מאת ארטבן חלף פשרתו הטובה והישרה העיר נציבין, אשר בימים ההם כבר היתה שם קהלת ישראל גדולה ונכבדה. ברבות הימים התיהדו כל בני בית המלוכה לעיני השמש, אז התקשרו עליו אחדים מגדולי הארץ ויסיתו בו את מלך ערב ומלך הפרתים, ואף כי כבדה עליו המלחמה ורבים מאנשי צבאו בגדו בו ויפלו אל האויב, בכל זאת התגבר על לוחמיו ויך בהם מכה רבה ויכריעם ותשקוט ארצו ותכון מלכותו מאד.

וכה דבקו בני בית המלוכה באדבינה בתורת ישראל עד כי כלתה נפש הילני המלכה לעלות ירושלימה ולחזות ציון קרית מועד עם ישראל, ובהיות בנה במלחמה נדרה נדר נזירות, אם ישוב בנה בשלום מן המלחמה, ובשובו שמה פעמיה לדרך רחוקה לירושלים ותסע הלוך ונסוע עד הגיעה למחוז חפצה — למלא ימי נזרה בירושלים עיר הקדש, ובנה המלך איזטים לקח חמשה מעשרים וארבע בניו וישלחם ביד אמו ירושלימה ללמדם שם תורה ולשון עברית (יוסף בן מתתיהו שם ב'. ג'—ד'. ד', א'—ב' ועיין גם במשנה נזיר י"ט ע"ב ובירושלמי שם).

מה השתוממו בני ירושלים ומה גדלה חדות לבם, בראותם מלכה ובניה באים מרחוק לשם יי אלהי ישראל ומאפסי ארץ מֻקטר מֻגש לשם אלהי העברים. עיניהם ראו ונהרו, כי קמו ונהיו דברי הנביא: גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון, כי בשעריו באו בני הנכר מקצה ארץ הקדם להיות נלוים על יי, להשתחות לפניו וללכת בתורתו כל הימים. עוד מעט ותקם הילני המלכה לְאֵם בישראל וכמלאך מושיע נגלתה ביהודה להציל עם רב מחרפת רעב. בימים ההם היה הרעב כבד בארץ ועשרון קמח עלה לשלשה אדרכמונים (יותר משלש מארק בעד ארבע ליטרות) ולא היה סלת למנחה במקדש ה' ונפש העניים ברעב התמוגגה, ותוציא הילני המלכה זהב וכסף למכביר ותבא באניות לחם ובר ממצרים ומהאי כתים ותעשה חסד בישראל (בערך כ"ב שנים לפני החרבן) והמלך איזטים

פתח גם הוא את אוצרו הטוב לקחת ממנו די כסף כפי נדבת לבה 1).

והילני המלכה כבדה את בית המקדש ותפארהו ותכבדהו במתנותיה ונדבותיה כיד מלכות ותעשה „נִבְרֶשֶׁת של זהב ופרשת סוטה כתובה עליה והיו החכמים מזכירים אותה לשבח". ובשעה שהחמה היתה זורחת על הטבלא היו ניצוצות מנתזין ממנה. וגם מונבז בנה עשה כל ידות הכלים זהב טהור (יומא פ"ג משנה י' ובבבלי וירושלמי שם). עם יהודה הזכיר בכל פעם הילני המלכה ברגשי תודה וברכה וגם בניה נזכרים לשבח בפי חכמי ישראל. והילני המלכה האריכה ובנה המלך איזטים מת על פניה אחרי מלכו כשלשים שנה 2) ואף כי הותיר אחריו עשרים וארבעה בנים ובנות רבות, ישב לכסא תחתיו אחיו מונבז — בשם מונבז השני — וגם הוא היה נאמן להיהדות. במות הילני המלכה הביא מונבז את עצמותיה ועצמות איזטים אחיו ירושלימה לקבור אותם בקבר אשר כרתה לה אמו בימי שבתה בירושלים. ומקום קבר מלכי אדבינה כשלשה ריס מירושלים לפאת צפון. ובנין המערה נחשב אז למעשה חכמת חרשים וככלל את תפארתה עמדו על ידה שלש מצבות שֵׁיש־שקוף. מקום הקברים הוא בארץ חקוק באבנים ודלת של אבן קבועה בהמערה והשמועה תאמר, כי נעשתה הדלת במלאכת מחשבת, אשר תִּפָּתֵחַ וְתִסָּגֵר מעצמה לעתים מזומנים מבלי לגעת בה יד, כי חשה המלכה עתידות, אשר תפול ירושלים ביד צר משחית ומחבל בלי חמלה ותשקוד להפקיד עצמות בני משפחתה במקום לא יבא שם הצר והאויב להרגיזם ממְנוחתם, עוד יֵרָאו לעיני הנוסעים התָּרים שרידי חרבות הקברים האלה החקוקים בבטן הסלע — ואולמים וכוּכים סביב להם ועליהם מעשה חרש וחושב פטורי ענבים ומקלעות פרחים ועטרות חקוקים באבן עם שרידי ארונות, אשר שִׁנֵּי העת לא שלטו בהם ויד הרקבון לא אכלתם. שרידי הקברים האלה — אשר בטעות יקראו אותם התרים בשם קברי מלכי בית דוד — באין אמר ודברים הנם מדברים בשפה ברורה מעידים ומגידים זה כאלפים שנה, כי רב כח היהדות למשוך לב עמים זרים ואבירי הגוים, אשר רוח דעת והשכל נוספה בהם. בני בית המלוכה באדבינה כללו תפארת העיר ירושלים בבנינים וארמוני־תפארת. הילני המלכה בנתה ארמון גדול לתפארת בהעיר התחתונה, גם מונבז ונכדת המלכה גְרַפְּטֵי (Grapte) בנו ארמוני תפארה בחלק העיר עֹפֶל (Ophla) — ולפני חרבן הבית היו האבידנים לעזרה גדולה להיהודים בהלחמם נגד הרומאים.

ונטית־לב טובי העמים, המעולים שבעובדי האלילים, אל היהדות והאמונה באלהי העברים היתה לעזור רב אל מפיצי תורת „הברית החדשה" בראשית ימי הגלותה. ובכח תורת משה עשתה לה הדת הנוצרית חיל לשבור חקה על גוי ואדם ולהתפשט

---

1) נראים הדברים כי המעשה הנזכר בתוספתא פאה פ"ח ובגמרא בבא בתרא י"א ע"א: מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצרת, חברו עליו אחיו ובית אביו וכו' עיי"ש, מוסבים ג"כ על המעשה הזה ובט"ס נתחלף בין איזטים ומונבז אחיו הבכור. שפ"ר.

2) לדעת הרב המחבר, אך לדעת החכם ברילל מלך עשרים וארבע שנה ועיין בהערת הרב 28 ובספרו של חשר וואדינגטון הצרפתי. הנ"ל.

בכל העולם. שני יהודים מדברים בשפת יון: שאול התרסי (אשר הוסב אחרי כן שמו פָאוּל) ויוסף בר־נַבָּא איש לוי מהאי קפריסין או ארץ כתים, הרחיבו והגדילו את העדה הנוצרית הראשונה בעשותם לה נפשות מבני עמי הנכר, עד כי חדלה להיות העדה הזאת – חבר־אנשים וכתה מכתות היהודים ותהי לעדת "תורה חדשה", ובקבלה בקרבה בני עמי הנכר שנתה את צורתה הראשונה בצאתה מחיק היהדות ופניה מלפנים לא היו לה עוד. אחרי עשר שנים לסלוקו של מיסד הברית החדשה, רבו הנשבעים לדגלה משני מחנות ישראל: מהאסיים והיהודים המדברים יונית יושבי אלכסנדריה, אסיה הקטנה ואיי יון. מקצת האסיים שרידי החסידים הראשונים, אשר עד הנה התהלכו במערכות לבם, וירכבו על כרוב דמיונם וגם חזו להם נפלאות ימות המשיח ויסוד מלכות שמים בארץ, חזו בישוע הנוצרי את חזון לבם וכמעט אשר נקבע בלבבם רעיון התגלות משיח, אשר חטא רבים נשא ועונם סבל, דבקו בהברית החדשה, נכנסו בברית העדה הנוצרית וישקדו גם הם לעשות נפשות רבות לתורתם החדשה. עוד מעט ויצאו השליחים לפעלם להפיץ את האמונה החדשה בין בני ישראל והגוים אשר בקרבם ובסביבותיהם, אך לתפוש לב בני עמים רבים ולהרבות מאמינים לתורה חדשה דרוש מאד, אשר מפיצי התורה החדשה יהיו אנשי דברים חכמים לוקחי נפשות בשפה נאמנים, ובני האמונה הראשונים היו אנשים תמימים ופשוטים בעלי מלאכה ופרשי מכמרת בימה של טבריה מבני הגליל, אשר עליהם אמרו "שלא דקדקו בלשונם". ובכן לא יכלו להרחיב תורתם בחפצם, עד שנלוו להם היהודים המדברים יונית מסוריה, אסיה הקטנה, מצרים, קיריני ואיי כרתים וכתים. היהודים מהארצות האלה היו עולים בכל שנה ירושלימה להראות פני ה', ויעשו שמה ימים רבים. ובהיות באי מועד אלה רחוקים מדעת את התורה בעצם לשונה העברית, מצאו מסלות בלבבם דברי השליחים הראשונים, אשר הוכיחו להם מן הכתובים, כי הגואל הַמְקֻוֶּה כבר הופיע. בין באי־מועד מהיהודים היונים היו רבים, אשר לבם נטה אחרי השתתפות הרכוש, חיי הרֵעות והחֲבֵרות והיות כיס אחד לכלם, והם נמשכו ביותר אל העדה הנוצרית החדשה, אשר בה רש ועשיר נפגשו בהשתתפות הקנינים – וביחוד אצל הנצרנים האביונים (Ebioniten). בעל הרכוש הביא את רכושו ואת קנינו אל אוצר העדה ואשר אין לו כל היה נזון ומתפרנס על חשבון הקהל – היהודים המדברים יונית היו בעלי לשון מדברת גדולות, ונואמי נאם, ובכן היה להם הכשרון לבשר תהלת התורה החדשה יותר מאחיהם היהודים הנצרנים בני הגליל, וכמעט נלוו אל העדה החדשה ויהיו לשליחים ועושי נפשות רבות מקרב העמים האחרים הדוברים יונית. לעתים התאוננו הנצרנים מיהודי יון על חבריהם בני הגליל, כי יתנשאו עליהם, אך לא ארכו הימים ויד הראשונים גברה וידעו להטביע חותמם על מפעלותיהם וכסל לרעותיהם מסלה בלב כל הנלוים עליהם ובאים בבריתם החדשה. היהודים ההילינים לא היו מעולם מדקדקים במצות מבלי דעתם את התורה ממקורה הראשון, וכאשר הוכיחו אותם ביחוד אחיהם בני ירושלים, התאמצו להוכיח, כי צדקה בם וכתורה עשו ויתנצלו בדברי מיסד הברית החדשה. ובירושלים, אשר שם ישבו הפרושים – וגם גדולי הצדוקים – היו למודים לדקדק ביותר בקיום המצות המעשיות ועל כן נשמעה קול תלונה חרישית על הנצרנים – כי מתירים הם לעצמם איזה דברים האסורים על פי חקי התורה. הגדול שבקנאי הפרושים נגד הנצרנים היה שאול מתרזוס

מתלמידי הפרושים והיה דבק בתורה שבכתב ושבעל פה כדבריו בעצמו: „ואהי הולך וחזק בדת יהודית בקנאתי הגדולה לקבלות אבותי" (אגרת פולוס השליח אל הגלטיים א. י"ד). היהודי היוני הזה מתלמידיו של הפרושים הבין לשון הנצרנים– היהודים המדברים יונית, וידע עד היכן הדברים מגיעים, ויקנא לתורתו קנאה גדולה. ואיש אחד מהיהודים ההילניים הנצרנים ושמו אסטפנוס הרבה ביותר לדבר, מבטול התורה המעשיית ואי הצרך לבית המקדש בארץ ויסקלוהו באבנים ולא נודע אם ההמון עשה כן מדעת עצמו או כי נשפט למות מטעם הסנהדרין, ובכל אופן היו ידי שאול במעשה הזה (פעלי השליחים ז', נ"ז—נ"ח, ח' א', כ"ב כ). למן העת ההיא משכו עוד יותר קו של חשד על הנצרנים, ושאול היה הולך לבתיהם לשמוע את אשר ידברו למען יוכל לרגל בם ולהגיד עונם בשער וקראו להם והכו אותם מכות־מרדות כאשר יעיד על זה בעצמו לאמר: „הלא הם (הפרושים) יודעים את אשר השלכתי בכלא והלקיתי בבתי הכנסיות המאמינ"ם בך" (מעשי השליחים כ"ב י"ט). המעשים האלה הטילו אימה על הנוצרים החדשים מיהודי־יון ויצאו מירושלים ללכת אל קהלות ישראל אשר בערי מצרים ואיי יון לעשות שם נפשות להאמונה החדשה. אבל רק היהודים המדברים בלשון יונית אשר נטו אחרי הברית החדשה נרדפו, אך הנצרנים מיושבי יהודה והגליל, אשר בכל היותם מאמינים בקדושת מיסד דתם, לא נבדלו מקהל ישראל במעשה וקיום המצות, בהם לא נגעו לרעה ושלשת ראשי העדה החדשה: יעקב אחי מיסד הדת החדשה, פטרוס ויוחנן ישבו בירושלים ואיש לא כהה בם (פולוס במכתביו אל הגלטיים א' י"ח, ב' א'). ואל שני ערים מעל לגבול ארץ ישראל שמו הנוצרים הראשונים מהיהודים ההילניים את פניהם: אל דמשק ואל אנטוכיא, כי שם נמצאו יהודים הילניים במספר רב ונשים רבות קבלו את הברית החדשה במשך ימים מעטים. ויקומו שתי קהלות יהודים נצרנים בשתי הערים האלה, אשר כיהודים גמורים נחשבו בעיני היונים בני עם הארץ, וגם הם הלכו בדרכי יהודים; אך באיזה דרכים ומנהגים נכרו לכתה מיוחדת נפלגת מכלל ישראל, בסעודותיהם ובמשקיהם ובהליכותיהם. אך בכל אלה לא היה ביד שתי המפלגות מן מקבלי אמונת מיסד הדת החדשה להשגיא פעלם ולהרחיב אמונתם, לולא שקם שאול הרודף אותם עד העת ההיא ולא התהפך הוא מאויב לאוהב. הוא – השליח שאול מוסב שם פויכוס – סלל מסלה חדשה להברית החדשה למען עשותה לתורת עמים רבים.

השליח הזה היה מצוין בטבעו, בעל כביר כח לב ועומד בדעתו, חלש בגופו וידוע חולי, אך בעל רצון חזק, אשר בבאו לכלל איזה דעה יחזיק בה ולא ירפה. הוא היה יהודי יוני מתרזוס וככל אחיו היתה ידיעתו בתורה לא ממקור הראשון כי לא הביא על בוריה את הלשון העברית. לראשונה רדף באף וקנאה יתרה את היהודים ההילניים שנתנצרו, חדר אל מחבואם ולא נח ולא שקט עדי יסרו אותם במכות מרדות, וכאשר שמע כי רבים מהם נסו לדמשק הלך הוא אחריהם להשם עדתם. אך שם נהיתה עמו תמורה כבירה ועצומה, בדמשק נמצאו גרים וגרות רבים וכל העם דברו אז בבני בית המלוכה באדיאבנה, אשר התיהדו, ויש לשער, כי גם ראה שם המלכה היליני ונכדיה בני המלך עוברים דרך דמשק לבא בית מקדש ישראל אשר בירושלים. בנראה נתאספו שם יהודים וגרים רבים לקבל פני המלכה המתיהדת ולהביע לה

רגשי כבוד וברכה. המחזה הזה פעל פעֻלה נמרצה על שאול ויחל לדרוש ולתור– האם לא באה עתה העת, אשר עליה נבאו הנביאים, כי אל כל העמים יהפוך ה׳ שפה ברורה לקרוא כלם בשם אלהי ישראל? ומדי עלתה על לבו המחשבה לעשות את האמונה באלהי־עולם על פי מחשבתו והלך רוחו לנחלת כל משפחות האדמה, מהר והחרט, כי אם כל העמים עובדי האלילים יאבו לקבל עליהם עול מלכות שמים, כפי מושגי הנוצרים החדשים, אז אי אפשר להטיל עליהם לחובה גם קיום המצות שבתירת ישראל, וכן אי אפשר לחיב אותם שישמרו את השבת מחללו, את מועדי הזכרון לחג אותם בזמנם ולהנזר ממאכלות אסורות, לשמור דיני הטֻמאה והטהרה וללכת בדרכי הפרושים. שאול או בשנוי השם הזה לשם חדש, כאשר נקרא מאבות הכנסיה הנוצרית, פולוס או פאול, לא חפץ בראשונה ג"כ לבטל את המצות המעשיות ויהי פוסח על שתי הסעפים, כי שב וחשב איך יהיה הדבר שהתורה תהיה בת־חלוף והיא מאת אלהים הנצחי ובלתי בעל תכלית נִתְּנה? אז נזכר, כי בימי עלומיו לקחה אזנו מפי מורהו לאמר „מצות בטלות לעתיד לבא" וימצא בהדברים האלה פתרונים להשאלות המתרוצצות בקרבו ויחלוט בדעתו לאמר: „התורה היתה אֹמֶנת אותנו אל המשיח למען נצדק על ידי האמונה". לא נדבר פה ע"ד הנפלאות והחזיונות של השליח פולוס, כאשר ייחסו אותם אליו סופרי הכנסיה הנוצרית, רק נאמר, כי לפתאום נהפך לאיש אחר: תחת היותו עד הנה חרד על קיום המצות והדת בפועל, הרבה לדבר מני אז בהאמונה במשיחו, בתחיתו ובתקומתו שנית ויבשר בקהל, כי עודו בבטן אמו נבחר להיות נביא לגוים (אגרת הגלטיים א׳ ט"ו). ויכָּנס בברית עדת הנצרנים ההילניים אשר בדמשק. ובעיר הזאת רבו אז בני עמי הנכר, אשר בלבבם אהבו את היהדות ויהיו נכונים לקבל תורת משה ולבא בבריתה. אך לא היו חזקים בדעתם במדה כזאת, כי יקריבו דמם על מזבח האהבה הזאת, להמול את בשרם ולשנות דרכי חייהם על ידי הזהירות במצות המעשיות. אליהם נסה פולוס דבר להוכיח להם, כי בהגלות הברית החדשה בטלה תורת משה בחלקה המעשי. אך דבריו לא נכנסו באזני שומעיו וגם בני בריתו הנצרנים ההילניים לא קבלו את דעותיו – על דבר תקף האמונה לבדה להנחיל להולכים בה האשר הנצחי, מבלי הקים את דברי התורה לעשותם, ויצא מדמשק וילך למדינת ערב, אשר גם שם כבר נמצאו קהלות ישראל. בשובו שנית לדמשק התקרבו בני בריתו אליו יותר ויחל לעבוד עבדת עשית נפשות בשקידה יתרה, אך אז התגרו בו שלומי אמוני בני ישראל בדמשק ונציב העיר הזאת ושמו אַרֶטַס פילודֶימָס חפץ לקחתו בשביה, אך חבריו הצילוהו מידי רודפיו, ויורידו אותו בסל דרך החלון (אגרת אל הקורינתיים י"א ל"א, מעשי השליחים ט׳ ל"ג ל"ה). וכה נצל מכף רודפיו האיש, אשר מתנגדיו ראו בו בצדק עוקר תורת ישראל המעשית. מני אז החל פולוס לבשר ישועתו בגוים, לאמר להם: אברהם היה אב המון גוים והוא אבי הנמולים והערלים (אגרת אל הרומיים ד׳) ובית ישראל – הוא מלא הגוים (שם י"א כ"ח) ואין עוד לא יהודי ולא יוני, כי אם כלם יחד היו לנפש אחת במיסד הברית החדשה (אל הגלטיים ג. כ"ח). בנבואותיו אלה שב ירושלימה הוא ורעו בר־נבא מהאי כתים, אך לא התמהמהו שם ימים רבים

וישימו פניהם אל ארצות ואיי יון: גַלַטְיָה, עֶפְזוּס, פִּילִיפִּי וּתְהִיסַלְיָה והעיר קוֹרִינְת· שם כבר מצאו המון בני הנכר, אשר לבם היה פתוח לקבל את היהדות ולדבקה בה, אך עוד לא התגברו על יצר לבם ועוד לא נגשו אל קבלת היהדות מפני התורה והקרבנות שעליהם להקריב בהכָנסם בבריתה· שם מצא לו השליח פולוס כר נרחב. הוא פָתח את פתח האמונה לרוָחה, ויקרא דרור לכל המאמינים מעֻלָּהּ של תורה· תורת השליח פולוס ונפלאותיו וחזיונותיו היו יותר מקובלות ונכנסות ללב בני הנכר, הרגילים עוד בחזיוני המיתולוגיה, מתורת הפרושים, הנושאת עליה חתם תכנית הלאום הישראלי וכלה היא תורת חיים והמצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. ובעת ההיא נִבאו רבים, כי עוד מעט ותחרב התבל, והפחד הזה היה לתקוה בנבואת פולוס, כי עת התחיה והתגלות מיסדתו קרובה לבא. כה עשה לו נפשות רבות בדרך מסעו מן ירושלים עד מדינת אִילִּירְיָה. ויהיו דבריו ומעשיו למורת רוח לבני יהודה הפרושים·

כי פולוס חשב מחשבה לנתק כלה את מוסרות הברית החדשה מעל היהדות ולהפרד מעל ישראל פֵּרוד גמור, ולא לבד את המצות המעשיות חשב לבטל, כי גם את חובת הלבבות אשר בתורה ויאמר: „ממעשי התורה לא יצדק כל גבר, כי על ידי התורה דעת החטא" ולולי אמרה התורה „לא תחמוד" לא היינו יודעים את החמוד", „כי עד זמן התורה לא היה החטא בעולם ובאין „תורה אין חטא" (אגרות: אל הרומיים ג' כ' והלאה, שם ז' י"ד אל הקורינתיים ט"ו כ') וירבה לדבר על האמונה והתחיה, ועל הכפרה ברמז של מיסד ברית החדשה. ובכן מטבע הדברים היה, כי מרה נפש היהודים עליו ויראו בדרשותיו פריקת על התורה, אשר בשבילה הערו אבותיהם למות נפשם ולפני שנים אחדות היו נכונים למות עד קדושת שמה. ובכל אלה לא צדו לנפשו לקחתה ובנפול בידם לקו אותו מלקות ארבעים חסר אחת ויפטרוהו וכאשר יספר בעצמו: „חמש פעמים ספגתי בידי היהודים ארבעים חסר אחת" (אגרת השנית אל הגלטיים י"א כ"ד). אז נמצא מבין היהודים המדברים יונית איש כביר רוח ומליץ נגד הדעות האלה -- הוא מחבר ספר המכבים הרביעי – תכלית הכפר הזה היא להורות ולדעת, כי הרצון המושכלי כביר כח לשַעבֵּד אליו את הנטיות הגשמיות וכונת התורה היא, כי במצות המעשה ילמד האדם את הרצון המושכלי הזה לאלוף על תאות החמר -- את נֵס חנוכה שם על נֵס להראות דעת, כי גבורי התורה הם הם גבורי הרוח, ובהתחזקם בתורה אשר צוה להם משה נושעו והתורה הזאת וקיום מצותיה היא תקדש אותנו ותהפוך לנו לב חדש ורוח חדשה, בהיותנו באמת בני עליון עובדי ה' בכל נפשנו ובכל מאדנו, בפועל כפים ולא אך בדבר שפתים מהאמונה – וכל אמונה שאין עמה תורת מעשה המצות סופה בטלה. אך לא לבד היהודים התנגדו לדברי פולוס, כי אם גם מבני בריתו נמצאו אשר התמרמרו עליו וגם חברו השליח פטרוס נטה מדעותיו, כי הוא – פטרוס – פנה אך אל היהודים ולא אל הגוים. וגם השליחים: אפולוס וכרֶסטוס, אשר נשאו דבריהם אל בני עמי הנכר גם הם בשרו אחרת מאשר דבר פולוס (כמבואר היטב באגרת אל הקורינתיים א': א' י"ב, ג' ה'). פולוס לא הוקיר את הטבילה ולא חשבה, בהיות גם לה זכר בתורת משה, ואפולוס חשב את הטבילה לתנאי מחויב לאשר הנפשי

(מעשי השליחים י״ח מן כ״ד והלאה) . הנצרנים — היהודים קראו תגר על פולוס ודרשותיו, כי ראו אשר בין הקהלות שיסד הוא בארצות היון רבתה הפריצות והשחתת המדות (אגרת הראשונה אל הקורינתיים : ה׳, ו׳ ז׳), ויסעו הם אחרי פולוס וילמדו לאמר : כי אסור לפקפק במעשי המצות, כי היהדות היא חובה לכל מקבלי ברית החדשה, כי רק על ידי שמירת החקים יוכל איש להכניע את התאות הבהמיות ולהמשיל את הרוח על הבשר. ביותר נתן יד לפרץ (Schisma) בין הנוצרים בני יהודים והנוצרים מבני הנכר ופולוס בראשם הריב על דבר המילה. לפנים הכנים הוא בעצמו את בני הנכר בבריתו של אברהם, אך אחרי הוָסֵד קהלות־נוצרים מבני הנכר רבות בערי יון, חשב כי איננו עוד משֻׁעבד לדעתם של עמודי הכנסיה : שלשת השליחים היהודים היושבים בירושלים, ויחל לדבר על דבר המילה, לאמר, כי איננה עיקר כלל לקבלת ברית, ובשובו לירושלים — כפי הנראה להוציא לפעלה את מחשבתו בדבר בטול התורה — הביא אתו את תלמידו היוני טיטוס והוא ערל־בשר — והשליחים שבירושלים חשבו זאת לעון, וביחוד באו לידי וכוחים וריב שפתים בהעיר אנטוכיא, ופטרוס ויעקב ויוחנן עמדו בראש היהודים־הנצרנים, ולדבריהם היו נשמעים כל בני עדתם, עד כי נזהרו מסעוד על שלחן אחד עם הנוצרים בני הנכר, וגם היהודי המדבר יונית בר־נבא נפרד אז מעל פולוס (מעשי השליחים ט״ו, ל״ז—מ׳). הפרץ בין מקבלי הברית החדשה התרחב מיום ליום, הנוצרים מבני יון — הביטו בגאוה ובוז על בני בריתם העברים, כאשר הביטו בכלל היונים על היהודים. אל חלוקי הדעות ע״ד הכונת מחוקקם נלותה גם שנאת המולדת והמשפחה. בחֹם הוכוחים הרבה פולוס להעיר את חמתו על הנוצרים היהודים המחזיקים בתורת משה ויקרא להם : אחי־שקר, אשר לא יבינו, כי לו הַפְּקֻדָּה הבשרה אל הערלים (אגרת אל הגלטיים פרשה ב׳), ולאחרונה נתן לחרם את כל איש, אשר ילמד תורת הברית החדשה באופן וסגנון אחר מלמודו (שם פרשה א׳ ח׳—ט׳); אך היהודים הנצרנים לא נסוגו אחור ויזכירוהו דברי מחוקקם, כי „המבטל אף המצוה הקלה הוא קטן יִקָּרֵא במלכות שמים״ — והם נשארו נאמנים להיהדות, וגם בקבלם אל עדתם אחד מבני עובדי האלילים הטילו עליו לחובה להמול ולשמור כל חקי התורה, ותהי העדה הנוצרית בשלשים שנה אחרי מות מחוקקה לשתי מחנות : המחנה האחת נשארה אמונה להיהדות והשניה בטלה את תורת משה ותתיצב לשטן אל היהדות.

פרק שלישי

אגריפס השני וראשית המלחמות בין יהודה ורומא בימי נירון־קיסר

(משנת 21 עד 4 לפהה״ב).

בזרוח שמש תורת ישראל לארץ ולדרים עליה, כאשר החל ישראל להיות לאור גוים ועמים רבים אמרו „לכו ונעלה אל ציון הר אלהינו״, ושלומי אמוני

ישראל הוסיפו אמץ בתורת ה׳, להוכיח לכל באי־עולם, כי אם גם זקנה אמם, לא חדלה מתת כחה וכל ימי השמים על הארץ תקום התורה הישראלית והעם ההולך בנתיבותיה; בעת התנשא רוח ישראל בעז ותפארה, היה עם יהודה בארצו מענה ומדכא, עשוק ורצוץ בידי עושקיו העריצים הרומאים, ומיום שמת אגרפוס הראשון לא היה יום שאין קללתו מרובה מחברו. מעטה אבל כסה את עין הארץ בעשרים השנים האחרונות לפני גלות יהודה מעל אדמתו ובני העם הלכו שחוח ותשבת השמחה ממעוניהם, ומרב ענים ולחצם לא שמחו על כבוד תורתם, אשר היתה לאור עמים ותמשוך בכחה גם אבירי עמים. מראה מרגיז לב נראה בעם יהודה בעשרים השנים האלה: מראה גבור אסור בכבלי ברזל, מעֻנה בידי מציקיו והוא יחגור שארית כחו וינתק את מוסרותיו ונלחם את מעניו בשצף קצף ויאוש נורא – מלחמה לחיים או למות... נוראה היא מלחמת הדמים האלה, נוראה ומרעשת לב וכליות. המראה האדיר: רומא, החולשת על גוים, מלֻמדת נצחון, אדירה בתחבולות מלחמה ובתרמית נכליה ומושלת לבדה בתבל ארצה, מתאמצת לבצור רוח בת יהודה, המתנשאת לפרק על רומא במלחמתה, שרודה מכל תושיה, ובידה אין כל, כי אם אמץ לב ורצון כביר ואדיר – ובכל אלה היתה בת יהודה השרודה נכונה למלט נפשה מכף אויבתה, להתגבר עליה ולהכותה אחור, לו– לולא נקרע בית ישראל לקרעים, לו היה השלום באהליהם והאחדות בין מפלגותיהם. אך „בית המקדש השני נחרב בעון שנאת חנם״ וכבר נשמע דבר ההשגחה העליונה בין החיים, כי עוד מעט ונֵחַת יהודה מעם יושב על אדמתו ויִנָתֵש מאַרצו ונחלתו.

אך לא כהלחם עמים אחרים ברומא – נלחמו גבורי יהודה האחרונים. הגליים, הגרמניים והבריטניים חשפו זרוע עזם נגד רומא בהגינם על חֵרותם המדינית, וגבורי יהודה במלחמותיהם באו בשם יי אלהיהם. עם יהודה ראה את עצמו עשוק ורצוץ ודת אלהיו למרמס אך רגל גאוה ויקם ויתאושש וישתער על מציקיו בקנאת־ דת להציל נפשו – תורתו – מכף מעוֶל וגוזל משפטו, להעמיד במרחב את עבדת אלהיו, ועל כן גם כאשר נפל לא הוטל, שבע פעמים הֻכה אחור והוא קם ויתעודד ויהי אפו עז ועברתו קשה ויתעורר גם על מקרה קל, כמעט נסתה רומא לגעת לרעה בבבת־עינו – תורתו – חייו ומשוש רוחו. אמנם רק לעתים רחוקות שלחה רומא יד בקדשי הדת – כאשר עשה הקיסר ההולל קליגולה – ותחדל מהחרד את היהודים בחלול דתם, כי ידעה, אשר התורה יקרה להם מחייהם; אבל בכל אלה כבדה ידה על יהודה במשלה בה ברוח עריצים ותשפוך את רוחה – רוח זנונים ומשובה מוסרית – על בני מרום עם הארץ בתעתועי המשחק וחמודות התענוגים וירבו הבוגדים, אשר הנָזרו לבשת ויעזבו תורה ומצות ויפרו חק לעיני השמש. ראו זאת שלומי אמוני יהודה ויראו לבל יתפשט רקבון הרוח מן הראש אל אברי האומה ואז תפוג התורה ותעה העם ללכת בדרכי חשך ואחריתו תהיה – עדי אבד.

ובאמת השחיתו אלופי יהודה, בני מרום עם הארץ את דרכם וישתובבו משובה נצחת וישכחו מוסר וכל מדה טובה שהאֻמה הישראלית היתה מצוינת בה; ומגדולי העם יצאה החנופה אל בני דלת עם הארץ וירבו הפרועים לשמצה.

פורעי מוסר הראשונים היו הנשיאים לבית הורדוס, אשר נתגדלו ברומא או בחצרות המלכים הסרים למשמעתה וילמדו רעת רומא ומשובותיה בימי נפילתה המוסרית ויביאו את משובתם עמם לארץ יהודה ויחטיאו את יושביה ויזנו אותם בחטאות מזמתם. אגרפוס השני (נולד בשנת 43 לפני החרבן ומת בערך 22 אחריו). בן אגרפוס הראשון המלך הישר ויקר הרוח ובמות אביו והוא נער בן שבע עשרה שנה, כבר הביא אל קרבו הרוח הרעה אשר שלטה אז בחצר קיסרי רומא, ששם התעיבו עלילה בנות הזמה: הקיסריות אגרִפְּנָה ומֶסַּלִינָה ותפרצנה כל חק ומוסר. אחרי מות המלך — המרומה הורדוס השני, אשר לו נתן הקיסר קלוידיוס המשפט למנות כהנים גדולים, והמשפט הזה קִיַם הקיסר גם ביד אגרפוס צֵל־מלך (שאטטענקאֶניג) ויהי פקיד נגיד על המקד וגם הממלכה הקטנה כלקיס נתן לו לאחזה, וימצאו בעם מתלחשים באזן לאמר: צל־מלך אגרפוס השני הנצר האחרון לבית החשמונאים וההורדוסים עושה תבל וזמה עם אחותו בֶּרֶניקה היפה והצעירה ממנו שנה אחת, אחרי אשר נתאלמנה מאישה הראשון הורדוס השני. ויש ידים להשמועה, כי אגרפוס מהר ויתן אותה לאשה אל פּוֹלֵימוֹן (Poleman) מלך קיליקִיָה אשר חשק בה לא מרב יפיה, כי אם מהיותה עשירה ורבת אוצרות ובעבור זה התיהד; אך עד מהרה מאסה בו ותעזבהו, כי באות נפשה שאפה דרור ותאות החיים בתענוגי אהבה. יותר ממנה השחיתה דרכיה אחותה הצעירה דרוּסִלה היפה, אותה יעד אביה המלך הישר לאפיפנוס בן אוהבו מלך קוֹמַגיני, אך בתנאי כי יתיהד, ואחרי מות אגרפוס לא חפץ אפיפנוס לקחת עם אשתו גם את דת יהודית, ותהי לאשה לחזיז (Aziz) מלך עמאוּס, אשר נשאו רוחו להתיהד. אך דרוסלה בגדה באיש בריתה ותלך ותהי לאשה לעובד אלילים הרומי פֵּיליקס נגיד הארץ מטעם הקיסר ותמר דתה וכבוד עמה ותהי לעובדת האלילים. — אף כי אגרפוס השני היה רק צל־מלך ונשיא בכלקיס, בכל זאת ברומא קרא לו „מלך יהודה" — את שם הכבוד הניחה לו רומא, אך לקחה ממנו את העז והמשרה ויהי לכלי חפץ בידה, לבלי תת רוח מרד ודורש דרור ואור לחדור אל העם, והכביד אכפו עליהם ובצור רוחם, ולא לחנם נקרא בשם „אוהב הקיסר", כי באמת דבק אגרפוס ברומא וידרוש רק את טובתה, ויהי מוג־לב ורפה־אונים, בהתנשא העם לעצור בעד רוח עריצים — נגידי רומא, אך כמעט פקדו עליו מרומא לבצור רוח העם ולהוכיחו, והנה נֵעור כגבור להדוך תחתיו את כל המתקוממים מול ממשלת עריצי רומא. האיש הזה היה לכלי חפץ בידי אבירי רומא ובגשתו לבחור באיש להיות כהן גדול במקדש לא בחן אותו באמונת־לב לאלהיו ועמו, כי אם את דרכו ומחשבותיו על רומא; האם נכון הוא להתכחש לעמו ולהיות נלוה על מציקיו ואיש כזה היה הנבחר לשמש בכהֻנה גדולה ולהיות הגדול באחיו.

מימי הורדוס הראשון גלה כבוד מהכהֻנה הגדולה ותהי למנה לכל המרבה במחירה, אז נמצאו חמש משפחות אשר רבו על הכהנה והן: משפחת ביתוס, קתרוס (קנתרס), פאבי, קמחית וחנין (פסחים נז ע"א ותוספתא מנחות פי"ג). להן היה כמו משפט־חזקה על הכהנה ורק לעתים רחוקות כי היה כהן גדול איש שאיננו בן המשפחות האלה. בני המשפחות האלה קנאו איש באחיו ולעתים פרצו

ביניהם ריב ומלחמת אגרוף ויקראו למהלומות בחוצות ירושלים. גם עבדיהם ועושי דבריהם היו רודים בעם וחובטים אותם במקלות" (יוסף בן מתתיהו בקדמוניות פרשה כ׳, ח׳, ח׳. ט, ד׳ ופסחים שם). כל כהן גדול התאמץ להפיק תועלת ולמצוא שכר בימי כהנתו, מפחדו, כי עוד מעט ופקדתו יקח אחר ויפקוד את קרוביו ושאריו בפקודות המביאות שכר טוב לבעליהן, קרוביהם „היו הכהנים המחזירים על הגרנות" וכל יתר הכהנים שלא היו „שארי הכהן הגדול רשו ורעבו ומניות הכהנה לא נתנו להם ונכרת אכל מפיהם. השאיפה לבצע מעשקות, תאות השררה ורע לב נמצאו באלה, אשר היה להם לעמוד בראש העם לנס ומופת בצדקה ומישרים, קדושת וטהרת המדות. המקדש חלל בידי כהניו רומסי חצרותיו עוד לפני בא בו פריצים וחללוהו. ואמוני העם ראו אותות החרבן מתרבים והולכים וידעו, כי ימי הלאום הישראלי על אדמתו ספורים וימי הרעה קרובים לבא ויעמידו חזון, כי לא נראו עוד אותית חסד ה׳ אל עמו והנסים חדלו, כאשר תספר האגדה: „ארבעים שנה קודם חרבן הבית לא היה גורל עולה בימין ולא היה לשון של זהורית מלבין ולא היה נר מערבי דולק והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהם רבן יוחנן בן זכאי ואמר: היכל, היכל! מפני מה אתה מבעית אותנו, יודעים אנחנו בך שסופך ליחרב" (יומא לט ע״ב) ואז חדלו הכהנים לברך את העם בשם המפורש, כי אמרו שאין הדור ראוי לכך. וגם הכהן הגדול, אשר בא אל הקדש פנימה ביום הכפורים וביום ההוא הוא היה רק לבדו המשמש בכהנה, גם הוא בודויו לא הזכיר עוד את השם המפורש רק בלחש, ולא היה נשמע רק להכהנים והעם אשר בקרבתו.

כדבר מתהלך יצאה החנופה מבית הורדוס והכהנים הגדולים, תרבות אנשים בלי מוסר ומדות ותרב הרשעה והפריצות בכל מפלגות העם וירבו סרי־סוררים ותמלא הארץ אנשי דמים ובעלי זרוע – פרץ ומוטה, כאשר יספרו טובי בני הדור ההוא ברוב ענין ובדברים מעוררים תוגה ומגנת לב. למן היום אשר משפט אמת חדל מן הארץ והרומאים, עם העברים מבני בית הורדוס בעלי בריתם, עשו משפט בשם הקיסר, רבו המלשינים (לוחשי לחישות). וירבו המתבוללים, המתנכרים לעמם ומתמכרים לעם נכר (היהירים – בעלי הנאה) וידבקו אל הרומאים בכל דרכיהם. בנות ישראל שהיו עד העת ההיא מצינות במדות הצניעות נשאו עיניהם אל „בעלי ההנאה", השחיתו דרכיהן ותפרצנה את גבולות המוסר – אז רבו גם הרוצחים ונפסקו בתי דינין מישראל. מראה הרקבון וההשחתה (Corruption) הזה יתארו לפנינו חכמי המשנה בני הדור ההוא בכל צבעיו האיומים המרעישים לב הקורא עד היום לאמר: „משרבו בעלי הנאה, נתעוותו הדינים, נתקלקלו המעשים ואין נוח בעולם". „משרבו רואי פנים בדין פרקו עול שמים וקבלו עליהם עול בשר ודמים (תקיפי „רומא) ורבו לוחשי לחישות (מלשינים) ורבה חרון אף בישראל ונסתלקה השכינה..." „משרבו מושכי הרוק היהירים (בעלי ההנאה והסלסול החיצוני – המתבוללים) החלו בנות ישראל להנשא רק ליהירים, שאין בני הדור רואה אלא לפנים..." ויוסיפו בעלי המשנה לתאר כמו חי את הנפילה הרוחנית במפלגת הממונים והשופטים וההשתובבות בחיק המשפחה ויאמרו: „משרבו מטילי מלאי על בעלי בתים רבו השחד והטיית משפט ופסקה טובה מישראל, שפלים הוגבהו וגביהים הושפלו ומלכותא (Autorität) אולא ונולא" (סוטה

מז ע״א וב׳ וכל הסוגיא עד סוף המסכת). ותחנף הארץ בקלות־דעת נשי ישראל, ומשרבו המנאפים פסקו המים המרים ורבן יוחנן בן זכאי הפסיקן״. לעת״ בבלבול הדעות כזאת שמו גם שומרי תורה את עיניהם ולבם, אך אל הדינים ולא אל דרכי המוסר, וכאשר קרה עון רצח בבית המקדש ואחד הכהנים תקע סכין בבטנו של חברו, עמד רבי צדוק על רגליו וידבר דברי כבושים לפני כל הקהל וגם „געו כל העם בבכיה״, אך עד מהרה נוכח, כי לא עון הרצח הדאיב נפשם כי אם טֻמאת השכין בנגיעתו במת, וכמעט שמעו כי לא נטמא השכין רפתה רוחם, מפני „שקשה עליהם טהרת כלים משפיכות דמים״ (יומא כג ע״א) 1).

ובין בני דלת עם הארץ נראתה משובה אחרת, מוראה ונגאלה, אף כי מוצאה איננו ממקור נרפש כמשובת הגדולים. מעת אשר פלסה רומא חמס ידה ביהודה, לרדות בה כבארץ אשר לקחה לה בחרבה וקשתה, נמצאו לאומיים נלהבים וקנאים, אשר נשבעו נקמה להרומאים ולכל איש יהודי בעל בריתם ובכלל לכל אלה, אשר לא כמחשבות הקנאים מחשבותיהם. המה ארבו בנקיקי הסלעים ובקיעי ההרים ביהודה ויתנפלו על כל עוברי דרך רומאים או יהודים ויגירום על ידי חרב מבלי תת חנינה – ראשי הקנאים האלה היו אליעזר בן דינאי וחבריו 2) – המה לא היו שודדים ומרצחי־חרש, כאשר כן קראום הרומאים ומחניפיהם, אך נלחמים בעד החרות המדינית ובידיהם חרב נקמת נוקמת האֻמה, אשר היתה למס עובד לרומא. אך כאשר לא ידעו הנלהבים האלה עת וחשבון למעשיהם וידמו להושיע את עמם בשֹד ושבר ומוראים גדולים, עוד הרבו מכאוביו ויגדילו השבר עד לאין מרפא.

ותמְצא גם עדת קנאים אחרת, אשר חבריה עשו את הרצח למשלח יד, רבים מהם היו לפושטים ידים בגדוד ורוצחים אשר על חרבם יחיו. הקנאים האלה נקראו בשם „סיקריקון״ על שם החנית הקצרה הנקרא (Sica) בלשון רומי, כלי חמס של אנשי דמים אלה, ואשר נשאו תחת למדיהם, ובה היו ממיתים את אנשי עברתם ויתקעו אותם בבטנם וַיְעַלְמו ואיש לא ידע מי המרצח. מפסולתם של הקנאים האמתיים יצאו „הסיקריקון״ וראשיהם היו נכדי הקנאי יהודה הגלילי: מנחם ואליעזר בן יאיר. „הסיקריקון״ השובבים לא סרו לאיזה מִשמעת (Disciplin) ואיש לא שם מעצור לרוחם, אך שטו בכל הארץ ובכל אשר פנו הרשיע. במקהלות־עם, בעת „רבוי־אוכלוסין״ בימי הפסח וחג הסכות בהר הבית ובין האולמים בהעזרה, שוטטו „הסיקריקון״ חפשו ומצאו איש עברתם וידקרוהו קבל עם וַיְעַלְמו בתעופת עין, כדבר באפל התהלכו בני „הסיקריקון״ ויפילו פחדם על כל בני העם. איש לא האמין בחייו וישמר מרעהו, אוהב נשמר

---

1) ע״ד השחתת מדת הצניעות בימים ההם — כאשר יצאה הסנהדרין מלשכת הגזית — ידברו ה״ורות האחרונים בשפה ברורה לאמר: אמר רב חסדא בראשונה היתה אימת הסנהדרין עליהם ולא היו אומרים דברי „נבלה בשיר״, אבל עכשיו שאין אימת הסנהדרין עליהם הם אומרים דברי נבלה בשיר (ירושלמי סוטה פ״ט הלכה י״ב). שפ״ר.

2) עיין בבלי סוטה מ״ז ע״ב ובירושלמי שם וחלופי גרסאות שביניהם ומדרש שיר השירים על הפסוק השבעתי וכו׳. הנ״ל.

מאוהב ועל אח לא בטחו ויפג לב בני העם ותקצר רוחם. בימים ההם „רבו הרצחנים ופסקה עגלה ערופה ורבן יוחנן בן זכאי הפסיקה" (סוטה שם), וגם אז „יצאה הסנהדרין מלשכת הגזית – ממקום הקדש בהר הבית, וישבה לה בחניות בית הינו (עבדה זרה ח ע"ב, שבת טו ע"א, ראש השנה לא ע"א), ובלב קרוע על שבר עמם ראו זקני בית דין הגדול, כי רבתה המהומה עד לבלי הכיל ובבלי חק ולא יוכלו עוד להציג בשער משפט כבראשונה.

בעצם המהומה והמבוכה הזאת, כאשר שלהבת המרידה אחזה בארבע פנות בית יהודה, שמו טובי האֻמה בני בית הלל הנוחים והעלובים את לבם על טוב היהדות ונשמת ישראל לבל תספה גם היא בתוך המהפכה. אך להם היו עינים לראות כי לא יקום יעקב במלחמתו עם העם האדיר והכביר – עם רומא, כי קטן הוא, קרוע לקרעים וקללת „שנאת חנם" רובצת עליו. נפשם עגמה בימים ההם לראות חלק נכבד יוצא מכלל ישראל, מגלה פנים בתורת יחוד האלהים ונצחיות החקים שלא כהלכה. לבם נשבר גם על בני בית שמאי הקפדנים, ועל התלמידים שלא שמשו כל צרכם – המעמידים דבריהם על דין תורה – עד שעשאוה כשתי תורות", ראו כל זאת אנשי לב אלה ויאמרו לאחוז בארון הקדש ולהציל את התורה – נשמת האֻמה – מתוך ההפכה 1). בראש בני בית הלל עמד אז רבן יוחנן בן זכאי – אשר השמועה תשימהו גם לתלמידו של הלל הזקן והוא היה אומר עליו שהוא „אב לחכמה ואב לדורות (ירושלמי נדרים פ"ה הלכה ז) – הוא עמד על יד נשיא הסנהדרין רבן שמעון בן גמליאל הזקן ובן הדור הרביעי להלל ובגלל חכמתו הגדולה ויקרת רוחו היה לממלא מקום הנשיא ועוד נכבד ממנו על פני כל העם. הוא וחבריו בני בית הלל ישבו במעלה שעל גב הר הבית, ובצל החומה הרחק משאון החיים והתפוכותיהם בימים ההם שִׁנֵּן לתלמידיו רבי תורותיו בבאורי החקים ופרושי המקראות ובעזרת חבריו והסכמתם בטל את הדינים והמנהגים, אשר לא יכלו להתקיים בעתותי מהומה ומבוכה כאלה.

אל משובות הזמן ההוא נוספה עוד אחת, משובה אשר מוצאה לא מרע לב ועות דרכי המוסר, כי אם מתמימות יתרה ופתיות להאמין בכל דבר, והמשובה הזאת היא – התגלות משיחים לישראל, היא משכה בכחה רבים ותמימים ותמיט שואה על אלפי תמימים מאמינים, אשר למראה הצרות התגברה בלבם התקוה להגאל בארח פלא. התמימים האלה חכו לבא גואל מושיע, אשר באו לקץ הימים בשרו הנביאים, וגם נמצאו רעי־רוח בעלי דמיון חזק ונלהב, אשר נתעו בשוא ויַתְעו את העם אחריהם לאמר, כי הם בחירי אלהים ומשיחיו והם יגאלו את ישראל מכל צרותיו וידברו על לב בני העם להאמין בם ולבטוח בישועתם. ודבר המשיחים רעי רוח אלה היה, להמיש את צואר העם מעל רומא הקשה ולפלטהו ממצוקותיו ורק בזה נבדלו מהקנאים הלאומיים הנלהבים יהודה הגלילי ובניו ותלמידיו, כי לא בחיל ולא בכח הזרוע אמרו לבצע את חפצם, כי אם באותות ובמופתים

---

1) עיין סוטה מ"ז שם ואיכה רבתי בפתיחתא עה"פ איכה ישבה ותמצא הדברים שהוספתי על דברי הרב המחבר. שפ"ר.

יוצאים מגדר הטבע, גם לא היו נוכלים מַתעים את העם, רק תועים אשר בתֻמתם, כי בחר ה' בהם לכלי חפץ בידו לעשות על ידם תשועה בישראל — והשם „משיחי־שקר" הוסב להם אחרי כן כאשר לא הצליחה מלאכותם בידם ואוזריתם נכרתה.

המעשים האלה — פרי תמימות יתרה וקלות הדעת — לא נכבדו כשהם לעצמם, אך תוצאותיהם היו רעות ומרות, כי נציבי רומא חשבום לחפץ מרד ומעל, וכל מקרה קל אשר הרעיש לב בני העם נחשב להם כדבר פשע ויהי לכסות עינים אל מעשי אכזריות ולמרבה המצוקה והלחץ המדיני. וגם בני יהודה לא היו מצוינים באריכת אפים וסבלנות יתרה. על כל אות אי־כבוד אשר הראו פקידי רומא לקדשי בית ישראל, התאוננו וירגנו, גם לא כבשו את כעסם ולא משלו ברוחם ויתנו אותותיהם אותות חפצם לפרוק על רומא מעל צוארם; ראו זאת פקידי רומא ויתעברו וימדו ליהודים כמדתם וגם הפריזו על המדה ובאפם כי עז לא הפליאו בין נקיים ואשמים — אמנם כן, לב הקיסרים היה טוב על ישראל והקיסרים קלודיוס ונירון הראו זאת לדעת כפעם בפעם, אך פקידיהם עִוְתו הישרה ויעברו חֹק העז והמשרה אשר נתן להם מטעם הקיסר, כי עינם ולבם היו אך אל בצע מעשקות וההשתררות בגבה אפם וירדו בעם יהודה בחמת עריצים ואין אומר השב.

חמשה הם הפקידים המפקחים (פראקוראטאָרע) האחרונים אשר רדו ביהודה בימי עשרים שנים לפני חרבן הבית: הראשון שבהם היה קומנוס (Cumanus), אשר הָפקַד במקום אלכסנדר טבריוס המומר, וימי משרתו ארכו ארבע שנים (מן כ"ב עד י"ח שנים לפחה"ב). לקומנוס נתנה המשרה רק על יהודה ושמרון, ועל ארץ הגליל הפקיד קלודיוס את אחי אוהבו העבד המשוחרר פלס — ושם הפקיד הזה פֶּליקס (Felix). שני פקידי רומא המשמשים במשרה אחת בארץ ישראל. — קומנוס ופליקס היו צוררים איש את אחיו בנכליהם והיהודים היו ככלי־משחית בידם להסית אותם למרידה למען אשר ימצאו מקום לפלס חמס ידיהם בארץ או להפיל איש את רעהו למשואות ולהכותם בשוט לשון. למן העת אשר התפרץ העם ויתגודדו ההמונים בחוצות ירושלים, כאשר מררו שרי רומא את רוחם בחקי המסים והקנס (Census) לגלגלת, הביטו הפקידים בעין רעה על כל אספות ההמון ורבוי האוכלוסין. ויהי בהתאסף קהל גדול מאד ביום ארבעה עשר בניסן ומועד הקרבת קרבן הפסח ויצב קומנוס את גדודיו חלוצים למשמרת על בני העם לבל יפריעו הסדרים. ויקם אחד מאנשי החיל ויגל ערותו לפני המקדש. ראו זאת היהודים ויתעברו ויזרקו אבנים על גדודי הרומאים ויחרפו את קומנוס ויגדפוהו לאמר, כי על פי דברו וחפצו עשה איש החיל זר־מעשהו לחלל את הקדש, ותקם מהומה גדולה בין ההמונים באי־מועד הנאספים על הר הבית והמרד היה קרוב להתפרץ, כי קומנוס, תחת לדבר על לב העם ולהפיס דעתם, הוסיף לשלח גדודים ויחזיקו מעמד במערכת מלחמה על יד מצודת אנטוניה ויחכו רק לפקודת אדוניהם לקצות בעם — למראה המלחמה הקרובה נמוג לב רבים ונחפזים ונבהלים מפחד מהרו לעזוב את הר הבית, וידחקו איש את אחיו, ותהי מהומה ומבוסה גדולה בשערי המקדש וַיֵּרָמְסו וימותו ביום ההוא

יותר מעשרת אלפים (ולדעת אחרים יותר מעשרים אלף) איש ביום אחד (יוסף בן מתתיהו: בקדמוניות פרשה כ, ג—ה. במלחמות פרשה ב, יב). עוד דבר אחד קרה בימים ההם, אשר בכחו היה למשוך אחריו תוצאות רבות ורעות, לולי שם הפעם קומנוס על לבו, להשך כעס בני העם ולהפיס דעתם בעשותו משפט צדק לתת לעושה הרע כרשעתו. חבר־מרצחים מהסיקריקון התנפל על אחד מפקידי הקיסר בדרך העולה בית־חורון וירצחוהו וישללו את כל אשר לו. בגלל הדבר הזה שם קומנוס ענש על כל הכפרים במסבי מקום המעשה ויצו על גדודיו להחריב את בתיהם ולבז את כל רכושם. ובתוך השלל התנפל אחד מבני הצבא בשצף קצף על ספר התורה ויקרעהו לגזרים — ויתאוננו היהודים רעה על חלול הקדש והמונים המונים נהרו אל קסריה, מקום משכן נגיד רומא ויצעקו חמס על משובת אנשי חיל רומא וחללם את קדשי העם. ובפעם הזאת נשא קומנוס פנים למשפט־צדק ויטה אזן לעצת אוהביו וישפוט את האיש אשר שלח ידו לקרוע את התורה למות בחרב המשפט ויומת לעיני כל הקהל. נכבד מאד בתוצאותיו היה המאורע השלישי בימי משרת קומנוס ביהודה. עקבות המאורע הזה נגאלו בדם ויהי הנסבה למלחמת שערים בארץ, למעשים וסכסוכים, אשר השאירו אחריהם רושם קים ומעציב לדורות הבאים.

באי־מועד מבני הגליל בעליתם לרגל שלש פעמים בשנה היו עוברים דרך ארץ שמרון לבא ירושלימה ומשוש דרך השמרונים היה „להתגרות בעולי רגלים", ויקר מקרה כי בני ארחת עולי רגלים נרצחו כלם במסבי העיר „עין גנים" (בקרבת עמק יזרעאל) בידי השמרנים. לראשי קהלות בהגליל היתה הצדקה לדרוש מפקיד יהודה, כי יעשה משפט צדק ויסר את החטאים הרוצחים נפשות בארץ משרתו, אך קומנוס לא שת לבו לצעקתם וירא און ולא התבונן. אז נאנסו היהודים לעשות משפט לבדם ולהושיע ידם להם ויקומו בני הגליל ויתגודדו לגדודים וישימו את הקנאים: אלעזר בן דינאי ואלכסנדר עליהם לראשים ויבקיעו אל העיר עקרבה (אקראבאטענע) מקום מושב השמרונים ויהרגו את יושביה באין חמלה ויחריבו את כל המקום, כי גם השר הרומי פליקס העוצר בהגליל, מקנאתו בפקיד יהודה קומנוס, הסית את יהודי הגליל לבקש להם משפט בחזקת היד. השמרנים צעקו חמס באזני קומנוס והוא מצדו התיר את ידם, להשיב נקם ושלם ליהודים, ולעזרה נתן להם את הלגיון האבגוסטי, הנודע בשנאתו את היהודים — וישתרעו השמרונים והרומאים על ערי הגליל ועל גדודי הקנאים — אלעזר בן דינאי ורעהו אלכסנדר ויהרגום ויכום מכה נצחת. והשמועה הגיעה עד ירושלים לאמר: פקיד רומא המושל ביהודה משך ידו את השמרונים צרי יהודה מדור דור ויתרגזו ויתקצפו ויאמרו להרים יד בצבא רומא החונה בירושלים, והמלחמה היתה קרובה להתפרץ להחיש את מפלת הלאום הישראלי וחרבן ההיכל ושממת הארץ בעשרים שנה לפני שנת הפקודה, לולי חשו אז יקירי ירושלים עתידות למו ויראו את הרעה הצפויה אל עם יהודה בהתקומם ביד חזקה נגד הרומאים העצומים ויצאו אל העם מלבשים שחורים ומעטפים שחורים וידברו באזניהם דברים הנכנסים אל הלב ויהסו אותם וישביחו את שאון הרוחות וסערת הלבבות, וישביעום להבליג על רוחם ובלי התגרות ברעה, למען

לא תֻשַׁם חלילה עדתם ולא תכבה הגחלת הנשארה, וישמעו בני העם לדבריהם ויקשיבו לקול זקניהם וישיבו את חרבם אל נדנה.

המלחמה אמנם חדלה אך לב היהודים והשמרונים היה הוקד וסוער על דמי אחיהם השפוך ושני בעלי הריב שלחו ציריהם אל נציב סוריא בימים ההם אומידיוס קוַדרטוס (Umidius Kwadratus) ויגישו עצומותיהם לפניו וידרשו ממנו לחקור דבר הריב וליסר את האשמים. הנציב קודרטוס בא ליהודה ויחן בשמרון, אך הוא לא דן דין אמת ויטה משפט ורבים מהיהודים ציה לתלות על עץ שתי־יוערב. אחרי כן הושיב כסא למשפט הזה בעיר לוד ויקרא לשני בעלי הריב להגיש עצומותיהם ולערוך את טענותיהם –. לרגלי הדבר אשר אחד הפקידים – פיליקס – נטה אחרי היהודים, והשני – קומנוס – אחרי השמרונים, לא יכול קודרטוס לבא עד חקר דבר הריב ולהוציא לאמת משפט ותהי מבוכה רבה בחקר הדין, ובראותו, כי לא יוכל הצל דבר אמת מפי הנשפטים ויצו עליהם להביא דברי ריבותם עד כסא הקיסר ועד העת ההיא צוה עליהם לשבת במנוחה מבלי הפרע איש מנוחת רעהו עדי ישמעו משפטם, אך גם את קומנוס לא נקה נציב רומא ויצו עליו לעזוב משמרתו וללכת גם הוא רומאה לתת דין וחשבון ממפעליו.

ויבאו צירי היהודים והשמרונים רומאה, ובבאם נסו שני בעלי הריב להניע את אופני המזמות בסתר בחצר הקיסר ואיש איש מהם נסה לחבל תחבולות למען הטות לב גדולי רומא לחפצו. הריב קבל צורת מזמה מדינית וענין הנוגע לרומא. כי פקידה אשר ביהודה – קומנוס – נחשב בין הנאשמים, והוא חתר בכל עז לקנות לו את לב הקיסר קלוידיוס למען צאת צדיק בהשפטו. אך גם היהודים לא חבקו את ידיהם, וראשי ציריהם יונתן הכהן הגדול ואגרפוס השני בן אגרפוס המלך אהוב הקיסר ומקורבו מצאו להם מסלות אל הקיסר ורואי פניו. ויצא דבר מלכות להושיב בית דין מיוחד לברר את דברי הריבות; בית דינו של קלוידיוס הצדיק את היהודים וירשיע את השמרונים, לא מאשר נוכחו ברומא לדעת כי צדקו היהודים מאנשי ריבם, אך מאשר כי האשה המבישה אגרפינה הקיסרית. אשר על פיה נתמנה מאהבה פיליקס לראש בית הדין, והוא, משנאתו את קומנוס, חרץ משפטו לטובת היהודים ורעת השמרונים. רבים מהשמרונים הומתו בחרב המשפט וקומנוס הודח משאתו וַיֵעָנֵש בענש גלות. בעת ההיא נתן הקיסר קלוידיוס – על פי הקיסרית אגרפינה – ארץ ממשלת גם לאגרפוס בן אגרפוס המלך בקרן צפונית מזרחית יהודה. הארץ אשר בראשונה היתה ארץ ממשלת ארבעת הנפות – (Tetrardue) אשר לפיליפפי: הבשן. ארגב, גולן ואבילינה, אך את ארץ יהודה, אם הממלכה – החזיקה רומא בידיה ותסגור בעדה בבריחי ברזל ולא נתנה לאיש יהודי למשל בה אף אם היה האיש ההוא רפה־כח ועבד נשמע להרומאים כאגרפוס השני. הוא היה האיש אשר שמה רומא מתגה בפיו ותטהו לכל אשר תחפוץ והוא שמר את בריתה אתה יתר רב משמרו את בריתו ואמונתו להעם אשר מקרבו יצא.

המעשים בימי הפקיד קומנוס השאירו אחריהם איבה נצחת בין היהודים

והשמרונים ומן העת ההיא „קלקלו הכותים" ויחבלו תחבולות רבות ושונות לשבור לרסיסים את בית ישראל ולהחריב את הקבוץ הלאומי, מהם יצאו חורשי רע על עם יהודה וידם היתה בכל המאורעות הרעות, אשר השביתו את ההנהגה המדינית והלאומית ביהודה וכל עניני קהלת יעקב פנימה. – בקנאתם הקשה הניחו מכשולים על כל דרכיהם, „וקלקלת הכותים" היתה סבה לשנוי־עקרי בקביעות המועדים וחשבון חדשי השנה. בימי הבית השני היו מקדשים על פי הראיה, היהודים היו מונים ללבנה, ואם חדש ניסן – חדש האביב – הקדים לפי חשבון שנות הלבנה לבא לפני האביב, ועברו את השנה ויוסיפו עוד חדש אחד להשוות את שנת הלבנה לשנת החמה, פעם בפעם כפי השתנות הזמנים, בלי כללים קבועים על פי חשבון המחזורים, כאשר הוא היום. – יום הראשון לחדש היה הערב אשר בו נראה הירח לראשונה על פי עדי ראיה, ואם אחרי החקירה והדרישה נמצאו דבריהם מְכֻוָּנִים, עמד ראש בית דין על רגליו ואמר „מְקֻדָּשׁ החדש" וכל העם עונים אחריו: מְקֻדָּשׁ, מקדש (ר"ה כד ע"א), ואז היו „משיאין משואות" בראשי ההרים, העלו מדורות של אש וידליקו בלונסאות של ארז על הרי יהודה הגבוהים וכורך אותם בנעורת של פשתן ומדליקן והיה מוליך ומביא, מעלה ומוריד, עד שהוא רואה את חברו על ראש ההר השני וכן בראש ההר השלישי, והיו משיאין משואות: מהר המשחה לשן־סלע סרטבא (Alexandrion) ומסרטבא עד הר תבור ומתבור להרפניא, ומשם לעבר הירדן צפונה מזרחה והרי הגלעד עד גדרה. ומשם לחורן (Hauran) עד בית־בלתין (בירם) ומשם עד נהר פרת, עד „שהוא רואה את כל הגולה לפניו כמדורת אש", והיהודים שבגולה בארצות פרת וחדקל כאחיהם ביהודה קבעו את ראשי החדשים וידעו יום קביעות המועדים. אותות אש אלה היו אות אחדות הלאום, להיות כל עיני בני יהודה צופיות אל ציון עיר אלהיהם. הכותים או השומרונים, בשנאתם העזה את היהודים הערימו להוליך שולל את היהודים הרחוקים „וישיאו גם הם משואות" בראשי ההרים ללא עת נכון, ויתעו את היהודים במזמות שקר, ובהודע הדבר להסנהדרין בטל רבן גמליאל את „המשואות" והתקין שיהיו שלוחין יוצאין להודיע לבני הקהלות הרחוקות יום שבו חל ראש חדש, למען דעת להחשוב את קביעות המועדים בזמנם (ר"ה כב ע"ב, כג ע"א ועיין שם בירושלמי את חלופי הגרסאות בשני התלמודים ע"ד המקומות שהשיאו שם משואות בין א"י לבבל. שפ"ר).

אחרי קומנוס נתמנה ופקיד נגיד על כל יהודה פֵּיליקס אחי פַּלַּס מהשרים היושבים ראשונה במלכות רומא. כאמור למעלה היה האיש הזה אהוב הקסרית אגרפינה, והיא דברה עליו טובות באזני הכהן הגדול יונתן ואגרפוס השני ותיעצם, כי יבקשו מאת הקיסר להפקיד אותו למושל ביהודה. אך תחת היותו אוהב ליהודים, אשר על פי חפצם ובקשתם היה למושל בארצם, הרבה הָרֵעַ יותר מכל שהיו לפניו – הוא היה בעל נפש שפלה, לבו לב עבד נבזה, זולל ושואף בצע מעשקות, וכל ישעו וחפצו היו למלא ביתו טרף, להציג את ארץ יהודה ריקם על גחליה, לשבוע מטוב יושביה ולצבור כאפר הון ויגזור על ימין ועל שמאל ויעשוק את העם וירוצץ אותו באין חמלה. ובכחו להרע ולהשחית נשאר

פיליקס גם אחרי מות מגנו הקיסר קלוידיוס ושבת נירון־קיסר על כסא מלכותו· כהקיסר קלודיוס משך גם נירון את חסדו אל אגרפוס בן אגרפוס המלך הישר ויזכור לו חסדי אביו הנאמנים, גם הרחיב את ארץ ממשלתו, בתתו לו ארבע ערים בגליל וגם את העיר טבריא היקרה והחמודה וגם את טריכיאה אשר בגליל ויולה ואבילה אשר בעבר הירדן מזרחה ונגבה (שש עשרה שנה לפחה״ב), אך את אם כל הארץ – את יהודה – לא נתן נירון קיסר לאיש נצר מגזע המלוכה ביהודה ותהי למשלח יד ומרמס רגל גאוה אל הפקיד פיליקס איש הדמים. הפקיד הזה שם לו סתר פנים ויהי נראה כאוהב את יהודה ויאמר: כי ירדוף באף רק את מרגיזי הארץ ומשביתי השלום· אך באמת לא כן חשב ולהשחית את כל יהודה היתה מזמתו הרעה; הוא רדף באף וחרב נוקמת את הקנאים הנאמנים לעמם ויצרור באכזריות חמה את אנשי הרוח, התמימים הנתעים באמונת המשיחים רעידרוח, אך לא נגע לרעה בהרוצחים הסיקריקים וכל הפריצים השובבים ועוד משך ידו עמהם ויחלק עמם בשלל וגם שכר אותם בסתר לבצע מזמות לבו, לרצוח חרש נפשות האנשים אשר ידע כי ישילו דופי במפעליו וידברו עליו סרה. כמעט העז אחד מבני יהודה להוציא מפיו דבר אשר לא כן על פיליקס ותבא חרב הסיקריקים בלבבו ותכריעהו למות. בימיו נפוץ הגדוד הקנאי אשר אלעזר בן דינאי היה לראש עליו· ראש הגדוד נשבה ויובא רומאה ושם – כנראה – היתה נפשו כפר קנאתו וחפצו להשבית נוגש מארץ יהודה· גם על יונתן כהן הגדול, אשר על פיהו היה פיליקס לפקיד ביהודה, עברה חמת הפקיד העריץ, יען כי מלאו לבו להוכיח את העול על פניו ולהעביר לפניו את מעלליו ומעשי רשעתו, וישכור עליו את הסיקריקים מרצחי חרש ויתנפלו עליו ויביאו חניתם בלבו וירצחוהו לעיני השמש

עריצות הפקידים וזדון לבם נראו בכל תעצומתם על פני הלך רוח בני הנכר היושבים על אדמת יהודה, ביחוד בהערים על מבאות הים במספר רב ועצום – היונים הסוריים והרומאים; המה ראו מעשי המושלים מטעם מלכות רומא ויבוזו גם הם את היהודים ויחשבו אותם לעם לֻקח מעצר וממשפט, אשר כל אוכליו לא יאשמו ויתנשאו בני הנכר לאדוני הארץ וידרכו ברגל גאוה על ראשי בני העם אשר בקרבו ישבו. בימים ההם באה ונהיתה קללת ארון הנביאים את עם ישראל לעת ישחית דרכו ויסור מתורת אלהיו לאמר: „הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה״. ומכל בני הנכר הרבו הרע היונים בני סוריא היושבים בקסריה על שפת ים התיכון, כי העיזו להצר צעדי היהודים הרבים מהם, מבלי תת להם יד ושם בפקודת העיר והנהגת העדה. ולמען כסות על הות נפשם ורשעת לבבם חתרו להתת לפעלתם פני צדק ומשפט לאמר: הורדוס המלך בנה את העיר קסריה לא בעד היהודים, כי אם בעד בני הנכר ועל כן העמיד בה פסילים עם היכלות ומצבות אלילים – לאות כי ירשת נחלה היא העיר הזאת לבני אל נכר הארץ ולא להיהודים ולהם אין המשפט להאחז בה· והיהודים בקסריה היו חרוצים במלאכתם ומשלח ידם, מצוינים בכבוד בתיהם וגם באמץ־רוח, גבורה ואהבת החפץ ברוח אורחים לטובת החברה והמדינה, ובהיות כבודם חדש עמהם ויוקירו את משפטיהם לא יכלו לראות גדל־

משפט כזה ברוח שוקטה ויתגרו בשכניהם הרעים ותהי ביניהם תגרה נאצה ומלחמת אגרוף בחוצות העיר יום יום. ויהי היום ונערי בני ישראל, בהתקצפם על החרפה והנבלה אשר עשה אחד היונים הסוריים לאחר מבני בריתם, התגודדו ברחוב העיר ויעשו נקמות בבני הנכר ויכום מכה רבה ויניסום ממקום המערכה, ויתערב פ י ל י ק ס בדברי הריבות ויבא אל מקום המערכה ויתן קולו על היהודים ויעד בם, כי יתפרדו וישובו איש לביתו. אך היהודים לא שמעו לדבריו וישלח בהם פ י ל י ק ס את גדודיו חמשים בכלי נשק וביניהם גם רבים מהיונים הסוריים תושבי העיר שונאי היהודים. ביום ההוא נפלו רבים מיהודי קסריה בחרב ורבים מעשירי העדה היו לבז ולמשסה. אז החישו רבים מנכבדי העדה, אשר היה לבם חרד על רכושם, לבא אל הפקיד ולהתחנן לו, כי ישיב ידו מבלע, וגם הוא השיב אפו ויצו את אנשי חילו לחדול מקצות ביהודים ותשקוט העיר כרגע. אולם בהמנוחה אשר שבה למראה עין עוד לא בא הקץ לדברי הריבות בין בני שני העמים היושבים בעיר אחת, ולב בני הנכר והיהודים היה הולך וסוער על הדם השפוך, וישלחו שניהם את ציריהם רומאה להגיש עצומותיהם אל נ י ר ו ן ק י ס ר ולהוכיח ביניהם, וברומא חבלו בני הנכר תחבולות מרמה ויקנו בשחד את לב איש סודו של הקיסר ושמו ב ו ר ר ו ס (Burrus) ויסבב הוא פני הדבר, כי חרץ נ י ר ו ן משפטו, אשר היהודים בקסריה לא יֵחָשְׁבו באזרחי הארץ, ויהיו כגרים בארץ מולדתם ובנכריה נחשבת להם העיר הבנויה בידי מלכם על אדמת ארצם ונחלתם מאז ומעולם. עות הדין הזה הצית אש קנאות גם בלב רבים מ ש ל ו מ י אמוני יהודה, השנאה התגברה מיום אל יום ותהי נסבה, אחרי גלגולי דברים רבים, אשר נספר במרוצת הדברים, אל המרד אשר התפרץ אחרי כן בשצף קצף וסערת חמה. אך גם פ י ל י ק ס לא נִקָּה וילָּכֵד גם הוא במלכדת חטאיו — הטות משפט וְהָפֵּחַ ריב ומשטמה בין שני עמים ומשפחות ויוסר מהיות פקיד על יהודה (בש' 11 לפחה"ב). אחריו היה למושל ביהודה הפקיד פֵּ י ס ט ו ס (Festus), אך ימי משרתו לא ארכו יותר משנתים (מאחת עשרה עד תשע שנים לפחה"ב) ומצב הארץ לא שֻׁנָּה לטובה. הסיקריקים לא חדלו לרצוח נפשות נקיים בעד בצע כסף וימלאו את הארץ חמס ופ י ס ט ו ס נאנס להלחם אתם מלחמה קשה ולרדפם בחרב המשפט. גם משיח־שקר עמד מחדש וימצא לו מאמינים ואחריתו הרעה היתה כאחרית המשיחים שקמו לפניו. — בעתותי המהומה והמהפכה, עת סערת הלבבות והרוחות, התגנב איבה ושנאת חנם בלב האזרחים, בעלי המפלגות השונות ויתגברו החשד וקנאת איש ברעהו. בימים ההם העתיק המלך אגריפס השני את משכנו לירושלים וישב ויבנה כמו רמים, את היכל החשמונאים העתיק, אשר עמד נכח המקדש לפאת ימה; ויגביה את הארמון, למען אשר מחדר מאכלו יוכל להשגיח על ההמונים באי־מועד הנאספים בהר הבית ולהתבונן אל כל מעשיהם בהר הבית „ועזרת ישראל", כי בימים האחרונים היה המקדש מקום מוכן לקשר ומרד ולבו אמר לו, כי סער מתחולל יפרוץ מהר הבית ויאחז בארבע כנפות הארץ למרבה המהפכה והמהומה עד לבלי הכיל. — המעשה הזה היה רע בעיני ממוני המקדש ובעיני כל פנות העם ויראו בזה אות חלול הקדש, אם תשלוט עין זר בחצרות בית ה' לשים משמר על באי שעריו. ויבנו הממונים חומה גבוהה מאד לפאת מערב בית המקדש להבדיל בין בית ה' ובין בית המלך למנוע כל עין

מהביט אל הנעשה בהר הבית ולהבין אל כל מעשיהם שם „ובעזרת ישראל", כי בימים האחרונים היה מקום המקדש מוכן לקשר ומרידה, ולבו אמר לו, כי סער מתחולל יפרוץ מהר הבית, ויאחז בארבע כנפות הארץ למרבה המהפכה והמהומה עד לבלי הכיל. — המעשה הזה היה רע בעיני ממוני המקדש ובעיני כל אמוני העם ויראו בזה חלול הקדש, אם עיני זר תשלטנה בחצרות בית ה', לשים משמר על באי שעריו, ויבנו הממונים חומה גבוהה מאד לפאת מערב בית המקדש להבדיל בין בית ה' ובית המלך לחשך כל עין צופיה מהביט אל הנעשה בתוך חצרות ההיכל והר הבית. המעשה הזה הכעיס תמרורים את אגרפוס והפקיד הרומי, ויאבו להרוס את הקיר המבדיל אחרי הִבָּנוֹתוֹ וינצו וידברו קשות איש ברעהו. בכל זאת היו שני בעלי הריב מתונים בדין ויֵאותו שניהם להקריב משפטם עד כסא הקיסר, ויצאו שנים עשר מלאכים מירושלים רומאה ובראשם עמדו: ישמעאל כהן גדול וחלקיהו הסוכן בבית ה' או הממונה. אך נירון־קיסר לא שפט בין המלך והכהנים ולא הוכיח דין שני בעלי הריב, כי אהובתו האשה היפה־פיה ונצורת הלב סַבִּינָה פָּפֵּיאָה (Sabina Popäa), היא השביחה שאון המריבים ותעש שלום ביניהם — לב האשה היפה הזאת, מסבה לא נדע שחרה — נטה אחרי תורת היהודים, ותאהב את ישראל ותורתו אהבה רבה. ידעו זאת צירי יהודה וידעו גם, כי בחצר נירון־קיסר ההולל, לא ישיגו חפצם רק בתחבֻלות מסתרים ורקמת־מזמות, וישימו מבטחם בהאשה הגדולה אהובת נפש הקיסר, וישובו עשרת הצירים ירושלימה ובשורה בפיהם לאמר, כי רצה אותם הקיסר ויזהיר את אגרפוס והפקיד הרומאי, לבל יעיזו לשום משמר על המקדש ולהשגיח על מוצאיו ומבואיו, ושנים מהמלאכים: ישמעאל כהן גדול וחלקיהו הסוכן נשארו ברומא ימים רבים, כי כן בקשה אותם האשה פפיאה, אשר נשאת לנירון קיסר ותצלח למלוכה ברומא 1). וימנה המלך אגרפוס השני לכהן גדול את יוסף בן שמעון הקמחי 2), אך לא נתן אותו אגרפוס לשמש בכהנתו ימים רבים, וידיחהו משאתו, ויכהן תחתיו: חנן בן שת מבית חנין, אשר על אדותיו ופעֻלתו נדבר במרוצת הענינים. והקיסרית פפיאה שמרה את הברית והחסד להיהודים גם אחרי שנים רבות, וכאשר נשלחו לרומא מטעם הפקיד המושל שני יהודים בעד דבר פשע וישבו אסורים, אסירי עני בכבלי ברזל, והאנשים היו יראים את ה' ונזהרים במעשי המצות, וכל ימי שבתם בכלא לא בא אל פיהם כל אכל מלבד פירות וזרעונים, ויִוָּדע הדבר להקיסרית ותדבר עליהם טובה לפני אישה הקיסר ויוציאם לחפשי. ימים מעטים אחרי כן מתה פפיאה בענין רע, כי בעלה ההולל, אף כי אהבה אהבה עזה, אך בחרות אפו בה לא משל ברוחו ויבעט בה ברגלו ותמת לעיניו.

וימת פֶּסְטוּס ויהי לפקיד־נגיד ביהודה השר הרומאי אלבינוס. הפקיד הזה, אף כי לא היה טוב לישראל, אך לא הרשיע כההולכים לפניו והבאים אחריו.

---

1) לאות על נטות לב האשה פפיאה אל היהדות הוא גם ספור טציטוס, הסופר הרומאי לאמר: כי במותה לא שרפו את גויתה באש כמנהג גדולי רומא, כי אם באה לקבורה על פי סדר ומנהג עם נכר (הרב המחבר בהערה).

2) עיין בספרו של הרב המחבר בההערה שבסוף הספר על דבר הכהנים הגדולים בסוף ימי בית שני ופאמ"ל.

עוד לפני בא הפקיד החדש ביהודה נראה, כי התנערו הצדוקים משפלות מעמדם ויאמרו לתת שנית לתורתם מהלכים בקרב העם, והכהן הגדול חנן התנשא להשיב את שבותם ולחדש ימיהם כקדם. בשכבר הימים, מימי אבדן המלוכה מבית החשמונאים נמח גם זכר כתת הצדוקים והאבד מקהל ישראל. למצער חדלו לכת קוממיות ולהשמיע דבריהם בסוד הסנהדרין ובמערכות המשרה המדינית והכהונה הגדולה. ברבות הימים היטיבו גם הצדוקים לראות, כי אין לב העם נוטה אל תורתם ויתעשתו לבטל דעתם מפני דעת הקהל וילכו בכל דרכי הדת והדברים שבין אדם לחברו בהליכות הפרושים לבלי הִקָּרֵעַ וְהִפָּרֵד מכלל האומה, וגם כאשר עלו לאיזה גדולה ונתמנו לכהנים גדולים לא מצאו את לבבם לנטות בפועל מהקבלה ולהתנגד בקיום המצות אל דרכי הפרושים ורצון העם. אך זה האיש חנן מבית חנין אמץ את רוחו לצאת ביד רמה נגד הפרושים ולעשות לעיני העם הַהֵפֶךְ מהוראתם בדבר חק המקדש ומשפט הסנהדרין. — ביום הכפרים הראשון, אחרי התמנותו לכהן גדול, הקים תורת הצדוקים ויעש את סדר העבֹדה על פי דרכם וישתבח אשר כן עשה לפני אביו — צדוקי כמוהו במחשבתו, אך נזהר במעשהו ודבריו — ויאמר: „כל ימיכם אתם דורשים ואין אתם עושים עד שעמדתי אני ועשיתי!"1), ופיו הכשילו, כי לא האריך ימים בכהנתו ותהי אחריתו רעה. ובכן פרצו שנית דברי הריבות על דבר חקי התורה ומשפטיה. אלה הריבות אשר הביאו מלחמת שערים ביהודה ותוצאותיהם הרעות היו: התערבות רומא בעניני יהודה, ממלכת הורדוס הרעה והכָּחֵד יהודה מהיות לגוי ישב על אדמתו. — בפעם הזאת לא הלהיבה מלחמת־הדעות את בעלי הריב כבראשונה, כי לא בחזק יד יצאו המתוכחים איש לקראת רעהו, כי אם איש איש

---

1) המעשה הזה נמצא בארבעה מקומות בשנוי נוסחאות: בתוספתא יומא פ"א מ"ח (אכ"ר; „מעשה בביתוסי אחד שהקטיר מבחוץ ויצא ענן הקטרת והרתיע את כל הבית, כשיצא אמר לאביו כל ימיכם אתם דורשין ואין אתם עושין עד שעמדתי אני ועשיתי, אמר לו אביו: אע"פ שאנו דורשי אין אנו עושין ושומעים אנו לדברי חכמים וכו' לא שהה שלשה ימים עד שנתנוהו לקבורה.... — ובבבלי יומא י"ט ע"ב נאמר: „מעשה בצדוקי אחד שהתקין מבחוץ והכנים, ביציאתו פגע בו אביו ויאמר: אע"פ שצדוקים אנחנו מתיראים הננו מן הפרושים וכו' וכו"... „לא היו ימים מועטים עד שמת והוטל באשפה" — ובסגנון הזה נמצא בירושלמי שם בתוספת פרטים נושאים עליהם חותם האגדה. — המקום הרביעי הוא בתוספתא פרה פ"ג. — ואם לא נאמר שם מפורש, שהדברים מכונים על הכהן הנזכר ביומא בתוספתא ובגמרא. הנה מכללא נראה שאחד הוא וז"ל התוספתא בפרה: „ומעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו, בא לשרוף את הפרה וידע בו רבן יוחנן בן זכאי ובא וסמך „שתי ידיו עליו ואמר לו אישי כהן גדול מה נאה אתה להיות כהן גדול? רד טבול אחרי; ירד „וטבל ועלה, אחר שעלה צרם לו באזניו (כבדי לעשותו לבעל מום). אמר לו: בן זכאי! לכשאפנה... „אמר לו רבן יוחנן: לכשתפנה. לא שהה שלשה ימים עד שנתנוהו בקבר. בא אביו לפני רבן יוחנן „בן זכאי אמר לא נפנת בני שהעריב שמשו וכו'—.. הרי ברור שהדברים מוסבים על הכהן הצדוקי הנזכר ביומא, ונשאר רק לברר מי הוא הכהן הגדול. אשר נסה להחזיר עטרת התורה הצדוקית ליושנה, וגם זה מתברר מדברי יוסף בן מתתיהו בקדמוניות פרק כ', הוא יספר כי הכהן הגדול חנן היה צדוקי נלהב ולא חת להנהיג שנית את דברי הצדוקים בעניני דת ודיני נפשות, כי בהימים שבין פקיד לפקיד, מהר הוא ויושב סנהדרין מהצדוקים, ויעיד למשפט את כל הנדונים אשר יצאו זכאים במשפטם ע"פ תורת הפרושים הנוחה והנוטה כלפי חסד. גם יוסיף יוסף פלאוויוס לספר, כי לא האריך ימים בכהונתו ורק שלשה חדשים כהן. כידוע החלה פעולת רבן יוחנן בן זכאי כעש־ או שתים עשרה שנה לפני החרבן, כאשר היה חנן לכהן גדול. גם ידענו, כי מהעת ההיא התחדשו שנית הויכוחים ע"ד עניני דת ודין בין הצדוקים והפרושים ובכל עת „נטפל להם רבן יוחנן בן זכאי" והשיב על דבריהם; הנה יוצא מזה, שחנן היה הכהן הצדוקי, אשר בקש לחדש נעורי חכת הזאת, והוא הכה"ג אשר נתן יד להתקנה מאז והלאה להשביע את הכה"ג ביום הכפורים שלא „יתקן מבחוץ ויכניס כדרך שהצדוקים עושים". והשבועה הזאת נשבעו רק ארבעה כהנים ששמשו בעשר השנים עד חרבן הבית, יהושע בן דמנאי, יהושע בן גמלא, מתתיהו בן תיאופול ופנחס בן שמואל. ועיין בנאטע 19 להרב המחבר בספרו הגדול. שפ"ר.

מהם חתרו ויתאמצו לקים את דעתם על פי ראיות מהכתובים והוכחות ההגיון, וראשי הדברים אשר בהם נחלקו אז הצדוקים היו: על דבר יום הנפת העמר, וחג השבועות, שהיו הצדוקים דורשים את המקרא „ממחרת השבת" כמשמעו ביום ראשון בשבוע, והפרושים פרשוהו לאמר „ממחרת" יום טוב הראשון". ע"ד ירושת בת הבן ביחד עם הבן בנחלת האב, ע"ד באור הכתוב: „כי בענן אראה על הכפרת" בסדר העבודה ביום הכפּרים ועוד באיזה ענינים בהלכות טומאה וטהרה. וראש המדברים במלחמת הדעות הזאת, אשר נצח את הפרושים בנשק הראיות וההוכחות היה רבן יוחנן בן זכאי, (עיין ב"ב קט"ו ע"ב. מנחות ס"ח ע"א. ידים פ"ב מ"ו ותוספתא שם ומגלת תענית פ"א ופ"ח ועוד הרבה מקומות. שפ"ר).

נראים הדברים, כי חכמי ישראל הפרושים היו מתונים במעשיהם ולמראה המצב המסוכסך בעניני המדינות ביהודה האריכו רוחם ולא רבו את הצדוקים בחזקה, כל עוד אשר המחלקת נגעה בדברי ההלכות והדינים. אולם זה האיש חנן הרחיק ללכת, כי עוד לפני בֹא אלבינוס - הפקיד־נגיד החדש בירושלים - מהר חנן לאסוף אנשים כלבבו, לקבוע סנהדרין ולהושיב כסאות למשפט בית דין הגדול, אשר כל חבריו היו צדוקים. כנודע היו הצדוקים מחמירים בדיני נפשות יותר מהפרושים, ויגש חנן לפני כסא המשפט גם את אלה, אשר יצאו זכאים על פי דין תורת הפרושים וישפטם וירשיעם למות. על הדבר הזה התמרמרו הפרושים וכל בני העם וילכו לקראת אלבינוס בהיותו בדרך לבא ארצה יהודה ויגידו לו את כל הרעה אשר עשה הכהן הגדול הצדוקי וישטינו אותו, כי העיז לקחת בידו העז והמשרה לדון דיני נפשות אשר לא כדת, וחפצם הצליח, כי אגריפוס ואלבינוס הזניחו אותו מהכהֻנה - ולא כִהֵן יותר משלשה חדשים, ויהי לחק מני אז והלאה להשביע את הכהן הגדול בערב יום הכפּרים לבל יעשה מעשהו בהיכל ה' על פי תורת הצדוקים. - אחריו כִּהֵן יהושע בן דמא או דמנאי, אך גם ימי כהֻנתו לא נמשכו ומקומו לקח יהושע בן גמלא או גמליאל, אשר קנה את הכהֻנה הגדולה בכסף מלא אחרי לקחו לאשה את האלמנה העשירה מָרְתָּה בת ביתוס, ורושמי הקורות יספרו כי נתנה לאגרפוס שני קבים דינרי זהב בשכר הכהנה (יבמות סא, ירושלמי יומא ל"ח ע"ג, ספרי פרשה קל"א ומדרש רבה ויקרא ו') למען יפקיד את אישה לכהן גדול. המסחר אשר סחרו בקדשי הדת והאמונה נושאי המשרה המדיניה עם נושאי האמונה, הֵסב לב העם אחרנית מן המלכות והכהנה ויתן אותם לנבזים בעיני בני העם, עד כי לא פנו לדבריהם ולא שתו אליהם את לבם, אז גלה כבוד מהמלכות והכהנה באשמת ראשיהן, ותחדל המִשמעת, וילך כל איש לעבר פניו, ויהי העם כעדר נָפוץ ואין מאסף להמה. - ובין יהושע בן גמלא והכהן הגדול ההולך לפניו יהושע בן דמא רבה המשטמה ואנשיהם התגרו מלחמה איש באחיו וחוצות ירושלים היו למקום מחזה מצה ומריבה בתנופת ידים ומכות רצח. מעלת הכהנה ירדה פלאים, עד כי נמצאו כהנים גדולים שלא היו רגילים ובקיאים בקריאת כתבי הקדש כמו שנאמר במשנה (יומא פ"א מ"ג) „אם היה (הכהן הגדול) חכם דורש (בליל יוה"כ) ואם לאו חכמים דורשים לפניו, אם היה רגיל לקרות קורא. ואם לאו קוראים לפניו וכו'... זכריה בן קבוטל (נ"א: קבוטר) אמר הרבה פעמים קריתי לפניו בדניאל".

יתכן הדבר, כי בחרו לקרות לפני הכהן הגדול בדניאל מפני החזון שנמצא שם מְחֵיוְתָא רְבִיעָיְתָא – היא רומא – אשר גם אחריתה תהיה עדי אובד. ורמז רמזו להכהנים הגדולים לבל ישימו אך בשר זרועם, לשום רהבים מבטחם ולא יִשָּׁעֲנו רק על רומא, כי אם ישחרו את ה׳ אלהי ישראל ויכונו דרכם לרוח לאום יהודה וטובו ושלומו.

ויהושע בן גמלא לא היה מהגרועים שבכהנים גדולים ובפושעים בעמם לא נחשב, כי „זכור הוא לטובה" בפי אחרוני החכמים לאמר: „שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל", כי מדורו של שמעון בן שטח עד ימיו היו מכניסים לבתי הספר בני שש עשרה ובני שבע עשרה, וכל מי שהיה רבו כועס עליו מבעט בו ויוצא עד שבא יהושע בן גמלא והתקין שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה, עיר ועיר ומכניסים אותם כבני שש או בני שבע (בבא בתרא כ״א). והתקנה הגדולה הזאת היתה לברכה בישראל ותתקים ותתקבל זה כאלפים שנה בכל הפוצות האומה הישראלית ומני אז פַּסו עמי הארץ אשר לא ידעו קרוא את דברי התורה, וכל בני בית ישראל עד ימי הדור האחרון ידעו את תורת ה׳ ממקורה הראשון מקטניהם ועד גדוליהם. וגם יהושע בן גמלא לא האריך ימים בכהנתו ונאנס לפנות מקומו לפני מתתיהו בן תפל או תוֹאֵיפול. הכהן הגדול הזה היה האחרון לעשרים ושמונה הכהנים הגדולים שנבחרו למשמרתם ונתקימו מאת מושלי רומא והמלכים מבית הורדוס 1).

בעת ההיא כאשר ירדה מעלת הכְּהֻנה ותתבזה בעיני העם, מצאו הלוים את לבם להתנשא ולעלות למדרגת הכהנים, תחת אשר עד היום ההוא היו נחשבים כמשרתיהם ועומדים במעלה נמוכה מהם. משלשת מחלקות הלוים: המשוררים (בפה ובכלי שיר) השוערים והמשרתים הכי נכבדו הראשונים; כי עבדתם, ודעתם פרק בשיר – נתנה לוית חן לעבודת אלהים במקדש ותשוה עליה הוד ונעימות־נפש בהדרת קדש, ועל כן היו הלוים המשוררים נעלים וחביבים בעיני בני העם לא לבד יותר מאחיהם כי אם גם מהכהנים. על פי חק קדום לא היה המשפט להלוים המשוררים או השוערים לשנות תפקידם ולהסֹב ממחלקה למחלקה (ערכין י״א ע״ב). למרות החק הזה התנשאו הלוים למחלקותיהם ויבקשו להם גדולות. המשוררים דרשו, כי יתנו גם להם בגדי השרד לשרת בקדש, והשוערים בקשו להמנות במשוררים, ויועץ אגרפוס עם ראשי הסנהדרין ויהי דברם לתת להלוים כשאלהם. ואלבינוס אשר ימי משרתו ביהודה ארכו שלש שנים (מן 9 עד 6 לפני החרבן) חשב מחשבות להכחיד את הסיקריקים אנשי הדמים מקרב הארץ; אך חפצו לא הצליח בידו, ואף כי שלח גדודי צבא

1) הרב המחבר הקדיש פרק גדול בסוף ספרו לחקירת שלשלת הכהנים הגדולים בימי הורדוס – כי כל עוד שמלכו החשמונאים היתה עטרת הכהונה ג״כ בידם, — החקירה הזאת היא נכבדה מאד לדורשי רשומות והאותיות שמהם יצרפו קוראי הדורות את דברי הימים, ופה במקום הזה נעיר רק, שעל פי דברי יוסף בן מתתיהו היו כ״ח כהנים גדולים בימי מלכות בית הורדוס עד חרבן הבית — הדברים בבבלי יומא י״ט הם הפלגה מפורשת ויותר קרוב אל המציאות הוא המספר בירושלמי שם לאמר שבכל ימי הבית השני כהנו פ׳ או ס׳ כהנים -— צא מזה י״ב כה״ג מן יהושע בן יהוצדק עד הוניו השלישי או עד ישוע יזון הבוגד, עשרת הכהנים (ויהודה המכבי בכללם) מבית החשמונאים, וישארו כ״ח כהנים גדולים כפי המספר אשר העלו רוב החוקרים מישראל ומהנוצרים, והרוצים לעמוד על בורים של דברים יעיין בהנוספה י״ט בספרו של הרב המחבר והדברים ארוכים מאד.

לחפשם בכל הארץ ובכל המקומות אשר התחבאו שם, לא השיגה אותם יד חיל רומא לכלותם מעל פני האדמה, כי חרשי משחית אלה היו מרי נפש, ויהיו נכונים לחרף נפשם למות איש בעד אחיו; הם התערבו בתוך אלפי באי מועד ויחבלו תחבֻּלות להוציא מבית כלאם את חבריהם הנתפשים. בהימים האחרונים הֵמַר אלבינוס את רוח בני העם, כי כאשר לקחה אזנו השמועה, אשר ימי משרתו לא ימשכו ושר אחר נכון לקחת פקודתו, וימהר לעשות משפט בהסיקריקים אשר כבד עליהם פשעם וימיתם, ומאלה אשר לא הרבו להרשיע לקח כסף כפר נפשם ויוציאם לחפשי – ואלה האחרונים נלוו אחרי כן אל הקנאים המורדים ברומא וירבו לשפוך דם נקיים באכזריות חמה ויהפכו הוד הדבר הטוב אשר בעדו נלחמו אמוני העם למשחית.

אחרי אלבינוס היה לפקיד־נגיד ביהודה הרומאי גֶיסיוס פלורוס (Gesius Florus), הוא הפקיד האחרון ביהודה, הוא הצורר הָעַוָל והמרשיע, אשר על ראשו תחול קללת עם יהודה. באפו כי עז ובעברתו – עברת עריצים אכזרים – כי קשתה בא הקץ על עם יהודה להגלותו מעל אדמתו לבלי היות לו תקומה בארץ אבותיו. – הקיסרית פפיאה אוהבת היהדות והיהודים הרימתהו למעלת פקיד־מושל ביהודה – מבלי דעת את תכונת נפשו הרעה ולבו העקוב. הוא היה הפקיד האחרון ביהודה והוא הרבה הָרַע מכל שהיו לפניו וכל התועבות ויצרי־לב הרעים אשר לכלם יחד נקבצו באו בְּהָעַוָל הזה לבדו. כי היה מַעֲוֵת־משפט, שואף בצע מעשקות, דורש דמים ואכזר כחיתו טרף ועם זה גם מוג־לב נבזה ושפל וברעותיו הרבות ובהציקו את עם יהודה ברדפו אותו בלי חשך גמלה עצת הקנאים מרי הנפש אשר ביהודה לעשות פעם אחת קץ לכל העמל והתלאה, להתקומם נגד רומא בחזק יד ולשבור מוטות עֻלה הקשה. פלורוס היה איש דמים ומרמה וזד־נבל, אשר כל קדש היה לו למשחק וכל היוצא מפיו כחש ורמיה וגם שבועתו חלל פעמים אין מספר. – אם גם הפקידים שלפניו עשו נבלות, הנה למצער כסו את מעשי רשעתם במשאון וירשיעו במסתרים, אך הוא התיר רצועת הצדק והמוסר לעיני השמש ובעזות מצח נחושה שחק ולעג לכל דבר חק ומשפט. ובכן אין להתפלא אם האכזרי הזה היה חונן ומרחם את הסיקריקים, כי עמהם חלק בשלל ובבזה. אנשי רצח אלה מלאו את ארץ יהודה חמס ויתנוה לבז ולמשסה במשך שנתים ימים, אשר פלורוס פלס חמס ידו בארץ. כל שודד בצהרים, כל מרצח חרש, אם רק ידע לעַוֵר עיני פלורוס בשחד, עשה מעשיו ביד רמה; יד הסיקריקים היתה בכל ויגזרו על ימין ועל שמאל ואין אומר השב. בעלי הרכוש לא בטחו כי יחיל טובם בידם כל עוד לא שקלו על כף פלורוס די שחד, כי ידעוהו, אשר הוא המגן להסיקריקים ולפקֻדתו הם נשמעים. רבים מחפצי חיים בשלות השקט יצאו מיהודה לגור בארץ נכריה למצוא שם את המנוחה אשר נגזלה מהם בארץ מולדתם. גם היה איש הדמים הזה למוד־הָרֵע וידע להטיל אימה על העם, עד כי לא נמצא איש, אשר ימצא און בנפשו לצעוק חמס על מעשהו לפני השר הגבוה העומד עליו – נציב רומא בסוריא היושב באנטיוכיא, השר קֶסטיוס גַלוס (Cestius Galus). אצילי

יהודה והאיש אשר נקרא בשם „מלך" אגרפוס השני בראשם ראו רעה ולא התבוננו ויקשיחו לבם משמוע אנחת עם יהודה ומהרגיש את מכאוביו הקשים וגם עזרו אחר הפקיד לרעה. — ולב טובי העם היה חרד על המקדש והאוצר הנמצא בתוכו, לבל יהיה גם הוא למשלח יד הצורר השואף בצע מעשקות ויאמרו, כי יותר טוב לתת את האוצר בדברים טובים אשר יקומו לארך ימים מנפלו בכף הפקיד המעֻול. בימים ההם שלמה כל המלאכה בבית המקדש וכשמונה עשר אלף איש שכירי־יום שבתו מעבדתם ונשבר מטה לחמם כי לא היה עוד שכר לעבדתם. ויאמרו טובי העם לאגרפוס: כי טוב לבנות בנינים חדשים על הר הבית על יד אולם־העמודים לפאת קדמה, למען תת עבדה לעובדים ולא ירעבו ללחם. אמנם אגרפוס מֵאן לעשות כדבר הזה להוסיף בַּצֵּר את המקדש וַיֵּאות רק להוציא הכסף במרצפת אבני שיש את קרקע חוצות ירושלים הגדולות.

העשק והמרוצה התגברו לבלי הכיל ותקצר נפש עם יהודה וכשל כח סַבָּלוֹ. גם בני עם מוגי־לב לא יכלו נשוא בארך־רוח את חמת המציק במדה כזאת ומה גם עם יהודה, אשר בכל עניו ולחצו, בכל השד והשבר אשר אכלו את כל יגיעו ובכל העֹל הכבד אשר הֵשַׁח לעפר נפשו, עוד לא עֲזָבוֹ כחו ועוד לא נס לחו ויחש בלבבו את כח ידיו החזקות ותקפו וגבורתו ברוח כביר ורצון אדיר וחזק. הצרות האחרונות הביאו את העם לידי יאוש ויחלף עוד יותר כח כגבור מתיאש האומר לעשות פעם אחת קץ לכל עמלו ותלאותיו. — ובאמת לא מצא עם יהודה דרך אחרת מלבד דרך המרידה והרֵם יד ברומא, כי מה היה להם לעשות? לשלח מלאכים לצעוק חמס על מעשי פלורוס באזני נירון קיסר ולהתחנן לפניו כי ירחם את יהודה — והוא — נירון קיסר — בעצמו היה מלאך־אכזרי, זד־יהיר משחית ומחבל, רוצח נפש אמו ומבעיר את הבערה ברומא, איש פרוע לשמצה הולל וחסר דעה ברומא, אשר דמתה אז כלה לבית משגעים חסרי דעת, לאיש אשר רק שחוק מהֹלל לקח את לבו ויתחרה להיות במשחקים על במת החזיון בבתי התיאטראות, ורואיו — לההניפו — קראו לו הידד וימחאו כף. האם איש כזה יחלץ את עם עני מעניו? או הינשו דברים אל האיש אשר בשם „מלך יהודה" נקרא והוא בעל נפש שפלה כעבד עבדים, אל האיש אגרפוס, אשר לא ידע רק עשות בחלקות ודבר שוא וחנפה באזני נירון קיסר? האיש, אשר בעצם ימי הרעה, עת באו מים זידונים עד נפש עם יהודה, היה עסוק בבנין עיר בצפון ארץ ישראל לכבוד הקיסר ההולל ויקרא את שמה „נֵירוֹנְיָה" ויבליע בבנין ההוא יגיע עם יהודה ורכושו, ויתאמץ לפאר את עיר הגוים החדשה בארץ ישראל בהיכלי חמד ופסילי אלהי היונים ככל אשר עשה ראש בית אבותיו העריץ הורדוס הראשון? — האיש הזה — אגרפוס היה בעל מרך לב ויחרד בעמדו לפני פלורוס ויאמץ רוחו רק בחפצו לפסוע על ראשי אמוני העם ביהודה. ובכן ראה העם ויוכח, כי רק ידו תושיע לו ועליו לסֹל לו מסלה לצאת מן המצר בחרבו ובקשתו. זאת חשו כל טובי העם, וכל אלה, אשר לא כהתה עין בינתם מקרני הוד מלכות רומא וגבורת ימינה. וכבירי כח לב שבאומה כבר חשו עתידות וישיתו עצות בנפשם, איך להוציא דבר המרד לפעלו ולכוננו אל התכלית הדרושה. רבים חבלו תחבֻלות בסתר ויהי דברם עם המלכים מבית אַדְיַבְּנֶה, אשר עוד היו דבקים ביהדות

ואוהבים את יהודה תכלית אהבה–ויבטיחום לחזק ידם בכסף ואנשי צבא לעת יפרוץ המרד.

ולקיסטוס גלוס נציב רומא בסוריא הגיעה השמועה מרחוק לאמר: א"ץ יהודה תרגז תחתיה, לב יושביה כים נגרש והקשר אמיץ בכל הארץ וימהר להודיע בחצר הקיסר לאמר: היהודים חושבים מחשבת מרד ומעל, ומלכי הפרתים והדייב נכונים להיות זרוע להם ביום קרב ועז ותעצומה בהכונם להלחם עם רומא ביד חזקה. אך נירון קיסר לא שעה אל דבר הנציב הנאמן, כי היה טרוד בעניני מדינה יותר גדולים ונכבדים מהמעשים המתרגשים ובאים ביהודה: להיטיב נגן בכנור ומצלתים, לעלות על במת החזיון בבית התיאטראות לשחק לפני העם הרומאי, למסוך בשרו בשמחה במסבת הוללים וזוללים, ותת פקודה להוציא להרג בחירי בני רומא וטובי אזרחיה לשעשע את נפש בני העם – והקיסרית פפיאה – אוהבת ישראל כבר מתה לפני שנה, כאשר בעט בה ברגלו אישה ההולל – ויתר השרים ורואי פני נירון־קיסר היו אנשי דמים ומרמה כהעֲוָל פלורוס ויבזו את היהודים בלבבם וישחקו על גלוס ופחדו ומרך־לבו – ראה קיסטוס גלוס כי שומע אין לו בחצרות הקיסר ובסוד שרי רומא וזקניה ויחפץ להוכיח להם, כי לא קטן הוא עם יהודה ולא דל הוא במספר אנשיו ויהי דברו עם אגרפוס ועם הכהן הגדול מתתיהו בן תיאופול, לקרוא את כל בני יהודה מקרוב ומרחוק ירושלימה להקריב את קרבן הפסח ביום ארבעה עשר לחדש ניסן – ויבא קהל גדול גם מארצות רחוקות מארצות הגולה (בבל וארם נהרים) ומדינת הים, (אסיה הקטנה ואיי יון). כנראה שלח ראש הסנהדרין – רבן שמעון בן גמליאל – את דברו אל קהלות ישראל הרחוקות והקרובות לעלות בהמון ירושלימה, למען הראות להרומאים, כי גם לכח עם יהודה אמיץ הנהו ומספר אנשיו גבורי מלחמה הוא לא מעט, אולי יתעשתו להקל מעט את עֹלם הכבד ולהסיר ממנו את שבט הנוגש – פלורוס איש הדמים. – מכל ערי יהודה, מפרס ובבל, מסוריא ומצרים נהרו המונים המונים אל ירושלים ולא נשאה אותם העיר לשבת בה ויאספו כלם על הר הבית, קהל גדול עצום ורב וידחקו איש את אחיו, ואחדים נתמעכו ויקראו לפסח הזה בשם „פסח מעוכין"*). למען דעת מספר ההמונים אמר אגרפוס לכהן גדול: „תן עיניך בפסחים" ויהי מספרם כששים רבוא – גם הנציב קיסטיוס גלוס בא ירושלימה להתבונן על העם הרב ומעשהו והרוח השולטת בתוך הקהל הגדול. וישמחו בני העם לקראתו ויתחננו לפניו להסיר מעליהם רעת פלורוס הצורר, והוא- פלורוס- שמע את חרפתו וישחק על תלונת העם, כי קצרה ידם ויד הנציב לעצור בעד רעתו, קיסטוס נסה להשך כעס העם ולהרגיע רוחם ויבטיח „להיטיב לב הפקיד עליהם". גם כתב לרומא את כל אשר ראה בעיניו ויעורר לקדם בעד הרעה טרם תפרוץ וידמה, כי דבריו לא ישובו ריקם; אך לא כאשר דִמָה כן היה. נירון־קיסר עמד אז על רום מעלת התהלה – לדעתו ההוללה – ועמים רבים תֻכו לרגליו ואיך יַחַת הוא, אשר נצחונותיו – לפי שגעונו – רמו ונשגבו מנצחונות יוליוס קיסר ואגוסטוס – מפני עם היהודים ותנופת ידם? ובכן לא קרא את דברי האגרת אשר כתב קיסטיוס ולו גם קרא כי עתה לא נכנסו הדברים בלבו.

*) עיין פסחים סד ע"ב. שפ"ר

העשק והזדון הגיעו למרום קצם, סאת הרעה נתמלאה ותקצר נפש כל בני העם הזקנים והנערים בעמל החיים, וכל אלה, אשר רוח הכבוד ואהבת העם התנוסס בלבבם חכו לרגע נכון ושעת הכשר לבצע את מחשבתם – להניף נֵס המרד ולקרוא חרב נוקמת על רוֹמא. מארבע כנפות הארץ נשמע קול הקנאים הנלהבים האצים למלחמה וקול דורשי השלום המתונים ובעלי ארך־רוח נדמה נדמָה ומקרה קטן וקל היה די להיות לזיק אש אשר בלהבת שלהבת יאחז בארבע כנפות יהודה לשבר זרוע עז הלאום ולהשַׁם את נוהו. וכבר נשמע קול ברמה, מגיד ומשמיע עצת ההשגחה העליונה, כי עוד הפעם יֵחַת יהודה מגוי יושב בארצו ועוד הפעם גלה יגלה ישראל מעל אדמתו ויהיה נע ונודד נצחי בארצות הגוים מקצה תבל עד קצֵה, באין מעמד לכף רגלו ובאין מנוח לנפשו הנהלאה, מֻכֶּה ומעֻנה מֻרדף בלי־חשך, נרדחה ונהדף מדחי אל דחי מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה זה יותר מאלף ושמונה מאות שנה!...

המקרה, אשר הרעיש את לב כל העם ויריחהו ברוח קרב ומלחמה ויתן חרב נוקמת בידו, היה קל וקטן בערכו לעמת התוצאות הרבות והנוראות: הסכסוכים בין היהודים והסוריים–היונים אשר בעיר ק ס ר י ה. לב היהודים היה הוקך וסוער על גזל־משפטם בדבר נ י ר ו ן־ק י ס ר, בהלקח מהם זכֻיות אזרח בהעיר הבנויה על אדמת ארץ אבותם, ועוד הרכיבו את צורריהם היונים אלופים לראשם. והיונים בגובה אפם השתררו על היהודים וידרכו עליהם ברגל גאוה וירעימום ויבזום, למען ידעו וירגישו את מצבם השפל ויכאיבו לבבם עדי כשל כח סבלנותם. למען הכעיס תמרורים את היהודים בנו היונים חֲנויות על הככר, אשר לפני בית תפלת היהודים, ויקיפו אותו מכל עבריו, ולא נותר רק משעול צר לבא אל הבית. אז נמצאו בני ישראל צעירים לימים נלהבים ומרי נפש, אשר לא משלו ברוחם ויגשו להשבית את המלאכה. גם הצליח להיהודים להטות את לב הפקיד פ ל ו ר ו ס בשחד, כי יעלים עין ויאטים אזנו משמוע צעקת הסוריים; אולם לבל יֵרָאה כמסתיר פנים מהמעשים הנעשים לעיניו בעיר משכנו, יצא מן העיר וישב בשמרון ויעזוב לנפשם את שני העמים המריבים איש באחיו בחמה שפוכה, למען תהיה מכת חרב הרג ואבדן בשניהם כאשר תמצא ידם. מדברי סופרי דברי הימים, גם המהפכים בזכות היהודים, נראה, כי בצאת פ ל ו ר ו ס מ ק ס ר י ה היו היהודים המתגרים בשונאיהם והם נחרו בהיונים ראשונה עד כי יצאו גם האחרונים לקראתם במלחמת תנופה. אך אם אחדים מהנלהבים שביהודים התגרו לראשונה הנה בני הנכר עזרו לרעה להעלות אף ולהרבות קצף. ויהי היום באחד מימי השבת בחדש אייר בשנה הרביעית לפני חרבן הבית, בהאסף היהודים לבית כנסתם אל הרנה והתפלה, הגיש איש יוני אֶח מבֹעֶרת לפני בית הכנסת ויעל עליו שני בני יונה – כקרבן טהרת המצורע – למזכרת עון חרפה וקלסה לבני ישראל, לאמר כי המה יוצאי ירך המצורעים אשר גֹרשו ממצרים כעדות שקר של הכהן המצרי „מ נ י ת ו". הנאצה הזאת, להשליך שקוצים על מקור ישראל, הבעירה אש נקמה בלב צעירי ישראל ולא יכלו התאפק עוד ויחלצו בכלי נשקם ויתנפלו בחמה שפוכה על היונים מנאציהם והפרץ מלחמת־אזרחים ושפך דם רב ברחובות העיר. לשוא התאמץ ממלא מקום הפקיד שר הפרשים י ו ק ו נ ד ו ס (Jucundus) להפריד בין הנלחמים ולהָשֵׁך חמתם, למנעם מבא ברמים, הנלחמים לא השיבו חרבם אל

נדנה ויוסיפו להלחם בשצף קצף וחמה עזה, עדי כשל כח היהודים וינגפו לפני היונים. ויהי כאשר יראו היהודים לשבת בקסריה ויקחו את ספרי התורה מבית כנסתם ויצאו מאת העיר ביום השבת ויבאו לעיר הקטנה נַרְבַּטָה וישבו שם. משם שלחו מלאכים אל פלורוס, היושב בשמרון ויצעקו חמס באזניו ויזכירוהו את השחד אשר לקח מידם למען הָסֵך עליהם והיות להם לסתרה מחמת אויב ומתנקם; אך הוא לא שעה לדבריהם ועוד גער בהמלאכים וישימם בבית האסורים.

שמועת המעשים בקסריה עשתה את ירושלים כמרקחה וכל יושביה שערו שער וירעימו פנים. ובעוד לב בני ירושלים הולך וסוער ופלורוס, כמו חפץ להגדיל המצוקה ולצקת שמן על המדורה, להכעיס את העם די־כעס למען יתקומם בחזקת היד ויִשָּׁבֵר שבר לאין מרפא, שלח דבר אל אנשי ירושלים, כי יוציאו מאוצר המקדש שבעה עשר ככר זהב לשקול על ידו להביא אל גנזי הקיסר על איזה דברים דרושים לחפצו. אנשי ירושלים ראו עין בעין, כי פלורוס כורה שוחה עמוקה לרגליהם ויתרגזו ויתקצפו ויקהלו קהל גדול אל הר הבית להגן על המקדש לבל תגע בו יד זר. בעלי מרך לב והסבלנים מסרו דינם לשמים, געו בבכיה, ויעוררו זעקת שבר ויקראו אל אלהים בחזקה, ואנשי הלב – אנשי מעשה וכבירי כח – שפכו על הפקיד בוז וחרפות ולהכלימו סובבו בכל הקהל בקופה־של צדקה ויוסיפו פרוטות בעד פלורוס האביון. ובעצם המהומה הזאת ופלורוס בא בשערי ירושלים, בחפצו למצוא בזה תואנה לעשות משפטים בהמתגודדים על הר הבית, לקחת מהם כפר למלא נפשו השואפת לבצע מעשקות ולשבור צמאונו לדם אדם. בבאו העלה עליו עוד יותר חמת העם ויתלחשו העם איש אל רעהו וישבו בבתיהם מרגיזים ושוממים ולא יצאו החוצה. ביום המחרת ישב פלורוס על כסא המשפט על יד שער ארמון הורדוס ויקראו להכהן הגדול ולזקני העם לעמוד לפניו ולהסגיר בידו את האנשים אשר זדו לחרפהו ולבזותו. אך בעוד זקני ירושלים חברי בית דין הגדול עומדים מרעידים לפניו ומדברים אליו התחנונים לְהָרֵךְ לבו הקשה, ובני לגיונותיו – בפקודתו – השתערו על בתי העשירים היושבים בשוק העליון לשלול שלל ולבוז בז, כשֵׁדֵי שחת התנפלו האכזרים על השוק והרחובות המפולשים אליו ויהרגו אנשים ונשים וטף, הרסו הבתים ואת כל הנמצא שללו ויבזו וימותו ביום הזה (ט״ז אייר) כשלשת אלפים איש, ואלה אשר לֻקחו בשביה ענה פלורוס בענוים קשים ואכזרים ויוקיעם חיים על עץ שתי וערב לאות קלון וחרפה, אף כי ביניהם נמצאו גם שועים ואצילים, אשר נקראו בשם הכביר „אבירי רומא" ועל פי החק לא יֵעָנשו בענשי הגוף לחלל כבודם. לחנם התנפלה לרגלה הגברת בֶּירֶניקה בת המלך אגרפוס הראשון (אשר היתה אז בירושלים למלא נדר נזרה אשר נדרה) ותתחנן לו בדמעות על לחייה, פלורוס כפתן חרש אטם אזנו משמוע התחנונים וכפשע היה בינה לבין האסון לנפול בידי המרצח המתועב להתעלל בה ותנס על נפשה ותסתר בהיכלה ותִּנָּצל.

ביום השני, בהִודע לעם את הרצח והשד אשר נעשו ביום אתמול, חרה אפם עד להשחית ותבער בם אש הנקמה – נקמת דם אחיהם השפוך; ויהיו נכונים לקרב ומלחמה; אך נכבדיהם הִסו אותם וידברו על לבם, למשול ברוח לבלי להתגרות ברעה. אך פלורוס הוסיף זדון ורשעת עריצים וידרוש, כי לאות הכנעה

ולהוכיח כי שלמים היהודים עם רומא יצאו טובי ירושלים לקראת לגיון רומא הקרב אל העיר ויברכו את בני הצבא בשלום. גם הפעם כבשו הירושלמים את יצרם ויכבשו את כעסם ויצאו לקראת אנשי הצבא לברכם; אך עוד היהודים קוראים להם לשלום ואנשי הצבא לטשו עיניהם ויביטו עליהם בעינים מפיקות בוז וקלסה. תלונה חרישית עברה במחנה ישראל, ובהגיע קול התלונה לאזני בני לגיונות רומא וישתערו עליהם וישחיתו מהם רבים, והרוכבים טשו על ההמון וירמסו רבים ברגליהם ורבים נפחו נפשם תחת פרסות הסוסים ויגרשום עד שער העיר; ובשער נדחקו ההמונים איש באחיו ותהי מהומה ומבוסה בהיותם נדחפים ונחפזים איש איש למלט נפשו מאנשי צבא האכזרים כחיתו טרף וימותו רבים, וכל הדרך מן הַפַּרוּר „ביצתא" עד העיר התיכונה היתה מלאה חללים – הנרמסים בפרסות הסוסים והרוגי חרב וגם קבורה לא היתה למו מיראת אנשי צבא רומא. ברגע הזה התבוננו אחדים מבני ירושלים, כי פני צבא רומא מועדות אל מצודת אנטוניה והמקדש ויוציאו לאמת משפט, כי פלורוס חורש רעה לתת לבז את אוצר המקדש, וימהרו להמלט אל הר הבית לפני בא העול ואנשי חילו. ויהי כאשר העפילו הרומאים לעלות על הר הבית ויתאזרו היהודים עז לעמוד בפניהם, וישליכו עליהם אבנים גדולות לרוצץ את גלגלתם, ויהרסו את אולמי־העמודים, אשר חברו את מצודת אנטוניה אל הבית והעזרות (ביום י"ז אייר), ובכן סכלו את עצת פלורוס למלא חריו זהב משלל המקדש ויאבידו כל תקותו. אלה היו רגעי המרידה הראשונים וגם בני ירושלים היו הראשונים אשר התפרצו מפני רומא האדירה מבלי שום לב אל מעשיהם והתוצאות הגדולות והכבירות אשר יביאו בעקבותיהם.

ראה פלורוס, כי גם לכח אמיץ הוא העם היושב בירושלים ורצונו חזק עמדו לעמוד על נפשו ביד חזקה, ויפלו פניו וישנה טעמו וידבר באזני יקירי ירושלים רכות לאמר: כי למען השב את השלום הנהרס הִנֵהו נֵאות לצאת מן העיר עם צבאותיו ולעזוב בתוכה אך אנשי חיל משמר מעטים מאד, אך דבר היהודים היה, כי כל בני הצבא שנואים מאד להעם על אכזריות לבבם ושנאתם את היהודים וכל עוד אשר יהיו בעיר לא ישוב השלום על מכונו, ויוסף פלורוס להתנות אהבים ולהמתיק רעה בפיו לאמר: בחרו לכם אתם מבין צבאותי את אלה אשר לא הרבו הרֶע ואותם אניח במשמר בחומת העיר. ויבחרו גדולי ירושלים בבני הלגיון, אשר השר מֶיטֶיליוס היה מַצביאם ומנהיגם, כי ידעו היהודים את השר הזה ותכונת נפשו השוקטה והנוחה ותהי זאת להם לעריבה, כי הוא ואנשיו לא יעשו רעה להרבות המהומה. בצאת פלורוס מאת העיר חדלו הפרעות והסרדים והמנוחה שבו אל מכונם. אך רק למראה עין שקטו נחו בני העם, אך לא הרגיעו את רוחם ויהיו נדונים ומתיעצים בני מפלגות שונות איזה דרך יבחרו להם בני יהודה: דרך השלום וההכנעה והעבדות, או דרך המלחמה המרידה והדרור. אז נפלג עם יהודה לשתי מחנות, האחת דרשה מרד ומלחמה, והשנית – שלום וסבלנות. תאבי המרידה היו בני הנעורים, צעירי ימים, כבירי כח ואמיצי לב, והמה באחת, כי באה העת לשבור מוטות על רומא האכזריה, וכי לא נכון לעם, אשר עָצמו וכחו וגבורתו לא נכחדו ממנו, להיות עשוק ורצוץ בידי עושקיו ומדכאיו בני אל נכר, ויהיו נכונים לחרף נפשם, למען השֵב להעם את החרות

הלאומית, אשר לֻקחה ממנו בידי הרומאים לא בחרבם ובקשתם, כי אם בעשק וגזל־משפט ולשון־שקר. שואפי המרידה ראו את המלחמה הזאת כמלחמת מצוה וחובה, מלחמת ישראל בעובדי האלילים, ועל אלהי ישראל נסמכו, כי גם הפעם יסעדם בימין צדקו, כאשר גאל את עם קרובו מיד צר פעמים אין מספר ולא נתנם לכלותם מעל פני האדמה ביד אויביהם הרבים והעצומים. הקנאים התברכו בלבבם, כי אש הקנאה תאחז בארבע כנפות הארץ וכל איש ישראל יהיה לאיש מלחמה וכאיש אחד חברים יתגברו על אויביהם ויגרשום מעל פני הארץ. גם אחזו בתחבולות מדינה לתור ולבקש להם בני ברית עם בני עמים וארצות אחרות ויקחו דברים עם בני בית המלוכה בהדַיֵב (אדיַבֶּינה) ועם אחיהם היושבים בהמון בארצות בבל ופרס וארם נהרים, ואלה הבטיחום להיות להם לעזרה בנפשם ומאדם. אמנם כן, בכל צבא הנלחמים מהמתקוממים נמצאו גם מעטים אנשים רשעים, אשר לא קנאת עם ה' אכלתם, כי אם את הות נפשם בקשו בהביאם מהומה ומהפכה על הארץ להשבית השלום והסדרים — אך משפט מֻעקל הוא וחטא גדול להאמת לאמר, כי משפט אחד הוא להקנאים שואפי המרידה עם אנשי הדמים הסיקריקים, ורק הסופרים ההנפים, עבדי רומא ונושאי כלי בית הקיסרים הַפְּלַוְיִים עשו לשקר עט סופרים ויחפאו על גבורי ישראל דברים אשר לא כן. לאות על צדקת הקנאים והם דרכיהם בראשית ימי המרד הוא, כי כל בני העם החזיקו אחריהם, נתנו ידיהם לפעלם וישגבום ישע בכל דרכיהם, הקנאים — כאשר נראה את מחשבתם תחלה מסוף מעשיהם — היו בעלי רוח, כבירי־לב ואמיצי־כח, אנשים בעלי חזון לב הנושאים נפשם למטרה נשגבה ואדיר כל חפצם היה, להסיע את העם מבֹּץ העבדות אשר נטבע בו ולהוציאהו למרחביה.

השבועה הגדולה אשר נשבעו הקנאים בראשית ימי המרד, לתת נפשם להורגים מֵהִכָּנֵע לפני הרומאים הרומסים אותם ברגל גאוה, השבועה הזאת הקימו בשאון המלחמה בהמטיר עליהם אויביהם פחים ומות, בעשות בהם הרומאים שפטים נוראים ובלכתם בשבי לפני צר והַצֵּג אותם במערכת הַזִּרָה לְהֵאָבֵק עם חיתו טרף ולהיות טרף לשניהן, לשחוק ושעשועים העם הרומאי. — אמנם שגו מאד בחשבם, כי תהיה לאל ידם לכונן ממשלת רופּוּבְּלִיקָה ביהודה עם תורת מדינה, אשר יסודתה ביהדות לבדה, ואלהי ישראל יהיה למושל מבלי מקך ונשיא עוצר בעם; — בשגגתם זאת היו רק נתעים בשוא ובעלי דמיון יֵאָמֵר להם; אך איש לא יוכל להכחיש כי היו דורשי טובת עמם באמת ותמים ולא נמצא בהם כל עון ודופי לחרפם ולבזותם, כאשר עשו הסופרים דברי ימי התקופה הזאת עבדי רומא ומחניפיה.

ראש המפלגה השואפה למרד והרוח המחיה את הקנאים ונוהג בהם היה אלעזר בן חנניה מגזע הכהנים הגדולים. הוא היה מגדולי התורה ומתלמידי בית שמאי וכמוהם היה לא לבד מחמיר בשאלות הדת והוראת האסור והמותר, כי אם גם לאומי נלהב. — ולשלום היו כל אלה המתונים והנוחים, אשר שפטו על עניני הלאום בְּקָרַת־רוח ודורשי עת וחשבון לכל מפעל. טובי הפרושים צפו וראו את אחרית המרד ותוצאותיו הנוראות, ראו כי קטן יעקב ודל מעמוד במערכת מלחמה נגד רומא האדירה, אשר משאתה יגורו כל העמים בתבל

ארצה ויחזו מראש את שבר עם יהודה וגורלו המר, לעת תגבר יד רומא ותכריעהו החתיה. – לאוהבי השלום התחשבו: תלמידי בית הלל „הנוחין והעלובין", אשר ידעו, כי לא בכח החרב יקום יהודה והתנשא ממעמדו השפל ובכלל געלה נפשה במלחמה והשלום היה חזון לבם; להם נלוו אצילי יהודה, אשר התחממו לאורם של בני רומא, חפצו קרבתם ויתימרו בכבודם והעשירים, אשר לבם היה חרד על רכושם לבל ילך הֶמֶס בימי הרעה ומהומת מלחמה – כל בני המפלגות האלה, אף כי גם נפשם דאבה על עריצות פלורוס וגם הביעו מגנת לבם על מעשי העשק והמרוצה, אך פחדו עוד יותר מהמהפכה המדינית ותוצאותיה ויבחרו יותר לִדְכָּא לפני פקידי רומא ולסבול על עריצים עדי המצא ידם לשנות פני הדברים לטובת עם יהודה ולרוָחתו. אולם גם הם, כהקנאים, לא היטיבו ראות נכוחה – את המחלה הממארת אשר פשטה בעור ובשר לאם יהודה – שרש המחלה הזאת לא נמצא בהאנשים הרעים, אשר במקרה היו הם נושאי העז והמשרה ביהודה, כי אם בתורת המדינה וחק ממשלת עריצים, אשר בו הלכו מחוקקי רומא ומושליה בעת ההיא ביחושם אל עם יהודה, להשפילו תכלית שפלות – ועוד יותר היתה השנאה הזאת מולדת ההבדל הגדול בין שני העמים הרחוקים זה מזה במערכי לבם, תכונת־הנפש והקך־הרוח מרחק רב ועצום. לו היו גם הפקידים המושלים מטעם רומא טובים וישרים, מתנהגים עם העם בחסד ורחמים, חרדים על שלום המדינה ויושביה; כי גם אז נבצרה מאתם לשום עין על אנשי צבאותיהם ובני הנכר, כי יִזָהֲרו מפגוע בקדשי העם, המתרגז והמתעבר על כל נגיעה קלה בקדשי דתו ומנהגיו היקרים לו מבבת עינו. בתמורת הפקידים לבדם מבלי לְהָמֵר ושנות שִׁטַת המשרה ביהודה, מבלי לעזוב את עם יהודה לנפשו, להתנהג על פי רוחו ותורת המדינה לו לבדו, לא היתה כל תקוה להיטיב המעמד ביהודה – ולהשיג החפץ הזה – שנוי פני הממשלה ואופני המשרה המדינית ביהודה – לא היתה גם כן תקוה לעשות לעת כזאת בדרך שלום.

כאמור, היו אצילי יהודה דורשי השלום ובראשם עמד אגרפוס השני וכל יתר הנשיאים מבית הורדוס והם: שאול, קוסטבר ואנטיפס עם בני האצילים ממשפחות הכהנים הגדולים בדורות האחרונים. אגרפוס התאמץ לְהָשֵך כעס העם ולהרגיע רוחו וגם הוכיח לקיסטוס גלוס נציב רומא בסוריא, כי רק פלורוס אשם בעון המרד והמהפכה בחוצות ירושלים וישחרהו, כי ילך עוד הפעם ליהודה לראות בעיניו את כל אשר עשה פלורוס בעברת זדונו ולְהִוָכַח, כי פני עם יהודה לשלום מועדות אם אך יסירו מעליו את הנגע הזה. – אך הנציב התרפה מלכת ארצה יהודה וישלח התחיו את משנהו נֵיאַפוליטַנוס, והוא לעמת שבא כן הלך ולא עשה דבר ובין כה וכה ומפלגת שואפי המרד הודיעה גלוי לכל העם, כי ימנעו מתת מנת המלך לפקידי רומא – ואגרפוס לא נמצא אז בירושלים, כי נסע למצרים לברך את המומר טבריוס אלכסנדר בהנשאו בחסד הקיסר להיות נציב רומא במצרים – וישב אגרפוס ירושלימה בחברת ניאפוליטנוס משנה הנציב בסוריא. אך בעוד אשר שר רומא מצא מנוחה ושלות השקט בירושלים – ידע אגרפוס, כי

המנוחה הזאת היא – דממה לפני הסער – ובחפצו לשנות לטובה את רוח בני העם ולשַׂוּת לפניהם את כל הרעה, אשר ימיטו על יהודה בהנשאם למרוד ברומא – עמד על בימה גדולה בהר הבית לשאת מדברותיו אל העם ולימינו נצבה אחותו הגבירה בירניקה היפה אהובת נפש העם, להיות למשמרת על אחיה לבל יפגעו בו מרי נפש מהקנאים. ואגרפוס לא חשך את שפתיו ויערוך ויוכיח להם את האסון הנורא, אשר הם צפויים אליו, בהרימם יד ברומא. דברו אליהם היה, כי יודע הוא את רוחם ומרי שיחם ויחוש כאבם הנעכר, אך מהקיסר לא תצאנה הרעות ולא ברשעת גדולי רומא נהיה הדבר הזה, רק הפקיד לבדו הרשיע וגאותו וזדון לבו לא יוכלו לְהֵחָשֵׁב לחטאה להקיסר וגדוליו – כי עיני הקיסר אינן משוטטות בכל הארץ, לדעת את כל הנעשה במדינות מלכותו. הן אבנם טובה ונעימה היא החרות, וגם היו ימים לישראל, אשר בהם היה לאל ידו לפרוק על רומא הקשה מעל צוארו – בעוד היה כבודו חדש עמו וכח עלומים כחו, לפני מאה שנה ויותר, בדרוך לראשונה האדיר הרומאי פומפיוס בחצרות המקדש וישם את כף רגלו על קדקד עם יהודה, אז היתה העת לקום לכל בני העם כאיש אחד חברים להלחם בעד אחדותם וחֵרותם, אך הימים הם עוד אינם ואשר לא נעשה אז אין להשיב עתה, אחרי אשר כבר למד יהודה את רומא אלוף לראשו יותר ממאה שנה, עתה כאשר רפו ידי העם ותקף רוחו עזבהו. גם לא לבשת תֵּחָשֵׁב להכָּנע לפני רומא ועמים רבים ועצומים גדולים וטובים בגבורה וחכמת מלחמה והכסיסיה נושאים עתה דומם על רומא וישאו ויסבלו במנוחה והם: היונים בני אתונה ושפרטה, המוקדונים מן אילירְיָה עד אסיה המערבית, הסוריים והמצריים, בני קרתַּגה וָלֹב, הבריטים והערבים, בני גליה וגרמניה ועוד עמים אדירים וכבירים, כל אלה המה עבדים נושאי מנחה לרומא ורק היהודים לבדם מתפרצים מפניה. ואל ישיאו אותם הקושרים לאמר: אחינו מרחוק יהיו זרוע לנו ומעבר לנהר פרת יחושו לעזרתם – כי בעת הזאת שלום בין רומא וממלכת הפרתים, ואלה האחרונים לא יתנו להעמים אשר נקרא שמם עליהם להתקומם נגד רומא. וגם ה', אשר בחיקו יוטל גורל עמים וממלכות וממנו יצא כל משפטם, גם הוא צוה את הרומאים לאדוני הארץ, כי הֲיֵעָשֶׂה גוי אחד לכל לראש על כל העמים אשר תחת השמים וה' לא צוה? ואם ה' הממליך מלכים גזר אמר, כי העם הזה יהיה עליון על כל עמי הארץ, הנה לא יצא בצבאות היהודים ובהמרותם פיו מרה תהיה אחריתם; גם לא יוכלו למלא פקודי ה' ומצותיו בעתותי המלחמה. ומה תהיה אחרית ישראל, כאשר תעֹז יד הרומאים ויכריעום תחתיהם? הן לא ידעו רחם ביום נקם והעיר הקדש תחרב ובית המקדש יהיה למאכלת אש. גם להנשארים לא תהיה פליטה, כי מצודת רומא פרושה על כל המדינות בתבל ארצה. כזאת וכזאת דבר אגרפוס ויבך בכי תמרורים וישביעם לבלי יחרפו למות נפש נשותיהם ועולליהם ועינם תחוס על העיר הקדש והמקדש

כמעט נראה כי דברי אגרפוס לא שבו ריקם, כי נמס לב השומעים ורפתה רוחם, עד כי אמרו, אשר אין שנאה בלבם על רומא ולא יחפצו למרוד בה, אך ידרשו להסיר מעליהם את הצר הצורר פלורוס, ויאמר אגרפוס: אם

בדבריכם כן הוא, כי עתה שובו נא לבנות את אולם־העמודים אשר הרסתם, למען חַבֵּר שנית את מצודת אנטוניה אל המקדש והשיבו נא גם את תרומת המסים, אשר מנעתם מהביא לאוצר הקיסר מראשית ימי המהפכה· העם נשמע לדבריו, החלו לבנות את אולם העמודים והמתגודדים נפוצו אל העריט והכפרים במסבי ירושלים לאסוף את המסים ולהעלותם לגנזי הקיסר. אז מצא אגרפוס את לבבו גם לדבר אל העם, כי יתנו גם לפלורוס לשוב העיר ולסור למשמעתו עד בא פקיד־נגיד אחר במקומו· כמעט יצאו הדברים מפיו ויתרגז העם וינאץ וכל דברי אגרפוס ועצותיו התבלעו· כמעט נשמע שם העריץ מפיו יוצא מפי האיש העומד לנס עמו ובשם מלך יהודה נקרא וירגזו החתם ויירעמו פנים· ושואפי המרד מצאו העת נכונה לפניהם להסית את העם, ויקומו וישליכו אבנים על אגרפוס ויעפרו עליו בעפר וינס על נפשו ויברח ויצא מאת העיר· בצאת אגרפוס מירושלים חדל העם מהביא גם מנת הקיסר והמוכסים לא מצאו את לבם לדרוש המסים בחזקה וישמחו בני העם, כי הוסר סבל המס מעל שכמם ויעשו את היום ההוא (כ"ה סיון) ליום גאולה וישועה לזכר עולם (מגלת תענית פ"ג מ"ג). ובהתחולל סערת המרד עוד הפעם בארץ והסיקריקים אנשי הדמים יצאו שנית מחוריהם, כי הרגישו אשר עתה באה עִתָּם לפלס חמס ידיהם בארץ ולבצע את מעשיהם ויתלקטו אל פקידם מנחם, מצאצאי ראש הקנאים יהודה הגלילי וילכו ויתנפלו על המבצר מַסָּדָה, אשר שם צבאות רומא נִחֲתִים וילכדוהו ואת אנשי המצב הרגו לפי חרב ויבזו את כל הנשק הנמצא שם ויעמדו חלוצים וערוכים למלחמת תנופה בחזק יד·

ואלעזר בן חנניה ראש הקנאים ראה ויתבונן כי לב העם כים נגרש ונוטה למרד מרד ברומא ויוסף גם הוא להסיתם ולאזר זיקות הקנאה למען יבגדו ברומא ויפשעו בה לעיני השמש· גם הצליח בידו להטות לו לב הכהנים משרתי המקדש, כי לא יוסיפו עוד לקבל כל קרבן ומנחה מבני הנכר, וכה נכבד אלעזר בעיני אחיו הכהנים, כי עוד ביום ההוא נשמעו הכהנים לדבריו ויעבירו את קרבן התמיד, אשר הקריבו דבר יום ביומו בעד שלום הקיסר וממלכתו (עיין אגדת התלמוד בבלי גיטין נ"ג. שפ"ר) – המעשה הזה נתן אותותיו אותות מרד גלוי· דגל המלחמה הונף בכל הארץ, יהודה פרק על רומא מעל צוארו וכלשון אש אוכלה פשט הקשר מקצה הארץ ועד קָצֶהָ ואין מכבה· ראו זאת דורשי השלום – מורי התורה מתלמידיו של הלל ויחרדו ויבינו לעם, אל הקהל הגדול אשר נתאסף בעזרת ישראל על יד שער נקנור, כי מפירי חק ועוברי תורה הם הממאנים קחת מנחה וקרבן למקדש ה׳ מבני הנכר, גם הכהנים הזקנים אמרו, כי חק הוא מימות עולם לקבל נדרים ונדבות מבני הנכר· אך הכהנים הצעירים לא שעו לדבריהם, ויפנו בשאלתם אל המורה רבי זכריה בן אבקולוס מתלמידי בית שמאי והוא הודה לדברי אלעזר בן חנניה ובכן קפצו אל ים המרד ונסחפו בזרם הקנאה הלאומית מבלי הביט והתבונן לאחרית מעשיהם· דברי אלעזר בן חנניה היו מני אז כדבר מלך שלטון בארץ ופִקְדתו שמרו הכהנים עובדי עבדת הקדש· מני אז היה הר הבית והמקדש לבית־המוקד והר שרפה להשליך לפידי אש ולהבעיר בְּעֵרַת הקשר בכל הארץ·

בפחד ודאגה ראו דורשי השלום את הקשר הולך ואמיץ, ויִשמעו שאון המרד ההוקך וחזק ויחרד לבם ויחתרו בכל עז להשקיע את האש תחתיה לבל תאכל ארץ ויושביה, אבל ככל אשר התאמצו להשביח שאון המרד כן התגבר ויהי לאש יוקדת. דורשי השלום שלחו ציריהם לפלורוס ואגרפוס ויאיצו בם לשלח צבא רב לירושלים לבצור רוח המתפרצים, אך פלורוס לא הטה אזן לדבריהם ממֹרך לבו ומקנאתו ושנאתו את יהודה וישמח בלבו על הקשר, בדעתו כי נכונים ימי חשך לעם עברתו, ואגרפוס הגיח בראש שלשת אלפים אנשי צבא ופיליפפי פקידו מבני בתירה מצביא עליהם, ויגיע עד שערי ירושלים לחזק את ידי דורשי השלום. אך בבא צבא אגרפוס העירה כבר מצאו את הר הבית והעיר התחתונה בידי המתפרצים, ולא יכלו החזיק מעמד רק במצודת אנטוניה והעיר העליונה מקום מושב האצילים. אז נטשה המלחמה בחוצות ירושלים, לחיל אגרפוס נלוו חיל לגיוני רומא העומד למשמר בעיר ותארך המלחמה שבעה ימים בזעף אף ושצף קצף ולא גברה יד אחד הלוחמים על רעהו. מעבר מזה נלחמו אנשי צבא מלמדי־קרב ותכסיסי מלחמה ומעבר מזה קנאים המחרפים נפשם בעֹז קנאתם. אוּלם בהגיע יום חמשה עשר באב (חג קרבן העצים) נסבו פני המלחמה לרעת דורשי השלום. — ביום הזה נהרו המונים מערי המדינה ויושבי החצרות להביא עצים אל בית ה׳ וידעו הקנאים לתפוש את הבאים בלבבם להִלָּוֹת עליהם וכאשר נלוו אל הקנאים גם הסיקריקים אנשי הדמים, הכריעה כף הנצחון לטובת הקנאים ותחזק ידם ויהדפו את שונאיהם גם מהעיר העליונה וחמת העם על אוהבי רומא נהכה בזעף אף; ובאפס כי אז התנפלו על ארמון אגרפוס וארמון אחותו בירניקה וארמון חנניה הכהן הנודע בעשרו הרב וישרפֻם באש וגם את אוצר־כתבי־המדינה וספרי הזכרונות (Archiv) שרפו באש. בחמת אפס אמרו הקנאים לתת למשסה את שוסיהם ולשפוך את חמתם על שרי יהודה בעלי ברית רומא — שלומי רומא נבהלו מאד וביותר נפל פחד המתפרצים על כל האנשים, אשר עד היום היו כלי חפץ בידי פקידי רומא להפיק על ידם את זממם. המה — שכירי רומא מלפנים — באו בבתי מחראות להִסָּתֵר שם מחמת העם ויתרם נסגרו במצודת אנטוניה עם אנשי חיל המשמר, אשר להרומאים וצבא אגרפוס. אחרי שני ימים נלכדה המצודה ברעש מלחמה ורבים מאנשי המצב וכל הנצורים נהרגו בחרב הקנאים (י״ז אב). אחרי כן שמו הקנאים פניהם אל היכל הורדוס, אשר שם נמלטו שרידי חיל רומא ואנשי אגרפוס. חומת הארמון היתה חזקה מאד ודלתות ובריחי ברזל אשר בו עשו אותו למבצר משגב להנצורים ולא יכלו הקנאים לבדם ללכוד את הארמון, עד אשר נלוו להם הסיקריקים ויצורו על הארמון עשרים יום עדי נשתה גבורת הנצורים ויסגירו את מקום מקלטם ביד אויב. היהודים העובדים בצבא אגרפוס שֻׁלחו חפשי בחסד אחיהם, אך הרומאים בגאותם מאנו לבקש חסד ורחמים מאת היהודים ויבקיעו בין הלוחמים וַיִּשָּׂגְבו בשלשת המגדלים: מגדל פזאל, מגדל הִפקוס ומגדל מרים, ויהי בצאת הרומאים ממקום משגבם ויהרסו הסיקריקים לבא בו ויהרגו כל הנחשלים ולא השאירו מהם איש.

עד מהרה שבו ראו הקנאים האמונים לעמם, כי הרעו לנפשם ולדבר הנעלה

והנשגב אשר בעדו הערו למות נפשם, בהתחברם לרשעים, הסיקריקים. הפראים והפרועים לשמצה, כי שמו בזה חרפה על חפצם הנעלה בתתם את עזי הנפש פורצי גדר ועוברי חקי המוסר להלחם בעד חֵרות העם. מנחם ראש הסיקריקים וכל אנשיו, כמעט התגברו על חיל אגריפוס והרומאים ויפילו חרבם מידם ויגבה לבם למאד וכשדי־שחת התנפלו על כל הבא בידם ויטרפו ויגזרו על ימין ועל שמאל, הרגו ולא חמלו. גם את חנניה, גם את חזקיה – שניהם כפי ההשערה מבני משפחת ראש הקנאים אלעזר – הכריעו לטבח; והאנשים – אנשי שם ואנשי מעלה – ומנחם הצמא לדם אדם דמה להרוג גם את פיליפפי מבני בתירה שר צבא אגריפוס, אף כי בהכָּנעו לפניו הבטיחהו, כי תהיה לו נפשו לשלל – אך הבבלים, אשר נמצאו בין אנשי חיל הקנאים והם שארי בשר לפיליפפי, לא נתנו לנגוע בו לרעה ויתנו לו ידים לנוס ולהמלט. נוסף לזה בקש מנחם, אשר היה מלֻמד בתכסיסי מלחמה, להיות לראש ומצביא צבאות המתפרצים, גם עדה גאוה וגאון ויתנהג ברבנות, כי התהלך בחוצות ירושלים וחצרות המקדש בלבוש מלכות ויתן את לבו כלב מלך משיח, וידרוש כי יסור העם למשמעתו ויתהלל בשמו „מנחם", אשר לפי דעת דורשי רשומות בימים ההם הוא שם הגואל המְקֻוֶּה1). ותפרוץ מריבה בינו ובין אלעזר ראש הקנאים. ויוכיחהו אלעזר ובתוכחתו אמר, כי אין שוֶה הדבר להלחם למען החֵרות, אם אחרי אשר גם יגבר ישראל יהיה אנוס לסור למשמעת איש דמים ומרמה כפקיד הסיקריקים אנשי־רצח. מריב שפתים פרצה תגרה בתנופת ידים ואז הֻכו הסיקריקים וינגפו לפני אנשי אלעזר ומצביאם מנחם נס אל חלק העיר עֹפֶל ושם הדביקוהו ויפגעו בו וימת. מן כל הסיקריקים נשארו אך מתי מספר ואלה נתנו להם ראש את אלעזר בן יאיר וַיִּמָּלְטוּ אל מצודת מַסָּדָה וישבו בה.

אחרי הפגישה העקֻבה מדם בשוקי ירושלים, הראשונה המבשרת פגישות והתנגשות רבות כאלה בכל ימי המלחמה, שמו הקנאים את פניהם אל הרומאים שרידי חיל המצב הנצורים והסגורים בשלשת המגדלים, אשר נמלטו שם ביום המלחמה, ויצורו עליהם הקנאים. – ויהי כראות שר צבא הרומאים מיטיליוס, כי לשוא יחגור שארית כח לעמוד נגד המתקוממים במתי מספר אנשים אשר ברגליו ויתעשת לבקש את השלום כחסד חנם מהיהודים. ושלשה יקירי ירושלים גוריון בן נקדימון, חנניה בן צדוק ויהודה בן יונתן לקחו עמו דברים ויבטיחוהו לשלח אותו ואת אנשיו חיים חפשי אם יצאו לבדם, ויעזבו בידי היהודים הנשק וכל הכבודה אשר בקרב המחנה. אך כמעט התנצלו הרומאים את כלי נשקם ויפתחו חרבותיהם וגדודי הקנאים לא משלו ברוחם ויחללו מוצא שפתם ויתנפלו עליהם בזעף אף ויבתקום בחרבותם, רק את שר הגדוד מיטיליוס לא המיתו, כי מפחד המות אמר להתיַהֵד וישאר חי לאית

---

1) הרב המחבר מסכים לדעת החכם גיינר בספרו „צייטשריפט", כי למנחם זה כונה ההגדה (במדרש רבה איכה וירושלמי ברכות ה' ע"א) „מלכא משיחא שמיה מנחם ושמיה דאבוה חזקיה", ולפלא כי שני החכמים לא הזכירו את הגמרא המפורשת בבבלי סנהדרין צ"ח ע"א: ע"ד שמו של משיח „ויש אומרים מנחם בן חזקיה שמו" עיי"ש. שפ"ר.

תשועה (Trophäa) ונצחון היהודים על הרומאים. — מה רבה השמחה בחוצות ירושלים ומי ימלל חֶדות אמוני העם באבוד הרומאים מקרבם. עיניהם חזו בשונאיהם, איך שבת שבט הנוגש ונשבר מטה רשע; והיום ההוא (י״ז אלול), אשר הטהרה ירושלים מבני הנכר ולא נשאר בה אף אחד נכתב במספר ימי הישועות ונקבע ליום שמחה מבלי לצום ולהתאבל בו (מגלת תענית פ״ו מ״ג). עתה נראה עין בעין צדקת הלאומי הנלבב אלעזר בן חנניה וזך פעלו ופֹעל כל אנשי בריתו; כי אחרי אשר הושיעה ידם למו וזרועם סמכתם להדוך אויביהם תחתיהם, לא גבה לבם ולא רמה עינם ולא הלכו בגדולות לנהוג שררה על העם. ואף אם עיר הבירה היתה בידם ואנשי ריבם נִתנו בידם לעשות בם כרצינם, לא נמצא בכל אלה רשום ברושמי קורות הימים ההם, כי עשו אלעזר וסיעתו רעה לדורשי השלום. לאות זכרון על גְאֻלת ישראל, פסלו את המטבעות אשר צלם דמות קיסר רומא חקוק עליהם ויתיכו מטבעות שקלי כסף בשם „שקל־ישראל״ עם כתובות עבריות והעיר ירושלים ממעל להן, גם סדר זמנים חדש המציאו ראשי המרד בירושלים, ותחת לכתוב באיזה שנה למלכות הקיסר, כתבו וחקקו על המטבעות לאמר: „השנה הראשונה לגאולת ישראל״. והנצחון הזה נחלו היהודים בהימים הקרובים לחג הסכות, זמן שמחתם, ויחֹקו על המטבעות את אותות השמחה בחג השמחות — ארבעת המינים שבלולב ומעבר מזה תבנית סכה בנויה בנוה ונשענת על ארבעה עמודים עם מקלעת פרחים ופטורי צִצִים לחן ונוי.

עד העת ההיא היתה רק עיר הראשה מלאה תשואות מרד ושאון מלחמה, אך כל בני יהודה בערי הארץ והחצרות, אף כי גם לבם היה הולך וסוער, והיו חרדים על דבר תוצאות המעשים בירושלים, אך עצרו ברוחם וישבו דוממים ומתחוללים ומחכים על תוצאות המעשים בקרב ירושלים. אולם הזד העריץ פלורום לא הרגיע ואף כי גם הוא ישב במנוחה בקסריה מבלי עשות דבר, אך חשב מחשבות רשע ויחבל מזמות, כי תפרוץ המרידה ותתפשט כלהבת־שלהבת בכל ארץ יהודה ומעל לגבולותיה, ואז תמצא ידו להכחיד את שארית יעקב לבלי השאיר לו שריד ופליט. בהִשָמע בקסריה, כי יד הקנאים בירושלים רוממה, וכל הגבורות אשר עשו להתגבר על גדודי רומא, השתערו היונים והרומאים אשר שם — ברצון הפקיד פלורום — על היהודים, אשר שבו הנה ויהרגו בם ויכום מכת הרג ואבדן וכעשרים אלף איש הגירו על ידי חרב, והפליטים תפש פלורום ויוליכם שבי ויאסרם בנחשתים ויושיבם באניות להביאם לארץ רחוקה למכרם שם ממכרת עבדי עולם ולא נותר עוד אף איש יהודי אחד בכל קסריה. והזעקה על המטבח אשר הכין פלורום ליהודי קסריה הקיפה את כל ארץ יהודה ותעורר זְוָעָה ותצת אש נקמה בלב כל בני יהודה לעשות שפטים ונקמות בגוים בני הנכר, ותתגבר הקנאה ההוללה, ותעבר כל חק, ותמסוך על העם רוח־נקם, לנקום נקמת דם אחיהם השפוך. עוד מעט ובכל הארץ התגודדו גדודי־מתנדבים ויתנפלו על בני הנכר ויהרגום וישרפו עליהם את בתיהם באש ויחריבו ויהרסו את כל רכושם. וגדודי־נקם אלה עוררו את בני הנכר לעמוד על נפשם ולעשות נקמות גם הם בהיהודים עם חרמם, וכל

הערים ביהודה ובסוריא והארצות סביבותיה, אשר שם נמצאי יהודים ויונים היו יושביהן לשתי מחנות ויהי להם היום למלחמת שערים והלילה למשמר, לארוב ולהתנפל איש על רעהו לפתע פתאום. אז התלקחה המלחמה הנוראה בכל מלחמות עם בעם — מלחמת שנאת־המולדת ואיבת הדת כאחת, אשר כמוה לא נראתה בדברי ימי קדם. בני הנכר הרבו לבז בז, והשלל והמלקוח עוררו את יצר לבם הרע לשלול שלל ולאכול את יגיע היהודים. עכו היא פְּטָלְמָאוֹס, ערי עבר הירדן: גדרה וחִפּוֹם היו לבמות חזיון אל התועבות האלה וירבו חללי היהודים ויתרם נמכרו ממכרת עבדי עולם בשוקי הערים באסיה הקטנה, רק בהערים: צדון, אפמיה ואנטויכיא עוד לא פרצו המריבות, כי ישבו שם היהודים במספר רב ולא נפל פחד בני הנכר עליהם. אך ימי המנוחה לא ארכו גם שמה ובאנטויכיא נמצא בקרב היהודים אח־נפשע בוגד בעמו ואלהיו, אשר הסית את היונים לקצות ביהודים. שם הבוגד הזה לדראון־עולם — אנטיוכוס — והוא היה בן לראש הקהלה העברית באנטויכיא ובהמירו את דת אבותיו נהפך לאויב ומתנקם אל בית אביו ובני בריתו מלפנים. הוא קרא את כל היונים באנטויכיא אל בית התיאטראות ויעד עדות שקר באביו ובאמו לאמר: היהודים חורשים רעה להצית את העיר באש ולשרוף את בתי היונים על יושביהם. וכשמוע בני הנכר דברים כאלה מפורש יוצאים מפי איש יהודי האם לא יאמינו לו? דבריו הרע־ישו לב שומעיו ויתרגזו ויתקצפו ויחליטו לעשות ככל עצת היהודי המומר לאמר: כל איש יהודי אשר לא יאבה להביא קרבן לאלהי נכר הארץ — בן־מות הוא ולאויב עם יון יֵחָשֵׁב לדורש רעתו. אימה חשכה נפלה על יהודי אנטויכיא, אך בכל אלה רק מעטים אשר נמצאו המירו דתם וכמעט כלם עמדו בנסיון ורבים מתו על קדושת שם אל אחד ולא הפרו את ברית ישראל. ובאלה אשר היתה להם נפשם לשלל ביום הַהֲרֵגָה עשה אנטיוכוס נקמות בחמת אח־נפשע ובוגד נתעב ונאלח ויאנסם לעשות מלאכה ביום השבת, וגם היהודים היושבים במסבי אנטויכיא נאנסו על פי המומר לעשות מלאכה ביום השבת. ובכל אלה לא שב אף הבוגד הזה וכאשר פרצה בערה באנטויכיא הרשיע את אחיו ובני בריתו מלפנים, כי הם היו המבעירים את הבערה. אך הפעם נגלה זדונו וצדקת היהודים כאור יצאה, כי נקיים הם מהאשמה אשר המיט עליהם הבוגד הנבל.

בימים ההם נפל דבר בעיר בית־שאן — מעשה נורא ואיום — חותם תכנית המעשים הנוראים מחרידי לב וכליות בהמלחמות, אשר תוצאותן משנאת־דת וריב־משפחות — מלחמות שנאת המולדת. בני הנכר יושבי בית שאן כרתו ברית עם היהודים היושבים בקרבם לשבת יחדו בשלום ויעזרו איש את אחיו בקרוב אל העיר להלחם בה גדודי היהודים המתפרצים. היהודים בני בית שאן הקימו את דברי הברית באמת ותמים, כי נלחמו באחיהם המתפרצים ולא נתנו להם חנינה ויגרשום מן העיר וסביבותיה. ובין הנלחמים הִצְטַיֵּן בגבורתו איש יהודי מבית שאן ושמו שמעון בן שאול, בגבורתו ותנופת ידו במלחמתו נגד אחיו בני עמו. כמעט עלו גדודי היהודים המתפרצים מעל העיר ויקימו בני הנכר אשר בקרבה ויתנפלו על היהודים השלֵוים במכונם, היושבים לבטח עמם ויהרגו מהם שלשה עשר אלף איש ומכל יהודי בית שאן לא נשאר רק הגבור

שמעון ובני ביתו. אז הכה לב שמעון אותו וכליותיו יסרוהו, כי בגד בעמו וילחם באחיו למען הציל את בני הנכר הרשעים, ויאמר לטרוף נפשו בכפו מנפול בידי הערלים אשר יתעללו בו, ויְמֶת בידו את אביו הזקן ואת אשתו ובניו ואחרי כן תקע חרבו בלבו ויפול שדוד על חללי בני ביתו וימת.

והסער אשר התחולל בחוצות קסריה התפרץ בחמת רוחו ותקופתו בכל ערי יהודה וסוריא ויגיע עד אלכסנדריא של מצרים לעשות שַׁמות בכל משכנות יעקב ולהָשֵׁם את נָוֵהו. כבאנטויכיא כן הוכן גם באלכסנדריה מטבח ליהודים בפקודת אח נפשע – אלכסנדר טבריוס – שהמיר דתו בדת עבדת האלילים ויהי מצר לישראל ונעשה ראש, שר וגדול ברומא. וחמת היונים שבאלכסנדריה, עוד לא שככה מימי הרעש והרדיפות במלכותו של הקיסר ההולל קליגולה ויוסיפו לרקום תחבֻּלות בסתר להטות לב נירון־קיסר לגזול משפטם ולגרוע מהם את זכיות האזרחים, אשר קִיֵם הקיסר קלוידיום בחותמו, ולחפץ זה קראו קהלה גדולה אל בית־החזיון – חוג המעלות – (אמפי־תיאטר). שם נשמעו דרשות של דופי על היהודים ובעוד העם מתרגש ומתגעש ויכירו בין הנאספים גם יהודים אחדים, אשר התגנבו לבא, למען תקח אזנם את דבר הרעה אשר יזמו היונים לעשות וידעו להזהר. אז העמידו היונים קול זְוָעות לאמר: בוגדים ומרגלים בתוכנו! ויאחזו בהיהודים הנמצאים בקהלם ויסחבום על פני חוצות ויאמרו לשרפם חיים. ראו זאת היהודים ויאמרו להציל ביד חזקה את אחיהם הלקוחים למות וַיְזַדִינוּ בחרבות וקשתות ויקחו לפידי אש בידיהם ויגשו אל בית־החזיון לשרפו באש על היונים הנקהלים שם. אך טרם הספיקו להפיק זממם ואלכסנדר טבריוס המומר נציב מצרים בא אל מקום המערכה עם לגיונות רומא לבצור רוח המתפרצים. אך תחת להרגיע רוחם עוד הוסיף לשפוך שמן על מדורת האש, יהודי אלכסנדריה שנאו תכלית שנאה את בן הארבֵּרך, אחרי בגדו בעמו ואלהיו ועתה מצאו עת נכונה לפניהם להוכיח אותו על עון מעלו והנָזרוֹ לבשת עובדי האלילים. שמע הנציב מוסר כלמתו ויתעבר ותבער בו חמתו ויצו על לגיונותיו להגיח אל רבע היהודים – הַדֶלְתַּה – ולעשות בהם שפטים. כמעט הוסר רסן מצבאות רומא הפראים וישתערו על היהודים כחיתו טרף ויהרגו וירצחו את כל היהודים, אשר פגשו על דרכם וימלאו חוצות אלכסנדריה חללים. חמשים אלף יהודים נפלו חללים ביום ההרגה ההוא והאיש אשר הסגיר אותם למות היה אח נפשע, בן אחיו של הפילוסוף ידידיה, אשר מכל מעלות רוחו הכי נכבדה היתה אהבתו לעמו אהבה זכה וטהורה ויהי נכון להקריב נפשו עולה כליל על מזבח אהבת לאֹם ישראל ותורתו. ובן אחיו זה עוד לא אמר דֵי בנקמתו מאחיו בני עירו אלכסנדריה, כי עוד נפגשהו מנצח על מערכות צבא רומא לפני שערי ירושלים ועיניו רואות באבדן החסן הלאומי אשר לעם ישראל והנָתשו מעל אדמתו.

זאת היתה המהפכה והמהומה, אשר מחוללה היה אלעזר בן חנניה, כלשון אש אוכלה יצאה ותהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה. המרידה כבר רוהה דם רב ותמסוך רוח קנאות על אלפי רבבות בני ישראל ובני הנכר ובחמת דמים לא נסוגה עוד אחור, כי אם התגברה ברב אונים ובזרם שטפה סחפה אחריה

המונים המונים ותמשוך אבירים בכחה, ורבים מהמתונים נהפכו לקנאים. מספר המתפרצים העומדים במערכת המלחמה נגד רומא הלך הלוך ורב מיום ליום; גם בני בית המלוכה בהדיב (אראביענע), אחי המלך איזטוס ובניו, אשר גדלו בירושלים ומהם שנים הנודעים לנו בשמותיהם: מונבז וקינידאי, נלוו אל הנלחמים ויהיו זרוע לאלעזר בן חנניה וילחמו בעד חרות העם עד הרגע האחרון באבוד ניר לבית ישראל; ובעצם ימי המהומות באו שערי ירושלים שלשה גבורי מלחמה: ניגר מעבר הירדן, סילס הבבלי ושמעון בר גיורא; הוא שמעון הגבור הנערץ, אשר כארי משחית ודוב שכול היה להרומאים מיום הפגשו אתם על שדה קטל ועד קץ המלחמה היתה יראתו על פניהם ומתנופת ידו רגזו ויחתו. וראשי המרד, אחרי התגברם על הרומאים ואנשי שלומם, נחו ממלחמה וישיבו חרבם ולא נודע דבר מהמעשים בימי המנוחה האלה, רק כי השתערו הקנאים על מצודת קפרוס במסבי יריחו ויהרגו את חיל רומא העומד בה למשמר והמצודה שלחו באש. בימים ההם עזבו הרומאים גם המבצר מכירוס אשר בעבר הירדן, כי היה המקום רחוק ממחנה רומא הגדולה וצפוי אלי חרב גדודי הקנאים השטים בארץ ותהי מכירוס מני אז למבצר משגב להמורדים במשך ששת שנים.

ויד התשועה הגדולה, כי לא נשאר בכל יהודה אף אחד מבני צבאות עם נכר, היתה על אמוני העם לשגבם ישע ולחזק לבם בתקוה נעימה, כי בא הקץ לממשלת בני הנכר ביהודה ותור הדרור הגיע. לאות חרות העם ופריקת על זרים טבעו מטבע לזכרון וכתבת עברית עליה לאמר: „השנה הראשונה לחרות ישראל" ומעבר השני חקוק לזכרון העיר „ירושלים", ובאשר כי נצחון היהודים על נוגשיהם ומציקיהם הרומאים נקרה ויאתה בימי חג הסכות, חקקו על מטבעות הזכרון זמן שמחתם: כפות־תמרים ועלי הדסים עם תבנית כלי יקר עשוי בטעם מלאכת מחשבת ופרי עץ הדר בתוכו כמשפט „יקירי ירושלים". בנשאם את האתרוג ואגודת לולב עם תבנית סכה בנויה בטוב טעם – אותות חג השמחות, בכל אלה הביעו בשפה ברורה תקף תהלת התשועה אשר עשה אלהי ישראל ובטחון העם באלהיו מגנו ומפלטו וקרן ישעו. אמוני העם שגו בחזון לבם וידמו כי ישועת ישראל באה ונהיתה, אך הנבונים ומטיבי ראות אחרית דבר לא שמחו על החרות, כי ידעו אשר עוד מעט וכעוף יתעופפו חלומות הקנאים והנשר הגדול – רומא האדירה – יטוש שנית על טרפו ובאכזריות נוראה יתחוב צפרניו ביונת־מוריה – כנסת־ישראל לנתוש אותה מעל אדמתה ולהגלותה הגלת שלומים.

שמחת אוהבי הדרור היתה עד ארגיעה. רומא עופפה שנית את חרבה המרוטה על ראש יהודה לשבור חקה עליה ולכבשה תחת ידה. קיסטיוס־גלוס (Cestius Galus) נשיא רומא בסוריא, לא יכול עוד עמוד מנגד ולהביט במנוחת נפש, איך ישליכו היהודים עם לא עז מידי הרומאים את חרב גאותם, איך הפשוט המרידה בכל מרחבי יהודה ותמשוך אחריה עמים רבים ותרבה און ועצמה מיום אל יום. ויתאושש קיסטיוס וישמיע את כל לגיונותיו, העומדים למשמר בכל ערי אסיה המערבית וכל חיל העזרה, אשר העמידו לפקדתו המלכים הסרים למשמעת רומא וגם אגריפס השני, אשר שם מלך יהודה נקרא

עליו, גם הוא הֵריק את צבאותיו ויעמֵד לפקֻדת קיסטיוס שלשת אלפים רגלי ואלפים איש רוכבים על סוסים. ועוד יתרה עשה אגרפוס, כי הלך בראש צבאות רומא לנחותם הדרך למען יעברו בטח בין נקרות הצורים והסלעים והרי בתר הרבים אשר בהגליל ויהודה, ושם מקום מסתר ומארב לאויב להתנפל פתאום על בני החיל העוברים דרך שם להֻמם ולאבדם. בראש מחנה כבד כזה וחיל גדול משלשים אלף איש ערוך למלחמה במבחר כלי הנשק וכלי מפץ בימים ההם היה לב קיסטיוס בטוח, כי תמצא ידו לעשות כלה את המורדים ולשום פעם אחת קץ להמרידה עד כי לא תוסיף שאת ראשה, ויגיח מאנטויכיא ויסע למסעיו הלוך ונסוע הנגבה לארך חוף הים התיכון, ובכל אשר עבר השאיר בעקבותיו גלים נצים ועיי מפלה נחלי דם ודשן ערים שרופות באש. העיר היפה כָּבוּל (Chabalon) עלתה על המוקד. בעיר יָפוֹ נשחטו יותר משמונת אלפים יהודים וכל העיר היתה למאכלת אש; וכן היה גורל יושבי חבל ארץ נַרבַּתָּה אשר בקרבת העיר קיסריה ויושבי חבל אנטיפטרוס. בבא חיל רומא לוד מצאו את העיר עזובה מיושביה, כי יצאו ממנה כל בני יהודה, אשר עלו אז לחג את חג הסכות או כי שתו ידם עם אמוני העם המתנדבים להלחם נגד צוררי ישראל ורומסיו ונגשיו. גם העיר לוד עלתה בלהב וחמשים הנפשות הנמצאות בקרבה ובניהם ואבותיהם זקנים ונערים הומתו לפי חרב. וקיסטיוס הוסיף להגיח בראש צבאותיו ויגיע עד לשערי ירושלים. בכל הדרך לא נסו היהודים להתיצב נגד הרומאים בחרב שלופה, רק שר גדוד אחד התפרד מהצבא הגדול וינהג את גדודו בארץ הגליל ובני העיר צפורי בנגב הגליל פתחו שערי העיר לפני אנשי צבא רומא ויקדמו פניהם בשלום, כי היו בני צפורי נודעים מאז לבעלי ברית הרומאים ודורשי שלומם, אך גם שם נמצאו קנאים מתנדבים, אשר התגרו בגדודי רומא ויתקבצו על מרומי ההר חַסְמוֹן ממול העיר צפורי ויתנפלו על שר הגדוד ויהרגו מאנשיו מאתים איש, אך חיל הרוכבים להרומאים הקיפו אותם מכל עבר ויכו את היהודים מכת הרג ואבדן ושני אלפים איש נפלו בחרב.

בהגיע השמועה לירושלים כי צבא הרומאים מגיח לעֻמת העיר הראשה וַיֵּחָלצו הקנאים חושים וישימו איש כלי נשקו עליו ויהיו חֲמֻשים וערוכים למלחמה. היום אשר הקריב קיסטיוס לבא עד שערי ירושלים היה יום השבת והקנאים חפצו להוכיח כי גם קדושת השבת לא תעצרם מהתגרות מלחמה באויבי עמם — במרחק פרסה מירושלים תקע קיסטיוס את אהלו ויתברך בלבבו, כי מראה המחנה הגדול יתן אימה בלב המורדים ויצאו לקראתו להנחם על מעשיהם ולהִכָּנַע לפניו. אך הם — הקנאים — לא דמו להִכָּנַע ויתפרצו מן העיר ויתנפלו על מחנה רומא בשצף קצף וחמה שפוכה ויהרסו אל מערכות האויב ובתגרה הראשונה השחיתו לארץ חמש מאות איש ומהיהודים נפלו רק שלשה ועשרים איש (ביום כ״ו תשרי), ולולא חשו הרוכבים לעזרה, כי עתה היתה תבוסת מחנה קיסטיוס שלמה ולא נותר מהם שריד. חיל רומא נסוג אחור אל בית חורן; אז השתער שמעון בר גיורא על חיל רומא מאחור וישם יַּמוּת בצבא המאסף וישלול שלל רב ויבא ירושלימה בתרועת נצחון. ובעת אשר המנצחים

שבו עמוסי שלל ירושלימה ויריעו תרועת שמחה בהלל ותודה לה׳ ישב ק י ס ט י ו ס שלשה ימים בחבוק ידים ולא מצא און בלבבו להשתער שנית על ירושלים, אז שלח א ג ר פ ו ס שני אנשים לקרוא אל המורדים לשלום ולהעיד בם, כי ימהרו להסיר את נשקם מעליהם. ויהי בגשת מלאכי השלום אל החומה ויורו עליהם חצים ומות, האחד הומת והשני נפצע וימלט כל עוד נפשו בו. ביום המחרת סמך חיל רומא שנית על העיר, אז עזבו הקנאים את חלקי העיר הקיצונים, כי בעת ההיא לא היו עוד בצורים ולא יכלו לְהִשָּׂגֵב שם ויתכנסו אל העיר התיכונה ואל הר הבית ויבנו מסביב להם חומות חזקות ובצורות ויתבצרו שם. הרומאים תקעו יתדם בחלקי העיר העזובים ויחריבו את פרוַר העיר ב י צ י ת א, את העיר החדשה ושוק העצים ויפרצו הלאה עד היכל ה ו ר ד ו ס (ביום ל׳ תשרי) ויתקעו שמה את אהליהם. גם למראה האויב הבא בשערי העיר לא נמס לב הקנאים ועל פי עצת ח נ ן ב ן י ו נ ת ן תפשו את הבוגדים, אשר אמרו לפתוח שערי העיר הפנימית לפני הרומאים וישליכום מעל החומה ארצה לרגלי הרומאים, ויוסיפו און ועצמה וירבו להתאזר עֹז ולְהֵחלץ חֲשים. חמש פעמים בחמשה ימים השתערו הרומאים על חומת ירושלים הפנימית ללכדה ברעש מלחמה ובכל פעם הֻכּו אחור ויפלו מהם רבים על ידי היהודים, אשר ירו עליהם חצים ומות מעל החומה. ביום הששי הצליח בידי הרומאים לחתור תחת החומה הצפונית מול בית המקדש ולעשות בה בקיעים. אולם ק י ס ט י ו ס לא חפץ להחזיק בנצחונו להלחם בירושלים עד רדתה, בחשבו למשפט, כי לא נכונה עתה העת לפניו לעשות מלחמה עם גבורים מרי נפש, כי תְּמֻשַּׁךְ המלחמה לאֹרך ימים ועתותי הגשמים כבר קרבו לבא, ואז יכבד מאד להביא מַכֹּלֶת לחילו הגדול, ואם יארכו ימי המצור והיו הרומאים צפוים אלי רעה רבה, בארץ הרים ובקעות, נקיקי סלעים ונקרות צורים, בהתנפל עליהם אויבים אורבים להחרידם ולהלאותם, להדריכם מנוחה ולהכֹּתם חרם אחד אחד. כל אלה ראה ק י ס ט י ו ס וימצא טוב וכשר לפניו לסגת אחור ולשבות ממלחמה עד ימי האביב הבא — זאת היתה מחשבת שר הצבא הרומאי, אך רחוק מאד הדבר לאמר, כי מרך לבבו ויראתו את היהודים הֵמסו את לבבו לסגת אחור משדה המלחמה.

עוד מעט ובני ירושלים ראו את אשר לא פללו לראות: צבאות רומא עולים מעל העיר ושבים ללכת בדרך אשר באו בה, אז התעוררו ויקומו וירדפו אחריהם ויתגרו בם וילחמו עמם מאחריהם ומשני עבריהם ויחרדו את כל אגפיהם, כי לא יכלו הרומאים לעשות דרכם רק במסלה ישרה ובדרך המלך אשר בהעמק או במעברות ההרים ולא בצדי הדרכים המלאים חתחתים ומכשולים, ויפלו מהם רב, וחלליהם כסו את כל הככר אשר במסבי ירושלים, וגם פקידי גדודים רבים נפלו חללים. ברי עמל ותלאה הגיעו צבאות רומא למקום התנותם בגבעה ובבאם שמה ראו עצמם בכל רע, כי מכל עבר ופנה צָצו גדודי היהודים ויקיפו אותם מעברים כארבה לרוב באין מנוס ומפלט; ראה ק י ס ט י ו ס רעה וַיִּבָּהֵל ויפלו פניו ויצו להשליך את כל הכבודה להקל המשא מעל בני חילו, למען ימהרו לצאת למרחב מהמקום אשר הרג ואבדן סביב שתו עליהם מעברים. ויהי כבא צבאות רומא במעברות הרי מצוק אשר במסבי ב י ת ח ו ר ו ן והדבקם הרעה הגדולה

ושם היתה תבוסתם שלמה; נרדפים ונגשים מכל עבר ופנה, מכים ונהדפים התפרדו מערכותיהם ונפוצו גדודיהם ותהי מהומה ומבוסה בקרב המחנה הגדולה ולא מצאו ידים להגן על נפשם. מימינם ומשמאלם התנשאו הרי מצוק הזקופים בשיא חסנם והיהודים ממטירים עליהם מראשי הסלעים פחים ומות וחצים משוחים ברעל. אז נשתה גבורת הרומאים וימהרו לנוס אל בית חורון וכמעט שלא היה להם שריד ופליט לולא הלילה אשר היה עליהם לסתרה מחמת אויב. וקיסטיוס ירא לבל תדבקנו הרעה ביום המחרת, ויעש בערמה, ויולך את היהודים שולל לבל ידעו את דרכו ולא ירדפוהו, ויבחר בארבע מאות איש גבורי מלחמה ויותירם במקום אשר תקע שם אהלו בראשונה, והוא עם חילו הגדול עבר לפניהם בחשכת הלילה; ויסיע את צבאותיו במרוצה וחפזון, עד כי הרחיק ללכת במרחק רב ממקום המלחמה. הבקר אור והיהודים הכירו, כי מִלֵּט קיסטיוס את מחנהו בערמה ויחר להם מאד ויקומו על ארבע מאות אנשי החיל, אשר נשארו למשמר וילחמו בם ולא נותר מהם איש, ויוסיפו לרדוף אחריו עד העיר אנטיפטרוס ולא השיגוהו עוד. אך לעמת זה מצאו שלל רב על הדרך, אשר השליכו מעליהם הרומאים בהֵחָפְזָם לנוס, וימצאו כלי נשק וכלי מצור וכל צרכי מלחמה הרבה מאד ויביאו את השלל והמלקוח ירושלימה לאות־נצחון בתרועה וקול־ששון, ויהיו להם כלי הנשק לעזר ולהועיל במלחמה הגדולה גם אוצר הכסף לכלכלת הצבא וצרכי המלחמה אשר הוליך עמו קיסטיוס נפל בידי היהודים ויקחוהו ויביאוהו לאוצר בית המקדש. ששת אלפים בני רומא עם בני בריתם נפלו על שדה קטל במלחמה נגד היהודים, אשר בזו להם בלבם. גם דגל הלגיון אשר הביא קיסטיוס מאנטויכיא ויֵּחָשֵׁב למבחר לגיונות רומא אבד במלחמה ויחשבו להם בני רומא את הדבר הזה לחרפת עולם.

בשמחה ושירים, במצהלות מנצחים ומנגינות תשועה שבו הקנאים ירושלימה ושמחת עולם על ראשם (ביום ח׳ מרחשון) על הגאלה ועל התשועה. נפשם דרכה עֹז ויקוו כי עוד מעט וישראל יהיה לגוי חפשי בארצו ושבה הממשלה ליהודה כבראשונה; ובהיותם שכורי־נצחון חלמו להם את ימי החשמונאים, כי כאז כן עתה מצאה ידם לרצץ ראש תנין, ולהכות מכה רבה את רומא הכבירה והאדירה אשר משאתה יגורו עמים אדירים וכל גויי הארץ תֻּכּוּ לרגליה. בעיניהם ראו את גבורי יהודה מעופפים את חרבם על ראשי עליזי גאוה ומלמדי נצחון, אשר לשמעם וזכרם ירגזו ויחרדו כל העמים בתבל ארצה. ומה רבה הגאלה והתמורה אשר עברו על העם בששת הירחים (מן י״ז אייר עד ח׳ מרחשין); אז חרדה יהודה מתנופת יד פלורוס האכזר וההולל, ועתה נסו הרומאים מנוסת חרב וחרב גאותם חַתָּה וַתִּשָּׁבֵר! האם לא הֶרְאָם יְיָ נפלאות עתה כנפלאות אשר עשה לישראל בימים מקדם? בעוד היה חסד ה׳ חופף עליהם ועל אבותיהם, ויד ה׳ אשר הושיעתם בימי החשמונאים הן לא תקצר מהושיעם גם היום, ובכן היה דברם אל חכמי ישראל אשר דרשו מהם להשלים עם רומא לאמר: „כשם שיצאנו על שנים שלפנינו ונהרגם, כך נצא עליו ונהרגהו" (אדר״נ פ״ד) והשנים האלה המה: מיטיליוס וקיסטיוס, אז דמו הקנאים, כי להם המשפט לתת לבוגדים ומרשיעים את כל דורשי השלום, על כן לא נשמעו דבריהם

בימים ההם וקול מליהם נחבא, כי היו כל בני העם שכורי נצחון וישגו בששון ישעם. כל בני העם דבקו בראשי הקנאים ודורשי השלום לא נועזו להשמיע עצתם ברבים. רבים מהגוטים אחרי רומא ודורשים בשלומה יצאו מירושלים בסתר, גם אחי אגרפוס: האחים שאול וקוסטובר, שמו להם סתר פנים, בפיהם דברו שנאה לרומא ובקרבם חִכּו לעת מצוא להוכיח דעת את הרומאים, כי ידם לא היתה בהמרידה והמה אך לשלום והכנעה ידרשו. שני האחים הנזכרים יצאו — בעצת קיסטיוס — לארץ יון לראות שמה את נירון קיסר, למען בקש סליחתו והראותו דעת, כי רבים בין היהודים אשר קרבת רומא יחפצו וטובה ושלומה ידרשו כל הימים, ורק קנאים ונלהבים הצליחו להוליך שולל את העם ולהלהיב את רוחו להרים נס המרידה בארץ. אך הדברים האלה היו ללא־אמת, מזרם המרידה נסחפו אז כל פנות העם ומפלגותיו, ורוח הקנאה לחפש ודרור, לערוץ ממשלת־עם־נכר מיהודה, עברה בכל הארץ ותנוח גם על שרידי האסיים הנזירים, אשר נשארו אמונים להתורה המקובלת, אף כי נשמרו מדם, וחרב ומלחמה היו מני אז תועבת נפשם — גם החסידים האלה נלוו אל מערכות הנלחמים, גם השמרונים צרי יהודה מאז ומעולם, שכחו שנאתם הישנה ויתנו ידם אל היהודים להלחם יחד בשנואי נפשם בני אל נכר הארץ, רק היהודים בני ברית החדשה, בחפצם לְהִבָּדֵל מעדת ישראל, בעצם ימי המהפכה הקימו עדות בעדתם לאמר: על פי חפץ עליון עליהם לצאת עתה מירושלים וללכת לגור במושבות הגוים היושבים בעבר הירדן מזרחה, (הסופר אבי הכנסיה הנוצרית איזיביוס בספרו „דברי ימי הכנסיה״).

ובירושלים רבתה אז התנועה והתכונה ופניה מאז לא היו לה עוד. בכל עבר ופנה נראו חרשים עושים כלי נשק ומכינים צרכי מלחמה, ויתחמשו בני ירושלים ויאזרו חיל וַיִּכּוֹנוּ ליום קרבות. בני הנעורים למדו ידיהם לקרב ויכינו צעדיהם לעמוד במישור במערכה, ויתאמצו להביא אל קרבם דעת תכסיסי מלחמה למען יוכלו עמוד בפני הרומאים מְלֻמדי נצחון ואנשי מלחמה מנעוריהם. גם את חומת ירושלים שבו ויבצרו ויחזקו כל בדק למען תוכלנה עמוד בפני הצר בשובו שנית להבקיע אליו את העיר הראשה. וביותר חזקו את החומה אשר בקרן צפונית מערבית בקרבת הפַּרְוָר ביצתא. המקום, אשר החל אגרפוס הראשון לבצר ולא כלה; מפני כי המקום ההוא היה „מקום התורפה״ והעיר נוחה לְהִכָּבֵש משם (עיין שבועות כ״ב). — ומכל קצות הארץ נשמע קול אדיר וחזק לכל אמוני יהודה לצאת בחרב נֹקמת נגד הרומאים אויבי יְיָ וישראל עמו ויכוננו להם המתקוממים ראשי ועדים, להכין כל הדרוש להמלחמה הכבדה העתידה להתפרץ בזעף אף ושצף קצף. גם בני ישראל יושבי הארצות הרחוקות מיהודה — התעוררו לעזור את אחיהם דורשי הדרור השואפים לפרוק מעליהם על מלכות רומא ותהי התכונה רבה וגדולה.

ומדברי הימים ההם הגיעו לנו רק ידיעות מעטות ומקוטעות על דבר הסדרים והמשטרים אשר שמו אז קנאי הלאום ביהודה אחרי נצחונם את צבאות רומא. ובהדברים המעטים והסתומים האלה אין די בָּאֵר כמה שאלות אשר אין להן פתרונים וגם אין בידינו לברר ערך הדברים והתקנות האלה. כי זה האיש

יוסף בן מתתיהו הכהן, אשר הוסב שמו אחרי כן בשם מחריבי בית המקדש ומשביתי החסן הלאומי ביהודה פלַאוְיוס, הראש והראשון בסופרי דברי ימי יהודה בתקופה הזאת, מְתַקֵּף נטיתו לרומא ומלכות הקיסר מגנו ומשגבו, הוציא את כל רוחו בדברו על דבר המרד ויחפא דברים אשר לא כן על ראשי המורדים ויחשה מטוב ולא הזכיר דבר מכל המעשים שנעשו לחזק רוח הלאום בקרב בני יהודה. אין ספק, כי בימים ההם חזרה עטרת הסנהדרין ליושנה ולכבודה הראשון; ובאין שלטון אחר בעם, היו בידי בית דין הגדול העז והמשרה המדינית, וכל דברי ההנהגה במערכות השלטון היו נחתכים על פיו. נשיא הסנהדרין היה רבן שמעון בן רבן גמליאל הזקן דור רביעי להלל הזקן. איש רב תבונות ורב פעלים, אשר גם אנשי־ריבו לא חשכו ממנו כבוד ותהלה וכו שמעו ראשי המורדים לעצתו ויעשו ככל אשר הורם, כי אז אולי היתה אחרית טובה להמלחמה ולישראל היתה עוד תקומה בארצו. ככל אנשי מעשה כבירי לב ורבי־פעלים היה ממעט בדבור ויהי מחריש ומתבונן, מתון וזריז לעשות כל דבר בעתו ופתגמו היה: „לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה וכל המרבה דברים מביא חטא" (אבות פ"א משנה י"ז). רבן שמעון בן גמליאל לא נמנה בעדת הקנאים הנלהבים, אף כי יעץ מלחמה וגם האיץ בעם לעשות מלחמה בתחבולות, ובכבוד נשיאותו ותפארתו על פני כל העם נתן תקף ועֹז לכל מפעל כביר ומעשה רב עלילה לכונן את המרד אל תכלית טובה ורצויה. בימים ההם שבו בתי דינים שבירושלים לדון דיני נפשות, הדינים שנתבטלו זה כארבעים שנה, כאשר „נטלו דיני נפשות מישראל" מטעם נציבי רומא בסוריא (עיין ירושלמי סנהדרין פרק ארבע מיתות כ"ד ע"ב. שפ"ר). והימים האלה – ארבע שנים לפני החרבן – היו ימי תגברת השנאה אל בני הנכר, ואז קימו וקבלו עליהם הפרושים הגזרות והאסורים הרבים להבדיל בין ישראל לעמים ותלמידי בית שמאי בקנאתם כִּוְנוּ את השעה להגדיש הסאה ולבנות מסביב להיהדות חֵל וחומת נדרים וסייגים ומלאות אחריהם. וכבוד הנשיא רבן שמעון היה גדול מאד בימים ההם, עד כי הטביעה ממשלת העם אשר קמה אז ביהודה מטבעות עבריות וחקוקה עליהן הַכְּתֹבֶת: שמעון נשיא ישראל. ובהכח לדון דיני נפשות השתמשו אז בעדותו של התנא רבי אליעזר ברבי צדוק שבימיו (בהיותו תינוק) שרפו בת כהן שזנתה, מעשה שהיה סמוך לחרבן הבית 1). כמו שבארנו כבר מצאו להם קנאי בית שמאי אז את שעת תגברת השנאה והקנאה הלאומית נכונה לחפצם, לגזור גזרה אחת גדולה ורחבה הכוללת בקרבה שמונה עשר דברים, שהם גדרים וסיגים לבל יוספו עוד בני יהודה להתחבר לעמי הנכר ולְהִבָּדֵל מהם הבדל גמור. על הדברים האלה נתנו חכמי הפרושים השמאים נפשם עליהם והעם קִיֵּם וקִבֵּל את דבריהם לשמרם ולעשותם 2).

1) בסנהדרין נ"ב: ובירושלמי שם כ"ד. הסמ"ג במצות ל"ת: אחריו הגאון בעל סדר הדורות מחליטים כי ראב"צ היה כהן וראה חרבן הבית ועיין שם באריכות. ופליאה נשגבה על רש"י שמפרש דברי המשנת בתשובת החכמים על דברי ראב"צ לאמר: מפני שלא היה בית דין של אותה שעה בקי צדוקין היו וכו' בעוד כי להצדוקים לא היו אז יד ושם בהנהגת המדינה אם לא שנאמר, אשר המעשה אירע בשלשת החדשים, אשר שמש חנן הצדוקי בכהונה גדולה והוא דחוק מאד. ופירוש רש"י במקום הזה נדחה ג"כ מדברי הירושלמי שאמרו לו לראב"צ תינוק היית ואין עדות לתינוק וצ"ע. שפ"ר

2) הדרוש על תכונת „שמונה עשר דבר" ארוך מאד ורב הענין לכל מתחקה אחרי

אחרי הִנָּגֵף חיל קיסטיוס פרצה שנאת הנכרים עובדי האלילים הנמצאים בארץ ישראל וסביבותיה אל היהודים לבלי חק ותעבור כל גבול הגוים. בפחדם לבל יקומו עליהם היהודים ראשונה להכחידם מן הארץ נועדו נוסדו יחד – הרומאים, היונים והסוריים להשתער על היהודים בחרב נוקמת ועברת זדון, להתנקש לנפשם ולרצחם חרש בכל אשר תמצא ידם. בני הנכר בדמשק גם הם חשבו מזמה להשמיד את היהודים, אך הסתירו מחשבתם ולא השמיעו אותה על דל שפתותיהם, לבל ישמעו זאת נשות חיקם, וכל בנות דמשק בעת ההיא דבקו בהיהדות ולב כל השרות הכבודות שבעיר היה טוב על היהודים, לכן עשו בני דמשק במרמה וימשכו את היהודים במזמות און, כי יבאו אל בית הגימנאזיום ובבאם סגרו בעדם את הבית ויגירום על ידי חרב, ויהי מספר המומתים אלפים איש (מלחמות היהודים II, כ׳ ב׳). הֲרֵגוֹת כאלה ומעשי רצח והתנקשות בנפש העלה עוד יותר אף הקנאים ותבער בם אש הנקמה, ויחר לכל עם יהודה כאשר נשמע הדבר, כי עברה הרעה על קהלות ישראל, אשר דבר לא היה להם עם ראשי המרד בירושלים ויהי לבם שלם עם רומא ובקרבתה חפצו, ובכן לא אחרו הקנאים לעשות נקמות בגוים ככל אשר מצאה ידם ושנאת הגזע

הלך־רוח העם הישראלי בהשנים האחרונות לפני הנתשו מארצו ואבדן חסנו הלאומי — חכמים רבים נתחבטו בהלכה זו, ומן ימות התלמודים בבלי וירושלמי עד ימי חוקרי תולדתנו הגדולים בדורנו כהרב המחבר, הח׳ ר״ז פראנקל וראהו״ו בספר „דור דור ודורשיו״, החכם שי״ר וכו׳ לא נמצאו דברים ברורים ומפורשים בדבר י״ח דברים „או י״ח גזרות״, אמנם בכדי שלא להעמים על רוב הקוראים המבינים שאין לבם הולך לטיל בארוכה בברור השאלה הזאת, אברר לראשונה, לפני הביאי תמצית דברי הרב המחבר ודעות מתנגדיו,ראשי הענינים שבהם נראה הרב המחבר כמחדש דברים,שבאמת רובם יסודתם בדברי הקדמונים: עקרי החדשות אשר ישמיע לנו המחבר הם: א) תחת חנניה בן חזקיה, אשר אליו ייחס התלמוד בבלי (שבת י״ג) את כתיבת מגלת תענית ובעליתו גזרו שמונה עשר דבר יחליט, כי הגירסא הנכונה היא: „אלעזר בן חנניה בן חזקיה״ הוא אלעזר ראש הקנאים והמנצח על המורדים הראשונים: ב) המחבר מחליט: כי „שמונה עשר דברים״ אינם ההלכות השנויות במשנה שבת פ״א או המובאים בתוספתא וירושלמי, הלכות שרובם הם עניני טומאה וטהרה או איזה דינים בהלכות שבת, כי אם גזרה אחת היא: להבדל מבני הנכר והיא כוללת בקרבה שמונת עשרה גזרות אשר מנה רבי שמעון בן יוחאי בירושלמי כמו שיבואר להלן. ג) זמן הגזרה והישיבה בעליתו של אלעזר בן חנניה (או חנניה בן חזקיה לפי הגירסא המקובלת) מגביל הרב בארבעת השנים לפני חרבן הבית סמוך לנצחון היהודים על צבא רומא הגדול, כאשר זחה דעתם עליהם, והקנאה הלאומית התגברה — מן חוקרי דברי ימינו ההולקים עליו ומקדימים את עת גזרת שמונה עשר דברים לזמנו של אגרפוס הראשון או סמוך לו הוא רק הראו״ו בספרו „דור דור ודורשיו״ אך ההגיון התולדי וההשקפה הבהירה על השתלשלות המעשים הדברים מכריעים לצדקת הרב המחבר ומשפטו הנוסד על צרופי־מאמרים מדברים בשפה ברורה, כי השערתו היא החלטה מדעית ויש לה על מה שתסמוך.

ואלה דבריו בההערה הגדולה 26 №

„היחס בין חומרי בית שמאי והגדרים שגדרו להבדיל בין ישראל לעמים ובין קנאת אמוני העם להלאום הישראלי ושנאתם לרומא וכל בני הנכר, היחס הזה מבצבץ ועולה מכל המעשים והדברים שהגיעו אלינו מימי התקופה רבת העליליה. אמנם החלטתי זאת נתנה יד לחולקים עלי לאמר כי נוטה הנני מהמקובל ומוסכם עד היום ובכן הנני מוצא חובה לנפשי לברר דברי ולהוכיח צדקת משפטי. מקור הדברים הוא במשנה שבת פ״א לאמר: ואלו מן ההלכות שאמרו בעלית חנניה בן חזקיה בן גרון כשעלו לבקרו נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל ושמונה עשר דברים גזרו בו ביום״. לעמוד על עיקרה של משנה זו עלינו לברר שלשה דברים: א) תכן שמונת עשר הדברים טיבם ומהותם. ב) זמן הגזרה האחת הכוללת בקרבה שמונה עשרה גזרות או שמונה עשר דברים כמשמעם וסבות הגזרה. ג) שם האיש אשר בעליתו מצאה לה מקום הכנסיה הנפלאה הזאת, שרבו בה בית שמאי על בית הלל ובזעם הוכוחים „היו הורגים בהם״ „ובאים עליהם בחרבות ורמחים״, כנסיה דתית יחידה במינה בכל דברי ימי ישראל וביותר וכוחי התלמודיים שעליהם נאמר והאמת והשלום אהבו, אנסה נא למצוא תשובה על שלשת השאלות האלה.

התכן. התלמוד בבלי נתקשה בהלכה זו ועל השאלה: „מאי ניהו שמונה עשר דבר?״ לא

וקנאת הדת מלאו כל ישראל ורחבו ונסבו גם מעל לגבולותיה · אז נמלאה מלכות רומא מלחמות ותגרות בין יהודים „ואומות העולם". והקנאים שביהודה החלו למד במדה אחת את כל העמים, אשר לא מבני ישראל המה, כי ראו אשר היונים, הסוריים והאלכסנדרונים תוקעים כף וכאיש אחד חברים יעמדו לימין הרומאים לעשות רצון הקיסר, ויחשבום בצדק לשונאיהם האכזרים והמסוכנים,

---

נמצאה תשובה מספקת בכל הסוגיא הגדולה הזאת, גם הירושלמי וגם האחרונים נתחבטו בשמועה זו ולא יכלו לבררה (עיין תוספתא שבת פ"א, בבלי וירושלמי. הרמב"ם בפירוש המשנה, בעל המאור על האלפסי ודברי הגאון בעל תוספות יו"ט בבאורו על הרא"ש). *) הלכות רבות מונים שני התלמודים בכלל י"ח דבר ובירושלמי נמצאות שלש פעמים י"ח הלכות (עיין ירושלמי שבת פ"א דף ג' וד') ובכדי לעשות פשרה בין ההלכות אמרו: י"ח גזרו, בי"ח נמנו ורבו ובי"ח נחלקו מבלי לברר איזה גזרו ובאיזה נחלקו. אמנם המנין הבטוח והנכון הוא הנאמר בשם התנא הקדמון אשר חי ופעל סמוך לזמן המעשה רבי שמעון בן יוחאי, והוא המונה י"ח דבר לאמר: „בו ביום גזרו. 1) על פתן, 2) על גבינתן, 3) על יינן, 4) על חומצן, 5) על צירן, 6) על מורייסן, 7) על כבושיהן, 8) על שלוקיהן, 9) על מלוחיהן, 10) על החילקה, 11) על השחיקה, 12) על הטסני, 13) על לשונן, 14) על עדותן, 15) על מתנותיהן, 16) על בניהן, 17) על בנותיהן, 18) ועל בכוריהן — והנה שתים עשרה הגזרות הראשונות הן על מאכלי הנכרים—מיני מזונות ומשקים והששה האחרונים הנה הדברים הנהוגים בחברת אנשים לרעיהם שיש בידם להביא את הכתות והלאומים השונים לידי התקרבות והצד השוה שבכל הגזרות האלה הוא בנין קיר וחומת ברזל מבדלת בין בני הנכר ועם ישראל; במלת „מתנותיהן" יש להבין החק שלא לקבל מבני הנכר נדרים ונדבות לבית המקדש, וכידוע היה דבר אלעזר בן חנניה בן חזקיה ראש הקנאים לבטל קרבן התמיד בעד שלום הקיסר ורבי זכריה בן אבקולס השמאי הסכים לדבריו (עיין גטין נ"ה). באופן כזה הננו מוצאים טעם בדבר הקנאה הגדולה והיתרה וההתלהבות הלאומית בעת הגזרה בסוד הכנסיה הזאת, עדי בא הדבר למלחמה ושפך דם בין בית שמאי לבית הלל, בהיותה גזרה מדינית ולאומית והוצאת רוח הקנאה היתרה.

---

*) בדברי הגמרא בבלי במקום הזה לא מצאו כל המפרשים את ידיהם ואחרי כל המשא ומתן נשארה המשנה בלתי מפורשת ומבוארת כל צרכה: אביי ישאל את רב יוסף: אלו תנן או ואלו תנן, כלומר אם הדברים ואלו מן ההלכות וכו' מוסבין על הדינין האמורים בהמשניות שלפני המשנה הזאת, או אלו תנן — שהתנא מתחיל עתה למנות את הדינין המפורשים למטה לאמר שהם בכלל שמונה עשר דבר והגמרא מחלטת: „ואלו תנן" ובכן הדינין: אין פולין ואין קורין וכו' הם בכלל י"ח דבר. אך התוספתא במקום הזה אומרת: בו ביום אמרו כל המטלטלין מביאין את הטומאה בעובי המרדע וכו' נמנו ורבו ב"ש על בית הלל; בו ביום אמרו השוכח כלי תחת הצנור וכו' ובכן נראה שהיא מפרשת את הדברים בנוסחת „אלו" ומוספת למנות הדינים שנתקבלו „בו ביום". הירושלמי יאמר: תני י"ח דבר גזרו, בי"ח דבר רבו ובי"ח נחלקו. הערבוביה הזאת מכרחת אותנו להחליט. כי גזרה אחת בתכונה אחת ולמטרה אחת נגזרה, הכוללת בקרבה שמנה עשר דברים, ובו ביום היו דנים גם על ענינים אחרים שאינם נכבדים כגזרת י"ח דבר ובהם רבו בית שמאי על בית הלל ובי"ח נחלקו, כלומר לא עמדו כלל למנין ונשארו הדברים בלי הכרעה — ובכן מוכח שגזרת י"ח דבר נעשתה בלי שאלת פי בני בית הלל היא הגזרה הכללית להבדל מן הנכרים בשמונה עשר דברים, והמספר הזה נתן יד לדורות האחרונים לבקש אותו ביתר הדינים שדנו עליהם „בו ביום" מבלי שום לב (כל החכמים מלבד ר"ש בן יוחאי) אל הגזרה האחת, ובשביל זה נסתבכו בהמון ספקות, עד כי יחסו לשמונה עשר דבר גם את גזרת הטומאה על ארץ העמים, שהיתה פ' שנים מקודם, ומבלי המצא להם המספר י"ח צרפו לו גם את ששת הדברים שפורפים עליהם את התרומה (עיין כל הסוגיא מן דף י"ב עד ט"ז בשבת) ובכל הדקדוקים והחפושים לא נמצא להם המספר י"ח עד שאמר אביי נוותאה: „פתן שמנן ויינן כלן מי"ח דבר הם", ובכן נראה ברור שההלכות בעניני טומאה וטהרה ושבת וכו' הם מאלה שנמנו ורבו או שנחלקו בהם „בו ביום" ורק גזרה אחת שהיא בת שמונה עשר דבר — והיא להבדיל בין ישראל לעמים נגזרה ע"פ בית שמאי באותו היום והיא — הגזרה המדינית והלאומית הזאת -- היא שנתנה יד למלחמת תנופה בין שני בתי התורה ועליה מוסבים דברי החכמים שהיה היום הזה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, ואליה מכוונים דברי ר' יהושע בן חנניה לאמר: בו ביום מחקו סאה. כי היו שמונת עשרה הדברים בעיני בית הלל לגזרה שאין הצבור יכולים לעמוד בה.

ויחשבו מחשבות להרחיק את היהודים מחברת בני הנכר, ויחשבו גם להם לצדקה להגדיש את הסאה, בכדי לחזק האמונה, לפי דעתם והלך רוחם, וירבו לגדור גדרים להבדיל בין ישראל לעמים • ויגזרו גזרת שמונה עשר דברים: על פתן על שמנן, על יינן וכו׳ להִנָּזֵר מן הגוים במאכל ומשתה ונוסף לזה גזרו על לשונן (לשון יונית), על עדותן (שיהיו פסולים לעדות), על בניהן

והנה אם יתפוש עלי איש לאמר שהחלטתי זאת נוטה ממשמעות הסוגיות בשבת ויתר המקומות בש"ס אף אני אשיבהו, שאין ההחלטה הזאת חדשה וכבר קדמני גדול מגדולי הקדמונים והוא הראב"ן (רבנו אלעזר בר נתן ממיינץ בעל התוספות וחברו של רבנו תם) בספרו אבן העזרי צד ס"ב באמרו: י"ח דבר גזרו מפורש בירושלמי: תני רבי שמעון בן יוחאי גזרו פתן א׳, שמנן ב׳ וכו׳ וכו׳ ומונה והולך עד שמונה עשר, רק יש חלוק בין דבריו לדברי הירושלמי שמשמיט את הגבינה ומונה את השמן — בעוד אשר השמן היה איסור ישן כמבואר בכמה מקומות בפלאוויוס וכאשר נבאר עוד בהמשך הדברים.

על דבר זמן הגזרה של י"ח דבר וסבותיה הנני לבאר: א) אף כי אין בידינו לקצוב זמן מוגבל ומסומן לדעת ראשית שנאת הגוים והתפתחותה, אך ההגיון ההיסתוריי מחייב אותנו להחליט כי האיבה האיומה הזאת הגיעה למרום קצה אחרי נצחון היהודים על הרומאים ובעלי בריתם הנמצאים בלגיונות קיסטיוס — כארבע שנים לפני החרבן — אז פרצה שנאת הגזע והלאום בחמה שפוכה ותהי מלחמת האזרחים נפוצת בכל ערי ארץ ישראל וסוריא, אשר שם ישבו יהודים ובני עם נכר, אז מצאו הקנאים העת נכונה להעמיק ולהרחיב את החומה המבדלת בין ישראל ובין אומות העולם ויגזרו גזרת שמונה עשר דבר. ב) ההוכחה השנית על דבר זמן הגזרה היא, כי רבי יהושע בן חנניה שהפיץ תורתו אחר החרבן, ובנעוריו שמש את רבן יוחנן בן זכאי, וראה בעיניו את הקורות את עמו לפני החרבן ידבר על גזרת „י"ח דבר" כעל מעשה הנעשה בימיו ולעיניו ויתן דופי בהגזרה לאמר (תוספתא שבת פ"א וירושלמי שם) „והיה היום ההוא קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, רבי אליעזר (השמותי) אומר בו ביום גדשו סאה (לאמר כי הגזרה היתה סבה לחזוק הדת הלאום), רבי יהושע (מתלמידי תלמידו של בית הלל) אומר בו ביום מחקו סאה. ומפרש רבי יהושע את דבריו, משל לחבית שהיא מלאה שמן ואתה נותן לתוכה מים, המים מפזרים את השמן. כלומר שהגזרה הקשה הזאת שאין הצבור יכול לעמוד בה הביאה לידי רפיון רוח הדת והלאום וגרמה שרבים יבעטו גם בעקרים ויסודות— על כל פנים שני התנאים רבי אליעזר ורבי יהושע מדברים בי"ח דבר כמעשה שנעשה בימיהם וזה אי אפשר רק בהשנים הסמוכות להחרבן ובהרגעים שחרב האויב לא עופפה על ראשם ועת כזאת היא רק הזמן שבין נצחון היהודים על קיסטיוס גלוס עד ראשית המלחמה השניה ביהודה וגליל על ידי אספסינוס וטיטוס, ובהעת הזאת נעלו הרומאים מעל ירושלים ולא נותר רומאי אחד בכל ארץ ישראל עד אשר נתחדשה המלחמה שלש שנים אחרי כן. ג) ההוכחה השלישית על זמנה של הגזרה היא, כי גזרת גבינה של נכרים (המנויה בכלל י"ח דבר במנינו של רשב"י) נקראת גזרה חדשה" בפי רבי ישמעאל ורבי יהושע (עיין ע"ז דף ל"א ובירושלמי שם נאמר על הגבינה „מפני שבקרוב אסרוה". ד) בין י"ח דבר נזכרה ג"כ גזרת „מתנותיהן" והכונה גלויה לאסור נדרים ונדבות מן הנכרים להקריב במקדש, כתקנת ראש הקנאים אלעזר בן חנניה ור׳ זכריה בן אבקולס כמבואר. ה) וההוכחה האחרונה הכי נכבדה לצופה ומביט אל תוך המעשים בתולדות עם ועם: ברור הדבר כי הכנסיה שהיתה בעלית חנניה בן חזקיה (או אלעזר בן חנניה בן חזקיה) נשאת עליה חותם כנסיה שהיא לשם קנאה דתית ולאומית המלהבת את הרוחות ומרעשת את הלבבות. כאמור היה דבר בני בית הלל איזה שנים אחרי כן שהיום ההוא היה קשה כיום שנעשה בו העגל, והירושלמי מוסיף לאמר: שמונה עשר דברים אין כל גדול מבטל שעמדו להן בנפשותיהם וכל דבר שבית דין נותן נפשו עליו סופו להתקיים ככה שנאמר למשה בסיני; עוד יספר הירושלמי: בית שמאי עמדו להן מלמטה והיו הורגין בתלמידי בית הלל, ובבבלי שבת י"ז ע"א נאמר: „נעצו (השמאים) חרב בבית המדרש ואמרו הנכנס יכנס והיוצא אל יצא, ויוסף הירושלמי לספר: „ששה מהן (מתלמידי בית הלל) עלו והשאר עמדו (השמאים) עליהם בחרבות ורמחים". קנאה גדולה כזאת במלחמת תנופה וזרוע חשופה לא היתה בכוד חכמי תורה גם ע"ד ענינים יותר גדולים ונכבדים מאיזה הלכות בהלכות שבת כמו אין קורין ואין פולין וכו׳ או דיני טומאה וטהרה ובכל עת היו מקימים (כעדות המשנה ביבמות) בעצמם והאמת והשלום אהבו. אין זאת כי המחלוקת היתה על דבר הליכות עם יהודה עם בני הנכר ולא בעת שלום כי אם בשעת חרום נעשה המעשה הגדול הזה; ואין עת נכונה למאורע כזה רק בארבעת השנים בין נצחון היהודים ובין מצור ירושלים ע"י אספסינוס וטיטוס שאז היו הקנאים שכורי נצחון ומלאי קנאה לאומית. — הדורות „האחרונים הביטו על המאורע כעל אחת המאורעות הרעות ויום שבר וצרה לבית יעקב ויום תשעה באדר נגזר תענית שנחלקו בו בית שמאי ובית הלל והדברים מוכיחים כי לא על המחלוקת בכללה הכונה, כי אם על מחלוקת ידועה, בזמן ידוע לרגלי מעשה רב עלילה בדברי הימים כבירי התוצאות האלה.

אחרי הדברים האלה עלינו רק לברר ג) את שם האיש אשר בעליתו מצאה מקום הכנסיה הנפלאה הזאת. במשנה שבת נק־א בשם חנניה בן הזקיה בן גרון והגמרא (בבריתא שם)

ועל בנותיהן וכו׳ – כל אלה דברים הנוגעים לחיי המשפחה והחברה והקבוץ המדיני · אמנם לא כל הגזרות היו חדשות ורבות מהן היו נהוגות כאומה מכבר, אך הכנסיה בעלית אלעזר (או חנניה) נתנה להגזרות יתר תקף ועז ויקבלו עליהם לשמרן בשמירה יתרה ככל חקות התורה המקובלת ·

בימי שאון הרוחות וסערת המרד, בנוח רוח עז וגבורה על עם נגש ונענה

תאמר, כי הוא וסיעתו כתבו מגלת תענית „מפני שהיו מחבבין את הצרות״. אך בההוספה למגלת תענית ובסדר הדורות הנוסחא היא אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון וסיעתו כתבו מגלת תענית, וביתר המקומות אנו מוצאים רק זכר התנא אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון כאמור במכילתא (פרשת יתרו ז׳) אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת שתהא זוכרהו מאחד בשבת אם נתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת (כדברי ב״ש מחד בשביך לשבתיך, ביצה ט״ז), ובספרי פרשת כי תצא, וילקוט נביאים שפ״ג אנו מוצאים אלעזר בן חנניה — איפה לפר וכו׳, ובמסכת שמחות פרקו׳ הננו מוצאים הדברים האלה: ונעשה באלעזר וחנניה (צ״ל בן חנניה) ובחזקיה (צ״ל בן חזקיה) בן גרון שאבד לו ספר תורה לקוחה במאה מנים (עיין תוספת דברים ממני בסוף ההערה. שפ״ר) והדבר רגיל בספרי התלמוד והקדמונים במנין הדורות להשמיט איזה שמות, ולחזק ההשערה מצינו להקדמון בעל הלכות גדולות האומר בהלכות סופרים: „זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו מגלת בית חשמונאי (ספר המכבים הראשון) ועד עכשיו לא עלה לדורות (כלומר שאבד ברבות הימים) והם כתבו מגלת תענית בעליתו על ידי (אלעזר בן) חנניה בן חזקיה — מזה יוצא אשר לדברי בה״ג גם מגלת תענית נכתבה בעליתו, ואף אם גם עתה כבר יוצא לנו ברור שתחת חנניה צ״ל אלעזר בן חנניה וכו׳ ושאלעזר מבית שמאי הוא אלעזר ראש הקנאים, הוא המפקד צבאותם, המנצח חיל הרומאים, המכחיד את הסיקריקים מן הארץ וברוח הקנאה החזקה אשר נחה עליו ועל „סיעתו״, קנאה לאומית נלהבה היה הגוזר גזרת י״ח דבר, הכותב מגלת תענית והכותב או המכנים בכלל ספרי הקדש את ס׳ החשמונאים הראשון שהיה כתוב לראשונה עברית למטרה לאומית ואבד מאתנו ברבות הימים ג״כ. והנה אע״פ שכמעט אין הדברים צריכים חזוק הנני בכ״ז להביא איזה ראיות מוכיחות על צדקת משפטי בדבר אלעזר בן חנניה בן גרון שהוא אחד עם אלעזר ראש הקנאים והן:

א) יוסף בן מתתיהו יספר, כי אלעזר ראש הקנאים גזר שלא לקבל קרבנות מהנכרים והגזרה הזאת כלולה בגזרת שמונה עשר דבר „על מתנותיהן״ כמדובר.

ב) גם השם „חזקיה״ נמצא במשפחתו אלעזר ראש הקנאים ואחי חנניה הנכבד בין גדולי הכהנים והוא היה מדורשי השלום, יקרא יוסף בן מתתיהו בשם חזקיה (במלחמות II, ט׳ — י״ז) ובכן יש לשער כי גם אבי אביו נקרא בשם חזקיה — גם יספר פלאוויוס, כי חנניה היה עשיר גדול וכנראה חזרה העשירות על האכסניה שלה במשפחה זאת ולאלעזר בן חנניה וכו׳ אבד ס״ת במאה מנים. הן אמנם חנניה היה ראש המתונים והנוחים אשר דרשו מנוחה ושלום עם רומא ואלעזר היה ראש הקנאים –– אך בעתותי מלחמה יקרה שאב ובנו איש ואחיו יפרדו לשתי מפלגות מדיניות.

אלה הם דברי הרב המחבר ביסודם בקצור והשמטות הדברים שאינם נוגעים לעצם הענין. והנה החכם יוסף דערנבורג בספרו — essai sur l'histoire de la Palestine מסכים לדעת הרב המחבר, כי בעל גזרת י״ח דבר הוא אלעזר בן חנניה אך עוד חוכך בדבר אם הוא אחד עם אלעזר מצביא הקנאים הנודע בדברי ימי המלחמות — ומשאיר השאלה הזאת בלי הכרע, אך הרב רא״ה ווייס בספרו דור דור ודורשיו (ח״א צד 187) חולק עליו כן בהגבלת הזמן של גזרת י״ח דבר וכן בדבר התיחסות הגזרה לאלעזר בן חנניה וההחלט שהוא אלעזר ראש הקנאים, אמנם השגותיו אינן סותרות בנינו של הרב המחבר. הוכוח ע״ד קדמות גזרת השמן של נכרים אינו ענין כלל לענינו וגם המחבר לא קבע מסמרות בדבר אם היתה גזרת השמן חדשה או ישנה. והנה מצינו ג׳ פעמים בש״ס ספרי ומכילתא אלעזר בן חנניה וג׳ פעמים חנניה בן חזקיה, ואם באנו לשבש ולהגיה, הלא יותר נוח לנו לאמר שנשתמטה המלה אלעזר בג׳ מקומות מאמור, כי בג׳ מקומות נשתרבבה המלה אלעזר בטעות; ומלבד זה מצאתי סיוע גדול לדברי הרב המחבר בדברי אחד קדוש רבנו הגדול הגר״א מווילנא, אשר זה דרכו להורות הלכות גדולות בהגהה אחת קטנה, ורבנו זה בהגהותיו למסכת שמחות — שהוא מגיה ממש אות באות כדעת הרב גרעטץ — ועל הדברים מעשה באלעזר ובחנניה ובחזקיה בן גרון, יגיה הגר״א ויאמר: צ״ל אלעזר בן חנניה, בן חזקיה בן גרון. ובהגהת הגר״א הזאת תתחזק דעת הרב המחבר בכללה וראויה היא להתקבל להלכה פסוקה לכל חקרי קדמוניותנו. — והנה הארכתי בשמועה זו ויצאתי מגדרי במלאכתי בספר הזה. כי רואה אני את דברי הרב המחבר כהצלת כבוד חז״ל מלעגי מתלוצצים האומרים: במה עסקו אבות העולם בשעה שרעשה הארץ תחת יושביה ואנית הלאום חשבה להשבר, כדבר ראש משוררי עמנו באחד משיריו: והיתה זאת לנו לעדה, כי גזרת י״ח דבר היתה גזרה מדינית וע״פ הלך רוחה של מפלגה הגדולה והנכבדה בעם, אמוני העם הפטריוטים, היתה גם גזרה נחוצה לשעתה, גזרה מדינית ולאומית בתמונה דתית, ואם בני בית הלל לא הסכימו עליה. לא לנו המשפט להחליט עתה למי משניהם הצדקה, ואין כאן מקום להאריך עוד. שפ״ר.

לשבור מוטות על זרים, המה גם ימי תִּגְבֹּרֶת קנאת האמונה והלאום, הדת והלאומיות תתלכדנה והיה לרגש אחר ולהבת שלהבת בלב אמוני העם לדרוך נפשם עֹז, לאמץ זרועותם ולתת בידם חרב נוקמת נגד בני הנכר מחבלי ארצו ומורשת בית אבותיו, שתי הקנאות האלה בהתלכדן והיו לרגש אחד, שנאה רבה ועצומה לבני הנכר הולידו את הגזרות והגדרים, אך גם אז נמצאו מתונים מטיבי ראות ומחשבי קץ המעשים האלה ותוצאותם, והמה היו בני בית הלל הנוחים והעלובים; הם לא ראו אחרית ותקוה טובה מקנאת לאם נפרזה, קנאה המוסכת רוח עועים גם בלב זכי הרעיון עד כי לא ידעו מעשה וחשבון למפעליהם. דעתם לא היתה נוחה מהחקים והגזרות המבדילים בין ישראל לעמים במדה יתרה מהחקים האמורים בתורה, ויראו בשמונת עשר הדברים „גזרה שאין הצבור יכולים לעמוד בה" ויחליטו, כי ברבות הימים ונהפכו הגזרות האלה לרועץ לשמירת התורה בתת יד לעוברי חק להפר גם את מצות התורה העקריות בתואנה, כי כבד מהם הדבר למלא אחרי כל החקים. גם פחדו בני בית הלל, כי הקנאה הזאת – לתָעֵב את הגוים בני הנכר ולהִנָּזֵר מהם – תְּחַתֶּה גחלים על ראשי היהודים היושבים בחוצה לארץ בקרב בני הנכר, כי יתעוררו עליהם לנקום מהם נקמת אחיהם ביהודה. אך בני בית שמאי רבו על בית הלל ודבריהם היו נשמעים בסוד הכנסיה אשר בעלית (אלעזר בן) חנניה בן חזקיה, כי הוא – בעל העליה – „נעץ חרב בבית מדרשו" ויאמר: „הנכנס יכנס והיוצא אל יצא" ורבים מבני בית הלל נהרגו. כאשר תספר הקבלה בדורות האחרונים לאמר: „יום ט' אדר נחשב ליום איד ורעה לבית ישראל כיום שנעשה בו העגל" ובני בית שמאי באו עליהם „בחרבות ורמחים" ובכן עמדה להם השעה, כי נתקבלה גזרתם בסוד הכנסיה ומלבד שמונה עשר דבר עוד נתקבלו בהכנסיה הזאת הלכות אחרות מחומרי בית שמאי.

ואלעזר בן חנניה, האיש אשר על ידו נתקימו ונתקבלו הגזרות המבדילות בין ישראל לעמים, הורה והוגה גם תחבולות אחרות טובות ורצויות, להלהיב רוח העם בזיקי אש אהבה ללאומו ומורשת אבותיו. לחפץ הזה נמצאו לו הספורים על אדות החשמונאים, אשר היו נפוצים בעם זעיר שם זעיר שם והוא אספם ויסדרם לספר אחד „מגלת בית חשמונאים", למען יקראו רבים ויראו פֹּעַל פעלו אדירי אמוני ונבורי הלאום בימים מקדם. ולא נמצאו בכל דברי ימי האומה מעשי אבות כבירי עלילה הראוים להיות למופת לבניהם אחריהם לצאת בעקבותיהם כדברי ימי החשמונאים; ונראים הדברים, כי ספר חשמונאים הראשון הנמצא עתה בידינו בהעתקתו מיונית הוא ירושת פליטה מספרו של אלעזר בן חנניה בן חזקיה; כאשר נוכח מהדברים אשר שם הסופר בפי מתתיהו אבי החשמונאים בצותו לבניו לפני מותו לאמר: פִּנְחָס אָבִינוּ קִנֵּא לְתוֹרַת אֱלֹהָיו וּבְרִית שָׁלוֹם. בְּרִית כְּהֻנַּת עוֹלָם הָיְתָה לוֹ וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם. אֵלִיָּהוּ קִנֵּא לַיְיָ וַיַּעַל בִּסְעָרָה הַשָּׁמָיְמָה. כן רומם הסופר הזה את הקנאה ויעלה אותה למעלה גדולה במעלות הרוח ומעשי הטוב והצדקה לחיי האומה וקיומה. אלעזר בן חנניה וסיעתו היו גם הכותבים את מגלת תענית, והיו „מחבבין את

הצרות" למען ידע העם כל דבר נפל בקורות ימיו ועתות עברו, יזכור את הישועות אשר עשה לו ה' ותחזקנה ידיו ללחום מלחמת ה' ולבבו יאמץ בתקוה, כי לא יתן אלהי ישראל למוט את עמו ויחיש לעזרתם ולרוחתם. כנראה נשלם בימים ההם גם מספר ספרי הקדש – ויבדילו חברי הכנסיה בין הקדש ובין הספרים הקדמונים הרבים הנפוצים גם כן בעם ולהם דרך חל, ויקראו להראשונים כתבי הקדש, ולהאחרונים – ספרים חיצונים. אל הספרים החיצונים נמנה גם הספר „בן סירא". ואולם חפצו גם לגנוז ספר קהלת, כי נמצאו בו דברים מטילים ספק באמונת השארת הנפש והתגמול הרוחני בעולם הנשמות וגם דברים הנראים כקלות הדעת לאהוב ימים לראות טוב בחיים החמריים, כמו כן נמצאו אנשים שחפצו להוציא את „שיר השירים" מכלל כתבי הקדש, וגם בקשו לגנוז את ספר „יחזקאל", „מפני שדבריו סותרים דברי תורה" בכמה הלכות גדולות ועקריות, אך אלעזר בן חנניה (כפי גירסת הספרי בחלוף מהאמור בבבלי שבת רק „חנניה") התאמץ לישב הסתירות ושלשת הספרים האלה הוקדשו בקדושת כתבי הקדש [1].

ובעצם ימי החדשות והנצורות בהלך רוח העם בבית מדרשו פנימה, לא שבתה אף רגע ההכנה העצומה להמלחמה הגדולה והכבדה המתרגשת לבא בשערי יהודה וירושלים, וראשית פעלתם היתה בימים ההם להפקיד ראשים ושרי המדינות בכל גלילות יהודה. וכנראה יצאה הבחירה הזאת בקהל עם אשר נאסף בהר הבית ושם נפל דבר, אשר הֵסב לב העם מאחרי הקנאים אמוני העם ולא נבחר מהם איש בראש ההנהגה המדינית באחד המקומות בארץ ישראל. גם זה האיש הנלבב אלעזר בן חנניה, אבי המהפכה וראש בעלי המרד, גם הוא הפקד לראש בגליל אדום המצער והרחוק ממקום המלחמה, וגם שם מִנו לו בצדו עיד פקיד אחר את יוסף בן ספיא לשמור ארחותיו ולהתבונן על מפעלו, ולמן היום ההוא לא נשמע בכל דברי ימי המלחמה עוד דבר על אדות ראש הקנאים איש רב פעלים הזה. גם הקנאי הגדול אלעזר בן שמעון, אשר בכחו וגבורתו נצחו בני יהודה את חיל קיסטיוס הרב והעצום, והוא היה גם חסר מגזע אצילי העם, גם הוא לא מצא חן בעיני אספת העם ולא נשאו את ראשו לבחור בו לאיזה פקודה ומשמרת. ותחתם הותיר העם לטובה את המתונים ויבכר אותם על פני הקנאים וביניהם נמצאו גם אלה, אשר לפני זה היו נודעים לנוטים אחרי הרומאים ודורשי שלומם. לאצילי הכהנה: יוסף בן גוריון וחנן בן חנן מי שהיה כהן גדול נתנה המשרה הגבוהה ורבת הענין – המשמר על ירושלים והמבצרים ומשגב חומותיה. מלבד זה נתמנו חמשה סגנים שרי המדינות בארץ ישראל, ויבחרו: ביוסף בן שמעון לראש על חבל יריחו, במנשה על חבל עבר הירדן, ביוחנן האסיי על חבל תמנתה ולו נחשבו גם הערים לוד, עמאוס ויפו, ביוחנן בן חנניה על גופנית ועקרבה מצפונית מזרחית לירושלים; אך מכל המשמרות האלה הכי גדולה ונכבדה היתה המשרה, אשר שם העם על שכם יוסף בן מתתיהו הכהן

1) מקור כל הדברים האלה הוא בתלמוד בבלי שבת י"ד ול'; בהוספות למגלת תענית; בעל הלכות גדולות בהלכות סופרים דף ק"ד ועוד מקורים רבים כפי שנתבררו בהערת הרב המחבר הערה 26, אשר רובי דבריה הבאתי בזה.

הסופר דברי ימי המלחמות האלה, כי אותו שמו למושל ונגיד בגליל העליון והתחתון. ההוד והתפארת אשר עוד חופפו על משפחות אצילי הכהנה עִוּרו את עיני העדה – גדולי העם – ויהיו כרוכים אחריהם, עד כי לא מצאו און בנפשם לשום משרות המדינה על שכם אנשי חיל וכבירי כח לב, אמוני העם בני המשפחות שלא יצא עוד טיבם בעולם. הבטחון הנפרז, אשר בטח העם במשפחות אצילי הכהֻנה הנוטים לשני פנים – הבטחון הזה היה לעם למפח נפש, מכשול לב ומוסר אכזרי. להסגנים האלה נתן עז ומשרה נפרזה כממשלה בלי־מצרים, אך נטל עליהם לתת דין והשבון על מעשיהם לפני הממשלה הראשית בירושלים; והממשלה היתה בימים ההם בידי בית דין הגדול – הסנהדרין – אשר נשיאו היה אז רבן שמעון בן גמליאל, והוא – רבן שמעון – הראה לדעת, כי כאחד מאמוני העם הוא נכון לתת ידו ולהיות בעצה אחת גם עם איש אשר חלק לבו מעליו בעניני הדת וחקי התורה, וישב במסבה אחת עם חנן בן חנן, מי שהיה כהן גדול מלפנים ולא העלים את נטות לבו אל הצדוקים ויעבוד עבדת הקדש על פי דרכם וחקותיהם (עיין למעלה צד 66), וכאיש אחד חברים המתיקו סוד בדברי המדינה, כי אהבת הלאום קרבה את הרחוקים בדעות בזרוע עֻזה. ובכל אלה לא היה החֶבֶר בסוד ההנהגה הראשית תמים, כי בין חברי הסנהדרין נמצאו גם אצילי יהודה הנוטים אחרי רומא בסתר לבבם, ולפעמים הביעו את מחשבתו בסוד המועצה וחִלֵּק לב חברי הועד הגדול, ובְהֵחָלֵק לב מנהיגי העם, כשל כח הועד הלאומי – הסנהדרין – ותרפינה ידיו ולא ארכו ימיו יותר משתי שנים, ובכלות כחו שבה המשרה אל הקנאים העזים והנמרצים, והמה החזיקו במושכות הממשלה ביד חזקה ולב אמיץ, עד קץ המלחמה בחרבן בית המקדש ואבדן החסן הלאומי לעם יהודה על אדמת ארץ אבותיו.

פרק רביעי

המלחמה בארץ הגליל

(השנה השלישית והשניה לפני חרבן הבית)

הפקֻדה, לעמוד על המשמר בארץ הגליל ונגיד ומצביא את העם היושב בה, הפקֻדה אשר נתנה ליוסף בן מתתיהו הכהן היתה נכבדה ורבת הערך כראש המשרה הראשית בירושלים, כי היתה ארץ הגליל, בחין ערכה ותכונתה, בשדמותיה הפוריות, חיל אדמתה ויבול ארצה ואֹמֶץ רוח העם החזק היושב בה, ארץ חפץ וחֵל וחומה להגן בעד יהודה וירושלים. כל הגליל בתכונתו הוא ארץ הרים ובקעות, עמקים וגבעות, ומשתרע על הככר המחזיק בהיקפו שש מאות שבעים וחמשה קילומֶיטֶר. הארץ נשענת לפאת צפון ומזרח אל ארץ הצידונים וסוריא ובדרומה יצאו גבולותיה עד שפת עמק יזרעאל. בצפונה הרום הארץ במדרגות רחבות ותתנשא מעט מעט עדי תהיה לבקעה רמה שהיא קצב הרי הלבנון ומול הלבנון; לפאת מזרח קצות הגליל מוצקים וזקופים בקיר עד יאורי הירדן, מקוי־מים מתוקים: מֵי־מֵרום וים כנרת, ולמערב

תשפל הארץ ותגע עד הים התיכון; ופני הארץ שונות וחליפות, כי מלאה היא הרים מכוסים בירקרק דשא, בקעות פוריות וכרים נרחבים. וכחליפות פני אדמתה כן רבו מיני היבול ותוצאות האדמה, אשר השביעה רצון את עובדיה ביד חרוצים. בימים ההם היתה ארץ הגליל כגן־יְיָ מלאה הוד והדר וברכת ה׳, ארץ זבת חלב ודבש, כלה מלאה שדית־תבואה, גני ירק ועצי פרי. חבל הארץ במסבי טבריא וצפורי היה דָשֵׁן; ובחלקו של שבט אשר, אשר לו צוה יְיָ את הברכה, כי יהיה „טוֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ״; נמצא הככר הנחמד הנטוע באלפי רבבות עצי זיתים, אשר הספיקו שמן להצידנים והסוריים, ומהשמן יצא עשר רב לבני הגליל, ומכל הערים היתה העיר גוש חלב ומסִבֹּתֶיהָ מהֻללים ברוב שמן אשר הוציאו משם ותקרא העיר גוש־חלב על שם חֵלֶב אדמתה ומשמן ארצה. הארץ המבֹרכת שבכל הגליל היתה בקעת ים כנרת; שם שולט החֹם ביותר ומזג האויר עלה במעלות החם מאשר בכל המקומות מסביב, אך מהגשמים וטל השמים היו האילנות מלבלבים שם עטופים בירק עָליהם מראשית השנה עד אחֲריתה וכִפָּתָם היתה תמיד רעננה; שם הקדימו כל הפירות להתבשל כחדש ימים מקודם. פירות גינוסר היו נזכרים לשבח והתמרים ופרי עצי הדר, הזיתים והשקדים והאבטיחים אשר שם היו מהֻללים בטוב טעמם [1]. השדות אשר במסבי כְּרָזִים וכפר נחום היו מהֻללים בהחטה הטובה למאד וממנה היו מביאים סלת למנחה בבית המקדש, ובבקעת כפר סיגנה נתנה הגפן היין המובחר שממנו היו מנסכים על גבי המזבח [2], ובמסבי הר שיחין וכפר חנניה נמצא החמר המשֻבח במינו לַעֲשִׂיַּת כלי יוצר חזקים „שאין דרכם להשתבר״ [3]. במי ים כנרת פרצה הדגה ועל פניו הצלולים השוקטים כמראה רְאִי־מֻלְטָשׁ עברו סירות דוגה, צנות נושאות אנשים לשוח ועוברים ושבים מכל מקומות הישוב על שפת הים מסביב. המעינות החמים שבחמתן (עמאוס) בקרבת טבריה העלו ארוכה לידועי חולי ומכל קצוי הארץ נהרו אל מעינות הישועה ההם וימצאו בהם רפאות תעלה.

גם ישוב בני האדם פרץ בהגליל ביתר שאת על כל חלקי ארץ ישראל הנשארים, כי נמצאו שם מאתים ערים וכפרים, והקטנה שבהערים לא המעיטה יושביה מחמש עשרה אלף נפש, כל העם יושב ארץ הגליל עלה אז לשלש מאות רבוא [4]. על מרום הרים וצלעותיהם התנוססו ערים וכפרים, ומהם היו גם בצורות מראש ימות עולם, כי סכך עליהם הטבע בחומות וחל ובשִׁנֵּי סלעים אשר התנשאו בשיא חסנם ואך מעט עבדו בם ידי אדם להשֻׂגב בהם, ושתים היו ערי הראשה בגליל: צפורי וטבריה, הראשונה ישבה על ראש ההר כצפור והשניה נמצאת בעמק על יד ים כנרת הנקרא גם כן ימה של טבריה, שתי הערים היו מצֻערות לפנים והמלכים מבית הורדוס הרחיבון ויכללו תפארתן. סמוך לטבריה וכמעט בעבורה של עיר היה המקום בית־מעון, ובמרחק פרסה

1) מקור הדברים האלה והאמור להלן הוא מדברי יוסף בן מתתיהו במלחמות II. 21. III 3.

2—3; בדברי התלמוד מגלה ו׳ ע״א, מנחות פ״ה ע״ב, פ״ו ע״א, ספרי פרשת האזינו, ברכות פ׳ שלשה שאכלו וכו׳ וכו׳, עם ספרי ברית החדשה.

2) מנחות פ״ו ע״ב.

3) שבת קכ ע״ב, בראשית רבה פ״י.

4) יוסף בן מתתיה במלחמות II, 21, 8; III, 7, 10, 33 ועיין בספרו של החכם Raumer, „פאלֶאסטינא״.

ממנה לצפון – הערים מַגְדָּלָה וטַרִיכֵיאָה ובקרבתה המקום ארבֵּל, הנודע לשם ברוב המערות והשיחין ונקיקי הסלעים, אשר היו מקום סתרה לגדודי המתנדבים לנפול מהם פתאום על האויב להרגיזו ולהחרידו. מצפון ים כנרת נמצא המקום בית צַיְדָה הנזכרת בברית החדשה, ועל שפת ים כנרת דרומה עמדה העיר גמלה אשר יושביה הגבורים עשו גדולות במלחמת הגליל. בירכתי צפון הגליל נמצאה העיר גַבְרָא העיר אשר אחרי טבריה וצפורי היתה הנכבדה בכל הגליל, ולא רחוק ממנה נמצאו הערים גוש חלב ויודפת, מבצרים עתיקים. עד הנה הגיעו גבולות הגליל ומשם לצפון חבל ארץ כזיב כבר נחשב לארץ העמים 1); כל הגליל נחלק לגליל התחתון וגליל העליון; ואין בידינו לסַמֵן את הגבולים שבין שני חלקי הגליל, אך יש לשער, כי הקו המבדיל ביניהם החל מקצה ים כנרת ועבר בכל הארץ והיו תוצאותיו הים הגדול 2) ובני הגליל היו חרוצים ואנשי מעשה, עובדי אדמתם הברוכה בחפץ כפים וישכילו להוציא ממנה את טובה. – הגלילים היו כלם תרבות אנשים בעלי כח בריאים ומוצקים, וכרוב כחם כן היו חזקים בדעות ומדות שהתנחלו להם מאבותיהם – ויחזיקו בכל עז כן באמונה טהורה וכן באמונות תפלות, ועל כל הקדוש להם מסרו נפשם עליו ויתנו חייהם כפר בעד התורה והדת ומורשת אבות.

ובהיות הגלילים אנשים פשוטים תמימי דרך, עזים בדעות וגם מרי נפש וקשים במלחמה היו דרושים מאד לחפצי המרידה. ובהמצא חיל אנשים כמוהם, בעז וגבורה, בתֹם ואמונה שלמה ולב בוער באש דת ואהבת הלאום היה ביד מפקדם ומצביאם, לו היה איש יודע בינה לעתים ובעצמו מלא רוח אמונה להעם לעשות גדולות ונצורות. אך לאסון הלאֹם הישראלי לא היה נגיד וגליל יוסף בן מתתיהו לא איש אמונים לעמו ולא גבור משכיל לכלכל דברי מלחמה בעצה וגבורה, וגם ידי גבורי כח כהגלילים לא עשו חיל באשמת נגידם ומצביאם.

והשמועה אשר באה לארץ הגליל, כי יד המתקוממים ביהודה עושה חיל, כי הִכה חיל קסטיוס גלוס והרומאים נעלו מעל ירושלים, הרעישה לב הגלילים הנלהבים והנלבבים וכלם, למקטנם ועד גדולם, מבהלים ודחופים נתנו ידם אל המתקוממים ויהיו נכונים לעמוד בקשרי מלחמה בעד החֹפש הלאומי ודת קדשם. ואמנם האם יכלו הגלילים לעמוד מרחוק מחרישים וחובקי ידיהם בחיקם למראה אחיהם יושבי ארץ העמים בקרבת הגליל הנרצחים לנגד עיניהם? למראה הפליטים אשר יום יום באו אליהם להמלט מחמת חרב בני הנכר, וגם הם לא ידעו מנוחה ותמיד היה פחד הנכרים עליהם לבל יפלו בהם לְהָשֵׁם ארצם ונחלתם. ובכן היו הגלילים נכונים להתיצב ברוב אונים נגד האויב היושב על גבול ארצם, ויהיו עתידים ליום קרב ומלחמה, ויחכו רק לפקֻדת מהממשלה הראשית

1) גטין ז׳ ע״א.

2) המקור האחד להמצרים שבין גליל העליון לתחתון הוא יוסף בן מתתיה בקדמוניות והמשנה בשביעית (פרק ט׳ מ״ב) באמרה מכפר חנניה ולמעלה — מקום שאינו מגדל שקמין הוא גליל העליון וכל שמגדל שקמין הוא גליל התחתון. על דבר רבוי האוכלוסין וגדל הישוב בהגליל יעידו דברי רבי שמעון בן יוחאי בירושלמי ערובין כ״ב עיי״ש. שפ״ר.

בירושלים. ושלש ערים בהגליל היו למוקדי־אש מאזרי זיקות המרד בכל הגליל: גוש חלב בירכתי צפון, טבריה בנגב וגמלא על שפת ים כנרת מזרחה. ויהודי גוש חלב לא יצאו לראשונה לריב, רק כי בני הנכר הרעימום ויכעיסום עד כי נאלצו לצאת בחרב לקראתם. הַצֹּרִים ועוד בני עמים שונים יושבי הערים הקרובות נוסדו יחד ויפרצו אל גוש חלב ויציתו אותה באש ויבֹזו את רכוש יושביה. אז התנשא מקרב העם איש כביר לב ומלא רוח גבורה, אשר התעתד לעשות מלחמה עם הרומאים בזרוע נטויה וגבורה נפלאה, האיש אשר כשמעון בר גיורא, היה גם שמו למחתה וחגא אל צוררי עמו עד אחרית ימי המרד — שם האיש יוחנן בן לוי מגוש חלב, ראשית מעשהו היתה לאסוף גדוד מרי נפש מהקנאים בהגליל ופליטי חרב אשר נמלטו „מארץ העמים" (סוריא). לראשונה היו אנשיו אלה רק פושטים ידיהם בגדוד שטים בחבל הארץ מסביב ונופלים על בני הנכר לעשות בהם נקמות על כל המעשים אשר עשו ליהודים היושבים בקרבם. יוחנן מגוש חלב היה איש רש גם ידוע חולי, אך מבעלי הנפש, אשר רוחם אש לוהט ובחֹם לבם ישכחו את ענים ומרודיהם, יסיחו דעתם ממכאובי בשרם ובעז רוחם הכביר יתגברו על כל המכשולים וידעו להפיק תועלת מכל המעשים וכל ילדי יום, וברוב מזמות יהפכו את המכשולים אשר לפניהם להיות דרושים לחפציהם. המעשים הגדולים אשר עשה יוחנן יעידו עליו, כי היה בעל רצון כביר ואדיר ולבו היה מלא תֹם ואמונה לארץ אבותיו, ואהבה בלי־מצרים אל החפש הלאומי. וענתה בו צדקתו הידידות הנאמנה בינו ובין רבן שמעון בן גמליאל נשיא הסנהדרין. אמנם סופר דברי הימים ההם יְתָאֲרֵהוּ בתור איש תוך ומרמה, שואף בצע מעשקות, אכזרי ושופך דם נקיים, אך הסופר הזה היה שונאו בנפש ונוטה אחרי רומא במדה יתרה ועברתו היתה שמורה בלבו על איש ריבו, עד כי השליך עליו שקוצים גם אחרי מותו במכאובים קשים ומרים בעד עמו וארץ מולדתו. ובראשית ימי המלחמה לא הלך יוחנן בגדולות רק התאמץ לבצר את חומות עיר מולדתו, להציב בה יד לפעֻלת המרידה ולראש פנה אל כל הערים המתקוממות בהגליל, למען אשר תהיינה הערים האלה העומדות על הגבול כחומה ליהודה בשוב הרומאים שנית להלחם בירושלים. יוחנן מצא שכר רב מהשמן אשר מכר לאחיו היהודים בערי ארץ העמים ובבעל גד אשר בעבר הירדן, כי אז כבר היו היהודים נזהרים משמנם של נכרים ואת השכר הרב הזה היה מחלק בין אנשי גדודו המתנדבים להלחם מלחמת ה' ועמו. ויאספו אל יוחנן בני הגליל ופליטי־חרב מארץ העמים ויהי מספר גדודו ארבעת אלפים איש. ויושבי גַבָרָא אשר לפני זה נתנו ידם לראשם שמעון והוא בעל ברית יוחנן תמכו גם ידיו ברב אונים. ובטבריה, מקום הראש להמרד לא היו כל דעות התושבים שוות, ונגד המתפרצים נמצאו גם כן נוטים אחרי רומא זיפרוץ ריב ומדון בין תושבי העיר לרעתם וַהֲוָתָם. העיר היפה הזאת היושבת על חוף ים כנרת מערבה היתה שנות מספר לפני העת ההיא לאגרפוס השני, ובימי ממשלתו הונח מעט ליושביה מעֹל רומא הקשה ותהי הרוָחה ליושביה. ובכל אלה היו רב בני טבריה קנאים שואפי חפש הלאֹם, וכראותם את אגרפוס כי נכנע הוא אל הרומאים, ויסירו גם את ממשלתו מעליהם ולא סרו עוד אל משמעתו. ראש המתפרצים בעיר הזאת היה יוסטוס

בן פיסטוס ממשפחת אצילים רמה ונכבדה, וידע דעת בחכמת יונית ויהי לסופר מהיר ובעל בינה לעתים, ויכתוב דברי ימי הדור ההוא בלשון יונית· ובהיות יוסטוס מבעלי שפת נאמנים ומליץ חכם לוקח נפשות באמרי פיו משך אחריו את כל בני־המעלה, ועל ידו החזיק הקנאי יהושע בן ספיא, בדעתו למצוא בדבריו מסלות גם אל לב דלת עם הארץ ונושאי־סֵבֶל בטבריה· נגד שני המליצים האלה עמדו בעלי ברית אגרפוס: האצילים הורדוס בן מיאר, יוליוס קַפֶּלוס, הורדוס בן גמלא וקוֹמְפְּסִי בן קומפסי· אך דברי אוהבי רומא לא מצאו מסלות אל לב בני העם, ובראות דורשי השלום כי כל בני העיר נסחפו בזרם המרד קפצו פיהם וידומו· ויהי כבא השמועה לטבריה, כי הִכו הרומאים הצרים על ירושלים, ויקם יוסטוס ויהושע בן ספיא ויצאו בראש גדוד מתנדבים לפשוט בערי ארץ העמים לעשות נקמות בגוים, אשר קמו על היהודים היושבים בקרבם לרצחם בעברת זדון· והעיר גמלא, הנכבדה בערי הגליל אחרי טבריה וצפורי, היישבת בקרן דרומית מזרחית ים כנרת, עיר בצורה ויושבת בין הרים וסלעי מגור, היתה לראשונה שלמה עם רומא, אך לאחרונה התחוללה גם בה סערת המרד, באשמת בני הנכר, אשר המרו רוח היהודים ויכעיסום, עד כי לא יכלו עוד נשוא את רשעתם ויפשעו ברומא· בקרבת גמלא ישב שבט יהודים בבליים – אשר עוד בימי הורדוס הראשון עלו מבבל וַיֵּאָחֲזוּ בארץ הבשן (Batanäa), ויבנו להם ערי מושב ומבצר בשם בתירה· הבבליים או בני בתירה היו אמונים לבית הורדוס ונכד זמרי ראש המשפחה פיליפו היה המצביא צבאות אגרפוס אשר נלחמו בהקנאים· כאמור למעלה, נמלט פיליפו מירושלים, ואחרי המלטו שב לעבודתו בצבא אגרפוס אשר בארץ הבשן· שוב פיליפו היה למורת רוח אל הפקיד מבני הנכר וַרוס (Varus), כי אותו הפקיד אגרפוס לשר הצבא בקסריה אשר בארץ הבשן או גֵירוֹנְיָה; וזה האיש וַרוס חשב מחשבה להסב אליו המלוכה על יהודה ועל כן הכה את אגרפוס בלשון לפני אבירי רומא לאמר, כי הוא – אגרפוס – חומס מזמות בגד ומעל, ובסתר הנהו מְהַנֶּה אֲהָבִים עם המתפרצים ומחזק את ידם· לבַצֵּעַ את כל מזמתו הרעה הסית וַרוס את הסוריים יושבי קיסריה להתנפל על היהודים לפתע פתאום ולרצחם נפש· אך איש חמסים הזה ירא מאד את הבבליים ופיליפו פקידם, בדעתו כי נאמנים הם לאגרפוס ויתנכל גם עליהם להמיתם בצדיה· רבים מתו על ידי מרצחי חרש, ואימה חשכה נפלה על הבבליים בכל ערי מושבותיהם ויעזבו משכנותיהם ויִמָּלְטוּ אל עיר גמלא, ובבאם שמה שאפו נקמות מהסוריים ומוַרוס המרצח· רבות עמל פיליפו לדבר על לב אנשיו, כי לא יפשטו בארץ העמים לנקום נקמת אחיהם הנרצחים, וגם אחרי אשר הוסר ורוס מפקֻדתו – לענשו כדי רשעתו לא הרהיב אגרפוס עז בנפשו, כי ירא מחמת הרומאים ומשאר ורוס מלך סוהֶם (Sohem) – עוד היה לב הבבליים כים נגרש, אך חזקה עליהם פקודת אגרפוס לפיליפו כי לא יעיזו להתגרות בעמי הנכר, ועל הדבר הזה חרה אף בני גמלא, ובצאת הבבליים מעירם פרצו תגרות ביניהם, וקרובו של פיליפו נהרג בידי בני גמלא· גם בני ארץ גולן בבשן העליונה בהמקומות אשר על יד מי־מרום פשעו באגרפוס וישיתו ידם עם אמוני העם בגליל ויהודה· המרידה הקיפה את כל

הגליל והר השרפה נבקע במקומות רבים, ובמקומות רבים היה קרוב להִבָּקַע ולהריק אש המרד על כל הארץ. רק עיר אחת נמצאה בכל הגליל, אשר יושביה נשארו אמונים לרומא – העיר צפורי, ולכן מרה נפש כל בני הגליל על בני צפורי, וביותר התקנאו בהם בני טבריה, למן היום אשר פקדו הרומאים את צפורי בזכיות ויותירוה לטובה על כל ערי הגליל. הנה כן היתה תעודת האיש אשר מטעם ממשלת העם – הסנהדרין בירושלים – הפקד לנגיד ושר צבא בגליל לקרב לב בני צפורי אל אחיהם המתקוממים, לאַחֵר את כל הנלחמים בעד החפש הלאומי, להיות כל הגלילים כאיש אחד חברים, להתיצב בפני הצר והאויב אשר יאמר לעבור דרך ארצם לבא ירושלימה, לצאת בזרוע חשופה נגד האויב הקרב שנית אל גבולם. מִפֹּעַל נגיד הגליל יצא משפט המרד ואחריתו לשבט או לחסד. לאסון עם יהודה לא היה יוסף בן מתתיהו האיש המְסֻגל למפעל כביר ואדיר כזה. לבו וידו לא היו אמונים לעמו, ובמעשיו קֵרֵב קֵץ החסן הלאומי ועזר לרעה להאביד ניר לבית יהודה ולגדוע קרן ישראל.

יוסף בן מתתיה, ובכתוב עמים – פלאוויוס יוסיפוס, מירושלים (נולד 32 לפהח״ב ומת כעשרים וחמש שנים אחר החרבן) היה חטר מגזע כהנים, בן משפחה יקרה בירושלים, ואמו היתה – כאשר יְסַפֵּר – ממשפחת החשמונאים. מנעוריו הקנהו אביו דעת ובהתהלכו עם חכמי תורה חכם גם הוא – אם גם לא הגיע למעלה גדולה בחכמת התורה – כאשר יספר בעצמו, הוא היה תלמיד אַחַד הנזירים האסיים ושמו בענה (Banus) אשר התבודד במדבר ושם חי גם יוסף חיי פרישות ונזירות מהנאות העולם, ומאכלו היה רק צמחי־שדה, וירבה לרחוץ בשרו במים כאֹרח האסיים „טובלי שחרית״, תשוקתו לדעת הרהיבתהו ללמד גם חכמת יון, וכאשר יספר, רכש לו ידיעת השפה היונית ברב עמל ויכבד על כלי מבטאו לבַטֵּא מפֹרש הברות לשון יון, וגם בבאו בימים ועסקו בה שנים רבות וכתבו ספרים בשפה הזאת לא הצליח לדבר כן יונית. בשנת העשרים ושש לימי חייו יקרה לו מקרה נכון לעשות דרכו רומאה לבקש רחמים בעד שני פרושים מבני הכהנים, אשר נאשמו בעון־מרי על ידי הפקיד פיליקס ויאסרם בזקים וישלחם רומאה לעמוד שם במשפט לפני כסא נירון קיסר. בעזרת איש יהודי מְשַׂחֵק בבית־החזיון ושמו אליטירוס (Alitirus) מצא נתיבות חצר המלכות ויתיצב לפני הקיסרית פפיאה, וחפצו הצליח בידו לקרוא להאסירים דרור והקיסרית אוהבת ישראל משכתהו חסד ותכבדהו ותנשאהו במתנות יקרות כיד המלכה. שבת יוסף ברומא בימי נעוריו, בעוד היה לבו פתוח אל כל הגדולות אשר ראו עיניו, שבתו זאת הִתְוְתָה תָּו על הלך רוחו ונטות לבבו כל ימי חייו. ההוד והתפארת בחצר נירון קיסר, כבוד שריו ועבדיו, תפארת עיר הראשה בתבל ארצה, תשואות קרית מלך המלכים עם כלי המונה ושאונה, כל מערכות השלטון אשר בה, חסן עזה ותעצומות ממשלתה, כל אלה מסכו עליו רוח תמהון ושממון וירא וישתאה וישתומם. עיני בינתו כָּהוּ למראה ההוד והיפעה ויחשוב למשפט, כי אלהים יִסַּד גאון רומא והוא יכוננֶהָ עליון על כל ארצות הבל וימים רחוקים כל ימי עולם. יוסף בן מתתיה לא היה חכם מדיני צופה ומביט אל אחרית המעשים, ומבעד מעיל הארגמן ומסכת הזהב לא ראה את החבורות הנמקות

והחלאים הרעים אשר עלו בבשר הממלכה הזאת לשלח רזון בעצמיה ולהצעידה למכך בלהות. מן העת ההיא היתה נפש פלאוויוס מלאה מגבורת רומא ולבו רחש כבוד אל משטריה וסדריה, הליכותיה ודעותיה.

בשוב יוסף בן מתתיה מרומא ירושלימה ונפשו מלאה מכל הגדולות אשר ראו עיניו, מצא את כל דברי יהודה יגעים, קטנים וקלים ומראיהם כהה ושפל, ויבז בלבו את הקנאים ושאונם והמונם והתנשאם להלחם ברומא ולשבור מטות עֻלָּהּ, וכמשֻׁגָּעים, אוילים אנשי הרוח נחשבו לו, ובכח הנסיונות אשר קנה בימים האחרונים חבל תחבולות להפר עצת המרד ולקצץ נטיעותיו עוד טרם גמלו וישגשגו 1). הוא עודנו בן שלשים שנה וכבר היה חכם בעיניו מכל בני עמו וזקניו – הן לו יתר שאת בחכמת יון על כל רעיו הפרושים 2) והם לא ידעו להוקיר רק את דעת כתבי הקדש וחקי הדת. אך בראותו כי רוח המרד נחה על כל בני העם מקצה, כי כל היהודים למקטניהם עד גדוליהם נושאים את נפשם למלחמה, ויירא יוסף לנפשו ולא הוציא את רוחו, ויתחבא הוא ואחדים ממתי סודו בחצרות המקדש, ולא מצא און בנפשו לצאת ממחבואו עדי שקטה כמעט הארץ, והקנאים המתונים ובראשם אלעזר בן חנניה הכהן לקחו את מושכות המשרה בידיהם, אך גם בצאתו ירא לדבר דברים כלבבו, כי נוטה הוא אחרי רומא מיראתו לבל ישיא עליו חמת הקנאים, וישם לו סתר פנים וישא על שפתיו תהלת החפש, וישמח בלבבו בשמעו כי קיסטיוס גלוס מגיח במחנה כבד מסוריא אל ירושלים, ובחרבו הקשה ישים קץ אל מהומת החרות ורגשת הקנאים, אך תקותו לא באה ולא נהיתה. קיסטיוס הֻכה מכה נצחת, הרומאים נסו מנוסת חרב ונשר רומא התפלץ מנהמת גור אריה יהודה, אשר נעור ויתעורר בגבורתו מימי קדם.

ונפלאה זאת מדעת בעלי בינה לעתים, מה ראו חברי הסנהדרין בירושלים לשום המשרה הנכבדה – פקֻדת ארץ הגליל ומצביא צבאותיה – על שכם איש הנודע בנטיתו אל רומא. בטח היה בעזרתו ידידו יהושע בן גמלא, מי שהיה כהן גדול, כי דבריו היו נשמעים בסוד הסנהדרין. והאמנם התכחש יוסף ויעטה גם הוא מעיל קנאה למען התנשא לפקיד־נגיד הגליל, כי בהתבוננו על תכונת האיש הזה נמצא בו מלבד יהירות וזחות־דעת (אייטעלקייט) גם חנופה והתכחשות עם מרך לב. כל התכונות האלה הטביעו חותמן על רוח האיש הזה – כמה פעמים לקח לו את הדת למעיל צדקה ותחת מסוה יראת אלהים רקם מזמות ויחבל תחבולות לשום לְאַל כל מחשבות אמוני העם. אבל בכל הליכותיו לא נראה בו אותות גדל־הנפש. בבאו בין המצרים התחכם למלט נפשו בערמת ערומים, ומכל ילדי יום ומקרים שונים ידע להפיק תועלת לנפשו, ואז לא חשב גם את כבודו ודעותיו ויתהפך בתחבולותיו בחשבון לדעת טובתו והנאתו לבד. בכל אלה נראים הדברים, כי הנצחון על מחנה קיסטיוס הרב והעצום הרהיב גם את נפש יוסף, כאשר פעל פְעֻלה אדירה וכבירה על כל בני העם, אף אלה אשר לא

1) תולדות יוסף פרק ג׳.
2) קדמוניות בסוף הספר

מן הקנאים התחשבו. אמנם המחשבה לפרוק כלה על רומא חשב לשגעון ורעיון רוח. אך אולי היתה תקותו, כי קיסר רומא בראותו גבורת יהודה יתעשת לוַתֵּר על איזה זכיות ומשפטים, להשיב לאגרפוס את הממשלה על יהודה בתור ממלכה לבדה הסרה רק למשמעת רומא, כאשר היתה בימי הורדוס הראשון וכאשר הכיר את יהודה לממלכה ויותירה לטוב על כל ממלכות אסיה הקיסר אגוסטוס. באמת הרבה יוסף לעבוד לתועלת המשרה של המלך אגרפוס ובדבר הזה יש להצדיקו ולהזכיר את פעלו לטובה. גם אגרפוס הביט בעין טובה על המרד ויקו להרחיב על ידו את חוג פעֻלתו וגבול ממשלתו, ואת אשר לא יכול לעשות הוא כתור נשיא נמנה מטעם רומא וסר למשמעתה עשה על ידי יוסף פלאוויוס.

ומטעם הסנהדרין שֻלחו שני אנשים חכמי־דת ודין לעמוד לימין יוסף בן מתתיה ולהשגיח על מִפעליו, וכדרכו להתהפך בלשונו יתנם פעם לישרים וברי לב ופעם ישא עליהם חרפה ויקראם בשם אנשי מרמה ושואפי בצע מעשקות ומעקשים הישרה 1). אך השנים האלה לא היו נכבדים בערך יוסף, ועל פי חפצו שבו לירושלים, והוא היה השליט לבדו בהגליל. לו היה רק שואף לכבוד, כי עתה היה לו די כבוד למלא נפשו. הָאֵמון הרב אשר האמינו בו ראשי הסנהדרין היושבים ראשונה בסוד ממשלת העם בירושלים היה די למלא גם נפש רחבה ולעורר בלבו תוכחת יושר וחובה מבלי לבגוד בהאמונה הזאת, למלא רצון שולחיו מבלי לנטות אחרי חפץ לבו. אך הוא היה איש תככים ובעל לב ולב, וגם לא שאף לכבוד ותהלה באמת, כי אם היה יהיר ומתנשא. — ובראשית ימי משרתו נראה יוסף כמקנא קנאת העם באמת, מתאמץ לחזק את רוח המרד בהגליל, למען ימלאו הגלילים את תעודתם להיות חומה וחֵל על ירושלים. ויאסף אליו שבעים איש אנשי שם וידועים בארץ הגליל ויהיו לו למושב זקנים כתבנית בית דין הגדול בירושלים. גם שם שופטים לדון דיני נפשות בכל חלקי הארץ ובכל עיר בחר שבעה טובי העדה לכל דברי הקהלה. גם הרים אנשים לצבא ויהיו מספר אנשי חילו מאת אלף איש ויתן להם נשק וילמד ידם לקרב ותכסיסי מלחמה כארחות הרומאים וינהַג בצבאות יהודה סדרים ומשמַעת. גם הקים לו גדוד רוכבים מאנשים בעלי זרוע להיות שומרים לראשו ולסור רק למשמעתו ולהַחֲלֵץ בתתו להם אות, ובכן עשה בראשית ימי עבודתו מעשים רצוים ודרושים אל החפץ להכשיר את העם לעמוד על נפשם נגד צבאות רומא. ובבאו להגליל היה מעשהו הראשון — אם על פי נטות לבו או בפקודת הסנהדרין — ברוח קנאת הלאום והדת, להרוס את היכל המלכות אשר לבני הורדוס בטבריה, כי נמצאו בו תמונות ופסילים תבנית חיות ובהמות אשר לא כדת, ויקרא את ראשי העיר טבריה אל העיר בית מעון הקרובה וידבר על לבם, כי יאותו לחפצו, אך בעוד הוא מתיעץ ועושה הנה והנה, ויהושע בן ספיא הקנאי הקדימהו, ובעזרת המלחים עושי מלאכה בים כנרת הצית אש בההיכל וישרפהו והשלל חלק בין אנשיו עושי דברו. וירע הדבר בעיני יוסף בן

---

1) תולדות פרשה ז׳, י״ב, י״ג.

מתתיה, כי מאן להתעבר באגרפוס, ויקח את השלל והרכוש אשר הציל ויפקד בידים אמונות להשיבהו לאגרפוס. הנה כה הראה יוסף מראשית באו למקום פעֻלתו פנים לכאן ולכאן, ולמרות החוב הקדוש אשר חַב לעשות לעמו היה פעם לפנים ופעם לאחור. לבני עמו התראה בפני קַנָּא זועם וזעומי עמו ולהרומאים נראה בפני אוהבם בסתר לבבו ודורש שלומם. בגלל הדבר הזה לא היתה תקומה למפעלו ויצר צעדי התנועה הלאומית ויחלֵש כחה תחת לחזקה ולעודדה בדבר אמת, אהבת תם ויושר ורוח גבורה.

וביותר גדלה שנאתו אל יוחנן בן לוי מגוש חלב, כי קנא בהאיש רב הפעלים, ולו גם יתר שאת בהכשר דעת ותם רוח. והוא — יוחנן, מהר לְהַשְׁמַע ליוסף ולמלא פקֻדותיו כפקיד הארץ מטעם הסנהדרין בירושלים. יוסף הרבה לשום מכשולים על דרך יוחנן וכל אמוני העם. האות הראשון היה, כי לא קִיֵּם את חפץ יוחנן בדרשו למכור את אסמי התבואות, אשר הותירו הרומאים בעזבם את הארץ, למען אשר בכסף המחיר יוכלו לבַצֵּר את עיר מולדתו, כי חפץ — כאשר יעיד יוסף עליו בעצמו — אשר התבואות תהיינה נכונות להרומאים בשובם להלחם ביהודה, או כי ישלח בהן יד — ורק אחרי אשר חזקו עליו דברי שני השליחים מטעם הסנהדרין יועזר ויהודה, התעשת לחפץ יוחנן. אז צפה יוחנן בן לוי והביט עמוק עמוק אל חדרי לב יוסף, וירד לסוף דעתו ויבן את כל מזמותיו, ויתאמץ מהיום ההוא והלאה להכשיל כחו לבל ירבה הָרַע במזמותיו ותחבולותיו. עוד מעט ונגלתה ערמת הערום הזה: איש אחד מאנשי אגרפוס עבר עם ארחה נושאת הון רב כסף וזהב ובגדים יקרים אשר להגבירה בירניקה ואחיה המלך — וכאשר נועז לעבור דרך הארץ המתקוממה להרומאים ולאגרפוס על יד העיר הקטנה דָבְרַת (Dabaritta) קמו עליו נערים אחדים מבני העיר ויבזו את טוב אדוניו ויביאו את השלל אל יוסף להרימו לאוצר העם הנועד לצרכי המלחמה והוא יושב בטריכיאה. ויוסף בנטיתו היתרה אל אגרפוס עשה בערמה להשיב את השלל אל בעליו ואת הנערים הוליך שולל ויבטיחם לשלחו לירושלים לאוצר ממשלת העם. אך בני דברת הבינו את ערמתו ויעבירו קול בארץ לאמר: יוסף בן מתתיה היה לבוגד בעמו ואומר להסגיר את הארץ בידי הרומאים. הבקר אור והמונים המונים מכל הארץ מסביב נהרו אל טריכיאה להשחית את יוסף הבוגד והקנאי. יהושע בן ספיא הוסיף להסיתם בפקיד הגליל, ובספר התורה בזרוע השביע את העם לאמר: אם לא למענכם, הלא למען התורה הקדושה תעשו שפטים בהבוגד הזה ולא תנקוהו. כה גדל הקצף על יוסף, וגם שומרי ראשו עזבוהו ולא נשארו אתו רק מתי מספר. עוד מעט ונפש יוסף שכנה דומה, כי ההמון כבר השתער על ביתו לשרפו עליו באש. אך בהרגע הזה הושיעה לו ערמתו ודבר שקר וחנופה, כי מהר ללבוש בגדי אבל ואת חרבו תלה על צוארו לאות שפלות והכנעה ויצא אל שער הסוסים (Hippodrom) אשר בטריכיאה ויעמוד אבל ומשמים, ויתן לו העם עת לדבר, ובחלקת שפתיו ידע לעורר רחמים בלבם ויבטיחם, כי יצפין את השלל להקיף את עירם בחומה בצורה להשגב מן הרומאים. והתמימים האמינו בדבריו וירפו ממנו, ועוד רבו בחזקה עם בני הערים

האחרות הנועדים עליו. אז התגנב מההמון וישב הביתה, ואף כי עוד נשארו איזה מאות מתקוממים, אך הוא ידע לעשות שפטים בראשם ויקצץ את יד האחת אשר למצביאם ומפקדם ויתלה אותה על צואריו, וכה הטיל אימה על מריביו וכל ההמון נמוג וילך. מני אז נוחלה אבדה תקות אמוני העם להגן על הגליל ברב כח. במריבות קלות ותגרות קטנות־ערך חצה יוסף את כל העם לשתי מפלגות, האחת חזקה את ידו והשנית – את יוחנן מגוש חלב. הגלילים התמימים לא הבינו לערמת יוסף, ויוסף ויוחנן שנאו איש את רעהו בשנאה עזה כמות ושניהם עשו מעשיהם במזמת ערמה ובמרמת ערומים.

ויהי כראות יוחנן, כי רב בני הגליל נתעו בשוא להאמין ביוסף ותֻמתו, כי היה כבוד הסנהדרין, אשר מטעמו הָפְקַד לנגיד הגליל, חופף עליו, ויקח יוחנן את שמעון אחיו ועוד מאה איש מאנשי עצתו וישלחם ירושלימה לגלות לפני הסנהדרין את רשעת יוסף ומחשבות אונו. ורבן שמעון בן גמליאל נשיא הסנהדרין, אשר אהב את יוחנן ודרך יוסף לא זַכָּה בעיניו, חזק את דברי מלאכי הגליל, וגם מי שהיה כהן גדול חנן בן חנן תמך את דבריהם, וכה יצאו ארבעה שלוחים מטעם ממשלת העם אל הגליל להדיח את יוסף משאתו ולהביאהו ירושלים אם חי אם מת. ואל הערים הגדולות: טבריה, צפורי וגבָרָא שלחו ספרים לאמר: יוסף בן מתתיה הוא אח נפשע בעמו וארץ מולדהו וחורש רעה על יהודה ועל כן ימנעו ממנו כל עזרה ומחסה ויחזקו ידי יוחנן למלא כל חפצו. אז היה יוסף צפוי אלי רעה רבה וכמעט שאבדה לו כל תקוה. אבל יוסף הפליא עצת מרמתו והעמיק מזמה לסכֵּל עצת הסנהדרין בעקבה ורמיה, ויהי כאשר מֵאֵן לעזוב את משרתו, אך גם לא חפץ לְהֵרָאוֹת כמתפרץ מפני הסנהדרין ראשי ממשלת העם בירושלים, לא עשה דבר למרות הפקֻדה, אך התאמץ להפר מחשבתם – כמעט נודע לו על ידי אוהבו יהושע בן גמלא, כי בסוד הסנהדרין החליטו להעבירו מכנו, ויתעורר לעבוד עבדת משמרתו ולשקוד עליה באמונה וישוטט בארץ אנה ואנה להכין כל הדרוש למלחמה עם צבאות הרומאים אשר היו נכונים לפרוץ בארץ מהעיר עכו על שפת הים, וידע לסבב בכחשיו את שלוחי הסנהדרין ולחליק מהם, גם הסית בהם את אנשי סודו להתנפל עליהם ולשלוח בהם יד. ויהי כאשר לא יכלו השלוחים לתפשו, וישלחו בעצת יוחנן מלאכים בסתר אל ערי הגליל לאמר: הָחֳרַם יוסף מטעם הסנהדרין, ולא יוסיף עוד איש לשמוע בקולו. אך נמצא איש אשר גלה לו הסוד הזה ובזריזות רצויה ודרושה למפעל יותר טוב ונחוץ מאשר למעשי מזמות ונכלים כאלה, העמיד את שומרי ראשו על יד המעברות בין ההרים במקום יעברו המלאכים הנושאים את ספרי שלוחי הסנהדרין ויצו לתפשם ולהביאם אליו. ויאסוף את כל אוהביו ויתאונן לפניהם על שלוחי הסנהדרין, ובלשונו המדברת גדולות ידע להסית את בני ההמון ולמלא אותם חמה על שלוחי הסנהדרין ויתמרמרו עליהם ויאבו לקרעם לגזרים, והוא שם מסוה איש שלום על פניו ויהס את אנשי בריתו וימנעם מבא בדמים, וַיֵּרָאֶה גם לאיש טוב וסלח ועושה חסד גם לשונאיו. אחרי כן בחר בני יערים וכפרים רבים אנשים תמימים ופשוטים וישלחם ירושלימה לרומם פעלו ולהכות בלשון את יריביו, לבקש כי יניחוהו על משמרתו ולצות על השלוחים – יוחנן ורעיו – לשוב ירושלימה.

והשלוחים בראותם כי תקצר ידם לעשות דבר ליוסף בגליל העליון; וילכו לטבריה, אך גם יוסף יצא בעקבותיהם וימהר לשום לאל כל מחשבותם בהעמיקו ערמה ומזמה, והצירים בבאם לטבריה קראו צום ויום תשובה להתחנן אל ה׳, כי ישלח להם עזרתו מקדש ויצליח אחרית המרד. אלפי אנשים התכנסו אל בית הכנסת ויחלו להתוכח עמו ולריב על מעשיו ויגשו אליו מריביו ויחזיקו בו. ויקומו אנשיו ויוציאו חרבותיהם מתחת למדיהם ויכו את הקמים עליו, כי יד המון העם היתה עמו. בין כה וכה גם המלאכים אשר שלח לירושלים ואוהביו אשר שם הפיחו קריה על חברי הסנהדרין ואשר נועז לשלוח צירים רודפים פקיד־נגיד ואיש אמונים כמוהו ויסבו על בית רבן שמעון בן גמליאל להרסו ולעשות לו רעה בקנאתם ליוסף. אז פקדו הסנהדרין להשיב את השלוחים ירושלימה ולשמוע מפיהם דבר על מעשי יוסף ועלילותיו, אך יוסף עשה תחבולות לתפוש אותם ולאסרם בכבלי ברזל, ועל דבר אחד השלוחים יועזר בן נומיקוס, אשר ישב בטבריה פרצה מלחמת תנופה בין הטברינים אשר ידם היתה עמו ובין אנשי יוסף, אשר דרשו למסור את השליח לידיהם, ותעז יד אנשי יוסף ויציתו אש בעיר ויבזו וישללו כאשר יעשה עם המלחמה בבאו אל עיר מבקעה. בהמעשים האלה – לראות שר צבא יהודה ופקיד־נגיד מטעם הסנהדרין נלחם בהם, הכו בני טבריה בתמהון לב וישנו דרכם ויכתבו לאגרפוס, כי נחמו על מעלם בו וכי נכונים הם לשוב אליו – ואל רומא. גם הסופר יוסטוס ואביו אשר המה היו ראשי מעוררי המרד, גם הם שבו להיות עם אגרפוס מיראתם את יוסף, אשר אחת דבר להמיתם, ויוסטוס לא היה בעל לב כביר כיוחנן מגוש חלב לשאת כל עמל ותלאה, לבלי לירא את המות ולבלי דעת כל פחד. ויהי בהשָׁמע הדבר, כי נפלגה העיר הגדולה טבריה מאת המרד ויבא יוסף במבוכה. הגלילים שואפי קרב ומרד וביותר הטריכיאים האיצו בו להלחם על טבריה ולאלצה, כי תשוב להת ידה אל המרד והוא בלבו שמח על בגד טבריה ושובה לברית רומא. ויוסף ללכת בדרכו: את המורדים פִּתָּה בלשון רמיה לעלות מעל טבריה, ואת בעלי אגרפוס ואוהבי רומא החזיק ויעשה להם טובות בסתר. גם לא נתן לאנשי יוחנן לחשוף זרוע עזם, כי שלח צירים משמיעי דברו בכל הארץ להעיד באנשי יוחנן כי יתנצלו את נשקם – ויעזבו רבים את גדוד יוחנן ורק אלפים איש פליטי חרב הגוים מארץ סוריא דבקו אחריו ויהיו עמו. ועל העיר גוש חלב, אשר נשארה אמונה ליוחנן התנפל יוסף בראש הרוכבים שומרי ראשו, ויתנה לבז ולמשסה לאנשי חילו. תחת זאת חָשַׂך מרעת המלחמה את העיר צפורי אשר השלימה להרומאים. העיר צפורי, נכבדה מאד על פי תכונתה בלב ארץ הגליל ועל כן בחפוץ קיסטיוס גלוס להיות בטוח ביושבי העיר הזאת, כי יהיו נאמנים לרומא כל הימים לקח מהם בני תערובות – בני המשפחות הנכבדות שבצפורי וישלחם אל העיר דוֹרָא, ויוסף – אם אמתים הם הדברים אשר יספר – נתן לבני צפורי הרשות לבא בדברים עם בניהם היושבים בדורא, גם נתן לבני צפורי, הנפשעים ביהודה ונופלים אל הרומאים, לבצר את עירם, גם מבלי תת לצבאות יהודה להחזיק משמר בעירם כאשר הבטיחו ליוסף.

עוד יוסף בן מתתיהו עוש.ז הנה והנה, מסכסך את הארץ בנכלי רמיה, מבלה ימיו בשפלות רוחו ורמות עיניו וממלא את ארץ הגליל מלחמת שערים ושפך דם אחים, עוד הוא מוליך שולל את הסנהדרין שבירושלים, מונה את ראשי ממשלת העם ומבזם בלבם, מכשיל כח אמוני העם ובתרמיתו ונכליו הסית את טבריה לבגוד בגד ולפשוע ביהודה, והנה להעיר צפורי, העיר הראשה בהגליל, אשר היתה שלמה עם רומא היתה הרוָחה לבא שנית בדברים עם נציב רומא ולעשות עמו חוזה· יושבי צפורי כתבו אל קיסטיוס גלוס, כי ישלח חיל רומא למשמר על העיר למען לא יפלו בם המורדים להשחיתה· פעם אחת חזקו דברי הגלילים המהזיקים במרד על יוסף, כי יקרא מלחמה על צפורי, ולמורת רוחו היה אנוס לשמוע בקולם ויצא בראש גדודי המורדים להלחם בצפורי הסוררה והממרה את פי ממשלת עם יהודה, גם לכדו את העיר ויאמרו לשחתה ולהחריבה ולערותה עד היסוד, אך יוסף, אשר בסתר לבבו דרש שלום רומא ויוליך את אנשי מלחמתו שולל בהשמיעו אותם קול תרועת מלחמה לאמר הרומאים קרבים! והגלילים אשר מספרם לא היה רב, שבו אחור ויעזבו את העיר הסוררה, וחיל רומא מהר לבא בצפורי ויתחזק בתוכה, ויוסף לא היה שר צבא בעל רוח גבורה ולא אוהב העם אהבת אמת ולא לבו הלך לגרש את הרומאים מבירת הגליל· וביום המחרת השתערו הרומאים מן העיר ויפלו באנשי יוסף, אשר לא הסכינו, רק להלחם את היהודים אחיהם ולא לדבר את אויביהם בשער, ובכן נפוצו לכל רוח, והנסיון אשר נסה יוסף להשתער שנית על צפורי ברעש מלחמה לא הצליח וינגף לפני הרומאים ובני צפורי· עוד עשה מלחמה עם גדוד אגרפוס, אשר מצביאו היה סילַם פקיד הצבא וגם הפעם לא נחל כבוד הנצחון· ומכל דבריו ועלילותיו יש מקום לבעל דין לחשוד את יוסף בן מתתיה, כי יותר שמח בלבו בהנגף הוא וחיל בני יהודה הקושרים לפני אויביהם, מאשר גברה ידו על אויבי עם יהודה, אשר אחריהם נטה בלבבו וידרוש שלומם וטובם· חרפת עולם וכלמת נצח נחל יוסף בדברי ימי עמו, כי הוא אִבֵּד וְשִׁבֵּר בריחי יהודה, כי הכשיל כח ארץ הגליל ובניה הגבורים ואוהבי החפש, הוא אחז בכנפות הארץ הזאת ויפרפרנה, נִעֵר ממנה כל גבוריה, שלח מדנים בין אחים, ובהות נפשו, בבגדו באחיו ובתרמיתו ונכליו כשלו בני הגליל איש באחיו ורבים מהם נתנו לנרים חילם· אמנם בִּצֵּר יוסף — או יותר נכון נתן לבני הגליל לבצֵר — איזה מבצרים, אך בקרוב הרומאים אל הארץ לא התיצב לנגדם צבא ערוך לקרב תחת פְּקֻדת מפקד ומצביא בעל עצה וגבורה למלחמה, וגם העם לא מצא עוד און בלבבו להגן על מבצריו, כי במזמות יוסף הותרו כל מוסרות האחוה בין ערי הגליל ולא היה עוד קשר וּמֵזַח בין הלוחמים והמבצרים· כל עיר, כל מבצר עשו מלחמה לבדם, ויהיו הגלילים בודדים ביום רעה, מפֻזרים ונפרדים ולבם מלא פחד בגד בוגדים, קצרה נפשם בעמל מלחמה בלי סדָרים ואחדות עם אויב אדיר וכביר — אף כי לא נפל לבם ממֹרך ולא נמוג רוחם העשוי לבלי חָת· מי יאמין לשערורה כזאת והמרמה והעקבה אשר יזיד לעשות פקיד מלחמה, אשר בו האמינו ראשי ממשלת העם ובידו הפקידו טוב עם יהודה וכל עתידֹתיו, לא יאָמנו דברים כאלה לולא ספּר אותם לדור שר הצבא בפיו ולשונו בעזות־מצח מאין כָּמֹהָ! כל הגדולות אשר עשו

ראשי המרד בירושלים בארבעה חדשים הראשונים השחית והאביד יוסף בחמשת החדשים (מן נובימבר ד׳ שנים לפני חת״ב עד מאָרץ בשנה הזאת) לפני שוב האויב לְהֵרָאות בארץ.

ובתשעת הירחים האלה לא נסו הרומאים דבר מלחמה עם יהודה, כי כבר למדו לדעת תנופת ידי היהודים וגבורתם הקשה במלחמה וַיִּשָּׁמְרוּ מֵהָחֵל דבר בלא עֵת נכונה. ובעת ההיא נמצא נירון קיסר בארץ יון, להראות כחו ותבונות כפיו לנהג סוס ורכב, להיטיב נגן בכנור ועוגב ולתת קולו בשיר וזמרה, למצא חן בעיני היונים בעלי טוב־טעם ויודעי החן. ובהיותו שוגה בתענוגיו ומתהולל בשחוק מהלל באתהו השמועה הרעה, כי ארץ יהודה פשעה ברומא ותבוסת חיל קיסטיוס היתה שלמה, ותגדל עוד חרדת נירון בשמעו, כי קיסטיוס גלוס מת והשמועה אמרה, כי יגון לבו על מגפתו שמה קץ לחייו, ורבים הוסיפו לאמר, כי שלח יד בנפשו – אז ירא מאד נירון פן הפיץ המרידה על כל ארצות אסיה המערבית ומהיהודים יראו יתר העמים הנכבשים תחת רומא והרימו בה יד. על כן קרא הקיסר אל שר הצבא הגדול והמהֻלל בימים ההם, אל פלאוויוס אספסינוס (Vespasian), אשר עשה לו שם גבורים וינחל כבוד ותהלה בהצותו את הבריטנים, כי יעלה ביהודה ויכניעה בתנופת חרבו הקשה, וכה גדל פחד נירון וחרדתו על דבר המרד ביהודה, כי הפקיד עוד נציב חדש בסוריא את ליצינוס מוקיאנוס (Licinus Mucianus) להיות למשמר על יהודה לבל יָבאו אליה צבאות הפרתים לעזרה. ואספסינוס, אף כי נבאש בימים ההם בהקיסר נירון, כי מצא בו עון מרי, כאשר זרה לצאת מבית המשחק, בעלות הקיסר ההולל על הבמה לשחק לפני העם, ולא אבה סלוח לו על עונו זה, אך אבדה עצה ממנו למצוא שר צבא טוב ממנו, וידע כי לבצור רוח בני יהודה דרושות עצה וגבורה, ובכן נתן נירון קיסר על אפו וחמתו כח וחיל בידי האיש אשר זעם. בחרף בשנה הרביעית לפני חרבן הבית (שנת 67 לסה״נ) יצא אספסינוס מארץ יון לבא אל שדה המלחמה ויחן בעַכּוֹ היא פטלֶמֵיאוס ושם תקע את אהלו ובנו טיטוס, אשר התעתד להצמיח לו קרן גבורים לראשונה ביהודה, הוא הגיח לעֻמתו ממצרים ויבא מאלכסנדריה עם שני לגיונות: החמישי והעשירי – הם היו הַדֵיקוּמָנִים הפראים, אשר יהודי אלכסנדריה כבר חשו על גבם את אגרופם ואכזריותם והיהודים ביהודה היה עתידים לדעת ולהכיר את תנופת ידם ועריצות לבם. ואל העיר עכו נאספו באו כל מושלי הארצות מסביב ובין המלכים הסרים למשמעת רומא בא גם אגרפוס עם אחותו הגבירה בירניקה, וכלם באו לתת כבוד לשר צבא נירון קיסר ולהוכיח לו כי שלמים הם עם רומא ונכונים גם להלחם בהמורדים בה. ואגרפוס היה אנוס להוכיח את אמונתו לרומא וכי לבו נוטה מעט ראשי המרד, כי הצֹרים רִגלו אותו לפני אספסינוס לאמר: כי בסתר גם ידו תכון עם המורדים, אך אספסינוס לא שעה אל דבת מלשיניו, ובכל זאת שלח את פיליפו פקיד אגרפוס לרומא להגיד עליו ישרו, כאשר לא שמע אל דבת יוסטוס מטבריה, אשר בא גם הוא לעכו עם בני חִפּוּם וגדרה לרגֵל באגרפוס, וכפי המִסְפר נגזר על יוסטוס להסיר ראשו מעליו, לולא התחננה בעדו בירניקה לפני

שר צבא רומא ותפדהו מידי הורג. על כן היה על אגרפוס להוכיח בכל פעלו, כי שומר אמונים הוא לרומא מבלי תת מקום לְחַשְּׁדֵהוּ. ובעת ההיא החלה גם אחותו בירניקה להתנות אהבים עם טיטוס, וקשר אהבתם האריך ימים עד אחרי גלות יהודה מעל אדמתו, אף כי היה טיטוס צעיר ממנה לימים, כי יפיה הרב לא נגרע גם ברבות שנותיה וגם בחצי ימיה היה כחה רב לצודד נפש ולב.

וחיל אספסינוס מאנשי צבא רומא וחיל בני בריתה במלחמתה על יהודה עלה ליותר מחמשים אלף נפש, מלבד האספסף אשר נסע בעקבות המחנה. והתכונה נמשכה עד ימי האביב ולפני הַגִּיח החיל הגדול ממקומו שלח אספסינוס לפניו גדודים קטנים לשוט בארץ ולהבריח את גדודי היהודים מעל הדרכים העולים אל מבצרי הגליל. ואספסינוס נזהר מעשות כמעשה קסטיוס ההולך לפניו, כי לא אסר את המלחמה בסערת חמה. ולא השתער על אויבו בשצף קצף, כי אם התמהמה בלכתו ויפלס צעדיו ללכת לבטח, לחשוך את כחו ואונו, ולהלאות את האויב במלחמת מארכת, להניסהו ממקומות הבצורים אשר יִשָּׂגֵב שם, להדריכהו ממנוחתו ולהעתיקהו ממקום מדרך רגלו מעט מעט. ויוסף לא עצר כח לעמוד עם גדודיו לעמוד בפני גדודי רומא, כי מפקדם הכשיל כח לבבם וכמעט ראו את הרומאים ויתפרדו ויפוצו לכל עבר. לא כן היו אנשי יוחנן מגוש חלב, כי כמעט נגש פקיד הצבא הרומאי פלַאקידוס אל המבצר יודפת, ואזרחי העיר יצאו לקראתו ויקדמו פני חילו ברב אונים ויניסו את החלוץ אשר להרומאים ויכום מכה רבה, וינוסו מנוסת חרב, אף כי לא יכלו להבקיע את שורות הרומאים ולהפרידן.

ואספסינוס הֵשַׁב דרכו, להכניע תחתיו לראשונה את הגליל, למען אשר לא תהיה המלחמה מאחור בעלותו על יהודה לצור על ירושלים וינהג את מחנותיו לקראת הערים הבצורות בצפון הגליל גברא ויודפת1), והעיר גברא היתה אז ריקה מאנשי חיל להגן בעדה ויבקיעו אליה הרומאים וישרפוה באש ואת כל העם אשר בתוכה המית לפי חרב וינקום מהם נקמת הרומאים אשר נגפו לפני ירושלים, וכגורלה היה גורל כל הערים והכפרים מסביב, כי הובלו כל יושביהם לטבח או נמכרו ממכרת עבדי־עולם. וחרב המלחמה אשר קרא אספסינוס על יהודה היתה חרב נוקמת, נקמת גאות־העריצים, כן היתה חרב הרומאים מראשית המלחמה עד אחריתה. המלחמה כבר פרצה בהגליל ויוסף עודנו יושב בעת ההיא בטבריה וחובק את ידיו, ומנוסתו ממערכות המלחמה ושבתו בטבריה מלאו את יושבי העיר הזאת פחד ובעתה. אז כבר זמם יוסף לנפול אל הרומאים, אך עוד לא נכבה זיק הבושה בקרבו, כלמה כסתה פניו לעזוב שדה המערכה כמעט החלה המלחמה, ויכסה את מעלו במשאון, ויערוך דברים במכתב אל ראשי הסנהדרין וַיְתַּמֵּם ויודיעם, כי אמת נכון הדבר, אשר עם

1) בספר המלחמות ליוסף כתוב במקום הזה „גדרה" אך נראה שהוא טעות סופר וצ"ל גברא, כי גדרה היא בארץ עבר הירדן מזרחה וגברא היתה עיר בצורה בצפון הגליל בקרבת יודפת וכן היא דעת החכם סלורור בספרו: דברי ימי ממשלת רומא ביהודה צד 147.

המלחמה בחיל רומא רב ועצום ממנו ויבקשם, כי יצוו אותו על המעשה אשר עליו לעשות, אם לבא בדברים עם האויב על דבר השלום או להתחזק במלחמה; ואם ראשי ממשלת העם נוטים למלחמה יחזקו ידיו באנשי חיל, כי מעט מאד הצבא אשר ברגלו לעמוד במערכה נגד האויב. הגליל אשר יושביו רבו מיושבי יהודה עלו אז לשלש מאות רבוא איש, ומרביתם גבורי כח ובעלי רוח גבורה והמלחמה אך החלה וכבר מעטו בו אנשי המלחמה להתיצב נגד האויב. כה הכשיל יוסף כח הגליל בנכלי מרמה ויכריעהו באין תקומה. מהעיר גברא שם אספסינוס פניו אל יודפת, אך בכבדות נָהַג את מחנה רומא, כי היהודים שָׂכוּ את דרכם במוקשים ומכשולים בכל העמקים והמעברות בין ההרים ויקלקלו כל הדרכים. ויודפת ישבה על שן סלע, מוקף מכל עבריו בהרים גבנונים, זקופים ומוצקים ותהומות הפרידו בינם ובין העיר. אך לצלע צפון נמצא מורד הצור שרוע ונוח לעלות דרך בו אל העיר, והמורד הזה בִּצְּרוּ היהודים ויבנו עליו דָיֵק ומגדלים וחומה נשגבה לחסות הדרך בפני האויב הַקָּרֵב אליה, גם התאזרו ברב אונים ויכינו על הדָיֵק שברי צור, כלי תותח, חצים ואבני קלע וכל כלי מלחמה למיניהם להמטיר חצים ומות על חיל האויב הנועז לקרב אל העיר. ואל צלע הצפון, מקום התורפה שמשם היתה יודפת נוחה להִכָּבֵשׁ שמו, הרומאים את פני המלחמה וישפכו סוללה ויציבו עליה ששים מכונות־המצור ויורו בכלי הקלע אל המבצר, רמחים, אבנים כבדות עם לפידים וזיקות אש אוכלה. אך הנצורים עמדו על נפשם וילחמו בגבורה נמרצה ובאין פחד מות לנגד עינם, עד כי קצרה נפש הרומאים בעמלָם. מדי השתערו הרומאים ויעפילו לעלות על הצור לבא העירה התמרמרו היהודים נגדם בחמה שפוכה וגבורה נוראה, ומדי פעם בפעם, כאשר הרסו היהודים לצאת מן העיר הרבו חללי הרומאים, שמו בהם שַׁמּוֹת וישחיתו את הסוללות ואת כל כלי המשחית והמצור. ועלם יהודי גבור חיל אלעזר בן סמיא קפץ מעל החומה ויהרוס את איל הברזל, אשר היה ערוך נגד החומה ואת הראש בעל הקרנים נשא בידו ויהי מטפס ועולה על החומה לשוב העירה, אך בעלותו נפגע מן החצים אשר ירו עליו הרומאים וימת. עוד שני גבורים מנערי ישראל: נטירא ופיליפו מעיר רומה, המה הרסו לצאת מהעיר ויפרצו בכח גדול בגדוד אחד מצבא הרומאים ויכום מכה רבה, עד כי נדחפו ויסוגו אחור מחרבם הקשה. ואספסינוס ראה את חילו, כי הוא הנצור והיהודים הם השמים עליו מצור, וכאשר השתערו הרומאים ויעפילו לעלות על החומה שפכו היהודים על ראשיהם שמן רותח ויאלצום לסגת אחור. אך גבורת היהודים נשתה. ארבעים יום ארך המצור (מן י״ז אייר עד ראש חדש תמוז) והנצורים לא נלאו להגן על עירם, אך לא היה מים בעיר ונפש הנצורים עיפה מצמאה. ובכל אלה לא תם כח בני יודפת ועוד לא אמרו נואש מהִלָּחֵם ברומאים לולא נמצא בהעיר אח נפשע בוגד בעמו, אשר נפל אל האויב ויגל לו הדרך לבא העירה במקום אשר חיל המשמר היה מעט, ובטרם בקר הגיחו הרומאים אל העיר, כאשר נמו הלוחמים העיפים את שנתם ויהרגו את כלם לפי חרב. רבים מגבורי ישראל בחרו לטרוף נפשם בכפם מנפול בידי האויב, ויתקעו חרבם בלבם או קפצו מעל החומה וימותו. ארבעים אלף איש מתו בחרב־מלחמה בימי המצור ואלף נשים וטף נשבו ונמכרו ממכרת עבדי עולם, והמבצר יודפת

נהרס עד היסוד (ביום א׳ תמוז בשנה הרביעית לפני החרבן). ותהי יודפת למופת לערי ישראל לבחור אבדן ומות בגבורה מחיי חרפה בג״ד ומעל עד דור אחרון יִזָּכֵר שם גבוריו ישראל לתהלה, וכימי העם יעמוד שמם לתפארת לעד ולעולמי עולמים. ימים אחדים לפני מפלת יודפת נפלה גם העיר יָפִיַע בקרבת העיר נְצֶרֶת, כי יושביה חשו לעזרת הנצורים ביודפת ויתגרו בהרומאים מאחריהם. אך טיטוס גבר עליהם ואת כל יושביהם הזכרים הכריע לטבח והנשים והטף מכר לעבדי עולם (ביום כ״ה סיון).

ושני ימים אחרי מַפֶּלֶת יפיע הגיע תור המלחמה גם אל השמרונים. גבורת בני יודפת ועז רוחם לעמוד בפני הרומאים, הפיח רוח עז וגבורה גם בלב הכותים, ויתנשאו גם המה להתאסף ולעמוד בפני חיל רומא ולחסום לפניו את הדרך, שבחו את שנאתם הישנה לבני יהודה ויתאספו קהל גדול על הר גרזים הקדוש להם. ובהתקוממות הכותים ראה אספסינוס רעה רבה אל ראש חפצו, להכניע את כל יהודה בימים מעטים וישלח לקראת גדוד השמרונים את צִירֵיאַלִים (Cerealis) המפקד ללגיון החמישי עם שלשת אלפים חיל רגלי ושש מאות רוכבים. והרומאים שמו מצור על ההר ולא נתנו להביא עליו מחיה — עוד מעט ולא היה מים לכל אנשי חיל השמרונים ונפשם עיפה מצמאה, עד כי רבים מתו, ובכל זאת רק בעלי מרך לב והחלשים נתנו ידם להרומאים ויתרם נלחמו, אחרי אשר העפיל ציריאלים לעלות עם מחנהו על ראש ההר, וילחמו השמרונים בגבורת גבורים מתיאשים וימותו כאיש אחד (בחדש מאי — או יוני).

ויוסף בן מתתיהו בא ליודפת עוד לפני החל המצור ויפקח על פֹּעל הנלחמים והתבצרות העיר; אך בהתבוננו מראשית אחרית המלחמה אמר לעזוב את יודפת ולהמלט ממנה, אך אנשי העיר החזיקו בו ולא נתנוהו לעזבם. ויהי כאשר הבקיעו הרומאים פתאום אל העיר ויתחבא יוסף אל אחת הבארות, ומהבאר נמצאה פתח אשר דרך בו יבאו למערה גדולה ורחבת ידים, ויבא יוסף אל המערה ועמו ארבעים אנשי מלחמה, אשר גם המה חשו מפלט למו בתוך המערה. אך עד מהרה ומקום מחבואם נגלה להרומאים ויקראו אל יוסף, כי יִכָּנַע לפניהם ויצא אליהם. והוא לא שת עצות רבות בנפשו ויהי נכון לצאת אל ציר רומא הקורא אליו, והוא — הציר — היה שר האלף נקנור אוהבו הנאמן מכבר — ועל כן בטח בו לב יוסף, כי בצאתו תהיה לו נפשו לשלל. אך כמעט הרים פעמיו לצאת ואחיו בצרה — ארבעים פליטי החרב הנחבאים עמו במערה הריקו חרבותם מול חזהו ויעידו בו, כי אם יפול אל הרומאים ובמוג לבו יבחר בחיי שבי וקלון ויחלל כבוד גבורי ישראל, ישיבו צור חרבם אל לבו וימיתוהו כרגע. ובראותו כי לא יוכל לאנשים מרי נפש כמוהם ויהי אנוס לקיֵם את המשפט אשר חרצו, כי כלם יקדישו למות נפשם וישבעו לקים המשפט עליהם, וימותו כלם, איש איש ביד רעהו, רק יוסף אשר גם הוא נשבע למות חלל שבועתו לאחיו המתים, כאשר הסכין לחללה לאחיו החיים בעוד היותו פקיד־נגיד הגליל, ויִוָּתֵר הוא לבדו ועוד אחד האחרון מהארבעים, ואת זה האחד הדיח בחלקת שפתיו ויבהלהו בחזק ידו להפר שבועה כמוהו ויצא מהמערה ויפול אל הרומאים. ואספסינוס משכהו חסד ויקבלהו באהבה ורצון כמו לא היה

אויבו ואיש מלחמתו. אמנם יוסף היה עוד נחשב כשבוי מלחמה וישימו גם אותו באזיקים – אבל זה היה רק למראה עין, כי נתן לו אספסינוס את אחת מבנות יהודה השבויות אשר ישרה בעיניו לאשה, הלבישהו לבושי כבוד, נתן לו מתנות כיד המלך, ובנו טיטוס היה לרֵע יוסף, אשר רָעה לו מהיום ההוא והלאה. והדבר אשר אספסינוס הותיר את יוסף לטובה ויחוננהו מכל בני יהודה להיטיב עמו, הדבר הזה לבדו לא יגיד עליו ישרו וסופו מוכיח על תחלת מחשבתו, אשר חשב לבגוד בעמו ולהסגירו ביד אויב.

אחרי הריסות יודפת ויתר ערי הגליל, עלה הגורל על יפו היושבת על חוף הים הגדול. אל העיר הזאת התלקטו יהודים רבים, אשר גֹרשו מעריהם הנחרבות בתגרת ידי הרומאים במסעם תחת פקֻדת קיסטיוס, והם שבו ויבנו את יפו אחר חרבנה על ידי קיסטיוס ויבצרוה וישגבו בה, ויבנו להם אניות וישוטו על פני הים ויתפשו את אניות אויביהם הנושאות מערבן לצר וצידון, ארם ומצרים, ויהי הדבר הזה למשלח ידם ויאכלו את שלל אויביהם. וישלח אספסינוס גדודי מלחמה רגלי ופרשים להבקיע אל העיר דרך היבשה; ובהתפרץ אנשי חיל רומא אל העיר נסו מרבית יושביה אל האניות להמלט שם מחצי הרומאים. ויהי כאשר הפליגו אנשי יפו באניותיהם ותקם רוח סערה, האניות התנגשו יחדו אשה אל אחותה, או נִפָּצו על שני הסלעים וחדודי הכֵּפים. רבים חתרו בכל מאמצי כחם לשוב אל היבשה, אך לשוא כי הרומאים בכלי נשקם המטירו עליהם פחים ומות, ויהיו להם גלי המים הזידונים קבריהם, והנמלט ממשברי ים מת בחרב הרומאים ויֵהָפכו מי הים לדמים וכל החוף נחפה בנבלות אדם, והרומאים לכדו את העיר ויהרסוה וַיְעָרוּהָ עד היסוד. בימים מעטים אחרי כן הביאה גם טבריה את צוארה בעל רומא, כי קצרה נפש הטברינים בעמלם, כאשר הונה אותם יוסף והריב והמדנים אשר הרבה בקרבה בהות נפש בוגד ואיש מזמות, ובכן בקרוב אליהם הרומאים לא מצאו עוד און בנפשם ויפתחו לפניהם את שערי העיר. וקנאי טבריה עם שמעון בן ספיא בראשם נמלטו אל טריכיאה מצפון לטבריה על יד ים כנרת מערבה, ומשם נלחמו עם הרומאים בחרב נוקמת ותנופת יד חזקה מעל החומה ומן האניות הרבות על ים כנרת, אך אז פרצה מריבה בין יושביה; אזרחי העיר נטו לשלום והגרים אשר מקרוב באו חפצו קרב ומלחמה, ובהֵחָלֵק לב יושבי טריכיאה מצאו הרומאים יד להבקיע אל העיר. אמוני העם נפלו בחרב המלחמה והנשבים יותר מעשרת אלפים הובלו לטבריה וישלו את נפשם בתקות שוא, כי לא ימותו, אך בבאם לטבריה צוה אספסינוס להרוג את הזקנים והחלשים וששת אלפים נערים שֻׁלחו אל ארץ יון להעבידם עבדת פרך בחפירת הַתְּעָלָה בלשון הארץ אצל קֹורינת המחברה את חצי־האי פילופוניס עם ארץ יון. – וכל יתר העם מכר לעבדי עולם, וגם נתן אספסינוס מספר שבוים מתנה לאגרפוס, והוא – אשר בשם מלך יהודה התכנה – לא חסה עינו על אחיו בני עמו וימכור גם הוא אותם לעבדי עולם ויוכיח לדעת בדבר הזה – כי רוח אבי משפחתו – הורדוס הראשון – נוססה גם בו, וכי בן מביש הוא לאביו המושל הצדיק אגרפוס הראשון. שנה אחת עברה מיום התפרץ עם יהודה מפני רומא ורב הגליל, אשר בניו

התקוממו ברוח עז וגבורה ואהבה גדולה לעמם וארצם ודת אבותיהם, רֹב הגליל היה עתה לחרבה ולשרפת אש – את גבוריו אכלה חרב המלחמה, מבחרי בניו הלכו שבי לפני צר ושאריתם שחה לעפר נפשם וילחכו כפות רגלי רומסיהם העריצים.

ועוד שלשה מבצרים נמצאו בידי אמוני העם אשר בהגליל: העיר גמלא, הר תָּבור והעיר גוש־חלב. בחריצות שני אמוני העם הקנאים: יוסף מגמלא וכרֵים (Chares) קמו ויתעודדו בני גמלא להתקומם ביד חזקה נגד צרי ישראל, לשוא צר משנה שר צבא אגרפוס על העיר הזאת, עד אשר הגיח אספסינוס עם חילו הגדול, אחרי לכדו את טריכיאה, לעֻמת גמלא היושבת למולה מעבר ים כנרת מזרחה ויחן עליה (ביום כ"ד אלול). כמלחמה אשר היתה על דבר גמלא לא היתה בכל מלחמות הגליל לגבורה ועז־רוח. אמנם בצורה היתה העיר הזאת על פי מושב תכונתה האיתן בראש הר גבוה ותלול עם נִבנון רם ונשא, אך תכונתה הבצורה היתה לה ללא הועיל, כי לא נמצאו בהוכה אנשי מלחמה לחיל משמר כי אם מעט, כתשעת אלפים במספר, וגם אותם הפריעו מעבודתם המון הפלטים, הנשים הזקנים והחלשים והילדים, אשר נמלטו שם מאכזריות הרומאים. לראשונה לחמו בני גמלא בהרומאים מראשי המצורות והמגדלים אשר הקימו, ובעז רוחם נתנו כבוד לבן ארצם ראש אגודת הקנאים יהודה הגלילי, ועל אגרפוס, אשר דרש מאתם לפתוח העיר לפני הרומאים השליכו אבן גדולה ותרוצץ את זרועו. אבל בהקריב הרומאים את כלי משחִתם ואילי הברזל אל חומות המצודה, נדחקו הנצורים ונסוגו אחור בתוך העיר ושם התנגשו ויעמדו כחומה חיה להגן על העיר. אחרי שלשה שבועות המצור פרצו כלי המשחית פִּרצה בחומת העיר והרומאים עלו בפרצה הזאת ויחדרו לבוא העירה. הנצורים עזבו את העיר התחתונה ויקחו עֶמדתם בהעיר העליונה, והרומאים יצאו בעקבותיהם ויהינו גם הם לעלות על מרום העיר, אך פתאום הפכו היהודים את פניהם אל רודפיהם וישתערו עליהם בעברת נקם וחמה שפוכה וילחצום לרדת אל מורד העיר, ויבאו הרומאים בין המצרים וַיֵאָחֲזוּ במצודה רעה, כי לא היה להם דרך לנטות ימין ושמאל, והיהודים ממטירים עליהם חצים ומות וידם קצרה מהשיב מכה אל מכיהם הנצבים על ראש ההר, וינסו להמלט על גגות הבתים בהעיר התחתונה, אך מכֹּבד משאם ומהמונם הגדול פוץ התפוצצו הגגות ויקברו חיים תחת המפולת. ויהי כאשר נסו הרומאים לנוס ולהמלט ממקום ההרגה ולא יכֹלו, כי יתר חיל הרומאים, אשר לא ידעו דבר מהנעשה בעיר העפילו גם הם לעלות העירה ויסגרו עליהם את הדרך ויתנגשו ויתלכדו רומאים ברומאים ותהי מהומה ומבוסה נוראה ואיומה. והיום הזה היה יקר ליושבי גמלא (בחג הסכות), אבל מה רב המחיר הנצחון הזה, ערמות פגרי רומאים כסו את חללי גבורי יהודה הרבים וגם כרים הגבור, אשר כלכל דבר המלחמה, נפצע בפצעי מות ורק כל עוד נפשו בו. אבל רננת בני גמלא היתה מקרוב ושמחתם עד ארגיעה. ביום כ"ב תשרי התגנבו שלשה רומאים מלגיון החמשה עשר ויחתרו מחתרת בְּמַסַד המגדל אשר בתוך העיר, ויהי כאשר עלו יהודים רבים על המגדל, והרומאים הסיעו בלאט חמש אבנים גדולות מיסוד המגדל ויפול

תחתיו וכל אנשי החיל נפלו אתו יחד ותחת עיי מפלתו נהרג גם יוסף בן גמלא הראש השני על גבורי העיר ומגניה. הרומאים עלו כשואה על העיר וינקמו נקמת אחיהם באכזריות חמה ועברת זדון. ארבעת אלפים בני גמלא נפלו בחרב הרומאים וכחמשת אלפים התנפלו בחמת רוחם מראש ההר אל תהום רבה. ומכל יושבי העיר לא נמלטו רק שתי נערות בנות אחות פיליפו שר צבא אגרפוס ועל כן חננן המנצח, אף כי לא חס על יתר העוללים ויונקי שדים וינפצום אל הסלע או שמטום מראש המצודה אל תהום תחתית. ותפול גמלא ביום העשרים ושלשה לחדש תשרי ביום אשר לפני שנה נגף בו קסטיוס לפני ירושלים. ובעת ההיא נלכד גם המבצר הבנוי על ראש הר תבור בהחבולות מלחמה אשר חבל פלקידוס ראש הרוכבים בחיל רומא. המבצר הזה היה יושב על ראש צור מעוז, המתנשא מעל הארץ וזקוף כעמוד והוא עומד לבדו בכל עמק יזרעאל, אין כל הר וגבעה מסביב לו, ובכן היתה תכונת המבצר הזה חזקה מאד, אבל פלקידוס עשה בערמה להתיק את היהודים מן מרומי המבצר אל העמק ויתראה כנס מפניהם ופתאום הפכו רוכביו פניהם אל היהודים הרודפים ויכום ויכתום, ובני העם הנותרים בעיר הבצורה לא עצרו כח להלחם כי אזלו מים מהעיר ולשונם בצמא נָשָׁתָּה ויכנעו לפני המנצחים ויפתחו לפניהם את שערי העיר. וגוש חלב, העיר הקטנה, אשר יוחנן הקנאי היה מפקדה ואנשי מלחמתה מעטים וגם המה עובדי אדמה, כורמים ויוגבים בכרמי זית הרבים שם, לא עצרה כח לעמוד בפני האויב. ובקרוב טיטוס אל העיר ללכדה, בקש יוחנן ארוכה יום אחד לשבות מריב, כי היה היום ההוא שבת, וישא טיטוס פנים לבקשתו. והערמה הזאת היא שעמדה ליוחנן להמלט עם אנשיו איזה אלפים במספר ולא נפל בידי האויב. וביום המחרת נכנעה גוש חלב וחומותיה נהרסו. טיטוס שלח רודפים אחרי יוחנן ואנשיו, אך הוא כבר הרחיק ללכת ויבא ירושלימה הוא ואנשיו, והנחשלים, אנשים נשים וטף אשר השיגו הרודפים על דרכם הרגו בלא חמלה. בההרג הזה נפח הגליל את נפשו, תם כחו, בא הקץ לחייו וַיֵחָשֵׁב במתים. גם הרומאים עיפו מאד מכבד מלחמה והרג ורצח. גם נגרע מספר רב ממערכות צבאותיהם על כן נועץ אספסינוס להניח לבני חילו מעבדתם הקשה אשר עָבַד בם במלחמות רבות ונוראות להחליף כח ולמלא את חסרון אנשי הצבא אשר נעדרו ממנו בימי המלחמה.

פרק החמישי

חרבן ירושלים ושביתת יהודה מהיות גוי יושב על אדמתו

(בשלשת שנים האחרונות לפני חרבן הבית)

ירושלים הבצורה היתה למקום מחסה ומקלט אל פליטי הגליל. יוחנן מגוש חלב הביא לרגליו כשלשת אלפים גלילים פליטי חרב רומא ולהם נלוו אלפים איש פליטי טבריה. — כל אלה אשר בלבם פָּעֲמָה התשוקה לחפש לאומי, אהבה עזה לארץ מולדת, גם כל אלה אשר תאות הכבוד והשררה עוררה

אותם לבקש להם גדולות, כל הפליטים ממערכות המלחמה בהגליל, מרי הנפש, מלאים חמת רוח מתיאשים ואובדי תקוה ושואפים לעשות נקמות באויביהם, כל אלה נמלטו אל העיר הראשה לקחת חבל בהמעשים אשר בתוצאותם הוטל גורל עם יהודה ומהם יצא כל משפטו לשבט או לחסד. המונים המונים נהרו אל ירושלים ומספר מְגִנֵּי ארץ מולדת הלך הלֹך ורב, וכרבות מספרם כן היה רב כח ידם ואמץ רוחם בעמק המלחמה ועל כן בטח לבם, כי תורם נוראות ימינם וידם תגבר על האויב. ובהבט הקנאים על מגדלי ירושלים הבצורות ומבצר משגב חומותיה שב הבטחון אל לבם ותחי רוחם בתקוה לְהִשָּׂגֵב מפני האויב, ויחליטו, כי רק אם יהיו הרומאים בעלי כנף יוכלו לעבור את המצורים והמבצרים, הבִּירָניות והמגדלים הרמים והנשאים להבקיע אל העיר, ואל הבטחון בתנופת ידם וכחם וגבורתם וחוזק המבצרים נלותה גם האמונה התמימה והתקוה אשר היתה נטועה בלב אמוני ישראל בימים ההם, כי עת תשועת עולמים לעם ישראל קרובה לבא ועוד מעט והמלך המשיח, הגואל המְקֻוֶּה, אשר עליו נבאו הנביאים, יִגָּלֶה בהדר גאון עֻזוֹ להשיב לישראל הכבוד אשר גלה ממנו, ושבו חֹסן ויקר תפארת ממלכה ליהודה.

ותפארת ירושלים וגדלה הגיעו בימים ההם למרום קצם, ומעולם לא היתה רבתי עם, כלילת יופי וחזקה ובצורה כבימים, אשר התעתדה להיות גלים נצים ומעי מַפֵּלָה, כמו יצאה הגזרה להקים בהריסות ירושלים את החק השורר בתולדות בני האדם: אֵין און בְּחֵן, וְאֶפֶס וָאַיִן – כָּל מַחֲמַדֵּי עָיִן. מדת החוט המקיף את ירושלים מכל עברים מבעד חומות המבצר החיצוניות עם הפַּרְוָרִים והמגרשים. בית פגי ובית היני, מקום בתי מלון לעולי רגלים – שלשים ושלשה קילומֶיטֶר. סופרי הדור מעריכים את יושבי ירושלים בעת ההיא לשש מאות אלף איש, מלבד ההמונים באי־מועד אשר נקהלו אליה בימים ההם. העיר היתה נחלקת לכמה חלקים: בהעיר העליונה או הר ציון ישבו בני מרום העם ובה התנוססו ארמוני תפארה והיכלי חמד: היכל הורדוס והיכל אגרפוס – ובתי חמד אלה כבר היו למאכלת אש בראשית ימי המרד. ומפאת צפון השתרעה העיר התחתונה, או אקרא ותכונתה כחצי אַגַּן הַסַּהַר, שם נמצאו: ארמון החשמונאים ועוד ארמון שני אשר נבנה על ידי המלך הורדוס, ארמון הילני המלכה מארץ הדיב, בית המועצה ובית אוצר ספרי הזכרונות וכתבי המדינה העתיקים, וגם הוא היה לשַׁמָּה בראשית ימי המרד. לפנים הפריד עֵמֶק עָמוק בין גבעת העיר העליונה וגבעת העיר התחתונה, אך מלכי בית חשמונאי סִתְּמוּ אותו וימלאוהו עפר לחבר את העיר עם המקדש – העמק הזה נקרא לפנים גם בשם עמק הֶחָרוּץ, כי ישבו שם עושי גבינה או חריצי חלב. מצפון להעיר התחתונה נבנו פַּרְוָרֵי העיר החדשים, והם: ביציתא או בית חדתא העליונה והתחתונה, שם היה „מקום התורפה" ומשם היתה ירושלים נוחה להִכָּבֵשׁ, הנשקפות מול מצודת אנטוניא, ובמקום הזה החל אגרפוס הראשון לבנות החומה הגדולה, אך מיראתו את הרומאים אסף ידו ולא בִּצַּע את מעשהו הגדול, ואחרי כן החרו החזיקו הקנאים לבנות את החומה על המקום בידים חרוצות. בביצתא ישבו בני דלת העם ושם נמצאו השְׁוָקִים והשערים

למסחר הצמר, כלי מתכות, בגדים, עצים ומקנה· המקדש עם מצודת אנטוניא הנשענת לו בקרן צפונית מערבית נחשב לחלק־עיר לבדו וחריץ עמוק מאד הפריד בין ביצתא ומצודת אנטוניא, ומנגב להמקדש נמצא חלק העיר עֹפֶל ושם נמצא היכל המלכה מבית הדייב גְרַפְטֵי. רחובות ירושלים ושְוָקיה היו רצופים במרצפת אבני שיש „והיו עשוים להתכבד בכל יום" (בבא מציעא כ"ה) ותהי העיר כלילת יופי· אמנם כרבות בירושלים היכלי חמד וארמוני תפארה, כן נעדרו בה גנות ופרדסים וגני ירק להרהיב עין ולהשיב נפש בני העיר ברוח צח. בכל העיר לא נראו עצים רעננים „ולא עשו בה גנות ופרדסים מלבד גנות וורדין שהיו בה מימות נביאים הראשונים" (בבא קמא פ"ב ע"ב)· מבצרי העיר ומגדליה הגבוהים ואשר שיאם התנשא לשחקים העיבו פני ירושלים ויכסו עין השמש, אבל תחת זה הגינו עליה ויעשוה לעיר בצורה, אשר כמעט נבצרה מכל אויב ללכדה ברעש מלחמה. משלש רוחות: מזרח דרום ומערב הגינו על העיר הגבעות אשר ירושלים היתה בנויה עליהן ומוקפת נקרות צורים ושני סלעים זקופים ומוצקים לחסום הדרך בפני האויב הקרב אליה ומסביב להם עוד סוללה לחבר ולאַחֵר את כל מעשי המבצרים והמגדלים הרבים· המקדש היה גם כן מבצר חזק ופומפיוס וסוסיוס נלחמו עליו מלחמה כבדה ימים רבים עדי לכדוהו ברעש מלחמה · כה יכלה עמוד ירושלים הבצורה ימים ושנים בפני לגיונות רומא עם כלי המפץ וכלי המשחית הרבים והעצומים לולא חלק לב הנצורים ולו היו כאיש אחד להלחם בהרומאים ולא איש באחיו, ולולא הציק אותם הרעב האכזרי וישת קציר אל חיל־המגן וימעיט את מספר הגבורים העומדים בקשרי המלחמה, ומי יודע עד כמה ארכו ימי המצור אם לא קצרה נפש הרומאים בעמלם ואולי שבו לקרוא לשלום ירושלים ולהתנות עמה תנאי־שלום רצוים ונאותים לשני בעלי הריב·

והעיר הראשה דמתה אז ללב איש חולה נוטה למות, אשר בכל חלקי גויתו כבר השליך המות את קרחו ואפסו כל כחות החיים ורק אל לבו התכנסה כל שארית חייו והוא עודנו דופק בחזקה להאריך חיים עוד ימים מספר. כל מחוזות יהודה אשר מסביב לירושלים לא עמדו בפני חיל אספסינוס והקנאים פליטי הגליל עם עשרת אלפים איש אשר ברגלם לא החזיקו מעמד נגדם, ובכן נהג אספסינוס את חילו דרך חוף הים ויסיע את כל מחנהו מצפון נגבה לעֻמת ירושלים באין מעצור, וגם שת ידו אל הערים אשר ממערב ונגב ירושלים וילכוד את יבנה ואת עזה ונותרו רק נפות יהודה מצפון לירושלים וערי עבר הירדן, אשר עוד לא ראו פני האויב הבא ממרחק להרוס לאום איתן ממקום מושבו ולהכחידו מגוי יושב על אדמתו· כל יושבי הנפות האלה היו אמוני העם ומקנאי קנאת הלאום ויהיו נכונים להקריב נפשם ומאדם קרבן על מזבח אהבת ארץ מולדת, אך, כנראה, ראשי המרד בירושלים לא השכילו לשום לבם אל ערי הפרזות לבצרם ברב כח לחסום הדרך בפני הרומאים· הקנאים בטחו רק בירושלים וחומותיה הבצורות ולא חשו להאציל מרוחם על כל מפלגות העם להלהיב רוח דורשי השלום לבל יהיו למכשול למקנאי קנאת

הלאום. ובכן נראה הדבר, כי בכל ערי יהודה והגליל בעלי העשר ועליזי החיים היו – דורשי שלום רומא כי לא ראו אחרית ותקוה טובה להעם בהאריך ימי ימי המלחמה ויאבו להכָּנע לפני האויב; אך בחורי ישראל, מלאי עֹז עלומים ובעלי חזון־לב והרשים אשר אין להם כל הלהיבו את בני העם בשלהבת הקנאה הלאומית; בכל עיר ועיר משפחה ומשפחה רבו הנאצות והקטטות, התוכחות והמריבות בין שוחרי השלום וחפצי קרבות ויתחרו ויתגרו איש ברעהו, וכאשר צר המקום להקנאים בערי מושבותם יצאו לשבת בירושלים ותהי העיר למדורה ובית־מוקד אש הקנאה הלאומית. מכל ערי המדינה היה רק המבצר מסדה או מצודה מלא קנאים, כי פקיד המבצר אלעזר בן יאיר ראש הסיקריקים ידע לתת מרוחו על בני העם. ואל הסיקריקים נוספו אנשי שמעון בר גיורא, הוא האיש אשר מראשית המלחמה עד קצה לא חדל מעשות גבורות נוראות ויחולל נפלאות בתנופת ידו החזקה וברוחו הקשה והעז כשער קטב. ויהי בעת מנוסת הרומאים בהנגפם לפני שערי ירושלים בימי קיסטיוס גלוס ויהי בר גיורא מהרודפים את הרומאים הנסים על עקבם. ויאסף אליו חבר אנשים פושטים ידיהם בגדוד וישוטטו בערבות ים המלח ויחרידו את הארץ, ויתאוננו יושבי הנוף: הזה רע באזני מושלי העם בירושלים, וישלחו הקנאים המתונים גדוד אנשי מלחמה לקראתו ותכבד ידם עליו ויבא מפניהם אל המבצר מסדה ונוספו הוא ואנשיו אל עדת הסיקריקים היושבים שם. ממסדה פשט בר גיורא בראש גדודי הסיקריקים אל ארץ אדום לשלול שלל ולהביא מחיה לבני המבצר ויְשַׁסו את כל הארץ ככל אשר מצאה ידם, אך האדומים לא נתנו אותו לפלם חמס ידו בארצם ויתפקדו גם הם ויהיו למחנה גדולה כעשרים אלף איש וישימו עליהם ראשים מקרבם: את יוחנן, יעקב בן סוסא, שמעון בן קתלא ופינחס בן קלוסוט, וגדודי האדומים דמו בקנאתם העזה, במרת נפשם ברוחם הקשה ואכזריות לבבם להסיקריקים, וכאלה כן אלה היו פריצים פרוצים בקנאה לאומית עד לבלי חֹק ופרועים בלי קבלת מָרות ומשמעת לראשי העם בירושלים.

וחוצות ירושלים המו אז כהמון ים זועף מהמונים פליטי הגליל, אשר הרעישו לב יושביה וימלאוה אימים ובהלות. ואמנם כל זה היה בפשע יוסף בן מתתיה, כי בעון ועון מעלו בעמו, נכרתה האמונה איש באחיו ואיש ברעהו, ויריחו בגד וקשר בכל איש אשר יעץ אותם להיות מתונים במעשיהם, הוא, בבגדו בעמו לבדו האשם, כי מלאה ירושלים מוטה ופֶרֶק והשערוריות הגיעו למרום קצן. כל עוד האמינו בירושלים כי נקבר יוסף תחת מפלת יודפת הבצורה התאבלו עליו ויהי שמו להתהלה. אך כמעט הגיעה להם השמועה, כי עודנו חי והוא מתהלך בתוך מערכות הרומאים ושר הצבא ימשכהו אהבה וחסד, וַיֵּהָפֵךְ לבם לנאצו ולשנאו שנאה עזה כמות. גם הדנים אותו לכף זכות נתנוהו למוג לב וגבר אין אֱיָל, אשר אין און בנפשו למות מות גבורים בכבוד ויבחר חיים בקלון ועבדות ומחיביו הצדיקו עתה עליו דין שונאו יוחנן מגוש חלב ויאמרו כי בגד האיש בעמו ועשה מזמה ותועבה. ומני אז הכבידו הקנאים את לבבם ויתנו את כל אלה אשר לא עשו כמעשיהם לבוגדים בעמם וארצם, ויותר מכלם היה אלעזר

בן שמעון ראש הקנאים שונא את המתונים ראשי הסנהדרין, כי עברו ראשי הסנהדרין על איש רב פעלים ובעל עצה וגבורה למלחמה כזה ויתנוהו לשבת בחבוק ידים באין כל פעולה נאותה לאיש כמוהו ויאמרו הקנאים, מי יודע אם לא יהיו חברי הסנהדרין בעצה אחת עם הנוטים אחרי רומא ההורדוסים לפתוח שערי העיר לפני אספסינוס ובמה יתרצו אל אדוניהם ? הלא בראשי הקושרים ובעלי המרד להסגירם בידי אויב אכזרי לעשות בהם נקמות נוראות. כה חשבו הקנאים וידמו כי רב כח ידם להחזיק ברסן הממשלה ולחדש את המלחמה עם רומא בכל מאמצי כחם. אולם דרוש לדעת, כי לא בצדק יִקָּרְאוּ הקנאים האלה בשם פריצים, כי לא היו אנשי רשע שואפי בצע מעשקות, כאשר יְתָאֵר אותם יוסף בחפצו לשום בחלקות אל מושלי רומא, כי היו במערכותיהם גם נשואי פנים וגדולי העם מהכהנים בני המשפחות היקרות שבירושלים; ואלה שמות ראשי הקנאים: אלעזר בן שמעון, זכריה בן אבקולס, ועל ידם החזיקו: יהודה בן חלקיה, שמעון בן עזרון וחזקיה בן חבר משועי יהודה.

שנאת הקנאים אל ראשי הסנהדרין התגברה מיום אל יום ותולד ממשלת הפחד והבהלה (Terrorismus) הנותנת חתיתה על כל החיים ותרעַש לב יושבי ירושלים. זאת היא האלה הרובצת על כל גוי ומשפחה בהִנָּתֵק מוסרות המשרה, כאשר המהומה המדינית והדתית תתגבר ותהי לרוח עועים וחדלו בני העם להאמין איש באחיו ובקרוביו. הקנאים הפיקו מזמתם ויעשו דבר אשר הגדיל הרחיב מדורת השנאה למרבה המהומה והמהפכה לבלי הָכִיל. המה התנפלו על האנשים הקרובים למשפחת אגרפוס ובגלל זה היו חשודים לנוטים אחרי רומא והם: אנטיפס מבית המלוכה שר האוצר במקדש, לוי, סופא בן רעואל ועוד עשרה אנשים וישימום במשמר וימיתו אותם בלא משפט וחקור-דין. ואז הודיעו הקנאים ברבים, כי כלו קוצים מכרם ישראל והאנשים אשר הומתו חשבו מזמה להסגיר העיר בידי הרומאים, גם משכו ברשתם עוד רבים מאצילי יהודה וישימום בבתי כלאים, אימה חשכה נפלה על בני מרום עם הארץ ורבים נסו וימלטו אל מחנה רומא. שמעו זאת ראשי הסנהדרין וירע גם בעיניהם, והקנאים לא סרו מן הדרך אשר התיצבו עליו. ובשנאתם את משפחות הכהנים הגדולים, שועי יהודה ובני מרום הארץ, יען כי נמצאו ביניהם אלה אשר התמכרו לרומא מראשית ימי המרד, אמרו לקרוע מהם את הכהֻנה הגדולה ולהתה לאשר ישר בעיניהם. ויקריבו את בני המשמר יהויכין אשר עמדו אז על משמרתם ויצוו עליהם להקים על פי הגורל כהן גדול חדש, ויעל הגורל על כהן הדיוט מבני בלי שם והוא פנחס בן שמואל הַסַּתָּת מכפר חבתא ומאחרי המחצב לקחוהו לשרת בקדש וילבישוהו בגדי השרד ויהי לכהן גדול (יוסף קדמוניות XX, תוספתא יומא פ"א וספרי במדבר כ"א). עד היום ההוא היתה הכהֻנה הגדולה המשרה הנכבדה במשרות עם יהודה ושומרי משמרתה היו בני המשפחות הגדולות בירושלים, מהם היו שרי האוצר במקדש, אנשי הר הבית, הממונים ושומרי כלי הקדש וכל כלי יקר ושכיות החמדה. את מיוחסי הכהֻנה אלה העבירו הקנאים ממשמרתם והכהן גדול מתתיהו בן תיאופיל הנמנה עוד מטעם

המלך אגרפוס הודח משאתו. הדבר הזה המרה רוח ראשי הסנהדרין, אשר גם ביניהם נמצאו רבים מיקירי הכהֻנה ומיוחסיה ומהנכבדים שבהם: יהושע בן גמלא וחנן ואליהם נלוה גם נשיא הסנהדרין רבן שמעון בן גמליאל, שלשה אלה חברו יחד להביע בקהל עם את מחשבות המתונים ובדַברות עֻזָם עוררו את אנשי עצתם לצאת בחרב שלופה לקראת הקנאים ולבצור רוחם. וחנן מי שהיה כהן גדול, בעזות נפשו ועשרו הרב ולשון למודים אשר חֻנַן בו ידע למשוך אחריו גם את מנגדיו ויצת גם בלבם רשפי אש הנקמה. תמורה גדולה ועצומה נהיתה אז בלב האיש הזה שר ביהודה מראשי מיוחסי הכהֻנה ונוטה בלבו אחר הצדוקים, תחת אשר עד כה היה משואפי החֹפש הלאומי נלבב ונלהב, נהפך פתאום לשוחר שלום וחפץ קרבת רומא. אז פרצה מלחמת האזרחים בתוך העיר, חנן הכהן עמד בראש המתונים וכהיותם הרבים גברה ידם על הקנאים ויהדפום מכל מקומות עמדתם ויאלצום לבא אל הר הבית ולהתבצר מבעד להחומה השניה. על יד המקדש נשפך דם אחים במלחמת־שערים. אך להכין מטבח לאחיהם בתוך ההיכל לא מצאו המתונים את לבם וישימו מצור על אנשי ריבם, למען הכניעם ואַלְצָם להתנצל את נשקם ולהסגיר המקדש בידי המתונים. עד כה ועד כה והשמועה עברה, כי חנן ובעלי בריתו מהמתונים באו בדברים עם הרומאים להסגיר העיר בידיהם. לא נודע הדבר אם היתה השמועה הזאת שמועת אמת, או כי יוחנן מגוש חלב הפיץ שמועת־שקר, למען יתעורר העם להחיש עזרה להקנאים הנצורים בהר הבית. וימהרו ויחליטו לשלוח ספרים אל האדומים ולבקשם, כי ימהרו לבא ירושלים להצילה מכף הבוגדים ואויבי החפש, והאדומים, כעשרים אלף איש במספר, כלם גבורי חיל מרי נפש וששים לקראת נשק, מהרו לשמוע לקול הקורא אליהם ויעלו ויבאו עד שערי ירושלים תחת פקורת ארבעת מצביאיהם: יוחנן, יעקב בן שושי, שמעון בן קתלוס ופינחס בן קלוזוס. כמעט נודע לחנן דבר בא האדומים ויצו לסגור בפניהם את שערי העיר ואנשי חיל העמיד על החומות להגן על ירושלים. וינסה יהושע בן גמלא לדבר רכות אל האדומים וישביעם לשוב מעל ירושלים לבלי הגדיל המהומה שם, ויקש דבר מצביאי האדומים מדבריו ויאמרו: כי אין משפט צדק לכל מפלגה אף לזאת אשר ידה רמה ואוחזת ברסן הממשלה להניא לב יהודים נאמנים מהגן על עיר הקדש והִלָּחֵם מלחמות ה׳. גם שמעו כי המתונים מתעללים בהקנאים ומתעתדים להביא העיר את הרומאים מעֻטָּרים בזרי־נצחון, ועל כן אחת דברו האדומים לחנות לפני ירושלים ולהכות אחור את הרומאים הנגשים אל העיר אם יאבו המתונים או ימאנו, ובדברם כן תקעו אהליהם על יד שערי העיר.

ויהי בלילה ההוא ואימה חשכה נפלה על מפלגת המתונים בעלי ברית חנן הכהן. אל זועם פתח אוצר כלי זעמו ויְטַל רוח סעָה וסער על הארץ; עבי שחקים התפתחו ממסגרותם להרגיז ארץ ממכוניה. ענני רגז נערמו כהרי שרפה במרומי שמים ומטרות עז נתכו ארצה כזרם מי־נח. חזיזי זעם ורעמים אבירים הרעישו תבל ומלואה ותגעש ותרעש הארץ ועמודיה התפלצו. האדומים העשוים לבלי חת עמדו כעמודי ברזל מוצקים ולא נעו ולא זעו ממקומם, אך השוערים השומרים אשר הקימו המתונים עזבו את משמרתם ויתמלטו אל הבתים;

וגם חנן אשר שקד על אנשי המשמר, נרפה בלילה הזה, ועל השומרים הצרים את הקנאים הנצורים בהר הבית נפלה גם כן תרדמת אלהים ויישנו שֵׁנָה עזה כשנת־עולם. וַיִּוָּעֲצוּ הקנאים הכלואים בבית המקדש ויקחו מגרת ברזל מכלי השרת וינסרו בה את בריחי הברזל מעל שער אחד הנעזב מחיל המשמר, ובהמולה הגדולה והמון המערה לא נשמע קול המגרה המנסרת את בריחי הברזל ויִּפָּתח השער ויצאו הקנאים ויתחמקו ויעברו מבלי משים את רחובות העיר ויגיעו אל החומה ויגררו במגרת ברזל את הבריחים והמנעולים ויפתחו את שער העיר נכח מחנה האדומים. ברגע הזה החלה מהומה ומבוכה נוראה. האדומים והקנאים התנפלו מכל עברים אל חיל המשמר וישתערו עליהם בחמת רוחם, כרגע נזעקו גם יושבי העיר איש חרבו שלופה בידו ותפרוץ מלחמה נוראה בחוצות ירושלים באישון לילה ואפלה ומתוך הסערה נשמעו יללת הנסים והנגפים, אנקת חללים, אימה וצוחה. — עוד מעט ותיגע יד המתונים ונמס לבם ולא יכלו החזיק מעמד נגד האדומים מלאי חמת נקם ושואפים לדם. אז פשטו האדומים על כל חלקי העיר ויגירו על ידי חרב כל אלה אשר הכירו בהם, כי לבם יחשיב מחשבת שלום. הבקר אור והשמש זרחה על העיר ההפוכה בין לילה ותֵּרָאה כשדה קטל מלאה הרוגים. יותר משמונת אלפים חלל כסו את רחובותיה ויד הקנאים בכל משלה. וַעַד הסנהדרין נפוץ (בחדש מארץ כשנה וחצי לפני החרבן), ממשלת המתונים נהרסה ותחתיה שברה ממשלת פחדים (Terror) את חקה על כל יושבי ירושלים והושב הממשלה הזאת כסאות למשפט לעשות שפטים נוראים באנשי עברתה — כל הנחשדים כי ידם בקושרים עם דורשי שלום רומא וכל אלה שעמדו בקשרי מלחמה נגד האדומים והקנאים נתפשו וידונו למיתה. חנן בן חנן ויהושע בן גמלא ממיוחסי הכהֻנה היו הראשונים למות בחרב משפט־הדמים אשר הקימו הקנאים. את אשר נהיה עם רבן שמעון בן גמליאל לא נודע בברור, אך נראה הדבר כי מת בחרב הקנאים ולא על ידי הרומאים כאשר תספר השמועה, או כי הדיחוהו הקנאים משאתו, על אשר מלאו לבו לשום דופי במעשיהם לבחור לכהן גדול איש המוני מדלת העם.

אולם גם מהאדומים לא נחה דעת הקנאים ולא טובים היו בעיניהם מן המתונים ויתאמצו להרחיקם מעל ירושלים בשפתי רצון ורבים נפתו לשוב למקומם, אך גם רבים נשארו ויתנו ידם לתושבי ירושלים ולא להקנאים. ומשפט הדמים עשה מעשהו בחרב נוקמת ובהלות מות בכל הנחרים בהקנאים. בין הנדונים למיתה היה גם איש המעלה גוריון וגם הגבור הנערץ נִיגֵיר מעבר הירדן, כי שניהם נטו בלבם אחרי הסנהדרין. אז קם ונהיה החזון אשר נחזה בכל מרד ותהפוכה מדינית; המרד מבלע את מולידיו ומחולליו. זה האיש ניגיר היה איש כביר כח לב וגבור רב להושיע את עמו, איש כביר ונאור ונקי מכל שמץ דופי, על כן בהמיתם אותו נכתם עון הקנאים שופכי דם נקי וצדיק, ומותו יֵחָשֵׁב להם לחרפת עולם אשר לא תִּמָּחֶה.

למען שים קץ להממשלה הפרועה אשר קמה על משואות הסנהדרין התנשא יוחנן מגוש חלב לעוצר בעם ופליטי הגליל החזיקו על ידו ויתן משכנו בְּעֹפֶל בהיכל גְּרַפְּטֵי. לראשונה היו אמוני יוחנן הגלילים שלמים עם קנאי

ירושלים ועמהם יחד שקדו להכחיד את כל אלה אשר נחשדו בעיניהם כבוגדים או כמתרפים ומדברים בלב ולב. ואמנם כן, הקנאים לא הפלו בין איש לאיש, בין צדיק לרשע, ועל רבים משלומי אמוני יהודה עברה רעתם ובקנאתם הקשה נגואלו ידיהם בדמי טובי העם ובחירי בניו; אמנם לא כל דברי יוסף בן מתתיה נושאים עליהם חותם האמת ואשר יאשים את הקנאים ויעולל עליהם עלילות רצוח, עשוק ונאוף, הוא רק תולדות לב עקוב, לשום אשם נפש אנשים אחרים, למען לא יביטו אָוֶן בו ובמפעליו. העשירים ותאבי המנוחה יצאו מן העיר המלאה מהומה ומרד וילכו לבקש מנוחה באשר מצאו; כראות הקנאים, כי עוד מעט וְתֵעָזֵב העיר מיושביה ויחזיקו משמר על העיר לבלי תת יוצא ממנה. ובכל זאת הצליחו רבים לנפול אל הרומאים והם תֵּאֲרו לפני אספסינוס את מצב העיר המורה מאד והפרעות אשר בתוכה; ולמען הצדיק את מנוסתם ולגולל עון המרד מעל עם יהודה אמרו, כי רק מתי מספר אנשי שחץ ופורעי פרעות עושים מלחמה עם רומא וכל העם דורש שלומה, וכי לא יארכו הימים וירושלים תפול בידי הצרים אותה בלי חרב וקשת מלחמה ובלי שפך דם, כי אם מחמת בני המפלגות ואכלם איש את אחיו בחמת רוח ועברת זדון.

הפרעות הלכו הלוך וגבור, רצועת ההנהגה המדינית ומשטרי החברה הותרה, איש קם באחיו ודם אחים בדם אחים נגעו. והרומאים – עומדים מרחוק ושמחים לאיד יהודה והמהפכה הטורפת בכפה וזעם אפה את גבורי העם ומבחר בניו. ואספסינוס העושה מלחמה בעצה וגבורה עוד לא מצא טוב לפניו להחריד את הארי בְסֻבְּכוֹ, ויבחר להוחיל עד יְגָרְמוּ בני יהודה איש עצמות אחיו ובהִוָּתֵר שריד כמעט יטוש עליהם נשר רומא להשלים את תבוסת עם יהודה ולהכריעהו לטבח. כל ימי החרף (שנתים לפחה"ב) הניח את אנשי חילו במקום תחנותם ולא העבידם עבדת מלחמה ובימי האביב הסיעם אל מקום המערכה; אך לא אל ירושלים היו פני חיל אספסינוס מועדות, כי אם לארץ עבר הירדן מזרחה (Peräa), כי רק אז התעוררו היהודים במדינה ההיא להוציא חרבם מתערה ולהרים נֵס המרד. ככח גזרה קדומה ומאֵרַת אלהים נראה המראה המוזר בדברי ימי יהודה אז. בכל אהבת החפש אשר פִּעֲמָה בלב כל טובי העם, לא יצאו חוצץ כלם כאיש אחד חברים למלחמה, כי אם פרצות יצאו, איש לעבר פניו. בודדים במועדיהם היו היהודים במלחמתם עם אויב אדיר וחזק גבור ונערץ ולא נמצא אז גבור איש־לב להיהודים ושר צבא בעל עצה וגבורה לצרור ברוחו את כל בני העם ולאמץ לבו להיות לאגודה אחת, איש גבור חיל אשר בשבעה דרכים יוליך את בני יהודה מארבע כנפות ארצם להתנפל על הרומאים מכל עברים. חיל יהודה התפוצץ והתפורר לגדודים קטנים על כן לא נעשו ישועות בארץ וירב מספר הרוגי מלחמה לאין קץ.

המלחמה בארץ עבר הירדן מזרחה החלה מן המבצר יעזר 1) וגם שם היו

---

1) ביוסף בן מתתיה במלחמות IV הננו קוראים „גדרה" אך גדרה שבעבר הירדן היתה עיר יונית, והנלחמים בתוכה לא יוכלו להמלט אל בית נמרין הרחוקה ממנה כי"ב פרסאות, ולכן מחליט המחבר לקרוא יעזר תחת גדרה, עיר מיושבת מיהודים ורחוקים מבית נמרין ג' פרסאות וגם בספר החשמונאים השני נמצא החלוף הזה גדרה במקום יעזר ועיין בספרו של המחבר ח"ג 3. 550 בהערה שם.

היונים הראשונים להתגרות מלחמה ביהודים, אך עליהם גברה יד היהודים ואז נשאו בעלי המרד ראש ויכונו למלחמה. אך גם שם נמצאו דורשי השלום משועי יהודה העשירים, וישלחו מלאכים בסתר אל אספסינוס, ובטרם התבוננו הקנאים על בגד העשירים והאצילים, והרומאים כבר הגיחו על העיר, ויראו הקנאים כי אזלת ידם לעמוד בפני האויב העצום מהם ויעשו נקמות נוראות בהבוגדים ויצאו מאת פני העיר ואספסינוס עם לגיונותיו בא אליה והשועים דורשי השלום בחפצם להוכיח לאספסינוס כי באמת ותמים יבקשו את השלום הרסו בידיהם את חומות מבצרם; ואספסינוס שלח את פלאקידוס שר הרוכבים לרדוף אחרי הקנאים וישיגם חונים על בית נמרין אשר על שפת הירדן ויָמת מהם רבים. אך רבים ממתי מלחמה היו הנטבעים בירדן, ומשם עברו הרומאים אל אָבֵל וילכדו את ליפיאס ואת בית הישימות וכל ערי מושב בעבר הירדן עד ים הערבה הוא ים המלח. וישלח אספסינוס את אנשי חילו באניות לרדוף אחרי היהודים אשר נמלטו על הים להכות חרם גם אותם. כה עבר אספסינוס בכל ערי עבר הירדן מזרחה צפונה ימה ונגבה ובשלשה חדשים נשבת המרד מן הארץ הזאת. כל ערי המבצר נלכדו ורק מַכֵירוס לבדה שגבה מהרומאים ולא יכלו ללכדה ברעש מלחמה, ואחרי החריבם את כל הערים והכפרים בהארץ הקרובה הזאת, הרג את כל האנשים אשר התקוממו לרומא בחרב שלופה ויתרם מכר לעבדי עולם.

עוד אספסינוס עושה הנה והנה להשבית המרד בארץ יהודה, ולשום מוטות עול רומא על העם היושב בה ושמועה באה מארץ מרחק, כי פרצו מהומות ומהפכות ברומא ולגיונות רומא החונים בגַלְיָה וּסְפָרַד התפרצו מפני נירון קיסר ההולל ויקראו את שר צבאם גַלְבָּה לקיסר עליהם. ראה אספסינוס מקרים גדולים וכבירים מתרגשים לבא ברומא וימהר לכלות מעשיו ביהודה, למען יוכל גם הוא להיות בקרבת במת־עולם־רומא־להיות צופה ומביט על המעשים הכבירים העתידים לבא, ויסיע את צבאותיו מעבר הירדן אל יהודה לכבוש את הנפות אשר לא נכבשו עוד ויעל על גופנית ועל עקרבה וילכוד את בית אל בארץ אפרים ובארץ אדום לכד הערים: בית גוברין וכפר טבי (Betoris) וישפוך דם לרוב, כי הכין מטבח לעשרת אלפים איש ואלף איש הוליך בשביה. ויעבור דרך שמרון על יד שכם וילך הלוך ונסוע נגבה מזרחה ויבא עד יריחו. ומרבית בני יהודה ביריחו שמעו כי הרומאים באים וימלטו על ההרים ממערב יריחו מול ירושלים, ובבא שמה הרומאים כמבוא עיר מְבֻקָּעָה לא מצאו רק את הנחשלים והנשים והטף, וירצחו את האמללים האלה בעברת זדון אכזרים שואפי דם ונקם. ויתקעו הרומאים את אהליהם ביריחו ואדידה ויציגו שם חיל משמר מבני רומא ואנשי מלחמה אשר למלכי הברית הסרים למשמעת רומא. כה נכבשה כל הארץ מסביב לפני אספסינוס ונותרו רק ירושלים ושלשת המבצרים: מסדה, מכירוס והורָדיום, ובכל אלה לא נועז אספסינוס לגשת אל ירושלים ועוד הוא סובב הולך סביבה ואליה לא יקרב, עומד מנגד וחורש עליה רעה. עוד מעט ותשבת המלחמה כמעט, אספסינוס חדל פתאום להלחם ביהודה ולא נשמע צלצול חרבות עוד

בארץ, ויתן לירושלים ארוכה כשתי שנים. ושתים הנה הסבות אשר הטו לבב אספסינוס לאסוף את ידו מיהודה ולחשוך כח צבאותיו עד עת מצוא; מלחמת האזרחים אשר פרצה בתוך ירושלים, והתמורות המדיניות ברומא. — מלחמת־שערים פרצה בירושלים עוד הפעם על ידי שמעון בר גיורא הפרוע והשובב היושב במסדה. רוחו הסוער והמית לבו השואף לשררה ומעשים כבירים לא נתנהו לשבת במנוחה במבצר מסדה, אשר שם מצא מפלט לו בין הסיקריקים. בהגיע אליו השמועה ממות אויבו חנן בן חנן הכהן והריסות ממשלת המתונים, חשב מחשבה להרבות חילו ולעמוד בראש מפלגה גדולה למען יאחז הוא במושכות הממשלה ועמד בראש עם יהודה, ויקבץ לו גדודי הסיקריקים וימשוך אליו גם המון עבדי־עולם מבני הנכר, אשר קרא להם דרור ויהיו עמו ויהיו גדודיו למחנה גדולה עשרים אלף איש ויבנה לו מבצר חדש בכפר עין, וגם האדומים אשר התקוממו לו בראשונה שבו ויקבלו עליהם את פקֻדתו ויהיו עמו, וילכד את חברון והמבצר הורדיום ויאמר לפרוץ אל ירושלים הבצורה, להתחזק שם על יתר המפלגות, להיות לכל ראש, ויאמר גם להחריד את הרומאים בתנופת ידו החזקה ויבא עם מחנהו עד לפני שערי ירושלים. השַמות אשר עשה בן גיורא בשוטו בארץ עם גדודיו המחבלים את כל אשר יפגשו על דרכם, הכעיסו את קנאי ירושלים ויצאו בחרב לקראתו, אך לא יכלו החזיק מעמד נגד אנשי חילו ולא יכלו לו, אך פעם אחת הוליכו שבי את אשת בר גיורא ומספר אנשי חילו שומרי ראשו ויתברכו הקנאים בלבבם, כי מעתה יִכָּנע לפניהם ויבקש רחמים מהם. אך עז הנפש הזה לא נכנע ויוסף חמה לנקום נקמת אשתו השבויה, ויהרוג בזעם אפו את כל היוצא מירושלים להביא מחיה אל העיר וישחת את כל מסבי העיר באש ודם, וידמו הקנאים לְהָרֵך לבו הקשה בשפתי רצון ותחנונים וישלחו אליו את אשתו השבויה ובכל זאת לא שב אפו וישוטט מסביב לעיר ויבקש תואנה לתת נקמתו בבני ירושלים. ואז נמצאו המתונים שועי יהודה לחפצו ויביאוהו העירה למרבה המהומה ולהגדיל שבר ירושלים עד לאין מרפא.

בנפול ממשלת הסנהדרין עוד לא ספה תמה מפלגת המתונים. ימים רבים שמו להם סתר פנים ולא השמיעו בחוץ קולם, אך לא חדלו לחבל תחבולות ולרקום מזמות בסתר להשיב להם שנית את המשרה. בראש המפלגה עמד הכהן מתתיה הנהדף ממשמרתו וירב מספר המתונים במדה הזאת אשר רבו היראים והחרדים מחמת המלחמה, בראותם חיל רומא הולך וקרב אל העיר. לפתע פתאום השתערו המתונים על מפלגות הקנאים ועל הגלילים אנשי יוחנן מגוש חלב וימיתו מהם רבים. עוד מעט והקנאים הנפוצים בכל קצות העיר נאספו גם הם אל הר הבית ויכונו למלחמת נקם ושלם, ויועצו המתונים ויחליטו לקרוא לשמעון בר גיורא לבא העירה, למען הכחיד ממנה את הקנאים. והכהן מתתיה הביא את הסיקריקים ירושלימה. ויהי כבא הראש לאנשי שחץ אלה לירושלים ותגדל המהומה ותגיע למרום קצה. כה נלאו בני יהודה בריב אחים ומלחמת שערים, עד כשלם יחד ונפלם לפני האויב, אשר כונן להכחיד את חסן הלאום הישראלי, לגַדֵּעַ קרן יהודה, להוריד לארץ נצחה וכאשר תפול לא תוסיף קום.

יותר רב מהמלחמה ביהודה לקחו לב אספסינוס המעשים הכבירים ברומא. איטליה ויתר מדינות הממלכה היו בימים ההם למקום מלחמות רבות ונוראות. אחרי מות נירון קיסר מות נבל (9 יוני 69 לספה"נ) וְגַלְבָּה נקרא לקיסר מטעם הלגיונות בגליה וספרד כאמור למעלה, וישלח אספסינוס את טיטוס בנו ואת אגרפוס מלך יהודה לברך את הקיסר החדש. הם עודם במצרים והשמועה באה כי שר צבא איש זרוע אחר ושמו אוטו (Otho) התנשא להיות לקיסר וגלבה נרצח ואוטו ישב על כסא הקיסרים כמאה יום, ויקם אחריו קיסר חדש ושמו וִויטֶלְיוּס, כי בו בחרו הלגיונות החונים בְּגֶרְמַנְיָה. כה מלאה אז רומא מרד ומהפכות, קשר ובגד חדשים לבקרים, לו מצא אז אגרפוס און בלבבו לתת ידו אל אמוני עם יהודה ומגניו למרוד ברומא ולכרות ברית עם יתר גויי אסיה המערבית הנושאים מוטות עול רומא הכבד להרים בה יד פעם אחת ביום אחד, מי יודע אם לא בא אז הקץ אל הממלכה החטאה, המלאה פרק ומְטה ומהומות רבות בקרבה; אך כבר נגזרה גזרה כי יֵחַת יהודה מהיות עם יושב על אדמתו ורומא עוד תשבור חקה על עמים רבים ותרעץ ותרוצץ אותם עוד ארבע מאות שנה.

כל הדברים האלה הגיעו לאזני טיטוס בהיותו באלכסנדריה ובשובו את אביו במערכות המלחמה ביהודה, כבר היה לבו מלא תקוה להעלות עליו לבוש ארגמן ולשום לראשו עטרת הקיסרים. ובהעת ההיא וגם האהבה בתענוגיה משכה אותה בידה החזקה אל מקום המערכה ביהודה. הגבירה בירניקה אחות אגרפוס, אשר ברבות ימיה רבו גם יפיה והוד פניה, בכל היותה יהודית שומרת חקי דתה לא כבשה את יצרה הרע ותתן דודיה לבן עם נכר. טיטוס בן אספסינוס נלכד במלכודותיה אשר פרשה לרגליה ובחבלי קסמיה ובחִנָּה ויפיה משכתהו האשה הערומה השואפת לכבוד מלכים. טיטוס לא יכול עמוד בפני עצמת כשפיה ויתקרב אל בית המלוכה ביהודה, ובשובו ליהודה שלח את אגרפוס רומאה לעמוד שם על המצפה ולהודיע מכל אשר יֵעָשֶׂה והוא נשאר עם אביריו במערכות המלחמה. עוד מעט ואגרפוס שלח ידיעות נכבדות מריב שני הקיסרים המשתמשים בכתר אחד, מהמהפכות המדיניות, מלחמת לגיונות בלגיונות. ואז כבר חשב אספסינוס לשום נזר הקיסריות על ראשו, אך עוד לא החליט ויחליט כי חפצו זה יֵעָשֶׂה על ידי אחרים, כי עוד לא האמין לבו אשר ישיג את מאויו וחזון לבו. כשטן על דרך אספסינוס נראה נציב סוריא בימים ההם ושמו מוקיאנוס (Mucianus) ולגיונותיו רבו מלגיונות אספסינוס, אך בידי טיטוס הערום עלה להפוש את מוקיאנוס בלבו ולמשכהו בחבלי חנופה וחלקלקות, עד כי היה הוא העוזר את אספסינוס ומבצע את מעשהו. אך עוד היה חפץ אספסינוס ובנו טיטוס מרום מנגדם, כל עוד אשר גם נציב מצרים לא ישית ידו עמהם. ונציב מצרים בעת ההיא היה היהודי המומר אלכסנדר טבריוס בן הנשיא, ותִּמָּצֵא לחפץ הזה הגבירה בירניקה, אשר מלפנים היתה מארשה לאחי אלכסנדר היהודי 1)

1) עיין למעלה צד 25.

וידידת הנציב, ובידיה רקמה גבירת יהודה את המזמה ותחבל תחבולות להושיב לכסא רומא מחריב ארצה ומוריד לארץ נצח עמה. בירניקה, בערמתה ובמרמת נשים אשר בקרבה, ידעה לכלכל דברי אספסינוס וטיטוס בנו, ולה – להגבירה היהודיה – נגע דבר מלכות טיטוס עד לבה. כל בני רומא ידעו מאהבת טיטוס את היהודיה, וכל רואי פניו חשבו, כי בשבתו על כסא המלוכה יקח גם אותה אחרי כבוד ויושיבה על כסא ממלכתו. ובכל היות האשה הזאת דבקה בדתה ועמה חשבה לה לצדקה לתת דודיה לזר, כי בשבתה על כסא הקסריות תמצא ידה לעשות טובה לעמה ואולי גם לקדם פני הרעה לבל יאבד ניר מיהודה וממשלה מבית אביה. עמל האשה היפה והערומה לא שב ריקם והטו לב נציב מצרים ולגיונותיו להשבע שבועת אמונים לאספסינוס (1 יולי 69 לסה"נ) ובעוד ימים אחדים ויעשו כמעשיהם הלגיונות החונים ביהודה וגם לגיונות סוריא עם מצביאם מוקיאנוס נשבעו לדגל אספסינוס, וישבו אספסינוס וטיטוס באלכסנדריה של מצרים עד בא השמועה מטות וויטליוס (2 אקטאבר 69 לסה"נ) ואחרי כן נסע אספסינוס רומאה, ליסד ממלכתו החדשה על מכוניה לבל תמוט בסערת המאורעות, ואת טיטוס בנו השיב ארצה יהודה לעלות על ירושלים עם בחירי גבורי החיל ולהוריד עז מבטחה.

ומה עשו בני ירושלים בכל ימי המנוחה ושביתת המלחמה? הם השתוללו כמכּי שגעון לחבל איש את אחיו ולכלות שארית כחם בשפך דם אחים, ויתנו לצבאות רומא לתקוע יתדם בכל ערי יהודה אשר במסבי ירושלים ולעשות כל מעשיהם בלי כל מפריע. – ובעת ההיא נמצאו בירושלים – מלבד המתונים – ארבע מפלגות הצוררות אשה את רעותה: קנאי ירושלים עם ראשם אלעזר בן שמעון, ופקודיהם – כשלשת אלפים איש; קנאי הגליל וראש יוחנן מגוש־חלב, ופקודיהם – ששת אלפים איש; הסיקריקים עם אנשי שמעון בר גיורא, אשר עלו במספר על כל הקנאים, ופקודיהם – כעשרת אלפים איש; האדומים עם ראשיהם: יעקב בן סוסא ושמעון בן קתלא ופקודיהם – חמשת אלפים איש. כל אלה כחמשה ועשרים אלף איש גבורי חיל, אשר לבם כלב האריה ויכלו לעשות נפלאות, לו התיצבו נגד האויב בלב אחד, אך תאות השררה היתה להם לפוקה, כי לא נמצא בכל המפלגות איש מורם מעם, אשר רק אהבת הלאום תמלא את לבו, איש המשפיל רוחו, עד כי יחדל מהתגדל בעיניו ויסור למשמעת איש אחר. המשמעת חסרה לכל המפלגות, וכלן התחרו והתגרו אשה ברעותה, התבצרו בחלקי העיר השונים ויריבו איש באחיו. מלחמתם בחוצות ירושלים הכאיבו את בתי המושב ובתי המסכנות ויכריתו אכל מפי מאות האלפים הנצורים וימלאו את ירושלים שממון ותמהון. בני יהודה אכלו איש בשר זרועו ויטרפו נפשם בכפם בעוד אשר בּצר האויב עמדתו ויתעתד להשאות את ארץ יהודה ולהפכה למדבר שממה.

הפרעות האלה היו לאות נאמן כי קרבה פקדת העיר וכבר נראו גם אותות בשמים ובארץ, אשר היו בעיני השוגים בדמיונות למבשרי רעה: כוכב בדמות חרב שלופה נראה בחצי השמים נטוי על ירושלים ואור בהיר התנוצץ על ההיכל

והמקדש באישון לילה ומחזות האויר נראו ברקיע השמים: רֶכֶב אֵשׁ וְרֹכֵב אש מעופפים ברוח, גם ספרו הכהנים, כי לקחה אזנם מן הקדש קול המולת קהל גדול מְדַבֵּר: קומה ונסעה מזה! כהנה וכהנה רבו המתנבאים והחוזים רעה לבית יהודה — אך גם נמצאו אנשי־תם מבשרי ישועות, אשר החליטו כי ירושלים לא תִּנָּתֵן בידי האויב והמקדש לא יחרב, והאות על זה, כי שלש שנים יָסֹב אספסינוס את העיר ולא ירהיב בנפשו עז לגשת אליה. אין זאת, כי מאת ה' אדון הנפלאות היתה זאת, אשר לא תדרוך כף רגל בן נכר על אדמת העיר הקדושה, וזאת העיר אשר ה' אוה אותה למושב לו לא תמוט ולעולם תעמוד. בה הגו תמימי הלב — אך תקות התמימים האלה היתה למפח נפש. בן הקיסר יורש העצר שב אל יהודה (בימי חדש אדר) ויחל ללחום מלחמת אביו ביתר כח ויתר עז. הוא גמר אמר ללחום בירושלים עד רדתה ויהי מה! כי חרפה היא לעם רומא, כי תמצא עיר אחת בתבל ארצה אשר שגבה ממנו ותעמוד בפני צבאותיו זה כארבע שנים, ובהוסיף ירושלים להאריך, הלא יתן הדבר הזה יד לכל עמי אסיה להטיל ספק בגבורת אספסינוס ובנו וכבודם יִדַּל מאד גם בעיני גדולי רומא ושרי הצבא.

אך בכל אשר מהר טיטוס לבצע דבר המלחמה ביהודה, לא השיגה ידו לעשות כל התכונה למצור ירושלים עד ימי האביב. בחירי הלגיונות השונים משך אליו, גם הגיש אל העיר כלי מצור וכלי מפץ, כרים ואילי ברזל וכל כלי המשחית הרבים והשונים, במספר עצום אשר לא נראו בכל המלחמות, ושלשת אחים נפשעים, יהודים בוגדים בעמם התאחדו להיות בתומכי ידי טיטוס בעבודתו להכין מטבח לבת יהודה השדודה: המלך אגרפוס, אשר העמיד לפְקדת רומא אנשי צבא מבני עמו ובחלקת שפתים נסה להדיח את יושבי ירושלים להִמס לבם. אלכסנדר טבריוס המומר, אשר חפץ לתת עז ותעצומה לבגדו בעמו ודת אבותיו והוא היה המפקד לגיון רומא הצר על ירושלים, והסופר יוסף בן מתתיה, אשר עמד לימין טיטוס ויהי איש עצתו, ותחת היותו אסור ושבוי מלחמה היה למורה דרך אל צוררי עמו להראות לו מוצאי ירושלים ומובאיה, למען החיש איד עמו ולשבר חסן ישועתו שבר לא יוכל לְהֵרָפֵא.

בראות הקנאים כי מחתה קרובה והרומאים נגשים אל העיר ואומרים לסגור אותה מעברים, שמו אל לבם לעשות שלום ביניהם. קנאי ירושלים וקנאי הגליל עם יוחנן ראשם השלימו עם גדודי שמעון בר גיורא. בעת ההיא והמונים המונים מיהודה וארצות העמים נהרו ירושלימה להלחם בעד עמם ובעד היכל הקדש, וגם מבבל ויתר ארצות נהר פרת באו גדודי יהודה מְלֻמדי מלחמה לחזק את אחיהם. גם מהרו היהודים לבצר החומות ולחזקן, כי תוכלנה עמוד בפני הכרים ואילי הברזל. אבל כל העבודה הזאת כלתה בתהו, מחמת הפרעות אבדה עזרה מיהודה ותם לריק כחו. לפני המצור צברו בירושלים אוצרות בר וכל מיני מזון ומחיה, ושלשת עשירי ירושלים: נקדימון בן גוריון. בן ציצית וכלבא שבוע (גטין נ"ו ובן מתתיהו במלחמות) נתנו לחם, יין, שמן ועצים די בלכל יושבי ירושלים עשרים ואחת שנה, אבל בימי מלחמת המפלגות היו כל האוצרות האלה למאכלת אש, ואז קם לעזרת רומא אויב משחית ומחבל — הרעב

האכזרי, וכאשר מחוץ שכלה חרב רומא ומבית רבו נפוחי רעב נפלה ירושלים שדודה לרגלי איביה.

בחדש ניסן (שנת 70 לסה״נ וג״א תתכ״ט או תת״ל לב״ע 1) נגשו צבאות רומא מסביב לירושלים ויחנו על פני הצופים (Skopos) הרחק מירושלים כשבעה רים (1300 מֵיתֶר) ולפני גשתו להלחם פתח טיטוס בשלום ויבקש מאנשי ירושלים רק להכָּנע לפני הרומאים ולקבל עול מלכותם בתתם מנת הקיסר כאשר לפני המרידה ואז יסלח לעון מרדם והישנות לא תזכרנה. על פי שני דברים חפץ טיטוס להתנהג במדת הרחמים ולא להעניש קשה את היהודים, כי כבר תאבה נפשו להתענג על מנעמי החיים ויאבה לשום קץ לעמל המלחמה, ויִשתוקק לשוב רומאה, אשר יצא ממנו כאחר העם וישוב אליה בהוד גבור מנצח ובן הקיסר יורש הכסא; והשנית כי אבה לעשות נחת רוח לאהובתו בירניקה היהודיה, אשר גם בכבד פשעה והרבותה לחטוא עוד יהיו לבה ונפשה אל העיר הקדושה ולא יכלה ראות באבדן עמה וחרבן בית המקדש וכל חמדת ישראל. מפני שתי הסבות האלה פתח טיטוס בשלום, אך הנצורים השיבו פניו ריקם ואחת נשבעו להגן על העיר והמקדש ויעבור עליהם מה. ובכן נגש טיטוס אל המצור ברב כח, ויצו ללגיונותיו להגיח על ירושלים מחומת העיר צפונה, ממקום התורפה שמשם היתה נוחה להכָּבש. ראשית מעשהו היתה לעשות את מעבי ירושלים למדבר שממה ולהשחית כל הגנות והפרדסים סביב לעיר, לתקוע שם מחנהו. ויהי כאשר התהלך הנה והנה וירא כי אין איש מחזיק משמר על החומה וידמה, כי נפל פחדו על הנצורים ולא קם עוד רוח בהם, וירחַק לכת עד באו בקרבת העיר בין החומותים, פתאום פרצו המון יהודים כזרם מים כבירים דרך שער אחד ויסֹבֻּהו ויכתרוהו ויפרידוהו מעל אנשי לויתו וכמעט נפל שבוי בידם, אך בזכרו את החרפה אשר ישבע בנפלו בידי היהודים מרי הנפש חגר שארית בחו ויקרא לעזרה ובני לויתו החישו להתאסף וימלט. ותחלת המלחמה לפני ירושלים היתה כמו אות לטובה אל היהודים ותשגבם ישע. ביום השני אחרי כאשר דרכו פעמי הרומאים בני הלגיון העשירי אל הר הזיתים ויחלו לתקוע אהליהם ולהכין מקום תחנותם, השתרעו עליהם היהודים בחמת רוחם ויבהילום ויכום, עד כי חדלו מעשות מלאכתם ויסגו אחור. אך התגרות הקטנות האלה היו ללא הועיל כי עד חיל הרומאים הגדול לא נגעו המלחמות הקטנות האלה והיהודים היו אנוסים לְהֵאָסֵף העירה ולא יכלו החזיק מעמד מחוץ למבצר; אך צאת היהודים

1) עפ״י יוסף בן מתתיה והסופר טציטיוס וסופרי הדורות בני סמכא בדורות שאחריהם היה חרבן הבית בשנת 70 למספר הנוצרים בשנה השניה למלכות אספסינוס. הוא היה לקיסר בחדש יולי 69 ולפי״ז חרב הבית בשנת ג״א תת״ל (וכן רשמתי בספרי „כנסת ישראל״ שנה א׳ בחלק ב׳ צד 38 בקורא הדורות) אך מרגלא בפומי בני עמנו, כי הבית חרב בש׳ ג״א תתכ״ח ומסתייעים לזה מהגמרא בע״ז ט׳ עיי״ש וברש״י ע״כ באמרו: „קע״ב שנה אחר החרבן נשלמו ד׳ אלפים לב״ע״ — אך באשר כי נודע, אשר התחלת מנין הנוצרים היתה בשנת ג״א תשס״א. נראה כי חשבו בני עמנו את שנת החרבן להימים שאחרי החרבן כמו שמבאר התוספות בד״ה האי מאן בע״ז שם, ובכן נראה חלוק דעות בשנה אחת והדעת מכרעת כי הבית חרב שנת ג״א תת״ל. ומפני שבדברי הימים העיקר הוא „סדר זמנים״ והשתלשלות המאורעות ולא הדיוק בעצם שנת המאורע, על כן לא דקדקתי במספר השנה והנחתי את המספרים המקובלים מבלי לשנות את המספרים הידועים מכבר, אך בכ״מ שאשוה שני המנינים מהחרבן והלאה, אחשוב ג״א תת״ל לשנת החרבן. אחרי כתבי זאת מצאתי שנגעו בזה גם החכמים ידידי הרב ה׳ זאב יעבץ נ״י והרב החכם ח״י בארנשטיין בהקדמה לספר דברי הימים מהדורא תליתאה. ואכמ״ל יותר. שפ״ר.

והתנפלם במחנה אויביהם, כבר הראו לדעת את הרומאים כי תכבד עליהם המלחמה נגד ירושלים הבצורה. בכל אלה הצליח להרומאים לתקוע את יתדם בשלשת רוחות העיר ולהעמיד את כלי המפץ נגד החומה החיצונה. ועבודת המצור החלה בימי חג הפסח (במאָרץ או אפריל שנת 70 לסה"נ), כי האמין ט י ט ו ס אשר בימי החג לא יפריעו היהודים את בני חילו מעבדתם. את כלי המפץ העמידו הרומאים על תֵּלים וישפכו סוללות רחבות וגבוהות כגבוה החומות, ומשם ירו האויבים חצים, אבני קלע ובלע, גזרי עצים וסלעים כבדים על היהודים העומדים על החומה ואשר בתוך העיר ומשלש מקומות הגיחו את הכָּרים ואילי הברזל לעשות פרצות בהחומה ולהבקיעה. כמעט כלו הרומאים להקים כלי מפצם והיהודים פרצו כמלאכי זעם מן העיר ויהרסו את כלי המפץ ויגרשו את עושי המלאכה, ואחרי החרידם את האויב והרבות במערכותיו בלהות ומהומה שבו אל המבצר. ולא רק הקנאים לבדם נלחמו בזרוע כח וגבורה נמרצה, כי אם כל העם אשר בירושלים אם אך יכלו להחזיק בנשק, וגם נשים רבות אמצו רוחן וישליכו נפשן מנגד וילחמו נגד האויב 1). והנצורים השליכו פלחי אבן על אויביהם וימטירו עליהם שמן רותח. עוד מעט והיהודים למדו ידיהם לקרב גם בכלי הקלע והבלע, ובכלי המפץ אשר לקחו מאויביהם מחצו ראשם וישחיתו מהם רבים. אולם גם הרומאים לא התרפו וישובו ויתקנו את כל אשר השחיתו היהודים וביום ז׳ אייר נלחצו הנצורים לעזוב את החומה החיצונה. אז החלה מלחמה בחמה שפוכה בין החומותים: לפני החומה החדשה אשר בנו היהודים בחמשה עשר ימי המצור. הרומאים כבר דמו כי כבר לכדו המבצר והיהודים שבו ויתחזקו ויכום אחור, ורק אחרי מלחמה מארכת ארבעה ימים נלכדה החומה החדשה ועמה הפרוָר ביציתא.

אך גם אחרי כן עוד רחק קץ המלחמות, כי אז רק החלו ותתחדשנה מיום אל יום בכל בלהות מות וחמת נקם. אחרי שבעה עשר ימי עמל ועבדה רבה שפכו הרומאים ארבע סוללות נגד מצודת אנטוניא הגיעו עד החומה השניה ויאמרו להבקיעה ברעש מלחמה. והנה פרץ יוחנן מגוש־חלב עם אנשי מלחמתו דרך מעבר נסתר מתחת לארץ ויהי להרומאים מאחריהם ויצת אש בכלי המפץ ומלאכת המצור אשר ערכו הרומאים נגד מצודת אנטוניא, ותאכל האש את כל כלי המשחית. שלשה ימים אחרי כן עשו כן שלשה גבורים מאנשי בר גיורא ושמותם: טֶיפְּתַאִי, מֶיגְסָר וְכַגִירָה מן חדייב. שלשה אלה יצאו מן העיר וישלחו באש את כל כלי המצור ולא פחדו ולא שמו על לב גם את המות והפחים אשר המטירו הרומאים על ראשם. ובמדה אשר קרב האסון לבא, רב אמץ לב הנצורים ועז רוחם. לשוא חִנֵּן טיטוס קולו וידבר על לבם כי ישיבו חרבם אל תערם וידרשו את השלום. המה באחת, כי גמרו אמר, לחיות בחפש או להקבר תחת עיי ירושלים. ובאמת לא

---

1) טציטוס בספרו 5 . 13. ויוסף בן מתתיה החשה מהמחזה הזה, כי כתב ספרו במחשבה תחלה להוכיח, כי כל אנשי ירושלים דרשו את השלום ורק „הפריצים השודדים" בזדון לבם עשו מלחמה.

תבנית ירושלים בעת המצור

על פי החכם מונק בספרו ·Palestine·

(לדף 114 בספר די"י) .

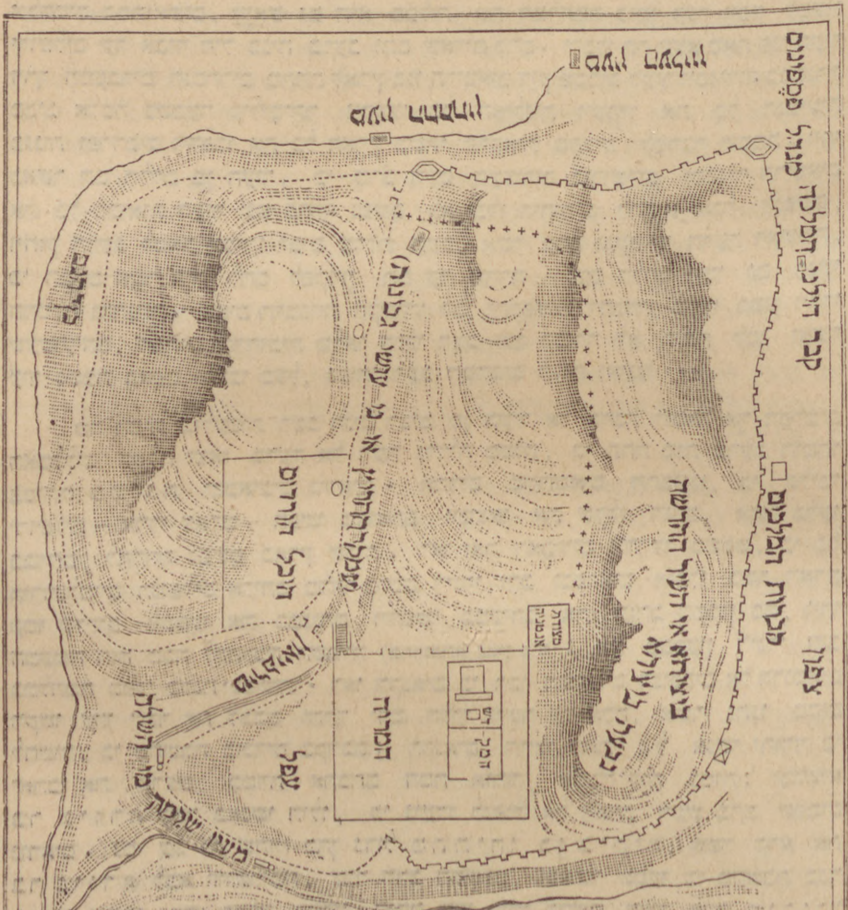

היתה להם דרך אחרת כי אם המלחמה עד נֶטֶף דם האחרון. כי ידעו את גורל שבויהם והגמול אשר ישיבו להם הרומאים, אשר פיהם דבר שוא. השבוים אשר נפלו בידי חיל רומא וגם אלה אשר מרצון נפשם נפלו אליהם, למען הִנָּצֵל מזלעפות רעב תקעו על עצי שתי וערב להמיתם מות נבל ולהראות לעיני כל העם אשר על החומה את העתיד לבא גם עליהם ויבינו לאחריתם.

ראה טיטוט את העיר כי חזקה היא והאנשים אשר בה מרי נפש ונלחמים כמתיאשים, וַיִּוָּאֵשׁ גם הוא מכלות את המלחמה בזמן קצר ויכון למצור ירושלים עד אבוד חיל בניה ברעב ותם שארית כחם. ולבלי תת יוצא מאת פני העיר דרך המעברים הנסתרים מתחת לארץ בנו הרומאים דָּיֵק מסביב לעיר ויסגירוה במסגרת סביב ארכה כשבעה קילומֶיטֶר ויקצצו כל האילנות ויעקרו את כל הנטיעות בגנות ופרדסים ויהפכו את כל הארץ כשתי פרסאות מסביב למדבר שממה. ויהי כאשר תם הלחם מן העיר, כי מרֹב העם העצורים בירושלים ומסגור הרומאים את כל מבואות העיר וגם בחרף נפשם לא יכלו היהודים להביא אכל לנפשם, ויחזק הרעב למאד וימותו רבים מדלת העם, אשר בהם נגעה יד הרעה ראשונה, כי המעט אשר היה להם לפקדון תם עד מהרה, ועם הלחם תמו גם רגשי החמלה והחנינה. נשים רחמניות הקשיחו לבן ותקפֹּצנה רחמיהן מפרי בטנן וילדי שעשועיהם, הבתים והרחובות מלאו חללי רעב וגם קבורה לא היתה למו ואשר עוד נשמה באפם נהלכו כצל, נפוחי רעב המחכים למות ואיננו...

מר המות בזלעפות רעב הנים רבים מן העיר אל מחנה רומא, אך הפלטים האמללים האלה יצאו מרעה אל רעה גדולה ממנה, כי תחת מות ברעב הומתו במיתה משונה ומכאובים נוראים. אחדים מהרומאים התבוננו, כי פליטי ירושלים – אחרי צאתם – חפשו בצואתם וימצאו את שקלי הזהב, אשר בלעו בברחם, להחיות נפשם בארץ שביה. ראו זאת האכזרים ויחרצו משפט, כי כל הירושלמיים הנופלים אליהם מלאו כרסם דינרי זהב וכפראים אוכלי בשר האדם קמו עליהם ויבקעו את בטניהם ויחפשו במעיהם את הזהב הטמון בם, ויהי המעשה הזה סבה להלכה השנויה (בתוספתא גטין פ"ב): „אין מבלעין דינרי זהב במלחמה מפני סכנת נפשות". ראו הקנאים כי רבו הבורחים הנופלים אל הרומאים ויקשו עוד יותר את לבבם ותלך ידם הלוך וקשה על אלה, אשר נתנו מקום לחשוד, כי מחשבת בוגדים בקרבם; הקנאים דרשו מאת כל אנשי יהודה כי יאהבו את ארצם, כמדת אהבתם המה אותה, אהבה עזה כמות; ובמצוא בר גיורא קשר באנשי חילו, כי נועדו לנפול אל האויב ויעש בהם שפטים נוראים. גם על מי שהיה כהן גדול מתתיהו בן ביתוס, אשר קרא את בר גיורא לבא ירושלימה, עבר חרב המשפט, וכאשר שמעו כי מחשבת בגד בקרבו ויסירו את ראשו מעליו ויומת הוא ועמו חמשה עשר איש מיקירי ירושלים על החומה לעיני הרומאים הצרים על העיר. אך בכל אשר פקחו הקנאים את עינם על הבוגדים וישימו עליהם משמר, לא יכלו להשבית את מעשי תחבולותיהם להסגיר את העיר בידי הצרים עליה. הנוטים אחרי רומא תקעו בחציהם גליונות כתובים מכל הנעשה בעיר, ויורו החצים אל מחנה האויב וידעו הרומאים כל דבר נפל בירושלים (עיין אדר"נ פרק רביעי).

והקנאים בני כל המפלגות אף כי הציקם הרעב והבוגדים סביב שתו עליהם, לא נלאו בכל זאת לשום מעצור על מעשי אנשי רומא ולהאריך את ימי המלחמה. אחרי תגרות רבות ושפך דם רב במשך אחד ועשרים יום עלתה בידי הרומאים לשפוך סֹללה חדשה לעֻמת מצודת אנטוניה· עוד הפעם פרץ יוחנן מן העיר להצית אש בכלי המפץ, אך חפצו לא נהיה ובהַגִּיש הרומאים את הַכָּרִים ואילי הברזל אל חומת אנטוניה נהרסה ותפול תחתיה (ביום א׳ תמוז). כמעט נפלה החומה והרומאים השתוממו לראות, כי אחרי החומה אשר הפילו נבנתה חומה חדשה, ויתאמצו ללכוד גם אותה, אך לשוא חגרו שארית כחות, כי היהודים הכום אחור ותארך המלחמה עד אור הבקר. בכל אלה נשארה מצודת אנטוניה בידי הרומאים, ועל פי טיטוס נהרסה עד היסוד. ובעת ההיא – ביום שבעה עשר בתמוז – נשבתה עבדת הקרבנות דבר יום ביומו „ובטל התמיד"1). עוד הפעם שלח טיטוס אל העם לדבר באזניהם דברי שלום ויבטיחם, כי אם יסגירו העיר בידו תחוס עינו על המקדש ולא יגע בו לרעה. אך את דברו שלח טיטוס בידי יוסף מלאכו והוא היה איש עברתם ובו חזו בגד בוגדים, ומדי דברם את איש עברתם זה התלקחה שנית חמתם ולא יכלו דברו לשלום. ודבר יוחנן מגוש חלב היה: עיר־אלהים לא תפול לפני אויב. בכל אלה נמצאו רבים גם מאמוני העם, אשר לא קם עוד רוח בהם וימלטו אל מחנה רומא, והמה מגדולי הכהֻנה ומיוחסיה, וביניהם שלשה בני הכהן הגדול ישמעאל בן פאבי, ויקבלם טיטוס וישם עליהם משמר להביאם אל העיר „גופנית".

אחרי מפלת מצודת אנטוניה הגינו היהודים רק על המקדש. גדוד רומא אחד חשב לקשור מלחמה בלילה, אך הֻכָּה אחור וחללים רבים נפלו ממנו בידי גבורי יהודה: יהודה בן מֵירטון, שמעון בן יוסי, יעקב ושמעון בני קתלא, עֲיפְתִי, אֶלְעָשָׂה (Alexas) ושמעון בן יאיר. עתה שמו הרומאים את פניהם אך אל המקדש ויכוננו את כל משחתם אך למולו. והיהודים, בחפצם להרחיק מעל המקדש את פחי האש אשר ירו עליו הרומאים, הרסו את אולמי־העמודים המחברים מצודת אנטוניה אל המקדש, גם עשו בערמה להוליך שולל את הרומאים ולהלאותם: הבעירו אש בתוך האולמים ויתראו כנסים מהמקדש וימהרו רומאים רבים ויעלו על האולמים בסֻלמות, וכאשר עלו לא ירדו עוד כי אחזה בהם האש ואשר לא נשרפו נהרגו בחרב היהודים, אך האש לא אמרה הון ותוסף ותלהט בצלע המערבי והאולמים המפוארים היו למאכלת אש (ביום כ"ח תמוז). ביום המחרת שרפו הרומאים את האולמים אשר בצלע הצפוני וחלק הנשאר מהצלע המערבי – ובעת ההיא והמלאך האכזרי – הרעב – התהלך בחוצות ירושלים כאריה משחית ויטרוף נפשות לאין מספר, והנשארים יבש לְשַׁד חיתם ומוח עצמותיהם, בחמתו נתקו כל מוסרות המוסר, ויהי האדם פרוע לשמצה כזאב ערבות מתמרמר למצוא טרף, ולא היה עוד כל

---

1) תענית פ"ד וגם ביוסף בן מתתיה במלחמות VI 1. 2, הוא אומר, כי לא נמצאו כהנים לעבודת המזבח, אבל הוא ללא אמת, כהנים היו עוד בבית המקדש, אך כל נפש בהמה לא נמצאה עוד בכל העיר.

מחיר לכסף וזהב, מבלתי יכלת לקחת במחירם מעט אכל להשיב נפש, וילחמו איש באחיו בעד כל דבר נבזה ונמאס למלא נפשם הריקה. האשה העשירה מַרְתָּה בת ביתוס אשת יהושע בן גמלא, הרכה והענֻגה אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ, נעה ונדה בחוצות ירושלים ותחַטט באשפה למצוא גללי בהמה לשבור רעבונה, ולמען הקים כל הקללות האמורות בתוכחת אבי הנביאים, וכמו קרא ה' לכל הרעות, כי כתֹמן תבאנה אל עם יהודה, נפל דבר בירושלים, אשר מלֵא פלצות ובעתה גם את לב האויב: אשה אחת ושמה מרים מעבר הירדן, בהציק אותה הרעב שחטה את בנה הרך ותאכלהו 1). חללי הרעב העלו צחנתם בכל העיר ובחֹם הקיץ בהארץ הזאת נהפכו לרקבון ויקם דבר־קטב מרירי למלאך המשחית וירבו שלשת המלאכים הרעים: חרב, רעב ודבר לקצור קציר־אדם. וכל התלאות האלה נשאו אנשי המלחמה ולא פג רוחם ולא נמס לבבם. בנפש ריקה ונפוחי רעב השתרעו על אויביהם בחמת רוחם, כאשר עשו בראשית ימי המצור. המראה הגדול הזה: מראה אנשים מתמכרים למות ומחרפים נפשם בהלחמם בעד קדשי עמם וסגלותיו, המראה הזה הרהיב לב רבים מהרומאים וימצאו ביניהם גם אנשי רוח, אשר ראו בזה צדקת תורת ישראל וגדל נפש המחזיקים בה ויעזבו את דגליהם וימלטו אל היהודים ויתיהדו 2). אז ראו בני יהודה אור יקרות — עת נטה שמש הלאֹם לערוב, כי לקחה דת קדשם לב בני נכר ברגע כליון חרוץ, ויקראו הגרים האלה בשם גרי הצדק, ויכבדום ויאהבום וישימו לבם לבלי ירעבו הגרים ללחם אף כי כבד אז הרעב בעיר.

והרומאים הקימו את כלי המצור מול בניני המקדש החיצונים וששה ימים (מן ב' עד ח' אב) הרעישו את החומה אך לא הצליחו לפרץ בה פרץ, אז נסו ללכוד העיר ברעש מלחמה ויעלו בסלמות על החומה, אך היהודים התגברו עליהם ויהדפום אחור ויכו את העולים מכות־מות ויפלו מעל החומה אל ההומות תחתית ועצמותיהם התפרקו אל צורי שאול. עתה נחם טיטוס ממחשבתו אשר חשב לחוס על המקדש, ויצו להצית אש בהבנינים אשר במסבי הר הבית, ותבער האש כל יום השמיני באב, אך עוד מעט וינחם על מעשהו ויצו לכבות את הבערה; כנראה חפץ להפיק בזה רצון מבירניקה אהובתו, או כי חפץ לפנות לו דרך רחבה סביבות שערי המקדש לבא בראש לגיונותיו ישר אל הקדש ויועֶד את כל מצביאי גדודיו — כל ראשי הלגיונות לסוד הצבא, להוָעץ כרת מה לעשות בבית המקדש להחריבו או להותירו וששה שרי צבאות ישבו בסוד המועצה הזאת: הבוגד בעמו ודתו המומר טבריוס אלכסנדר ראש כל שרי החילים, סֶקסטוס קֶיְרֵיאָלִים (Sextus Cerealis) נגיד הלגיון החמישי; לַרציוס לֶיפֶּדוס (Larcius Lepidus) נגיד הלגיון העשירי; טיטוס פרוגיוס (Titus Phrigïus) ראש הלגיון החמשה עשר; הַרטניוס פְּרוֹנטו (Hartnius Fronto) ומרקוס אנטוניה יולינוס הנמנה לפחה ביהודה,

---

1) עיין כל אלה ביוסף במלחמות ספר ששי פרק ב', ג', ד' ובגטין נ"ו ומדרש איכה ס"ז ג', ס"ח ב'.

2) הדבר הזה יספר הסופר dio Cassius אולם יוסף החשה מזה, אף כי גם הוא יספר אשר נוראות נפלאו הרומאים על גבורת היהודים ואמיץ רוחם.

ועליהם נלוו עוד מצביאי הגדודים ושרים גדולים. אחדים החליטו, כי טוב להרומאים להחריב את בית המקדש, כי כל עוד אשר בית קדשם יעמוד, לא יחדלו היהודים לחשוב עצמם לגוי מושל לבדו בארצו – אך שלשה אמרו, כי לא נכון לשלוח יד בהמקדש, וטיטוס הכריע בדעתו לטובת קיום בית המקדש והשאר את ירושלים על תלה. ויהי ביום המחרת (יום תשעה באב), פרצו עוד הפעם היהודים מן העיר ויחלו להלחם בחמה שפוכה, אך הפעם נשתה גבורתם ויום הפקדה הנה בא; יום המר והנמהר אשר הוחק לזכרון אבל־עם ואנקת גוי אובד זה כאלפים שנה... לפנות ערב לפני בא ליל עשרה באב פרצו שנית הנצורים מן העיר ויתנפלו על הרומאים ובתוך המהומה אחז רומאי אחד בלפיד אש וישליכהו בעד החלון הנקרא חלון הזהב, ותאחז האש בארבע פנות הבית ובהתָּאִים אשר מסביב לו ותפרוץ בכל מרחבי ההיכל והתאבכנה להבות אש ותצאנה מכל פנות המקדש ותעל הלהבה השמימה. אז אחזה חלחלה גם את אמיצי הלב בגבורים ורפו ידי הלוחמים, וימהר טיטוס לבא אל מקום הבערה ואין איש עומד בפניו ויאמר לכבות את האש, אך שומע לא היה לו, כי אנשי חילו היו שכורי חמת הנקמה, גם חשו לשלול שלל הכסף והזהב אשר במקדש ויוסיפו להצית אש בכל אשר מצאה ידם ויהרגו את כל היהודים הנמצאים שם ועומדים דוממים ומשממים ממראה עיניהם. אז חזר טיטוס אל קדש הקדשים וישביע את עינו בחמודות המקדש במקום לא דרכה שם רגל איש מלבד הכהן הגדול פעם אחת בשנה. אך עוד מעט ועב הענן עלה באפו וישם מחנק לנפשו וימהר ויצא מן הקדש ותפרוץ האש אל הדביר ותלחך את כל פנות הבית. עוד הפעם התאוששו אנשי חיל מהיהודים וישתערו בחמה שפוכה ועברה נוראה על הרומאים. מלחמה חדשה פרצה על מקום הבערה, ותבקע הארץ לקול גבורת הרומאים וקול ענות יללת היהודים בראותם את כל מחמדיהם -- המקדש – עולה כליל בעשן ואש, ומתוך האש האוכלה את המקדש והמאירה את השמים האדמים כדם, נשמע קול זְוָעוֹת, זעקת בת יהודה השדודה וצוחת בת ציון במר תיליל על שרפת בית אלהים ותהינה לקול אדיר איום ונורא, משמיע קול דברו לכל באי עולם כי נוחלה אבדה תקות ישראל, בְּהֵחָרֵב בית עולמו, כי אין עוד ארץ מולדת לבית יעקב, כי כל חמדת ישראל ותפארת גאונו אכלה אש וכבודו והדרו כלו כעשן. – אלפי אנשים נשים וטף עמדו על מקומם מול האויב ויחכו להתשועה בארח פלא כי תבא, כי יִגָּלֶה ה׳ בזרוע עזו לנקום נקמת עמו והיכלו מצרי ישראל וישפוך חמתו על הגוים אשר אכלו את יעקב ואת נָוֵהוּ הֵשַׁמּוּ, אבל הרומאים התנפלו על התמימים האלה ויגירום על ידי חרב. המקדש נשרף כלו ויִוָּתרו רק יסודותיו ושרידי חומותיו בהצלע המערבי. מתי מספר מהכהנים נמלטו על החומה ויאריכו שם נפשם ימים אחדים עד אשר הציקם הרעב וירדו ויתנפלו לרגלי טיטוס לחוס עליהם ולתת להם אכל להשיב נפשם. אך איש הדמים קפץ באף רחמיו ובלעגי מעוג חרץ משפט לאמר: בְּחרבַן המקדש אין חפץ עוד בכהנים ויצו להרגם. אז באו הלגיונות אל מקום המקדש ויפרשו שם נסיהם ודגליהם ויקראו את טיטוס שר צבאם לקיסר רומא וכל מדינותיה. כה נפקדה על המקדש השני פקֻדת המקדש הראשון וַיִּשָּׂרֵף גם הוא ביום התשיעי ויום העשירי

לחדש החמישי הוא חדש אב· בשרפת בית המקדש ראה טיטוס כי אין עוד כל סבה נכונה לחונן את יתר חלקי העיר, ויצו לשלח באש גם את חלקי העיר אקרא ועֹפל·

ועוד לא בא הקץ אל המלחמה, ראשי המרד עם שרידי אנשיהם נסוגו אל העיר העליונה ויתבצרו שם ומשם שלחו דבריהם אל טיטוס לבקשו, כי יחפצו לדבר דבריהם באזניו, ויאמרו: אחרי כי אחת נשבעו לבלי יפלו אל האויב לא יוכלו לחלל שבועתם, אך זאת יעשה להם, לתת להם ידים לצאת מן העיר וכלי זינם עליהם ללכת אל המדבר, ואז יסגירו בידו את העיר העליונה בלי שפך דם. אך טיטוס הקשה לבבו ויאמר כי יכָּנעו לפניו לעשות בהם כטוב בעיניו לשבט או לחסד· ובכן פרצה שנית המלחמה הנוראה, וביום העשרים לחדש אב שבו הרומאים לשפוך סוללה נכח חומת העיר העליונה ובשמונה עשר יום כלו את עבודתם. גם ברגע האחרון לא עזב אמץ הרוח את הקנאים ולא פג רוחם· האדומים אשר נסו לבא בדברים עם חיל רומא הומתו או הושמו בכלא, אך כבר נשתה גבורת גבורי יהודה ותם כחם מחסר לחם ורֹב עבודה ולא יכלו החזיק מעמד נגד הרומאים אשר פשטו ויעלו על החומות והמגדלים בהעיר העליונה· וביום השמיני לחדש אלול באה גם פקֻדת העיר העליונה (הר ציון)· כל החומות נתצו ויִוָּתרו רק שלשת המגדלים: מגדל חִפּוּם (Hippicus), מגדל מרים ומגדל פזאל, כי אותם לא נתן טיטוס להרסם, למען יהיו למזכרת מעשי גבורתו בהעיר הזאת, ולאות ועדה על תקף מלחמתו ביהודה·

הנה כה היתה ירושלים לחרבה, בית אלהים נשרף, ותחת גלים נצים מצאה לה קבר שארית החסן הלאומי אשר לעם יהודה ומאז ועד הנה חדל מהיות לא לבד עם מושל בארצו כי אם גם גוי יושב על אדמתו· – יותר מאלף אלפים יהודים מתו בימי מצור ירושלים, ובהֵחָשֵׁב לזה גם אלפים ורבבות החללים בארצות הגליל, עבר הירדן וערי יהודה בארבעת שנות המלחמה אז נוציא למשפט צדק באמרנו, כי רבו אז מספר בני יהודה הרוגי חרב רומא ממספר הנשארים חיים על אדמתם·

עוד הפעם ראתה בת יהודה את עיר חמדתה חָרבה ואת הר ציון ששמם ותבך ותֵּאָנַח ראתה הבת ירושלים את משבתיה, ותשא קול נהי ותקרא לקינים ותהגה על בניה אשר נפלו בחרב ובנותיה כי הלכו שבי לפני צר! – בת יהודה השדודה! מה גדל שברה זה האחרון מן הראשון! כי קץ שם ה׳ על ידי הנביאים לגלותה בארץ בבל, אך בגלות אדום (רומא) סתם כל חזון ואין עוד נביא ומבשר ישועה קרובה, ואפס מונה מספר לשנות גלותה וענותה· – אין מונה מספר לימי אלמנותה ואין מגיד ישועה ומשמיע גאולה: מתי יהיה קץ הפלאות! ומתי תבא שנת גאולה ופקודת ישועה ורחמים לעם־עולם אשר עצמותיו נפזרו לארבע רוחות העולם!....

פרק ששי

יהודה בשביה

(תקף הצרות בשלשת השנים אחרי הרבן הבית)

מי ימלל את כל התלאות והאסונות הנוראים אשר עברו על בני יהודה בלכתם שבי לפני צר. יותר מתשע מאות אלף איש נשבו בימי המלחמה. ואת שבויי ירושלים סגר טיטוס במקום המקדש הצר מהכיל עם רב כזה, ויתן עליהם משמר את אוהבו פרונטו (Fronto) העבד המשוחרר, אך את נסיכי הדייב (Adiabiena) חנן טיטוס ולא נתנם בידי עבדו פרונטו האכזר, אפס כי אסר אותם באזיקים וישלחם לרומא לשבת שם לערובה ולבטחון מבית המלוכה בהדייב, כי יהיו נכנעים ונאמנים בבריתם את רומא. גם לשני פקידי המשכן שרי האוצר: יהושע בן תבותי ופינחס1) הטה טיטוס חסד, עקב מסרם בידו את כלי הקדש ובגדי השרד אשר להכהנים הגדולים. ופרונטו איש הדמים עשה שפטים בהשבויים, אשר נמסרו לידו, כאשר הכיר בהם, כי היו מאנשי המלחמה ויוקיעם על עצים שתי וערב. אך מה מאשר היה גורל חללי חרב אלה ואיך קנאו בם כל הנותרים, כי במותם שלמו ימי אבלם והמות קרא דרור להם מכל עמלם. שבעה עשר מגדולי ירושלים מתו ברעב, כי שוביהם נתנו להם לחם צר ורבים מהם לא חפצו להתגאל במאכל טמא ויבחרו לגוע ברעב, ומהנשארים בחר פרונטו את הבחורים היפים ורמי הקומה להיות עתידים להֵאָבֵק עם החיות הטורפות ביום חג־נצחון אשר יחוג טיטוס בשובו רומאה או לאסרם אל מרכבת כבודו לפאר תפארת עזו והדר נצחונו. ומיתר הבחורים מבני שבע עשרה שנה ומעלה שלח טיטוס אסורים בכבלי ברזל מצרימה לחצוב בהרים במכרי־המתכות אשר שם. אך עוד רב מאלה נתן טיטוס לעבדיו או מכרם בלי הון ולא הרבה במחירם ויהיו עבדי עולם לבני ארם וצידון, והנשים נמכרו לסוחרי נפש אדם לחרפה ולקלון. כן טֻלְטְלו בני ציון נִדְּחו אל קצות השמים ועל כל מדינות ממלכת רומא נפזרו המוניהם, ומי מנה צרות האובדים והנדחים ומי יספר את כל תלאותיהם? והיה למופת רק מקרה „בן ובת רבי ישמעאל" (גטין נ"ח ע"א), אשר עד היום יתנו אבלי ציון ביום המר. נחמה כמעט היתה להאמללים אם הביאו אותם שוביהם לעיר, אשר נמצאה בה עדת ישראל כי בטחו באחיהם בני בריתם אשר יפדום בכל מחיר וינהלום ברחמים גדולים.

ואספסינוס הודיע גלוי, כי לקח לו ארץ יהודה לנחלת ביתו וקנינו ויצו לפקידי רומא למכור אדמתה לגרים וימלא אוצרותיו גזל וחמס. את אדמת

1) הוא פינחס על המלבוש הנזכר בשקלים פ"ה מ"א.

ישראל אשר הרוה מדמי בניה וידשנה במוח עצמותיהם חשב לקנין ביתו, ובהיותו שואף לבצע מעשקות אנס את היהודים הנשארים בארץ לשלם לו כסף מלא, בתור כסף מקנה בעד אחוזותיהם, אשר נפלו להם למורשה מאבותיהם. בהתבונן על מעשי שני המלכים עריצי הגוים, אשר החריבו את המקדש והגלו את ישראל מעל אדמתו — נבכדנאצר ואספסינוס — אז נראה כי ישרה נפש הראשון מן האחרון ועלה עליו במעלות רוחו וברגשי צדקה ורחמים: העריץ החולש על גוים, מלך בבל, לא הרבה חללי יהודה ויגלה רק גדולי העם, וכל דלת עם הארץ הכורמים והיוגבים השאיר ביהודה ויתן להם נחלת שדה וכרם. ועוד יתרה עשה כי הפקיד לפחה עליהם איש יהודי צדיק וישר ובר לבב ויהי העוצר בעם מטעם המלך, ולהגולים הטה חסד ומבניהם שם לסריסים בהיכל מלכותו, ועל כן צוה אותם הנביא לאמר: „והתפללו לשלום הארץ אשר הִגְלֵיתם שמה"; אך מה עשו הרומאים תלמידי היונים בעלי הדעות הישרות בתקון העולם ודקי ההרגשה בחן ונעימות? ומה עשה טיטוס הנקרא בפי מחניפיו בשם: „איש חמודות וששון לב בני האדם"? בעזבו את הארץ אשר הפך אותה למדבר שממה, השאיר אחריו את הלגיון העשירי למשמר ויתקעו הרומאים את אהליהם במרחק ששים רים (פרסה וחצי) מצפונית מערבית ירושלים על יד המקום „מוצא" (עיין סוכה מ"ד ע"א וירושלמי שם), שם ערכו גם כן מושבה לשמונה מאות אנשי חיל רומא הנפטרים מהצבא ויקראו למקום „קלניא" עד היום הזה. ומשם עשה טיטוס את דרכו ויקח עמו נערי יהודה, אשר עוד היה בהם כח ללכת לפני רודף ויאסרם באזיקים ויוליכם אחריו לבעל גד — היא קסריה פיליפי מקום מושב המלך אגרפוס. שם תקע את אהלו ויפקד את שריו ועבדיו ויצו לעשות שחוק ושעשועים על הַזִּרָה (Arene) אשר הכין למערכת מלחמה בין חיות טורפות ובין בני יהודה, ויצג גם שבויי יהודה במערכה איש לקראת רעהו וחרבות שלופות בידיהם ויאנסם לְהֵאָבֵק ולדקור איש את רעהו ותהי יד איש באחיו ואיש באביו ובנו עד כי נפלו כלם חללים. וכה עשה טיטוס גם בקיסריה שעל שפת הים הגדול (מגדל סטרטון) ביום הולדת אחיו דומֶיטְיאַן איש הדמים, ויותר מאלפים יהודים נהרגו בשחוק הזה, ומשם עבר אל בֵּרִיטוס ויחג שם חג גדול לכבוד יום הֻלֶּדֶת אביו הקיסר, וגם אז רָוְתָה אדמת ישראל דם בניה ובכל ערי סוריא אשר עבר טיטוס יצאו היונים לקראתו ויהללו אותו וישמחו לאיד היהודים וישחקו על משבתיהם.

עוד מעט וגורל היהודים בארץ ישראל היה נכון גם לאחיהם יושבי ארץ העמים: בסוריא, אסיה הקטנה, אלכסנדריה ורומא. שנאת העמים עובדי האלילים וקנאתם הגיעו אז למרום קצה, אך ברצון הנוהג בחסדו דברי ימי האומה הישראלית נמצא עוד ליהודים מגן ומושיע בתמונת הגבירה בּירֶניקה, אוהבת ואהובת טיטוס והיא ידעה לעורר רחמים בקרבו לבל תאבד שארית יהודה. ויהי כבא טיטוס בקרבת אנטוכיא ויצאו היונים־הסוריים לקראתו ויברכוהו ויעריצוהו, וישחרוהו לתת פקדה לגרש מאנטוכיא את כל היהודים הנמצאים שם לבלי שוב עוד, ומספר בני יהודה ביחד עם בני היונים אשר באו במסרת דת ישראל באנטויכיא היה רב ועצום,

אבל טיטוס השיב פניהם ריקם ויגער בהם ויאמר: לא יִתָּכֵן לגזור גלות על היהודים היושבים בארצות העמים, אחרי חרבן עירם ושממת ארץ אחוזתם, ובאין להם ארץ־מולדת להם לבדם, הם אזרחי כל ממלכת רומא. גם את בקשתם לקחת מהיהודים את זכיותיהם השיב ריקם, ויהי הדבר הזה לאות, כי בכל אכזריותו לא שנא את היהודים בלבבו, כי השיב ריקם גם את פני היונים באלכסנדריה, בבקשם גם המה לקחת מהיהודים את זכיותיהם, אשר זִכּוּ אותם מלכי מצרים מימי קדם.

ובמצרים נתן טיטוס לבו כלב קיסר נושא מכבר עטרת מלוכה וגם נשמע, כי חורש רעה הוא על אביו להוריד אותו מגדולתו ולמלוך תחתיו. למען הוציא מלב אביו החשד הזה התעתד לשוב רומאה ולבא בשעריה עטור בעטרת הוד ותפארת גבורים ולהרבות פאר חגו לקח עמו שבע מאות נערים מבני יהודה טובי מראה ויפי תאר ועמהם גם שני ראשי הקנאים: יוחנן מגוש־חלב ושמעון בר־גיורא. הראשון איש ידוע חולי ומזה רעב מסר נפשו אל צבאות רומא, שמעון ואחדים ממרעיו דמו לְהִסָּתֵר בהמבואות הנסתרות מתחת לארץ ולצאת משם אל מקום בטוח מפחד אויב, אך לפתאום סגרו אבני־סלע את הדרך לפניהם וכל עמל הפליטים עם כלי החוצבים בהרים אשר בידיהם היה לריק, וכאשר אזל הלחם מכליהם והרעב הציקם ויכן שמעון את לבו למות מות גבורים ממות ברעב; וילבש בגדי לבן ויעטה עליהם מעיל ארגמן ויעל מתחתיות ארץ במקום המקדש. אנשי חיל רומא נבהלו למראה האיש ובגדיו המשונים וישאלוהו מי הוא, ויאמר: קראו לי את שר הצבא, ויבא טֶרֶנְטְיוּס־רוּפוּס (הוא טורנוסרופוס הנזכר כמה פעמים בתלמוד, ואשר חרש את ההיכל — עיין תענית כ״ט) ובבואו אמר לו ראש הקנאים: „הנני שמעון בר־גיורא!" הדברים יצאו מפיו והוא נִתַּן בכבלי ברזל. את אשר היה לראש הקנאים השלישי אלעזר בן שמעון לא נודע וכנראה כלה חיי גבורתו על שדה קטל וימה מות גבורים. אך סופר דברי ימי העת ההיא — יוסף בן מתתיהו — אשר עינו היתה רעה בגבורי ישראל החשה ממנו בשאט נפש ולא חשבו להשאיר אחריתו לזכרון. ושני ראשי הקנאים הנזכרים למעלה הוליך טיטוס עמו על מסעיו דרך יהודה, סוריא ומצרים להרבות כבוד נצחונו. וכשובו רומאה ויסר דאגה מלב אביו, חגג האב אספסינוס ושני בניו טיטוס ודומיטיאן את חג הנצחון ויסעו דרך קשת־גבורים או קשת־נצחון (Triumphsbogen) אשר בנו לכבודם, ולפני מרכבת הנצחון עברו בסך בני חיל רומא מעוטרים בזרי תפארה ונושאים כלי הקדש: המנורה הטהורה, שלחן הזהב וכלי השרת בקדש עם ספר התורה שנמצא במקדש והנקרא „ספר־עזרה", ואחרי המרכבה הלכו בני ציון היקרים, הבחורים היפים והבתולות העדינות. כה התכבד טיטוס בקלון בת יהודה וגבוריה. את שמעון בר גיורא סחבו בחבל בחוצות רומא ואחרי כן — על פי משפט־הדמים אשר לבני רומא — נדון בסקילה ונהדף משני סלעי טַרְפֵּיָה (Tarpeium saxum); יוחנן מגוש־חלב מת בכלא. והאח הנפשע המומר ומועל מעל בה׳ ועמו אלכסנדר טבריוס, אשר הכריע לטבח את אחיו בני עמו ובני בריתו מלפנים, הוא המצר לישראל נעשה ראש וגבה ונשא לשר גדול

יָדוֹ פָּרַשׂ צָר-עַל כָּל מַחֲמַדֶּיהָ!

(ציור מחקה (Bas-relief) על הקרת „קשת טיטוס" ברומא)

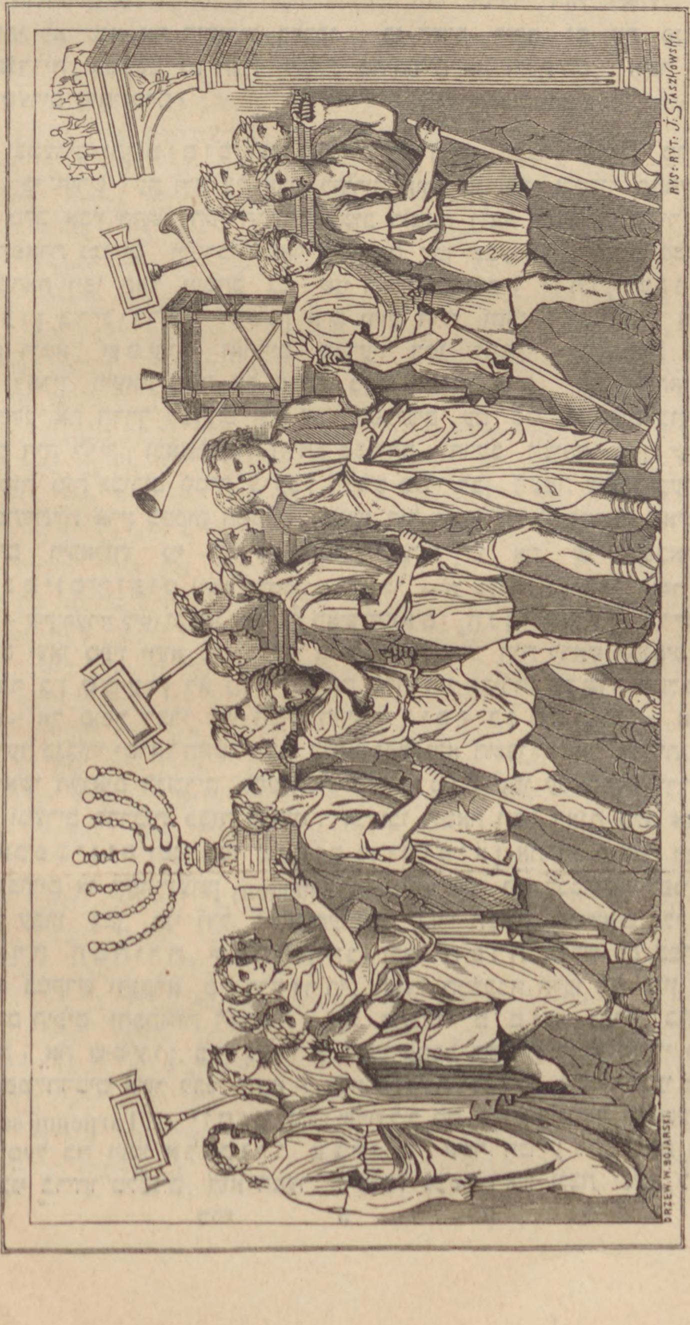

ברומא ופסל תמונתי הציגו במקום רואה ברומה של עיר· ו י ו ס ף ב ן מ ת ת י ה, אשר בעיניו ראה תפארת החג, כבוד רומא וקלון עמו, יספר את כל פרשת החגיגה הזאת ומעשיה ברוח קרה ובשפתי חנף לאדוניו נותני לחמו ומימיו א ס פ ס י נ ו ס ו ט י ט ו ס (מלחמות ספר שביעי פרק חמישי)· גם מטבעת־זכרון מזהב כסף ונחשת התיכו לזכר־עולם ומחֻקה עליהם תבנית בת יהודה השדודה בתמונת אשה נוגה ושוממה עומדת תחת עֵץ־תמר או יושבת על הארץ ומתיפחת וידיה אסורות לאות עבדות־עולם, ועליה נצב איש רומא – איש מלחמה נאזר בגבורה ונשען על חרב גאותו, ומתחת להציור הכתבת: „י ה ו ד ה הַ מְ נֻ צָּ חָ ת" (Judaea devicta), או „י ה ו ד ה ב ש ב י ה" (Judaea Copta)·

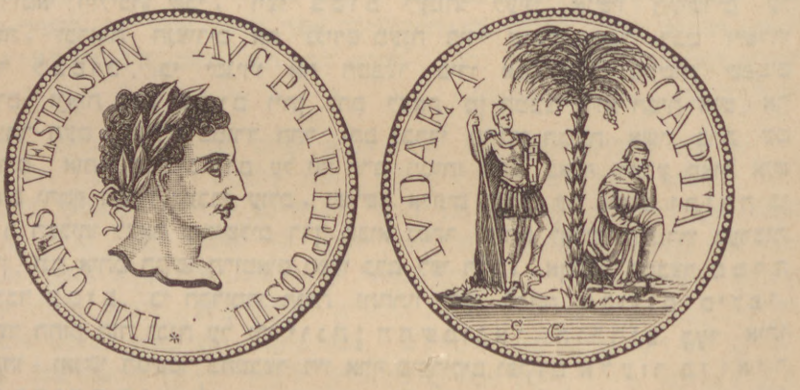

וכל דברי הנצחונות האלה וההלוכה בהמון חוגג מחֻקים על הקירות והגג בקשת־טיטוס (Arco di Tito), העומדת ברומא עד היום· והשמועה תאמר, כי כמה מאות שנים נמנעו היהודים לעבור דרך הקשת הזאת והביט אליה ובא בקרבתה· ושלל המקדש וחמודותיו וכל כלי הקדש שם א ס פ ס י נ ו ס בהיכל מְלֶכֶת־השלום – היכל יַ נ ו ס, אשר בנה, וספר התורה הניח באוצר כתבי המלכות· אך לעת קץ בְּהִמָּלֵא סאת עונות רומא ותחת היותה חולשת על גוים נשברה גם היא משנה שברון על ידי העמים הפראים, ומלאי כח עלומים אשר הגיחו מירכתי צפון וקדם, לְמַגֵּר לארץ כסאה, ו ה וַ נ ד ַ ל י ם בזזו את היכלי חמדתה, אז נסחבו גם שרידי קדשי היהודים, וַיְּטֻלְטְלוּ גם הם כהעם אשר ממנו יצאו, מגוי אל גוי וממלכת רומא אל עמים אחרים·

ועוד לא נכבשה כל ארץ יהודה לפני הרומאים ועוד נותרו שלשה מבצרים, אשר עמדו בפני לגיונותיהם, והם: הורדיום, מכרוס ומסדה, ויצו אספסינוס את מלאכו (Legat) את בסוס ללכוד המבצרים ולהרסם. וחיל המשמר בהורדיום, מרביתם אדומים ויתר אנשי בר־גיורא, לא נסו לעמוד על נפשם ולא הקשו אל הרומאים ויסגירו המבצר בידם. לעמת זה קשתה העבדה על בסוס במלחמתו על מכרוס, כי היה המבצר הזה חסון כהררי אל וכונן על סלע איתן, אשר שיאו לעב הגיע ועמקים ותהומות מסביב לו; וידי אלכסנדר ינאי יסדו את המבצר הזה והורדוס הראשון הוסיף לבצרו להיות למחסה עז נגד הערביים מבני נביות (Nbataär). ולהנצורים היה די לחם וכל אכל־נפש ומים חיים נוזלים להם מן הצורים, והקנאים תחת פקדת נגידם אלעזר בטחו בצור משגבם, ומעת לעת התפרצו מן המבצר ויתנפלו על הרומאים הצרים אותם וירבו חלליהם וישחיתו את כלי משחתם.

ויהי היום ואלעזר בחם הקרב הקריב אל מחנה הרומאים ויתקפהו איש חיל רומאי ויוליכהו שבי. ויצו בסוס לענותו לעיני אנשיו העומדים על החומה. וכראות הנצורים את נגידם מענה בידי שוביו נשבר לבם וישלחו להגיד לבסוס, כי יסגירו את המבצר בידו אם יחדל מעשות שפטים בנגידם, ויאות להם בסוס ויתן להם לצאת מן המבצר ולא המית איש, אך את יתר העם היושבים במורד ההר והם נבדלו מדברי הברית אשר כרת עם הנצורים, אותם הגיר בסוס על ידי חרב וימותו מהם כאלף ושבע מאות איש והנשים והטף נמכרו לעבדי עולם. ושלשת אלפים קנאים עם פקידם יהודה בן יאיר הצליחו לצאת מירושלים דרך מבוא נסתר מתחת לארץ ויתגוררו בערבות הירדן, וגם אותם הקיפו הרומאים ויפלו כלם לפי חרב. אך את המבצר מסדה לא לכד בסוס, כי הקדימהו המות ותחתיו היה לפחה פלויוס סילפו. המבצר החזק הזה נבנה על ידי יונתן החשמונאי והורדוס בצר אותו ויחזקהו. ואנשי המשמר בהמבצר היו אלף סיקריקים ופקידם אלעזר בן יאיר מזרע יהודה הגלילי אבי הקנאים. גם להם היה אכל מים וכלי נשק לרב וגם המה נלחמו ברב כח; אך הרומאים עשו פרץ בחומה, וכאשר בנו הנצורים קיר עץ נגד החומה, שלחו הרומאים אש בהמבצר, וירא אלעזר כי נוחלה אבדה תקותו לעמוד בפני האויב הרב והעצום וידבר על לב אנשיו, כי יטרפו נפשם בכפם ולא יפלו בידי הרומאים, ויאסף אליו את כל אנשיו וישא מדברותיו באזניהם וידבר נכבדות: על התורה ותעודת הנפש והשארתה, על תעודת ישראל בדברי ימי בני האדם על האדמה, ועל קדושת החפש הלאומי, ודבריו חצבו להבות אש הקנאה ללאם ישראל ותורתו בלב שומעיהם, וברוח נכון ודעה מיושבת החליטו לעשות כעצת נגידם לשחוט איש איש את אשתו ובני ביתו בידו, ואחרי בצעם את מעשיהם הנוראים ויצברו את חלליהם צברו גם את הונם ורכושם וישרפו באש, ואחרי כן בחרו מקרבם עשרה אנשים וימלאו ידיהם להרוג את אחיהם בחרב וימותו כלם כאיש אחד, ולאחרונה נפל נגידם אלעזר על חרבו וימת גם הוא (ביום הראשון לחג הפסח, ג"א תתל"ב למנין הרגיל — 73 למסה"נ).

הבקר אור והרומאים הכֹּונו למלחמה ויעלו על מ ס ד ה, ואין קול ואין קשב, אך דממת מות שוררת בכל הכבר ובהמבצר – וירימו קול תרועת מלחמה והנה שתים נשים וחמשה ילדים יוצאים ממקום מחבואם במסתרי הַתְּעָלה, ותספרנה הנשים את כל אשר קרה לבני המבצר. זאת היתה אחרית הקנאים וקץ פעלם בארץ יהודה.

ו א ס פ ס י נ ו ס לא היה גבור מנצח את אויביו במלחמה, כי אם שואף נקמות – נקם כבוד רומא מהיהודים, אשר נועזו לפרוק עֹלה הקשה. כאמור למעלה, לקח א ס פ ס י נ ו ס את כל הארץ לקנין ביתו וַיְנַשֵּׁל את בעלי האחֻזות מנחלת אבותיהם. אכן לא רק על היהודים ביהודה סמכה חמתו, כי אם על כל היהודים במלכות רומא יצא הקצף, כלם סבלו עון אחיהם אשר הרימו יד ברומא. ואת „מ ח צ י ת ה ש ק ל" לגלגלת אשר הרימו בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם תרומת הקדש להמקדש בירושלים, העלה א ס פ ס י נ ו ס מס לגנזי המלוכה ברומא הרומה להיכל א ל ה י־מ עֻ ז ו יֻ פִּ י טֶ ר ה ק פ י ט ו ל ו נ י, להכאיב לב היהודים שומרי אמונים ולהדאיב נפשם. ובכן קם ויהי מ ס־מ י ו ח ד מבני ישראל באשר הם יהודים, הראשון מהמון המסים ומְנָיוֹת־המדינה אשר הרבו אחרי כן להטיל על היהודים באירופה במאות שנות גלותו, ויקרא המס הזה בשם „מ נ ת־ה מ ד י נ ה ו ה י ה ו ד י ם" (fiscus jüdaïcus).

אך את היהודים אשר נטו אחרי רומא אותם חנן א ס פ ס י נ ו ס וישא פניהם ויעשרם עשר רב. ב י ר י נ י ק ה, אשר לפנים היתה בת ישראל התמימה והעל לירושלים למלאות נדר נזרה ותגלח גם את שער ראשה כחק, ישבה עתה בהיכל ט י ט ו ס, כאלו כבר היתה לו לאשה ועשר שנים שגה באהבתה, וכאשר עברה עליו רוח קנאה לחַסֵּד את שר הצבא רואה פניו קִיקִינָה (Caecina) כי ישחר אהבת היהודיה ויחנקהו בידו, ולמען החניף את ט י ט ו ס יצא דבר מלכות מאת ה ס י נַ ט, מסוד מועצת שש מאות ומהעם היושב בּ א ת ו נ א אשר ב י ו ן להכין פסל ומצבת זכרון לִ ב י ר י נ י ק ה היפה־פיה עם כּרֻבֶת, אשר בה תכֻנֶּה בשם: „מ ל כ ה א ד י ר ה בת מלך א ד י ר י ו ל י ו ס א ג ר פ ו ס", – כי ראה אותה כל העם ברומא כהאשה העתידה לשבת על כסא הקיסריות ברומא, וכבר חפץ ט י ט ו ס לקחת אותה לו לאשה לעיני כל העם. אך משנאת הרומאים את היהודים ירא לעשות כדבר הזה ויהי אנוס להפרד ממנה בשברון לב ויבקשה לשוב רומאה כשתהיה השעה ראויה לזה. ובמות א ס פ ס י נ ו ס וט י ט ו ס ישב על כסא המלוכה מהרה ב י ר י נ י ק ה לבא שנית רומאה, אך כבר העבירה המועד: על ט י ט ו ס עבר אז הרוח, להֵרָאות לעיני עם רומא, לאיש אשר הסיח דעתו מכל אהבה בתענֻגות וכל חמדת הנֹּער, ותצא ב י ר י נ י ק ה מרומא לבלי שוב עוד. ויהי דבר בַּן רומא עם בת ישראל למשל ולמופת אל דרכי העמים עם בני יהודה בימים ההם ואחרי כן עד ימינו אלה. לראשונה ישחרום אהבה ויעגבו עליהם, ובמלאת ספקם ואחרי אכלם אותם בכל פה ישליכו שאריתם מעל פנימו כסחִי ומאוס. מאחרית דברי ימי הגבירה ב י ר י נ י ק ה לא נודע לנו דבר. ואת א ג ר פ ו ס חִנֵּן א ס פ ס י נ ו ס ויגדלו

וינשאו· – ימים רבים ישב ברומא ושם נחל שם התהלה „ראש השופטים" (Praetor), אך במלוך טיטוס ובירי־ניקה אחותו הגלתה מרומא, יצא גם הוא משם וישב בארץ ממשלתו בהגליל במעלות הירדן, ויחי חיי איש בודד עזוב ונשכח מבני דורו וימת (בערך שנת י"ג אחר החרבן ג"א תתמ"ג לב"ע — או 93—92 למסה"נ) בימי מלכות דומיטיאן·

טוב מהם היה גורל יוסף בן מתתיהו הסופר, כאספסינוס כטיטוס בנו הרבו עשות עמו טובה, כמו חפצו לשלם לו גמול בעד עבודתו – עבדת בוגד ומרגל ביהודה, ויתנו לו רשות לבקש בין השבוים את קרוביו ומיודעיו ולקרוא להם דרור – וישב עם טיטוס רומאה ויראה בכבוד הגדול – כבוד הנצחון, ובההלוכה, בעבור בסך אנשי צבא רומא עם כלי הקדש לפני מרכבת הנצחון ושבויי יהודה אחריה 1), ויחזה בכבוד אויבי עמו בשובם חמוצי בגדים מדמי אחיו ובני בית אביו ויתָאר במנוחת נפש וקָרַת רוח את פאר חג הנצחון ותפארת גדולתו· ומלבד המשאות אשר נשא יוסף מאת שני הקיסרים בנכסים ואחֻזות ביהודה, נִתַּן לו מקום לשבת בהיכל הקיסר ורשות לשאת את שם משפחת הקיסר פלויוס ויקרא שמו בכתוב־עמים Flavius Josephus· אך יותר מהאהבה שאהבו אותו קיסרי רומא שנאו אותו אחיו בני בריתו – כל אוהבי הלאום באמת – ורבים מהם החרידו את שלומו לעת זקנתו ולא נתנוהו להתענג על רֹב שלום, כאשר נספר במרוצת הדברים· בכל חפצו להציב לו יד ושם בסִפרַת לאֹם ישראל ויכתוב את ספריו לראשונה עברית, כאמור בהקדמתו לספר המלחמות: „והספר הזה (הכתוב יונית) הוא משנה הספר, אשר כתבתי כבר עברית ושלחתי אותו אל בני עמי המתגוררים בארצות רחוקות באסיה וארץ הקדם", בכל עמלו זה, לא הצליח חפצו בידו וספריו העבריים לא מצאו להם מהלכים בין בני עמו ויאבדו מתוך קהל ישראל ואין זֵכר להם בספרת הלאומית בלשון הקדש·

בהכָּבש כל ארץ יהודה לפני אויביה עוד לא בא הקץ אל מלחמת הקנאים, בכל מקום באם הביאו עמהם השנאה העצומה אל רומא ויגדלוה ויאמצוה ויטעוה על לב כל אחיהם בני בריתם· המאֻשרים שבהם, אשר נמלטו דרך מערות ומעברות נסתרות מתחת לארץ, נפוצו אל כל רוח ויבקשו להם מנוס בקרב אחיהם בבבל, בחצי־האי ערב, במצרים וקיריני· והקנאים הנסים לאלכסנדריה עוררו רוח מרד בלב יהודי מצרים ויַשִּׂיאום לחדש את מלחמת הדרור· זכרו יהודי אלכסנדריה את כל אשר עוללו להם היונים והרומאים מימי קליגולה ונירון קיסר והתעורר גם בקרבם רוח הנקמה ויהיו נכונים להרים דגל המרד· אך העשירים וחברי בית דין הגדול היטיבו ראות את הרעה העצורה בעצת הנמהרים והקנאים, וכאשר לא יכלו להשביח שאון רוחם,

---

1) עיין הציור בדף 38, הוא ציור אחד מהרבה ציורים מחקים (רעליעוו) הנמצאים עד היום על תקרת קשת טיטוס וקירותיה ברומא.

וַיְאַנסו לגלות את אזן לֻפוס (Lupus) נציב רומא במצרים, ויצו להפוש שש מאות קנאים ולשומם בכלא והנשארים נפוצו אל כל רוח, ויגיעו עד העיר נא־אמון (Theben), ויענו אותם הרומאים בענוים קשים, ויפשיטו עורם מעליהם ועצמותיהם פִצֵחו. אך הקנאים הקשו לבבם וגם הנשים והילדים בחרו למות בעברת זעם ומהלומות־רצח מקרוא את קיסר רומא בשם „אדון", ויהי בהודיע לפוס את אספסינוס את דבר קשר הקנאים, ויצוהו להרוס את „מקדש חוניו", כי ירא אספסינוס לבל יהיה המקדש למקום מועד ללאֹם ישראל אחרי חרבן המקדש בירושלים וממצרים תפתח פתח תקוה אל תקומת הלאֹם הישראלי ושובו לתחיה, גם כלי הקדש וכל האוצרות אשר נמצאו בהמקדש הזה נשלחו רומאה, ויבא גם הקץ אל מקדש אלהי ישראל בעיר־החרס (Helipolis) אחרי עמדו מאתים ארבעים ושלש שנה (ג"א תתל"ג — 37 לסה"נ).

והקנאים אשר נמלטו לקירני (Kyrenâika) משכו אחריהם גם את היהודים יושבי הארץ הזאת ויסיתום בהרומאים – וגם אחריתם היתה – נכרתה. הראש לקנאים שם היה יונתן האֹרג ויאסף אלפים איש ויוליכם אל מדבר לוב ויאמר כי שם יעשה אותות ומופתים – אך גם שם גָלו היהודים העשירים והאצילים את אזן נציב רומא קטולוס, כי נמצא קשר מורדים בין אחיהם ויתפוש קטולוס את יהונתן ויאמר להמיתו, אך הנתפש חפץ להנקם בשועי היהודים ועשיריהם ויגל את אשמת המרד על ראשם ויהיו דבריו נאמנים בעיני קטולוס ויהרוג בשועי היהודים כשלשת אלפי איש (?) וביניהם גם היהודי העשיר והשוע אלכסנדר ואשתו בירניקה ויחרֵם את כל רכושם לאוצר הקיסר; ואת יהונתן ומרעיו שלח קטולוס רומאה ובעמדו שם למשפט דמה יהונתן להתנקם בעשירי יהודה וישם אשם המרד גם על אחרים מהיהודים ברומא ובתוכם גם יוסף בן מתתיה, אך טיטוס ידע את מחשבות יוסף ורוחו הנאמנה עם רומא ולא נתן אזן קשבת לדבת משנאיו והוא וכל יתר הנאשמים היהודים בני רומא יצאו לחפשי ויהונתן נדון למיתה וַיְשֹׂרַף ברומא.

זאת היתה אחרית מרד הקנאים ביהודה ושאון רגשתם, אחרית המרד הנוראה היתה בעון מרמת אוהבי רומא ובגדם בעמם „והבית השני חרב בעון שנאת חנם" בין ראשי העם, אלה אשר הוליכו שולל את העם ויהפכו לו כקשת רמיה ואלה אשר לא הבינו לכלכל דבריהם ברוח משפט ויוציאו לפעולת ידים מרד־עם ברומא האדירה בלי הדעת לכלכל התנועה הגדולה הזאת בדרך ישרה וסלולה. כן הדבר: „בעון שנאת חנם" וקנאת הכתות אשה ברעותה חרב בית המקדש – בית מועד הלאֹם הישראלי, שבת החסן הלאומי וישראל חדל מהיות גוי יושב על אדמתו. אך מתי מספר מהקנאים היו מאֻשרים למצוא מנוס להם בחצי־האי ערב, בצפון הארץ ויצליחו לכונן קבוץ מדיני בחבל יַתְּרִיב. כשבע מאות שנה היה מושבם איתן בערב – וישבו בטח ודבר לא היה להם עם העמים אשר במדינות ממלכות רומא ופרס החדשה (הפרתים), ויִוָדע פעלם בדברי ימי עולם בבא עת רבת־עליליה באחרית הימים בהוָלד עוד דת־חדשה – דת

האיסלם, כאשר נשיב לדבר בזה בהגיענו לפרק דברי ימי בני יהודה בחצי־האי ערב.

המלחמה הקשה אשר נלחמו בני יהודה עם הרומאים הפליאה את בני הדור ההוא וימצאו סופרים בעלי בינה לעתים, אשר רשמו דברי ימי המלחמות האלה לזכרון בספריהם; לא נפלא הדבר, כי בני הנכר כתבו דבריהם על פי נטות לבם, וחפצם להחניף את רומא השְׂגָה אותם מדרך האמת להאדיר את פעלי הרומאים ולהקטין ערך גבורת היהודים, עז רוחם ואמץ לבבם במלחמה. על החנופה הזאת התעורר יוסף בן מתתיה, ובכל היותו נוטה אחרי הרומאים ונושא להם פנים, התחמץ לבבו על העושים לשקר עט סופרים, ותתעורר בקרבו שארית רוח אמונים לעמו ויקנא לכבוד ישראל המחֻלל בפי צורריו, הנוהגים אותו לעם מוג לב ושפל ונבזה. ויאסף יוסף את זכרונותיו, את כל המוצאות אותו, כל אשר ראה בעיניו וכל אשר שמע מעדי ראיה נאמנים, ויכתוב את דברי המלחמה בשבעה ספרים במשך שלש שנים (מן ג״א תתל״ד עד תתל״ז). אבל הספר הזה יכיל דברים רבים שהם הגות לב יוסף והלך רוחו, הוא היה הנוגע ברב הדברים הנאמרים בהספרים האלה ועל כן נראה בו נטות לב ולא בכל מקום נכח האמת דרכו. גם עלה עליו רוח המושל בכתבו את הספר ותשם בפי עמו דברים רבים ללא אמת וללא משפט צדק, וטיטוס קרא את כל דברי הספר לפני הגָלותם ברבים 1). עוד לפני יוסף כתב יוסטוס איש טבריה ספר גדול בשפת יון מְסַפֵּר דברי ימי עמו מימות משה עד ימי המלך אגרפוס השני, ובספר הזה ידבר יוסטוס משפטים ביוסף בן מתתיה, ויאמר כי הוא אויב הרומאים בלבו ומבקש רעתם; כי זאת היתה כל מַאֲוַיו להבאיש ריח יוסף בעיני קיסרי רומא, ויוכיח גם כן, כי בשקר יתיחש יוסף לבית החשמונאים מצד אמו. ראה זאת יוסף ויתאמץ גם הוא לכתוב „קדמוניות היהודים" לעשות כמתכנת יוסטוס ולהוכיח שם את ישרו ותֻמת רוחו. והשעה היתה משחקת ליוסף כי ישב בשלוה בכל ימי מלוכת טיטוס ואחיו דומיטיאן ויכתוב את ספרו הגדול „הקדמוניות" ורעו היוני אֶפָּפרידיטוֹס (Epophroditos), איש מלא רוח חכמה ודעת ובלבו נמה מאד לדת ישראל וגם אהב את העם הזה, ויחזק הוא את לב יוסף לקראת המלאכה הגדולה הזאת, וגם היה לו לעזרה להיטיב את סגנון הלשון היוני בהספר הזה, המכיל דברי ימי ישראל מראשית ימי היותו לגוי עד המלחמות האחרונות, ויארכו ליוסף ימי העבודה בספר הזה ויכַלֵּהו בשנת השלש עשרה למלכות דומיטיאן (93 למסה״נ, ובערך כ״ג שנים אחר החרבן). ותהי המלאכה הגדולה הזאת מעשרים ספרים הנקראים בשם כללי „קדמוניות היהודים" ויעשה לו בו שם עולם אשר לא יִכָּרֵת בדברי ימי ישראל.

---

1) בתולדות יוסף 65 ונגד אפיון פ״א 9

בחשק רב וברוח אמונה שקר לאסוף ולכנוס דעת הרבה ממקורות עתיקים ונאמנים, מכל אשר נמצא דבר על ישראל ותורתו בספרי בני עמים רבים ויצרף וילבן את הידיעות האלה ברוח בקרת, ויעריכם וַיְשַׂוֵּם וַיְבַקְּרֵם וַיִּבְחָנֵם מול דברי ימי ישראל בכתבי הקדש ויוציא ברוב הפעמים משפט צדק, ויצב בספרו זה מצבת זכרון לכבוד הלאֹם הישראלי, ספר זכרון, מזכיר כבוד עמו בימים מקדם, מכל פֹּעַל ישראל, משיחו והגיונו, מַהֲלַךְ־רוחו ומעמדו בכל ימי הדורות באלפי השנים מיום היותו לגוי עד צאתו בגולה. אמנם אם יוסף בספרו הגדול זה הציב גם לו מצבת זכרון תהלה ותפארת, הנה עד מהרה שב ויצב לו מצבת קלון לחרפת עולם. ספר יוסטוס והעדות אשר ענה בו, כי מאז מעולם היה אויב רומא ומבקש רעתה, נתנו מֹרך בלבבו ויפחד, לבל יתעורר עליו חשד בלב דומיטיאן וַיֶּהְפַּךְ לו לשונא, כי רבו מאד בני יהודה אשר שנאוהו ועברתם היתה שמורה בלבם על נטותו אחרי רומא, והמה הלשינו עליו כפעם בפעם וירגלו בו לפני הקיסר. ולמען סתום פי יוסטוס ויתר מקניאיו כתב את „תולדות ימי חייו" ובו העיד על נפשו, כי מראשית ימי המלחמה נטה אחרי רומא ויעשה מלאכת הלאֹם רמיה ויהי לבוגד בעמו — ובכל הספר הזה נראהו, כי בחפצו לזכות ארחותיו בעיני קיסר רומא יטפול על נַפשו עון בגד ומעל בעמו, עד כי יש ידים לדון, כי לא כהרעה הכתובה על הספר עשה, כי אם הוסיף לשום אשם נפשו ולעשות עצמו רשע, למען הצדיק מפעליו בעיני הקיסר. אך בספרו הרביעי והאחרון הוסיף יוסף לקנות לו לב בני עמו ולרכוש את ברכתם ותודתם על טוב פעלו.

הספר הזה הוא תשובה לאפיון ויתר היונים שונאי ישראל, המחרפים את היהודים והורתם ותקטן עוד זאת בעיני סופרי־בדים אלה ויאמרו גם להשליך שקוצים על מקור ישראל, לכחש במוצאו מימי קדם והדרת השיבה החופפה עליו ועל תורתו. בחפש רוח, בדרשו את האמת ודעת נפש צדקת משפטו הסיר יוסף חרפת עלילות שוא מעל עמו וירומם את דת ישראל, ומעלות רוחו במדות טובות ומוסר השכל. לו כתב יוסף רק את עשרים הספרים מספרו „קדמוניות היהודים" ושני הספרים מתשובתו נגד אפיון, כי אז היה שמו לתהלה ולכבוד ויקר בתוך עמו. — כסופר הוגה דעות לו נאוה עטרת תהלה וזֵר תפארת חכמים, אך כבן עמו — בן מֶמֶר יֵאָמֵר לו ובוגד בלאומו וארץ מולדתו יִקָּרֵא.

*

* *

בירמיהו הנביא המקונן אשר נפשו עליו תשתפך וחגור שק ישב על חרבות ציון וירושלים, ויהגה נכאים בקינותיו על שבר עמו, ראשו מלא מים ועינו מקור דמעה נחתמה התקופה הראשונה בדברי ימי ישראל — מיום היותו לגוי בארצו עד

חרבן הבית הראשון – וביוסף בן מתתיה היושב ספון בהיכל אספסינוס וטיטוס כאחד מחורי רומא וכותב שם דברי ימי יהודה ומלחמות גבוריה האחרונים שלמו ימי התקופה השניה, מן גלות בבל עד חרבן הבית השני.

התקופה השלישית

בדברי ימי ישראל

מן אבדן חסן הלאם בגלות יהודה מעל אדמתו בשניה עד צמיחת קרן העת החדשה באחרית ימי המאה השמונה עשרה למסה״נ.

מבוא

התקופה הארוכה הזאת כארך הגלות הַחֵל – מן חֻרבן הבית השני עד סוף המאה השמונה עשרה למספר עמי אירופה – תמנה מספר שנותיה כאלפים שנה. התקופה הזאת כלה שלשלת צרות תכופות ורדיפות רצופות, אשר כמוהן לא נמצאו בדברי ימי עם ועם. עין קורא הדורות בעל בינה לעתים תֵּבַה לחזון־תוגה ומראה ענות נפש עם אדיר־אמונה, אשר צרותיו מתגברות ותלאותיו מתחדשות חדשות לבקרים משנה לשנה ומדור לדור, בימי מאה דורות ואלף ושמונה מאות שנה; המונת ענות־נפש עם שלם על קדושת אמונתו וחזון לבו – היחידה בכל ספרי תולדות אדם על פני האדמה.

אך התקופה רַבַּת האסונות הִנָּהּ גם רבת הענין לרוח האומה, תקופת עבֹדת המחשבה והגיון לב לכנסת ישראל, תקופת השתלמות היהדות בעקריה וענפיה, בשרשיה וסעיפיה; ימי חפץ הם לחקרי לב כנסת ישראל והשלמת אהל התורה, האהל, אשר היה בית מנוס להיהודי ומקום מרגוע לנפשו הנהלאה. – המסַפר לדור דברי ימי האומה הישראלית בתקופת הגלות והפזור יְתָאֵר בחרט־אמת בהציגו אותה בתמונת דו־פרצופים. מעבר מזה רואים הננו פני בת יהודה השדודה עטויה אבל, עטופה כלי־גולה, משענת־נודד בידה ועמוסה סבל צרותיה היא נעה ונדה, מטֻלטלת מגוי אל גוי וממדינה למדינה, נִדָּחָה מדחי אל דחי; ובכל אשר תדרֹך כף רגלה נכונו לה ימי־עֹני, כלי זעם לענות נפשה, ומנת חלקה -- קלון ובוז, חרפת־עם וכלמת הגוים; ומעבר מזה עינינו הרואות עם יהודה – פושט צורת הלאומית המדינית ולובש צורת עם־הספר והנהו נגלה לעינינו בפנים מאירות בתפארת איש גְּדָל־דעה וכביר לב; הוד חקר אלוהַ – על מצחו ילין, סוד שיח חכמה עליונה – שפתיו תבענה והגיוני לב הוגה־דעות – מעיניו נשקפו. העם הישראלי בתקופת הגלות דמיונו: לאיש כביר־הדעת, יושב בסוד חכמים, דורש את יסודות האמת והמוסר וספרי כל לשונות הגוים בכל מקצֹעות הידיעה האנושית לפניו נגולו. גוו – מֻכֶּה ונגוע, ורוחו – במרום תמריא, קַו העבֹדות על מצחו, ותורת חיים – בלבבו. – זה הוא חותם תכנית הלאם הישראלי באלפי שנות נדודו מיום גלותו מעל אדמתו. . במראיהם מחוץ – דברי ימי העם הזה, הם שלשלת ארוכה של צרות ואסונות, דברי ימי תגבֹּרת החשך על האור ושלטון האדם באדם לרע לו, ובתולדות חיי העם ברוחו פנימה, הם דברי ספר תולדות עם־הרוח, אשר דת אלהים היא לו ראשית דעת והתורה היא ים הגדול, אשר כל נחלי החכמה האנושית הולכים אליו וממנו ישובו ללכת בשדה ישראל לְהַפרותו ולהרותו ויתלכדו ויהיו לאחדים עם התורה מתנת חלקו וחבל נחלתו – נחלת אבות.

ובאלף ושמונה מאות שנה עיני קורא הדורות רואות – דור הולך ודור בא, אומה נכנסת ואומה יוצאת, כל החברה האנושית פושטת צורה ולובשת צורה וישראל – לעולם עומד: בני רומא

הגיעו לימי הזקנה, נס כחם ולֵחם ומירכתי צפון וקדם נֵעורו עמים מלאי כח עלומים, אונם בשרירי בטנם וזרועם מושלה למו ויורישו את רומא, וכששקעה שמשה של רומא הרודה באף גוים, זרחה שמש העמים הצעירים האלה, ועל משואות חרבותיה קמו עמי המערב והמזרח ושתי החברות האנושיות: בנות שתי האמונות אשר ממקור ישראל יצאו והשפוכנה רוחן על בני המזרח והמערב, ותקם עדת אבירים (ריטטערשאפט) אשר לבני הנוצרים והמחמודים. — עברו אלף שנה ויותר מיום גלות יהודה מעל אדמתו ורוח חרשה העביר אלהים על הארץ, ובכח הרוח הזה ורעם גבורתו נפלו טירות האבירים ומסגרותיהם, בריחי ברזל נִגְדָעו, בא הקץ להעבדות הרוחנית ומחורבנם של טירות האבירים ובתי מקלט הנזירים הקתולים נבנתה ט י ר ת ה ה ש כ ל ה ה ח ד ש ה, מולדת המדות המתוקנות ודרכי תקין העולם בהחברה החדשה. עולם ימי הבינים עם שאון אביריו ומריבי כהניו עבר ובטל ועל משואותיו צץ ופרח מטה־הצדק למשפט־אדם ותורת הסבלנות, כן החליפה החברה את פניה שלש פעמים, אך ישראל לא שָׁנָה טעמו, כי ע ם־ע ו ל ם הוא, ותורתו — תורת חיים גם היא לעד ל ע ו ל ם תעמוד. — ובכל אלה לא התנכר ישראל לחכמה, ולא היה עם יושב לבדד ונבדל מישובו של עולם, וחלופי הזמנים ותנאי החיים במדינה וחברת האדם שמו אותותיהם אותות עליו ועל תורתו. אם על ראש העם הזה יציץ נזר אדיר־אמונה ומסירת־נפש על קדושת הדעות ומורשת אבות, הנה גם קרני הוד חוקר־טוחות ודורש סוד אלוה במרחבי הבריאה על פניו ילינו, ומאז ועד הנה לא נמצא ענף אחד מענפי החכמות, מקצוע אחד ממקצעות הידיעות הלמודיות, תורת מלאכת מחשבת, ידיעת־חן והשטות הפילוסופיות, אשר לא מצאו להם גואלים בין ב נ י־ש ם בארצות גלותם.

נוֹדֵד וּמְטֻלְטָל, נִגּשׂ וְנַעֲנֶה, נִדָּח וְנִרְדָּף, אך גם צוֹפֶה וּמַבִּיט, מַעֲמִיק וּמִתְבּוֹנֵן — הם המה מראה האומה הישראלית וכבוד נפשה חוצה ופנימה בימי התקופה, אשר דברי ימיה נָחֵל עתה לסַפֵּר לדור.

ולסבת הפזור הנורא, אשר נפזרו המוני בית יהודה על פני כל הארץ רחבו ונסבו גם גבולות ההיסתוריה העברית, ותבקש נדחי ישראל בקצות תימן וירכתי צפון, תעבור ארחות ימים ותגיע עד קצוי ארץ ואיים רחוקים לראות: מה יפעל ישראל בארצות נדודיו, תראה ותתפלא, כי אלהי האומה הזאת, הנוהג אותה בחסדו בכל דור, חנן אותה בסגלה יקרה, בכח־מְקַיֵּם, לחיות בכל אזורי החום והקור ולעמוד בפני כל הפגעים הרעים. כמעט יִגָּלו גבולות הישוב על כדור הארץ ומקומות מושב חדשים יתכוננו, והנה נראו שם עקבות היהודי הנודד; כמעט תְּגֻלֶּה ארץ חדשה מעבר לים א ו ק י נ ו ס ולאחר אחד יתלקטו שם בני ישראל והיו לקִבְּצִים וקהלות, ערוכות על יסודות היהדות בדמות ידועה ותכנית מְצֻיָּנָה, וכל זה כדבר הנעשה מאליו, ברצון חפשי, בלי כל צַו ופקודה ובלי כל סדר ומשטר מדיני. מן קצה השמים ועד קצהו עיני כל בני העם הזה נשואות אל ערש ילדותו ומקום גדולו, וכלם מכֻוָּנים לבם ועיניהם אל המקום אשר שם צוה ה' אלהיו לו את הברכה בעודו היותו גוי מושל בארצו; והמעגל הרחב הזה, כל נקודה ושטח ממנו מכֻוָּנים אל נקודה־תיכונה האחת אל הארץ אשר בגבולות אסרה

המערבית, והוא הולך ומתרחב, הולך ומתפשט ותקופתו ומוטות כנפיו מגיעים קצות כדור־כוכב־ארצנו.

רוב ימים יוסיפו דעת, וגם ישראל סבא בתקופת גלותו היה לחכם בעל נסיון. מרוב נדודו והמון תלאותיו נתלטשו חושיו ונתחדדה עין בינתו ותהי צופה ומבטת באספקלריא מאירה על המעשים הנעשים והעתידים להֵעשות תחת השמים. הצרות והמצוקות למדו אותו להיות רואה את הנולד, מחַשב אָרחותיו ומונה מספר לצעדיו. ובכל אלה היה לעם חי בחיי החברה האנושית, פועל ונפעל בה וממנה; כל המעשים הגדולים: התפשטות הדת הנוצרית, נפילת מלכות רומא, תנודת העמים, צמיחת קרן דת מחמד, מסעי הצלב, ממשלת האבירים והכהנים, תחית החכמה ומלאכת מחשבת, הגָלות הארץ החדשה, הרֵיפורמציה או התנועה הדתית בקרב הכנסיה הנוצרית, ואחרון נכבד התמורה מפני מאה שנה בכל מקצעות החיים בחברה בעם ומשפחה. כל המעשים הכבירים האלה הראו עז ותעצומה גם על חיי האומה הישראלית ורשומם ניכר בספר תולדות יעקב, רק האחת לא סערו כל סערות הזמן ממקומה — את היהדות הצרופה, לא הרעישו את מכוניה ולא הרגיזו את יסודותיה, ועל כן בכל היות העם הזה מצֻין בסגלותיו, בודד במועדיו ונבדל בחקי דתו, לא חדל אף רגע מהיות פועל ונפעל מחיי העמים אשר בקרבם ישב, וספר תולדות עם ישראל הוא לאספקלריא מאירה לראות בה הֲלָך רוח עם ועם ומדרגת השכלתו וארח מוסרו, ולמן היום אשר חדל ישראל מהיות גוי יושב על אדמתו היה לאזרח כל הארץ ויצב לו יד ושם בכל ארצות מגוריו.

אך איכה נהיה כדבר הזה, כי גוי אשר שֹרַש מארץ גזעו, נודד וגולה ופניו מלאו קלון וישבע בחרפה, כי גוי אשר כזה לא היה לעדת צוענים וחבר פוחזים? כי לא נִסַע יתרו ולא נכחד עָצמו ממנו? מי שמר כבוד נפשו פנימה ומי תִכֵּן מעלות רוחו וחין ערכו? יודעי בינה לעתים ישיבו דבר על השאלה הזאת לאמר: באלף ושמונה מאות שנות נדודיו הטה ישראל את שכמו לשאת את ארון האלהים עם ספר התורה, ולוחות העדות נשארו חקוקים על לוח לבו — גם התקוה, כי יקום ויהיה דבר הוי־יה, כי היה יהיה לאור גוים, התקוה לגאֻלה בידי גואל צדק — היא שעמדה לו לקַים את נפשו ולהוקיר את מעלת רוחו, והיא שעמדה לו, כי כל התלאות אשר מצאוהו לא השפילו רוחו בקרבו ולא עָכרו את זַכּות נפשו, עדי היה אות־הקלון — הכתם הצהוב אשר נשא היהודי על בגדו בימי הבינים — לאות כבוד וגדל־נפש. התקוה לגאולה היתה נחמתו בעניו ותעודדהו בצדק ותלמדהו להכיר ערכו ולהוקיר תעודתו. התקוה לגאֻלה שלמה החיתה אותו — והתמורה והתקוה היו לשני מלאכי השלום אשר סֹכּכו באברתם על היהודי הנודד, לבל יאבד בעניו ולבל יתיָאֵש מן הרחמים, ושתי אלה — התקוה והתורה — התלכדו ויהיו לטל של תחיה וצרי־מרפא ללב האומה הכואבה על שברה, לנחמה מיגונה ולשגבה ישע. ואז, בהיות כל השערים ננעלים בפני היהודי היושב בהֵגיתו הצרה, אז, כאשר נִטל כבוד מבית חייהו והעולם כלו היה לו לבור אסיר, נפתחו להטובים והמעֻלים שבאומה שערי שמים ויתכללו ויתלכדו באהבת תורתם, ותהי —

זאת התורה – לנשמת חיים אל האומה המטלטלת ממקום למקום, ותחי גם בלי גוף לאומי – גוף ארצי. אז החלה תקופת תגברת הרוח על הבשר ואנשי הלב שבהאומה שמו לבם רק על שמירת הקנינים הרוחניים וסגלות נפש הלאום. וכאשר יָענו את גוֹו כן גבר חילו ברוחו וכן ישים כל מעינו לבצר משגבו וחומת עֻזו – חומת הדת – ויקם ויהי חיי עולם, גם אחרי נגדעה קרן ישראל ותפארתו הלאומית על עפר נחתה. ובכן עיני יודעי בינה לעתים רואות בדברי ימי ישראל בימי הבינים מחזה נפלא אשר אין כדוגמתו בכל ספר תולדות־אדם: הנרדף והמעֻנה גבר חילים מרודפהו ומעַנֵהו, העבד היה חפשי מאדוניו, נאזר בגבורת הסבלנות עמד המֻכה כתמר מקשה על עמדו עדי יגעה יד המַכה ובכח הסבלנות הזאת יָשר ישראל אל שר־הטבחים ויאבק עמו עד עלות השחר...

ודברי ימי עם־הספר אחוזים ודבקים בספרתו. בה – בספרתו – נחזה דמות דיוקנה של האֻמה כלה והלך־רוח יחידי הדור החכמים השלמים. אך בכל היות התורה סם־חיים לכל בני ישראל ואוריתא וישראל חד הוא, לא סגר בעדו את הדרך אל עץ הדעת, ומאז ומעולם היה בן מקשיב לקול מורים מאורי אור הדעת אם גם ממקור עם אחר גזעם, ובאלפי שנות גלותו לא חדל לשאוף אל קרבו טללי־אור עולם הנאצלים מאת המחשבות הגדולות המצרפות את הבריות הנאות ויִסגֵל לו את המדות המתוקנות אשר ראה ומצא בין המתוקנים שבאומות העולם אשר בקרבם ישב. עֹז המחשבות האלה והעצומתן נראו בספרי ישראל ונתרשמו בגופו ונשמתו, ובספרתו נקלטו ונבלעו הגיוני לב חכמי העולם כלו ותשב גם היא – הספרה – ותהי לקנין עולם ורכוש־רוח כל באי עולם.

ובספר דברי ימי ישראל – דברי ימי ילדי רוחו – הספרה – הם התוך לפרי־חמד נחמד ונעים, ודברי ימי המאורעות הרעות הרדיפות והצרות – הם הקליפה המרה כמר המות. ובהספרות הזאת אצר העם את כל חמודותיו וסגלותיו. בה נראה את כל יקר הדעות הרמות והלמודים הנשגבים נחלת היהודים מאז ומעולם. ויקרת הלמודים האלה וחין ערכם יִגלו ויֵראו גם לעיני קצרי ראות. דברי ימי הספרות הזאת המה גופי הלכות ההיסתוריה העברית ובה משלבים דברי ימי העם וקורותיו ותולדות אנשי השם אשר עמדו לו, אחוזים וקשורים בה בקשר פנימי כשלהבת בגחלת, כתולדה מחויבת והיו לשלשלת סִבות ומסֻבבים. כמלחמה גדולה, הרג רב ושפך נהרי דם לבני העמים אשר על חרבם יחיו, היו לבני עם הספר מעשה רב העליליה, הגלות ספר אחד מאיר נתיב בתורה וחכמה. ובכן עבדת המחשבה והרעיון מטֻבעת את חותמה על התקופה השלישית – תקופת הגלות והפזור – בדברי ימי ישראל. ולעמת שתי התקופות הקודמות לה: תקופת הבית הראשון, שאז היו ימי שלטון היסוד המדיני לבדו בכל הליכות האומה ודרכי חייה, ותקופת הבית השני שאז היו התורה והלאומית משתמשות בכתר אחד, תִקָרא התקופה השלישית: תקופת התורה והדת.

ובכל היות הספרה הזאת גדולה ורחבה וספריה רבים ושונים בטעמם, טיבם וטובם, בנושאיהם ועניניהם, הנה תֵּרָאֶה לנו בשלשה פנים או שטות מצֻיָּנות במצריהם ומגבלות בגבולים לכל אחת בפני עצמה, ואם לפעמים נראה נטיה מאיזה צד ועירובי תחומים בין השטות, הנה אין כח נטיה כזאת יפה לשנות תכונת התכנית הטבועה עליה. דעת שלשת הדרכים או השטות האלה ותעצומות פעולתן על ישראל היא דעת דברי ימי האומה בדרכי חייה והלך רוחה פנימה. ושלשת השטות הנה: התפתחות הקבלה, השתלשלותה, התרבות התלמוד והתגדלותו עדי היותו לספר לאומי בישראל. חֵקֶר כתבי הקדש על פי חקרי לב הפילוסופיה היונית והערבית, הפרחת השיר והמליצה וההתפלספות בדורות ימי הבינים; והשלישית — היא הסחת דעת העם גם מהבין בכתבי הקדש וגם מחקר־אלוה על פי דרכי הפילוסופיה ושום לב רק אל המצות המעשיות ודקדוקיהן או התפתחות הספרה הרבנית. ולפיהן תתחלק התקופה הזאת לשלשה זמנים גדולים, כוללים דורות רבים:

א) זמן התפתחות התורה המסורה והשתלמותה, התהוות התלמוד וחתימתו.

ב) זמן הרבנות המחקרית, או הדרישה בחקר אלוה בטעמי המצות ועשייתן, והפרחת השיר והמליצה העברית.

ג) וזמן הרבנות, אשר שתה כל מעינה רק בעסק התורה לבדה, והמשא ומתן במצות המעשיות ודקדוקיהן.

מובן מאליו, כי הזמנים האלה לא נתנו לשעורים מדויקים ולא נוכל להציב תחומים קבועים להתחלת כל זמן וזמן, כי המעשים והמסבות שבין הזמנים הם המעבירים את החקר בדברי הימים לאט לאט מזמן לזמן ומפקידה לפקידה. התחלת התקופה הזאת היא העבדה התלמודית ובנין בית התורה המסורה נמשכת והולכת בכל ימות התנאים והאמוראים, רבנן סבוראי עד ראשית ימי הגאונים. בסוף ימי הפרק הזה נראה פרץ נופל בחומת היהדות המקֻבלת, בהִפָּרֵד הקראים מעל הרבנים ותולד מחלוקת בישראל, הוכוחים ודברי הריבות שבין הרבנים והקראים הולידה והצמיחה החקר בכתבי הקדש ודעת דרכיהם בשום שכל וחקירת הלשון, ומן החקר בכתבי הקדש ביושר הגיון באה עת תגברת החקירה והפילוסופיה העיונית, ואחריה — תור הזהב לספרות ישראל ומליצת ישרון בספרד ופרובינציה ויתר ארצות אדום וישמעאל. אך בהופיע שמש חכמת ישראל בכל הדרה נתקשרו השמים בעבים ואד הקנאה הרתיה עלה מן הארץ בתמונת מסעי־הצלב, המות השחור ומשפטי האינקוויזיציה, ואז כאשר חָשַׁךְ העולם בעד עם ישראל — לקחו מקום הרבנית המחקרית, הרבנית המעשית הדורשת רק בדקדוקי המצות המעשיות וכל כבוד התורה בדין והלכה, ומרגשות לב דוי והתפעלות אנשי הרוח נולדה תורת הסוד, אשר כל כבודה הסתר דבר ובערפל תשב.

א) גבולות הזמן התלמודי המה מן יסוד בית תלמוד בכרם ביבנה עד אחרית ימי הגאונים (ג״א תת״ל עד ד״א ת״ת לב״ע — 70 — 1040 למסה״נ).

ב) זמן הרבנית המחקרית כולל בקרבו כל ימי הדורות מן יסוד בתי תלמוד ובתי מדרש בספרד עדי התפרץ הריב בין אמוני ישראל דורשי חכמת הפילוסופיה והתמימים אשר רק באמונתם יחיו (מן ד״א ת״ת עד ה״א ס״ב –1040–1230).

ג) וזמן הרבנית המעשית יָחֵל למועד תגברת הרדיפות מבחוץ וריבי הדעות בחקר אלוה והתנגדות אל החקירה החפשית מבפנים· ותורת הסוד והעיון בדין והלכה שופכים רוחם על בני דורות רבים עד צמיחת קרן העת החדשה סמוך לימי המרידה בצרפת – או מדורו של הרמב״ן עד דורם של בן מנחם, הגאון מווילנא והתיסדות כת החסידות (מן ה״א ס״ב עד ה״א תק״מ --1230–1780).

*

* *

סדר זמנים

בהמועד הראשון – בתקופה השלישית -- או הזמן התלמודי בימי המשנה והתלמוד.

בהזמן הזה המקפל תחתיו כשמונה מאות שנה עסקה האומה הישראלית רק בבנין בית חייה הדתיים, והיא תקופת התפתחות היהדות התלמודית והשתלמותה· בימים ההם עשו מורי העם אזנים להורה, הרחיבו גבול המדות שהתורה נדרשת בהן ויטו את קַוָּה על כל ענין ופעל בחיי העם והליכותיו· בראשית ימי הזמן הזה – כחמשים שנה אחרי החרבן – עוד נמצאו אנשי לב אשר לבשו הקנאה הלאומית וינסו גם כחם להשיב ליהודה את החסן המדיני וכבוד עם חפשי אשר גלה ממנו; התשוקה הזאת ותעצומת רבים מגדולי העם אל חזון־לב מדיני הולידו סכסוכים, מרידות ונגישות, מלחמות ורדיפות, אך בהיות פעם ופעמים להנסיונות האלה אחרית נוראה חדלה התקוה להשיב כבוד הלאם בדרך הטבע לְפָעֵם בלב זקני האומה ותבא בלבם הדעת, כי מכל מחמדיהם הלאומיים אין להם שיור רק התורה הזאת, ומדי באה הדעה הזאת אל לבם נתנו את נפשם אל העבדה הזאת, אשר מלאה עתה את כל חללה של עולם היהדות; אז החלו לסַדר ולבקר, לצרף וללבן את כללי התורה המקֻבלת, למצוא סמוכים לגופי הלכות בתורה שבכתב ולאסוף ולכנוס את החֹמר והעצום הזה לכַלל ולשכלל את בנין בית התורה לכל צרכי החיים ותורת המדות; היא התורה, אשר תְּקָרֵב פזורי יהודה ותהיה לבית מנוס אל כל נדחי ישראל בכל ארצות הגולה· אז קם ויהי הבנין הגדול, מעשה ידי ענקים, בנין בית התלמוד הנבנה בידי בני עשרים דורות· והעושים במלאכה הגדולה הזאת היו: מורים ותלמידים, נושאי משרה ובעלי מלאכה, יהודי ארץ ישראל ויהודי ארצות הגולה. כלם הקדישו להמפעל הזה כל כחות רוחם וכל הגות לבם· כל

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

נעימות החיים וכל חקותיהם ובו חזו חזות־הכל והדבר העתיד לתת אחרית ותקוה ליהדות. הבנין האדיר הזה איננו ילד מילדי רוח חבר כהנים השואפים לשררה וחושבים מחשבות ללמד את העם להרכיב אותם אלופים לראשיהם או מעשה מלמדים שאין להם בעולמם, כי אם הענין אשר בחרו אותו לענות בו את מוחם, כי אם מפעל הלאם וקנינו הרוחני – והוא – התלמוד – היה לעם ישראל את אשר תהיה הלשון בפי עם חי על אדמתו, אשר לא איש אחד ולא אישים רבים מאישי האומה עשוה ויכוננוה, כי אם חלק נשמת העם; כן הדבר, כל בני הלאם הניחו אבן־הפנה למוסדות התלמוד, וזה נראה מן הדרך החדש אשר תדרוך עתה ההיסתוריה הישראלית; בשורה הראשונה תעמוד עתה עבדת המחשבה וההגיון, ההתעמקות בנבכי תהומות חקר־אלוה והדרישה בתורה שבעל פה. המסרת והדרשה, ההיקש והחלוק ובכלל עסק התורה הנה אותות הזמן הארוך הזה כאלף שנה; על הדרך הזה התיצבה כנסת ישראל ולא סרה ממנה למרות כל סערות הזמן אשר סערו להפיצה. אם כפעם בפעם נראה רגע קטן התרפות העם לרגלי תגברת הצרות, הנה עוד מעט יקום ויתעודד להוסיף אמץ ולגבר חילים בתורה ותעודה כמדת התגברות הרעות מבחוץ. אך העבדה הזאת – בדורות הראשונים – לקחה לב כל אבות האומה ולא נתנה מקום גם למקצעות אחרים שבתורה לקחת מהם יתד ופנה לבנין בית התלמוד – גם הבינה במקרא (Exegesie) ועשית כללים בתורת הלשון העברית, גם במקצעות אלה נגעו רק כלאחר יד ובדרך העברה. וכמו כן נגעו רק מעט בחקר יסודות היהדות בדעה והבדלה ביניהם ובין יסודות האמונות האחרות, הבקרת וצרוף הדעות שהן יסודות היהדות ושרשיה לבין הדעות מולדת־חוץ – כי לכלל בקרת כזאת לא באו בני הדורות בכל הזמן הארוך הזה; כי בעת אשר אֳנית־האֻמה חשבה להשבר היתה ראשית דאגה לקברניטיה להביאה אל חוף בטוח. אמנם כן התנועה המחקרית החלה להתבצבץ בבית מדרשם של חכמי אלכסנדריה והפילוסוף ידידיה בראשם, אך דעת בינה במקרא, יסוד תורת הלשון העברית הַצָּב כלליה, הַעֲמֵק חקר ברת ישראל על פי תורת המדות והבינה הישרה בדרכי המוסר ויסודות תקון העולם, להפעלה הזאת נצפנה העת שאחריה, על ידי הכח הדוחה, כאשר נפלגו הקראים ויִבָּדְלוּ מכלל ישראל וריב הדעות והוכוחים אשר קמו לרגלי הפרץ הזה. ובכן תִּקָּרֵא התקופה הגדולה הזאת המארכת שש מאות שנה – מן החרבן עד סוף ימי רבנן סבוראי – תקופת בנין בית התלמוד. ובמת החזיון לעלילות ישראל ברוח המה: יהודה ובבל בהערים היושבות על שפת ירדן, פרת וחדקל. ומקץ ארבע מאות שנה אחרי כן, כאשר ישא הרוח את בני יהודה מקצה המזרח אל קצה המערב – מבבל לספרד – תָּנֵץ גם שם תורת ישראל ושם תָּצִיץ ציץ ותגמול פרי חמד. תקופת ארבע מאות שנה אלה היא תלמודית ומקום פְּעֻלתה – מושב בני ישראל בארץ בבל.

הנה כן תמנה התקופה לבנין התלמוד והעסק רק בו מספר שנותיה תשע מאות ושבעים ותשוב תתחלק לעתים.

¹) העת הראשונה: דורות התנאים, מן אבדן החסן הלאומי וקביעות הסנהדרין ביבנה עד חתימת המשנה (מן ג"א תת"ל עד ג"א תתק"ס –70– 200 לסה"נ).

ב) דורות האמוראים: מן חתימת המשנה ויסוד הישיבות בבבל עד חתימת התלמוד (מן ג"א תתק"ס עד ד"א ר"ס — 200–500 לספה"נ)

ג) דורות רבנן סבוראי: מן חתימת התלמוד עד התפתחות הגאונות בבבל, וראשית צמיחת קרן אמונת מחמד בארץ הקדם (מן ד"א ר"ס עד ד"א ת"י בערך — 500 –650 לספה"נ).

ד) דורות הגאונים: מימי הגאונים הראשונים עד בא הקץ אל המשרה הזאת במותו של רב האי גאון (מן ד"א ת"י עד ד"א ת"ת 650–1050 לסה"נ).

פרק ראשון

דור ראשון לתנאים אחר חרבן הבית

(יסוד הסנהדרין ביבנה, רבן יוחנן בן זכאי, קיסרי רומא לבית פלאויוס, ההורדוסים האחרונים).

אחרית המלחמה הנוראה ושפך־הדם אשר ארך כארבע שנים הנה באו. ירושלים היתה לחרבה, בית מועד הלאֹם ומקדש הדת נהרס ונדָש, בני ציון היקרים הלכו שבי לפני צר ושוביהם העבידו אותם עבדת פרך במכרי־הנחשת והעופרת אשר במצרים או כי מכרום לעבדי עולם בשוָקי הערים הגדולות אשר באסיה אירופה ואפריקה, ובחורי ישראל נועדו ללכת אחרי מרכבת־הנצחון, ואחרי כן להאבק במערכת הזִרָה עם חיות טרף לשעשע במערכות הַקְרָב את בני רומא האכזרים. האחרית הנוראה הזאת הלמה ומחצה את ראש בני יהודה ותרעיש גם לבות זקני האומה ויהיו אובדי־עצות וכמעט שנואשו מתקוה להחזיק עוד את הקשר הלאומי הרפה עתה לתלי הריסות בית מועד הלאֹם ופזור ישראל בארצות רחוקות. כי אלה אשר כח־לבם אִמְצָם לצאת בחרב לקראת רומא, בצפון ונגב יהודה והגליל, בעבר הירדן מזרחה וימה, כל הגבורים האלה נפלו בחרב או הָכְרעו לטבח ביום גבר האויב, ויתרם הובלו בשלשלאות של ברזל לקצות הארץ ולמרחוק נשמעה אנקת אסירי יהודה בארץ שביה. נוראות ונפלאות היו המכות אשר הֻכְּתָה בת יהודה בגלות אדום (רומא) בידי אספסינוס וטיטוס מִמַכּותיה בגלות בבל בידי נבוכדנאצר ונבוזראדן. הרומאי המנצח השחית באף רחמיו ולא חסה עינו גם על נשים וטף, ורק תחִנָה כמעט היתה לאלה, לשרידי חרב, אשר ידע בהם, כי בעת המלחמה נטו אחרי רומא, ולאלה משלומי אמוני העם, המתונים והנוחים, אשר צפו ברוח בינתם ויראו ויחלטו, כי מהיום לא בחיל מדיני ולא בכח לאומי בארצו יקום יעקב, כי תעודת ישראל מהיום, הוא להיות חֲטיבה אחת בעולם, גם באין מקדש ובית מועד הלאֹם, באין עבודת הקרבנות ובאין תקף המשרה וההנהגה המדינית בארץ מולדתו. השלמים האלה החליטו, כי מלחמת עם־לא־עז נגד רומא אשר כחה וגבורתה מלא עולם תֵּחָשב מעתה לעון רצח ואַבֵּד האומה את עצמה לדעתה. ובני שארית יהודה הנפוצים בערי ארץ ישראל בימי המלחמה בבא להם השמועה, כי חרבה ירושלים ותרב ההיכל התרגש לבבם ויקראו לאבל ויקשרו מספד על אבדן החפש הלאומי והמעמד המדיני ועל ארץ חמדתם השוממה ובניה אשר יצאוה. היאוש התגבר גם בלב טובי העם ותוצאותיו היו נכונות להכחיד כל שם וזכר לבני יעקב. אז נמצאו רבים אשר מאסו בחיים וירבו „הפרושים בישראל" אשר החליטו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין 1), אנשי־לב אחרים, שונים

---

1) בבא בתרא ס׳:

בסודות ותזיונות, בראותם, כי נתבטל חלק גדול מהמצות המעשיות, באין עוד מקדש ומזבח, וכהן גדול עומד ומשמש ויחפשו ענין דתי למלא נפשם התאבה לעבדת אלהים וילכו וַיִּסָּפְחוּ אל העדה הקטנה מבעלי הברית החדשה. סכנה גדולה רחפה אז על היהדות להתעופף ברוח ולהפרד לחלקיו, באין עוד בית מועד לאומי ועמוד התוך, אשר כל בית ישראל נשען עליו. ואז – קם איש אשר רוח בו: רבן יוחנן בן זכאי, וַיְּחַוֶּה לבני עמו הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשה האיש הישראלי וחי בו. הוא קבץ פזורי האומה ויקם להם תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכם, וישב ישראל להיות שנית לגוי אחד בארץ מולדתו ובכל ארצות פזוריו.

רבן יוחנן בן זכאי היה מתלמידיו של הלל, ולפי השמועה, היה הוא הקטן בשמונים התלמידים אשר להלל הזקן, אך במעלליו כבר התנכר הנער והלל הזקן צפה וראה, כי עתיד הוא להיות מאור הגולה, ויאמר לתלמידיו: „היכן הוא הקטן שבכם שהוא אב לחכמה ואב לדורות" 1). ועליו אמרו, כי לפני עסקו בתורה עסק ארבעים שנה בפרקמטיא 2); כי כן היה דרך גבורי־הרוח בישראל שלא לעשות את חכמתם עטרה להתגדל בה וקרדום לחפר בה. עוד בהיות המקדש על מכונו ורבן יוחנן כבר הרביץ תורה ברבים והיה יושב ודורש במעלה על גב הר הבית, ובית מדרשו בירושלים היה נקרא בית גדול 3), ויהי אהוב למעלה ונחמד למטה, אוהב את הבריות ומקובל על הבריות „ולא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק" 4); ובהיותו אוהב השלום יעץ שלום עם רומא ודבריו היו אל הקנאים: „מדוע אתם מחריבים את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש"? 5), ובמחנה הרומאים כבר נודע מפי המרגלים הכותבים מכתבים וזורקים בחצים מעל החומה אל תוך המחנה לאמר: רבן יוחנן בן זכאי מאוהבי קיסר הוא 6). ובראותו כי עוד מעט וירושלים תעלה באש, ואפס תקוה לבית ישראל, וימלט מתוך ההפכה בתחבולה ויעמוד לפני שר צבא רומא טיטוס אספסינוס 7), וישא חן וחסד לפניו וַיֵּאוֹת לתת לו שאלתו, להתו ללכת ליבנה, „לשנות בה לתלמידים ולקבוע בה תפלה". מה השתומם שר צבא הרומאים, בשמעו, כי לא הפיל התנא רבן

---

1) עיין בבא בתרא קכ"ב, ספרי בסוף הספר, סוף בראשית רבה; ועיין ג"כ נדרים בירושלמי פ"ז הלכה ז' ובבלי (סכה כ"ח). — כי רבי"ז היה תלמידו של הלל איננו מוכרע מהבבלי כי אם מהירושלמי נדרים שאמר עליו הדברים הכתובים בפנים; בכל אופן קשה הדבר להולמו. אחרי כי נדע, אשר הלל חי כמאה שנה לפני החרבן, ולכן אם נאמנה ההגדה, כי רבי"ז חי ק"ך שנה, ובדעתנו כי מת בערך י' שנים אחר התרבן עלינו לדעת, כי היה ריב"ז בחור פחות מכ' שנה בימי המצאו בבית מדרשו של הלל. שפ"ר.

2) בראשית רבה סדר ויחי פרשה ה' ובשארי מקומות. 3) בבלי פסחים נ"ו, ירושלמי מגלה פ"ז. 4) ברכות י"ז, מכילתא יתרו פי"א. 5) אדר"נ פ"ד. 6) שם. 7). אדר"נ פ"ד, מדרש קהלת פ"ד, מדרש איכה פ"א ובבלי גיטין נ"ו. הדברים בגיטין ומדרש איכה מהשיחה שבין ריב"ז ואספסינוס המה דברי אגדה, כי אספסינוס אבי טיטוס נסע אחרי מלחמתו בהגליל לאלכסנדריה ומשם לרומא ויהי לקיסר עוד שנה אחת לפני החרבן ומעולם לא נמצא במצור ירושלים. אך הנכון הוא, כי מודעת זאת בההיסתוריה הכללית, אשר טיטוס הבן נקרא בשם אספסינוס והאב נקרא ג"כ בשם טיטוס. אך בכל אופן היתה התקשרות אספסינוס יותר משנה לפני החרבן. ולפלא על הרב החכם המובהק יעב"ץ בספרו „דברי הימים", המבדיל בכל מקום בין „דברי הימים" לדברי אגדה ושמועה, שלקח את הדברים האלה במשמעם והורה אותם הלכה פסוקה בדברי ימי ישראל. שפ"ר.

יוחנן את תחנתו לא בעד עמו וארצו, גם לא בעד הארמון אשר עוד עמד על משפטו, ויבקש ממנו שאלה קטנה וקלת הערך לפי דעתו, ויאמר לו: „לך וכל שאתה רוצה לעשות עשה", כי לא דִמָּה הרומאי ולא עלה על לבו, כי מבית המדרש אשר ביבנה תצא תורה לכל ישראל, ובו תמצא היהדות בית מנוס לה להחזק ולעמוד בפני סערות הזמן, עד כי תחיה ותאריך ימים אלפי שנים אחרי מפלת רומא המולכת בכפה.

ויהי כבא רבן יוחנן ליבנה, העיר אשר בקרבת ים הגדול — ים התיכון — בין יפו ועיר פלשת אשדוד, ויבאו אחריו תלמידיו ורבים משרידי חרב בירושלים, אחרי אשר שככה חמת המלחמה, כי כל עוד אשר היתה הארץ רועשת מקול המונה של רומא, כל עוד אשר גבורי האומה עמדו במערכה להלחם בחרב שלופה נגד הרומאים לא היתה עוד השעה מוכשרת לעבודת התורה. ורבן יוחנן ותלמידיו היו יושבים ומצפים ביבנה ולבם חרד על עיר אלהים, ובבא אליהם השמועה, כי חרבה ירושלים והמקדש נשרף באש „קרע רבן יוחנן את בגדיו וקרעו תלמידיו את בגדיהם והיו בוכין וצועקין", אז היה דבר רבי עקיבא התנא המקנא קנאה גדולה ללאומית ישראל המדינית לאמר: „אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונות של ישראל", ויאמר לו רבן יוחנן: „בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחרת גדולה ממנה ואיזה היא? זה גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח". הדברים האלה יגידו כי את המורה הגדול לא תָקָף היאוש בעצומיו כתלמידיו, יען ידע, כי תקומת האומה ותקומת התורה אינה תלויה בכהן וקרבנות, במקדש וכלי קדש ובכלל בעבודת אלהים החיצונית בתמונה שהיתה נהוגה עד היום. והדעה הזאת היא שעוררה את לבו ליסד עתה בית־מועד־לאומי אחר תחת בית המקדש החרב, למען לא תחדל האחדות הלאומית והדתית, וכאז כן עתה יהיו כל עיני בית ישראל תלויות אל מקום אחד אשר משם תצא תורה ואורה לכל תפוצות ישראל. ובכן קבע רבן יוחנן בן זכאי את הסנהדרין ביבנה ותהי לבית דין הגדול, והוא היה הראש או אב בית דין, כי נשיא עוד לא הוקם, כל עוד אשר רבן גמליאל השני, בנו של רבן שמעון הנשיא הנודע מפעולתו בימי המרד, היה עוד רך בשנים. אין ספק כי בימים הראשונים היה דל כח הסנהדרין ביבנה. מספר חבריו לא הגיע לשבעים ואחד ובפעולתה ותעודתה נבדלה הסנהדרין שביבנה מהסנהדרין הגדולה שבלשכת הגזית ולא היתה לה עוד התכונה מדינית, ודיני נפשות כבר עברו ובטלו. תעודת בית דין הגדול שיסד רבן יוחנן בן זכאי היתה: קיום התורה ולאומית ישראל ברוח על ידי יסוד מקום, אשר ממנו תצא תורת ההוראה לכל ישראל. ולא על נקלה הצליח לרבן יוחנן להוציא מחשבת לבו לפעלה. עוד היה כבוד ירושלים חדש עמה ובסוד חכמי האומה היתה מנויה וגמורה, כי אך מציון תצא תורה, ויאמרו: „וקמת ועלית אל המקום — מלמד שהמקום גורם". הסנהדרין שבלשכת הגזית נחשבה לחלק מחלקי העבודה שבמקדש ובחרבנו, הלא תִבָּטֵל מעצמה. התפלה אמנם כבר נחשבה בימי הבית השני לעבודה שבלב וגם נמצאו בתי כנסיות בכל מקומות מושבות בני ישראל, אך

בכל זאת נחשבה עבודת הקרבנות לעיקר והתפלה לטפל „והתפלות נתקנו כנגד הקרבנות ובזמן הקרבתם בבקר ובין הערבים · ועל כן דבר גדול דבר רבן יוחנן בגזרו אֹמר, כי פעל־טוב הוא עבודת ה׳ הרצויה יותר מהקרבנות, ויטה קו לצָרֵף את היהדות ויתן לה תקומה גם בלי העבדה הנהוגה עד העת ההיא.

מבלי מצוא התנגדות אל חפצו, הוציא רבן יוחנן את מחשבתו לפעלה, וירם קרן יבנה בכבוד מקום מועד ולאומי במקום ירושלים החרבה, ויחתור למצוא למפעלו סמוכים מן התורה ויאמר: ובאת – לרבות בית דין שביבנה 1); וביום ראש השנה שחל להיות בשבת שהיו תוקעין בו בשופר רק במקדש ולא בגבולין, התקין רבן יוחנן להשוות את יבנה לירושלים ושיהיו תוקעין גם ביבנה; ויוסף לאמר: „אחד יבנה ואחד כל מקום שיש בו בית דין" 2). מהעת ההיא היתה הסנהדרין נקראת בשם „בית דין הגדול" ונשיאה נקרא „ראש בית דין" עם שם הכבוד „רבן". ועוד יתרה עשה רבן יוחנן בן זכאי בימי נשיאותו, הוא וִתֵּר על זכות הנשיאות בכדי להגדיל כבוד הסנהדרין: מתחלה היה המשפט לעַבֵּר שנים ולקבוע חדשים רק להנשיא ותלוי במאמר פיו לבדו, כמו ששנינו: „ראש בית דין אומר מקודש! וכל העם עונים אחריו מקודש! מקודש!" 3), ורבן יוחנן בן זכאי מסר הזכות הזאת להסנהדרין בכללה ולא לראש בית דין לבדו, „ואפילו ראש בית דין בכל מקום אין העדים שראו את החדש הולכים אלא למקום הועד" 4); ובהתקנה הזאת נתנה להסנהדרין עז ותעצומה בממשלת התורה מבלי היותה תלויה בדעת הנשיא · הקבלה תמנה מספר תשע לתקנות רבן יוחנן בן זכאי 5) ורובן הנה בטול דינים בהִבָּטֵל טעמם „משחרב בית המקדש", כי בהתחלף המעמד הלאומי נתחלפו גם הצרכים והחיים פשטו צורתם הישנה ויקבלו בכמה פנות ובכמה פרטים צורה חדשה. בכל אלה לא נתק „רבן יוחנן" את פתיל־התולדה ויוקר את הזכרונות המקשרים נפש כל בן־הלאֹם בהוֶה ועתיד אל העתים אשר עברו ומעוררים רגש־הכבוד בלב העם, אשר לא שכח את כבודו הראשון. ככל אמוני בני עמו אבלה נפשו על חרבן המקדש ואבדן כל מחמדי האומה ויתקן גם כן תקנות לעשות „זכר למקדש" 6) לחזק בלב האומה התקוה לשיבת שבותה, לכבודו הראשון והמשרה הלאומית. ורבן יוחנן בן זכאי הוסיף עז ותעצומה לתורתו בהרחיבו את גבולו בתלמידים אשר מרוחו אצל עליהם ובדרכיו הלכו · וחמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי, ומהם זכו לשם־עולם רק שלשה: השנים הנזכרים כבר למעלה: רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה עם רבי אלעזר בן ערך, ולהם יש לצרף גם את

---

1) ספרי דברים פ׳ קנ"ג וירושלמי סנהדרין פי"א ה"ד. 2) ר"ה פ"ד.

3) ר"ה י"ז; 4) שם ל"א: 5) סוטה מ"א; 6) כאמור התקין ריב"ז שיהא הלולב ניטל במדינה כל שבעה זכר למקדש ושיהיה יום הניף (הקרבת העמר בט"ו בניסן) כלו אסור (ליהנות מהתבואה החדשה) (ר"ה ל׳, סכה מ"א). גם ברור הדבר שתקנתו, שלא יהיו הכהנים עולים לדוכן בסנדליהם. הית ג"כ משום זכר למקדש כי העליה לדוכן לברך את העם היתה האחת שנשארת מעבדות הקדש של הכהנים, ומפני שהכהנים במקדש הלכו ברגלים יחפות, תקנו שיעלו לדוכן ג"כ יחפים. ולפי"ז אין צורך בהדחוקים והטעמים הרחוקים המבוארים בסוטה מ"א עיי"ש. שפ"ר;

רבן גמליאל השני, שהיה עתיד להיות נשיא הסנהדרין במקום רבן יוחנן כי גם הוא קבל תורה מרבן יוחנן[1].

ברבן יוחנן בן זכאי ראו בני דורו והדורות הבאים את עצם יסוד התורה המסורה ונושא הקבלה, עליו אמרו שלא הניח מקצוע בתורה שלא למד: מקרא, משנה, גמרא, הלכה ואגדה, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים.

כרבו המובהק הלל הזקן נתן גם הוא קצב ותכונה, תאר ותכנית אל היהדות ויטביע עליה פרצוף פניה המיוחדים לה לבדה ותקם ותהיה תורת ההלכה או תורת החקים (קאזואיסטיק) הנודעה בשם היהדות התלמודית. בשכבר הימים, לפני הלל הזקן, היו כל הדינים הנהוגים בעם ואלה אשר קנו להם תפיסת יד בקרב החיים הדתיים משנות דור ודור, נחשבים להצדוקים כמעשה ידי בני אדם, אשר נועזו להוסיף על התורה או לגרוע ממנה עד שבא הלל והעמיד הדברים האלה על דברי התורה. הלל הוציא את ההלכה מריב הכתות ויכניסה לאהל התורה. ותורת המצות המעשיות, אשר בהשקפה הראשונה תֵּרָאֶה כמתנגדת אל ההכרעה ההגיונית ומשפטי השכל, הרים למעלת למוד הגיוני ומחקרי ויהיו דברי הלכותיו „מאירים כנתינתם מסיני", כי מסך עליהם רוח בינה והשכל, ותחדל התורה הזאת מהיות מצות אנשים מְלֻמָּדָה, שמועות יבשות בלי טעם ומקור בתורה. בשבע המדות שהיתה התורה נדרשת על ידי הלל נמצא יתד לתלות עליו את המון ההלכות הנשרשות בחיי האומה, והתורה היתה ללמוד עיוני המְסֻגָּל להתפתחות והתרחבות. ומני אז היו שתי התורות – הכתובה והמסורה – דִּבְרֵי תורה ודברי סופרים לתורה אחת, ותתלכדנה ותהיינה שתיהם לתורת חיים אחת, מלאה עז ועצמה לעמוד בפני המאורעות המתרגשות לבא והזמנים שנשתנו.

עוד בימי הבית, בראשית ימי מאת השנים האחרונות לפני ההרבן, מצא מדרש אגדה לו מהלכים בין חכמי האומה, אז, כאשר הורדוס הראשון רמס כל קדש ברגל גאוה, ובעזרת רומא, הפיל חרב מידי כל בני הכתות וידו הקשה נחתה על בני יהודה, חשבו אמוני העם מחשבה להלחם בהעריץ בבלי נשק הרוח, להכנים דבריהם בלב השומעים על ידי דברים וספורים, אשר לפי ההשקפה השטחית אין להם ענין אל מעשי הימים בהעת ההיא, ובכל זאת ידעו כל שומעיהם, כי מְכֻוָּנִים הם אל האנשים והמעשים הידועים ונִכָּרים להם. והדרשות האלה, עם כל התמימות השפוכה על פניהן, ונושאיהן כלם ספורי התורה והנביאים, נכונו במחשבה תחלה לפקוח עיני העם על עריצות הורדוס, העבד האדומי המושל בם והרומאים המחזיקים על ידו, להשריש בלב העם שנאה נצחת אל ממשלת עם זר ובני הנכר, ועל כן רובי הדרשות מלאים התול־מר, רמזים דקים דברי חדודים על אדום אחי יעקב ושונאו בנפש; וכמדת התגברות העריצות והעבדות כן היו הולכים ורבים בהמדרשים האלה הרמזים והחדודים, המרה והעקיצות בכל דבריהם. מדי דַבְּרָם ברומא ראשית הגוים, והנשר התוחב צפרניו ביונת טוריה למוץ דמי לבבה ולגרשה מבית הענוגיה.

1) כמבואר ב"ב י'.

אז נהיו בתי כנסיות ובתי מדרשות לבתי־מועד אל הלאומיים הלוקחים לשונם וינאמו נאומים פוליטיים נגד רומא ועריצות פקידיה. כל דבריהם היו מוסבים על אדום הוא עשו החי על חרבו ושואף לדם נקיים; כה נתהוה מדרש האגדה, המראה פנים בתורה ונביאים בדרך רחוק או קרוב לפשוטו של מקרא, בהמקומות שבכתבי הקדש, המדברים על מעשים שהיו לעולמים ומתאמתים ומובנים לשומעיהם על ידי המעשים הנעשים היום לפניהם ולעיניהם. היא האגדה, הנאמרת בכל לשון המליצים, בחידות ומשלים ולפעמים בשמועות ותמונות מבהילות ומפליאות קהל השומעים בפנה ידועה וכונה רצויה להדורשים, להרעיש לב השומעים להכין רוחם ולהטותם אל חפץ החֵרות ותקומת הלאום.

כן נתחלקה התורה המקֻבלת לשתי מחלקות: תורת־החקים, כל הדברים אשר יעשה אותם היהודי וחי בהם חיים דתיים ולאומיים, ונקראה בשם משנה, כי היא משנה התורה שבכתב, מפרשת את המקרא ומבארת את כתבי הקדש בכל הדברים הנוגעים להלכה ולמעשה. שוני המשנה, בעלי הקבלה התורנית ומוסריה לדור יבא, הם המה שוני הלכות התנאים ועל שמה תִקָרֵא העת שאנו מדברים עליה עת־התנאים. המחלקה השניה היא ההגדה או מדרש אגדה ויסודתה באורי המקראות וספורי התורה והנביאים בארח הדרשה לחפץ ידוע, ונושאי כליה המה: המשל והמליצה הדמיונית.

ובתכונות המשנה הננו רואים שלשה אבות הלמוד; הפועלים ונפעלים, מתאימים ומשלימים איש את אחיו, והם: הדינים הנקראים בשם שמועות, מקובלים מפי הזקנים הראשונים (הזוגות) או אשר נתקבלו לחק בסוד הסנהדרין הגדולה שבלשכת הגזית. והמה פסקי דינים נאמרים בלשון קצרה, בלי כל צרוף ולבון ותוספת באור ונקראים בשם הלכות, מפני שהם מורים על דינים מקובלים, שיש להם מהלכים בעם, ועל הלכות אלה אמרו „שחייב אדם לאמרם בלשון רבו" 1), ולאמרם בשם אומרם. כי בעת ההיא עוד לא נסדרו ההלכות האלה לסדרים על פי סוגיהם, טיבם ונושאי עניהם; כי אם נתיחסו על שם אומרם ונמסרו במספר ומנין כמו: „ששה דברים שהם מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל"; „שלשה דברים רבי צדוק מטמא וחכמים מטהרים", „ארבעה דברים רבן גמליאל מטמא וחכמים מטהרין וכו'". פעולת התנאים הראשונים בההלכות האלה היתה רק לקבץ את המון ההלכות הנפזרות, לשנותן ולמסרן להתלמידים בלי תוספת וגרעון ועל מה „שלא שמעו אמרו: לא שמענו", ואחד מהתנאים העיד על עצמו: שלא אמר מעולם דבר שלא שמע מרבותיו. בפנה זאת היתה עבדת אבות הקבלה בימים ההם, לאסוף ולכנוס את כל מכסת המסרות האלה, לזכור הנשכחות בצוק העתים ולקבץ הלכות מפוזרות, וקובצי־הלכות כאלה נעשו על ידי תנאים שונים 2) והם המה שרש ויסוד תורה

---

1) עדיות פ"א מ"ג; 2) והקובצים האלה היו רבים ומחכמים שונים כמו משנת ראב"י קב ונקי ועיין גטין ס"ז: ואדר"נ פי"ח. שפ"ר.

ויסוד תורה שבעל פה ומהם פנה ויתד לבנין התלמוד; ואב־הלמוד השני הוא: מדרש הלכה, או שימת־עין על הכונה הצפונה בהתורה הכתובה והמְצא בה מחשבות, שאינן בולטות מן פשוטו של מקרא, אך מוכרחות הן על פי הרוח והרעיון הכללי שבתורה, ועל כן התאמצו למצוא להמחשבות האלה ולהדינים היוצאים מהן סמוכים מן הכתוב, על ידי חסרות ויתרות במלים ובאותיות או בדרכי הדבור, ונקרא הדרך הזה בשם: מדרש הלכה. ואב־הלמוד השלישי הוא דרך למוד סתום מן המפורש, הבנת דבר שלא נמצא פשר לו לא במקרא ולא בקבלה מתוך דבר מפורש על ידי חקי ההיקש ההגיוני, הקל־וחומר, הוכחה מבנין אב, השוָאָה במה מצינו, בדבר הלמד מענינו — סוף דבר, על ידי צרוף ולבון כל צדדי השווי וההבדל בין שני ענינים על יד נתוח הגיוני — ולהוציא על פיהם משפט צדק. ודרכי ההוכחה לא היו בימים ההם עוד כבושים כבשנים המאוחרות, כי שבעת המדות שהתורה נדרשת בהם לדעת הלל עוד לא נתקבלו מבני בית שמאי ותלמידיהם. על ידי ארח הלמוד הזה התרחבה חקירת התורה ותגדל עבדת ההגיון והמחשבה הדקה, האורח הזה ישַׁנֵּן את השכל ויעורר כחות העיון ועל ידו נפתחו שערים חדשים בהיכל התורה, לא שערום המעיינים הראשונים: השמועה — או ההלכה המקובלת, מדרש ההלכה, והתלמוד המה שלשת אבות הלמוד במשנה או בתורה שבעל פה בחלק החקים.

ומשְׁנָה תכלית שנוי מן שלשת אבות הלמוד ומתכונת האגדה שהזכרנו למעלה היא ההגדה אשר בבית מדרשם של תלמידי בית הלל הנוחים למקום ולבריות. ההגדה הזאת איננה כלי זעם בידי קנאי הלאום, אך כלי חפץ בידי אוהבי שלום ורודפי שלום. אגדה המושכת את הלב בחבלי אהבת תורת חיים, אהבת המקום והבריות. אגדה הכוללת בקרבה הגיוני החכמים האלה במדות ומוסר השכל ופתרון שאלות שונות בחכמת הנפש ותורת המדות והדעות, צרוף ולבון דברי ימי העם הישראלי בדעת בינה לעתים מדברי הנביאים, ההגדה אשר תעודתה היא להוציא תורת אמת מהעתים שעברו על ישראל למען מצוא פשר דבר המעשים המתרגשים ובאים. בחוג ההגדה נכנסה גם החקירה בטעמי המצות וחין ערכה של היהדות המוסרית, להוכיח כי דרכי התורה המה דרכי נֹעם וסוף מעשה כל המצות הוא במחשבה תחלה „לצרף בהם את הבריות". אם כימי העץ ימי עם ישראל, הנה גם תורתו המסורה נדמתה לעץ רב השרשים והענפים: ההלכה היא גזעו, חסנו ותקף עֻזו, המדרש — (הלכה) — יונקותיו ושרשיו מתחת, אשר מי מלא ימצו לו ממעין התורה שבכתב. התלמוד הוא ענפיו המרובים והאגדה הם הפרחים נותני ריח למשיבת נפש, מרהיבי עינים ומרוממים את הרוח, וכלו הוא עץ־רענן מרפא לנפש, עץ חיים לכל המחזיקים בו 1) 2).

---

1) דברי החכם הצדיק רבי מיכאל דר' זק"ש בספרו Religiese Poesie der Juden דף 148.

2) היות המשנה — או חמר התורה שבעל פה חלוקה לשלשת אבות־למודים (Disciplinen) נראה ממקומות רבים בשני התלמודים ומצרוף המאמרים תצא לנו תורה שלמה בהמקצע הזה: בקידושין מ"ט: איתא: איזו היא משנה? רבי מאיר אומר הלכות ורבי יהודה אומר מדרש ומפרש רש"י: הלכות — הלכה למשה מסיני (כלומר דברים מקובלים מימות קדם קדמתה

וכל ארבעת סעיפי הלמודים אלה: ההלכה, ומדרש הלכה, התלמוד והאגדה, לָמַד ולִמֵד רבן יוחנן בן זכאי בבית דין הגדול שביבנה ויצר את ארבע אבות התורה שבעל פה בחכמה ודעת ויתלכדו לאחדים בידו ויהיו לנשמת חיים באף העם, אשר כמעט במתים נחשב ויקם ויֶחִי וישב לֵאור באור חיי עולם ויהי לעם עילם... ונפלא מאד דרך רבן יוחנן באגדה, כי הרים אותה למעלת חכמה עליונה, יען כי בבקשו למצוא טעמי המצות לא תעה לבבו ללכת בדרכי המתפלספים האלכסנדרונים, להוציא הכתובים ממשמעם, כי אם השתדל לגלות הכונה הצפונה בכל מצות התורה בדרך בינה ישרה· את החֵרות הוקיר מכל יקר, והעבדות שנא תכלית שנאה, ואת המקרא: „ורצע אדוניו את אזנו במרצע" היה דורש: מה „נשתנה אזן מכל אברים שבגוף? אמר הקדוש ברוך הוא, אזן ששמעה על הר סיני, כי לי בני ישראל „עבדים והלך הוא וקנה אדון לעצמו יֵרָצֵע" 1). ואהבתו את השלום הננו רואים מנתינת טעם אל האזהרה: לא תניף חרבך וכו' לאמר: „מפני שהברזל „שעושין ממנו חרב הוא סימן פורעניות והמזבח סימן כפרה ואין מעבירין דבר „סימן פורעניות על דבר סימן כפרה", והוא היה אומר „אבנים שלמות תבנה" — „אבנים שמטילות שלום בין ישראל לאביהן שבשמים", והרי הדברים קל וחומר, „אם אבני מזבח שאינן לא רואות ולא שומעות אמר הקדוש ברוך הוא לא תניף „עליהם ברזל, מי שמטיל שלום בין איש לאיש, בין איש לאשתו, בין עיר „לעיר, בין אומה לאומה, בין ממלכה לממלכה, בין „משפחה למשפחה על אחת כמה וכמה שלא תבא עליו פורענות" 2)·

לחק בישראל). מדרש. ספרא. ספרי והלכות של מדרשי מקראות. עכ"ל רש"י: יוצא מזה, כי ההלכה הוא פסק הדין הנמסר מאיש לאיש בלי תוספת וגרעון. והמדרש — יסודתו בהמקרא וממנו הוא נובע. ובדברים מפורשים ובולטים ביותר יתאר לנו בחרט אמת תכונת ההלכה והמדרש בעל אבות דרבי נתן (פי"ט) לאמר: „כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזוין, כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש הוא חלש וכלי זיין בידו. זה וזה בידו הוא גבור ומזוין", אך מהמדרש נסתעף ארח למוד אחר, היוצא מההיקש והסברה, מההשואה (Analogie) ובקרת צדדי הדברים בדעה והבדלה בין ענין לענין, בארח תולדה מחויבת ע"פ דרך ההגיון, או בקצרה התרחבות הלמוד ע"י המדות הידועות השבעה או הי"ג, או גם ל"ב מדות בהגדה — הדבר הזה נקרא בגמרת בבלי „תלמוד" ובירושלמי „אולפנא" (ירושלמי יבמות פ"ד ה"ו). והתלמוד הזה כבר היה נודע בדורות התנאים הראשונים, וכאשר יאמר רב שרירא גאון בתשובתו: „אפילו ראשוני ראשונים הוה אית להון תלמוד". ומתוך אשר סעיף הלמוד הזה — התלמוד — דורש לב רהב ועיון דק ונמרץ הזהיר רבי יהודה ואמר: „הוי זהיר בשגגת תלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון"— והתלמוד הזה הגיע לרום השלמות בבבל ושם היתה תכלית התפתחותו במאות שנים רבות אחרי חתימת המשנה, לכן הפליגו בשבח העסק בהתלמוד ואמרו: „אין לך מדה גדולה מזו". עוד יותר נראה חלוקת חמר התושבע"פ לשלשת סעיפי־למודים מן השקלא והטריא שבגמרא בבלי ברכות (י"א:) ע"ד עניני הלמוד בתורה, הטעונים ברכת התורה לפניהם לאמר: אמר רב הונא למקרא צריך לברך (ברכת התורה) ולמדרש (ומפרש רש"י: מדרש קרוב למקרא כגון מכילתא ספרא ספרי שהם מדרשי מקראות) אין צריך לברך, ור' אלעזר אומר למקרא ולמדרש צריך לברך ולמשנה (לנוסחת הירושלמי: להלכות) אין צריך לברך ורבי יוחנן אמר אף להלכות צריך לברך אבל לתלמוד אין צריך לברך, עד שבא רבא (הוא רבא חברו של אביי. אשר בהויותיהם הרימו את ההגיון התלמודי להמעלה הגבוהה שבגבוהות ולתכלית התפתחותה) ויאמר אף לתלמוד צריך לברך (שהתלמוד ג"כ בכלל תורה), ותמצית הדברים האלה נמצאים בהנאטע השניה לחלק הרביעי בספרו של הרב המחבר ומצאתי נכון להאריך בזה, להראות דעת להקוראים התלמודיים, כי הגדרים והכללים שהטביעו חכמי הבקרת בזמן האחרון כרובם יסודתם בדברי חכמינו הקדמונים בעצמם. שפ"ר.

1) מכילתא יתרו וקדושין כ"ב: 2) מכילתא יתרו.

ומחשבתו זאת בדבר השלום בין עם לעם, חתר להוציא לפעלה בימי החרבן, ואחרי כן: בשלום ומישור התהלך גם עם הרומאים מחריבי המקדש, כפעם בפעם באו הרומאים עמו בדברים ויציעו לפניו שאלות בכתבי הקדש, אשר קראו בתרגום יוני או שמעו מהיהודים, והוא השכיל להשיב להם בחכמה ודעת וגם במשל ומליצה 1).

ועל יד רבן יוחנן בן זכאי נושא דגל התורה ואביתם של ישראל בשנים הראשונות אחרי החרבן עמדו חבריו, שבעה תנאים, אשר בימי החרבן כבר היו זקנים באים בימים ואין ספק כי המה היו חברי הסנהדרין שביבנה והם: רבי חנניה סגן הכהנים, הוא היה מהמתונים, והפרעות הנוראות אשר ראו עיניו בימי המרידה הרעישו לבבו ויפעלו עליו פעולה עזה מאד ויאמר: „הֱוֵה מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו" 2). רבי צדוק מתלמידי בית שמאי, והשמועה האמר, כי צפה וראה, אשר בית המקדש עומד לְהֵחָרֵב ושנים רבות ענה בצום נפשו לעורר רחמי שמים 3). נחום המדי, חבר בית דין בירושלים לפני החרבן ומפורסם להוראה בשעת החרבן ואחריו 4). רבי דוסא בן הרכינס: תלמיד מובהק מבית הלל, חכם ונוח לבריות ועשיר גדול והיה מושיב את החכמים הבאים לבקרו „על מטות של זהב" ונכבד מאד בעדת החכמים; ולו אח ושמו יונתן בן הרכינס והוא היה מתלמידי בית שמאי מפולפל ונצחן בדברים 5); החמישי מחבריו של רבן יוחנן בן זכאי הוא: אבא שאול בן בטנית חכם, אך ככל התנאים היה מתפרנס ממשלח ידו, ויהי סוחר יין בירושלים ומופת לרבים במשאו ומתנו באמונה 6). אך מכלם נודעו לשם במעלתם היתרה ובעצמת פעולתם אלה השנים: רבי נחוניא בן הקנה ונחום איש גמזו. שניהם תפשו ישיבה איש איש בעירו ולכל אחד מהם היה סדר־למוד מיוחד לו לבדו. ואת נחום מעיר גמזו, אשר בקרבת העיר לוד בחרה ההגדה לתתו לאיש עושה נפלאות גדולות ובעל גבורות, לקדש על ידו שם שמים לעיני בני הנכר 7); מנחום איש גמזו קבל רבי עקיבא את השיטה לחתור בכל עז למצוא לכל הלכה מקובלת סמוכים בתורה; הוא היה דורש גם את כל מלות היחס והטעם שבתורה, הרחיב את שבע מדות שהתורה נדרשת בהן על פי הלל, והוא דרש את התורה גם כן ברבוי ומעוט 8); אל דרך למודו התנגד התנא רבי נחוניא בן הקנה, והוא היה דורש את התורה רק בכלל

1) פסיקתא י"ד, ילקוט במדבר י"ט, במדבר רבה ד', בבלי בכורות ה': ועוד במקומות רבים.

2) ונכבדה מאד הערת הרב ר"ז פראנקל בדרכי המשנה צד 59, שר"ח סגן הכהנים חי בימי היות בהמ"ק על מכונו וראה בחרבנו, שבמשנה שקלים פ"ו מ"א נאמר של בית רבי חנינא היו משתחוין י"ד השתחויות, ובמקום אחר (בבלי תענית י"ג וירושלמי ביצה פ"ב ה"ו) נאמר: כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בתשעה באב וינה"כ. אמר רבי חנינא סגן הכהנים, כדאי הוא בית אלהינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה.

3) ורבי צדוק האריך ימים רבים אחרי ריב"ז ויהי גם חבר לרבן גמליאל השני, כמו שנאמר: רבי צדוק היה יושב לימינו של רבן גמליאל כשהיה יושב בב"ד (ירושלמי סנהדרין סוף פ"א), ועל דבר יחוסו של רבי צדוק לרבן גמליאל וביתו עיין בבלי ביצה כ"ב: ותוספתא שם. שפ"ר

4) מבואר בכתובות ק"ה, ובמשנה נזיר פ"ב מ"ד. 5) יבמות ט"ז. 6) ביצה כ"ט, ובירושלמי שם. 7) עיין תענית י"ז. 8) שבועות כ"ו, חגיגה י"ב, בראשית רבה פרשה א'.

ופרט, כלומר שלא הוסיף על המדות שמנה הלל הזקן ורבי נחוניא לא התחשב לתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, כי אם לחבריו ונחשב לאיש כערכו 1). בעלי הסוד בדורות האחרונים היו מיחסים לרבי נחוניא בן הקנה אביו איזה ספרים בחכמה נסתרה, אבל ככל המון ספרי קבלה אחרים המיוחסים לתנאים, המה ילידי זמן מאוחר מאד, דורות רבים אחרי חתימת התלמוד.

ומלבד הגדולות אשר פעל רבן יוחנן להנחיל לבני דורו חיי עולם לא הסיח דעתו גם מחיי שעה, ויהי מגן ומחסה לבני עמו ומליץ טוב עליהם לפני מושלי רומא; ברוחו הטובה ובמדת החסד ואהבת־הבריות אשר קננה בלבו, קנה לו לב כל אדם. ולכן היו דבריו נשמעים להרומאים בעלי הזרוע, והיא שעמדה לבני שארית יהודה לבל יהיו נרדפים בעברת זדון; וממקור נאמן נדע, כי כמעט ששככה חמת חמלחמה וַתְּבֻטַּל גם הגזרה, אשר על פיה היו חיי היהודים ונכסיו הפקר, וגם נגזר ענש־מות על כל הורג נפש מבני ישראל 2). למרות מרידות היהודים בקירני ואלכסנדריה של מצרים לא רדפו אספסינוס וטיטוס הקיסרים הראשונים לבית פלאויוס את בני יהודה באכזריות יתרה, ודבר עמוד רבן יוחנן בן זכאי בראש הכנסיה, היה להם לערובה, כי יהודי ארץ ישראל לא יוסיפו להרים יד ברומא; ומזמן החרבן עד מלוכת דוֹמִיטִיאַנוּס (Domitianus) איש הדמים לא נשמע, כי הכבירו הרומאים את עֻלם על בני שארית יהודה בארץ ישראל, לרדפם ברדיפות הדת והמדינה. אך את המס אשר שם אספסינוס על היהודים לשלם לגנזי מלכותו את מחצית השקל, אשר העלו עד הנה לתרומת בית המקדש ולהקדישו לבית אלהי מעוז יֻפִּתֶר הַקַּפִּיטוֹלוֹנִי, אותו שקד לאסוף, ווזאת עשה לא משנאתו את היהודים כי אם מאהבתו את הבצע, ומלבד המס הזה. הראשון אשר הטילו על היהודים באשר הם יהודים, לאות על המון המסים והארנוניות, אשר הוטלו עליהם במשך שני אלפים שנה אח"י כן, מלבדו, לא נמצא, אשר הבדילו אז את היהודים לרעה. בכל אלה נמצאו רומאים, אשר מאהבתם בצע מעשקות שלחו יד ברכוש ישראל, בביתם ונחלתם, ואין בידינו להכריע, אם היו העשק והמרוצה אך מעשי אנשי חמס, אשר הטילו אימה על בני יהודה לנתשם מעל אדמתם, או כי יצא דבר מלכות להחרים נכסי היהודים למען ישאו עון מרדם. לאנשי חמסים אלה קראו בשם סיקריקים, כשם שנקראו בו אנשי הדמים ובעלי הזרוע מבני יהודה בשנים האחרונות לפני החרבן. וברבות המעשים האלה ורבים מהיהודים שבו ויקנו נכסים מהרומאים בעלי הזרוע, אשר בכח ידיהם גזלו איש וביתו גבר ונחלתו, הוציאו החכמים משפט מיוחד, לקים הקנין שקנה היהודי השני מאת הרומאי בעל הזרוע, מיראה מדבר, כי במנוע היהודים מקנות הקרקע מידיהם וימכרו לבני עמים אחרים ואדמת ארץ יהודה תֵּהָפֵך לזרים 3). המעשים האלה הדאיבו נפש כל בני העם ולבם נקרע בזכרם, כי נחלתם נהפכה

1) מבואר בבלי בבא בתרא י׳. 2) גטין נ"ה, ג׳ גזרות גזרו וכו׳ עיי"ש.
3) עיין גטין בבלי נ"ה ובירושלמי ותוספתא שם ובהערת הרב המחבר נאטע 3 בה"ר ובדבר הגבלת משפט הסיקריקים ותקף המכירה עיין תוספות בב"ק פ׳ הכונס דף נ"ח. שפ"ר

לזרים, כי חדל ישראל מהיות לא לבד גוי מושל בארצו, כי אם גם עם היושב על אדמתו, זכרו ויאנחו מרה על מעמדם השפל והנפילה הלאומית, וגם רבן יוחנן הסבלן לא עצר ברוחו; פעם אחת היה רוכב מירושלים לבא למעון ביהודה וירא את בתו של העשיר הגדול נקדימון בן גוריון מלקטת שעורים מתחת טלפי הסוסים לשבור רעבונה, ויאמר לתלמידיו: „אנכי חתמתי על כתובתה והיה כתוב בה אלף אלפים דינרי זהב מבית אביה חוץ משל חמיה" ויקרא משברון לב ורוח: „אומה עלובה! קורא אני עליכם: אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן – בני עמי לא רציתם להשתעבד לשמים, הרי אתם משעבדים לרומא, לא רציתם לשקול בקע לגלגלת, הרי אתם שוקלים ט"ו שקלים לרומא, לא רציתם לתקן הדרכים והרחובות לעולי רגלים הרי אתם וכו׳... וכן הוא אומר: תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלהיך באהבה ועבדת את אויביך בשנאה" 1).

אמנם בכל אשר גשבר לב ונמס רוח אמוני העם בזכרם את מחמדיהם מימי קדם וחשכו עיניהם למראה המעמד השפל, באבדן האומה את כל תקפה וחסנה הלאומי, עוד היה המעמד הזה טוב לעֻמת הגזרות והרדיפות שהתרגשו לבא בימי הקיסרים הבאים. קרוב לשמוע, כי מאת המלך האחרון אגרפוס השני ואחותו בירניקה ויתר בני בית המלוכה, אשר חיו ברומא בתור אבירי־עם ואצילי הממלכה, היתה שומה על הקיסרים אספסינוס וטיטוס להקל עֻלם הקשה מעל היהודים, בהיות כבוד הלאום עוד חדש עמם. ובימים ההם היתה בירניקה קרובה לעלות על כסא המלוכה ברומא. מרוב ימים והמון תלאות לא הועם הוד יפיה ועוד היה טיטוס אסור בחבלי אהבה. אך כאמור למעלה, גאון לב הרומאים לא נתן לבת יהודה לשאת על ראשה כהר מלכות הקיסריות, וַהֵאָנֵס לצאת מרומא. ומני אז לא נדע את אשר היה לצאצאי הורדוס ואין זכר להם בדברי ימי ישראל. יוצאי ירכם התבוללו בעמי נכר ויפרו ברית אחים ומהם יצאו אחרי כן המלכים אשר ישבו לכסא בממלכת ארם (Armenien) הצפונית הגדולה והקטנה.

לא נדע אל נכון כמה ארכו ימי נשיאותו של רבן יוחנן בן זכאי ועבודתו הלאומית לקיום האומה והתורה בשבתו „בכרם ביבנה". אך לבטח לא הגיעו לעשר שנים ויאסף אל עמיו לפני בא ימי הרעה בשבת על כסא המלוכה ברומא דומיטיאנוס איש הדמים. מנפוצות ישראל בארצות העמים: ברומא ויון, מצרים ובבל לא נשמע בימים ההם דבר, אך זאת נדע, כי כלם קימו וקבלו עליהם לשמוע ולעשות ככל התורה אשר יורה אותם ראש הסנהדרין שביבנה, ממנו ידעו את עבור השנים וקביעות החדשים ואליו נשמעו בכל דבר חק ומשפט.

מכל הגדולות אשר עשה רבן יוחנן בן זכאי הכי נכבדה – פעולתו לקשר את כל חלקי האומה הקרועה לאלפי קרעים במוסרות התורה, להביא דעת

1) מכילתא יתרו וכתובות ס"ו.

גם בלב נדחי ישראל, כי בנים הם לעם אחד, עם אשר גם באבדן כבודו הלאומי בארץ אחזתו עוד לא אבדה תקותו לַאור באור חיי־עולם, חיי תורת ישראל, אשר לעד לעולם תעמוד וחיי התקוה לשיבת שבות הלאום, היא התקוה, אשר בה כָלול סוד־הנצח של האומה הישראלית. רבן יוחנן בן זכאי היה האיש אשר תלמידיו קראוהו בצדק: נר ישראל, עמוד הימיני ופטיש החזק 1). בעת אשר חָשַך העולם על עם־אובד, עם אשר בעצם תקפו חדל מהיות גוי יושב על ארצו, היה הוא „נר ישראל" להאיר דרכו ולהוליכהו בדרך החיים ונתיבות אל־מות. וכאשר הָמָה הגוי כלו והתמוטטו מוסדי עולם היהדות היה רבן יוחנן פטיש החזק, לחַזק אותה ברוח משפט, ליסדה על מכוניה בל תמוט גם היא בהמוט ארץ, והוא היה העמוד הימיני אשר בית ישראל נשען עליו, ברגע סערת הרוחות מכל עברים להפיצהו. ממחשכי העת ההיא תאיר לנו תמונת רבן יוחנן כתמונות שני אנשי הרוח שעמדו לישראל בדורות הקודמים: ירמיה הנביא וזרבבל, כירמיה קשר מספד ויהגה נכאים על הר ציון ששמם, וכזרבבל היה גם הוא משובב נתיבות, מחבש לשבורי לב, רופא שברי האומה ומְאַחֶה את קרעיה. רבן יוחנן וזרבבל, רגלי שניהם עמדו על תחום זמן חולף ועובר, וראשם ורובם כבר נמצאו בתקופה חדשה ממשמשת ובאה בדברי ימי האומה, המה אנשי השם הנגלים לרוב בין הזמנים ותעודתם היא: להיות נוחלים ומנחילים: נוחלים קניני האומה וסגלותיה מנעוריה בית אביה מהזמן העָבר, ומנחילים נכסי הרוח אלה אל בני דורות יבאו לעתים ומאורעות שונים ומעמד חדש בהתחלף גורל העם ומצבו המדיני, הלאומי והמוסרי, וזאת היתה פעולת רבן יוחנן להכין לב בני דור יבא להשלים את הבנין, אשר הוא ירה אבן פנתו ולהעמיד ארמון התלמוד על משפטו.

ויגוע רבן יוחנן בן זכאי וימת בזרועות תלמידיו ודבריו האחרונים אליהם היו: „יהי רצון שיהיה מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם". דברים מעטים אשר כבאספקלריא מאירה נראה בהם את זַכּוּת נפשו הטהורה וחמדת רוחו הנעלה. לפי השמועה היו ימיו כימי משה המחוקק האלהי — מאה ועשרים שנה — ובמותו אמרו עליו בני דורו: „משמת רבן יוחנן בן זכאי בטל זיו החכמה!" 2). הוא היה מאנשי המופת, גבורי הרוח אשר יִגָלו אך לעתים רחוקות בדברי ימי העתים, ובהִגָלותם המה מטביעים חותם הכניתם על בני דורם וכבודם מלא עולם התקופה שהם חיים בה, על כן נכבדים מאד דברי ימי אנשי המופת אלה לכל יודעי בינה לעתים וכל דבריהם יקרים לשומם בספר לזכרון לדור אהרון.

1) ברכות כ"ח: 2) סוטה מ"ט.

פרק שני

דור שני לתנאים

(התחדשות הנשיאות, רבן גמליאל השני ותקנותיו להפץ אחדות האומה, הנדוי והשמתא, העברת רבן גמליאל מהנשיאות ושובו על כנו, קובצי הלכות והנסיון הראשון לחבור המשנה).
(מן ג"א תת"מ בערך עד ג"א תתע"ז לב"ע — 80–118 לסה"נ).

אם הדור הראשון לאחר החרבן היה דור יתום ורבן יוחנן בן זכאי היה כמעט היחיד בדורו. אנשי הלב ורבי הפעלים אשר עמדו לימינו היו מתי מספר, הנה בזאת נִכְּרָה פעולת איש המופת הזה, כי בדור השני רבו החכמים, אשר הגבירו חילים להורה ותעודה ותקופתם היתה תקופת התגברות דרישת התורה שבעל פה ובכורי היהדות המקובלת והתפתחותה יותר מכל הדורות שאחריה בימי תקופת הגלות. – מנהיגי הדור ההוא – תלמידי רבן יוחנן בן זכאי – אשר לדבריהם נשמעו שארית בני יהודה בארץ ישראל ובני נפוצות יהודה בארצות הגולה – שמו עתה את לבם להשלים את הבנין הנאדר, אשר רבם הגדול ירה אבן פנתו ולבצע את פעלו. כמעט כלם היו מתלמידי בית הלל. נוחים ועלובים, מתונים וסבלנים, כלם היו מלֻמדים בצרות ויָגוֹן תחת פגעי הזמן ולבם לא הלך אחרי שאון ריבות מדיניים והמולת המרידה, כי ראו אשר אין טוב להם עתה, רק להסיח דעתם על זמן מה מתקומת הלאומית והשגת החפש המדיני; כי באמת באבדן החסן המדיני עוד לא ראו קץ התעודה הלאומית ברוח ישראל וישימו כל מעינם להציל את התורה מתוך ההפכה לשמרה בטהרה ולהרחיב גבולה.

אחרי מות המורה הגדול נאספו התלמידים להתיעץ על דבר מקום בית דין הגדול והסנהדרין, ויהי דבר כלם להשאר ביבנה מפני שהיא „מקום שתלמידי חכמים מרובים ואוהבים את התורה". אך רבי אלעזר בן ערך, התלמיד החביב ביותר לרבן יוחנן בן זכאי אמר „אלך לדמסית (לעמאום) מקום מים יפים וְנָוֶה יפה". וידמה כי חבריו יבאו אחריו, „כי הם צריכים לו והוא אינו צריך להם". אך מחשבתו לא קמה, יבנה היתה למקום ההורה, ועל רבי אלעזר הנבדל מחבריו, אמרו ששכח תלמודו בהתמכרו לחיי עדנים ותפנוקים, ועליו אמר רבי נהוראי: „הֱוֵה גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך וחבריך יקימוה ואל בינתך אל תשען" 1). ומגדולי התנאים אשר עמדו בשורה הראשונה בדור ההוא בסִנון למודם ומטבעתם טבועה על התקופה הזאת המה: רבן גמליאל הנשיא או השני, רבי יהושע בן חנניה,

---

1) מדרש קהלת פ"ז, אבות דר"נ פי"ד ובבלי שבת קמ"ז:

רבי אלעזר בן הורקנוס השמותי (מתלמידי בית שמאי) ואליהם נלוה רבי עקיבא בן יוסף, הם לבדם סללו מסלה חדשה ודבריהם ומעשיהם קיימים לדורות; דברי יתר חכמי הזמן נשמעים רק לפרקים ואין רשומם נִכָּר בספר תולדות ישראל ותורתו.

אף כי יבנה כבר היתה נודעת „למקום תורה" „ודבר ה' זו הלכה" יצא מאת הסנהדרין לכל ארצות הגולה", לא נמנעו בכל זאת חכמי הזמן לקבוע ישיבות גם בערים אחרות ואמרו: צדק צדק תרדוף הלך אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבי יהושע לפקיעין (עיר יושבת בהעמק שבין יבנה ללוד) אחר רבן גמליאל ליבנה[1]. הנה כן נראה כי התורה נתפשטה אז בישראל ונרחבו גבולותיה, אך מרבות בתי מדרש נשקפה רעה רבה אל אחדות הכנסיה והלאום. כבר נודע, כי המחלוקות בין בני בית הלל ובית שמאי עוררו את רוח הקנאות והדבר הגיע לשפך דם, אש המריבה שקעה תחתיה, רק בקום שאון המלחמה הנוראה, המחלוקות האלה חזרו ונעורו עתה ביתר תקף ועז. ובאין עוד המקדש — סמל האחדות הלאומית — מה נקל היה, כי בחמת הקנאה הדתית ע"ד מעשה המצות יִקָּרַע עם ישראל לקרעים וַיִּשָּׁבֵר שבר לא יוכל לְהֵרָפא. המחלוקות בין שני בתי ההלכה הולידו חלוקי דעות לא רק בהלכות ידועות, כי אם בכל דרכי התורה וארחות החיים הלאומיים והדתיים, וירבו האוסרין והמתירין המכשירין והפוסלין, ובכל עיר ופלך עשו כתורת החכמים יושבי המקום ההוא, וחלוקי הדעות הולידו גם פֵּרוּד הלבבות, ובני הדורות האחרונים לא היו נוחים זה לזה בהלכה כבני הדורות הראשונים. בדורות הראשונים קרה רק פעם אחת בעצם ימי המלחמה ורתיחת דם הכתות המדיניות, אשר בני בית שמאי באו על בני בית הלל בכח הזרוע, וברוב הפעמים נאמר: שהיו נוהגים חבה ורעות זה בזה ויקימו בעצמם: והאמת והשלום אהבו. ובדורות האחרונים התאוננו החכמים, כי „משרבו תלמידי בית שמאי ובית הלל שלא שמשו כל צרכם רבו המחלוקות בישראל ונעשית התורה כשתי תורות". לשום קץ להמעמד הרע הזה, להשיג אחדות שלמה בארחות חיי האומה ולהעמיד את התורה בקרן אורה ודרכיה תהיינה דרכי שלום, זאת היתה תעודת רבן גמליאל ביבנה, ואליה נשא את נפשו כל ימי חייו, אך משאת נפשו זאת הסירה לפעמים את לב חבריו ותלמידיו ויש אשר עמדו לשטן לו ויטיחו נגדו דברים קשים ומרים.

רבן גמליאל השני היה חטר מגזע ישישים, דור רביעי להלל הזקן ובן הנשיא שמעון הנודע מימי המלחמות בדור החרבן. בימי אבדן ניר וממלכה מיהודה היה רבן גמליאל עודנו נער ולא הגיע עוד פרקו לשבת על כסא הנשיאות; גם יש לשער, כי כל עוד אשר הארץ רעשה תחתיה משאון המרד, הביטו שרי רומא בעין רעה על הנשיא בן האיש ראש המפלגה, אשר הרימה

1) סנהדרין ל"ב: ובשנוי מעט במכלתא פרשה ט"ז.

דגל המרידה בארץ. ובכן היתה נשיאותו של רבן יוחנן בן זכאי רק זמנית, כל ימי היות רבן גמליאל רך בשנים או כי מסבה אחרת לא יכול עוד לשבת על כסא הנשיאות, אך זאת ידע כל העם, כי המשרה הזאת יאתה רק לבני בניו של הלל. המָסרת לא תספר לנו מתי ובאיזה אופן היה רבן גמליאל לנשיא ולהבדיל בינו ובין אבי אביו, וקראו לו בשם: רבן גמליאל דיבנה. מתכונת נפשו והתהלכו עם אלהים ואנשים לא נמצאו רושמים קימים כי אם מעטים, אך המעטים האלה המה שרטוטי־פנים־מאירות, זהר תמונה נחמדה מרהבת לב ונפש. מהליכותיו בין אדם לחברו נדע שהיה בעל משא ומתן באמונה והיה זהיר מקחת לא לבד רבית קצוצה ואבק רבית כי אם המגיע לו בצדק ומשפט; הוא היה בעל נכסים גדולים והיה נותן את שדותיו באריסות ומַלְוֶה להם חטים לזרע השדה על מנת לשלם בימי הקציר, ויהי בעת תתו להם החטים בשער היקר והוזלו, או בשער הזול והוקרו, לקח מהם התשלומים בשער הזול, „לא מפני שהלכה כן אלא שרצה להחמיר על עצמו" 1). נפלאה היתה אהבתו אל העבד הכנעני אשר לו, וּטַבִּי שמו; בו התהלל לפני חבריו ויאמר: „ראיתם טבי עבדי שתלמיד חכם הוא", „וכשמת קבל עליו תנחומים ויאמר: איננו דומה לכל העבדים, עבד כשר היה", ומיחוסו אל העבד הזה הננו למדים הלכות גדולות בחקי העבדות כשהיו ישראל שרוים על אדמתם 2). לרבן גמליאל היתה ידיעה נכונה בחכמת השעורים, כאשר בכלל היו החכמות הלמודיות (מַתֵּימַתִּיקָה ואסטרונימה) השובות בעיני התנאים ויקראו להם: „תקופות וגימטריאות פרפראות לחכמת התורה". ויעש לו „כלים ומכונות על פי מצב הידיעות בימים ההם ויהיו לו הכלים האלה כלי חפץ בדרישת התורה ופסקי הלכות 3). מטבעו היה בעל רך לב ונוח להתפעל, ובשמעו אשה מבַכָּה את בנה יחידה בכה עמה עד שנשרו ריסי עיניו 4). מדת אהבת הבריות היתה לו מורשה מאבי משפחתו הלל, ודברו היה: „כל המרחם את הבריות מרחמים עליו מן השמים" 5). הוא היה דל־כח וידוע חלי, ובכל זאת לא חשך נפשו מכל עמל ויקדיש את כל כחו לעבודת עמו. וכשמואל הרמתי, היה יוצא כפעם בפעם מבית מדרשו ביבנה לעבור בארצות קרובות ורחוקות ולבקש את אחיו בכל מקומות מושבותיהם לראות בעיניו את המעמד המוסרי ולהורותם בדרכי התורה ויושר המדות 6).

מאבותיו נחל רבן גמליאל את תאר הכבוד נשיא (ברומית (Patriarch), והנשיאות הזאת היתה גם שררה מדינית, כי היה הנשיא

1) בבא מציעא ע"ב: ע"ג. 2) סכה כ'. גטין פ"ד וברכות ט"ז: 3) ערובין מ"ג: ר"ה כ"ד. תוספתא כלים, בבא בתרא פ"ב. 4) מדרש איכה עה"פ בכו תבכה בלילה וסנהדרין ק"ד. 5) שבת קנ"א: ביצה ל"ב: ותוספתא ב"ק פ"ט והרב המחבר תחת „ברבו" גורס ברבן. 6) מכל הנשיאים לא נמצא אחד כרבן גמליאל שיהיה עובר מעיר לעיר וממדינה למדינה להפיץ תורה בישראל, כן מצאנוהו עם הזקנים בעליה ביריחו (ברכות נ"ז.) ומעשה בר"ג וזקנים שהיו באים בספינה (מעשר שני פ"ה מ"ט ושבת קכ"ב.) והיה מהלך מעכו לכזיב (ערכין ע"ד.) והיה מורה הוראה בעכו (ע"ז ל"ב.) ובתוספתא תרומה מפורש שהיה עובר ממקום למקום בעירות הכותים לראות את מעשיהם. ומע"ז נ"ד ומכות כ"ב נראה שהיה גם ברומא. ועיין להלן ריש פרק חמישי בדברי ימי דומיטינוס קיסר. שפ"ר.

עומד בראש עמו מול ממשלת רומא. ומספר ימי נשיאותו לא נדע בבירור, אך כפי ההשערה ארכה יותר משלשים שנה (מן ג״א תתל״ט עד ג״א תת״ע — 80–110 לספה״נ).

ונשיאות רבן גמליאל היתה רבת־העליליה, אך גם מלאה התרגשות הרוחות ורבת התמורות והחליפות, כי בכל היותו בעל רוח טובה, אוהב את הבריות ומכבד את הבריות, בכל היותו דורש טוב לעמו ומתאמץ ומבקש להקל מעליו משא הגזרות היתרות, יודע עת וחשבון לכל מעשה לפי שנוי המעמד וָעָצמת המצב המדיני, בעל לב רך ומלא רחמים, הנה ראה וידע, כי אחדות האומה ושלומה וטובה ותקומתה לארך ימים דורשים ממנו לחַזֵק את משרת הנשיאות ולנהוג אותה בְּרָמָה, לתת יראת הנשיא על פני כל העם, למען אשר יהיה דַבָּר אחד לדור, והעם אשר חוליותיו נהפרקו וחבילתו נתפרדה ונקרע לאלף קרעים ישוב ויחוש, כי גוי אחד הוא בארץ באהדות התורה; ובכן התאמץ לנהוג נשיאותו ברמה, ובשלטון עז חתר לָסֹל מסלה לדעותיו גם נגד דעת חבריו ותלמידיו הגדולים1). דבריו היו: משפט הנשיא מכריע בין דברי בית שמאי ובית הלל ועל פיו יקום כל דבר בתורה; וגם לכל הלכה המתחדשת בבית מדרש החכמים לא יהיה לכל הלכה כל תקף דין ומשפט בלי הסכמת הנשיא. וכרבן גמליאל, כן חשו בנפשם כל טובי החכמים שבדור — כי רק באחדות התורה תקום האחדות הלאומית ומלב נשבר קראו: „עתידה שעָה שיהא אדם מבקש דבר מדברי תורה ואינו מוצא. — מדברי סופרים ואינו מוצא, שלא יהא דבר מדברי תורה דומה לחברו״. ובכן נטו עוד הפעם קו־בקרת על כל חלוקי הדעות בהוראה שבין בית

1) בדבר רבן גמליאל השני, הננו רואים, כי דורשי דברי ימיו לא בארו כראוי את המעמד הכללי־או המצב הפרוע ורבוי המחלוקת אשר פרצו בעת ההיא: מדברים רבים הנ׳ רואים, כי הצרך לאחדות התורה היה מורגש אז במדה מרובה וזה נראה מדברי התוספתא עדיות (פ״א נ״א) לאמר: „כשנכנסו חכמים לכרם ביבנה אמרו עתידה שעה שיהא אדם מבקש דבר מדברי תורה ואינו מוצא, מדברי סופרים ואינו מוצא וכו׳... אמרו נתחיל מהלל ושמאי רבי שמעון בן יוחאי אומר: חס ושלום שתשתכח תורה מישראל אלא שלא ימצאו הלכה ברורה (ומשנה ברורה) במקום אחד״. עכ״ל התוספתא. והנה המלות „נתחיל מהלל ושמאי״ מורות באצבע על מקור המחלוקת ושנוי הדעות, אשר פרצו פרץ בחומת התורה, ומהמכה הזאת — מחלוקת שני בתי ההוראה — קוו להצמיח רפואה לבית ישראל ההרוס, אם יעמדו למנין ויסכימו פעם אחת הלכה כדברי מי בכל מקום. אמנם גם בבבלי נמצא, כי שלש שנים נחלקו ב״ש וב״ה: אלו אומרים הלכה כמותנו ואלו אומרים הלכה כמותנו, יצתה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים והלכה כבית הלל״. אך לא נאמר על דבר המקום אשר נשמעה בת הקול, עד שבא הירושלמי (ברכות פ״א ה״ג) וישאל: „היכן יצתה בת קול״? ותהי התשובה: „רבי ביבי אמר בשם רבי יוחנן ביבנה יצאה בת קול״. אין ספק, כי ביבנה הכונה פעולת ר״ג ביבנה ולא על ריב״ז, כי ההתנגדות להחלטה הזאת או „בת קול״ הננו רואים מחברו של ר״ג, רבי יהושע בן חנניה האומר „אין משגיחין בבת קול״, ויחליט ויאמר לעשות ככל הכתוב בתורה: „אחרי רבים להטות״ אף שמן הגמרא (בבא מציאה ס׳) נראה שאמר רבי יהושע זאת נגד ר׳ אלעזר השמותי. אך המעיין בחמשת המקומות האחרים (ברכות נ״ב, ערובין ז׳, פסחים קי״ד, יבמות י״ד: חולין מ״ד:) ובסגנון הסוגיות שם ימצא שפתגמו של רבי יהושע היה בדרך כלל ונכון נגד בת הקול שהכריעה את ההלכה כבית הלל. ובכן ההחלטה שהלכה כדברי בית הלל לא נתקבלה בהסכמה כללית והדורות האחרונים היו עוד חוככים בדבר ומתקשים בההלכות האלה ואמרו: „לעולם הלכה כב״ה והרוצה לעשות כדברי ב״ש עושה״ (תוספתא עדיות פ״ב). ונראה הדבר כי ב״ה ויתרו על שלהם ולמען השלום בטלו כמה פעמים את דעתם מפני דעת ב״ש. בכל אופן יוצא מזה אשר לרבן גמליאל נאוה תהלה על דבר אחדות ההלכה וברור דברי התורה, ורק הוא היה האיש אשר עשה שלום במלחמתה של תורה, (תמצית דברי הרב המחבר בנאטע 4 לחלק ב׳).

שמאי ובית הלל, ושלש שנים ומחצה ארכה הבקרת הזאת, עד שיצאה בת קול – או דבר קם בעם מבלי דעת מקור מוצאו – וַיֵחָשֵׁב קול־עם כקול שדי לאמר: „אלו ואלו דברי אלהים חיים והלכה כבית הלל״. אך רבי יהושע המצרף כל דבר בכור ההגיון אמר: „אין משגיחין בבת קול״ והתורה „לא בשמים היא״, והכרעת השכל ע״פ דעת הרוב היא ההכרעה, אשר על פיה יקום כל דין ודת בעם. אך לא רבי יהושע ולא רבי אליעזר בעל אחות הנשיא רבן גמליאל לא יכלו להעמיד דבריהם נגדו, ויתקבלו דברי בית הלל להלכה בכל מקום 1). וכאשר נקבעה ההלכה בכל מקום כבית הלל, נתקיימו ונתקבלו גם שבעת המדות שהתורה נדרשת בהן על פי הלל – דברי תורה ודברי סופרים – להלכה גדולה (Autoritäsbeschlus) בישראל. והנשיא רבן גמליאל במשאת נפשו אל האחדות לא ידע כל חק וגבול וישקוד על ההחלטה הזאת, כי תקום והיה כדבר כתוב בתורה, אשר לעד לעולם יקום.

המעשה הזה עם החדשה אשר הנהיג לבחון לב התלמידים הבאים להקשיב לקח בבית מדרשו, ואזהרתו אשר הזהיר את שומר הפתח לאמר: „כל תלמיד שאין תוכו כְּבָרוֹ לא יכנס לבית המדרש״ נתנו יד לתלונה גדולה ורבים ראו בזה חפץ נפש שואפת לשררה, כי יהיה הנשיא מושל ברוח חכמי דורו, שופט מערכי לבם והם יהיו כפופים לפניו וסרים למשמעתו – ואולם באמת נראה כי עשה זאת רבן גמליאל לצרך השעה, כי רבו אז התלמידים „שלא שמשו כל צרכם״, וכל עסקם בתורה היה במחשבה תחלה לשם גאוה ושררה והשגת קנין ורכוש, וכבר הקדימו החכמים שלפניו לאמר: „אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת״, „אל תעשה את התורה עטרה להתגדל בה וקרדום לחפר בה״; ובכן החליט רבן גמליאל, כי תלמידים כאלה קשים לתלמוד התורה כספחת וירחיקם מכרם ביבנה.

ואולם עוד היתה התלונה הזאת חרישית ולא עברה על פתחי פי החברים והתלמידים ואולי לא התפרצה ההתנגדות לריב גלוי, לולא השתמש רבן גמליאל בכלי נשק „החרם״ או „הנדוי״ נגד כל איש אשר נטה מדעתו ולא נשמע לדבריו, ברצון חזק וחפץ אדיר, בלי משוא פנים ובלי שום לב אל גדולת האיש ההוא וכבוד תורתו. ודבר הנדוי לא היה בימים ההם נורא מאד כאשר בדורות המאוחרים; את המנודה הרחיקו מסוד חכמים „וחבריו היו בְּדֵלים ממנו״ ובמותו ונדויו עליו היו מניחים אבן על ארונו, אך ימי הנדוי לא ארכו יותר משלשים יום, ובימי נדויו היו לבוש שחורים ועטוף שחורים. אמנם כן רבן גמליאל ידע כי צדקו בו, ובחכמתו צפה וראה הרעה הגדולה הנשקפה לישראל מהתלמידים שלא שמשו כל צרכן, וכאשר גזר הפעם נדוי על בעל אחותו רבי אליעזר בן הורקנוס, בעד חפצו להעמיד הלכה כבית שמאי נגד בית הלל ויתאוננו בני דורו עליו רעה, כי לא נשא פנים

1) תוספתא ברכות פ״ד.

לגדול הדור כרבי אליעזר, אמר: „רבונו של עולם!" גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי ולא לכבוד בית אבא (בית הלל) עשיתי אלא לכבודך שלא תרבה מחלוקת בישראל 1). עוד יותר דאבה נפשו, בראותו כי רבים מדורשי התורה הואילו לכת ארחות עקלקלות לשגות בדרכי החדוד ופלפול של הבל על ידי היקשי ההטעה (Sophismen) המוליכים את האדם בדרכי תהו; ולמופת היו לו דברי אחד התלמידים רבי יוסי בן תדאי מטבריה שהיה דן בקל וחומר לפני רבן גמליאל ומתפלפל בדרך הפלפול, אשר לא נראה כמוהו לעקשות רק בדורות אחרוני האחרונים, בדורות הסמוכים לזמנינו — ויהי „דן בדברים לעקור דבר מן התורה", ובשמוע כזאת רבן גמליאל לא יכול עצור ברוחו וינדהו 2). מכל זה עינינו הרואות, כי בכונה רצויה נהג רבן גמליאל את נשיאותו ברמה ולחפץ נעלה ונשגב ראה כי טוב גם „לזרוק מרה בתלמידים". אך בכל אלה אין להכחיש כי לפעמים הפריז על המדה „ויטיל אימה יתרה גם על בחירי החכמים שבדורו.

ויהי כאשר חשב רבן גמליאל, כי בכח דבריו והנהגתו את הנשיאות ברמה, הצליח בידו לעשות שלום בפמליא של תלמידי חכמים, לחזק את האחדות הלאומית, והנה פתאום ראה וישתומם, כי אין ידים לפעלו זו ועמלו להשיב עטרת התורה והלאומית ליושנה יעלה בתהו, כי אמנם נמצאה התקוממות והתנגדות מְסֻתֶּרֶת אל חפצו בעדת החכמים אשר בכרם ביבנה, וראש המתנגדים האלה ודובר דברם הוא איש השלום הנוח והמתון למראה עין רבי יהושע בן חנניה. מה מאד התחמץ לב רבן גמליאל, בשמעו, כי איש שלומו זה נהפך לו לאיש ריב ומדון. כאמור למעלה, לא נחה דעת רבי יהושע מכמה דינים ותקנות שהתקין רבן גמליאל, אך לא מצא און בנפשו להוציא את כל רוחו ולסתור את בניני הנשיא, בדעתו כי עני הוא, איש המתפרנס ממלאכתו הכבדה וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים; בכל אלה לא יכול עצור בנפשו ולעתים התמלטו מפיו דברי־ערעור על מעשי הנשיא, אך כמעט נשמעו הדברים לרבן גמליאל כי יתר החברים נתעוררו על דבריו, וימהר להשיאם לענינים אחרים; כי באמת היה לבו שלם בכלל עם שטת הנשיא וכמוהו היה הוא תלמיד ותיק מתלמידיו של הלל. ויקר הדבר, כי רבן גמליאל קבל הפעם את עדות החדש. שנראה הלבנה בשעה ידועה ועל פיה נקבע יום ראש השנה וקביעות כל המועדים בשנה הבאה; על פי חשבון תקופת הלבנה סביב לארץ ועל פי דברי העדים היה נראה, כי שקר בפיהם, וימצא רבי יהושע את לבבו להוכיח לרבן גמליאל את טעותו על פניו. ולא רק רבי יהושע, כי אם גם רבי יוחנן בן נורי, אשר היה כרוך ביותר אחרי רבן גמליאל וראשי מכבדיו, גם הוא קרא: עדי שקר הם, והזקן שבחבורה והעשיר שבהם רבי דוסא בן הרכינס אמר גם כן לרבי יהושע: „רואה אני את דבריך" כי דברי העדים היו נגד המציאות והטבע. למרות כל אלה החזיק הנשיא בדעתו וישלח דברו לרבי יהושע לאמר:

1) בבא מציעא נ"ט: 2) מסכת דרך ארץ פ"א עיין שם.

„גוזרני עליך שתבא אלי במקלך ותרמילך ומעותיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך". שמע רבי יהושע הדברים הנמרצים האלה, שיש בהם מעין אונס והעברה על דת, ויצר לו מאד וכמעט שנחלה משברון לב. אך רבי עקיבא והזקן רבי דוסא נחמו אותו וידברו על לבו לקיים מצות הנשיא, ויוכיחו לדעת, כי גדול כח האחדות, הדורשת אשר כל ישראל יסורו למשמעת נשיא אחד בעמו, לדחות מפניה גם דבר תורה, וכל מה שיעשה הנשיא הוא עשוי, „כי אם באנו לדון אחרי בית דינו של רבן גמליאל אז עלינו לדון אחרי כל בתי הדין שעמדו להם לישראל מימות משה ועד היום", וישמע רבי יהושע לעצת חבריו „ויקח מקלו ותרמילו ומעותיו בידו וילך ליבנה ביום הכפורים שחל להיות בחשבונו", ובראות אותו רבן גמליאל התרגש לבו ויקם מפניו וישקהו על ראשו ויאמר: „בא בשלום רבי ותלמידי", רבי בחכמה ותלמידי שהנך נשמע לדברי" ותכיר כח הנשיאות ותקפה בממשלת התורה 1). והנה אף כי השלמו שני החכמים, אך בלב רבי יהושע נשארה טינא גדולה על רבן גמליאל, כי ראה אשר רק אותו – העני – בחר להראותו דעת את כח השלטון אשר להנשיאות, ולהזקן רבי דוסא המופלג בעשירות, ואשר גם הוא אמר בפה מלא, „כי רואה הוא את דברי רבי יהושע" לא דבר דבר. שמעו זאת כל החברים היושבים בסוד הסנהדרין שביבנה ויזעף לבם על נשיאם הפוסע על ראשי החכמים ומתנהג עמם ברבנות יותר מדאי. ידע גם רבן גמליאל, כי אין לב החכמים שלם עמו וגם נוכח לדעת, כי חושבים הם להקיפהו בחבילות שאלות ותשובות בעת דרשותיו בבית המדרש להפיל אור פניו בעיני העם, ויתאמץ לברוח מן המחלקת כפי יכלתו 2). גם הרגיש כי רבי יהושע הוא הראשון במנגדיו, אף כי למראה עין בשלום ומישור מתהלך עמו, ועל כן לא נמנע מדבר אליו דברים קשים ולהוכיח לו, כי גדול כח נשיאותו ומצבו רם ונשא ממצב רבי יהושע. ויהי היום ויקר דבר, אשר לרגלו פרצה התלונה המסתרת ותגלה לעיני כל העם ותמשוך בעקבותיה תמורה כבירה בחיק הסנהדרין. פעם אחת בא תלמיד לפני רבי יהושע וישאלהו לאמר: „תפלת ערבית רשות או חובה"? 3) ויאמר לו רבי יהושע: רשות, בא לפני

---

1) עיין עכ"ז את הסוגיא בראש השנה כ"ה ע"א וע"ב. 2) על הדבר הזה מורים הדברים הנאמרים בספרי דברים א' ט"ז: „כך היתה מדתו של רבן גמליאל כשהיה נכנס ואומר: שאלו! בידוע שאין שם קנתור, וכשהיה נכנס ולא היה אומר: שאלו! בידוע שיש שם קנתור" עכ"ל. מזה נראה שאם רק הרגיש שיש קנתור נמנע מן השאלות ולבטח עשה זאת למן העת אשר הרגיש את הטינא שבלב רבי יהושע וחבריו עליו.

3) מקור הדברים בברכות בבלי וירושלמי בפרק תפלת השחר עיי"ש. והנה לתת לחובבי דברי ימינו השגה בהירה מתכונת השאלה הזאת ולהוכיח, כי לא חלוקי דעות באיזה מצוה מעשית או מנהג דתי היו סבה להרעש הגדול הזה, נחוץ להפיץ אור על מצב המוסרי והרוחני בבחינה הדתית והלאומית בדור הראשון אחרי החרבן. כבר בארנו (בחלק ראשון דברי ימי ישראל צד 300), כי אנכה"ג תקנו תפלות על יד הקרבנות, תפלות קצרות ונאותות לצרכי הזמן ההוא, והתפלות האלה היו נחוגות גם כן בגבולין — והברכות היו: ברכות אהבת עולם ויוצר אור, עשרת הדברות, שמע והיה אם שמע, ויאמר, אמת ויציב, עבודה (בנוסחא משונה מנוסחתנו לאמר: „רצה ה' אלהינו עבודת עמך ישראל ואשי ישראל ותפלתם באהבה תקבל ברצון, ברוך המקבל

רבן גמליאל ויאמר לו: חובה, אמר לו: והלא רבי יהושע אמר לי רשות? אמר לו רבן גמליאל המתן עד שיכנסו החכמים לבית המדרש, וכשנכנסו הורה רבן גמליאל ההלכה, כי תפלת הערב היא חובה, ויפן אל כל החכמים הנאספים ויאמר: האם יש אדם שחולק על הוראתי זאת? ויען רבי יהושע ויאמר: לא! וכשמוע רבן גמליאל דברים נאמרים בלב ולב כאלה יוצאים מפי איש שלומו, אשר בשם רבי ותלמידי קראו, לא משל עוד ברוחו ויהן עליו בקולו: יהושע! עמוד על רגליך ויעידו בך! ורבי יהושע שמע ויעמוד על רגליו, וזמן רב עבר ורבן גמליאל לא צוהו לשוב לשבת על מקומו. ראו החכמים את עלבון רבי יהושע ויתעברו בהנשיא ואנשי ריב הרימו קול זְוָעוֹת לאמר: על מי לא עברה רעתו תמיד! ובשטף הקצף והעם לא זכרו את הברית והחסד לבני בית הלל, וכל הגדולות אשר עשה רבן גמליאל לתקומת עם ישראל וחזוק התורה ועמדו למנין ונמנו וגמרו להעבירהו מן הנשיאות. וכמעט שנשמע בין החיים, כי העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו וכפרץ מים כבירים פרצו המון תלמידים בבית המדרש „ונתוספו שלש מאות ספסלים", והמה כל אלה אשר לא זַכּו בעיני הנשיא ולא מצא אותם ראוים לבא בקהל החכמים אשר בכרם ביבנה. אז נתאספו החכמים לבחור נשיא אחר במקום רבן גמליאל הנהדף משאתו, את רבי יהושע לא חפצו להושיב על כסא הנשיאות, כי בכל אשר זעף לבם על הנשיא היו נקיי הדעת ובעלי־לב מלא רגשי־כבוד ויראו בזה עלבון גדול להנשיא הנדח משאתו אם רבי יהושע „שבעל־מעשה" הוא והנוגע בדבר ישב על כסאו. רבי אליעזר בן הורקנוס לא היה ראוי לנשיאות מפני תכונת רוחו וקפדנותו היתרה והיותו מהנוטים אחרי בית שמאי. רבי עקיבא היה

עבודת עמו ישראל ברצון" כלומר מתוקנת על פי מעמד הימים ההם, אשר המקדש עמד על מכונו וסדר העבדה נוהג בו. אולם תפלת שמנה עשרה כמו שהוא אצלנו והבקשות על שיבת הלאום ובנין ירושלים וכו' נתקן אז על ידי רבן גמליאל, ובמחשבה תחלה לחזק את הקשר הלאומי והאהבה ההיסתורית לעם ישראל וזכרונותיו, והיא היתה כמעט התקנה היותר נכבדה מתקנותיו של רבן גמליאל ביבנה (עיין ברכות כח: ומגילה יז:). והנה אף כי מימי גלות בבל היה המנהג להתפלל ג' פעמים ביום (עיין דברי ימי ישראל ח"א צד 301), אך בזמן המקדש לא מצאנו רק את תפלת השחר בעת הקרבת תמיד של שחר (עיין תמיד פ"ה וברכות יא:) ואולי גם תפלת המנחה בעת הקרבת תמיד של בין הערבים. אך לא תפלת מעריב. בכלל משחרב ביהמ"ק ובטלו הקרבנות ראו אבות האומה לחזק ביותר את התפלה שהיא עבודה שבלב ולתכלית זאת הסדיר שמעון הפקולי ושמואל הקטן לפני רבן גמליאל את ברכות י"ח, שם הכניסו כל זכרונות האומה וכל מאויי לבה: החזרת השכינה לציון, בנין ירושלים, קבוץ גליות וכו' גם הברכה בעד התפשטות אמונת היחוד אשר החלה להתרופף אז לרגלי כתת אמונת השלוש אשר קמה בהאומה, וקבעו ברכה על הצדיקים וזקני ישראל ופליטת סופריהם וגרי הצדק, וברכת המינים מפני המלשינים מבני ישראל אשר היו לבוגדים בעמם בחפצם לקנות אהבת הרומאים ויּרגלו בהם ומפני צמיחת כתות דתיות שונות בחיק האומה ומחוצה לה, לרגלי הדבר הזה חזרו ויסדו את המנהג אשר אולי נשכח מרוב ימים להתפלל ג' פעמים ביום, ודוקא תפלת י"ח. — וכי תהיה התפלה כלליות לשפך שיח כל בני האומה, מפני כי בה באו כל הגות לב איש ישראל, בדברים שבינו לבין קונו ובינו לבין עמו. זאת היתה תקנת רבן גמליאל, אשר הורה שאמר: „בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה, ורבי יהושע — שנה מעט מהלכה זו ויאמר: דיו שיתפלל מעין שמונה עשרה, ורבי אליעזר בן הורקנוס שאין לו בעולמו רק המקובל מרבותיו מבלי לשום לב לעניני כלל האומה אמר, כי צריך אדם להתפלל לא ע"פ נוסחא קבועה, כי אם את אשר ישימו רגשי לבו בפיו אותם ישמור לדבר „והעושה תפלתו קבע (עפ"י נוסחא מתוקנת לכל בני העם) אין תפלתו תחנונים" ויוצאת מעמק הלב (ועיין להלן בפנים ע"ד ר"א בן הורקנוס) (ברכות יח:) ובזה מובנה התרגזות רבן גמליאל בשמעו כי רבי יהושע אמר לבטל את תקנת התפלה ג' פעמים ביום, שהתקין הוא כנגד הקרבנות: תמיד של שחר, תמיד של בין הערבים, ואברים ואמורים הנשרפים על המזבח בלילה. אלה הם הדברים שאמרתי להעיר בזה, להאיר עיני המעיינים ובקצה הדברים האלה נגע החכם הגדול ראהו"ו בספרו „דור דור ודורשיו ח"ב צד 73", עיי"ש. שפ"ר

באמת החכם היותר נכבד בסוד החברים אשר בכרם ביבנה ועטרת הנשיאות היתה הולמתו, אך לא היה מגדולי היחש, כי אם בן־גרים והנשיא היה דרוש להיות חטר מגזע ישישים ובן טובי האומה, ועל כן נתנו עיניהם ברבי „אלעזר בן עזריה", שבחכמה היתה מדרגתו קרובה למדרגת רבן גמליאל וחבריו, והוא היה ממיוחסי הכהנה, גדול בעשרו ורצוי לראשי השלטון הרומאי בארץ יהודה.

והיום אשר בו העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו ומִנו את רבי אלעזר בן עזריה תחתיו היה יום רב העליליה בדברי ימי דרישת התורה שבעל פה ויהי נזכר בדורות רבים אחרי כן בשם „בו ביום". נראים הדברים, כי על פי עצת רבי יהושע, החליטו ראשי הסנהדרין, להעביר תחת שבט בקרת כל הדינים והתקנות שנתקבלו בבית מדרשו של רבן גמליאל ונתקבלו כדבר חק ומשפט או על פי דבר בת־קול לקבוע הלכה כבית הלל. ודבר רבי יהושע היה תמיד לאמר: „אין משגיחין בבת־קול", כי השמים שמים לה' והתורה נתנה לבני אדם, ובה נאמר: „אחרי רבים להטות". ובכן היה דברו לבקר שנית את ההלכות המקובלות על ידי רבן גמליאל ובית דינו ולעמוד שנית למנין ועל פי הרוב יקום דבר. אז ישבו החכמים בשער המשפט לגבות עדיות, מכל אלה ששמעו או ראו דבר הלכה פסוקה מפי החכמים הראשונים, ובין המעידים נזכרים גם שמות שני בעלי מלאכה – „גרדיים" – מירושלים, שהעידו על דברים ששמעו מפי שמעיה ואבטליון. מחלוקות רבות שבין בית שמאי ובית הלל הכריעו חכמי יבנה ואמרו: „לא כדברי זה ולא כדברי זה". „בו ביום" נתבררו כמה „הלכות תלויות" בלי הכרעה ונמצאו גם הלכות כאלו „אשר בני בית הלל בעצמם חזרו להורות כבית שמאי. וכן הם דברי החכמים המזכירים את המעשים האלה לאמר: „עדיות בו ביום נשנית ולא היתה הלכה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה". ונראה הדבר, אשר בעת בירור הדינים עמדו שני סופרי הדַיָנין, היושבים תמיד לפני הסנהדרין הגדולה והקטנה (סנהדרין ל״ח) ויכתבו את כל פרשת הדברים על ספר, ונקרא קובץ־ההלכות שנתקבלו ונתפרשו „באותו היום" (Protokoll) בשם „עדיות" או „מתניתא בחירתא", היא המסכת בסדר „נזיקין המצויה בידינו", ובסגנונה היא „מצינת ונבדלת מכל ספרי המשנה; הלכותיה אינן קשורות זו עם זו באיזה קשר הענין או ההגיון, ורק נמנו במספר ידוע על שם אומריהן. אך כפי הנראה לא כל המסכת עדיות נשנית „בו ביום" ויש בה גם דברים מזמנים מאוחרים. ומן ההלכות שנשנו בו ביום „נכבדו שתים, שהן מפיצות אור על שנוי דעת החכמים לפי שנוי המעמדים וחלופי דעית בעקרים ויסודות: בתורה נמצאה האזהרה שלא לספח על עדת ישראל גרים מבני עמון ומואב, אך ברבות העתים – כאלף וחמש מאות שנה – נמחה כמעט זכר העמים הנזכרים בכתבי הקדש, ואלה הנקראים בשמם היו בני עמים ומשפחות אחרות, אשר נושבו שם לרגלי תמורות רבות וכבירות על ידי המלכים מרעישי ארצות וממלכות, „ובו ביום" עמד אחד התלמידים בכרם ביבנה, יהודה גר עמוני לפני

עדת החכמים וישאל: מה אני לבא בקהל? ויאמר לו רבן גמליאל: אסור אתה! נענה רבי יהושע ואמר: מותר אתה! וכאשר הקשה אליו רבן גמליאל ויאמר: והלא כתוב בתורה וכו׳, ענה רבי יהושע: וכי עמונים ומואבים במקומם הם והלא כבר עלה סנחריב ובלבל את כל העולם והתירוהו. ובכן נשאו החכמים פנים להמצב הַמְשֻׁנֶּה עתה מזמן הכתוב בתורה במקום שפרש הכתוב טעם האזהרה. השאלה השניה נגעה בדבר הכנסת איזה ספרים במספר כתבי הקדש, ורבו החכמים אשר חפצו להוציא מכללם את הספרים קהלת ושיר השירים, שספר קהלת לא נאמר ברוח הקדש, וביותר נחלקו בני בית שמאי על קהלת ואמרו עליו שלא נאמר „ברוח הקדש", לאמר שדבריו ודרשותיו אינם נובעים ממקור היהדות, כי אם הם „תוצאות הגיוני הפילוסופיה כאשר יצאו מלב כותב הספר, אך כנראה שם „שלמה המלך" אשר אליו מיוחסים הספרים קהלת ושיר השירים הגין עליהם ויִכָּתבו במספר כתבי הקדש. בכל אלה נשארה ההלכה הזאת רופפת בידם ולא נודע ההחלטה בדבר הזה, ועוד בזמן מאוחר יאמר רבי עקיבא: „חס ושלום לא נחלק אדם על שיר השירים, שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו השיר הזה. ואם כל הספרים קדש, שיר השירים קדש קדשים, על מה נחלקו? על קהלת" 1).

„ובו ביום" נראו גם זַכּוּת נפש רבן גמליאל ויקרת רוחו בכל עצם תֻמן. אחרי כל הדברים אשר סבל ונשא „בו ביום", כי העבירוהו מנשיאותו, הלבינו פניו ברבים ולא חסו על כבוד הנשיא בעמיו מבני בית דוד ודור רביעי להלל הזקן, אחרי כל אלה, קבל עליו את הדין „ולא מנע את עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת", אף כי ידע כי רבים הם עתה התלמידים אשר חשך רגליהם מבא אל בית תלמודו, אשר ינסו „לקפחהו בהלכות" למען התכבד בקלונו, ויראה לדעת כי יוקיר כבוד התורה מכבודו וכבוד בית אביו. והדבר הזה הזכירו החכמים לשבח וידעו ויכירו, כי יש בו ממדת אביו הזקן הלל: להיות מן הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים; וגם הוא השיב אל לבו, כי הרחיק ללכת, בהנהיגו את נשיאותו ברמה, בקחתו לעצמו עטרת שופט רוחות ובוחן כליות ולב, ראה כי גם ממנו נתעלמה לפעמים הלכה, וגם בהיותו נשיא הוא עלול לשגיאות ככל בני האדם ויָקָם בפניו וילך אל האיש אשר בשלו היה כל הסער עליו – אל רבי יהושע – לבקש סליחתו. בבאו למעון החכם וירא את ביתו הצר והשפל וקירותיו השחורים ויאמר לו: „מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה" 2); אז מצא רבי יהושע שעה נכונה להוציא את כל רוחו לפניו ויאמר: „אוי לו לדור שאתה מנהיגו ואוי לה לספינה שאתה קברניטה, שאין אתה יודע בצערם של תלמידי חכמים במה הם נזונים ומתפרנסים!" 3). שמע רבן גמליאל כלמתו

---

1) ידים פ"ג מ"ה. 2) ובירושלמי במקום הזה אומר: דיתיב ועביר מחטין, וכן הוא בסנהדרין ועוד באיזה מקומות. שפ"ר.

3) והתוכחה הזאת לא היתה הראשונה, כי אם גם בשבתם שניהם בספינה מצא מקום להוכיחהו כי איננו יודע בצערם של תלמידי חכמים (הוריות י׳).

מפי איש ריבו ויצדיק את דינו עליו ויקרא מנהמת לבו: „נעניתי לך! מחול לי!" ויוסף להזכיר לו חסדי בית הלל הנאמנים ויאמר: „עשה בשביל כבוד בית אבא!", אז נתפַּיֵּס וכרגע נהפך האויב לאוהב, וימְצָא להם האיש האוהב שלום ורודף שלום רבי עקיבא ויאמר לרבי יהושע: „כלום עשינו אלא בשביל כבודך למחר אני ואתה נשכים לפתחו". וגם הנשיא החדש רבי אלעזר בן עזריה, הכיר את משפט הנשיא שעבר לשוב לגדולתו, וגם גלה רצונו ללכת בעצמו אל רבן גמליאל ולאמר לו, כי מסתלק הוא מנשיאותו 1). אף על פי כן לא הורידו את רבי אלעזר בן עזריה מגדולתו וַיְמַנּוּ אותו לאב בית דין או משנה הנשיא ולדרוש בכל שבת שלישי לפני תלמידי בית המדרש.

כן בא הקץ אל הריב, אשר קם לא לרגלי הרדיפה אחרי הכבוד או מהתנהגות ברבנות מגאות־לב ורמות רוח, כי אם משגיאה בדרכי הנהגת הנשיאות והליכות הנשיא בסוד החכמים. מני אז שב השלום אל נוה התורה ויהי רבן גמליאל נשיא הסנהדרין ורצוי לכל אחיו עד יום מותו. ויש לשער, כי לא הלך לב התנאים אז לעורר דברי ריבות על דברי היהדות פנימה, למראה אויב ומתנקם מחוץ, כי כבר נראו אז אותות המאורעות והצרות הרבות המתרגשות לבא בשבת על כסא מלכות רומא העריץ ואיש הדמים דומיטיאנוס (Domitianus) אחי טיטוס הצעיר ממנו. אל דברי ימי העת הזאת ואל שנות חיי רבן גמליאל ופעֻלותיו האחרונות עוד נשוב לדבר בפרק הבא, אך מרבי אלעזר בן עזריה כמעט שלא נשמע ממנו דבר, ואף ששבחהו רבי יהושע ויאמר: „אין הדור יתום שרבי אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו", לא התרומם על רוב החכמים בני גילו ולא הגיע במעלתו למעלה המורים הגדולים רבן גמליאל וחבריו 2).

פרק שלישי

(רבי אליעזר בן הורקנוס בעל השמועות — שמירתו את המקובל, הנדוי ותוצאותיו, רבי יהושע בן חנניה בעל שביל הזהב, רבי עקיבא ודרכו החדשה בדרישת התורה, רבי ישמעאל בר פלוגתיה, סוד החכמים בכרם ביבנה).

אם ברבן גמליאל נחזה האיש, אשר הזון לבו הוא, חבור אהל התורה להיות אחד, יען כי בזאת התורה חשב לקשר אברי האומה שנפרדו וכל מעשיו היו במחשבה תחלה לעשות את הכרם ביבנה לבית מועד הלאם במקום

1) במקום הזה ישנה סתירה גדולה בין בבלי להירושלמי: בבבלי נאמר, כי ר"ע אמר לר"י אני ואתה נשכים לפתחו והירושלמי מיחס הדברים לראב"ע, ואנכי הנחתי דברי הבבלי והוספתי, כי ראב"ע הסכים מעצמו, כי כן נראים הדברים, אף שהרב המחבר מספר הדברים כמו שנאמר בירושלמי והבוחר יבחר. שפ"ר.

2) מכילתא בא, חגיגה ג'. ודברים נכוחים ע"ד ראב"ע והיותו ההפך מר"ג בדבר אחדות התורה וכו' נמצאים בספר הרב החכם הגדול רא"ה וייס דור דור ודורשיו ח"ב פרק עשירי עיי"ש.

בית המקדש ההרוס; הנה נראה בבעל אחותו רבי אליעזר בן הורקנוס ההֵפֶך ממנו, כן בתכונת רוחו וכן בדרכי תורתו ומשאת נפשו. מדברי ימי נעוריו נמצאים איזה רשומים, אך הספורים האלה מעורבים ומתובלים בדברי הגדה, ומכל הספורים האלה יוצאים לנו הדברים כַּהֲוָיָתָם: כי עד שנת העשרים ושתים (או עשרים ושמונה) היה איש אִכָּר עובד אדמת אביו הורקנוס, וישנא אותו אביו מכל בניו, ופעם אחת כאשר עשה איזה מרחה בעבודתו, כי לא ידע להזהר בנהגו בבקרים, גער בו אביו ויכלימהו, ויזעף לבו על אחיו ובני בית אביו ויצא מביתו ויעל ירושלימה, וישב שנים רבות לרגלי רבן יוחנן בן זכאי, ואביו לא ידע אנה הלך ואיה מקום שבתו, ויעל לירושלים להתאונן רעה על בנו באזני השופטים ולהעבירהו מנחלתו, ויקר מקרהו לבא לרבן יוחנן בשעה שבנו השנוא יושב ודורש. ידע רבן יוחנן מחשבת הורקנוס ויסבב פני הדבר, אשר בנו רבי אליעזר יהיה העומד ודורש אז, ותעמוד השעה לרבי אליעזר וייטב לדבר ולדרוש „בדברים שלא שמעתן אזן מעולם", ורבן יוחנן בן זכאי עמד ונשקו על ראשו, אז עברה רוח אחרת על אביו ויאמר: „אני לא באתי אלא להעביר בני מנחלתי, עתה כל נכסי נתונים לאליעזר בני וכל אחיו פטורים מהם". אך ישרת רוח רבי אליעזר לא נתנה לאביו להניח את בניו מנחלתם, ויאמר: „הנכסים האלה חרם הם עלי והנני שוה בהם ככל אחי" 1). מני אז יצא לו שם תהלה בחכמת ההלכה, והדעת הזאת קנה לו בשקידתו העצומה וכח הזכרון הנפלא אשר בו חונן, ועל בקיאותו העצומה העיד רבי יוחנן בן זכאי ויאמר עליו „בור סוד שאינו מאבד טפה" 2), ויגדל עוד כבודו בבאו בברית משפחה עם בית הנשיאות, ואחות רבן גמליאל היתה לו לאשה.

אחרי מות רבן יוחנן בן זכאי למד רבי אליעזר תורה בבית מדרשו בלוד אשר בדרום יהודה, העיר אשר היתה למקום תורה מאות שנה אחרי כן, ובית מדרשו היה במקום הַזִּרָה או מעגל־המרוץ להתחרות, שם ישב על אבן אחת ודרש לתלמידיו, ורבי יהושע היה מנשק את האבן הזאת ויאמר: „האבן הזאת דומה להר סיני, והיושב עליה דומה לארון הברית" 3). והנה אף כי רובי תורתו קבל רבי אליעזר מרבן יוחנן בן זכאי תלמידו של הלל הזקן, בהלך־רוחו נטה יותר אחרי בית שמאי, והרוח הזאת שפוכה על כל הלכותיו דבריו ומעשיו. על פי שיטתו של הלל היו שני דרכים בדרישת התורה שבעל פה: דרך הקבלה — שנון ההלכות המסורות מפה אל פה ומדור לדור; ודרך ההוכחה את הסתום מן המפורש על פי כללים ידועים והן המדות שבהן התורה נדרשת. הדרך הראשון — הוא רק שמירת הדברים והחזקת החמר המוכן לבנין בית התורה שבעל פה, בלי תקון והכשר, הוספה או גרעון. והדברים האלה נאמרים ונמסרים מאיש לאיש בלי כל אות פעולת המרבים עליהם, בלי תת רוח בעלי הַמָּסֹרֶת על ההלכות המסורות ומבלי להכיר כח פעולתם על הקבלה. תורה כזאת היא כלה מִקְשָׁה ואיננה טוכשרת

1) ב"ר פרשה מ"ב ואדר"נ פ"ו. 2) אבות פ"ב. 3) מ"ר שיר השירים א'.

להרחבה והתפתחות, איננה עלולה להתחלף ולהשתנות לפי שנוי הזמנים והמעמדים המתחלפים, גם לא תתן על פי הרוב תשובה מספקת על ספקות ושאלות חדשות הנולדות על ברכי החיים, הנותנים לנו מקרים ומסבות, שלא ראו אותם אבות הקבלה מראש; לְעֻמת זה הדרך השני: ראשיתו – הוכחה מן הכתובים, ואחריתו – העיון וההתבוננות בְּעַצְמַת הענינים, והשווי והחלוף בין הדברים על פי דרכי ההוכחה והיקשי ההגיון בארח ההבנה דבר מתוך דבר, הדרך הזה הוא המגדיל תורה ומאדירה ועל ידו תהיה התורה לתורת חיים באמת. והנה ברבי אליעזר אנחנו רואים קו מדת הדין הקשה נטוי על כל דבריו, ללכת רק בדרך הראשון. הוא „לא אמר מעולם דבר שלא שמע מרבותיו", לא הביא הענינים בכור הבקרת לבחנם בדעה והבדלה בין ענין לענין, כי אם „השוה מדותיו" בכל השמועות המקובלות, בלי נְטִיָה כל שהיא ובלי כל התבוננות ובקרת בתוך השמועות האלה וסברת השכל הכלולה בהן, ולְעֻמת זה לא חשב לגופי תורה את הדינים וחקי חיים היוצאים על פי המדות שהתורה נדרשת בהן. ובכן נקפאה תורתו ונתקשה כאבן מֵאֵי־סגֻלתה להתפתחות והתרחבות, ויהי רבי אליעזר בודד במועדי החכמים. את השמועות אשר קבל מרבותיו אסף בשקידה נפלאה וישמרו בכח זכרונו הנפלא, כאשר היטיב לְתָאֵר אותו רבו רבן יוחנן בן זכאי לאמר: „בור סוד שאינו מאבד טפה". בְּ־וָּלֵד איזה שאלה בשאלות החיים וחכמי ההוראה בקשו את רבי אליעזר להתיר להם את הספק לא שם לבו לדמות ענין לענין ולהורות הלכה ברורה, כי אם תשובתו היתה: „הזקקתוני לאמר דבר שלא שמעתי מרבותי, ומימי לא אמרתי דבר שלא שמעתי מרבותי" 1). בגלל כל הדברים האלה היה רבי אליעזר מוחזק לנוטה אחרי בית שמאי 2), ובהָצֵק אותו תלמידיו בשאלות, אשר תשובתן לא התּכֵן רק בדרכי ההוכחה וההגיון ולא יכול מלט נפשו מבלי השיב להם תשובה נכונה, בקש להשיאם לענינים אחרים שלא מענין השאלות ולהפליגם בדברים או לערוך לפניהם שאלות יותר קשות מאלה שישאלו הם 3). ובשיטתו זאת – לְהִמָּנַע מהסברא השכלית ולאחוז רק בהמסור מפה אל פה, להיות רק „שונה הלכות" בלי בחינה ובקרת – אחז כל ימי חייו, וכשנכנסו תלמידיו לבקרו לפני מותו היו דבריו האחרונים אליהם: „מנעו בניכם מן ההגיון" – כלומר דרכי הסברא וההיקש ההגיוני שהנהיגו בני בית הלל – „והושיבום בין ברכי תלמידי חכמים" – להיות מקבלי שמועות ושוני הלכות 4).

הנה כן היה רבי אליעזר בן הורקנוס או „הגדול" כאשר

---

1) סוכה כ"ח.

2) בדבר הזה הקדים הרב המחבר לאמר, כי במלת „שמותי" אין הכונה, כי היה מתלמידי ב"ש, כי אם הנוטה לדבריהם, אף שבירושלמי תרומות פ"ה נראה שהיה מתלמידי ב"ש ופסק הלכה בב"מ כב"ש ועיין סדר הדורות בערך רבי אליעזר הגדול, ודור דור ודורשיו ח"ב צד 83 בהערה ובהשחר ש"ב צד 84 ולפלא שלא הזכירו דברי המחבר שבכלל דבריו כל דבריהם. שפ"ר.

3) יוצא ברור מן: בבלי יומא ס"ו: תוספתא יבמות פ"ג; ירושלמי יומא פ"ו; חולין קכ"ט: עדיות פ"ו מ"ו.

4) בזה נתישבו כל התמיהות וכל הדחוקים בפירוש הדברים האלה ברש"י ותוספות והמפרשים שאחריהם בברכות כ"ח, עיי"ש. שפ"ר

יכנוהו אחרים, היסוד המחזיק את המסרת, כלי־קבול וכלי חפץ בידי הקבלה, לשמור את כל המסור מפה אל פה בטהרה מכל תערובות סברות אחרונים או השקפה עצמית של המקבלים, בלי כל חדוש ובחינה. לתועלת גדולה היתה החזקתו את הקבלה לשמרה לדור אחרון, ובגלל זה היה נכבד מאד בעדת החכמים ויקראו לו „סיני ובור סוד שאינו מאבד טפה". אך בכל הכבוד הזה, היה בודד בעדתם, וכלם כמעט נטו לדרך בני בית הלל, אשר הסברא השכלית והחדוש על פי דרכי ההוכחה היו להם לעיקרים גדולים בדעת התורה בעיקר הקבלה והמָסרת. דעתם היתה, כי לקיום התורה והיותה באמת לתורת חיים, לדעת בה את „כל המעשה אשר יעשה איש ישראל וחי בהם" אין הקבלה לבדה מספקת, ואם גדולה היא המדה „בור סוד שאינו מאבד טפה" הנה גדולה ממנה מדת „מעין המתגבר ונהר שאינו פוסק" אך נובע מים חיים – ממקור הבינה הישרה והחקירה המושכלת להגדיל תורה ולהאדירה.

על פי הדברים האלה אין פלא כי שני הַפָּכים כרבי אליעזר ורבן גמליאל ובית דינו לא יכלו לדור בעולם אחד; הוא, רבן גמליאל, אשר נתן את נפשו על האחדות הלאומית על ידי דַבָּר אחד לדור, אשר הכין לב בני דורו לדעת את אשר לפניהם ויחתור בכל עז להביא אנית האומה המטורפת לחוף בטוח, המתאמץ ברב כח לכלוא רוח התלמידים המתפרצים מפני הנשיאות, או אלו „שאין תוכם כְּבָרם", המדברים שלום עמו ובלבם מתכונים למרד בו, הוא לא יכול נשוא את מדת הדין הקשה המתוחה על דרך למודו של רבי אליעזר; ומה גם כי לא היה הוא – רבי אליעזר – נוח וסבלן לשאת דברי מריביו במנוחת נפש, ובפירוש אמרו עליו: „שלא היה מעביר על מדותיו" 1). המחלקת פרצה לרגלי איזה הלכה „בעניני טומאה וטהרה. עצם הדבר לא נכבד כלל בעיני החכמים, אך נפשם מרה להם על רבי אליעזר הגוזר ואומר: „אינני זז מדברי", השונה משנתו בדרך אחרת וגוזר על אחרים „לעשות" ההפך מהוראת החכמים 2), ואז שרפו כל הטהרות שעשה רבי אליעזר ונמנו עליו ונדוהו, וברבי עקיבא, הנוח לרבותיו וחבריו, בחרו כי ילך ויודיעהו, ויבא לפניו לבוש שחורים ועטוף שחורים ויעמוד מרחוק ויאמר בלשון רכה: „כמדומה לי שחברים בדלים ממך". שמע רבי אליעזר את אשר נגזר „עליו ויקבל עליו דין הסנהדרין ועיניו זלגו דמעות. מני אז נסתלק מבית המדרש ונפרד מחבריו ונשאר בנדויו עד יום מותו 3). כנראה יצא אז מלוד לשבת בקיסרי (פיליפו) אשר בגליל העליון, ובשבתו כדר הרחק מסוד חכמים, זכר את אשר עשה ואשר נגזר עליו עקב רוחו הקשה ורצונו החזק לסֹל מסלה לדרכיו ומחשבותיו נגד דרכי החכמים אבות האומה ומחשבותיהם, ויורה לבניו אחריו, כי המה יהיו נוחים בהלכה, לא ימנעו את עצמם מנעד חכמים ודבוק חברים ולא תבא עליהם רעת הנדוי להבדל מסוד חכמים ויאמר: „יהי כבוד

1) תענית כה: 2) מקור הדברים ב"מ נט: ובירושלמי שם ועוד במקומות רבים; 3) יוצא מסנהדרין סח.

„חברך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעוס... והוה „מתחמם נגד אורן של חכמים ולא תכֻוה בגחלתם, „שנשיכתם - נשיכת שועל ועקיצתם - עקיצת עקרב וכל „דבריהם כגחלי אש"1). הם הם הדברים היוצאים מלב דוי, אך גם דברי איש המצדיק עליו את הדין ומודה למשופטיו, כי משפט צדק שפטוהו וכתורה עשו. לפני מותו נכנסו רבי עקיבא וחבריו לבקרו במעונו אשר בקיסרי בגליל העליון, אז לא עצר ברוחו ויוכיחם ויוציא מפיהו דברים קשים. ובמותו עמד רבי יהושע (הגדול שבחכמים אחרי מות רבן גמליאל) ויקרא: הותר הנדוי! 2). ובמותו קשר רבי עקיבא עליו משפט ויקרא: „אבי אבי! רכב ישראל ופרשיו!" ויוסף לאמר: משמת רבי אליעזר נגנז ספר התורה (כח המקים את ההלכות והשמועות המסורות3).

במות רבי אליעזר מתה עמו גם תורת ההוראה הנודעה בשם שיטת בית שמאי - בית־תלמוד, אשר במאה וחמשים שנה נראו עז העצומתו על חיי התורה והלאם: בסוד הסנהדרין, במושב ראשי העם ומועצותיהם בדברי המדינה. ברגעים רבי־העליליה בקירות האומה, עת הָמה ארץ ותמוט ממלכת ישראל לנפול כתבו בני בית שמאי על דגלם: קיום לאום ישראל ושמירה מעולה את טהרת היהדות לבל יעלו בה מנהגי עם זר ולמודי בני הנכר, אך עם זה היה לב בני בית־התלמוד הזה מלא: קנאה גדולה ויתרה לכל דבר הנכון להבדיל בין ישראל לעמים גם בעניני החברה, ודברים שבין אדם לחברו ועם לעם והעמסה עול חקים רבים על העם, והרבות בגזרות שאין הצבור יכול לעמוד בהם, ודברם היה לבלי עשות אף כהמתוקנים שבאומות. לרבי אליעזר בן הורקנוס היו תלמידים רבים וביניהם גם אחד - רבי מתיא בן חרש - שהיה תופש ישיבה לבני יהודה, אשר נתישבו ברומא העיר הראשה בתבל ארצה 4), אך תלמידיו לא הלכו בדרכיו, כי נמשכו אחרי רבי עקיבא וַיְסַגְּלו להם את דרכי למודו. שנת מות רבי אליעזר הננו יודעים על פי השערה מהדברים שדבר: „חמה עזה יש בעולם"5), וכונתו בלי ספק על גזרות טורינוס קיסר, והרדיפות אשר התרגשו אז לבא על היהודים היושבים במלכות רומא, ולפי זה מת בשנת 117–116 לסה"נ או בערך ג"א תתע"ז למספר ב"י;

אם ברבי אליעזר בן הורקנוס הננו רואים את המחזיק בקבלת רבותיו ורוח קפאון שפוכה על תורתו, הנה ההפך ממנו ושטתו נראה בחברו רבי יהושע בן חנניה. הוא היה נוח לחבריו בהלכה, דורש בגופי תורה ברוח עצה ומחשבה, מתון במשפטו, מעביר על מדותיו ומבטל דעתו מפני דעת רבותיו וחבריו. הוא המכונן בית התורה והלאום על יסוד פשרנות בין הכתות ודרכי אמת ושלום. בכל דרכיו נדעהו לאיש מפשר ועושה שלום בפמליא של

---

1) אבות פ"ב. 2) בגמרא סנהדרין נאמר: הותר הנדר. ורש"י מפרש שפרושו: הותר החרם והרב גורם במקום „הנדר" — „הנדוי" גירסא המתקבלת על הלב. שפ"ר.
3) בבלי סנהדרין ס"ח וק"ה. ירושלמי שבת פ"ו ה"ו. בבלי סוף סוטה ובתוספתא שם.
4) סנהדרין ל"ב; מעילה ט"ו. ועוד בכמה מקומות. 5) סנהדרין ק"ה.

חכמים. את תופשי התורה וראשי האומה חשך מנטיה יתרה לאחר מן הקצות ומכל הפרזה על המדה ויהי באמת לפועל טוב בקרב עמו ומגדיל תורה ומאדירה. רבי יהושע בן חנניה היה לֵוִי, הוא ראה את הארמון על משפטו ובמקדש עמד על הדוכן בלהקת „המשוררים" לשום על עבודת הקרבנות לוית־חן בעבודה שבלב – התפלה והרנה בהדרת קדש. כבר ספרנו, איך יצא עם מורו רבן יוחנן ממצור ירושלים ומקביעות בית מדרשו בפקיעין, שם הרביץ תורתו והתפרנס מיגיע כפיו בעשית מחטים 1). ובכן היה רבי יהושע בגדולתו בתורה – איש מבני מרום עם הארץ בימים ההם – מן תלמידי החכמים, ובמעבדו ומשלח ידו היה איש מקרב העם, קרוב אל דלת עם הארץ, חש בצערם ויודע מחסורם. ומעמדו זה, בשני תחומים במפלגות החברה, גָרַם לו להיות פשרן בין שתי המפלגות, אשר עמדו מנגד אשה אל רעותה בשנאה ושאט נפש, והוא היה התנא האחד אשר כחכם לוקח נפשות ידע למשול גם ברוח ההמונים מבני עם הארץ ולהטותם לרוח חפצו. הוא היה משחת המראה וההגדה תספר, כי בת הקיסר אמרה לו: הנך „תורה מפוארה בכלי מכוער", ותהי תשובתו, כי כשם שהיין אינו משֻׁמר רק בפחות שבכלים, כן אין התורה והחכמה מתקימות, רק בהאיש אשר לא יתהדר בהדרת הפנים 2). מלבד דעת התורה ידע גם דעת משטרי הכוכבים ותכונתם ותנועתם; פעם אחת נסע עם רבן גמליאל בספינה, ובהיותם בדרך אזל הלחם מכליו של רבן גמליאל, אך רבי יהושע ידע לקחת אֹכל די צרכו לזמן יותר, כי חשב ומצא שבעת ההיא יעלה כוכב־תועה (Komete) ברקיע, כוכב העולה אחד לשבעים שנה, והוא מתעה את הַסַפָּנים עוברי ארחות ימים. ונפלא הדבר, כי השבון תקופת הקוֹמֵיטים לא נגלה אז גם לחכמי התכונה היונים והרומאים 3). הוא היה עוסק גם בחכמת הטבע – מעשה בראשית; וּמה שאחר הטבע – מעשה מרכבה (Metaphisik) 4). הוא היה מהפך בזכות החכמים בחייהם 5) ומכבדם לאחר מותם 6). ודרכו – דרך הקדש בשביל הזהב, בלי נטיה יתרה לחסידות יתרה או לפריצות, הוא מבאר בדברים אחדים לאמר: „חסיד שוטה, ורשע ערום ומכות פרושים הרי הם מבלי עולם" 7). בכל התכונות האלה דמה למורו רבן יוחנן בן זכאי, ומדת טובו וענותנותו נראתה בכל הדרה, בהִשָׁמעו לפקודת רבן גמליאל לבא אליו במקלו ותרמילו ומעותיו בידו ביום הכפורים שחל להיות בחשבונו, כאשר ספרנו למעלה. ועוד יותר, כאשר היה הוא – הנעלב – הראשון להשיב לב החכמים אל הנשיא ולהושיבהו שנית על כנו. בדבר הזה לבדו עשה רב טוב לבית ישראל, כי באשר רבים היו בין בני העם הנוטים אחרי רבי יהושע, כי היה בעל מלאכה יושב בקרב אחיו וקרוב להם בארחות חייו, ומצד אחר רבו

1) ירושלמי ברכות סוף פ"ד ותענית פ"ד ה"א, ובבבלי (ברכות כט) נאמר כי היה פחמי ובמאורעות הזמן וארחות חיי התנאים דברי הירושלמי עיקר.

2) תענית ז', נדרים נ'. 3) הוריות י'. 4) שם. נדה ס"א. חגיגה י"ד: 5) ירושלמי ברכות פ"ב ה"ט. 6) גיטין פ"ג. בסוגית ת"ר לאחר פטירתו של ר"א וכו' נכנסו ארבעה זקנים להשיב על דבריו — דברי ר"א המת וכו' וכו' עיי"ש. אמר להם ר"י: אין משיבין את הארי לאחר מותו.
7) סוטה כ׳

אלה אשר נתנו ידם להנשיא מבית הלל וחטר מגזע ישי, ועל כן בהאָרֵך המריבה הזאת, נשקפה רעה רבה, לבל יתפרד העם לכתות שונות ולא יֵעָשה אגודות אגודות.

ומדתו, ללכת בשביל הזהב, הננו רואים לא לבד בדרכי החיים והמוסר, כי אם גם בשטת למודו. הוא לא מצא קורת רוח בכל הפרוזה על המדה ונטיה לקצה אחרון, ולא מצא נחת בבנין תלי תלים של הלכות על דיוקים. דרך החיים היה דרכו בהלכה והוראה, ותורתו היתה תורת חיים ואהבת הבריית. „כשחרב בית המקדש רבו פרושים בישראל, שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין", נטפל להם רבי יהושע ויאמר: „בנַי! מפני מה אינכם אוכלים בשר ואינכם שותים יין?" וכאשר השיבו לו: „איך נאכל בשר שמקריבים ממנו על המזבח ועתה בטל וכו'". אמר הוא להם: „אם כן לחם לא נאכל, מפני שבטלו מנחות, ומים לא נשתה מפני שבטל נסוך המים, אך אין גוזרין גזרה על הצבור אלא אם כן הצבור יכול לעמוד בה" 1). בדברו על גזרת שמונה עשר דבר להבדיל בין ישראל לעמים יאמר: „בו ביום מחקו סאה, משל לחבית מלאה שמן ואתה נותן לתוכה מים, המים מפזרים את השמן" (עיין למעלה צד 92 ובהערה), לאמר: כל המוסיף גורע והעמסת חומרות יתרות על בני העם מושכת אחריה עֲבַרְיָנוּת ופריקת עול גם ביסודות ועקרים. גם לא היתה דעתו נוחה מחדושי דינים בדיוקים דקים מן הכתוב והוצאת דבר מדבר אחר, שגם הוא לא נתפרש בהכתוב וכאשר תאמר המשנה: „הלכות שבת, חגיגות ומעילות הם הררים התלוים בשערה, מקרא מועט והלכות מרובות", יוסף רבי יהושע על הדברים האלה ויאמר: הדבר דומה לְצָבַת עשויה בצבת והצבת הראשונה מאין תִּמָּצֵא? 2). גם דרש שיעסוק כל אדם בישובו של עולם, ויאמר: „שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתים בערבית ועוסק במלאכתו כל היום מעלים עליו כאלו קיים כל התורה כלה" 3). ועל פי דרכו, לצרף את דברי התורה בכור ההגיון ובינת אדם ישרה, לא מצאה חן בעיניו ההחלטה שנעשה על פי „בת־קול" שיצאה ואמרה הלכה כבית הלל ויגזור: „אין משגיחין בב"ת קול", כי דברו היה, אשר השמים שמים לה' והתורה נתנה לבני האדם על האדמה ועל פי הכרעתם ושקול דעתם. והאיש אשר בו נקבצו באו כל המדות המעטרות את בעליהן זר כבוד, ענות חן ותפארת איש אהוב לשמים ונחמד לבריות, הנה כמו קרוא היה להיות מלאך השלום בעתות צרה ומצוקה סבית ומחוץ, וכאשר היה עושה שלום בסוד חכמי ישראל, כן בהתעתד צרה על צרה ושבר על שבר לבא על בני שארית יהודה בימי טורינוס קיסר, היה רבי יהושע התנא האחד הקרוב למלכות ודבריו היו נשמעים במערכות שלטוני רומא אשר בארץ יהודה. מבלי היות עבד מחליק לשון להרומאים ידע להחזיק

1) בבא בתרא ס: ותוספתא סוטה פט"ו. 2) עקרי הדברים הם במשנה חגיגה ודברי ר"י המה במקום הזה בתוספתא לאמר: מכאן היה ר"י אומר: צבתא בצבתא מתעבדא וצבתא קיימתא מאי הות? הם דברים מכונים להשיג על התלות דין בדין. סוף הדברים שם אין מקומם פה כי אם באבות ובטעות נשתרבבו במקום הזה. 3) מכלתא בשלח פרשה ב'.

את השלום עמהם, וכאשר קרה כי החל העם ביהודה להתרגש ולהתקצף, ידע הוא לְהָשֵׁךְ כעסם ולהשביח שאון רוחם 1). ובהיותו מתהלך את חכמי אומות העולם למד לדעת הטובים והמעולים שברומאים ולכבדם, ועל כן בשמעו דברי חברו רבי אליעזר הגוזר ואומר במדת דינו הקשה: כל גוים אין להם חלק לעולם הבא, יחלוק עליו רבי יהושע ואמר: צדיקי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא 2). יש לשער, כי בסוף ימיו היתה יד המעשים על רבי יהושע להוציאהו מאהלה של תורה לעמוד בראש האומה במקום הנשיא רבן גמליאל המת, אז היה רב פעלים בהגיע עת הרדיפות. ויתר דבריו ועמדו לפני אדריינוס קיסר ויתר שלטוני רומא ומותו, קשורים ואחוזים בהמאורעות על אדמת יהודה בדורם של שני קיסרי רומא: טורינוס ואדריינוס ויסופרו בהגיענו אל פרשת דברי הימים ההם.

מאדירי התורה, העומדים ראשונה בשורות החכמים אשר בכרם ביבנה, המְצֻין שבהם, בתקפו וגבורתו במלחמתה של תורה, בכשרונו הנפלא ובסדר למודו החדש, אשר בו היה למאיר נתיבות תורה שבעל פה וסולל מסלה חדשה לא דרכו בה התנאים שלפניו, הוא רבי עקיבא בן יוסף. התנא הזה הוא מאנשי המופת בההיסתוריה, אשר בטפחות ימיהם נקראו מן ההשגחה להשפיע מטובם על בני דורות יבאו ורוחם שפוכה על כל ההולכים בנתיבותיהם והיוצאים בעקבותיהם עד לדור אחרון. ככל אנשי המופת יחידי דורות עולמים, ענן ההגדה והשמועה פרוש למסך על דברי ימיו הראשונים, דרך גדולו בתורה והתפתחות כחות בינתו ומפעליו מקדמות ימי עלומיו; ובכל אלה, מבין מפלשי ענני ההגדות, יִגָּלו לנו דבר חפץ המפיצים אור בהיר על תולדות האיש הנפלא הזה. השמועה תאמר, כי היה „בן־גרים", „ומבני בניו של סיסרא", ושמועה אחרת תְּסַפֵּר, כי בימי עלומיו הי"ה נבער מדעת וגם מצבו בחברה היה שפל מאד, כי היה משרת בבית העשיר בעשירי ירושלים כלבא שבוע, ובת אדונו רחל היפה למדה אותו דעת ותאהבהו בלבה ותבטיחהו להיות לו לאשה, אם ־ ילך ללמוד תורה, אז קצף עליה אביה רב קצף ויוציאה מביתו; אך רחל שמרה את בריתה וחסד נעוריה לאוהבה, ובכל עת שבתו בבתי מדרשם של חכמי הדור, תמכה בידו, והמכור גם מקלעות שערותיה היפות להספיק לו די מחסורו בימי שקידתו על תלמודו 3). כי היה נבער מכל דעת בימי נעוריו, יעיד הוא על עצמו לאמר: „כשהייתי עם הארץ הייתי אומר: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור" 4). אך כל המכשולים האלה לא שמו מעצור לנפשו השוקקה לדעת התורה, בעז רוחו התגבר על כל המעצורים ומחשבת רעיתו אהובתו הנאמנה, לראותו בתפארת אדם גדול בישראל, קמה ונהיתה, ורבי עקיבא בן יוסף עלה במעלות התורה עד מרום קצה ויהי הנערץ בסוד אדירי התורה אשר בכרם ביבנה.

ובכל אלה לא על נקלה ולא בזמן מועט התעוררה רוח רבי עקיבא

1) על כל אלה עיין: ב"ר ס"ד, חולין נ"ט: ושם ס'; בכורות ח', ב"ר פ"י, ויקרא רבה פי"א ונדה ס"ט. 2) סנהדרין תוספתא פי"ג וכאיזו שנוי בבבלי שם ק"ה ועיין להלן בסוף פרק שביעי. 3) כתובות ס"ג. ירושלמי שבת פ' במה אשה וסוף סוטה. 4) פסחים מ"ט.

והָראה בכל תקפה וגבורתה כאשר תספר ההגדה: שנים רבות (שלש עשרה) ישב לרגלי רבי אליעזר הגדול, והוא לֹא שת לבו אליו ולא כבדהו גם להציע לפניו דבר הלכה, עד כי קרה הפעם, אשר התלמיד הזה הקיפהו בחבילות תשובות ורבי אליעזר לא מצא מענה, אז קרא אליו רבי יהושע בהתול־מר ויאמר: „הלא זה העם אשר מאסת בו צא והלחם עמו!"1). גם ממבטאים אחרים אשר לפעמים התמלטו מפי רבי אליעזר, נראה כי לא היתה דעתו נוחה מהכוכב החדש אשר דרך על שמי היהדות לחדש דברים ולא על פי רוחו. רבי אליעזר היה המחזיק בהמקיבל, שומר תורת רבותיו מבלי כל חדוש, בחינה ובקרת, והנה בא התלמיד הזה וכבש דרך חדשה והוסיף תלי תלין של הלכות באופני מדרש והוכחה אשר לא שערום הראשונים. וראשית דרכו בלמוד התורה קבל רבי עקיבא מנחום איש גמזו, אשר שמש אותו שנים רבות 2). ורבי עקיבא שכלל את השיטה ויכללה, ובבית מדרשו הגיעה לתכלית השלמות, ותתן פנים חדשות לכל דברי ימי האומה ודרכי היהדות עד היום הזה. ושטת למודו בנויה על יסודות ומדות, אשר תולדותיהם ומסבותיהם, מהפתחים מאליהם, הלךְ והתפתח, הלךְ והתרחב עדי היותם לשטה שלמה ומשוכללת; ובכלל הננו רואים ברבי עקיבא, התנא היחידי, היוצר מחמר ההלכה בנין ערוך ומשוכלל ממסד עד הטפחות, שטה שלמה וערוכה בבִנָה עמוקה ותכלית מושכלת. יסוד השטה הזאת הוא: הכֵן התורה שבעל פה לא יתכן היות חמר מְקֻשֶה, אסף־דינים בלי כל רוח חיים ובלי סגֻלת־ההתפתחות; כי אם תורת־חיים ומעין־מתגבר מרַוֶה ומשקה את הרוח הלאומי, מפרֵהו ומגדלהו מחדשהו ומחיהו; היא הדעה המתנגדת בנגוד גמור אל דעת רבי אליעזר, אך גם מדברי רבי יהושע האומר „אחרי רבים להטות" נטה רבי עקיבא, כי יסוד שיטתו הוא: לא הקבלה וההסכמה הוא עצם ההלכה, כי אם ההוכחה מן הכתוב, ואותיות התורה שבכתב הן עדות לישראל על אמתות התורה שבעל פה. ליסוד מוסר בתורת רבי עקיבא היא ההנחה הזאת לאמר: דברי התורה בחלק ההלכות והדינים, שונים ונעלים הם מכל ספרי קדם הכתובים בידי אדם. בחפץ בני האדם להביע הגות לבם המה משתמשים מלבד המלות והשרשים הנחוצים גם בדרכי הדבור ונאומי ההגיון, בכפל הלשון לחזק הכונה, בדרכי ההשאלה, בתמונות ודמיונות, גם במיטב הגיון וחלקת לשון, להנעים הדברים לאזן שומעיהם ולהכניסם אל לבם. לא כן חלק התורה הנהונה למשה מסיני, מכתבה מכתב אלהים, והיא תורת ה' תמימה, כלילת השלמות, בלי חסרון ויתרון, כלה עצם ותוך, באין קליפה ולבוש ובאין תמונה ותכנית, אין בה ציור וכפל־לשון (Pleonasmen) ואין בה כל מקום לשפת יתר לתפארת הלשון; ובכן כל נאום מנאומי הלשון, כל דרכי הדבור, מלות היחס והקשור, כל אות ואות וכל תגים שבתורה, אותות החיים הנה, מורים דעה בדרכי איש היהודי וארחות חייו הלאומים והדתיים; ויהי רבי עקיבא דן את התורה ברבוי ומעוט, וכל הוכחותיו מן הכתובים על פי המדות האלה היו להנחות ומקום מוצא להלכות חדשות ותהי התורה שבעל פה למעין המתגבר ונהר שאינו

1) ירושלמי פסחים פ"ו ה"ג. 2) שבועות כ"ו. חגיגה י"ב.

פוסק [1] • ובדרכו זה בדרשת התורה הלך עד קצה האחרון וימציא מקום לתלות הלכות גדולות או דעות נכבדות בתורת המדות, גם בהמלות אשר בהעדרן יהיה הענין נעדר ההבנה כהמלה „שאת" ביחס הפעול (Accusativus), ולא נסוג אחור מהוציא הלכה ממלה כזאת, אף שבהשקפה ראשונה היתה הדרשה יכולה לתת פתחון פה למינים, שפקרו באמונת היחוד • והלמידו [2] נחמיה העמסוני (מהעיר עמאוס או חמתן) שהיה הולך בדרכי רבו והיה דורש כל „אֶתִים" שבתורה, וכיון שהגיע אל המקרא: „אֶת יְיָ אלהיך תירא" ויחדל מדרוש, כי ירא לרבות עוד איזה דבר בעולם שמוראו יהיה על האדם כמורא שמים. ובימים ההם, למראה האמונה החדשה, היו חכמי ישראל זהירים ביותר מפרוש הכתובים באופן הנותן יד גם לפקפוק קל באמונת היחוד, אז בא רבי עקיבא והורה לאמר: את יי" אותו ואת תורתו" [3]. אמנם כן ההוכחה מן הכתוב היה לרבי „עקיבא" הנס להתנוסס, למען תת עז ועצמה לתורה שבעל פה ביסוד התורה שבכתב, אבל בעיקר הדברים היתה הסברא השכלית ודרכי תקון העולם

---

1) באמת נבין שטת ר"ע רק בהשותה אל שיטת רבי ישמעאל חברו. וההשואה או ההקבלה הזאת נמצאה בתלמוד בבלי (וגם בתוספתא) שבועות כו. א"ר יוחנן רבי ישמעאל ששמש את רבי נחוניה בן הקנה שהיה דורש כל התורה בכלל ופרט וכו' ורבי עקיבא ששמש את נחום איש גם זו שהיה דורש את התורה בריבה ומעט וכו' ותוספת הגמרא לבאר ההבדל בין שני דרכי הלמוד אלה כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, (ובכן מעטים הם המעשים הכלולים ומובנים על ידו וריבה ומעט וריבה ריבה הכל ומעט רק איזה דברים שאין בהם כל צד השתוות עם הדבר המפורש בכתוב. אמנם יותר מהגמרא הנ"ל. הננו מוצאים ההבדל בין דרכי הלמוד של ר"ע ובין ר"י מפורשים בדברי הירושלמי נדרים (פ"א ה"א) לאמר: נדר להזיר מכאן שכנויי נזירות כנזירות עד כדון רבי עקיבא דאמר לשונות רבויין הן (כלומר שבכל דרבי המבטא נכלל איזה למוד), ברם רבי ישמעאל אמר לשונות כפולין הן והתורה דברה כדרכה (ע"פ הכלל: דברה תורה כלשון בני אדם) הלך הלכת, נכסף נכספתה גנב גנבתי וכו' ומשני המקומות האלה יוצאים מבוארים שני הדרכים האלה. לדעת רבי עקיבא. כל מקום שנמצא בתורה המקור בצרוף אל דרך ההחלטה, לחזק הענין, הנה כלולה בתוכו הוראה ידועה, ולדעת ר"י, אינם אלא דרכי הלשון; ההבדל היסודי הזה מבצבץ ועולה עוד יותר בדרכי ההוראה אשר לדברי שני התנאים במלות היחס והחבור: „את", „אך" „וגם", ורבי ישמעאל שלא נחה דעתו בשמוש המלות שהן עקרי הדבור המסודר לצרך דרשות יאמר בדברים שיש בה עקיצות מרה אל ר"ע לאמר: „בשביל ששמשת את נחום איש גמזו כ"ב שנה שהיה אומר: אכין ורקין מעוטין, אתין וגמין רבוין. הדין „את" דכתיב (בהמקרא בראשית ברא אלהים את השמים וכו') הכא מאי הוא? ואחרי השב ר"ע אותו דברים על פי דרכי הדרוש, יוסיף ר"ע לתת דופי בדברי ר"י חברו המקיל ראשו בדרכי הדרשה ויאמר: „כי לא דבר רק הוא מכם, ואם רק — הוא מכם, לפי שאינכם יודעים לדרוש" (בראשית רבה פ"א פסוק א'). בכלל לא היה רבי ישמעאל דורש את יחס הפעול את, ונאמר בספרו (במדבר פרשה ו' פסוק י"ג) זה אחת משלשה אכים שהיה רבי ישמעאל דורש בדרך יוצא מן הכלל מפני שמשמעות הענין תורה על הדרשה כן היה רבי עקיבא דורש ומוציא הלכה מכל מקום שנאמרה המלה „לאמר" (בספרי במדבר פ' ה' פסוק ו') כל מקום שנאמר לאמר צריך לדרוש" עוד נדע כי לדברי ר"ע למדים למד מן הלמד ורבי ישמעאל לית ליה למד מן הלמד (ירושלמי קידושין פ"א ה"ב) הדברים האלה הם רק להאיר עין לסמן ארחות למודי התנאים במצריהם ויתר הדברים עוד יבארו בהגיעני לדברי ימי רבי ישראל ודרכי המדות, וכל הדברים שבין ר"י ור"ע ואותות שטותיהם מבוארים ברוב טעם בהנאטע 8 לחלק ב' בספרו של הרב המחבר ואנכי פה הבאתי גם איזה דוגמות שלא הזכירם הרב בהערתו הנ"ל. שפ"ר.

2) אף כי מהבבלי (ב"ק מ"א: קדושין נ"ז:) ובשארי מקומות נראה שהיה נחמיה מוקדם בזמן לר"ע, כי ר"ע „בא ולמד". אך הרב המחבר נשען על דברי הירושלמי (ברכות פ"ט וסוטה פ"ז ה"ז) ששם נאמר: נחמיה העמסוני שמש את רבי עקיבא כ"ב שנה ולמדו אתין וגמין, ובכל הדברים והמעשים שנעשו ביהודה יש לסמוך ביותר על דברי הירושלמי, והוא כלל גדול בדברי ימי התנאים. שפ"ר.

3) כן הוא בירושלמי ברכות פ"ט ה"ז וסוטה פ"ה ה"ז, בחלוף הגירסא מהבבלי בקידושין ובב"ק ויתר מקומות ששם נאמר: לרבות תלמידי חכמים, וגם בדבר הזה נראה שגירסת הירושלמי היא מתקבלת על הלב יותר מגירסת הבבלי.

וטבע החיים ראש פנת ההלכה ולהן בקש ומצא סמוכים מן התורה. כה סָלל רבי עקיבא מסלה חדשה ויפתח לרוָחה את השערים המצוינים בהלכה, ובימיו חדלה הקבלה להיות דומה להררים התלוים בשערה ותהי נשענת על עמודים מוצקים. ראו בני דורו את גבור ההלכה זה וישמעו את דרכי למודו החדש וימצאו בו טעם זקנים, וישתאו וישתוממו ויתפלאו הפלא ופלא. ורבי טרפון החבר לרבי עקיבא וחולק עליו בכמה גופי הלכות חזר והודה לדבריו בשמעו דרכי דרשתו ויקרא מעמק לבו: „עקיבא! הפורש ממך כפורש מן החיים" 1) ויאמר: שלולא רבי עקיבא היתה התורה משתכחת מישראל 2). ובכל אלה נמצאו גם רבים אשר קראו תגר על דרכי הדרשה אשר חדש, ומנגדיו המה: חברו רבי טרפון הנזכר, אשר בכל הכבוד שבכבד את חכמתו לא נמנע מלחלוק עליו רבי ישמעאל ורבי אלעזר בן עזריה ועוד רבים, ודבריהם והלך רוחם נספר במרוצת הדברים.

וכאשר היה רבי עקיבא הכובש דרך חדשה בדרשת התורה, עוד הגדיל לעשות בעשותו אזנים לתורה, לאמר: ברא בה סֵדֶר והדרגה, ויביאה לכלל ידיעה ותכמה שיש בה ראשית ותכלית, דרכים נכוחים ושבילים ישרים, מבלי להִתָעות בהמונים דינים מבלי מצוא נתיבה ישרה. כבר אמרנו, כי עד העת ההיא נראה רק חמר ההלכה ולא צורתה. והתורה שבעל פה לא היתה ערוכה למערכות וסדורה לעניניה. ולדעת את כל ההלכות היה דרוש השמוש תלמידי חכמים ועל התלמוד היו להיות בעל זכרון גדול להיות סופג כל דברי החכמים ושומרם במוהו התלמיד. אך רבי עקיבא, אשר לראשונה קבל גם הוא את התורה מרבותיו בלי כל סדר וערך הדברים לעניניהם ויאמרו עליו: „אוצר בָלום" 3), הפיץ אור על נתיבות ההלכה ויסדרה למערכות „ויעשה את התורה טבעות טבעות" 4), ויערוך מערכת דיני השבת והמועדים לבדם, דיני האישות לכל פרטיהם לבדם, דינים התלוים בקרקע ועבודת האדמה לבדם, דינים שבין אדם לחברו – או דיני שלי ושלך לבדם, דיני מאכל ומשקה לבדם, וכללי המדות ודברים שבלב לבדם, ומן הכללים האלה יצא רבי עקיבא אל הפרטים שבסדרי הלכות אלה, וכה קמו ונהיו המסכתות, שהוראת המלה היא כמו המלה הרומית "Textus„. ובהענינים המקיפים הרבה הלכות הוציא במספר ומפקד את אבות ההלכה. וכך היה מונה: „ארבעה אבות נזיקין" „חמשה לא יתרומו" „שלשים ושש כריתות" וכמוהם רבים. ולסדרי הלכות אלה קרא רבי עקיבא השם „משנה" או „משנת דרבי עקיבא" להבדילה מספר המשנה הגדול שנסדר בזמן מאוחר מאד. ומשנת דרבי עקיבא היתה ידוע גם להסופרים אבות הכנסיה הנוצרית ונקראה בשם „Deuterosis Akibaes" · ונקראו המשניות האלה גם בשם משנת דרבי עקיבא או מכלתא בפי ההמון · והנה רבי עקיבא היה הסַדרן, אך לא כתב את המשנה ולא העלָה אותה על ספר, וגם את

1) ספרי פרשת בהעלותך. 2) ספרי פרשת עקב.

3) גיטין ס"ז: 4) אבות דרבי נתן פ"יח.

מלאכת הסדור לא השלים והניח מקום להתגדר אל תלמידיו והיוצאים בעקבותיו 1).

וסדר למודו של רבי עקיבא, כן בדקות סברותיו ובהשתמשו בכלי אומנתו – הדרשות לצרף וללבן את חמר ההלכה, וכן במראהו הנחמד ומלא אור וסדרים, לקח לב כל בני דורות, ולמרות ההתנגדות היתה שיטתו המושלת לבדה באהלי התורה בדורו ובדורות שאחריו. „ומשנה אחרונה" של רבי עקיבא לקחה מקום „משנה הראשונה" ובכמה פעמים הודו חכמי הדור שהלכות גדולות היו שנויות בטעות עד שבא רבי עקיבא והאיר עיני החכמים (עיין למטה בהערה). ושם המיסד או הנותן רוח חדשה בתורה שבעל פה יצא לתהלה ויהיה הנערץ בסוד החכמים ומרחוק ומקרוב נהרו אליו תלמידים רבים. הערפל הפרוש למסך על גזעו משפחתו וביתו בישראל עוד הוסיפו לו יראת הכבוד והוד חכמת אלהים בעיני בני עמו. השמועה תאמר, כי מספר תלמידיו היושבים לרגליו עלה לי"ב אלף, ושמועה אחרת תגדיל מספרם לעשרים וארבעה אלף. ואך זה ברור, כי רב מאד היה מספר תלמידיו. ובית מדרשו היה בבני ברק; אשר בקרן דרומית מזרחית מיפו2), ולדעת אחרים בקרבת עיר הפלשתים אשדות (Akotus), אך בכל אלה לא נמנע מבא כפעם בפעם לכרם ביבנה וכמעט שלא קרה הדבר, שתקבע הלכה גדולה מבלעדו, ואם קרה הדבר שאחר רבי עקיבא לבא וישב מחוץ לבית המדרש, אמרו: „תורה מבחוץ", ולא

1) והדברים הנאמרים על ר"ע בתור סדרן הם: בתוספתא זבים (פ"ג מ"א:) ואת עצומים יחלק שלל עם ר"ע שהתקין מדרש הלכות ואגדות כשהיה רבי עקיבא מסדר הלכות לתלמידים אמר: כל מי ששמע טעם על חברו יבא ויאמר: ועפ"י הנירסא הנכונה של הר"ש משאנץ: כל מי ששמע טעם מחברו, ובירושלמי שקלים פ"ח ה"א: ואת עצומים יחלק שלל זה ר"ע שהתקין וכו', וי"א אלו אנשי כה"ג תקנום ומה עשה הוא? תקן כללים ופרטים, ומפרש להלן: סופרים: שעשו את התורה ספורות ספורות, ארבעה אבות נזיקין, מ"ט מלאכות בשבת וכו' עיי"ש ובבבלי גטין (פז׳) אומר רבי שמעון בן יוחאי לתלמידיו: „בני! שנו מדותי, שמדותי תרומות מתרומות ממדותיו של רבי עקיבא". והדבר שמשנתו של רבי עקיבא דחתה מפניה את המשניות הראשונות שהיו שגורות בפי חכמי הדורות הקודמים יוצא ברור מדברי רבי יוסי (סנהדרין כ"ז.) זו משנת ר"ע אבל משנה ראשונה וכו', ובתוספתא ערכין פ"ה נמצא ג"כ: זו משנה ראשונה אומרת, ורבי עקיבא אומר וכו' ועיין נזיר ל"ד, נדרים כ"ד; וס"ד: ראש השנה י"ז. תוספתא: פסחים פ"א, מועד קטן פ"ב וספרא בהר פרשה ה'. ולמען תת ציור שלם מדמות דיוקנו של אבי התורה והאומה ר"ע, אעיר פה על איזה שרטוטי־פנים של ר"ע, אשר לא נגע בהם הרב המחבר והניח מקום להתגדר: הרב ראהו"ו בספרו דו"ד. מעיר בצדק על ההבדל בין ארח למודו של ר"ע בדרכי הסברא השכלית, ששם נראהו בתמונת חכם הוגה דעות והלכותיו כלן מיוסדות על היסוד ההגיוני והדוגמאות לזה עיי"ש ח"ב צד 109 — 110 ובהערה. — ומהשקפותיו הכלליות נכבדו מאד דבריו על שתי השאלות אשר נתחבטו בהם כל הוגי דעות וכל אבות הפלוסופיה המסורית והמדינית. א) השאלה על דבר הידיעה והבחירה החפשית, שמימות אריסטו עד הרמב"ם וממנו עד זמנם של חכמי התיאוליגיה בדורנו לא מצאה לה פתרונים, והתנא ר"ע מבאר את דעתו בהפתגמים האלה. „הכל צפוי" על ידי ההשגחה הפרטית, אך להבדיל בין הדעה הזאת והפאטיליזם בן ארץ הקדם, האומר כי כל המעשים בתבל ארצה נעשים על פי גזרה קדומה יוסיף לאמר: „והרשות נתונה", וחפש הבחירה הוא העיקר הגדול בתורת המדות, והכל לפי „רוב המעשה" על פי מדת החריצות של בני האדם ולא כדעת בני הקדם שהכל ע"פ גזרה קדומה ושוא כל חריצות ידים ותעצומות השכל וגם נגד בעלי כה"ח האומרים שהאמונה היא העיקר והמעשה טפל אליה. ב) השקפתו על תקון־העולם, בדבר האחוה הכללית לכל באי־עולם בלי הבדל לאום וגזע (Kosmopolitismus) והאהבה־הלאומית (Nationalismus) יודיע לנו רבי עקיבא במשנתו באבות פ"ג לאמר: „חביב אדם שנברא בצלם אלהים" אך לא יאמר איש ישראל מכיון שהנני אוהב אדם מדוע זה אקדיש הוני ואוני, חזון לבי ותעצומות פעולתי רק לעמי לבד, ישוב ויאמר „חביבים ישראל שנקראו בנים למקום", ועוד נשוב לדבר בזה בארוכה. שפ"ר.

2) ר' יהוסף שווארץ בתבואות הארץ.

קבעו ההלכה עד שנכנס רבי עקיבא 1). אך בכל הכבוד שנחל רבי עקיבא מבני דורו ובכל התהלות שהללוהו: הזקן שבחבורה רבי דוסא בן הרכינס אמר: אתה הוא עקיבא ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו 2) עד כי במוהו אמרו, כי „בטלו זרועות התורה ונסתמו מעינות החכמה"; הנה בכל אלה לא רמו עיניו ולא גבה לבו, ומעולם לא נטל שררה לעצמו. הוא ישב לפני רבן גמליאל ורבי יהושע כתלמיד היושב לרגלי רבותיו, ומענות רוחו ודעתו הנקיה ויקרת נפשו העדינה, היה הוא הנבחר בעדת החכמים. בכל עת, כאשר היה להם איזה דבר הדורש נקיות הדעת ובינה יתרה להתהלך עם בני האדם 4). ומדרכו להיות צנוע ובורח מן הכבוד, לא עלה לגדולה כל ימי חיי רבן גמליאל ואחריו רבי יהושע בן חנניה הממלא מקומו, ורק אחרי מות שניהם היה רבי עקיבא הראש והראשון בעמו, והוא היה המכין את לב הנלבבים שבאומה לנסות עוד הפעם דבר מלחמה אל רומא, למען השיב ליהודה את החסן הלאומי, אשר אבד לו זה כחמשים שנה ויהי התנא הזה רוח החיה באופני התנועה הכבירה אשר התחוללה ביהודה ומרעם גבורתה רעשה רומא ותרגז תחתיה, כאשר נספר בפרקים הבאים.

לעֻמת היד החזקה שהראה לנו רבי עקיבא בדרכו החדש בדרישת התורה המסורה, בבקשו ומצאו הסמוכים ורמזים קרובים או רחוקים, הננו רואים אם חברו ואוהבו, רבי ישמעאל בן אלישע מתנגד לו בכל דרכי תורתו. רבי ישמעאל הוא הפשטן המיַשר לכת בבאורי המקראות על פי הבינה הישרה, ויודע לכַון את הכתובים להוכיח מהן הלכות מבלי להוציאם ממשמעותם ודרכי לשונם הפשוטה. רבי ישמעאל, כחברו רבי עקיבא נחשב לצעירי התנאים הראשונים, והוא היה בנו של אחד הכהנים הגדולים — אלישע — הוא הכהן הגדול, אשר יוסף בן מתתיהו יקראהו בשם „פאבי", ובלכתו לרומא לערער על מעשה אגרפוס השני ומעשהו בבית המקדש (עיין למעלה צד 73) נשאר אחרי כן בחצר רומא בתור ערבון, ואולי מהיות רבי ישמעאל עוד קטן בימי החרבן ומֵהמָצאו אז ברומא יצאה השמועה המספרת, כי רבי יהושע בן חנניה הכיר אותו במקרה בין שבויי ירושלים ויפדהו במחיר רב (עיין גטין נח׳). — בכל אופן טועים הם האומרים, אשר רבי ישמעאל בעצמו היה כהן גדול ונהרג ביחד עם רבן שמעון בן גמליאל הנשיא. מקום מושבו היה כפר עזיז בארץ אדום אשר בדרום יהודה 5). משלח ידו היה מטעי כרמים ויהי עשיר ומהונו פזר נתן לעניי עמו, ויהי נאה דורש בשבח מצות הצדקה 6) ונאה מקיים, בעסקו כל ימי חייו בהכנסת כלה ועשיית שלום בין איש לאשתו, ובמותו קראו עליו: „בנות ישראל על ישמעאל בכינה" 7), וכרבי עקיבא חברו נקרא גם הוא „אב העולם" 8).

1) מדרש חזית א׳ על הפסוק לריח שמניך. 2) יבמות ט"ז. 3) סוטה מ"ט: 4) לדוגמא ב"מ נ"ט: ברכות כ"ח. ועוד במקומות רבים. שפ"ר.

5) כלאים פ"ו מ"ז וכתובות ס"ד: 6) גטין ז׳. 7) נדרים פ"ו: 8) ירושלמי ר"ה פ"א ה"ב.

בדרכו במדרש הלכה נטה מדרך רבי עקיבא ויאמר: הקבלה ודרכי התורה המסורה מחויבים להיות מתאימים לדרכי התורה הכתובה, הכונה ההגיונית ופשוטו של מקרא. ולא לבד כי לא לבו הלך, לדרוש על „כל קוץ וקוץ תלי תלין של הלכות", כי אם גם לא מצא נחת בכלל, בנתוחי הכתובים למלותיהם ואותיותיהם, כאשר דנו הוא ורבי עקיבא חברו על דין אחד מדיני נפשות, ויאמר לו חברו: „בת ובת אני דורש, אמר לו רבי ישמעאל: וכי בשביל שאתה דורש בת ובת נוציא לזו בשרפה?"1). ולנגד רבי עקיבא שדרש כל „אתים" שבתורה, דרש הוא רק שלש, וגם כן בדרך קרוב לפשוטו של מקרא, ובגלל זה לא הוציא הלכות מכפלי־לשון, כי דברו היה „דברה תורה כלשון בני אדם"3); ועל כן לא חפץ גם להוציא הלכה אחת מהלכה אחרת, שאיננה מפורשת בתורה, כי אם נלמדת באחת מן המדות או כללי ההוכחה 4). כן היה הוא החולק על רבי עקיבא בדבר דרישת התורה בריבה ומעט ויבחר רק בדרכי המדות של הלל הזקן, אשר יסודתן היא ההוכחה ההגיונית וסברת השכל (הקל והחמר) 5). אך גם אותם חפץ להוכיח בראיות ברורות מן הכתוב ויבקש מקור בתורה למדת „הקל והחמר" 6) וגם להלכות שהוכחתם ברורה מן הכתובים, והסברא ההגיונית חפץ רבי ישמעאל לתת גבול לכח פעולתן ויגזור ויאמר: „אין עונשין מן הדין" 7). כל הדברים האלה מדברים בשפה ברורה, כי היה רבי ישמעאל זך־הרעיון וגדל־דעה, אשר ידע את הדבר הגדול והקדוש אשר נטל עליו, בתור מפרש ומבאר את התורה שבעל פה ומתאימה עם התורה שבכתב. ובית מדרש מיוחד היה לו, אשר שם השמיע רובי תורותיו לתלמידים מקשיבים לדבריו ונודעו ההלכות האלה בשם „תנא דבי רבי ישמעאל". כבר הזכרנו, כי העמיד את המדות או כללי ההוכחה על שלש עשרה — בחלקו את מדת הפרט והכלל לאיזה מדות מיוחדות. ומדותיו של רבי ישמעאל נתקבלו ליסוד תורה שבעל פה, מבלי לבטל בזה את דרכי ההוכחה של רבי עקיבא: ושתי השטות היו נר לנתיבות התנאים בדורות המאוחרים. מלבד זה לא נודעו לנו מתולדות רבי ישמעאל, רק כי היה „מהולכי אושא" לאמר ממספר החכמים, אשר בשביל המבוכות המדיניות שפרצו בימים ההם נאנסו לצאת מיבנה ולקבוע ישיבתם באושא 8), וכאשר היתה אהבתו ללאומו וארץ מולדתו עזה כמות, כן נגזר מארץ חיים באהבתו זאת, ובימי

---

1) סנהדרין נ"א. 2) ספרי נשא פ"ו, ב"מ צ"ב: ופב"מ. 3) ירושלמי קדושין פ"א ה"ב: 4) ר"ע אית ליה למדין למד מן הלמד ורבי ישמעאל לית ליה וכו' עיי"ש. 5) על דבר י"ג מדות דרבי ישמעאל שהן הרחבת ז' המדות של הלל הזקן עיין בדרכי המשנה לחר"ז פראנקל והערת הרב המחבר—הערה 8 ומקור הדברים הוא בפתיחתו בתורת כהנים, ותוספתא סנהדרין פ"ז ואדר"נ פל"ז ונכבד לענינגו היא הערת החכם ראהו"ו בספר דור דור ודורשיו (ח"ב 3. 105) ע"ד ה„מדה הי"ד של ר"י: כל פרשה שנאמרה ונשנית לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה, והוא אב למדת סתום במקומו ומפורש במקום אחר, אשר ממנה מוצא לדרשות נכבדות מאד, הנוסדות על עמקה של פשטות הכתובים ובאור מקומות סתומים בכתבי הקדש. שפ"ר.

6) בראשית רבה פצ"ב: הן כסף אשר מצאנו, אמר רבי ישמעאל זה אחד מעשרה קלים וחמורים הכתובים בתורה. 7) ויש להוסיף על הדברים האלה שבשלש פעמים שנאמר בתורה בדרך חיוב אמר הוא: רשות. לעולם בהם תעבודו, ר"ע אומר חובה, ר"י אומר רשות, וקנא את אשתו וכו' ע' סוטה ג'. 8) בבא בתרא כ"ח:

ספר

דברי ימי ישראל

(מיום היות ישראל לעם עד ימי הדור האחרון)

מאת ד״ר **צבי גרעטץ.**

פרופיסור במדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלא

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

חלק שני

חוברת ד

יוצא לאור ע״י המדפיס ישראל אלאפין

תרנ״ב

ווארשא

Дивре Іеме Израиль т. е. Исторія Еврейскаго народа

Д-ра Греца

перевелъ Ш. П. Рабиновичъ

Выпускъ Томъ—2 4

Варшава 1892

Дозволено Цензурою
Кіевъ 3 ноября 1892 года

Типографія И. Алапина, Налевки № 47.

רדיפות אדריינוס קיסר נדון גם הוא למיתה ויהי מהראשונים „בעשרה הרוגי מלכות", ואז קשר עליו רבי עקיבא, אוהבו ואיש ריבו במלחמתה של תורה, מספד מר וינבא גם לו אחרית רעה, כאשר באמת עברה כוס הרעה גם עליו ונגזר גם הוא מארץ החיים בידי מלאכי זעם אשר לנציבי רומא בארץ יהודה 1).

רבן גמליאל הסדרן, הנושא את דגל האחדות הלאומית, רבי אליעזר השומר את המקובל מרבותיו, רבי יהושע בעל שביל הזהב, רבי עקיבא „העושה את התורה טבעות טבעות (Systematiker) ורבי ישמעאל בעל הסברא ההגיונית, הם המה חמשת אבות ההלכה ואדירי התנאים בימים ההם מאורי אור תורה, המשלחים „קוי אורם להאיר גם לבני דורות הבאים את דרך התורה, והם היו הבריחים אשר הבריחו את המסרת והמקובל עם הכתוב והנאמר להיות אהל התורה אחד ומאחד את כל בני הלאם הישראלי בכל ארצות גלותו. ומסביב לחמשת גבורי־ההלכה אלה נאספו באו כל תנאי הזמן ותלמידיהם ויבחרו ללכת בדרך הכבושה על ידי אחד מן החמשה. ובאמת בכל דברי ימי עם ישראל אך מעטים הם דורות־דעה כדורו של רבן גמליאל ובית דינו. כמו כוננה ההשגחה לשלוח לפני עם ישראל גבורים עומדים בפרץ, אישים רבי הפעלים ואדירי־אמונה לפני בא ימי התקופה רבת האסונות וכבירת הנסיונות! מרחוק כבר נראו אותות הסער המתחולל והרדיפות הנוראות המתרגשות לבא; עוד הפעם נטל על כנסת ישראל להכון ולעמוד על נפשה נגד מלחמת השמד וכליון, אשר קדשו עליה אויביה מבית ומשנאיה מחוץ, כמלחמה אשר נלחמו בה בימי אדירי אמונה החשמונאים הראשונים, המלחמה אשר אחריתה היתה נכונה להיות השמד וכליון חרוץ על הפלטה הנשארת למחות שם וזכר היהדות מן הארץ; אך בחסד ההשגחה הנוהגת בחסדה את דברי ימי עם־עולם, לא היה הדור השני אחרי החרבן דור יתום כדורו של יהודה המכבי, וכבר הקדימו לבא על שדה המערכה גבורי האומה, לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח וחפץ כביר לשמור סגלת האומה וחמודותיה, גבורים הנכונים להקריב דמם וחלבם על מזבח האומה והתורה; וכאשר שחה לעפר הלאמית המדינית ואבד ניר וממלכה מיעקב, כן התגדלה והתנשאה הלאמית הרוחנית ותתחזק ותתעודד בכח אמונה צרופה „קיום התורה מורשת אבותם ושכלול בנינה" כתבו אנשי המופת" אלה על דגלם, אשר היה לדגל מחנה ישראל כלו, וכו – בהדגל הזה עשו חיל וגברו על חרב רומא אשר שכלה מחוץ ובגד אחים נפשעים מבית, ובצדק נקראו אחרי כן בשם „בעלי תרסין" כי החזיקו מגן ותרים בידיהם להגן על עמם בפני הפורעניות, והכרם ביבנה, מקום מערכת מלחמתה של תורה, היה למקום מועצות שרי הצבא וראשי־המטות (גענעראלשטאב). ובעלי תרסין" אלה היו: חברי הסנהדרין – הזקנים, ועל ידיהם שלש שורות של תלמידי חכמים הראוים לסמיכה ומהם היו סומכים

1) ע"ד הספדו של ר"ע על רבי ישמעאל והנבואה שנזרקה מפיו לרמז על מיתתו עיין מכלתא משפטים פי"ח, שמחות פ"ח, עבודה זרה י"א, חולין קכ"ג, וברכות נ"ז:

ומוספים על הסנהדרין בְּהֵעָדֵר אחד מן החברים ואחריהם היו יושבים בשורה „התלמידים הדנים לפני רבותיהם בקרקע" להקשיב לקח ו„להוסיף דעת בתורה.

ואל יתר החכמים המצוינים שבדור ההוא יֵחָשבו: רבי טרפון מלוד, רע אהוב לרבי עקיבא, עשיר ונדיב לב, אך גם נוח לכעוס וקפדן, הוא היה מתנגד קנאי אל היהודים הנצרנים הראשונים וירבה להתוכח עמהם ולכן נזכר שמו בפי אבות הכנסיה הנוצרית כאחד מראשי המתוכחים עם בני הכנסיה הראשונה 1); רבי אליעזר המודעי, הנודע לבעל אגדה; רבי יוסי הגלילי, אשר מלבד גדלו בתורה היה מְצֻיָּן במדת אהבת הבריות, איש מלא רחמים ומרבה לסלוח גם לאלה אשר גמלוהו רָעָה. כאשר יסופר מרחמיו וחסדיו על אשתו הנרגנית ונצורת הלב, אשר לא יכול נשוא ריבות פיה ויכתוב לה ספר כריתות ותצא ממנו, ותהי לאיש דל ונקלה, ובהוָדע לרבי יוסי את מעמדה הרע אסף אותה ואת אישה השני אל ביתו ויכלכלם בכבוד 2); רבי ישבב הסופר; רבי חוצפית המתורגמן; רבי יהודה בן בבא או רבי יהודה החסיד, כי היה מְשְׁיָרֵי כת האיסיים המתבודדים ורבי חנניה בן תרדיון שתפש ישיבה בעיר סכני; כל אלה התנאים נגזרו מארץ החיים בחרב מלכות רומא. ומיתר גדולי הדור ההוא המה: רבי יוחנן בן גודגדא ורבי אלעזר בן חסמא, שניהם חכמים בחכמת השעורים ויחיו חיי עני ומחסור, עד כי המליץ עליהם רבי יהושע לפני רבן גמליאל וימנה אותם לפרנסים על הצבור 3); רבי יוחנן בן נורי מבית שערים אוהבו של רבן גמליאל בחייו ומכבדו לאחר מותו 4); רבי יוסי בן קסמא נוטה אחרי הרומאים ומספר בשבחם ודברו היה בכל עת לאמר: „אומה זו מן השמים המליכוה", וכשמת הלכו כל גדולי רומא אחרי מטתו 5); רבי אלעאי ורבי חלפתא, אלה השנים זכו לשם בשביל בניהם יותר מבשביל עצמם, בניהם רבי יהודה ורבי יוסי היו אבות ההלכה וגדולי התנאים בדור השלישי:

ומתלמידי החכמים היושבים בשלש השורות לפני הסנהדרין בכרם ביבנה, אשר לא זכו לשם „רבי" מפני שלא נסמכו, הנכבדים המה: שמואל הקטן, אשר בגלל „מדת הענוה, אשר בה הִצְטַיֵּן היה נקרא תלמידו של הלל הזקן, הוא תקן את ברכת המינים על פי רבן גמליאל, ולפני מותו כבר נראו אותות הרדיפות שהתרגשו לבא בימי הקיסרים טריינוס ואדריינוס ויאמר: „שמעון וישמעאל לחרבא וחברוהי לקטלא, שאר עמא ל„ביזא ועקן סגיאין עתידין למיתי על עלמא" ובלשון ארמית דבר ולא הבין העם עוד את דבריו, כי עד העת ההיא עוד

---

1) ובגלל הדבר הזה קרא סופר הכנסיה יוסטינוס מארטין בספר הוכוח שלו המתנגד אל הברית החדשה בשם (Tryphon) וע' שבת דף קט"ז. 2) ע' ספור המעשה הזה באריכות ירושלמי כתובות פ"ט ה"ג ובמדבר רבה פל"ד. 3) הוריות י': 4) ערובין מ"א: ר"ה כ"ה' 5) ע"ז י"ח.

היתה הלשון העברית כתמונתה בשפת המשנה שגורה בפי העם היושב ביהודה 1) וכשמת שמואל הקטן הספידו רבן גמליאל ואמר: אֵי חסיד, אֵי עניו! מתלמידיו של הלל" 2) והשני לו הוא שמעון בן נַנָּ"ס, שהיה נודע לבעל סברא ויך השכל בדיני ממונות ועליו אמר רבי ישמעאל: הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות וישמש את שמעון בן ננס; והשלישי הוא שמעון בן עזאי, שוקד על התורה ואוהב אותה, עד כי נפלאתה לו אהבתה מאהבת נשים, ובחפצו כי יהיה לבו פנוי לעסק התורה נמנע מקחת אשה, "ומשמת בן עזאי בטלו השקדנים" 3). הרביעי הוא שמעון בן זו"מא, שני אלה: בן עזאי ובן זומא "נכנסו לפרדס": לאמר, העמיקו חקר בתורת עצם האלהיות (Theosophie). והחקירה במופלא מהם לא עלתה להם יפה וכאשר עוד נבאר הדברים בהמשך הענין. ומן כל החכמים ותלמידי החכמים היה רק אחד, אשר נטה מדרך היהדות ויהי לאח נפשע ונבדל מקהל אמוני העם ושמו: אלישע בן אבויה, או בשם הדראון: "אחר", אחרי אשר מאוהב הלאֹם והתורה היה לאויב לשניהם ויהי למלשין ורודף" בני עמו ודתו. וגם מעל לגבולות יהודה נמצא "מקומות־התורה" בארצות העמים, וביותר רבתה דרישת התורה בהארץ אש"ר היתה עתידה להיות אֵם בישראל ולהקים בקרבה אבות־התלמוד – בבל וארצות הפרתים הנשענות על ידה. שם נמצאו שתי ערים שהיו למקומות התורה: העיר נציבין, אשר ימים רבים רבו עליה הרומאים והפרתים, והעיר נהרדעא, עיר הראשה לממלכה ישראלית קטנה, אך חפשה ועומדת ברשות עצמה; בנציבין קבע ישיבתו רבי יהודה בן בתירה 4) ואין ספק שהיה מבני בניהם של בני בתירה אשר שמשו בנשיאות בימי הורדוס הראשון 5), ובנהרדעא למד תורה בעת ההיא נחמיה מבית דלי 6), מהמקום הזה, כנראה, יצא דבר המלחמה הקשה נגד טרייַנוס (Trajanus) בהצותו את הפַּרְתים ויכניעם. גם באסיה הקטנה נמצאו ישיבות לתורה, אף כי שמות התנאים משם לא הגיעו אלינו. העיר קסריה (Caesarea) העיר הראשה למדינת קפוטקיא (Cappdocien) היתה ידועה למקום תורה באסיה הקטנה 7) וכשהלך רבי עקיבא לאסיה מצא שם תלמידי חכמים ונשא ונתן עמם בהלכה, גם באלכסנדריה של מצרים היו בתי מדרש להיהודים שם אחרי חרבן בית המקדש של חוניו, אך ביהודה לא נחשבו הישיבות שבחוצה לארץ, ולדברי החכמים שם לא היה עֹז ותעצומה בחיי הדת וכלם היו סרים למשמעת הסנהדרין הגדולה שביבנה.

---

1) אך בני גליל העליון וגליל התחתון כמעט היו כלם מדברים בלשון ארמית ובלשון הזאת היה הנשיא עורך להם את אגרותיו כמבואר בסנהדרין י"א: עיי"ש. שפ"ר.

2) סנהדרין י"א. 3) יבמות ס"ג וסוף סוטה, והנה בן עזאי השלישי פה במספר הוא באמת הגדול שבתלמידים שהרי נקרא "תלמיד חבר לרבי עקיבא (ב"ב קנ"ח:). אף כי כנראה היו מעטים הימים אשר עמד לפניו ובמר נפשו היה בן עזאי מתאונן ואומר: "חבל עליך בן עזאי שלא שמשת (ימים רבים) את רבי עקיבא" (נדרים ע"ד:) וכן היה מתאונן שלא שמש את רבי ישמעאל (חולין ע"א) ומדותיו במדות ודרכי תקון העולם נכבדו מאד דבריו הנוטים מדברי ר"ע בההשקפה החברתית והלאומית — ר"ע אומר: "ואהבת לרעך (בן עמך) כמוך, זה כלל גדול בתורה, ובן עזאי אומר "זה ספר תולדות אדם, הוא כלל גדול מזה" (על הדבר האחרון הזה מעיר החכם ראו"ו בספר דו"ד ח"ב דף 125). שפ"ר.

4) סנהדרין ל"ב ובב"מ. 5) פסחים פרק אלו דברים. 6) יבמות קכ"א וקכ"ב ובירושלמי שם.

7) שם.

פרק רביעי

המשך

(חיי התורה והחברה ביהודה בדורות הראשונים אחרי החרבן, חוג פעולת הסנהדרין והנשיא, החברים ועמי הארץ, הנוצרים מבני יהודה, התפרדם מעמם והתאחדותם עם בני בריתם מבני אומות העולם, היודעים (הגנוסטיקים), גרי הצדק, עקילס הגר ותרגום התורה):

הסנהדרין ביבנה היתה ללב האם הישראלי ומקור נובע ומשפיע חיים ותנועה לכל קהלות יעקב בכל ארצות פזוריהם. מיבנה יצא דבר יְיָ זו הלכה לכל בני הגולה ולכל בני נפוצות (Diaspora) יהודה. בעיני העם היה „הכרם ביבנה" השארית הנשארת לפלטה מכל כבוד הלאֹם בהיותו עוד על מכונו ומושלו מקרבו יצא. את הנשיא „מבני בניו של הלל", חטר מגזע ישי, נצר מבית המלוכה ביהודה ראו בכבוד" מלך נושא נזר והוד מלכות וגם השם Ethnarch, אשר נִתַּן לו מטעם שלטון רומא הורה על כבודו בתור מושל ועוצר בעם. בהנשיא חזו שארית מחמדיהם ומִלוא היעוד הלאומי „כי לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו". ומסרת היתה" בידם לאמר: „שבט – אלה ראשי גליות שבבבל. ומחקק – אלה הנשיאים בארץ ישראל מבני בניו של הלל המלמדים" תורה ברבים". המשנה להנשיא נקרא אב בית דין, והשלישי במעלה היה החכם או „ראש המדברים". ואין בידינו לברר עתה הֶצֶב הפְּעֻלה וחוג־המעשה לשני מיני המשרה אלה. אך זאת נדע, כי המשפט למנות שופטים ופרנסים על „הצבור" היה אך להנשיא, כי בימים ההם עוד לא התערבה מלכות רומא" בעניני בני יהודה בינם לבין עצמם ותתן להם למנות שופטים ושוטרים מקרבם. והנשיא מלא יד גדולי החכמים ואצל מכחו עליהם, לסמוך ידיהם על ראש התלמידים הראוים לזה על פי מעלות רוחם ונודעים לחכמי תורה, כי יהיה הרשות לנסמכיהם לדון (דיני קנסות) ולהורות. וסמיכת זקנים כזאת נעשתה במושב שלשה חכמים מוסמכים והזקן שבהם סמך ידו על ראש „הנסמך" וישימו עליו לבוש השרד לבוש תלמידי חכמים 1) ויקראו לו" רבי" ונתנה לו הרשות לדון דיני קנסות 2). וזאת הסמיכה, איננה כאותה הסמיכה שמצאנו בהנביאים שסמכו את ידיהם על ראשי תלמידיהם – בני הנביאים – ויאצילו מרוחם עליהם – סמיכה כזאת נפסקה כשפסקה הנבואה מישראל, כאשר בכלל השפעה נבואית נאצלת מאיש לאיש בין מורי הדת וכהניה הוא מושג זר בהיהדות ומולדת התורות החדשות שנתחדשו אחרי כן בעולם. – סמיכת הזקנים היתה רק אות הסכמה ועדות על המוסמך שהוא מומחה להיות „מורה ורָאין" דיני קנסות, ולדיני ממונות בכל הדברים שיש בהם משום" שלי ושלך כל ישראל כשרים לדון, מלבד הפושעים שיש

---

1) פסיקתא רבתא פרשה ו', ויקרא רבה פ"ב ד"ה משל לזקן וכו' עיי"ש.

2) סנהדרין י"ד ובכ"מ.

שמץ פסול במעשיהם ומשלח ידם, סמיכת זקנים תִקָרֵא גם בשם מִנוּי, והמוסמכים היו נקראים גם כן „זקנים" ומהם היו ממנים חברי הסנהדרין.

וחוג פְעֻלת הנשיא היה בית התלמוד וההוראה — בסוד הסנהדרין בשבתו לכסא דין. הוא ישב בראש „ואב בית דין" מימינו „והחכם" משמאלו וכל חברי הסנהדרין מסביב לו" כחצי גרן עגולה, כדי שיהיו רואים את הנשיא ורואים זה את זה עם בעלי הדין והעדים, ומאחריהם היו יושבים על הספסלים „תלמידי חכמים" מוסמכים בשלש שורות לפי מדרגת חכמתם, ומאחריהם — התלמידים וכל בני העם „על הקרקע". וכך היה סדר העבדה בהסנהדרין: הנשיא פותח את הישיבה ומציע הלכה אחת או פרק אחד לפני החכמים והתלמידים, או שאומר להם: „שַאֲלוּ" ! והרשות לכל הנמצאים באותו מעמד להציע את שאלותיו וספקותיו. בשום הנשיא איזה דבר חק ומשפט לפני קהל שומעיו, היה אומר את דבריו בלחישה אל „המתורגמן" ומוסר לו עיקרי הדברים, והוא — המתורגמן — מטעים הענין" במיטב הגיון ומבארו ברחבה. ובסוד הסנהדרין היה כל איש (אף מן השוק) שורר לדבר דבריו באין מעצור ואיש לא כִהָה בהתלמידים או בבני העם אשר הוכיחו בנו או סתרו איזה דבר או שמועה, ולא הפסיקו אותם בדברים, ורק בדיני נפשות נאמר: „המשפט להתלמידים רק ללמד זכות ולא חובה". אחרי בֵרור השאלה החל „המשא ומתן", אז נחלקו לחבורות והיו מדַינים אלה עם אלה, ורק להנשיא או לאב בית דין היתה הרשות לאמר: „נגמר הדין" לאות קץ הוכוחים אחרי ברור הדעות כל צרכן, אז „עמדו למנין" ובברור הדעות היה לחק בדיני ממונות להתחיל מן הגדול ובדיני נפשות להתחיל מן הקטן שבחבורה, למען אשר החברים המסֻפָּקים בדעתם לא יהיו נמשכים בהכרעתם על ידי הגדולים בלי שקול הדעת — זאת תורת העבדה בסוד הסנהדרין בצרוף וברור השאלות שבאו מן החוץ: כקביעות תקנות חדשות או בטול גזרות ותקנות קבועות משכבר הימים 1).

ומשרת הנשיא היתה נכבדה מאד בעבור השנים וקביעות החדשים. כבר הזכרנו, כי סדר קביעות השנים, החדשים והמועדים עוד טרם נוסד על כללים קבועים ומתמידים, ומעת לעת היה דרוש לתקנה ולמלאותה. השנה היתה מרכבת משני חשבונות: קביעות המועדים היתה תלויה לא לבד מחדשי הלבנה אך גם מחשבון ארבע תקופות שנת החמה 2). וההרכבה הזאת יצאה משני הכללים העקריים שהיו להם בחשבון המועדים

---

1) כל הדברים האלה מפוזרים הם בש"ס בבלי וירושלמי ותוספתא וכו' ועיקר הדברים אמורים בתוספתא סנהדרין פ"ז ובבבלי שם טן דף ל"ב עד דף ל"ז.

2) הדרוש ע"ד ראשית קביעות השנים, חשבון העבור המצוי בידינו, והתאמתות קה"ח על פי הראיה עם החשבון שבידינו הנוסד על ארבעה כללים: מחזור קטן — גו"ח אדז"ט, מדת החדש כ"ט יום י"ב שעות תשצ"ג חלקים משעה בת תתר"ף; מולד בהר"ד הראשון והיסודי וארבע הדחיות. — הדרוש הזה ארוך מאד ובהלכה זו נתחבטו חכמים רבים. ראש המדברים בזה הוא הרב החכם חז"ם בספרו „יסוד העבור" מאמר ב', המחליט שהחשבון המצוי בידינו נתחדש אחרי חתימת התלמוד, שונה ממנה דעת הח' פיניליש והרבו לדבר בזה הח' עפשטיין והחכם רח"ו

ועתותי השנה: לראש חדש נחשב היום אשר בו נראתה „פגימתה של לבנה" (Mondsichel) לראשונה על פני חוג שמים, וחג „הפסח היה מוכרח להיות בחדש האביב, בהתבכר התבואות וראשית קציר שעורים או „בתקופה חדשה" (תקופת ניסן); ובכן היה דרוש להשוות בין שני המנינים השונים במכסת הימים (שס"ה) היתרים של שנת החמה על ימי שנת הלבנה (שנ"ג – שנ"ה), כי יצטרפו ויהיו לחדש שלם – ואז לקבוע חדש העבור בשנה אחת ושבו שני המספרים האלה. במשך איזה שנים להיות שקולים ומכֻוָנים 1).

וימי סבוב הלבנה יום ראש חדש, היו מקדשים „על פי הראיה", בהֵראות „פגימתה של לבנה" לעיני העדים „שבאו אל הסנהדרין להעיד על „הראיה, ובהֵעָדר העדים ונחשב היום השלשים לחדש שלפניו ויהיו החדשים „מלאים" – בעלי שלשים יום – „וחסרים" בעלי עשרים ותשעה ימים. רבן „גמליאל היה הראשון, אשר „חשב עת סְבוב הלבנה ונתן מקום לדברי העדים, רק כאשר היו דבריהם מתאמתים ומכֻונים אל החשבון המדעי. והנה בהֵחָרב המקדש ובטול קרבנות התמידים והמוספים לא היה נכבד כל כך לדעת הימים שחלים בהם ראשי חדשי השנה, מלבד חדשי ניסן ותשרי, שבהם חלים המועדים המ־דשים לכל בְני ישראל, ועל כן נכבדה מאד ידיעת קביעות ראשי חדשים אלה בכל תפוצות ישראל, וכמו כן לדעת אם מעברים את השנה – להוסיף החדש השלשה עשר על חדשי השנה אם לא. ולכן בכדי להטביע חותם האחדות על ההנהגה הדתית והלאומית בדבר גדול כזה נמסרו עבורי השנים וקביעות החדשים להנשיא ובית דינו, ונגזרה גזרה שלא „לעבר שנה ולקבוע חדשים בחוצה לארץ". חברי רבן גמליאל קבלו „את הגזרה הזאת ברצונם ושלא ברצונם, כי היתה השעה צריכה לזה, ודבר הנשיא ובית דינו היה לחק, אף אם יקרה הדבר שיטעה בחשבונו ודרשו „אתם אפילו מוטעים" 2). אז קדשו את החדש ברב עם ובפרסום גדול „וימהרו להודיע זאת את כל אחיהם שבגולה ושבמדינת הים. היהודים שבגולה (בבל) ידעו את קביעות החדש על ידי אותות־האש (המשואות) בראשי ההרים 3). אך בני נפוצות יהודה „במדינות הים": במצרים, אסיה הקטנה וארץ יון, המה לא יכלו לדעת הימים שבהם נקבעו ראשי חדשים בניסן ותשרי עד עבור זמן רב בהגיע אליהם השלוחים, ועל כן חגו רבים מהם שני ימים טובים וַיִקָרֵא היום השני בשם „יום טוב שני של גָלֻיות". ודבר עבור השנה היה הנשיא מודיע

בארנשטיין בפרשת העבור בהכרם לשנת תרמ"ח עיי"ש. — אולם איך שנחליט אין ספק כי חשבון שנת החמה היה ידוע להם בצמצום ודיוק על פי סדר זמנים של יוליוס קיסר וזה יוצא מפורש מגמרא ערובין דף נ"ו, ודעות כל החכמים עם דעת הרב המחבר אבאר להלן בדברי ימי הנשיא הלל האחרון ופה אין מקום להאריך. שפ"ר.

1) ולפי חשבון העבור המצוי בידינו — במשך י"ט שנים של המחזור הקטן. שפ"ר.
2) ר"ה כ"ה: 3) ע' למעלה דף 62.

באגרות על ידי הרצים למדינות הרחוקות והיה נותן טעם לדבריו ומבאר הסבה שהכריעה אותו לזה 1) .

עוד תקנה נכבדה וגדולה מאד לחזוק הקשר הלאומי יצאה מרבן גמליאל ובית דינו: תקנת תפלת קבע, לאמר, שהנהיגו נוסחת תפלה אחת שוה לכל בני ישראל בכל ארצות פזוריהם. מימי כנסת הגדולה היתה נהוגה העבדה שבלב – בצרוף עבדת הקרבנות – התפלה. והתפלה הזאת היתה: קריאת שמע וברכותיה לפניה ולאחריה: „יוצר אור" „ואהבה רבה". „אמת ואמונה" עם שלש ברכות ראשונות" ושלש אחרונות" בתפלת שמונה עשרה המצויה עתה בידינו, ובימי שבת ויום טוב היו מוסיפים עוד ברכה שביעית מענינו של יום או כמו שנקרא בתלמוד „מעין המאורע". יתר כל התפלות היו מהדברים המסורים אל הלב, וגם" הברכות הנזכרות לא הוטלו לחובה על המתפלל לאמרם, כי הרשות היתה בידו להתפלל, ככל אשר ישימו רחשי לבו בפיו לפי מעמדו וצרכיו. רבן גמליאל ביבנה היה הראשון שהנהיג תפלת „שמונה עשרה" לחובה על כל ישראל, היא התפלה הנהוגה עד היום, ושמעון" הפקולי הסדיר את התפלה הזאת לפניו. כל החכמים קבלו התקנה הזאת ורק רבי אליעזר בן הורקנוס היה מערער ויאמר: „כל העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים", לאמר שעל הדרך" הזה, כאשר כלם ידברו שפה אחת ודברים אחדים בשפכם שיחם לפני אלהים, תהפך העבדה שבלב להיות מצות אנשים מלמדה, תאבד ערכה המוסרי ותהיה נעדרת הכונה. אז נקבע לראשונה גם סדר התפלה בצבור, סדר פשוט מאד, כי כל איש אם פרקו נאה ושמועתו טובה והוא מרוצה לעם כשר להיות „שליח הצבור", להתפלל לפני ארון הקדש, או „לרדת לפני התבה" 2). „כי מקום עמדתו של „שליח הצבור" היה במקום עמוק" מעט מקרקע לבית הכנסת ונסמכו על המקרא": „ממעמקים קראתיך יי" 3).

הנה כן התכללו והשתכללו כל ארחות חיי הדת והלאם על פי התורה אשר יצאה מאת הנשיא ובית דינו הגדול. בחרבן בית מועד הלאם גלה מישראל כבוד עם חפשי, אך לא חדל גם אחרי כן מהיות לעם חי חיים שלמים ומתוקנים ברוח דתו ולאמו – תחת בית המקדש ההרוס בנה לו היהודי בית עולמים בקרב לבו, ותורתו היתה לו תורת חיים ובית מנוס לחמודותיו וסגלותיו, ושם לא היתה עוד יד כל אומה ולשון שולטת בו. תחת הענין האחד אשר נתנה היהדות להיהודי בימי עמוד בית המקדש על מכונו – עבדת הקרבנות – בנו התנאים עתה את בית הדת על שלשת העמודים: התורה והעבדה וגמילות חסדים. כל חקי התורה – מלבד חקי הקרבנות היו נשמרים ונעשים גם אחרי החרבן, ובהמצות „התלויות בארץ" דקדקו עתה

---

1) עיין סנהדרין י"א, מסכת סופרים פי"ט, במדבר רבה פט"ו ולמעלה בספרנו דף 23.
2) ברכות כ"ח: ומגילה י"ז.
3) על כל אלה עיין בדברי ימי ישראל חלק ראשון דף 299 — 301.

עוד יותר רב מאשר לפנים. להכהנים והלוים נתנו התרומות והמעשרות וכל יתר מתנות כהֻנה ולויה, ובקצרם קציר שדותיהם הניחו לעניים את הלקט, השכחה והפאה, ובכל שנה שלישית הרימו לעניים מעשר עני. כל הדינים התלויים בקדושת ארץ ישראל וגם סוריא נשארו בכל תקפם כמקדם בהיות המקדש על מכונו: השנה השביעית היתה כמקדם שנת שבתון לארץ ושנת השמטה לשמוט כל איש בעל מַשֵּׁה ידו. רֹעי ישראל בעת ההיא עוד לא נתיאשו מגאֻלה בזמן קרוב, ובשבות ישראל מהיות גוי מושל בארצו ראו רק הפסק החסן הלאומי לזמן ידוע אך לא בטולו, ויתקנו תקנות ויחשבו מחשבות לקדם בעד הרעה, כי הקרקעות בארץ ישראל לא יצאו מרשות בעליהם היהודים לרשות בני הנכר, על כן היה דברם: „אין קנין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר" 1). התקוה הנעימה לראות בשיבת ציון והִוָּסֵד המקדש על תלו, מבצבצת ועולה מהמון דינים והלכות, אשר תעודתן היתה לחזק את התקוה הזאת בלב העם, על כן היו שגורים בפיהם הדברים: „מהרה יבנה המקדש", ויתחרו לקים המון מנהגים, בכדי לעשות „זֵכֶר למקדש". וביותר נראה החפץ הזה במנהגי ליל יציאת מצרים. „סדר השלחן ומנהגיו מוצאם מזמן התקדש ליל חג החרות, כאשר היו מנוים רבים על פסח אחד ואיזה בתי־אבות היו מְסֻבים בבית אחד, דבר אשר נתן להסעודה הזאת פנים של חֲבַת־משפחה וחזוק האחוה הלאֻמית. אמנם כן, החפץ לחזק לב נדכאים ותת תקוה טובה להפלטה הנשארת היתה הסבה הראשונה לתקנות רבות שהתקינו אבות ההלכה. על כל דרכי חייהם מרחפת רוח תוגה ואבל ומכל דבריהם נשמעו אנחות לב דוי ואבל־עם על כבוד החפש הלאומי כי גלה מישראל ועל עיר הקדש וארץ חמדה כי היו לבז ולמשסה. דברי אבות ההלכה היו אל כל בני האומה: „כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה" על כן אָמרו להציב להם ציוני־אבל על ציון בכל פנות שהם פונים ובכל ארחות חייהם: מי האיש אשר בנה בית וחנך אותו בדמעות בזכרו כי בית עולמים חרב ושמם, ובפארו את מעונו ישייר אמה על אמה מקום חלק בלי ציורים וקשוטים, כדי לעשות „זכר לחרבן". ובת ישראל ביום כלולתה ושמחת לבה, תעשה כל תכשיטיה ותשייר דבר מועט, כדי לקיים את השבועה שנשבעו בני ציון בצאתם בגולה לאמר: אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני! וחתן תחת חֻפתו ישים אפר מקלה על ראשו תחת פאר ונזר. וגזרו על „עטרות חתנים ועל הָאֵירוּס" (מין כלי זמר). אותות האבל על אבדן ניר „מיהודה וחרבן המקדש נראו ביותר מדבר הצומות שבטלו בימי היות הארמון על משפטו וחזרו ויסדום אחרי החרבן: צום הרביעי (שבעה עשר בתמוז), צום החמישי (תשעה באב), צום השביעי (צום גדליה) וצום העשירי (עשרה בטבת). ונמצאו אז מהדרים שהיו

1) גיטין מ"ח ובפירש"י שם במשנה: המוכר שדהו לנכרי וגו' — מפני תקון העולם שלא יהא ישראל רגיל למכור שדהו לנכרי ואם מכר יטריח לחזור ולקנות אם יהיה חייב במעשר ע"ש, ועיין עוד גיטין ח:, דמאי פ"ו מ"ב, בבא מציעא ק"א׳ ובכורות י"א: די"ו

מתענים בכל ימות השבוע מלבד בשבת ויום טוב וראשי חדשים וימי התשועה הנזכרים במגלת תענית „דלא להתענאה בהון", כי יקרו להם ימי הזכרון אלה, אשר בם נקשרו זכרונות הישועות שנעשו בארץ בהיות עוד הארמון על משפטו וישראל עוד היה גוי חפשי יושב בארצו 1).

ובחרבן הבית לא בטלו דיני הטומאה והטהרה. להלכות האלה כבר היתה תפיסת יד מרובה בחיי הדת והלאם ובהִבָּטלן פעם אחת היו בטלים חיי הדת מכל וכל. „הפרושים" החרדים על דברי התורה היו אוכלים גם „חוליהם" בטהרה, כאשר אכלו מלפנים בירושלים את המעשר השני והקדשים הקלים, והכהנים את התרומה בגבולים; והפרושים היו נזהרים מנגיעה במת או בנפש אדם טמא וכלים טמאים והיו משתמשים „בפשוטי כלי עץ" ואוכלים דברים שלא „הוכשרו לקבל טומאה". כל אלה שהיו אוכלים חולין בטהרת „הקדש והיו נזהרים מאכילת „טבל" (שלא נימלו מהם התרומה והמעשרות) משדותיהם או מפירות שקנו מן השוק, היו הנחשבים בבאים בסוד החכמים בני הָאַחֲוָה (Orden) או חֲבוּרָה ונקראו „חֲבֵרים". ואַחֲוַת החברים מוצאה משנים קדמוניות, מימי ריב מפלגות הצדוקים והפרושים. נראים הדברים, כי ל„החברים", כאשר כן נקראו כל הפרושים בנגוד „אל עמי הארץ", היתה גם תעודה פוליטית והחבורה היתה חברה מדינית, מלבד הזהירות בדברי הדת, דקדקו מאד בקבלה החברים ולא כל הרוצה ליטול שם „חבר" היה נוטל, ויהי לחק, כי „הבא לקבל עליו דברי חברות רואים אותו (בודקים אחריו) אם נוהג הוא בצינעא בתוך ביתו (שהוא חבר יודע להסתיר סוד ומתנהג על פי דרכי המוסר) מלמדים אותו (מוסרים לו מסתרי החבורה) „ומקבלים אותו", וזמן נתן להבא להתקבל בסוד „החבורה" לבדוק אחריו, שלשים יום או ג' חדשים. וקבלת דברי חברות היתה נעשית בפני שלשה חברים, והמוכסים והגבאים (גובי מנת־המלך) ובכלל כל הקרובים למלכות רומא בהיותם בעלי פקודות ונושאי משרה במדינה לא היו באים בקהל החברים 2). על „המוכסים" סמכה גם אז חמת אמוני העם ורבצה בהם עברת כל „הלאמיים", כי בם ראו בוגדים ואחים נפשעים, אשר באהבת הבצע התמכרו אל צוררי עמם ויהיו כלי זעם בידם לרעוץ ולרוצץ את ישראל בלי חמלה.

וההפך מן החברים היו בני „עם הארץ" יושבי הכפרים עובד,

---

1) עיין בבא בתרא ס:, סוף תענית, תוספתא סוטה פ"ט ובכ"מ. וגם מהתעניות בה"ב ישנם מקורות ישנים בהוספות למגלת תענית; ובהלכות גדולות לר' שמעון מקאירא נאמר: ועוד גזרו רבותינו שיהיו מתענין בשני וחמישי על חרבן הבית, התורה שנשרפה ועל חרפת השם". ובספר כתוב יונית Iosephi Hypomnesticen נאמר: ביום שני בשבוע הם (היהודים) מתענים על חרבן הבית הראשון על ידי נבוכדנצר וביום החמישי מתענים על חרבן הבית השני על ידי טיטוס בן אספסינוס.

2) כל הדברים האלה מקורם: תוספתא דמאי פ"ג ובבלי בכורות ל' ול"א ועוד בכ"ם דברים מפיצים אור בהיר על הליכות החברה וחיי המפלגות בישראל, הלך רוח העם ומשאת נפשו בדורות הראשונים אחרי החרבן.

האדמה. „החברים" היו אז בני העליה, את אשר היו ברומא „הפטריציים" טובי האזרחים, ו„עמי הארץ" היו בני דלת העם אשר „בשפל הלכו, כְהַפְלֶבְיִים החשֻכִּים" ברומא. נורא הוא מראה המשובה המוסרית, השחתת כל מדה טובה ואבדן כל כבוד איש ותפארת אדם בבני עם הארץ, כאשר יִתָּאֲרו אותם „החברים". כנראה השתובבו „עמי הארץ" משובה נצחת וינתקו מוסרות המוסר והמדות בימי המלחמות" והמבוכות המדיניות, כאשר מלאה הארץ פֶּרֶץ וּמֻטה וכל איש עשה הישר בעיניו. לדברת „החברים" היו עמי הארץ מוחזקים לרמאים ומונים את הבריות, פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר, בחיי המשפחה המה פריצים פורצים כל דרכי הצניעות, מזלזלים בכבוד נשותיהם ומכים אותן ולכן „כל המשיא בתו לעם הארץ כאלו כופתה ומניחה לפני ארי". בדברים שבין אדם למקום המה מקימים רק את המצות שהחזיקו בהם וחשודים על הגזל ועל שפיכות דמים. ומשטמה עזה כמות היתה בין שתי המפלגות. החברים היו בדלים מעמי הארץ, לא היו סועדים עמם על שלחן אחד, לא התארחו בביתם, את בנותיהם לא לקחו לבניהם ולא נשאו להם לנשים בנות עמי הארץ, ושנאת עמי הארץ את תלמידי החכמים היתה גדולה משנאת בני הנכר את עם ישראל 1).

אמנם אם גם רבתה משובת המון „עמי הארץ" ושנאתם את „תלמידי החכמים", הנה אין להכחיש, כי גם החברים לא נקו מפשע, ותחת לקרב את אחיהם עניי הדעת בימין, דחום בשתי ידים, הפשיטו מעליהם כבוד האדם ולא הכניסו אותם במחיצת החברה האזרחית, ודברם היה: „אין מוסרים עדות לעם הארץ ואין מקבלים ממנו עדות, ואין ממנים אותו אפוטרופוס על יתומים ועל קופה של צדקה ואין מתלוים עמו בדרך". אחרי כל אלה אין פלא, אם רבים מעמי הארץ ובתוכם „המוכסים והגבאים, אשר נגואלו מבא בחברת חכמים ויהיו עזובים לנפשם" באין מורה ומנהל מקרב אחיהם, היה לבם פתוח לדברי המורים בעלי ברית החדשה, אשר לדברת מחוקקם, „שֻׁלחו אל הצאן האבדות לבית ישראל וקטני העם" (מתיא ט"ו, כ"ד). בני דלת העם וביותר בני הגליל התמימים והפשוטים. הם ראו את עצמם מנודים לשמים ונבדלים לרעה בחיי החברה בקרב עדתם, ומעבר מזה שמעו תורת השליח פוילוס, המבטחת מלכות שמים וחיים הנצחיים, בכח האמונה לבדה בלי העמסת עֹל דינים וגדרים וסיגים, שמעו כי „לא יצדק אדם במעשי המצות כי אם באמונת המשיח" (פוילוס במכתבו אל העברים י"ג, ט"ז–כ׳), וַיִמָּשכו אחרי הקריאה הזאת ויתנו יד אל העדה אשר

1) על כל הדברים הנאמרים בזה ולהלן עיין: דמאי פ"ד, כתובות כ"ד; בכורות ל׳–ל"א ופסחים מ"ט: ובכ"מ.

קרבתם תחפוץ ותמשכם חסד. מורי העם תקעו עצמם אז לדבר הלכה, ומארבע אמותיהם לא הביטו ולא התבוננו על המעשים הנעשים והאותיות אשר תבאנה. לא ראו מראשית אחרית המעשים אשר שִׁנו והחליפו פני החברה האנושית ויתנו לה פנים חדשות, ובטרם התבוננו והיונק הרך אשר צמח על אדמת יהודה כבר שלח פארותיו עד קצות הארץ ובצלו כבר חסו עמים רבים.

כי הימים ההם – (חמשים שנה אחרי החרבן) – היו ימי בכורי הברית החדשה. כבר הקדמנו לספר (למעלה דף 51 – 53) כי משני מחנות – מהיהודים המדברים יונית באלכסנדריה ואסיה הקטנה, אשר מאז ומעולם היו מעשי המצות רופפים בידיהם; ומטובי היונים והרומאים זכי הרעיון, אשר נפשם קצתה בתורת האלילות, אך לא נשא רוחם אותם לקבל על תורת ישראל הלאומית בכל מצותיה ודקדוקיה, משני אלה נוסדו הקהלות הנצרניות הראשונות בהעת הקדומה. אחרי חרבן הבית נוספו עליהם נפשות רבות גם מהיהודים שלא היו בכלל העדה החדשה: כל המתיאשים מגאלה ארצית, כל אלה אשר בחרבן המקדש ובטול הקרבנות ראו בטול חלק גדול מהתורה המעשית חשבו בלבם, כי באין מזבח אין תורה ואין כפרת עונות בישראל, ויחפש לבם דרך לצאת ידי חובתם בינם לבין קונם ויקבלו באהבה את תורת הברית החדשה, המבטחת אשר־הנפש לכל המאמינים בקדושת המשיח, אשר חטא רבים נשא ומיתתו היתה כפרה על עונות כל בני האדם על האדמה עד סוף כל הדורות.

אמנם כן, הנצרנים היהודים בארץ ישראל לא סרו מכל מצות התורה, דעתם לא היתה נוחה מבני בריהם ובני עמם היהודים בארצות היונים שהיו מקילים במצות התורה ועוברים על אזהרותיה (כמבואר במכתבי פוליוס אל הרומיים י"א וי"ג ואל תימותיוס ואל הגלטיים). גם סדרי התפלה שלהם היו ערוכים לרוח סדרי בית הכנסת ליהודים. „חזן הכנסת" (Episcopus) היה עומד בראש העדה והמצוינים בדעת כתבי" הקדש היו נקראים בשם „כהנים" (Presbyter), התאר המקביל לשם „זקן" בעברית. הם קימו את„ הטבילה, אך לא בטלו את המילה והדברים שהבדילו בינם ובין אחיהם היהודים היה רק מפעל־האמונה הנקרא עד היום בשם סַקְרַמֶנְט ו„סעודת־הערב" בלחם ויין כפי יסודות האמונה הנוצרית. כן לא היו נבדלים" במשא ומתן וחיי החברה מיתר היהודים ויבאו עמהם גם בברית משפחה וחנניה בן אחיו של רבי יהושע בן חנניה בא בקהלם בכפר נחום (מדרש קהלת פ"י).

אך הימים האלה לא ארכו. במדת התגברות עיקרי דתם החדשה, נתקו רגליהם מעמוד בתוך דתם הישנה, וכאשר באו העיקרים ויסודות הדת החדשה לידי התפתחות גמורה והכרת הכח האלהית אשר למשיחם נקבעה בלבם, ידעו בנפשם כי השקפותיהם אלה אינן יכולות לדור בעולם אחד

עם היהדות הרבנית והמעשית ועוד מעט ויתנו ידם אל בני בריתם הנוצרים מבני אומות העולם. ונתפשטה העדות, כי מחוקקם נבא מראש את חרבן המקדש והריסות ממלכת יהודה, כי לא תשאר אבן על אבן בבית המקדש ובירושלים של מטה ותחתיו יבנה ארמון חדש בירושלים של מעלה: מכל מפלגות הנוצרים הראשונות האריכו ביותר בשמירת חקי תורת ישראל "האביונים" Ebioniten וסופרי הכנסיה הנוצרית יספרו, כי עד ימי המאה "הרביעית החזיקו גם במצות המילה, ומסכות הזמן גם הן היו כי נפלגו הנוצרים־היהודים מעל אחיהם. הגזרות על דבר המילה והמס אשר הוטל על כל איש ישראל להביא שני אדרכמונים לגנזי מלכות רומא הסבו, כי החלו מצות המילה להיות רופפת בידי רבים וגם מצינו בתלמוד שרבים משכו בערלתם, ולבטח עשו זאת בחפצם להתכחש לאמונתם למראה עין בכדי להפטר מן המס. ורבים מצאו קורת רוח בדברי השליח פוילוס האומר במכתביו אל תלמידיו טיטוס ותִ׳מוֹטִיוֹס, כי "אב המון גוים אברהם היה אבי הנמולים והערלים, כי התורה היתה רק "אֹמנת את בני האדם אל המשיח ובהִגָלותו בטלה היא בחלקה "המעשי" (אגרת פוילוס אל הגלטיים א׳ וב׳), כי הוסרה המצוה הקודמת "בעבור היותה חלושה וקצרת יד מהועיל, כי לא השלימה את דברה ומקומה לקחה תקוה טובה ממנה, ובכן נצא גם אנו מחוץ למחנה, כי אין לנו פה עיר עומדת, כי אם את (ירושלים) העתידה " אנחנו מבקשים". בדברים האלה נפלגו קהלות הנוצרים מבני יהודה בארץ ישראל מעל אחיהם ויתנו ידם לבני בריתם — בני אומות העולם והיהודים־הנוצרים המדברים יונית. ומכל המפלגות הנוצריות שנתרבו בימים ההם לא גדלו והצליחו כהמפלגה שהחזיקה בדעות פוילוס. הרדיפות שנרדפה הדת הנוצרית מקיסרי רומא הראשונים עוד הועילו לחזקה ולסל לה מסלות בלב העם הרומאי ובני יון ותגדל תורת פוילוס ותהי לדת נוצרית "הכללית" (Katholische). ומהמפלגות הדתיות, אשר בין הנוצרים היהודים "נמצאה מפלגה אחת, אשר גם הכנסיה הנוצרית הבדילה את בניה מקהל המאמינים ותקרא אותם "טועים" והם בני כת היודעים (הגנוסטיקים), אשר הכנסת הגדולה להנוצרים "בניקאֶא נתנה אותם לחרם, ונגדם מצינו שגזרו התנאים לפרקים גזרות וגדרו גדרים, אשר נדבר עליהם במקום אחר.

אך בכל אשר נסו לקעקע בירת היהדות ולערות אותה עד היסוד בה עינינו הרואות, כי בביתה פנימה עוד נתחזקה אז היהדות ביתר שאת ועז, — ויד הנשיאות ובית דינה עשתה זאת בסדריה ומשטריה הישרים המכֻוָנים להתכלית הנרצה. פרק הזמן, אשר בו מטה תורת האלילות לנפול, בחזקת יד הדעות והאמונות הנובעות ממקור ישראל, היה לתקופת התסיסה וערבוב הדעות, התגברות והתעמקות בחקר אלוה לכל בעלי הגיון לב בבני אומות העולם. בשתי התורות, אשר עד העת ההיא שפכו

רק הן את רוחן על בני האדם בתבל ארצה: תורת האלילות ותורת אל־אחד -- היהדות נרגשה אז תמורה אדירה וכבירה. אך היהדות, בכל אשר נרעשה ממקומה ובכל סערות הזמן מצאה די און בכח דעותיה הצרופות להחזיק מעמד, וגם להחליף כח ולהחזיק מעמד למרות הדבר, כי העם נושא הדת חדל מהיות לאֹם מושל בארצו ובית מועדו נהרס ונדוש; לא כן תורת האלילות, אף כי נתמכה בזרוע עז רומא אשר תַּדְבֵּר עמים רבים תחתיה, יד כהניה בכל מושלת ותהי דת האלילות השלטת בכל מדינות מלכות רומא מסוף העולם ועד סופו, למרות עזוזה וכחה חרדה ותרגז תחתיה והצופים ומביטים על האותיות אשר תבאנה כבר נבאו כי עוד מעט ותפול למשואות וימיה לא יִמָּשֵׁכוּ. ובתקופת „בין הזמנים" הזאת צמחו כתות שונות וירבו המעמיקים בחקר אלוה. „רבים הטילו ספק באמונת היחוד ורבים קבלו תורת שתי הרשויות אשר להפרסים; גם בהדעות על דבר בחירת האדם החפשית, אשר בלעדה אין מקום לאמונת השכר והענש וּוֹשר ההנהגה במערכת העולם, נמצאו רבים אשר הטילו ספק. במגנת לב ראו חכמי ישראל, דעות זרות לרוח היהדות סוללות להן מסלה בלב בני העם: גם מהתנאים נמצאו אלה אשר נכנסו לפרדס ויעמיקו חקר בעצם האלהיות (Theosophie) או „מעשה־מרכבה", ומהם אחרים „הציצו ונפגעו", והאחד - אלישע אחֵר - נתעה מדרך הדת „ויקצץ בנטיעות". רק „רבי עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום". הוא - רבי עקיבא - והתנאים בני דורו, הדור אשר בו התעוררה מלחמת השמד וכליון חרוץ על היהדות מבית ומחוץ - דמו לנביאי־האמת נביאי־אל מימי הבית הראשון, הם לבדם נתנו „עמדה ותקומה להיהדות ויכוננוה על עקרי הדת אלה: א) יחוד השם, ב) השגחתו הפרטית, ג) הבחירה החפשית כאמרם: „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", ד) השכר והענש, או יסוד הצדק והמישרים, אשר ידו בכל משלה, בכל מרחבי היקום ומערכת הנהגת כל העולמות, ה) האשר הנפשי, אשר ישיג האיש רק על ידי מעשים טובים והנזר מהתאות המשעבדות את הרוח אל הבשר, הוא יסוד התורה הנכלל בהדברים: „והתקדשתם והייתם קדושים". והעקרים האלה כלל רבי עקיבא" בפתגמו הקצר לאמר: „הכל צפוי" (ההשגחה הפרטית), „והרשות נתונה" (הבחירה החפשית), „ובטוב העולם נדון" (השכר והענש, יסוד הצדק והמישרים). „והכל לפי רוב המעשה" 1) להוציא מלבם של המחדשים, האומרים כי בכח האמונה לבדה באיזה עקריים אמתיים, ישיג האדם את האשר הנפשי.

הלמודים האלה מצאו להם מסלות גם בלב גדולי רומא. מאז ומעולם לא התאמצו היהודים לעשות נפשות לתורתם וגם אז לא עשו דבר לתפוש את בני רומא בלבם. דברי התנאים היו: „קשים גרים לישראל כספחת" ולהגר שבא להתגייר היו אומרים לו: „מה ראית שבאת להתגייר, האם

1) עיין למעלה דף 190.

לא תדע כי ישראל בזמן הזה דוויים סחופים ומטורפים ויסורין באים עליהם! 1) • ובכל זאת נפלא הדבר, כי רבו אז הגרים הנלוים על בית יעקב ביהודה אסיה הקטנה וגם בכרך גדול של רומא, עד כי הוצרכו לתקנות והלכות בפנה זאת 2) ועשו סדר לקבלת גרים, במילה וטבילה 3) וירבו הדינים וההלכות במקצוע זה ויהיו למסכת שלמה – מסכת גרים", וגם נקבעה ברכה מיוחדת בתפלת שמונה עשרה בעד גרי הצדק, ונמצאו גרים גם בין תלמידי החכמים – תלמידי רבי עקיבא, שם האחד מנימין (בנימין) המצרי ושם השני יהודה גר עמוני. וביותר עלה מספר הגרים ברומא. סופר דברי הימים המהולל טציטיוס יתמה ויתפלא ויאמר: מה היה לגדולי רומא, כי אחזו במנהגי עם־לועז (Bardaren) למול את בשר ערלתם ולבזות את תורת האלילות המורשה להם משנות דור ודור, האבות מקשיחים לבם מבניהם, והבנים קמים באבותיהם וידבקו בדת ישראל 4) • אז נאנס דומיטינוס־קיסר להוציא חקים ואזהרות נגד המתיהדים, והמשורר ההלָצי, (סַטִירִיק) יוּבֶינָל (Juvenal) יַסֵר בזעם לשונו את בני דורו ויעקצם בעקיצת התולו הַמַר, בדברו על האבות המחנכים את בניהם במנהגי ישראל, ילמדום לכבד את האלהים אשר הוא רוח ולא בשר, לשמור את השבת מחללו ולמנוע מאכול בשר החזיר 5) • ובמסכת גרים יְסֻפַּר „מבלוריא הגיורת", אחת מהנשים הגדולות שברומא שהתגירה היא וכל שפחותיה ועשתה זאת על דעת החכמים, שפסקו להלכה, כי בהִבָּנֵס עבדי הגר לברית היהדות נשתחררו מאליהן. ובלוריא הגיורת ידעה דעת בכתבי הקדש ותערוך שאלות בבאורי המקראות אל רבן גמליאל וחבריו 6) • ויש לשער, כי היא האשה הגדולה „פאוילא בֵּיטוּרְיָה" (Paula Beturia) אשר מצבת קבורתה נמצאה בימינו, ובהמצבה נאמר, כי האשה הגדולה הזאת התיהדה לעת זקנתה ותסב את שמה שרה ותחי בדת יהודית שבע עשרה שנה עד יום מותה.

אמנם מכל גרי הצדק אשר בהם תתפאר היהדות הוא עקילס (Aquila) הגר היוני (או כפי שהשתבש שמו בפי היהודים ויקראו לו: אונקלוס). הוא היה מילידי מדינת פונטוס על יד ים השחור 7) והיה עשיר ובעל נכסים ואחוזות גדולות. ההגדה תעשהו לבן אחותו של אדרינוס קיסר, אך ההיסתוריה לא תדע מזה דבר. הוא היה חכם בחכמת יונית וסופר בשפת אבותיו ובהגיעו לחצי ימיו עזב את תורת האלילות וידבק לראשונה בברית החרשה ויתהלך עם השליחים הראשונים, אך עד מהרה עזב אותם וַיִסָּפַח

---

1) יבמות מ"ז:, 2) כריתות ח: ט', 3) יבמות מ"ז ע"א וב', 4) תוספתא קידושין פ"ה,

5) Tacitius Historiae V. 5.

6) Juseral Satyra XIV. 96 — 106.

7) על כל אלה עיין: תורת כהנים בהר פ"א; ברית חרשה: פעלי השליחים י"ח: ב; אגרת פוילוס אל הרומיים ט"ז, ג; אגרתו השנית אל תימוטיוס ד', י"ט; ע"ז פ' כל הצלמים;

אל קהל עדת ישראל: סופרי הכנסיה הנוצרית, מספרים בנגותו ויאמרו, כי הוציאו אותם מעדתו יען עסק בחכמת הוברי שמים (Astrologie) ויש אומרים, כי דבק בדת ישראל באהבתו אחת מבנות היהודים. בהתיהדותו היה לאחד התלמידים בכרם ביבנה ויהי מההולכים בשטת רבי עקיבא במדרש ההלכה, הוא היה אוכל חולין על טהרת הקדש וכשמתו אבותיו עובדי האלילים הוליך את העצבים לים המלח, וביותר יספרו החכמים בשבח התרגום היוני שעשה להתורה על פי רבי אליעזר ורבי יהושע וקלסוהו וקראו עליו המקרא: „יפיפית מבני אדם" 1).

והתרגום הזה היה צֹרך השעה. בימים ההם נשתנה ונשתבש תרגום השבעים (Septuaginta) בידי אלה שחפצו להסב פני הכתובים ולפרשם בכונה גֵאותָה לחפץ האמונות החדשות, ויגרעו ויוסיפו, ויחליפו וישנו פני הדברים בכדי להוציא מן הכתובים רמזים דרושים לדעותיהם. ותרגום התורה יונית היה דבר נחוץ ביותר ליהודי אלכסנדריה ובני מדינת הים וכבר נתפשט אז המנהג, כי תהיה התורה נקראת ומתורגמת ברבים. הצֹרך הזה העיר את עקילס לתרגם את התורה לרוח התנאים – תרגום מלה במלה וגם כפלי הלשון ומלות החבור והיחס שלא יתכן תרגומם ליונית מבלי חטא נגד דרכי הלשון הזאת תרגם עקילס מבלי החסיר מלה ואות מהמקור העברי בלי התרגום היוני, כי היה מתלמידיו של רבי עקיבא אשר יקרו לו כל „האותיות" שבתורה! וחכמי יבנה קראו על תרגומו לאמר: „יפת אלהים ליפֶת וישכן באהלי שם, יפיפיותו של יפת (יונית) תשכון באהלי שם" 1). ובארבעה עשר מקומות מביאים חכמי המשנה והתלמוד דברי עקילס להכריע על פי דעתו בדבר הלכה. – התרגום הזה אבד ברבות הימים ולא נשארו ממנו לפליטה רק איזה דברים מקֻטעים בתלמוד ומדרשים וגם בספרי אבות הכנסיה הנוצרית. ובזמן מאוחר מאד נעשה התרגום הארמי על פי תרגומו של עקילס ונקרא גם הוא בפי כל היהודים בשם „תרגום אונקלוס" כהברת בני קדם המשובשת בחפצם לבטא את המלה עקילס, והוא התרגום הארמי המצוי בידינו עד היום.

---

1) מגלה בבבלי וירושלמי שם.

פרק חמישי

גלות רומא

מעמד היהודים המדיני בימי דומיטינוס־קיסר, רדיפות נגד היהודים והגרים, הרומאי פל ויוס קלמנס ודומיטיללא אשתו גרי־צדק, מלכות נרבה־קיסר וחקיו הטובים להיהודים, התקוממות היהודים בימי מלכות טרינוס־קיסר ואחריתה הרעה. שרי צבא היהודים בקירינֵי והאי כפתור (Cypern).

מבין משואות ממלכת יהודה, אשר רומא עשתה קץ לה בדם אש וחרב נוקמת, קמה צמחה כנסיה דתית־לאומית, ומחרבנו של הקבוץ המדיני נבנתה ותתכונן קהלת יעקב, בסדרים נוסדים על יסודות התורה והאחוה הלאֻמית ותעודתה היתה: לגהות מזור לפצעי האֻמה, לחבש שבריה לחזק לב כושלים ונואשים, לאסוף נדחים ולקבץ נפזרים. חפץ־החיים ותשוקת הקיום נתנו עז ותעצומה להאֻמה, אשר כנראה שֻׁלַּח רזון בבשרה ורקב בעצמותיה, לתמכה ולסעדה באמונת־אמת עדי תתחזק ותעמוד הָכֵן לבלי תָמוּט גם בהמוט ארץ מולדתה ולבלי תִּפָּחֵד גם בהנתשה מעל אדמתה. הנשיאות היתה הבריח התיכון להסנהדרין ביבנה, לתל תלפיות שכל בני יהודה בארצם וארצות פזוריהם פונים אליו. מיבנה יצאה אורה ותורה אל כל בני העם, שם בנתה היהדות את ביתה — בית התלמוד — ותיסדהו על מכוניו בל ימוט לעד ולעולמי עולמים. בעלי הכרם ביבנה עמדו בפרץ לבלי תת לדעות נפסדות וזרות לרוח תורת ישראל לפרוץ בגבול היהדות, המה בנו ביתה, תכנו את רוחה, הקימו עמודיה וישכללו את למודיה ותצלח בידם למשוך אחריה גם לב אבירי רומא ולקרב רוחם אל תורת ישראל. והעבדה הזאת — שִׁכלול היהדות התורנית והלאומית בחיי בית ישראל פנימה — נמשכת והולכת כחמשים שנה אחרי החרבן, כל ימי הקיסרים: טיטוס ודומיטינוס לבית הפלאוויים, נֶרְבָּה וטרינוס. ימי מלכות טיטוס היו מעטים מאד, כי רק שתי שנים מלך לבדו אחרי מות אביו אספסינוס, ובמעט ימי מלכותו לא רבה רעתו. הוא היה אהוב לעם רומא ומחניפיו קראו לו איש חמודות משוש לב מין האדם (Amor et deliciae humani generis) ואולי היה רצוי לעמו, רק מפני שלא הספיקה לו העת להראות רשעתו ולו האריך ימים, כי עתה התיצב גם הוא על דרך הקיסרים שהיו לפניו וההולכים אחריו, כי כלם היו כרשעים הללו שתחלתם שלוה וסופם פורעניות. כמלאכים מושיעים נראו בראשית ימי מלכותם וכשדי שחת השחיתו התעיבו עלילה בהאריכם ימים על ממלכתם 1). אולם איך שקראו לטיטוס ערת

1) ובאמת אין כל סתירה בין דברי סופרי רומא ודברי חז"ל ע"ד טיטוס. סופר תולדות טיטוס סוויטוניוס (Suetonius) יאמר, כי היה בעל לב קשה אכזר, שטוף בזמה ופריץ גם בתאות חמדה נמבזה כמשכב זכור וכדומה, וטובי הרומאים פחדו ויאמרו, כי עתיד הוא

מחניפיו רומסי חצרו, שמו מנאץ בספר תולדות ישראל ונזכר רק עם שם הקלון „הרשע" העריץ, אשר על חטא חרבן הבית וגלות ישראל הוסיף פשע, "לשום חרפה על ישראל ולחרף מקדש אל בזוהמת תאותו הנאלחה 1). ותענישהו ההגדה כדי רשעתו ותשם יתוש בחוטמו אשר נקרה את מוחו ותיסרהו מוסר אכזרי (רמז למכשול לב ורגש הנחם, שפ"ר) עד יום מותו. וימת טיטוס (בשנת 81 לסה"נ ושנת אחת עשרה אחרי החרבן) וישב על כסא הקיסרים אחיו דומיטינוס, (Damitianus Sabinus Flavius). גם בו ראו רַבֵּי רומא הדוליה בראשית ימי מלכותו מלך אשר לחסד ומשפט ישור בארץ ויקוו כי בימיו יגיע תור הזהב למלכות רומא וכל העמים אשר במדינות מלכותה בתבל ארצה. אך עוד מעט ונגלו בו התכונות הרעות אשר עשוהו לזד יהיר ורשע עריץ, תאב וצמא לדם אדם, נתעב ונאלח, עד כי כל רואהו פג לבו מהאמין, כי נברא האדם בצלם אלהים, אם בדמות כזאת נברא גם זד ושֵׁד שחת כזה; ובכל רעת דומיטינוס ותעלוליו היה הפרנס הזה לפי דורו ולא היה רע מכל שריו ועבדיו וכל העם היושב ברומא. כי עת הירידה המוסרית כבר הגיעה לרומא וסופר הזמן המְסַפֵּר עמו בזעם לשונו החדה ועקיצתו המרה יֻבִינַל היה אומר, כי בדור עקש ופתלתל, דור משחת המדות כזה קשה מאד על הסופר לעצור ברוחו מבלי כתוב סַתירה. על אדמת רומא וחצר הקיסר, המְדֻשנה מחלב פגרים מומתים בידי מרצחי חרש, מתבל וזמה וכל חמדה נמבזה ותאוה זוללה, פרחו כראש המלשינים ומרגלי חרש (Delatores), אשר בכל עת ועונה מצאו להם אזנים קשובות בהקיסר ורואי פניו, ויהי כל איש אשר זדה על רעהו לרצחו חרש, או כי היו לו דברי ריבות עם גבר עמיתו על דבר איזה דברים במדינה והליכות הממלכה וישכור עליו את המלשינים וירגלו בו אל הסינאט לאמר, כי התמלטו מפיו דברים למרות דומיטינוס או אחד מאוהביו, וימת האיש מות נבל וַיֵסָפֶה בלי משפט.

ובהרעה אשר המיט המושל האכזרי על כל עמי מדינות מלכותו לקחו היהודים את חלקם בראש וישאו ויסבלו יותר מכל עבדי רומא את רעת רשע עריץ כדומיטינוס. את המס אשר שם אספסינוס אביו על היהודים, גבו פקידיו בחזקה, כמדת חמדת הממון ואהבת בצע מעשקות שהיו בני בית פלאוויוס מצֻיָנִים בה. מהיהודים אשר חִבְּלו תחבולות להעביר את המכס אשר שמו על ראשם, בהעלימם את אמונתם ולאֻמם, הפשיטו פקידי רומא את בגדיהם מעליהם ויעמידום ערומים בחוץ לבדקם אם נמולים או ערלים הם; וסופר דברי ימי התקופה ההיא סוֶיטוֹנִיוּס (Suetonius)

להיות עריץ והולל כנירון־קיסר בשעתו, אך כן היה דרכו כל ימי ממשלתו ביחד עם אספסינוס אביו, אך בשבתו על כסא מלכותו לבדו ויהי גם לכהן גדול (Pontifex Maximus) כמו נהפך לאיש אחר, אך גם אז התאמץ רק לקנות לו אהבת המון העם ההולכים בטל ברומא ולא טובי האזרחים, גם לא בחקי צדק ומשפט קנה לו לב העם, כי אם בחגיגות ומערכות־משחק במערכת חזרה, לראות בהאבק החיות הטורפות עם שבויי מלחמה למשוש לב ההמונים שואפי מחזות דם ורצח, וכמשפט הזה יחרוץ על טיטוס אבי חוקרי תולדות רומא בימינו החכם מוממזין בספרו הגדול ח"ג. שפ"ר.

1) ההגדה בגיטין אולי תרמז על יחוסו אל הגבירה בירניקה לבית הורדוס.

יספר כי בעיניו ראו איך הפשיטו ערום איש זקן בן שמונים שנה לבדוק אחריו אם יהודי או בן עם נכר הוא, והאיש אשר בחפצו להִשָּׁמֵט ממנת־המלך היתה אחת דתו להחרים רכושו לגנזי המלכות. דומיטינוס היה בטבעו נעוה לב, עוין כל איש, ומלא חשד ונוטר שנאה ועל כן זכר את כל המלחמות אשר נלחמו היהודים ברומא ויקשו לאביו ואחיו ויירא פן ישובו לבגוד בו. אחד מסופרי הכנסיה הנוצרית (איזיביוס בספרו „קורות הכנסיה" III 20) יספר, כי שלח דומיטינוס לחקור אחרי צאצאי דוד מלך ישראל, אם נמצאו עוד ביהודים, כי ירא אותם לבל יעמדו הם בראש עמם ויסיתו אותם להרים יד ברומא, ואז הביאו לפניו את בני אחיו ואחותו של מחוקק דת הנוצרית וירא כי המה אנשים מדלת העם, אנשים פשוטים החיים מיגיע כפיהם ועבדת פרך וירגיע את רוחו וידע כי מהם לא תפתַח רעת המרד ביהודה. ומקור עברי יספר, כי שלח מרגלי־חרש ליהודה, למען דעת את מחשבות היהודים ודעותיהם לאמר: „וכבר שלחה מלכות רומא הרשעה שני סרדיוטות ואמרה להם לכו ועשו עצמכם גרים וראו תורתם של ישראל מה טיבה. הלכו להם אצל רבן גמליאל (לאושא ?), קראו את המקרא, שנו את המשנה מדרש הלכות ואגדות, בשעת פטירתם אמרו: כל תורתכם נאה ומשובחת חוץ מהדבר הזה שאתם אומרים: בת ישראל לא תיַלֵּד את הנכרית, בת ישראל לא תניק את הנכרי וכו', באותה שעה יצא רבן גמליאל ודרש על גזל נכרי שהוא אסור מפני חלול השם" 1) — ואם שנא דומיטינוס את היהודים, הנה עוד הרבה לשנא מהם את הגרים מבני רומא, כי אותם יִסֵּר בחמת קרי ועברת עריצים. נטית בני רומא לדת ישראל נחשבה לו לבגד במלכות רומא והרמת יד במלכות הקיסרים. ובימים ההם כבר נמצאו גדולי רומא וקרובים למלכות אשר נהו אחרי דת ישראל בגלוי או בסתר. ואותם הועיד דומיטינוס למשפט ונדונו בפשע הכפירה באלהות (Atheismus). כי את היהודים והנוצרים הראשונים חשבו זקני רומא לכופרים בעצם האלהות, יען כי הכחישו באלהי הרומאים וישקצום. והגרים האלה יצאו רשעים בהשפטם, נכסיהם החרימו לגנזי המלך והם נדונו לגלות או למיתה. ובשנים האחרונות לפני מותו עוד הוסיף דומיטינוס להתאכזר וסופר דברי ימי רומא המהלל טציטיוס יספר, כי הרבה להוציא להורג טובי הרומאים וגדוליהם וימלא את רומא דם ורצח; ובימים ההם מת על במת מטבח גם השר הגדול לרומא פְלַוִויוּס קְלֶמֶנס (Flavius Clemens), ועמו גם אשתו הגבירה דומיטילה Domitilla, כי שמו להם עלילות דברים, אשר הם נוטים בלבם

---

1 הספור הזה נמצא בשלשה מקומות בשנוים וחלופי גרסאות: בבבא קמא בבלי ל"ח', ירושלמי שם פ"ה ה"ו ובספרי פרשת וזאת הברכה על המקרא ישא מדברותיך, במקום האחרון הזה נאמר הלכו אצל רבן גמליאל באושא, טעות דמוכח, כי גלות סנהדרין מיבנה לאושא גם בפעם הראשונה היתה אחרי מות רבן גמליאל כאשר יבואר להלן, והרב המחבר תפנז לעיקר נוסחת הירושלמי, על פי כללו, לקבל דברי הירושלמי ולבכרו על פני הבבלי בכל דברי הימים שנקרו בארץ יהודה.

אל תורת ישראל. עין הקיסר דומיטינוס האכזר לא חסה גם על שאריו בני משפחתו, ובני קְלֶמֶנס כבר נועדו לשבת על כסא המלוכה אחרי מות דומיטינוס וגם קלמנס נחשב אז ליועץ (Consul) רומא, וכל אלה לא היה די להגן עליו מחמת־עריץ וימת מות נבל בעון כפירה באלהות (נטיתו להיהדות) בשנת 94–95 לספירת הנוצרים, ודומיטילה אשתו הגלתה להאי פּוֹנְטְיָה פַּנְדַטַרְיָה (Pontia Pandotaría) 1), גם המקור העברי יספר על אדות גר צדק ממשפחת הקיסר (בר אחתיה) ושמו קלונימוס אשר נהרג בידי רבי הטבחים ברומא 2). ובימים ההם הומת בחרב המשפט גם הסופר היוני האוהב ישראל ותורתו עֶפַּפְרוֹדִיטַס (Epophroditas), ידיד ורע להסופר יוסף בן מתתיה גם כן יען כי נגלה גם בו עון הכפירה או הנטיה להיהדות, ואז מת גם הסופר לדברי ימי ישראל ההוא אחרי השלימו את הספר „קדמוניות" וַיֵּהָרֵג גם הוא בחרב הרומאים עקב החניפו אותם ושיתו להם בחלקות כל הימים 3).

וימת דומיטינוס מות נבל בידי אשתו דומיטיה השובבה ושרי הגדודים השומרים לראשו (Prätorianer) (בשנת 96 למסה"נ) וימלוך תחתיו נֶרְבַה Nerva. הוא היה מלך חכם, טוב לב, אוהב אדם ורודף צדקה חסד ומישרים. אך בהגיעו למלכות כבר היה זקן וחלש ולא יכול תת עז ועצמה לפקֻדותיו, גם לא האריך ימים על ממלכתו ועל כן לא הוציא לפעולת ידים את המחשבות הטובות אשר חשב על היהודים ועל כל מלכות רומא, בחפצו לחדש כח ולהשיב לה את כבודה הראשון; כי רק ששה עשר חדשים מלך נרבה (מן ספטמבר 96 עד יאנואר 98 למספר הנוצרים), אך גם במעט הימים אשר מלך הספיקה בידו להסיר את הרשע ממקום המשפט, לכונן מלכותו בצדק ומישרים, וימצא גם עת לשום את לבו גם אל היהודים וימשכם חסד. ראשית מעשהו היתה להוציא פקֻדה, כי מהיום ההוא והלאה הרשות לאזרחי רומא לקבל דת ישראל מבלי להענש בֹעֹנש הכפירה, את המס אשר שם אספסינוס על היהודים לא בטל, אך היה נגבה בחסד וחנינה ויוציא פקֻדה, כי לא יוכל איש יהודי להיות נתבע לדין בגלל השתמטו ממס היהודים ויהי הדבר נכבד בעיני בני הדור ויטביעו מטבעת זכרון מזכרת חסדי נרבה עם היהודים, והמטבע הזאת נתקימה עד היום. מצדה האחד מחֻקה צורת הקיסר ומצדה השני הכתבת: Fisci Judäici Calumnia Sublata לאמר: האשמות על דבר מס היהודים בטלות. נראים הדברים, כי עוד לפני מָלְךְ נרבה באו שמה ארבעת התנאים: רבן גמליאל, רבי אליעזר, רבי יהושע ורבי עקיבא, כי מרחוק נראה להם סער מתחולל מאת דומיטינוס ההולל ויסעו לרומא לבטל את הגזרה, והמקור העברי יספר: הקיסר השיג דבר־הסינט, להשמיד את כל היהודים במדינות מלכות רומא בשלשים יום, ותגיע השמועה ליהודה

1) ע"ד קלמנס שהוא אחד עם המסופר בגיטין נ"ו: ובע"ז י"א — ונקרא גם „קטיעה בר שלום", עיין להלן בפנים ובהערה, והמקור לזה בדברי ימי העמים הוא Dio Cassius 67, 14.
2) שם. 3) Dio Cassius בהפרשיות 67, 14 וה' Doolwall משער, כי יחד עם הסופר היוני אוהבו נהרג גם יוסף בן מתתיה.

ויצאו ארבעת התנאים לרומא להשיב את רעת דומיטינוס ומחשבתו על היהודים 1), ויוסיף המקור לספר: „בבאם לרומא שמעו גזרת „סנקליטין" (הסינט) של מלך לאמר, מכאן ועד שלשים יום לא יהיה בכל העולם" יהודי, והיה סנקליט אחד ירא שמים (הוא קלמנס) בא אצל רבן גמליאל וגלה לו הדבר, והיו רבותינו מצטערים, אמר להם אותו הסנקליט הירא שמים: אל תצטערו, מכאן עד שלשים יום אלהיהם של יהודים עומד להם; לסוף כ"ה יום גלה הדבר לאשתו (דומיטיללא). אמרה לו והרי שלמו כ"ה ימים? והיתה אשתו צדקת ממנו ותאמר: אין לך טבעת (מלאה סם המות שהיו לגדולי רומא לשום קץ לחייהם בראותם כי כלתה עליהם הרעה) מיץ אותה וסנקליטון (הסינט) מתאבל עליך שלשים יום והגזרה עוברת, שמע לה ומצץ את טבעתו ומת ∴ · וקראו עליו רבותינו: נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם" — אך בעוד התנאים ברומא חרדים על דבר הגזרה ודומיטינוס מת וימלוך נרבה תחתיו. והנה מהחסד אשר הטה נרבה להיהודים, נראה כי שחרו התנאים את פניו, וימצאו להם מהלכים בחצר הקיסר ומליצי יושר, אשר הוכיחו צדקתם· ימי מלכות נרבה היו מעטים ובמות הקיסר הטוב הזה מתו עמו גם מחשבותיו הטובות על כל עמי מלכות רומא ועל היהודים, ובימי הקיסר המולך תחתיו חזרה ונעורה השנאה העזה כמות הכבושה בלב שני העמים היהודים והרומאים; עוד מעט ויעמדו אלה מול אלה בחרב שלופה ובמערכת מלחמה — מלחמת הרג ואבדן בחמה שפוכה, בשם קנאת עם ושנאת־הרת.

אחרי מות נרבה ישב לכסא הקיסרים ברומא טְרַיָנוּס (Marcus Ulpianus Trajanus) ממדינת אספמיה· הקיסר הזה כבר הגיע לשנות הזקנה בשבתו על כסא המלוכה בשובו מהצות את הַדַצִּים (Dacier) יושבי חבל הארץ על יד מורדות הנהר הגדול, נהר דוֹנַבִּיָה (Donau) צפונה. עטור בזר תפארת גבורים שב טרינוס רומאה ועוד לא שבעה נפשו כבוד־נצחון, כי בגדולות התהלך ולבו הרה והגה להַדְבֵּר תחת רומא הממלכה האחת, אשר עוד לא עלה עליה עַל רומא — ממלכת הפרתים וכל המדינות בארם נהרים (Mesopotamien), ומשם יגיח הנגבה דרך לשון ים הפרסי, לתקוע יתדו בחבל ארץ נהר גיחון, וידו הדה על הודו החמורה והמבֹרכה, תאות נפש כל לוכדי ארצות מאז

---

1) נסיעת התנאים לרומא נזכרת במשנת עירובין פ"ד; מעשר שני פ"ד מ"ט, ואל הנסיעה הזאת יכונו גם הדברים ששמעו קול המונה של רומא והיו כל התנאים בוכים ור"ע משחק וכו' (בסוף מכות ומדרש איכה), עוד נזכר מנסיעת ר"ג ותנאי הדור בספינה בסכה כ"ג וירושלמי שם ותוספתא סוכה פ"ב ובשמות רבה פ"ל ודרך ארץ רבה פ"ה. ומכל המקומות נראה שהיה הדור בש' 95 או 96 לספירת הנוצרים לעת מות הסנקליט קלמנס ומות דומיטינוס. ואף שנמצא חלוף גרסאות בשמות התנאים (בשמות רבה נזכר בין הנוסעים ר"א בן עזריה תחת רבי אליעזר. שפ"ר) · אין זה כ"א משבוש המעתיקים. וכמו כן נראה הדבר שאז היה הוכוח בין „הזקנים" וחכמי רומא ע"ד עבודת האלילים (ע"ז פ' רבי ישמעאל) ובדבר קלמנס, הנה סופרי הכנסיה הנוצרית אומרים, כי מת בגלל נטיתו להדת הנוצרית, אך הסופר היוני Dio Cassius אומר מפורש, כי הוא ואשתו נלכדו ברשת הטעות לאחוז במנהגי היהודים. ובבבלי גיטין (נ"ו:) נשתבשה הגירסא ותחת קלונימוס נאמר אונקלוס בר קלונימוס — וחלופי הגרסאות והשבושים נראים מהמקום המקביל לזה בע"ז י"א, עיי"ש, ודברים יותר ברורים ונושאים עליהם חותם ספור היסתוריי הם דברי מדרש דברים רבה ואתחנן פרשה ב' המובאים בפנים — והמחבר מוסיף להוכיח (בנאטע 12) כי קטיעה בר שלום הנזכר בע"ז שם הוא הגר קלמנס. ואין פה המקום להאריך יותר.

ומקדם, כי היה טרינוס איש מלחמה מנעוריו, שואף כל ימיו לכבוד גבורים ותפארת נצחון ונפשו אותה לשית לראשו עטרת ההלה כהגבור הנערץ אלכסנדר המוקדוני. ובשנת 115 לסה"נ הגיח טרינוס ממדינת מלכות רומא באסיה המערבית וילך הלוך ונסוע קדמה ויפול בארצות הפרתים, ויכבשן באפס יד וכמעט בלי שפך דם, כי כבר זָקְנָה מלכות הפרתים וסר כחה ממנה, ועם הפרתים — תערובות ילידי הארץ בני פרס והיונים ככחו אז לא היה כחו עתה ולא יכול עוד עמוד בפני הרומאים, גם כִּוֵּן טרינוס את השעה, לנפול בארץ, כאשר היתה כלה כמרקחה ממלחמת־שערים אשר התלקחה בקרבה לרגלי שני נסיכים, אשר התחרו איש ברעהו על דבר ירושת הכסא וכל אחד מהם התנשא לשבת על כסא המלוכה.

אך אם נכנעו הפרתים ילידי הארץ לפני טרינוס, הנה לא נכנעו מפניו בני יהודה יושבי הארצות האלה באוכלוסים מרובים ויהיו כגוי לבדד יושב, מתנהג במשטרי קבוץ מדיני הוא לבדו וראש הגלות היה העוצר בעם. המה — היהודים — עמדו בפני טרינוס־קיסר ויקשו אליו ואל חילו העצום. כי שנאת היהודים את הרומאים היתה שנאה כפולה — דתית ולאומית, על היותם גוים עובדי אלילים, אשר אכלו את יעקב בכל פה ואת נוהו השמו, ויקראו מלחמת מצוה וחובה בכל הארץ ויכונו לקרב ברב אונים וגבורה נמרצה. לראשונה הקשתה אל הרומאים העיר „נציבין" היושבת על הַסְּפָר בין בבל וסוריא וכמעט כל יושביה היו יהודים, ימים רבים עשו הרומאים מצור על העיר ובהבקיעה אותה אליהם עשו ביושביה נקמות באכזריות חמה. ובמדינת הדייב (Adiabene) על גדות נהר חדקל, במקום התגבר אלכסנדר המוקדוני על חיל דריוש וישם קץ למלכות פרס ומדי, משל הנשיא מֶבַּרְסַפַּס (Mebarsapases) והוא יוצא ירך הנשיאים, אשר לפני מאה שנה התיהדו ויהיו בנים נאמנים לעם יהודה ולוחמים מלחמותיו, ואולי היה עוד הנשיא הזה דבק בדת ישראל. בכל אופן הננו יודעים, כי נלחם ברב אונים נגד הרומאים המתנפלים בגבולות ארצו, אך לאחרונה כשל כחו ולא יכול החזיק מעמד נגד טרינוס וַיִּכָּנַע לפניו. וטורינוס הלך מחיל אל חיל ומנצחון אל נצחון, ויהי פועל גבורות ורודד ארצות ועמים רבים, אשר שמותיהם הזרים עוד לא שמעה אזן הרומאים, והסינט גזר אמר, כי עוד לא קם במושלי רומא לוכד ארצות כמוהו גם בימי ממשלת הרֶפובליקה. כל מלכי ארם (Armenien) ונסיכיה לרגליו תֻכּוּ ונכנעו לפניו ויציקו עטרותיהם לפני הדום כסאו, לשוב ולקבל ממנו את העז והמשרה בתור מושלים סרים למשמעת רומא, וישב הוא באנית הצי האדיר לשוט על לשון ים פרסי ומרחוק כבר חזו עיניו את הודו — חזון לבו ומשאת רוחו. בימי החרף שב לאנטויכיא לְהִנָּפֵש מעבדת המלחמה, ויהי עֲלֵז־נצחון ובוטח בגבורתו, עד כי לא שת לבו גם אל האותות המבשרות תוצאות רעות ממלחמתו באסיה, כי בהיותו באנטויכיא רעשה שם הארץ והעיר העליזה הזאת היתה כמעט בין רגע למעי־מפלה, אלפי אנשים נקברו חיים וקונסול רומא פֶּדָה Pedo עמהם וכפשע היה גם בינו לבין המות. הרעש

הזה היה למופת, כי טרינוס על שבכה יתהלך ורגליו דורכות על ארץ אשר תמוט תחתיה, ואין מעמד בטוח לממשלת רומא בהארצות אשר כבש מחדש. בימי האביב בשנה ההיא הגיח טרינוס שנית בצבאותיו להכריע את יתר העמים המתקוממים עוד נגדו במדינות ארם נהרים ולתקוע את יתדו שם וידמה, כי עוד מעט ונשר רומא יפרוש אגפיו גם על הודו החמודה. אך כמעט ישב באניה לשוט על פני לשון ים פרס ומרחוק חזו עיניו את הודו מקדם וחצי־האי ערב מים, הארצות אשר נשא אליהן נפשו, והוא עודנו עלז נצחון, עוטה גאון ומתהלל במכתביו אל הסינט, וימנה מספר העמים רבים אשר הכריע ואשר גם שמותיהם הזרים לא יכלו לבטא הרומאים בשפתם, והנה יושבי הארץ בין פרת וחדקל פשעו בו ויתפרצו מפני חיל הרומאים החונים בעריהם, והיהודים היו במסבבי המרד והמבעירים את בערת ההתפרצות נגד רומא בכל הארץ. ולא יהודי בבל לבדם הרימו דגל המרד, כי אם גם היהודים במצרים וקירינאיקה, לוב (Lybien) ויושבי אי כפתור Cypern או קיפרוס, כלם קמו כאיש אחד ומחשבה גדולה אחת בלב כלם, לשבור מטות על רומא הקשה. רוח־מרד כביר ואדיר, ולדברי סופרי קורות הדורות — רוח שגעון והוללות נחה על היהודים היושבים במדינות רחוקות, מבבל עד יהודה ומיהודה עד ארצות אפריקה הצפונית, כמו חפצו להראות דעת את שונאיהם, כי עוד לא תם רוח הלאם לגוע, עוד לא נִגְדְעָה קרנם, ועוד כח בימינם לעמוד על נפשם, להלחם מלחמת הרג ואבדן ולבלי הִכָּחֵד מעם טרם עשותם נקמות במעניהם. גם ארץ יהודה רגזה תחתיה, ומלבד כי יושביה החלצו חושים למלחמה, עוד הכינו את לבב אחיהם בארצות הגולה אל המרד במדינות הקרובות ורחוקות ויהיו רוח החיה באופני התנועה הכבירה ההיא (בימי החרף לשנת 117—116 לסה"נ (בערך ג"א תתע"ז למספר ב"י).

כחמשים שנה עבר מיום הִשָּׁבֵר החסן הלאומי שבר לא יוכל להרפא, ויקם דור חדש, אשר נחל רוח החפש מאבותיו הקנאים, וזכרון הימים, אשר יהודה היה עוד עם חפשי יושב על אדמתו ומתנהג על פי תורת לאמו, עוד חי בקרב לבם, ובראותם את קללת השפלות והעבדות הרובצת עליהם היום ויתחמץ לבם ויאמרו לנסות עוד הפעם דבר מלחמה אל שונאיהם מחריבי ארצם ומכחידי לאמם. ומורי העם התאמצו לחזק בלב העם התקוה, כי קרבו הימים אשר הארמון ישב שנית על משפטו והעם ישוב אל נוהו ואל כבודו הראשון ודברם היה: „מהרה יִבָּנֶה המקדש". רוח הדרור נחה גם על בני הנעורים, ובשקדם על דלתות בית המדרש לא נמנעו גם מלמד ידם לקרב ורגליהם לעמוד במערכות המלחמה. השמועה תספר: „אשתו של טרינוס 1) (ובל' המדרש: טרכינוס הרשע) ילדה בן בתשעה באב והיו כל ישראל בוכים ומתענים. מת בנה בחנוכה והיו בני ישראל מדליקים נרות לשמחה", ותרא הקיסרית בזה אות־איבה לבית הקיסר ותשלח ותאמר לאישה: „עד שאתה מכבש את הברבריים לך וכבוש את היהודים שמרדו בך" 2).

---

1) ושמה פלוטינא (Plotina). 2) ירושלמי סכה פ"ה ה"א, איכה רבתי פ"ד וריש אסתר רבתי.

נראה הדבר, כי בראש המרד ביהודה עמדו שני האחים, אנשים רבי הפעלים: פפוס ולולינוס, והמקום הנועד לאספת הקושרים היה בבקעת בית רמון או עמק יזרעאל. אך ידיעות ברורות על דבר פעֻלת המרד ביהודה ראשיתו ואחריתו אינן בידינו. לעמת זאת נדע על דבר ארחות המרד והתפשטותו ואחריתו באפריקה הצפונית (מצרים וקירינייאיקה) וארצות פרת וחדקל ידיעה שלמה, המעשים שנעשו בקירינייאיקה לפני חמשים שנה על יד אספסינוס (ע' למעלה דף 142) לא הביאו מרך בלב היהודים, ושר צבאם היה איש הנקרא בשם „אנדריאס" או „לוקואס", ועמהם שתו ידם גם יהודי מצרים, אשר עד הנה נחשבו לנאמנים בברית רומא. ראשית המרד דמתה לכל מרידת־עם: לראשונה התגרו בשונאיהם הרומאים והיונים, התנפלו על אנשי חיל המשמר ויעשו בהם נקמות. ויהי בראותם, כי ידם תושיע להם לעמוד בפני אויביהם, התגודדו לגדודים רבים ויהיו למחנה כבד וינסו דבר מלחמה אל שר צבא לגיונות רומא לופוס. ובהתגרה הראשונה היתה יד היהודים רוממה ובקנאתם העזה להשליך נפשם מנגד התגברו על הרומאים מלֻמדי מלחמה, ויודעי דעת תכסיסי הקרב. תוצאות הנצחון הזה היו: אכֿזריות נוראה ועשות נקמות בחמה שפוכה והועבות מעוררות זְוָעָה ומרעישות את הנפש. העמים, עובדי האלילים, אשר נסו ממקום המערכה, אחרי תבוסת לגיונות רומא, שטו ויתנפלו גם הם בחמה שפוכה על מושבות היהודים באלכסנדריה ויוליכו שבי את כל הנשים, הזקנים והחלשים הנמצאים שם, כי כל איש אשר כח לו לעמוד בקשרי המלחמה נמצא במקום המערכה, וימיתום ביסורים קשים ונוראים, אז עלתה חמת היהודים עד להשחית ויתאכזרו גם הם ויפשטו בכל גבולות מצרים, הרסו המצודות, הוליכו את התושבים שבי ויענום באכזריות חמה וימדו להם מדה כנגד מדה. סופרי יון ורומא יספרו, כי אכלו היהודים בשר היונים, שתו דמם, הפשיטו עורם מעליהם ויתעטפו בו. אך התועבות האלה, זרות הנה לרוח היהודים והיהדות, ומעולם לא מצינו בכל מלחמות היהודים שיְעַנו את המנֻצָחים בענוים קשים, כאשר עשו גם המתוקנים שבאומות בני יון ורומא, ומשנאה וקנאה הפריזו סופרי יון ורומא על המדה. אך כדברי אמת נראים ספורי הסופר היוני דיו קאססיוס1), כי אנסו היהודים את הרומאים והיונים להאבק עם חיות טורפות ותנעם להם הנקמה, לעשות בהרומאים, ככל אשר עשו טיטוס ואספסינוס ביהודים. לדברת סופרי הזמן, הרגו היהודים ואבד את היונים בקירינייאקה לבדה מאתים אלף איש ובמדינת לוב הרגו היהודים הרג רב וַתֵּשם הארץ מיושביה, עד כי נאנסו הרומאים לשלח שמה קולוניסתים לשוב ולבנות את הארץ הנשמה 2)

על האי כפתור ישבו היהודים מימי קדם קדמתה ויהיו להם בתי

---

1) 32, 68 Dio Cassius. סופר כנסת הנוצרית Eusebius בספרו קורות הכנסיה חלק רביעי, 2 Abtuanus בספרו 90 bellum Ciivil

2) סופר הכנסיה הנוצרית אייזביוס ברושמי הקורות שלו — קורות הארמנים ח"ב דף 283 שנת הי"ד למלכות אדרינוס ועיין מלחמות היהודים להח' מינטער דף 35.

כנסיות רבים, שם עמד בראש המורדים האיש אַרְטֶמיון (Artemion)· מספר המתפרצים היה רב ועצום. ואל היהודים נאספו גם בני העמים האחרים, אשר חפצו גם הם להמיש צוארם מעֹל רומא. לדברת הסופרים בני הדור ההוא, לכדו היהודים את עיר הראשה על האי כפתור, סַלַמִים, וימיתו מאתים וארבעים אלף יונים. טרינוס, אשר ישב אז בבבל, פחד לבל יתפשט המרד בכל מדינות מלכות רומא באסיה, וישלח מחנה רב ועצום כעצמת הסכנה, אשר נשקפה מהמרד לממלכתו, ואת אחד מגדולי שרי הצבא אשר לו מרטיוס טורבה (Martius Turba) פקד על חיל הים והיבשה, ותהי פְקֻדתו לשום קץ למרד היהודים במצרים, קירינאיקה והאי כפתור. ובארצות נהרות פרת וחדקל, מקום מושב היהודים באוכלוסים רבים, התגודדו לגדודים ויהיו למחנה כבד ויעמדו הכן לקרב· שם מִנָּה טרינוס למצביא הלגיונות את ליזיה קיטוס או קוויטוס (Lusius Qvietus), מנשיאי מוריטניה, איש אכזר ואביר לב והקיסר אהב אותו מכל שרי צבאיו וישם עיניו בו לשימהו ליורש הכסא· מי היה מפקד צבאות היהודים במדינת בבל לא נדע, אך זאת נדע, כי שר צבא רומאי מקסימוס (Maximus) ירד במלחמה הזאת ונספה, ואת קיטוס צוה טרינוס־קיסר להשמיד את כל היהודים אשר בגלילות ארץ ממשלתו. עד כה גדל פחדו מפני תנופת יד העם אשר מאס בו ולא חשבהו בין עמי ממלכתו. הנה כן היתה מלחמת תגרה להיהודים על הרומאים משלש רוחות: מדרום (מצרים וקירינאיקה) מצפון (יהודה והאי כפתור) וממזרח (בבל וארם נהרים) ולו נתנו שלשת המחנות האלה יד איש לרעהו וילחמו בעצה אחת, כי עתה אולי בא אז הקץ להעם המכריע תחתיו כל העמים בתבל ארצה ורודה באף גוים ותחרב רומא לפני חרבנה, שלש מאות שנה אחרי כן בידי העמים הפראים בני ארצות המזרח והצפון· ומרטיוס טורבה, הנועד להשקיט המרד במצרים וקירינאיקה, פרש נס אניותיו ועל כנפי רוח דרך ים התיכון מהרו אניותיו לבא אל המקום בחמשה ימים תחת עשרת הימים, ואשר נמשך בכל עת המסע למצרים 1)· ידע מרטיוס טורבה, כי היהודים מרי נפש, קנאתם עזה ועברתם קשתה, וימנע מהלחם בם מלחמת־תנופה ויבחר יותר להכשיל כחם, להלאותם ולהחרידם ולהמעיט מספר אנשי מלחמתם, בתגרות קטנות אך תכופות ורצופות בלי־הרף ובלי חשך. בכל אלה לא על נקלה היה לאדוני הארץ, ורק אחרי מלחמות רבות וכבדות, כאשר יודו גם הסופרים המדברים ברוח משטמה אל היהודים נכבשה הארץ לפניו. ובכל גבורתם והלחמם כנואשים בחרף נפש, לא עמדו היהודים ביום קרב 2), כי היו הרומאים הרבים במספרם והמה אנשי חיל החיים על חרבם, גם היה להם חיל־רוכבים רב מאד, והיהודים היה רק חיל רגלי ואינם מזוינים כל צרכם בכלי נשק טובים. כה היתה תבוסת

---

1) ירושלמי סוכה פ״ב ה״א ובמדרשים איכה ואסתר וכ״מ — באיכה רבתי פ״א הוא אומר: סליק לאילפא חשיב למיתי בעשרה יומים ואתיתיה רוחא בחמשה יומים עיי״ש.

2) Dio Cassiu ואייזביוס בספרו הנ״ל.

היהודים שלמה ויולך מרטיום טורבה בשבי את היהודים ויענם באכזריות הֵמָּה „כי הקיפן בלגיונותיהם והרגם" 1), את הנשים ענו ואשר עמדו על נפשן וכבודן נהרגו ובהעיר אלכסנדריה נראו עקבות החרבן והשממון מימי המלחמה הזאת גם דורות אחדים אחרי כן. בית הכנסת העתיק, בנין נפלא אשר עליו אמרו: „כל מי שלא ראה אותו לא ראה בכבודם של ישראל" 2), בית אלהים זה הנאדר בקדש נהרס במלחמה ההיא. בני הדור ההוא מספרים גדולות על דבר תפארת הבנין הנפלא הזה לאמר: „בית הכנסת באלכסנדריה היתה כמין בסילקי (Basilica) 3) וטורי עמודים לכ"ל רוחותיה מבית ומחוץ, ושבעים ואחת קתדראות של זהב לשבעים ואחד זקני העדה באלכסנדריה עמדו בתוכה, זכר למקדש והסנהדרין שבלשכת הגזית, ולא היו יושבים מעורבים, אלא כל בעלי אומניות במחלקות שונות בפני עצמם, ויהודי אכסנאי בעל אומנות שהיה נכנס לשם היה נפנה אל בני אומנתו ומוצא פרנסתו ופרנסת ביתו. ובימה של עץ היתה עומדת באמצע בית הכנסת, וחזן הכנסת עומד עליה וסודרין בידו, וכשהגיע זמן לענות אמן היה מניף בסודרין, כי היה הבית גדול מאד ולא נשמע קול העובר לפני התבה לכל המתפללים 4). ואת בית התפלה הזה הרס טורבה ויערה אותו עד היסוד. ויהי החרבן הזה באלכסנדריה שקול ליהודים כחרבן המקדש ושבר הלאום בירושלים ויאמרו: „באותה שעה נגדעה קרן ישראל ואינה עתידה לחזור עד שיבא בן דוד" 5). עוד יוסיפו בני הדור לספר מדברי ההרג הרב שעשה טורבה ביהודים ויאמרו: נתערבו דמים של אלו (האנשים) בשל אלו (הנשים), והיה הדם שותת ויורד עד שהגיע לימה של קיפרוס (Cypern) 6), וכונת הדברים האלה היא: טורבה המכין מטבח ליהודי אלכסנדריה עשה דרכו להאי כפתור ויעש גם שם הרג רב ביהודים. והנה בכל אלה לא נדע ידיעות נכונות מהליכות המלחמות האלה, כי ספרי הרומאים והיהודים לא יבארו דבריהם במקום הזה ברב ענין, אך היוצא ברור מדבריהם הוא: כי גם על האי כפתור היתה המלחמה בחמה שפוכה ועברת אויב עזה מאד, כי אחרי כן היתה השנאה ליהודים עזה כמות ושנאת היונים אותם קשה כשאול וַתִּגָּלֶה בהחק האכזרי, כי לא תדרוך רגל יהודי בכל האי וגם בהשבר אניה לא נתנו ליהודים אשר בה לעלות היבשה 7).

גם על דבר מלחמת השמד וכליון חרוץ אשר נלחם קיטוס (Quiteus) ביהודי בבל וארם, לא נדע רק, כי אלפי יהודים נספו במלחמה, שתי

---

1) ירושלמי ומדרשים שם. 2) סוכה נ"א ובירושלמי במקום הזה.

3 בסילקי — פתרונו הראשון — מעון מלכים והונח ג"כ על שארי בנינים מפוארים מרובעים, אך ארכם יתר על רחבם והתקרה נשענת על שני טורי עמודים, כן היו בנוים בתי המשפט ברומא ובסגנון הזה נבנו בתי תפלה לנוצרים בדורות הראשונים ליסוד דתם.

4) ירושלמי סוכה פ"ה ה"א, בבלי שם נ"א עיי"ש. 5) לשון הירושלמי שם.

6) ירושלמי שם ובאיכה רבתי הגירסא: נהר קיפרוס והוא טעות דמוכח.

7) Dio Cassius שם.

הערים נציבין ואידוסה, אשר כל יושביהן היו יהודים, נחרבו, גם הדרכים, הבתים והרחובות היו מלאים חללי היהודים ואין קובר 1) .

ויהי כאשר השבית קיטוס את המרד מיהודה ובבל ויתר הארצות בנהרי נחלי דם, גדל אותו הקיסר טרינוס וינשאהו לפחת ארץ יהודה ויהי להגמון (Hegemon) השליט לבדו בארץ. ידע טרינוס, כי מיהודה תצא רעת המרד על כל המדינות אשר היהודים שם במספר רב ויאמר להשביח שאון המורדים בארץ מולדתם ואז ישקטו גם היהודים ביתר ארצות פזוריהם במכוניהם, וכל המעשים האלה בארצות יהודה ובבל, מצרים, קירניאיקה והאי כפתור נקרו ויאתיו בשנה האחרונה לממשלת טרינוס (117 לסה"נ — ג"א תתע"ז למב"י או שנת הארבעים ושבע אחר החרבן), והצלחת הקרב סרה מטרינוס, ונבצרה ממנו להחזיק מעמד בהארצות אשר לכד, אז נאנס לעזוב את ארץ בבל ולעלות מן המצור אשר שם על העיר חוטרא Atra אשר בקרבת נהרדעא 2) ויסיח את דעתו מהפיק זממו לעשות את ארץ הפרתים למס עובד לרומא, ועם זה הופרה כל עצתו, לפרום מצודת רומא על דרומית מערבית אסיה ולכבוש את הודו וחצי־האי ערב ויחלה משברון לב בהיותו באנטיוכיא, ויאחז דרכו לשוב רומאה, אך בדרך במדינת קיליקיה Cilicien מת ומחשבתו להוריש את כסא הקיסרים לקיטוס אהובו לא קמה, כי אשתו פלוטינא הערומה ידעה להוליך שולל את צבאות רומא ותעיד, כי לפני מותו אִמֵּץ לבן לו את אֶליוס אדרינוס (Aelius Hadrianus) וישימהו ליורש כסאו 3) .

---

1) בדברי הספר Dio Cassius לא נמצא דברים מפורשים ע"ד פרטי המלחמה בבבל, אך מקור יותר קרוב אל מקום המעשה נמצא בהכרוניקא הסורית של „דיוניסוס טלמאהאר לאמר: „שנת ב' אלפים מאה ותלתין וחדא, כד עבדין אסטסין יהודיא דבית נהרין פקד עליהון טרינוס ללוסיא קוטאס דנדרא מנהון מן הפרכיא. ואזדון קוטאס ורבותא סגיאתה, מנהון קטל, דשוקא וביתא, אורחתא ושבילא וכל דוך מן שלדיהון מליא הות ולית מאן דקבר.

2) בירושלמי שבת פ"א ה"ד. כמן חוטריה לנהרדעא"

3) כמה מעשים גדולים ונכבדים בתקופה הזאת ושאחריה עד ימי אנטוניוס פיוס מבאר הרב המחבר בשני הציונים (נאטען) 14 15 בסוף הספר, ואנכי מצאתי יותר נכון לחפץ קהל הקוראים. לחלק הדברים ולהעיר על ענין וענין במקומו הנכון בשולי הדף, והנה במקום הזה נבאר רק הנחוץ להבנת סדר המעשים במרד היהודים אשר בבבל, יהודה, מצרים, קירניאיקה ואי כפתור. המרד אשר הצטין בקנאת עם ועברה־לאומית נוראה מאד — והנה מספרי יון ורומא אין לנו דברים ברורים רק מאת דיו־קאססיוס וסופר הכנסיה אייזביוס, הדברים הנמצאים בשני התלמודים ובהמדרשים מתובלים ומעורבים בדברי הגדה עד שקשה להציל מפיהם דברים כהויתם ובמה שנמצא עלו קמשוני השבוש והמון חלופי גרסאות. והנה את אשר העלו ברור להלכה היא דעת החכמים האשכנזים: היעטציק, ליפסיוס ופולקמאר והרב המחבר ועיקרי דבריהם כפי הנחוץ לעניננו הוא: איתא בסדר עולם רבה (כפי נוסחת בעל מאור עינים ומוסמכת מכ"י התלמוד מסכת סוטה, הנמצא בברלין ומובאה בהמזכיר להח' שטיינשניידער ספר שביעי משנת 1864 דף 22: מפולמוס של אסורוס עד פולמוס של אספסינוס שמונים שנה. מפולמוס של אספסינוס עד פולמוס קיטוס (ובס"ע שלפנינו טיטוס בטעות) כ"ב שנה, מפולמוס של קיטוס עד בן כוזיבא י"ו שנה, הרי לפנינו ארבעה פולמוסים (ופתרון המלה Polemos ביונית — הוא מהומת מלחמה) וכלם ביהודה. מארבעה אלה נמצא זכרון בהמשנה סוף סוטה לשלשה ושם נאמר: „בפולמוס של אספסינוס גזרו על עטרות חתנים ועל האירוס, בפולמוס של קיטוס (ובהגירסא המוטעת שלפנינו: טיטוס) גזרו על עטרות כלות ושלא ילמד אדם את בנו יונית, בפולמוס האחרון (הוא פולמוס אדרינוס בימי מרד בן־כוזיבא) גזרו שלא „תצא כלה באפריון בתוך העיר". הדבר המפיץ אור על באור שני המקורים האלה הוא שנוי הגרסא מן טיטוס על קיטוס. כי הגירסא

פרק ששי

המשך

(מלכות אדרינוס־קיסר. מרד היהודים נגד קיטוס (פולמוס של קיטוס) יום טורינוס, פפוס ולולינוס, אדרינוס קיסר נותן רשיונו לבנין בית המקדש, בטול הרשיון, סערת המרד, רבי יהושע בן חנניה משביח שאון העם, מות רבן גמליאל דיבנה, גלות הסנהדרין מיבנה לאושא בראשונה, תקנות אושא).

בשבת אדרינוס על כסא המלכות (אחרית שנת 117 לסה"נ) היתה כל הממלכה באסיה ואירופה כמדורת אש המרידה וכל העמים בארבע כנפות

הישנה היא מוטעת אין ספק, אחרי שאין בין פולמוס של אספסינוס לחרבן הבית (אם נגרום טיטוס) רק כשלש שנים שנות מלחמה, וכל גדולי העם היו עסוקים אז בהכנת צרכי המלחמה ומה טעם בדבר לחדש אז גזרות בדבר אותות אבל, בעוד שביהמ"ק היה קים והתקוה גדולה, כי יהודה לא יחת מגוי עושה מלוכה לו לבדו — ובכן אין ספק שפולמוס של אספסינוס כולל בקרבו כל המלחמות לפני החרבן ובשעת החרבן. נשאר לבאר טיבו של פולמוס אסורוס, ונכון הדבר שראוי לקרות ו ר ו ס (Varns) הוא שר הצבא הרומאי, אשר השבית הפרעות ביהודה אחרי מות הורדוס — והנה באופן כזה לא יהיה המספר „שמונים שנה" מדויק, כי מימות הורדוס עד בא אספסינוס ליהודה לא עברו יותר משבעים שנה, ובסדר עולם כ"י הנמצא בידי החכם מאנדעלשטאמם נמצא כתוב: בפולמוס של הורדוס, אך גם זה לא יושיענו, כי הורדוס הכין מטבח לאמוני העם בראשית מלכותו ובסוף ימיו, והמספר שמונים הוא מ ע ט ממספר השנים ל ר א ש י ת מלכותו עד חרבן הבית (פולמוס של אספסינוס) ו ר ב מזמן המעשה הזה ב א ח ר י ת ימיו, ולכן נראה שהמספר ש מ ו נ י ם הנזכר פה הוא רק לתת מספר שלם בין שבעים לשמונים כמו שנוהגים רבים מרושמי קורות הדורות שאינם מקפידים על פרטי המספרים ומונים למאות ועשרות. אך הדבר היותר קשה שבמאמר הס"ע, הוא חשבון השנים מפולמוס של אספסינוס (כלומר מלחמות החרבן) עד פולמוס של קיטוס כ"ב שנים, דבר שאינו מחוור כלל — צא וחשוב שלשת השנים (מן 80 למה"נ עד 81 למספר הזה) שנות מלכותם של אספסינוס וטיטוס, שבע שנים שמלך דומיטינוס, בערך שנה וחצי שמלך נרבה ותשע עשרה שנה שמלך טרינוס ובס"ה קרוב למ"ט שנה ולכן אם גם נחשוב המספר: מן ומן בכלל ו ע ד ולא עד בכלל לא יגיע לחמשים ובאופן כזה לא יצא לנו החשבון גם אם נגיה תחת כ"ב שנה נ"ב שנה, (שבאופן אחר אין להשוב כלל, ומאחר שהננו יודעים, כי ק י ט ו ס מת בחרב המשפט על פי אדרינוס וזה האחרון היה לקיסר סוף 117 ותחלת 118), הנה הדרך האחד לפתור החידה הוא רק אם נאמר, כי לפי מנין השנים ללבנה עלה המספר העברי על הרומאי בשתים שלש שנה במשך יובל ימים. — אמנם אם לא נדקדק באיזה שנים ויצא לנו ברור, שכונת המשנה „בפולמוס של ק י ט ו ס" הוא על פעולת קיטוס ליזיה, קיטוס שר צבא טרינוס, הנה עוד צריכים אנחנו לברר שהפולמוס הזה היה בארץ ישראל. וזה מבואר ממקום אחר ברור גמור: במשנה הוא אומר: בפולמוס של קיטוס גזרו על עטרות כלות ושלא ילמד אדם את בנו יונית, ובתוספתא במקום הזה הוא מסיים ואומר: התירו להם לבית רבן גמליאל ללמד את בניהם יונית מתוך שהם קרובים למלכות. והנה אם מכלל הגזרה הוציא את רבן גמליאל הנשיא אות הוא שהיה המעשה בארץ ישראל מקום מושב הנשיא. והדבר הזה מתאמת עם רשימת הקורות מאת אייזביוס — ומפני שבפולמוס של אספסינוס אין ספק כי הכונה הוא על מצור ירושלים וחרבנה ע"י אספסינוס וטיטוס, ופולמוס האחרון הכונה על מרד בן כוזיבא והריסת ביתר הנה מזה יוצא, כי פולמוס של קיטוס מכון אל המרד בימי טרינוס. חשבון הס"ע מפולמוס של קיטוס עד פולמוס האחרון י"ו שנה הוא קרוב לאמת אם גם אינו מדויק. ודבר זה נבאר בפרק השביעי בהגיענו לפרק מרד בר כוכבא או בן כוזיבא, (וע"ד ברור הדברים של זמן מות פפוס ולולינוס וקיטוס ויום טורינוס וכו' עיין להלן בהערה בפרק הבא) — ויוצא מכל אלה: א) ארבעת הפולמוסים היו כלם בארץ ישראל. ב) פ ו ל מ ו ס של א ס ו ר ו ס הוא וורוס הוא בערך שבעים ואחת שנה לפני החרבן. ג) פ ו ל מ ו ס ש ל א ס פ ס י נ ו ס הכונה על מצור ירושלים והרבנה. ד) פ ו ל מ ו ס ש ל ק י ט ו ס, בסוף ימיו של טרינוס. ה) ופולמוס האחרון הוא מרד בר כוכבא. זאת היא תמצית דברי ההערה 14 במה שנוגע להענין אשר בפנים, ויתר הדברים יבוארו במקומם.

ארצותיה או כי התפרצו מפניה בגלוי, או חשבו מחשבות מרד וַיִּכּוֹנוּ למלחמה. ובכל מדינה ומדינה מקום דבר מלכות רומא מגיע, כבוא השמועה, כי מת טרינוס קיסר הנורא עליהם באימת ידו הקשה וממזרח ומערב, מצפון ונגב פרצה להבת־שלהבת המרד; כל העמים תקעו כף ויתנו אותותיהם אותות חפצם להמיש צוארם מעל הממלכה המחבקת זרועות עולם ורודה באף עמים: ארץ הפרתים, אשר זה מעט פרש נשר רומא את אנפיו עליה, אסיה הקטנה, אשר פקידי הקיסרים ינקו חלב אדמתה המבֹרכה, מצצו חלבה וטובה ויעמידוה ריקם על גחליה, מוֹרִיטַנְיָה, אשר באפריקה הצפונית, סַרְמַטְיָה אשר בצפון אירופה ובְרִיטַנְיָה האי במערבה, כלם אמרו לכֵּוֵן את השעה המשחקת להם במות טרינוס וַיִּכּוֹנוּ למרידה, גם יהודי ארץ ישראל לא עמדו מרחוק ויתקוממו נגד קיטוס, אשר בא חמוץ בגדים מדם אחיהם בארצות פרת וחרקל להשבית המרד בארץ ישראל. אך ימי הרעה של קיטוס בארץ ישראל לא ארכו, ובעודו עושה הנה והנה ומוציא להורג את אמוני עם יהודה וחושב מחשבה לשבת על כסא הקיסר וחדשה נהיתה בארץ, אדרינוס היה לקיסר רומא, והוא היה נודע לרודף שלום, וקיטוס מת מות נבל בחרב המשפט.

ובספרי ישראל כמעט שלא נמצא רמז על דבר המלחמה הזאת וקורותיה. המקור העברי יקרא את המרד הזה בשם „פולמוס של קיטוס" (טיטוס 1) וממנו אנחנו למדים, כי גַם להמרד הזה היתה אחרית נוראה מאד, אחרי כי לזכר אֲבֶל־עָם על חללי המרד „גזרו על עטרות כלות" וגם הֵמַר לבם של ישראל וַיְשָׁרֵשׁ בהם עוד יותר" קנאה לאומית ושנאה אל בני עם נכר, וע"כ „גזרו שלא ילמד אדם את בנו יונית". ולא נדע אם הכונה על חכמת „יונית או על לשון יונית.

ויהי כאשר כונן הצר המציק קיטוס להשחית את יהודה ולהכחיד את יושביה מגוי וַיִּמָּצֵא בעם חכם חרשים, הוגה דעות וטוב טעם, אשר נשא משא לעם ויחזה חזיון נפלא מעורב ומתובל מדברי שמועה ואגדה וממעשים שהיו ויצא לו ספור־חזיוני, נכון וערוך במחשבה ראשונה לקחת לב קוראיו ולשגבם ישע בתשועת ה' אשר תבא לפעמים כהרף עין ויבטחו באלהי מְעֻזָּם הרב את ריבם, והוא יחלץ גם עתה את עם עני מעניו ויפדהו ממצוקותיו. החזון הזה הוא הספור „יהודית", הנמנה בין „הספרים החיצונים" (Apokryphen), אשר „במליצת חידה העביר „את תמונות הַהֹוֶה, עטוף בשלמת העבר, שם יְתָאֵר את טרינוס והצלחתו על שדה הקרב בראשית מסעו לארצות בבל וארם נהרים, בדמות נבוכדנאצר מלך בבל היושב בנינוה ואת ליזיה קיטוס בדמות שר הצבא האכזר, ההולל והזולל הולופרנוש. בחרט־אמת יצייר את מראה היאוש הנורא והבהלה והחרדה, אשר תקפו בעצומיהם את כל בני יהודה ותשועת ה' בידי אשה

1) עיין בהערה למעלה.

רפת הכח, אך אשת חיל, רבת החן והשכל וכבירת כח לב – וכשמה „יהודית", כן היא בַּהֲלָךְ־רוחה „יהודית" בטהרת הנפש, תמת החן והצניעות · וזה הוא תכן הספור, הזה הערוך במחשבה תחלה לחזק לב כושלים ונואשים :

נבוכדנצר מלך בבל היושב בנינוה עשה מלחמה את ארפכשד מלך מדי היושב בעיר מלכותו אחמתא או אֶקְבַּטָּנָה · לוכד הארצות שלח לפניו את שר צבאו הולופרנש ומחנה כבד עמו להוריש את כל הממלכות אשר מסביב הגדולות והקטנות, וַיִּכָּנְעוּ לפניו כל העמים ויהיו לו למס עובד : והוא השחית את גבולי הארץ וַיִּכְרֵת אשיריהם, כי גמר בלבו להשמיד כל אלהי הארצות וכל לשון תקרא אך בשמו, רק היהודים מֵאֲנוּ הִכָּנֵעַ, כי יָרְאוּ פן יעשה לירושלים ולבית יְיָ כאשר עשה לכל הגוים · · · · · וישימו מצב על כל ההרים הגבוהים, ויבנו חומות לכל ערי הפרזי, ויתנו אֹכל בכל הערים, ותהי עצת הכהן הגדול אליקים להגן על הארץ מפני האויב המגיח מצפון, לשמור על מעלות ההרים אשר על דרך יהודה באכה עמק יזרעאל · כי במעברות האלה, בין הסלעים וצורי הרים מצוקים, צר הדרך לשני אנשים לעבור יחד ומה גם למחנה האויב. והולופרנש עם חילו הגיח מירכתי צפון ויגיע עד המעברות ויחן על עיר בְּתוּל הקרובה. ויהי בראותו כי שמו בני ישראל חיל משמר על ההרים ומוקשים שמו על נתיבותיו לחסום בפניו את הדרך, ויחר אפו · וַיִּוָּעַץ הולופרנש עם שרי עמון ומואב הקרובים ליהודה, לדעת מה העם הזה ובמה כחו גדול, ואיש אחד שר עמוני ושמו אַכְיוֹר ספר לו כל דברי עם יהודה, ויאמר לו, כי כל עוד יהיה העם הזה נאמן לאלהיו לא יוכלו אליו כל הגוים, ורק במעלו בו יסור כחו ממנו ויפול בידי צריו · ויהי כשמוע זאת הולופרנש ויחר אפו באכיור ויאסרהו בנחשתים וישלח אותו אל העיר בתול, למען אשר יפול גם הוא בתוך חללי היהודים, בְּהִכָּבֵשׁ העיר לפני הולופרנש, וישם מצור על העיר, וישמע לעצת נציבי אדום – שונאי בני יעקב אחיהם – באמרם : לא על חרב וחנית יבטחו בני ישראל במלחמה, כי אם על ההרים הגבוהים ועל ראשי הצורים אשר הם יושבים עליהם, ובכן העצה הטובה היא להכרית מהם משען מים, בצוותו ללכוד את מימי הבארות אשר יזלו להם מראשי ההרים, ואז כאשר תגבר יד הצמא עליהם ימהרו להסגיר את העיר בידו · ויעש הולופרנש כן · ארבעה ושלשים יום אָרַךְ המצור, המים אָזְלוּ מן העיר ולשון הילדים והזקנים בצמא נשתה, נפש העם קצרה בעמלם ויאיצו בשרי החיל להסגיר את העיר בידי האויב, ויבטיח עֻזִיָּהוּ הכהן לעשות כדברם, אם בעוד חמשה ימים לא תצמח ישועה להנצורים · וממחשכי הצרה, מאפל המצוקה נראה אור־נעים, פני בת יהודה, רבת החן והשכל, יפה וברה, הנקיה מכל שמץ דופי, יראת אלהים וכבירת כח לב ושמה „יהודית", סמל דמות האומה הישראלית, אשה יהודית בעצם תֻמתה וטהרתה · ו„יהודית אשה אלמנה מאישה מנשה ובארבעת שנות אלמנותה,

היא מתבודדת בחדרה הקטן בעלית ביתה, עטופה בגדי אבל ותענה בצום נפשה יום יום מלבד ימי השבת ראשי חדשים ומועדי בני ישראל. ותרא יהודית בְּעֱנוּת עמה ותשמע, כי נכונים ראשי העיר לפתוח את שעריה לפני האויב ותקרא להם ותוכיחם, על כי נשתה אמונתם באלהי מָעוז ותאמר, כי נתן יי עצה בלבם למלט את העיר בחכמה ותחבולה בעֵצה וגבורה. ותקם מעל הארץ ותתפלל על יי, ותרחץ ותסך את בשרה, ותלבש בגדיה החמודות, ותיטב ראשה ותשת את עדיה עליה, ותצא עם אמתה מאת העיר בלאט, ותבא עד מחנה האויב ותגיע עד אהל הולופרנש. ואנשי החיל השתוממו ויתפלאו על יפיה וחן אמריה ויובילוה אל שר הצבא. ותגד יהודית לשר הצבא לאמר: אמנם היטיב אשר דבר אכיור, כי יי הוא הסוכך באברתו על עם ישראל, אך הם מעלו בו וישקצו את נפשם במאכל טמא, ויאכלו את ראשית בכורי הגנים והשדות מבלי להרים התרומות והמעשרות, על כן נבדלה היא – האשה היראה את ה' ומצותיו תשמור – מהם; ובדבר ה' באה אליו לאמר, כי עוד מעט ותִלָּכֵד העיר ותִפָּתַח לפניו הדרך לחדור אל ארץ יהודה ולבא ירושלימה כמבוא עיר מבֻקעה, והיא תלך לפניו להנחותו הדרך ולהביאהו למחוז חפצו. לב השר ההולל בטח באמריה ויתן לה לשבת במחנה ולהתהלך בכל אשר תחפוץ. ושלשה ימים היתה יוצאת ובאה במחנה האויב באין מפריע. ביום הרביעי בערה אש התאוה בהולופרנש ויקרא אותה אל המשתה, ואחרי אכלה מן הַצֵּדָה אשר הביאה עמה, והוא הרבה לשתות לשכרה, יצאו שריו ועבדיו ותשאר עמו לבדו בחדר והוא שותה שכור ויישן וַיֵּרָדַם. אז קראה האשה אל יי ותאמר: חזקני נא אך הפעם ואעשה נקמות באויב עמי ומחריב ארצי, ותקח חרב הולופרנש ותכרות בה את ראשו מעליו, ותצא עם אמתה מהמחנה בלאט. ואת ראש שר הצבא שמה במטפחתה. ובצאתה שמו אנשי המשמר לה ידים, כי כן צוו מאת אדוניהם, ותבא אל שערי העיר ותקרא אל השומרים ולאור האבוקה הראתה להעם אשר על החומה, את ראש העריץ מתבוסס בדמו, ויפרצו הנצורים מן העיר והאויבים בראותם כי מת שר צבאם, נבהלו נחפזו וינוסו, והיהודים רדפו אחריהם עד דמשק ויכום מכה רבה מאד. העיר בתול היתה צהלה ושמחה וישראל נושע בַּיי תשועת עולמים, וישירו שיר תודה לה' המושיע את עמו בידי אשה רפת הכח וכבירת הלב.

זה הוא תכן החזון, אשר פי קדמוני היהודים יקראהו בשם: „מגלת שושן". בחזון הזה חפץ הַמְסַפֵּר לחזק לב המתפרצים מפני קיטוס ולהורות להם דרך מלחמת-עם נגד האויב המתנפל בגבולות ארצו: לחסום בפניו את הדרכים במעברות ההרים, להלאהו ולהחרידהו בתגרות קטנות אך תכופות, לארוב לו מנקיקי הסלעים ונקרות הַכֵּפִים, להריח ברוח גבורה גם את בנות יהודה, כי ישתמשו גם הן בכלי זינן, בעצה ותחבולה וחכמת נשים להכריע את האויב. והספר הזה נושא עליו חותם

העת, אשר בה בא קיטוס ליהודה להשבית את המרד, ותכליתו לתת כח וְעָצְמַת־רוח להמורדים לעמוד בפני האויב הבא להשחית ארצם ולמחות שם אֻמתם מספר התולדה 1).

אמנם עד כה ועד כה וליהודים היתה הָרְוָחָה מחמת אויב ומתנקם קיטוס, לא בחזון ומשל כי אם באמת. כי אחרי מות טרינוס בהעיר סֶילִינִיוּם אשר במדינת קיליקיה קם מלך חדש ברומא – אדרינוס קיסר – והוא היה אך שואף משרה ותאב כבוד־מלכים, אך נפשו לא אִוְּתָה להשיג את הכבוד הזה על מרומי שדה קטל ושאון מלחמה, ותאותו היתה: עז־מלך, תפארת השלטון המדיני והמשטר הנמוסי. אך חיי איש מלחמה זרו לרוחו המפנקה, וכאשר הִתְקַפֵּר חרד מאד לאחריתו, בראותו את כל העמים והמלכים הסרים למשמעתו מנשאים את נפשם לפשוע ברומא, ולבּ כל עמי ארץ הקדם כים נגרש על לחץ טרינוס, אשר לחצם על פי השר קיטוס היושב ראשונה במלכותו. גם צרה עין אדרינוס בקיטוס ובכבוד הנצחון, אשר הנחיל הסֶינַט את טרינוס, ויאמר לנטות מדרך הקיסרים שהיו לפניו, אשר נשענו רק על חרב גאותם, ויבחר לתפוש את העמים בלבם ולמשכם בחבלי אהבה ורצון. מעשהו הראשון היה– לְוַתֵּר על זכות הַכִּבּוּשׁ בארצות הפרתים ויעזוב את מדינות בבל וארם נהרים ביד המושלים הראשונים ויוציא משם את צבאות רומא. גם חשב מחשבה להרגיע רוח היהודים בהבטחות טובות. וההבטחות האלה היו: – הֲסָרַת

1) לצאת ידי חובת מתרגם הבאתי את דברי הרב המחבר כצורתם עם החלטותיו בדבר הספר „יהודית”; אמנם לדינא מוצא אני את עצמי מחויב לאמר: „מילתא דפשיטא ליה למר מיבעיא לי” וזה אחד מן המקומות שהרב נותן להשערה כח הלכה פסוקה ויסוד להחלטות חדשות. — ההשערות ע״ד הספר „יהודית” רבו מספור. הדבר ברור הוא, שהספור הוא חזון־דמיוני לתכלית לאומית (אף שהמלומדים הקתולים ובראשם הצרפתי Mantfaucon עם Mouline מחזיקים בהדעה, כי הוא מעשה שהיה), בין בני עמנו ישנה הסכמה, כי הספר הוא מימות החשמונאים, וזה נזכר גם בפוסקים ויהיה יסוד לאיזה מנהגים בחנוכה (עיין ש״ע אורח חיים סימן תרמ״ד), וכן החליטו החכמים גרוטיוס וחכם זמננו בקדמוניות היהודים הפרופיססור נאָלדקע Nöldecke. אך החכמים פולקמאהר והיעטציג, ועל ידם החזיק הרב המחבר מהליטים שנתחבר לאחר החרבן, ובימי רדיפות טרינוס על יד קיטוס — והנה הרב המחבר אומר (נאטע 14): בהספור לא נראו אותות הזמן של רדיפות אנטיוכוס, ולהפך, כל הפרטים מוכיחים ומראים על זמנו של קיטוס בשנה הראשונה למלכות אדרינוס. ותם אני הלא הדברים הנאמרים בהספר: „כי גמר בלבו (המלך) להשמיד כל אלהי הארצות וכל לשון תקרא אך בשמו.. כי יראו פן יעשה לירושלים ולמקדש אל כאשר עשה לכל הגוים”, הדברים המפורשים האלה מוכיחים, כי נתחבר בימי החשמונאים, כאשר חפץ אנטיוכוס עפיפנוס להשוות את כל עמי ממלכתו בדברי הדת, כי כלם יכבדו אך את יופיטר אלהיו — אלהי מעזו. כי הוא היה הראשון לשיטת האססימילוציה ע״י אונס הדת, להפך הרומאים היו מצוינים במדת הסבלנות בעניני הדת ומעולם לא אנסו את העמים שכבשו לעזוב דתם, ולמען תכלית מדינית עבדו גם הם לכל אלהי העמים, אשר הכניעו לפניהם. והרב המחבר בעצמו יאמר במקום אחר, כי רדיפות טרינוס היו מדיניות ומעולם לא חשבו הרומאים עד אדרינוס קיסר לאנוס את היהודים לעזוב את תורתם, אחרי אנטיוכוס אבי האססימילוטורים - מכחידי הלאומיות ע״י אונס הדת, היה אדרינוס הראשון בקיסרי רומא, אשר גזר על תלמוד תורה על המילה וכו׳ כאשר יבואר להלן. ובכן מהדברים שהזכרתי יש ראיה מוכחת שנתחבר הספר בזמן אנטיוכוס, ובכל אופן מידי השערה בעלמא לא יצאנו. ומתוך שהענין רחב מאד ודורש באור לא מצאתי נחוץ להאריך במקום הזה. ובכל אופן אין הדרוש בזה נוגע לעיקר דין בדברי ימי עמנו. שפ״ר.

קיטוס מפקדת מושל ביהודה וְתֵת הרשיון לשוב ולבנות את בית המקדש. הדבר הראשון היה גם מתאים לחפץ אדרינוס ונטות לבו, כי היה עוין את קיטוס ושונאו, ובגלל הדבר הזה חפץ לעשות קורת רוח להיהודים ולהפיס את דעתם. ולפני מפלת קיטוס כבר הכין הצורר הזה כלי מות בהעיר לודקיא Laodicea לשני האחים מבני יהודה, אשר עמדו בראש המתפרצים אז וגם לאחר זמן היו ראשי אמוני העם: פפוס ולולינוס. וכבר עמדו על במת מטבח ומלאכי־מות היו נכונים לשום קץ לחייהם, ולפני המיתם דבר אליהם נציב רומא האכזר בלעגי שפה: „אם מעמם של חנניה, מישאל ועזריה אתם, יבא אלהיכם ויציל אתכם מידי כשם שהציל אותם מיד נבוכדנאצר"; ויהי דבר גבורי ישראל אל הנציב: „נבוכדנאצר מלך הגון היה וראוי להעשות נס על ידו, אבל אתה הדיוט הנך ואינך ראוי שתֵּעָשה נס על ידך, אנחנו נתחיבנו מיתה למקום ואם אי אתה הורגנו, הרבה שלוחים יש לו למקום שפוגעים בנו והורגים אותנו ולא מסר אותנו הקדוש ברוך הוא בידך אלא שעתיד להפרע מאותו האיש". עוד מלאכי־משחית של קיטוס עושים הנה והנה, ושני צירים (דיופלי) הגיעו מרומא וַיַּרְאוּ כתב פְּקֻדת הקיסר, כי חדל קיטוס מהיות נציב ביהודה, ויעזוב את הארץ, אשר שתי שנים הרבה בה שד ורצח ודמי אדם שפך כמים ולא ארכו הימים ויומת בחרב המשפט בפקודת אדרינוס, הוא ועוד שלשה קונסולים עמו בשנה הראשונה למלכות אדרינוס 1). ואיתו היום – שהוסר קיטוס מפקֻדתו – יום י"ב אדר – נקבע ליום זכרון במגלת תענית „דלא להתענאה ביה" ויקראו לו „יום טרינוס" 2).

דבר ברור הוא ונעלה מעל כל ספק, כי לא על נקלה התעשתו היהודים להניח את כלי זינים מידיהם ולהשלים עם רומא, כי התנו תנאי

---

1) מקור הדברים בסופרי יון ורומא Dio Cassius עם Spartyianus וע"ד התאמתות הדברים עם דברי המקורים העברים עיין בההערה הסמוכה.

2) בעוד אשר מות קיטוס בידי המשפט ע"י אדרינוס הוא דבר ברור, הנה על גורל שני האחים ראשי אמוני העם ביהודה פפוס ולולינוס רובץ ענן החשך וכל הדברים בהמקורים מלאים סתירות, שבושים, קדימת המאוחר ואחור המוקדם. חוקרי קדמוניות ישראל מהנוצרים: היעטציג, פולקמאהר, סולסי, והנכבד שבהם ליפזיוס; וחכמי ישראל: גייגר, שי"ר ופראנקל וביותר הרב המחבר — נסו למצוא אור בחשכת הסתירות האלה, והיותר מסכים ומתאמת עם האמת ההיסתורית, הנוסדת על השערה הקרובה לודאי היא דעת המחבר — המוסכמת להלכה. לבאר זאת נחוץ לפרוט איזה שאלות: א) האם נהרגו פפוס ולולינוס, או שבקשו להרוג אותם? ב) בכל מקורי ישראל נזכר שם טרינוס (או טורינוס וגם תיריון (בירושלמי תענית), טרכינוס ומרינוס, וכלם מכונים לטרינוס־קיסר), אשר, כנודע לא היה מעולם ביהודה. ג) במקומות אחדים נזכר שם העיר „לוד" ובאחרים „לודקיא" והן שתי ערים רחוקות זו מזו. ד) את לולינוס ופפוס עוד נראה אחרי כן בימי אדרינוס עומדים פעמים בראש „תנועה לאומית" כאשר יבואר בהמשך הדברים. — ה) מי הם האחים שמעיה ואחיה „הרוגי לוד", אם הכונה על פפוס ולולינוס או שהם אנשים אחרים? לברר הדברים נחוץ להעיר על חמשת המקורים העברים אשר נציין אותם בציוני א' ב', ג, ד, ה': א) מגלת תענית בנוספות בימי חדש אדר; ב) בתורת כהנים פ' אמור, על הכתוב ולא תחללו את שם קדשי; ג) מסכת שמחות פ"ח. ד) בבלי תענית י"ח. ה) קהלת רבה פ"ג. והנה בהמקורים א' וב' נאמר: „כשתפס" טורינוס את וכו' ובבבלי נאמר: כשבקש להרוג וכו', ובהמקורים ג, ה, נאמר „וכשהרג". בכל המקורים נזכר שם העיר „לודקיא", אך באותו העמוד בבבלי תענית (י"ח) נזכרים שמעיה ואחיה בשם הרוגי לוד ורש"י (שם, ב"ב י: ופסחים נ׳) מפרש שלוד היא לודקיא ומביא מעשה בבת מלך

השלום עם אדרינוס קיסר והנכבד שבהם היה: לקומם הריסות ירושלים ובנין הארמון על תלו, והידיעה הזאת ממקור ישראל יחזקו גם סופרי דברי ימי הכנסיה הנוצרית. העיר ירושלים, אם כי לא נחרבה כלה, אך היתה שוממה ועזובה וחומותיה מְפֹרָצות, עיר אלהים זאת היתה נכונה אז לְהִנָּעֵר מעפר שוממותה ועיי מפלתה, להסיר מעליה בגדי אלמנותה ולשוב לכבודה הראשון. לדברי המקורים בספרי העמים, הפקיד אדרינוס את עקילס הגר למשגיח על בנין העיר ולמפקח על המלאכה.

שנמצאת הרוגה עיי"ש, ופירושו נתן יד למבוכות רבות. עוד נאמר בבבלי תענית „אעפ"כ הרגן", אך כל חך טועם יראה שהמלות האלה נוספות מאיזה תלמיד טועה כתב כן על הגליון ונשתרבב בפנים. לברר הדבר נחוץ להעתיק בזה לשון גמרת בבלי בתענית: „בתריסר (באדר) יום טורינוס הוא" ? (כלומר יום טוב לזכרון נס או מקרה טוב בדברי הימים) וחוזר ואומר: יום טורינוס בטולי בטליה, הואיל ונהרגו בו שמעיה ואחיה אחיו (ובמקום הזה מפרש ר' נתן בעל הערוך שהם האחים שנהרגו בלוד), אחרי כן תשאל הגמרא מאי טורינוס וכו' ומביא הדברים שתוכנם ימצאו קוראינו בהפנים, וסוף הדברים המה „אע"פ כן הרגם ולא זזו משם עד שבאו דיופלי מהעיר (רומא) ופצעו את מוחו בגזירין". להגדיל המבוכה נמצא בירושלמי תענית סוף פ"ב לאמר: א"ר יעקב בר אחא בטל יום תיריון יום שנהרג לולינוס ופפוס" ועכ"ז בזמן מאוחר, כאשר נתן אדרינוס את רשיונו לבנות את בית המקדש, ואספת העם בבקעת בית רמון, ודברי רבי יהושע בן חנניה אל העם, כאשר נדבר להלן, הננו מוצאים שם את לולינוס ופפוס עומדים בראש אמוני העם, ובירושלמי ומדרש בראשית רבה פס"ד נאמר: הושיבו פפוס ולולינוס טרפיזין מעכו עד אנטויכיא והיו מספיקים לעולי גולה (שנתאספו לשוב ולבנות את בית המקדש) כסף וזהב וכל צרכם ?

הרי לפנינו חבילה של סתירות ומבוכות. להאיר נתיב על הדברים האלה, יוציא הרב המחבר לצדק משפט ויחליט: א) שנוי הנוסחאות מורה, כי נתחלפו להמעתיקים והמפרשים בין לודקיא שהיתה עיר גדולה בסוריא Laodiecea (ע' מועד קטן כ"ו) עם העיר לוד אשר בחלק בנימין למערבה של ירושלים (ע' נחמיה ז' ל"ז, משנה מעשר שני פ"ה מ"ב ובבלי ביצה מ"ה) — והנה קבלה היתה בידם שבלוד נהרגו שני אנשים שמעיה ואחיה ביום י"ב אדר לרגלי מעשה שהיה אם כפירוש רש"י או מעשה אחר, ולרגלי הדבר הזה בטל יום הזכרון יום טורינוס שבמגלת תענית שנקבע לזכר הצלת שני האחים פפוס ולולינוס שבקש קיטוס להרוג אותם בלודקיא העיר הגדולה ומושב הנציב — הפורעניות שאחרי המקרה הטוב בטלו את יום הזכרון דלא להתענאה ביה. המסרת על דבר הצדיקים שאין איש יכול לעמוד במחיצתן מוסבה על האחים שמעיה ואחיה, דברי התלמוד והמדרשים על דבר „טורינוס" רצונם לאמר „קיטוס" [וכן דרכם בכמה מקומות ליחס הדברים אל הקיסר בעצמו, כמו שייחסו כמה דברים שעשו הנציבים: קיסטיוס גלוס — לנירון קיסר], וטורנוסרופוס לאדרינוס קיסר]; העברת קיטוס ממשמרתו ומותו בעוד ימים מעטים מסכים לדברי הסופרים בדברי ימי מלכות רומא. שני האחים: פפוס ולולינוס נצולו, ואחרי כן בתת אדרינוס הרשיון לבנין בית המקדש, הננו רואים אותם עוד הפעם עומדים בראש תנועה לאומית, אם נהרגו אחרי כן בפרוץ המרד ביהודה סמוך לימי מרידת בר־כוכבא או באה עליהם פקודת כל האדם ? — הדבר הזה מוטל בספק ואינו ענין לעניננו — ואולי באמת נהרגו אחרי כן ונתן הדבר הזה המקום להשתרבבות המלים בהגמרא „אעפ"כ הרגום" בבבלי תענית ובדברי ר"י בר אחא בירושלמי שם. — מדברי ירושלמי (שביעית פ"ד וסנהדרין פ"ג) אינו מוכרע, רק שהיו נתפסים והיו נזהרים משתית יין נסך עיי"ש, אבל לא שנהרגו. המקום האחד הנראה כסותר את ההנחה שבארנו, הוא מדרש קהלת פ"ד רבי אחא הוה מתחמד למחזי אפוי וכו' רבי אלכסנדרי איתחמי ליה בהילמיה וכו' הרוגי לוד אין לפנים ממחיצתן וכו', ברוך שהעביר חרפתן של פפוס ולולינוס וכו', הרי שהרוגי לוד הם פפוס ולולינוס, אך רוח החזון וההגדה השפוכה על פני המדרש הזה, איננה כדאה להכריע נגד הדברים הברורים אשר יסודתם בההיסתוריה, כי לולינוס ופפוס העמידו טרפיזין ועמדו בראש התנועה לשוב ולבנות את בית המקדש, אחרי כן בימי מלכות אדרינוס — הוא הדבר הכתוב ושנוי ומשולש, שתי פעמים במדרש ופעם בירושלמי, ויש לו סמוכים וסעד בתהלוכות הענינים וגלגולי הסבות, כי נכרים דברי אמת בדברים כאלה לכל איש אשר לב לו להכיר ולהבחין בדעה והבדלה בין דברי שמועה ואגדה ובין דברים הנוסדים על השקפה היסתורית.

סוף דבר בברור הטעות שנפלה בין תפוסי לודקיא להרוגי לוד, מתבררים כל הדברים ומתישבות כל הסתירות. מדברי הרב בהנאטע 14.

בני העם ההולכים בחשך ראו אור גדול, ואדרינוס קיסר, אשר באחריתו היה שמו לאלה ולקללה בפי כל בני יהודה, הוא הגדיל השמחה; האיר אור חדש על ציון להשיב העבודה לדביר הקדש • תקוה טובה היתה משחקת להעם, אשר כל חייו הם שלשלת־תקוות, גם היום, ברשיון בנין המקדש, מצאו פתח־תקוה להקמת הלאם והחפש המדיני – חמשים שנה עברו מיום המר והנמהר, יום חרבן המקדש ושבר הלאם, כמספר השנים אשר עברו מיום החרב הבית בראשונה עד העליה הראשונה על ידי זרבבל. תקוות גדולות, רמות ונשגבות חזו להם בני הדור ההוא לרגלי הדבר אשר יצא מפי אדרינוס קיסר, ואחד המליצים, חוזה חזיונות מבני יהודה המשכינים יפיפיותו של יפת באהלי שם • אחד היהודים האלכסנדרים שם דברים בפי החֹזה סִבִּלָה, הנושאת משלה על קיסרי רומא מימי יוליוס קיסר ותזכירם ברמז, מליצה וחידות ותאמר:

. . . . וְאַחֲרָיו יָקוּם
אִישׁ אַחֵר, רֹאשׁוֹ חָבוּשׁ כּוֹבַע־כֶּסֶף, וּשְׁמוֹ
כְּשֵׁם לְשׁוֹן יָם 1), אִישׁ יָקָר, גְּדָל־דֵּעָה וּמֵטִיב רְאוֹת
וּבְיָמֶיךָ, הוֹד מֶלֶךְ בְּתַלְתַּלֵּי־שַׂעֲרוֹת שְׁחוֹרוֹת,
וּבִימֵי דוֹר יָבֹא, תִּקְרֶינָה כָּל אֵלֶּה.

. . . .

אוּלָם עֵת אֶרֶץ פָּרַס מִקְּרָבוֹת תָּנוּחַ
וְשָׁקְטָה מִמָּצוֹק וָנֶגֶף, אָז בְּנֵי־עַם־עֵבֶר
זֶרַע בְּרוּכֵי אֲדֹנָי יָרוּם וְנִשָּׂא גָּבֹהַּ.
וּבְעִיר־אֵל, בְּלֵב אַרְצָם יִשְׁכֹּן רוֹכֵב שָׁמַיִם,
חוֹמָה נִשְׂגָּבָה יְסוֹבְבֶנָּה עַד־יָפוֹ יָמָּה
וְרָמָה לַמָּרוֹם עַד עָבֵי שַׁחַק תַּגִּיעַ.
לֹא יֵחָתֵם קוֹל שׁוֹפָר עוֹד; תְּרוּעַת קְרָב וָקֶטֶל
לֹא־יַעַשׂ בָּם אוֹיֵב אַכְזָר אַבְדָן וָהֶרֶג;
כִּי נֵס יַעֲמֹד בָּאָרֶץ לִמְשַׁמּוֹת הָרֶשַׁע.

. . . .

. . . .

אַל־נָא תַּכְאִיב עוֹד רוּחֵךְ, מְנָעִי מִלִּבֵּךְ חֶרֶב.
אַתְּ מִבְחַר צְבִי צִיּוֹן מַחֲמַדִּים, אַתְּ צֶמַח צַדִּיק,
תְּנִי אוֹרֵךְ כִּי קָדוֹשׁ וָטוֹב הוּא, מִקְנֵה כָּל־עַיִן

1) Hadrianus — Adria.

אַתְּ אֶרֶץ עִבְרִים עִיר תְּהִלָּה רַבַּת תִּפְאָרֶת.
לֹא יוֹסִיף עוֹד יָוָן טָמֵא דְּרֹךְ בִּשְׁעָרַיִךְ
לֵאמֹר: „הֵן חֻקָּה אַחַת לְכֻלָּנוּ יָחַד״;
כִּי אַךְ כַּעֲבָדִים יְכַבְּדוּךְ, בֶּאֱמוּנָה יְשָׁרְתֻךְ,
וְעָרְכוּ שֻׁלְחָנוֹת בְּשִׂפְתֵי רְנָנוֹת בְּהַדְרַת קֹדֶשׁ,
וּבְזִבְחֵי תְרוּעָה בִּתְפִלּוֹת רָצוֹן לֶאֱלוֹהַּ.
הַמַּטִּים לִסְבֹּל שִׁכְמָם עַד יַעֲבָר זָעַם,
מִשְׁנֶה בְרָכָה יִירָשׁוּ, יַשְׂכִּילוּ יַצְלִיחוּ;
וְדִבְרֵי עָתָק כִּי שַׁתּוּ בַשָּׁמַיִם פִּימוֹ,
יַחֲרִישׁוּ מִגָּרוֹת מָדוֹן בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ,
יַחַד יֶחְבְּאוּ עַד — חַדֵּשׁ אֶרֶץ פָּנֶיהָ
אַךְ יֵשׁ יוֹם וְיִזָּרְמוּ אֵשׁ לַהַט עָבֵי שַׁחַק;
לֹא תִקְטֹף עוֹד זְרוֹעַ גֶּבֶר מְלִילוֹת שְׂדֵי־חֶמֶד,
תֵּשַׁם אֲדָמָה, לֹא תֵחָרֵשׁ וְלֹא תִזָּרֵעַ,
עַד יֵדְעוּ בְנֵי־חֲלוֹף שֵׁם אֵל חַי אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ
הַנִּצָּב לָעַד עַד־בִּלְתִּי תְקוּפוֹת שְׁנוֹת חָלֶד
פְּסִילֵי כְלָבִים וָעַיִט. חֻקּוֹת עַם מִצְרָיִם
אַךְ פִּי אֱוִילִים יְכַבְּדֵם, שִׂפְתֵי בַעַר חֲסַר טָעַם.
רַק אַדְמַת קֹדֶשׁ לָעִבְרִים צְדָקָה תַּצְמִיחַ.
עָסִים יִטְּפוּ סְלָעֶיהָ מַעְיָנֶיהָ נֹפֶת,
וְכָל מַעְגָּלֶיהָ דָּשֶׁן לַיְשָׁרִים יִרְעָפוּ;
כִּי לָאֵל יוֹצֵר לְבַדּוֹ הַכֹּל אֱמוּנִים שָׁמָרוּ
וִיהָבָם עַל־שַׁדַּי מֵשַׁל הַיְקוּם הִשְׁלִיכוּ

. . . .

. . . .

. . . .

מִגָּבְהֵי מְרוֹמִים יָאֲתָה אִישׁ עֹטֶה הַדְרַת קֹדֶשׁ,
וּבְיָדוֹ שֵׁבֶט מֹשְׁלִים מֵאֵל לוֹ נִתְּנָה,
עַל־כֹּל בִּגְאוֹן עֻזּוֹ יִמְשׁוֹל וּלְאַנְשֵׁי חֶסֶד
יָשִׁיב מַלְקוֹחַ בְּזָדוֹ עָרִיצִים מִקֶּדֶם,
וּבְמוֹקְדֵי אֵשׁ לוֹהֵט עָרִים יַהֲפֹךְ מִשֹּׁרֶשׁ
מִשְׁכְּנוֹת כָּל רָעֵי אָדָם, תּוֹעֲבוֹת אָהֵבוּ,

אַךְ עִיר חָמַד אֱלֹהִים לְשִׁבְתּוֹ יַעֲטֶה תִּפְאֶרֶת
וְחָפְרוּ מוּל אוֹרָהּ כּוֹכְבֵי־אוֹר, סַהַר וָשֶׁמֶשׁ
וַהֲפֵלָה יִפְעָתָהּ. וְיִסַּד בָּהּ הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ
עֹטֶה גְאוֹן צְבִי מַחְמַד עַיִן אָדָם וּכְלִיל יֹפִי.
תּוֹכָהּ גַּם מִגְדָּל יִבֶן, אֵין קֵצָה לָרֹחַב
גָּבְהוֹ עַד־עָב יַגִּיעַ, כָּל עַיִן תְּשׁוּרֶנּוּ
וְרָאוּ צַדִּיקִים יַחְדָּו, כָּל־נֶאֱמְנֵי אָרֶץ
כְּבוֹד אֵל שַׁדַּי בַּקֹּדֶשׁ וּנְעִימוֹת פָּנֵיהוּ
וּבִשְּׂרוּ תְּהִלּוֹת אֵל וּגְאוֹנוֹ יָם וָקֶדֶם.
כִּי לֹא עוֹד יְאֻנֶּה לִבְנֵי־חֲלוֹף כָּל רָע וָנֶגַע,
לֹא עוֹד תְּחֻלַּל אֶרֶץ בִּקְדֵשִׁים וְזִמַּת תֶּבֶל
בִּמְהוּמָה וָרֶצַח, כִּי עַל צֶדֶק יִשְׁקֹדוּ;
וּבָא מוֹעֵד לַקְּדוֹשִׁים, עֵת רָצוֹן לֶאֱלוֹהַּ
מַרְעִים מִשָּׁמָיו, מֵקִים נְוֵה עֻזּוֹ בָּאָרֶץ [1].

אלה הם מצהלות לב ותרועת נצחון הסבלה העברית, כאשר שמו בפיה היהודים השמחים על בנין בית מועד הלאם ועיר קדשם, ובשגיון דמיונם, כבר ראו את עיר אלהים בנויה על תלה, עולה כגפן פורחת ובה שלשה שריגים: מלך, מקדש – מקום כפרה לעונות בית ישראל וכהן גדול עומד ומשמש בהדרת קדש. אך לא כמדת השמחה ששמחו היהודים על הגאלה והתמורה המדינית שבאה לעולם אחרי מות טרינוס והתקסרות אדרינוס, שמחו היהודים הנצרנים, כי הם חכו לגאלה אחרת, לתקון עולם במלכות הברית החדשה ויחכו להמשיח, אשר בהגלותו בטלה קדושת הקרבנות והכהן הגדול, והוא – המשיח – עתיד להגלות „כבר איניש עם ענני שמיא" אחרי אשר כבר עבר האלף הששי [לפי חשבונם]. על כן היו דברי השליח בר־נבא לאמר: „הנה מהרסיו (של המקדש) יבנוהו? הן במלחמותיהם [של היהודים] נחרב בידי האויבים; ועתה יאמרו עבדי האויבים לקומם הריסותו, להסגיר שנית את עיר הקדש והמקדש ועם ישראל בידיהם". – גם השמרונים היו עוינים את דבר בנין המקדש על מכונו והקמת לאם ישראל ויכתבו שטנה וירקמו תחבולות בספר להפר מחשבת הקשר ולשום לאל את תקות ישראל.

ואדרינוס עשה מעשהו בדעת וחשבון־מפעל מדיני, דרוש לחפץ השלום והמנוחה אשר אותה נפשו, ידע כי בהשיבו להיהודים כבוד הלאם ותפארת עיר

---

1) הסבלה העברית החזון החמישי, 247 — 285; 414 — 434, בתרגום שטיינבערג וע' למעלה דף 32 — 35.

משושם ובית עולמים, לא לבד כי הפיל חרב מידם וישביח שאון המרד והמהומה, כי אם גם הפך אותם מאויבים לאוהבים ואנשי בריתו, ובטח בם לבו, כי אם יקימו הפרתיים וינסו הם אל רומא דבר מלחמה והיו היהודים לזרוע לו ולא יתנו לצבאותיהם לנפול בגבולות מדינות רומא. דבר בנין בית המקדש נתן ענין גדול לענות בו לכל טובי העם ואמוניו. שני האחים רַבֵּי הפעלים פ פ ו ס ו ל ו ל י נ ו ס, מראשי המתפרצים בימי ק י ט ו ס, אשר כבר הוצאו להורגים ונצולו בתמורת הממשלה ברומא 1), עמדו בראש התנועה הלאומית, ומקום פעֻלתם היה בצפון ארץ ישראל, כי מצפונה של ארץ ישראל ומארצות העמים, מסוריא ופיניקיה – מעכו עד אנטויכיא נהרו המונים „עולי גולה" לשוב לציון ולכונן המקדש על מכונו 2), מזה נראה כי מקרוב ומרחוק בכל מקום אשר דבר בנין המקדש מחדש הגיע, מהרו היהודים לתת יד להמפעל הזה אשר בו חזו חזות־הכל ותקומת לאֹם ישראל.

אך לא ארכו הימים והחלומות – הדמיונות – השגיונות כצל חלפו ויהיו כלא היו בגעת בהם יד הדברים בְּהֱוָיָתָם והאמת המרה כלענה, התקוה לראות ירושלים בבנינה היתה להם למפח נפש. כמעט התחזק א ד ר י נ ו ס על כסא מלכותו, כמעט השביח שאון העמים המנשאים את לבם למרוד ברומא ויַרגיע רוחם הסוער בהבטחות טובות והנחות שונות, ויתיצב גם הוא על דרך מלכי קדם, המראים פנים מאירות לעבדיהם, לא ממדת טובם, כי אם ממֹרך לבם, ומפחדם ממלחמה ומבוכות מדיניות, וכמעט יונח להם ובקשו תואנה, להצעיר מדת טובם, יפקיעו עצמםן מהבטחותיהם והנחותיהם ובתחבולות שונות ישיבו דבריהם הטובים אחור ויבטלום. כן עשה גם א ד ר י נ ו ס. בני הדור יספרו, כי השֹמרונים, צרי יהודה משנות דור ודור וצרי עין בכבוד ירושלים והמקדש, אחזו במעשי אבותיהם שוטני יהודה בימי עולי־גולה הראשונים, ויכתבו שטנה אל א ד ר י נ ו ס ק י ס ר ויחדשו את העלילה הכוזבה, אשר העלו אבותיהם על היהודים במכתב־השטנה אל מלכי פרס, כי היה תהיה ירושלים הבנויה לעיר מלאה מהפכות ומהומות מדיניות ובית מועד הלאֹם הישראלי היושב על משפטו, לבית מוקד אש־המרד והקשר, כי בנין המקדש יעורר בלב היהודים התשוקה להיות לממלכה עומדת ברשות עצמה ואינה סרה למשמעת רומא. ודברי השטנה לא שבו ריקם; אדרינוס נחם על דבריו, ומבלתי יכלת להשיב את רשיונו על בנין בית המקדש חִבֵּל תחבולה ויחמוס מזמה לבטלו, בתתו הרשיון לבנין המקדש על פי תנאים מתנגדים אל חקי הדת המקֻבלת. דברו היה: כי יבנו את המקדש החדש על מקום אחר מאשר עמד הראשון, או כי ירבו או ימעיטו ממדת ארכו ורחבו. ודבר המלך בא אל היהודים הנאספים לאספת־עם בבקעת

1) ע' למעלה בהערה. 2) בראשית רבה פס"ד: „פפוס ולולינוס היו מושיבין טרפיזין (שלחנות להחליף מטבעות) מעכו עד אנטויכיא להספיק כסף וזהב לעולי גולה", ונקראו בשביל פעולתם הלאומית בשם גאון ישראל, כמו שנאמר (בתורת כהנים פ' בחקותי): „ו ש ב ר ת י א ת ג א ו ן ע ז כ ם: אלה הגאים פפוס ולולינוס וחבריהם".

בית רמון [עמק יזרעאל] להתיעץ על דבר הבנין, וישמעו ויבינו את המזמה הנסתרה בפקֻדת הקיסר, וידעו כי השיב את דברו הטוב וישנה את טעמו לרעתם. התמורה הזאת אשר לפתע פתאום באה ונהיתה, הרעישה לבם „וכל העם געו בבכיה". ובעבור סערת הלבבות הראשונה, גברה חמת רוחם בקרבם ויאמרו להרים יד במלכות רומא ולחדש את המרד בכל הארץ. אך עוד נמצאו בעם מטיבי ראות, אשר דרשו את השלום, בדעתם כי אחרית המרד הזה תהיה להכרית, ככל המסות הראשונות אשר נסו למרוד ברומא. אך מכל העם לא נמצא איש שוחר־שלום כרבי יהושע בן חנניה, האיש אשר כל דרכיו היו דרכי נעם וכל נתיבותיו אהבת אדם, האיש אשר התרומם בדעותיו על בני דורו וינחיל חיי עולם הבא גם לחסידי אומות העולם, הוא הופיע גם אז כמלאך השלום וַיַּהַס את הֲמֻיַּת לב ההמון ורוחם הסוערה ויפתח במשל פיו ויאמר: ארי טָרַף טֶרֶף ונתקעה לו עצם בגרונו וישם מחנק לנפשו ויעבור עליו העגור, ויתחנן לו מלך החיות ויבקשהו, כי יתחוב את חרטומו הארוך בלֹעו ויוציא את העצם, ויעש העגור כחפצו ותהי לאריה הָרְוָחָה, אחרי כן דרש העגור לבא על שכרו בעד עבדתו, ויענהו האריה בלעגי שפה לאמר: התדרוש עוד שכר לעמלך, האם לא דיך, כי הוצאת ראשך שלם בלי פגע ממלתעות האריה? „כך דינו שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום"! 1). בדבריו אלה הִסָּה רבי יהושע את העם אך לא הרגיע רוחו; לב קַנָּאֵי הלאֹם היה הולך וסוער, ויעמיקו עצה וירבו להכין לב העם אל מרד ומלחמה קשה ונוראה. ולא ארכו הימים ואדרינוס במעשיו הֵמַר יותר את רוחם והרגיז לבבם, ואז התפרץ המרד בשטף קצף ואש המלחמה אחזה בכל פנות יהודה ותלהטהו סביב.

ורבי יהושע היה הַדַּבָּר לעם בימי מלכות אדרינוס הראשונים 2) וכנראה היה הוא הממלא מקום רבן גמליאל בנשיאות אחרי מותו כל הימים אשר רבן שמעון בנו היה עוד נער, ורבן גמליאל דיבנה מת בראשית ימי מלכות אדריינוס ובמותו קשרו עליו מספד רבי אליעזר ורבי יהושע ויורו לתלמידיהם ולכל בני העם להתאבל על מות הנשיא ככל חקי האבלות הנהוגים בישראל על מיתת קרובים 3) ועקילס גר הצדק נהג בהנשיא כבוד מלכים, וכפי המנהג הקדום שרף

---

1) כל ספור המעשה הזה הוא במדרש בראשית רבה פס"ד, ובדברי המדרש ותולדות המעשים האלה—חפץ המרידה והכנתה והתפרצה אחרי כן—הוא מסכים לדברי הסופר היוני „דיו קאססיוס" שהיה בן הדור ההוא ואביו היה שר גדול ונציב רומא על תאי סיציליא ודבריו נביא להלן בהערה, כשנדבר על אדות הזמן, אשר ירושלים, עיר אלהים אמת, היתה לעיר האליל יופיטר ויעמידו שקוץ משומם במקום המקדש. — 2) ע"ד זמן פגישת ר"י ואדרינוס קיסר והיות זה האחרון ביהודה ע' להלן בהערה. 3) בבלי מועד קטן כ"ז׳ וירושלמי שם, חלופי הגרסאות הם: בבבלי נאמר: אמר רבי אליעזר להם, אמר ר"י להם ובירושלמי הגירסא: לתלמידיהם. גם נאמר בבבלי „רבן גמליאל הזקן" והוא טעותא דמוכח, כי מת ענין ר"ג הזקן שמת בארבעים שנה לפני החרבן אל ר"א ור"י חבריו של ר"ג דיבנה, ולהלן בהערות נבאר, כי כל המקומות שנמצאה שם המלה „הזקן" בטעות.

אחריו שרפה, בגדים וכלי בית יקרים בשבעים מנה צורי, וכאשר שאלו אותו החכמים: מה ראית לעשות כן? היתה תשובתו: והלא הכתוב אומר בשלום תמות ובמשרפות אבותיך הראשונים, ואין רבן גמליאל יפה ממאה מלכי רומא שאין בהם צרך של כלום 1) לעמת הכבוד ותפארת הפומבי שנעשה להלוית רבן גמליאל, נראה יקרת נפשו וענות רוחו בקלות שנהג בעצמו", לטובת העם. כאשר יספר לנו התלמוד לאמר: "בראשונה היתה הוצאת המת (ההלויה והתכריכים) קָשָׁה לקרוביו יותר ממיתתו והיו מניחים אותם ובורחים, עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות בעצמו, וצוה להוציאהו בכלי פשתן, ונהג כל העם אחריו להוציא בכלי פשתן ויחדל לפזר כסף לצרכי ענינים, שאין בהם אלא הנוי החיצוני וגאות־אדם, תוצאות קנאת איש מרעהו 2). נראים הדברים, כי במות רבן גמליאל היה רבן שמעון בנו עודנו נער ורבי יהושע שהיה אב בית דין מלא מקום הנשיא 3), אז בקש רבי יהושע לבקר אחרי כמה הלכות שנתקבלו לחק בישראל על פי רבן גמליאל ולבטלן, אך חפצו זה עורר תלונת החכם הזקן רבי יוחנן בן נורי, הראשון במכבדי רבן גמליאל וחושבי שמו, והוא הפיר מחשבת רבי יהושע, כאשר יספרו לנו בני הדור לאמר: לאחר פטירתו של ר"ג נכנס רבי יהושע להפר את דבריו – עמד רבי יוחנן בן נורי על רגליו ויאמר: חזי אנא דבתר רישא גופא אזיל. כל הימים שהיה רבן גמליאל קַיָם קבענו הלכה כמותו, עכשיו אתה מבקש לבטל דבריו? יהושע! אין אנחנו שומעין לך! שכבר נקבעה הלכה כרבן גמליאל", ונצדק משפט ר"י בן נורי זה וכל תקנות רבן גמליאל נתקבלו מכל התנאים עוד הפעם להלכה, כמו שחותם התלמוד במקום הזה את מאמרו: "ולא היה אדם שערער בדבר הזה" 4). כנראה גם רבי אלעזר בן עזריה, ששמש בנשיאות עם ר"ג, ובעל אחותו ר"א בן הורקנוס מתו בימי מלכות אדרינוס הראשונים.

אין ספק בדבר, כי גלות הסנהדרין מיבנה לאושא – עיר בקרבת שפרעם בין עכו ובין צפת בגליל העליון – בראשונה, היתה בימים מעטים אחרי מות רבן גמליאל. גם רבי ישמעאל היה מהיוצאים לאושא בפעם הראשונה 5). באושא תקנה הסנהדרין איזה תקנות שיסודתן

---

1) תוספתא שבת פ"ו, ע"ז י"א ואבל רבתי (שמחות) פ"ח ובכל המקומות נמצאה טעות הסופר: ר"ג הזקן. לחזק דבר הנראה לעינים ואינו צריך חזוק אעיר, כי במס' שמחות באותו הפרק בעצמו נאמר: כשמת שמואל הקטן היו תולים מפתחו ופנקסו וכו' והיה "רבן גמליאל הזקן" ורבי אלעזר בן עזריה מקפידים עליו; פה הטעות בולטת ביותר, כי מה ענין שמואל הקטן שהסדיר התפלות לפני ר"ג דיבנה ור"א בן עזריה, ששמש עם ר"ג דיבנה בנשיאות לר"ג הזקן שמת יותר ארבעים שנה לפני החרבן. שפ"ר.

2) תוספתא נדה בסופה וכתובות ח:. 3) החלטת המחבר, כי ר"י בן חנניה שמש בנשיאות אחרי מות ר"ג יש לה יסוד במכתב אדרינוס קיסר אל גיסו, כאשר נביא בסוף הפרק — בכל אופן היה ר' יהושע אב"ד. החכם ראו"ו בספרו דור דור ודורשיו חולק על זה, אבל בלי כל ראיות וסברתו אינה כדאה לדחות דברי גמרא מפורשת שר"י היה אב"ד (בבבא קמא דף ע"ד:). שפ"ר.

4) עירובין מ"א. 5) בדבר גלות הסנהדרין מיבנה לאושא, הנה מבבלי ר"ה ל"א: מוכח להדיא ששתי פעמים היתה הסנהדרין באושא. הרב המחבר מחליט שר"ג לא בא כלל לאושא.

בתקון העולם, חזוק החברה המדינית ורגשי המוסר בחיי המשפחה. מהתקנות היותר נכבדות הנה: „שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהם קטנים" „לאמר עד שיגיעו לשנות גבר –: הבנים עד י"ג שנה והבנות עד י"ב שנה 1), תחת אשר עד העת ההיא היה האב מחויב לזון את ילדיו רק עד שש שנים 2). עד העת ההיא היתה חובת הבנים לזון את אבותיהם הזקנים רק חובה המסורה אל הלב, וכמה פעמים קרה הדבר, המצוי גם בימינו, כי ההורים מרוב אהבתם את בניהם מורישים נכסיהם להם בחייהם, והבנים מתאכזרים אחרי כן לאבותיהם ואינם מכלכלים את שיבתם ובא בית דין שבאושא ותקן: „הכותב כל נכסיו לבניו הוא ואשתו 3) ניזונים מהם", עוד שמו עיניהם „על דרכי החברה, שגם במדה טובה בנדיבות־הלב לא יטו אל קצה האחרון ואמרו „המבזבז (את כספו לעניים) לא יבזבז יותר מחמש, ושלא יצטרך לבריות. ומעשה ברבי ישבב (הוא התנא אשר מת אחרי כן בחרב רומא והוא במספר עשרת הרוגי מלוכה) שבקש לבזבז יותר מחמש ולא הניחוהו חכמים". – ומיתר תקנות אושא הנכבדות, היא התקנה „שלא יהיו מנדים את הזקן" אלא אם כן עשה מִדְהֶה כירבעם בן „נבט, כי ראו את נשק החרם כחרב פיפיות, כי יש שישתמשו בו פרנסי הדור שלא כהוגן, וראוי כי נכון לשום גבול גם לשלטון הנשיא לפרוס מצודת החרם על הממרים את פיו. ועדה התקנה הזאת, כי כבר התחזקה אז האחדות הדתית ולא היתה צריכה חזוק בהטלת אימה יתרה, וראו כי יש כח עוד בתורה המקֻבלת לעמוד גם בפני רוח הדרור בבית התלמוד, לחוות איש את דעתו אין אונס, ובכן הרגישו, כי דרוש להחליש כח הנשק המוסרי הזה, הנותן בידי הנשיא עז ומשרה על דברים שבלב וַהֲלֹךְ רוח התלמידים בתלמוד תורה. ונראים הדברים כי מאת ר' יהושע היתה שומה לתקן התקנה הזאת 4).

והמנוחה ביהודה היתה אך למראה עין. ימי השלום בין אדרינוס קיסר והיהודים לא ארכו יותר מעשר שנים – ותהי המנוחה הזאת – דממה לפני הסער. אדרינוס לא שכח, כי הוא – הקיסר – היה אנוס, על פי מצבו המדיני, בראשית מלכותו לעשות הנחות להעם אשר מאס בו, והיהודים לא אבו סלוח לו עון חללו מוצא שפתיו ודברו – דבר מלך – לא הקים. הרגש

וגם בראשונה נתאספו החכמים שם בפרק הזמן בין מיתת ר"ג ומרד בר כוכבא, הר"ר החכם ר"א ווייס חפץ להוכיח, כי עם החכמים יצא הנשיא ג"כ לאושא, והדבר איננו מוכרע, אך נכבד מזה היא החקירה, מתי נתקנו התקנות הידועות באושא בראשונה או בשניה; החכם הגדול שי"ר (בערך מלין) מחליט שהן משני זמנים. הרב המחבר מחליט, שכלן נתקנו לפני מרד בר כוכבא והרב הח' ראו"ו בדו"ד מחליט שרובן אחרי ימי השמד ומעוטן לפני השמד ועל ידי רבן גמליאל שגם הוא קבע ישיבתו (לזמן קצר) באושא.

1) בבא בתרא כ"ח: 2) וכפירש"י בכתובות מ"ט: עד שיביאו שתי שערות.

3) ובירושלמי במקום הזה הוא יאמר: הוא ואשתו ובניו הקטנים ניזונים מהם. שפ"ר.

4) על כל הדברים האלה במה שנוגע לתקנות אושא עיין נדה י"ד:, ר"ה ט"ו, ירושלמי בכורים פ"ב ה"ו, שבת ט"ו:; ועיקרי הדברים הם כתובות בבלי מ"ט: נ'' ובירושלמי שם ובמועד קטן כ"ז: ובירושלמי שם. ובמדרש שיר השירים על הפסוק סמכוני באשישות ועוד נשוב לדבר בזה בפרקים הבאים:

האחד אשר מלא את לב הקיסר הזה, לנחול כבוד מושל־חכם, אבי־הממלכה, הניעהו ממכון שבתו ברומא ויעבור ברגליו בכל ארצות מדינות מלכותו, לראות בעיניו את העמים הסרים אל משמעת רומא, ומעבדיהם ומעשיהם; ואדרינוס לא היה חכם באמת, כי אם מזוחחי הדעת האומרים בלבם, כי יחכמו מכל האדם ומדמים לראות בתעופת עין ממרום שבתם את כל הנעשה בתבל ומלאה, לבא עד חקר לב גוי ואדם בסקירה אחת. כן התאמץ גם הוא בימי שבתו ביהודה (בשנת 130 לסה"נ) לבא בדברים עם ראשי הכתות והמפלגות השונות למען דעת את הרוח השולטת בארץ ואנה פני יושביה מועדות. אך האם באמת הבין אדרינוס את מחשבות בני יהודה ורחשי לבם? מחניפיו הרבים בני הנכר היושבים ביהודה היונים בני סוריא ואולי גם השמרונים ועוד, קבלו פניו בהוד מורא ויכבדוהו בכבוד אלהים או בן־אלים; כי בימים ההם לא נמצא בכל מרחבי ממלכת רומא מדינה כיהודה מלאה ערב־רב בני עמים ואמונות שונות. כנראה, לקח א ד ר י נ ו ס אז דברים עם ר ב י י ה ו ש ע ב ן ח נ נ י ה, וכמה דברים הנאמרים בתלמוד, שעברו בינו ובין התנא הזה מורים על הימים ההם: פעם אחת שאלהו לאמר: אם אמת הדבר כי חכמתם מאד, הגידה נא לי את אשר אראה בחלומי הלילה? ויענהו ר"י: בערב תראה בחלומך, והנה הפרסיים (הפרתים) לקחו אותך בשבי ויאנסוך לרעות חזירים בשרביט הזהב אשר בידך. הרהר כל היום, ובלילה ראה בחלומו מהרהורי לבו, כי באמת לא היה אדרינוס ירא מכל אומה כיראתו את הפרתים. אך ר ב י י ה ו ש ע, בעל נפש רכה בתכונתו לא היה מסֻגל לזה, לדבר דברים קשים לפני הקיסר ולהעירהו על רוח המרד המפעמת בלב בחורי יהודה ונכונה להתפרץ בזעם וחמה שפוכה.

הנה כן חשב אדרינוס כי שלות השקט שוררת ביהודה וכזאת בִּשֵּׂר במכתבו להסֵינט, וזקני רומא טבעו מטבעת־זכרון לזכר השלום שבין יהודה וממלכת הקיסר: מעבר האחד צלם אדרינוס עוטה תָגָא (Toga) ועל ידו כורעת אשה, והקיסר מבקש להקימה מן הארץ, ומעבר השני שלשה נערים (רמז לשלשת המדינות: יהודה, עבר הירדן והגליל) אוחזים בידיהם כפות תמרים, ויִשנן מטבעות אחרות חקוק עליהם ציור הקיסר עם האשה בת יהודה עומדים ומקריבים קרבנות לאלהי רומא עם כתבת מסביב „Iudaea" ומטבעת הזכרון הזאת כלה אומרת מחשבת הקיסר ואחרית תקותו: כי תתבולל יהודה ברומא ותהיה עמה לעם אחד, כי יבאו היהודים בבני הנכר ויתחתנו בהם עדי לא יִוָּדַע כי באו אל קרבם, יהיו כלא היו ויסוף שמם וזכרם.

והמחשבה הגדולה והנוראה הזאת – מחשבת הטמיעה – לקעקע כל בירת היהדות ולהכחיד כלה את הלאֹם הישראלי, דִמה אדרינוס להוציא לפעלה במערכת חקים רבים וגזרות שונות ומשֻׁנות, וכלן מְכֻוָּנות אל חפצו זה, אז אמר להסיע כעץ תקות ישראל לשוב לכבודו הראשון, בהָמֵר כבוד עיר אלהי ישראל לעיר־האלילים, ובמקום מקדש אל יִבָּנֶה מקדש אלילו לכבוד אלהי מעזו יֻפִּיטֶר, וזה שמה אשר יקראו לירושלים מהיום „אֶ ל ִי א ַ ק ַ פּ ִ י ט ו ל ִ י נ ָ א"

(Aelia Capitulina) (1 ובימי שבתו במצרים ועשותו שם דברים מוזרים ומעוררים שם שחוק ותמהון, יצא דבר התמורה הזאת לנאץ קדשי בגי ישראל ולחלל כבוד עיר אלהיהם ולב עם יהודה התרגש והתרגז למראה הנאצה הזאת ואש המרד כבר להטה בקרבם, עוד הפעם נסה ר׳ יהושע לְהָשֵׁךְ כעס העם ולהרגיע רוחו, גם נסע ר״י לאלכסנדריא (2 והוא אז זקן שהגיע לגבורות ויעמוד לפני הקיסר לבקש רחמים על עמו, להוכיח לו, כי מסית הוא במעשהו את עם יהודה למרוד ברומא, אך, כאשר יוכיחו מאורעות הזמן, לא הצליח במלאכותו, ולא יכול הסר האולת הקשורה בלב אדרינוס החכם בעיניו, לאמר, כי יודע הוא יותר את רוח העמים הנכנעים לפניו, ועוד הוסיף לשפוך בוז על תורת ישראל והתורה הנוצרית, כי כבר ידע אדרינוס את שתי האמונות במסעו בארצות הקדם, ויקח דברים את מורי העם; ובמכתבו לבעל אחותו סֶרְוַניוּס (Servanius) יאמר: גם ראשי כנסת ישראל כהשמרונים

---

1) בשתי שאלות נכבדות נתקשו יודעי בינה לעתים מדברי ימי יהודה בזמן מלכות אדרינוס: א) האם היתה העמדת שקוץ משומם אליל יופיטר והמר ירושלים בעיר עצבי הגוים, הסבה להתלהבות העם וחרות אפם עדי פרץ המרד בחמת רוחו, כאשר כן יספר ברוב ענין הסופר היוני Dio Cassius, או כי עשה כן אדרינוס אחרי מרד בר־כוכבא להנקם מהיהודים כדעת סופר הכנסיה הנוצרית אייזביוס? ב) באיזה עת נצוקו מטבעות הזכרון לשלום יהודה עם אדרינוס כמבואר בפנים למעלה, אם בשנה הראשונה למלכותו, כאשר באמת היתה חבה יתרה בינו ובין היהודים והרשה לבנות את בית המקדש, או אחרי בטול הרשיון בימי עברו דרך יהודה במסעו מסוריא למצרים ויבשר להסינט כי שלום ושלוה בכל הארץ. לברר השאלה הזאת ע״י מקורים עבריים בצרוף אל מקורי היונים והרומאים נחוץ לברר דברי התלמוד והמדרשים: והנה במשנה סוף תענית נאמר: בתשעה באב... נלכדה ביתר ונחרשה העיר (ירושלים) מסכים לספור אבי הכנסיה הנוצרית הירונימוס, גם הבריתא (שם) תספר ביתר באור לאמר: כשחרש טורנוסרופוס את ההיכל, וכן הוא בירושלמי תענית, וטורנוס־רופוס היה המלאך המשחית, אשר עשה משפטים ביהודה מטעם הקיסר אחר חרבן ביתר. ובכן נראה, כי חלול קדושת ירושלים היה אחר המרד, אך אין הראיה הזאת מכרעת, כי לפעמים תמנה המשנה את המאורעות לא על פי סדר הזמנים, ומצד אחר דיו קאססיוס המסיח לפי תומו הוא עד נאמן בדבר הזה, כקרוב יותר אל הזמן יותר מכל הסופרים ואביו היה שר גדול ונציב האי סיציליה בימי אדרינוס, והוא אומר כי חלול הקדש העלה חמת היהודים ויעוררם למרוד. והנה יש חלוף גרסאות: במשנה נאמר „ונחרשה העיר" ובירושלמי ובברייתא נאמר „כשחרש... את ההיכל" באופן הראשון הכונה על התמורה בירושלים לעשותה לעיר אליל יופיטר, וזה מסכים לרושמי קורות הדורות בימים ההם, כי בנה אדרינוס את העיר ירושלים מחדש, אחרי החריבו את העיר הישנה, וזאת יוכל תיות לפני המרד: על כן נראה הדבר, כי מיד אחרי בטול הרשיון ובנין ביהמ״ק, בהיות אדרינוס ביהודה חפץ להכרית להיהודים כל תקוה ויאמר לעשות את ירושלים לעיר עצבי הגוים — אך בראותו את השלום בארץ ובבשרו כן לרומא ויאמר בלבו, כי נתפשרו היהודים עם המאורעות, אז יצקו את מטבעות־הזכרון כמבואר בפנים, זה היה בשנת 130 לסה״נ, אך מחשבתו זאת לא קמה, כי בשנת 131 כבר פרץ מרד בר־כוכבא — י״ו שנה אחרי פולמוס של קיטוס. (מתמצית דברי הרב בנאטע 14 ועיין בספר ערך מלים להחכם שי״ר ובמאמרי בספר האשכול הוצאת גאלדמאנן בערך „אדרינוס" (426—430) ששם הבאתי כל הדעות ובררתי הדבר יותר. שפ״ר).

2) כי בימי היות אדרינוס ביהודה או במצרים מצאו מקום השיחות שבינו ובין ר״י יוצא לנו מכמה מקומות. אדרינוס יתואר מבני דורו, כאיש הלוקח דברים עם ראשי המפלגות והאמונות בתשוקתו לדעת את דרכי העמים והלך רוחם, וכי אדרינוס הרבה דברים עם ר״י יוצא גם כן ממכתבו אל גיסו סרוניוס (Servanius), שם יספר מנשיא העברים אשר הכיר לדעת באלכסנדריה, ובעת ההיא (זמן המכתב 130 לסה״נ) לא היה בישראל כל נשיא — כי ר״ג כבר מת וכנראה גם ראב״ע, וראית החכם ר״א וויים מגמרת גיטין פ״ג׳ איננה מכרחת, שמשם אנו יודעים רק שראב״ע חי אחרי מות ר״א בן הורקנוס, אך הלא המעשים שאנו מדברים עליהם עתה היו בשנת 130 לסה״נ או בשנת הי״ו למלכות אדרינוס ואז כבר מת גם ראב״ע. שפ״ר), וליתר חזוק נמצא מפורש בבבלי נדה (ס״ח:) שר״י הוה באלכסנדריא. מדברי הרב המחבר בנאטע 14.

והנוצרים לא יכבדו אל אחר מלבד האליל סֶרַפִּיס 1) גם נשיא היהודים אשר בא. הנה מצרימה היה אנוס להשתחות לסרפיס. וישב רבי יהושע ממצרים בלב נשבר ונפש מרה וימת במגנת לבו ויאמרו בעם: „משמת רבי יהושע בטלה עצה ותושיה 2). כי כמעט שרב איש השלום עם אבותיו וארץ יהודה רעשה תחתיה; סערת רוח העם חמה יצאה, ומהומות ומבוכות, גזרות ומהפכות התרגשו לבא לעולם, ואיש אין בישראל לעמוד בפרץ „בעצה ומחשבה טובה", לעצור בעד השד והשבר אשר כתמם באו על עם יהודה.

פרק שביעי

חרבן ביתר

(מרד בר־כוכבא, רבי עקיבא נותן יד להמרד, „מטבעות כוזביות", רדיפת בר־כוכבא את הנוצרים מבני יהודה, דברי המלחמה, מצור ביתר, כבושה והריסותה)
(מן ג"א תתצ"ב עד ג"א תתצ"ה — 135 — 132)

כל ימי שבת אדרינוס קיסר בקרבת ארץ יהודה – סוריא ומצרים – (בשנות 131-2 לספה"נ) שמו היהודים מעצור לרוחם ולא הראו אותותיהם אותות מרד ברומא – 3) וַיִּכּוֹנוּ במסתרים אל המרד ברב ענין ותכונה רבה. היהודים חרשי ברזל עושי כלי נשק לחיל רומא החונה בארץ עשו מלאכתם רמיה, בדעתם כי יוצרים הם כלי משחית לחבל ארצם ועמם, וביום קרב לא מלאו כלי הזין את תעודתם וַיִּשָּׁבֵרוּ 4). הרי־סיד אשר ביהודה, המלאים מערות ומחלות עפר, היו להם לבתי מסכנות־כלי נשק, ומשם ארבו על אויביהם להתנפל עליהם לפתע פתאום, להחרידם ולהֻמם; רבי עקיבא, המקנא קנאה גדולה לתקומת הלאם הישראלי, עשה מעשהו בזהירות יתרה, אך גם בזריזות, להכין לב העם אל המרד, לזרום כי יהיו עתידים ליום המלחמה ברב אונים בעצה וגבורה, ויהי עובר ושב מזפירין (Zephyrium) אשר במדינת קיליקיה אל קסריה־מזגה (Caeserea-Mazaka) עיר הראשה בקפוטקיא (Kappadocien), בפריגיה (Phrygien) וגלטיה (Galatien) לראות את אחיו ולדעת את מערכי לבם והגות רוחם, ונכונה מאד דעת יודעי בינה לעתים, כי נסיעת ר"ע לכרכי הים 5) היתה לעורר את היהודים יושבי ארצות העמים,

1) סרפים (Serapis) הוא אלהי הגדול והצמיחה — אלהי מצרים — סמל דמות השמש במצבה תחת מזלות ימות הגשמים ויש אומרים שהיה לראשונה אלהי היונים באסיה הקטנה ומשם בא למצרים ונבנו היכלות לכבודו בעיר מוף היא Memphis.

2) סוף סוטה ובירושלמי הוא אומר: משמת רבי יהושע פסקו עצות טובות ומחשבות טובות מישראל. שפ"ר. 3) Dio Cassius 69, 13; 4) Ibid;

5) ר"ה כ"ו, יבמות קכ"א וקכ"ב, בבא קמא קי"ב וספרי במדבר פ"ה, ח.

למרוד ברומא ולכונן שנית ממלכה ביהודה. ותלמידי רבי עקיבא, אשר, לדברי השמועה, עלה מספרם לשנים עשר אלף (לדעת שמועה אחרת: עשרים וארבעה אלף איש) — ובכל אופן היה מספרם רב ועצום אם גם נחשוב דברי השמועה ללשון גוזמא, היו כלם אנשי־לב המקנאים קנאת הלאם ובלב כלם להטה אש התשוקה לעמוד בשורה ראשונה במערכות ישראל, ביום קומם לשבור מוטות על ברזל אשר שמו עליהם הרומאים. ואת לבם קנה רבי עקיבא ראשונה לעמוד בקשרי מלחמת־חובה בעד עם יי המנשא את נפשו לצאת לחפשי מעֹל זרים. ברור הדבר כי אחרי מות רבי יהושע בן חנניה, היה רבי עקיבא מנהיג הדור וראש כנסת ישראל בכל ארצות פזוריה ודבריו היו נשמעים לכל בני יהודה. ואדרינוס לא ראה רעה, לבו היה סמוך נכון ובטוח, כי היהודים הם אנשי שלומו, לא הרגיש מאומה מכל הנעשה ברחבי הממלכה, ולא ידע דבר מהתכונה הרבה והתנועה החזקה אשר הקיפה את מושבות היהודים בכל מדינות רומא; כי השכילו היהודים להוליך שולל את פקידי רומא ושוטריה ולהסב עיניהם מכל מעשיהם. ובהגיע התור, כי יתפרץ המרד בכל תקף עזו ותעצומתו, היה הכל מוכן למלחמה כבדה וארוכה: כלי נשק למכביר בבתי המסכנות במערות ומנהרות אשר בהריב. דרכים מתקנים להעביר גדודי הנלחמים וכל הכבודה אשר ברגליהם ממקום למקום, מחנות חיל הנלחמים עצום ורב, ואז, בהיות הכל מוכן ליום קרבות נמצא להם גם מצביא נאדר בגבורת ימינו וזרוע עזו ונערץ ונשגב בקדושת הדת והלאם החופפת עליו, גם אות מבשר טוב לאחרית המרד קרה בימים ההם, כי ברעש הארץ הֶחָרֵב נחרבו בימים ההם שתי הערים ביהודה, אשר היו למקומות החניה אל לגיונות רומא חיל המשמר בארץ: קסריה ועמאום (Caeserea u. Emmaus) קסריה היתה עיר הראשה ומקום מערכות השלטון הרומאי ביהודה וכ„כרך גדול של רומא" נזכרה גם היא בפי היהודים לאלה ולקללה, לשנאה ונאצה, ויהי דברם לאמר: „אִמָּלְאָה הָחֳרָבָה": זו ירושלים וקסריה, אם זו חרבה זו מלאה, ולא נתמלאה קסריה אלא מחרבנה של ירושלים[2]. גם את עמאום עשה אספסינוס למקום מצב חיל רומא ויושב בה שמנה מאות אנשי חיל, אשר כלו חק עבדתם בצבא, לְהֵאָחֵז ביהודה ולהציב בה יד לעם רומא. ובחרבן שתי הערים האלה ראו בני יהודה אצבע אלהים ואות כי תהיה להמרד אחרית טובה וזרוע רומא תִּשָּׁבֵר.

אך הגבור הנערץ במרד יהודה, אשר בשנים האחרונות למלכות אדרינוס היה האיש בר־כוכבא, משאתו נבהלה רומא ותרגז תחתיה. בימי זקנותה ותקופת הירידה, כחרדתה בימי קדם קדמתה בימי נעוריה, מפני תנופת יד הגבורים אשר נגשו אל שעריה: בְּרֶנוּס איש גליה והניבל (Hanibal) איש קרתא־חדתא. וגזע בר־כוכבא ובית אבותיו וכל תולדות

---

1) בהכרוניקה להסופר אבי הכנסיה הנוצרית אייזביוס לשנת אחת עשרה למלכות אדרינוס.
2) מגילה ו׳, פסחים מ״ב׳.

חייו ומעשהו, לפני הגָלותו על במת חזון־המלחמה במרד יהודה, נעלמים ממנו, ולא נדבר דבר מחיי הגבור הנערץ אשר רבו מנאציו והמדברים בו סרה. – דמיונו להגבורים הנערצים, אבירי־עם בימי המרד והמהפכה, אשר ממחשבים יגלו ומתהומות יעלו, פתאום יִגָלוּ וְיֵרָאוּ לעיני באי־עולם בתמונה נאדרה, תמונת גבור כביר ונאור, חותם תכנית כל כח העם, גבורתו ותעצומות רוחו, אביר־עם, אשר בתאר פניו נחזה רחשי־לב הגוי כלו, כל חפצו העז, כל רצונו החזק, אך גם כל חמת רוחו, מר נפשו ועברתו הקשה. אביר־עם כזה מוליך אמים על כל סביבותיו ופחד וחרדה יפיץ לכל רוח וכלו אומר: תנועת־העם בשטף קצפו, תנועה רבת הפעלים וכבירת העליליה. – שמו העצם הוא בר כוזיבא – על שם עירו – כזיב אשר בקצה הגליל צפונה מערבה; במקורות ישראל הראשונים הוא נקרא רק בשם: בר כוזיבא, ולא נמצא גם רמז קל שיהיו קוראים אותו בשם הזה לגנאי מלשון שקר וכזב 1). השם בר ־כוכבא נתן לו מרבי עקיבא לרמז הגאֻלה ובסמיכות על המקרא: "דרך כוכב מיעקב". למען דעת העם, כי להגבור הזה תעודה משיחית להיות גואל ומושיע את ישראל מקושי השעבוד. ובראות אותו רבי עקיבא בראשונה בכל תפארת גבורתו והוד מראהו נרעש לבו ויקרא: "זה הוא מלך המשיח!". אז התחזקה התקוה בלב רבי עקיבא הלאומי "הנלהב, כי עוד מעט וישח רום רומא וגאותה תשפל, ישראל יעשה חיל וכבוד יְיָ עליו יֵרָאֶה ויהי רבי עקיבא דורש על העת ההיא את המקראות בספר חגי (ב׳, ו׳–כ״ב) לאמר: "עוֹד אַחַת מְעַט הִיא וַאֲנִי מַרְעִישׁ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ........ וְהָפַכְתִּי כִּסֵּא מַמְלָכוֹת וְהִשְׁמַדְתִּי חֹזֶק מַמְלְכוֹת הַגּוֹיִם 3). בכל אלה לא כל התנאים היו שוגים בדמיונם כרבי עקיבא, רבים לא האמינו במשיחיות בר כוכבא ולא ראו אחרית טובה לכל המרד ודברי רבי יוחנן בן תורתא לר״ע היו: יעלו עשבים בלחיך ועדיין בן דוד אינו בא! אך לבר־כוכבא היה די בכבוד־משיח והוד מלוכה אשר שת עליו רבי עקיבא הגדול והקדוש בעיני כל העם, ויאמינו בו ויראו את פניו כפני מלך משיח ומלאך שלוח מה׳ להחיש פדות לעמו הנדכה, וינהרו אליו המונים המונים, עדי מצאה ידו להרבות חילו ולהחזיק מעמד במערכת הקרב נגד רומא. ובמקורות היהודים לא נמצא, כי עשה בר־כוכבא נסים ונפלאות לחזק האמונה בו ובתעודתו, כיאות – לפי מושג ההמון – להאיש הנקרא בשם מלך המשיח; אך הסופרים הדורשים כל פעולת בר־כוכבא לגנאי, המה יספרו כי הדליק נעורת של פשתן בתוך פיו לאחוז את העינים ולהֵרָאות כיורק אש. סופרי ישראל יפליגו רק

---

1) סתם הרב המחבר את דבריו במקום הזה ולא פירשם מנין לו זאת, ובאיכה רבתי (פ״ב) אמר ר׳ יוחנן רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב אל תקרי כוכב אלא כוזב. ואם חפצו לאמר, שגם פה אין הכונה על לשון כזב, כי אם רמז שהוא מעיר כזיב, הנה מלבד שאי אפשר לאמר שרבי אשר ראה האחרית הנוראה יחזיק בהנבואה, הנה הוא דבר הלמד מעניננו מסוף הדברים. שר״י בן תורתא אומר לר״ע: יעלו עשבים בלחייך ובן דוד עדיין לא יבא.

2) שם ובירושלמי תענית פ״ד ה״ו. 3) סנהדרין צ״ז:

את כח ידו, זרוע עזו וכח חלציו ושרירו ויספרו לאמר: „בר־כוכבא היה מקבל אבני בליסטראות (Ballistensteine) שהיו הרומאים״ זורקים באחת מארכבותיו וזורקן והורג מהן (מהרומאים כמה נפשות״ 1). גם לא נמצא ממנו דבר, אשר ממנו יהיה נראה, כי נתן לבו כלב מלך המשיח להשיג חפץ לבבו וידרוש טובת עצמו. אך תשוקה אחת מלאה את כל לבו, להשיב לבני עמו את החפש הלאמי, ולכונן עוד הפעם ממלכת ישראל, חפשה מעל זרים ובלתי סרה למשמעת רומא, אשר זה מאתים שנה חבקה את העם הישראלי ותתקפהו בעצומיה, אכלתהו בכל פה, מצצה את דמו ותגרם עצמותיו וכמעט שלא נותרה בו נשמה. איש גדל־עצה ורב העליליה כזה, איש גבור מלחמה וכביר כח לב, אף אם בגדה בו ההצלחה ומחשבתו הגדולה לא קמה ונהיתה, הנה לו יאתה, כי יודעי בינה לעתים ישימו כבוד תהלתו בספר דברי הימים לדור אחרון, ולא להיות נזכר לדראון חרפה ונאצה כאשר שתו עליו הסופרים הכותבים ברוח פְּנִיָּה כַּתִּית, הטית משפט ועַוָּת דין ההיסתוריה. ואל מלך המשיח הזה נהרו כל אנשי חיל ביהודים מכל ארצות פזוריהם, ויהי הקשר אמיץ והמלחמה נפוצת על פני ארצות רבות ומדינות רחוקות 2). גם השמרונים צררי יהודה מאז ומעולם, שכחו כרגע את שנאתם הישנה, נהרו אל דגלי שר צבא יהודה ויעמדו עמם בשורה אחת במערכות הקרב נגד רומא 3). וגם מבני הנכר עובדי האלילים נמצאו רבים, אשר נתנו ידם להמורדים היהודים, מחפצם להמיש צוארם מעל רומא הקשה 4). אז נראה כי נעה מלכות רומא ותרגז התחתיה ועוד מעט ותהי הממלכה המחבקת זרועות עולם נכונה להתפרק לחוליותיה ולהִשָּׁבֵר לרסיסים מתנופות יד גבור יהודה. על פי תקף התנועה הזאת לא נחשבו כלל לגוזמא והפרזה על המדה דברי המקור העברי 5), כי מספר החיל בצבאות בר־כוכבא עלה לארבע מאות אלף איש, כי לדעת הסופר היוני „דיו קאססיוס״ עלה מספר חילו חמש מאות ושמנים אלף איש. המקור העברי יספר, כי רצה בר־כוכבא לנסות את אנשי צבאותיו, אם יעמוד לבם בם ביום קרב למראה המות והאבדון, ויתן צו, כי כל האיש הבא לעמוד בשורות צבאות חילו יקציץ בידו האחת את אחת מאצבעות ידו השנית. מעשה אכזריות כזאת עורר עליו תלונת המורים הבאים בסודו ויאמרו: „עד מתי אתה עושה בני ישראל לבעלי מומים!״, וייעצוהו „לנסות את גבורת האנשים העובדים בצבא חילו בדבר הזה לאמר: „כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר בדרך הלוכו ארז מן הלבנון „לא יהיה נכתב בחילותיך״ 6). ויבטח בר־כוכבא בחילו הרב וגבורת ידו החזקה, וברוב גאותו התמלטו מפיו דברי גאון וגאוה לאמר: אדני אלהים! אם כלה ונחרצה ממך לבלי הושיע אותנו, אל נא תושיע גם את אויבינו, ואז, בעמדך מנגד, תושיע

---

1) מדרש איכה שם. 2) Dio Cassius 69, 13; 3) בספר „יהושע השמרני״ הוצאת Iynboll פרשה מ״ח. 4) Dio Cassius שם. 5) ירושלמי תענית שם; 6) שם.

ידנו לנו, כי די עז ועצמה לנו לדבר את אויבינו בשער" 1). ונגד חיל רב ועצום ערוך לקרב ומלחמה כזה לא יכול נציב רומא ביהודה עם הלגיונות אשר חנו שם למשמר להחזיק מעמד בשדה המערכה. שם הנציב הזה לדראון בפי בני ישראל טיניוס רופוס או טיצינוס־רופוס והמקורים העברים יקראוהו בשם טְרַנוס־רופוס הרשע, ויתארוהו בתמונת עָוֶל־מרצח, שואף דם ורצח ומוסיף על חטאת אכזריותו גם פשע הלצון וההתול על בני עם עברתו ושופך עליהם בוז לעגו. כל גדודי רומא החונים בערי יהודה לא יכלו עמוד בפני צבאות בר־כוכבא, אשר שטפו עברו בכל הארץ. רופוס נסוג אחור מכל ערי המבצר, והקושרים באו וישבו שם ויתקעו יתדם בכל המקומות הבצורים, ולא עברו ימים מועטים ויפלו בידי היהודים המתפרצים חמשים ערים בצורות ותשע מאות ושמונים וחמש ערי הפרזי וכפרים 2); ונראים הדברים כי אז יצאו כל הרומאים מארצות יהודה שמרון וכל הגליל ויהיו היהודים השליטים לבדם בכל הארץ, ובימים הראשונים בבֹא שמועת המרד ביהודה לאדרינוס קיסר לא שת לבו לזה ויאמר להשביתו באפס יד, אך בהוסף שמועות על שמועות לבא, כי גדודי הרומאים הוכו מכות גדולות ונאמנות, כי הקשר אמיץ, יד היהודים רוממה ועמי אסיה המערבית מתנשאים לצאת בעקבות היהודים לפשוע גם הם ברומא, אז חרד לאחרית המלחמה ויוסף לשלח לגיונות רבים ועצומים מהראשונים, אך גם אלה לא הצליחו יותר מההולכים לפניהם ולא היתה להם תקומה בפני מחנות היהודים הרבים והעצומים 3). התשועות והנצחונות האלה הרהיבו עז בנפש היהודים וישגבום ישע וידמו, כי כבר השיבו להם את הַחֵרוּת הלאמית והנה הנם גוי חפשי ומושל לבדו בארצו. רבים מהיהודים, אשר מחפצם להפטר מכסף הגלגלת אשר שמו קיסרי רומא על היהודים התכחשו לעמם וימשכו בערלתם ויפרו בריתו של אברהם אבינו, שבו עתה אל עמם וימולו שנית את בשר ערלתם, לבל יהיו נחשבים ליוצאים מכלל האמה בשוב מלכות ישראל לקדמותה ומלכות המלך המשיח תִוָסֵד בארץ 4). אין ספק כי אז נכבשה גם ירושלים לפני היהודים, ויחשבו מחשבה לשוב ולבנות את בית המקדש, אף כי במקורי ישראל לא נמצא שמץ דבר מזה. בתוך רעש המלחמה, בעמוד כל העם במערכת המלחמה נגד לגיונות רומא הנאספים על כל גבולות הארץ מסביב, בשעת חרום כזאת לא היתה עוד עת בית יְיָ לְהִבָּנוֹת, גם לא נמצא להם די עצי־בנין למבנה הבית, כי יער הלבנון, אשר משם היו מסיעים עצים לבנין בית המקדש, נמצא אז בידי הרומאים. על כן אין זכר בכל דברי מלחמות בר־כוכבא לירושלים והמקדש ולא נזכר שמם בפי רושמי זכרונות הימים ההם.

---

1) מדרש איכה ב׳; 2) Dio Cassius 69, 14. 3) Dio Cassius ibid, ועל אחת ממטבעות הזכרון אשר מצא החכם אבי חוקרי דברי ימי רומא מוממזין (Mammsen) נמצא השם אומבריקוס (Umbricu·) הגרמני בין שרי הצבא אשר נשלחו להשבית את המרד בארץ יהודה. 4) תוספתא שבת פט"ז, בבלי יבמות ע"ב:, ירושלמי ובראשית רבה פמ"ו.

ובר־כוכבא חפץ להוכיח, כי היתה יהודה לממלכה מושלת לבדה בארצה ויטביע מטבעות־עבריות ויקראו להם „מטבעות בר־כוכבא" (מעות כוזביות, מטבע של בן־כוזיבא" וגם מטבעות של המרד). ונראה, כי נמצאו אז שני מיני מטבעות כוזביות, המטבעות הרומיות מהקיסרים הראשונים וגם מטרינוס קיסר (דינרי טוריינא) חזרו והתיכו מחדש או טבעו על הצורות והכתוביות הרומיות כתֹבות וציורים עבריים לאומיים, ותכן המטבעות האלה וכתֹבתם היו כתכן הציורים והכתֹבות שעל המטבעות שטבעו המורדים לפני חרבן הבית: גפן או כפות תמרים (סמל האומה הישראלית) עם שתי חצוצרות התרועה (סמל הכהֻנה), נבל (סמל התהלה והשבח בעד הנצחון) והכתבת „שמעון", והשנה, „לחרות ישראל", ומבין הציורים והכתֹבות העבריות" (בכתב שמרוני) נראו גם כן כתֹבות רומיות וצורות הקיסרים; יש לשער, כי הטביע בר־כוכבא גם מטבעות יהודה בפני עצמן עם הכתבות: „שמעון", „לחרות ישראל" בלי כתֹבות וציורים רומיים 1).

והנה בכל אשר היתה שנאת היהודים את הרומאים עזה כמות, לא נמצא דבר מרושמי זכרונות הימים ההם, כי התאכזרו היהודים על הרומאים אשר נפלו בידיהם ויעשו בם נקמות. ואולי נתנו היהודים חנינה לבני הנכר השבויים, לבלי הרגיז רוח בני העמים, אשר נתנו ידם אל המרד ויצאו בצבאותיהם. לא כן עשה בר־כוכבא להנוצרים מבני יהודה, כי כפי המסרת אשר בידי סופרי הכנסיה, התאכזר עליהם וייסרם בתוכחות חֵמה, כי חשבם לבני עמו וכאשר ראה כי ימאנו לצאת בצבאותיו ראה במאונם מרד ומעל ויחסדם, כי לבם הולך להסגיר בני עמם ביד אויב, ויוסיפו סופרי הכנסיה לספר, כי דרש מהם בר־כוכבא, אשר יכחישו בקדֻשת משיחם וישיתו ידם עם היהודים הנלחמים מלחמת החרות, ואת הממאנים צוה להכות מכות מרדות לספגם מלקות ארבעים חסר אחת 2).

שנתים ימים עברו מיום הוָסד מלכות ישראל חדשה ביהודה, ואדרינוס קיסר מביט במגנת לב ודאגה על הקשר ביהודה ההולך

---

1) ע"ד המטבעות של בן כוזיבא עיין בבלי ב"ק צ"ז: וכבר צרפו ולבנו השאלה הזאת חוקרי קדמוניות המטבעות (נומיסמטיקיים) ובראשם החכם הצרפתי de Saulcy והח' לעווי בספרו Geschichte der Iüdischen Müncen.

2) במקורי־ישראל לא נמצא אות ורמז מיחס בר־כוכבא אל הנוצרים מבני יהודה. אולם סופרי הכנסיה הנוצרים יוסטינוס ואייזביוס יספרו ברב ענין, איך התאכזר בר־כוכבא על הנוצרים ויאנסם להכיר אותו למלך המשיח ולכפור בקדושת מחקק דתם. כי לא המית אותם בר־כוכבא, אך הענישם במכת מרדות יוצא ברור מדברי האבנגליום הסינופטי במתיא כ"ד, ט"ו—כ"ה, ומרקוס י"ג, י"א—כ"ב לפי פירושו של אבי הכנסיה הירונימוס המפרש כל הדברים על זמנו של בר־כוכבא לאמר: „כאשר תראו שקוץ משומם עומד במקום הקדש.... ובני יהודה נסים אל ההרים התפללו כי לא תהיה מנוסתכם בחרף ובימי השבת"... וכן הוא במרקוס באיזה שנוים. עוד יוסיף לאמר: „וכי יאמרו אליכם הנה פה המשיח לא תאמינו להם וכו' וכו'. ומזה נראה כי הדברים מוסבים אל הנוצרים מבני יהודה, אשר בימים ההם היו עוד שומרים מצות התורה ועל כן התפללו כי מנוסתם לא תהיה ביום השבת.

(מדברי הרב בהציון 15 בסוף הספר).

וחזק והמרד המתפשט ועובר את גבולו הראשון ויפחד פחד לבל ירעיש מוסדות השלטון הרומאי בארצות אסיה המערבית, כי לא יתן יד לפושעים מבני עמים אחרים לצאת בעקבות היהודים ולעשות כמעשיהם. כל שרי הצבא אשר שלח ליהודה היתה תבוסת מחנותיהם שלמה וכבוד גבורתם גלה מהם וישובו על עקב בשתם. ראה אדרינוס את כח היהודים כי עז ועברתם כי קשתה וידע, כי לא על נקלה ישים קץ להמרד הזה, אשר ממנו נשקפה רעה רבה לממשלת רומא במדינות מלכותה בארצות הקדם. וַיִוָּעֵץ ויקרא לשר הצבא הגבור הנערץ בימים ההם, את יוליוס סֶוֶרוּס מקצוי ארץ ואי־בריטניה הרחוק, העושה שם מלחמה עם עם אחר עז־נפש ועומד על נפשו וארצו, עם הבריטים. כי רק את הגבור בשרי צבאות רומא מצא אדרינוס קיסר מצא נכון לפניו להתערב במלחמה עם בר־כוכבא ולהכריעהו.

ובבוא יוליוס סיורוס למקום המלחמה ויתבונן אל מצב חיל היהודים והמקומות אשר התבצרו שם ברב אונים וַיִוָכַח לדעת, כי לא טוב יעשה אם ימהר לתגר בם מלחמה, כי יד חזקה עמם, במספר אנשי הצבא ומצבם איתן במערכת המלחמה, והיהודים תקעו את יתדם והמחנה התיכונה אשר להם לקח עמדתו על הככר המשתרע לחוף ים הגדול (ים התיכון) והעיר בֵּיתַּר (בית־טור או ביתרום) נמצאה בְתָוֶך ותהי הנקודה התיכונה בדברי המלחמה ההיא. והמבצר הזה, אשר עיי מפלתו עוד יֵרָאו היום להנוסע, נמצא במרחק פרסא רומית (רבע הפרסא שלנו) מן הים, כארבע פרסאות מנגב קסריה מקום מושב נציב רומא ביהודה, וכשתי פרסאות ומחצה לצפונה של אנטיפטריס 1), והנחל השוטף ועובר דרך הככר, הוא כדרך כל הנחלים בארץ הזאת, כי ישפוך מימיו אל הים בכל ימות השנה ובימות החמה יחרב וידל, והוא יוצא מאת הר הצלמון ושוטף ועובר על פני „ביתר" וזה שמו אשר קראו לו בשם „יורדת הצלמון". כנראה היתה העיר הבצורה גדולה ורחבה מאד ותכיל בחומותיה רבבות אנשי חיל ויושבי העיר ובני ערי השדה אשר נאספו אל העיר בימי המלחמה האחרונים. והעיר ביתר לא מקרוב נבנתה כי היתה לעיר גדולה ורבת־עם עוד לפני חרבן הבית ויושביה התחרו ביושבי ירושלים וישמחו על מפלתה, ובני הדור מספרים, כי שנאתם ליושבי ירושלים היתה, מפני כי מדי עלותם לרגל פגעו בהם רמאים הרבים מאד בכל ערי הבירה ויונו אותם וינצלום 2), ויש זכר לדבר, כי נמצאה גם הסנהדרין בהעיר ביתר 3), ואולי הכונה על הסנהדרין הקטנה מן שלשה ועשרים חברים. ומלבד ביתר עוד בצר בר־כוכבא מקומות רבים וישם בתוכם חיל משמר

1) עיין בספרו של החי' Reland. פאלאֶסטינא דף 417, 419, בבלי גיטין נ"ז. וירושלמי תענית פ"ד ושם תחת ארבעים מיל צ"ל ארבע, כאשר כן יגיה גם רבי יהוסף שווארץ בספרו עיי"ש, 2) כאשר יסופר באריכות בירושלמי תענית שם, 3) בבלי סנהדרין י"ז: ובביתר היו שלשה עיי"ש.

ופקידים: בצפון הארץ בהחתית ארץ הרמה אשר בהגליל, באכה עמק יזרעאל, או כאשר נקרא אז, עמק בית רמון, או בקעת ידים נמצאו שלש ערים בצורות בחומות וָחֵל וחשבונות; ושלשת המבצרים עמדו בשלש קרנות כצורת מְשֻׁלָּשׁ בין ים הגדול וימה של טבריא: בקרן מערבית צפונית בקרבת העיר עַכּו נמצא המבצר כָּבול 1), ובמרחק שלש פרסאות מכבול נגבה מזרחה נמצאה העיר הבצורה שיחין או כפר שיחין 2), בנויה בתוך עמק־ברכה המשתרע לרגלי העיר צפורי המתנשאת עליה, ובשיחין נמצאו הרבה עושי מלאכה בכלי מתכות; ובלכתנו באורח ישר משיחין הלוך ונסוע מזרחה נבא לעיר מגדלא 3) היושבת לחוף ימה של טבריא ונקראת גם כן מגדל הצובעים ותהי נודעת לתהלה בעצי שטים הרבים הגדלים במסביה 4). ושלשת ערי המבצר אלה: כבול, כפר שיחין ומגדלא היו מרובות באוכלוסין, והשמועה תפליג לספר גדולות ונפלאות מרבוי העם, אשר ישבו בהן בימי המלחמה: ושלשת המבצרים האלה נחשבו לעומדות על הַסְפָר, באכה ארץ יהודה, והחיל השוכן בהם נועד לחסום הדרך בפני הרומאים המתפרצים להתנפל ביהודה דרך סוריא וגליל העליון. ובני הערים הגדולות טבריא וצפורי לא נמנו באנשי מלחמתו של בר־כוכבא ולא נזכר מהם דבר, אף כי כל דברי המלחמה היו בקרבתם וסמוכים ונראים להם; ואולי זכרו היהודים אחיהם, כי בימי החרבן נתנו ידם להרומאים ויחזקו את ידם, ועל כן לא האמין בם גם בר־כוכבא ויבחר יותר להושיב את חיל מגני הארץ בשלשת הערים הנזכרות. ומלבד המבצרים בצפון הארץ בנה בר־כוכבא מערכת מבצרים שניים בלב יהודה ובתכונה טובה ומסגלת להניח שם מכשולים בפני האויב המתפרץ לחדור אל הארץ פנימה. מעמק יזרעאל ישתרעו רוכסי הרים לארך כל הארץ מצפון נגבה, ורוכסי הרים אלה שופעים ויורדים משני עבריהם לים הגדול מערבה ואל מול הירדן קדמה, רוכסי־הרים אלה ידועים במקרא בשם "הרי אפרים" ובימים ההם היו נקראים בשם הכללי: "הר־המלך" או "טוּר מלכא" 5), ונקראו כן על שם אלכסנדר "ינאי המלך מבית" החשמונאים כהמבצר אלכסנדריון אשר יסד, ואחת מערי המבצר אשר בהר המלך היתה נקראת טור־שמעון — ובלי ספק נוסדה גם היא על ידי מלך אחד ממלכי החשמונאים, ושם המצביא את חיל המשמר אשר שם היה הגבור בר־דרומא, ומדברי האגדה אשר נאמרו על אדותיו יוצאים לנו גם דברים כהויתם, כי היתה העיר טור שמעון מרובה באוכלוסין ובכל ערב יום טוב היו מחלקים שלש מאות סלים ככרי לחם לעניי העיר, וּמִטּוּר־שמעון, תספר השמועה, הֵחֵל המרד להתפשט בארץ.

---

1) יוסף בן מתתיה בתולדותיו פרשה 43. 2) שבת קכ"א ובבא מציעא ע"ד;
3) ירושלמי ערובין פ"ד ה"ז ובספרו של החכם ראבינזאן Palăestina צד 111.
4) ירושלמי פסחים פ"ד ה"א. 5) עיין גיטין נ"ז.

כי הכלימו הרומאים את יושבי המקום ויחרפום, ותפרוץ תגרה ביניהם, בגזול בני גדוד רומא תרנגול ותרנגולת, אשר לפי מנהג המקום, היו נושאים לפני התהלוכה בהמון חוגג, כאשר הובילו את החתן והכלה באפריונם ותהי התגרה לראשית מדון, כאשר יקרה לרוב, בהעת אשר הרוחות סוערות ולב העם כים נגרש, כי יפרוץ הריב לראשונה על ידי איזה מקרה קל־ערך והיה הוא, למראה עין, הנסבה למעשים גדולים ונוראים 1).

וויליוס סֶוֶרוס כשר צבא משכיל, ראה והתבונן, כי במלחמת תנופה לא יכריע את היהודים, אשר נשגבו במבצרים חזקים בידי הטבע, בשני סלע והרי מצוק, ובידי אדם, בסוללות וחומות נשגבות; ידע כי בני חיל המשמר הם מרי נפש נאזרים בגבורת הקנאה הלאומית, הקשה כשאול והעזה כמות ומספרם

---

1) הידיעות ע"ד מקום מלחמות בר־כוכבא והליכות המלחמה בפרטיהן מעטות מאד, ומלבד המקורים בספרי העמים (דיו קאססיוס היוני וסופרי הכנסיה הנוצרית בני הדור ההוא או בדור שלאחריו) נמצאו במקורי ישראל רק דברים מקוטעים וסותרים זה את זה ומעורבים בשמועות והגדות: באיכה רבתי פ"ב, בירושלמי תענית פ"ד ובבבלי גיטין נ"ז ע"א. אך מצרופי הדברים, בקרתם והשואתם אל דברי סופרי העמים נצלח להוציא מהם משפטים נכבדים. האיש אשר עליו נסמכו בני הדורות האחרונים בספורי מלחמות בר־כוכבא הוא רבי יהודא הנשיא או רבי כאמור באיכה רבתי וירושלמי תענית: „רבי הוה דריש עשרין וארבעה עובדין על בלע ה' ולא חמל על ידי דרבי הוה סמיך לחרבן ביתר (כפי תקון־הגרסא שמתקן החכם שי"ר תחת חרבן בית מקדשא) והוה תמן סבין נהירין והוה דריש ואינון בכיין ומשתקין וקיימין ליה", לאמר כי היה רבי קרוב להזמן ובעת שהיה דורש היו נמצאים עוד זקנים עדי ראיה והיו בוכים וכו' ור' יוחנן היה המשלים את הידיעות האלה יעוי"ש. וההערה הזאת שמעיר התלמוד ירושלמי בעצמו נכבדה מאד, כי כתובה היא בראש סוגיא שלמה המדברת על חרבן ביתר. התכונה הכללית החופפת על הליכות המלחמות האלה היא תכונת הבטחון אשר בטחו אז היהודים בגבורת ימינם, על ב ר־כ ו כ ב א ועל ב ר־ד ר ו מ א נאמר כי אמרו: לא תסעוד ולא תכסוף. כלומר לא תעזרנו ה', אך לא תעזור גם את אויבינו. גם אחרי מפלת ביתר, כאשר עוד נלחמו השרידים בכפר חרוב או בכפר חנניה, חפצו להמליך שני אחים עומדים בראש המרד למלכים ביהודה (אמרו בל סמא דמילתא ניתי כלילא דאדרינוס וניתיב על ראשם של אלו — בירושלמי שם). מזה הננו רואים כי טור מלכא וכפר חרוב היו מקומות־הקרב בימי המלחמה. ומערי הר המלך שהוא גם טור שמעון כמבואר בירושלמי שם נזכרות שלש ערים: כ פ ר ד י כ ר א, כ פ ר ב י ש וכפר ש ח ל י ם. ומלבד זה נזכרות שלש ערים: כ ב ו ל ש י ח י ן ו מ ג ד ל א או מ ג ד ל ה צ ו ב ע י ם. ומשלח יד יושבי הערים האלה נדע, כי ג' מאות חנויות של אורגי פרוכת היו במגדל צבעייא (בירושלמי) ושמונים שידות של מתכות היו בשיחין (שם). ומזה תצא לנו תורה על דבר מקומות הקרב במלחמות בר כוכבא. זכר הנחל השוטף ועובר את העיר ביתר כנזכר בפנים, נמצא בתוספתא פרה פ"ח לאמר: רבי יהודה אומר יורדת הצלמון פסולה (למי חטאת) מפני שכזבה מימיה בשעת פולמוס. אמרו לו כל מימי בראשית כזבו מימיהם בשעת פולמוס", מזה נראה, כי יבשת הנחל והעדר המים להנצורים היו אחת הנסבות למפלת ביתר; ובדעתנו כי הר־צלמון (אשר הנחל היוצא ממנו נקרא „י ו ר ד ת ה צ ל מ ו ן") הוא שן־הר על יד שכם ומהרי אפרים (שופטים ט', מ"ח). ומההר הזה גלו החכמים ראבינזאן ושמיטט את הנחל היוצא ממנו ועובר על יד ביתר ושופך מימיו לים הגדול ונקרא אצלם „נהר ארסוף" וזהו יורדת־הצלמון שבתוספתא פרה, ובכן יודעים אנחנו גם את מסבי ביתר ומאיזו מקום פתחו הרומאים את המצור על ביתר.

גם בקעת בית רמון היה לגיא חזיון המלחמה ואחרי כן לשפך הדם הרב בעת הרדיפות (פה יאריך הרב לבאר את דעתו בדבר „בקעת ידים" שהיא אחת עם בקעת בית רמון נגד דעת שי"ר בערך מלין ודעת רנ"ק במורה נבוכי הזמן, אך דבריו אינם נוגעים אל הענין אשר לפנינו והמעיין ימצאם במקומם הנאות להם), ובכן הננו יודעים כי המבצרים שהגינו על הארץ לפני בא האויב עד ביתר, היו שלשה שלשה: שלשה בצפון: כבול, כפר שיחין, ומגדל צובעים — ממערב למזרח מים הגדול עד ימה של טבריה, ושלשה בטבור הארץ לפני בא אל עמק יזרעאל והם, ערי הר המלך: כפר דיכריא כפר ביש, וכפר שחלים — ורק בנפול המבצרים האלה נגש יוליוס סיוירוס אל ביתר. ובצרוף אל המקורים מדברי העמים יצא לנו ציור בהיר מהליכות המלחמה ובמת החזיון אל המלחמה האחרונה אשר נלחמה האומה הישראלית בעד חפש הלאם ותקומתה המדינית. (תכן דברי הרב בנאטע 16 כפי הנחוץ לעניננו).

רב ועצום. ועל כן החליט שלא לנסות דבר מלחמה על מרומי שדה עם בר־כוכבא הנשען על חילו הרב ועצמת גבוריו מרי הנפש. כאספסינוס בשעתו, חשב גם סיווירוס למצוא חפצו בהאריכו את ימי המלחמה, בהחלישו את האויב בתגרות קטנות תכופות ורצופות ובכרתו ברית את הרעב הנורא, כי יכלה הוא חציו ביהודים ויסגירם ביד אויב. ראה סיווירוס כי עם רב החיים על תוצאות אדמתם ותבואת שדותיהם, השליכו אתם ומחרשתם ויאחזו בחרב וחנית ויתכנסו ויתאספו במקום צר על ככר ארץ בשטח איזה פרסאות, וישפוט בצדק, כי בהכריתו לחם ומים מפיהם יאלצם לעזוב רבצם, להשליך משכנותיהם במבצריהם, אשר בהם נשגבו, ובהכָשֵׁל כחם ברעב ועמל המלחמה, תמצא ידו להשלים תבוסתם במלחמת תנופה. ועל כן לא עשה דבר, כי אם הקיף את כל ככר הארץ אשר שם נמצאו מחנות היהודים ויעמד חיל משמר לבלי תת להם יוצא ובא ויכרת מהם כל מזון ומחיה. בתכסיסי מלחמה כאלה הפיק סיווירס את זממו וישיג כל חפצו, ומה גם כי נוסף על תחבולות המצור והתגרות הקטנות ידעו הרומאים להוליך אמים על עם המלחמה במחנה ישראל, כל שבויי יהודה וכל אשר נפלו אל הרומאים הומתו ביסורים קשים ומכאובים נוראים; ומֶטֶבַע מלחמה כזאת כי ימשכו ימיה ותארך זמן רב, אך תשיג לבטח את חפצה, תשלים תבוסת האויב ותכריעהו עדי לא יוסיף קום; מבלי לדעת ידיעות שלמות ובהירות מן כל הליכות המלחמה ומעשיה ועלילותיה, הננו יודעים נאמנה, כי היתה נוראת עלילה, כדברי ימי מלחמת גבורי יהודה ברומא לעת מצור ירושלים. אך בעלי רשומות לא השאירו לנו זכרונות המלחמה הגדולה – מלחמת אבדן הרג ומות האחרונה, אשר נלחמה האמה הישראלית על אדמתה. אז בימי מלחמת אספסינוס וטיטוס, נמצא בתוך מחנה הנלחמים איש גדל־דעה ורב הכשרון סופר דברי ימי עמו, אשר למרות שנאתו העזה אל גבורי ישראל ואמוני העם: בר גיורא ויוחנן מגוש חלב ולמרות היותו בוגד בעמו וחפצו להמתיק רעת הרומאים בפיו, היה אָנוס להציב יד ושם תהלה לגבורי־העם בספר תולדתו; לא כן בימי מלחמות בר־כוכבא אז נסתם כל חזון ואין מגיד ומשמיע את דברי הגבורות על שדה קטל, אשר עשה עם יהודה בהִלָּחֲמו את מלחמתו האחרונה בעת בא קצו בתור לאם החי חיי קבוץ מדיני בארצו; ותהי זאת לעדה לבני דור אחרון, כי לא ידעו דבר מתגברת להבת שלהבת הגבורה הלאמית טרם תכבה, כי חדל ישראל מהיות גוי הנשען על חרב גאותו, ומנת חבלם מני אז והלאה להיות עם הספר ולא עם הסייף. גם מדברי הסופרים מבני הנכר, אשר ברוח שקר וחנופה כתבו דברי מלחמות רומא ביהודה בימי אדרינוס קיסר והם המליץ הרומאי אנטוניא יולינוס והיוני אריסטון מהעיר פֶּלָּה, לא נשארו לנו לפלטה אף דברים מקוטעים, ובכן עלינו להסתפק רק במעשים בודדים הנותנים אותותיהם אותות גבורת היהודים, בהלחמם בזרוע כח ויערו למות נפשם בעד כבוד עמם וחפש לאמם.

על פי תכונת הארץ ראה שר הצבא הרומאי, כי אך אז ישיג את חפצו

אם מצפון תִּפָּתַח רעת המלחמה, ומסוריא ופיניקיה יגיחו אל הגליל, ומשם — אל לב ארץ יהודה, על כן היתה פעלתו הראשונה לכבוש את שלשת המבצרים בצפון הגליל: כ ב ו ל, ש י ח י ן ומ ג ד ל א, מן עכו עד ימה של טבריא. וממקור ישראל נדע רמז־הסבות, שהסבו את נפילת המבצרים האלה והִכָּבְשָׁם ע״י הרומאים: מ פ נ י ה מ ח ל ק ת, מפני הכשפים (תחבולות מלחמה בכלי משחית אשר להרומאים), ופריצות המוסר בין הנצורים (הזנות) 1).

אחרי הִכָּבֵשׁ שלשת המבצרים האלה וַתִּפָּתַח הדרך לפני האויב ליהודה, כבר היתה אחרית המלחמה כלה ונחרצה, כאשר הוטל גורל ירושלים ויצא משפטה לשבט בנפול המבצר י ו ד פ ת בידי אויב. וגי־חזון הקרב היה עתה ב ק ע ת־ ב י ת־ר מ ו ן, אשר משם היתה ראשית המרד ותוצאותיו, כי דרך העמק הזה דִּמּוּ הרומאים להגיח אל הארץ פנימה ולתקוע יתדם בלב יהודה, והעמק הזה נקרא בשמות שונים בעתים שונים ונודע במקרא בשם „ב ק ע ת מ ג ד ו״, „ע מ ק י ז ר ע א ל״ ובהעת המאוחרה בשם „לֵגְיָא״, וכנראה היא גם „ב ק ע ת י ד י ם״, וממנו יוצאים שני נחלים: נחל „קישון השופך מימיו אל הים״ הגדול ונחל אחר ושמו לא נודע שוטף ועובר אל נהר הירדן. ובהעמק הזה במקום מוצא שני הנחלים, נראה שהיתה מלחמה גדולה ונוראה, ושפך דם רב מאד אשר נתן יד לשמועות מגזימות ומפליגות, כאשר תספר ההגדה ותדבר בלשון הבאי לאמר, כי היה הדם שותת ויורד אל שני הנחלים האלה ושערו חכמים „שני חלקים מים ואחד דם״ 2).

משם שמו הרומאים את פניהם אל „ה ר ה מ ל ך״ או „ט ו ר מ ל כ א״. גם פה תעזבנו ההיסתוריה, והננו חיים רק מפי ההגדות ומכל המון ההפלגות ודברי ההבאי נוכל להציל דבר אמת רק כי מאה אלף (בירושלמי, אך בבבלי נאמר: „תלת מאה אלפין״) אנשי חיל רומא נפלו אל העיר „ט ו ר־ש מ ע ו ן״ ויגירו על ידי חרב את יושביה ויהרגו בהם שלשה ימים ושלשה לילות, והעיר היתה גדולה מאד, ובהִשָּׁמַע בחלק העיר האחד, אנקת חללים ושועת מֻכים ונפצעים, היה נשמע בהחלק השני קול מצהלות חתנים ורננת שותי יין. מן חמשים המבצרים, אשר היו בידי היהודים נפלו כמעט כלם בידי הרומאים, ורבו מאד מספר הקרבות אשר עשו הרומאים ביהודה להלחם על מרומי שדה — חמשים ושנים או חמשים וארבעה 3). עיר אחר עיר ומבצר אחר מבצר נכבשו לפני הרומאים וחוג־עמדת היהודים הלך הלוך והתכנס ולא היה להם עוד ידים

---

1) ירושלמי תענית פ״ד שם. 2) גיטין נ״ז׳ ועיי״ש ולדעת עד כמה גברו השבושים בהמקורים הנני מוצא נחוץ להעיר, כי שם ע״ב נאמר: הקול קול יעקב; הקול זה א ד ר י נ ו ס קיסר שהרג באלכסנדריה... כפלים כיוצאי מצרים, קול יעקב זה א ס פ ס י נ ו ס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא, והנה לבאר הטעות אך למותר, אדרינוס לא הרג מעולם את יהודי אלכסנדריה של מצרים ואספסינוס לא נגש מעולם אל ביתר, אך שתי טעיות נשתרבבו: בפעם הראשון צ״ל טוריינוס או אספסינוס, והכונה אם על המרד הראשון מיד אחרי החרבן במצרים וקירינקיאה, או על המרד השני בימי טריינוס, ובסוף הדבר צ״ל א ד ר י נ ו ס במקום א ס פ ס י נ ו ס; שפ״ר. 3) כמה פולמסאות עשה אדרינוס ביהודה? פליגי בה תרי אמוראי, חד אמר נ״ב וחד אמר נ״ד (מדרש איכה פ״ב פסוק ב׳), ומזה נראה עד כמה היו הצרות ודברי ימי העם חביבים לחז״ל ודקדקו בהם אך ברבות הימים נאבדו זכרונותינו. שפ״ר.

בככר ארץ קטן כזה, ויאספו כלם אל עיר המבצר בֵּיתַּר, ושם נקבצו באו גם כל אלפי פליטי חרב מכל הגליל ויהודה, שם נסגר גם בר־כוכבא עם גדודי צבאותיו ותהי ביתר מלאה המון אנשי מלחמה, כאשר היתה מלפנים ירושלים, ובמסבי העיר הזאת התנגשו ונגשו לקרב ומלחמת־השנים שני שרי הצבא הגבורים הנערצים בדורותיהם: יוליוס סיווירוס ובר־כוכבא. ויהי המקום הזה לבמת־עולם, במת חזיון אדיר וכביר, נורא ונשגב, חזון־מלחמה עז קנאה לאמית, תקף עם מוסר נפשו על קדושת דתו וארץ מולדתו, חוגר שארית כחו להציל חיי לאם חפשי, נגד חכמת תכסיסי מלחמה ועצה וגבורה בדעת חקי הקרב, סדרי המשמעת ומשטרי התרבות אשר להעם הרומאי; מלחמת לאם נדכה נגש ונענה, חוגר שארית כחו להמיש צוארו מעל הקשה אשר שמו עליו עמים זרים, נגד הגאיונים בני העם, אשר שם כבלי העבדות על כל בני האדם על האדמה מחזה אדיר נורא ונשגב – מחזה עם אשר מתנשא ומתגבר בחמת רוחו להשיב לו את כבוד החפש אשר גלה ממנו, נגד עזות־נפש עם אביר־לב המחזיק בעצומיו עם אמלל וגוע ולא ירפה ממנו. והחזון האדיר הזה, אשר מעטים כמוהו ממלאים בכחם וגבורתם את דברי ימי בני האדם, אשר נראה לפני שערי העיר ביתר, לא מצא לו צַיָר־פלא בעל חכמת חרשים לשום אותו כמו חי ולתארו בחרט אמת לעיני בני דור אחרון 1).

ו כרך בֵּיתַּר", כאשר תקרא העיר הזאת בפי התלמודיים היתה אז מלאה אלפים ורבבות המוני הפליטים מכל קצות הארץ, ויגדל מספר העם היושב בה לפני הקרב האחרון בין סיווירוס ובר־כוכבא, ויהי עצום ורב. ובפי המספרים אין די־הפלגות והגזמות לְתָאֵר את העם הרב והעצום אשר מלא את העיר. לדוגמא יספרו: כי היו בביתר כמה מאות בתי ספר ובכל אחד מהם תלמידים במספר רב ועצום והיו אומרים: „אם יבאו האויבים הננו דוקרים אותם בחוטרינו" 2).

שנה שלמה נמשך מצור ביתר ויהי החזון האחרון למרד בר־כוכבא וממשלתו ביהודה, ואין אתנו יודע דברים ברורים מכל הקורות והמעשים בימי המצור ומכל התגרות והקרבות על יד העיר הנצורה. המקורים ההיסתוריים רשמו רק את תוצאות המלחמה ואחריתה ולכל יתר המעשים הניחו מקום להאגדה והשמועה להתגדר בו. ומהדברים הקרובים לאמת, אשר יציל דורשי רשומות מפי השמועות וההגדות, הננו יודעים, כי הרעב והצמא, המלאכים הרעים, בעלי ברית הַצָּרִים נגד הנצורים, המה עזרו לרעת הנסגרים במבצר ביתר, כי הנחל „יורדת הצלמון", כָּזַב מימיו בעת המצור (בימי הפולמוס) 3). ולא נדע אם הרומאים הסבו את שטף הנהר למקום אחר, או כי היתה השנה שחונה ביותר והנהר יבש ודללו מימיו מפני חם השמש. המקור השמרוני יספר, כי הכניסו

---

1) האחד מחוזי חזיונות אשר השכיל לשום מערכת מלחמת האיתנים בחזון־תוגה כתוב בטוב טעם מליצה חזיונית הוא המליץ האשכנזי פ׳ מאָביוס. 2) ירושלמי שם ובבלי גיטין שם. 3) תוספתא פרה פ"ח ועיין בהערה למעלה.

הנצורים צרכי אכל נפש להעיר דרך מבואות נסתרים ונמצאו בוגדים, אשר גלו להרומאים את המבואות ויסתמום ואז תם הלחם מן העיר. השמועה הזאת מתאמתת בפנה ידועה להמקור העברי המודיע גם הוא כי באשמת בוגד שמרוני חרבה ביתר. הלא כן דבריו 1): רבי אליעזר המודעי היה עסוק בשקו ותעניתו ומתנפל בכל יום לפני ה' ואומר: רבון העולמים! אל תשב בדין היום! נשענים על צדקת החסיד הזה יצאו הנלחמים למקום המערכה בלב בטוח ורוח גבורתם היא סמכתם להתנפל מן המבצר על האויב הצר אותם. ואדרינוס לאמר: שר צבאו סיווירוס 2), כבר חפץ לעלות מן העיר, בראותו כי לא יוכל להבקיע אליו; ויבא אליו שמרוני אחד ויבטיחהו, כי יפתח לפניו שערי העיר, אם יעורר בלב בר־כוכבא רגש חשד בגד ומעל על ר' אליעזר המודעי, כי כל עוד שהתרנגולת הזאת (ר"א המודעי) מתגעגעת (מתפלשת) באפרה לא תוכ"ל להבקיע אל העיר. ויבא הכותי אל העיר דרך מבוא־נסתר (בבוביא דמדינתא) ויעמוד לפני רבי אליעזר המודעי והוא מתפלל לה', וילחש לו באזניו איזה דברים. ראו זאת היהודים ויגידו לבר־כוכבא לאמר: הנה שיח ושיג לר"א עם אחד הכותים הבוגדים החושבים להסגיר את העיר בידי האויב, ויבהילו להביא את הכותי והוא, כמרגל בקי ורגיל, התהפך בלשונו וידע לשום להדברים שדבר לר"א פנים של עצת־בגד קשר ומעל ויאמר: אוי לי אם אֹמר ואוי לי אם לא אֹמר, אם אֹמר אֵהָרֵג בידי הרומאים ואם לא אֹמר תהרגני אתה — טוב שלא אֹמר ולא אגלה סוד המלכות 3). אז הבהילו להביא גם את ר"א, והצדיק התמים, אשר בתפלתו לא השגיח אל הכותי ולא שמע דברו, אמר, כי לא ידע כל דבר מדברי הכותי, ויקצוף בר־כוכבא וחמתו בערה בו, ובחמת רוחו בעט ברגלו בהתנא, אשר כבר נחלש מרֹב התענית והסגופים וימת כרגע, ובמותו נשמעה בת־קול שאמרה: „הרגת את רבי אליעזר המודעי, זרועם של ישראל ועין ימינם לפיכך זרוע של אותו האיש יָבֹש תיבש ועין ימינו כָּהֹה תכהה 4), מיד גרמו עונות ונהרג בר־כוכבא ונלכדה ביתר". ויתּכן הדבר כי אחרי המעשה הזה נפל לב הנלחמים עליהם וסרה רוח גבורתם מהם. והמקור השמרוני יספר גם כן, כי בבגד הכותים נלכדה העיר, ותוספנה השמועות לספר: „הרומאים היו הורגים בהיהודים עד ששקעו הסוסים בדם עד חוטמם, ושטף הדם, היה מגלגל סלעים משא ארבעים סאה, כי שטף הדם ברב כח אל הים הגדול במרחק פרסא ובשטף מרוצתו גרף סלעים גדולים; ושלש מאות מוחי־ילדים נִפצו על סלע אחר". אלפי נשים נשארו עגונות, כי לא נמצאו עוד עדים לקַים דבר מיתת בעליהן לפני בית דין כהנה וכהנה רבו השמועות על דבר שפך הדם הרב ואלפי רבבות „הרוגי

---

1) ירושלמי תענית פ"ד ה"א ומדרש איכה פ"ב ב'. 2) כלומר סיווירוס, כי כן דרך המקורים העבריים ליחס כל המעשים אל הקיסר בעצמו, כמו שמצינו שמעשי קיטוס מיוחסים לטריינוס כמו שהזכרנו למעלה, ויש ידים להשערה, כי האגדה המספרת דברי נירון קיסר (בגיטין נ"ו:) הכונה על קיסטיוס גלוס. שפ"ר. 3) במדרש איכה: „מוטב ליקטליה האי גברא ולא תתפרסין מיסטרין דמלכא" ובירושלמי הדברים משונים ועיי"ש. 4) לשון הירושלמי ובמדרש מביא רק את המקרא בזכריה (י"א, י"ז). שפ"ר.

ביתר" שמועות שיסודתן בדבר אמת, יודעי בינה לעתים ימאנו מהאמין בהמספרים הגדולים והעצומים, אך נכונו הדברים על פי עדות סופרים נאמנים בני הדור ההוא. והסופר היוני בן־הדור דיו קאססיוס" המדקדק בדבריו ומוחזק לדובר אמת יאמר, כי מלבד "חללי הרעב מתו במלחמה לבדה יותר מחמש מאות אלף איש 1), ותוסף המסרת העברית לספר: "כרם גדול היה לאדרינוס הרשע כמן טבריא לצפורי והקיפו אותו "גדר מהרוגי ביתר", ולא גזרו עליהם שיקברו, עד שעמד מלך אחר וגזר" עליהם להקבר" 2). "גם מהרומאים נפל עם רב מאד, אך כדרכם הפוליטית לא מנו את מספר הנהרגים מאנשי חילם, ושמחת אדרינוס היתה מהולה בתוגה, עד כי בכתב־הבשורה אשר ערך להסינט להודיע מנצחון יוליוס סיווירוס לא נועז להתחיל בהמלות הנהוגות בכל בשורות ממין הזה לאמר: "שלום לי ולצבאותי; כי נפשו ידעה אשר המונים המונים מבני לגיונות רומא נספו במלחמת יהודה, גם לא הקדיש הסינט חג־נצחון לזכר המלחמה ביהודה, כי לא יצא הקיסר בצבא המלחמה ופניו לא הלכו בקרב, וכבוד גבור מנצח לא לו יאתה. בכל זאת הטביעו מטבעת־זכרון, לזכר המלחמות ביהודה, על גבה הכתבת: Exercitus Iudäicus והמלות: לאות תודה אל צבא־רומא בעד נצחונו על היהודים 3), לדברי המסרת, נחרבה ביתר ביום המר והנמהר המוכן לפורעניות בדברי ימי ישראל ביום תשעה באב 4) – בשנת 135 לספירת הנוצרים (ג"א תתצ"ה למספר ב"י וס"ה שנה אחר חרבן ירושלים.

ואחרי חרבן ביתר עוד לא שקטה הארץ ממלחמה; גדודים רבים עוד נשארו והמה התחבאו בנקיקי הסלעים ובהמנהרות אשר בהרים, ויצאו משם לשוט בארץ ולטוש על מחנה האויב ולהחרידהו וימלאו את הארץ חרדת מלחמת גדודי־אזרחים שטים בארץ (Guerillaskrieg). בכפר־חרוב אשר בקרבת טבריא עמדו שני אחים בראש הגדודים השטים בארץ והמה הרבו חללי רומא, וידמו כי תמצא ידם להשיב לדגל יהודה את הצלחת הקרב, ואחד משני האחים התנשא למלוך במקום בר־כוכבא הנהרג, אך ביום קרב כשלה גבורתם ויפלו שניהם בחרב חיל יוליוס סיווירוס 5). והמקור העברי מוסיף לספר: אדרינוס (לאמר פקיד יהודה המושל בשמו) העמיד חיל־משמר בשלשה מקומות לתפוש את הפליטים והנמלטים: בחמת (בקרבת טבריא), בכפר לקיטיא ובית־אל אשר ביהודה, למען אשר הנמלט מחיל משמר האחד יתפש בעברו על מקום המצב השני והשלישי. כה תמו כל אנשי המלחמה בלי השאר שריד ופליט, הערים והכפרים נחרבו ונהיו לעיי מפלה ותשם כל הארץ ותהי למדבר שממה 6). ואלפי

---

1) Dio Cassius 69, 14. 2) ירושלמי תענית ובמדרש רבה איכה פ"ב.
3) Bokhel doctrina numorum VI. 469. 4) משנה תענית פ"ד ואבי הכנסיה הנוצרית הירונימוס בפירושו לזכריה קאפ' ח'. 5) ירוש' שם ומדרש איכה שם.
6) הסופר Dio Cassius שם ובירושלמי פאה פ"ז ה"א: אמר ר"ש בן יקים לא אמר רבי יוסי אלא בראשונה שלא היו הזיתים מצויים שבא אדרינוס הרשע והחריב את כל הארץ. וביוסטינוס סופר כנסת הנוצרית בספרו „הוכוח עם טרפון" Dialog Cum Tryphone C. 52.

השבויים, הנשים והזקנים רֻתְּקוּ בשלשלאות של ברזל ויביאום לשוקי חברון ועזה למכרם לעבדים ולשפחות. ובהיותם רבים מאד מִּכרום בלי־הון ולא הרבו במחירם, והנשארים הובאו לאלכסנדריה של מצרים ושם תמו לגוע ברעב או טבעו בים 1).

אך מלבד המתים והשבויים עוד נשארו רבים שהיו נחבאים במערות מגדודי הרומאים, אשר שלחו חרב נוקמת בכל הארץ להכחיד את בני יהודה מארצם ולכלותם כליון חרוץ 2). האֻמללים האלה מתי בזלעפות רעב והנשארים השביעו רעבונם בבשר אחיהם ההרוגים אשר היו מושלכים כדומן על פני השדה. פעם אחת יצא איש מהנחבאים לבקש נבלת אדם, להביא לאחיו הנחבאים עמו לאכול, ובצאתו כשלה רגלו בגוית מֵת ויתבונן על פניו ויַכֵּר את גופת אביו המת ולא נתנו לבו לזלזל בכבוד אביו וישב ויאמר, כי לא מצא דבר; ויצא איש אחר במקומו וימצא את נבלת המת הראשונה ויביאה אל המערה ותהי לברות אל האֻמללים, ואחרי אכלם, וידע הדבר להראשון, ויזעק מנהמת לבו ויקרא: אוי לבן אשר השביע רעבונו מבשר אביו, ויקראו עליהם המקרא ביחזקאל: לָבֵן אָבוֹת יֹאכְלוּ בָנִים בְּתוֹכֵךְ וּבָנִים יֹאכְלוּ אֲבוֹתָם 3), וגם במקום מחבואיהם לא הונח להם, כי אויביהם חִבְּלוּ תחבולות מרמה, להשיאם, כי יצאו ממחבואיהם, ויעבירו קול בארץ וצירים מכריזים (Herolde) הודיעו גלוי לאמר: כל איש יהודה, אשר יתנצל את כלי נשקו וישלים את רומא ותהי לו נפשו לשלל, ויועידו את כל המשלימים אל בקעת רמון, אשר משם פשט המרד על כל הארץ, ויתאספו עוד הפעם המונים המונים בבקעת רמון המוכנת לפורעניות, אז שקר הרומאי המנצח באמונתו וישחת באף רחמיו ויחמוד עוד לצון לו ויאמר בלעגי שפה: „עד שאני אוכל קרן גלוסקא אחת וירך תרנגול זה אבקש אחד מהם ולא אמצא", ויקיפום לגיונות רומא ויהרגום 3).

בכל אלה לא עשה אדרינוס כלה ביהודים, רבים הצליחו להמלט אל ארץ מושב היהודים בבבל ורבים מצאו מנום להם בארץ ערב הדרומית (המאֻשרת) ובאחרית הימים נודעה תעצומות פעֻלתם בארץ ההיא. גם על היהודים מעל לגבולות ארץ יהודה סמכה חמת אדרינוס קיסר וישם עליהם מס כסף גלגלת כבד מהמס אשר העלה מהם אספסינוס 4). והיהודים זכרו את חרבן ביתר ויהי להם לזכרון אבל, כזכרם את חרבן ירושלים והמקדש ויעלו אותו על ראש שמחתם „ומימי פולמוס האחרון גזרו שלא תצא הכלה באפריון בתוך העיר" 5).

1) אבי הכנסיה הנוצרית הירונימוס בפירושו על פסוק ה' בזכריה י"א: אשר קניהן יהרגון וכו' ובירמיה פל"א ט"ו. ובספר הכרוניקא האלכסנדרית Chronicon Alexandrinum.

2) ע' ירושלמי שבת פ"ז ה"א, בבלי שם דף ס' בד"ה לא יצא האיש בסנדל המסומר ובירושלמי שם. 3) מדרש איכה א' ט"ו. 4) Appianus. Bellnm Syriacum 191 (5 סוף סוטה.

פרק שמיני

נזרות־השמד

שטת אדרינוס קיסר ברדיפתו את היהודים, ירושלים היתה לעיר אלילי הגוים: אליא קפיטולינה, טרנוס־רופוס שופט־הדמים, תקנת לוד, אלישע — אחר המלשין, עשרה הרוגי מלוכה).

(מן 135 — עד 138 לסה״נ־ג״א תתצ״ה — ג״א תתצ״ח למב״י).

אדרינוס קיסר, אשר בדאגה ורגזה ראה את המרד ביהודה וידאג לאחריתו, לא אמר די בהשבית אותו מן הארץ, כי אם גם חשב מחשבת כליון ואבדן האֻמה כלה, בחפצו לשום קץ פעם אחת אל מסות־המרד, לכלוא כל רוח־מרי בראשית צמיחתו. עיניו כבר ראו את האֻמה הישראלית מתבוססת ברמיה, גוף האומה נופל שדוד לרגליו, בניה מֻשלכים חללים כדֹמן על פני שדה ארץ מולדתם, ועוד לא שבע האכזר נקם, כי להשמיד בלבבו ואחת דבר להכחיד את לאֹם ישראל ולמחות שמו מספר העמים החיים, ויוציא אדרינוס כתבי־דת ופְקֻדות שונות, שכלן מתאימות ומְכֻוָּנות לחפץ אחד – לקעקע בירת היהדות, לכבות נר ישראל ואור תורתו, לחבל נשמתו, לקרוע סגור לב היהודי ולהוציא משם את האהבה ללאֻמו ותורתו. את איש־הדמים טְרַנוּס־רופוס הפקיד אדרינוס שנית לנציב ביהודה, כי ידע את שפלות רוח האכזר הזה, כי יעשה ויוכל לרמוס תחת רגליו – עם־לא עז ואין אונים, כי איש מלחמה הוא – בנחשלים ונכשלים, תחת מרך לבבו ואי־כשרונו לעמוד בקשרי מלחמה נגד גבורי יהודה על מרומי שדה קטל, ואת שר הצבא יוליוס סיוורוס אחרי עשותו את אשר נָטַל עליו והכניעו את יהודה השיב אדרינוס למקום פְקֻדתו ארצה בריטניה. ומסביב לירושלים 1), אשר – כנראה – נמצאו שם שרידי הבנינים שהחלו לבנות את בית המקדש, הוליך רופוס מחרשה, לאות – על פי מנהגי הרומאים – כי במקום הזה תִבָּנֶה עיר חדשה, במקום הישנה החרבה, והיום אשר בו „נחרשה העיר" היה גם כן – על פי הַמָּסֹרֶת – יום תשעה באב המוכן לפורעניות 2). ואדרינוס שב ויבנה את ירושלים, אך, כפי ההשערה, העתיק את מקומה צפונה, ויושב בהעיר החדשה ערב רב מבני הנכר: אנשי חיל רומא שכלו להם שנות העבדה בצבא וצדונים (פיניקיים) ובני סוריא, ויבן אותה בתכנית ערים בנויות בטעם היונים עם שני שְׁוָקִים גדולים עם בית הַתֵּיאַטְרוֹן ועוד בתי עדה ופלטיות גדולות, ויחלקה לשבע גָרות (Quarsale) 3). כה

1) ולפי גירסא אחרת: ההיכל או הר הבית. 2) משנה תענית פ״ד. וסופר הכנסיה הנוצרית הירונימוס בפירושו לזכריה ח׳. 3) Chronicon Alexandrinom להתקופה 224 בתקופותם.

עלתה בידי אדרינוס להפיק זממו ועצתו, אשר יעץ לפני המרד, לעשות את ירושלים לעיר אלילי הגוים, לתת לה תאר ודמות עיר יונית. על הר הבית העמידו אנדרטי של אדרינוס והיכל ומזבח לְיְפִּיטֶר הקפיטולי אלהי מָעֻזּו וימלא את העיר בפסלי אלילים מיון ורומא, מצדון ומצרים ותהי לְעִיר מלאה עצבים. כה טמא את עיר הקדש בגלולי הגוים, ובמקום ההיכל לכבוד אלהי הרוחות – אלהי ישראל עמד „שקוץ משומם" 1).

גם שם העיר הקרושה והעתיקה „התאמץ אדרינוס להשכיח מבני הדור ההוא, וזה שמה אשר קראו לה בכל כתבי־המלכות „Aelia Capitolina", ובזמן דור אחד או שנים, לא נודע עוד שם „ירושלים" בין החיים, עד כי כאשר אמר כהן־גדול (בישוף) אחד מכהני „הנוצרים – לנציב פלשתינה, כי הוא הבישוף מירושלים, שאלהו הנציב בתֹם רוחו, כי יאמר לו איפה תמפא עיר כזאת, כי לא ידע ממציאות העיר ירושלים 2). ועל שער העיר הפֹּנֶה אל הדרך באכה בית־אל העמידו פסל ראש חזיר להכעים את היהודים ולהרעימם 3); והזהר הזהירו אותם, לבל יגשו אל חומות העיר ובא בשעריה ואשר יזיד לעבור על האזהרה אחת דתו להמית 4). גם על הר גרזים הקדוש להשמרונים העמיד אדרינוס שקוץ משומם ויבנה מקדש לאלהי־מָעֻזּו יופיטר, והשמרונים יספר, כי נאנסו על ידי פקידי אדרינוס להשתחוֹת לצפור נחשת, ואולי היתה הצפור הזאת, אחת מהצפרים סמל תאר או תכונה אשר לאלילי הגוים, כאשר יְתֹאַר הנשר עם פסל יְפִיטר והיונה עם פסל וֶינֶירָה. ובאחרית הימים עוד האשימו היהודים את הכּוּתים (השמרונים) כי משתחוים הם לתמונת יונה 5). גם על ההר גֹּלְגָּתָּא אשר לפני ירושלים בנה אדרינוס היכל לאלילת היפי וינירה 6) ובמערה אחת בבית לחם נתנו כבוד אלהים לצלם אֲדֹנִים אלהי צדונים. אדרינוס קיסר, מחפץ הנקמה ומשנאתו את ישראל הקשורה בלבו, שם לו את דרכי אנטיוכוס אֶפיפנוס והליכותיו עם היהודים לעינים, לחלל כל קדשי העם, ולאנסם בכח הזרוע לסור מאחרי היהדות ולקבל את תורת האלילות; כי דמה אדרינוס אשר ישמיד את רגשי החֹפש הלאמי מלב היהודים ויכניע את ערפם הקשה, אם תעלה בידו להסיר לבם מתורתם ולהטותם אחרי תורת עבדת־האלילים. אך בדבר אחד לא הרשיע אדרינוס כאנטיוכוס ולא יצא בעקבותיו, כי גזר רק על מצות התורה ותלמודה, אך לא אנס את היהודים לקבל תורת אל נכר ולא אִלְּצָם לעבד עבדה זרה. ידע אדרינוס וידעו מתי סודו, כי נבצרה מאתם להרכיב תורה אחרת אלופה לראש האֻמה הישראלית, כי עצתם זאת לא תקום ולא תהיה. כבר ידעו הרומאים את בני ישראל וערפם הקשה וידעו, כי יערו למות נפשם וימותו כלם כאיש אחד מְקַבֵּל עליהם עֹל תורת

---

1) Dio Cassius 69, 12 הירונימוס בפירושו על ישעיה קאפ׳ ב׳ על הפסוק ותמלא ארצו אלילים וברית החדשה במתיה כ״ד. וע׳ למעלה דף 240 בפנים ובהערה.

2) Euzebius de martyribus Palaestinae Cap. 11. 3) הירונימוס בהכרוניקה שלו לקורות שנת העשרים לממשלת אדרינוס קאפ׳ 11. 4) על כל פרטי דברי הרדיפות ומקורם בספרי התלמוד והמדרשים עיין בההערה הגדולה להלן. 5) ספר יהושע השמרוני ועיין חולין ו׳.

6) Sozomenes Historia eccles. II. 1. Hieironimus epistola 13.

אלילי העמים. וגזרת אדרינוס לא היתה רק על השבת, המילה ותלמוד תורה, כי אם גם על כל מנהגי ישראל וחיי הלאם: על גיטי נשים, על הפרוזבול בשנת השמטה, על החפה ביום הרביעי בשבת ועל כל המנהגים בחיי הדת. והתפשטות הגזרה על דברים ומצות שאינם עקריים בדת ומנהגי ישראל, כנראה לא יצאה מאת המלכות ברומא, כי אם נציב רומא ביהודה ומלאכי־משחית עושי דברו, אשר ידעו את היהודים וארחות חייהם, המה העמיקו הרחיבו את גזרת המלכות ויתנו לה יתר תקף ועז. ובני הדור יספרו, כי טרנוס־רופוס – בשבתו ימים רבים בין היהודים – ידע את תורת ישראל ומנהגיו השונים. והשנים הרעות, שנות הגזרות והרדיפות מן חרבן ביתר עד מות אדרינוס קיסר נקראות בדברי ימי ישראל בשם: שעת הגזרה, שעת הסכנה או שעת השמד 1).

---

1) **הננו להעיר בזה על המקורים הראשיים, המפיצים אור על רדיפות אדרינוס והמחשבת האחת הבולטת מכל פקודיו, אזהרותיו וגזרותיו:**

I הסופרים יוסטינוס מרטיר (Justinus Martyr) ואריסטון מן פלה מודיעים, כי גזר אדרינוס לבל תרמוס רגל יהודי בחוצות ירושלים ולבא בקרבתה; וכמו כן יספר איזביוס סופר הכנסיה הנוצרית שחי בימי האמוראים בהכרוניקה שלו לשנת 19 למלכות אדרינוס והוא מסכים לידיעת המדרש באיכה (פ"ב) לאמר: „אספסינוס קיסר (והשם „אספסינוס" במקום הזה הוא תחת „אדרינוס" כמובן וכמו שבארנו במקום אחר למעלה). „הושיב שומרים בפומעים (צ"ל במודעים) והיו שואלים לעולי רגלים ואומרים להם: למי אתם? והיו אומרים להם: אספסייני, טרכיני ואדרייני" (לאמר שהיו קוראים בשמות קיסרי רומא, למען דעת כי מקבלים הם עול מלכות רומא ואינם מבעלי המרד)... „לשעבר הייתי עולה המוניות של חגיגה ועכשיו טמשא סלקין וטמשא נחתין". והנה מצינו שבקרו התנאים את ירושלים גם אחר חרבן ביתר ורבי יוסי מדור שלישי לתנאים מספר: „פעם אחת נכנסתי לחורבה של ירושלים להתפלל" (ברכות ג'), וגם על בנו רבי ישמעאל שהיה חברו של רבי יהודה הנשיא יסופר „דסליק לצלאה בירושלים" (בראשית רבה פרשה פ"א). אמנם כנראה לא עשו כזאת בראש גלי, והיו מפחדים לבל יתפסו בידי הרומאים, ורבי ישמעאל ברבי יוסי עלה לירושלים ביחד עם תלמידו והיה אותו תלמיד מתהלך ברחובות ומפחד מאד וכו' (ברכות ס'). עד כמה ארכה הגזרה הקשה הזאת ומתי נתבטלה קשה לברר. הסופר הנוצרי שחי בשנות 170—180 לסה"נ והוא כמ"ה שנה אחרי חרבן ביתר יאמר במרוצת הדברים, כדבר ידוע, שאסור להיהודים לגשת אל שערי ירושלים והעובר אחת דתו להמית — אך ממקור אחר (בירושלמי מעשר שני פ"ג) נדע, כי אחרי ימי מלכות הקיסר מרקוס אוירעליוס, בימי מלכותו של אלכסנדר סיווירוס, כבר בקרו אחרוני התנאים או ראשוני האמוראים (והם חיו בערך מאה שנה ויותר אחרי חרבן ביתר) את ירישלים, ושם נאמר: „רבי חנינא ור' יונתן ור' יהושע בן לוי עלו לירושלים, נתמנה להן פירות ובקשו לפדות בגבולין, אמר להון חד סבא אבוכון לא הוון עבדין כן אלא מפקירין חוץ לחומה ופורין אותם שם". והנה שלשת החכמים הנזכרים פה המה בני דורו של רבי יוחנן ובכן חיו בחצי המאה השלישית לספירת הנוצרים. ומשטחות הדברים נראה שאז היו עולים לירושלים בגלוי; אמנם סופרי הכנסיה הנוצרית איזביוס והירונימוס יספרו ג"כ שאסור להיהודים לעלות לירושלים, אבל עדותן אינה מוכחת, רק שהקיסרים הנוצרים הראשונים מקונסטנטין הגדול ואילך חזרו ויחדשו את גזרת אדרינוס, וכזאת מצאנו מפורש בהמקור הערבי לאמר: „ואמר אל קנסטנטין אל מלך אן לא יסכן יהודי פי בית אלמקדס ולא יגוז בהא" ומכל הצרופים האלה יש להוכיח, כי האיסור ליהודים לגשת אל שערי ירושלים נמשך כערך מאה שנה.

II וציור נאמן מתקף הגזרה שגזר אדרינוס על ישראל להעבירו על דת אבותיו נותנות לנו תקנות חכמי הזמן ההוא אשר חתרו לצאת מידי סכנה ולשמור בכל אלה את עקרי התורה ויסודותיה: בירושלמי שביעית פ"ד ה"א ובסנהדרין פ"ד ה"ב ובבבלי סנהדרין ע"ז נאמר: „א"ר יוחנן משום רבי יהושע בן יהוצדק נמנו וגמרו בעלית בית נתזה בלוד: כל עברות שבתורה אם יאמר לך אדם עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג חוץ מעבודת אלילים גלוי עריות ושפיכות דמים — אין ספק כי אספת החכמים בעלית בית נתזה בלוד היתה מיד אחר חרבן ביתר בשעת התגברות גזרות אדרינוס; וסמוכין לזה מצאנו בפסיקתא רבתי (פי"ג): ובצלעי שמחו ונאספו, נאספו עלי נכים. מהו נכים? בעלית בית נתזה בלוד אמרו כשאני מצלעת הם (אומות העולם) שמחים. משני המאמרים האלה יוצא ברור, כי אספת בית נתזה בלוד היתה צרך

והגזרות הקשות, ותולדותיהן, בשעה שהדינים מתוחים על עם ישראל – הדרשות וההרחבות שפקידי המלכות דרשו והרחיבו והעמיקו את רע הגזרות, הרעימו והרעישו את לב כל בני פלטת יהודה. החרדים על דברי התורה היו נבוכים ואובדי עצות, אם להחזיק במעוז המצות, מבלי להקל אף כחוט השערה ולמסור נפשם גם על מצוה קלה, או לחוס על נפשות ישראל לבל תִּתַּם גם שארית הפלטה, ובמקום שיש סכנת נפשות, יעברו ואל יֵהָרְגוּ, ובימים ההם – ימי עני הרג ואבדן, רבה העזובה בהם, באין מורה ומנהל, אין סנהדרין ואין ישיבת חכמים, אשר לדברם יְיַחֵל העם, אין נוטה קַו על חיי התורה ואין מורה בצדק מה לעשות וממה לחדול. אז התאכפו שרידי

השעה למצוא דרך להנצל מן הגזרה מבלי לעבור על עקרי התורה, והתירו לעבור על כל החקים מלבד ע"ז ג"ע וש"ד. והנה התנאים שמתנה התלמוד באופן העברה ובמקומה, אם בצנעא או בפרהסיא, בין גזרת המלכות או גזרת היחיד, בין הכונה להעביר על דת או „להנאת עצמן", מבטלים את התקנה שמטרתה היתה להקל על העם, אך באמת הדקדוקים האלה המה הוספות מזמן מאוחר והתקנה בעלית בית נתזה בלוד היתה בלי כל תנאים ובטולים. — גם המאמר (בקדושין מ׳, ספרי דברים י"א י"ב ומדרש שיר השירים פ"א) „וכבר היו רבי טרפון וזקנים (ובספרי מפורש רבי עקיבא ור׳ יוסי הגלילי) מסובין בעלית בית נתזה (ובספרי הגירסא בית ערוד) בלוד ונשאלו: „מי גדול תלמוד גדול או מעשה גדול? נענו כלם ואמרו תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה". ברור הדבר, כי השאלה לא היתה אם התלמוד — החקירה בדברי התורה, או המעשים הטובים גדולים, כפירוש כל המפרשים, כי אם שהיתה שאלה כענין לרגלי המצב אז כשגזרו שלא ללמוד תורה וגזרו לבטל כמה מצות ולעבור על כמה אזהרות, ואז נשאלו שתי השאלות: אם נות לאדם שיהרג ואל יעבור או שיעבור ואל יהרג — ובאה התשובה הידועה כמבואר למעלה. אחרי כן נשאלה השאלה מה יהא בדבר תלמוד תורה? וישיבו, כי תלמוד גדול מכל המצות שבתורה ואינה נופלת תחת גדר הדברים שיעבור ואל יהרג. ורבי ישמעאל, בעל הסברא וההגיון עוד הרחיק ללכת מבעלי התקנה בעלית בית נתזה בלוד, ויוסף להקל ויאמר: „מנין אתה אומר שאם אמרו לו לאדם עבוד עכו"ם ואל תהרג שיעבור ואל יהרג — שנאמר: וחי בהם ולא שימות בהם, יכול אפילו בפרהסיא, תלמוד לומר: לא תחללו את שם קדשי ונקדשתי (בבלי סנהדרין ע"ז׳; ע"ז כ"ז ובתוספת דברים בספרי פרשת אחרי). הדברים: יכול אפילו בפרהסיא, היא הוספה מאוחרת. ומענין זה להקל על הצבור בשעת הגזרה הם גם דברי רבי ישמעאל בדברו: „ומיום שפשטה מלכות שגוזרת עלינו גזרות קשות ומבטלות ממנו תורה ומצות וכו׳ (בבא בתרא ס׳ ותוספתא שבת פט"ו), אך כנראה היתה דעת רבי ישמעאל דעת יחיד ולא נתקבלה להלכה.

III וע"ד האכזריות הנוראה בימי השמד, לענות את בני ישראל הקדושים שמסרו נפשם על התורה הננו מוצאים שני מאמרים במקומות שונים (מדרש שיר השירים פ"ב ז ומדרש תהלים מזמור ט"ז) בנוסחא אחת לאמר: „אמר ר׳ חייא בר אבא אם יאמר אדם תן נפשך על קדושת השם — אני נותן ובלבד שיהרגוני מיד, אבל (הענויים) בדורו של שמד איני יכול לסבול. ומה היו עושין בדורו של שמד? היו מביאים כדוריות של ברזל ומלבנין אותן באש ונותנין תחת בית שיחיהן, ומביאין קרומיות של קנים ונותנים אותן תחת צפרניהן וכו׳. . . . . א"ר בשם ר׳ אידי ג׳ חלקים נחלקו היסורין, אחד נטלו האבות וכל הדורות, ואחד דורו של שמד וכו׳. ובכל מקום שנזכר במשנה, בגמרא וספרי הברייתות והתוספתות: „שעת הסכנה", או „סכנה", הכונה על דורו של שמד אחרי חרבן ביתר, והם: בתוספות ברכות פ"ב, ערובין פ"ה, מגלה פ"ב, כתובות פ"ט, בבא מציעא פ"ב, והמאמר בבבלי מגלה כ"ד: „העושה תפלתו עגולה סכנה ואין בה מצוה" וכפירוש רבינו תם בתוספות ד"ה סכנה. ולזה התכון גם התוספתא מגלה פ"ג ובבלי מנחות ל"ב: התולה מזוזתו בתוך פתחו סכנה וכו׳. על מנהגי החתונה ביהודים שמו הרומאים לב ואמרו חז"ל (בבלי כתובות ג׳ ובתוספתא שם): „בתולה נשאת ליום הרביעי ומן הסכנה ואילך נהגו העם לכנוס בשלישי", וישנן ידים מוכיחות, כי אז היתה הגזרה „שבתולה הנשאת ליום הרביעי תבעל לטפסר תחלה". גם דברי הגמרא „קול ריחים ואור נר הוא סימן לשבוע הבן (ברית מילה) מוסבים על שעת השמד, וכמו כן שמו שוטרי רומא וסרדיוטותיה את עינם על מנהג קריאת מגלה בפורים, ואמרו בירושלמי (מגלה פ"א): „מקום שמסתכנין בה קורין בי"ד, ור׳ יוסי אומר אל יקראו כל עיקר". (ואף שבירושלמי שלנו הגירסא שנכנסין אבל הוא שבוש גדול ואין טעם בדברים אם נניח הגירסא כמו שהיא — ונכון לגרוס: „שמסתכנין" וכן היא גירסת רב האי בגמרת בבלי, ויש מעתיקים שהעתיקו בטעות „שמסתכלין" ואין לה כל מובן).

החכמים לעלית בית נתזה בלוד, להורות הלכה, ולהקים דבר אם לעבור ואם לֵיהָרֵג, – והנאספים היו: רבי עקיבא, רבי טרפון, ורבי יוסי הגלילי, ואין ספק כי נמצא שם גם רבי ישמעאל חברו של ר״ע. ומטבע הדברים, על פי תכונת החכמים הנאספים ומצב הלבבות לעתות רגז ומהומה כאלה, היה, כי יִוָּלְדוּ חלוקי דעות ביניהם. ומכל הנאמר על דבר האספה בעלית בית נתזה בלוד נראה, כי היו שם חכמים שנחלקו בדעותיהם מן הקצה אל הקצה: כי נמצאו חרדים לדבר התורה, אשר אמרו כי מחויב האיש הישראלי למסור נפשו על מצוה קלה כחמורה, ולעמתם היתה

IV בין כל הידיעות על אדות חרבן ביתר, אשר מרביתן מקובלות לנו מפי רבי מסדר המשנה (כמבואר בירושלמי תענית פ״ד) ישנה הידיעה (בירושלמי ומדרש איכה), כי „כרם גדול היה לאדרינוס קיסר י״ח מיל על י״ח מיל כמן טבריא לצפורי והקיפו גדר מהרוגי ביתר מלא קומה ופשוט ידים, ולא גזר עליהם שיקברו, עד שעמד מלך אחר וגזר עליהם שיקברו״, ובבבלי (ברכות מ״ח:, תענית ל״א ובבא בתרא קכ״ב ומדרש איכה פ״א) יאמר אחד האמוראים (רב מתנה ונ״א רב הונא) משנתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה הטוב והמטיב, הטוב שלא נסרחו והמטיב שבאו לקבורה, והאמורא הזה בעצמו יאמר, כי לזכר המאורע נקבע יום ט״ו באב ליום זכרון טוב ביהודה. ואם כי יש להשיב על הדעת הזאת (כי גם ביוסף בן מתתיה כבר נזכר חג קרבן העצים – ט״ו באב — וכמו שהזכרנו למעלה בדברי המלחמות לפני החרבן. שפ״ר), אבל בכל אופן יודעים הננו, כי אדרינוס בעצמו או הנציב הרומי — סיווירוס או טרנוס־רופוס, הוציא פקודה לבלי היות קבורה להרוגי ביתר.

ומהמעשה הזה — כי אלפים מתים לא נתנו לקבורה ויהיו „מתי מצוה״ תצא לנו תורה לכון את שעת חבור הספר החיצון „טוביה״. נראה בעליל כי הספר הזה נתחבר במחשבה תחלה לעורר הלבבות על קבורת מתי־מצוה. — שם טוביה מהולל בפי הכותב את הספר, יען מה? יען „כי מלחמו נתן לרעבים וילבש את הערומים ויקבר את החללים ואת המתים״ (טוביה א׳ כ׳). כאשר שפך המלך „שלמנאסר״ (מוסב השם) על היהודים „ויהרוג מהם רבים ויקבר אותם טוביה: וישמע המלך ויבקש להמיתו ויברח מן הארץ. ובשובו לארץ ויעש משתה לקרוביו ומיודעיו ויבא אליו בנו ויאמר: הנה ראיתי חלל מתגולל בחוץ, ויקם טוביה ויתעסק בהלוית המת וקבורתו״ (טוביה א׳, כ״ב—כ״ג: ב, ג—ה׳), ויספר עוד בשבח טוביה, כי למרות גזרת המלכות היה אוסף בסתר את החללים וקוברם בלילה, ורעיו הוכיחוהו על זה כי מעמיד הוא את עצמו במקום סכנה (שם ח׳—י״א. ובישנו אחרי כי עיפה נפשו מעבודתו בקבורת המתים, הריק עטלף את צואתו עליו ויעור את עיניו, וילעיגו לו רעיו ויאמרו: „איה אפוא צדקתך, כי פרסת לרעב לחמך וקברת את המתים״ (שם י״ב—י״ח). והמלאך רפאל יאמר לו, כי השיב לו ה׳ את אור עיניו וישב את שבותו לעת זקנתו יען: „כי קמת משלחנך לאסוף את המתים ותסתירם בביתך לקברם בלילה״ — כי נכתב הספר הזה בהיות ירושלים בחרבנה ובזמן אשר בני יהודה כבר כלכלו את דרכי חייהם על פי חקי המשנה והתלמוד יוצא לנו ברור מדבריו מתפלת טוביה: „ואת ירושלים קרית אל הוא פקד בשבט פשעך והוא ישוב וירחמך ....׳, עוד קרית הקדש תקרא: ארורים בוזיך, ישמדו חורפיך״.... (שם י״ג, י״ב—כ״ה עיי״ש כל הפרשה), ועוד יותר מורים באצבע על זמן חלול העיר הקדושה ושממות הארץ הדברים (בפרשה י״ד—ז׳—ט׳) „כי ארצנו השוממה״ וכו׳. טוביה ראה את אחיו אוכלים לחם־נכרים ותגעל נפשו בהם (שם א׳, י״ב) וגזרת פת־נכרים היתה סמוך לחרבן (עיין למעלה 92—93). גם סגנון הספר ביוניה מוכיח עליו כי נתחבר בלשון המשנה. הנה מכל אלה נוכל לבא לידי החלטה שהספר הזה נתחבר סמוך לחרבן ביתר, ההרוגים היו נחשבים למתי מצוה והיה נחוץ לעורר את העם, כי יקברו את מתיהם גם אם יבאו על ידי זה לכלל סכנה. מדברי התלמוד והתוספתות והברייתות, הננו יודעים, כי נמצאו אז ספרים חיצונים ועל ערכם היו חלוקי דעות לש״ה ולגנאי. בתוספתא ידים (פ״ד) איתא: „הגליונים וספרי מינים אינם מטמאים את הידים. ספר בן־סירא וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך אינן מטמאים את הידים. ובבבלי וביתר באור בירושלמי סנהדרין פ״י יאמר רבי עקיבא: הקורא בספרים החיצונים (אין לו חלק עוה״ב) כגון ספרי בן סירא וספרי בן־לענה אבל ספרי הומירוס וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך הקורא בהם כקורא באגרת (נוסחת הירושלמי ועיין בבבלי סנהדרין ק׳:) וכנראה ישנן ט״ס ושבושי גרסאות בדבר. ולאות כי אז נתגלו והחלו להתפשט ספרים החיצונים והאפוקריפיים בישראל הוא המאמר (בשלהי מדרש קהלת) „כל המכניס בתוך ביתו יותר מכ״ד ספרים מהומה הוא מכניס כגון ספר בן סירא וספר בן תגלא״ (ציון 17 להרב המחבר בספרו ח״ר),

דעת רבי ישמעאל, המתון והנוח, לאמר: „מנין שאם אמרו לו לאדם: עבוד אלילים ואל תֵהָרֵג, שיעבור ואל יֵהָרֵג, שנאמר אלה המצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, – וחי בהם ולא שימות בהם" 1). אך כשעמדו למנין, נמנו וגמרו שעל כל המצות שבתורה יעבור ואל יהרג ועל עבודת אלילים, גלוי עריות ושפיכות דמים יֵהָרֵג ואל יעבור. ובכן הורו החכמים הנאספים בלוד, כי עקרי היהדות ויסודותיה הם שלשה – אמונת האחדות, קדושת המשפחה והצניעות, וקדושת חיי־האדם הנברא בצלם אלהים. התקנה הזאת תתן עדותה ותדבר בשפה ברורה, מה רע ומר היה גורל האֻמה הישראלית בעתים הרעים האלה, בהיותה מרחפת בין סכנת המות בידי מלאכי־זעם אשר לטרנוס־רופוס המרשיע, ובין מכשול־לב הנאמנים לברית תורתם. כנראה הותרה לאמוני העם לעבור ולא ליהרג על פי אופנים ותנאים ידועים. ולחמלת־לב ודאבון נפש הוא גם לבני דור אחרון לקרוא בספר דברי ימי האֻמה המלֻמדת בצרות, איך בקשו תחבולות להסב מהם את עיני סרדיוטיאות של רומא, איך העמיקו עצה ומזמות ערמה להפקיע עצמם מן הגזרות, למען יוכלו לשמור מצות התורה מבלי לְהִתָּפֵשׂ ממלאכי־זעם אשר סביב שתו עליהם: בחדרי חדרים באו, על הגגות עלו ובמערות ומנהרות נחבאו כדי – ללמוד תורה; פעם אחת ישב רבי עקיבא בסוד תלמידיו וישא עיניו וירא סרדיוט רומא הלך וקרב אליהם, והשעה היתה שעת קריאת שמע ותפלה, וישם ידו על פיו להורות ברמיזא את תלמידיו כי יצאו ידי חובת קריאת־שמע בלחישה מבלי להשמיע לאזניהם. ויהי כאשר נתפס איש יהודי למלכות בעשותו איזו מצוה או מנהג ממצות התורה ומנהגי היהדות „ויעלוהו לגרדום לידון", ולפי העולה על רוח המושל הרומאי „נחרץ גזר דינו של היהודי להענש ענש־כסף או ענש הגוף וגם ענש מות. „ומעשה באיש אחד וארטבן שמו שהיה בודק מזוזות בשוק העליון של צפורי „ומצא אותו קסדור (Quaestor) אחד ונטל ממנו אלף דינר 2). ואלישע בעל כנפים – כנראה אחד משרידי הנזירים – נתפס מקסדור אחד בשעה שהיה מניח תפלין וכפשע היה בינו לבין המות, כי גזרה המלכות גזרה שכל מי שמניח תפלין ינקרו את מוחו 3). גם על עטיפת היהודים ומלבושיהם נגזרה גזרה ומספר המדרש 4): „שני תלמידים של רבי יהושע שנו עטיפתם בשעת השמד, פגע בהם קסדור אחד", אמר להם: אם בניה של תורה אתם תנו נפשכם עליה ואם אין אתם בניה למה אתם נהרגים עליה? אמרו לו בניה אנחנו ועליה אנחנו נהרגים, אלא שאין דרכו של אדם לאבד את עצמו לדעת", ורבי ישמעאל בעל הנפש הַזַּכָּה וְהָרַכָּה, קרא מנהמת לבו לאמר: „מיום שפשטה מלכות רומא וגוזרת עלינו גזרות קשות ומבטלת תורה ומצות ואין „מנחת אותנו ליכנס לשבוע הבן (ברית מילה)

---

1) בבלי סנהדרין ע"ז. וע"ז כ"ז: . 2) יומא י"א: . 3) שבת מ"ט: וק"ל .

4) בראשית רבה פ"ב והבאתי כל דברי המדרש, כי דבריו וסגנון לשונו נותנים לנו ציור נאמן מהמצב בימים ההם. שפ"ר.

דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לישא ושלא להוליד בנים ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו אלא הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידים" 1).

ובכל אלה נמצאו חרדים על דברי התורה, אשר לא אבו גם להוליך שולל את פקידי רומא ולסובבם בכחש, כי לעיניהם ועל אפם וחמתם קימו כל המצות ויערו למות נפשם על קדושת הדת ועליהם נאמר: לאוהבי ולשומרי מצותי אלה יהודים שבארץ ישראל בשעת השמד. שואלים אותו: מדוע אתה יוצא ליהרג? על שנטלתי את הלולב; מדוע אתה יוצא לְהִתָּלוֹת? על שאכלתי מצה בפסח; מדוע אתה יוצא להסקל או לידון בסייף? על שלמדתי תורה ומלתי את בני". כל המקורים אשר חותם האמת והתמימות טבוע עליהם מספרים ענות־מות התמימים לפני המיתם אותם: „כדוריות של ברזל מלבנים באש היו מניחים תחת בית שיחיהם, וספוגין של צמר שרו במים וישימו על לבם לבל תשלט בהם האש מהר ולא ימותו מיד" 2). כהנה וכהנה ענו מלאכי־זעם אשר לאדרינוס קיסר את אמוני העם ביהודה עד כי ישום הקורא ותאחזהו פלצות למקרא הדברים האלה.

למרות עיני סרדיוטי רומא הצופיות על הליכות אמוני העם ומעבדיהם ומעשיהם, היו החרדים יראי חטא יכולים לשמור מצות התורה ולקים פקודיה בתחבולות שונות, לולא נמצאו בעם ישראל רשעים ומלשינים, יודעי־תורה ומתכונים למרוד בה, הם פקחו עיני שוטרי רומא על כל תחבולות אמוני העם, ויורום לדעת במה יוכלו להשכיח התורה מלב ישראל ולמחות זכר האמה. והמלשינים האלה היו: אם בני עולה עוכרי עמם מאהבת הבצע או יוצאים מן הכלל אשר חשבו מחשבה להוכיח להרומאים, כי לא דרכי היהודים באמונה ודת דרכיהם, כי חלק לבם מעל עמם ונפרדו מהם פרוד־עולם וביותר הרבו הָרַע ה ג נ ו ס ט י ק י ם, אשר הִכְחִד את היהדות מן הארץ נחשב להם למעשה טוב ורצוי על פי דעותיהם הנפסדות. הנה כה היתה המלחמה להיהדות מבית ומחוץ, מביתם קמה עליה רעה וממנה יצא האיש אשר חשב עליה מחשבת כליון חרוץ, ואויבים מחוץ, אשר אמרו להכחיד ישראל מגוי ולהשבית מאנוש זכרו, למען אשר לא תרגז רומא תחתיה ממרידות היהודים כפעם בפעם. אל אויבי היהדות ומשנאיה בעברת זדון עזה וקשה יֵחָשֵׁב א ל י ש ע א ח ר, אשר עליו יספר, כי ב ש ע ת ה ש מ ד היה מורה את שוטרי רומא, להבחין בין חקי התורה העקריים ובין אופן העברה על מצות התורה רק לפנים ולמראה עין — וכשאנסו אותם לחלל את השבת לא נתן לשנים לשאת קורה שיכול אחד לשאתה, בכדי שלא יפקיעו עצמם מידי חלול שבת, בהעשות שנים מלאכה אחת, שעל פי הדין פטורים שני העושים; את משאותיהם לא נתן אותם לפרוק מעליהם ב„כ ר מ ל י ת", כי אם ברשות הרבים 3). על ידי המלשינים האלה ידעו שוטרי" רומא כל ד ק ד ו ק י הדת והלכותיה ו י ר י ח ו ריח המצות וידעו לפרוש מצודתם על בתי היהודים

---

1) בבא בתרא ס:; 2) מדרש שיר השירים פ"ב ופסיקתא ט"ז ועיין בההערה הגדולה ובע"ז י"ח: . 3) ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א.

ולדעת כל דבר־מצוה וחג משפחה, ויהי להם לאות כי בשמעם קול רחים, לטחון סממנים לגהות מזור לפצע, וידעו כי בבית ההוא יכניסו ילד יהודי לבריתו של אברהם אבינו, ובראותם אור נר בעד החלונות וידעו כי היהודים חוגגים חג החתנה 1).

אך נמצאו אז בעדת החכמים מתונים ובעלי חשבון וקְרַת־רוח, אשר יעצו לְהִכָּנַע למראה־עין לפני השליטים העריצים ולהמנע עד יעבור זעם. אחד מהיועצים לשלום והכנעה היה רבי יוסי בן קסמא, אשר פעם אחת בא אליו רבי חנינא בן תרדיון לבקרו ויאמר לו: „חנינא אחי! אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה! שהחריבה את ביתו, שרפה את היכלו, הרגה את חסידיו ואבדה את טוביו ועדיין היא קימת; ואני שמעתי עליך, שאתה יושב ועוסק בתורה, מקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח בחיקך, תמה אני אם לא ישרפו אותך וספר תורה עמך" - ומחשבות ר' יוסי בן קסמא ועצתו לשלום לא נכחדו משלטוני רומא אשר ביהודה, ויהי גדול בחצר הנציב היושב בקסריה וכשמת הלכו כל גדולי רומא לקברו והספידוהו הספד גדול", וכמוהו היה יועץ „לשלום והכנעה גם ר' אלעזר בן פרטא וכשנתפס למלכות ב„עון תלמוד תורה", הכחיש הדבר לבל יהיה נדון למיתה, בעוד אשר „חברו ר' חנינא בן תרדיון אמר: „כן עסקתי בתורה כאשר צוני ה' אלהי"! 2). אך מתונים ובעלי חשבון כאלה" היו מעטים. ודעת ר"ב התנאים היתה: כי „גדול התלמוד מן המעשה" והוא עיקר התורה והאדם מחויב למסור נפשו" עליו וכן נמנו וגמרו בעלית בית נתזה בלוד 3), כי דעתם היתה דעת רבי עקיבא שהתורה היא נשמת העם ומבלעדיה חייו אינם חיים ודבריהם היו כדבריו לאמר: „ובכל נפשך - אפילו נוטל את נפשך", ובאהבה וקבלת דין שמים נשאו וסבלו גזר" דינם וימותו מות ישרים אדירי אמונה וגבורי דעה נשגבה וקדושה להם.

מָסֹרֶת קדומה תספר מעשרת הרוגי מלוכה 4) ומהם רק שבעה נדע שמותיהם בברור ועל אדות הנותרים ישנן סתירות רבות בהמקורים ואין בידינו לברר ולהכריע. הראשונים אשר הוציאו להורג היו: רבי ישמעאל בן הכהן הגדול אלישע, התנא הדורש בהלכה במיטב הגיון בעל שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, ורבי שמעון, אחד מתנאים רבים בשם הזה ולא נדע בברור מי הוא, אך בכל אופן איננו רבן שמעון בן ר"ג הנשיא 5). זה רבי ישמעאל - איש מלא רחמים ותורתו היתה תורת חסד ויאמר: „שאם אומר אדם רומאי לישראל „עבוד עכו"ם ואל תעבור שיעבור ואל יהרג,

1) סנהדרין ל"ב:. 2) ע"ז מ"ז', י"ח:. 3) קדושין מ':. 4) מדרש איכה פ"ב ב' ומדרש משלי א' י"ג וע"ד המספר עשרה וחלופי הגרסאות וכל בירורי הדברים בנושא הזה עיין להלן. 5) כי טעות גדולה הוא בידי החושבים שרשב"ג נהרג ביחד עם ר"י ואינה צריכה באור: כי רשב"ג הראשון מת בימי החרבן ס"ח שנה לפני רבי ישמעאל והשני חי זמן רב גם אחרי ר"ע. והרוצה לדעת הלכה זו על בוריה יעיין בספר הירחי לרבי זכריה פראנקל במאמרו של הרה"ח משנת 1852 מדף 315 ואילך. שפ"ר.

שנאמר וחי בהם ולא שימות בהם". זה רבי ישמעאל המיקל על אחרים היה מחמיר על עצמו וַיִסָּגֵר למות חיתו בעד קדושת התורה. ובהיות שני התנאים מוצאים לטבח נחם איש את רעהו ויחזקו את לבם לבל ישימו תָהֳלָה בצדקת ההנהגה של ההשגחה העליונה – ובאמור רבי שמעון לר"י: "רבי! לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג!" דבר אליו" רבי ישמעאל דברי נחומים וישביח שאון רוחו הסוערה ברגעי חייו האחרונים, ויאמר לו רבי שמעון: "רבי נחמתני!". ורבי עקיבא אבי החכמים והמקנא הגדול לתורה ו"תקומת הלאם היה מספידם ויאמר לתלמידיו: "התקינו עצמכם לפורעניות, שאלו טובה עתידה לבא ברורנו," לא היה איש ראוי לקבל אותה יותר מרבי שמעון ורבי ישמעאל, אלא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שפורענות גדולה עתידה לבא לעולם וסילק אותם מבינינו" 1).

וכעין נבואה נזרקה מפיו, עוד מעט וישתה גם הוא מכוס התרעלה, וכאשר עלה על כל חבריו בתורה ואהבת הלאם כן היתה מיתתו קשה משלהם. רבי עקיבא לא שם לבו ל"גורת המלכות" ויהי מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה. לשוא העיד בו אוהבו "פפוס בן יהודה ויאמר לו: עקיבא! אי אתה מתירא מפני מלכות? כי תשובת ר"ע היתה, אשר שוא הפחד מחרון אף רומא, אחרי כי הִמָּנַע מעסוק בתורה הוא המות וכליון האֻמה, ויטעים דבריו במשל לאמר: "פעם אחת היה שועל מהלך על גבי נהר וראה דגים מתקבצים ממקום למקום, "אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני הרשתות שבני אדם מביאים עלינו, אז אמר השועל: עלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי ואבותיכם; אמרו לו: אתה שועל שאומרים עליך פקח שבחיות, אינך אלא טפש, ומה במקום חיותנו אנחנו מתיראים, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה, כך אם בשעה שאנו עוסקין בתורה שכתוב בה כי היא חייך וארך ימיך אנו מתיראים אם אנחנו פורשין הימנה על אחת כמה וכמה 2). לא עברו ימים מועטים ונתפס ר"ע למלכות והושיבוהו בבית האסורים ביום ה' תשרי 3), ושם קרה מקרהו להיות עצור ביחד עם פפוס בן יהודה ויאמר זה האחרון: אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה ואוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים", וטרנוס־רופוס איש הדמים הנציב ביהודה מטעם אדרינוס, ידע כי רבי עקיבא הוא הגדול בכל אחיו ואביהם של ישראל ותורתו ויחשוב מחשבת אויב מתנקם ויענהו קשה מכל המומתים לפניו. ימים רבים היה רבי עקיבא חבוש בבית האסורים וגם בהיותו עצור שמה לא חדל מעסוק בתורה והחכמים שאלו ממנו פתרון הלכות מסופקות 4), וקרה אשר נתנו שלש מאות דינרים להשליח שיכנס לבית האסורים בחרף נפש לשאול את רבי עקיבא פשר דבר בדבר הלכה. אחד מתלמידיו רבי יוחנן מאלכסנדריה הוא רבי יוחנן הסנדלר 5) עשה בערמה, עבר

---

1) מכילתא פרשת משפטים כ"ב כ"ג ומסכת שמחות פ"ח. 2) ברכות ס"א:.
3) בהלכות גדולות בה' תעניות. 4) יבמות ק"ח:. 5) זה הוא הפירוש האמתי ממלת „הסנדלר" שכן קראו לאלכסנדריה בקצר לשון, ובני מזרח קוראים לאלכסנדר — איסכנדר ופירוש המורגל לסנדלר—עושה סנדלים אינו נכון, ואין להמלה הזאת במובן הזה כל תמונה ומשקל. שפ"ר.

על פתח בית האסורים ויעש עצמו לרוכל ויקרא: מי יקנה מחטים!, מזלגות! חלצה בינו לבינה מהו? – ויענה ר"ע דרך חלון בית הסהר – היש לך פלך, וכו' – כשר 1) וגם בעבור השנה היו נמלכים עמו, ובשבתו בבית האסורים עבר שלש שנים זו אחר זו 2). ימים רבים היה חבוש בבית האסורים עד הגיע יומו האחרון, ורופוס איש הדמים כלי משחית לחבל בידי אדרינוס הוציא אותו להורג ויצוה לסרוק את בשרו במסרקות של ברזל והוא – "היה מקבל עליו מלכות שמים", לאמר, קרא קריאת־שמע ושפתיו מללו את "אמונת־היחוד יסוד היהדות ושרשה, וכראות שר־הדמים את עז רוחו העשוי לבלי חת מאימת המות, השתומם ויתפלא ויקרא: אם מכשף הנך, ובקסמים תקל את מכאוביך ועל כן לא תשמיע קול אנחה, או מבעט ביסורין הנך: ויענהו רבי עקיבא בענות נפשו ובתם רוחו. "לא מכשף אני, אלא כל ימי הייתי קורא את המקרא "ואהבת את יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל" לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ – השנים הראשונים קימתי, הייתי אוהב את ה' בכל לבבי ובכל רכושי, והשלישי לא נִסֵּיתִי עוד ועתה בהגיע זמן קריאת שמע, ובאה לידי המצוה "ובכל נפשך" ולא אקימנה? ותצא נשמתו בְּאֶחָד – המלה האחת עצם היהדות "ויסודה 3). מספור אחד, שאינו נושא עליו חותם ההגדה נדע, כי הצליח לתלמידיו וחבריו לקחת חרש את גויתו מבית הסהר ולהביאה לקברות ישראל על יד העיר אנטיפטרים 4). חיי רבי עקיבא ומותו היו למופת לבני דור אחרון ויהי הגדול מאחיו גם בעדת־קדושים אדירי־אמונה, עשרת הרוגי מלוכה אלה בשם "רבי עקיבא וחבריו" ובני דורו אמרו; "משמת רבי עקיבא בטלו" זרועות התורה ונסתמו מעינות החכמה"5).

ואדיר אמונה הרביעי הוא רבי חנינא בן תרדיון, אשר כבר הזכרנוהו. מבלי להשגיח על דברי רבי יוסי בן קסמא היה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה שהיתה מונחת לו בחיקו, והעלוהו לגרדום לידון, על שאלת השופטים: מדוע עסקת בתורה השיב באמץ לב. "כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי יְיָ אֱלֹהָי" וביום כ"ה סיון כרכוהו בספר תורתו והקיפוהו חבילי "זמורות והביאו ספוגים של צמר ושראום במים והניחום על לבו שלא תשלט בהם האור. אז נכמרו רחמי התליון מלאך־מותו עליו – אשר לבו היה רך מלב השופט האכזרי – וייעצהו לטול את הספוגין מעל לבו, אך רבי חנינא לא אבה שמע לו, בי חשב זאת לאבדת האדם את עצמו לדעת – והאיש הזה אשר משפט דם ורצח היה משלח ידו – לא יכול לראות בענות־נפש אביר האמונה "וירבה בשלהבת ויטול את הספוגין מעל לב רבי חנינא ואף הוא קפץ לתוך האור "וַיִּשָּׂרֵף". גם על אשתו של ר' חנינא גזרו הריגה ועל בתו לישב בקובה של זונות 6). מן מות החמישי והששי מעשרת הרוגי מלוכה: רבי חוצפית המתורגמן ורבי ישבב הסופר לא נמצאו דברים רבים, רק נאמ־, שלשונו של רבי חוצפית – שהיה מתורגמן ומטעים דברי הלכה בדבר פיו – חתכו והשליכו לכלבים.

1) ירושלמי יבמות פי"ב. 2) סנהדרין י"ב. 3) בבלי ברכות ס"א: וירושלמי שם בתוספות דברים עיי"ש. 4) מדרש משלי ט' א'. 5) סוף סוטה. 6) שמחות פ"ח.

האחרון שבאבירי־התורה, גבורי־הרוח – עשרת הרוגי מלוכה, היה רבי יהודה בן בבא שנקרא גם כן רבי יהודה החסיד 1). הוא צפה למרחוק וירא ויתבונן, כי במיתת החכמים ובהגזרה על הסמיכה תִנָתֵק שלשלת הקבלה וכל התורה המסורה תאבד מבני יהודה ובדעתו את גזרת המלכות כי כל עיר שסומכים בה תהרס וכל תחום שסומכין בו יעקר הלך „וישב בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות–בין שני תחומי שבת בין אושא לשפרעם" ויסמוך את ששת תלמידי ר"ע המובהקים: את רבי מאיר, ר' יהודה ברבי אילעאי, רבי שמעון בן יוחאי, רבי יוסי בן חלפתא, ר' אלעזר בן שמוע ורבי נחמיה. מיד הרגישו בהם אויבים – כנראה על ידי הבוגדים הפושעים והמלשינים מבני ישראל – אמר ר"י בן בבא להחכמים: בָנַי, רוצו! ויאמרו לו: ואתה מה תהא עליך – ויען: „הנני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכים" ולא זזו משם „גדודי רומא עד שתקעו בגופו שלש מאות לונכיאות של ברזל ועשאוהו ככברה ובקשו חכמים לספוד עליו ונטרפה השעה, כי היה פחד איש הדמים רופס עליהם 2).

מיתר הרוגי מלכות לא נדע את שמותם וסבת מדת הדין אשר פגעה בם 3). יש אשר ימנו במספר הרוגי מלכות את רבי טרפון, ר' אלעזר בן חרסום, ר' יוסי, שמעון בן עזאי, ר' אלעזר בן שמוע ור' יהודה הנחתום, אך כנראה לא נזכרו כל אלה, כי אם להשלים מנין עשרה, כי בין הנזכרים ישנם גם אלה אשר האריכו ימים בימי הדור הבא, כה בא הקץ על הדור השני לתנאים, דור־דעה רב־תושיה בבניו – רבי העליליה ואנשי הרוח, דור בו רבה עבדת הרוח, וימיו היו ימי בכורי התורה על פי רוח הלאם, אך גם דור רב־האסונות והצרות לבני עם יהודה, אשר לפניו לא היה כמוהו.

ולא על החיים לבדם סמכה חמת אדרינוס ואנשי עצתו אנשי־דמים כי אם גם את המתים רדף באפו ויצו לבלי תת קבורה להרוגי ביתר, למען יהיו מושלכים על פני שדות יהודה והיו לאות לבני מרי, אשר לא יוסיפו לנסות דבר מרידה עוד, וגם היה ענש גדול כרוך בעקבות קבורת הרוגי ביתר וַהֲחֻשַׁב

---

1) הרהמ"ח איננו מעיר את המקור והוא מבבא קמא ק"ג: כל היכא דאמרו מעשה כחסיד אחד או רבי יהודה בן בבא או ר"י ברבי אילעאי. שפ"ר. 2) סנהדרין י"ד וי"א.

3) המקורים למסרת עשרת הרוגי מלוכה הם במדרש איכה פ"ב על הפסוק בלע ה' ולא חמל. אך שם נאמר רבן גמליאל ובל"ס הוא טעות שנשתרבבה במקום רבי שמעון - ונמצאו מעתיקים שהוסיפו מלת בן גמליאל ובמדרש הנ"ל נשארה רק המלה גמליאל, ובמקום הזה לא נקראו בשם הרוגי מלוכה ולא נאמר „עשרה" ויותר מפורש במדרש תהלים מזמור ט' על הפסוק דורש דמים אותם זכר וכו' אדות הנהרגים בימי השמד „ודמן של עשרה הרוגי מלכות ואלו הן ר' שמעון בן גמליאל, ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול, ר' ישבב הסופר, רבי חוצפית המתורגמן ור' יוסי, ור"י בן בבא, ורבי יהודה הנחתום, ור' שמעון בן עזאי, ור' חנינא בן תרדיון ור' עקיבא. — וכבר מבואר שרשב"ג גם כן טעות שאינו יכול להיות לא הראשון ולא השני — והחלופים שבין מדרש תהלים ומדרש איכה הם: במדרש איכה נזכר גם רבי טרפון, ויש שמוציאין ר"ט ומכניסין ר"א בן חרסום, ועוד שנויים אחרים נמצאים ביותר במדרש „אלה אזכרה" אשר בבית המדרש להחכם ד"ר יעללינעק, ששם חושב את ר' יהודה בן דמא ור' חנינא בן חכינאי. סוף דבר מלבד אלה הנזכרים בפנים רבו החלופים והשנויים ואין להעלות דבר ברור, ועיין מה שכתב בזה הרב ר' שלמה באבער בהערותיו ותקוניו למדרש תהלים החדש. שפ"ר.

הקבורה לדבר פשע בפשעי המדינה, והעריץ הרומאי לא שם לבו אל עפוש האויר ביהודה בימי הקיץ החמים, ולא לֶעֱנוּת נפש כל העם לראות את גויות הנהרגים על קדושת השם והאומה משלכים כפגר מובס, ראו זאת אנשים בעלי דעת נקיה ויראי ה׳ ולא יכלו שאת את החרפה, כי בשר הקדושים והתמימים יהיה למאכל בפי כפירים וירקבו ויתעפשו בחם השמש, ונראה הדבר כי היה דבר אחד מן החסידים בני הדור ההוא, אל בני יתר הפלטה, אשר כרתו ברית שלומם עם פקידי רומא, כי ראוי ונכון לדאוג בעד קבורת המתים, אם גם ימשוך הדבר הזה רעה להאיש המתעסק במצות הלוית המת וקבורתו, ואז נתחבר הספר החיצוני טוביה, אשר כלו אומר כבוד ותהלה, ושכר טוב בעולם הנשמות להעוסק במתי מצוה המשלכים לאלפים על כל דרך ובראש כל חוצות" — יצייר מחבר הספר את „טוביה" בתור אדם המעלה, אשר ה׳ אהבהו ויברך אותו לעת זקנתו למשנה, יען כי עסק בעבדת המצוה הזאת בכל לבו ובכל נפשו 1). ודברי הספר יתנו אותותיהם אותות שעת השמד וגזרות אדרינוס. הספר טוביה הוא כספר יהודית יליד התקופה רבת הצרות והאסונות בדברי ימי ישראל ונכתב לחזק לב כושלים ונכשלים, לנחם נשברי לב ולהחיות דכאי רוח.

גם על הנוצרים מבני יהודה אשר בימי המלחמה יצאו מיהודה וישבו בעבר הירדן בחבל ארץ עשרת הערים (Decapolis) פעל מרד בר־כוכבא והצרות אשר באו בעקבותיו פעולה כבירה ונמרצה. האחרית הרעה של המלחמה ותוצאותיה — גזרות השמד — הפילה פחד גם עליהם, בהעמד אדרינוס „שקוץ משומם" על הר הקדש ראו אותות יום יְיָ הקרוב לבא והתגלות מחוקק דתם בענן שנית לבני האדם, ומדת דין אדרינוס פגעה לא את היהודים לבדם כי אם גם את הנוצרים מבני יהודה ואולי גם את הנוצרים בני אֻמות העולם, כי לא ידעו עוד הרומאים להבחין בין היהודים והנוצרים וימודו לשניהם באמת־מדת דין אחת. ובספרי האונגליום יתארו את כל צרות הדור ההוא הגדולות והנוראות בדברים האלה לאמר: „כאשר תראו שקוץ משומם עומד במקום קדש (ובמרקוס: עומד במקום לא־לו), אז נוס ינוסו אנשי יהודה אל ההרים, ואשר על הגג לא ירד הביתה, ואשר בשדה אל ישוב אחור לשאת מלבושו. ואוי להרות ולמניקות בימים ההם, אך התפללו כי מנוסתכם לא תהיה בחרף ולא בשבת".

על פי הדבר הזה, היה נוח מאד להנוצרים מבני יהודה ובני בריתם מבני אומות העולם להוכיח למושלי רומא, כי דבר אין להם עם היהדות הרבנית, כי הם בני ברית חדשה ודתם שונה מדת היהודים ולא עליהם להיות נלקים בעון מרד היהודים. שני מורים בהכנסיה הנוצרית. קְוַודְרַטוּס Quadratus ואריסטידֵים (Aristides) הגישו אל הקיסר אדרינוס מגלת ספר, להוכיח כי הברית החדשה היא תורה בפני עצמה ואין לה כל יחס וחבור אל היהדות 2). אז

1) מעקרי הדברים וההוכחות שנתחבר הספר בימי אדרינוס קיסר בשעת גזרת השמד; כבר בארתי ברחבה בההערה הגדולה, ומפני שספר כתובים־אחרונים מצוי בידי כל אדם ע"כ לא תרגמתי את כל דברי הרב המחבר ונשענתי על הדברים האמורים בההערה הנ"ל.

2) בספר תולדות הכנסיה .Eusebius historia eccles. IV 3

התאחדו הנוצרים בני יהודה אחדות גמורה אל הנוצרים מבני אֻמות העולם, ונפרדו פרוד־עולם מאחיהם בני עמם היהודים, חדלו מִשמור את חקי היהדות ויקבלו כל יסודות הדת הנוצרית על פי תורת השליח פוילוס, ויתנו אות התאחדותם עם בני בריתם מבני אֻמות העולם, כי הקימו עליהם כהן ראש (בישוף) מרקוס, אשר היה ערל־בשר. ומימות אדרינוס קיסר והלאה נבדלו הנוצרים מבני יהודה הבדל־מחלט מהיהודים, ותם הקשר והיחס ביניהם כבעלי שתי כתות בדת אחת, כי הלכו שניהם בדרכים שונים ויהיו לשתי אמונות ושתי דתות וחברות מיוחדות ונבדלות אשה מרעותה.

פרק תשיעי

שלפי השמד

(דור שלישי לתנאים; בטול גזרות אדרינוס־קיסר; שוב הפליטים ארצה יהודה; הסנהדרין באושא, נשיאות רבן שמעון בן גמליאל השלישי; רבי מאיר ודרך־למודו. מות אלישע־אחר; ר׳ שמעון בן יוחאי, הנקרא בפי בעלי־הסוד: „אבי חכמת הקבלה״.

(מן 130־עד 164 למספרם, ג״א תתצ״ט — ג״א תתקכ״ה למב״י).

במלחמות אדרינוס בהיהודים המתפרצים מפניו וּרְדפו אותם בחמת נקם וגזרות קשות ואכזריות, היתה יהודה למדבר שממה מעורר זְוָעָה תְּמָהוֹן ושממון. הארץ היתה לשמה ובניה יצאוה או היו מתגוללים ומשלכים על פני השדה, חללי חרב מלחמה ו„הרוגי מלכות״ ביחד. נציבי רומא אנשי הדמים הריקו חרבם – חרב אויב ומתנקם -- אחרי הפליטים המעטים אשר נשארו בארץ. תועים, נרעשים ונפחדים, נחבאים בחורים ובמערות ובמנהרות אשר בהרי יהודה. רק שרידים־יחידים מהמה שרדו אל ארצות־שלום אשר מעל לגבולות ממלכת רומא בבבל ויתר ארצות הפרתים. נראים הדברים, כי בימים ההם יצאו רבים מכלל האֻמה וַיִּסָּפְחוּ אל בני הנכר או לעדת השמרונים, ורבים מהמה נלוו אל קהלות בעלי ברית החדשה בארץ יהודה. כן יְסֻפר לאמר: יושבי שלש עשרה ערים נתערבו בגוים „בימי השמד״ ויאבדו מקהל ישראל 1). בלב קרוע וּמְרתח ורוח נשברה עזבו שבעת החכמים, אשר רבי עקיבא ואחריו רבי יהודה בן בבא סמכו ידיהם עליהם, את ארץ מולדתם השוממה ויבקשו מפלט להם בארץ שלום ויאמרו לקבוע להם בית־מדרש בנציבין או בנהרדעא; ולו ארכו ימי

1) ירושלמי יבמות פ״ח ה״א, שם קידושין פ״ד ה״א: אמר רבי אבהו שלש עשרה עיירות נשתקעו בכותים בימי השמד וכו׳ עיי״ש.

השמד, כי אז הקדימה התורה לצאת מארץ ישראל ולבנות ביתה בבבל, ותהי הארץ הזאת נכונה להעשות אֵם היהדות ובית מנוס להלאם הישראלי, כאשר נהיתה כזאת באמת אחרי מאה שנה.

אך ימי הרעה לא ארכו. אדרינוס־קיסר מת בתחלואים רעים ברוח סרה ונפש מרה (בימי הקיץ לשנת 138 למספרם) כשלש שנה אחרי הריסות ביתר, ובמותו היתה הַרְוָחָה לפליטת יהודה הנשארת בארצה ולפליטי חרב, אשר החלו להתלקט לאחד אחד ולשוב אל ארצם השוממה. צדיקי הדור ראו במות אדרינוס את יד־אלוה הַמְיַסֶּרֶת עריצי אדם צוררי ישראל מאז ומעולם. כאנטיוכוס אֶפִּיפַנוּס, היה גם אדרינוס לסֵמֶל המשטמה הלאֻמית ושמו היה לקללה ולדראון עולם לאמר: „אדרינוס שחיק עצמות" או: „שחיק טמיא". ויהי בשבת על כסא הקיסרים ברומא הבן אשר אִמֵּץ לו אדרינוס – טיטוס אוירֶלְיוּס אנטונינוס הנקרא גם בשם־לווי „הישר" (Antoninus pius), ויבִינו חכמי ישראל את השעה הזאת ויראו כי עֵת רצון היא להפיל תחנתם לפני הדום כסא הקיסר החדש להעביר רעת „גזרות־השמד" אשר גזר ההולך לפניו. אחדים מחכמי ישראל, אשר נחלצו מצרה ולא „נתפסו למלכות", הוציאו למשפט צדק, כי אף אם היה אנטונינוס פיוס איש ימינו ויועץ לאדרינוס בדברי המדינות, אך היה בעל לב טוב, נוח לבריות ורוחו רכה וזכה ואליו קוו, כי ירף מאף ולא יוסיף לצרור את פליטי היהודים בחמה שפוכה וחרב נוקמת כאדרינוס. ובימים ההם ישבה אשה גדולה מנשי רומא בהעיר אנטוכיא או קסריה „וכל גדולי רומא היו מצוים אצלה", ותֵּרֶא ברעת היהודים ויֵצַר לה בצרתם ותִּמָּלֵא עליהם רחמים ותיעצם לעורר זעקת שבר, להתחנן לפני נציבי רומא בסוריא ובבלי תת דֳמִי להם עדי יבקשו את הקיסר להשיב את „גזרות השמד". שמעו חכמי ישראל לעצת המטרונה הרומאית וילכו כלם והתנא ר׳ אלעזר בן שמוע בראשם „ויפגינו בלילה", ויעמדו לפני ארמון הנציב בקסריה, – כנראה כבר לא נמצא שם הנציב טורנוס־רופוס איש הדמים – ויקראו: „אי שמים! לא אחיכם אנחנו, לא בני אב אחד נחנו! ולא בני אם אחת נחנו! מה נשתנינו מכל אֻמה ולשון שאתם גוזרים עלינו גזרות קשות"1). המעשים האלה הטו לב נציבי סוריא לדבר טוב לפני הקיסר על היהודים – להסיר מהם עקת אויב. המקורים יספרו לאמר: ביום חמשה עשר באב (בערך ש. 139 למספרם — ג״א תתצ״ט למב״י) באה הבשורה, כי נתנו „הרוגי ביתר" לקבורה, ולזכרון המאורע הזה, תקנו ברכה רביעית בברכת המזון – ברכת „הטוב והמטיב" – „הטוב שלא הסריחו, והמטיב שנתנו לקבורה". ובעבור עוד חצי שנה ובשורה טובה באה ליהודה „דלא יעידון מפתגמי דאורייתא", לאמר: נתבטלו „גזרות השמד" ובני ישראל יכולים לעבוד את אלהיהם ולשמור פקודי התורה באין מפריע, ויהי היום הזה

1) ר״ה י״ט׳, תענית י״ח: ומגילת תענית פי״ב;

לאחד מימי הזכרון – ימי שמחת הלאם הישראלי הכתובים לזכרון בספר מגלת תענית 1). גם רושמי הקורות הרומאים יספרו לאמר: הקיסר אנטונינוס פיוס הרשה להיהודים שנית למול בשרם, רק הזהיר אותם לבל ימולו אנשים מבני הנכר, שאינם בני ברית אמונתם 2). בדבר־מלכות זה בטלו גזרות השמד, אשר נתנו לאנוס את בני יהודה לעבור על דת, אך האיסור לעלות ירושלימה לא העביר אנטונינוס, ותהי האזהרה חזקה לבל יקרב איש יהודי אל חומת ירושלים והקרב אליה אחת דתו להמית.

כמעט היתה הרוחה להיהודים ביהודה ויהי בידם להשיב את התורה אל הארץ העזובה ויתלקטו הפליטים אחד אחד אל ארץ אבותיהם. וראשוני השבים היו שבעת עמודי ההלכה תלמידי ר׳ עקיבא וסמוכי ר׳ יהודה בן בבא. המה השרידים היחידים אשר שלחה ההשגחה לשמור בטהרה מורשת אבות ולהנחילה לדורות עולמים. כמעט כלם נמלטו בימי השמד ארצה בבל. ובשובם נתאספו: ר׳ מאיר, ר׳ יהודה ברבי אלעאי, ר׳ יוסי בן חלפתא, ר׳ יוחנן הסנדלר (לאמר האלכסנדרוני), ר׳ שמעון בן יוחאי, ר׳ אלעזר בן יעקב (או בן שמוע) ור׳ נחמיה ויכנסו לבקעת בית־רמון, המקום המוכן למעשים כבירי עלילה בדור ההוא „לעבר את השנים", כי בכל שנות השמד לא עברו שנים ולא קבעו „חדשים ותבא ערבוביא גדולה בסדר הזמנים וקביעות המועדים. ובישיבה ראשונה נראו חלוקי דעות על דבר הלכה אחת בין ר׳ מאיר ור׳ יוסי, ורבי יוחנן הסנדלר החזיק אחרי ר׳ יוסי ויאמר לר׳ מאיר: אני שמשתי את ר׳ עקיבא עומד (כתלמיד העומד לפני רבו) ואתה שמשת אותו יושב (על הקרקע כאחד העם הבא לשמוע דברי החכם); אז חם לב ר׳ מאיר בקרבו ויקרא: אלכסנדרי הנך (ואנשי אלכסנדריא נודעים, שאינם זהירים לקים את המצות בדקדוקיהם), אך לא זזו משם עד שנשקו איש את אחיו ויעשו שלום ביניהם, וכה רבה אז האהבה ביניהם, עד שהיו ששה תלמידי חכמים מתכסים אז בטלית אחת ועוסקים בתורה 3). – מבית רמון שמו החכמים את פניהם לשוב שנית אל עיר הגליל אושא עירו של ר׳ יהודה ברבי אלעאי, ששם ישבה הסנהדרין עוד לפני חרבן ביתר, ומשם שלחו ספרים אל כל זקני „הגליל" לבא אליהם, להחזיר את התורה לאכסניא שלה בדברים האלה לאמר: „באו הנה לאספתנו, כל מי שלמד את התורה יבא וילַמד וכל מי שלא למד „יבא וילמוד". וישמעו רבים לקול הקריאה ותהי האספה נכבדה ועניניה רבי עלילה, לזכור את כל ההלכות שנשתכחו בימי גזרות השמד 4)

---

1) ר"ה שם ומגילת תענית שם; 2) Modestinus de sicarüs Diegesta 48, 8 11.

3) ירושלמי חגיגה פ"ג ה"א, בבלי סנהדרין כ׳, ובראשית רבה פס"א.

4) מדרש שיר השירים רבה על הפסוק „סמכוני באשישות" ובבלי ברכות ס"ג: הרב אמר שפ"ר: הרב המחבר סותם את דבריו ומציין רק המראה מקום, ומפני שיש מקום לקוראים שאינם מעיינים ומעמיקים לחלוק עליו, עלי להרחיב מעט הדברים: ספור המעשה נמצא כאמור בשיר השירים רבה ובבבלי, אך בעוד שהמקום הראשון הוא נושא עליו חותם ספור היסתורי, הנה במקום השני נמצאים רק דברים מקוטעים -- במדרש איתא: „בשלפי השמד נכנסו רבותינו לאושא. המבטא „שלפי השמד" הוא על פרק העת שאחר גזרות אדרינוס והוא מצוי מאד בכל התלמוד ירושלמי ולכן קראתי את הפרק הנוכחי בשם הזה), אחרי כן יבא המכתב שכתבו שבעת

אחרי עבדת האספה באושא – ויאבו החכמים להביע תודתם לאנשי אושא, אשר קדמו פני האורחים באהבה וחבה יתרה ויכלכלו את כל צרכיהם בימי שבתם וידרשו שבעת החכמים בכבוד אכסניא של תורה, ויחלקו כבוד לר' יהודה ברבי אלעאי להיות הדורש ראשונה (ראש המדברים) „מפני שבן עיר הוא ומקומו של אדם מכבדו", ויקם ר' יהודה וידרוש מעין המאורע ויברך את חבריו החכמים וכל „זקני הגליל ורבותינו גדולי התורה אשר באו ממרחק ארבעים מיל לשמוע דבר ה'", ואחריו קמו: ר' נחמיה, ר' מאיר, ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי, ר' אלעזר בן יעקב ור' שמעון בן יוחאי וידרשו בכבוד אכסניא של תורה „אחינו בני אושא שקדמו את רבותינו בסבר פנים יפות והספיקו להם מאכל ומשקה וכל צרכיהם".

הנה כה תראינה עינינו עוד הפעם את גופו של ישראל עודו מתבוסס בדמו, כלו מלא פצעי־מות מכף רגלו ועד קדקדו, מפרפר בין חיים ומות, והנה ריח שדה אשר ברכו יי, ריח התורה עולה באפו ורסיסי טל של תחיה, טל אורות התורה יורדים על ראשו ויתחזק ויחי ויקם שנית על רגליו. עוד הפעם היתה לו תורתו לסם־חיים, לעודדהו בצדק ולהחיותו חיי הנצח, חיי־עולמים.

ועבדת הדור השלישי בימי „שלפי השמד" היתה להשלים הבנין, אשר בנו ההולכים לפניהם ולכללו ו„לשכללו. בחרף־נפש עבדו העבדה הלאֻמית, לחבר את שלשלת הקבלה אשר נִתְּקָה בימי הרעה, אבל בכל אלה לא הגיעו למעלת החכמים בדור הקודם לא בחכמה ולא במנין. הנכבדים שבדור הזה בתעצומות פֻּעלתם על התפתחות תורה שבעל פה והשתלמותה

החכמים לזקני הגליל, כמו שהובא בפנים, כל הדרשות של שבעת החכמים שם הן מלאות דברים יקרים ונכבדים וחותמות בברכה אחת „לאחינו בני אושא", בעוד אשר בבבלי הדרשות קצרות וחותמות רק בשבח התלמידי חכמים בעצמם, ולא בשבח בני אושא מכניסי האורחים. — וכל בעלי טוב טעם יכירו וידעו כי עיקר הדברים הם במדרש, ובכן הגירסא בבבלי „לכרם ביבנה" היא מוטעת, כי כל החכמים הנזכרים שם היו חכמי אושא ולא חכמי יבנה. ובעיקר עניני האספה הזאת נכבדו מאד דברי החכם הגדול רבי זכריה פראנקל בדרכי המשנה האומר: על ידי חכמי הדור השלישי (באספת אושא) שוכלל הבנין מן היסוד עד הכפתור ועמד בחומותיו ובמוצאיו ומובאיו לכבוד ותפארת, והדורות האחרונים אך כלו מעשיהם לקשט הבית מבפנים וליפהו בפרי תנובות ההלכות והסברות המתחדשות, אבל על עיקר הבנין לא הוסיפו, כי כבר הוצב כלו. ור' עקיבא היה האמרכל הגדול אשר פרש ידו על כל סדרי המשנה.... והסימנים המיוחדים לדור שלישי לתנאים המה:

א) חכמי הדור אספו ולקטו דברי החכמים הקודמים להם ויעמידום על בורים כאשר יצאו מפי המורים.

ב) אך לא בעלי אסופות לבדם היו, כי גם כרם שלהם נטרו, נרו להם ניר בשדות החכמים הקודמים ונרו ניר בשדות עצמם, זרעו נטעו וקצרו, כי הלכותיהן גדולות וסברותיהן עמוקות וקצת מאמריהם עולים על מאמרי רבותיהם.

ג) גדולי הדור השלישי לא לבד שאספו אספה ולקטו המאמרים המפוזרים להראשונים, כי אם גם סדרום באופן נכון, איש על מקומו והלכה הלכה על דגלה.

ולבאור הסימן הראשון יש להעיר שמלאכה גדולה היתה לפניהם לברר עניני המחלוקות בין בית שמאי ובית הלל, במה נחלקו ובמה לא נחלקו, מפני שהיו ההלכות ישנות ובימי השמד באה ערבוביא גם בעולם התורה והיו צריכים להזכיר נשכחות: והחכמים המבררים את דברי ב"ש וב"ה המה: ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי ור' שמעון בן גמליאל, ור' שמעון בן יוחאי עוד הוסיף לברר את המחלוקת בין ר' אליעזר הגדול ור' יהושע בן חנניה, ועכ"ז תעיין: תוספתא כלאים פ"א מ"ד, תוספתא ברכות פ"ז ובבלי שם, ועוד מקומות רבים.

ושכלולה המה: רבן שמעון בן גמליאל הנשיא, ר׳ מאיר, ר׳ נתן הבבלי ור׳ שמעון בן יוחאי. הנמנה ראשונה – רשב״ג – היה עוד נער שוקד על בית הספר בפרוץ המרד של בר כוכבא וביום הרג־רב ביבנה נגזר גם דינו למיתה, ובארח פלא נודע לו, כי מלאכי־מות אורבים לו לתפשו וינס וימלט, כי אותו הקסתור (Quaestor) ששלח טורנוס־רופוס לתפשו גלה לו ברמיזה, כי מתבקש הוא משוטרי רומא, וינס – כנראה – בבלה, ושם מצא מחסה ומפלט מחמת אויב ומתנקם 1). ולא נמצאה כל ידיעה גם ברמז קל, בכל רשימות דברי הימים ההם לדעת כמה שנים ישב רשב״ג בבבל, ומה הנה הנסבות, אשר בעזרתן הצליח לשוב ארצה ישראל ולהסב אליו את מורשת בית אבותיו – הנשיאות. והשעה היתה צריכה לכך לאמץ כח הנשיאות ולהרים תהלתה בכבוד, כי היתה השארית מכל מחמדי הלאֹם, ורק על ידה עוד היה ישראל לחטיבה אחת, אחרי השֶּׁבֶר חסן הלאֹם והעז והמשרה המדינית שבר לא יוכל להרפא. בגלל הדבר הזה חשב רבן שמעון לפאֵר את הנשיאות באותות־כבוד וגאון למען תהיה כבודה ומוראה על כל העם. ונראה הדבר, כי בימי היותו בבבל ועיניו ראו בכבוד־מלכים, אשר בו יתנהג ראש־הגלות ויאמר לעשות כמעשהו. ורבן שמעון לא נמצא בסוד החכמים באספתם הראשונה באושא, כי קבע דירתו ביבנה, עיר מושב הסנהדרין מלפנים והיקרה לו על פי הזכרונות הנעלים מדברי ימי האֻמה וקורות בית אבותיו; גם היו לו אחזות שדה מסביב לה, ובכן נחלה יבְנה הכבוד להיות עיר משכן הנשיא על זמן קצר; וכן תספר המסרת לאמר: „הסנהדרין גלתה מיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא" 2). וטובי החכמים, נושאי הקבלה, נוחליה ומנחיליה, אם מפני שבכרו את אושא היושבת בגליל מיבנה אשר ביהודה השוממה, או כי חפצם היה לבלי היות תלואים בדעת הנשיא, לא הלכו אחרי רבן שמעון ליבנה, וירא הנשיא כי בודד הוא במועדו ויבטל דעתו מפני דעת חבריו וילך גם הוא וישב בעיר־מושב הסנהדרין אשר בהגליל. ומהנכבדים בסוד הסנהדרין שבאושא אחרי הנשיא רשב״ג המה: ר׳ נתן הבבלי ורבי מאיר. הראשון היה בנו

1) אלה הם דברי הרב המחבר בנאטע 18 בסוף הספר: „כמעט שאינו צריך באור, כי לא רבן גמליאל דיבנה היה הנרדף מטורנוס־רופוס, נציב אדריגוס וכלי זעמו לחבל את יהודה, והטעות הזאת באה מגירסא מוטעת שנמצאה בבבלי (תענית כ״ט) לאמר: כשחרש טורנוס־רופוס את ההיכל, נגזרה על ר״ג להריגה, בא אדון אחד ועמד על פתח בית המדרש ואמר: בעל החוטם וכו׳ עיי״ש. מדברי הברייתא הראשונים: כשחרש וכו׳ יוצא ברור כי תדבר בדברי ימי גזרות אדריגוס וממשלת טורנוס־רופוס ביהודה אחרי מרד בר כוכבא או מעט לפניו – ובכן אי אפשר לקים הגירסא „רבן גמליאל" שמת לפני ר״א בן הורקנוס (עיין ב״מ נ״ט: שפ״ר). וזה האחרון ידענו שלא ראה את מרד בר כוכבא וימת לפני זה, ובכן לא נוכל רק לעשות אחת משתי אלה, אם להגיה רשב״ג במקום ר״ג, או להטביע על הברייתא חותם־הגדה שאין לה מקום בבקרת ההיסתוריה, ויותר נראה לאמר שנשמטו המלות: „ר׳ (שמעון בן) גמליאל", אשר בשני חצאי־עגולי כאשר כבר נמצאה טעות כזאת: ר״ג במקום רשב״ג במנין עשרה הרוגי מלכות (מדרש איכה פ״ב פסוק ב׳) ושם נאמר גם כן: „אמר ר״ג" ה׳ מאות בתי סופרים היו בביתר, ג״כ במקום „רשב״ג", מפני שרבן גמליאל לא היה בביתר ואין לו עסק עמה כלל וכלל, ובמקומות אחרים שנזכר המאמר הזה כתוב בפרוש אמר רבן שמעון בן גמליאל, ורשב״ג יספר לאמר: אלף ילדים היו בביתר: ה׳ מאות למדו תורה וה׳ מאות חכמת יונית ולא נשתירו מהם אלא אני כאן וכו׳ (ירושלמי תענית פ״ד, גיטין נ״ח׳, סוטה מ״ט:, בבא קמא פ״ג׳) בשני מקומות האחרונים צ״ל בביתר תחת: בית אבא, כאשר יבין כל מעיין. 2) ר״ה ל״א:.

של ראש גולה שבבבל ולכן היה „אב בית דין" משנה הנשיא והשני היה „חכם". פעם חשב רבן שמעון מחשבה לבטל את שווי־המשפט והזכיות בין חברי בית דין הגדול, אך רבתה התלונה עליו, ולולא שב מדעתו, כי אז קרה אותו מקרה אביו, אשר בני בית המדרש נמנו עליו ויעבירוהו מנשיאותו. ומדרכו של רבן שמעון בן גמליאל בסדר למוד התורה שבעל פה הננו יודעים „שהלכות קצובות היה אומר מפי בית דינו" 1) לאמר: היה לומר לתלמידיו רק את ההלכות המוסכמות מטעם בית דין הגדול וימנע מלַמֵד ברבים ההלכות המוטלות בספק או במחלוקת ועוד לא נתבררו בבית המדרש על ידי הסכמת רוב החכמים. בדיני ממונות – היה מכיר לחק ומשפט את מנהג־המדינה או הלכות מדינה – המה החקים המפורסמים בימינו בשמם הכללי: Usus, (געוואהנהייטס־רעכט). והמנהג היה מכריע גם את הדין, אשר הוציאו חבריו על ידי היקשים וסברות 2). ברבות תלמידי החכמים וירב גם כבודם וגדולתם בעיני העם, לתת תקף ועז למפעלם – ויקראו לו מפעל או „מעשה בית דין", כי הכיר את העם אותם לשופטי צדק. והרגש הזה, מכח „גדולת בית דין, חפץ רשב"ג להחזיק בעם מבלי להחלישו, ולכן אמר בענין שום הדיינין שאם גם פיחתו או הותירו שמקחם קים, ונותן טעם לדבריו: „שאם כן מה כח בית דין יפה?". דעותיו היקרות בתורת המוסר וחכמת תקון העולם וחברת בני האדם כלולות בפתגמו: „על שלשה דברים העולם עומד: על הדין, על האמת ועל השלום" 3).

---

1) ירושלמי סוף בבא בתרא, 2) עיין דרכי המשנה מדף 178 והלאה.

3) אבות פ"א מי"ח. אמר שפ"ר: באשר כי תכלית הספר הזה בהיותו כתוב עברית לעברים, לתת לקוראיו תורה שלמה בתורת דברי ימי עמנו ותולדות חכמינו, ראיתי כי טוב להשלים דברי הרב המחבר במקום שהוא מקצר לפעמים בתולדות גבורי התורה ונשיאי עמו — בקצור כזה מביא לפעמים למעוט הדמות — והנה בהתוותו תוי הפנים המאירות של רבן שמעון בן גמליאל החשה מאיזה דברים נכבדים, שעמדו עליהם ז"חכמים גדולים כרז"פ וראה"ו ובדורות הראשונים בעל סה"ד—ושנתעוררתי גם מעצמי עליהם בדרך הלוכי בעבודתי זאת. והנה מלבד הנאמר בההערות הקודמות שרשב"ג למד בנעוריו חכמת יונית (גיטין נ"ח: ובב"מ) ומפני הטעם הזה הוא אומר שרשאים לכתוב ספר תורה יונית (מגילה פ"א מ"ח), הנני מוצאים אותו מתבונן בטבע האדמה וחכמת הצמחים והגידולים השונים (פסחים נ"ג: ותוספתא שביעית פ"ז עיי"ש ועיין עוד מעשרות פ"ה מ"ז ובירושלמי שם, ושם פ"ט ה"ו ובהרבה מקומות) וגם בתכונת גוף האדם ועניני הרפואה (כמו שמעיר הרב ראה"ו בספרו ח"ב דף 172), גם בדיני איסור והיתר או בהלכות אישות היה דרכו לדון אחרי מחשבת העושה איזה מעשה -- בכלל היה דן על צורת הענין ולא על חמרו, על הכוונה הצפונה בתוך הדבר ולא על שטחותו ולכן הוא אומר: סופו מוכיח על תחלתו (גיטין פו:). דרכו היה לעמוד לימין החלש נגד החזק ממנו ועל כן יגן על הנשים בדיני כתובת אשה (כתובות ק"ו במשנה, גיטין מ"א בדבור: העושה שדהו אפותיקו, תוספתא כתובות פי"ב ובמשנה שם פ"ה מ"ב: המדיר את אשתו מלעשות מלאכה, ושם מ"ט: ואלו שכופין אותם להוציא ועוד בכמה מקומות). ועל כן היה דורש גם טובת העבדים הכנענים ויאמר, כשם שמצוה לפדות משביח בני חורין כן מצוה לפדות את העבדים (גיטין י"ב, ל"ז, וע"ש במשנה: עבד שעשאו רבו אפותיקו) —. הוא הסכים למשפט המות על הרוצחים בשביל תקון העולם, שאם לא כן הננו מרבים שופכי דמים בישראל (מכות פ"א). והיותו אוהב הבריות אף בעלי אמונות ועמים אחרים נראה מזה שחולק הוא על ר' ישמעאל המתיר לבא בעקיפין על עובד אלילים שיש לו דין עם ישראל, אך רשב"ג אומר: אם בא לדון בדיני ישראל דנהו בדיני ישראל ואם בדיני אומות העולם דנהו בדין או"ה (ספרי פי"ח) והוא אומר: השטרות העולים בערכאות של גוים וחותמיהם גוים כשרים ועל הכותים הוא אומר: כותי כישראל (ירושלמי ברכות פ"ז ה"א) וכל מצוה שהחזיקו בה כותים מדקדקים בה יותר מישראל (קדושין ט"ו:), ועל דברי הרב המחבר בפנים בדבר מנהג המדינה יש להוסיף דבריו בכתובות פ"ו מ"ד ובבא מציעא פ"ו — ונפלא הדבר, כי כמעט שלא נזכר בהלכות קדשים וטומאה וטהרה כי אם שתי פעמים (במנחות פ"ט מ"ט ובאהלות בתוספתא פ"ד, ונגד זה

האיש המצוין והמופלא בין בני הדור השלישי לתנאים, בתעופת־רוחו, בבינתו הכבירה, בחכמתו הישרה ודעותיו הצרופות היא רבי מאיר. שמו העצם, אשר לא נקרא בו רק לפעמים ולכן נשכח, הוא ר׳ מיאשה או מאישה (הוא המבטא היוני על השם „משֶׁה״) ונקרא בשם־לווי „מאיר״, מפני שמאיר עיני חכמים בהלכה 1). על פי הגדה אחת, שאין לה יסוד ממקום אחר, היה ר׳ מאיר בן גרים ויוצא ירך נירון־קיסר 2), אשר לפי אמונת אנשי ארץ הקדם, לא נפל בידי מרצחיו חרש, כי אם נמלט וינס לאסיה ושם התיהד. אך מה שנדע מר׳ מאיר ממקורים המספרים דברים כהויתם הוא, כי מקום ארץ מולדתו -- אסיה הקטנה, וכנראה המדינה קפוטקיה (Cappadocien) בהעיר קיסריה 3). ככל התנאים היה רבי מאיר בעל מלאכה, ופרנסתו היתה מצויה לו ממלאכת הספרות, לכתוב ספרים תפלין ומזוזות ולהעתיק שארי כתבים ויהי לבלר (Libellar) ובאומנתו הצטין וימצא בה מחיתו ברוח, כי ידע להטיל „קנקנתום״ (Chalkanthos) או וויטריאול־נחשת בתוך הדיו, ועל כן היה הכתב מבהיק ומצהיר ומתקיים זמן רב; ויורה לאחרים לעשות כמעשהו, ויאמר: „לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה״ ויהי בקי גדול באותיות התורה בחסרות ויתרות 4). וכה היה סופר מהיר במלאכתו ובקי בכתבי הקדש על פה, שפעם אחת הלך לעבר השנה בעסיא ולא היתה שם מגלה לקרות בה בימי הפורים וכתבה ר״מ מלבו וקראה 5). במלאכתו זאת הרויח שלשה שקלים לשבוע ויהיו לו שני השקלים למזון ומחית ביתו ובגדים ובהשקל השלישי תמך ידי לומדי תורה עניים 6). לאשה לקח לו את בת רבי חנינא בן תרדיון מעשרה הרוגי

רבו הלכותיו בדיני ממונות והלכות אישות — בגלל הדבר הזה אמרו חכמים: „כל מקום ששנה רשב״ג במשנתנו הלכה כמותו חוץ משלש הלכות, וענות רוחו הגדולה נראה ממה שאמר לבנו, כאשר התאונן לפניו על ר״א ברבי שמעון: „בני אל ירע לך שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל״ (בבא מציעא פ״ד:) והיה שונא את המתיהרים (ברכות ט״ז: ותענית י:). עוד ראוי להעיר שכמה פעמים בר־פלוגתיה הוא רבי יהודה הנשיא בנו, והוא נזכר תמיד לפני אביו.

1) ערובין י״ג. עפ״י גירסת רבינו חננאל והיוחסין, אך בנוסחתנו נאמר: לא ר׳ מאיר שמו, כי אם ר׳ נהוראי שמו ולמה נקרא ר״מ מפני וכו׳ ולא ר׳ נהוראי אלא ר׳ נחמיה וכו׳ עיין שם. והנה גם הגאון בעל סה״ד יאמר כהרב המחבר שר״מ הוא ר׳ מיאשה וברגע שאני כותב הדברים האלה לא עמדתי על המקור, אך שהגירסא בערובין אשר בש״ס בבלי שלנו היא משובשת — אין כל ספק משתי ראיות שאין עליהן תשובות: א) הנוסחא לפנינו היא: לא ר׳ מאיר שמו אלא ר׳ נהוראי ולא ר׳ נהוראי אלא ר׳ נחמיה, והנה מבואר הדבר כי רבי מאיר אינו ר׳ נהוראי ממשנה סוף קדושין: ר׳ מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות וגו׳ ור׳ נהוראי חולק עליו ואומר: „מניח אני כל האומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, ב) כי ר״מ אינו ר׳ נחמיה מבואר בסנהדרין י״ד. „וסמך בן בבא חמשה זקנים: ר׳ מאיר וכו׳ וכו׳ ורב אויא מוסיף ואומר אף את ר׳ נחמיה. שפ״ר.

2) לפי אמונת בני הקדם לא טרף נירון נפשו בכפו ולא נפל בידי המתנקשים לחייו, כאשר יספר טציטוס. ורבים גם מבני הצבא לא האמינו במותו, ויקומו אנשים אשר קראו עצמם בשם נירון, וירבו הנירונים המזויפים, אשר משכו אחריהם לגיונות הצבא, גם בדברי ימי הכנסיה הנוצרית נמצא, כי במאתים שנה הראשונות למספרם היתה הגדה ידועה בין הנוצרים, כי נירון קיסר לא מת ועתיד הוא לקום מקברו ולהיות איש ריב להאמונה הנוצרית (Antichrist), אך ההגדה העברית גמלה חסד עם הקיסר הזה, אשר הכל היו מליזים עליו בחייו ואחרי מותו, ותתן לו אחרית טובה — בהוציאה ממנו נכד כר׳ מאיר.

3) בירושלמי כלאים פ״ט ה״ד ובבלי יבמות קכ״א, והחכם רא״ו בספרו דור דור ודורשיו ח״ב דף 147 חולק על המחבר עיי״ש. 4) ערובין י״ג: לא מבעיא בחסרות ויתרות דלא טעינא דבקי אנא עיי״ש כל הסוגיא. 5) מגילה י״ח: 6) מדרש קהלת על הפסוק ושנאתי את החיים: ר״מ הוה

מלכות ושמה ברוריה ובכתוב עמים Valeria, אשה חכמת לב גם בחכמת התורה ושונָה הלכות ורבי יהושע בן חנניה הלל אותה על דעתה הרחבה 1). זמן ידוע שמש רבי מאיר גם את ר' ישמעאל, אך בדרכו הפשוט והישר לא מצא נחת ר' מאיר השנון והחריף, ויפן אל ר' עקיבא — חכם דורש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות — וישמש אותו שנים רבות ויהי הוא הנוחל תורת ר"ע ומנחיל אותה לבני הדורות הבאים 2) כלבב ר' מאיר ונטות רוחו. עודו בימי עלומיו וכבר נסמך מרבי עקיבא ונתמנה ממנו להיות מורה ודאין, כי ראה רבי עקיבא ברכה בתלמידו המובהק וכבר נבא לו כי עתיד הוא להיות אור המאיר עיני חכמים בהלכה, אך ר' מאיר היה אז עוד צעיר לימים, וכאשר בכר אותו ר' עקיבא על חברו ר' שמעון בן יוחאי „נתכרכמו פני ר' שמעון", ולכן לא קבלו עוד בני הדור את סמיכת ר"ע עד שנסמך אחרי כן בימי גזרות השמד על ידי רבי יהודה בן בבא 3). בדברי חדודים ועקיצה רבה יאמר רבי מאיר על מעשה בני דורו שלא הכירוהו לרבי סמוך מפני היותו צעיר לימים לאמר: „אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, ויש קנקן ישן שאפילו חדש אין בו" 4). בכלל היה דרכו של רבי מאיר לשַלֵב בדרשותיו אמרי בינה — מלאים חרודים, וקולעים למטרה ידועה 5) ואמרי בינה כאלה הנאמרים בפירוש ממנו או המתיחסים לו רבים מאד. גם היה רבי מאיר נודע למליץ־חכם ממשל משלים; ועוד בדורות האחרונים היו אומרים, כי שלש מאות משלי שועלים היו לו לרבי מאיר ולא נשארו מהם רק שלשה 6).

כבר סֻפַּר, כי בבית ר' מאיר נגעה יד גזרות השמד ביתר שאת והוא היה הגבר ראה עֳני הרדיפות בשבט עברתו, על חותנו ר' חנינא בן תרדיון גזרו לשרפה, על חותנתו — להריגה ועל אחות אשתו — לשבת בקובא של זונות, וחרב אויב ומתנקם עופפה גם עליו, בגלל היותו הראשון מהנסמכים על ידי ר' יהודה בן בבא, בעת שגזרה המלכות „שכל הסומך יֵהָרֵג וכל הנסמך יֵהָרֵג", אך הוא נס וימלט ארצה בבל. לדברי מקור אחד, בשובו לארץ ישראל, התעשת לבקשת אשתו, לנסוע רומאה (אי לאנטויכיא), להסיר חרפה מאחות אשתו

כתבן טב ומובחר והוה לעי תלת סלעין כל שבת, והוה אכיל ושתי בחדא, מתכסיא בחדא ומפרנס רבנן בחדא.

1) תוספתא טהרות פ"א. 2) עיין סה"ד סדר תנאים ואמוראים אות „מ" עמוד קל"א וירושלמי פ"ק דסנהדרין. 3) סנהדרין י"ד, וירושלמי שם. 4) כדרך הרב המחבר בכמה מקומות בספרו לסתום הדברים, כן סתם משנתו במקום הזה, להפליא את המעיין, בראותו אותו מוציא תולדה היסתורית ממאמר המוטל בספק גדול מבלי להעיר עליו. הן המאמר: „אל תסתכל בקנקן וגו'" (באבות פ"ד מכ"ז) בהמשניות שלפנינו איננו מר' מאיר, כי אם מרבי, וכן גירסת הרמב"ם ובכל הש"ס שהיו לנגד עיני, אך חזרתי ומצאתי במסכת אבות אשר בספר „עטרת זקנים לדון יצחק אברבנאל" הנדפס בקרימונה בשנת הרס"ו ושם הגירסא באמת „רבי מאיר" והנני מוסר הדבר לביבליוגרפים להעיר על זה. שפ"ר. 5) גם פה לא פירש הרב לאיזה אמרי בינה יכון, אך נסמך על דבריו בהנאטע 19 בסוף הספר: דברי ר"מ על המקרא וירא אלהים את האור כי טוב, איך השכיל להוליך תועה את בעל המלון, אשר היה ראש חבר שודדים וידמה להמיתו (ב"ר פ"ט ודומה לזה בבלי יומא פ"ג עיי"ש), כן נאמר „בתורתו של ר"מ נמצא כתוב: ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות אור" והמקרא „משא דומה" היה קורא משא רומה וירושלמי תענית פ"ה ה"א). 6) סנהדרין ל"ח:

ולהוציאה מקובא של זונות. בבאו בעיר אשר אחות אשתו שבויה שם, חפץ לראשונה לדעת, האם עודנה בְּתֻמָּתָה ותעמוד בנסיון, לבלי הִטַּמא בעון זִמָּה, ואחרי אשר בחן אותה וינסה, עִוֵּר עיני השומרים בשחד ויוציאנה ממעון התֶבֶל והזמה. כמעט נודע הדבר ברבים, וממערכות השלטון הרומאי נשלחו רצים לתפשו, אך הוא הערים להוליך אותם תועה וידַמֶּה לבן עם נכר וימלט מידי רודפיו. הספור הנפלא ממדת קבלת דין מלכות שמים באהבה, עז הרוח וזכות הנפש, הנראה מהם במות שני בניהם ביום אחד, הספור הזה מצא לו מליץ גם בלשון גרמנית 1) ונודע לכל קהל הקוראים וזה הדבר: „מעשה בר"מ שהיה יושב במנחה בשבת ודורש ומתו שני בניו. מה עשתה אמן? הניחו שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם. במוצאי שבת בא ר"מ מבית המדרש, אמר לה: היכן שני בני? אמרה לו: הלכו לבית המדרש, אמר לה צפיתי בבית המדרש ולא ראיתים. נתנה לו כוס של הבדלה והבדיל, חזר ואמר לה: בני היכן הם? אמרו לו הלכו למקום פלוני ומיד הם באים. הקריבה לפניו לאכול, לאחר שאכל אמרה לו: רבי שאלה יש לי לשאול: קודם היום בא אחד ונתן לי פקדון ועכשיו הוא בא לטול ממני, אחזיר לו או לא אחזיר לו? אמר לה: בתי! מי שיש לו פקדון האם אינו צריך להחזיר לרבו? אמרה לו חוץ מדעתך (שלא בידיעתך) לא הייתי נותן לו. תפשתו בידו והעלתהו לחדר והקריבה אותו למטה, נטלה הסדין מעל פניהם... וראה... שניהם מתים! מונחים על המטה, התחיל בוכה ואומר: בני, בני, ורבי: בני בדרך ארץ, ורבי שהיו מאירין עיני בתורתם. באותה שעה אמרה לו: רבי! לא כך אמרת לי, שאנו צריכים להחזיר פקדון לרבו שכך אמר איוב: יְיָ נָתַן יְיָ לָקָח יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ, אמר ר' חנינא בדבר הזה נחמתו ונתישבה דעתו, לכך נאמר: אשת חיל מי ימצא" 2). ובמקום שהננו מוצאים גדולתו, רב צדקתו ובטחונו באלהים, נמצא גם ענותנותו הגדולה, ותשוקתו לעסק התורה: הוא היה אומר: הֱוֵה ממעט בעסק ועסוק בתורה והוה שפל רוח בפני כל אדם 3). בנגוד אל המלומדים, זחוחי הדעת המתגאים בתלמודם ומתרחקים מהמון העם, היה ר' מאיר נאה דורש בשבח הענוה ונאה מְקַיֵּם, מתהלך בין העם ומתקרב אל בני ההמון. לְכַוָּנָה זאת היה מטעים את דרשותיו במשלים ובאמרי נעם המושכים לב ההמון והנשים. פעם אחת קרה, כי אחת מנשי בני העם שהיתה אוהבת לשקוד על דרשותיו, אחרה לשבת בבית המדרש במוצאי שבת, ובבאה הביתה חרה אף אישה ויאבה לגרשה אם לא תלך ותרוק בפני החכם הדרשן, אשר לשמוע דבריו הסיחה דעתה מחובתה לבעלה וביתה. ויגיעו הדברים לר' מאיר, ויקרא אל האשה ויאמר לה: הנני חש בעיני ויאמרו הרופאים, כי אך אז אֵרָפֵא אם תרוק אשה בעיני החולָה. ותעש האשה כן, ויאמר לה התנא: לכי אמרי לאישך, לא פעם אחת ירקתי בפני מאיר, כי אם שבע פעמים 4).

---

1) וגם בשפת צרפת בספר העתי 1892 Annalles politiques et litterares ביום 2 יוני שיר מאת הסופר הנודע Porte—Ciche, בשם „ברוריה" ותשר אותו בבית התיאטרון הגדול בפאריז האשה — שרה בערנהארד. שפ"ר.

2) מדרש משלי בסופו וילקוט שמעוני שם. 3) אבות פ"ר מ"ב. 4) ירושלמי סוטה פ"א ה"ד.

ויהיו בני הדור מפליגים בשבח ר׳ מאיר וידברו נכבדות בחכמתו ומדותיו התרומיות, ועל פי דרכי הדבור בימים בהַנְשָׁמָה והַנְזָמָה היו אומרים: „כל הרואה ר׳ מאיר בבית המדרש נדמה לו כאלו עוקר הרי־הרים וטוחנן זה בזה", ומקלו של ר׳ מאיר מלמד לאדם דעת 1). ר׳ יוסי שִׁנֵּן שבחו לפני אנשי צפורי ויאמר: „ר׳ מאיר הוא אדם גדול קדוש וצנוע" 2). ודרכו של רבי מאיר היה לקבל „תורת אמת ממי שאמרה ורובי חכמתו למד גם מאלה שהיו נחשבים למנודים ונבדלים מקהל ישראל, הוא התהלך כתלמיד עם רבו את האחר־הנפשע אלישע־אחר הבוגד בעמו ותורתו, וכאשר הוכיחו את ר׳ מאיר על התחברו לרשע היה דברו לאמר: „רמון מצאתי, תוכו אכלתי וקליפתו זרקתי". ותוסף השמועה לספר ותאמר: פעם אחת היה אלישע־אחר רוכב על הסוס בשבת ור"מ מהלך אחריו ולומד תורה מפיו. פתאום עמד ויפנה לתלמידו ויאמר: מאיר, חזור בך, ששערתי בעקבי הסוס שכבר הלכתי כתחום שבת. ויאמר ר׳ מאיר „גם אתה חזור בך" ויהי דבר אלישע אליו לאמר: ננעלו בפני שערי תשובה וכבר יצאה בת־קול ואמרה: „שובו בנים שובבים חוץ מאלישע־אחר שהכיר כחי ומרד בי". בחלות „אחר" את חליו אשר ימות בו ירד ר׳ מאיר לבקרו ויאמר לו: חזור בך ויבך ומת מתוך בכיה. ויאמר ר׳ מאיר: דומה שמתוך תשובה מת. ההגדה תספר נפלאות לאמר: כשמת אלישע היה עולה עשן מקברו ויפרוש ר׳ מאיר טליתו על הקבר ויאמר: „ליני פה הלילה" (בעולם העובר והנפסד) „והיה בבקר" (בעולם שכלו ארוך – עולם הנשמות) „אם יגאלך טוב" (הקב"ה) „ואם לא – וגאלתיך אנכי") 3). ולרבי היה רע אהוב „מבני הנכר פילוסוף מבני מדרשם של „חכמי אלכסנדריה החדשים או האפלטונים החדשים (Neoplatoniker) דורשי תורת פיתגורוס ושמו בתלמוד הוא „נימוס הגרדי" שהוא: או Numenios הפיתגוריי, הנודע מספריו לנוטה מאד אחרי היהדות ואומר, כי אפלטון ופיתגורוס שאבו ממקור ישראל, או פילוסוף אחר בימים ההם ושמו ביונית Oenomaos וישב בעיר גדרה וצריך לאמר „הגדרי" 4). ותהי קרבת הדעת ביניהם עד כי במות אביו ואמו של הפלוסוף „עלה ר׳ מאיר להֵרָאות לו פנים 5).

ולהשקפה הנאורה של ר׳ מאיר על תורת חברת האדם לפני אלפים שנים לא הגיעו עד היום גם רבים מחכמי אירופא המתאמרים לפילוסופים, אלה המלומדים – אשר תורת האהבה בפיהם וחרב פיפיות או עט־ברזל בידם להכות חרם בני עם וגזע אחר משנאת־דת או קנאת־מולדת וגזע, וכן היה ר׳ מאיר אומר: „מנין שאפילו נכרי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול, תלמוד לומר: אשר יעשה „אותם האדם וחי בהם. כהנים, לוים וישראלים (לאמר:

1) סנהדרין כ"די, ירושלמי נדרים פ"ט ה"א. 2) ירושלמי ברכות פ"ב ה"ז. 3) ירושלמי חגיגה פ"ב ועיין בבלי שם. 4) כללתי דברי המחבר בנאטע 19 בפנים, כי במקצוע זה אין לנו אלא השערות בלא ראיות מוכיחות וגם אין החקירה מי היה נימוס הגרדי נכבדה כל כך להאריך בשבילה. 5) מדרש רות פ"א.

יתרון משפחה וגזע) לא נאמר אלא האדם, הא למדת: נכרי העוסק בתורה הוא כבהן גדול״ 1) · ובכל היות תורת ר׳ מאיר תורת חסד ואהבת הבריות ולא צרה עינו מראות כל בני האדם מאֻשרים אשר נפשי, לא היה בן־העולם־כלו Kosmopolit לאמר: כל העולם כדאי הוא לי, ודבר אין לי עם עמי ונחלת אבותי, כדעת תועים רבים, כי היה דבק בלאמו והוא היה המציב ומצמצם גבולות האהבה הלאמית לכל בני האֻמה ומדותיה ואשר בלעדן לא תוכל האֻמה הישראלית להתקיים ושתי המדות האלה הן: הלשון והארץ ויאמר: "כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל ומדבר בלשון הקדש מובטח לו שהוא בן עולם הבא״ 2). בהתרועעו לחברת חכמי אומות העולם הִקְנה לו ר׳ מאיר גם השקפות הפלוסופיה הדקדוקית (Stoa או Stoicistnus), אשר פעולת תעצומתה נראתה בימים ההם בין בני מרום היונים והרומאים זכי הרעיון ובעלי הדעת השלמה. ואך במקום הפילוסופיה הסטואית היתה לו התורה לחותם תבנית השלמות והמעלה היותר עליונה במעלות הרוח. ויצב ציונים לאיש השלם טהור הרוח – לאמר· "כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה. כל העולם כדאי הוא לו הוא האוהב והמשמח את המקום והבריות, "וזאת התורה תלבישהו עֲנָוָה, תכשירהו להיות צדיק ועני, ישר ונאמן, היא, "התורה אם יעסוק בה לשמה, תרחקהו מן החטא, תקרבהו לידי זכות, "תתן לו מלכות ושררה (כח ותעצומה רוחנית על בני האדם); ואיש כזה לא יעמוד "על עמדו, כי הולך הוא מחיל אל חיל עד שנעשה כנהר שאינו פוסק וכמעין "המתגבר, הוא גם הצנוע וארך הרוח והתורה תגדלהו ותרוממהו על כל "המעשים״ 3). זה הוא חזון־לב התנא השלם וזך הרעיון הזה.

ובמדרש ההלכה היו לרבי מאיר לעינים ר׳ עקיבא רבו ועוד הרחיק ללכת ממנו ויהי בידו המדרש הזה כלי חפץ לחריפות ופלפול (Dialektik) · את כללי ההוכחה – המדות – קבל כלמודים קִיָּמים ויציבים לבטל או לקים הלכות קבועות מימים קדמונים. בני דורו היו אומרים "שלא יכלו לעמוד על סוף דעתו״ מפני שבכח פלפולו היה מראה" צדדי איסור והיתר, סותר ומחַיֵּב בכל נושאי ההלכות שהיה דן עליהם והיה בכחו לגלות צדדי היתר גם על דבר שאיסורו מפורש בתורה (לטהר את השרץ) – אם חשב את הפלפול הזה לתורה שלמה, או כי הביא את היקשי ההטעאה (Sophismen) אלה רק לתקף ההסברה בכדי לברר את חלקי המקים והסותר בכל מקצעות שבתורה, קשה להחליט עתה, אחרי שגם בני דורו "לא יכלו לעמוד על סוף דעתו״, אך זאת נרע, כי לא רוח כל החכמים היתה" נוחה מהחדוד הזה, ויראו את הפנים המסבירות בהלכה לאיסור והיתר כאחד, כגלוי פנים בתורה שלא כהלכה, ולמצער כעסק העיון וההגיון נעדר־התכלית והתועלת. מכל תלמידי ר׳ מאיר, היה סומכוס החריף והמפולפל שבכלם, ויאמרו עליו בהתול־מר תלמיד ותיק הוא, אך להורות הלכה בישראל איננו יודע ויוסיפו לאמר: כי נראה להם שלא

1) תורת כהנים פרשת קדושים, עבודה זרה, גיטין וב״ק ל״ח וב״מ.
2) ירושלמי שבת פ״א ה״ה. 3) אבות פרק קנין תורה.

עמדו אבותיו על הר סיני 1) . אחרי מותו של רבי מאיר חפצו החכמים לנעול דלת בית המדרש בפני תלמידיו ויהי דבר ר' יהודה ברבי אלעאי : „אל יכנסו תלמידי ר' מאיר לכאן מפני שקנתרנים הם, ולא ללמוד תורה הם באים, כי אם לקפחני בהלכות", ובכל אלה „דחק סומכוס החריף ונכנס" 2) . בכל זאת לא עברה החריפות ולא בטלה מבית" מדרשם של בעלי ההלכה, ותקנה לה לב רבים, ותתחדד ותתלטש ביותר בבבל, ותגיע שם עד קצה האחרון בתמונות „ההויות" המצוינות בשנון ודקות השכל, ותהי נחלת כל הלומדים, אשר לא שוו בנפשם אפשרות העסק בתורה בלי דעת דרכי ההויות האלה .

עם השקפתו הנאורה של רבי מאיר ביסודי התורה הננו רואים אותו בהלכה למעשה למחמיר ביותר ובוחר לפעמים במדת דין קשה . כבר נודע פתגם התלמוד על דבר ר' מאיר „וגזרותיו וקנסותיו" ויחמיר ביותר בדיני אישות . הוא היה אומר : „הפוחת בכתובת־אשה לבתולה ממאתים ולאלמנה ממנה הנה נשואיו אינן נשואים" 3) ונותן טעם, כדי שלא תהא האשה קלה בעיני בעלה להוציאה . עוד היה אומר „כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין יוציא והולד ממזר" 4) . בעניני איסור והיתר" היה מסתלק גם מן הספק הרחוק והיה „חושש למיעוטא", נגד הכלל הגדול שבתורה „ללכת אחרי הרוב" 5), ומהטעם" הזה גזר על יינם של כותים (שמרונים) ויתנם "לעובדי אלילים המנסכים יין לאליליהם, מפני „שמצא להם דמות יונה בהר גרזים", אף כי רק במקום אחד נמצאה תמונת היונה," וגם שם רק מאונס עשו זאת בימי גזרות השמד, והכותים בעצמם ערערו על זה ואך הוא--ר' מאיר— היה חושש למיעוטא 6) . וכ„גזרותיו" כן רבו „קנסותיו", ובעלי עברות קלות היה קונס בחמורות . "הוא היה אומר : „שטר שכתוב בו רבית קונסים את המלוה ואינו גובה לא את הקרן ולא את הרבית" 7) ; והחשוד לדבר אחד, חשוד לכל התורה 8), ועל גוזלי הרבים אמר : „שאם גם חזרו בתשובה אינם מקבלים אותם עולמית" 9) . — אך מדת דינו וחומרותיו" לא מצאה מסלות בלב חכמי דורו ובני הדורות שאחריו ולא כל דבריו נתקבלו להלכה להיות מורים כן 10) . ויותר

---

1) בערובין י"ג: איתא „תלמיד היה לו לר' מאיר וסומכוס שמו שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה מ"ח טעמי טומאה ועל כל דו"ד של טהרה מ"ח טעמי טהרה — והנה המעיין שם יראה מהמשך הדברים כי הגירסא משובשת וצ"ל על כל דבר ודבר של טומאה מ"ח טעמי טהרה וכן להפך, כן נראה ברור מהדברים שלפני המאמר ולאחריו עיי"ש . במדרש שוחר טוב פרשה י"ב הוצאת באבער נאמר : ר' אבהו בשם רבי יונתן אמר תלמיד ותיק היה לו לר' עקיבא ור' מאיר שמו שהיה מטהר השרץ במ"ט טעמים — ומוכח שצ"ל ר' מאיר במקום ר"ע ותחת ור' מאיר שמו צ"ל סומכוס או שכל המלות מיותרות ותחת מ"ט צ"ל מ"ח — או שבבבלי צ"ל מ"ט . אך בירושלמי סנהדרין ריש פ"ד ובפסיקתא רבתי פכ"א נמצא לאמר : א"ר תלמיד ותיק היה לר' (ושמש בפעם הראשון שם העצם אחרי ר'--רבי וכן בפעם השני ואין ספק שבפעם השני היה כתוב ר' מאיר) היה מטהר את השרץ ומטמאו מאה פעמים . אמרין האי תלמידא לא הוה ידע הוריה, אמר ר' יעקב בר דסמאי האי תלמידא קטוע מהר סיני הוא . מכל צרופי הגירסאות וחלופיהן יוצא לנו, כי התלמיד הותיק החריף ומטהר את השרץ היה סומכוס ובני הדור לא מצאו נחת בדרך הלמוד הזה ויקראו לו קנתרני ולהמפולפלים — קנתרנים, כמו שיבואר להלן בפנים (מדברי הרב המחבר בנאטע 19) . 2) קדושין נ"ב: וירושלמי שם . 3) כתובות מ"ד 4) גיטין ה: . 5) ע"ז אין מעמידין ובב"מ . 6) חולין ו: ; 7) בבא מציעא ע"ב . ועיין תוספות שם ד"ה קונסין אותו . 8) בכורות ל' . 9) שם ל"א . 10) הרב החכם ראו"ו בספרו דור דור ודורשיו (ח"ב מדף 147 ואילך) נוטה בכמה דברים מדעת הרב המחבר . הוא מוכיח, כי ר"מ לא הלך בשיטת הפלפול של ר"ע ולהפך ר' מאיר חפץ להוכיח גנות הפלפול וע"כ

שהיה מחמיר על אחרים היה מחמיר על עצמו ויאמר: אף על פי שאני מיקל וחברי מחמירים לא מלאני לבי לעבור על דברי חברי 1).

כרבי עקיבא רבו הוסיף הוא „לעשות את התורה טבעות טבעות" בסדור ההלכות ותת להן קִצְּב וחלוקי הענינים. אך כנראה היתה משנתו משנה ברורה יותר ממשנת ר' עקיבא, כי נסדרו לפי עניניהן ולא לפי מספרן. וצורת משנתו היתה לקבץ ההלכות המפוזרות והמקוטעות של ר' עקיבא לעניניהן ותוכניהן, ויהי הוא הראשון המחבר את ההלכות הסתומות ויהי לכלל, כי סתם משנה – רבי מאיר, אך לא סתמות המשנה של ר' מאיר, או סתמות הספרא הספרי, התוספתא לר' יהודה, לר' שמעון ולר' נחמיה, לא היו נחשבות להלכות מקובלות באמה, להיותן לחק ולא יעבור, כי כל חכם תופש ישיבה היה שונה ומאסף הלכות, מסדרן לפי הסדר שמצא נוח ונאות לחפצו, ונותן צורה למשנתו על פי טוב טעמו. ותלמידים רבים ישבו לרגלי ר' מאיר, ובחפץ־לב הקשיבו ללמודיו ודבריו, כי דרכו היה שלא ליַגע את שומעיו בענין או מקצוע אחד, מבלי תת מנוח לכחות העיון, להשיב נפשם מענין לענין – כי אם ידע למשוך חוט של חסד על דרשותיו ולשית עליהן לוית חן בחליפות הענינים, בצאתו מענין ההלכה היבשה, לענין ההגדה המלאה לה יפעה, חן והוד המשל והמליצה לשמח הלב ולענג את הנפש.

את בית מדרשו קבע, כנראה, בחמתן הקרובה לטבריא, אך הננו מוצאים אותו גם בדמשק (ערדיסקוס – דרמסקין ולאושא לא היה בא רק מעת לעת לפתור שאלות נכבדות בדרכי התורה. ר' מאיר לא היה אהוב ורצוי לבית הנשיא, ובהמשך הדברים עוד יְסֻפַּר דבר המריבה שהיה בינו ובין הנשיא ר' שמעון בן גמליאל, ישנן ידים מוכיחות, כי לסבת המחלוקת יצא מארץ ישראל ויתישב באסיה הקטנה. כאמור למעלה תלמידו המובהק היה סומכוס (בן יוסי או איסי) החריף והמפולפל. אחדים מסופרי הכנסיה הנוצרית בקשו לומר, כי סומכוס הוא Symmachos המתרגם ספרי הקדש ליונית, אך טעות היא בידם,

---

התאמץ למצוא טעמים לחלקי המחייב והסותר בכל הלכות למען הראות עקשות הפלפול וקלקולו ad absurd כי גם במדרש הכתוב נטה מדרך ר"ע, לא דרש סמוכים וכדומה, כל אלה הם דברים של טעם, אך מה שיאמר בנגוד לדברי הרב המחבר במקום שהנני מצין בזה, (אף שאינו מזכיר השם), כי „רק להלכותיו (מפני שהן נוסדות על הסברה ההגיונית כאשר יוכיח) לא שעו הדורות הבאים אבל גזרותיו קבלו בסבר פנים יפות, (מפני חפצם להחמיר) בקבעם הלכה כר"מ בגזרותיו". דבריו אלה אינם עומדים בפני הבקרת, מפני שהם כנגד המציאות, הלא חכמי התלמוד קבעו הלכה כרבי יהודה נגד ר' מאיר בכל מקום, ומה היה הטעם בדבר? הלא הכל היו מודים כי גדול ר"מ מר"י בחכמה וכנראה גם בזקנה, אך מפני שברוב ואולי בכל המקומות שהם נחלקים ר' מאיר הוא המחמיר ור' יהודה הוא המיקל. וכמו כן קבלו שהלכה כר' יוסי ור' שמעון נגד ר' מאיר, וחומרתו היותר גדולה לחשוש למיעוטא לא נתקבלה, אמנם מה שאמרו הלכה כר' מאיר בגזרותיו, הכונה לא על הדברים שר' מאיר מותח עליהם הבנת ההלכה בהרחבת ההוראה, לאמר שכן אסרה התורה, רק מה שיאמר שהיא גזרה מדרבנן, לאמר, כאשר יעיד שכן היתה גזרת חכמים -- גזרה דרבנן בפני עצמה — ולא גזרת הכתוב, מפני שהיה מתלמידי ר"ע הראשונים ושמש גם את ר' ישמעאל ועדותו היתה נאמנת בזה וכן מפרש רש"י בכתובות דף ס' ע"א: הלכה כר' מאיר בגזרותיו, במקום שהוא מחמיר מדרבנן, וכן יאמר (שם נ"ז ע"א: בגזרותיו: בדבר שהוא מחמיר על דבר תורה ע"י גזרת דבריהם. שפ"ר.

1) שבת קל"ד, וירושלמי ברכות פ"א ה"ג.

כי המתרגם לא היה יוני שנתיהד, כי היה אחד מְשָׁיָרֵי הכתה הַנָצְרָנִית, הנפרדת מכל הנוצרים במאה השניה למספרם, והעומד בראשם היה Symmachos המתרגם את התורה ונקרא על שמו „סומכוסיניים״. מיתר תלמידי ר׳ מאיר לא נודעו לנו בשם רק מעטים וגם הם לא „התאמצו להשלים תורתו ולשכלל את שיטתו, ואולי מפני שבני הדור עוד לא הכינו לבבם אל הלמוד הזה ועוד לא נעשה דרך כבושה לרבים בבדורות הבאים.

מְצֻיָן ברושמי פנים מאירות ומעלות רוחו כרבי מאיר, אם גם לא בפנים שונים וּפִנּוֹת רבים כמוהו, הוא התנא ר׳ שמעון בן יוחאי. מכל אשר נדעהו בתורה הנגלית בהלכה והגדה, הננו רואים בו איש גְדָל־דעה בינה ישרה, והשכל הישר וההגיון הם לו לקו ומשקלת בדרכי התורה, בלי כל נטיה לדמיונות והזיות. ועל כן יִפָּלֵא, מדוע נתנו בעלי הסוד אך בו את עיניהם לתתו לשוגה בסתרי הקבלה ועושה נפלאות גדולות בכח חכמה נסתרה. ותעצומת פעולתו הַחֵלָה לְהֵרָאוֹת בשובו עם חבריו ממקום מנוסתו לארץ ישראל בימי „שלפי השמד״. בנִגוּד אל אביו, הקרוב למלכות ונשוא פנים במערכות השלטון הרומאי 1), היה הוא שונא את רומא שנאה עזה כמות, ופקידי הנציב בקסריה היו עוינים אותו ויחשבוהו למורד במלכות. ויהי כאשר הוציא הפעם את כל רוחו וידבר סרה „במלכות הרשעה״ בקהל עם וישמע הדבר לנציב רומא יצא דינו ליהרג, אך הוא „נָס וַיֵחָבֵא שנים רבות במערה ויהי נזון מפרי עצי חרוב – עד מות הקיסר (או הנציב בסוריא בימים ההם). המעשה הזה נתנה חמר להשמועה וההגדה לשית לראש ר׳ שמעון עטרת איש הסוד עושה נפלאות גדולות. אך מכל המקורים, מתאימים ביותר לתכונת דברים כהויתם דברי המקור הקרוב למקום המעשים 2) המספר כל דברי המאורע בדרך פשוט ומתקבל על הדעת לאמר: ר׳ שמעון בן יוחאי היה נחבא במערה מפחד פקידי רומא, בקרבת המקום חרובא או כפר חרוב על שם עצי חרוב הרבים הגדלים שם; שנים רבות (שלש עשרה) ישב במערה וישבור רעבונו בחרובין, ולצמאו שתה מים מהמעין אשר לפני המערה, עד שהעלה בשרו חלודה. פעם אחת מלאו לבו לצאת החוצה, וירא צפרים נמלטות מפח יוקשים אחרי הִלָכְדָן; ותחי גם בקרבו רוח התקוה לצאת מבור שבי ויאמר בלבו: אם גם צפור לא תִלָּכֵד בפח יוקשים אם יְיָ לא צוה, הנה מדוע יאמר בן אדם נסתרה דרכי מה׳ ויפחד צאת החוצה מחמת המציק ויצא מן המערה, וירא והנה שלום בארץ, כי מת הקיסר (או נציב סוריא) ונִתבטלו „גזרות השמד״, למען העלות ארוכה לגופו החלש מימי שבתו במערה ירד לרחוץ „בחמי טבריא, וַיֵרָפֵא ויתחזק ותשב רוחו אליו. ויאמר לחֹן את פני העיר אשר בִמסבותיה מצא רפאות־תעלה לבשרו,

1) פסחים קי״ב׳: ה׳ דברים צוה ר״ע את רשב״י. אמר לו: רבי למדני תורה. אמר לו. איני מלמדך. א״ל אם אינך מלמדני אני אומר ליוחאי אבא ומוסרך למלכות.

2) לאמר הירושלמי, כי בכל הדברים הנוגעים להענינים שקרו בארץ ישראל דברי הירושלמי מדוקדקים ביותר והמקורים להספור הזה הם חמשה: הירושלמי שביעית פ״ט ה״ד, ב״ר פע״ט, מדרש קהלת פ״י, מדרש אסתר פ״ט ובבלי שבת ל״ב ובסוף הספר אתרגם דברי הרב המחבר גאטע 20.

ויאמר לגמול חסד עם העיר הגדולה והנכבדה בדברי ימי הדורות האחרון לפני החרבן ואחריו, להציל את כבודה לבלי הֵחָשב עוד לבנויה על אדמה טמאה בטֻמאת מת, כי זאת העיר טבריא נבנתה לפני מאה ועשרים שנה בידי הורדוס אנטיפס לכבוד הקיסר טבריוס על המקום, אשר לפנים היה שם שדה הקברות (בית הפרס. ועיין בקדמוניות ליוסף בן מתתיה XVIII, 2, 3). ועל כן היו הכהנים והפרושים האוכלים חוליהם בטהרה נמנעים מבא בשערי העיר הזאת. ותהי עזובה מכל טובי העם, למרות חפץ הורדוס אנטיפס, אשר חשב למשוך לב רבים להתישב בעיר בהבטחות גדולות, להותירם לטובה ולזכותם בזכיות רבות, בקראו להם דרור ממסי המדינה. החשש הזה שחששו רבים מהחרדים למצות טֻמאה וטהרה היה עומד בעינו גם בימי ר׳ שמעון. רבים אשר היו אנוסים לשבת בטבריא על פי מעבדם ועסקיהם חשבו זאת להם למכשול עון לשבת על אדמה טמאה, ובכן דִמָה ר׳ שמעון בן יוחאי לגמול חסד עם העיר הזאת, כאשר יברר את הספקות ע״ד המקומות שנמצאו שם קברות־מתים והמקומות הטהורים מטומאת מת. ולהבדיל הטהור מן הטמא היה ר׳ שמעון מְקַצֵּץ תורמוסים (Wolfsbohnen) ובכל מקום שלא נקלטו הנטיעות הוחזק לטמא, וכל יתר חלקי העיר טִהַר, אך מעשהו זה היה רע בעיני אנשי העיר מגדלא הקרובה, כי היתה עינם צרה בבני טבריא, על כי הָרֻשות הותירה אותם תמיד לטובה על כל היהודים יושבי הגליל, ויתגאו בני מגדלא ויהיו נחרים בהטבריָנים, גם היו מליזים על ר׳ שמעון, וישבע ויאמר: „יבא עלי אם לא שמעתי שעתידה טבריא ליטהר״. בהספור הזה שכלו גלגולי דברים כַּהֲוָיָתָם, מצאה ההגדה חפץ ומקום להתגדר, ותקשטהו ותיפהו בספורי נפלאות מימי שבת ר׳ שמעון במערה וצאתו לאור עולם; ותדע לספר מהעונש אשר העניש את אחד מבני מגדלא כי מת בעונו, ומדור לדור רבו הנפלאות והאותות והמופתים, אשר עשה רבי שמעון בן יוחאי, ויהי התנא הזה אשר בחקר הלכה ובמדרש אגדה הננו רואים אותו לדורש אחרי כל תכלית וטעמי המצות היה מבלי משים לבעל־מופת ועושה נפלאות. כי תורת הסוד פרשה צלה עליו ותחביאהו בסתר כנפיה, ותתן יד לבעלי מסטורין וחכמי הרזים להִתָּלוֹת באילן גדול ויאמרו, כי בשלש עשרה השנים שישב במערה כתב את הספר הגדול לבעלי הקבלה – ספר הזהר הנקרא בפיהם גם „מדרש ר׳ שמעון בן יוחאי״.

מכל תנאי הדור השלישי מצוין ומיוחד ר׳ שמעון בן יוחאי בדרכו לחקור אחרי טעמי המצות, וכלל גדול הוא בתלמוד „ר׳ שמעון דריש טעמא דקרא״ ובכל הלכותיו, דרשותיו ואמרותיו בהלכה והגדה לא נמצא עקבות סוד ודברים מופלאים מבינת אדם. בכל דבריו הוא חושש לתקון העולם ובטוב טעם ודעת חכמת המשפטים יבאר טעמי המצות ומשוה הדינים על פי שנויי הטעמים. דרכו לשאול בכל עת: מפני מה אמרה תורה? ועל השאלה מפני מה אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו הוא נותן ארבעה טעמים, נוסרים

בבינת אדם הישרה, לטובת העניים 1). על אזהרת התורה: לא תחבול בגד אלמנה, מבאר טעם הכתוב: מפני שאם אתה מחזיר את המשכון בכל יום אתה משיאה שם רע בשכנותיה, ובכן תחת להוסיף על האזהרה הוא גורע ממנה ואומר „עשירה שאינך צריך להחזיר את משכונה, אתה רשאי למשכן אותה", וכשם שהוא מיקל במצוה ואזהרה אם טעם הכתוב אין לו מקום בהענין הנדון, כן הוא מחמיר במקום שהטעם במקומו עומד, כן הוא מרחיב את אזהרת התורה שלא להתחתן עם שבעה אומות, על כל האומות עובדי אלילים, מפני שהכתוב אומר: בתו לא תקח לבנך, „כי יסיר – לרבות כל המסירים" 2). וכמו כן הוא אומר במלך: אפילו אחת ומסירה את לבו – לא ישאנה. ובדרך למודו זה היה ר׳ שמעון כמעט היחיד בדורו, לתת כר נרחב להסברה השכלית, למעט ולרבות וגם להוציא הלכות חדשות רק על פי שקול הדעת. ויהי הדרך הזה צעד לפנים בההפתחות התורה מימיו של ר"ע, כי תחת להוציא דינים מכפלי־הלשון, מחסרות ויתרות ורבויים ומעוטים נתן ר׳ שמעון מקום להתבונה וההשתכלות בעצם התורה להתגדר בו, וגם לבטל מצוה בהבטל הטעם 3).

ובמקום אחר הננו רואים את ר׳ שמעון בן יוחאי דורש בישובו של עולם ויחס התורה אל דרך ארץ, כגבר חכם בהויות העולם וצופה ומביט על

---

1) א"ר שמעון בשביל ד׳ דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדהו: מפני גזל עניים, ומפני בטול עניים ומפני החשד ומשום בל תכלה פאת שדך כן הוא בתורת כהנים פ׳ קדושים ובבבלי שבת כ"ג׳ ובתוספתא פאה פ"א. הטעם הרביעי הוא „מפני הרמאים" ואמר: שאם תהיה ביד בעל השדה הרשות להניח פאה בכל מקום שירצה, יאמר להעניים הבאים לשדהו; כבר הנחתי פאה. אך בירושלמי פ"ד איתא תני ר"ש מפני חמשה דברים אמרה תורה להניח פאה וגו׳, ומונה: משום בל תכלה ומשום הרמאים — והרב המחבר בנאטע 20 מתאמץ להוכיח שחלופי הגרסאות בזה הוא, מפני כי בימים ההם נמנעו התנאים לתת טעמים שכליים להמצות מפני טעם ידוע נגד בני הברית החדשה ולפיכך הם אומרים, כי האומר יברכוך טובים ועל קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו, שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות — ובכן מצא גם רשב"י נחוץ להפיס דעת בני דורו, ואחרי באור ארבעת הטעמים השכליים הוא חותם בגזרת הכתוב: ומשום בל תכלה. ובמח"כ שגגה יצאה מלפני השליט למצער במה שנוגע להבבלי כי לא שפיל לראות סוף דברי הגמרא בשבת. דפריך בגמרא: ומשום בל תכלה, אטו כלהו לאו משום בל תכלה נינהו? ומתרץ באופן פשוט — מפני הרמאים, הרי שהבבלי כולל שני הטעמים לטעם אחד והט"ס הוא בפעם הזאת בהירושלמי לאמר ד׳ טעמים במקום ה׳ טעמים. שפ"ר.

2) קידושין סח: ובכ"מ. 3) ולא לבד מפני טעם תורני, כי אם גם מפני טעם מדיני או צורך השעה (Opportunięmns) כמו שהוא אומר: עיר היושבת על הספר לא תעשה עיר הנדחת שמא ישמעו האומות ויחריבו ארץ ישראל (סנהדרין ט"ז:). כי נטה מתורת ר"ע רבו המובהק, אשר ישב לפנינו י"ג שנה, וגם הלך אחריו לבית האסורים לקחת תורה מפיו, נראה מדבריו שהיה אומר: ארבעה דברים ר׳ עקיבא דורש ואין אני דורש כמותו, ונראים דברי מדבריו (ר"ה י"ח. ספרי פל"א) גם נדע שר"ע היה דורש כל „אתים" שבתורה „ור׳ שמעון את לא דריש" (מנחות י"א:). אמנם מה שאומר הרב המחבר, כי ר"ש אינו דורש כפלי־הלשון והוא סובר כר׳ ישמעאל שדברה תורה כלשון בני אדם (בנאטע 20 בסוף הספר) ונסתייע לזה מהגמרא בבא מציעא (ל"א:) אינו מוסכם וישנן הוכחות להפך, שהוא אומר: עשר תעשר, עשר תעשר כנגד מעשר דגן ומעשר בהמה (ר"ה ח׳ ועיין עוד ב"מ צ"ד וזבחים ק"ח וכבר הרגישו בזה בעלי התוספות (ב"מ שם ד"ה דברה תורה כלשון בני אדם) ונכנסו בדחוקים גדולים. ולא רק טעמי המצות ידרוש רשב"י, כי אם גם טעמי הדינים מדרבנן וטעמי התקנות וישאל: מפני מה התקינו כתובת בנין דכרין (כתובות נ"ב:), ומפני מה הנזקין שמין להם בעדית ובעלי חוב בבינונית וכו׳ (גיטין מ"ט:); מפני מה תקנו תפלה בלחש וכו׳ (סוטה ל"ב:) ועוד מקומות רבים מאד. ויפה העיר הרב החכם בעל דור דור ודורשיו (ח"ב דף 158), כי בדבריו שדבר ר׳ שמעון לתלמידיו: „שנו מדותי, שמדותי הן תרומות מתרומות מדותיו של ר"ע" (גיטין ס"ז.) חפץ לאמר, שלא הלך בעינים עצומות אחרי תורת ר"ע, כי אם מתח קו בקרת עליה ויבחר רק את ה„תרומות" ממדותיו. שפ"ר.

המעשים, כאיש הרחוק מהיות שוגה על דמיונות ולמודים מופלאים מבינת אדם, או גם שונאי החיים כארחות המסגפים עצמם (Asketen) ופורשים עצמם מן החיים: בדבר ר׳ שמעון בן יוחאי על העסק בתורה והעסק בישובו של עולם היה אומר: „לא נתנה התורה לדרוש אלא על ידי אוכלי מן. הא כיצד יהיה האדם יושב ודורש ואינו יודע מהיכן אוכל ושותה, יהיה אדם יושב ודורש ואינו יודע מהיכן הוא מתכסה – הא לא נתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי מן״ 1). לאמר שאין מקום להעסק בתורה עם העסק בישובו של עולם. וכן הוא אומר במקום אחר: „בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתם נעשית על ידי אחרים והם עוסקים בתורה״ 2). בדבר אחד נבדל ר׳ שמעון בן יוחאי מהתנאים בני דורו – כי לא עסק במלאכה למצוא מחית ביתו כמו שעשו הם; כל עסקו היה הדרישה והעיון ותורתו היתה אומנתו 3). בית מדרשו של רשב״י היה קבוע בהעיר תקוע, ואיננה העיר תקוע אשר ביהודה, כי אם העיר בשם הזה בארץ הגליל, ובחלקו של אשר שנתברך בברכת וטובל בשמן רגלו בקִרבת גוש חלב במקום כרמי־זית שמשם מביאים השמן הטוב 4).

ותלמידים רבים ישבו לרגלי ר׳ שמעון בן יוחאי. והאריך ימים רבים והגיעה לזקנה מופלגת בראשית ימי הדור הרביעי לתנאים, ואז היה לזקן ההוראה – ככל חבריו אסף קובצי הלכות או משניות ויקראם בשם „מדות״ 5). ואת מדרש ההלכה בשנון השכל וַהֲבָנַת דבר מתוך דבר על פי דרכי המשא והמתן, אשר כבר הגיעו למעלה עליונה בימי רבי עקיבא ונקרא בשם תלמוד חשב ר׳ שמעון למדה גדולה מן המקרא והמשנה 6). לעת זקנתו, בהתחדש שנית גזרות השמד על ישראל, הלך לרומא לבקש רחמים על עמו, אך הדברים האלה מקומם בפרק הבא.

בקהל החכמים אשר בסוד הסנהדרין שבאושא, הכי נכבד ברובי הורותיו הוא רבי יהודה ברבי אלעאי יליד ותושב העיר אושא. במדותיו, הֲלָך־נפשו ותכונת־רוחו נדמה לר׳ יהושע בן חנניה. כמוהו היה גם ר׳ יהודה חכם ועניו נוח לבריות, טוב וסלח, בעל נפש רכה לוקח נפשות ומושך אליו את הלבבות

---

1) מכלתא בשלח פרשה א׳ ועיין בההערה הסמוכה. 2) ברכות ל״ה: עיין שם כל הענין. והנה הרב המחבר בחפצו בכל אופן להפשיט מרשב״י את לבוש איש הפלאות והמסתורין ולשום עליו תו מתבונן ומשתכל על פי דרכי הבינה האנושית, יקרב גם מאמרים רחוקים זה מזה בסגנונם ובתוכנם, כשני המאמרים המובאים בפנים מהמכלתא והברייתא בברכות ל״ה: אמנם כן בהמכלתא דברי רשב״י ברור מללו, שהעסק בתורה הוא נחלת יחידים שבדור ובני מפלגה קטנה בכמות ורבה באיכות, וכה יאמר בפירוש בחתימת דבריו (שלא הביא המחבר): לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי מן ושניים להם אוכלי תרומה, לאמר: כהנים. ובכל צבור מתוקן וחברה מתוקנת צריכה להיות מפלגת אנשים מתפרנסים על חשבון הצבור בכדי שדעתם ושעתם תהיינה פנויות לעסק התורה והחכמה. ובברכות להפך; ר׳ שמעון בן יוחאי מחייב את כל האדם לעסוק רק בתורה ולהשליך צרכי החיים הזמניים אחרי גוו. וכן מפרשים דעתו אביי ורבא ואומרים: הרבה עשו כרשב״י ולא עלתה בידם — וקוראים תגר על דבריו — וגם ממשמעות הגמרא בבלי שבת ל״ג נראה מרשב״י דעת האסקטים המואסים את החיים בהעולם העובר — ולפלא כי לא העירו המפרשים על הסתירה בדעת רשב״י אשר במכלתא לדבריו בבריתא בברכות. שפ״ר. 3) שבת י״א עיי״ש. 4) שבת קמ״ז. א״ר כשהיינו למדים תורה אצל ר״ש בתקוע וגו׳. 5) גיטין ס״ז. 6) ירושלמי ברכות פ״א ה״ה ובבלי סתם ברייתא ב״מ ל״ג. ובכ״מ.

במדברו הנאוה במיטב הגיון וַיִּקָרא בשם „ראש המדברים בכל מקום״, וכרבי יהושע ידע גם ר׳ יהודה ללכת לפי רוח היום וַיְכַוֵן בדבריו ומעשהו להמתיק מרורות השנאה שבין ישראל לבני עם רומא, להרגיע הלבבות, להשבית מדנים ולהשביח שאון הרוחות ולכן נקרא „חכם״ ו„ראש המדברים בכל מקום״ 1). ר׳ יהודה מאושא לא היה עשיר וכר׳ יהושע היה מתפרנס ממלאכתו, ולכן הורה להלכה שחייב אדם ללמד את בנו אומנות וכל שאינו מלמדו אומנות כאלו מלמדו לסטות, והוא היה אומר: „גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה״ 2). ובתלמודו ודרכיו במדרש ההלכה לא נמצא לו ציון ואות תכונה מיוחדת מכל התנאים בני דורו 3).

כרבי יהודה הוא גם התנא חברו ר׳ יוסי בן חלפתא, וגם ממנו לא נדע דברים נכונים מדברי ימי חייו רק כי ישב בצפורי ויהי כל ימיו עוסק במלאכה ונזון מיגיע כפו, ומלאכתו היתה מלאכה פחותה – לפי מושגי הימים ההם – מלאכת בורסקי או מְעַבֵּד עורות 4). וקֹבֶץ המשניות אשר אסף ולקט נקרא בשם יוני נימוקין (Nomikon). ר׳ יוסי הוא התנא האחד בבני דורו, אשר שת לבו לסדר הזמנים במאורעות העתים אשר עברו על עם ישראל, ונשארה ממנו לפליטה „רשימת המאורעות״ מן בריאת עולם עד „בר כוכבא״ ונקראה בשם „סדר עו״לם״. בדברי הימים שבכתבי הקדש הוא מתאמץ להפיץ אור על „המקומות הסתומים במקרא ולהשלים הנחסר על ידי קבלה ומָסֹרת. מדורו של אלכסנדר מוקדון ואילך, ילך רבי יוסי בסדר עולמו בדרכו לבדו וישמיע ידיעות נכונות וברורות, אך למורת רוח חקרי העתים, קצרות ביותר, ונראה מהמעט שנשאר לפליטה, כי כתב ורשם יותר ממה שנמצא, אך דברים רבים נשמטו ואבדו מרוב ימים 5).

---

1) ברכות ס״ג:, שבת ל״ג:, מנחות ק״ג:. יש אומרים שלכן נקרא ראש המדברים, מפני שהוא שונה הלכות יותר מכל התנאים והלכותיו עולות לשלשת אלפים (עי׳ דור דור ודורשיו ח״ב דף 154) אך יותר נראה, כי על תכונת ר׳ יהודה היודע עת לדבר ועת לחשות עם שלטוני רומא כאורח הדיפלומטים נכונו הדברים וזאת היא כונת הדברים „חכם לכשירצה״ (גיטין ס״ז) ופתגם הדיפלומטים שהלשון נבואה להסתיר הכונה יוצא מדבריו (שבת ל״ג). „אף על פי שהלב מבין והכליות יועצות — הלשון מחתך״. שפ״ר.

2) נדרים מ״ט:. 3) כן גם דעת החכם ראה״ו (בספרו הנ״ל שם) אך באמת אין הדבר כן והרב המחבר בקצורו והחלטתו ממעט דמות התנא שאין כמוהו שונה הלכות רבות בין התנאים. הרה״ג זקן החכמים רז״פ מעיר בצדק, כי בכ״מ שהוא נחלק עם ר׳ מאיר הוא המיקל מלבד בשני מקומות (פסחים פ״א מ״ד ופ״ג מ״ח). ובנטיה מהחלטת החכם וויס, האומר שבמדרש הכתובים הלך בדרך ר׳ עקיבא ולא סר ממנה, יעיר רז״פ, כי הוא האומר דברים ככתבם ואיננו דורש סמוכים (יבמות ד׳). גם דרכו תמיד להביא ראיה לדבריו מהלכה למעשה (שבת פט״ז מ״ז, שם פכ״ב מ״ג, עירובין פ״ו מ״ז, תוספתא ברכות פ״א ובכ״מ); בנגוד אל רוב חכמי ארץ ישראל, אשר דעתם לא היתה נוחה מיהודי אלכסנדריא של מצרים מפני התפלספותם והיותם רחוקים מהמקור העברי וקרובים אל היונים, היה ר׳ יהודה מהפך בזכותם, וכנראה ישב שם זמן ידוע וידע מנהגיהם כמו שיאמר (סכה נ״א:): כל מי שלא ראה דיופלומטין של אלכסנדריא לא ראה בכבודן של ישראל ועיי״ש כל הענין; הוא גם מספר מעשה העתקת התורה ליונית (מגילה פ״א) וע״ד מנהגיהם (יומא ס״ו:) ונגד ר׳ מאיר הוא מהפך בזכות מקדש חוניו ואומר שנבנה לשם שמים (מנחות ק״ט) וסתם חסיד הוא או ריה״ג או ר״י ברבי אלעאי (ב״ק ק״ב:), וברות תמלה וחנינה היה מדבר גם על עמי הארץ (אבות פ״ד מי״ג). שפ״ר.

4) ירושלמי שבת פ׳ במה טומנין. 5) גם בתולדות התנא הזה קצר הרב המחבר, בעוד אשר במאמריו נמצא קוים ורשומים ואם נצרפם כלם נראה פנים מאירות בהלכה

מיתר תלמידי ר"ע לא נודעו לנו דברים רבים, מלבד בית המדרש שבאושא נמצא בימים ההם בית תלמוד גם ביהודה הדרומית והחכמים משם נודעו בשם „רבותינו שבדרום". בארח למודם יצאו חכמי „דרום" בעקבות ר' ישמעאל בעל „הסברא ורק שנים מהם נודעו לנו בשמותיהם והם: ר' יאשיה ור' יונתן.

בתמונה מצֻיֶּנֶת ומסֻמֶּנֶת תֵּרָאֶה לנו דמות התנא בן הדור ההוא ר' נתן הבבלי, בנו של ראש הגולה שבבבל. ולא נודע לנו באיזה מקום למד ר' נתן רובי תורותיו בבבל או בארץ ישראל ומה הדבר אשר הֵסב כי יעזוב ארץ־שלום, בהיותו ספון בהיכל אביו, אשר גדול שמו וכבודו בממלכה ככבוד מושל ונשיא ויעלה לארץ ישראל בשעת־חֵרום -- שעת־השמד, כאשר יספר בעצמו „עֱנות עמו ומצוקותיו בימים ההם לאמר: „לאוהבי ולשומרי מצותי, אלה ישראל שבארץ ישראל, שנותנים נפשם על „המצות: מה לך שאתה יוצא ליהרג? על שמַלתי את בני; מה לך שאתה יוצא להִשָּׂרֵף? על שעסקתי בתורה 1). ר' נתן היה חכם בחכמת המשפטים ועליו אמרו: „ר' נתן דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא" 2), ובשביל הדבר „הזה, ואולי גם מפני כבוד אביו ראש הגולה היה הוא לאב בית דין בהסנהדרין שבאושא 3). גם הוא היה מאסף קֹבצי הלכות ונקראו בשם „משנת דרבי נתן" או „תוספתא דר' נתן" 4).

בכלל היה הדור השלישי „לתנאים דור יתום בחכמה–בגדולי חכמי לב, ובמנין התלמידים שנמצאו בבתי המדרש בערך אל הדור השני; מלחמת בר־כוכבא וגזרות אדרינוס הפריעו את לומדי התורה ויניאום מעבדת העיון והמחשבה–. ומאלה הנודעים לנו רק בשמותיהם המה: רבי חנניה בן חכינאי, אשר עזב את ביתו להקשיב לקח בבית מדרשו של ר' עקיבא ויהי שם שנים רבות ובשובו לא הכיר עוד את יוצאי חלציו 5); ר' אלעזר בן יעקב, אשר אבותיו היו פקידי ההיכל בימי הבית ועל כן נשארו אצלו תבנית בית המקדש ותבנית כל כליו וגם הוא היה מסדר־משניות; ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, אשר

והגיוני־לב חוקר־אלוה. החכם רז"פ בדה"מ מעיר, כי דרך ר' יוסי היה דרך ההכרעה בין החולקים ומסתייע ממקומות רבים במשנה ולדוגמא עיין תרומות פ"י מ"ג ובבלי ערובין פ"י. כר' שמעון בן יוחאי היה בהלכותיו „טעמו ונימוקו עמו, ומאהבתו את השלום בתורה ולאם ישראל. היה מתאונן „על התלמידים שלא שמשו כל צרכם ועשו את התורה האחת כשתי תורות" (סנהדרין פ"ח:) ובהיות דרכי תורתו דרכי שלום ודרכי נעם היה נוח גם לעמי הארץ (חגיגה כ"ב:) ובנות הצדוקים נחשבו לו כישראליות (נדה ל"ג:) ונקרא קדוש (ירוש' ברכות פ"ג ה"ד וירושלמי גיטין פ"ו) ובדעותיו ידענו, כי היה מתנגד לתורת האסקטים בעלי הסגופים המענים בצום נפשם והיה אומר: „אין היחיד רשאי לסגף עצמו בתענית שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו" (תענית כ"ב). (ראה"ו בדור דור ודורשיו ח"ב). שפ"ר.

1) מכלתא יתרו כ' י'; 2) ב"ק צ"ג, ; 3) הוריות י"א אהני לך קמרא דאבוך למעבד אב בית דין; 4) גם בציור פרצוף פני התנא הזה נשמטו קוים־מאירים אחדים: מדרך למודו הננו יודעים כי עסק בחכמת התכונה (פסחים צ"ד) ולו נתיחסה הבריתא דמ"ט מדות בחכמת התשברת (יקר המציאות ונדפס בשניה בווילנא התרט"ז), ובדבר פקוח נפש שדוחה שבת יאמר: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור הוא כמה שבתות (בבלי יומא פרק יוה"כ ומכלתא יתרו), ומהשקפתו על טבעי בני האדם בתור בני חברה נדע, כי הוא האומר: „יפה כח נשים מכח אנשים" (ספרי פינחס כ"ז, ט"ז) ובמשנה נזכר רק שתי פעמים (ברכות פ"ט מ"ה ושקלים פ"ב מ"ה) מדברי רז"פ בדרכי המשנה והח' וויס בדור דור ודורשיו. שפ"ר. 5) בבלי כתובות ס"ב. ובמדבר רבה פכ"א, ונמנה ג"כ בין הדנים לפני חכמים (סנהדרין י"ז). שפ"ר.

לא נדע ממנו רק את השלשים ושתים מדות שהמקרא (אגדה–שפ"ר) נדרשת בהם 1), ומהחכמים אשר הרביצו תורה בקהלות־יעקב אשר בחוצה לארץ הנכבדים המה: ר' יהודה בן בתירא בנציבין אשר על גבולות מדינות הפרתים ומלכות רומא, וכנראה אסף אליו את פליטי יהודה בימי גזרות השמד ור' מתיא בן חרש אשר קבע ישיבתו ברומא ויהי הראשון, אשר הביא דעת התורה וההלכה מאסיה לאירופה.

פרק עשירי

המשך

בני הדור השלישי לתנאים ותעצומות פעלתם; הסנהדרין בבבל נגד הסנהדרין ביהודה; פלגות בסוד הסנהדרין שבאושא, התחדשות הרדיפות בימי אנטונינוס פיוס ואוירליוס וירוס, המלאכות לרומא, מות הנשיא רבן שמעון בן גמליאל.

עוד שומרי התורה והאחדות הלאֻמית מתלקטים לאחד אחד ושבים לארץ היהודים, עוד השלמים האלה נועדים נוסדים יחד בהועד הגדול שבאושא, להחזיק את אברי האומה המתפרקים, להטיף רסיסי טל של תחיה ללב הלאֹם הישראלי, לְהָחֵם דמו הנקפא ולעוררו שנית לחיים ותנועה, לבנות את בית־התלמוד ההרוס, להשיב כבוד הסנהדרין על מכונו, לאסוף את אבני המְסרת והקבלה הנפוצות, להיותן לאבני מוסדות אל בנין התורה הלאֻמית, העתידה לעשות את ישראל שנית לגוי אחד בארצו ובארצות פזוריו, והנה מארץ צפון — מבבל — נפתחה הרעה להאחדות הלאֻמית, קהלות־ישראל שבבבל כמעט שהיו נכונות לְהִפָּרֵד פֵּרוּד גמור מאחיהם בני אומתם שבארץ ישראל. מהסכנה החדשה הזאת מִלֵּט הנשיא ר' שמעון בן גמליאל את הכנסיה הישראלית בחכמתו. חנניה בן אחיו של ר' יהושע בן חנניה, אשר, כמסֻפָּר למעלה, שְׁלָחוֹ דודו לבבל למען הוציאהו מחברת המינים, נסה, בימי השמדות ביהודה, כאשר נראה כי אבדה כל תקוה להאֻמה הישראלית, להתקים במקום גדולה, לקבוע בית־מועד הלאם או ועד הגדול בנהר פקוד, הנמצאה, כנראה, בקרבת העיר נהרדעא; ואחרית חפצו היתה, כי קבוץ ישראל שבבבל יתעלה ויתגדל לראש פנת היהדות עם בית דין גדול — בדמות הסנהדרין — אשר יסד הוא — חנניה — לשבת בראשו בתור נשיא, ונחוניא — או אחיה — יהיה משנהו — אב בית דין. עד העת ההיא היו בני קהלות בבל נשמעים

1) נזכרו לראשונה בספר הרקמה לר' יונה אבן גנאח ובספר כריתות להר"ש מקינון.

להסנהדרין שביהודה וזקוקים לתורת בני ארץ ישראל, אך בהִשָּׁם מלכות אדרינוס את יהודה, וכל אהלי התורה ובתי־מועד הלאם נחרבו, היו יהודי בבל נעזבים לנפשם, על כן שמחו על הסנהדרין או הועד הגדול, אשר אמר חנניה ליסד בקרבם ובחפץ לב קבלו עליהם על תורתו ויסורו למשמעתו · וראשית מעשהו היתה – לעבר שנים ולקבוע חדשים על פי הכללים והיסודות המקובלים לבית דין הגדול ביהודה בשעתו, אכן בהוסף מֶרְכַּז היהדות מחדש באושא ותשב ארץ ישראל להיות שנית אֵם כנסיות ישראל בארצות הגולה, לא היה בית דין הגדול שבאושא רַשָּׁאי להעלים עיניו מבית־הועד אשר קם בחוצה לארץ, ויראו בבנינו סתירת היהדות הלאֻמית וכנגע נראה להם הדבר הזה בבית ישראל, הנכון למשוך אחריו הריסת האחדות ולעשות את התורה לשתי תורות – המערבית – תורת ארץ־ישראל, והמזרחית – תורת בני בבל · לגדור את הפרץ הזה שלח ר' שמעון בן גמליאל שני צירים לבבל את ר' יצחק ואת ר' נתן 1) ושלש אגרות בידיהן מאת הנשיא ר' שמעון בן גמליאל אל חנניה בכבוד גדול ותארי תהלה לאמר: „למעלת קדושתו של חנניה", שמע ראש הסנהדרין שבבבל דבר, אשר לא קִוָּה לשמוע, כי הנשיא שבארץ ישראל מקדם פניו בכבוד ויכריז על הצירים האלה ויציגם לפני ראשי קהלות בבל לאמר: האנשים האלה גדולי ישראל ועיני העדה, אבותיהם היו משמשים בבית המקדש, והם באו לבית ועדנו ללמוד, ויהי כאשר קבלו אותם בכבוד גדול והעם החל לבטוח בדבריהם, וישובו ויודיעו ברבים את תכן דבר האגרת השנית והשלישית, דברי כבושים וקשים כגידים לאמר: גזרות השמד בטלו, החכמים שבו אל נויהם, הסנהדרין הגדולה נקבעה באושא, ו„הגדיים" – צעירי התלמידים – נעשו „תישים" אבירי התורה, ובכן הנהו – חנניה – המֵפר ברית האחדות, פורץ גדר ועובר על המקרא שנאמר: „כי מציון תצא תורה", ולמען הודיע גלוי לכל העם, כי כל מה שיעשה חנניה איננו עשוי על פי התורה וקביעות החדשים והמועדים על פיו איננה על פי התורה, קרא ציר הנשיא מעל הבמה לאמר: „אלה מועדי חנניה בן אחיו של ר' יהושע", ויקם שאון בעם ויקראו „אלה מועדי יְיָ!!" · ויען הציר השני הלא מקרא מלא כתוב לאמר: „כי מבבל תצא תורה ודבר ה' מנהר פקוד · שמעו זאת הנאספים ויבינו לדברי הצירים, כי בקימם וחזקם את מפעלות חנניה הם מעידים על עצמם שאין להם חלק לא בארץ ישראל ולא באלהי ישראל · לשוא התאמץ חנניה להטיל דופי בהמלאכים והמלאכות ולהתם „לאנשים של

---

1) כן הוא בירושלמי (פ"ק דסנהדרין ה"ב ונדרים פ"ו הי"ב) אבל בבבלי (סוף ברכות) נאמר ר' יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל בלי שמו המפורש וידוע כי בדברי המאורעות שבימי התנאים יש לסמוך על הירושלמי. אך גם בירושלמי צריך לתקן ואחרי המלה „רבי" נשמטו המלות „שמעון בן גמליאל", עפ"י סדר הזמנים אי אפשר ליחס המעשה לרבי, כמובן, ובקיום גירסת הירושלמי יש לשער, כי לכן שלח ר' שמעון בן גמליאל את רבי נתן מפני שהוא בבלי ובנו של ריש גלותא ולו יצלח ביותר לקרב לב בני בבל לאחיהם שבא"י. כסתירה להחוק הכללי החופף על המעשה הזה בירושלמי ובבבלי נראים לי דברי הבריתא (סנהדרין ל"ב) צדק צדק תרדוף . . . הלך אחרי ר' חנניה ב"א של ר' יהושע לגולה (וע' הגהות הגאון רי"ב שם) ומה שנאמר בספרי (פ' ראה) כי ריב"ב ור' מתיא בן חרש ור' חנניה בן אחיו של ר' יהושע וכו' קרעו בגדיהם כשיצאו לחו"ל, כי שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצות, בנגוד גמור לחפץ ר"ח כמו שמבואר למעלה, וצ"ע. שפ"ר.

שוא ושל תהו", ויוסיפו הצירים ויאמרו: המיסד סנהדרין בחוץ לארץ דומה לבונה בית מקדש בחוצה לארץ וחנינא הוא כזר הקרב אל העבודה להקריב בחוץ, עוד התאמץ חנניה להחזיק במעוז גדולתו אשר יצר הוא למענה; ויפנה בשאלה, אל ר' יהודה בן בתירא בנציבין, והוא ענהו: כי חובת איש ישראל היא לעשות ככל התורה אשר יורה בית דין הגדול שבארץ ישראל, וכראות חנינא כי אין איש מתחזק עמו ורפתה רוחו וישלח בעצמו ספרים אל כל קהלות הגולה, להשיב את קביעות המועדים ועבורי השנים שנעשתה על פיו, ובזה בא הקץ לפעֻלת הסנהדרין בבבל, ותהי ארץ ישראל עוד מספר שנים רבות הנקודה התיכונה ומקור חיי הלאם והתורה לכל בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם.

כמעט שכבה המחלוקת בבבל ופְלַגּות נראו גם בחיק בית דין הגדול שבאושא, כהריב שפרץ לפנים ביבנה בימי רבן גמליאל השני, ויהי הריב הזה נכון למשוך בעקבותיו תוצאות רעות לאחדות הלאם. ר' שמעון בן גמליאל חשב מחשבות להגדיל תפארת הנשיאות בעיני העם, להיותה אז אבן הראשה ופנת יקרת הלאמית הרוחנית, בהֶעדֵר כל ציוני החסן הלאמי המדיני, באין עוד מקדש ומלך, ניר וממלכה והנהגת מדינה וגם החלק היותר גדול מהאומה כבר נִתַּש מעל אדמתו וגלו ונתפזרו עד לקצוי ארץ ואיים רחוקים. בגלל הדבר הזה קָבע סדרי־אותות־הכבוד לצַיֵּן ולְסַמֵּן מעלות הכבוד שיכבדו העם את הנשיא, ואחריו את אב־בית־דין והחכם לאמר: „כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואינם יושבים עד שיאמר להם: שבו; כשאב בית דין נכנס עושים לו שורה מכאן ומכאן עד שישב במקומו, וכשהחכם נכנס, אחד עומד ואחד יושב עד שישב במקומו". — התקון הזה נעשה בעת שאב בית דין — ר' נתן והחכם — ר' מאיר לא היו בבית המדרש, וכשמעם את הדבר הזה ראו אותו כהרמת יד נגד חק המשפט — הַשָּׁוֶה וּמַשְׁוֶה את כל חכמי הועד וביותר לשלשת ראשי הסנהדרין, ויזעף לבם על הנשיא המתנשא עליהם, כאשר חשבו, ויתקשרו עליו ויאמרו לקפחהו בהלכות ולסבב אותו בחבילות פלפולים ושאלות קשות, אשר לא ידע להשיב עליהן וְיִדַּל כבודו בעיני העם, או אז תמצא ידם להעבירהו מהנשיאות ולחלק ביניהם את השררות: ר' נתן, שהוא בנו של ראש הגולה ומזרע בית דוד, יהיה לנשיא, ור' מאיר יהיה לאב בית דין. אך מחשבתם לא קמה, כי ר' יעקב בן קורשאי (הוא ר' יעקב סתם הנזכר בכ"מ. שפ"ר). אוהב רשב"ג ואיש עצתו גלה סודם ויסכל עצתם. הנשיא ידע להזהר ויתאזר בתשובות מספיקות על כל השאלות הקשות ששאלהו לקנתור, ולא יכול הנשיא למחול על עלבונו וינעול דלתות בית המדרש בפני חבריו שני ראשי הסנהדרין המשנים לו במעלה. ומקום הנרחים האלה נפקד בבית המדרש ושאלות רבות ונכברות בדעת התורה לא מצאו להן פתרונים בצאת ממנו אדירי התורה כר' נתן ור' מאיר, ויהי דבר ר' יוסי בן חלפתא 1) אל הנשיא לְהָשֵׁךְ כעסו ויאמר לו: „תורה מבחוץ ואנחנו מבפנים"? וַיֵּעָתֵר הנשיא לתתם לשוב

1) שהיה שונא ביותר את המחלוקת כמבואר סנהדרין פ"ח: שפ"ר.

לבית המדרש, אך נקנסו כי לא יִזָּכֵר שמם על הלכותיהם, ותהיינה ההלכות שחִדֵּשׁ ר׳ נתן נקראות על שם „יש אומרים", ושחִדֵּשׁ ר׳ מאיר על שם „אחרים אומרים" 1). ר׳ נתן הנוח לרצות נכנע לפני הנשיא ויקַבֵּל דינו, אך ר׳ מאיר עמד בדעתו, וכנראה הוסיף לקנתר את רשב"ג ויתפרץ מפניו, עדי היה הנשיא אנוס להציע לפני החכמים, כי יעַנישו את ר׳ מאיר ויגזרו עליו נדוי, וכשמוע כזאת ר׳ מאיר שלח אל הנשיא והחכמים לאמר: „אינני שומע לכם, עד שתאמרו לי, את מי אתם מנדין... ועל מה... אתם מנדין ועל איזה דברים אתם מנדין אותי" 2). — נראה הדבר, כי אחרית המעשה הזה היה אשר ר׳ מאיר עקר דירתו מארץ ישראל ויצא לגור בארץ העמים (אסיה הקטנה) ושם מת ובמותו אמר: לכו אמרו לאחיכם בארץ ישראל כי משיחכם מת בארץ נכריה, ויצו לשום ארונו על שפת הים, הסובב גם אדמת ארץ ישראל ויהי נחשב, כאלו קבור באדמת הארץ הקדושה 3).

וכשם שהיתה נשיאותו של ר׳ שמעון בן גמליאל רבת הפגעים הרעים — המחלוקת וְהַפְּלָגות מבית כן לא נקתה גם מתלאות רבות ועקת אויב מחוץ, ונציב סוריא ובעלי פקדות המדינה מטעם מלכות רומא הרבו לרעוץ ולרוצץ את ישראל באין־חמלה. מימי מרד בר־כוכבא וגזרות השמד התגברה השנאה בין היהודים והרומאים ויד המנצחים הלכה הלוך וְקָשָׁה על המְנֻצָּחים. ועל כן קרא ר׳ שמעון הנשיא במר נפשו: „הראשונים שהריחו מקצת צרות של מלכות רומא הרשעה קצרה רוחם, ואנחנו, אשר זה ימים ושנים, דורות והקיפות נתונים בתוך המלכות הזאת ושקועים בצרות על אחת כמה וכמה", ויוסף רשב"ג לאמר: „גם אנחנו מחבבין את הצרות, אלא שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקים" 4). ישנן ידים מוכיחות בספרי הקורות מהימים ההם, כי לרגלי משטמת הרומאים ועברתם הקשה מעבר מזה, וקשיות־ערף היהודים, אשר למרות אבדן חסנם הלאמי לא אבו עוד לְיָאֵשׁ את לבם מהתקוה, להשיב להם כבוד עם מושל בארצו — שני אלה היו לסבה אל מרידה חדשה בימי הקיסר אנטונינוס־פיוס (בימי האביב לשנת 161 למספר העמים (ג"א תתקכ"א), מרידה, אשר הקומתה, תהלוכתה ומקום פעולתה נעלמו ממנו, ונודעו לנו רק בדרך השערה קרובה, כי כנראה היה קשר ויחס בין המרידה ביהודה ובין המלחמה, אשר הכּוֹנו אליה צבאות הפרתים בשנים האחרונות למלכות אנטונינוס פיוס בהיות הפרתים גם הם מנשאים אז את נפשם לצאת לחֵרות־גמורה גם ממקצת השעבוד שהיו עוד משעבדים לרומא, אף כי פעמים אין מספר כבר נוכחו היהודים לדעת, כי אך לשוא יחגרו שארית כח ויוציאו בניהם להורג, כי שוא גם מבטחם בתשועת עמים אחרים; הם עוד לא נואשו מתקותם הנעימה ועוד דָּמוּ כי יד הפרתים תעזרם לשבור מעליהם מוטות עֹל רומא. ור׳ שמעון בן יוחאי הקנאי הלאומי,

1) עיין סוטה י"ב: בתוספות ד"ה אחרים. שפ"ר. 2) בבלי סוף הוריות, ירושלמי בכורים פ"ג, ירושלמי מו"ק פ"ג; 3) ירושלמי סוף כלאים. 4) מדרש שיר השירים פ"ג ובקיצור במדרש איכה בסופו, שבת י"ג: ובתוספת דברים בהלכות גדולות הלכות סופרים.

השונא את רומא תכלית שנאה יאמר: „אם ראית סוס פרסי (פרתי) קשור בקברי ארץ ישראל צפה לרגליו של משיח" 1). אך בפעם הזאת לא היו ידים להמרד ויתפרץ לפני בא העת הנכונה ובמקומות בודדים, מבלי הכנה רבה ומבלי אשר התקומם כל העם וישביתו הרומאים את המרד עד מהרה. ומלחמת הפרתים ברומא ארכה עוד איזה (שנות 161—165 לספירת העמים), במות הקיסר אנטונינוס פיוס, ומטעם אדרינוס קיסר ישבו שני קיסרים לכסא המלוכה וישתמשו בכתר אחד 2), אז מצאו הפרתים שעת הכשר להתפרץ מפני רומא ולהשיב צור חרבם על מדינות הממלכה הזאת אשר באסיה המערבית. הם הגיחו לראשונה לצפונית מערבית תחת מצביאם ומלכם וולוגֶזֶס (Vologaeses), ויגיעו עד סוריא ויהרגו לפי חרב את נציב רומא באנטויכיא את אטידיוס קורנֶליאנוס (Atidius Cornelianus), אשר זה לא כביר היה הוא המשבית מרד היהודים, ויכו את חיל מצב הרומאים ויהקעו הפרתים את יתדם בסוריא, אך לא ארכו הימים, והקיסר וֶוירוס Verus, קיסר־משנה למַרק אוירֶלְיוס (Marcus Aurelius) אנטונינוס, הגיח בלגיונות־רומא חדשים אל ארצות הקדם, להלחם נגד הפרתים ויהי הקיסר וֶוירוס איש רפה כח ונעדר הכשרון לעמוד בקשרי מלחמה כבדה כזאת, וישלח לפניו את שרי צבאותיו הגבורים והוא נשאר באנטויכיא או בלודקיא למשוך בשרו בתענוגים וַיְזַל דרכו לבקש אהבה בחמדות נמבזות ותאוה זוללה. ובכל זאת בבא הקץ להמלחמה ויד רומא היתה עוד הפעם רוממה נכתר ווירוס והקיסר הזקן ממנו מרק אוירליוס בשם תפארת „מנצח הפרתים" (Parthicus). נראים הדברים, כי מאת הקיסר ווירוס היתה זאת לחדש הגזרות והרדיפות על היהודים. לראשונה נלקחה מהם הזכות להיות להם בתי דינים לבדם, ולא נודע הדבר, אם בטלו בתי הדינים הדָנים על פי תורת המשפטים אשר לעם ישראל, או כי גם לא היה עוד המשפט ליהודים להיות נמנים לשופטים בארץ. התנא ר' שמעון בן יוחאי יודה לה' חסדו, על כי „נטלו דיני ממונות מישראל" ונותן טעם לדבריו, מפני שאפסו חכמי לב מישראל

1) במדרש איכה ומבואר יותר במדרש חזית וישם הגרסא „בקברי ארץ ישראל" וגם ר' המתון היה אומר: עתידים מחריבים (הרומאים שהחריבו את ביהמ"ק) ליפול בידי פרסים (יומא י.) — מדברי הרב בנאטע 20 ע"ד רשב"י ודורו. 2) להבין המשך הדברים נחוץ לבאר, כי אדרינוס קיסר אמץ לבן לו את אנטונינוס פיוס אך אחרי כן הכיר לדעת את הקסתור (Quaestor) מרק אוירליוס ויאהבהו ויהי דבר אדרינוס אל אנטונינוס, כי בשבתו אחריו על כסא המלכות, יעשה הוא—אנטונינוס — את מרק אוירליוס ליורש הכסא, ויקרא מרק אוירליוס מהיום ההוא גם בשם אנטונינוס, ובמות פיוס נמנו וגמרו גדולי רומא כי גם הבן אשר אמץ לו (או בנו באמת, כי יש מחלוקת בזה בין חוקרי העתים) אנטונינוס יתקסר ביחד עם מרק אוירליוס — ושם בן אנטונינוס פיוס הוא לוציוס ווירוס Lucius Verus — ויהיו שני הקיסרים משתמשים בכתר אחד. — מדי כתבי זאת עלי להעיר, כי טעות סופר גדולה מאד נפלה בהאוריגינאל האשכנזי של הרב המחבר בדף 206, כי יאמר: ראָם וואורדע צום ערשטען מאַלע פאן צוויי קאיזר רעגיערט, פאן פילאזאפישען אונד אונפראקטישען מרקוס אוירליוס אונד דעם װאללוסטיגען ווערוס קאממאדוס Verus Commodus אי' ז' וו' ואין הדבר כן, כי ביחד עם מרק אוירליוס נשאו כתר הקיסרים, לוציוס ווירוס — וקדמוס הוא בנו של מרקוס אוירליוס אשר מלך אחרי כן כידוע לכל יודעי העתים. ולבטח הוא ט"ס אף שנמצא כן בכל ההוצאות. וזאת לדעת, כי כל דברי הרב ע"ד היחס של לוציוס ווירוס ומרק אוירליוס אל היהודים הוא רק לפי שיטתו בדבר אנטונינוס ורבי, הנוטה מכל דעת החכמים שלפניו מחכמי ישראל וחכמי אומות העולם כמו שיבואר להלן, אבל להחכמים פראנקל וראפאפארט וחוקרים אחרים דעות אחרות בזה ויבואר גם כן להלן.

היודעים בטיב הדינים האלה לדון דין אמת 1). והנה אף כי חברי הסנהדרין באושא עמדו מנגד ולא התערבו עם קנאי הלאֹם, אשר נסו למרוד ברומא, אך שלטוני רומא ביהודה היו עוינים גם אותם ויהיו שומרים צעדיהם ופתחי פיהם לדעת הישנם נאמנים עם מלכות רומא אם לא. ויהי היום והחכמים: ר׳ יהודה ברבי אלעאי, ר׳ יוסי בן חלפתא ור׳ שמעון בן יוחאי היו מְסַבִּין בבית הועד שבאושא לשיח באזני כל הקהל השומעים דבריהם על שאלות רבות ושונות העומדות על הפרק ויתגלגלו הדברים על דבר הרומאים ומעשיהם, אז פתח ר׳ יהודה, הנוח והרודף שלום כר׳ יהושע בשעתו, בשלום ויאמר: „כמה נאים מעשיהם של אומה זו: תקנו שְׁוָקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות"; ר׳ יוסי שתק, אך ר׳ שמעון מקנאתו הלאמית לא משל ברוחו ויען: „כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצרך עצמם: תקנו שְׁוָקים להושיב בהן זונות, תקנו מרחצאות לעדן בהם את בשרם, תקנו גשרים ליטול מהם מכס", והיה שם יהודה בן גרים וילך ויספר הדברים לתֻמו ויתגלגלו ויבאו לנציב רומא, ויצא „דבר מלכות" לאמר: יהודה שעילה יתעלה, יוסי ששתק יגלה ללודקיא 2) ושמעון שגינה יֵהָרג", וַיִּמָּלֵט רשב״י ויהי נחבא במערה שנים רבות, (שלש עשרה) עד מות הקיסר ווירוס (בחדש יאנואר 169 למספרם), כאשר סֻפַּר למעלה. בצאת החכמים מאושא פנה ממנה כל הדרה ולכן העתיקה הסנהדרין את מושבה לשפרעם הסמוכה לצפורי.

והקיסר ווירוס חִדֵּשׁ קצת גזרות אדרינוס נגד היהדות: שלא ישמרו את השבת, שלא ימולו את בניהם ועל טבילת נשים לבל תִּטָּהַרְנָה מטֻמאתן – הגזרה האחרונה הזאת ראויה היא לצאת מטעם הקיסר המזוהם ורודף זמה ותבל כזה. רושמי קורות העתים הללו יספרו, כי אחד התנאים ר׳ ראובן בן אסתרובלי התחפש, ויעשה בגדיו ושערות ראשו וזקנו כאחד שרי רומא ויתגנב לבא בסודם, ויהי דברו בסוד ועד השרים כדברי שונא ישראל לאמר: „מי שיש לו אויב יֵעָנִי או יֵעָשֵׁר, יכחיש או יבריא, יתרבה או יתמעט". אם כן לא יעשו היהודים מלאכה בשבת, כדי שיענו, ימולו את בניהם לשמנה ימים כדי שיחלשו, ויפרשו מנשותיהם כדי שלא יפרו וירבו; אך עוד מעט והשרים הכירו כי איש יהודי הוא המתנכר ויושב בסודם ויחזירו את הגזרות, – בימים ההם מת הקיסר המשנה ווירוס, ויבקשו החכמים את ר׳ שמעון בן יוחאי, כי יסע לרומא בתור ציר שלוח מהיהודים להתחנן אל הקיסר מרק אורליוס אנטונינוס להעביר רעת הקיסר משנהו המת, כי ידעו, אשר אם כי לא נמנה מרק אויריליוס באוהבי ישראל, אבל היה פילוסוף בעל לב רך, זך הרעיון ודורש

---

1) ירושלמי סנהדרין פ״א ה״א ופ״ז ה״ג — במקום הראשון נזכר שמעין בן שטח והיא טעות דמוכח ובמקום השני נאמר מפורש אמר רשב״י נטלו דיני ממונות מישראל ואמר רשב״י בריך רחמנא דלינא מדיני ממונות משום דלית בנו חכים בדין. (מדברי המחבר נאטע 20),

2) כל הענין בשבת ל״ג: ושם נאמר: יוסי יגלה לצפורי ובצדק נתקשה בזה בעל סדר הדורות, הלא ר׳ יוסי דר בקביעות בצפורי ומה טעם בדבר שיענשו אותו לגלות לצפורי, ע״כ יגרום לולדקיא והדין עמו, כי בירושלמי מו״ק פ״ג נאמר מפורש: כד דמך ר׳ יוסי בן חלפתא משכו ציפורות וכו׳ בלודקיא הרי שמת בלודקיא ובבבא מציעא פ״ב הננו מוצאים שאומרים לר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוסי: אבוך ערק ללודקיא.

משפט ולכן קוו כי יטו לבבו להעביר רעות אחיו הקיסר המת. רשב״י דרש לתת לו ליועץ ברומא את ר׳ אלעזר בן ר׳ יוסי, אולי מדעת זה האחרון את הלשון הרומאית. בבאם רומאה הצליחו, בעזרת היהודים יושבי רומא אשר שיח ושיג להם עם גדולי הממלכה, למצוא להם מליצים בחצר הקיסר ולהטות לב מרק אורליוס, אשר לבו היה טוב בכלל לכל בני האדם וימאס ברדיפות, לבטל את הגזרות, כי היה הקיסר סבלן ונוח לכל בני האמונות וגם הנוצרים הגישו לו מגלת ספר להוכיח צדקתם ויבקשו גם הם כי יתן לדתם מהלכים במדינות מלכותו. וההגדה השומרת עקבות התנא ר׳ שמעון בן יוחאי ותחולל גדולות ונפלאות בכל אשר יפנה, לא עזבתהו גם הפעם, ותספר, כי בחכמה נסתרה רפא את בת הקיסר (Lucilla) מרוח־שֵׁד אשר נכנס בה – ושמו ברתלמיון, ולאות־תודה נתן הקיסר רשות לצירי ישראל לקחת מאוצר הכתבים ככל אשר יבחרו והמה לקחו רק את כתבי הגזרות על היהודים ויבערום מן העולם 1). בכל אלה יש להגדה הזאת על מה שתסמוך גם בדברים כהויתם, כי ר״א ב״ר יוסי יספר, כי ראה ברומא את כלי בית המקדש, ציץ הקדש ופרכת המבדלה בין הקדש לקדש הקדשים 2) ולבטח לא יכול לראות כזאת לולא מצא לו אוהבים ומליצים בין גדולי רומא אשר נתנו לו מהלכים באוצר־עתיקות וגנזי הכתבים למלכות רומא. כה נתחלפו המעמדים ונשתנו פני הדברים בבמת חזיון ההיסתוריה: בירושלים עמד שקוץ משומם פסל יְפִּיטֶר וברומא הראו כלי הקדש ממקדש אל־אחד – אלהי ישראל כאלו גזרה היא מלפני ההשגחה, כי ברומא ראשית הגוים תמצא לה היהדות מקום מקלט וירושלים היה תהיה לעיר רומאית. ובימים ההם כבר מת ר׳ שמעון בן גמליאל הנשיא ויש רמז לזה, כי הרדיפות החלו אחרי מותו 3).

פרק אחד עשר

דור הרביעי והאחרון לתנאים. חתימת המשנה. נשיאות ר׳ יהודה הנשיא הראשון ובניו בצפורי, סדרים חדשים בהנשיאות. חתימת המשנה. מעמד היהודים במדינות מלכות רומא בימי הקיסרים: מרק אוירליוס, קמודוס, ספטימוס סיוירוס ואנטונינוס קאראקאללה. חקי סיוירוס על דבר היהודים, התנאים האחרונים.

(מן ג״א תתק״ל — עד ג״א תתק״פ למב״י– 170–219 למספרם)

סוף דברי ימי התנאים נעוץ בתחלתם. כשם שבימי הדור הראשון היה כל כבוד התורה והתעודה הלאֻמית כלול באיש אחד, בהגבר רב הפעלים

1) מעילה י״ז ע״א וע״ב. 2) שם ויומא נ״ז:, ירושלמי יומא פ״ד, כי היה ר׳ אליעזר ברבי יוסי זמן רב ברומא והתהלך עם היהודים היושבים שם יוצא לנו מדבריו: תניא אמר ר״א ב״ר יוסי דבר זה הוריתי בעיר רומי לאיסור וכשבאתי לחכמים שבדרום וגו׳.

3) סוף סוטה: משמת רשב״ג עלה גובאי ורבו הצרות.

רבן יוחנן בן זכאי, כן בסוף תקופת התנאים היה איש אחד נושא לבדו דגל התורה והלאם ובו נקוו ונקבצו כל כחות האֻמה הישראלית, הוא היה דמות דיוקנה, ודמותו זאת הטביע על פני הדור כֻּלו ויתן עליו מרוחו. רבן יוחנן בן זכאי העמיד תלמידים רבים וגדולים, אשר כל אחד מהם יסד לו בית מדרש ויסל מסלה חדשה בדרישת התורה, עדי התרחב חמר הקבלה והתפשט, התעמק והתגדל, ויהי לאילן ששרשיו מרובים וענפיו מרובים, אך ר' יהודה הנשיא חשב מחשבה לקבץ נפזרים, לאסוף ולכנוס כל סעיפי התורה וחלקי ההלכה, למען שַׁכְלֵל את כל הבנין ולהשלים פעֻלת התנאים. הוא היה המאור שבתורה שבעל פה, ובו מצאנו „תורה וגדולה (Autorität) במקום אחד", ויגדל מכל גדולי המורים בזמנו ואין כל ערך להם בהעריכנו אותם למולו. רבי יהודה הנשיא היה הסוגר שערי התורה בימי תקופה עוברת ופותח שערים מצוינים בהלכה לפני דור יבא. חֲרף היותו הגבר רב הפעלים וּגְדָל־העליליה בדברי ימי עמו, לא הגיעו לנו מתולדותיו רק ידיעות מעטות ומקוטעות. הוא נולד 1) לעת צרה לכנסת ישראל בימי השמד (בערך ג"א תתקי"א — מת בערך ג"א תתקע"א 150 — 210) עודו בטל ילדותו וכבר נראו בו כשרונותיו הנעלים ויתפלאו החכמים על עמק שכלו ורחב דעתו בשאלות ותשובות ויעלהו אביו הנשיא משבתו „על גבי קרקע" לשבת על ספסלי בית המדרש במושב התלמידים המובהקים 2). כמו חש בנפשו כי עתיד הוא להיות מקבץ נפזרים, מאסף לכל שיטות החכמים ומאחד כל אהלי התורה להיות אחד, לא אמר די בהלקח אשר הקשיב בבית מדרשו של אביו, כי אם הרבה לשמש חכמים ולקחת תורה מכל בני זמנו. ויהי לו הדבר הזה לתועלת גדולה, לבלי יְצַמְצֵם בינתו להרחיק לכת בדרך שיטה אחת עד קצה האחרון, רק יבחר הטוב והמעולה מכל השיטות ודרכי החכמים השונים 3). וראשית תורתו שמע מפי ר' יעקב בן קורשאי, ויהי ר' יעקב מסוג התנאים שעליהם אמרו, כי הם כבור סוד שאינם מאבדים טפה, לאמר שתורתם שמורה בלבם, אבל אין כחם גדול לחדש דבר בתורה הזאת או לצרפה וללבנה, וכבר בימי רשב"ג היה ר' יעקב בן קורשאי השונה הלכות ושומרן בכח זכרונו 4). ובכן לא ממנו קבל „רַבִּי" את רובי תורותיו כי אם משני רבותיו הגדולים ממנו: ר' שמעון בן יוחאי ור' אלעזר בן שמוע. ולבית תלמודו של זה האחרון נהרו תלמידים מכל אפסי ארץ ויהי למלה, כי בבית מדרשו יושבים ששה תלמידים על ספסל אחד.

ר' יהודה היה לנשיא אחרי מות אביו והִשָּׁקֵט גזרות השמד, ויהי מֻשְׁפָּע בעשר ונכסים ויהי למשל בפי רבים לאמר: אֻרְוֹת ורפתים אשר לרבי יהודה מלאים אוצרות רב יתר מהנמצא בגנזי שבור מלך פרס 5); ובעשר הזה השתמש רק למעשה הצדקה והחסד ויחשוך את נפשו מכל

---

1) ע"ד ספר זמנים של הנשיאים ושלשלת התנאים עם ההערות הנחוצות לזה עיין בציון 1 ובציון 20 בסוף הספר. 2) ב"מ פ"ג:
3) עדים דבריו: הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מהם ומתלמידי יותר מכלם. שפ"ר.
4) הוריות י"ב:. 5) ב"מ פ"ג: ובב"מ.

נעימות החיים ולא נהנה מהעולם הזה כאצבע קטנה 1), ומהונו נתן להספקת תלמידי חכמים וכלכלת עניים בשעת דחקם. ובימים ההם – בימי הקיסר מרק אוירליוס, ככתוב על ספרי דברי הימים לממלכת רומא – היה רעב גדול ודבר ומגפה בכל מדינות מלכות רומא, ויפתח ר׳ יהודה הנשיא את אוצרותיו ויחלק בר ולחם לרעבים. לראשונה אמר: יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה ובעלי תלמוד, ויְמָאֵן „לתת מפתו לעם הארץ", אך כאשר הוכיח אותו תלמידו ר׳ יונתן בן עמרם, על הפליאו בין איש לאיש במעשה הצדקה וכמתחפש בא אליו ויאמר: רבי פרנסני כעורב וככלב! ויכר ,עֲוָתָתו ויאמר: „יכנסו כלם" 2). גם במקום אחר הננו מוצאים את ר׳ יהודה הנשיא נמשך לראשונה אחרי מדת־דין קשה, כאלו היה רגש אבירות הלב נטוע בקרבו מטבעו, אך הוא ידע לכבוש את יִצרו ולהפוך מדת דינו לרחמים גדולים ויהי לרחמן וסמל הטוב והחסד: פעם אחת באו לפניו בנותיו של האח־הנפשע אלישע־אחר ותבקשנה להתפרנס מן הצדקה. זכר הנשיא את כל עשה אחר לעמו ויתחמץ לבו ויקרא עליו המקרא: אַל יְהִי לו מֹשֵׁךְ חֶסֶד וְאַל יְהִי חוֹנֵן לִיתוֹמָיו. אך באמור לו בנות־אחר: רַבִּי! זכור לתורתו ואל תזכור את מעשיו", נהפך עליו לבו ועיניו זלגו דמעות „ויגזור עליהן שיתפרנסו" 3). בעשרו הרב, בדעת־נפש המטרה הגדולה אשר שם לפניו ובדעתו הרחבה בחכמת התורה, השיג הוא בלי עמל ועבודה יתרה את התכלית הנשגבה, אשר אליה נשאו נפשם אבותיו ואבות אבותיו הנשיאים ולא יכלו השיגה – להרים את הנשיאות בכבוד, עדי תהיה לראש פנת היהדות ולמוצא פי הנשיא יְיַחֲלוּ כל בני ישראל בארצות פזוריהם; כי בימי „רַבִּי" היו „תורה וגדולה" במקום אחד, בו היו כלולים כל כחות „הסנהדרין ופעולותיו הלאמיות, ויהי ר׳ יהודה הנשיא הַדַּבָּר האחד לדור ושר התורה בישראל. ומושב הסנהדרין, אחרי צאת מאושא כל הדרה, היה בשפרעם הקריבה לצפורי ומשפרעם גלתה הסנהדרין לבית שערים 4); ומבית שערים העתיק משכנו לצפורי כאשר נחלה במחלה מארכת, כי היה מושב העיר טוב ואוירה מְמֻזָּג ומבריא, בהיותה יושבת כצפור על ראש ההר 5). נראה הדבר, כי בימי רבי היה כבוד הסנהדרין גדול מאד, מנין חבריו הגיע אז להמספר המקדש על פי המסרת – שבעים ואחד, וכל הענינים הבאים לפניו היו מתבררים, נמנים ונגמרים על פי משטרי המשא ומתן שהיו נהוגים בהיות הסנהדרין בלשכת הגזית 6). וכבוד „רבי" היה גדול מאד ויראת כבודו על כל בני דורו ויהי דבר בני הדור ההוא: „מימות משה ועד „רבי" לא מצינו תורה וגדולה (Aútorität) במקום אחד" 7). ובכח כבודו הגדול בעיני בני דורו לא חשו למסור לו את כל ההנהגה הראשית על העם וַיְיַפּוּ כחו מכח בית דין הגדול כלו, להיות לכל לראש גם בדבר הסמיכה או המִנּוּי, ויתקינו תקנה: בית

1) כתובות ק״ד. 2) בבא בתרא ח׳. 3) ירושלמי חגיגה פ״ג ה״א ובבלי במקום הזה באיזה שנוי. 4) ונקראת עד היום „בית־שער" או „טורא", ועי׳ ר׳ יוסף שווארץ בספרו תבואת הארץ והח׳ רובינזון בספרו Palestine דף 489. 5) ירושלמי כלאים פ״ט. 6) יוצא ברור מסגנון הגמרא. בדיני נפשות מתחילין מן הצד וכו׳ סנהדרין ל״ו ע״ש. 7) סנהדרין שם וגטין נ״ט.

דין שמינה שלא לדעת הנשיא אין מנויו מנוי, ונשיא שמינה שלא לדעת בית דין מנויו–מנוי 1). ויהי „רבי" הַמְמַנֶּה את מורי התורה בהקהלות שביהודה ושבארצות הגולה „ומדינות הים". הוא היה מעמיד שופטים בישראל ועל פיו נתעלו התלמידים „למעלת חברי הסנהדרין. ובבית דינו של ר' יהודה הנשיא לא נמצא לא אב־בית־דין ולא „חכם" כאשר היה בימי ר' שמעון אביו ויהי הוא האחד ואין שני לו בממשלת התורה בישראל. בגלל הדבר הזה נקרא בשם הכבוד הסתמי „רַבִּי", לאמר רבן של כל ישראל בארץ ישראל ובארצות הגולה – וחותם תכנית „התורה הרבנית. ויוסף הנשיא לְיַפּוֹת כח הנשיאות ויתקן תקנה: כל תלמיד גם בעל כשרון ושהגיע להוראה – אל יורה אלא אם כן נטל רשות ממנו 2). ועד כמה היתה התקנה הזאת נכבדה ומועלת לפרוס מצודת הנשיא ולהגביר תעצומות פעולתו על הקהלות הקרובות והרחוקות נראה מהדבר הזה, כי מכל קהלות ישראל גם הרחוקות פנו לרבי בבקשה לשלח להם בעלי פְקֻדות העדה: מורים ושופטים, ראשי עדת ישראל בסימוניא (Simonias) מנגב לצפורי, שלחו דבריהם להנשיא לאמר: „שלח לנו אדם אחד, שיהא מְקָרֵא אותנו, שונה אותנו ודן את דיננו", וישלח להם המובחר שבתלמידיו – את לוי בר סיסי ויאמר. „בן אדם שכמותי הנני נותן לכם 3). ורבה בר חנה מכפרי אשר בבבל „עלה" לארץ ישראל וילמד תורה מפי דודו רב הפעלים להורה ר' חייא, ובחפצו לשוב לארצו, בקש דודו מהנשיא לתת לו רשות להיות „מורה ודאין" ובלי נטילת רשות כזאת לא היו אחיו בני בבל מקבלים אותו. „עוד בבלי אחד עלה לארץ ישראל ושמו „אבא אריכא", גם כן קרובו של ר' חייא, וילמד בבית מדרשו של הנשיא" ולקץ ימים היה מאור התורה בבבל ארץ מולדתו, וגם הוא לא היה יכול להורות ולדון מבלי מנויו של הנשיא 4). רק שררה אחת נמצאה אז בעולם היהדות הנכבדה במעלתה כמעלת הנשיאות בארץ ישראל – שררת ראש הגולה בבבל, ור

---

1) יוצא מדברי הירושלמי סנהדרין פ"א ה"א לאמר: „בראשונה היה כל אחד ממנה את „תלמידיו, כגון ריב"ז מינה את ר' אליעזר ואת ר' יהושע, ור' יהושע את ר' עקיבא, ור' עקיבא את ר' מאיר ור' שמעון, חזרו וחלקו כבוד לבית הזה (לבית הנשיאים מבני הלל) ואמרו: בית דין שמנו וגו' כמבואר בפנים — חזרו והתקינו שלא יהא בית דין ממנה אלא מדעת הנשיא והנשיא לא יהא ממנה שלא מדעת בית דין" עכ"ל. והנה התקנה השניה המיפה כח הנשיא מכח בית דין לא יכלה להיות רק אחרי ר' מאיר ור' שמעון וזה לא יוכל היות רק בימי ר"י הנשיא הראשון, ונראים הדברים שהתקנה השלישית החוזרת ומחזקת כח בית דין ומחלשת כח הנשיא, נתקנה בימי ר' יהודה נשיאה השני, בנו של ר"ג ובן בנו של ר"י הנשיא הראשון, מפני כי הוא או באי ביתו החלו למנות שופטים ומורים שאינן מהוגנים, וגם בעד בצע כסף וכמבואר בירושלמי סוף בכורים ובבלי סנהדרין ה׳ וכמו שנוסיף עוד לבאר להלן (מדברי הרב בנאטע 25 לח"ד).

2) ירושלמי שביעית פ"ל ה"א ובבלי סנהדרין ה:. אמר שפ"ר: מדברי הרב המחבר נראה שהוא גורס: תלמיד לא יורה אלא אם כן נטל רשות „מרבי' ולא „מרבו". לאמר, כי התקנה היתה שאין כל תלמיד יכול להורות בלי נטילת רשות דוקא מרבי ולא מסמוך אחר — אך דבריו אליו לא נהירין לו במקום הזה, כי משטחות הגמרא מוכח בפירוש שהיתה התקנה כללית לאמר. תלמיד אל יורה אלא אם כן נוטל רשות מרבו וכמו שאמרו „תלמיד לא יורה במקום רבו" וראיה לדבר מסוף הדברים: תנחום בריה דר' אמי (כמה דורות אחרי מות ר"י הנשיא) איקלע לחתר דרש להו מותר ללתות חטין בפסח, אמרו ליה רבי מני דמן צור. איכא הכי והתניא תלמיד אל יורה וכו'. וצ"ע. 3) ירושלמי יבמות פי"ב ה"ד ובראשית רבה פ' פ"א ונחוץ לעיין בהמדרש, כי הספור שם מראה בעליל מה היו דורשים בימים ההם ממורה הוראות בישראל.

4) שם סנהדרין ה׳ ובהמאמר ע"ד שלשלת הנשיאים בסוף הספר אאריך בזה יותר.

יהודה הנשיא קנא בה, כי אף אם לא היתה לראש הגלות יתר שאת בכבודו בתוך עמו, היה לו יתר עז וכח במדינה מטעם מלכי הפרתים, בעוד אשר הנשיאות בארץ ישראל היתה כקוץ בעיני נציבי רומא ורק סבלוה ולא בטלוה עד עת קץ.

עם ממשלתו בלי־מְצָרים בכל חיי הדת והלאם, היה ר׳ יהודה נוהג את נשיאותו ברמה, וברוח נגיד ומצוה התהלך עם תלמידיו ויקפיד גם על עלבון קל ואיזה דבר שחוק אשר התמלט מפי אחד התלמידים, והדרך אשר שמר הוא ללכת הִתְוָה גם לפני בנו ר׳ גמליאל העתיד להיות ממלא מקומו בנשיאות לאמר· „נהוג נשיאותך ברמה וזרוק מרה בתלמידים". בין הבבליים הרבים, אשר שמשו בבית מדרשו של רבי נמצא המצוין שבתלמידי חכמים ר׳ חייא (קצור השם מן אֲחִיָּה), האיש אשר כל בני דורו לא הספיקו להשמיע כל תהלתו, כי היה גבר רב פעלים להרביץ התורה ולהרבותה, להגדילה ולהאדירה, איש בעל נפש זכה, בעל מדות נעלות ומתנהג בקדושה ויראת חטא, וגם ר׳ יהודה הנשיא כבדהו ויעריצהו ויקרא עליו: „מארץ מרחק איש עצתי" 1) והיה אומר עליו: אדם גדול, אדם קדוש! 2), ובכל אלה בהתמלט הפעם איזה דבר מפי רבי חייא הנראים כהתול־מר או עקיצה להנשיא, חרה לו עד מאד ולא אבה סלוח לו. ויהי היום ויאמר ר׳ יהודה הנשיא לר׳ חייא: כל מה שיאמר לי בן אדם לעשות הנני עושה חוץ מן הדבר שעשו בני בתירא לאבי זקני הלל, שירדו מנשיאותם והושיבו אותו במקומם, והיה בבוא הנה ראש הגלות מבבל רב הונא, לא אֲפַנֶּה את מקומו לפניו, אך אושיבהו בראש, שהוא מיהודה ואני מבנימין, (ובנוסחא אחרת): שהוא חטר מגזע דוד מן הזכרים, ואני מן הנקבות, לאחר זמן נכנס ר׳ חייא אליו ויאמר: הנה הונא ראש הגלות מבבל בא, נתכרכמו פניו של ר׳ יהודה, ויאמר לו ר׳ חייא: ארונו בא, כי צוה לפני מותו להוליך עצמותיו לארץ ישראל ולהביאן שם לקבורה — בגלל ההִתּוּל הזה נתן לו רבי יהודה נזיפה ויגרשהו מעל פניו שלשים יום 3): עוד הפעם קבל ר׳ חייא נזיפה מהנשיא, מפני שגזר שלא ישנה אדם בשוק והוא שנה לשני בני אחיו בשוק כן הראה קפדנות יתרה בהתהלכו עם אחד מבחירי תלמידיו — שמעון־בר־קַפָּרָא, התלמיד הזה מלבד חכמתו בתורה היה מליץ חכם במשלי־ההלצה ואחד בין בני הדור ההוא בדעת הלשון העברית לדבר בה צחות· המליצות המעטות הנשארות ממנו, הנה נמלצות ונמרצות ומצוינות ביפין וטהרת הסגנון, ויהי היום במסבת רעים בבית הנשיא ובר קפרא — האוהב התולים ועקיצות — חפץ לשחק בבן־אלעשה חתן הנשיא, איש עשיר בנכסים אך עני בדעת וגם רוח ומתגאה בעשרו על החכמים; כל המסבים הציעו שאלות לפני רבי יהודה הנשיא מלבד חתנו הנבער מדעת, ויסיתהו בר קפרא, כי ישאל גם הוא דבר חידה· החידה הזאת לא מצאה לה פתרונים עד

---

1) מנחות פ״ח: . 2) ב״ר פל״ג . 3) ירושלמי כלאים פ״ט ה״ד, והבאתי הדברים בהנוסחא המקורית, כי בחבורו של הרב המחבר ישנם איזה נטיות מהמקור. שפ״ר.

היום, וכנראה יש בה רמזים מוכיחים בדרך הלצה־עוקצת (Epigramm) על אנשים הקרובים אל הנשיא ואלה דבריה:

שְׁאוֹל מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָפָה
הוֹמִיָּה בְּיַרְכְּתֵי בֵיתָהּ;
מְפַחֶדֶת כָּל־בַּעֲלֵי כְנָפַיִם.
רָאוּהָ נְעָרִים וְנֶחְבָּאוּ,
וִישִׁישִׁים קָמוּ עָמָדוּ,
הַנָּם יֹאמַר הוֹי--הוֹי!
וְהַנִּלְכָּד נִלְכָּד בַּעֲוֹנוֹ 1).

בתומו וגסות שכלו לא הבין בר־אלעשה את ההלצה הצפונה בהשיר הזה וידבר אותו לפני חותנו הנשיא וירא הנשיא והנה שחוק מרחף על שפתי בר־קפרא וידע, כי למען התלוצץ בבני ביתו עשה זאת ויגער בו בנזיפה ויאמר: „מי אתה, אינני מכירך מעולם!" ויבן בר־קפרא עד היכן הדברים מגיעים וידע, כי אין תקוה לו עוד להיות סמוך ונמנה כל ימיו לרבי 2). גם שמואל ירחינאה היה אחד מגדולי בבל שעלה לארץ ישראל לשמש את רבי יהודה הנשיא. ויהי שמואל חכם בחכמות העולם והטבע, ויעסוק ביותר בחכמת הרפואה ועל ידו נרפא הנשיא ממחלה כבדה ומארכת. ובכל אלה לא עלתה בידו להיות נמנה ל„מורה ודאין" ולהקרא בשם רבי, וכנראה, לא היתה ידיעתו בהלכה נחשבה למספקת אל מעלת סמוך, יען פִּנָּה את לבו להידיעות החיצוניות: חכמת הרפואה, תכונת השמים וחשבון התקופות והמזלות; ומדברי ר' יהודה הנשיא נראה, כי חש בנפשו, אשר לא כן יעשה במנעו את תאר הכבוד המגיע בצדק להאיש אשר הציל את נפשו בחכמתו וינסה להצטדק לפני שמואל, אך החכם הזה הרגיע רוחו בדברי חכמה אשר עקיצה־חַדָּה מְבֻצְבֶּצֶת מהם, לאמר: אל תצטער, רואה אני שכך נגזרה עלי וכן כתוב בספרו של אדם הראשון (גזרה קדומה) „שמואל ירחינאה חכים יתקרי ורבי לא יתקרי ואסותא דרבי על ידו תהא" 3). פעם אחת היה הנשיא יושב ודורש ור' חנינא, אשר אותו צוה הנשיא למנות לראש הישיבה אחרי מותו, יושב לפניו, וידרוש רבי בספר הנביאים ויקרא תבה אחת שלא כהלכתה, ויעירהו ר' חנינא על קריאתו המוטעת ויקפיר הנשיא ויאמר: מְנַיִן לך זאת? ויאמר ר"ח: כן שמעתי מרב המנונא בבבל, ויאמר לו הנשיא בלכתך שם (תמן־לבבל) תאמר לו: הנה שמתיך ל„חכם", לאמר, כי אין לו עוד תקוה להקָרֵא בשם רבי 4).

---

1) ירושלמי מועד קטן פ"ג ה"א ובמדבר רבה פכ"ח. הפתרונים שיגעו האחרונים למצוא להחידה הזאת המה לדעתי אינם נכונים, והדברים אינה מכוונים לא על המות (כפירוש הח' בעהרענד ורוב מפרשי הירושלמי. שפ"ר.) ולא על מדת דינו הקשה של הנשיא (כדברי הרנ"ק). הנני הפץ גם לשער השערה ולהציעת לפני קהל המבינים, החידה מוסבה על „אמתא דרבי" שהיתה מושלת בביתו ומפניה נחתו לפעמים החכמים הישישים והתלמידים הצעירים, ומעשים רבים ספרו על אדותיה ימים רבים אחרי כן. 2) ירושלמי ומדרש שם. 3) בבא מציעא פ"ו.
4) ירושלמי תענית פ"ד ה"ה, מדרש קהלת פרשה ז', פסוק ז'. אמר שפ"ר: לצאת ידי ד"ו

ומדת הקפדנות הנראה בהנשיא, היא המגרעת האחת שאנו מוצאים בבעל נפש זכה ורוח נדיבה שכמותו, כחק מאז ומעולם כי תִּמָּצֶאנָה מגרעות גם בהשלמים אנשי התהלה יחידי הדורות, למען תֵּרָאֶינָה פניהם המאירות בכל קויהם ושרטוטיהם באור וצללים, ואולי היה מהיר־חמה ונוטה לקפדנות מפני היותו ידוע חֳלִי וסובל יסורים קשים, ומדתו זאת משכה אחריה תלונה חרישית בין תלמידיו הקרובים ורואי פניו. אך רק לעתים רחוקות עברה התלונה פתחי פיהם מיראת הכבוד שהיה על פניהם, ופעם אחת כטוב לב המסבים ביין והנשיא בעצמו צוה לשני נערי חמד יהודה וחזקיה בני ר׳ חייא להשמיע דבריהם לשעשע את המסבים, פתחו ודרשו: „אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל: ראש גולה שבבבל ונשיא שבא״י״, הבין רבי, כי כשנכנס יין יצא סוד והנערים דברו את אשר רחש לב רבים מהמסבים ויאמר: בני קוצים אתם מטילים בעיני.

ובהֶאָחֵד ברבי יהודה הנשיא התורה והגדולה וידע, כי איש לא יעיז להרהר אחריו, שם על לבו להתיר כמה איסורים, מפני שלא מצא להם מקום עתה, כאשר נשתנו העתים ונתחלפו המעמדים ויבטל כמה מנהגים ודינים שנקדשו מרוב ימים 1). כן נדע שבטל המנהג להשיא משואות בראש ההרים

חובת מתרגם נאמן, הנני נותן לפני הקוראים את כל דברי הרב המחבר, אבל מוצא אני חובה לנפשי להעיר, כי במשפטו זה נוטה הרב מדעת כל יודעי בינה לעתים בישראל שכתבו תולדות רבי (מלבד בעלי החלוץ שכל כונתם היתה אך לקנתור) והם הרז״פ, שי״ר, ווייס ועוד. והמשפט הקשה שהוציא המחבר על תכונת רבי, גם כשאנו לעצמנו עלינו לאמר שאינו מחוור כלל; ונהפוך הוא: מכל מה שנודע לנו מן האיש שזכה להקרא בשם „רבינו הקדוש״, נדע שהיה עניו ושפל ברך ונוח לא לבד לרבותיו וחבריו, כי אם גם לתלמידיו, הלא הוא אשר היה אומר: „הרבה למדתי מרבותי וכו׳ . . ומתלמידי יותר מכלם״ (מכות י׳:), ומעולם לא עמד על דעתו בהלכה עד כי מרגלא בפומיה לאמר: „רואה אני את דבריכם מדברי״ (תוספתא אהלות פ״ה ובבלי נדה נ״ג:), ועל ר׳ שמעון בן אלעזר הוא אומר: „נראין דבריו מדברי״, (שם) והאם לעדות יותר ברורה אנו צריכים, שהנפש היקרה הזאת עמדה למעלה מבקשת השררה וחפץ ההתנשאות מעדות בני דורו האומרים „משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא״ (סוטה מ״ט:). וידוע איך הכניע עצמו לפני ר׳ פנחס בן יאיר (ירוש׳ דמאי פ״א ה״ג ולהלן עוד נדבר על זה) ולהשלים ראיותי, עלי רק להעיר כי מן המקור ע״ד רבי ור׳ חייא (בירושלמי וכלאים פ״ט) שממנו מסתייע הרב המחבר בפנים שם נמצא בראש המאמר דברים הנראים כמסירת מודעה שלא לחשוב קפידת „רבי״ כקפידה מתוך גאוה ויאמר: רבי הוה ענוון סגין יעויי״ש. — אמנם הנכון שרבי לא הקפיד על כבוד עצמו, אך על כבוד הנשיאות לא יכול למחול, כי היתה החטיבה האחת בעולמו של ישראל ושארית הפליטה מכל כבודו מלפנים, ויזכור את כל אשר עשו התלמידים הקנתרנים והנרגנים לאביו ולאבי אביו, ולכן בהרגישו אות־נגוד או אי־משמעת וחפץ להשפיל כבוד הנשיאות „זרק מרה בתלמידים״, ואם נניח, כי „רבי״ הנזכר בברכות ט״ז: הוא ר״י הנשיא הראשון ולא נכדו (כאשר יש ידים להשערה כזאת כאשר נדבר מזה עוד להלן בפרשת ר״י נשיאה השני) נבין מדוע היה מתפלל תפלה קצרה אחרי התפלה: יהי רצון שתצילנו היום זבכל יום מעזי פנים ומעזות פנים וכו׳,

1) בצדק העיר הרב החכם ראה״ו (ח״ב דף 174 על המעשה המראה בעליל תכונת רבי ודרכו להביט על עניני הדת מתוך אספקלריא מאירה של אהבת הבריות, כי כאשר הביאו לפניו איש אחד הנחשד על חטא זלזול באיסור שביעית, והאיש בעל מלאכת הקדש — מלמד תינוקות (ספר) — ויחפצו לענשו ונתמלא רבי רחמים עליו ויאמר: ומה יעשה העלוב הזה ולהחיות נפשו הוא ״ עושה (ומה יעביד עלובא ובגין חייו הוא דעביד), (ירושלמי תענית פ״ג ה״א ובספר דו״ד נסמן בטעות). ויותר מההערה הזאת מצאתי נכון להעיר על דברי הירושלמי הנפלאים מאד במקום הזה ולא ראיתי מי שעמד עליהם. שם נאמר, כי מתענין ומתריעין על עצירת גשמים גם בשביעית, שאין בה חריש וקציר „מפני פרנסת אחרים״ וישאל הירושלמי: מהו פרנסת אחרים (לאמר מי הם האחרים הצריכים לגשמים בשנת השמטה) ותהי התשובה: חברייא

לדעת במקומות הרחוקים ימי קביעות החדש והמועדים והתקין שיהיו שלוחים יוצאים 1) · והסבה לזאת היתה קלקלת הכותים (השמרונים) · כי בימים ההם פרצו עוד הפעם תגרות בין הכותים והיהודים, רבי אלעזר בן ר׳ שמעון בן יוחאי עיין בספרי התורה אשר להם וימצאם מזויפים 2) במקומות רבים וכתובים בכונה נגד כתבי הקדש המקובלים בהאֻמה · אז נשבת השלום שהיה שורר בין הכותים והיהודים מימי גזרות השמד כאשר שתי המשפחות נמצאו בצרה גדולה ומקומו לקחו שנית מרירות לב, שנאה וכעס ותגרות גלויות ונסתרות, ויהי בנסוע ר׳ ישמעאל ברבי יוסי לירושלים להתפלל שם לפני שרידי המקדש החרב ויעבור דרך העיר שכם (ניפוליה) ויתלוצצו בו הכותים ויאמרו לו: הלא טוב לך, כי התפלל על ההר המבֹרך הזה (הר גרזים), ויען להם ר׳ ישמעאל: ההר הזה קֹדש לכם, יען בבטנו קבורים צלמי אלהי נכר אשר קבר יעקב בנוסו משכם, לדבר הזה, כי יתן אותם ר׳ ישמעאל לעובדי אלילים, לא יכלו הכותים סלוח לו ויאמרו לרצחו נפש וַיִּוָּדַע לו חפצם וינס וימלט 3), ולעת כזאת כנראה היתה קלקלת הכותים, להשיא משואות ולהוליך תועה את היהודים יושבי הערים הרחוקות · בכלל נראה, כי בימי ר ב י כבר לא היה לקדוש החדש על פי הראיה התקף והעז כמלפנים, כי עשה רבי את חשבון התקופות והמזלות על פי יסודות דעת מערכת השמים לעיקר והקדוש על פי הראיה טפל אליו, לכן התיר לקבל עדות החדש עד מפי עד ומפי כל הפסולים לעדות 4) וגם לא הופיע בכבודו ובעצמו לקבל עדי החדש ולאמר מקודש החדש בבדי שיענו אחריו כל העם מקודש, וישלח אחרים במקומו, ומצינו ששלח את ר׳ חייא לקדש החדש לעין טב אשר בנגב יהודה לקדש שם את החדש 5), כי לזכר המקומות המְקֻבָּלים והמקודשים בזכרונות האֻמה הקשורים ביהודה, בגלל הדבר הזה חלקו חכמי הדור ההוא את הכבוד הזה לחלק ארץ ישראל הדרומי במת החזיון לכל המעשים הגדולים והעתים שעברו על ישראל מיום היותו לעם ·

גם בפנה אחרת הננו רואים את ר ב י י ה ו ד ה ה נ ש י א נוטה מהמְקֻבָּל והנהוג באֻמה מיום היותה: הוא הקיל ביותר במצות שמטת הארץ ודיני תרומות ומעשרות, כאשר סִפַּר למעלה, נשארו מצות התלויות בארץ בכל תקפן וחובתן כמקדם, למרות כל הצרות הרבות והרעות, אשר מצאו את האֻמה בעקבות מרידת בר־כוכבא ויתר תנועות המרד עוד לא נכרתה להם כל תקוה, לשוב ולהיות גוי מושל לבדו בארצו . אך החקים האלה, אשר יסודתם

אמרי „מ ש ו ם פ ר נ ס ת ג ו י ם" ור׳ זעירא אמר מ פ נ י פ ר נ ס ת ח ש ו ד י ם . וכמעשה לקים הדברים מביא דברי רבי הנזכרים, ועתה אם חכמינו נוחי נפש אמרו להתענות שני וחמישי ושני ולהתריע על הגשמים בתפלה ותחנונים בשנת השמטה: מ פ נ י פ ר נ ס ת ג ו י ם, או מ פ נ י פ ר נ ס ת ח ש ו ד י ם, לאמר פושעי ישראל החשודים על השביעית היש לך אות ומופת יותר גדול לעיני כל העמים על מדת הסבלנות ואהבת הבריות הטהורה שהיתה נטועה בלב רבותינו בעלי התלמוד ?! שפ״ר.

1) ירושלמי ר״ה פ״ב ה״א . 2) ירושלמי יבמות פ״א ה״ז וסוטה פ״ז ה״א . אמר ר״א בן רשב״י נומיתי לסופרי כותים זייפתם תורתכם ולא הועלתם לעצמכם וכו׳ עיי״ש . 3) חולין ו׳· עבודה זרה ירושלמי פ״ה ה״ג, סוטה פ״ז יבמות פ״א ה״א וב״ר פכ״א . 4) ירוש׳ ר״ה פ״ב ה״א . 5) בבלי ר״ה כ״הי, פסיקתא פרשה מ״א וירושלמי ר״ה שם.

בתקון העולם לעם מדיני עובד אדמתו, היו עתה למעמסה על בני העם עובדי האדמה אשר נענו ונגשו מעצר כעת המלחמה וכבד המסים והארנוניות, אשר שמו עליהם שלטוני רומא, על הדבר הזה פקח רבי" את עיניו, לא לבטל את המצות, כי אם להקל ולמצוא בהן צדדי היתר", את כל המקומות על גבולי הארץ הפקיע מקדושת ארץ ישראל ויפטרם ממצות השמטה והתרומות והמעשרות: כל הארץ אשר במסבי הערים: בית שאן (וביונית Scythopolis), וכפר־צמח על יד הירדן, ובית גוברין (וביונית Eleuhhoropolis) בנגב וקסריא על שפת הים, כל הערים, אשר מלפנים לא משלו בהם היהודים וגם רוב יושביהן היו יונים, פטר רבי ממצות התלויות בארץ, כחפצו להקל עול המצות האלה מעל עובדי האדמה 1), החדשה הזאת העירה עליו תלונת יְרֵאֵי־חטא וכל המהדרים, ובתוכם גם אחיו והכל היו מליזים עליו", אז חברו עליו אחיו וכל בני בית אביו" ויאמרו לו "מקום שאבותיך ואבות אבותיך" נהגו בו איסור, אתה תנהוג בו היתר?!" ותהי" להם תשובתו הַמְחֻכָּמָה לאמר: בחזקיהו מלך יהודה נאמר: וְכִתַּת נחש הנחשת, כי היו בני ישראל מקטרין לו, וכי לא עמדו להם לישראל צדיקים ממשה ועד חזקיהו, אלא עטרה הניח לו הקדוש ברוך הוא להתעטר בה, ואנו העטרה הזאת הניח לנו הקדוש ברוך הוא להתעטר בה (בבבלי: מקום להתגדר בו), וכבר חפץ להתיר לגמרי את השמטה, אך לא מצא און בנפשו לחדש דבר גדול כזה לבדו מבלי לְהִמָּלֵךְ ראשונה בגדולי הדור ההוא. ובימים ההם גדל כבוד ר' פינחס בן יאיר בפרישות וחסידות. הוא היה חתנו של ר' שמעון בן יוחאי, ויהי אנין הדעת ביותר, ויתאונן תמיד ויטיל דופי בכל המעשים אשר ראו עיניו ויקנא קנאה גדולה ללאם ישראל ומיאוש הלב קרא ויאמר: "מיום שחרב בית המקדש בשו חברים ובני חורין (לאמר: חדלו קנאי הלאם) וחפו" ראשם ונתדלדלו אנשי מעשה, וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש, ואין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים" 2). ובקנאתו לתורתו ולאמו היה נזהר ומחמיר ביותר במצות התלויות בארץ, לזכר הימים, אשר יד הלאם היתה עוד תקיפה בארץ אחזתו, וההגדה תספר גם היא במליצות חידות איך היה נזהר ר' פינחס בן יאיר במצות הארץ ותאמר: גם לחמורו נתנה בינה יתרה להבדיל בין פירות טֶבֶל (שלא נטלו מהם תרומות ומעשרות) למעושרות. וברבי פנחס זה נמלך רבי בחפצו להתיר את השביעית. כנראה היתה אז שנת בצרת ויאבה רבי להשתמש בהוראת שעה, למען הַתֵּר אחרי כן בהחלט. ויהי כאשר חפץ לְהִכָּנֵס עם החסיד המחמיר הזה בדברים ויאמר לו: האם התבואות נעשו יפות? (לאמר: שנת בצרת השנה הזאת ונחוץ להתיר שביעית), ותהי תשובת ר' פינחס "עולשין (ירק־מר) נעשו יפות". לאמר אם ירעב העם ללחם יוכל להסתפק גם ב"עשבים מרים ובלבד שלא תְּבָטֵּל מצוה ממצות התורה 3), ראה רבי יהודה הנשיא, כי

---

1) כל הענין בדמאי פ"ב ה"ב ושם כל האמור להלן, ובבלי חולין ו': וז'. ודמאי פ"ק ה"ג ולהוסיף על הדברים יש להעיר על הירושלמי שביעית פ"ו ה"ד: בראשונה היה הירק אסור בספרי ארץ ישראל, התקינו שיהיה הירק מותר וכו', התקינו שיהא מותר להביא מחו"ל ועדיין היה אסור ליקח במוצאי שביעית מיד, התיר רבי ליקח במוצאי שביעית מיד עיי"ש. שפ"ר.

2) סוף סוטה, 3) דמאי פ"ב הל"ב. בבלי חולין ז' ע"א וע"ב.

לא יוכל לדון עם החסיד הזה, אשר בני דורו כרוכים אחריו וישב מחפצו, וכראות ר׳ פנחס פרדות עומדות בחצר הנשיא, ולדעתו היה הדבר הזה נגד דבר התורה, מֵאֵן לסעוד אצלו ויצא מביתו ויעזבהו והר גדול (כמליצת ההגדה) עלה בינו ובין הנשיא, ויפרדו איש מעל אחיו לבלי התקרב עוד כל הימים.

אמנם כל תעצומות פעלת הגבר רב הפעלים הזה נגלו במפעלו הכביר, אשר בו הציב לו יד ושם עולם בדברי ימי האֻמה הישראלית ויהי הסוגר והפותח שני פרקים גדולים בעתות עמו, המפעל הזה היא השלמת המשנה (בערך ג״א תתקמ״ט למב״י 189 למספרם 1). מימי הנסיון הראשון לאסוף ולכנוס ההלכות המפוזרות למקום אחד, למן העת שנשנית מסכת עדיות" כבר עברו שני דורות, ותגדל "תורת ההלכה בחמרה וצורתה: הלכות רבות נתחדשו בבית המדרש על ידי ההגיון בתורה על פי דרכי ההוכחה בהמדות שהתורה נדרשת בהן ועל ידי חדוש דברים במעשים רבים, השאלות אשר החיים העלו אותן על שלחן בית המדרש בדברים אשר בעלי ההוראה הראשונים לא ראו אותם מראש, מני אז נתבררו כמה ספקות ותרבינה ההלכות ותגדלנה, וירא רבי יהודה הנשיא כי הגיעה "עת לעשות" ויחל לקבץ ולאסוף את ההלכות המפוזרות, ולעינים היו לו "משניות דרבי עקיבא" 2) על פי הדרך ששנה אותה רבי מאיר 3) ויוסף ויתקן אותן ויצרפן וילבנן, בקר כל חלופי הדעות וכל חלקי המחייב והסותר ויקבע להלכה ומורים כן את הדינים הידועים, על פי עקרים ידועים. כי אם גם שמשנת ר׳ עקיבא היתה לו היסוד והשרש לעבודתו, לא קבל את כל הלכותיה ויכריע בין החולקים, ויטה בהכרעותיו לדעת הרבים נגד היחיד, וכל הלכה מקובלת על פי דעת הרבים סִתֵּם במשנתו ותהי לחק בישראל, מלבד זה נטה קָו על סדרו למשנה בנטיה מסדר משנתו של ר׳ עקיבא; כי בעוד שהראשונה תמנה מספר הלכותיה על שם אומרן, מבלי להשגיח על התכן והענין, הציב רבי יהודה הנשיא מְצָרים ויקבע תחומים בתורה שבעל פה לפי עניניה השונים: עניני התפלות והברכות, מצות התלויות בארץ, מצות השבת והמועדים והתעניות וימי הזכרון במאורעות האֻמה, דיני האשות ותורת החיים בקרב המשפחה, נדרים ונזירות, דיני ממונות ודיני נפשות וכל פרטי תורת האדם בינו לבין חברו ובינו לבין החברה האנושית, דיני הקרבנות והטֻמאה והטהרה. לפי זה יצאו לו ששה סדרי משנה: זרעים, מועד, נשים, נזיקין, קדשים וטהרות, אך את חפצו זה בעריכת דברי התורה שבעל פה לעניניהם, לא השיג ר׳ יהודה הנשיא בשלמותו, כי חמר הענין מטבעו ותכונתו לא יסבול הַצָּבַת גבולים ומְצרים כזאת. ובכן הננו רואים תחומי המשנה יונקים זה מזה וערוב פרשיות בכל מכתבי ההלכה: דיני ממונות רבים נמצאים בסדר נשים, ודיני תפלות וברכות מבוארים בסדר מועד ודיני מאכלות אסורות, רובם בסדר קדשים, אך נמצאים גם

1) ברור הדברים ימצאו הקוראים בהמאמר על דבר סדר התנאים ואמוראים ושלשלת הנשיאים בסוף הספר. 2) עיין למעלה 190 ובהערה שם. 3) סנהדרין פ״ו.

בנזיקין וביתר סדרי המשנה 1). הסבה השניה אשר הפריעה הסדר במשנה לפי הענינים, כי עוד לא עזב ר"י הנשיא מכל וכל את דרכי ההולכים לפניו לסדר הדברים על פי מדבריהם, אף כי רחוקים הם בעניניהם. „רבי" שנה משנתו בלשון קצרה ושפה ברורה וּמְצֻמְצֶמֶת בסגנון מָלֵא דבר ורב הענין ובאופן הנוח לְהִקָּבֵעַ במוח הלומד ולהתקים בזכרונו. ולא לחתום את התורה שבעל פה או לשום גבול ומעצור להתפתחות התורה 2), לקבוע הלכות גדולות שאין לזוז מהן בא רבי יהודה הנשיא, כי אם יצא בעקבות החכמים שהיו לפניו ויסדר משנתו לו לבדו, למען תהיה ערוכה וסדורה לפניו, לזכור סדר הענינים אשר יאמר לשנות לפני תלמידיו. אך בהיות כבוד „רבי" גדול מאד בעיני תלמידיו וכל בני דורו, נתקבלה משנתו יותר ממשניות של ההולכים לפניו, ותהי לבדה השלטת באהלי התורה ומפניה נדחו כל השמועות, המשניות, המדות והנמוקים ששנו החכמים שלפניו, עד כי היום לא נדע רק מקצתם ובשמם לבדם. – וַיִּקָּרֵא קֹבֶץ־ההלכות אשר עשה ר' יהודה הנשיא בשם העתיק „משנה" או „משנת דרבי יהודה הנשיא". ובהמשך העת היתה לסתם משנה בפי החכמים וכל בני העם ויהיו כל דבריה להלכות רווחות בישראל וכדבר חק ומשפט בעיני כל מורי העם. תלמידיו הפיצו את המשנה בכל תפוצות ישראל ויעשוה לאבן פנה, אבן־מוסדות התורה שבעל פה, וישננו אותה לתלמידיהם, ויצרפוה ויבקרוה וכל דבר מדבריה היה מקום מוצא להלכות גדולות ומשפטים, תולדות ומסקנות חדשות בשאלות התורה. ותהי לספר החקים בישראל, אך המשנה הזאת לא נכתבה על ספר כשם שלא נכתבו על ספר קֹבְצֵי־ההלכות או המשניות ששנו חכמים בני הדורות הקודמים, ועוד מאות שנים אחרי כן היתה המשנה שמורה בזכרון הלומדים ושגורה בפיהם והאזהרה הידועה, כי „דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב" עוד היתה במקומה עומדת 3). רק את ההגדות כתבו על ספר ונתפשטו בעם בתור ספרי דאגדתא, וגם מזה לא היתה דעת רבים

---

1) החכם ר' זכריה פראנקל בדרכי המשנה מתאמץ לברר הסדר ועיין שם בדף 254.

2) מכל מה שאמרנו יוצא לנו, כי רבי לא היה החותם את התורה בחותם צר, וכל דבריו טופחים על פני ה' שור בהחלוץ ש"ב דף 44 ואילך, האומר, כי רבי חתם את התורה שבעל פה וישלול ממנה כח ההתפשטות וההתפתחות לימים הבאים, ובכל משפטי בעלי החלוץ הננו רואים רוח שנאה המקלקלת את שורת הבקרת הישרה, כאשר לא צדקו במשפטם, אשר ייחסו את פסק הדין, כי אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו וכו' אל רבי יהודה הנשיא ובאמת המעיין (עדיות פ"א מ"ה) ימצא כי ההלכה הזאת שנויה מאחד מהתנאים בני הדור הקודם והא ראיה כי ר' יהודה ברבי אלעאי חולק עליה ועיי"ש.

3) החלטת הרב המחבר שהמשנה לא נכתבה על ידי רבי כי אם נסדרה ממנו, היא אחת מההלכות החמורות בדברי ימי ישראל ויודעי בינה לעתים מהקדמונים והאחרונים נתחבטו בה ולא העלו דבר ברור, כי אין בדברים האלה אלא ראיות נגד ראיות, ובכל תקף הראיות שיש לבעלי הדעה שהמשנה (וגם הבריתא והתלמוד) לא נכתבו עד ימות רבנן סבוראי, הנה ראיה אחת ישנה בבית גנזם של מתנגדיהם המכרעת את כל ראיותיהם — ושמה — בינת אדם ישרה; כמו שאבאר בזה בקצרה, כפי היכלת במקום הזה המוקצה לספור דברי ימי עמנו ולא לחקרי קדמוניות. ומבלי להכניס ראשי בין הרים גדולים אביא רק ראשי פרקים מדברי בעלי שתי הדעות והמעיין יתור אחרי מקורי הדברים וידע להכריע כפי שקול דעתו.

הראשון היה ר' יעקב חאגיז בהקדמתו לפרושו היקר על המשנה בשם „עץ החיים" אשר הרעיש עולם על הרמב"ם האומר בהקדמתו לספר הי"ד, כי „המשנה היא קבץ כל מגלות־

מהתנאים נוחה, אך מהלכות מופלאות ומצוינות רשמו ראשי פרקים על ספר, ור׳ חייא היה רגיל בדבר לרשום הלכות במגלות ספר, אך לא נתנו להרשימות האלה מהלכים ברבים, ושמם מוכיח עליהם, כי נקראו בשם מגלות סתרים (שבת ו׳ ושם ע:).

לעת זקנתו חזר ר׳ יהודה הנשיא על משנתו וישנה ויחליף בה כמה

הסתרים שהיו מצויות בידי כל התלמידים ונתחברה ונכתבה בידי רבי, להיות ביד כלם וילמדוהו במהרה ולא ישכחו, לפי שראה הנשיא, כי התלמידים מתמעטים והצרות מתחדשות וישראל מתגלגלין והולכים לקצות הארץ וסמך עצמו על המקרא עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״. נגד דברי הרמב״ם אלה יצאו בטענה לראשונה הר״י חאגיז הנ״ל — ובדורות האחרונים שד״ל (בכרם חמד לשנת 1838 מדף 62 ואילך) ויוכיחו בראיות, כי המשנה (ולדעת שד״ל גם הגמרא) לא נכתבה עד דורות מאוחרים (לדבר שד״ל בדורם של רבנן סבוראי בימי רב גיסא ורב סימונא בראשית המאה הרביעית לאלף הרביעי כחמשים שנה לפני התיסדות דת מחמד), וראיותיהם הנה: א) דברי רב שרירא גאון באגרתו: המשנה והתלמוד לא אכתבו אלא תרוצי איתרצו וזהירין רבנן למגרסי על פה. ב) הגמרא בגיטין ס׳: דרש יהודה בר נחמני מתורגמניה דר״ש בן לקיש (ובכן בן דורשני לאמוראים) כתב לך את הדברים האלה וכו׳ דברים שבע״פ אי אתה רשאי וכו׳ ודבי ר׳ ישמעאל תנא: אלה, „אלה אתה כותב ואי אתה כותב הלכות״. ג) בפסיקתא פ״ה; תנחומא כי תשא, במדבר רבה פמ״ז ובירוש׳ פאה פ״ב איתא: „אמר ר׳ יהודה בר שלום בקש משה שתהא המשנה בכתב ולפי שצפה הקב״ה שהאומות עתידים לתרגם את התורה ולהיות קורין בהם יונית והם אומרים אנו ישראל אנו בניו של מקום — אמר להם הקב״ה: אתם אומרים שאתם בני איני יודע אלא מי שמסטירין שלי בידו הוא בני — ומה הם המסטירין? זו המשנה — אמר הקב״ה למשה מה אתה מבקש שתהא המשנה בכתב ומה בין ישראל לאומות העולם? הדא הוא דכתיב אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו״ עכ״ל: מהדברים לפי שצפה וכו׳ והם אומרים אנו ישראל אנו בנין של מקום, יוצא ברור שבעל המאמר כבר היה בימים שהדת החדשה כבר היתה לשלטת בממלכת רומא, ומהדברים „להיות קורין בהם יונית״ מוכח שחי בזמן שהנהיגו לקרוא בבתי תפלותיהם את ספרי הקדש בהעתקת השבעים ואז עוד לא נכתבה המשנה. . ומוסיף הרב המחבר (בנאטע 35) להביא ראיות להדעה הזאת. ד) מהגמרא בעירובין ס״ב: אר״י בר אבא לאביי כגון מגלת תענית דכתיבא ומנחא, ומפרש רש״י: „להכי נקט מגלת תענית שלא היתה דבר הלכה כתובה בימיהם אפילו אות אחת חוץ ממגלת תענית״ — ומזה יוצא להם ברור שרק מגלת תענית היתה „כתיבא ומנחא״. ה) עוד יסתייע הרב ממה שבבבא מציעא כ״ט אנו מוצאים הלכות בדין המוצא ספר תורה כיצד יעשה ואם מותר להשאיל ולהשכיר ספרי תורה, ואם היו המשניות כתובות ומצויות בעם מדוע לא נזכר דבר כיצד יעשו עמהם. ו) מדוע נזכרו בגמרא ספרי דאגדתא ולא נזכרו ספרי משנה, וספרי דאגדתא היו מצוים בכל בתי אבות ככלי הבית ונאמר: רבא אפיק זוגא דסרבלי וספרא דאגדתא מיתמי (ב״מ קט״ז׳ וש״נ) ור׳ יהושע בן לוי יספר: „הדא אגרתא הכותבה אין לו חלק לעוה״ב, אנא מן יומיא לא אסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן אסתכלית והוי וכו׳ (ירושל׳ שבת פרק ט״ז ומסכת סופרים פט״ו מ״י), ומעולם לא נזכר בתלמוד דבר ע״ד כותבי הלכות — לעמת זה מצאנו את ר׳ חייא שהיה רושם הלכות במגלת סתרים וכן עשה אילפא כמבואר בירושלמי מעשרות פ״ב וכו׳. — ועוד אעיר שכן נראה מדברי רש״י בסוכה כ״ח ע״ב ד״ה מקרי ומתני: לקרות שבכתב ולשנות המשניות הערוכות ושגורות בפה״ וע״ע רש״י שבת ו׳ ד״ה מגלת סתרים. — אמנם כל אלה הראיות הנראות אינן מכריעות את דעות המתנגדים (כל הראשונים והחוקרים שי״ר ורז״פ ווייס ועוד רבים בין האחרונים), כי איך יצויר, שבכח הזכרון לבדו תהיה שמורה חלוקת המשנה למסכתות ופרקים, אלפי הלכות ממאות אומרים, נתוח מקצעות גדולות לענינים ועניני ענינים וכל זה במשך חמש מאות שנים, ואם כן מה הועיל רבי בתקנתו, ואיך היה אפשר להוציא מהמשנה מכל דבריה ולפעמים גם ממלות יתרות המונים דינים אם כלה היתה לאותיות פורחות, והגמרא מדייקת בלשון המשנה כבלשון המקרא וכבר מצינו בימי ראשוני האמוראים שהיו להם שנויי נוסחאות במשנה בחלופי האומרים וחלופי הפסקים (ב״מ ח׳: וק״ז׳) ואיך יצויר כל זה מבלי היותה כתובה ומתפשטת בין הישיבות השונות. על כן מתקבלים ביותר על הלב דברי הרז״פ, כי המשנה נכתבה, אך לא חדלה מהיות תורה שבעל פה בשביל קצור אמריה — וכונת רבי היתה לחבר רק ספר זכרון — וראשי פרקים מעניני העיון ונמסרה להמעיינים לזכור על פיה את כל הרחבת הדברים — הם הדברים שהיו נמסרים על פה — ומפני כי להמשנה לא קמו בעלי מסרה, כאשר לכתבי הקדש, על כן עלו בה נוסחאות שונות ומשונות. — הצעתי שטחות השאלה הזאת ועל המעיינים ללון בעצמם בעומקת של ההלכה החמורה הזאת. שפ״ר.

ענינים לפי שנוי דעתו עליהם וה„מהדורא תנינא" הזאת היתה לעינים אל תלמידיו שבבבל ועל פיה היו דנים, אך רבי שמעון בנו החזיק בנוסחת המשנה ששנה רבי „בילדותו" (בבא מציעא מ"ז ריש פרק הזהב ובכ"מ) והוא עשה גם הוספות „שונות בהמשנה. לשון המשנה היא עברית צחה, בסגנון משונה מאשר בכתבי הקדש, אך נחמד ונעים, ועלו בהלשון הזאת גם מלות יוניות, ארמיות ורומיות, כפי שהיו שגורות אז בפי העם היושב ביהודה, אך במשנה התיהדו ותקבלנה תאר ותמונה עברית; כי היה רבי יהודה הנשיא משוחרי שפת עבר ואוהביה, וימאס בשפת סורסי, השגורה אז בפי בני הגליל, מפני היותה לשון עלגים בהברותיה הרומות זו לזו בחתוך הדבור והיותה שפה בלולה ממבטאים זרים ושונים אשר עלו בה משפות רבות, ויאמר: „בארץ ישראל לשון סורסי למה? אלא או לשון הקדש או לשון יונית" 1). והלשון העברית עוד טרם נשכחה אז מבני יהודה ועוד היתה שפה מדברת גם בפי בני העם, עד כי גם שפחת הנשיא היטיבה לדבר בן עברית, היא השפחה אשר התנהגה בשררות ותהי למושלת עריצית בבית הנשיא. – התלמידים הבאים ממרחק ולא הכירו לדבר עברית למדו משיחותיה פתרון מלות רבות מכתבי הקדש וכה היה הדבור העברי מתהלך בארץ ורגיל על לשון החכמים ובני העם, עד כי גם להחקים והמשפטים הרבים, להמושגים הרקים וההגיונות המפשטים וגם המלות שנתחדשו על ברכי הזמנים האחרונים לרגלי חליפות הדעות והשתלשלות העיונים ודרכי החברה האנושית המשתנה ומתחדשת בכל יום תמיד, גם להמלות האלה נמצא שמות ומבטאים בלשון המקרא וילבשו לבושי העברית. אמנם מהדבר הזה, כי מושגי המשפט להרומאים נקראו בשמות הלשון עברית, לא נוציא משפק מֻעקל לאמר, כי משפטי היהודים נחלטו ונעשו על פי משפטי הרומאים שהיו להם למופת, כי היהדות היא תורה שלמה בפני עצמה, וממקור ישראל מוצאה, וכל עקריה ויסודותיה המה תהלת היהדות לבדה 2).

כן הגיעה התורה שבעל פה לידי גמר חתימה ושכלול ולידי קיום וקבלה מכלל האֻמה הישראלית. – ארבע מאות שנה – מימי הסופרים והתנאים בימיהם של החשמונאים הראשונים – היתה התורה המסורה יסוד היהדות והיד הגדולה המניעה לרוח חפצה את אופני החיים בדברי ימי ישראל, אבל בכל כחה היתה כלה אותיות פורחות באויר, תלויה בין השמים והארץ, מבלי מצוא מנוח בתורה שלמה – בגבולים ותחומים קבועים וגדרים מְסֻמָנים; הפרושים קימו וקבלו אותה, הצדוקים כחשו בה וימאסוה, בני בית שמאי הקיפו עליה גדר מסביב ויצמצמוה בארבע אמות של הלאמיות, מבלי תת לה להתהלך ברחבה במקרי למודי האנושית ותורת האדם, ובני בית הלל הרחיבוה וחכמי הדורות האחרונים שיצאו בעקבותיהם הגדילו את התורה שבעל פה ויאדירוה; אך בימי רבי יהודה הנשיא קבלה חֹמר וצורה, כי הוא הטביע עליה את מטבעתו ופניו המאירות, ורק אז הגיעה למלכות־הרוח בעולם היהדות

1) ב"ק פ"ב: 2) עיין בספרו של החכם ר"ז פראנקל der geschichtliche Beweis מן דף ס' ואילך.

פנימה בשנות מאות ואלפים. ותהי המשנה לספר־משנה אל כתבי הקדש וכמוהם נהיתה גם היא למעין נובע מים־חיים להחיות רוח החקירה ודרישת התורה, ותהיינה עתים לישראל – שנות מאות רבות, אשר המשנה מָלְאָה את כל חללו של עולם היהדות ותהי דוחקת גם רגלי העסק בכתבי הקדש, ותהי המושלת לבדה בחיי העם פנימה. היא היתה הקשר הרוחני, חבל־האהבה האוחז והקושר חוליות הלאֹם הישראלי בשעה שנתפרקו ואבריו החלו להתדלדל, עד כי מצא די אונים להתקים ולחיות חיי עולמים, גם בלי חסן לאֻמי ומדיני ומבלי חבור חמרי ונראה לעינים. – המשנה היא בת הנשיאות, על ברכה נולדה ומידה היו לה העז והמשרה בחיי הלאֹם הישראלי, אך בהִוָּלְדָה המיתה את מחולליה – מולידיה; כי אחרי שהגיעה התורה המסורה הערוכה לנו על ידי „רבי" למעלת תורת עם ישראל ונשמתו הלאמית, החלה הנשיאות להיות שוקעת ויורדת וכבודה ותעצומות עֻזָּה מלפנים בחיי העם לא היו לה עוד.

בהִגָּלות המשנה נחתמו דורות התנאים ועמה בא הקץ והגבול לדרישתם ופעֻלתם החפשית בחקר־הלכה. „ר' נתן ור' יהודה הנשיא סוף משנה", יאמר קורא הדורות, בסגנון נבואי, במגלת־ספר לרשימת הדורות ודורשיהם וחכמיהם, שהיתה מצויה אז בידי יחידי הדור ותִקָּרא בשם: „ספרא דאדם הראשון". המשנה קראה לאור עולם דרך למוד חדש בחֲקַר־הלכה, דרך התלמוד השונה וּמְשַׁנֶּה מארחות הלמוד של התנאים הראשונים.

יודעי בינה לעתים בישראל בני הדורות הראשונים 1) אמרו לתלות כל כבוד המפעל הזה – חבור המשנה – בחסדי אחד הקיסרים הרומאים ואהבתו את ר' יהודה הנשיא הראשון, כאלו לא היה כח „רבי" גדול להוציא המפעל הזה למענהו מבלי היותו נושע בחסד־מלך אדיר 2). אך באמת לא עזרה גדולה

---

1) ר' שרירא גאון באגרתו ורש"י בבא מציעא דף ל"ג: ויתר כל חוקרי תולדות עמנו עד הרב המחבר. 2) הפרשה הזאת, לברר היחס בין אנטונינוס ורבי, ואם נניח כל המעשים כמו שהם שנויים בהבריתות, שני התלמודים והמדרשים, הנה יש לדעת מי היה הקיסר הזה שנטה אחרי היהדות (עד שלדעת קצת גם נמול) ואהב את הנשיא וכל היהודים, בין שמונת הקיסרים שנקראו או קראו עצמם בשם אנטונינוס. ויען כי הרב המחבר נוטה בזה מדעת כל הקודמים לו ומהמוסכם עד היום — (כי קבלת חכמים איננה בענין הזה שאינו נוגע להלכה ולמעשה בעניני האמונה) מצאתי נכון לפרוש כשמלה דעות ראשי החכמים בזה ודעת הרב המחבר בקצור מופלג כמדת המקום אשר לפני בחבור הזה: ראש המדברים בענין הזה הוא החכם הגדול הר"ר שי"ר בכרם חמד וערך מלין, ותכן דבריו הוא: אנטונינוס הנזכר עם רבי לא יוכל היות אנטונינוס פיוס הראשון, אשר על פי רוחו נכון הוא ליחס אליו המדות שמנו חכמי התלמוד בהקיסר שהם מזכירים, כי הוא מת בשנת 161 למספרם (ג"א תת"ק כ'־כ"א למב"י) ונשיאות רבי החלה סביב לשנת 170 בערך — ואם כן יש להחליט, כי הקיסר הזה היה חתנו של אנטונינוס פיוס והבן אשר אמץ לו והוא מרק־אוירליוס, שבו נמצא, לדעת שי"ר, כל המעלות שמנו חכמים בהקיסר אשר עליו ידברו, וראיותיו הנה: א) בתלמוד נמצא כי אנטונינוס היה בן אסוירוס ולו היה בן ושמו אסוירוס, וזה לא יתכן רק על מרק אוירליוס שנקרא בשם אנטונינוס והוא בן לאנניוס־ווירוס -- ובקצור אסוירוס, ואבי קמודוס שנקרא גם כן בשם אנטונינוס ווירוס. ב) ממה שרק מרק אוירליוס נקרא בעצמו ובפי העם בשם אנטונינוס והקיסרים שאחריו אך הם קראו עצמם בשם הזה ובפי העם ורושמי הקורות אינם נקראים כן. ג) במדרש קהלת פרשה י' פסוק ה' איתא: אנטונינוס זעירא בר בריה דאנטונינוס רבה הוה שאיל לרבינו הקדוש מאן מאית קדמאי אני או אתה? אמר ליה: אנא, וכן היה, כי מת זמן מעט קודם לו. ואותו אנטונינוס זעירא נכדו של אנטונינוס רבה שמת אחרי רבי, לא יוכל היות רק קודומוס אסוירוס

כזאת היתה דרושה לו, כי לא היה בורא יש מאין וכבר מצא הנשיא מוכן לפניו די חמר ולבנים לשכלל בנינו בקבצי ההלכות של התנאים שלפניו – מר׳ עקיבא ותלמידיו – ויהי דרוש רק לסדרם ולבררם ולבארם. מלבד הדבר הזה כבר נתחבטו בזה רבים מיודעי בינה לעתים ויצאו מספק לספק וממבוכה

אנטונינוס בנו של מרק אוירליוס. ד) הכי נכבדו דברי הילקוט זכריה בשם מדרש ילמדנו על המקרא „ואכחיד שלשת הרעים בירח אחד זה רבנו הקדוש ארטבן מלך פרס וקיסר אנטונינוס שמתו בירח אחד״ ושנת מות ארטבן ואנטונינוס קומודוס (אנטונינוס זעירא) נודעה לנו שהיתה בש׳ 193 למספרם, ובערך העת ההיא מת גם רבי ובצרוף לזה מסתייע החכם שי״ר מהספור בתלמוד ומדרשים מהארבה שהיה בימי רבי ואנטונינוס בכל העולם כעדות סופרי יון ורומא, דבר האשה יוסטיני (וברומית Faustina) הנזכרת בברייתא בנדה מ״ה עיי״ש (ואשר בכל אופן יהיה דרוש לנסח את הברייתא אם נעמיד את הדברים על דין ההיסתוריה ונאמר, כי יוסטיני זאת היא בתו של אנטונינוס ואשת מרק אוירליוס, שהיתה בעלת תאוה גדולה מאד ואליה נאותו הדברים אשר תשים הברייתא בפיה עיי״ש). דעת יוסט היא: — אנטונינוס הנזכר עם רבי הוא קאראקאללא או הנקרא בשם היליגיובלוס, וזה השני נדע שנמול וגם היה נזהר מאכילת חזיר ושניהם המה סוריים ילידי הארץ בקרבת יהודה וחיו רוב ימי מלכותם בקרבת יהודה. — אך דעתו נדחה מפני תכונת שני הקיסרים האלה הנודעים לנקלים וחדלי־אדם. גם דעת יוסט, כי לשני קיסרים יכונו התלמודים והמדרשים אנטונינוס בן אסוירוס ואסוירוס בן אנטונינוס, איננה עומדת בפני הבקרת.

דעת הרז״פ היא המתקבלת ביותר על הלב, כי אנטונינוס הנזכר בספרי ישראל הוא לוציוס ווירוס בן אנטונינוס פיוס ונקרא גם בעצמו אנטונינוס והוא השתמש בכתר אחד עם מרק אוירליוס; אך זה האחרון קבע ישיבתו תמיד ברומא ורק ימים מועטים התעכב ביהודה, והראשון היה עיקר ישיבתו באנטוכיא או בלודקיא, וזה ווירוס אף שהיה אוהב תענוגות ונתן לנשים חילו (כאשר יזכיר הרב המחבר בפנים), אך היה גם אוהב חכמה, ואסף אל מושב המלך כל איש נבון וכל יודע ספר, ובעיני אנטונינוס זה מצא ר״י הנשיא חן ולא בעיני מרק אוירליוס, אשר ישב כל ימיו ברומא וגם מאס ביהודים כאשר יעיד עליו הסופר הרומאי „אַממיאַנוס מארצעלינוס״, ומסתייע הרז״פ ממה שנמצא בספרי דתי רומא, כי זה הקיסר ווירוס הוציא הדת שיש להיהודים המשפט לשרת במשרות המדינה ואחרי כן הסכים עמו גם הקיסר בן־גילו מרק אוירליוס.

ולהרבות המבוכה, ישנן ספקות גדולות בשנת מיתתו של רבי, כי לדברי רב שרירא גאון באגרתו ירד רב לבבל בשנת תק״ל לשטרות (שהיא 218 למספרם וג״א תתקע״ח למב״י) וידוע כי רבי עוד חי בעת ההיא (מסנהדרין ה׳) ואם נקיים הידיעה הזאת נדחים כל פלפוליו של שי״ר.

לצאת מכל המבוכות האלה כבש הרב המחבר דרך חדשה אשר לכאורה תפליא את הקורא, אך לאחר העיון יש לה מקום, ואם גם תמצא לזה איזה סתירה באיזה מקום בתלמוד, אין סתירה אחת מכרעת, במקום אשר בכל אופן מידי סתירות לא יצאנו, ותמצית דבריו היא:

בעוד שאנחנו דנים על שלשת הקיסרים, אשר מאהבתם או שנאתם את היהדות לא נדע רק איזה רמיזות קלות, הנה יותר נוח לנו לקבל עדותו של הסופר אבי הכנסיה הנוצרית אריגינס בספרו Epistola ad Africanum, המעיד מימי היותו בארץ ישראל כעשרים שנה, מכל התקיפות המדינית שהיתה להנשיאות בימיו (בימי ר׳ יהודה הנשיא השני) והוא מספר, כי כל הכבוד הזה בא לו מאוהבו הקיסר אלכסנדר סיווירוס הסורי, אשר גר בקרבתו. נכבד מהדין שאנו דנים אם זכה נשיא ישראל לראות צחוק־ידידות מרחף על שפתי אחד הקיסרים העריצים, נכבדה השאלה איזה קיסר חפץ לזכות את ישראל בחקים ומשפטים צדיקים, ועדות כזאת יש לנו על אלכסנדרוס סיווירוס מאת הסופר בן דורו וכותב תולדתו Lampridrus, ומעשים רבים יספר הסופר למפרידיום המוכיחים נטית סיווירוס אל היהדות והיהודים. מצד אחר הננו מוצאים, כי לרבי יהודה הנשיא השני היו אנשי חיל רומא שומרים לראשו (כאמור בברכות וביתר באור בבראשית רבה פע״ב), גם נדע שהיה ר׳ יהודה הנשיא השני נקרא בשם „רבי״ סתם (ע״ז ל״ה: רבי ובית דינו התירו את השמן ועיין תוספות שם ל״ו א׳ ובירושלמי במקום הזה) וגם נקרא בשם „רבותינו״ סתם בשלשה מקומות (ירושלמי שם פ״ב ה״ט ובירושלמי ערובין פרק המוצא תפלין יש, אמר ר׳ יוחנן משכני אילפא והראנו נגר של בית „רבי״ קשור וכו׳ ובודאי רבי במקום הזה הוא ר׳ יהודה השני חברו ובן דורו של ר׳ יוחנן ואילפא, וגם הגאון בעל סה״ד מסכים לזה ועיין ערך ר׳ יהודה נשיאה בסדר תנאים ואמוראים שם בהוצאת סה״ד מאת מהר״נ משכיל לאיתן). גם ראיות רבות אחרות יש המוכיחות ע״ד ההתקרבות בין ר׳ יהודה הנשיא או „רבי״ השני עם אלכסנדר וססיווירוס, שהיה נקרא בפי בני ארצות הקדם בשם אנטונינוס: והם אנטונינוס ורבי לדעת הרב המחבר (במאמריו הגדולים בספר הירחי לפראנקל שנת 1852 וביתר השנים ובהנאטע 23 בספרו ח״ב. יתר דבריו שם הם מחוץ לגבול חקירתנו

למבוכה, בחתרם למצוא בין שמנת הקיסרים, אשר השם אנטונינוס היה להם לשם העצם או שם לווי, אחד אשר לו יוכלו ליחס את כל הספורים בדבר ברית האהבה שהיתה כרותה בינו ובין ר ב י — אך מן המעלה שבקיסרי רומא, א נ ט ו נ י נ ו ס פ י ו ס, עד הגרוע שבהם הקיסר השטוף בתענוגות זמה ותבל, אנטונינוס היליגבלוס (Antoninus Heligioblus) אין גם אחד שנוכל להביאהו בקשר ויחס עם רבי. ימי מלכותו של פיוס (נתקסר בשנת 138 למספרם — ג״א תתצ״ט למב״י ומת בשנת 161 — ג״א תתקכ״ב) כלו לפני היות ר׳ יהודה לנשיא. גם הקיסר המולך החתיו מ ר ק א ו י ר ל י ו ס, הנקרא בשם „ה פ ל ו ס ו ף״, אשר אותו חשבו רבים, כי הוא אנטונינוס אוהבו של רבי, „לא היה, מכל הנודע לנו על אדותיו — אוהב ישראל, ועל פי הלך רוחו ודעותיו בחכמה המדינית היה יותר נוטה לדרכי רומא העתיקים והמנהגים הישנים, והחזק תורת עבדת האלילים ברומא חשב ליסוד גדול ביסודות המדינה, וישפוט בצדק, כי באמונה אחרת לא תוכל ממשלת רומא להתקים בכל תקף תפארתה. בחקרי־לב היה מרק אוירליוס נודע לאוחז בשיטת הפלוסופיה הדקדוקית (Stoicismus); ואחרי כל אלה נדע, כי בכל ימי מלכותו לא ישב בקרבת ארץ יהודה, כי אם ימים מעטים, ולכן לא מצא גם עת ללמד דעת את היהודים ולכבד את תורתם. לעמת זה ישנן ידים מוכיחות, כי טינא היתה בלב מ ר ק א ו י ר ל י ו ס על היהודים ולא דרש טובתם. ויהי בבוא (בשנת 175 למספרם) אווידיוס ליהודה וימצא את היהודים לעם בזוי ומאוס — אנשים ההומים ורועשים ומלוכלכים, כי לא קדמו את פניו בכבוד מלכים ולא לבשו בגדיהם החמודות בצאתם לקראתו ויזעף לבו עליהם ויאמר: „היום הכרתי לדעת בני העם הרעים עוד יותר מ ה מַּ ר ְ ק מ ָ נ ִ י ם, ה ַ ק ּ ו ָ ד ִ י ם ו ְ ה ַ ס ּ ְ ר ְ מ ַ ט ִ י ם, העמים הפראים 1), גם ימי מלכותו ומלכות הקיסרים אשר קמו אחריו לא היו טובים לישראל: בני הדור ההוא יתאוננו מרה על העשק והמרוצה אשר סבלו אז מרומא ובן הדור ההוא ר׳ חייא יאמר: „יודע הקב״ה בישראל שאינם יכולים

בנושא הזה). הצעתי בקצרה — לפי מדת הדרוש הנכבד הזה דעות חוקרי דברי הימים, וכאמור לא לי להכנים ראשי בין הרים גדולים ולהכריע בדברים שאין בהם הכרעה מוחלטת. — ובכ״ז אם יש רשות לתלמיד לדון, עלי להעיר, שהדחוי שדוחה החכם־הגדול וויים את הרב המחבר (בדור ודורשיו ח״ב 174 בהערה), כי עושה הוא את הבריתות פלסתר: מלכיה ולא כל מלכיה וכו׳ וכו׳, הוא דחוי בקש, כי הבריתות האלה תוכלנה להיות מאוחרות, כרבות ממין הזה שנזכרו בגמרא בשם תניא, וגם בימי ר׳ יהודה הנשיא היה ר׳ יוחנן שעליו אמרו: תנא הוא ופליג, וכתנא אין ספק שחבר בריתות ואולי הן ממנו, או מאחרים כר׳ אושעיא שהאריך ימים לימי ר׳ יהודה הנשיא השני, ומפני שאין בית המדרש בלא חדוש, עלי להעיר על דבר אחד המסיע את הרב המחבר סיוע שיש בו ממש, וכפי שחפשתי אני לא מצאתי מי שעמד עליו והוא: מאותו המקום שהח׳ וויים משיג על הרב המחבר משם ראיה ברורה לדבריו — בע״ז י׳ ששם תספר הגמרא ברחבה את כל תקף הידידות בין רבי לאנטונינוס ברוב ענין, ואיך חפץ הקיסר לעשות לו נחת רוח ולזכות את ט ב ר י א, עיר מושב הנשיא, בזכותי־אזרח רומא כי התושבים יהיו נחשבים לבני חורין (Liberintes) (דתעביד טבריא קלניא) עיי״ש כל הענין, ודבר זה לא מתישב על הלב אם נאמר שרבי זה הוא ר״י הנשיא השני, שהעתיק מושב הסנהדרין מצפורי לט ב ר י א וישב בה כל ימי נשיאותו, ולא אם ניחס זאת לר״י הנשיא הראשון שלא נדע אם היה מעולם בטבריא ומה היא נחת הרוח שחפץ הקיסר לעשות לו בזה. — ולדעתי ראוי לשום לב להערה הזאת. שפ״ר.

1) Ammianus Marcellinus 22, 3.

לקבל גזרות רומא עמד והגלה אותם לבבל" 1). ובימי ר' יהודה הנשיא העמיסו הרומאים על בני יהודה משא מלך ושרים – הוא כסף הגלגלת מאת כל איש מישראל הנודע בשם "זהב" לכתר־המלכות 2) "כלילא" – ויכבד המס הזה על היהודים, עד כי יושבי טבריא השליכו משכנותיהם ובתיהם וינוסו כלם מן העיר לחלץ נפשם מהמס הקשה הזה 3); ומכל פקודות הקיסר מרק אוירליום לא נמצאה אף אחת, אשר ממנה נראה אות רצון או גם נטיה קלה להיהדות והיהודים. ובכן ההיסתוריה התומכת יסודותיה על דברים ברורים ומעשים שהיו לא תוכל לאמר, כי אנטונינוס זה היה ידיד "רבי" ואוהבו. ודבר הלמד מענינינו הוא, כי "רבי" לא היה יכול לכרות ברית אהבה עם הקיסרים שאחרי מרק אוירליוס אשר קראו לעצמם בשם אנטונינוס, אחרי כי כנראה לא האריך רבי ימים עד ימי מלכותם ולא ראה אותם.

ובמרד שר הצבא אבידיוס קסיוס (Avidius Cassius) – שר הצבא אשר שְׁלָחוֹ הקיסר לוציוס ווירוס להלחם בהפרתים וישימהו לנציב בסוריא ויהודה, בהמרד הזה אשר לא ארכו ימיו, נראה כי לא לקחו היהודים חבל ויעמדו מנגד מבלי להתערב בריב קיסר רומא עם שרי הצבא המתפרצים מפניו – המרד הזה פרץ בסוריא ויגע גם ביהודה, לרגלי ידיעה כוזבה על דבר מרק אוירליוס ועד מהרה נשבת מן הארץ ויבא הקץ לו. אחרי מות הקיסר הפילוסוף אוירליוס נתקסר תחתיו בנו קימודוס (Commodus) 4) ההולל והזולל, שואף דם ורצח, אכזר כפריץ חיות, מזוהם ושטוף בזמה ותבל. אביו היה האחרון לקיסרי רומא הטובים והוא, קומודוס, היה הראשון לשלשלת קיסרים עריצים ואנשי דמים, אשר בידיהם רצחו נפש ההולכים לפניהם למען שבת על כסאם, ולבטח לא נקתה אז גם ארץ יהודה ותהי גם היא כסוריא במת־חזיון לעשק ומרוצה חמס וגֶזֶל־משפט. ובסוריא, אשר אליה התחשבה גם יהודה היה בעת ההיא המושל ממשלה בלי מְצָרִים הנציב הפרא והשובב פֶּסִיצִינִיקוּס נִיגֶר (Pescennius Niger), ויהי היום ותושבי ארץ יהודה הפילו תחנתם לפניו, כי יקל מעליהם כבד המסים וכסף הגלגלת ויענם קשה לאמר: "איך תבקשו כי אקל מעליכם את על המסים אשר שמתי על שדותיכם, ואנכי, לו יכלתי, כי עתה הטלתי מס גם על הרוח אשר תשאפו אל קרבכם" 5). ובמות קומודוס לא הוקל על רומא מעל הגוים הסרים למשמעתה, ועוד רבתה הרעה, כאשר מלאה הממלכה מְטָה וָפֶרֶק ויהי מרד ומלחמה כבדה בין המתנשאים לשום עטרת הקיסרית על ראשם. בשלשה חדשים (ביאנואר, פעברואר ומארץ לשנת 193) נהרגו שני קיסרים (קומודוס ופֶּרְטִינַקְס), ועל ממלכת רומא החובקת זרועיה עולם שברו חקם בני החיל שומרי ראש הקיסר (Prätorianer) והם מכרו לבוש־הארגמן, לבוש מלכות הקיסריות ברומא, לכל המרבה במחירו, ובעד

---

1) בבלי גיטין י"ז. 2) והית המס המיוחד ליהודים נקרא בשם Aurum Coronarium Iudaicum. ועיין בליקסיקון של החכם Leuber ובעריש עט גרובער, שהם יאמרו אשר המס הזה היה תמורת מחצית השקל שהיו היהודים מביאים למקדש. שפ"ר.
3) בבא בתרא ח' וקמ"ג. 4) וגם הוא קרא לעצמו בשם אנטונינוס. שפ"ר.
5) Spartianus in Pescennium Nigrum C. 7.

בכסף נמאס נתנה עטרת הקיסרים על ראש הנקלה דידיוס יולינוס (Didius Julianus), אך גם הוא לא ראה חיים בתענוגי מלכות והוד תפארת הקיסריות, כי נהרג בידי מרצחי חרש, ויקומו שלשה בעלי זרוע וכל אחד מהם אמר: אני אמלוך: ויקומו שלשה קיסרים בשלשה קצות הממלכה: פֶּיסְצֶינוּס נִיגֶר בסוריא, סֶפְּטִימוּס סֶיוֶורוּס בפַנוֹנְיָה (היא הארץ אשר על יד נהר דנוביה — אשר יאָמר לה היום אויסטריה—אונגריה. שפ"ר) ואַלְבָּנוּס בבריטניה, ויגיעו ימים אין חפץ בהם למלכות רומא החטאה ושמש הצלחתה החלה להיות שוקעת ויורדת. בת רומא החלה לטרוף נפשה בכפה ולבלוע את בניה, ובימי הירידה אלה, לא בני החיל שומרי ראש הקיסר מוכרי המשרה והעטרה בעד כסף נמאס היו הגרועים והפחותים בממלכה, כי למטה מהם במוסר־האזרחים ומדות־האנושיות עמדו הזקנים חברי הסֶינַט, אשר הֵזֵלוּ דרכם לתת כבוד־קיסר, לאמר, כבוד אלהים ומלך, לכל פוחז ונקלה. לכל איש פרוע לשמצה אם היה מבעלי זרוע ומצא לו לגיון אחד או שנים הבוחר בו לקיסר רומא. זאת רומא, אשר מימות עולם היתה למופת ברוח חק ומשפט, הנהגת מדינה ומוסר־אזרח היתה עתה לממלכה חטאה, לעצב נבזה ונרקב, אשר לא לבד, כי יסרה אותה רעתה ומשובותיה ומרך לבבה השפילוה ותצעד בצעדי־ענק אל מלך בלהות וכליון חרוץ, כי אם גם משכה עמה למות ואבדון את כל העמים והשבטים, אשר נשאו מטות עֻלה הכבד וכבנחשתים הֻגָשו אל הגוף העכור הזה, אשר גם לֵחו וכחו וכבר נראו בו אותות הָרָקָב וקצו הקרוב לבא.

ואל מי משני בעלי הזרוע המתנשאים להיות קיסרים ברומא: פיסצינוס ניגיר וספטימוס סיוורוס נתנו היהודים את ידם (בשנת המלחמה 193-4) קשה לברר עתה. יושבי יהודה מבני הנכר לאמר: הרומאים, היונים והסורים עמדו לימין ניגיר, ואליהם נלוו גם השמרונים יושבי שְׁכֶם היא ניפוליה (והיום Nablus) 1). ואם נחשוב להיסתורית הידיעה 2), כי בימים ההם פרצה תגרה גדולה בין הכותים והיהודים, והמריבים הוציאו חרבם מתערה וישתערו איש על אחיו במלחמת תנופה, יש להוציא מזה, כי לא נטו היהודים אחרי ניגר. ספטימוס סיוירוס נצח את אויבו ויהי לבדו לקיסר רומא, ואנשי ריבו בעלי ברית ניגיר נענשו בענשים קשים ובשנת 200, בשוב סיוורוס ממסע־מלחמתו באסיה, כאשר הפך למדבר שממה את ארצות הפרתים: הדייב וארם נהרים (מיסופוטמיה), מבלי אשר מצא ידו להכניען ולשעבדן תחת מלכות רומא, עבר גם דרך ארץ יהודה וישב בה, אז פקד על יושביה בני הנכר והשמרונים את עון מרדם בו ויוציא חקים לא טובים ליושבי הארץ אלה 3) מהכותים תושבי שכם (ניפוליה) שלל זכיות אזרחי רומא אשר היו להם עד הנה 4); ובהעיר שמרון היא סַבַּסְתָא הושיב רומאים ותהי העיר למושבה רומאית 5) — וליתר תושבי הארץ (היהודים?) נשא

1) Sportianus in Severum C. 14. 9.
2) Abulfarag Barhebräus, historia dynastiarum p' 79'
3) Spartianus in Severum C· 17. 4) ibid C. 9.
5) Ulpianus iu Corpus juris Diegesta 50, 15, 1' § 7.

עונם ולא עשה כל רעה 1) . ובימים ההם לא חדלה ארץ ישראל מהיות לבמת חזיון מלחמות ומהומות רבות . איש אחד ו ק ל ו י ד י ו ס שמו, אשר לא נודעו עמו ודתו והרומאים קראו לו „שודד" (Latro), היה לראש חבר מתפרצים ומתקוממים, אשר פשטו ידיהם בגדוד ויפלסו חמס ידיהם בכל ארצות סוריא ויהודה, ויהי ראש הגדודים האלה איש בעל לב אמיץ, עד כי נועז להבקיע עם גדודיו אל אהל הקיסר ס י ו ו י ר ו ס וכל עמל שוטרי רומא לתפוש את ראש המורדים הזה חי או מת לא הצליח בידם 2), ואולי היתה חגיגת־הנצחון אשר חגג הסֶנַט לכבוד הנשיא בְּסִיַּנוּס קאַרַאַקאַלְּלָה בהתגברו על אויביו בסוריא ויהודה 3) לשם הנצחון על גדודי קלוידיוס . ובכל זלה לא היה הקיסר ספטימוס ס י ו ו י ר ו ס, המנצח הצולח, אוהב היהודים באמת, כי בעברו דרך יהודה הוציא דברי־מלכות אחדים וביניהם דברים הנוגעים להיהודים לאמר: אסור לבן תורת האלילות לקבל דת יהודית או נוצרית והעובר יֵעָנֵש קשה . לעמת זה הרשה לאלה „ה א ו ח ז י ם מכבר ב א מ ו נ ת־ה ב ל ש ל ה י ה ו ד י ם" להיות נושאי משרה בכל הנהגות העדה וגם להיות שופטים בבתי הדינים, אבל באופן הזה עליהם לשחד מכספם בעד בתי המשחק והחזיון ולקחת חבל בהם כחק לאנשים מבני המעלה הזאת, אם בעשותם זאת אינם עוברים על חקי דתם. נראה הדבר, כי גם בצאת ספטימוס ס י ו ו י ר ו ס מן הארץ ואחרי הֵעָלות צבאות הרומאים מיהודה לא חדלו גדודי המתפרצים מפשוט ידיהם בגדוד וישוטו בארץ וירשיעו בכל אשר פנו, והרומאים לא חשבום לנלחמים, כי אם לשודדים (Latrones) וישלחו אחריהם גדודי חיל לתור את מקומות מחבואיהם בחגוי הסלעים, בכפים ובהמערות והמנהרות אשר בהרים, אך לא מצאה ידם להכריתם כלה מן הארץ -- ואין ספק שבין הגדודים האלה נמצאו הרבה יהודים, אז נועצו הרומאים לדרוש מאת תושבי הארץ ונכבדיה, כי ישיתו הם ידם עמהם, להכחיד את „השודדים" מקרבה . ויפנו בבקשתם אל שני חכמי ישראל נודעים לשם ונשואי „פנים בקרב עדתם: ר' א ל ע ז ר בנו של ר' ש מ ע ו ן ב ן י ו ח א י השונא את הרומאים תכלית שנאה, ואל ר' י ש מ ע א ל בנו של ר' י ו ס י ב ן ח ל פ ת א וידרשו מהם, כי תהיה ידם עמם לתפוש את המתפרצים האלה ולמסרם בידי הָרָשות הרומאית להיות נדונים למיתה, וַיֵּאותו להם שני החכמים האלה ויהיו לעוזרי הרומאים, ותרב מאד תלונת העם עליהם, כי אנשים שכמותם יֵאותו היות כלי־זעם בידי הרומאים מחריבי ארצם ועוכרי עמם להסגיר למות נפש אחיהם בני בריתם, וישלח ר' י ה ו ש ע ב ן ק ר ח ה (יש 'אומרים שהוא בנו של ר' עקיבא) אל ר' א ל ע ז ר ב ר ב י ש מ ע ו ן לאמר: „ח מ ץ ב ן י י ן" (לאמר: עבד רומא בנו של ר' שמעון שהיה בן־חורין אשר לא „אהב את עם־חרמו ולא עבדהו) „ע ד מ ת י א ת ה מ ו ס ר ע מ ו ש ל א ל ה י נ ו ל ה ר י ג ה", וכאשר ענהו: „קוצים אני מכלה מן הכרם" היה דברי ר' יהושע אליו: „י ב א ב ע ל ה כ ר ם ו י„כ ל ה א ת ק ו צ י ו", לאמר: לא לך לדון מי חייב„ ומי זכאי, והדין הזה מסור לשמים ולא לך . התלונה הזאת

---

1) Spartianus ibid C. 14. 2) Dio Cassius 75' 2' 3) Spartianus ibid 16.

העירה רוח ר׳ אלעזר בר׳ שמעון לשום לבו על מעשהו, ויָקֹט בפניו ויהי לו למכשול לב הדבר אשר עשה להסגיר את אחיו בני עמו לחרב משפט אויבי עמו ותורתו, ויקבל עליו יסורים למרק עונותיו וחטאתיו אלה 1). ובכל היות ר׳ אלעזר ברבי שמעון גדול בתורה ומעשים טובים וגם ר׳ יהודה הנשיא היה מכבדו ויודה, כי גדול הוא ממנו בתורה, היתה איבת העם שמורה מני אז לו וגם חבריו החכמים היו בדֵלים ממנו. לפני מותו פחד, פן לא ינהגו חבריו כבוד בגופו בבאו לקבורה ולא יגמלו עמו את החסד של אמת, ויצו על אשתו לבל תקברהו ואך תשמור את גויתו בעליתו במשך זמן ידוע, וימת בהעיר עַכְבָּרָא אשר בגליל העליון מצפונית־מערבית לצפת, ותקם אשתו את דברו ותשמרהו בעליתו. ההגדה תפליא לספר ותעלה ותקדש את ר״א בר״ש, ותרוממהו לעושה נפלאות גדולות גם אחרי מותו. שמעו זאת חבריו ויתאספו לגמול עמו החסד האחרון, להספידו ולקברו בכבוד הראוי לו, אך אנשי עכברא לא נתנו אותם לקחת גוית המת, כי האמינו אשר בזכות המת הספון בעירם בעליתו חדלו פריצי החיות להתפרץ אל עירם, כאשר קרה פעמים רבות מלפנים, עדי באו בני העיר בִּירִי, או בִּירִיָה אשר מצפונית מזרחית לצפת בלט ויקחו את גוית ר״א ויקברוה בקבר אביו אשר בהמקום מֵירוֹן. ובלב אשת ר׳ שמעון היתה טינא על ר׳ יהודה הנשיא, כי האמינה, אשר מאתו היתה שומה כי רבה תלונת העם על אישה המת, וכאשר שלח רבי לדבר בה כי תִּנָּשֵׂא לו הלבינה פניו, ותענה בגבהות לב לאמר: „כלי שנשתמש בו קדש ישתמש בו חול״ 2), גם על ר׳ ישמעאל ברבי יוסי רבה התלונה, כי מלאו לבו לשית ידו עם שלטוני רומא לתפוש את האנשים הפושטים ידיהם בגדוד, והמה אינם שודדים רק מתפרצים מפני הרומאים העריצים עוכרי הארץ, ויצטדק ר׳ ישמעאל ויאמר: מה אעשה ומצות המלך היא כי אהיה תופש „גנבים״ (Latrones) ויהי דבר העם אליו: אביך הטוב ממך „שתק״ ולא חפץ לדבר טוב על רומא ולכן ברח (גלה) ללודקיא 3) ומדוע לא תברח גם אתה? והתלונה הזאת תשים ההגדה בפי אליהו הנביא, חותם תכנית שלמות המדות, אֵמון־רוח וקנאה לישראל ותורתו.

כל המאורעות האלה ראה רבי לעת זקנתו, ובכל אלה רגילים דורשי בינה לעתים לאמר, כי ראה בטובה ובימיו הונח לישראל מכל צרותיו, וימיו עברו לו בשלות השקט מעקת אויב, לא כן הדבר, גם בימיו רבו צרות בת יהודה, אך „כשמת רבי הוכפלו צרות״ 4). ר׳ יהודה הנשיא חי כשבעים שנה וכשלשים שנה נהג את נשיאותו. במנוחת נפש ראה רבי את קצו הקרוב לבא ואימת מות לא בעתתהו. ויקרא את בניו ואת חכמי ישראל לשמע את רצונו ודבריו האחרונים אליהם ויאמר: „גמליאל בני יהיה נשיא במקומי ושמעון אחיו ל„חכם״ בסוד הסנהדרין, הִזָּהֲרו בכבוד אמכם (אשת אביהם), ואל תשנו דבר בכלכלת הבית והנהגתו, כאלו הייתי עוד חי ומתהלך בקרבכם,

1) בבלי בבא מציעא פ״ג: ואילך כל הענין שם. ירושלמי מעשרות פ״ג.
2) שם פ״ד. 3) שם. 4) שבת ל״ג:

ולכן אל תזוז אלמנתי מביתי". זכר רבי יהודה לפני מותו את כל אשר עולו לו ולאבותיו הנשיאים, החברים והתלמידים כאשר תקפה עליהם יד הַנִּצּוּח, כאשר הערימו לקפח את הנשיא בהלכות, למען הפיל אור פני הנשיאות והשפל כבודה בעיני העם, והיא המשרה האחת אשר נשארה לפלטה מכל כבוד ישראל מלפנים ויאמר לבנו: „נהוג נשיאותך ברמה וזרוק מרה בתלמידים" חנינא בר חמא (אשר חפץ רבי לכפר פניו על הכלימו אותו כמו שמבואר למעלה) ישב בראש, יוסף חפני (מעיר חפנים אשר בעבר הירדן מזרחה צפונה בחבל ארץ טרכוניה) ושמעון הפרתי (אפרתי) ששמשוני בחיי ישמשוני במותי". – ויפן אל חכמי ישראל ויאמר: „אל תספדוני בעירות ושלא לבטל את התלמידים מן התורה והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום", ויגוע וימת במחלת התחתוניות, אשר נקראה מני אז „מחלת הצדיקים". – עוד בהשמע בכל גבולות ארץ ישראל ומעל לגבולותיה: הנה „רבי" חולה נוטה למות וינהרו המונים המונים מקרוב ומרחוק אל צפורי „לדעת את שלום רַבָּם ומה יעשה בו, ויסֹבו את בית הנשיא ויהי לב העם הולך וסוער, כי לא אבו להאמין אשר פקודת כל האדם תבא על נשיא־אלהים קדוש ומופת לרבים מנשיאי־עם איך להיות אבי האֻמה ומורה לצדקה. – ויפחדו החכמים לבל תגבר מרת נפש העם, ויגדל האבל עד לבלי הכיל בשמעם, כי מת „רבי" ויאמרו לבל יוציא איש הדברים „רבי מת" ויעל שמעון בר קפרא על העליה. וַיֵּרָאֶה אל העם בגדיו קרועים וראשו חפוי, עטוי בגדי אבל וקורא בקול נֶהִי: אֶרְאֶלִּים וּמְצוּקִים אָחֲזוּ בַּאֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ נָצְחוּ אֶרְאֶלִּים אֶת הַמְּצוּקִים וְנִשְׁבָּה אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ, וישמע קול העם לאמר: „מת רבנו הקדוש!" וגעו כלם בבכיה. וישמע קול בכיתם עד גִּבְּתָה הרחוקה ארבעה מלין מצפורי. ר׳ יהודה הנשיא מת ותהי הלויה גדולה מאד, והמון העם ההולכים אחרי המטה היה רב מאד בכל הדרך מן צפורי עד בית־שערים, ויספדו לו בשמונה עשר בתי כנסיות, וגם הכהנים הנזהרים מִנַּעַת במת־אדם, עסקו בקברת „רבנו הקדוש", כי היה אליהם דבר החכמים: „אין כהונה היום". שני „ראשי בתי ישראל: הסנהדרין והכהונה" שחו ראשם ביראת הכבוד לפני „רבם הקדוש", אשר בחייו ובמותו היה חותם תכנית התורה ונושא דגלה 1)".

אחרי מות רבי היה לנשיא רבן גמליאל בנו הנקרא ג"כ רבן גמליאל השלישי (משנת ג"א תתקע"א עד ג"א תתקפ"ו). דברי הימים לא ידעו לספר דבר על אדותיו, כי אם אשר מלא אחרי דברי אביו לעשותם. ונכבדו מהלכותיו הם דבריו המפיצים אור בהיר על מעמד המדיני ותורת החברה בישראל היושב ביהודה בימים ההם. הוא היה אומר: „יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, וכל העוסקים עם הצבור יהיו עוסקים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסיעתם וצדקתם עומדת לעד" 2). ויסב רבן גמליאל פניו אל התלמידים ויאמר: „ואתם"

---

1) בבלי כתובות ק"ג—ק"ד, ירושלמי שם פי"ב ה"א, ירושלמי כלאים פ"ט, בראשית רבה פצ"ו ובכ"מ. 2) אמר שפ"ר: נראה לי, כי דברי רבן גמליאל: „וכל העוסקים עם הצבור די"י

(היושבים עוד על ספסל בית המדרש) לכם המצוה לעסוק בתורה ולא לפנות לבכם להעסק בצרכי הצבור, „מעלה אני עליכם, כאלו עשיתם" — כי הלמוד לכם הוא המעשה להבון לצרכי הצבור כאשר תגדלו ותקנו די־דעת. ויוסף רבן גמליאל לדבר ויאמר: „הֱוו זהירין ברשות" (שלטון רומא) שאין מקרבין לו לאדם אלא לצרך עצמן, „נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדים לאדם בשעת דחקו", ויוסף ללמד לעם תורת־חיים ומוסר השכל ויאמר: „עשה רצונו (של הקב"ה) כרצונך, כדי שיעשה רצונו כרצונך. בַּטֵּל רצונך מפני רצונו, כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך" 1).

ולאזהרת רבן גמליאל את בני עמו לבלי הלכד בשחיתות שרי רומא ולבלי האמן לחלקת לשונם ישנן פנים מסבירות בהמעמד המדיני ותֵחָשֵב כדבר בעתו. אחרי מות ספטימוס סיווירוס בעל מדת דין קשה אך גם ישר, הסירה רומא צעיף אירופא מעליה ובמשך חמש ועשרים שנה היתה לממלכה אסיית או סורית, ובארחות החיים ודרכי החברה דמתה ביותר אל יהודה מרומא האירופאית. בשפלות נפשה עזבה רומא את דרכי חייה עד כה ותקבל מנהגי סוריא, והיכל הלאֹם הפנתיאון (Pantheon) פתח שעריו ויבאו בו פסילי אלהי עמי אסיה. הדבר הזה קֵרַב את הרומאים אל היהודים ויפג מעט את מרירות השנאה השוררת בין שני העמים, יוּלְיָה דוֹמִינָה או מרתא אשת הקיסר סיווירוס היתה אשה סורית ילידת העיר אֶמֶסָה ובנה קַרַקַלָּה (Caracalla) הנקרא בכתבי המלכות גם בשם אנטונינוס (נתקסר 211, מת — 217) מלכו ברומא, ועליו אמרו, כי לא בוש בארצו ומקום מולדתו גם בהיותו לקיסר ויוציא גם דבר מלכות, כי לכל בני המדינות הסרות למשמעת רומא המשפט להקרא בשם אזרחי רומא מבלי להותיר לטובה את הרומאים אזרחי העיר הראשה, לרגלי הדבר הזה הוטל על אזרחי המדינות להרים תרומת מסים יותר מאשר בתחלה, כי הנקראים בשם אזרחי רומא היו מביאים כסף גלגלת לגנזי המלך יותר מיתר עבדי רומא. בכל אלה היה החק הזה לעזור ולהועיל לכל בני המדינות, ולא הוסיפו עוד בני רומא לפסוע על ראשי תושבי המדינות ולגזול משפטם 2).

וכו' שזכות אבותם מסיעתם וצדקתם עומדת לעד, נכונו כנגד החכמים החדשים מקרוב באו אשר חפצו לעמוד בראש האומה ולהיות העוסקים בצרכי הצבור, אף כי לא נודע מוצאם. אלה המתנשאים להיות פרנסים על הצבור דחקו רגלי הנשיאות המחזרת על אכסניא שלה מימי הלל הזקן ומוצא משפחתה מבית דוד, מבלי היות להם, למתנגדי הנשיאות, זכות אבות, ואולי כוון לרמוז בדבריו על ראש מתנגדי הנשיאות בדור שלפניו, רבי מאיר שהיה בן־גרים. 1) אבות פ"ב מ"ב וג'. 2) להבנת דברי המחבר מבלי לערבב דברים בפנים אעביר בקצרה תולדות שני הקיסרים קאראקאללה והמיוחס לבנו היליגיובלוס Helgiobalus. קרקלת נקרא גם בשם מרקוס אוירליוס אנטונינוס ואותו ילדה האשה הסורית דומינה לספטימוס סיווייר'ס, נתקסר עוד בחיי אביו והוא נער בן י"ד שנים (196 לסה"נ), ויהי אכזר ובעל חמה, ובימי היות אביו הישר בבריטניה חשב עליו מחשבות מרד ומעל וימת הקיסר סיווירוס (ש' 211) ולדברת בני הדור שם בנו רעל בכוסו (דיו קאססיוס וספרטינוס ואחרים); בני הצבא אהבו את הקיסר המת ויאלצו את קרקלה להשתמש בכתר הקיסריות ביחד עם אחיו השנוא לו, אך ימי השתמשות שני קיסרים בכתר אחד לא ארכו וקרקלה המית בידיו את אחיו בחבקו זרועות אמו. ויתעיב עלילה ויהי שטוף בזמה ומימות נירון־קיסר לא נראה קיסר רומא זולל והולל כמוהו ויקוצו בו בני החיל ויהרגוהו (8 אפריל 217), וימלוך תחתיו המתיחש לו לבן היליגיובלוס (Helgiobalus). הכהן בהיכל אלהי

בכל היות שני הקיסרים המתֹעבים קרקלה והיליגיובלוס חלאת מין האדם ויתנו לחרפה את לבוש מלכות רומא ויעוללו בעפר עטרת הקיסרים, הנה נראה בדרכם ההוללה שיטה ידועה: להכנים בדרכי החיים של הרומאים את תורת האלים אשר לעמי סוריא ומנהגי ארץ הקדם – בכל אלה לא נראה בקארקאלה אות נטיה להיהדות, וקשה להאמין, כי איש כמוהו יהיה רֵעַ אהוב ׳לקדוש וטהור כר׳ יהודה הנשיא. אך זאת נדע, כי בימי שני הקיסרים האלה לא סבלו היהודים צר ומצוקה כאשר בראשונה, אף כי לא היתה להם הַרְוָחה ולא נעשו להם הנחות מדיניות. והמעמד הזה, מעמד הבינים – הרחוק במדה אחת משלום אמת ומעקת אויב – יְתָאֵר בן הדור ההוא ר׳ ינאי לאמר: אין בנו לא משלות הרשעים ולא מיסורי הצדיקים 1).

ותקנה אחת, אשר אמר ר׳ ינאי הנזכר לעשות, תורה באצבע, כי לא התענגו היהודים על רוב שלום ומנוחתם לא היתה מנוחה שלמה. בעת ההיא נאנסו היהודים לכלכל את צבאות רומא החונים בארץ גם בשנת השמטה אשר אין בה חריש וקציר, למרות הזכות הישנה אשר זִכָּה יוליוס־קיסר את היהודים כי יהיו פטורים ממניות־המלך בשנת השמטה. כנראה בטלה אז הזכות הזאת ובעלי פקדות רומא אצו בעם יהודה לכלכל את צבא החיל, אשר העביר קרקלה אז דרך ארץ יהודה בהצותו את הפרתים (216 לסה״נ). ראה ר׳ ינאי את מצוקת העם בעתים ההם ויכריז ברבים לאמר: „צאו וחרשו שדותיכם בשביעית משום ארנוניא" או יותר נכון אנונא annona 2). ובפירוש נאמר, כי לא לעקור מצות שמטה חפץ ר׳ ינאי, כי אם להוראת שעה התיר החרישה 3). – אהבה יתרה אל היהודים לא נראה גם בפעֻלות הקיסר ההולל היליגיובלוס, הכהן להיכל השמש (הבעל) בעמסאוס, אף כי למראה עינים נראה, כי היה לבו נוטה להיהודים והיהדות. האיש הנתעב והנאלח הזה, אשר כסה קיקלון על כסא ממלכת רומא, האיש, אשר כנראה היתה זאת תעודתו להוכיח לבאי עולם את מדת הפריצות וההֹלות אשר בתורת האלילים ותועבות רומא הפוּעה לשמצה, ההולל הזה עשה לפעמים מעשים הנראים כנטיה אל היהדות: מל את בשר ערלתו ולא אכל את בשר החזיר, אך לא לשם היהדות עשה זאת, כי אם מחפצו לתת לעבודת השמש מהלכים ברומא. הוא גם

השמש בעמזה מצפון לארץ ישראל בנפת פיניקיה, ואמו הערימה סוד ותדע להוליך שולל את השומרים לראש הקיסר לאמר נמצא בן לקרקללה. והוא אז נער בן שבע עשרה שנה, ובבאו לרומא לא שת לבו לדברי הממלכה, כי אם כל חפץ לבו היה לתת לעבודת הבעל מהלכים ברומא, ויבנה היכל הבעל (השמש) ברומא. בכל דרכיו היה בן ארץ הקדם, ומעולם לא העריץ את אלילי רומא ולא צרר את היהודים ואת הנוצרים כהקיסרים הראשונים, אשר בצדק הטיבו ראות, כי בהחלף כליל ממלכת האליל תחדל רומא מהיות מולכת בכפה. הוא היה גם כן שטוף בזמה ותבל ויקשרו עליו שרי הצבא מחיל השומרים לראשו ויהרגוהו (222 לסה״נ) ויתקסר תחתיו שומרו אשר אמץ כבן לו אלכסנדרוס סיוויירוס הישר באדם. שפ״ר.

1) אבות פ״ד מי״ז. 2) פתרון המלה בעצם—תבואת השנה (annus) והונחה על מכסת התבואות שהיתה הרשות הרומאית לוקחת מבעלי השדות בכל שנה להפקיד בבתי המסכנות לכלכלת בני המדינה בשנת בצרת, והונחה ג״כ על מניות־התבואה שהיו מחויבים לתת להלגיונות בכל מקום תחנותם, וכל מקום שנזכר בתלמוד ארנוניא צ״ל אנוניא. שפ״ר.

3) בבלי סנהדרין כ״ו׳, ירושלמי שביעית פ״ד ה״א וסנהדרין פ״ג ה״ג. ונראה הדבר, כי ר״ג בנו של רבי לא הסכים להתיתר והתיר רק לחרוש בערב שביעית עד ראש השנה ועיין מו״ק ג׳.

אמר להנהיג ברומא סדרי עבדת־אלהים אשר להיהודים והנוצרים והשומרונים, אך כל אלה, כי תהיינה האמונות האלה נתונות וטפלות אל עבדת־השמש (הבעל) ובני האמונות האלה יהיו סרים למשמעת כהני הבעל 1)·

ובימי שני הקיסרים האלה, כאשר הונח מעט לישראל בארץ ישראל מצרותיו הרבות, מצאו תלמידי ר׳ יהודה הנשיא עת נכונה להשלים פעלו ולשית עליו נוספות· הלכות רבות נשמטו מבוא בהמשנה אשר אסף וסדר רבי; אם מפני שלא מצא אותם למוסכמות ומקֻבלות ויבחר יותר להשאירן תלויות ועומדות עד שתבא ההכרעה עליהן בדור זה או דור יבוא, או שנראו לו כי הן רק פרטים הנכללים בההלכות הראשיות אשר במשנתו, ותשארנה ההלכות האלה עומדות מ ח ו ץ למחיצת המשנה ולא באו אל קרבה, ותקראנה בשם „בריתות" ו„תוספתות" ואותן אספו תלמידי רבי כשלֵמים ומלֻאים להמשנה והמאספים היו: ר׳ י נ א י שהרביץ תורה בעיר עכברא 1); ר׳ ח י י א ושני בניו יהודה וחזקיה, שנקראו גם בשם־לווי: „ה ר ו ב י ם" ו„התורגמנים" 2); בר־קפרא 3), ל ו י ב ר ס י ס י, ר׳ א ו ש ע י א או ר׳ ה ו ש ע י ה ר ב ה שהיה נקרא „אבי המשנה" (רבה דמתניתא) 4) ו א ב א א ר י כ א הוא ר ב· כל אלה נחשבו לאחרוני ה ת נ א י ם או ראשוני ה א מ ו ר א י ם (חצי־תנאים), ומעלת קובצי ההלכות האלה לא הגיעה למעלת משנתו של ר׳ י ה ו ד ה ה נ ש י א, כי רק היא נתקבלה בהאֻמה כספר התורה שבעל פה, ה מ ש נ ה לתורה שבכתב, וַתֻּקְדַּשׁ בקדֻשת ספרי הקדש שעליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע 5)· מפני זה נקראו המשניות האחרונות האלה שסדרו תלמידי רבי בשם „מ ש נ ה ח י צ ו נ ה", ובארמית: „מ ת נ י ת א ב ר י י ת א", כשם שנקראו ספרי בן סירא והחשמונאים וכו׳ „ספרים חיצונים" ביחס אל כתבי הקדש· הברייתות והתוספתות האלה, מפני שעלו בקרבם כל פ ר ט י הענינים בכמה מקצעות שבהלכה אשר במשנה לא נזכרו רק בדרך כלל, נקראו גם כן „מ ש נ י ו ת ג ד ו ל ו ת"· מכל הבריתות נכבדו אלה ששנו אותן ר׳ חייא ור׳ אושעיה (הושעיה) מפני משנתן הברורה ותֹכן ענינם הנשען על קבלה נאמנה, ותִשָּׁוֶינה במעלתן כמעט למעלת המשנה·

(4 Dio Cassius 79.11. Lampridus in Heligobalum C. 3. 2.

1) ירושלמי ערובין פ"ח ה"א. 2) ירושלמי חלה פ"ד ה"ט ובראשית רבה פס"ה. 3) שהלך לדרום והרביץ תורה בפרווד ושם סדר בריתותיו. שפ"ר. 4) ירושלמי ב"ק פ"ג· 5) נראה הדבר, כי בדבר המשנה וערך מעלתה אל הבריתות היו חלוקי דעות בין שני ראשוני האמוראים ר׳ יוחנן ואילפא חברו. דעת השני היתה, כי המשנה תורה חתומה נתנה, ואין בהבריתות והתוספתות אלא מה שיש במשנה, כי כלן נכללות בה ובדעתו זאת החזיק נגד ר׳ יוחנן ויתערב עמו עד חרף נפש, וישב על חוף הנהר ויאמר, כל מי שיאמר לי איזה דבר חדוש במשנתו של ר׳ חייא שלא נמצא כבר במשנה אפול לנהר ואטבע (ירושלמי קדושין פ"א ה"ב ובבלי תענית כ"א: באיזה שנויים). לא כן דעת ר׳ יוחנן חברו. הוא חשב את הבריתות והתוספתות וביותר השנויות מר׳ חייא ור׳ הושעיה רבותיו לעקריות ונכבדות כהמשנה, והמשנה בעצמה לא נחשבה לו כתורה חתומה שאין להחליף ולשנות בה, כי מצא אותו משנה ומחליף אותה (לדוגמא עיין שבת ע"ה: וס"ז:). בזה אין כל יסוד לבעלי החלוץ האומרים כי ר׳ יוחנן הוא הגוזר לבלי הוסיף וגרוע מהכתוב בהמשנה, כאשר לא נכונו דבריהם באמרם, כי ר׳ יוחנן הוא המחזיק בהלכה שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חברו, כי בהמקום שהם רומזים עליו (ירושלמי שבת פ"א ה"ב) צ"ל ר׳ יונתן, ומכמה מקומות יש להוכיח שר׳ יוחנן, אמנם לא היה ממתקני הדת, אך לא היה גם מהמחמירים. — (דברי הרב המחבר בנאטע 26. ובעיקר הדבר ע"ד תכונות הבריתות ומסדריהן עיין בדו"ד ח"ג פרק חמישי, כי נכבדות מדבר שם).

וספר משנתו של רבי יהודה הנשיא , אשר קִיֵּם וקִבֵּל אותו העם לספר־המצות והחובות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו , מְצֻיָּן וּמְסֻמָּן בצורתו ומטבעתו הטבועה עליו – מטבעת ספר־החקים – ויהי לישראל ספר־חֻקַּת־עולם לדורותיו , כל תֹּכן המשנה : מצות עשה ומצות לא־תעשה , דברי־תורה ודברי־סופרים אינם נאמרים בהמשנה בדרך מוסר ושׂחר־טוב , כי אם בסגנון חֻקים שחקק נותן התורה , שאין להרהר אחריהם ולפקפק בהם , והעם מחויב למלא אחריהם , לעשותם או להיות נזהר בהם מבלי לסור מדרך הוראת המשנה ימין ושמאל . מלחמות־הרוח ומריבת הדעות הרעישו לב היהדות זה מאות בשנים : מרשיעי־ברית המִּתְיַוְּנִים , אשר אמרו להכנים אלהי אַתּוּנָא במקדש הכנסיה הישראלית בימי אנטיוכוס אֶפיפַנוס , ריבות הצדוקים נגד המסרת והקבלה , ארחות הדרוש של בעלי־הרמז המתפלספים האלכסנדרוניים , אשר עשו את התורה פלסתר , הפשיטו מעליה את כונתה הפשוטה וילבישוה חידות ומשלים , ארחות הלמוד המקדשת ומערצת האמונה והַכַּוָּנָה ומשפלת ערך המצות המעשיות ולמודי כת „היודעים" (גנוסטיקים) , כל אלה הֵסַבּו בזה , כי חכמי המשנה , בחרדתם לבל יְבֻלַּע לנכסי הרוח של העם ולא תְּמֻעַט דמותו הלאמית מהמין בעלי־הדעות אשר סביב שתו עליו , שנו משנתם בתור תורת־חיים , תורת־המעשים , וירחיקו ממנה כל אותות חקרי־לב והתחכמות ועל כל דבריהם טבעו מטבעת המעשה ולא המחשבה . ותהי המשנה לספר תורת הפקודים והאזהרות אשר יעשה אותם האדם מישראל וחי בהם חיים דתיים ולאמיים . בנגוד־מחלט אל תורת האלכסנדרוניים ו„היודעים" , אשר ראש פנת למודיהם בהיהדות היה לאמר : כי כל מדות ה' ומצותיו המה רחמים , אמרו חכמי המשנה שהן „גזרות" מחויבות , ובכן גזרו כי אין חכמה לנגד ה' לתת לחקר הטעמים מהלכים בין העם , ולכן העובר לפני התבה וקורא בתפלתו באזני כל העם : „יברכוך טובים ועל קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו" 1) , כי פחדו לבל ישקיע „העם עצמו לכונות ומחשבות ויחדל מעשות המצות כהלכתן . ובכן הננו מוצאים בהמשנה פקודי ה' אשר צוה לעשותם וכלה הִנֵּה אֹסֶף חקים ומשפטים לחיי העברי בכל פנות שהוא פונה , בכל דרכיו והליכותיו , בינו לבין עצמו , ובינו לבין חבריו , בני עמו וכלל מין האנושי , בצאתו ובאו ברשות היחיד ורשות הרבים – הכל ברור ומפורט , מבלי לתת מקום לרגשותיו ורחשי לבבו להתגדר בו : כמה יהיה לעני ולא יטול מן הצדקה ומן התמחוי 2) , כמה בנים יוליד האדם ויצא ידי חובתו לישוב העולם והרבות מין האנושי על הארץ 3) . כל המשנה נשענה על יסוד אחד : זאת התורה הנתונה למשה מסיני כוללת בקרבה , לא רק המצוה והאזהרות המפורשות בה , כי אם גם המְקֻבָּלות (המסורות) היוצאות ממנה על פי כללים ומדות ידועות ודברם הוא : „משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע , ויהושע לזקנים" („לשופטים" לא נאמר אלא „לזקנים" , יען כי רוב השופטים היו יותר מצביאי־העם ומפקדי גדודי מלחמה משומרי תורה

---

1) ברכות ל"ג: , מגלה כ"ה:) . 2) פאה פ"ח מ"ז . 3) יבמות פ"א .

ומקבליה ומוסריה) „וזקנים (מסרו התורה) לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת "הגדולה".

לכל החקים והמצות שאינם מפורשים בתורה תקרא המשנה „דברי סופרים" מבלי להבדיל בין ההלכות שהוציאו התנאים מימות הלל עד רבי מן "התורה על פי דרכי ההוכחה במדות וכללים ובין תקנות הסנהדרין או בית־דין (לאמר: חכם ידוע וההולכים לשיטתו) דין ידוע, שהתקינו בכדי לעשות סיג לתורה 1). אמנם נמצאו במשנה משפט־בקרת ואות־אי־רצון מדרכי ההוכחה מן הכתובים ברמזים רחוקים, והרבויים והמעוטים, כרבי יהושע שלא מצא נחת „בהררים התלויים בשערה, מקרא מועט והלכות מרובות", אך זאת היא אך חות־דעת יחיד, והמשנה בכללה תגזר אמר, כי דברי סופרים הם כדברי תורה ושניהם המה חובה דתית על כל אדם מישראל. – עיקר גדול הוא במשנה, שכל פקודי התורה: מצותיה ואזהרותיה, שוים במעלתם, כלן אהובים, כלן ברורים, ואין בהם עליונים ותחתונים, קלים וחמורים. וכן היה „רבי" מסדר המשנה אומר: „איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם, והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות" 2) והוה מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה, הוי מסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה: מה למעלה ממך? עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים.

ההשקפה הזאת תטה קוה על כל דברי המשנה, השכר הצפון ליראי ה' ולשומרי מצותיו לעשותם הוא „בעולם שכלו טוב וכלו ארוך – בעולם הבא", ו„כל ישראל יש להם חלק לעולם "הבא", „מלבד הכופר בתחיית המתים", ב„תורה מן השמים" והאפיקורוס 3) אך מלבד השכר "הצפון ליראי ה' בעולם הבא, "עולם הגמול, יש שכר מצוה גם „בהאי עלמא" „וכל העושה מצוה אחת כהלכתה מטיבין לו, ומאריכין "לו ימיו ונוחל את הארץ (ארץ ישראל)" 4), על פי הדברים האלה תבטיח המשנה שכר טוב לעושי הטוב בעולם הזה והעולם הבא, ותעשה פשרה בין שני מיני היעודים הטובים – היעוד הגשמי כנזכר בכתבי הקדש והיעוד הרוחני הנוסד באמונת השארת הנפש – אשר מראשית מוצאה מימי קדם, התבכרה ותהי לאמונת העם כלו בהימים שאחרי גלות בבל, אך ישנן מצות, שהעושה אותן זוכה לשני שלחנות – בשני עולמות „הפירות אוכל אותם בעולם הזה והקרן קימת לעולם הבא ואלו הם: כבוד אב ואם, גמילות חסדים, הלוית המת, הכנסת אורחים, הבאת

---

1) בבלי סנהדרין פ"ח: במשנה שם. „חומר בדברי תורה מבדברי סופרים, האומר אין תפלין וכו'... חמשה טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב", הרי שקורא את ההלכה בדבר ארבע פרשיות בשם דברי סופרים, אף שהיא יוצאת מן הכתוב וכן הוא מדאורייתא, לעמת זה בידים פ"ג מ"ב בדברו על כתבי קדש המטמאים את הידים — יאמר אין דנים דברי תורה מדברי סופרים, הרי שדברי־סופרים נקראים תקנות החכמים וע"ע פסחים פ"ד לענין שבות ומלאכה. עכ"ל הרב בהגהתו. ועיין עוד בהרמב"ם ריש הלכות אישות ובכסף משנה ולחם משנה שם ע"ד הסתירה שישנה בין הרמב"ם בספרו הי"ד ובפירושו למשניות. שפ"ר.

2) אבות ריש פרק ב'. 3) הוראת המלה הזאת לא היתה ברורה להאחרונים, ואולי היה כתוב „מין". 4) קדושין ל"ט: במשנה ורש"י והגמרא מפרשים באופן אחר, ועיין שם ובסוף חולין כל הסוגיא.

שלום בין אדם לחברו, השכמת בית המדרש שחרית וערבית, הכנסת כלה ועיון תפלה, ותלמוד תורה כנגד כלם" 1) · כל זה הוא רק על דבר השכר בעולם הנשמות, אבל מעונש ומדינה של גיהנם לא תדע דבר 2) · על רוב העברות והחטאים תעניש בידי אדם על פי השופטים והעונשים במדרגות שונות: מלקות וענש מיתה באחת מארבע מיתות בית־דין – רק ענש אחד יש בין העונשים בידי שמים, והוא ענש כרת, לאמר, כי ימות האדם לא בקצו · אין לך עון שבין אדם למקום שלא תהא לו כפרה, היסורין ממרקין ויום המיתה מכפר גם על העברות היותר חמורות, על עברות קלות התשובה מכפרת ועל החמורות התשובה ויום הכפורים, על השגגות – התשובה והקרבנות · – אמנם על עברות שבין אדם לחברו אין העון מתכפר לא בתשובה ולא ביום הכפורים, אף לא ביום המיתה, אם לא ירצה את חברו 3) · בכל מעשה אשר יעשה האדם לאדם ישנו, מלבד התכונה המוסרית אשר להפעולה טובה או רעה, גם זכות או חובה דתית, אך הצד הדתי שבמפעל האדם לאדם איננו עקרי, כי אם טפל לו 4) ·

המעשה הטוב והישר בעיני ה' מכל המעשים הטובים – הוא ההגיון בתורה והעסק בה – והתורה – היא דעת החקים הכתובים והמסורים, ומצות "תלמוד־תורה" שקולה כנגד כל המצות ו"זכות התורה" גדולה מכל "הזכיות, כי היא "מגינה" על האדם ו"מצילתו" מן החטא וכן היו חכמי המשנה אומרים: "כל מי שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא" (קדושין ספ"א).

למוד התורה, הדרישה והחקירה בה, וקנין תורה להקנותה לדורות הבאים, לשכללה ולכללה, היה בעת ההיא – קיום היהדות, בתארה ובתכונתה, בצורתה וצביונה על פי המטבע שטבעו חכמים מקבלי התורה הראשונים – תעודת אבות הכנסיה הישראלית בימים ההם וכל תעצומות פעלתם – לכן אָצלה התורה

---

1) סוף פאה. 2) אמר שפ"ר: שגגה גדולה יצאה במקום הזה מאת השליט הגדול בחקרי דעת דברי ימינו; שגגה שאין אני רשאי לעבור עליה, ובמדת האמת שהיה הרב המחבר ז"ל מצוין בה, הנני בטוח, כי היה מודה לדברי לו ראה אותם: הרב המחבר מחליט שאין זכר במשנה לענש בדינה של גיהנם, והנה נראה, כי בחפצו לשום פדות בין למודי תורת המשנה ללמודי הברית החדשה, אשר מרוק החטאים באש של גיהנם הוא לה לעיקר גדול, החליט כדבר הזה, הנסתר מכמה וכמה מקומות. אמנם הענש היותר קשה הרגיל על שפת המשנה הוא הענש השלישי: "אין לו חלק לעולם הבא". אבל מלבד האמור בתוספתא סנהדרין פי"ג: "בית שמאי (וכן ראשוני התנאים) אומרים שלש כתות ליום הדין וכו'... רשעים גמורין יורדין לגיהנם, בינונים יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין, פושעי ישראל בגופן וכו' יורדין לגיהנם ונדונין בה י"ב חדש", שיש מקום להשיב, כי הדברים שנוים בתוספתא ולא במשנה אך מה נעשה למשנת סנהדרין (ק"ח) במחלוקת של ר' אליעזר ור' יהושע על דבר עדת קרח אם עתידה לעלות מגיהנם או לא, ולהמשנה פ"ק דאבות מ"ד ששם יוסי בן יועזר (תלמיד תלמידו של שמעון הצדיק וראשון לראשונים בין התנאים) אומר, שהמרבה שיחה עם האשה יורד לגיהנם (עלי להעיר שהגירסא הנכונה יורד במקום יורש עיין פי' הרמב"ם שם), ובאבות פ"ד נאמר: "תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת", ושם נאמר "בוש פנים לגיהנם" ובסוף קידושין תאמר המשנה "טוב שברופאים לגיהנם", ועל כלם העירני ידידי הר"י גינצבורג מבאברויסק, על המשנה המפורשת בעדיות (המסכת הראשונה בחבור המשנה) בפרק ב' משנה י'. שם יאמר ר' עקיבא: "משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש" — ופלא גדול הוא שהרב המחבר העלים עינו מכל הנ"ל·

3) סוף יומא. 4) זאת אומרת הגונב או הגוזל או להפך הגומל חסד לחברו, הוא עובר על אזהרת התורה או מקום מצוה ממצותיה, אך התכונה הדתית הזאת איננה עיקר בהפעולה הרעה או הטובה, ועל כן בהשבת הגנבה או הגזלה, במחילת הנעלב על עלבונו — במלה אחת — בסור העון שבין אדם לחברו, יסור גם העון שבין אדם למקום מאליו · וזה הוא הטעם שלאו הניתק לעשה אין לוקין עליו מפני שבידו לתקן עותתו ולעקור את החטא למפרע, וכמו שתאמר הגמרא באונס: כל ימיו בעמוד והחזר קאי, לאמר, לבטל את העברה. שפ"ר.

מהודה על לומדיה וכבוד „תלמידי חכמים" היה יקר מאד עד כי ממזר תלמיד חכם היה קודם לכהן גדול עם הארץ (סוף הוריות) . כל תלמיד מחויב לכבד את רבו יותר מאביו ואמו , שאביו ואמו הביאוהו לחיי עולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאהו לחיי העולם הבא 1) ; והאב חייב ללמד את בנו תורה בעצמו או על ידי מורה 2) ; ובדבר חובת הלמוד גם את הבנות ישנן במשנה שתי דעות חלוקות : שמעון בן עזאי אומר „חייב אדם ללמד את בתו תורה", ור' אליעזר אומר : „המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תפלות" 3) , ויתקבל המאמר השני להלכה שמורים כן , ויהי הדבר למכשול ולפוקה לדורות הבאים ; כי בעוד שכל קהלה בישראל , גם העניה מאד , התאמצה להחזיק בית־תלמוד לנערי בני ישראל ולפעמים גם ישיבות של מעלה לתלמידי חכמים , נעזבו בנות ישראל לנפשן , וימנעו מהן אור־תורה ודעת עמן ודתן , ותהיינה שקועות בחשך ובערות , ותרדנה פלאים במוסר ומדות .

והנה אף אם המשנה תדבר רק על מעלת קיום המצות המעשיות והזהירות מן החטא , הנה תרים על נסה למעלה ממנה את ההובה המוסרית – חובת הלבבות – והם הדברים שחובת השלם במדותיו לעשותם „לפנים משורת הדין" , ורק הממלא אותם נקרא „הולך בדרך טובים" ו„שומר ארחות צדיקים" , ואמרו שכל השלם במדות צריך שיהא „הן שלו צדק ולאו שלו צדק" , אף על פי שעל שורת הדין לא נוכל לכופו שיקים הבטחתו ; ויאמרו : המחזיר חוב בשביעית והמחזיר חוב לבני הגר שעל פי דין אין לו יורשים רוח חכמים נוחה הימנו 4) .

התפלה צריכה להיות על פי הסדר והנוסחא הקבועה על פי הקבלה , אך בהיות התפלה „עבודה שבלב" , היא נאמרת בכל לשון , למען אשר יבין לב המתפלל את הדברים שהוא מוציא בשפתיו . הם היו אומרים : „חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה" . בכלל רואים אנחנו בהמשנה החפץ והתעצומה לחדור אל תוך המצות וההשתכלות בכונתם , דברם הוא : רצה הקב"ה לזכות את ישראל , לצרף את הבריות , ובשביל זה חובת המקים את המצוה לצרף אליה את הכונה, ומעשה בלי כונה הוא כגוף בלי נשמה, לדוגמא : המהלך לפני בית ההפלה ושמע קול שופר בראש השנה או ביום הכפורים לשנת היובל , אם כִּוֵן לבו יצא ואם לא כִּוֵן לבו לא יצא . ולפָרֵש הדברים תוסיף המשנה לאמר : „והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגו' : וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה ? אלא לומר לך כל זמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים לבם לאביהם שבשמים הם מתגברים ואם לאו הם נופלים" 5) . כאמור

---

1) בבא מציעא ל"ג׳ . 2) קידושין כ"ט׳ וכל הסוגיא שם . 3) סוטה כ׳ , ועיין הרמב"ם בספר הי"ד הלכות תלמוד תורה פ"א הלכה י"ב וש"ע יורה דעה סימן רמ"ו . ובעיקר דברי הרב בדבר חנוך הבנות נחוץ מאד להעיר , כי מגמרא דנדרים לז: יוצא מפורש שהיו מלמדים את בנותיהם מקרא בכתבי הקדש מפורש ושום שכל ופסקי טעמים , ע"ש , שפ"ר . 4) הרב המחבר מציין רק המשנה שבסוף שביעית וב"מ פרק הזהב מ"א לאמר בדבר מי שפרע , אך אנכי הרחבתי הדברים במקום הזה ונשענתי על דברי ר' ישמעאל ברבי יוסי (בבא מציעא כ"ט:) וברב (אבא אריכא) (שם פ"ג׳) , שמשניהם תספר הגמרא דברי הלכה למעשה בחובת לפנים משורת הדין , ושניהם , האחד — חברו של רבי , והשני תלמידו המובהק . שפ"ר . 5) ר"ה כ"ט: ועיי"ש .

למעלה, אך חפץ ונטיה הננו רואים בהמשנה להשתכלות בבונת המצות, לשַׁפֵּף הלב אל המעשה, אך לא הרחיקו ללכת בדרך הזה, כי בטחו יותר בחיוב המעשים מחובת הלבבות, כי צפו וראו מושגי החובה המוסרית, שונים ומשתנים לפי מעלות הרוח בכל דור ודור ולא תהיה משענת חזקה ומעמד בטוח להתורה, אם לא תתלבש כלה בתמונת מעשים קימים לעד ולעולמי עולמים.

ותוצאות הדבר, כי המשנה כלה והיא תורת החקים לעשותם, ומטבעת ספר־משפטים טבועה עליה, היו, כי תתור ותבקש חשבונות גם בפתרון שאלות רחוקי המציאות, כי לא דברו חכמי המשנה רק בהוָה ועל מעשים בכל יום, כי גם בדברים שאפשר שיהיו. והדרך הזה, אשר בהמשך הימים אחרי כן היו אור וחשך, ישר ועקשות משתמשים בו בערבוביא, ויהי המקור לתורת־הדינים (Casuistik) מְצֻיֶּנֶת במינה, ויביא לידי לטישת כחות הבינה וחדוד־השכל, אך עם זה גם הפלפול והחריפות על פי דרכי ההטעאה (Sophistik), הגיע לראשונה למדרגה גבוהה בבתי המדרש אשר ביבנה ואושא ובבתי המדרש שקבעו להם התנאים איש איש לעצמו. נראה הדבר, כי בבית מדרשו של ר' מאיר ותלמידיו התפתח לראשונה החדוד ההגיוני הזה ויגיע למרום קצו, „וכל הרואה את ר' מאיר בבית המדרש היה נדמה לו כאלו עוקר הרי הרים וטוחנם זה בזה". ויש לשער כי רבות מהשאלות שיסודתם במקרים מְסֻבָּכִים זרים ומפליאים, לא נשאלו בתור הלכה למעשה, כי אם לעניני־עיון (Themata) ששמים המורים לפני תלמידיהם להכין לבם ולחדד שכלם אל ענין הלמוד שהם עוסקים בו. דברים כאלו נראים ביחוד בשאלות על דבר רבוי העונשים במעשה אחד, כמו „יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום שמונה לאוין" 1), כל המשניות (ביבמות פרק ארבעה אחין) ועוד רבים כאלה הידועים לכל הוגי התלמוד.

ואשר ראוי ביותר לשום לב אל המשנה, כי לא נמצא בכלה דברים ערוכים נגד הנוצרים או הברית החדשה לא בפירוש ולא ברמז, לא נגד הנוצרים מבני יהודה ולא נגד הנוצרים מבני אומות העולם ולא אף כלאחר יד בהיחס שבין היהודים ובעלי הברית החדשה, מזה נראה, כי בימי חבור המשנה, כבר חלפה הסכנה לתקומת היהדות מפעלת הנוצרים בני יהודה הראשונים בימי הדור מן החורבן עד מרד בר־כוכבא, אחרי כי נפרדו אז בעלי שתי התורות פרוד גמור וילכו בדרכים שונים. תחת זה רבו מאד החקים נגד תורת האלילות ובני הנכר עובדי האלילים – להתרחק מעבדה זרה ומדברים הנראים כעבדה זרה. בהכנסיה הנוצרית עוד לא נתקנו חקים מבדילים בין בניה לעובדי האלילים, רק הַצַּיָּר טורטוליאן (Tertullian) בן דורו של ר' יהודה הנשיא, היה הסופר הנוצרי הרומאי הראשון, אשר דרש בחזקה מבני אמונתו, כי יִנָּזְרוּ מעובדי האלילים בכל הגדרים והסיגים, אשר תצוה המשנה ליהודים, כי בהעדר חקים מבדילים ימצאו להם מנהגי עבדת אלילים מהלכים בין הנוצרים.

אחרי מלחמות בר־כוכבא הרבו בני הנכר לתקוע יתדם ביהודה, וַיֵּאָחֲזוּ, לא לבד בערי החוף בעַכּוֹ, כי אם גם בערי ארץ ישראל פנימה,

1) מכות כ"א.

בבית שאן ובערים אחרות. על כן היה דרוש אז לסדר דינים וגדרים בדבר היחס בינם ובין היהודים היושבים עמם. וגם נמצאה מסכת אחת במשנה מיוחדת רק לדיני ההבדל וההרחקה האלה, המשנה תגזר אֹמר, שלא לשאת ולתת עם עובדי אלילים שלשה ימים לפני אידיהן והם (האידים) קלנדא (Kalenden) וסטרנורא (Saturnalien), בימי גנוסיא. ובימי חגי משפחה לעובדי אלילים, כיום תגלחת זקנו ומשתה בנו (בהגיע לכלל בוגרת) היה אסור ליהודי לעשות עמו משא ומתן באותו היום בלבד 1). כמו כן אסור לקנות סחורה בחנויות מעוטרות של עובדי אלילים ואין עושין ואין מוכרין להם קטלאות נזמים וטבעות, ואין משכירים להם בתים ושדות, בכדי שלא להרבות ישוב הרומאים בארץ ישראל, לבלי תת להם חֲנָיָה בקרקע. מדעתם את שנאת עובדי האלילים את היהודים בארץ ישראל גזרו שלא להתרפאות מהם ושלא להתיחד עמהם, מפני שחשודים הם על שפיכות דמים. באשר כי היונים והרומאים הנהיגו המנהג האכזרי לשעשע את העם במחזה מלחמת אנשים עם פריצי חיות גזרו שלא למכור להם דֻּבִּים ואריות וכל דבר שיש בו נזק לרבים 2) ואין בונים עמהם בסילקי (Basilica), גרדום ואצטדיא ובימה מפני ששופכים שם דם נקי. גם אמרו לא תְיַלֵּד בת ישראל את עובדת האלילים מפני שמילדת בן לע"ז, ואסור ליהנות מתקרובת עבודה זרה, לשבת בצל בית תפלתה ולשתות יין נסך, ואין צריך לומר, כי השמונה עשר דבר שגזרו „בו ביום" נשארו בכל תקפם ועוד שתו עליהם נוספות.

אמנם בכל המשטמה העזה ששטמו היהודים את היונים והרומאים מציריהם בארץ ישראל, מפני הָאֲחֻזִּים בארצם ויצרו שם צעדיהם, נראה, כי המשנה לא הכניסה בכלל הגדרים האלה את עובדי אלילים שבחוצה לארץ, אלה שמעשה אבותיהם בידיהם, ודבר אין לה עם בני האומות אשר שם ועל כן לא נִכְּרָה עליהם אותותיה, ועוד מעט תשוב ותרחם על בני הנכר, כפי חוט של חסד ואהבת הבריות המשוך על כל למודיה — יחד עם הגזרות וחקי ההבדל אלה היא כוללת בקרבה חקי תורת חסד ואהבת שלום. אלה החקים, אשר, כפי ההשערה, יצאו מאת רבן גמליאל הזקן 3); לפרנס עניי עכו"ם עם עניי ישראל, שלא למחות בידם מקחת לקט שכחה ופאה. לחזק ידם בשביעית 4) ולשאול בשלומם אפילו בימי חגיהם 5).

בחתימת המשנה ועמה גם אחותה הצעירה והקרובה לה במעלה הבריתא, הכתובה בסגנונה וברוחה, אך בהרחבת הדברים, מלאו התנאים את תעודתם, לתת מעמד נכון לתורה שבעל פה, אשר עד הנה היתה כלה אותיות פורחות, ועתה היתה לתורה שלמה ערוכה וסדורה, ותצלח להיות תורת חיים ונחלת הלאם הישראלי לעד ולעולמי עולמים. אחרי אשר בִצעו התנאים את מפעלם הכביר, בככר ראש,

---

1) ע"ז פרק א' ופרק ב' וג'. 2) כל זה בע"ז פרק א' ופרק ב' יעויין שם, הסופר טורטולליאן ידרוש מהנוצרים לתקן כל התקנות האלה ולאסור גם הראות בשחוק בבתי התיאטראות והקרקסאות (Curcus) אך המשנה לא תזהיר על זה רק הבריתא וגם היא לא בהחלט כמו שימצא המעיין בע"ז י"ח: 3) עיין למעלה דף 23 ובהערה שם. 4) עיין לעיל בהערתי דף 94. שפ"ר.
5) גיטין נ"ט:, ס"א:.

בשקידה נמרצה, בעבודה מאהבה להורתם ועמם, עבודה שלמה בלי חשך ובלי לֵאות ובחרף נפש מאין כמוהו, נעלו השלמים האלה מבמת־עולם, במת התולדה הלאמית; ואת נכסי רוחם הנחילו לבני הדורות הבאים, להכשיר נפשם בלמודיהם, להכין לבם באמרותיהם, להפוך בדבריהם ולמצא בם אהבת תורה וחִבַּת הלאם הישראלי.

דורות האמוראים

פרק שנים עשר

דור ראשון לאמוראים.

ר׳ יהודה הנשיא השני והקיסר אלכסנדר סיווירים (אנטונינוס) האוהב ישראל. הימים הטובים לישראל בימי הנשיא והקיסר הזה, בטול איזה תקנות וגזרות, שנעשו להבדיל בין ישראל לעמים, הלל מורה לאבי הכנסיה הנוצרית „אוריגינוס״, דרישת הלשון העברית בין הנוצרים (ג״א תתקפ״ט — ד״א מ׳ — 219 — 280).

ויהי אחרי מות אחרוני התנאים בני דורם של הנשיא ר׳ יהודה הראשון ורבן גמליאל בנו, ותהי הָרְוָחָה לבני יהודה בארצם, כי הגיעו להם ימים טובים. ימים טובים לישראל מחוץ, אשר כמוהם לא היו בדורות רבים לפניהם, ברצון מלך חסד, אחד מקיסרי רומא הטובים, וימים טובים בבית חייהם פנימה, בקום אנשי־רוח חכמי לב, אשר ידעו לשפוך רוח־חן רוח־עלומים על תורת הזקנים. ואנשי השם נושאי דגל התורה והלאם בארץ ישראל בדור ההוא היו: הנשיא רבי יהודה השני בן גמליאל השלישי; רבי יוחנן „אב להורה״ בדור ההוא (Autorität); רבי שמעון בן לקיש בעל הכח והגבורה בתנופת ידו ו„בחילו לאורייתא״; ומן היורדים מארץ ישראל לבבל הכי נכבדו: אבא אריכא „הוא רב ושמואל ירחינאה. אלה הם השלמים אשר כבשו דרך חדשה בים „התלמוד״, אשר המשנה היתה ראש פנתו ויסוד מוסד לכל הֲוַיוֹתָיו ועוד גבהו „דרכיו מדרכיה בחקירות ודרכי עיון חדשים ויהי ל„מדה גדולה״ ממנה. לא למותר יהיה לשום בזה ציור־תכונת האנשים האלה שעמדו בראש התקופה החדשה:

מימי עלומיו של ר׳ יהודה הנשיא השני, ארחות חנוכו והשלמתו בדרכי התורה לא נדע דבר. עודנו נער ובהעם היושב ביהודה כבר הכתה שרש הנטיה להַדֵּר בהדרת המעשית ולהחמיר בכל הדינים, וגם לא נמנעו מהַטִּיחַ דברים על בני בית הנשיא, אם ראו אותם מקילים בדברים המותרים באמת והעם נהגו בהם איסור; „ומעשה ביהודה (בן גמליאל, הוא ר״י הנשיא השני) והלל אחיו ששבתו שבתם בבִירִי ויצאו באצעדות זהב „לרשות הרבים״ „ולעזה עליהם כל המדינה״, ואמרו: מימינו לא ראינו כך! ושמטום ונתנום לעבדיהם״ 1). פעם אחת באו שני בני גמליאל הנזכרים לעיר כבול וירחצו שני האחים במרחץ אחד, ועוד הפעם „לעזה עליהם כל המדינה״

---

1) בבלי פסחים נ״א. וירושלמי שם, תוספתא מועד קטן פ״ב.

נשמט הלל ויצא 1) · בשבת ר׳ יהודה על כסא הנשיאות אחרי מות אביו (בערך שנת ג״א תתקצ״ה) העתיק ישיבתו מצפורי לטבריא, והעיר הזאת, אשר מאז ומקדם נמנעו החכמים מבא שעריה, כי היתה מוחזקת לעומדת בבית הפרס (במקום שדה קברות מלפנים) עלתה עתה למעלה נכבדה ותהי למקום מושב הסנהדרין 2) ותעמוד בכבודה יתר רב מכל מקומות ארץ ישראל, שהיו במות־החזון למעשים כבירים בימים מקדם, ומקום מקלט האחרון על אדמת יהודה לדרישת התורה שבעל פה 3) · גם מצות קדוש החדש, אשר עד העת ההיא היו מהדרים לעשותה ביהודה, למען עשות זכר למקדש וקדושת יהודה מכל יתר חלקי ארץ ישראל מלפנים. עשה ר׳ יהודה נשיאה בטבריא 4) · ויצא מבת יהודה – דרום ארץ ישראל – כל הדרה, אחרי היותה אלפי שנים לבמת־עולם לעם יהודה – מקום חזון מעשים רבים ועלילות כבירות, וכל כבודה נתן להגליל, אשר בניו היו נחשבים תמיד לאנשים פחותים בערכם מבני יהודה וגם לא ידעו לדבר כן בלשון צחה ונקיה · כאבי אביו נחל גם רבי יהודה נשיאה הכבוד להיות נקרא בשם „רבי" סתם או „רבנו" 5), ובכל זאת לא נמנעו מהטיל בו דופי, אך הוא היה ארך אפים יותר מאבי אביו והיה שומע עלבונו ושותק 6), והוא היה אותו הנשיא, אשר על דבר אהבת קיסר רומא אותו ירבו המקורים לספר מעשים ברוב ענין 7) · ברצון המקרה – רצון אנשי־החיל שומרי לראש הקיסר, אשר נתנו לבוש מלכות ועטרת הקיסרים לכל אשר יחפצו, היו העֹז והמשרה ברומא המושלת בכפה לאיש סורי, רק בשנים אך גדל־דעה ורב הכשרון ושמו אלכסנדר סֵיוֵירוס (Alexsander Severus) – (235-222) ·

והקיסר הזה, כפי שנדע ממקורי היסתוריה אחרים, הכיר לטובה, יותר מכל הקיסרים שהיו לפניו, את דת משה ויהדות – בחדר משכיתו נמצאה על יד המונות אוֹרְפֵיאוּס ומיסד דת הנוצרית, גם תמונת אברהם אבי המאמינים באל אחד – הפתגם שהיה שגור בפי הלל – „מאי דעלך סני לחברך לא תעביד", היה גם שגור בפי הקיסר החכם הזה ויצו לחק אותו על כל בתי המשפט ובתי מועד העם ברומא, וכרוז (Herold) היה קורא הפתגם הזה בחיל לפני לגיונות רומא, כאשר החלו לפשוט ידיהם בהון האזרחים לשלול שלל ולבז את אזרחי הממלכה · הקיסר הזה היה חונן את היהודים והנוצרים ויציגם למופת במוסר ומדות אל בני רומא מֻשְׁחָתֵי המדות, ויחפוץ גם לשום שכם המשרות הגבוהות בממלכה לאנשים ידועים ומוסמכים, לפי סדר הסמיכה הנהוגה אצל היהודים · אמנם הקיסר הזה היה נוטה גם אחרי הנוצרים, אך נראה כי להיהודים האיר פניו ביותר; בגלל הדבר הזה שטמו אותו היונים בני אנטוכיא ואלכסנדריא, ויתלוצצו בו במכתמי־שחוק ועקיצות (Epigrammen) ולשחוק

---

1) בבלי פסחים נ״א׳ וירושלמי שם, תוספתא מועד קטן פ״ב. 2) עיין למעלה דף 302 בהערתי על דבר אנטונינוס ורבי בסוף דברי שם. שפ״ר. 3) ר״ה ל״ב עשר גליות גלתה סנהדרין וגו׳ מצפורי לטבריא, וטבריא עמוקה מכלם וכו׳ עיי״ש. 4) ירושלמי סנהדרין פ״א ה״ב. 5) ע״ז פ״ב: רבי ובית דינו התירו את השמן, וע״ע בבבלי ערובין פ״י: נגר של בית רבי וכו׳, ונקרא „רבנו" בבראשית רבה פע״ב: סליק ריש לקיש למשאל בשלמא דרבנו, ו„רבותינו" בגיטין ע״ו: ובירושלמי שם פ״ז ה״ג ובנדה פ׳ המפלת ועיין בסה״ד בערך ר׳ יהודה הנשיא הוצאת משכיל לאיתן. 6) עיין למעלה דף 293 בהערתי שם. שפ״ר. 7) עיין למעלה דף 300.

וקלסה כנוהו בשם חזן־הכנסת (Archisynagogus) אשר להיהודים וכהן גדול • ובימי הקיסר הזה שבה הנשיאות לכבודה הראשון, ר׳ יהודה היה הקרוב למלכות וידן גם דיני נפשות, אם גם לא בריש גלי, אך על דעת הקיסר ובחפצו ורצונו • והקיסר פגש את הנשיא ויכירהו לדעת בשתי השנים שישב ישיבת קבע בסוריא בימי מלחמתו עם הפרתים (231–233), ולבטח השיג אז הנשיא את חפצו, כי יְקַיֵּם הקיסר, או יותר נכון, יחדש ויאשר את הזכיות אשר זכו בהם את בני ישראל הקיסרים הקדמונים • השמועה העברית, תספר בהפלגה רבה, את כל דברי האהבה שאהב הקיסר אנטונינוס בן אסוירוס או אסוירוס בן אנטונינוס את היהודים והיהדות, ואף אם ימצאו בם איזה דברי הבאי, אך ביסודתם יש להם על מה שיסמוכו בדברים מאֻמתים בההיסתוריה, דברים כַּהֲוָיָתָם • כן יסֻפר: הקיסר נדב מנורת זהב לבית הכנסת (שבטבריא) וגם נתן חבל ארץ לנחלה להנשיא בארץ הגולן (Gaulanitis), להחזיק בתבואותיו את תלמידי חובשי בית מדרשו של הנשיא • ומתאמת מאד לרוח הקיסר הזה, אשר היה אוהב לדעת סדרי עבדת אלהים לאמונות העמים השונים, הוא הספור, כי בקש מאת רבי, שישלח לו אחד מתלמידיו ויורהו לעשות מזבח כתבנית המזבח ומעשה פטום הקטרת שהיה נהוג במקדש אשר בירושלים, וישלח לו ר׳ יהודה את ידיד ביתו את ר׳ רומנוס •

ושלש עשרה השנים, אשר הואילו הרומאים לתת לקיסר ישר באדם למשול בם היו ימים טובים לישראל • הנבזים והנרדפים הרבו לקבל אותות כבוד ורצון • ומרגש הַרְוָחָה שהרגישו אחרי שנות רעה ועקת אויב היו דבריהם לאמר, כי על העת ההיא כִּוֵּן דניאל בנבואתו: וְנִכְשְׁלוּ בְּחֶרֶב וּבְלֶהָבָה בִּשְׁבִי וּבְבִזָּה יָמִים רַבִּים: וּבְהִכָּשְׁלָם יֵעָזְרוּ עֵזֶר מְעָט 1) (דניאל יא לג—לד).

ההתקרבות בין הקיסר והנשיא משכה אחריה התקרבות בין הרומאים והיהודים אחרי המשטמה העזה כמות שהיתה בין שני העמים האלה בשנות מאות. הנוצרים בני הדור ההוא (אוֹרִיגֵינוס – אבי הכנסיה הנוצרית) יתאוננו על היהודים, כי דעתם קרובה יותר אל הרומאים בעלי תורת האלילים, מאשר להם הקרובים להם ביותר באמונות ודעות • גם בהקיר המבדיל בין ישראל לעמים נעשו אז איזה בקיעים ופרצים; מקצת דברים שנאסרו לפנים מפני שנראו כחקות הגוים, הותרו לבני בית הנשיא, מפני היותם „קרובים למלכות" 2) • ורגש הַחֹפֶשׁ וְהַהַרְוָחָה התגבר בהאֻמה, עד כי החלו למצא טעם ונחת גם בהחיים הזמניים, בחיי החן והנעם, את קירות בתיהם החלו לצַיֵּר בציורים נאים ומורי התורה לא ראו און בהמעשים ההם 3) • לרגלי ההתקרבות הזאת חשב ר׳ יהודה הנשיא להתיר איזה איסורים שאסרו החכמים בדורות הראשונים, בימי תגברת הקנאה

---

1) סופר הכנסיה הנוצרית סמוך להדור ההוא, הירונימוס, בפירושו לדניאל יאמר כן בשם חכמי היהודים ואע"פ שבהירונימוס נאמר מהעת של אסוירוס ואנטונינוס אך הרב המחבר הולך לשטתו ונשען על השערתו, שכל המבוכה באה מפני שבני ארץ הקדם היו קוראים לאלכסנדר סיווירוס בשם אנטונינוס. מדבריו בנאטע 25 . 2) ירושלמי שבת פ"ו ה"ה: ג׳ דברים התירו לבית רבי. שיהיו רואים במראה, שיהיו מספרים קומי ושילמדו בניהם יונית מפני שזקוקין למלכות הם. ועיין עוד בתוספתא ובבבלי סוף סוטה. 3) ומצאו בעלי התלמוד הדבר נכבד ונכון להזכירו ויאמרו: בימי ר׳ יוחנן (זמנו של ר׳ יהודה נשיאה) שרון ציירין על כותלא ולא מחי בהון.

הלאֻמית ושנאת הגזע והמולדת לפני חרבן הבית, בעת „גזרת שמנה עשר דבר״. בכלל הגזרות האלה היה גם שמן של נכרים. והאיסור הזה לא הכביד אז ידו על העם, כי היתה ארץ ישראל מבֹרכה בעצי זית ורב שם השמן הנעבד על ידי ישראל גם למכרו חוץ למדינה; אך אחרי הָשַּׁמָה הארץ בימי מלחמות אדרינוס קיסר וכמעט שלא היו עוד זיתים בכל גבול ישראל ויגבר הצֹּרֶךְ להביא את השמן מארצות העמים; על כן התירו „רבי ובית דינו את השמן״. מן התלמוד הננו רואים, כי היה ר׳ יהודה נשיאה מחזיק טובה לעצמו על ההיתר הזה, ומזה אנחנו למדים, כי בקושי התירו את השמן ולא על נקלה נֵאותו חבריו לבטל גזרה משמונה עשרה גזרות; ובבא רבי שמואל לבבל וידרוש בנציבין לאמר: „שמן ר׳ יהודה הנשיא ובית דינו נמנו עליו והתירוהו״, לא אבה בכל זאת אבא אריכא (רב) לאכול, עד אשר גער בו שמואל חברו ויאמר: אכול, ואם לא הנני קורא עליך זָקֵן ממרא 1). ולבו הנשיא הלך לעשות עוד איזה הנחות בדת ויאבה להקל באיזה דברים גם בדיני גיטין וקדושין, אך חבריו לא הודו לו וחפצו לא נתקים בידו 2). גם אמרו עליו שהיה חפץ להתיר פת של נכרים, ותלמידו ר׳ שמלאי חזק את לבו אל הדבר הזה, אך הוא בעצמו לא מצא און בנפשו לזה ויאמר: אם כן יאמרו עלינו שהננו בית דין המתיר אסורים (אם כן קרו לנא בית דינא שריא) 3). גם בקש לעקור תשעה באב, היום המוכן לפורעניות, יום זכרון המאורעות הרעות שמצא את ישראל מיום היותו לעם, ולמצער לבטלו, ביום שנדחה מיום השבת אל היום הראשון, וטעמו ונימוקו עמו, כי בשעה שאין שמד (בבטול גזרות אדרינוס) ויש שלום אין מקום להתענית 4). אך לא הסכימו עמו בני בית דינו ודבר ארבע הצומות הנזכר עוד בדברי הנביאים קם לחק ולא יעבור בהאֻמָּה; אך לזאת הסכימו להעביר אותות האבל שהיו נהוגים בישראל מימות אדרינוס קיסר והתירו שתצא הכלה באפריון בתוך העיר.

ובכל הכבוד שחלקו בני דורו להנשיא לא טחו עיניהם מראות עַוָּתָתוֹ ולא מנעו ממנו גם תוכחה בראותם אותו נוהג שלא כשורה לפי דעתם. בימיו נִשְּׂאָה הנשיאות ויגדל כבודה כמעט ככבוד מלכות ויהיו לו אנשי חיל מזוינים ושומרים לראשו, אשר נתנו תקף ועז לדבריו להיות כבודו ומוראו על כל סביביו, ואף כי בעֹז המשרה הזאת לא השתמש הנשיא לקחת לו קרנים בחזקה, בכל זאת היה הדבר למרות עיני החכמים: וביחוד, כי ר׳ יהודה נשיאה הִשְׁוָה מדותיו לכל אדם ולא לבו הלך להותיר לטובה את החכמים על המון העם ויחיבם לשאת בעֹל מלכות במניות המסים בעדה ובמדינה; כן ידענו כי

---

1) ירושלמי ע״ז פ״ב ובבלי שם ל״ו. 2) ירושלמי ע״ז פ״ב ה״ט ובבלי גיטין ע״ו:, ירושלמי נדה פ״ג ה״ד. 3) בבלי ע״ז שם. 4) ירושלמי מגלה פ״א ובבלי שם דף ה׳: בבבלי מיחסים שני מעשים לרבי יהודה הנשיא (הראשון או השני): רחץ בקרונין של צפורי ובקש לעקור ט׳ באב; והגירסא הנכונה היא בירושלמי: אמר ר׳ בא בר זבדא בשם ר׳ חנינא בקש רבי לעקור תשעה באב וכו׳ אמר לו ר׳ אלעזר עמך הייתי ולא כן אית אמרית אלא בקש לעקור תשעה באב שנדחה ליום א׳, ור״א הוא בן פדת תלמיד חבר לר׳ יוחנן ובכן רבי שם הוא רבי יהודה הנשיא השני, אכן הדברים: רחץ בקרונין של צפורי מוסבים לבטח על ר׳ יהודה הנשיא הראשון, כי רק הוא ישב בצפורי ולכן יאמר הרב: תברא; רחץ בקרונין של צפורי בי״ז בתמוז הוא הראשון, ובקש לעקור תשעה באב הוא רבי יהודה הנשיא השני, וזה רחוק מאד. שפ״ר.

הטיל על החכמים לחזק בדק חומת העיר בטבריא ושכר השומרים, נגד המנהג הקדמון לפרוק על מלכות מהמקבלים עליהם על תורה. ומכלם עֹרְעֵר עליו ביותר ר׳ שמעון בן לקיש, איש האמת אשר לא נשא פנים גם לנשיא, וידרוש ממנו בחזקה, לבלי העמד את תלמידי החכמים בשורה אחת עם עמי הארץ. הוא – ר׳ שמעון בן לקיש – לא נמנע מהוכיח את הנשיא והַטֵּחַ דברים נגדו, בכל עת אשר נדמה לו כי העוה הישרה, ופעמים רבות התרים נגדו וילבין את פניו. ויהי היום וישבו החכמים בבית הועד ויהיו עוסקים בפרשת כהן המשיח ונשיא שחטאו וגו׳– נענה ר׳ שמעון בן לקיש ויאמר: נשיא שחטא מלקין אותו או אין מלקין אותו? ותהי התשובה – מלקין אותו בבית דין של שלשה (לאמר שלדון את הנשיא בענש הגוף אינו דרוש גם סנהדרין קטנה של כ״ג, כי אם בית דין של שלשה) ויוסף לשאול: והאם מחזירין אותו לנשיאותו? ויען חברו ר׳ חגי: אין מחזירין אותו, שאם מחזירין אותו יהרוג בנו. שמע הנשיא דברי המשא ומתן הזה, המכֻוָּנים להקניטו ולהלבין פניו ולא יכול עוד האריך אפו וישלח אחד מעבדיו הַגִּתִּים (בירושלמי: גותיין Cothe) העומדים לפניו לתפוש את מחרפהו, וישמע בן־לקיש וינס למגדלא או לכפר חטין. ביום השני עלה ר׳ יוחנן לבית הועד, לפתוח דרשתו בהלכה במושב הנשיא ויחריש ר׳ יוחנן ויטפח בידו כאלו יבקש דבר מה, ויאמר לו הנשיא: מה תבקש? ויענהו ר׳ יוחנן: את בן־לקיש אני מבקש, כי איך אפתח בדבר הלכה והמפתח איננו; וישאל הנשיא: ואיה הוא בן־לקיש הפותח בדבר הלכה תמיד? ויאמר: הנה הוא נחבא במגדלא. ויאמר הנשיא בענותנותו הגדולה: „מחר אני ואתה נצא לקראתו להשיבו אלינו: וישלח רבי יוחנן אל בן־לקיש במקום מחבואו לאמר: הכן לך דברי תורה הנאותים להפגישה הזאת כדבר בעתו לכבוד הנשיא הבא בכבודו ובעצמו לבקרך במקום מחבואך – ובהִפָּגְשָׁם היה דבר בן־לקיש אל הנשיא: הנך משוה מדותיך למדת קונך, שכן הקדוש ברוך הוא בהגלותו על עמו להוציאו מבור שבי, לא עשה דברו על ידי מלאך ושליח אלא בכבודו ובעצמו. אך גם אחרי אותות החסד וְהָעֲנָוָה אשר הראה הנשיא לבן־לקיש לא יכול עצור ברוחו, ועל שאלת הנשיא אותו: מה ראה להציע שאלות בבית המדרש הפוגעות בכבוד הנשיאות, היה דברו אליו: „ומה אתה סובר, כי מיראתי אותך אֶמְנַע מתורת ה׳? 1) –

עוד מצינו את בן־לקיש מוכיח את הנשיא ומיסרהו בשוט לשונו. במות הקיסר הישר באדם אלכסנדר סֶוֵּירוס, היו כל מדינות מלכות רומא מלאות פרעות ומהומות, ותבא הפרק והמִטָּה (Anarchie) בכל מרחבי הממלכה, ויארכו ימי המבוכה כחמשים שנה ויקומו קיסרים ונגד־קיסרים, תרבות אנשים בעלי זרוע אשר אמרו לקחת גדולה לעצמם בגזל־משפט (Usurpation), וכל אחד מהם מצא לו עוזרים ותומכים ותהי חרב איש ברעהו ומלחמת שערים בכל מדינות

1) תרגמתי כל הספור והירושלמי בסנהדרין ריש פ״ב ובהוריות פ״ג בהרחבת הדברים מאשר בספר הרב המחבר, כי רואה אני אותו כאבן חן בנזר הנשיאות ועדות לבית־הלל על מדת הענוה והחסד שהיתה מחזרת על האכסניא הזאת. וידידי החכם יעב״ץ, העושה מטעמים לבני נעורינו בשיחותיו ושמועותיו, ישים נא לבו גם אל הספור הזה, להיות למקרא, תועלת ושעשועים, ומוסר דעת היוצא מספור כזה. שפ״ר.

הממלכה. ואלה הקיסרים בני־יומם, הרבו לגזול ולעשוק את התושבים, למלא אוצרותיהם זהב, לפני בא קצם, כי ידעו אשר ימי גדולתם ספורים. בעצם ימי המהומות האלה היה דבר ר' יהודה נשיאה אל בן־לקיש: התפלל נא עלי, כי צר לי מאד עתה מחמת חשובי רומא, ויענהו בן־לקיש: לא תקח ולא יקחו ממך 1). הדברים האלה היו ערוכים נגד נטית הנשיא להרבות הון ביתו, בקחתו תרומות־מסים שונים מבני יהודה בארץ ישראל. נראה הדבר כי בימים ההם התחיל הנשיא לקחת תרומת כסף מדי שנה בשנה מהקהלות הסרות למשמעתו 2). ועל המכשלה הזאת בבית הנשיא — אהבת המתנות והעלאת מסים מן העם התעורר האמורא המתרגם את הנביאים בבית הכנסת שבטבריא יוסי איש מעון ליסר אותו בדברים קשים כגידים לאמר: „שמעו זאת הכהנים והקשיבו ובית „ישראל ובית המלך האזינו (הושע ה): „עתיד הקדוש ברוך הוא להעמיד את „הכהנים בדין ולאמר להם: למה לא יגעתם בתורה? לא הייתם נהנים מעשרים „וארבע מתנות כהונה? והם משיבים: לא נתת לנו כלום! מיד הקב"ה „מחזיר על ישראל ואומר: הקשיבו בית ישראל, למה אינכם נותנים להכהנים „עשרים וארבע מתנות כהונה כמו שכתבתי לכם בתורתי והם משיבים: מפני „בני בית הנשיא הלוקחים את כל אשר אתנו"! שמע „הנשיא דרשת המתורגמן ויחפוץ לייסר קשה את המוכיח ויעלו אליו ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש לפיסו ויאמרו אליו: „צריכים אנחנו להחזיק טובה לרומאים" שהם מכניסים מומסין (משחקים־מהתלים „בתנועותיהם, Komiker Mimiker) לבתי תיאטראות שלהם ומשחקין בכדי שלא יהו משיחין אלו עם אלו ולא יבאו לידי קטטה בטלה. „יוסי בן מעון דָּמָה לאמר דבר תורה והנך כועס עליו" — (לאמר, לא להלבין פני הנשיא היתה כונתו, כי אם לעַנֵג את שומעיו באופן דרשתו את הכתוב). וישאל הנשיא: „ויוסי בן מעון בן־תורה הוא?" ויספרו לו את גדולת האיש בתורה ויקרא לו „לבא אליו וינסהו בשאלות ויאמר לו: מהו זה שאמר הכתוב „כאמה בתה" ויענה יוסי איש מעון: „כדור כן נשיא, כמזבח כן כהניו" 3). בכל אלה לא קצף עליו „הנשיא הסבלן וירצהו, כי היתה רוחו טובה, ויהי עָנָו מאד וטוב וסלח לכל החכמים הנוגעים בכבודו.

והנטיה להון וקחת מתנות היה מחזה מעציב מאד ומכשול עון לכל בית הנשיא. גם המנוים, או הסמיכה, אשר עד הנה לא נתנו רק להראוים לה על פי חכמתם ודעתם את התורה וישרת לבם, החלו לתת עתה לבעלי הרכוש אשר לקחו להם את השררה הזאת בבצע כסף, עד כי קרה, כי נמנו למורים ודַיָנים נבערי

---

1) בראשית רבה פע"ח. 2) בראשית רבה פרשה ק'. הרב המחבר יאמר, כי אז התחילו להרים מס להחזקת בית הנשיאות ומציין המקור הנרשם בזה. אך משם הראיה להפך כי היה זה מנהג קדום, ואלה דברי המדרש: רבינו צוה שלשה דברים לפני מותו: אל תספדוני בעירות, אל תזוז אלמנתי מביתי ומי שנטפל לי בחיי וגו' — אל תזוז אלמנתי והא מתניתא היא אלמנה שאמרה אי אפשי לזוז מבית בעלי וכו' נותנים לה מדור לפי כבודה אלא לפי שדרכו של נשיא להתפרנס משל צבור וכו' עיי"ש, והנה גם הרב בעצמו יודה שהדברים בכלל במקום הזה הם מר' יהודה הנשיא הראשון כמו שיאמר בעצמו (למעלה 307 עיי"ש), וגם מהדברים מפני שדרכו של נשיא להתפרנס מן הצבור נראה שהיה מנהג קדום גם לפני ר' יהודה הנשיא הראשון ואיך יאמר הרב שהתחילו להרים המס הזה בימי ר' יהודה הנשיא השני. וצ"ע. שפ"ר.

3) ירושלמי סנהדרין סוף פ"ב ומדרש רבה פרשה פ'.

דעת התורה ונעדרי כל כשרון, רק כי היו „תפושי זהב וכסף" ובעד כסף נמאס קנו את כבוד התורה, אך מקרה כזה קרה רק לעתות רחוקות, והדַיָנים האלה לא הראו את תעצומות פָעלתם על בני דורם, אך עוררו תלונת כל החכמים הישרים בלבותם. ויהי היום והנשיא העמיד דַיָן על הצבור איש נבער מדעת התורה, אך מְשֻׁפָּע בעשר ויצו על המתורגמן ר' יהודה בר נחמני לעמוד על ידו בעת דרשתו. ויכרע המתורגמן החכם לפני המורה החדש ויטה אזנו אל פיו לשמוע את אשר ידבר אליו להגיד אל כל העם, והנה אין קול, כי שתק האיש ולא ענה דבר. וישא המתורגמן את משאו עליו ויקרא עליו המקרא הזה: „הוי אֹמֵר לָעֵץ הָקִיצָה עוּרִי לְאֶבֶן דּוּמָם הוּא יוֹרֶה? הִנֵּה הוּא תָּפוּשׂ זָהָב וָכֶסֶף וְכָל רוּחַ אֵין בְּקִרְבּוֹ" ועתיד הקב"ה ליפרע ממעמידין 1).

וזה האמורא ר' יהודה בר נחמני, היה בימים ההם, כאשר החלה הלשון העברית להשתכח מלב העברים, מליץ מצוין ונודע לדובר דברי שיר ומליצה, ויהי נקרא גם לבית האבל לדַבֵּר דברי תנחומין על לב האבלים, להפיג צערם, לתנות צדקת ההשגחה העליונה ולהודות להמנחמים המשתתפים בצער האבלים: מליצות אחרות נתקימו לנו ממנו עד היום והם דברים הנאמרים על טהרת לשון הקדש — ואחת המליצות האלה תאמר אמריה:

אַחֵינוּ הַמְיֻגָּעִים הַמְדֻכָּאִים בָּאֵבֶל הַזֶּה.
תְּנוּ לְבַבְכֶם לַחֲקוֹר אֶת זֹאת:
זֹאת הִיא עוֹמֶדֶת לָעַד, נָתִיב הוּא מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית.
רַבִּים שָׁתוּ, רַבִּים יִשְׁתּוּ.
כְּמִשְׁתֵּה רִאשׁוֹנִים כֵּן מִשְׁתֵּה אַחֲרוֹנִים
אַחֵינוּ! בַּעַל הַנֶּחָמוֹת יְנַחֵם אֶתְכֶם (כתובות ח:)

ולא ר' יהודה בר נחמני לבדו התעבר על מנוי מורים ודַיָנים שאינם מהוגנים, ורק בשביל כבוד עשרם, כי רבה הצעקה מכל חכמי הדור, ויהיו מקילים בכבוד המורים האלה ויקראו להם „אלהי כסף ואלהי זהב" ויאמרו על דַיָן ומורה כזה: אין עומדים מפניו, ואין קורין אותו רבי והטלית שעליו היא כמרדעת של חמור 2). ותהי תלונת העם גדולה על הנשיא ועל ביתו, ונראה הדבר שאז חזרו והתקינו, שלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת בית דין 3).

אמנם בכל אשר הרבו בני הדור להטיל דופי במעשי הנשיא היה כבודו גדול בעיני החכמים ובני העם לגדל חכמתו בתורה, ובן־לקיש אומר הלכות רבות משמו 4). ולו לא היה כבודו גדול בעיני העם, ולו היה רק כלי חפץ בידי חֲשֻׁבִים כדעת אחרים, כי עתה לא מצאה ידו לשנות איזה תקנות, למצוא כחא דהיתרא בכמה ענינים והעם לא היה נשמע לדבריו ולא היו קובעים הלכה כמותו. ר' יהודה נשיאה היה אהוב להעם בגלל התהלכו עם בני העם בענות חן, לא

1) סנהדרין ז: 2) ירושלמי סוף בכורים. 3) ירושלמי סנהדרין פ"ג ועיין למעלה.
4) הגאון בעל סדר הדורות מחליט כי ר' יהודה נשיאה היה רבו של ר"ל לקיש ומסתייע מהלכות רבות בשני התלמודים שריש לקיש אומר בשמו וכן מסכים הרב המחבר, אך החכם ווייס חולק עליהם ועיין דור דור ודורשיו ח"ג דף 67.

התגאה על הצבור ולא פסע על ראשם; ואף כי היתה מעלתו רמה וכבוד־מלך נתן לו מטעם הָרָשות הרומאית, היה מתכסה בכלי פשתן, ולא השגיח על סדרי קבלת פנים ומנהגי הכבוד הנהוגים בחצרות בעלי השררה בימים ההם, עד כי חבריו ר׳ חנינא ור׳ יוחנן התרעמו על עַנְוְתָנותו היתרה ויאמרו לו, כי מוריד הוא את מעלת הנשיאות בצאתו בכלי פשתן ועליו לקים מאמר הכתוב: מלך ביפיו תחזינה עיניך, ולהופיע לעיני העם בלבושי השרד אשר לו 1). והאות הנאמן על היות ר׳ יהודה נשיאה מרוצה לכל העם, אהוב ונחמד לכל בני דורו הוא הכבוד הגדול אשר כבדוהו במותו, כהכבוד שעשו לאבי אביו ר׳ יהודה הנשיא הראשון מסדר המשנה. גם ביום שמת ר׳ יהודה נשיאה השני בטלה כְּהֻנה והכהן האמורא ר׳ זעירא (זירא) נאנס על ידי ר׳ חייא בר אבא להתעסק בהנשיא ולהִטַּמֵּא לו 2). ר׳ יהודה נשיאה מת לפני חברו ר׳ יוחנן.

הלל, אחי הנשיא ר׳ יהודה, כנראה, לא היה כחו גדול בהלכה, כי כמעט שלא נמצא זכרו בה, אך תחת זאת היה גדל־דעה בהגדה ובמקרא, ומפני הדבר הזה בקש קרבתו אבי הכנסיה הנוצרית הפילוסוף היוני אוֹרִיגֶנוֹס (Origenes) ולמד ממנו כל דבר הקשה במקרא. אוריגינוס יקרא לו כספרו: הנשיא יוּלֻס או הִילְלוּס. רוח החקירה, אשר מצאה לה מהלכים בבתי־מדרש הפילוסופיא הדתית לכנסת הנוצרים באלכסנדריא על ידי מורי הכנסיה פַּנְטֶאוּס (Pantaeus) וְקְלֶמֶנְס (Klemens) הכריעה תחתיה את למודי היודעים (גנוסטיקים) והשנאה לכתבי הקדש של היהודים אשר קראו לה „הברית הישנה". אז נרגש מאד הצֹרך ללמד ולדעת את „הלשון העברית, למען מצוא פתרון ותשובה אל הסתירות הרבות שבין הברית החדשה ובין כתבי הקדש העתיקים. הצֹרך הזה הרגיש ביותר הסופר המצויין במינו אוריגינוס וישאף לדעת את כתבי הקדש במקורם הראשון וישם אל לבו לקנות דעת הלשון העברית ויעש בה חיל ויהגה בה בשום לב. בדעת הלשון העברית חשב את היהודים לרבותיו ויספר, כי רק אחרי היותו זמן רב ביהודה (משנת 229 עד 253) ויקבל פרושיו מהיהודים, ירד לעמקה של דעת כתבי הקדש. ויהי כאשר חפץ לכתוב באורו על ספר תהלים וייגע למצוא איש יהודי, אשר יבאר לו כל הדברים הסתומים על ידי הקבלה והמסרת. ובימים ההם עוד לא נדחה ההגיון בכתבי הקדש מפני העסק בחקר־הלכה. מלבד ר׳ שמלאי והלל אחי הנשיא, עוד עמדו אז לישראל מְלַמדי־דעת הלשון העברית ויודעים ידיעה שלמה את התורה והנביאים בטהרתם, ועל נקלה מצאה ידם, לדחות דעות איזה דורשי רשומות, אשר עמלו לבאר את כתבי הקדש באופן זר למען הכנס בה הוראות וכַוָּנות ידועות. והמבארים האלה נסתייעו לפעמים מתרגום השבעים (Septuaginta) המלא שבושים, ופעמים רבות הוכיחו היהודים את השבושים האלה ויפרשום

1) ירושלמי סנהדרין פ״א). 2) ירושלמי ברכות פ״ג ה״ח ונזיר פ״ז ה״א: והרב המחבר בפנים יאמר כי את הכהן ר׳ חייא בר אבא אנסו להטמא להנשיא (עיין ח״ד דף 250 והוא טעות, כי זאת לשון הירושלמי: כד דמך ר׳ יודה נשיאה בר בריה דר׳ יודה נשיאה דחף ר׳ חייא בר אבא לרבי זעירא בכנישתא דגופנה בציפורין וסאביה. עכ״ל, הרי שר׳ חייא בר אבא אנס את ר׳ זעירא להטמא וכהתרגום העברי תקנתי הטעות. שפ״ר.

כשמלה לפני מורי הכנסיה. גם על הדבר הזה רבו הטענות והמענות בין המלמדים היהודים ומלמדי הכנסיה הנוצרית – על דבר הספרים החיצונים הכתובים יונית כספרי: יהודית, טוביה ושושנה, אשר רבים מהנוצרים אספום בכלל כתבי הקדש ויקדישום וידמו למצוא בהם ר׳מזים וסמוכים לאמונת ברית החדשה.

להנצל מהשבושים, העמיס אוריגינוס עליו עבודה עצומה, עבודת־ענק, להציב את המקור העברי על יד העתקת השבעים, למען תת למורי הכנסיה דעה והבדלה, להבחין בין תורה שלמה שבהמקור העברי והנוסחאות המשובשות אשר בהתרגום, להשיג את חפצו זה ערך אוריגינוס נוסחאות התרגומים השונים, כפי אשר מצא בתרגום עקילס או אונקלוס ותיאודוטון (Theodoton) וסומכוס, כפי אשר מצא גנוזים בעיר ניקופול, ובצדם המקור העברי בכתבו ולשונו – ועם זה גם המלות העבריות בהברה עברית אך באותיות יוניות. ותהיינה כל התרגומים האלה הכתובים מקבילים איש אל אחיו בשש נוסחאות, עומדות בטורים זקופים זו בצד זו, להיות נראים להמעיין בסקירה אחת. ותקרא העבודה הזאת בשם "המשושה" (Hexapole). אך כל העבודה הזאת היתה ללא הועיל, תרגום השבעים לא נקה משבושים ורגלי מלאכת אוריגינוס עוד השתרבבו ועלו בו עוד שבושים חדשים נוספים על הישנים, כי באו בו טעיות מהתרגום הזה 1).

---

1) כל הדברים האלה מבוארים בספריו של אוריגינוס בפירושו על תהלים וביתר ספריו.

דורות אמוראי ארץ ישראל

פרק שלשה עשר

דור ראשון לאמוראי ארץ ישראל.

ר' חנינא בר חמא, ר' יוחנן בן נפחא, ר' שמעון בן לקיש, ר' יהושע בן לוי איש הפלאות בהגדה, ר' שמלאי בעל ההגדה, פורפהיריוס היוני בעל תורת האלילות מפרש ומבאר ספר דניאל. (ג"א תתקע"ט — ד"א ל"ט — 219 — 279)

המורים שעמדו לכנסת ישראל בארץ הקדושה בדור הראשון אחרי מות רבי מסדר המשנה, שמו ליסוד מוסד בכל תעצומות פעֻלתם העיונית – העסק בתורה שבעל פה, לצָרפה וללַבנה על פי המדות והכללים שמצאו בהמשנה הסדורה והערוכה. בזמן ההוא לא הלך לב מורי התורה אחרי הדרישה בכתבי הקדש ועוד פחות מזה נטו אחרי חקרי־אלוה להעמיד את תורת היהדות על עיקרים ויסודות־אמונה – שני המקצעות האלה: חקר כתבי הקדש וההגיון העיוני נמצאו אז מחוץ לחוג עבודת מורי הכנסיה. גם המשנה לא היתה עוד מְפֹרֶשֶׁת וּמְבֹאֶרֶת כל צרכה, כי רבו בה מקומות־סתומים וקשי ההבנה כי החכמים שנו אותה בלשון קצרה ותהי מחברת מחלקים שונים, דרכי הדבור ותֹכן ענינים רבים, מעטי המלים ורבי הבַוָנה, אשר מפני חלופי המושגים ותמורת המעמדים בדרכי החיים נתקשו מאד בני הדורות האחרונים בהבנתם, ויקם ויהי למוד חדש – להוציא לאור עולם ענינים רבים ושונים, שנבלעו באברי המשנה, לבָרֵר דבריה לבַקרה ברוח משפט, לַיַשֵׁר מַעֲקָשֶׁיהָ וליַשֵׁב סְתִירוֹתֶיהָ בגמרא וסברא – ואז קמו ונהיו העסק־המדעי והעבודה העיונית הנקובים בפי כל חכמי הדורות מאז ועד הנה בשם תלמוד, והחכמים שהיו עמלים במקצוע־התורה הזה נקראו בשם „מתורגמנין" או „אמוראים" 1).

אך מורי הדור ההוא, בעבודת עיוניהם לא נשארו תלוים בהמשנה ועומדים בחוגה הצר, כי העמיקו הרחיבו את גבולות העיון וילכו מחיל אל חיל ויוסיפו דעת בחקר־הלכה, ובעודם חושבים כי רגליהם עומדות בארבע אמות של הלכות המשנה, וכבר התנשאו בחקירותיהם ויעברו את גבולה. ככל אשר עשו התנאים הראשונים לדברי התורה שבכתב במדרש ההלכה וההגדה, כן עשו האמוראים הראשונים לעצם דברי המשנה: נתחו אבריה והפרידו כל חלקיה הראשונים ועצמיה אשר מהם הֻרְכְּבָה; ובעודם יושבים על הָאָבְנָיִם ועושים הנה והנה לצָרֵף דרכי המשנה, והנה נראה, כי היא – המשנה – היתה

1) והוראת המלה „אמורא" בארמית היא: מליץ, מתרגם, מעתיק מפרש ומבאר.

אך כלי־אומנות למעשיהם וראשית חכמה לחקר־דעת ולמוד חדש, ומבלי־משים פשט החֹמר הזה את צורתו ויקבל פנים חדשות – פני התלמוד או הגמרא, אשר לא תסתפק בפעֻלתה לפָרֵט ולבָאֵר את המשנה, כי אם תחדור אל תוך הדברים, בדעה והבדלה דקה מן הדקה, בבינה חדה ועמוקה ובאופן הגיוני שנון וחריף; תבנה בניני־אב, תוציא תולדות, תָניח הֲנָחות, תכלול כללים עֲדֵי הוציאה לצדק משפט. בכמה פנים יִשְוֶה הדור הראשון לאמוראים לדור השני לתנאים, שניהם היו דורות־דעה ובשניהם נראה חבל אישים־מופלאים (אריגינעלע), חבל זקנים שהגיעו לגבורות, חבל אנשי רוח, אשר הדרת השיבה חופפת על פניהם המאירות באור תורה, חקירה ועיון; גם פעֻלת שני הדורות ארכה כחמשים שנה, וכבדור השני לתנאים, כן נתפלגו האמוראים הראשונים לפלגות וייסדו איש איש מהם את בית מדרשו על פי דרכו ושיטתו. אפס כי בדבר הזה נבדל הדור הראשון לאמוראים מדורם של רבן גמליאל דיבנה וחבריו, כי לא נראה עוד את המחלוקת וריבי־דעות כאשר בימים הראשונים, כי כבר היתה התורה שבעל פה ערוכה ושמורה בספר־למוד לכל העם ומטבעת חכמי המשנה מדור העבר הטבועה על הספר הזה היתה מקֻבלת ורצויה לכל בני דור הולך; ובהיות להלמוד הזה שעורים מְסֻמָנים ותחומים קבועים, לא היה מקום למחלוקת לשם התורה וריבי הכתות כבימים קדמונים.

הזקן שבזקני הדור היה ר׳ חנינא בר חמא הכהן (נולד בערך שנת ג״א תתקל״ט ומת בערך ד״א כ׳). הוא היה חטר מגזע ישישים ומשפחה רמה בישראל ויעסוק בחכמת הרפואה 1), כי היתה ידיעת הרפואה נפרצת מאד בין הכהנים. כבר סֻפר למעלה, כי מפני איזה טינא שהיתה בלבו של ר׳ יהודה הנשיא הראשון לא נִמְנה ר׳ חנינא כל ימיו להיות לראש, ורק לפני מותו צוה על רבן גמליאל בנו שיעשהו לראש בישיבת־צפורי; ויהי אחרי מות רבי ור׳ חנינא לא קבל את המשרה הזאת, כי היה עניו מאד ויורה הוא על חכם אחד מחכמי הדרום ר׳ אפס הגדול ממנו בשנים 2), ורק אחרי מות ר׳ אפס היה לראש הישיבה. ר׳ חנינא כבר היה לאמורא כמשמעו: מבאר המשנה והבריתא ומפרשן על פי מדות וכללים שנודעו לו מהמָסֹרת והשמועה. משנתו של רבי היתה ליסוד מוסד בהוראותיו וממנה לא סר אף כמלא השערה. ובבֹא לפניו שאלה חדשה שלא נמצא לה פשר במשנה, היה נמלך בחבריו, אף כי היה פתרון השאלה קרוב אל השכל. כרבי אליעזר הגדול היה גם הוא אומר, כי מימיו לא אמר דבר שלא שמע מרבותיו. פעם התפלאו עליו ר׳ יוחנן ור׳ שמעון בן לקיש, כי הוא נמלך בהן בדבר הלכה פשוטה, והם תלמידיו היושבים לפניו ויאמר להם: „יבא עלי וכו׳... אם אמרתי דבר שלא שמעתי, וכל מעשה שהייתי מוציא״ אם לא שמעתי מרבי להלכה (פעמים רבות) כשערות ראשי״ 3). הנה כן היה ר׳ חנינא לאמוראים את אשר היה ר׳ אליעזר בן הורקנוס לתנאים – „בור סוד שאינו מאבד טפה״, אך לשניהם חסרה מדת „מעין המתגבר ונהר שאינו״ פוסק״, ולו היו כל החכמים כמותם, כי עתה היה חסר להתורה כח

1) כתובות ק״ג ע״ב. 2) שם. 3) ירושלמי נדה סוף פ״ב.

ההתפתחות ולכת־קדימה • ושיטתו של רבי חנינא, כי יהיו כל קניני הקבלה והמסרת כמונחים בקופסא וצרורים וחתומים בחותם צר, לא הפיקה רצון יתר החכמים חבריו ותלמידיו וַיִּפָּרְדוּ ממנו ויכוננו להם איש איש בית תלמודו לבדו. ומרוב חסידותו היה חשוב מאד בעיני היהודים והרומאים • פעם אחת הלך הוא וחברו ר' יהושע בן לוי לקסריא להקביל פני הפרוקונסול (אנטיפטרוס) הרומאי, וכאשר ראה אותם השר הגדול הזה ויקם ויקדם פניהם ביראת הכבוד וישאלוהו הנצבים עליו לאמר: „לפני מי אתה קם, לפני יהודים נקלים ונבזים אתה קם?" ויענה: „שני האנשים האלה נראו לי כשני מלאכי מעלה" 1) ובהיות חסידותו של רבי חנינא ותֻמּוֹ דרכיו נודעים לכל בני העם וכבודו ומוראו על כל סביביו היה הוא האיש הראוי להוכיח את בני דורו ולגלות על חטאתם • וַיְיַסְּרֵם בשבט פיו, כאשר שמע מפיהם, כי סומכים הם על מעשי נסים, מבלי לשוב מדרכם הרעה, וביותר בהשחתת דרכם בעניני הצניעות, וכאשר פרץ דבר בארץ בצפורי וכל הגליל ותהי תלונת בני עירו גדולה על ר' חנינא, כי לא יעשה להם נפלאות להסיר את הנגף, אשר פרץ בכל הגליל מסביב ויפסח על שכונת ר' חנינא, ויהי דבר מורם אליהם לאמר: „זמרי אחד (אוהב בת אל נכר) היה בימי משה ונפלו מישראל ארבעה ועשרים אלף", ואנו כמה זמרים יש בדורנו ואתם מתרעמים"? 2) • עוד יְסֻפַּר ממנו לאמר: פעם אחת היתה עצירת גשמים בארץ ישראל • העם הרבה תפלה ותחנונים, התריע על הגשמים, עשה כל סדר התעניות כחק מקדם במקרים כאלה — ולא נענה — ימי האביב כבר הגיעו ומטר איננו, ויתאוננו בני צפורי רע באזני ר' חנינא מורם ויאמרו: חברך ר' יהושע בן לוי היושב בדרום, מתפלל ומוריד הגשם • שמע רבי חנינא הדברים האלה וַיֵּצֶר לו לראות את בני עמו אדוקים בהאמונה, כי הצדיקים הם בני ביתו של הקב"ה, ומהבטחון הזה בהצדיקים המגינים על הדור, אינם שמים על לבם לפשפש במעשיהם ולזכות ארחותם, ויהי לעת מצוא בהֵעָצֵר שנית את השמים ולא היה מטר שלח ויקרא את ר' יהושע בן לוי כי יתפלל גם הוא על הגשמים, אך גם תפלת שניהם לא נשמעה, אז מצא ר' חנינא מקום למלא פיו תוכחות ויאמר: „לא יהושע בן לוי מוריד גשמים בדרום ולא חנינא עוצר גשמים בצפון, אלא מפני שבני הדרום לבם רך והם שומעים דברי תורה ונכנעים ולכן נותן ה' את גשמיהם בעתם, ואתם בני צפורי לבבכם קשה ואין אתם שומעים דברי תורה ונכנעים ולכן הוא מונע מכם מטר השמים" 3) • וכל ימי חייו לא עזבתהו מדת הענוה • כבר סֻפַּר איך היה בורח מן הכבוד אחרי מות „רבי", ויפנה מקום למי שזקן ממנו

---

1) ירושלמי ברכות פ"א ה"א. 2) ירושלמי תעניות פ"ג ה"ב. 3) שם. והנה מכמה מקומות בשני התלמודים יוצא ברור, כי השקפת ר' חנינא על העולם והטבע היתה השקפה מושכלת ונשענת על הבינה הישרה. הוא היה מכחיש בכשפים מפני שנאמר: ה' הוא האלהים ואין עוד מלבדו (סנהדרין ס"ז:). בני דורו ספרו דברי הבאי ע"ד נפלאות חכמי מצרים, אשר בידיעתם בסתרי הטבע יש בידם ללבלב את האילנות במשך איזה שעות אחר נטיעתם. ויאמר ר' חנינא: „מלין" (ע"ז ל"ח: כפירש"י דברי כזב והבל). ומה נכבדה ומושכלת היא השקפתו בפתרון השאלה שהיתה לאבן־הטועים אל כל חוקרי אלוה בכל האמונות מימים מקדם עד דורנו, היא השאלה על דבר הידיעה והבחירה, אשר על דבר פתרונה נשפך דם רב בקנאת הדת בצרפת, כאשר דעות הכהן יַנְסֶינִיוּס ההולנדי מצאה מסלות בלב הכהנים הגדולים בצרפת באחרית המאה הי"ז והדברים ידועים לקוראי הדורות. ור' חנינא משיב על השאלה בקוצר־מלין תשובה ברורה לאמר: „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות ל"ג:). שפ"ר.

במספר איזה שנים, וכן מצינו אותו אוהב חבריו ותלמידיו ומתימר בכבודם. ויהי היום ויצא לשוח ברחובות העיר צפורי וירא ויתבונן והנה כל בני העם שובתים ממלאכתם ורוח חג או מקרא קדש שפוכה על העיר והיום לא חדש ולא שבת, וישאל פשר דבר, ויאמרו לו: רבי יוחנן תלמידך בא הנה והוא יושב ודורש בבית מדרשו של רבי בנאה וכל העם שומעים אותו, ויאמר: „ברוך שהחייני והגיעני והראני בכבודו של ר' יוחנן" 1). ר' חנינא האריך ימים ועיניו ראו שלשה נשיאים: ר' יהודה הנשיא הראשון, רבן גמליאל בנו, ור' יהודה הנשיא השני, הוא הגיע לגבורות ויָּגָע בשיבה טובה, ועליו אמרו שבהיותו בן שמונים היה עומד על רגלו האחת וחולץ ונועל את מנעליו והוא היה אומר: חמין ושמן שסכתה אותי אמי בילדותי עמדו לי לעת זקנותי 2). – ומבן דורו של ר' חנינא, רבי אפס, אשר ר' חנינא פנה מקומו לפניו כאמור למעלה, לא נדע דבר, רק כי היה סופר־איש־סוד של הנשיא וגם קבע בית המדרש בלוד (בדרום) ותשב דרישת התורה אל דרום יהודה, אחרי אשר פסקה שם ישיבה מימי השמד, ונקרא ר' אפס בתלמוד גם בשם: „רבותינו שבדרום" 3). והאמורא השלישי מבני הדור של אחרוני התנאים וראשוני האמוראים הוא לוי בר סיסי או לוי סתם, וכבר ספרנו למעלה (בתולדותיו של רבי) כי היה בעל מרך־לב גם לא קבע ישיבה לעצמו וכאשר בכלל לא ישב הרבה במקום אחד והננו רואים אותו מרבה לנסוע מהכא להתם ומהתם להכא, (לאמר מבבל לארץ ישראל, ומארץ ישראל לבבל).

ההֶפֶך מר' חנינא בעל השמועות, השומר תורת רבותיו, היה ר' יוחנן בר נפחא המחדש ומרחיב גבולות חֵקֶר־הלכה. (נולד ג"א תתק"ס— מת ד"א מ'). ר' יוחנן הוא מיחידי האמוראים בארץ ישראל, אשר רושמי התולדות השאירו לנו ממנו רשומים קימים מארחות חייו, הליכותיו וכל דברי ימיו וגם את חזות־פניו והוד מראהו לא שכחו לתָאֵר ברב ענין ומשל ומליצה. את אבותיו לא הכיר ר' יוחנן, כי אביו מת כאשר היתה אמו הרה ובלדתה אותו מתה גם היא. בהאסון הזה מצא ר' יוחנן גם מדה טובה ויאמר, כי לו ראה והכיר את אביו ואמו, אז אולי לא היה בידו לצאת ידי חובת כבוד אב ואם 4). ביפי מראהו והוד פניו הפליא את בני דורו ועליו היו אומרים, כי כל פסל וכל דמות מעשי חכמת חרשים לא יערכוהו ביפים 5). הספרות התלמודית היבשה מבלי כל לחלוחית חזון ושיר, גם היא בבאה לספר יפיו של ר' יוחנן ולתָאֵר הוד פניו, גם היא תדרך עֹז ותנוח עליה רוח המליצה ובששר הדמיון וחרט המשל תְּתָאֵר לנו את דמותו לאמר: „מי האיש החפץ לחזות בנעם הוד פניו של ר' יוחנן, יביא

---

1) ירושלמי בבא מציעא סוף פ"ב. וירושלמי הוריות פ"ג ה"ו. במקום השני הגירסא יותר מדויקת — כי בב"מ נאמר ר' חייא בר ווא, שהוא ר' חייא בר אבא הצעיר מר' יוחנן, ובמקום השני נאמר: ר' חנניה הות מסתמיך בר' חייא בר בא (אבא) בצפורין והוה חמא כל עמא פריין, ופירש הרב המחבר „פריין" שובתים, חוגגים מהמלה הרומית feriari. ועלי עוד להעיר שהרב כותב: „אלס ער איינסט נאך טיבעריום קאמם", וזאת היא טעות סופר בלי ספק, כי בשני המקומות בירושלמי נאמר בצפורין, אם לא שנאמר, כי היה קשה להרב, מה טעם הדבר שבא לצפורין והלא ישב שם בתמידות, אבל אין זה כדאי לשבש בשבילו שתי הנוסחאות בשני מקומות בירושלמי. שפ"ר.

2) חולין כ"ד:. 3) בראשית רבה פרשה פ"ד, בבלי ערובין ס"ה: וירושלמי תענית פ"ד וכו'.
4) קדושין ל"א:. 5) בבא מציעא פ"ד.

גביע כסף טהור חדש וממורט, ימלאהו אבני־אדם, ושם מקלעת־פרח שושן לו מסביב והעמידהו בין האור ובין הצללים והיה מראה הנגה מקרני אור הגביע, אבני האדם ופרחי החמד, אשר התלכדו יחדו, מ ע י ן אור פני ר׳ יוחנן״ 1). אך ליפיו היתה תכונת הרך כיפי הנשים ויחסר לו העז וההדר, תפארת איש והדרת פני גבר, כי היה איש חלק בלי זקן, וריסי עיניו היו סרוחות וארוכות ויפרשו צלם על עיניו, והדבר הזה שוה על פניו מחזה הוד אימה, ועל כן בהרימו ריסי עיניו להביט על איש היה מבטו חד דוקר ובוקע אל האיש הדובר בו להחריד לבו ולהרעיש כל קרביו, וההגדה תאמר, כי היה מ מ י ת ב ר א י ה. בימי בחרותו היה תלמיד מקשיב בבית מדרשו של ר׳ יהודה הנשיא הראשון, והוא בעצמו מספר שהיה מקטני התלמידים וישב במרחק שבע עשרה שורות אחורי ר ב (אבא אריכא) וכשהיו ר ב י ו ר ב נושאים ונותנים בהלכה נדמו לו דבריהם כרשפי איש נזרקים מפיהם ולא הבין דבר מדבריהם 2). ויהי כאשר היתה השעה דחוקה מאד לר׳ י ו ח נ ן ויִוָעצו הוא ו א י ל פ א רעהו וישלחו ידיהם במסחר, וכמעט ששקעו נפשם בתשואות החיים ודאגות חיי השעה, אך ר׳ י ו ח נ ן, האיש אשר מבטן קורא לו להיות מורה לעמו ומאשרו, שמע קול אלהים קורא אליו לאמר: „הנך מניח חיי עולם ועוסק בחיי שעה״, הוא הקול אשר יצא מקרב לב כל איש „הרוח המרגיש כי נוצר לתעודה גדולה ויקרה, מלסחור בארץ. שמע ר׳ יוחנן לקול הזה ויעזוב את מסחרו, וישב שנית לשקוד על אהלי התורה ולהקשיב לקח מפי רבותיו החכמים. גם את חלקת השדה, אשר השאיר לנפשו לכלכל בה את שיבתו, גם אותה מכר למען יוכל לפנות לבו לחקירה ועיון, ויקראו עליו בני דורו: „אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב ר׳ יוחנן את התורה בוז יבוזו לו״ 3). נראה הדבר, כי אחרי כן קבל הספקה קבועה מבית הנשיא ולכן נקרא „דבי נשיאה״. רבי יוחנן שמש חכמים רבים. כדבורה חרוצה רדה דבש מ כ ל הפרחים – כי היה תאב לדעת את כ ל השיטות וכל ארחות הלמוד השונים, לישר בינתו ולהכשיר את שכלו לדעת את דרך הלמוד יבחר בו הוא. בין המורים ההם הכי נכבד רבי הושעיה (או ר׳ אושעיא בבבלי) בעל התוספתא מהעיר קסריא, וממנו קבל ר׳ יוחנן הלכות רבות וגדולות שלא עלו במשנתו של רבי 4); – ורבו המובהק שרוב תורתו ממנו היה ר׳ ח נ י נ א – אך שני החכמים: ר׳ י ו ח נ ן ו ר׳ ח נ י נ א לא יכלו לדור בעולם אחד, כי ל ר׳ ח נ י נ א היתה המשנה תמצית התורה שבעל פה וכל הנאמר בה נחשב לו כחק־התורה שאין להרהר אחריו ולפקפק בו, ו ר׳ י ו ח נ ן היה חפץ להרחיב גבולות הדרישה והחקירה בהלכה, לבקר את המשנה בדעה והבדלה בין ענין לענין ויזעף עליו לבו ויאמר: מה אעשה לאותו זקן, מה שאני מתיר הוא אוסר ומה שאני אוסר הוא מתיר ויעזוב אותו וייסד לו בית תלמוד בטבריא 5). ר׳ יוחנן היה איש ימינו של ר׳ יהודה נשיאה השני והאמורא ה מ ח ד ש ה ל כ ו ת הגדול בזמנו, תלמידיו הרבים אמרו מ י מ ר א ו ת רבות משמו, ותהיינה – מימראות של ר׳ יוחנן – יסוד התלמוד והחלק

1) בבא מציעא פ״ד. 2) חולין קל״ז: 3) שיר השירים רבה פ״ח, תענית כ״א. שמות רבה פ״ז, במדבר רבה פ״ל. 4) בבלי ערובין נ״ג. ירושלמי תרומות פ״ו ה״ג. שם סנהדרין פ״ט. 5) ירושלמי שביעית פ״ט וביצה ריש פ״ג.

הנכבד אשר בו. ואופן למודו הוא: לבא עד חקר המשנה והסברא השכלית הצפונה בה, לנתח כל דבור ודבור ממנה, ליַשֵב הסתירות שבין משנה למשנה ולמצוא על ידי הכַוָנָה, אשר הונחה ליסוד מוסד הענין, ובהתהלכו בחקר־הלכה בא לידי הדעת, כי לא לכל הנאמר במשנה יש תקף ועז חק־התורה, וְיֶשְׁנָן הלכות שנויות בסתם משנה והנה רק דעות יחידים, שבטלה דעתם נגד רוב חכמי ישראל. בגלל זאת שם ר' יוחנן את לבו גם להמשניות הנוספות והחיצוניות (התוספתא והבריתא) לצרף דבריהם וכמה פעמים היה מקים דברי הבריתא להלכה נגד המשנה. לא כן היתה דעת חברו אילפא, כי עליו היתה המשנה חביבה ביותר ויתערב עם ר' יוחנן ויתר החכמים, כי לא ימצא כל דבר הלכה מחדשת בהבריתות שלא נמצא בפרוש או ברמז במשנה 1). גם מצינו שכִלֵל לנו ר' יוחנן כללי־ההכרעה, לדעת על פיהם הלכה כדברי מי 2). ובבא ר' יוחנן לטבריא, היתה העיר הנחמדה הזאת, היושבת בנאוה ויפה נוף על שפת ים כנרת, מקום אויר מְמֻזג ומעינות־רפואה, למקום־תורה ובית מועד לחברים ותלמידים, אשר נהרו אֵליה מקרוב ומרחוק לשמוע תורת ראש האמוראים בארץ ישראל בימי הדור הראשון. גם מבבל, ששם כבר פרחו הישיבות הגדולים אשר כוננו האמוראים המופלאים רב ושמואל, נהרו תלמידים וחכמים מובהקים לטבריא לשמוע תורה מפי ר' יוחנן, ויותר ממאה אמוראים נמצאו בהתלמוד שהם תלמידי ר' יוחנן או תלמידים־חברים האומרים דברי הלכות משמו. חבה גדולה ויתרה נודעת לו מר' יהודה נשיאה, כי ר' יוחנן היה התומך בידו להתיר כמה דברים שנהגו בהם איסור עד היום. ר' יוחנן לא היה מיראי־הוראה ומהמעמיסים על העם חומרות יתרות ככני בבל בהישיבות שנוסדו בזמנו. הוא התיר ללמוד יונית, לאנשים „מפני המַלשינים" לאמר, כי יהיה ביד איש ישראל להוכיח צדקתו לפני שלטוני „רומא בארץ ישראל שהיו מדברים יונית, ולנשים „מפני שתכשיט הוא לה", לאמר כי השכלת יון תשית לוית חן על בנות ישראל ותרומם רוחן. הוא היה מכבד את החכמה ודברו היה, כי „האומר דבר חכמה באומות נקרא חכם", ויתן כבוד לתרבות היונים „והשכלתם והעמיד

---

1) ההבדל בין אילפא ור' יוחנן בדבר יחס המשנה אל התוספתא יוצא מדברי הירושלמי קידושין פ"א ובבלי תענית כ"א. אך ר' יוחנן נתן מקום להבריתות השנויות בבתי מדרש של ר' חייא ור' אושעיא. ובדבר המשנה הוא אומר שלפעמים נשנתה המשנה בשם ר"ע ואחר כך חזר בו ומשנה הראשונה לא זזה ממקומה. אף על פי שאינה הלכה (יבמות לי, חולין ל"ב: וקט"ז:) ולדברי „החלוץ" [אשר אחריהם נמשך גם החכם וויים בספרו ח"ג דף 72. שפ"ר] כי ר' יוחנן הוא האומר „אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חברו" אין כל יסוד, כי ישנה ראיה מוכחת אשר ממקום שנסתייע ממנו „החלוץ" (ירושלמי שבת פ"א ה"ו) הגירסא הנכונה שם ר' יונתן תחת ר' יוחנן, ובדבר ר' יוחנן אף כי לא נקבל אותו למתקן ומחדש בדת, אך בכל אופן הוא נוטה להקל יותר מלהחמיר — עד כאן דברי הרב המחבר בנאטע 26. והנה במה שנוגע לסוף דבריו עלי להעיר, שאמנם מהירושלמי שבת היה נוח לנו להגיה ר' יונתן במקום ר' יוחנן, כי יאמר דבריו בשם ר' לעזר בן צדוק, אשר בשום אופן לא נוכל לאמר כי האריך ימים עד דורו של ר' יוחנן, כי ראב"צ הלא כבר היה נער בימי החרבן, אמנם מה נעשה ומהירושלמי ע"ז פ"ב ה"ט שממנו נסתייע החכם וויים מוכח בפירוש שר' יוחנן הוא האומר „אין ב"ד יכול לבטל" וגו', כי הענין מדבר על דבר השמן שר' יהודה נשיאה וב"ד נמנו עליו והתירוהו, וזו ראיה שאין עליה תשובה. שפ"ר.

2 הוא היה אומר: הלכה כסתם משנה, סתם ואחר כך מחלוקת אין הלכה כסתם וכו' (יבמות מ"ב: וירושלמי שם), הלכה כרבי מחבריו, ר' מאיר ור' יהודה הלכה כר' יהודה וכו' וכו' (ערובין מ"ו: ועיין גיטין ע"ה). שפ"ר.

הפילוסופיא היונית בשורה אחת עם התורה ויאמר: „שם ויפת חסו על כבוד אביהם מכאן זכה שם (האומה הישראלית) לטלית (להיות נושאת דגל הדת ויסודות המוסר האלהי) ויפת (עם יון) לפילווא (Pallium) לבוש כבוד להפילוסופים 1) . הוא לא מיחה בבני דורו גם בנהגם היתר בדבר שנהגו בו איסור עד היום והתלמוד מספר שבימיו החלו לצייר ציורים בבתים 2) . אך בכל הכבוד שהגה לבו לחכמת יונית לא יכול נשוא קושי השעבוד של רומא ולפעמים התמלטו מפיו דברים קשים עליה ואנחות התפרצו מלב המורה אשר בצרת עמו לו צר . ככל דורשי רשומות ביהודים ועוד יותר בין הנוצרים, אשר חזו חזות־הכל ורמזים לאין קץ ותכלית בחזיוני דניאל, היה גם ר' יוחנן דורש את החיה הרביעית, אשר שניה ברזל וצפרניה נחשת ותאכל ותדק ותרמום ברגליה (דניאל ז', י"ט) על רומא הזאבה הרעבה, אשר טרפה באפה את כנסת ישראל ותאבה לשום קץ לחייה, וגם היה קורא עליה את המקרא: „גער חית קנה עדת אבירים" (תהלים ס"ח) „זו המלכות הרשעה ששמה קץ לכל המלכיות שמלכו בכפה לפניה" . כהחכמים שקדמוהו הזהיר גם הוא שלא להודע לרשות ויאמר: „ואלו עיינין כבני אנשא לה" (דניאל שם) „זו מלכות הרשעה שהיא מכנסת עין רעה בממונו של אדם": פלוני עשיר נעשנו לראש מאספי המסים, פלוני עשיר נעשנו לחבר בבית המועצה, למען יהיה הוא ורכושו ערבים לנו" 3) ויוסף לאמר: „אם הזכירוך לבולי (לחבר בית המועצה) יהיה הירדן בעל גבילך" (לאמר שתברח ואל תקבל שררה והתמנות מידי הרשות הרומאית) 4) .

ומהתכונה האנושית של ר' יוחנן מלבד שנדעהו לאוהב התורה אהבה רבה, אהבה בלי מְצָרים, היה אוהב את הבריות צדיק וחסיד ומקבל באהבה דין שמים. הוא חס על העבדים הכנענים, אשר בימים ההם נחשבו כחית השדה, ויגדל חסדו על עבדו, הספיק לו די מחסורו ומכל מאכל שהיה אוכל נתן גם לו לאכול ויקרא עליו המקרא: „הֲלֹא בַבֶּטֶן עֹשֵׂנִי עָשָׂהוּ וַיְכֻנֶנּוּ בָּרֶחֶם אֶחָד" ובמדת קבלת יסורין באהבה הציגוהו למופת אל כל בני תמותה . הוא הגבר ראה עני וצער גדול בנים . תשעת בניו מתו והעשירי הנשאר נפל ליורה רותחת וימת מיתה משונה ולא נשאר מכל עצמותיו, כי אם עצם קטן וישא האב האֻמלל את שריד בנו עמו לזכרון וכל קשה יום ולכל אשר קרה אסון היה מנחם אותו לאמר: „הראית את העצם הקטן הנשאר לי שריד מבני העשירי, והאם גדול אסונך כאסוני"

---

1) בראשית רבה פל"ו . 2) פסחים קי"ז: ומה עמוקים ונאמנים דברי ר' יוחנן הנאמרים במקום הזה, דברים שיסודותם בחכמת הנפש ותכונת היהודי להמשך אחרי אות־רצון כל שהוא מאת בן־עם־אחר ולמעט בשבילו את דמות אומתו בהליכות חייו ויאמר: בזר עמים קרבות יחפצו, מי גרם לישראל שיתפזרו וכו' קרבות שהיו חפצים להתקרב להם. עיי"ש. שפ"ר.

3) בראשית רבה פע"ו: פלן עתיר נעבדיה ארכינונוס, פלן עתיר נעבדיה בליוטים וכו' .

4) ירושלמי סנהדרין פ"ח — וכל הפקודות האלה, שמו שלטוני רומא על האזרחים שלא מדעתם ורצונם, כי היה הכבוד הזה כבד מנשוא וההתמנות הזאת עלתה להממונה בדמים מרובים, על כן היו העשירים בורחים מהשררה הזאת ומשמיטים עצמם ממנה וגם נסו על נפשם, עד כי הוציאו הקיסרים גם פקודות מיוחדות לענוש קשה את האזרחים המפקיעים עצמם מדבר־המלכות ובורחים מן הכבוד העשוי להוריק כיסם לכיס הרשות ככתוב על ספר החקים 21, 16 § ï I|X (Codex Theodosianus)

(דין גרמא דעשיראה ביר) 1). רק בת אחת היתה לו, והיא לבדה נשארה להאב השכול, אשר ברגע הִוָלדו היה יתום מאביו ואמו, וכל ימי חייו היו שלשלת אחת של אסונות ופגעים רעים. לעת זקנתו היו לו עתים שנטרפה דעתו מרוב צער ושברון לב על מות ר' שמעון בן לקיש בעל אחותו, אשר דמה כי הוא הֵסֵב במותו. לדברת בני דורו ארכה מחלת נפשו שלש שנים ומחצה ובכל הימים ההם לא בא לבית מדרשו והתלמידים לא לקחו תורה מפיו 2).

---

1) ברכות ה:. בבא בתרא קט"ז.

2) גם בתולדות האמורא הגאון הזה מוצא אני דרוש להפך הקוראים והמעיינים להשלים דברי הרב המחבר ולנגוע באיזה מהשקפותיו שאינן מוסכמות מחכמים בעלי בינה לעתים אחרים, וביותר הרב החכם ווייס בדו"ד ח"ג מדף 69 ואילך עיי"ש: הרב המחבר מחליט: א) כי לא היתה מעלת המשנה גדולה בעיני ר"י כאשר בעיני ר"ח רבו ויתן מקום גם להבריתות. ב) כי היה נוטה להקל והוא הוא שהכריע את הנשיא להתיר איזה דברים שנהגו בהם איסור מכמה דורות לפני זה. נגד שתי ההחלטות יעיר החכם ווייס שר' יוחנן הוא האומר „אני אין לי אלא משנה" (ירושלמי תרומה פ"ב ה"ז וקידושין פ"א ה"ב). אך ראית הח' ווייס מירושלמי נזיר (פ"א ה"א), שר' יוחנן אמר „לשונות שבררו להן משניות אין לכל בריה רשות להוסיף עליהן" אינה מוכחת כלל וכלל מאלה הטעמים: א) ר' יוחנן לא יאמר „כל לשונות שבירדו להן משניות" אלא: כל לשונות שבירדו להם „ראשונים", ובכלל ראשונים הן גם הבריתות והתוספתות, ורק ר' שילא החפץ לתקן דברי ר' יוחנן אומר: לשונות שבירדו להם המשניות וכו'; ב) הלא בפירוש נאמר שם, כי המלה „משניות" מוסבת גם על בריתות ותוספתות כמו שנאמר שם והתני ר' חייא (תנא ברא) דזיה הזיה אמר ר' שילא וכו' — הרי שבמקום הזה המלה משניות מוסבת גם על הבריתא. ג) כל הדברים שם מדברים ע"ד לשון הנזירות לדעת בפועל איזה לשונות הונהו בלשון העם על הנזירות ואין כאן לא גמרא ולא סברא, כי אם ע"ד השפה השגורה בפי העם — והאמת הוא שרבי יוחנן הוקיר את המשנה אך לא נשא לה פנים לפסוק הלכה כמותה במקום שהסברא השכלית מתנגדת לזה — ובדבר ההחלטה השניה של הרב המחבר שר"י נוטה יותר להקל מלהחמיר, יעיר החכם ווייס בצדק, כי ר"י הוא המשוה דברי סופרים לדברי תורה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ד), ודרכו לכבד כל המנהגים העתיקים אף שאין להם כל יסוד בהכתב והקבלה, כמו שאמר לבני ביישן שלא היו הולכים מן צור לצידון בערב שבת, כבר קבלו אבותיכם עליהם והכתוב אומר: שמע בני תורת אביך (פסחים נ') והוא גם בעל המאמר לא תסיג גבול ראשונים — גבול שגבלו ראשונים (שבת פ"ה). וממעלותיו של ר' יוחנן במוסר ומדות צרופות ולכל לראש מדת אהבת אדם אשר התנוססה בו, יש להוסיף איזה קוים למלא ציור הפנים המאירות האלה אשר לא עמד עליהם הרב המחבר: בכל חסידותו שם ר' יוחנן לבו אל תקון העולם ותקנת יחידים ושמירת הבריאות: היו עתות בשנה כשהיה חש בראשו ולא הניח תפלין (ירושלמי ברכות פ' היה קורא), אסר למלמדים לסגף עצמם בתענית (דמאי פ"ז ה"ב) ובמדת הסבלנות ואהבת אדם אין במורי כל הדתות בדורות הראשונים והאחרונים אשר ישוה וידמה אל ר' יוחנן — הלא ידוע כי ביתר שאת תגדל שנאת שומרי הדת ומקנאיה, אל בני בריתה אשר פרשו ממנה ויצאו מכלל הכנסיה, ובר' יוחנן ידענו, שכאשר שנה לפניו תלמידו רבי אבהו הבריתא ע"ד המינין המוסרים והמומר — אמר לו רבי יוחנן: „סמי מכאן מומרים, מפני שאני שונה לכל אבדת אחיך — אחיך לרבות גם את המומר" (ע"ז כ"ו ע"ב). גם נתן הנינה להכותים ויאכל משחיטתם (חולין ה' ע"ב). הוא היה אומר חבר שיצא לחוצה לארץ אין נוטלים ממנו דברי חברות ואין דוחין אותו מחברת החכמים (ירושלמי דמאי פ"ב ה"ד). ויוסף לאמר: „אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים, וכשבקשו מלאכי השרת לאמר שירה על הים אמר להם הקב"ה מעשי ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה" — זה הוא מה שראיתי להשלים דברי הרב המחבר, למען תצא לנו כלולה בהדרה תמונת ראש אמוראי ארץ ישראל, אשר ה' ברכו באריכות ימים ובימי שני דורות היה לשר-התורה ואבי ההלכה בארץ הקדושה. שפ"ר.

בַּעַ כאח־תאומים לר׳ יוחנן, בעל אחותו ובר פלוגתיה הוא – רבי שמעון בן לקיש או ריש לקיש. האמורא הזה הוא הַהֵפֶך מר׳ יוחנן בנטיות רוחו ותכונות נפשו, וגם כשהוא לעצמו נראהו מלא הֲפָכִים בנושא אחד: גֵּוו חזק ומוצק כמטיל ברזל, ורוחו זַכָּה ורַכָּה, בכח מתניו ואונו ואֹמֶץ כחו, בשרירי ידיו הוא בעל הגבורה ואיש הזרוע, ולבו – לב רך, נוח להתפעל ומלא חמלה וחנינה – הוא גם חכם מופלא, זך השכל בעל הסברא הישרה, שנון ומפולפל, אך מבלי לנטות מישר הגיון. – ריש לקיש – כאשר יכנו אותו בקצור השם מן רבי שמעון בן לקיש – (נולד כפי ההשערה בעיר בצרה אשר במדבר מקום מושב הסרקינים (Saracenen) בשנת ג״א תתק״ס — ומת — ד״א ל״ו). הוא היה חברו של ר׳ יוחנן מימי נעוריו ויחדו שמשו שניהם בבית מדרשו של ר׳ יהודה הנשיא הראשון ואין נכונה בפי אלה האומרים, שהיה עם הארץ בימי ילדותו והחל ללמוד תורה בהיותו כבר לאיש 1). רושמי תולדותיו מרבים לספר מכחו הגדול, עֹצם ידו החזקה וגוו המסֻבל בבשר, עד שהיה ישן על בטנו ויאמר: כֵּרסי פָּרִי 2). ויהי כאשר קדמוהו ימי עני ולא מצא טרף לנפשו ונפש בני ביתו, ויאמר למצוא חית ידו בכחו הגדול אשר בה חֻנן מאת ה׳, ויתמכר ללודאי. והלודאים המה האנשים המחזיקים בתי קרקסאות, ומציגים בהַזִּרָה לשעשע את הרואים מחזה חיות טורפות מתרגזות ומשתרעות ומתאבקות עם חיות אחרות, והיה באשר תפרוצנה פריצי־חיות אלה את גבולן, היו עומדים על גבן אנשים בעלי זרוע. גבורי כח אשר ידם תמצא להכריע את פריצי חיות אלה ולבצור רוחן וגם לעשותן לבני תרבות במהירות תנועתם. ויהי ריש לקיש פקיד־שכיר בבית קרקסאות כזה להמית את החיות הטורפות, באמרם להתנפל על בני האדם 3). בהעבודה השפלה והקשורה בסכנת מות הזאת אחז ריש לקיש כאשר אכף עליו מחסורו. השמועה התאמץ לתָאֵר לנו בחרט אמת את שני הקצוות הנוגעים זה בזה וההפָכים המתלכדים בתכונת הנפש הזאת לתמונה אחת נעימה ונחמדה – כח הזרוע וגסות־החמר – ביחד עם דקות השכל וזַכּוּת ההרגשה–מראים לנו דמות מרהבת לב ונפש–דמות גבור התורה – הגבור הכובש את יצרו, מתיש כח הבשר ומכניעו תחת ממשלת הרוח. הלא כה דברי השמועה: ריש לקיש הָאַתְלֵיט (Athlet), הנועד לבצור רוח פריצי החיות אזור בגבורה וחמוש בכלי נשקו, התהלך על שפת הירדן, וישא עיניו וירא מרחוק את ר׳ יוחנן רוחץ בשרו במי הירדן, ויתבונן מרחוק אל יפיו ויקפוץ אחריו אל תוך המים. ראה ר׳ יוחנן את האיש הגבור אשר ידעהו מימי נעוריו ויאמר לו „חילך לאורייתא!״, לאמר, שוב אל אהלי התורה ושם יכירך מקומך, כי לגבור „שכמותך נאה להקדיש כחו ללמוד התורה, ויען ריש לקיש ויאמר: „ויפיך הוא לנשים״ – ויבטיח ר׳ יוחנן להאביר גבור החיל לתת לו את אחותו היפה

---

1) ריש לקיש עוד מנעורותו נקדש לתורה ולתעודה, אך בינתים — בין ימי הבחרות והשחרות — שנה ופירש, כן מוכח מירושלמי ביצה פרק ה׳ ובבלי שבת קי״ט: ועיין בדברי רבינו תם בתוספות ב״מ פ״ד׳ ד״ה אי הדרת בך. 2) גיטין מ״ז׳ — 3) הראשון אשר הפיץ אור האמת על מאמר הגמרא: ר״ל זבין נפשיה ללודאי היה החכם ר׳ מיכאל דקטור זכס, כי לודר הנזכר בהגדה פתרונו ביונית נלחם בחיות טורפות (Qladiat r) בהקרקס (Circus), וטעות הוא בידי המפרשים לודאי — אוכלי אדם — והחכם ווייס מוסיף לבאר, כי פירוש הדברים ר״ל נפיק ללסטאה, פירוש שנתמנה להיות תופס לסטים ומוסרם בידי השופטים כמו שעשה ר׳ אלעזר ברבי שמעון.

ממנו לאשה אם יואיל לשבת עמו . כמעט קבל עליו ריש לקיש על תורה וכחו עזבהו, ובשובו לקחת חליצתו וכלי האבירים הכבדים ולא יכול, כי קבלת על תורה התישה כחו, כמאמר התלמוד – שהתורה מתשת כחו של אדם – כח הגוף – במדה הזאת שהיא מחזקת את כח הנפש 1) . בני דורו מספרים, כי בצדקתו וישרת לבבו לא התהלך מעודו עם מתי שוא ולא התרועע עם דוברי שקר, והיה כל איש אשר ריש לקיש ספר עמו בשוק וידע כל העם, כי איש אמת הוא ויעשו אתו חוזה במסחר וקנין בלא עדים 2) . ברוחו היה נוטה למרה שחורה ועננת עצב שכנה תמיד על פניו, ועליו אמרו שמימיו לא מלא שחוק פיו, אחרי שמעו מר׳ יוחנן שאסור לאדם מישראל למלא שחוק פיו בשעה שעמו בגלות ובית המקדש חרב 3) . – בדרישת ההלכה היה שנון וחריף וכשם שאמרו על רבי מאיר היו אומרים גם עליו : כל מי שראה את ריש לקיש בבית המדרש כאלו עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה 4) . וכאשר מת ריש לקיש ותשתוחח עליו נפש ר׳ יוחנן ויקרא : „אֵיכָה בן־לקיש! , אשר אמרתי לך דבר הלכה, אז היית משיב על דברי עשרים וארבע תשובות, ומהשאלות והתשובות האלה היו הדברים מתבררים ויוצאים לאור צרופים ומזוקקים" 5) . – ובדרכי ההגדה הננו רואים את ר׳ שמעון בן לקיש נבדל בהשקפתו הזכה והמושכלת מכל בני דורו ומתרומם עליהם, ורק בני הדורות הבאים ידעו להוקיר ערכו . פעם אחת נשאו ונתנו בבית המדרש על דבר זמנו של איוב הצדיק ורע לו בחזון־התוגה אשר בכתבי הקדש, ויהיו החכמים נבוכים . זה אמר : איוב בימי משה היה, וזה בימי שפוט השופטים, אלה אמרו איוב מישראל היה, ואלה נתנוהו לבן אומות העולם, ויקם ריש לקיש ויאמר : איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה 6) . את שמות המלאכים לא חשב בן־לקיש לנובעים ממקור ישראל, כי לא מצא אותם בספרי כתבי הקדש שנכתבו לפני גלות בבל ויאמר כי בבבל למדו בני ישראל מעמי בבל ופרס לקרוא את המלאכים בשמות 7) כנגד ר"י ואחרים שהיו אומרים „טובה צפרנם של ראשונים מכרסם של אחרונים", היה בן־לקיש אומר : יפה כח האחרונים על הראשונים שהם עוסקים בתורה מתוך שעבוד מלכיות 8) . אף כי כרֵעַ כאח התהלך עם ר׳ יוחנן אחי אשתו, בכל זאת פרצה הפעם מריבה ביניהם, ובהתוַכְּחָם על דבר הלכה, לא משל ר׳ יוחנן ברוחו ויקניט את ריש לקיש וילבין פניו בהזכירו את מעשיו הראשונים, בהיותו נמכר „ללודאים" . שמע ר׳ שמעון בן לקיש מוסר כלמתו ויפלו פניו ויחר לו עד מות, וכאשר כונן אליו ר׳ יוחנן את מבטי עיניו הדוקרים ובוקעים עד הלב נשבר לבו בקרבו ויחלה ויֵאָנֵשׁ וימת בנפש מרה, ויהי הדבר הזה למכשול לב אל ר׳ יוחנן בשנות חייו האחרונות, ויקח ר׳ יוחנן את בן־רֵעוֹ – ובן אחותו – ויאמצהו כבן לו, אך אמו שמה עליו משמר ותנצרהו לבל יעורר גם הוא חמת דודו ויקרהו מקרה אביו . ריש לקיש מת בימים לא

1) ב"מ פ"די . 2) יומא ט: . 3) ברכות ל"אי . 4) סנהדרין כ"די . 5) בבא מציעא פ"די . 6) ירושלמי סוטה סוף פ"ה, ב"ר סוף פנ"ז, וע"ע בבבא בתרא ט"זי . וראוי להעיר כי במד"ר לא יאמר ריש לקיש על איוב כי לא היה ולא נברא, ואך ישים על הספר את התכונה החזיונית והמליצית אשר עליו ויאמר : איוב היה ונברא, אך לא ביסורים שבאו עליו, כלומר כותב הספר לקח אותו לדוגמא לתלות עליו הגיוניו בסוד ההשגחה וכו׳. שפ"ר. 7) ירושלמי ר"ה פ"א ה"ב: שמות המלאכים עלו עמהם מבבל . 8) יומא ט: .

כבירים לפני מות רבי יוחנן, אך לא שנה אחת, כדברי אחרים מרושמי הקורות, כי אם איזה שנים לפניו.

משלשת האבירים, שרי התורה אמוראי ארץ ישראל בדור הזה: ר' יוחנן, ר' שמעון בן לקיש ור' יהושע בן לוי, היה זה האחרון לידיד ההגדה ותרבה לדבר עליו ולתתו לעושה נפלאות גדולות, בעוד אשר התולדה המספרת דברי ימים בַהֲוָיָתָם לא השאירה לנו מדברי ימי חייו רק רושמים מעטים וקלים. הוא היה בנו של התנא־האמורא לוי בר סיסי הנודע לנו לנוסע והולך ושב מארץ ישראל לבבל ומבבל לארץ ישראל 1)· הוא היה ראש הישיבה בלוד שבדרום יהודה, המקום אשר שם הרביץ תורה רבי אפס לפני היותו לראש ישיבה בצפורי אחרי מות רבי מסדר המשנה· ובני לוד לא יצא להם שם טוב בין אחיהם בני הגליל ויחזיקו אותם „לגסי־רוח ומעוטי־תורה" 2)· אך בזה לא נגרע כבוד ר' יהושע בן לוי, כי הוא היה הגדול בשלשת האבירים ונחשב „לאב בתורה" והלכה כמותו בכל מקום (מלבד איזה הלכות) גם נגד רבי יוחנן וריש לקיש 3) · אך הוא בעצמו הודה, כי שכח דברים רבים מתלמודו מטרדתו בצרכי הצבור לסדר עניני הקהלות שבדרום וכן היה אומר „שמונים הלכות למדתי וכו' · · · ועל ידי שהייתי עוסק בצרכי רבים שכחתים" 4) „והעבודה בסדור עניני הקהלות שבדרום היתה רבה וכבדה, כי רבתה שם העזובה מימי אדרינוס קיסר וגזורות השמד, ותרבינה שם המחלוקת, ור' יוחנן ור' יונתן נשלחו לשם (מטעם הנשיא) לעשות שלום, ויתבוננו על מנהגי המקום ונוסחאות התפלה הנהוגות שם והנם שונים ממנהגי כל אחיהם בארץ ישראל 5)· עוד נמצא לרבי יהושע בן לוי שעלה לרומא, מבלי לבָאֵר סבת מסעו וחפצו בעיר ההומיה הזאת, עיר הראשה בתבל ארצה· ותוסף השמועה לספר, כי רבות ראה ריב"ל ברומא תהפוכות וזרות; ראה פסילים־אלמים מחֻטבים מעשי ידי חכם־חרשים ומלאכת מחשבת נפלאה והנם עטופים במרבדים ומטפחות יקרות, בצנה כדי שלא יקרשו ובחמה שלא יִבָקעו" וראה על יד הפסילים האלה יושבים „אנשים בבגדים קרועים ובלואים – והנם הולכים ערומים עד שתותיהם· וישתומם על ההפוכות בהליכות החברה ובכל מרחבי הבריאה ויקרא: צִדְקָתְךָ כְּהַרְרֵי אֵל – (זאת העשירות המופלגת) – מִשְׁפָּטֶיךָ (העניות הנוראה והמנֻוֶלֶת) תְּהוֹם רַבָּה" 6) ומכרך גדול של רומא צפה ר' יהושע בן לוי לעקביו של משיח וקבלה היתה בידו, כי הגואל המקֻוֶה יושב על פתחה של רומא בין עניים „סובלי־חלאים" – בתמונת עבד נקלה ומנוד ראש בלאומים, שם ישב הכן להִגָלות לאסירי התקוה לעת רצון – עת קץ הפלאות, כי

---

1) ההחלטה הזאת שר' יהושע בן לוי הוא בנו של לוי בר סיסי תלמידו של ריה"נ הראשון אינה מוסכמת, וישנן ידים לסברת החכמים המחליטים ששני ריב"ל היו והרוצה לעמוד על עיקרן של דברים, עיין בספרו של החכם ווייס ח"ג דף 60. שפ"ר. 2) ירושלמי פסחים פ"ה ה"ג ועיין בבלי שם ס"ב: 3) עיין תוס' עירובין ס"ב: ד"ה ור' יוחנן, שם ס"ה: ד"ה איקלעו, נדרים מ"ה: בר"ן ועוד בכ"מ וע"ע תשובת הרשב"א תס"ד. שפ"ר. 4) מדרש קהלת פרשה ז' פסוק ז'. 5) ירושלמי ברכות פ"ט ה"א ומדרש תהלים י"ט פסוק ב'. דבמקום השני נכתב ר' יונתן במקום ר' יהושע בן לוי ר' חנינא ור' יונתן ועיין בדברי הרב החכם באבער שם.—והנה מבלי להכריע בין הגרסאות אגלה דעתי העניה, כי השערתו והשערת החכם קאהוט על דבר הדרום — שהוא גליל בסביבות צפורי אינו מסכים עם הסגנון ההיסתוריי בכמה מקומות. שפ"ר. 6) ב"ר פל"ג ויש להוסיף כי גם מבראשית רבה וישלח פע"ח נראה שהיה ריב"ל ברומא עיי"ש.

תבא 1). ההגדה תעשה את ר' יהושע בן לוי לנאמן בית ה' ועושה נפלאות המשדד מערכות הטבע לרוח חפצו. אליהו היה רגיל אצלו ויתהלך עמו בכל הארץ להורותו ארחות חיים ודרכי בני אדם השונים, ותוסיף ההגדה להפליא את בחירה רצתה נפשה אותה ותתנהו לאיש המופת, אשר לא נפקד בפקודת כל האדם, כי שָׂר אל מלאך המות ויוכל ויוציא סכינו מידו והוא עודנו חי ועם רוחו גויתו המריא במרום ויעל לעולם הנשמות 2), ובהתהלכו במרחבי העולם העליון עבר בכל חדרי גן עדן ומדורות הגיהנם וַיְתָר את כל מוצאיהם ומובאיהם. וביד מלאך המות, אשר נכנע לפניו וישרתהו, שלח מכתב לרבן גמליאל הנשיא לספר את כל אשר ראה בעיניו, והוא ספר ההגדה הנקרא בשם „מעשה דרבי יהושע בן לוי" או „מסכת גן עדן וגיהנם" – אך כל הדברים המפליאים האלה המה דברי הגדות מאוחרות 3), והמקורים היותר קדומים יאמרו כי מת כאחד האדם, אך לפני מותו („בשעת סלוקו מן העולם") היה קורא פסוק אחד, הרומז על מתן שכרם של צדיקים בעולם הנשמות 4).

מופלא ויחיד במקצוע ההגדה הוא האמורא רבי שמלאי הדרומי. החכם הזה הרים את ההגדה למעלת חקירה עיונית וכל דבריו המה דברי איש הוגה דעות רמות ונשגבות בחקר אלוה. הוא נולד בלוד אשר בדרום יהודה, אך לא יכול לשבת בהארץ השוממה ויעתק מושבו לבבל בעיר נהרדעא, העיר אשר כבר זכתה לשם בפרוח בה הישיבה הראשונה לאמוראי בבל. בדעת דיני התורה לא נחשב לגדול־הדור בעיני חבריו חכמי ארץ ישראל ובבל, אך ברית שלום ואהבה היתה בינו ובין ר' יהודה נשיאה. רבי שמלאי הביא לבבל הידיעה, כי שמן של נכרים רבי ובית דינו נמנו עליו והתירוהו. ורב המחמיר לא חפץ להאמין לו, עדי צוה עליו חברו שמואל במפגיע ויאמר: אכול ואם לא תַחְשב כזקן ממרא. ובימים ההם היה בארץ ישראל חכם אחד בהגדה ור' יונתן שמו ויבא אליו ר' שמלאי ויבקשהו כי ילמדהו חכמת הדרוש וביחוד ההגדות הנמצאות בספר „יוחסין", ולא אבה רבי יונתן ללמדהו ויאמר לו: אין שונים לא ללודים ולא לבבליים, שהם גסי רוח ומעוטי תורה, ואתה בן לוד ויושב בנהרדעא 5). אך לחנם היתה חרדת רבי יונתן בעל ההגדה על רבי שמלאי ולא בצדק לא חשבהו אנוש כערכו כי באמת גדל ויעלה רבי שמלאי בהגדה על רבי יונתן וכל בני דורו, ויהי להמופלג ומצוין בדרשנות בין האמוראים שבדורו והדורות הבאים.

מכל חכמי התלמוד רבי שמלאי הוא הראשון אשר נסה להעמיד את היהדות על עקרים ויסודות־אמונה (Dogmen), לתת להתורה תאר עץ עם שרשים וענפים, הוא המונה מספר המצות־עשה – שתי מאות ארבעים ושמונה – רמ"ח – כנגד אבריו של אדם – והאזהרות – מצות לא־תעשה – שלש מאות ששים וחמש – שס"ה – כמנין ימות שנת־החמה. בא דוד והעמידן על אחת עשרה – לאמר: הדברים הכלולים במזמור ט"ו שבתהלים: „הולך

1) סנהדרין צ"חי. 2) כתובות ע"ז: . 3) ההגדות מעשה דרבי יהושע בן לוי או מסכת גן עדן וגיהנם. 4) מדרש רבה סוף פרשת שמות וירושלמי ע"ז ריש פ"ג ועיין סה"ד הוצאת משביל לאיתן בסדר תנאים ואמוראים דף 192. 5) פסחים סב: וירושלמי שם פ"ה ה"ג.

תָּמִים, פּוֹעֵל צֶדֶק, דּוֹבֵר אֱמֶת, לֹא רָגַל עַל לְשׁוֹנוֹ, לֹא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה, חֶרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל קְרוֹבוֹ, נִבְזֶה (בְּעֵינֵי יְיָ) נִמְאָס גַּם בְּעֵינָיו, יִרְאֵי יְיָ יְכַבֵּד, נִשְׁבַּע (גם) לְהָרַע (לעצמו) לֹא יָמִיר, כַּסְפּוֹ לֹא נָתַן בְּנֶשֶׁךְ, וְשֹׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקָח; — בא ישעיה (ישעיה ל"ג) והעמידן (את המצות) על שש: הֹלֵךְ צְדָקוֹת, וְדוֹבֵר מֵישָׁרִים, מוֹאֵס בְּבֶצַע מַעֲשַׁקּוֹת, נֹעֵר כַּפָּיו מִתְּמֹךְ בַּשֹּׁחַד, אֹטֵם אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ דָּמִים, וְעוֹצֵם עֵינָיו מֵרְאוֹת בְּרָע; — בא מיכה והעמידן על שלש: עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט, אַהֲבַת חֶסֶד, וְהַצְנֵעַ לֶכֶת (מיכה ו׳); — בא ישעיה (בחלק שני) והעמידן על שתים: שִׁמְרוּ מִשְׁפָּט, וַעֲשׂוּ צְדָקָה (ישעיה נ"ו); — בא חבקוק והעמידן על אחת לאמר: וְצַדִּיק בֶּאֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה. זאת היא הפעם הראשונה שנסו לתת להיהדות תמונת דת נוסדה על עקרים ויסודות־אמונה. — נחמד ונעים הוא המשל היפה של רבי שמלאי הנותן לנו מושג מהשקפתו, השקפה בהירה ומאירה על תכונת העמים, ובדבריו הוא בוחן ומבקר, חוקר וסוקר את הליכות בני האדם על האדמה בדעה והבדלה בין יד ההשגחה הנוהגת בחסדה כל דור, ותכליתה להעלות את מין האנושי להשלמות הרצויה, בדרך העולה למעלה למשכיל ולחפץ נשגב ונעלה, ובין הגוים והממלכות הקדמוניות שכל מה שעשו לא עשו אלא לצורך עצמן. — ודברי המשל הזה המעביר את כל אֻמות העולם כבני מרון הלא הוא כתוב בתלמוד בבלי 1).

בהיות ר׳ שמלאי בעל מקרא ביושר הגיון והוגה דעות, היה המוכשר ביותר לבא בדברים עם מלומדי דת נצרת, ראשי הכנסיה בימים ההם, להשיב להם דבר על דבריהם, שחפצו לאמת את הברית החדשה מראיותיהם מן הכתובים בכתבי הקדש לעברים – וגם דברי ר׳ שמלאי בִוִכּוּחָיו אלה 2), הנהו שומר את הפשט הישר וכל דבריו נאמרים במיטב הגיון בלי רמזים ודרשות רחוקות.

בעצם הימים ההם נעתקה הברית החדשה ממקומה ותבא לתחומה החדש. רבוי הכתות בשתי מאות השנים הראשונות – היודעים (הגנוסטיקים) והנצרנים האביונים (Blioniten) ויתר הכתות למיניהן פנו מקומן לפני הכנסיה הכללית הקתולית ועקרי למודיה נלקחים מתורת פוילוס והשליחים היו ליסוד מוסד האמונה, אשר קימו וקבלו רוב הנוצרים שנמצאו אז בעולם. ארבעת הָאֶוַנְגֶלְיוֹנִים עם פעלי השליחים נהיו כלם לכתבי־קדש של הנוצרים ותורתם הנגלית, כל בני הכתות נכנסו תחת כנפי הדת הקתולית ואלה שנשארו נבדלים ויקראו בשם ה„כופרים" (Haeretiker), ותחת היותה קרועה לגזרים ונפלגת למפלגות רבות, היתה עתה לכנסיה אחת וחזן־הכנסת (Episkopos) שברומא נוהג בה – ובכן נפרדה מעל היהדות פֵּרוד גמור בשרשים וענפים, ויחתרו למצא עֹז ותֹקף לדבריהם בכתבי הקדש לעברים – כאמור: בימים ההם כבר פָּג מר־השנאה שהיתה בין ראשי הנוצרים הראשונים ושלומי אמוני ישראל, אחרי כי נבדלו ונפרדו שתי הדתות תכלית פרוד ויהיו לשתי משפחות, על כן חדלה השנאה והקנאה היתרה, ושני המתוַכחים יכלו להגיש עצומותיהם בדעה מיושבת ונפש

1) ע"ז ב׳ ע"א וע"ב עיין שם. 2) בראשית רבה פרשה ח׳, ירושלמי ברכות פ"א.

שוקטה – אמנם כל עוד לא ידעו אבות הכנסיה את כתבי הקדש במקורם הראשון לא מצאו מקום להיות נכנסים בדברים עם חכמי היהודים, אך למן היום אשר סופר הכנסיה אוריגינס ישב בארץ ישראל וָלמד דעת עברית מפי מורי ישראל, התאמצו אבות הכנסיה לכנוס בדברים על דבר האמונות, והימים ההם היו בכורי הספרות הוִכּוּחִית (Polemik) על דבר האמונה. כנראה היה אבי הכנסיה אוריגינס בעצמו המִתְוַכֵּחַ עם ר' שמלאי, ופה מצא האמורא הדרשן מקום להראות כל כחו בהגדה וזַכות שכלו ורעיוניו הדקים בבינה במקרא.

דורות אמוראי בבל

פרק ארבעה עשר

על נהרות בבל.

מעמד היהודים בבבל ויתר ארצות הפרתיים — קהלת יעקב ממלכה קטנה בתוך ממלכת הפרתיים וסרה למשמעתה — ה„שבט מיהודה", אמוראי בבל: אבא אריכא (רב) רע אהוב למלך ארטבן, שמואל ירחינאה ורעהו שבור־מלכא (Sapor). (מן ג"א תתקע"ט עד ד"א ז').

עד שלא שקעה שמש הנשיאות בארץ ישראל בסוף ימי נשיאותו של ר' יהודה בן גמליאל השני, זרחה שמש צדקה להאֻמה הישראלית יושבת בבל. בקהלת יעקב אשר בבבל הננו שומעים שנית את לב העברי דופק, חי ומרגיש התנועה וחיים שלמים ומתֻקנים, חיי הלאם – חיי ההיסתוריה, עדי היתה ברבות הימים לארץ נבחרת, – ארץ חפץ ובמת־חזיון למעשים – רַבֵּי הענין וגדולי התוצאות לעתידות האֻמה בארצות פזוריה. בבל קמה לאֵם בישראל; אחרי הִנָּתְשׁוּ בחזקת היד מבית אבותיו וחדר הורתו – ארץ יהודה – נמצאה לו האם השניה, לא אם־חורגת, אך אֵם רַחֲמָנִיָּה, אשר חלצה לו שדיה ותאכילהו מחלב אדמתה, ותנשאֵהו ותנטלֵהו בחסד ורחמים גדולים שנות מאות. בבל – ארץ החמדה בארצות הקדם דמתה לאיטליה הברוכה בארצות המערב: ככרך גדול של רומא, היתה, בימים מקדם, גם בירת בבל שרתי במדינות ומולכת בכפה, כמוה לקחה גם היא לה קרנים לנגח בחזקה אפסי ארץ ולַדַבֵּר עמים תחתיה מקצה השמים עד קציהם וכרומא עוררה גם בבל עליה קנאת פראי

עמים, ולאֻמים עצומים מירכתי צפון, אשר שטפו ועברו את כל גבולותיה ויורידו לארץ נצחהּ וישימו קץ אל גדלה ותפארתה. כ א י ט ל י ה הברוכה כן היתה בבל, גם אחרי מפלתה, ואחרי אשר על משואותיה קמו ממלכות גדולות ואדירות לאבן חן, המושכת לאֻמים בקסמיה ומלכים רבים ועצומים בכשפיה, ותהי משאת נפש לכל לוכדי ארצות וחולשים על גוים. – זאת היא הארץ, שהיתה לאכסניא של תורה להעם הישראלי במשך שמנה מאות שנה. אחרי אשר כבה נר־ישראל בארצו, בחרבן אהל־מועד הלאֹם אהל התורה בחמת קנאת מלכות רומא החדשה – היתה בבל ליסד־המעלה הרוחנית להעם הזה, לסעדו ולתמכו ולחדש בקרבו רוח נכון, לחזקו ולעודדו עדי יוכל עמוד בפני הרוחות הרעות בתקופת הגלות הארוכה. ומימי התקופה שאנו עומדים בה והלאה, הננו רואים את יהודה הולכת ודלה, שוקעת ויורדת, ועוד מעט ותִסָתֵר מעיני יודעי בינה לעתים בישראל, ובבל תעלה על שפת לשון ותהיה למושב התורה והעבודה הלאֻמית. תמונת ארץ העֲמקים – בקעת פרת וחדקל – במראה אדמתה ותכונתה ומהותה המופלאה, היתה מסֻגֶלת ביותר, להמתיק מעט לבני העם הישראלי את מרירות הגלות, להקל על אבות האֻמה את העבודה להסיע את היהדות ממקום גדולה, לטעת אותה מטע־אמת גם על אדמת נכר, לחזק עוד יותר את הכח החיוני הנטוע בהעם הישראלי, להכשירהו לנדודים חדשים, להכינהו ולסַגֵל לו את הסגֻלה הלאמית להתקים ולעמוד גם בקצות הארץ ואיים רחוקים. המספר העצום של יהודים שנשארו קופאים על שמריהם ולא עלו בעלית ז ר ב ב ל ו ע ז ר א, שבתם בהמון במקום אחד ונהנים מזכיות אזרח, מתנהגים בתורת־חברה ומדינה לבדם תחת הֶחָסות בצל מלכות פרס ופרתִיָה, תפארת הנשיאות שהיתה קרובה להוד מלכות, אשר נחל שם ראש כנסת ישראל – ראש הגולה, שבתם לבטח מבלי שמוע קול נוגש ומבלי לכף ראשם לפני כל מעַוֵל וחומץ, כאשר בארץ ישראל, כל אלה נתנו ליהודי בבל יתר שאת במעלות הנפש ויתר עז־הרוח, הלכו קוממיות ויוקירו ערכם, ותהי להם העת והחפץ, הכשרון וההכנה לפנות לבם לעיון והתבוננות, למען תת לעבודת רוחם פנות רבות ופנים שונות. נהרות בבל הִרוו כרם בית ישראל וישוקקוהו במי התבונה, החותרת ומחפשת ת ש ו ב ה ל כ ל ש א ל ה ו פ ת ר ו ן ל כ ל ח י ד ה. איש יהודי יושב בבל היה לבוחן ובודק, חופש טוחות, מעמיק ומעיין, מותיב ומפרק, מפלפל ומהפך, בלי חָשָׂך, בלי הרף ובלי לֵאות; ומנהיגי הדורות, בני השלשלת הגדולה של ראשי הישיבות בבבל, הטביעו חותמם על בני העם יושב ארצם, עם חכם ונבון, אשר תָו־העיון על מצחו, תו עם הוגה דעות וחרוץ־השכל. היהדות התורנית נפרדה מני אז ותהי לשני ראשים. תורת המערב – תורת ארץ ישראל ותורת בבל – ויחס השניה אל הראשונה – כמחשבה צרופה ורעיון ברור אל ההרגשה הנפשית ונִחוש הלב. רוח חקירה ובקֹרת מתנשאת לכל לראש הגיוני לומדי התורה בבבל ודורשת בחזקה, שלא להִמָשך רק אחרי הנתון והמסור מדור לדור, כי אם להעמיק עצה ב ח ק ר – ה ל כ ה, להערות את מקורה, לדעת מ א י ן ב א ה ו ל א ן ה י א ה ו ל כ ת, מה יסודה ועל מה אדניה הָטְבָעו ובמה כחה יפה להיות לחקת־עולם בישראל? לשני אבות־הלמוד עד הנה – ה מ ק ר א ו ה מ ש נ ה נלותה עתה

הסברא — ושלשה אלה: המקרא, המשנה והסברא, הם שלשת העמודים תומכי בית התלמוד הבבלי.

והשם „בבל“ במושגו כמקום מושב בני ישראל בהנפות האלה איננו שוה בהוראתו בכל הזמנים, כי משתנה הוא מדור לדור. היו ימים, אשר השם בבל - מושב בני ישראל היה מקיף וכולל בקרבו כל שטח הארץ מרכסי הררי צָגְרוֹס (Zagros) ונהר פרת. ממקום מוצא שני הנהרות אשר תואמים ילכו מהארץ אשר במסבי הרי אררט מצפון עד לשון ים הפרסי מנגב. בארץ רחבת־ידים זאת נמצאים המחוזות: ארמניה הדרומית עם ארם־נהרים היא מֵיסוֹפּוֹטַמְיָה (Mesopotamien), ארץ הכשדים, מישן (Mesene) (אי גדול על נהר חדקל). גם הנפות אשר מקדם לחדקל. קורדואין (Corduene), אשור עם הֲדַיֵּיב (Adiabene), סוסיניא, עֵילָם (Elymais), או בי־חוזָאָה. בכל מרחבי הארצות האלה ישבו יהודים מימים מקדם, אך נראה הדבר, כי רק היהודים היושבים בקרבת בבל התלמודית התאחדו ויהיו לקִבּוּצים מסודרים לקהלות על פי משטרים ידועים.

והשם בבל במושג מצמצם ומגביל ביותר את הארץ אשר ממנה יצאו בעלי התלמוד, הוא רק חבל וארץ הדרומי במורדות שני הנהרות - אשר תואמים ילכו, בהתקרבם זה לזה עדי התלכדם בשטף מרוצתם לנהר אחד (וזה שמו אשר יקראו לו היום שַׁט־אֶל־עֲרָב) המשתפך אל לשון ים הפרסי, וכל הארץ אשר בין שני הנהרות מלאה תעלות רבות המשקות את האדמה ותהיה כלה כגן־רָוֶה, וחלקי הארץ הזאת המה: ארם־נהרים הדרומית, כל ארץ בבל הקדומה (שנער) וחלק הארץ ״כשדים. כי הארץ הזאת היתה כמעט כלה נושבת מבני ישראל ותקרא גם בשם „ארץ־ישראל“ 1). וגבולות ארץ בבל הישראלית הם: בקצה הארץ צפונה — רצועת ארץ על שפת נהר פרת „איהי דקירא“ 2) (ונקראה גם כן (Aïopolis), ועתה נקראת (Hih) ונקרא המקום הזה „דקירא“ על שם הַחֵמָר אַסְפַּלְט הנמצא במקום הזה על חוף הימני של הנהר פרת. מצפון לאיהי דקירא, היו רוב יושבי המקום נכרים. יש אשר הרחיבו גבולות הצפון למעלה בשטף נהר פרת עד אקרא דתולבקני, ואחרים, מושכים הגבול עוד הלאה לפאת צפונה עד הגשר הראשון הנטוי על נהר פרת. בדרום יִתָאו גבולות בבל התלמודית עד מורדות נהר חדקל - על יד העיר אפמיא (אפמיא תתאה) על האי מישן, בתוך נהר חדקל בתחתית שטפו, וגבולות הארץ קדמה, עד נהר נַנִי, ממזרח לחדקל, אך גם גבול המזרחי לא ישתרע לצד

---

1) בראשית רבה פי״ז. ויש להוסיף על זה שבימים מקדם היו מקימים שם גם המצות התלויות בארץ, כמבואר בירושלמי חלה פ״ד: אמר רבי יוחנן רבותינו שבגולה היו מפרישין תרומות ומעשרות עד שבאו הרובים ובטלום וע״ע נדה ל״ב וביצה י״א׳ וע״ד הרובים דעת אחרת להחכם שי״ר (ע״מ ערך „איארא“ מדעת הרב המחבר עיי״ש. ועיין דברים נכונים בענין זה להחכם בעל הספר על נהרות בבל. שפ״ר.

2) קדושין ע״ב. ועיין בספרו של החכם — (Mannert) בכתב גלילות ארצות יון ורומא חלק ה׳ בדפים 32, 68 ובס׳ ערך מלין להחכם שי״ר מדף 33 ואילך. דקירא הוא ממלה היונית (Cyros) או (Cera) שפתרונו זפת — אספאלט, והד׳ של דקירא הוא מיחס הקנין — של קירא. עכ״ל הרב המחבר. ואולי מפני זה נקראים מי הרפואה — מי המינרלים בשם „מי דקרים“ (ירושלמי שקלים פ״ה) מפני שמחזיקים בקרבם חלקי אספאלט. שפ״ר.

צפון הלאה מהמקום המקביל אל איהי דקירא אשר בצפונית מערבית, ועלה הגבול הזה עד הגשר השני הנטוי על חדקל בקרבת העיר מחוזא (עד ארבה תנינא דמחוזא). הגבול אשר שם הטבע לבבל למערבה הוא הנהר פרת, אך גם מעבר פרת ימה, נמצאו מקומות שהיו נחשבים לבבל, כהמקום בירם (Bairam), אשר התלמוד אמר עליו שהוא כגולה — וכל הארץ הזאת נושאת שם בבל בהרחבת המושג. אך עצם מדינת בבל הראשונה הוא — פלך אחד על שפת נהר פרת מזרחה ועיר הראשה בהפלך — פומבדיתא. וחבל ארץ זה משתרע על שני קצותיו בין שתי הערים: נהרדעא מצפון וסורא או מתא מחסיא מנגב — והמרחק ביניהן — עשרים ושתים פרסאות פרסיות (Parasangen) שהם שש עשרה ומחצה פרסאות גיאוגרפיות שלנו. ולפעמים הננו מוצאים השם בבל הונח על רצועת ארץ צרה בקצה דרום המדינה עם העיר נהרדעא 1). וציוני הגבולים אשר לארץ בבל לא למותר הם לדעת דברי ימי ישראל, כי זמן רב היתה השאלה איזה חבל ארץ נכלל בשם בבל ואיזה יוצא מן הכלל לשאלה דתית וענין נכבד לטהרת היחש והגזע. מאז ומעולם היו בני בבל מוחזקים לטהורי־היחש, ובני יהודה בעצמם הודו, כי אחיהם „בני הגולה" ידעו יותר מהם לשמור טהרת המשפחה מערב־פסולים וילדי נכרים — „בין בני בבל לא נמצאו ילידי עבדים שאינם משוחררים וממזרים וחללים ויתר פסולי היחש למיניהם. דבר החכמים היה: „כל הארצות (שבממלכת רומא) עיסה (מעורבת ובלולה) לארץ ישראל, וארץ ישראל עיסה לבבל" 2) בפתגמים שונים היו מדברים אל העם להסביר לו מדרגת היחש בפלכים שונים ויאמרו: בבל — בריאה, מישן — מתה, מדי — חולה, עילם (Elymais) או „בי־חוזא" (Chusistan) — גוססת 3). לפעמים היו חלוקי דעות בין האמוראים בדבר מעלות היחש במדינות בבל השונות, כן נדע, אשר בני ישראל יושבי בי־חוזאי עם העיר הראשה בי־לפט לא היו מוחזקים למיוחסים, כי אמרו עליהם אשר נתערבו עם הנכרים ויתחתנו בם, וגם היו נודעים לעמי הארץ ובני בלי תרבות — וימים רבים נמנעו בני המשפחות היקרות שבבבל לקחת לבניהם נשים מבי־חוזאי 4).

ובבל התלמודית או הישראלית נתחלקה לפִּירְיַנְדִים — מחוזות ופלכים, אשר היו להם שמות כשמות ערי הראשה בכל גליל וגליל. כן נמצאו פרוודי נרש, סורא, פומבדיתא, נהרדעא, נהר־פקוד, מחוזא ואחרים, וכל אחד מהם מצֻיָּן ומסֻמָּן בתכונה מיוחדת מיתר המחוזות, אם בחתוך הדבור של יושביו, או בארחות חייהם והליכותיהם המוסרית וגם בחקים ונמוסים היו נבדלים הפלכים האלה איש מאחיו. כן מצינו שהיה לכל פלך וגליל מדות

1) עיקרי הדברים הם: בקידושין ע"א וע"ב — עיי"ש — ובגיטין ו' ע"ב, וביבמות סוף פ"ק ובכמה מקומות. ובבא בתרא כ"ד ע"א מוכח שלמעלה מ„איהי דקירא" ישבו נכרים. וע"ע כתובות נ"ד ע"א, ב"ב קמ"ה, עירובין מ"ה, ושם ס"ג ע"א. ובספרי העמים בני דורות האחרונים עיין בספר Erdkunde להחכם ריטטער חלק X מן דף 229 ואילך וספרו של מאננערט הנזכר כבר. וע"ע ברכות מ"ד ע"א, שבת ס' ע"ב, ובאור הערוך שם.

2) קדושין ע"ו ע"א. 3) שם. וירושלמי שם פ"ד;

4) עיין כרם חמד שנה חמישית מדף 218 ואילך בהערות החכם שי"ר על התלמוד. אך שם לא באר כהלכה את התכונה הגיאוגרפית. „בי־חוזאי" הוא הפלך (Chusistan), וזה מוכח מהעיר הראשה „בי־לפט.

ומשקלות שונות 1) . בין המחוזות האלה הכי נכבדו לדברי ימי ישראל ארבעת הערים אשר היו למֶרְכָּז לאֻמי, ומקום מועד לכל דורשי־תושיה, ובזמנים שונים היתה העיר האחת מהנה ההגמונית (העליונה) על חברותיה לפי מדת דורשי התורה ומעלתם אשר נמצאו בה ואלו הן: נהרדעא, פומבדיתא, סורא שהיא מתא מחסיא ומחוזא: מן הארבע הכי נכבדה נהרדעא העיר והמחוז. העיר היתה בצורה מאד ותכונתה היתה על נהר פרת והתעלה הנמשכת ממנו תעלת נרגא (Naraga). נהרדעא היתה עיר שכלה ישראל, ותהי גם העיר הקיצונה, עיר הגבול לבבל הישראלית. זמן רב נחשבה נהרדעא לירושלים דבבל; בזמן שבית המקדש היה קים, היו כל בני הגולה שולחים את שקליהם תרומת נדבתם להמקדש שבירושלים לצֹרך קרבנות הצבור ופה היתה הקופה לכל בני הגולה, ומפה היו מוליכים את האוצר, בלוית אנשי הצבא, ירושלימה 2). במרחק איזה פרסאות לדרום מנהרדעא נמצאה העיר פירוז־שבור (גם בי־שבור), עיר בצורה ומרובה באוכלוסין והשניה לעיר הבירה קטיספון 3). לא רחוק מנהרדעא נמצאה פומבדיתא על יד אחת התעלות הרבות הנמשכות מנהר פרת ותהי מלאה ארמונים והיכלי תפארה. גם היא היתה עיר שכל יושביה בני ישראל וקהלה עתיקת יומין ותֵּחָשֵׁב לעיר הראשה בערי „הגולה" 4). ובתחומה נמצאו ערים רבות קטנות ממנה, אך גם הן היו מרובות באוכלוסין וגם טירות בצורות „אקרא" נמצאו במסבותיה, שקבלו השפעה ממנה והיו נהנין לאורה. בני פומבדיתא היו נודעים לחרוצי השכל וערומים ברעת, אך גם יצא להם שם רע לרמאים, נוכלים וגונבי־דעת ובפי העם היה שגור המשל: „אם לָוָה אותך בן פומבדיתא על דרכך, תשנה את אכסניא שלך" 5). שש עשרה „פרסאות שלנו שהן עשרים ושתים פרסאות פרסיות (Parasangen) מדרום לפומבדיתא נמצאה העיר מתא מחסיא על יד האגם סוריא רחב ידים מאד, והאגם הזה הוא בעצם חלק נהר פרת, אשר במקום הזה חופיו שופעים ויורדים וכל הככר מסביב הוא שפלת הנהר השוטף ועובר על גדותיו ברוב ימות השנה. והאדמה במסבי סורא היא דשנה ופוריה, והעמק הזה הוא עמק ברכה, כי כלו משקה מן התעלות הרבות ומשטף הנהר פרת המרוֶה את האדמה ועושה אותה לארץ ברוכה כארץ מצרים. בני מתא מחסיא היו עניים, אך אנשים פשוטים וישרי לב ושגור על לשון בעלי התלמוד הפתגם: „טוב לשבת על אשפות מתא מחסיא מגור בהיכלי פומבדיתא" 6).

ובשלשת הערים האלה התחרתה אחותן הצעירה העיר מחוזא על נהר חדקל במרחק שלש פרסאות מקטיספון, עיר הבירה לכל מלכות

1) כן נקראו משקלות הבשר: בסורא — תרטא, בנרש — חלקא — בפומבדיתא — אוזיא, בנהר פקוד — רבעא (ביצה כ"ט). הפירות היו נמכרים במשקל ה„בונא" בפומבדיתא (ערובין כ"ט:) ועל השאלה: עד היכן נהרדעא? באה התשובה: עד היכן דסגי קבא דנהרדעא (כתובות נ"ד: וע"ע חולין קכ"ז): שפ"ר.

2) Mannert - b Gecgraphie V. 2. S. 386; יוסף בן מתתיהו בקדמוניות, י"ח, י"ב ועיין עירובין מ"ה.

3) Mannert ibid, Ritter Erdkunde Th. X S. 215, 267.

4) ר"ה כ"ג:. 5) חולין קכ"ז: 6) כריתות ו' אקילקי דמתא מחסיא ולא אפדני דפומבדיתא.

הפרתיים. מחוזא או מחוזא־מלכא, על שם התעלה נהר־מלכא, המשתפכת בקרבתה אל נהר חדקל, היתה בנויה בנאוה על רמת־המישור, המתנשאת על הנהר, ושתי חומות ותעלה עמוקה בינותן הקיפו את העיר לבלי הת לצר ואויב לבא בשעריה. ובקרבת העיר נמצאה מצודה חזקה אשר היתה נקראת אקרא דכוכֵי 1), ותעודת המצודה הזאת היתה להגן על עיר הבירה קטיספון. ובכל היות העיר מחוזא והמצודה אשר בקרבתה נכבדות למושלי הארץ הפרתיים ואחריהם הפרסיים – החברים, בדבר תכסיסי מלחמה, לחסום בפני האויב אשר יפרוץ לעלות על קטיספון, בכל אלה ישבו שם רק יהודים, ותהי להן תמונה יהודית, ואחד האמוראים התפלא, כי לא מצא מזוזות קבועות על שערי המצודה ודלתותיה, אף כי היה שם בית דירה לשומר בית האסורים 2). ויושבי מחוזא מבני מרום העם היו רובם בני גרים 3). וגזעם זה נתן אותותם אותות גם על הלך רוחם וארחות חייהם ויִבָּדלו בתכונתם מכל יהודי בבל. התלמוד יתָאֵר אותם לבעלי הנאה קלי דעת, חפצי חיים בתענוגות ואוהבי ימים לראות טוב־עולם־הזה ועל כן נקראו "בני גיהנם" 4). והיו מפונקים ביותר 5), גם השכרות הורה לבני ישראל מאז ועד עתה היתה מצויה ביניהם 6). הנשים במחוזא נודעו לאוהבות את המותרות, ולהוטות אחרי בגדים נאים, קשוטים והמרוקים ותפזרנה אחרי חמודות נשים אלה כסף כאפר – כבא לוי בר סיסי מארץ ישראל לבבל וידרוש, כי מותר לצאת בשבת בתכשיטי זהב ואבנים יקרות נמצאו בכל נהרדעא עשרים וארבע נשים אשר יצאו ב„כלילא" (כסוי הראש רצוף באבנים טובות) ובמחוזא יצאו שמונה עשרה מרחוב אחד 7). גם היו נודעות להולכות בטל 8). קרבת העיר ההומיה קטיספון, עיר מלאה תשואות החיים בתענוגיהם ושרתי במדינות, עשתה זאת, והעצומות פעֻלתה נראו על בני מחוזא הסמוכה ונראית לה, גם בעיר הממלכה הזאת ובעיר החדשה ארדשיר אשר נבנתה מחדש, בקרבתה ישבו יהודים במספר רב. בכל מרחבי הארץ היו נמשכות תעלות מנהר פרת לחדקל ותהי כלה משקה ותדמה לקבוצת איים רבים מכוסים בשדמות פוריות וגני חמד, יערי עצי תמר נמצאו לרב ויהי למלה בפי תופשי התורה: – בבבל – סל מלא תמרים בדינר אחד ומדוע לא יעסקו בתורה. וכל בני ישראל אשר בבבל היו עוסקים במלאכות המעמלות את הגוף ויעבדו בכל מערכות העבודה בידי חרוצים: מהם עובדי האדמה ביגיעת בשר: בשדות־התבואה [שדה לבן], בבתי השלחין (לגדול עצי פרי הדרים על המים), למטעי כרמים ולהשקות את האדמה במכונות ומשאבים, מהם אומנים ועושי מלאכות כבדות וקלות, מלאכות פשוטות ומלאכות מחשבת – הם עשו מעשים בחשבון ודעת

1) יומא י"א. 2) שם. 3) קדושין ע"ג. 4) ר"ה י"ז. 5) שבת ק"ט. 6) תענית כ"ו. 7) שבת נ"ט: . 8) שם ל"ב: . אמנם גם מדה טובה מצאנו בבנות מחוזא, שהיו בעלות צדקה ונדיבות לב כמבואר בבבא קמא קי"ט, ובכלל היו נשי בבל מתהדרות ומהדרות למצוא חן בעיני הגברים, לבשו כלי צבעונים (פסחים ק"ט), טפלו על לחייהן משיחות שונות להאדים הפנים ולעדן עורן (שבת פ':), אהבו את הסיכות והתמרוקים והרוכלים המחזירים בעירות (ב"ב כ"ב:) היו מקבלות ברצון ולבן היה גם בהם, ותתהדרנה במלבושיהן ואשה שהיתה מהלכת בשוק היו שפוליה מהלכין אהריה (שבת צ"ח:). אך גם היו עושות צדקה וחסד ואשה היתה משכמת ואופה כדי שיהיה פת מצוי לעניים (ב"ק פ"ב). והשגיחו על חנוך ילדיהן (סוטה כ"א ויבמות ס"ב:). שפ"ר

חקי הבִּנְיָה (Jngenieurie) – חפרו תעלות, עשו שֶׂכֶר בנהרים, עסקו בגדול בהמות להוציא מינים יפים ומשֻׁבחים לעבודה ולטביחה, הם היו גם סוחרי ארץ וגם יורדי הים באניות – רַבֵּי חֹבלים וסַפָּנים – מלחים על הספינות וגם על הצנות הקטנות השטות על נהר פרת וחדקל ותעלותיהם · ומצינו אותם שהיו בעלי מלאכות שונות. מהמלאכות הכבדות – נפחים ונגרים, עד מלאכות־מחשבות --נקיבת־מרגליות ועשית יריעות יקרות ומרקמות, לא חשכו נפשם גם מכל מלאכה בזויה – מלאכת הבורסקי – ויהיו גם בעלי פקֻדות המדינה ולעתים גם עובדים בחיל הצבא 1).

הרבוי המופלג של ישוב ישראל בבל היה בדבר הזה, כי השיגה ידם לכונן להם חברה מתֻקנה כעֵין־ממלכה וקבוץ מדיני ויהי כעם יושב לבדד ומכלכל בעצמו את עניניו על פי תורת מדינה אשר נתן לו · אות ההכנעה והמשמעת למלכי פרתיה ופרס היה שִׁלום המסים השונים: כסף הגלגלת (כרגא Charag) ומס הקרקעות (טסקא). בכל חבל הנהר פרת נמצאו אז כברות ארץ גדולות ורחבות בלא אדונים להן, וכל מי שקדם והחזיק בקרקעות הפקר אלה והיה מעלה „הטסקא" למלך זכה בהם · בגלל זה היה ליהודי בבל ראש אחד בעל עז ומשרה מדינית – ראש הגולה · והראש הזה היה נחשב לאחד השרים מהיושבים ראשונה במלכות פרס ומעלתו היתה במדרגה הרביעית מן המלך 2) · במעמדו מול מלכי פרס נדמה אל הנשיאים הסרים למשמעת הקיסר בימי הבינים, לאמר, – הם היו סרים למשמעת המלך, אך לא נמנו על ידו ולא להמלך היה המשפט לבחור את ראש הגולה, כי אם, בהיותו נמנה מטעם העם, קימה אותו מלכות פרס ותאשרהו במִשְׂרָתו · אות המשרה היה: אבנט זהב מעשה רוקם ומעיל־מֶשִׁי (מטכסא). בימים האחרונים הרבו להראות יקר תפארת גדולתם: נסעו במרכבה כבודה 3), בלוית שרים ועבדים ורצים לפניהם להודיע בעם את באם ומסעם · גדול מאד היה כבודם בעיני מלכי פרס, ובעת קבלת־פנים (Audienz) עמדו המשרתים ושומרי לראש המלך לפני ראש הגלות ביראת הכבוד, והוא היה נכנס לפני ולפנים ומדבר עם המלך כדבר איש את רעהו 4) · כארחות מושלי ארצות הקדם ישב ראש הגולה ספון בהיכלו ויבלה ימיו ועתותיו בטוב, ובעלי השיר בפה ובכלים היו משוררים ומזמרים לפניו בשכבו ובקומו בערב ובבקר, ומורי התורה הטילו דופי במעשהו זה מפני שנאמר „אל תשמח ישראל אל גיל כעמים 5) · ראשי הגולה היו מצאצאי "מלכי בית דוד על כן גדל כבודם בעיני העם ויהיו נשמעים לדבריהם · ידעו „בני־הגולה, כי בכבוד ראש הגולה יִכָּבדו גם הם ובשלום המלכות עם ראשי ה"גולה גם להם שלום ·

רשימת סדר הדורות (כראניקה) עתיקת יומין [סדר עולם זוטא] תמנה מספר

---

1) הארכתי בהדברים האלה יותר ממה שנמצא כתוב בפנים מהרב המחבר בחפצי להוכיח, כי בזמן שהיו ישראל שרויים על אדמתם ומתנהגים על פי תורת חברה ומדינה לבדם היה בידם לכונן חברה מתוקנה לכל חלקיה. והנה להביא בזה כל דברי המקורים לא אוכל — אך אציין מעט מהרבה: מועד קטן ד' ע"א וע"ב, שם י"א, גיטין ט'. שם ס:, בבא בתרא ע"ג ובכלל כל פרקי ד' ה' ו' ז' בהמסכת הזאת, בב"ק קי"ט ע"א וע"ב, ב"מ ע"ז, שבת נ"ב. גרדנים רבים היו בין האמוראים והתנאים כמבואר בכ"מ, וע"ד המלאכות היקרות עיין קידושין ע"ג:, כתובות מ'. ב"מ י"ב: ועוד, ובדבר פקדות המדינה עיין ב"ב קמ"ד:, ועל דבר בעלי אומנות עיין סנהדרין כ"ט־ ·שב שני הוה כפנא וכו'", ועוד במקומות רבים רבו מספור. שפ"ר.

2) הוריות י"א: ושבת כ'. 3) גיטין ל"א. 4) אגרת דרש"ג. 5) בבלי גיטין ז': וירושלמי מגילה פ"ג.

לשלשלת ראשי הגולה מדור לדור מזרבבל בן שאלתיאל עד סוף ימי המאה השניה לאלף החמישי – חמשה עשר דורות ראשי גולה שנהגו שררה בימי מלכות הפרסיים העתיקים ובית היונים – הסוריים – מן יויכין עד מר הונא. אך ספק גדול הוא אם עמדו לישראל ראשי גולה עוד בימי מלכות פרס הקדומה ובימי המלכים מבית היונים־הסוריים. אך בדור האחרון לתנאים יופיע לנו ממחשכי העתים תמונת ראש הגלות לראשונה, הוא מר הונא, שמת בימי נשיאותו של ר' יהודה הנשיא הראשון ולפי צואתו הובאו עצמותיו לקבורה בארץ ישראל. רק ממר הונא ואילך במשך שנות מאות רבה – כשמונה מאות שנה, יש לנו ידיעות ברורות, ידיעות היסתוריות. על דבר סדר זמנם ומעבדיהם של ראשי הגולה עד אחרית ימי המאה השמינית לאלף החמישי 1). לפעלות ראשי הגולה היו עז ותעצומה רבה על חיי העם ובהם קשור חלק גדול מתולדות כנסת ישראל יושבת בבל. אמנם ציור שלם ממצב ראש הגולה בעם, מחובות משרתו ויפוי־כחו אין אתנו, ורק ראשי דברים מקטעים הגיעו לנו מכל הידיעות שנאמרו בדרך הלוכם מבני הדורות ההם. ראש הגולה היה ראש השופטים בקהלות ישראל אשר בארצות הגולה, והיה דן לא לבד דיני ממונות ומשפטי האורחים, כי אם גם דיני נפשות. הם היו היושבים בעצמם בדין, או מסרו המשפטים להברי בתי הדינים הממונים על פיהם. וכח־הכפיה אשר לראש הגולה – כארחות כל מושלי ארץ הקדם היה – המקל והרצועה 2). ולא לבד דיני שלי ושלך היו דנים ראשי הגולה, כי אם גם היו המפקחין על משטרי החברה – ויהיו ראשי הפוליסיה בהערים, הם היו גם המפקחים על תקנות השוק וישגיחו על המדות ועל השערים והיו ממנים ממונים אשר נקראו בשם משגיחי־השוק, ובגמרא אגרדמין – (Agoronomos) 3), הם היו גם המשגיחים על עבודת התעלות – תקון גדול ועיקר נכבד בכלכלת המדינה ועשר הארץ בתבואות השדה – ותקוני הדרכים והגשרים. אך מאין עשה לו ראש הגולה את החיל הזה? איה היה לו מוצא לכסף לכלכלת הממונים, להנהגת שררותו, להרים כבוד ביתו, במעמד משרתיו מושב עבדיו ומאכל שלחנו כיד המלך? לא נדע אל נכון אם היו להם הכנסות קצובות מתרומות מסים מן העם. יש לשער כי כארחות כל מושלי ארצות הקדם היו מקבלים מתנות שהביאו להם הקהלות לעתים מזומנים ורק בזמנים מאוחרים מאד נקצבה התרומה שהיו קהלות ומדינות שונות מביאות לאוצר ראש הגולה והישיבות מדי שנה בשנה 4) בתור כסף תרומה לראש הגולה. בסוד קהל ועדה היו חולקים להם כבוד

---

1) עיין בסוף הספר ציון ל"ז על דבר סדר זמנים של שררות ראשי הגולה. 2) הרב המחבר מציין במקום הזה סנהדרין ה' וכונתו למה שנאמר שם „לא יסור שבט מיהודה אלה ראשי גליות שבבבל שרודין את העם בשבט", אבל המעיין שם ימצא, שהדברים האלה נאמרו בדרך השאלה והכונה על הממשלה המדינית, המעלה היתרה שהיתה לרה"ג על הנשיאים בא"י וכמו שמפרש רש"י במקום הזה: הכא שבט כלומר שיש להם כח ורשות ממלכי פרס והתם (בא"י) מחוקק כלומר שררה מועטת עכ"ל. ואולם המקל היה סמל־כח כל בתי הדינים כמו שנאמר (שם ח:) רב הונא כי הוה נפק לדינא הוה אמר אפיקו לי מאני דחנותאי: מקל רצועה ושופר וכו'. ובדבר דיני נפשות אנו מוצאין כי ענשו ראשי הגולה את הפושעים אף נראה שבכל הפעמים עשו זאת לא בתור משפט ודין קבוע כי אם כהוראת שעה: עיין סנהדרין כ"ז: ליכהיוהו לעיניה. (שם נ"ח:) . ר"ה קץ ידא, ואימרתא בת טוי בת כהן שזנתה אקפה ר' אחא בר טוביה חבילי זמורות ושרפה. ואין ספק שעשו זאת על פי דעת והורמנא מרה"ג. שפ"ר. 3) בבא בתרא פ"ט. 4) באגרת דרב שרירא

כהכבוד שנתן העם למלכי בית דוד. בעת קריאת התורה לא נקראו לעלות על הבימה, כי אם חזן הכנסת היה מביא את ספר התורה לראש הגולה וכל העם עומד, והוא מקבל התורה מידו ועומד וקורא בה 1). ובהיות ראשי הגולה משֻׁפָּעים בעשר ולהם נכסים ונחלאות רחבי־ידים ועבֵדה רבה התנהגו ברבנות ויהיו להם עבדים רבים וגם מעמד משרתי ביתם היה גדול מאד. גם בני חורין רבים היו רומסי חצרם וחוסים בצלם, והם נשאו חותם (Koppe) ראש הגלות על בגדיהם לאות שעבוד והכנעה. ראשי הגולה היו חרדים מאד על כבודם והיו מדקדקים גם עם החכמים הסמוכים על שלחנם ומקפידים עליהם, אם יצאו החוצה מבלי לשום עליהם חותם ראש הגולה 2). אז נגלה החזון אשר נחזה בכל מערכות החברה האנושית, על ידי העז והמשרה היתרים שנתנו לראשי הגולה, רם לבבם, חפץ השררה עבר הגבול שגבלו לו ראשונים ולפרקים פרצו גדר המוסר וישתמשו בכחם לרעה וגזל־משפט. בני הדורות ההם מתאוננים רע על בני בית ראשי הגולה, על עשק ומרוצה ועוות הדין. לא לבד ראשי הגולה בעצמם, כי אם גם עבדיהם ומשרתיהם, כל רומסי חצרם וכל רואי פניהם פסעו על ראשי העם. היו ימים אשר גסי רוח ומעוטי תורה אלה העיזו להסיר מפקודתם ראשי ישיבות גדולי התורה ולמנות במקומם פחותי ערך. אשר ידעו להחניף אותם או גם – לתת על פיהם 3). הנה כן גזרת כל עז ומשרה נתקימה גם במשרת ראש הגולה, כי לא שמרה את הפקידה ותפרוץ את גבולה. נראים הדברים, כי בימים מקדם, לאמר, לפני היות בבל למקום משכן התורה – לפני בא אבא אריכא (רב) מארץ ישראל לבבל – היו ראשי הגולה נבערים מדעת התורה, וגם לא היו יראי־חטא ביותר, בביתם לא נשמרו מצות המעשיות ומשרתיהם היו דשים בעקבם את העברות שבמאכלות אסורות 4). אמנם כשם שנזכרים לגנאי ראשי הגולה בעלי הזרוע ושואפי השררה, כן תדע התולדה לספר (בימי פריחת התורה) משלשלת ראשי גולה אנשי לב ואנשי רוח אשר סגלו להם דעת התורה, המדות ומוסר הלבבות אשר להיהדות הצרופה ויהיו לתפארת עמם בכל ארצות הגולה. לפרקים הננו מוצאים בין ראשי הגולה אלה, אשר כנשיאי א"י היו להם „תורה וגדולה".

גאון וקבלת הראב"ד בספר היוחסין מצינו הדברים האלה: ולר"ג יבא אליו מרשות מדינת פרס בכל שנה כ' זהובים וכו' והדייגים היו מקבלים מאנשי המקום ב' זוזים מכל איש שעברו עליו כ' שנים. וברור הדבר כי הדברים נאמרים על דורות מאוחרים ואינם ענין לפרק הזמן שאנו עומדים בו. שפ"ר.

1) מידיעות ר' נתן הבבלי, ירושלמי יומא פ"ז וסוטה פ"ז ה"ו וראיתי להביא בזה לשון הירושלמי הנותנת עדותה על המנהג הזה שהיה קדום מאד: „אמר רב חסדא צער גדול וכו' בכל אתר את אמר הולכין אצל תורה והכא את אמר מוליכין את התורה אצלו? אלא על ידי שהם בני אדם גדולים התורה מתעלת בהן. והא תמן (בבבל) מובילין אוריתא לגבי ריש גלותא? אמר ר' יוסי בר ר' בון על ידי שזרעו של דוד משוקע שם אינון עבדין ליה כמנהג אבהתהון". שפ"ר.

2) שבת נח'. עיין עוד מו"ק ידי. 3) סוכה לא', בבא קמא נ"ט: ועירובין י"א: כן מציין הרב המחבר ואולם משני המקומות הראשונים אין הוכחה כלל להדברים הנאמרים בפנים, אך מעירובין מוכח, כי מלא לב עבדי ריש גלותא להעניש תלמידי חכמים ולשומם במאסר ולהלן עוד יסופר, איך שם ר"ג במאסר את רב הוא אבא אריכא. 4) פסחים ע"ו: ולהוסיף על זה יש, שעבריהם היו מזלזלים באיסור שבת (שבת מ"ח:). וגם במצוה שכלית ואנושית כאבר מן החי שבני נח מוזהרין עליה היו מזלזלים עבדי ריש גלותא; ואיש ריב ומדון היה להם האמורא החסיד רב ששת, וזה היה לא בימים הראשונים, כמה שיאמר הרב בפנים, כי אם בימי רב נחמן חתנו של ראש הגולה, בדור השני והשלישי לאמוראים, ורב עמרם חסידא הוו מצערין ליה דבי ריש גלותא וריק בת רה"ג ילתא אשת רב נחמן השתדלה להפיג צערו של אותו חסיד. שפ"ר.

וכשם אשר ה„מחוקקים" – נשיאי ארץ ישראל – היו חותרים בכל עז, להשיג עם עז הרוח גם המשרה המדינית – עמל אשר פעמים רבות, לרגלי מסבות הזמן, שב ריקם – כן נמצאו ראשי גולה, אשר קנאו במעלת התורה אשר להנשיאים ויתחרו לקנות שלמות בדעת התורה, לבלי עמוד על מדרגה פחותה מנשיאי ארץ ישראל. כל הדברים האלה: רבוי האוכלוסין וישוב בני ישראל בארצות פרת וחדקל, שבתם תכופים וצפופים על שטח ארץ אחד וכגוי לבדד, המעמד המדיני, אשר קם ונהיה בטבע המעשים וגלגולי המסבות, אשר עשו את בני ישראל יושבי בבל, לעם מתערה כאזרח רענן בהארץ אשר אִוָּה למושב לו, העז והמשרה המדינית והלאמית שנתנו לראש הגולה, כל אלה נותנים פנים מְצַיְּנִים ומְסַמְּנִים על תולדת האֻמה הישראלית בבבל – על ברכי תנאי החברה והחיים בבבל השונים מתנאי החיים בארץ ישראל נולדו צרכים שונים, אשר יסודתם במעשים בכל יום בהליכות החיים השונים מחיי ישראל ביהודה תכלית שנוי, מהצרכים האלה תוצאות לתקנות שונות והלכות גדולות לא שערון החכמים עד כה, כה נכנסה התורה בגבול תקופה חדשה ועבודת־התלמוד והתפתחות הרוח, אשר בבל נטלה בהם חלק בראש.

באחרית ימי התנאים התחוללה תנועה כבירה ומופלאה בלב יהודי בבל, וחפץ אדיר החל לפַעֵם בקרבם, להקנות להם את התורה ודעת דרכיה. במספר גדול ורב מאשר לפנים נהרו תלמידים ותיקים מארצות פרת וחדקל לבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא הראשון ויתר בתי מדרש אשר בגליל, ומספר התלמידים „עולי בבל" הלך הלוך ורב, כמו נשא לבם אותם להתחמם באורם של חכמים ולחזות בנעם הנשיאות ואור־התורה, לפני אשר יחשך היום לבני עמם בארץ מולדת היהדות. תלמידי בבל החישו לקבל קרני אור השמש השוקעת ויורדת במקום גְדֻלָּה של האֻמה, למען האר בם עיני יושבי ארץ מולדתם השניה. רבי חייא מכפרי ושני בניו הבחורים המופלאים – „הרובים", בני משפחתו: אבא אריכא ורבה בר חנה, אבא ובנו מר „שמואל כלם היו מבחירי תלמידיו של רבי יהודה הנשיא הראשון; המה בעצמם או אלה שנתנו הם מרוחם עליהם היו יוצרי התורה התלמודית בבבל ויהיו לעינים לכל הבאים אחריהם לצאת בעקבותיהם. רבי חייא ובניו יהודה וחזקיה לא שבו עוד לארץ מולדתם בבלה, כי מתו בהגליל, ושם העריצו אותם כקדושים אשר בארץ ומקרוב ומרחוק נהרו בני העם להשתטח על קברותיהם, ותֵּחָשֵׁב לזכות גדולה בעיני התמימים ואנשי השם להִקָּבר בקרבת הקברים האלה. 1) אך בכל זאת רבה מאד תעצומת פעלתו של ר' חייא על תורת בני בבל, כי הוא אצל מרוחו על תלמידו בן אחותו אבא אריכא – וימסור לו כללי התורה – והקבלה הבבלית, וזה שמה אשר יקראו לה „הלכתא דבבלאי" 2). כי באמת לא היתה בבל גם עד העת ההיא נעדרת התורה והדעת, כאשר יחשבו רבים. העיר נהרדעא היה למקום „בית הועד" ובית המדרש שהיה קבוע שם נקרא

---

1) ירושלמי כלאים פ"ט. ועיין סה"ד סדר תנאים ואמוראים דף 130 בהוצאת משכיל לאיתן.
2) בראשית רבה פרשה ל"ג.

„סידרא דנהרדעא״ · רבי נתן, חבר הסנהדרין בבית מדרשו של רבן שמעון בן גמליאל ורבי חייא קבלו תורתם בבבל ויהיו לגדולי הדור עוד לפני עלותם לארץ ישראל. עוד לפני שוב רב ושמואל מארץ ישראל לבבל, כבר נמצא בנהרדעא „ריש סדרא״ רבי שילא 1), והיה תופש ישיבה וההלכות השנויות בבית מדרשו נקראו „דבי ר׳ שילא״. בבא לבבל מארץ ישראל שני אבות התורה אבא אריכא ושמואל, שני האמוראים רבי־הכשרון לברוא חדשות, שִׁנו פני הדברים תבלית שנוי, שני המאורות הגדולים האלה לממשלת התורה בארצם, היו הכובשים דרך חדשה, והם, במעלות רוחם, העלו את בבל למדרגת־ארץ ישראל.

אבא אריכא – הנודע יותר בשמו הרשום בספר תולדות ישראל רב (נולד סביב לשנת ג״א תתקל״ה ומת סביב לשנת ד״א ז׳) ונקרא גם כן בשם לֵוִי שלו „אריכא״ על שם מקומו 2) · אחרי מות אביו איבו יצא גם הוא בעקבות דודו רבי חייא ויעל לארץ הקדושה לקנות שלמות בדעת התורה בבית מדרשו של רבי · בני דורו התפלאו והשתוממו על רחב לבבו וכשרון שכלו, אשר התפתח בעודנו באביב נעוריו ור׳ יוחנן הצעיר ממנו, היה מספר כדברים האלה: „כל מי שראה את רב נושא ונותן בתורה עם רבי היה נדמה לו כאלו רשפי אש נזרקים מפיו לפיו של רבי, אנכי שמעתי, אך דבר אחד מדבריהם לא הבנתי״ 3) · ועוד יוסיף רבי יוחנן לאמר: „כל אותן השנים ששמש אותו תלמיד (רב) בישיבה שמשתי אני בעמידה״ · ובהודע לרבי חייא דודו, כי מתעתד הוא לשוב לארץ מולדתו בבלה ויהיו דבריו אל רבי יהודה הנשיא הזקן, כי יסמוך ידיו עליו וימנהו למורה ודאין, בקשתו נעשתה, אך למחצה, כי לא נתנה לו הרשות להורות כל ההוראות, ומכלל ההוראות האלה הוציאו התרת בכורים 4) · ובכן לא זכה לסמיכה שלמה · וגם אחרי מות ר׳ יהודה הנשיא, כאשר עלה רב לארץ ישראל לבקש את בנו רבן גמליאל השלישי, כי יסיר את הצמצום וההגבלה מסמיכתו לא נעשתה בקשתו ויאמר לו: אינני מוסיף על מה שנתן לך אבי״ 5). והשמועה כי אבא אריכא גבור התורה, אשר בו התפארה בבל ארץ מולדתו, יצא מארץ ישראל והנהו הולך ושב למקום מולדתו, לשכון כבוד בתוך אחיו, הגיעה להבבליים ויצאו חבריו בני ארצו, אשר קדמו לשוב בבלה שמואל וקרנא „דייני הגולה״, לקראתו, לקדם פניו בכבוד על שפת

---

1) יומא כ׳:. ובאגרת דרש״ג ומצאנו גם להתנאים מדורות הקודמים שהיו מביאים מנהגי בני בבל להכרעת הלכה שכן אומר רשב״ג: מה נעשה להם לבבליים שתוקעים ומריעים וכו׳ (שבת ל״ה:), ובסוכה (כ׳:) א״ר חנניה כשירדתי לגולה מצאתי זקן אחד וכו׳ עיי״ש. שפ״ר. 2) עיין בליטעראטור־בלאטט במה״ע Orient לשנת 1847 № 2 להחכם פירסט.כן מציין הרב ואולם הספר הזה איננו תחת ידי לעיין בו, אך מן בבלי נדה כ״ד: ומחולין קל״ז: נראה הדבר שנקרא כן מפני גבה קומתו. ולולא דמסתפינא הייתי אומר שנקרא כן בבית מדרשו של ריה״נ להבדילו מחברו ג״כ בבלי ששמש בבית המדרש הזה והוא אבא אבוה דשמואל — ומפני כי משמואל ידענו שהיה קצר הקומה (עיין להלן) ע״כ יש לשער כי גם אביו היה קצר הקומה, ואבא השני רב היה נקרא ארוך. שפ״ר.

3) חולין קל״ז: שם נ״ד׳ וחותם ר״י את דבריו לאמר על רב: „והוא גבר בכולא״. שפ״ר.

4) סנהדרין ה׳. 5) ירושלמי חגיגה פרק א׳ ה״ח. ודברים של טעם הם דברי החכם ווייס (ח״ג) כי לסרובו של רבי לזכות את רב תלמידו המובהק בסמיכה שלמה היתה כונה גדולה, כי צפה וראה, אשר התלמיד הזה עתיד להרים מעלת התורה בבבל על ארץ ישראל ויאבה להשאיר איזה רושם־שעבוד לזכרון, למען דעת, כי עוד תלוי הוא בדעת הנשיא שבאה״ק. ע״ש.

נהר מלכא – הוא תעלת הנהר פרת • וקרנא, מתשוקתו להרוות צמאונו לדעת התורה לא נתן לו מרגוע מעמל הדרך וימהר להקיפהו בחבילות שאלות שונות, וגם רבי שילא „ריש הסידרא" בנהרדעא הכירהו לאב בתורה ויקבל את מָרותו בהוראתו • בעבור רב בארץ, סר לנהרדעא, וימצא את ר' שילא, אשר לא ידעהו פנים אל פנים עד הנה, יושב ודורש באיזה משנה ואיש אין בבית המדרש, אשר יעמוד על יד ריש הסידרא להיות לו למתורגמן, ויִמָּצֵא רב להיות מתורגמן לר' שילא ויעמוד על ידו לפרש המשנה ולהסבירה לקהל השומעים, ויהי ר' שילא מוסר דבריו בלחישה לרב פירוש משנה ידועה, ויסביר אותה רב בקול רם לקהל השומעים באופן אחר מאשר שמע מפי רבי שילא, וכאשר הקפיד על זה „ריש סדרא" היה אליו דבר רב: „קול החליל המענג אזן יודע נגן, איננו מתקבל על אזן גרדי לא־לְמד בשיר וזמרה", כמה פעמים תרגמתי המשניות לפני ר' חייא הגדול ונחה דעתו מפירושי ואתה תטיל דופי בדברי" 1). שמע זאת ר' שילא וידע . כי המתורגמן הנצב עליו, הוא אבא אריכא, אשר שמו הטוב הלך לפניו ועיני כל בני „הגולה" כבר היו אליו צופיות, ויבקש סליחתו ויאמר לו: „שב במקומי שאינני כדאי שתהיה אתה מתורגמני" 2) • כשמת רבי שילא היו „חפצים למנות את רב ל„ריש סידרא", אך הוא לא חפץ לקבל את המשרה הזאת, מפני כי שמואל חברו היה בן־נהרדעא ותושב העיר ויאמר, כי לו יאות להיות „מרה דאתריה", אך גם שמואל לא אבה לשבת בראש מפני שהיה רב זקן „ממנו וגדול בתורה, ולמען פנות מקום למר שמואל יצא רב מנהרדעא וישב בסורא • נראה הדבר, כי ראש הגולה בימים ההם, אשר יש לשער כי שמו היה ענן 3) • שם עינו על חכמי התורה לתת להם מִנויי הצבור • את מר עוקבא מנה לראש השופטים בכפרי • ובעשרו וענותנותו ותירתו היה החכם הזה ראוי לאותה גדולה, את קרנא מנה לדַיָן, ומפני שהיה קרנא בעל־מלאכה (תוהה על הקנקנים להבחין בין יינות המובחרים ובין העלולים להחמיץ) היה נוטל שכר משני בעלי הדין בעד בטול זמנו ממלאכתו בשבתו בדין 4) • ואת אבא אריכא מנה ראש הגולה למשגיח השוק על המדות והשערים (אגרדמוס Agoronomos) • והמקרה הזה הוכיח עד כמה גברה הממשלה העריצית של ראשי הגולה, כי כאשר לא מלא רב את פקודת ראש הגולה, בהשענו על משנה מפורשת, מלא לב ראש הגולה לשום אותו במאסר, ולא הוציא אותו לחרות, עד אשר הוכיח אותו קרנא על מעשהו להקל בכבוד החכם הגדול הזה 5) •

בעבור רב בארץ לרגלי משרתו – לפקח על המדות והשערים למד לדעת את טיב הארץ ומשפט אנשיה • ובימים ההם מלך בבבל מלך הפרתיים האחרון ארטבן השלישי מבית הארסצידים, ויכר המלך הזה את רב וידעהו ויאהבהו ויכבדהו מאד • בהמשך הזמן, כרתו שניהם ברית אהבה, ולאות כבוד

---

1) יומא כ': והש"ג באגרתו. 2) וזה לשון רב שרירא גאון באגרתו . . . וכן שמואל לא חפץ דקשיש רב ממנו טובא, משום הכי שבקיה רב לשמואל בדוכתיה ואתרחק לדוכתא דלא הוה בה תורה בסורא דהיא מתא מחסיא, והוו ישראל נפישי התם, ואפילו איסור והיתר לא ידעו ואמר רב איתיב הכא, עכ"ל. שפ"ר.

3) עיין סדר עולם זוטא וקבלת הראב"ד. 4) כתובות ק"הי. 5) ירושלמי בבא בתרא סוף פ"ה ובבלי שם.

שלח המלך מרגליות יקרות מנחה לרב 1) . וברית האהבה הזאת, בין רב ומלך הפרתיים האחרון והאמורא הראשון שבבבל, היתה כברית הכרותה בין ר׳ יהודה נשיאה השני והקיסר אלכסנדר סֶוֶירוּס . אך ימי האהבה הזאת לא ארכו, כי בימים ההם קם איש מבני הפרסים ושמו „אריוך" (ארדשיר Ardschir) וימגר לארץ כסא ארטבן, שם קץ למלכות הפרתיים ובית הארסצידים, ותקם מלכות פרס החדשה עם המלבים מבית מלוכת הססנידים . וביום שמת ארטבן התאבל רב מאד ובמר נפשו קרא: נתפרדה חבילה! 2) . בנסוע רב דרך ערי בבל ראה את העם כי פרוע הוא, נבער מדעת התורה, ובבלי דעת נכשלים בני העם במצות התורה וגם במעשה המצות הנהוגות בבל יום ובכל שעה. במקומות רבים היו מזולזלים במצות לא מקלות הדעת, כי אם מבערותם והעדר העסק בתורה . יש שהיו מזולזלים באיסור בשר בחלב, שכבר פשט איסורו בכל תפוצות ישראל; כאשר נקרה רב לבא אל המקום „טט־לפוט" שמע אשה אחת אומרת לחברתה: הגידי נא לי כמה חלב דרוש לשום בקדרה שנותנים בה רבע הלטרא בשר 3) . ראה רב רעה ויגמר אמר לשום קץ להבערות הנוראה הזאת, ובימים ההם היה רב אנוס גם לאסור קצת דברים המותרים בכדי לעשות סיג וגדר שלא לעבור על איסורי תורה, ומפני זה נשארו ממנו ונתקבלו גם לדורות כחקת־עולם איזה חומרות שהחמיר הוא רק לצרך הזמן והמקום כהוראת שעה 4) . ראה רב מעמד המוסר הפרוע לשמצה, את עניות התורה בכל פנות עם יהודה יושב ארץ שנער ולבו הורה והוגה מחשבה גדולה להוציא יקר מזולל, להפוך ארץ ציה למוצאי־מים מי התורה והדעת, ויבחר רב למקום מושב לו את עיר הגרועה בכל ערי בבל, אשר בעָצְמַת פעלתו, היתה ברבות הימים לעיר ואם בישראל ומקום הישיבה הגדולה לדרישת תורת ישראל בתבל ארצה, העיר אשר לאלפים יצאו ממנה תלמידי חכמים אשר האירו באור־תורה כל מחשכי גלות יהודה בארצות פזוריו . מחשבת רב הגדולה יצאה לאור עולם, ואם אמת נכון משפט התולדה, כי רק בנין בית התלמוד היה סבת תקומת היהדות מאז ועד הנה, הנה היה המפעל הכביר הזה אך פעֻלת אבא אריכא . ישיבת סורא אשר ידי „רבינו" שבבבל יסדוה, היתה מעון ומכון היהדות, כוכב מאיר באור־תורה בשמי „האֻמה הפזורה מימי המאה הראשונה עד אחרית המאה השמינית לאלף החמישי .

ורב יסד את בית תלמודו שהיה נקרא אז „סידרא" בסורא ויפתחהו סביב לשנת תשע מאות ושבעים ותשע לאלף הרביעי, כאשר אוהבו ומטיבו המלך ארטבן חי ויושב על כסאו . ומראשית ימי הֻוָסד בית תלמוד זה נהרו אליו תלמידים מקרוב ומרחוק, ממערב (מארצות ערב) . וממטביא אשר בארץ הסרקינים ומיתר הארצות הרחוקות ויהי מספרם אלף ושתי מאות איש . ויותר ממאה תלמידים נקבו בשמות בתלמוד, שהיו אומרים דבר הלכה משמו, ויפיצו את „טימראותיו" בכל

1) ירושלמי פאה פ״א ה״א. 2) בבלי ע״ז י׳. ירושלמי פאה פ״א הי״א, בראשית רבה פנ״ח. בשני המקומות האחרונים צריך להגיה „לרב" במקום „לרבנו" ובבבלי ע״ז תחת אדרבן צ״ל ארטבן . גם בפסחים קי״ב: צריך להגיה במקום רבינו הקדוש — רב . 3) חולין ק״ט: וע״ע ירושלמי שם פ״ו ה״ג. שפ״ר . 4) ומרגלא בפומיה דגמרא: רב בקעה מצא וגדר בה גדר. ע׳ חולין ק״י ע״ד איסור הבחל . עירובין ו:׳ ושם ק: . וירושלמי שקלים פ״ז ה״ג .

מושבות בני ישראל. ב„בית אולפנא" דרב הלך הלוך וגדל, וירחיב את בית מדרשו, על יד „גינתא דבי רב", הוא הגן הגדול על יד ביתו, שהיו בני הישיבה יושבים בו — ורב זכה בהגן הזה מן ההפקר מנכסי הגר שמת ואין לו יורשים — ומה רבו רגשי הכבוד אשר רחש לב כל בני ישראל יושבי „הגולה" לאבא אריכא, נראה מזה, כי כשם שנתעלה ונתגדל רבי יהודה הנשיא בארץ ישראל להיות נקרא בשם רבי סתם, כן נשאר שם וזכר אבא אריכא לכבוד ותהלה בישראל „רב" סתם. גם והיו קוראים אותו בשם „רבינו". בית מדרשו היה נקרא: „בי רב" לאמר מ„בית רב" והשם הזה נשאר שם לווי לכל בית תלמוד וכל תלמיד־חכם נקרא מני אז והלאה בשם „בר בי רב". וגם בארץ ישראל הכירו את רב לאב בתורה והמורה הגדול לבני דורו וראש אמוראי ארץ ישראל — ר׳ יוחנן — היה כותב לו „לרבינו שבבבל" ויקצוף על רבי שמעון בן לקיש, אשר דבר ברב כאשר ידברו באחד העם. ויהי רב אב ופטרון לתלמידיו הרבים ופרנסתם וכלכלתם בימי שבתם בבית מדרשו נתן הוא מרכושו, כי היה עשיר ובעל־נכסים ויעבוד בעצמו את אדמת ארץ אחזותיו. כי התורה והעבודה כתב רב על דגלו, וברב חכמה כונן בית מדרשו לא רק להפורשים מדרכי החיים הזמניים ושמים לבם לתורה, כי אם גם למען אלה העוסקים במעבדיהם ותשומת ידם, ויסדר את עתות הלמוד באופן, אשר גם העושים עבודתם בשדה יהיו יכולים לעשות לביתם בכל ימות השנה ושני ירחים בתורה. ירחי־הקהלה ועת האסף לכל התלמידים היו שני חדשים בשנה — לפני האביב — חדש אדר ולפני האסיף — חדש אלול, והם היו נקראים „ירחי דכלה" ובהאסף התלמידים אל „הכַּלָּה" היו עוסקים בתורה ומקשיבים לדברי מורם מן הבקר ועד הערב בלי הרף ובלי חשך, ובהתמדה נפלאה היו מוקירים כל רגע ורגע מימי הכַּלָּה שלא להוציאם לבטלה, ויחוסו על עתותם שלא לבלותן גם במאכלם ומשקם, ותהי למשל אכילה קלה וטעימה כל שהוא, כמה שיטעום „בר בי רב" ונכנס לכַלָּה 1). גם על זה פקח רב את עיניו ללמד דעת גם את העם, ובשבוע שלפני הרגל היה דורש לפני כל בני העם, שבאו לחלוק כבוד לרבם הגדול, לקדם פניו בברכת טוב וליהנות לאור תורתו. ויקראו התלמידים בשם „בני כלה" ובני העם המתאספים בשם „בני ריגלא". והשבוע שהיה מיוחד לדרשות בעד בני העם בשם „שבתא דריגלא". וההמונים אשר נהרו אל סורא „בשבתא דריגלא" לא מצאו להם מקום מנוח בבתי העיר ויחנו תחת כפת השמים על שפת נהר סורא 2). וסדר ירחי דכלה ושבתא דריגלא היו נוגעים לא לבד לדברי התורה והרמת קרן המוסר, כי אם גם לחיי החברה ועניני תקון העולם — בירחי הכלה ושבתות הרגל נחו שבתו בתי הדינין מעבודתם, וכל איש נושה כסף בחברו או בעל משפט בעניני מקח וממכר וכל הדברים שבין טוען לנטען, לא היה יכול להזמין את חברו לדין בימים ההם 3) — כי היו האנשים אז נקיים רק לעסק התורה — כן היתה עבודת רב קדושה, להאיר עיני העם

1) סוכה כ״ו. והוראת המלה „כ ל ה" היא מלשון כלילא — עטרה, זר, עגול, על סדר מושבם, שהיו יושבים בעגול. 2) שם.
3) בבא קמא קי״ג ע״א, „לא יהבינן זימנא לא לבני כלה בכלה ולא לבני ריגלא בריגלא". עיין שם.

וללמדו דעה והשכל, להגדיל תורה ולהאדירה, לכללה ולשכללה בבית־התלמוד אשר יסד לחקר־הלכה ודעת יסודי התורה המסורה.

משיטה מיוחדת שהיתה לרב בחקר־הלכה לא נדע, דרכו היה לפרש את המשנה ולבארה, על פי סדורה והשלמתה האחרונה, לצרף וללבן צורת ההלכה, להשוות המשניות אל הבריתות – המשניות הגדולות דר׳ חייא רבה ולהכריע ביניהן, וגם להוציא מההשואות וההקבלות האלה בין המשנה והבריתא דינים מחדשים על פי ראיות והוכחות, ותקראנה בשם מימראות״ ודבור המימרא הוא איתמר״ ומימראותיו של רב בכל התלמוד״ רבו מספור, ועם המימראות של״ שמואל חברו ור׳ יוחנן, הן החלק היותר גדול ונכבד בהתלמוד, ברב אמנם נראה נטיה יתרה להחמיר מלהקל, אך זה לא ממרך־לב ולא מהיותו מיראי־הוראה, כי אם ראה שצרך המקום והשעה דורש ממנו להפריז על מדת האיסיר, למען עשות משמרת למשמרת; יען ראה שמירת חקי האסור והמותר רופפת בידי בני ארצו, כאשר ספר למעלה. רובי מימראותיו של רב נתקבלו להלכה שמורין כן בכל הלכות האסור והמותר, אבל בדיני ממונות נתן היתרון לפסקי חברו מר שמואל כאשר עוד נדבר במרוצת הדברים.

בכבד ראש, בדעה צלולה, בלב שלם, רצון כביר וחפץ נמרץ יצא רב לפעלו, להטיב מעמד המוסר, טהרת המדות ודרכי הצניעות ורגשי הרת בחיק המשפחה. בבא רב לבבל מצא גם מעמד המוסר בשפל המדרגה. הצניעות בחיי האישות, פנת יקרת בית יעקב מיום היותו לגוי, פנתה מקומה לפני הפריצות וההפקרות בחיי המשפחה והאישות היתה לאחד מצרכי החיים הגשמיים למלא תאות הנפש הבהמית. בחור ובתולה כי נפגשו וברגע קטן החליטו לבא בקשר הנשואים, קראו עדים ויקדש הבחור את הבתולה ותהי לו לאשה וכן התמו. כמה פעמים היו להם הקידושין למעשה לצים וענין קל הנעשה בשוק לשחוק וקלות ראש. האבות היו מקדשים את בנותיהן כשהן קטנות ובטרם דעתן לבחור בטוב ולמאוס ברע, ולעמת זה קרה לפעמים, אשר החתן לא ראה את האשה, אשר היא עתיד לראות חיים עמה עד אחר החופה, אחרי באו עמה בקשר עולמים וינחם על מעשהו, כאשר לא יכול עוד השב דברו והמש צווארו מה רחיים״ אשר העמים עליו, נגד התמימות הנפרזה הזאת, תמימות שסופה פריצות״ והפקרות, נמצאו חתנים שדרו בבית חמיהם לפני חתנתם, ויהי לבם גם בארוסותיהם במדה יתרה וקרובה למכשול עון וחלול התם והצניעות. נוטרי הדת בבבל לא לבד שלא כהו בעם על המנהגים הפרועים והפראים האלה, כי אם עוד היו מחפאים עליהם. כן היה הדבר נוהג עד שבא רב וישם קץ להמעמד הפרוע הזה ויגזור להכות מכת־מרדות את כל האיש המקדש אשה בשוק, והמקדש אשה לפני באו אתה בדברים, ומשא ומתן על דבר תנאי הנשואים כיאות לברית־עולם, ברית משפחה – שהיא גם יסיד ושרש החיים הלאמיים בכל חברה נאה ומתוקנה, והקידושין לא יהיו באופן המעורר פריצות וקלות־ראש, גזר על חתן שלא ידור בבית חמיו (בין אירוסין לנשואין) 1), לבל יהיו בני הנעורים רגילים ביותר ולבם

1) הגזרה על חתן שלא ידור בבית חמיו, היתה על הזמן שבין אירוסין לנשואין, כאשר

גם איש באחיו לפני הנשואים, וגזר על האב שלא יקדש את בתו כשהיא קטנה „עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה" 1). גם היה רב חושש „לתקנת עגונות" ויכה מכת מרדות את הבעל המבטל את הגט אחרי תתו אותו והמוסר מודעא על הגט לבטלו, כאשר יעשו הנבלים לעַגֵּן את נשותיהם ולהָצֵר להן לבל תוכלנה היות לאיש אחר הגירושין. וכל הגזרות האלה שגזר רב להרים קרן המוסר קבלה וקימה עליה כנסת ישראל יושבת בבל. עוד דאג רב לכבוד התורה ומורי הדת, ולמען יהיה מוראם וכבודם על העם תקן, כי האיש המצער שליח בית־דין או מלבין פניו סופגים אותו מכת מרדות, ואם הזמינו בית־דין איש לבא ולא בא משַׁמְּתים אותו, ואם שהה שלשים יום בנדויו ולא בא לבית־דין להתירו מכין אותו מכת מרדות. והחרם בבבל היה חמור מאד וענש קשה מהחרם בארץ ישראל, כי היתה קהלת יעקב בבבל עולם בפני עצמו בכל הליכות החיים ולהנבדל והמנודה לא היתה תקומה בחברת בני עמו, ועל כן היתה הכְּפִיָּה הזאת לכח גדול ועצום בידי המורים שמה. ועבודת רב הלאֻמית היתה כפולה: צרוף המדות והתרבות ודרכי החיים הנאים והמתוקנים עם התעוררות התשוקה ללמוד והגיון. בארץ ציה נטע רב עץ החיים ובאור תורה ומדות ישרות האיר לבני העם ההולכים בחשך: בפי בעלי התלמוד שגור הפתגם: „רב בקעה מצא וגדר בה גדר" ודבריהם נכונו מאד, כי בנה על העם ויקיפהו בגדר התורה ודרישתה וחומת המוסר והצניעות, יסוד התַּרבות והמדות המתוקנות. רב היה לכנסת ישראל בבבל, את אשר היה שנות מאות לפניו הלל הבבלי להאֻמה הישראלית בארץ יהודה.

גם תכונות הנפש אשר לרב מזכירות לנו את הלל הסבלן העניו הנוח והעלוב. כרבים מגדולי החכמים היה גם רב בעל אשת מדנים ותקניטהו אשתו הרגזנית והנרגנית, וכל אשר בקש ממנו עשתה היא ההֵפֶך, עד אשר גדל חייא בנו ויערים לאמר לאמו בשם אביו ההפך ממה שדרש למען אשר תשקוד היא לעשות ככל אשר דרש אביו באמת, וישמע רב את אשר עשה בנו, וישמח עליו, כי יקים מצות כבוד אב, אך הזהירהו לבלי יוסיף לעשות כזאת מפני שאמרה התורה „מדבר שקר תרחק" 2). בימי נעוריו קרה המקרה, כי פגע פגיעה קלה בכבוד רבי חנינא, ויכנע לפניו וישקוד לבקש סליחתו, אך רבי חנינא הקשיח לבו ממנו ולא אבה סלוח לו 3). ולא לבד נגד החכמים היה נוח ועלוב ועובר על מדותיו, כי אם גם בהתהלכו עם בני ההמון היה טוב וסלח ומקדים

הוספתי ליתר באור על דברי הרב, ובזה מתישבים כמה דחוקים ברש"י ותוספות ביבמות ובבא בתרא ושאר מקומות ולפי"ז לא לחנם אמר בן סירא שהחתן הדר בבית חמיו הוא קל מסובין, כי ראו קלות הדעת בדבר הזה שחתן ידור בבית חמיו אבי ארוסתו, כמובן מאליו. שפ"ר.

1) ז"ל הגמרא: רב מנגיד על דמקדש בשוקא וכו' ועל דמקדש בלא שדוכי ועל דמבטיל גיטא, ועל דמסר מודעא אגיטא, ועל דמצער שלוחא דרבנן (וביבמות נ"בי ועל דפקיר שליחא דרבנן ואנכי תפשתי בפנים שתי הלשונות) — כל הדברים האלה אמורים בקידושין י"ב:, וביבמות נ"ב', ובקידושין מ"א' הוא אומר אסור לאדם לקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה.

2) יבמות ס"ג'. 3) יומא פ"ז: והגמרא תפרש סבת סרובו של ר"ח להתפיים מרב, כי כבר צפה ר"ח שעתיד הוא להיות לראש בא"י אחרי מות רבי, ולא חפץ שיתעורר ספק ע"ד מנויו בהיות גם רב בא"י והוא גדול כמוהו בתורה, ע"כ החזיק בקפידתו, למען ישוב רב לבבל וימצא מקום אחר להתגדר בו. וחפץ ר"ח קם ונהיה, כי עי"ז ירד רב לבבל להיות לפליטה גדולה להתורה שם ור"ח נתעלה ויהי לראש באה"ק. שפ"ר.

שלום לכל אדם: טבח אחד הלבין פני רב ויביישהו ברבים, וכשהגיע ערב יום הכפורים ויראה, כי לא בא הטבח לרצותו ויקם הוא וילך אליו להודיעהו, כי מוחל הוא על עלבונו 1). בימי הֵאָסֵף תלמידים רבים לפני דרשתו, ירא לנפשו לבל יחטא ואשם במדת הגאוה ויקרא את המקרא: אם יעלה לשמים שיאו וגו' . . . כגללו לנצח יאבד" למען יזכור כי גדולת האדם וכל שאונו והמונו מהבל המה יחד 2). וכשהיה נכנס לדין היה אימר: „ברצון נפשי הנני הולך למות, אך לא לביתי הנני עושה זאת, ריקם יצאתי מביתי וריקם אשוב, והלואי שתהא ביאתי (בלא חטא) כיציאתי" 3). רב זכה להעמיד בן גדול בתורה ושמו חייא, ואת בתו השיא לבית הנשיא ונכדיו בני בתו המה הנשיאים וגדולי התורה: רבנא עוקבא ורבנא נחמיה 4). בנו השני היה איבו, והוא היה נעדר הכשרון לתורה ויאמר לו: יגעתי ללמדך תורה ולא עלתה בידי, בא ואלמדך דרכי החיים ועניני ישוב העולם: „טוב מצאך שכר מועט ביגיעת כפים בעבודת האדמה, מהשתכרך שכר רב בעסק ומסחר" 5). — כשמונה ועשרים שנה 6) היה רב מגדיל תורה ומאדירה בבית מדרשו אשר במתא מחסיא — היא סורא. וימת אבא אריכא הראשון לאמוראי בבל בזמן ובמעלה, ויספדו לו כל ישראל, אלפים ורבבות התלמידים אשר העמיד הלכו אחרי מטתו ויקרעו את בגדיהם על מות אביהם ורבם הגדול. וכל יהודי בבל — מלבד עשיר אחד הפורש מן הצבור ובר קשא שמו — קבלו עליהם להתאבל עליו שנים עשר חדש, כאשר יתאבל איש על אבותיו — ולאות אֲבֶל־עָם לא יצאו במשך השנה בענפי הדם וכפות תמרים בחג כלולות בניהם 7).

---

1) יומא פ"ז: . 2) סנהדרין ז': . 3) שם . 4) חולין צ"ב: . 5) פסחים קי"ג: „קבא מארעא ולא כורא מאיגרא", פירוש הרב המחבר חדש הוא ונוטה מפירוש רש"י והרשב"ם שם, שהם אומרים: קבא מארעא – שכר מועט אך מקרוב ולא כורא — שכר רב — מאיגרא מקצות הארץ, ואף שפירושם מתישב יותר עם הענין אך פירושו של המחבר מתקבל יותר על הלב. שפ"ר.

6) ולדעת חכמים אחרים — המקדימים מיתתו של רב כארבע שנים ויאמרו כי מת בשנת ד' אלפים ז' וכנראה מאגרת דרש"ג — היה ראש ישיבה בסורא עשרים וארבע שנים. שפ"ר.

7) שבת קי:.

אמר שפ"ר. אף על פי שהאריך הרב בתולדות הראש והראשון לאמוראי בבל, עוד השאיר יותר מעוללות בתולדות האמורא וביותר מתכונתו הנפשית והשקפותיו התורניות. הגדולים שבכותבי תולדות רב מלבד הרב המחבר הם: החכם שי"ר בערך מלין וביתר מאמריו, רצה"ח והמאסף לכל המחנות הרב הח' ראו"ו בספרו דוד"ד ח"ג מדף 161 והלאה ואמרתי להשלים הדברים בצרוף מה שהאיר ה' את עיני לרגלי החפוש והדרישה: ברב הננו רואים את האמורא, אשר לא לבד קיום המצות המעשיות היו העיקר אצלו, כי אם גם במדה גדולה כמוהו ואולי עוד גדולה ממנו, חובות הלבבות והישרת המדות ויהי הוגה דעות גם בדרכי ישוב העולם ותורת החיים בהחברה האנושית, כי היתה לו היהדות תורת־חיים — חיי עולם — וחיי שעה, מפני זאת שם לבו על דברים שבלב: הוא תקן תפלת „הזכרונות" אשר במוסף ראש השנה, מלאים רגשי דת, השתפכות הנפש ורחשי לב עברי נשגבים ונעלים *), וגם תפלות אחרות תקן: תפלת יהי רצון שאנו אומרים בכל שבת מברכים ומודים דרבנן — וגם ברכת הודאה על הגשמים ולדעת החכם שי"ר חבר

---

*) מהאחרונים היה החכם לונץ הראשון שהעיר על הירושלמי ר"ה פ"א ה"ג ששם נאמר: דתני בתקיעתא דבי רב: „זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון וכו'". החכם וייס מתאמץ להוכיח, כי רב חבר רק המלות מן „זה היום תחלת מעשיך" עד „לכל החוסים בך" ויעוי"ש בספרו ח"ג 157. בכל אופן אינו מוכח מהירושלמי רק כי רב חבר נוסחת המלכיות הזכרונות והשופרות, ודברי ידידי הרב החכם יעב"ץ בספרו דה"י השונה בפתח משנה: „ויחבר רב תפלות ראש השנה" אינם מדוייקים.

מיוחד בתכונתו וַהֲלָךְ־רוחו ומְצֻיָּן בתכן ידיעותיו השונות מ ר ב , הוא חברו המובהק ש מ ו א ל ב ן א ב א ב ר א ב א ה כ ה ן , הנקרא גם כן : ש מ ו א ל י ר ח י נ א ה וגם א ר י ו ך (נולד בערך : שנת ג"א תתק"כ , מת ד"א י"ז) · את האיש

גם כן תפלת „ומפני חטאינו" (עיין ברכות י"ח: תענית ו': , ירושלמי ברכות פ"א ה"ח ועוד כ"מ). לדעת רבים ספרי דבי רב הם „ספרי וספרא", על ויקרא במדבר ודברים. והספר אגדתא דבי ר ב לא ידענו מה היה לו , כי מגמרא דסנהדרין פ' ארבע מיתות נראה שנמצאו שם גם הלכות והדברים ארוכים ואין כאן מקומם. — כמדת כל אנשי הלב בעל נפש רכה וזכה , היה אוהב את הילדים. ויאמר : „אל תגעו במשיחי" אלה תינוקות של בית רבן (שבת קי"ט:). הוא הגה דעות בחכמת החנוך והפליג מאד במעלת הלמוד לתינוקות של בית רבן , והוא היה אומר : „ומצדיקי הרבים ככוכבים אלו מלמדי תינוקות" (בבא בתרא ח':). „ברם זכור לטובה אותו האיש ויהושע בן גמלא שמו , שהושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ובכל פלך. הורה דעת החנוך לתלמידו המלמד תינוקות ר ב ש מ ו א ל ב ר ש י ל ת ויאסור עליו להכניס לבית תלמודו נערים פחותים מבני שש , הזהירהו לבל יכה את התלמידים כי אם ברצועה קלה של עגל , וגם את התלמיד הקשה לשמוע לא ירחיק מבית הספר (בבא בתרא כ"א). הוא גם האומר „לעולם ישנה אדם לתלמידיו בדרך קצרה" (פסחים ה') **).

ועניַן למוד התורה. לתלמידים היה כל כך חביב עליו עד שאמר : כל המונע הלכה מפי תלמיד כאלו גוזלו מנחלת אבותיו (סנהדרין צ"א:). ונכבדה מאד הערת החכם ווייס על דבר דרכו של רב באגדה (שבַזה יפה כחו מכח חברו מר שמואל). פה הננו רואים את החכם בחכמת הנפש המתכונן על תכונות בני האדם ונטיותיהם ורפיון כחם להתגבר על דעות קדומות וכל מיני אולת הקשורה בלב בני האדם : הוא היה אומר „פשוט נבלתא בשוק ולא תאמר כהנא אנא (מיוחס), גברא רבא אנא" : „הפוך בנבלתא ולא תיפוך במלי". (פסחים קי"ג:). (לאמר שיהיה הן שלך צדק ולאו שלך צדק). הוא היה מטה כלפי חסד לעוברי עברה ויאמר : „עבר אדם עברה ומתבייש בה מוחלין לו" (ברכות מ"ה:). הטיף למוסר שיהיה כל אדם שמח במלאכתו ומעבדו אם רק ימצא בה פרנסתו בכשרות ובצדקה ויאמר : את הכל עשה יפה בעתו , מלמד שכל אחד ואחד יפה לו הקב"ה את אומנתו (שם מ"ג:). וכאשר מבואר ממאמריו הרבים היה אוהב את המלאכה ושונא את הרבנות ויהי מיעץ לכל אדם להתרחק ממתנת בשר ודם , שמתנתם מועטת וחרפתם מרובה ויאמר : ה„מצפה לשלחן אחרים עולם חשוך בעדו" (ביצה ל ב:). וראיתי עוד להעיר הערה נחוצה, כי זה האמורא שעליו יאמר , כי נטה ביותר להחמיר בעניני האסור והמותר , היה רחוק מאד מדעות בעלי תורת ענויי־הגוף ומיתת הבשר (Asketen) ולא שבח את הפרישות והנזירות , כי היה אומר : „עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראו עיניו ולא אכל" (ירושלמי סוף קדושין). גם הוא משנן לתלמידו רב ה מ נ ו נ א דברי ב ן ס י ר א : בני אם יש לך היטב לך , שאין בשאול תענוג ואין למות התמהמה , ואם תאמר אניח לבני? חק בשאול מי יגיד לך , בני אדם דומים לעשבי השדה הללו נוצצין והללו נובלין (עירובין נ"ד:). ויש עוד להוסיף שרובי מאמריו באגדה הם בסגנון לשון המשנה הצחה ומהם גם בנעם המשל והמליצה. אלה הם ראשי הפרקים אשר מצאתי נכון להביאם במקום הזה למען השלם כל קוי־ציור הפנים המאירות , פני האמורא מיסד ב י ת ה ת ל מ ו ד ב ב ב ל.

**) פה מקום אתי להעיר על שגגת החכם בעל הספר „על נהרות בבל" האומר , כי הוא — רב — הוא האומר מנין שלא ישב הרב על המטה ותלמידיו על גבי קרקע וכו', ובאמת נמצאים הדברים במגילה כ"א. אך לא ר ב הוא האומר כי אם רבי אבהו.

הזה, רב הכשרון וגדל־דעה אשר היה אוהבו של רב, חברו הנאמן, איש ימינו וגבר עצתו בפעלתו להרים קרן התורה והדעת בקהלת יעקב אשר בבבל אך גם בר־פלוגתיה, בפנה ידועה נוכל לחשוב גם אותו ליוצר תקופה חדשה בתורת ישראל. מתולדות ימי נעוריו לא נדע רק, כי פעם אחת ברח מבית אביו אבא בר אבא. כחברו רב היה גם הוא מהעולים (מבבל לארץ ישראל) ויורדים, לשוב אל ארץ מולדתם, ושם, „במערבא" קנה לו דעת התורה בבית מדרשו של רבי יהודה הנשיא הראשון; והוא הקדים לשוב לבבל לפני רב, ובמות „ריש הסידרא" רבי שילא בנהרדעא נתמנה שמואל במקומו. כאשר אמרנו, היה מר שמואל חכם בעל בינה ישרה, שופט ע׳ כל דבר בשכל ישר, בלי התפעלות־הנפש ורחוק מאד מדמיון והזיה. חבריו מרבים לספר הנסים והנפלאות ושדוד מערכות הטבע העתידים להיות בבא עת הגאלה המקוה, והוא עונה ואומר: „אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד", גם לא שבעה נפשו השוקקה לרוב חכמה בתלמוד התורה לבדו, כי שם פניו אל שלשה אבות למודים: תורת הדינים (בין איש לרעהו), דעת מערכת הכוכבים ותנועותיהם או כפי השם שנתנו לה בעלי האסופות האחרונים: חכמת התכונה, וחכמת הרפואה. כאמורא בעל־הלכה נחשב למטה מרב בדעת חקי האסור והמותר ולמעלה ממנו בדעת דיני ממונות וכלל הוא בתלמוד: „הלכה כרב באיסורי וכשמואל בדיני". שמואל העמיק הרחיב תורת־המשפטים אשר לדת ישראל, חדש בה הלכות גדולות וכללים נכבדים מאד לפסקי־דינים רבים, וכל דעותיו נתקבלו להלכה ומורים כן. אך מכל חדושי דיניו הכי נכבדו בתוצאותיו ותולדותיו פסק דינו לאמר: „דינא דמלכותא דינא". והדין הזה איננו לבדו משפט חרוץ בתורת סבלנות־הדת, לתת מקום לבני ישראל לכונן דבריהם בכל הענינים שבין אדם לחברו אל חקי המלכות ונימוסי המדינה שהם יושבים בה, כי אם משפטו היה לאמר: דינא דמלכותא – דינא הוא בתורת־מצוה וחובה לבני ישראל, ולהעובר על דינא דמלכותא, לו יקרא עבריין על מצות התורה, וההלכה הגדולה הזאת שנתחדשה בבית מדרשם של בני בבל, קרבה אותם אל מלכות הפרתיים, ואחריהם הפרסיים. ובכל היות ההלכה הזאת מתנגדת אל המשניות הקדומות, נתקבלה מן האמוראים, ויתאמצו לעשות פשרה בינה ובין המשניות האלה, כי כבר היו למודים ליישב הסתירות ולקים שני דברים הנראים כסותרים זה את זה, על פי איזה הכרעות, בכדי „שלא תזוז משנה ממקומה". ופסק דינו של שמואל היה ברבות הימים לתשועה גדולה אל בני העם, אשר נפל עליהם הגורל להיות נודדים ומטלטלים מגוי אל גוי וממדינה למדינה וילמד אותם לקבל באהבה על מלכות וחקי ארצות נדודם, וכה השלמו בקרבם רגשי האמונה והדת עם חקי ארצות גלותם, אשר ר״ק לעתים רחוקות לא היו קשים מנשוא ומרים כמרירות הגלות. גם בקום עליהם צוררי שם ישראל ומחרפי תורתו בכל דור ודור לחפא דברים אשר לא כן על תורת־המשפטים אשר להעם הזה, לאמר, כי דרכיה אינם דרכי נעם ונתיבותיה אינן נתיבות חסד ואהבת הבריות, היה די לבני ישראל להראות על פסק דינו של שמואל, העושה קץ להקטגוריא הזאת במשפט קצר בעל שלשת מלות. הנביא ירמיה, אבי מגני־העם וחובבי לאם ישראל, היה היועץ עצת אמת, עצת שלום לגולי

בבל הראשונים ואמר: וְדִרְשׁוּ אֶת שְׁלוֹם הָעִיר אֲשֶׁר הִגְלֵיתִי אֶתְכֶם שָׁמָּה וְהִתְפַּלְלוּ בַעֲדָהּ אֶל יְיָ כִּי בִשְׁלוֹמָהּ יִהְיֶה לָכֶם שָׁלוֹם, וכשמנה מאות שנה אחרי כן קמה העצה הזאת ותהי לחק ומשפט בישראל ע"פ מר שמואל המורה. בעצת ירמיה ומשפט שמואל היתה תקומה להיהדות גם על אדמת נכר. בשמואל נראה בכלל נטיה יתרה ואותות רצון אל הפרסיים החדשים אשר היו בימיו לאדוני הארץ בבבל, על כן היה אהוב ונכבד בחצר המלכות וכאח כרע התהלך עם שבור מלכא הראשון (Sapor I) ועל כן נקרא גם הוא בשם „שבור־מלכא", וגם שם־לווי „אריוך" נתַּן לו לאמר „אריו" (נוטה לדעות הפרסיים החדשים בני שבטי הארים בנגוד אל בני ישראל בני שם). אהבת שמואל את בית המלוכה החדש אשר התכונן בבבל היתה אהבה שלמה, ולפעמים נראתה כמתגברת על אהבתו את עמו, כי בצאת המלך „שבור" לכבוש ארצות באסיה המערבית ויבא עם צבאותיו לאסיה הקטנה וילכוד ברעש מלחמה את העיר הראשה בקפוטקיא (Cappodocien) – העיר מזגת־קסריא (Mazaco Caesarea) ויהרוג בה שנים עשר אלף יהודים, ובהגיע השמועה לבבל, לא חשש שמואל לקשור מספד ולהעלות עליו אותות אבל על הנספים בלא משפט, כאשר עשו אחרים, כי אמר, אשר אין נכון להתאבל עליהם כי היו מתחיבים בנפשם, יען כי נלחמו נגד אהובו „שבור מלכא" 1). כן הננו רואים בשמואל תמונה מופלאה ויחידה במינה ופנים חדשות כמעט בין בני דורו – חכם ישראל הוגה דעות, אשר עם כל היותו עומד כלו בתחום היהדות הנאמנה לבו מלא ממנה ודבק בהלאֻמית הישראלית, מצא מקום בלבו גם לדעות מושכלות מולדות חוץ, וידע להתנשא מחוג־לאֻמית הצרה, להיות צופה ומביט, משגיח ומתבונן אל הליכות הרוח בחיי עמים אחרים, אל דעותיהם והגיוניהם. – ובדבר הזה נפרד מחברו רב, אשר היה כלו שקוע בהיהדות ולא נתן רשות ללמוד דבר ממלומדי הפרסיים (האמגושים) גם דברי־למודים שאין להם כל יחס ונגיעה אל אמונות ודעות אלהיות ויחרוץ משפטו: „הלומד דבר אחד מן האמגושי חייב מיתה" 2); בעוד אשר שמואל קנה לו חבר טוב מחכמי פרס ושמו אבלט ויהי עוסק עמו בחכמת מערכת הכוכבים, זאת החכמה אשר תרומם אנוש־רִמָּה ותרוממהו עַל על כנפי רוח החקירה וההשקפה העיונית אל העולמות העליונים, כוכבי שחק המרחפים במרחב־יה ומרחבי היצירה לאין קץ ולאין תכלית –, עיניו תחזינה מפלאות תמים דעים ולבו ימלא הדרת קדש והוד נורא, הוד אלהי הצבאות, אדון כל היקום ומלכו של עולם. על בקעת שנער, אשר תשתרע בין שני הנהרות פרת וחדקל ותהיה לכר נרחב ומישור־ישר, באין הר וגבעה החוסמים בעד חוג־הראות, על הבקעה הזאת עמדו לראשונה הצופים – הוברי שמים וחוזים בכוכבים, ותהי בבל לארץ־מולדת חכמת האמת, חכמת מערכת הכוכבים, תנועות גרמי שמים ותקופותיהם, אך בעקבה אחזה גם חכמת־מָה – (Afterwissenschaft), היא הידיעה ההזיית, אשר יקראו לה „איצטגנינות" (Astrologie), או הדעה הנפסדה, כי אלפי עולמות השטים במרחבי אין־סוף קשורים ואחוזים בגורל בני האדם על

---

1) מועד קטן כ"ו: לדברי חקרי דה"י הבריטני (ה' Clinton וה' Gibbou) לכד שבור מלכא את קפוטקיא בשנת 260 לסה"נ שהיא ד"א ר"א או ר"נ ואז לכל הדעות כבר מת שמואל ועיין בציון א' מסדר תנאים ואמוראים בסוף הספר. 2) שבת ע"ה.

האדמה להשפיע עליהם ולהיות מושפעים מהם, אכן שמואל שמר את ההשקפה המושכלת שהיא גם יסוד היהדות ויכחיש במזל לאמר ב„האצטגנינות" 1). וכל חקירותיו היו בחכמת האמת, חכמת התכונה, וכפי שנקראה בפי חכמי התלמוד: חשבון תקופות ומזלות. הוא היה אומר: נהירין לי שבילי דרקיעא כשבילי דנהרדעא לבר מכוכבא דשביט (תקופת הכוכבים המתעים Kometen) דלא ידענא מאי ניהו" 2). והנה אין לדעת עתה עד כמה גדלה השגתו בתבונה, האם קנה לו את הדעת הזאת כפי מעמדה בימים ההם, או כי העביר את חכמי זמנו ויתרומם על בני דורו. ומר שמואל מצא בהחכמה הזאת דבר חפץ לתורת ישראל, כי מאד השתוקק למנות חסרון גדול בחיי הדת – וקיום המצות התלויות בזמן, כי תקן ואזן קביעות־המועדים ועבורי השנים – על פי יסודות חשבון קבוע ומתמיד במשך שנים רבות, למען ידעו גם בני קהלות ישראל בבבל את הקביעות האלה ולא יהיו משעבדים לדעת בני ארץ ישראל והוא היה אומר: יכול אני לתקן את כל הגולה 3). ונראה הדבר, כי נשא שמואל פניו להנשיאות שבארץ ישראל, שהיתה יקרה לו, בהיותה היא לבדה דגל האחדות הלאמית 4), על כן כבש חפץ לבו ולא נתן לחשבונותיו מהלכים בקרב העם ויקראו אותו בשם „סוד העבור", כי ידע אשר בהגלותו, ינתק הקשר האוגד את בני האֻמה בארצות פזוריהם אל בני עמם יושבי הארץ הקדושה. עוד פחות ממה שנדע תכן ידיעתו של שמואל בחכמת התכונה נדע מדת דעתו בחכמת הרפואה, הוא היה מעיד על עצמו, כי יש בידו לרפא כל המחלות לבד משלש, ואלה השלש הנה הוצאות קלקול הנהגת האדם בשמירת הבריאות, דעתו היא כי שרש כל המחלות הוא האויר המשחת ודברו היה „הכל (כל המחלות) ברוח" ופעולת הרוח על החיים, ויאמר, כי גם חללי־חרב בשדה המלחמה המה גם כן חללי הרוח, ולו יכלנו לכלוא את הרוח, לבל יהרס לבא במקום הפצע והחתוך, כי אז ושבו וחיו גם הרוגי מלחמה, והמשיחה או התחבשת לרפואה על העינים (קילורין) שהמציא מר שמואל היתה ידועה ומפורסמת לשבח גם בארץ ישראל ור' ינאי הריץ אגרת למר עוקבא, כי ימציא אותה אליו 5).

ברית אהבה היתה כרותה בין מר שמואל ומיסד בית המדרש בסורא, אף כי זהר הסידרא שבנהרדעא הועם עתה בהופיע אור התורה במתא מחסיא. מכל מדות מר שמואל החמודות כאבן־חן בין אבני נזר תתנוסס מדת הענוה ובמדת הענוה הזאת היה כפוף ויושב לפני רב 6). משפחת ר' שילא היתה כבודה מאד וכשהלכו

---

1) הרב המחבר מציין שבת קנ"ו: אך משם אין ראיה כלל כי שמואל לא האמין באצטגנינות אך אמר „אין מזל לישראל", והגמרא מפרשת הדברים באופן אחר, ויותר ברורים המה דברי שמואל (ב"ר פרשת נצבים) לא בשמים היא שלא תמצא באיסטרולוגין, אך סוף הדברים שם מוכיחים גם כן על כונה אחרת ויעוי"ש. שפ"ר.

2) ברכות נ"ח: . 3) ראש השנה כ': ופירש רש"י: יכילנא לתקוני לכלא גולה—בלא ראיית עדים כי בקי אני בתולדות הלבנה והלוכה וסדר המזלות, ועיין עוד חולין צ"ה: וכבר הבאנו דעת הרב המחבר, המפרש דברי הירושלמי כתובות פ"ב השואל למה נענשו בנות שמואל? והתשובה היא: מן חטאת חנניה בן אחי ר"י, לאמר שגם הוא חטא בעבור שנים וקביעות חדשים בחו"ל.

4) וכבוד הנשיאות היה חביב עליו במאד, כמבואר בירושלמי ע"ז פ"ב ה"ט ולהוסיף עוד על דברי הרב המחבר נאמר, כי לשמואל נתיחסה ברייתא בסוד העבור ונקראת בשם „ברייתא דשמואל" וע' בספרו של הרה"ח ווייס ח"ג דף 175. שפ"ר

5) בבא מציעא ק"ז: וקי"ג:, שבת ק"ח: . 6) מגילה כ"ב: וע"ד מדת הענוה וארך רוח של מר שמואל עיין מדרש קהלת פרשה ז', על הפסוק טוב ארך רוח מגבה רוח. שפ"ר.

להקביל פני ראש הגולה היו בני המשפחה הזאת הנכנסים ראשונה לברך אותו, אך גם הם חלקו כבוד למר שמואל ויתנו לו לכנס תחלה וינח הוא את מקומו, ויבקש את רעהו רב ראש ישיבת סורא להיות נכנס ראשונה והוא היה השלישי להבאים להתיצב לפני ראש הגולה 1). אחרי מות רב היה מר שמואל לבדו האב לתורה בבבל, ועוד כעשר שנים עמד על משמרתו, משמרת ריש סידרא בנהרדעא; אחרי מות רב לא חפץ ר' יוחנן להכיר את מר שמואל לגדול ובעל הלכה שמורים כן, ותחת אשר במכתביו לרב היה כותב „לרבנו שבבבל", היה כותב לשמואל „לחברנו שבבבל", כי לא האמינו בארץ ישראל, אשר איש המקצה עתותיו להעיון וההגיון בחכמות העולם מלבד התורה יזכה למעלה גדולה בחכמת התלמוד, וגם כאשר שלח שמואל לר' יוחנן חשבון התקופות והעבורין על ששים שנה, עוד לא נוכח, כי גדול הוא בתורה ויאמר: „רק את מלאכת החשבון הוא יודע ובה הוא מתגדר", ורק כאשר קבל ממנו המון מגלות, כתובות בם שאלות ותשובות בהלכות טרפות, נוכח לדעת, כי גדול הוא גם בתורה ויפארהו בשם „רבנו שבבבל" 2), ויבקש ר' יוחנן לרדת בבלה לראות בעיניו האיש המופלא הזה, אך עוד הוא עושה הנה והנה והשמועה באה, כי שמואל מת. — ובמותו לא הניח מר שמואל אחריו בנים, כי אם בנות. אך העמיד תלמידים הרבה והם הנחילו ילדי רוחו לדורות הבאים ושמו נשאר לתהלה בתולדת כנסת ישראל עד לדור אחרון 3).

---

1) ירושלמי תענית פ"ג. 2) חולין צ"ה:.

3) גם בתולדות מר שמואל נמצאו איזו השמטות וציונים ותוי־פנים, אשר בצרוף אל האמור בפנים נחזה חזות-הכל בהאמורא הנאור הזה. והנה בהלכות איסור והיתר, הננו רואים את מר שמואל נוטה ברוב הפעמים להקל, ויצדד בכל עת למצוא מקום להקל בהוראה, כאמור מפורש בתענית י"ח: שהתר למצוא דעת התנא המקיל ביותר, כי חשש לתקנת בני עמו ותורתו היתה תורת חסד ואהבת הבריות: הוא האומר: אין תענית צבור בבבל אלא תשעה באב בלבד (פסחים נ"ד:). הוא המקיל בהלכות הפסח, הכר הנרחב למחמירים משנות דור ודור, ונגד רב האומר קדרות של חמץ ישברו, מתיר הוא להשהותם עד אחר החג ולהשתמש בהם במינם ושלא במינם, ודעתו נתקימה להלכה עד היום נגד הכלל שהלכה כרב באיסורי (עיין ש"ע או"ח סימן תנ"א סעיף א'), גם הזהיר למוכרי כלים על פסח שלא יפקיעו את השערים, כי יש בכחו להתיר גם כלים ישנים (פסחים ל'). ועל דבר האמור בפנים, כי באה עליו ההסכמה שהוא הבקי בדינים והוא אבי ההלכה בדיני ממונות, יש להוסיף, כי בלכתו על דרך הסברא השכלית היה מבטל כללו של סומכוס האומר: „ממון המוטל בספק חולקין" מפני שפסק כזה נראה לו כדבר שאין הבינה הישרה סובלתו, כי באופן כזה יעשה בכל אופן עול לאחד מבעלי הדברים ברב או במעט, ותחת הכלל הזה אמר הוא, כי כלל גדול בדין „המוציא מחברו עליו הראיה" (ב"ק מ"ו). והכלל הזה מתאמת לדרכי השכל והחק המוסרי בתורת הדינים, כי במקום שאי אפשר לעמוד על האמת, שב ואל תעשה עדיף וישאר על חזקתו, ובספקות שאי אפשר לברר מסר הדבר לשודא דדייני (כתובות צ"ד). כרבן שמעון בן גמליאל היה מכבד מנהגי המקומות השונים ומנהגי המדינה הוא קורא בשם הלכות קבועות. ונכבדו בעיניו המנהגים האלה לעקור בשבילם גם דין-תורה (ב"מ קי"ב: ועיי"ש ברש"י ובשביעית מ"ה. וע"ע כתובות פ"ט). ויהי רב ריב היתומים ודין אלמנות לעמוד לימין החלשים מעל החזקים מהם, ומטעם זה הוא מיפה כח הנשים נגד האנשים (כתובות מ"ג:, צ"ו, ק': ב"ק צ"ה: ב"מ ע"ו [שם מתיר להלוות מעות של יתומים ברבית] וב"ב קמ"ד) ועוד כ"פ. תקנת הפרוזבול לא מצאה חן בעיניו, מפני שנראה לו הדבר כהערמה להפקיע את עצמו משמטת כספים ויאמר: „עולבנא דדיינא הוא (מפני שבית דין הם המסייעים להפקעת השמטה) אי איישר חילי אבטלינה" (גיטין ל"ו:), ומאשר כי לא יכול או לא חפץ לבטל כל התקנה · התאמץ עכ"פ להחליש כחה ויאמר: אין כותבים פרוזבול אלא בבית דין של סורא או בנהרדעא — ויבקש עצות אחרות בדרך ישרה להנצל מאסור שמטת כספים ללוות על זמן ידוע (עשר שנים) ועפ"י דרכו לעמוד לימין היתומים אמר: יתומים אינם צריכים פרוזבול. — ובמקצעות אחרים הננו רואים אותו, כי כרב שת גם הוא את לבו אל סדרי עבודת אלהים. ומהתפלות שנשארו ממנו היא תפלת „ותודיענו" שחבר ביחד עם רב לאמרה בתפלת ערבית ליום טוב שחל להיות במוצאי שבת (ברכות ל"ג:).

פרק חמשה עשר

ים וקדם.

שנוים נמרצים ומהפכות בכל העולם המדיני בימי הדור הראשון לאמוראים: נצחון הפרסיים החדשים ־ החברים על הפרתיים, ממשלת האמגושים וקנאת הדת של המלך הראשון לבית הססנידים ארדשיר. מעמד היהודים בממשלת בני בית־מלך חדש בבבל, פרעות ברומא, המלכה זיניביה והיהודים, מלוכת תדמור במדבר, הריסת נהרדעא על ידי פפא בר נצר, (Udinathus)

(מן ג״א תתקפ״ו עד ד״א ל״ג — 226 — 273)

בים וקדם באירופה ואסיה, במלכות רומא גברת כל ארצות המערב ובממלכת הפרתיים קדמה, קמו ונהיו באמצע ימי המאה השלישית למספר הנוצרים מהפכות מדיניות ותמורות כבירי עלילה לתולדות בני האדם בדורות הבאים; התמורות האלה טבעו חותמן על ההיסתוריה ויתנו לה פנים חדשות. — בהָמֵר ממשלות והמוט בתי המלוכה בשתי הממלכות המולכות בכפה, בימים ההם שֻׁנּוּ תכלית שנוי גם דרכי החיים בארצות התבל וגורל העמים שהיו כבושים תחת שתי הממלכות הגדולות ההן, וגם על דברי ימי ישראל נראו תעצומות פעֻלתה של התמורה הזאת. בימי מלכות הקיסר יקר הרוח אלכסנדר סיווירוס, בא הקץ אל בית המלוכה מבני פרתיה, יוצאי ירך אַרְזַצֶם הגדיל, אשר לפני ארבע מאות שנה עשה מלוכה מהודו עד פרס ומדי, ולרגלי תמורת בית המלוכה בבבל קמו ונהיו תמורות וחליפות גם בקרב הממלכה וחוצה לה. בשנה הרביעית להתקסרות אלכסנדר סיווירוס קם ארדשיר (או כאשר נקרא שמו בפרסית ארתחשסתר, Artachschster). נצר מגזע ישישים במדינת פרס העתיקה ויתאמר גם ליוצא ירך מלכי פרס הקדומים, ויתפרץ ארדשיר מפני ארטבן המלך האחרון לבית הפרתיים, וימגר לארץ כסאו ויכונן על משואות ממלכתו את ממלכת פרס החדשה, או מלכות בית

ובהיותו חושש לתקנת הצבור, וירא ויתבונן, כי התפלה הקבועה ארוכה ביותר להפועלים ושכירי יום ויחבר תפלת „מעין י״ח"; היא התפלה הקצרה „הביננו" (ברכות כ״ט). כרב חברו הרבה גם הוא לטהר את בבל מחלאת הפריצות, וע״כ גזר, כי „כל מי שאינו בקי בטיב גיטין וקדושין לא יהא לו עסק עמהם" (קדושין ו׳) ויאמר אין משתמשים כלל באשה בין גדולה בין קטנה, והחמיר מאד בדין היחור (שם ע׳ ופ״א). ומאמריו באגדה מעטו מאד ובמקצוע הדרוש לא הגיע למעלת רב ורבי יוחנן. וממאמריו המראים לדעת הלך־רוחו במדות ומוסר הם: כל היושב בתענית נקרא חוטא (תענית י״א), ואסור לגנוב דעת הבריות אפילו דעתו של נכרי (חולין צ״ד) ועיין בספרו של החכם ווייס ח״ג מן דף 165 עד דף 176. שפ״ר.

הססנידים. ולא בכח ידו עשה לו ארדשיר את החיל הזה, כי כל הפרסיים אמוני הלאם, אשר נקעה נפשם ממשפחת הארזצסיים, שהיתה חציה יונית־ארמית וחציה פרסית, הם היו לו זרוע לשום קץ להמשפחה המושלת בארץ זה כארבע מאות שנה, כי היו הפרסיים אמוני הלאם עוינים בני בית המלוכה, על עזבם תורת אבותיהם, תורת הזֶנדה אשר שם לפניהם רבם הגדול צורואסטר ויזנו אחרי אלהי יון, ובדורות האחרונים עזבם גם כחם ועצם גבורתם, בסבת מריבות בני בית המלוכה ותהפוכות במערכות ארמון המלך, ועל כן לא עצרו כח לעמוד בפני לגיונות רומא, בימי טרינוס־קיסר ומַרק אוירליוס והקיסרים שאחריהם, עדי מצאו הרומיים יד לתקוע יתדם בארצות פרת וחדקל. ובשנאת בני העם את הפרתיים, מצאה יד ארדשיר למגר כסא ארטבן רֵערב, ויהי הוא אבי בית המושלים, בית הססנידים. ובני השבט אשר מקרבו יצאו המושלים החדשים האלה נודעים בדברי ימי פרס החדשה ובמקורי ישראל בשם „חברים" עובדי האש ונשארה להם שארית כמעט עד היום ונקראים עתה „גֶבֶרים" (Ceuber). כבירה ונמרצה היתה תעצומת פעלתה של התמורה הזאת בחיי הדת של הפרסיים. עבודת אלהי האש – והאור היתה רופפת בידיהם בימי ממשלת הפרתיים, וארדשיר קנא לה קנאה גדולה ובגדל לבבו קרא ויאמר: „אנכי ארדשיר מכבד אלהים הורמיז (Hormuz) מלך מלכים באירניה ונצר ממשפחת בני אלהים", אז היתה תורת „צורואסטר", תורת „שתי הרשויות–הורמיז יוצר־אור ואהרימון בורא חשך, להדת השלטת בהממלכה" וחבר כהני הדת הזאת –האמגושים– שבו לכבודם הראשון ודבריהם היו נשמעים בסוד המלוכה ופעלתם רבה ועצומה במערכות הממשלה. חמת הכהנים האמגושים סמכה ביתר שאת על כל הזונים אחרי אלהי היונים ולמודיהם בארחות הדת והחיים, ובקנאת דתם העזה הראו קשה גם את הנוצרים, אשר נתישבו במספר רב בארם נהרים העליונה (הצפונית, במסבי הערים נציבין ואידיסה), מימי הכֶּבֶש הארצות האלה לפני הרומאים בימי טרינוס קיסרים והבאים אחריו.

גם היהודים לא נקו מחמת הקנאה העזה, קנאת כהני האש האמגושים, רק כי לא נגעה בהם יד הרדיפות, כאשר השיגה את הנוצרים והיונים, כי היה מספר היהודים רב ועצום, וכלם יושבים במקום אחד ותושע להם ידם לעמוד על נפשם גם ברב אונים וכח הזרוע. בראשית ימי ממשלת הססנידים, בהיותם עוד שכורי נצחון, לקחו מהיהודים המשפט לדון דיני נפשות 1). גם לא נתנו ליהודים כל משרה וכל פקודה במדינה או בעדה, ועל הדבר הזה לא נצטערו האמוראים 2). גם בדברים שבינם לבין קונם נלחצו היהודים. בימי אידיהם של האמגושים – החברים, כאשר העלו מדורות אש גדולה, להשתחוות לה, כי באש אוכלת ראו סמל דמות אלהי האור הורמיז, אז לא נתנו ליהודים לבער אש במושבותיהם ואף לא להשיק תנור וכירים, פרצו בבתי היהודים, כבו את אור הכירים ויחתו את הגחלים

1) בבא קמא קי"ז: — עד האידנא הוואי „יוונאי" (כנוסחת ספרים אחרים), ויוונאי ר"ל הפרתיים, דלא קפדי אשפיכות דמים, השתא דאיכא פרסאי (הססנידים) דקפדי אשפיכות דמים וכו' עיי"ש.

2) תענית כ'. וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים, א"ר יהודה לברכה דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי ולא גזירפטי.

וישימו על מחתות כלי־השרת אשר להם וישאום מנחה לבית אלהיהם 1). ובהשמע הדבר לבני ארץ ישראל, נאנחו מאד, כי נחה שבט החברים על גורל יהודי בבל, ור' יוחנן חרד מאד בשמעו השמועה הזאת, ורק בשמעו כי עניים הם ומקבלי שחד נתקררה דעתו. החברים נחשבו לפראים כחית השדה, ובגלל רוחם הקשה קראו להם „עם נבל" 2). בשוב לוי בר סיסי מבבל לא"י, היה רבי יהודה הנשיא השני שואל אותו, כי יתאר לו תכונת העם הפראי אשר הגיע למלוכה תחת בני המשפחה המולכת עד היום, ומדברי לוי שהוא נוטה יותר אחרי הפרתיים, ומתעב מאד את החברים־האמגושים ויאמר: הפרסיים (הפרתיים) דומים לחילות של בית דוד והחברים דומים למלאכי חבלה 3). פעם אחת חלה האמורא רבה בר חנה ויבאו חבריו לבקרו, וישיחו בדברי הלכה, עוד המה מדברים ואמגושים מתדפקים על הדלת ויפרצו הביתה ויכבו את המנורה והאש והגחלים לקחו במחתה וילכו, ויאָנח רבה בר חנה ויאמר: יי אלהי! אם לא תסך עלינו אתה באברתך, נחסה נא בצל הרומאים ואל תסגירנו בידי החברים 4). אך חמת הקנאה הזאת לא ארכה ובמשך שנים אחדות רפתה רוח קנאתם, והיהודים התרועעו עמהם וגם התירו לעצמם להיות מסֻבים עמהם במסבת מרעות גם בימי אידיהם, וגם לתת להם גחלים בימי חגי האור ולא חשבו זאת לחזוק ידי עובדי עבדה זרה 5). כאשר תאמר הלכה קדומה. המשנה תאמר: „שלשה ימים לפני אידיהם של עובדי אלילים אסור לישא וליתן עמהם", ושמואל יאמר, כי בגולה אינו אסור אלא אותו היום בלבד וגם רב המחמיר ומדקדק במצות מתיר לטלטל נר חנכה בשבת מן השוק אל הבית, אם חל ביום ההוא חג האורים להאמגושים, בכדי שלא יחשבו הדלקת הנרות בפרסום לחלול דתם 6). וימי השלום והסבלנות בין היהודים והחברים החלו מימי בנו של ארדשיר הוא שבור־מלכא הראשון ידידו ורֵעו של שמואל. הוא – שבור־מלכא – היה מלך בעל נפש יקרה, ויבטיח לשמואל לאמר, בכל המלחמות הרבות והעצומות שעשה בהצותו במדינות ממלכת רומא, מקום מושב היהודים בהמון רבה, לא יהרג איש יהודי, מלבד בהעיר מזגת־קסריא אשר במדינת קפוטקיא, ששם נלחם בהיהודים ויהרוג בהם שנים עשר אלף איש, יען כי יצאו בחרב לקראתו וילחמו בו מלחמת תנופה 7).

וכהתמורה הכבירה שנהיתה ובאה בממשלת פרס בבבל ואנפיה, כן היתה כבירה ונמרצה תעצומות פעלתן של התמורות והמהפכות ברומא על המוני היהודים המפזרים בכל מדינות מלכותה. מות הקיסר הישר באדם אלכסנדר סיוירוס (235 לסה"נ) היה לאות פרעות ומהפכות רצופות ותכופות בכל מדינות מלכות רומא ופרק הזמן הידוע בשם תקופת ממשלת אנשי השחץ (Tyraner) הגיע. בתקופת־עת פחות מחמשים שנה ישבו עשרים קיסרים על כסא רומא, וכמספר הקיסרים היה אז אולי עוד יותר מספר חומסי־עז־משפט־מלך המולכים מעצמם (Usurpatoren).

---

1) סנהדרין ע"ד, עיי"ש ברש"י ועיין בשאילתות דרב אחאי פרק מ"ב. 2) יבמות ס"ג:. 3) קידושין ע"ב. 4) גיטין י"ז: — לאמר: רחמנא בטולך או בטולא דבר עשו ופריך שם הגמרא והתני ר' חייא וכו', יודע הקב"ה שאין ישראל יכולים לקבל גזרות רומא, עמד והגלה אותם לבבל? לא קשיא הא מקמא דניתו חברים לבבל, הא לבתר דאתו חברי לבבל ועיין שם תוספות ד"ה הא מקמא ותמצא כי דברי הר"י בעל התוספות מכוונים אל האמת בההיסתוריה. שפ"ר.
5) סנהדרין ע"ד:. 6) שבת מ"ה:. 7) מו"ק כ"ו.

המושלים בני יומם אלה השליכו נפשם מנגד בעד הנאה עוברת ובטלה; להשתמש בכתר מלכות יום אחד, להתעטף במעיל ארגמן ולחתום על איזה כתבי־הדת, בשם קיסר רומא, כתבי הדת הנתנים להוציא להורג המונים בני אדם נקיים וחפים מכל פשע. מקצה מלכות רומא ועד קָצֶהָ, בכל ארצות הגוים אשר פרשה מצודת ממשלתה עליהם, נמצאו בעלי־אגרופים ואנשי שחץ, אשר בחזקתם לקחו להם קרנים למלוך על רומא, העת הזאת, עת נקם ושלם, נצפנה לרומא המלכות הרשעה, אשר שמה מטות עֻלָּה על צוארי עמים רבים, לָמַד לה כמדתה וכאשר עשתה כן עֻשׂוּ לה. אנשי־שחץ אלה נדמו כבני עיט הטשים על הפגרים, כי כבר תשש אז כח רומא, גם כחה ולחה ותהי כפגר־ענק, פגר־מובס. עוד בהיות מר שמואל חי בבבל חגג הקיסר המרצח פיליפפוס, איש ערבי וראש ללהקת שודדים, את חג־האלף, למלאת אלף שנה לבנין כרך גדול של רומא 1). עוד היה השם „רומא" נורא־עלילה בכל קצות הארץ, אשר היו לגיונותיה נְחתים שמה, אך בעיר הראשה, בעיר־עולם ומקום מקדש מלך, כבר משלו זרים בעלי־אגרופים ובעלי־זרוע, והסינט כפף ראשו, וַיְּזַל דרכו, לְקַיֵּם את הממשלה בידי כל איש־שחץ ובעל זרוע, אשר היה לקיסר במאמר גדודי הצבא שומרי־ראש ומפקדי הלגיונות, אז היו לרומא הפרסיים מקדם, ושבטי הַגֹּתִּים והטאנאיטיים 2) מצפון וימה, ויאכלו את רומא בכל פה, ותתקיים נבואת החוזה הַסַּבָּלָה, כי יסרה את רומא רעתה ונפקד עליה עונה, ותקטן עוד זאת ותוסף רומא לְהָשֵׁח גאותה ולהשפיל כבודה עדי היותה לכלמת הגוים, כי הקיסר וַלֶרְיַנוּס נסע יצא בראש מחנה כבד לקרוא מלחמה על פרס להשיב ולקחת את כל המדינות, אשר קרע מרומא שבור־מלכא הראשון. אך לגיוני רומא נגפו במלחמה והקיסר נפל בשביה בידי מלך פרס, ובגאון וגבהות לב מנצח השפיל האויב כבוד הקיסר וירמוס עליו ברגל גאוה, שִׁבְיַת הקיסר ולרינוס ורפיון כח בנו גלינוס המולך תחתיו התירו את מוסרות המשרה ותחדל גם המשמעת, ועשר שנים היתה רומא במת־החזיון למלחמות ושפך דם רב ומהומות רבות ועצומות, ואז נדמתה רומא לזִירָה (Arena) גדולה מלאה אנשי־שחץ נאבקים עם חיתו טרף, בכל קצות הממלכה נשאו ראשם בעלי אגרופים ופושטי יד לעטרת הקיסרים – ותהי רק זְוָעָה ומהפכה מרבה להכיל 3).

וביותר גברו המהומות והמהפכות במדינות מלכות רומא אשר בארצות הקדם, בקרבת אויבתה ממלכת פרס החדשה והאדירה. בימים ההם יצא מִתַּדְמֹר אשר

---

1) יוליוס פיליפפוס, יליד בצרה (Bostra) אשר במדבר ערב, היה אחד משרי הגדודים אשר בחיל הפריטוריאנים, שומרי ראש הקיסר, ובערמה ומעשי-רצח הגיע למלוכה בשנת 244 לסה"נ. הוא השלים עם הפרסיים החדשים — הססנידים – ויכניע שבטי גרמניה היושבים על שפת נהר דוניביה הוא הנהר הגדול Donan. ובשנת 248 חגג ברוב פאר את חג היובל למלאת אלף שנה מימי הוסד רומא על ידי שני האחים רומוס ורמולוס בשנת 752 לפני סה"נ, וירד ונספה במלחמה נגד בעל אגרופים שכמותו, דוציוס במלחמתו על דבר המלוכה על יד העיר ווירונה בשנת 249. הוא היה אוהב את הנוצרים, אבל ללא־אמת הוא כי בעצמו התנצר, ועיין בספרו של החכם פרידריך ליובקער רעאלל עקסיקון דעס אלטערטהומס. שפ"ר.

2) הטאנאיטיים, הם שבטי הסקיתים, אשר חנו בארץ חבל הנהר טאנאיס הוא הנהר דין (Don) הנודע היום בנגב רוסיא, המשתפך אל הים האזובי. שפ"ר.

3) ואל תקופת הערבוביא הזאת במלכות רומא כוון אחד מדרשני הזמן ההוא — רבי אבא בר כהנא בדרשו לאמר: והארץ היתה תהו ובהו וחשך — חשך ואפלה שמשו במצרים ותהו ובהו משמשים ברומא (פסיקתא ס"ח). שפ"ר.

במדבר (Palmyra) איש עשיר בעל זרוע וכביר כח לב ויאסוף אליו גדודי אנשי שחץ כמוהו מבני שבט הסרקינים (Saraceneu) ויהי עליהם לראש. ובימים ההם אין מלך ברומא ואין נציבים במדינותיה וכל איש זרוע לו הארץ, שם האיש בעל הזרוע הוא אודינת (Odennath, Udinathus) או פפא בר נצר, ויצא הוא ואנשיו לפשוט בגדוד מהעיר תדמור על סוריא ויהודה מים ומחוזות נהר פרת מקדם, וירבה לשלול שלל ולבז בז ובכל אשר פנה הרשיע, ויצליח מאד במלחמותיו, מספר אנשיו הלך וגדל, ובשם רומא אמר להביא מלחמה בשערי ממלכת פרס, ויתגדל ויתנשא ויקרא בשם סינטור ויחשוב מחשבות להגיע למלוכה, לשית לראשו עטרת הקיסרים, כאשר הגיע למלכות בן ארצו פיליפפוס בן העיר בצרה אשר במדבר ערב, במקורים העבריים יקראו לאודינת בשם פפא בר נצר[1] ויאמרו כי אליו כִּוֵּן דניאל בחזיונו: „אֶת הַקֶּרֶן הָאַחַת מִצְּעִירָה וַתִּגְדַּל יֶתֶר אֶל הַנֶּגֶב וְאֶל הַמִּזְרָח וְאֶל הַצֶּבִי. ומסער מלחמה אשר נסע אודינת למדינות ממלכת פרס לנקום נקמת רומא, ומפשטו בגדוד גם בארצות סוריא ויהודה, היו תוצאות רעות ליהודי ארץ ישראל ויהודי בבל. הוא החריב את העיר העתיקה נהרדעא (259)[2],

---

1 כבר הגדתי ההשערה, כי פפא בר נצר הנזכר בשני התלמודים ובמדרשים הוא אחד עם בן פלמירה, הערבי אודינת (Odenath) אשר מראש השודדים הגיע למעלה להיות נקרא יום אחד בשם „קיסר". אחרי כן החזיק את השערתי החכם הילגענפעלד בכתבת יונית עתיקה. ואביא פה בקצרה הראיות להשערתי. בירושלמי תרומות פ"ח איתא: „זעיר בר חיננא איתציד בספסיפא. סליק ר' אימי ור' שמואל מפייסה עלוי, אמרה להון זנביה מלכתא (Zenobia) יליף הוא ברייכון עבד לכון נסין מעשיקין ביה? עלל הד סרקיי (סרקיני—סאראצעני) טעין ספסר, אמר לון בהדא ספסירא קטל בר נצר לאחוי, ואשתזיב זעיר בר חיננא. והמלכה זנביה היא אשתו של אודינת, ועל כן קראה דרור לזעיר בר חיננא, כאשר העיד סרקיי אחד, כי בחרב הזה הרג או צוה להרוג אישה —בן נצר— את אחיו של זעיר. בבבלי כתובות נ"א: בדבר דין השבויות — שבויי מלכות ושבויי ליסטיות— איתא: „ובן נצר התם קרי ליה מלך והכא קרי ליה ליסטים? אין גבי דאחשורוש לסטים הוא, גבי לסטים דעלמא מלך הוא. דברים כאלה לא יוכלו להאמר רק על אודינת שהיה תחלתו לסטים וסופו מלך. והכתובת היונית בהמאסף (Corpus inscripptorum graece № 4507), תאמר שאודינת היה ממשפחת נזר או נצר (מחסרון אותיות יוניות בביה"ד נמנעתי מהביא בזה את הכתובת היונית בכתבה ולשונה, ואין בזה נפקותא לדינא). גם המדרש רבה פרשה ע"ו מדבר מבן נצר כאילו היה מלך ואומר: ואילו קרן זעירא סלקת מביניהון: זה בן נצר. וסוף דברי המדרש: ותלת מן קרניא קדמיתא אתעקרא: זו שנתנו להם מלכותם מקרין וקרוס וקרדוסי, גם כן מוסבים על שלשה קיסרים בני יומם שעמדו אז, ומקרין הכונה על (Macrianus), אשר בשנת 261 קרא לעצמו קיסר רומא בארץ הקדם ויאמר להתקסר במצרים, ושנים האחרונים לא יכלתי לכוונם, ועל דבר חרבן נהרדעא על יד בר נצר מודיעים שלשה מקורים עבריים: בסדר עולם זוטא, בסדר תנאים ואמוראים ובאגרת דרב שרירא גאון. במקום הראשון הוא אומר: וסליק פפא (צ"ל: פפא) בר נצר ואחרבה לנהרדעא. ובמקום השני אומר: ובא פפא בר נצר פולמנסא וההריב אותה (נהרדעא תק"ע לשטרות שהוא 259 לסה"נ). ובמקום השלישי אומר: ובשנת תק"ץ אתא פפא בר נצר ואחרביה לנהרדעא ואזל רבה בר אבוה ורב נחמן למחוזא, לשלהי ולשכנציב. והנה במספר השנים ישנן כאן ערבוביות ושבושים. כנודע היה מסע אודינת נגד שבור-מלכא לנקום נקמת רומא, על כי הוליך בשבי את הקיסר וואלרינוס בשנת 260, ובכן הגיח אודינת אל נציבין ומשם לקטיספון לא קודם לשנת 261, (וכן נמצא בספר של (Clinton fasti romani ad. 260), ולבטח במסע הזה החריב את נהרדעא. ובכן הנכון לגרוס מספר השנה קע"ב לשטרות שהיא 261 לסה"נ. ומתלמוד בבלי קידושין ע' היה נראה לכאורה, כי אחרי חרבן נהרדעא שבה ונבנתה ורב נחמן ישב בה, כי המחלוקת שהיתה בין רב נחמן ורב יהודה, נראה כי היתה בנהרדעא. אמנם רב אחא משבחא בשאלתות פרשה נ"א גורס מכריז רב נחמן בשכנציב, ששם קבע דירתו אחרי חרבן נהרדעא, אך ממה שנמצא שם הגירסא: מכריז רב יהודה בנהרדעא אין סתירה כלל וקרובה היא להגירסא מכריז ר' יהודה בפומבדיתא, מפני שפומבדיתא היתה נחשבת לגליל נהרדעא. דברי הרב המחבר בציון 28 לח"ב. —

2) ר"ל לספירת הנוצרים והמספר הזה סותר לדברי הרב בעצמו בציון 28 המובאה בזה,

אשר מימי גלות בבל היתה הַמֶּרְכָּז לחיי הלאם והעדה לכל היהודים יושבי ארצות פרת וחדקל; וזמן רב עבר טרם התנערה נהרדעא מערמות חרבנה ותבנה ותתכונן מחדש. בחרבן נהרדעא יצאו ממנה האמוראים תלמידי מר שמואל, אשר אחרי מות רבם הגדול הוסיפו להרביץ בה תורה. ואלה שמות האמוראים אשר נסו מתוך ההפכה בהחרב פפא בר נצר את נהרדעא: רב נחמן חתן ראש הגולה, רב ששת, רבה בר אבוה ורב יוסף בר חמא 1). כל אלה יצאו מנהרדעא ויתישבו במחוזא הקרובה לקטיספון או ביתר ערי חבל הארץ על יד נהר חדקל: בעיר שילהי (הנקראת היום Phum el selhi) ולהעיר שכנציב (הנקראת עתה El. — Zib.) ושני הערים האלה העומדות על שפת נהר חדקל, היו למקומות התורה, כי האמוראים הבאים שם יסדו בתי הלמוד, וגם פומבדיתא נתמלאה בתורה מחרבנה של נהרדעא ותהי מני אז למקום ישיבה של מעלה, היא הישיבה שהיתה השניה במעלתה ובחשיבותה אחרי ישיבת סורא במשך שנות מאות רבות.

ובהריסות נהרדעא, בעלות גייסות על העיר ישבו בנות מר שמואל ויביאו אותן שוביהן לצפורי. כי בימים ההם, בנפול בני ישראל בשביה, תחת למכרם ממכרת עבד, הוליכו אותם שוביהם לערי מושבות בני ישראל, כי ידעו, אשר מצות פדיון שבויים חביבה מאד על ישראל וכל מחר לא ייקר להם לפדות נפש אחיהם משביה, ומאז ומעולם היו היהודים מרבים לתת כֹּפר פדיון נפש אחיהם מידי שוביהם. ובנות מר שמואל היו לא לבד צדקניות, כי אם גם חכמניות ויודעות פשר בדבר הלכה, כי נתן אביהן מרוחו עליהן, ותדענה לחלץ נפשן מחומר האיסור הרובץ על בת ישראל שנשבית, כי נחשבה היא לחללה מן הכהֻנה. אך בנות שמואל, העמידו את שוביהן בחוץ והכנסנה לבדן לבית המדרש ותאמרנה: „נשבינו וטהורות אנחנו" ויצא דינן להיתר לפני הַוָּדַע בנות מי הן, ובהודע לראש הישיבה רבי חנינא, כי בנות שמואל הן השבויות, דבר על לב אחד מתלמידיו רב שמעון בר אבא, שהיה גם בן משפחתו של שמואל, כי יקח לו אחת מהנה לאשה, כי כהן היה וגם מפורסם בחסידות, ובלקחו אותה לו לאשה וַיִּוָּדַע בקהל כי טהורות הנה בנות האמורא הגדול בדורו. אך רבי שמעון בר אבא היה מן הצדיקים שרע להם בעולם הזה וכל ימי חייו היו לו שלשלת אחת של אסונות ופגעים רעים. בת שמואל אשר נשא לאשה מתה בימים מעטים אחרי חתֻנתה, ואחותה אשר נשאת לו אחרי כן מתה גם היא, וההגדה התמימה, אשר לא יכלה למצוא סבה נכונה לשבט אלוה, אשר נח על גורל הצדיק התמים הזה חפשה ומצאה את עון שמואל, כי יצא בעקבות חנניה בן אחיו של רבי יהושע לעבר שנים ולקבוע חדשים בחוצה לארץ, לרעת האחדות הלאֻמית והדתית 2).

ובר נצר או אודינת מחריב נהרדעא הלך הלוך וגדל, כי מאביר השודדים גָּבַהּ וְנִשָּׂא וירם לראשונה למעלת מושל ונשיא בנאות מדבר תדמר בעיר התמרים (Palmyra) העיר אשר בנה אותה המלך שלמה לפני אלף שנה, וזכה פור

שהוא מגביל את חרבן נהרדעא לשנת תקע"ג לשטרות או 261 לסה"נ. בכ"ז לא שניתי מהאמור בפנים, אחרי כי ההבדל קל מאד. שפ"ר.

1) אגרת דרש"ג. 2) כל הענין מבואר בכתובות כ"ג, והערת הרב המחבר ע"ד הירושלמי המיחסת שבי בנות שמואל לחטאו בדבר עבור השנים בחו"ל, כבר מבואר למעלה בתולדות מר שמואל.

התפוררה אז רומא ותשש כחה, כי איש נקלה ואביר־שודדים כ א ו ד י נ ת היה מגנה ומפלטה. כי בגבורת ימינו שם קץ וגבול לכבוש הפרסיים ונצחונותיהם; עוד מעט ויהפך הוא אל הרודף ויתגר מלחמה בשבור־מלכא הגבור המנצח, וישבור זרוע עֻזו ויניסהו מקרית ממלכתו ק ט י ס פ ו ן. שש שנים שמר א ו ד י נ ת ב ן נ צ ר את גבולות ממלכת רומא וַיָבֵא גאולה להרומאים הנמוגים מפחד, אשר כבר דמו לשמוע את הפרסיים דופקים על שערי העיר ובאים אליה כמבוא עיר מבוקעה, ובהיות אודינת הפודה ומציל את רומא לבלי תפול בידי הפרסיים החדשים, היה הקיסר רפה־האונים ושואף צחוק והוללות ג ל י נ ו ס אנוס להכיר את אודינת לקיסר־משנה (כש׳ 264), ורק ימים מועטים עמד אודינת בגדולתו, כי אחד ממקנאיו מבני משפחתו שלח בו יד וימת; והשמועה עברה, כי אשתו הגבירה ז י נ י ב י ה (Zenobia) השליחה בו ידי מרצחי חרש, אחרי מותו לקחה אשתו הגבירה החכמה ורבת החן את מושכות הממשלה בידה ותהי העוצרת בארץ בשם שני בניה הקטנים. על ידי האשה הנפלאה הזאת היתה תַ ד מ ֹר היא פ ל מ י ר ה, היושבת בנאות־מדבר ופרשת הדרכים לעוברי ארחות מארצות המערב לארצות ארם נהרים, לקריה עליזה ומלאה תשואות החיים, ובה נקבצו באו כל תפארת קיסרי רומא, כל טוב טעם השכלת המערב, וכל דעת החן והנעימות בחכמת חרשים ומלאכת מחשבת, מקורי הנוצרים אומרים, כי היתה המלכה ז י נ י ב י ה י ה ו ד י ה. אך המקורים העבריים לא יזכירו מזה דבר. סופרי רומא ירבו לספר גדולות מהאשה הנפלאה הזאת ויתארוה כחזיון אדיר ויקר, כחזיון האשה ש מ י ר מ י ת מלכת בבל בשעתה, חזון מלא הוד ונעם, יפי פניה וזיו תפארתה תפארת נשים, עם השכלה רמה ונשגבה ועצה וגבורה למלחמה, ותהי זיניביה, אשה גדולה ובעלת ערמה בדיפלומטיה, ותתפוש את כל מושלי אסיה בלבם ותמשכם בחבלי ערמתה, כי תִכון ידם עמה נגד הקיסר א ו י ר ל י א נ ו ס, אש׳ יצא בראש צבא גדול להכניע את המלכה הסוררת, אשר אמרה לעשות לה מלוכה לבדה באסיה המערבית. וארמון ש מ י ר מ י ת השניה, כאשר כן קראו בני דורה את המלכה ז י נ י ב י ה, הארמון אשר שרידיו וחרבותיו עד היום יעידו על חכמת בוניו, היה בית ועד לחכמים מופלאים ופילוסופים, כי אהבה המלכה החכמה הזאת לשיח על דבר חקר־ אלוה ושאלות האמונה. בטירת המלכה ישב אז הפילוסוף וחכם חרשים ל ו נ ג י נ ו ס (Longinus) ושם כתב את ספריו על דבר חקי הנעים והנשגב, הספרים אשר בם הרבה להלל את החן והנעם המרחפים על ספור היצירה בתורת משה, המתחיל ממאמרו של יוצר בראשית „יהי אור!״ – ויהי־אור״. גם המלמד הנוצרי פולוס מן ס מ ו ס ט ה (Paulus v. Samosato) הבישוף מאנטיכיא, אשר שטמוהו חבר הכהנים ויאמרו, כי רוח כפירה נצנצה בו, גם הוא חסה בצל המלכה ז י נ י ב י ה ובטירתה מצא בית־מנוס מחמת רודפיו, וזה הכהן הנוצרי היה באמת נוטה להיהדות, והיה אומר, כי דעהו היא אשר תורת ישראל לא תחדל להיות לעולם תורת כל בעלי אמונת היחוד, והוא חשב גם את המילה לתנאי מחויב אל האשר הנפשי, ויקראו לו מריביו: כופר ונמשך אחרי דעות היהודים ומעולל בעפר נזר הכהונה הגדולה אשר על ראשו. כאמור למעלה, דעה מוסכמת היא לכל סופרי הכנסיה הנוצרית וחקרי דברי הימים, כי היתה ז י נ י ב י ה מחזקת בדת יהודית.

ובכל זאת לא נטו היהודים אחרי המלכה הזאת ולא מצאו נחת בגדולת חצר המלוכה בתדמר (פלמירה), דבר רבי יוחנן היה: אשרי המחכה ויגיע לראות בחרבנה של תדמר. הוא רבי יוחנן, אשר בכלל לא תִעֵב את אומות העולם וגם נדעהו לחולק כבוד ליפיפיותו של יפת; הדורות האחרונים לא יכלו למצוא פשר דבר השנאה הזאת ויאמרו, כי לא היתה דעת רבי יוחנן נוחה מקבלת גרים מן „התרמודים" (הם „התדמורים") כי כלם ילדי ערב רב מתערובות היהודים בין עובדי אלילים, ואולי לא חששו בני תדמר שנתגיירו לנשואי תערובות, יען כי גם המלכה זיניביה היתה מולדת נשואים כאלה. אחרים חשבו למצוא סבה רחוקה אחרת לשנאת רבי יוחנן את התדמורים. אבל נראים דברי הטעם הראשון, יען כי עוד בדורות הקודמים באה שאלה לפני החכמים אם לקבל גרים מן התרמודים, ורב יהודה בן יחזקאל, המבקר משפחות ישראל וחרד על כבוד היחש, הביע את שנאתו לבני תדמור ויאמר: עתידים ישראל לעשות יום טוב ביום חרבנה של תדמור. גם מפליטי תדמור, אשר במלחמתם נגד לגיוני רומא נסו ממקום המערכה אל מחוזי מישן והרפניא, לא היתה דעת החכמים נוחה, כי לא ראו בהם יהודים, כי אם בני ערב־רב ממשפחות הגוים ויהי משל בפי העם לאמר „קבא רבא וקבא זוטא (כל מיני תערובות) מיגנדיר ואזיל (מתגלגל והולך) לשאול ומשאול לתדמור, ומתדמור למישן וממישן להרפניא" 1).

אין כל ספק, כי הרימו היהודים יד בממשלת המלכה זיניביה, אשר ארץ ממשלתה הגיעה עד יהודה וגם יצאו בחרב לקראתה, בפרוץ המלחמה בינה ובין אורלינוס־קיסר. מעשים אחדים מפֻזָרים בתלמוד ומדרשים מראים באצבע על המעשה הזה: בירושלמי יספר, כי זעירא בר חיננא נתפש בהעיר ספסיפא (Safsifa) ונראה הדבר, כי חטא ואשם על דבר פשע מדיני, ונכנסו שני תלמידי רבי יוחנן, רב אמי ור' שמואל, אל המלכה להתחנן על נפש התפוש, ותאמר להם זיניביה, האם בשביל שאלהיכם עשה נסים לכם אתם אומרים לעשות ככל העולה על רוחכם וגם להרים יד במלכה? עוד היא מדברת וסרקיי (סרצני) אחד בא ויגש חרב ויאמר, בחרב הזה המית בן־נצר (Odenath) את אחי האיש הזה; אז נתמלאה המלכה רחמים על הנתפש הנוקם נקמת דם אחיו ותתן לו את נפשו לשלום. עוד יספר במקום הזה, כי אחד מתלמידיו של ר' יוחנן ר' איסי נשבה גם הוא בספסיפא, שמע ר' יוחנן נִיְאָש ממנו ויקרא „יכרך המת בסדינו". אך ריש לקיש בעל הגבורה לא נתקררה דעתו ויאמר מוטב שאֵהָרֵג, מתתי להרוג אותו, וילך אל שר הגדוד וידבר על לבו ויוציאהו לחפשי, וספור אחר עליו, אשר יספרו מהזמן ההוא נושא גם הוא חותם דבר מדיני, איש אחד, אשר לא נדע שמו רק מהמעשה הזה – עולא בר קושר תבעתו המלכה (זיניביה) למסור אותו לידה, וינס וימלט אל לוד אשר בדרום יהודה ויסתר בבית רבי יהושע בן לוי, כנראה היה דבר הפשע בענין המדיני גדול מאד, כי שלחו אחריו גדוד אנשי צבא לתפשו, ויקיפו אנשי החיל את העיר ויאמרו להחריבה, אם לא יוציאו להם את האיש אשר הם מבקשים. וידבר ר' יהושע

1) יבמות ט"ז: וי"ז: ועיין עוד קרושין ע"ב:

בן לוי על לב האֻמלל, כי יצא אל מבקשי נפשו, כי מה בצע אם תִשָׁחֵת לכל העיר בעבורו, ויאמר ר׳ יהושע בן לוי, כי משנה מפורשת היא, כי אם יַחַדָה המלכות ותקרא בשם את האיש אשר תבקש, אז אין רע אם ימסרו את האיש בידי מבקשיו, וכן עשו גם אנשי אָבֵל, כאשר צר יואב על העיר ויבקש להוציא לו את המורד במלכות שבע בן בכרי. עולא בר קושר נמסר אל רודפיו ואנשי הגדוד עלו מן העיר. והנה אף אם עשה ר׳ יהושע בן לוי על פי שורת הדין, היה לו הדבר הזה למכשול לב וההגדה התמימה לא הנקהו ותספר, כי אליהו הנביא-חותם התמימות והָאֵמון אל לאמית ישראל - נגלה לריב״ל ויקראהו בשם חבר לדילטורים (Delatores) וכאשר שאלהו רבי יהושע וגו׳ משנה היא, היה דברו: „וכי משנת חסידים היא״. ומלבד הידיעות המקוטעות האלה לא נמצאו במקורים עבריים, שיהיה איזה יחס וקשר בין היהודים ובין האשה הנפלאה הזאת, אשר יודעי העתים יתנוה למחזקת בדת יהודית, וזיניביה לא האריכה ימים במלכותה, כי הקיסר אורלינוס הביא מלחמה בשערי ממלכתה; ימים רבים החזיקה אשת החיל וגבורת־המלחמה הזאת מעמד נגד לגיונות רומא, אך אחרי כן כשלה גבורתה, וינהג הקיסר את זיניביה בשביה ויבֵא אותה רומאה אסורה בכבלי זהב לאות נצחון, וחפץ ר׳ יוחנן קם ויהי, כי ראה במפלת תדמור וימת שנים אחדות אחרי כן (בשנת ד״א א׳).

פרק ששה עשר

דור שני לאמוראי ארץ ישראל.

נשיאות רבן גמליאל הרביעי ורבי יהודה נשיאה השלישי, אמוראי ארץ ישראל: רבי אלעזר בן פדת, רבי אמי ורבי אסי; האחים רבי חייא ורבי שמעון בני אבא בטבריא, רבי אבהו בקיסרין, דיקלוטינוס קיסר, ההתפרדות מהכותים, הוכוחים עם מלומדי הנוצרים, בתי התלמוד בארץ ישראל שוקעים והולכים.

(מן ד״א מ׳ עד ד״א פ״א = 279 — 320).

הרגע אשר בו עמדה משפחת בני האדם על סף תקופה חדשה - כאשר הניפה דת נצרת את דגלה והכון למלוכה בתבל ארצה, ומכנסיה נרדפת היתה לגברת ממלכות ודת־שלטת בכל מרחבי ממלכת רומא, הרגע הזה הוא גם כביר־עלילה בתולדות עם ישראל. - בדור השני לאמוראים אור־תורה הולך וכהה, הולך ושוקע בארץ מולדת היהדות. בבל היתה ארץ־חפץ להלאם הישראלי, ויהודה החלה מעט מעט מהיות בית חיי הדת והלאם ומקום מועד חכמי התורה - ותחל היות רק ארץ־קדושה־עתיקת יומין, הארץ אשר בה קשורים זכרונות מהמריה מימי קדם ותפארת

ימים עברו, ולא הוסיפה עוד היות אֵם מפעלים כבירים ומעשים גדולים כבראשונה, אמנם עוד אור התורה זורח בארץ ישראל, ועוד היא שולחת קרני אור שמשה הנוטה לערוב אל בבל, בתי התלמוד בהגליל עודם על מכונם, ותלמידי רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש עוד מורים לעם ומפיצים תורתם ברבים; גם נמצאו עוד בבבל אנשי־לבב, אשר הגעגועים לאֵם האֻמה נגעה בלבם ותמשכם בחבלי אהבתה ותביאם לארץ הצבי· אך בין ראשי הישיבות שבארץ ישראל כבר מעטו אנשי הרוח והנכבדים בהמה: ר׳ אמי ור׳ אסי, ר׳ חייא ור׳ שמעון אחיו בני אבא ורבי אבהו, רבם עולי בבל ומכל הנמנים בזה. אך רבי אבהו, הוא האיש המופלא ומצוין במעלות רוחו מילידי ארץ הקדושה· אך גם האיש המופלא הזה, האמורא הנאור אשר במחשכי העת ההיא הפיץ אור־יקרות על כל סביביו, היה כחו יפה בהגדה מאשר בהלכה, על כן עלתה בבל במעלות ירידת התורה בארץ ישראל ותהי הארץ הזאת לאֵם הכנסיה הישראלית, וגם חכמי א״י היו כפופים ומשעבדים לראשי הישיבה בסורא שהיו ממלאי מקום האב לתורה בבבל רב מיסד הישיבה הזאת 1), ובבבל – היו הגדיים לתישים, התלמידים גדלו ויעבירו את מלמדיהם בני ארץ ישראל, ובתי סורא ופומבדיתא היו עליונים על בתי התלמוד בצפורי וטבריא, התורה התלמודית יצאה מבית אביה בנעוריה לחזור אחרי אכסניא שלה ותטּ אהלה על נהרות בבל, האות הראשון לעניות התורה בארץ ישראל היה, כי הנשיאים רבן גמליאל הרביעי ובני ר׳ יהודה נשיאה השלישי היו מקטני תורה בדור ההוא, וכששאל רבן גמליאל שאלה לרבי אבהו, השיבהו כמו שמשיבין להדיוט, שיש לחשוש אשר לא יבין לכונת המאמר ויתיר גם את האסור 2)· גם בנו ר׳ יהודה הנשיא השלישי היה זקוק לשאול שאלות בהוראה מהאמוראים ולא חשב עצמו כדאי להכריע בדבר הלכה, ובבא לפניו איזה דברים נכבדים, אשר מפני הכבוד היו חורצים המשפט רק בשאלת פי הנשיא, היה רבי יהודה נשיאה מוסר הדבר לר׳ אמי. בימי הנשיא הזה כבר היתה מצות קדוש החדש על פי הראיה, למצות אנשים מלֻמדה, למנהג דורות הראשונים שעושים אותו רק לפנים, וכאשר הפעם חפץ רבי אמי לקבל עדות החדש על פי הראיה היו אליו דברי ר׳ יהודה נשיאה לאמר: הוו יודעים שכל ימיו של ר׳ יוחנן היה מלמדנו: „מאיימין על החדש וכו׳ שאף על פי שלא ראו יאמרו ראינו" 3). כה חדלה הקביעות על פי הראיה להיות לדבר הקשה והנותן יד לכמה מכשולים, ובפרקים הבאים יְספר איך שם בנו של הנשיא הזה פעם אחת קץ לכל העמל, בסדרו חשבונו העבור על פי כללי החשבון המסורים לנו עד היום, נכבדה מעמלו של ר׳ יהודה נשיאה בתורה היתה עבודתו לרבים ופעלתו בצרכי הצבור בדבר בתי ספר לתינוקות של בית רבן ובתי תלמוד לתלמידים תופשי התורה (ספרין ומתנייני) וישלח שלשה חכמים: ר׳ אמי רב אסי ור״ח בר אבא לעבור בכל הארץ לפקח על בתי ספר ובתי

---

1) מגלה כ״ב: דאפילו רבי אמי ורבי אסי כהני חשיבי דארעא דישראל מיכף כייפי לרב הונא. 2) ירושלמי ע״ז פ״א ה״א אמר רבי אבהו שאלני ר״ג מהו לילך ליריד ואסרתי לו — והתניא וכו׳ וכו׳. אמר רבן גמליאל אדם קטן הוא וביקש רבי אבהו לגודרו (כדי שלא יכשל בדבר איסור) אבל ר׳ יודן נשייא (הוא אביו ריה״נ השני) אדם גדול היה ובקש ריש לקיש לגדור הדבר (לאמר לצמצם את האיסור ולא לאסור את המותר ללא צורך). שפ״ר.

3) כו׳ ועיין שם בפירש״י. שפ״ר.

תלמוד, ויבאו למקום אחד ולא מצאו שם לא „ספרייא" ולא „מתניין" ויקהילו את קריאי העדה ויאמרו להם - היש לכם שומרים בעיר, ויראו להם „שומרי־העיר", ויוסיפו מלאכי הנשיא לאמר: אלה הם מחריבי העיר, והשומרים המה „מלמדי תינוקות (ספרייא) ומורי בני הנעורים (מתניין) כמאמר הכתוב: „אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר" 1).

נשיאת רבי יהודה נשיאה השלישי היתה בימי מלוכת הקיסר דיוקליטינוס והקיסרים המשניים אשר מלכו עמו 2), דיקליטינוס לא נחשב בין אויבי היהודים, הוא היה איש ריב ומדון להנוצרים, ולא מקנאת הדת, כי אם התעבר בם, בראותו, כי ידם נטויה להכחיד את האמונה השלטת אז ברומא, ובהתחרותם לעשות נפשות לתורתנו ראה סכנה עצומה לתקומת מלכות רומא. הגזרות הקשות, אשר גזר על הנוצרים בשנים האחרונות לשנות מלכותו (303–305) ויאנסם לחשתחות לפסילי אלהי רומא, סגר בתי תפלתם ובתי מועדם, לא נגעו לרעה ביהודים ומעולם לא נסה להעבירם על דתם, ונפלא הדבר, כי אך את היהודים נקה, ואת הכותים לא חנן ואותם אנס להקריב קרבנות לאלילים והסך להם נסכים 3). ישנן ידים מוכיחות, כי נמצאו ליהודים שוטנים מקנאים בשלותם אשר נסו להביא דבתם רעה אל הקיסר וירגלו בהם לאמר: היהודים מבזים את הקיסר ומלעיבים בו, על היותו מבני דלת עם הארץ והקראו בשם לוי חויר מיער (Aper) (התעבר מאד כאשר הזכירו לפניו את הכנוי הזה, ובגלל הדבר הזה הננו רואים בהספור ההגדיי הזה אותיות מעשה שהיה) 4). ותוסף השמועה לספר: שמע הקיסר דברי הדבה הזאת יתעבר ויוציא פקודה, כי הנשיא רבי יהודה וגדולי ישראל מטבריא יבאו להתיצב לפני הקיסר שישב אז בפמיים (Panaes) במרחק חמש פרסאות מטבריא, ביום השבת לפנות

---

1) ירושלמי חגיגה פ"א ה"ז. 2) דיוקליטינוס־קיסר היה יליד דלמציה מהמקום „דיוקלה" ומבני דלת העם גבה ונשא בכשרונותיו ומעלות רוחו ויהי לקיסר רומא. בהתקסרו ראה והתבונן, כי כבד הדבר לאיש אחד להיות מולך בכפה ויהי הוא הקיסר הראשון אשר מחפץ נפשו קרא לעזר לו שנים ושלשה משנים — וכי ישתמשו גם הם בעטרת הקיסריות ויקראו בשם הכבוד הזה. הוא רכש לו שם תהלה במלחמותיו ביחד עם אוהבו קארוס נגד הפרסיים, בכל מדינת (Dacia) אשר על יד מורדות הנהר הגדול נהר דונביה (Donau), ויבצור רוח המתפרצים במצרים. לעת זקנתו צפה וראה, כי עתידה כל המלכות שתהפך לדת נצרת, אך גם ידע והכיר, כי מלכות רומא לא תעמוד בלי עבודת אלהים אשר לה מימים מקדם, ויתאמץ לטהר את תורת האלילות מחלאת המדות הרעות ולתת לה פנים של שטה שלמה ומושכלת, ועל כן רדף באף את דת נצרת. אחרי עשרים שנות מלכותו בעמדו על גרם המעלה העליונה, הסיר עטרת הקיסריות מעל ראשו ומסר הממשלה בידי המשניים וישב לעבוד את האדמה ויכלה יתר שנותיו בהמקום אשר נולד שם. רוב שנות מלכותו ישב בקרבת ארץ ישראל באסיה הקטנה ורק פעם אחת בא לרומא. זהו שמצאתי נחוץ להעיר לטובת הקוראים. שפ"ר.

3) בירושלמי ע"ז פ"ה ה"ב בדברו על יינן של כותים הוא אומר „כד סליק דיקליטינוס מלכא הכא גזר ואמר כל אומיא יסכון (לעבודה זרה) בר מן יודיא. ונסכין כותאי ונאסר יינן. כנראה זה הוא דבר מלכות (Ediet), אשר על אדותיו ידבר סופר הכנסיה הנוצרית איזביום בספרו על דבר גזרת השמד (נגד הנוצרים) ביהודה (De martyribus Palastina), המספר שגזר דיוקטלינוס על כל העמים שישתחוו לאלילים, הנה כן נראה שהותיר דיוקליטינוס את היהודים לטובה והוציא אותם מכלל דבר מלכות זה. הזמן הנאמר בירושלמי „כד סליק דיוקליטינוס הכא", לאמר, לסוריא או ליהודה, אינו מדויק, כי רק בימי מלחמתו נגד הפרסיים היה בסוריא (298 - 297), וביהודה כנראה לא ראוהו היהודים. ועיין ירושלמי ברכות פ"ו ה"א ונזיר פ"ז ה"א ששם נאמר: כד סליק דיוקליטינוס מלכא להכא חמון לר' חייא בר אבא (שהיה כהן) מפסע על קברי דצור בגין מיחמיניה" ולדברי איזביום בספרו חיי קונסטנטין I 19 היה דיוקליטינוס בקיסרין.

4) ירושלמי תרומות ספ"ט ובראשית רבה פס"ה.

ערב, והפקדה באה לטבריא ביום הששי לאחר חצות היום, ובכן היה על יהודי טבריא לבחור אחת משתי אלה, לחלל את השבת או לעבור על מצות המלך, ובהגיע פקודת הקיסר נמצא הנשיא בבית המרחץ, וכשמוע הדבר הזה ויצר לו מאד ויהי אבד עצות; והלץ של בית המרחץ, אשר זאת היתה משמרת עבדתו לבדח את הבאים לרחוץ בהוללותיו ומהתלותיו, נסה להרנין לב הנשיא בדברי חדודים, ויחר עוד יותר להנשיא. אך להלץ הזה הצליח בתחבולותיו להביא את הנשיא ובני לויתו לעת־נכון לפמיים ולעמוד לפני דיוקליטינוס. ויוכיח אותם הקיסר על בזותם אותו. אך הם ידעו להוכיח צדקתם וישלחם בשלום, בחסד ורחמים.

הספור הזה ואחרים הדומים לו מסמנים ומתארים את תכונת התקופה ההיא בתולדות רומא, העת אשר לפני כל בעל־גבורה, חרוץ ואיש שחץ היתה הדרך כבושה אל כסא המלוכה, וכל הרוצה – אם היה רק בעל־כשרון וחרוץ, ערום ויודע להסב פני המאורעות לרוח חפצו – ליטול כתר הקיסרים היה בא ונוטל, אף אם מוצאו מנקלים ובזויי עם, העת, אשר שתו לראשם עטרת קיסרי רומא אברי פנוניה (מדינת אונגריה—ואוסטריה היום) כקלודיוס פרבוס (Probus) ואורלינוס (Aurelianus), והרועה מדלמציה דיוקליטינוס, על כן היה דבר חכמי ישראל בימים ההם: „לא תבזון ברומי זעיר ולא בגולייר (חברים Geuber) זעיר", פן יעלו לגדולה וינקמו נקמתם חרפתם מחורפיהם, ויוסיפו עוד לאמר – כי זהו שנאמר בעשו „כלו כאדרת שער", לאמר: כל אחד מהם ראוי לאדרת, (מעיל ארגמן—לבוש מלכות 1).

ויהי בהודע הדבר, כי דיוקליטינוס קיסר אנס את הכותים לנסך יין לעבודה זרה, והם לא עמדו בנסיון ולא מסרו נפשם על קדושת השם, ויגזרו עליהם חכמי ישראל „ויעשום כנכרים גמורים". גזרה קדומה היתה רובצת על שתי המשפחות הקרובות זו לזו בקרבת האמונה והגזע, כי לא יהיה ביניהם שלום ואחדות לארך ימים. לפרקים נראה, כי הגיעה השעה הרצויה לבני שני השבטים להתקרב ולחזק איש את אחיו, והנה נקרו ויאתיו מקרים קלי־ערך ויפרידום ויציגום בשני מחנות צרים איש את אחיו בעברת זדון, שנאה נצחת וחמת קנאת הדת, אשר לא תדע חסד וחנינה, הקנאה אשר תגדל בדברי אמונה ודת במנהגים ורינים, במדה הזאת אשר יקטן ההבדל בדעות. אחרי מרד בר־כוכבא נראה כעין התקרבות בין שני השבטים, ויאמרו החכמים, כי „כל מצוה שהחזיקו בה כותים מדקדקין בה יותר מישראל"; גזרת רבי מאיר שגזר עליהם להיות נחשבים כנכרים, מפני דמות יונה שמצא להם בהר גרזים לא נתקבלה, כי צרכי החיים והמעשים בכל יום והליכות היהודים עם הכותים החלישו את כח הקנאה הדתית, עד כי ר' יוחנן הורה היתר לעצמו לאכול משחיטתם 2); – אך לא ארכו הימים ותלמידי רבי יוחנן: ר' אמי ור' אסי ור' אבהו גזרו להבדל מהכותים ולהפרד מהם פרוד גמור. בני הדור מספרים סבת הגזרה לאמר: ר' אבהו שלח את אחד מתלמידיו להביא יין מן הכותים ויפגשהו איש ויזהירהו מעשות כדבר הזה בדברים אלה: „אין כאן שומרי תורה", ויישב

1) ירושלמי תרומות שם ובראשית רבה פרשה ס"ג וילקוט שמעוני בראשית רמז ק"ו וייש איזה שנוי הנוסחא בין הירושלמי להילקוט עיי"ש ומעין זה נמצא גם בבבלי (פסחים קי"ג:) שלשה אין מתקנאים בהם: נכרי (רומאי) וכו' — דמלכותייהו אחורי אודנייהו קאי. שפ"ר. 2) חולין ו':.

השליח מרבו, ויספר הדברים לר' אבהו, וישלח את ר' אמי ור' אסי לעשות בקרת וילכו שניהם שמרונה, ושם כנראה מצאו ידים לדברי האיש, „ולא זזו משם עד שעשאום לנכרים גמורים" – ונראים הדברים שהגזרה הזאת היתה האחרונה שבתקנות הסנהדרין בארץ ישראל. ושם הנשיא לא נזכר במקום הזה, אות נאמן על רדת מעלת הנשיאות וכבודה בעיני המורים והעם, כי גזרו גזרה כזאת ופיו לא שאלו. ובדברי המקורים נמצאים סתירות על הדבר אשר הסב הגזרה הקשה הזאת, החשד הישן שנחשדו בו הכותים, כי בס"ר הסה נותנים כבוד אלהים ליונה סמל דמות האלילה וְיִנֵירָה (כוכב נגה), חזר וניעור ונתחזק יותר, אחרי שמעם לדבר דיוקליטינוס וינסכו יין לאלילים. אחרים מספרים עונות הכותים בסגנון יותר קל לאמר: קרה הפעם אשר בכל חבל ארץ שמרון (סרמטיקה) לא נמצא יין בערב שבת ונמצא בשפע רב בצאת השבת, ומזה נודע, כי קנו ביום השבת יין הנכרים במדה גדולה 1). – הבדל הכותים מעל היהודים החלישה כח שניהם ויהיו אין אונים נגד הברית החדשה, אשר התחזקה ותקם באֻמה, לצודד לה נפשות, ותגבר על אמונת הכותים, בכח השכלתה ודעתה ללכת על פי רוח גוי ואדם בתבל ארצה. הגלגתא (הר לפני ירושלים מקום משפט מיסד הברית החדשה) הועלה עָל אל מרומי הקפיטול ברומא ומשם חתה ידה בכל כחה וְעָזה על הר ציון והר גרזים.

בימי נשיאותו של רבן גמליאל הרביעי או ר' יהודה נשיאה השלישי נראה מראה חדש, אות תגבֹרת המצוקה בארץ ישראל. אך גם אות המראה לדעת, כי דבקו בני ישראל בהנשיאות ויראו בה שארית כל חמודותיהם מימי קדם, דגל האֻמה ושריד לפליטה מתפארת מלכי בית דוד מימים מקדם היה המנהג, כי הנשיא שלח מלאכיו להקהלות הרחוקות במדינות הים ובגולה להודיעם תקנות הסנהדרין וקביעות המועדים ועבורי השנים ויהיו נקראים הצירים האלה „שלוחי ציון" וביונית „אפוסטולי". לצירים אלה נמנו טובי החברים מסוד הסנהדרין ועיני העדה כי היתה משרתם כבודה מאד, הם היו ממלאי מקום הנשיא ובית דינו בכל מקום באם. מפרשים ומבארים את תקנות הסנהדרין וחורצים משפט על כל דבר הלכה המוטל בספק. אך כסף לא אספו הצירים האלה מהקהלות ויהיו רק נושאי־דגל התורה והדת בכל מקום באם. אך בתקופה הזאת, כאשר מעט מעט שממה ארץ ישראל, רבים מבניה יצאוה, ובעקבות המרידות והמהומות, התלאות והרדיפות נתישב רוב מנין הכנסיה הישראלית בארצות העמים, ועל הנשארים כבדה מאד יד המסים והארנוניות ויד המצוקה הכה הלוך וקשה, נתמעטה הכנסת הנשיאות, ולא יכלו עוד הנשיאים לכלכל ביתם בכבוד הראוי להם ולכנסת ישראל אשר בראשה הם עומדים, ויפנו אל הקהלות העשירות שבחוצה לארץ לתמוך בימינם. ומתחלה היו התרומות האלה נדבות לב לאות־כבוד (aurum coronarium) אשר נתנו הקהלות לעת מנוי הנשיא והיותו הגדול מאחיו וראש הכנסיה. אך בהעת ההיא כבר היו רבן גמליאל הרביעי או ר' יהודה נשיאה השלישי זקוקים לשלוח צירים למרחוק לאסוף כסף תרומה קצובה מדי שנה בשנה ותִקָרא התרומה הזאת ברומאית

1) על כל הדברים האלה עיין בבלי חולין ו' ז' וירושלמי ע"ז פ"ה ה"ד.

ויונית: (canon, pensio, Apostoly). שליח ציון כזה היה ר׳ חייא בר אבא, ואותו שלח רבי יהודה נשיאה עם אגרת פתוחה, בכח והרשאה להיות ידו כיד הנשיא בכל קהלות ישראל אשר יבא שם לאמר: „הננו שולחים לכם אדם גדול וכחו יהיה ככחנו עד שובו אלינו״ 1). וזה האיש ר׳ חייא בר אבא עם אחיו ר׳ שמעון (וברוב הפעמים ר׳ סימון במבטא היוני) היו שניהם עולי בבל, ושניהם מצוינים במדות תרומיות ודרכי צדק וחסידות, ובלא חמדה קבל עליו ר׳ חייא בר אבא משרת ציר הנשיא רק כי אכף עליו המחסור, כי הכה אותו לבו לעזוב את ארץ ישראל, אחרי אשר מאהבתו אותה יצא מארץ מולדתו בבל, לשבת בה, וכל עוד אשר מצא פרנסתו די מחית ביתו מהמשפחה העשירה בית סילוני בטבריא, בתתם לו תרומותיהם ומעשרותיהם, כי היה כהן, לא חפץ לצאת במלאכות הנשיא, אך קרה הפעם, כי בשאלת איסור והיתר אשר נקרתה בבית בני סילוני הורו כל בני בית המדרש להיתר ור׳ חייא הורה לאיסור, וירע בעיניהם מאד וירמזו לו, כי עליו לדעת, אשר לחמו מהם ימצא, ובשברון לבו נדר נדר לבלי קבל עוד תרומות ומעשרות מכל איש, ובבל יבוא לידי נסיון החליט לקבל משרת ציר הנשיא ולצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ; ובהשתדלות רבי אלעזר בן פדת, האמורא הגדול בארץ ישראל, אחרי מות רבי יוחנן היתה זאת כי נתמנה ר׳ חייא בר אבא לציר הנשיא, אף כי היה יליד בבל. בהאמורא ר׳ חייא בר אבא כבר נראה המחזה, אשר באחריתו היתה ממנה תוצאות רעות להתפתחות הדעת והתורה, גדול הדור בתורה תוקע עצמו אך לדבר הלכה ומתרשל בהגיון המקרא בתורה שבכתב, לדעת אותה ידיעה נכונה, כי כאשר נשאל מאחד מתלמידיו מפני מה נאמר בדברות הראשונות (בספר שמות) „טוב״ במצות כבוד אב ואם, ובדברות האחרונות (במשנה תורה) לא נאמר „טוב״, היתה תשובתו: „עד שאתה שואלני מדוע לא נאמר בהם טוב, שאלני אם נאמר בהם טוב אם לא שאיני יודע וכו׳“. אחי האמורא הזה היה ר׳ שמן או שמעון, או סימון בר אבא, הגבר אשר הראהו הזמן קשה בשבט עברתו וכל ימיו היו כעס ומכאובים, ויהי בכל אלה צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, ורבי יוחנן היה אומר עליו: „כל מי שאינו מכיר במעשי אברהם אבינו יכיר במעשיו של זה״ ויקרא עליו המקרא: „כי לא לחכמים לחם״ 2). כי היה ר׳ שמעון בר אבא חכם בעל מלאכת מחשבת „בקי במרגליות״ וגם חכמתו לא הצילתהו מיד העני והמחסור אשר הציקוהו כל ימי חייו. אך בכל דחקו מאן להתפרנס מן הצדקה, ור׳ אלעזר בן פדת חִבֵּל תחבולות איך להמציא לו מתנת־יד באופן שלא ירגיש שבאה לו מן הצדקה 3). מרוב עניו החליט לצאת לחוצה לארץ וילך לר׳ חנינא לבקשו, כי

---

1) הדברים האלה נמצאים (ע״ד מנויו של רחב״א) בירושלמי חגיגה פ״א ה״ו ושאלת התלמיד ותשובת רחב״א ב״ק נ״ו:, ויש עוד להעיר בתולדות רחב״א, כי היה מראשוני הראשונים של תלמידיו של ר׳ יוחנן, וכמעט רוב הלכותיו נאמרו על ידו, ובכל חסידותו לא היה מיראי הוראה, כי התיר לעצמו לפסוע על הקברים לראות את הקיסר (כמבואר לעיל מדברי הירושלמי ברכות פ״ג ה״א) וכמות ר״י נשיאה נטמא הוא לו וגם דחף את ר׳ זירא הבבלי הכהן כמוהו להטמא לו. (ועיין לעיל בתולדות ר״י נשיאה השני, ובהערתי שם, ועתה אחרי העיון נראה לי, כי הכונה שם על ר״י נשיאה השלישי ולא הראשון וצ״ע. ויש לשער שסבת אי־רצונו ואי־חפצו לדרוש בהגדה היתה מעוט ידיעתו במקרא, וקבל תורה גם מרבי יהושע בן לוי ומרבי אלעזר ברבי יוסי וזה האחרון קורא אותו בדרך חבה: „חייא בני״ כמבואר בירושלמי שבת פ״א ה״ב. שפ״ר.

2) ירושלמי סוף ביכורים ושם נאמר „מעשה [אבותיו]״ ואין להמלה „אבותיו״ כל מובן ועל כן השמיטה הרב המחבר. שפ״ר; 3) ירושלמי בבא מציעא פרק אלו מציאות.

יתן לו הנשיא מכתב וימנהו לאחת הפקודות בחו"ל, וימאן ר' חנינא לעשות חפצו ויאמר: „למחר אני הולך אצל אבותיך ויהיו אומרים לי: נטיעה אחת של חמדה שהיתה לנו בארץ ישראל התרתה לה לצאת לחוצה לארץ" 1). רבות התאמץ רבי יוחנן לסמכו, אבל בכל פעם לא עלתה בידו ויהי מצטער על זה, אף כי צעירים וקטנים ממנו כבר נמנו למורים ודיינים 2). ולא שחקה לו השעה גם בדבר הזה, ובכן חסרה נפשו העניה גם תענוגי החיים וגם קורת־רוח החכם בהגיע אל התכלית אשר אליה נשא את נפשו. גם אחרי מות רבי יוחנן, כאשר כל צעירי חבריו עד רבי אבהו נסמכו לא נסמך הוא, ואז יצא לשבת בדמשק ויקראהו רבי אבהו לשוב לארץ ישראל ויאמר במכתבו אליו: מי יגלה עפר מעיניך, רבי יוחנן, אבהו, שפולי הבגד – נסמך, ושמעון צניף התפארה לא נסמך 3). כבר סִפַּר איך נפגע ר' שמעון בר אבא מפגעי הזמן, כאשר מתו עליו שתי נשיו בנות מר שמואל אשר נשא זו אחר זו, ושני האמוראים ר' חייא ור' שמעון בני אבא השאירו בהלכותיהם עקבות מרת נפשם בהיותם קשי־יום ודכאי רוח, ויהיו מן המחמירים עד קצה האחרון, ועוד יְסֻפַּר, כי הורו הם לאסור את הלמוד לבנות לשון יונית, מה שהתיר ר' יוחנן 4). (ע' למטה בתולדות ר' אבהו).

עוד מעט מהאמוראים הנזכרים, נודעים לנו תולדות שני האמוראים הראשונים בארץ ישראל בדור ההוא: ר' אמי (בירושלמי ר' אימי) ור' אסי, שניהם היו עולי בבל ושניהם נסמכו בארץ ישראל, וביום הסמיכה היה יום חג לתלמידים וגם שרו לפניהם שירי תהלה להשמיע שבחם ולהציגם למופת אל תלמידי החכמים ללכת רק בדרכיהם בלמוד התורה 5). אחרי מות ר' אלעזר בן פדת היו הם לראשי ישיבה בטבריה והיו שונים הלכותיהם ודורשים לפני העם „בבי כנשתא דבי עמודי" 6). ובית הכנסת של בין העמודים היה עתיק יומין מאד ולבטח נבנה עוד בידי אחד הנשיאים מבית הורדוס ויהי בית הכנסת זה לעדות ביעקב, כי נתמעטו הלבבות ואור התורה קרב לכבות בארץ ישראל, כי בעוד אשר בימי רבי יוחנן, היה הבית הזה צר מהכיל את כל התלמידים, אשר נהרו מכל אפסי ארץ לשמוע תורת המורה הגדול, נתמעטו עתה התלמידים, ובחורי ישראל ילידי ארץ הקדושה, אשר נשא לבם אותם להקדיש חייהם קדש לתורת ישראל, עשו דרכם בבלה להקשיב שם לקח בבתי הישיבות שבסורא ופומבדיתא. גם לא נחלו עוד שני האמוראים ר' אמי ור אסי אבות התורה בארץ ישראל את כנויי־הכבוד שהיו מעטרים בהם עד הנה את ראשי המורים, ויִקָּרְאוּ רק בשם „דייני ארץ ישראל" וגם „כהני חשיבי דארעא דישראל".

האמורא המופלא בדעות והגיוני־לב ומצוין בתכונת נפשו והלך רוחו ומעמדו

---

1) ירושלמי מועד קטן ריש פרק ג.

2) בבלי סנהדרין י"ד. 3) ירושלמי סוף ביכורים, רבי אבהו הוי כתב לרבי שמעון בר אבא: „קום אתהלך לארעא דישראל. מי יגלה עפר מעיניך, רבי יוחנן, אבהו דרגלותיה מתמני, שמעון דמעפריא לא אתמני". 4) בבלי סנהדרין י"ז. וכתובות י"ז. ויש להעיר שמתוך שבחם של החכמים האלה אנו למדים גנות תלמידים אחרים, שנטו אחרי הפלפול העקום והחדוד הנפתל; שכן היו שרים לפניהם כל דין וכל מן דין סמוכו לנא, לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין ולא מן סרמיטין ואמרי לה לא מן חמיסין. ומפרש רש"י: סרמיסין: המסרסים ההלכות ומהפכים הטעמים, וחמיסין, פירש הערוך ששונים רק חומרא של מסכת שפ"ר. 5) ברכות ח'. 6) סנהדרין י"ז: ומגילה כ"ב.

בחברה ומדינה מכל בני דורו הוא רבי אבהו מקסרין. רבי אבהו היה ההֶפֶך בכל מדותיו, בגַּבּות רעיונו, דעותיו המושכלות ובמעמדו, ההֶפֶך מרבי חייא ור׳ שמעון בני אבא, מרי הנפש המחמירים. הוא היה בעל עֹשר ונכסים, עבדים מבני הגתִּים (Cothen) היו עומדים ומשמשים לפניו 1). ביתו היה מלא כל טוב ומקושט בכלים נאים וכסאות־שן, ותשומת ידו היתה — מלאכת רדידי נשים וצעיפיהן. ומפני שהיה רבי אבהו מן „האשכלות" — איש שהכל בו, גדול בתורה בהלכה ועוד יותר במקרא ואגדה, „וסִגֵּל לעצמו כל סְגֻלות התרבות וההשכלה היונית ויהי צדיק תמים לעמו ותורתו, קראו בני דורו עליו המקרא: טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח את ידיך, כי ירא אלהים יצא את כלם" 2). ורבי אבהו היה מן המעטים שבדור ההוא, אשר ידעו שפת יון ידיעה נכונה, ומשאו ומתנו היה עם משכילי אומות העולם וילמד את בתו לשון יונית „מפני שתכשוט הוא לה" וכזאת הורה לעשות בשם רבי יוחנן, והדברים הגיעו לר׳ שמעון בר אבא קשי־היום ומר הנפש ויאמר: וכי בשביל שרבי אבהו רוצה ללמד בתו יונית, הוא תולה עצמו ברבי יוחנן. שמע רבי אבהו הדברים האלה וישלח אליו לאמר: „יבא עלי אם לא שמעתיה מרבי יוחנן" 3). ובהיות רבי אבהו משכיל דורש אלהים, נוח למקום ולבריות, בעל רוח טובה, יפה תאר וחכמתו האירה פניו, היה לחן ולחסד בעיני נציב רומא ואולי גם בעיני הקיסר דיוקליטינוס בכבודו ובעצמו, ויהי מליץ טוב ופועל ישועות לעמו ועליו היו אומרים: „ונשוא פנים, זה שנושאין פנים לדורו בשבילו, כגון רבי אבהו דבי קיסר". ובבאו להקביל פני הפרוקונסול בקסרין, היו הנשים הגדולות אשר שם מקדמות פניו בשירים לכבודו, לשבחו ולפארו 4). ומקרה אחד אשר נפל בימים ההם יפיץ אור על הליכות העת ההיא ודרכי בני האדם בחיי החברה ומערכות הָרָשות: שלשת האמוראים רבי חייא בר אבא, ר׳ אמי ור אסי דנו בדין קשה אשה פרוצה אחת ושמה תמר, ותלך אשת הזמה ותכה בשוט לשון את האמוראים לפני נציב הרומאי מושל הארץ (אנטיפיסיה ובירושלמי שלפנינו אנטיפיה — לאמר: Proconsul), כי נועזו לדון דיני נפשות אשר לא כדת, ויראו האמוראים את חמת הנציב ויכתבו מכתב לרבי אבהו התקיף הגדול „לבי־קיסר", כי ידבר טוב עליהם במערכות השלטון, ותהי תשובתו אליהם כתובה „עברית בסגנון מופלא ולשון סתר לבל יבין איש זכר תֹכן המכתב, והכונה הפשוטה, כי קצרה ידו מהושיע להם נגד זדון לב אשה, אשר תצוד לב השופטים ביפיה. ואלה דברי המכתב: „כבר פִּיַּסְנוּ לשלשת הדילטורים (delatores): יָלד־טוב (העתקה מיונית Eutokos) לָמד־טוב (גם כן העתקה משם (Eumathes) ותרשיש (תלסים Thellasseus) אבל תמר בתמוריה עומדת ובקשנו למתקה ולשוא צרף צורף" 5). המכתב הזה הכתוב

---

1) בבלי שבת קכ"ט, ירושלמי ביצה פ"א ה"ז: ר׳ אבהו הוה מסתמיך על תרי גותיין (Gothen) (ויש לעיין גם ברכות ס׳. בבא מציעא סוף פרק הזהב).

2) מדרש קהלת פרשה ז׳ פסוק י"ח. 3) ירושלמי שבת פ"ו, פאה פ"א ה"א וסוף סוטה.

4) סנהדרין י"ד׳ וכתובות י"ז׳, ומהדברים האלה שהמטרניות היו קוראות לו: רבה דעמיה ומדברנא דאומתיה, הננו למדים שהיה כבודו גדול מכבוד הנשיא בעיני מושלי רומא. שפ"ר.

5) זה לשון הירושלמי מגילה פ"ג ה"ד: כבר פיסנו לשלשה לטורין (דלטורין) לטוב ילד, לטוב למד ותרשיש, אבדוקים אבמסין תלתסים, אבל תמר בתמוריה עומדת ובקשנו למתקה ולשוא צרף צורף. המלה אבדוקוס משובשת מן (Eutokos), אבמסין תמורת אבמטים מן (Eumathes) והמלה תלסים או תלתסים אין לה כל מובן ואולי נשתנתה מן (Theallas·eus).

עברית בתרגום שמות העצם היוניים לעברית על פי הנחת המלים והוראתן הראשונה, מורה חפץ ותעצומה לסגנון עברי צח קל ורך, החפץ לתת להלשון כח־התפשטות והתפתחות, להתלבש בלבושי העתים ולהחליף פניה לפי תמונות החיים המתחלפים, מבלי להשחית נעם נאומיה, צורתה, חִנָּהּ וטוב טעמה, החפץ לְסַגֵּל להלשון העתיקה הסגֻלה, כי תהיה לאספקלריה מאירה דרכי החיים בכל העתים והזמנים ולהוסיף און ועצמה, להתגדל ולהתרחב מדור לדור. ולו ידעו בני הדור והדורות שאחריהם ללכת על הדרך הזה ולהשתמש בהסגנון הזה בטוב טעם ודעת החן והנֹעם היתה הלשון העברית מסגלת להיות לשון נאוה ומעֻנגה, נָאָה ומתקבלת; אך, למגנת לב, לא עמד טעם הסגנון בו וריחו נמר עוד בדור ההוא, על ידי מכבירי מלים סרי־טעם וניבים נעדרי־חן והגיון ישר 1).

בדעת רבי אבהו לשון יונית וגם דעתו היתה מעורבת עם בני עליה שבאוה"ע ויהי גם בעל מקרא ואגדה, הנה היה הוא האיש אשר נקרא לבא בוִכּוּחִים ודברים על עניני אמונה וחקר אלוה עם בעלי אמונות אחרות. ובעת ההיא כבר התעתדה הדת הנוצרית לשבור חָקָּהּ על כל משפחות העמים במלכות רומא ובין בני הלגיונות כבר רבו בני האמונה החדשה. ולכן היו הימים ההם ימי בכורי הוכוחים הדתיים ונושאי דגל הכנסיה היו מתאמצים לבא בטרוניא על חכמי היהודים. אך עוד לא היתה התורה הנוצרית לשלטת, ועוד חגר דיוקליטינוס שארית כח להעמיד במרוצתו את גלגל ההיסתוריה, ולהיהודים עוד נתנה הרשות לדבר ככל העולה על רוחם. ורבו מאד במדרש ותלמוד ירושלמי דברי רבי אבהו בוכוחיו וכל תשובותיו הם ביושר הגיון וחכמה רבה 2)... רבי אבהו היה מן החכמים הנוחים והנעימים, טהורי לב ורוח, אשר במקום גדולתם שם ענותנותם. נפלאה מאד דרך רבי אבהו הנוהג בענוה עם חבריו. בשעה שהגיע זמנו להיות נסמך למורה ודאין, אמר: ישנו גדול ממני בתורה שראוי לסמיכה והוא רבי אבא מן עַכּו, מפני כי השעה דחוקה מאד לרבי אבא ולו נושים רבים, ובהיותו לראש יקבל מתנות "ויגדלוהו משל אחיו" ואז תשיג ידו לְהִפָּטֵר מנושיו 3). ומה רב ערכו של הספור השני לדעת ממנו תכונת נפשו הזַכָּה ומדת הענוה אשר שמה לוית־חן על כל מעלות רוחו, וזה הדבר: רבי חייא בר אבא ורבי אבהו נזדמנו שניהם לעיר אחת, ויהי רבי אבהו דורש בהגדה ומטיף מוסר לעם ורבי חייא בר אבא דורש בהלכה — ובימים ההם כבר נתמעטו הלבבות, ויהיו בני הדור תאבים יותר לשמוע דברי הגדה, ולא יפלא הדבר, כי היתה דעת הצבור נוחה מדרשותיו של רבי אבהו ולא מחקרי־הלכות שונות ופלפוליו של ר' חייא בר אבא. ויהי קהל השומעים לרבי אבהו רב ועצום, ולר' חייא בר אבא לא נמצאו שומעי דבריו, ויפול לב רחב"א עליו ותהי רוחו סרה, וינחמהו רבי אבהו ויאמר: אל נא יזעף לבך על בני האדם, כי אין לך שומע מהם, באשר כי לא יבינו את תורתך: אמשול לך משל, לשנים שנכנסו לעיר. אחד מוכר אבנים טובות ומרגליות והשני מיני סידקית (מעשה צעצועים לשעשועי ילדים), על מי קופצין? על זה שמוכר מיני סידקית. והנה בכל יום היה רבי חייא מלַוֶּה את רבי אבהו לביתו

1) עיין בבלי עירובין נ"ג: ומועד קטן כ"ה:. 2) עיין ירושלמי תענית פ"ח ה"א דרשתו על המקרא בספר במדבר פרשה כ"ג פסוק י"ט "כי לא איש אל וגו'" וב"ר פכ"ה. 3) בבלי סוטה מ'.

לחלוק לו כבוד מפני היותו קרוב למלכות (משום יקרא דבי קיסר), וביום ההוא, בכדי להפים דעתו של רבי חייא בר אבא, שחשב עצמו לנעלב, לְוָה ר' אבהו אותו עד ביתו 1). גם הספור הזה יתן אותותיו אותות הזמן שלרגלי המצוקות וקושי השעבוד של מלכות רומא נתמעטו הלבבות, ולא נשא אותם עוד לבם ללון בעמקה של הלכה ולהעביד את מוחם בעיון וסברא, ויטו אחרי ההגדה המושכת את הלב בנעם אמריה ותעופת חזיונותיה במשל ודמיון. ויהי רבי אבהו שפל רוח ולא חשך נפשו גם לשלמה במדת הענוה ויאמר: עוד לא הגעתי בענוה למעלתו של רבי אבא, כי הוא לא יזעף לבו על מתורגמנו, המעיז לחלל כבודו ברבים, בדברו אל העם הדברים אשר יוציא הוא מלבו ולא את אשר שמע בלחישה מרבו רבי אבא 2). מזה נראה, כי כבר נתקלקלו אז סדרי המשטר והמשמעת בעולם התורה ולא נראו עוד הכבוד והתפארת שהיו חופפות על דרשות המורים בדורות הקודמים; המתורגמנים התריסו ברבותיהם, ותחת היותם רק לפה לראשי הישיבות, הפכו דבריהם, קלקלו פני הענינים ויכניסו בהם דברים ככל העולה על רוחם, ויהי דבר האמוראים בארץ ישראל אז: „טוב לשמוע גערת חכם – אלו הדרשנים (דברי המורים בעצמם), משמוע שיר כסילים" – אלה המתורגמנים, שמגביהים קולם בשיר להשמיע את העם" 3). עוד דבר אחד אשר נפל בימים ההם מוכיח את יקרת נפשו של רבי אבהו ומראה לדעת דרכי החיים בדור ההוא: ותהי עת בצרת ביהודה, כי עברו רב חדשי החרף ולא ירדו גשמים, ויסדרו סדר תעניות ויתריעו כחק, ויוציאו את התבה לרחובה של עיר והזקנים אמרו דברי כבושים, ולפי המנהג היה יורד לפני התבה בתעניות צבור כאלה, הנכבד והנחשב לאיש צדיק ותמים בכל העדה, ויאמרו לרבי אבהו: יש בקרבנו איש, אשר בהתפללו לא תשוב תפלתו ריקם וירדו גשמים, וישאל רבי אבהו לשם האיש ומעשהו – ויהי לפלא, כי הגידו לו את שמו, והנה הוא נקרא בפי העם פֶּנְטֶקַקָה שפתרונו ביונית מְחַמֵש בחטא (Fünfsünder), וכאשר שאלהו רבי אבהו למלאכתו ופרנסתו, ותהי תשובתו לאמר: שמי נאה למשלח ידי, „כי עסקי הוא עם בנות הזמה, הנני מפנה את בית התיאטרון, נושא את הכלים לבית המרחץ, ומבַדֵחַ דעת הבאים לרחוץ במהתלותי וגם מנגן בחליל... ויאמר לו רבי אבהו האם עשית דבר טוב מימיך? ויאמר: „פעם בהיותי מכבד את בית התיאטרון וראיתי אשה עומדת בין העמודים ובוכה בנפש מרה; שאלתיה מה לה כי תבכה, ותספר האשה, כי בעלה נשבה והוא חבוש עתה בבית האסורים ולא תוכל להוציאהו לחפשי, בלתי אם תהן כפרו את צדקתה כבודה ותמתה, בשמעי הדבר הזה, מכרתי את מטתי, הכר ששכבתי עליו, וכל אשר היה לי ומסרתי הכסף לידה ואמרתי לה, לכו ופדי את אישך ואל תתני כבודך לזרים". שמע רבי אבהו דברים כאלה יוצאים מפי איש אשר יקרת־רוח וזוללות ופריצות, תמת־נפש וחטאת־הבל וזמה יחדו נפגשו ותתרעש נפשו ותתפעל ויקרא: „אם כזאת עשית, ראוי אתה להתפלל בעדנו בעת צר לנו" 4).

---

1) בבלי סוטה מ'. 2) שם. 3) מדרש קהלת פרשה ז' פסוק ה'. 4) ירושלמי תעניות פרק א' ה"ב.

ולבמת חזון התיאטרון כבר חדל להיות ארח מוסר והשכלה והַיְשָׁרַת המדות כאשר בימים מקדם, גם לא הציגו למראה חזיונות מליצי־יון גדולי־החוזים, להעלות את העם למעלה למשכיל, להורותו דעת החיים ותכונת הנפש ולהטיב טעמו, כי אם היה „למושב לצים״, לשעשע נפש ההמון בצחוק ומהתלות בני כה־לצנים, והיהדות היתה מטרה לחצי־לעגם. רבי אבהו אשר היה יוצא ובא גם במערכות השלטון ודעתו היתה מעורבת בבני אמות העולם – ראה ושמע חרפת חורפי עמו ותורתו ונשבר לבו בקרבו ויאמר: „יָשִׂיחוּ בִי יוֹשְׁבֵי שָׁעַר וּנְגִינוֹת שׁוֹתֵי שֵׁכָר – אלה אֻמות העולם שהם יושבים בבתי תיאטראות וקרקסיאות, ומאחר שהם יושבים ואוכלים ושותים ומשתכרים, הם יושבים ומשיחים ומלעיגים בי... והם מכניסים את הגמל לטרטיאות שלהם והחלוקים (בגדי אבל) עליו, והם אומרים אלה לאלה: על מה זה מתאבל? והם אימרים: היהודים שומרי שביעית הם ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם, ומכניסין את המומוס (מומוס Momus פתרונו ביונית — ליץ) וראשו מגולח. והם שואלים זה את זה: על מה ראשו של זה מגולח? והוא אומר: מפני שאין לו שמן, כי השמן ביוקר. והם שואלים מדוע השמן ביוקר? והוא אומר: היהודים הללו שומרי שבת הם וכל מה שהם יגעים בימות השבוע אוכלים בשבת, ואין להם עצים לבשל והם שוברין מטותיהן ומבשלין בהם, והם ישנין על הארץ ומתעפרין בעפר וסכים בשמן לפיכך השמן ביוקר״ 1). כה ירד כבוד התיאטרון, אשר תכליתו היתה לרומם רוח האדם, וכה נִבְּלו היונים הנלוזים, השחיתו והתעיבו את ארחות החזון הלצי, הנועד מאת אבי החזון הלצי הזה א ר י ס ט ו פ ן 2) לצרף בו את הבריות, ולהסיר מהם חלאת המדות הרעות.

רבי אבהו נחשב גם „מגדולי ההלכה, אך לא היה אב־לתורה, וכאמור היה כחו יפה באגדה יותר מבהלכה. אך מפני תקפו וגבורתו וגדולתו במערכות העולם המדיני, לא היו חבריו משיבים על דבריו גם במקום שלא כֻוַּן להלכה 3). נראה הדבר, כי קבע ישיבה בקסרין, ועל ידו היתה העיר, אשר לפנים למד שם רבי הושעיה תורה אך ימים מועטים, למקום תורה וישיבה של מעלה כהעיר טבריא. ואולי ישב עוד רבי אבהו באותו בית הכנסת בקסרין, אשר ממנו יצא האות הראשון להמרד בימי נירון קיסר, אות התגרה בין היהודים והיונים בני קסרין, אשר היה לאות בא קץ מלכות יהודה וקיום הלאם על אדמת ארץ מולדתו; ויקרא בית הכנסת הזה בשם „בי־כנשתא דמרודתא״ 4). וכשם שהיה ר׳ שמעון בר אבא

---

1) פתיחתא דאיכה רבתי פ״ג י״ב. 2) אריסטופן היוני חי בימי המאה החמישית לפני סה״נ אבי כל חוזי חזיונות הלציות וגדול מאד בחזיונות ההלצה — הקומיקה. וירידת חכמת־חרשים על במת החזיון בהתקופה המדברת נזכרה גם בדברי חז״ל לאמר: לשחוק אמרתי מהולל — מה מעורבב הוא השחוק בבתי קרקסיאות ותיאטראות (קהלת רבה).

3) יומא ע״ג׳, יתיב ר׳ אבהו וקאמר לשמעתתא משמיה דרבי יוחנן אהדרינהו רבי אמי ורבי אסי לאפייהו מיניה וגו׳ — משום יקרא דבי קיסר. וביבמות ס ה: אמר רב פפא בשלמא למאן דאמר רבי אבהו אמרה, משום כבוד דבי קיסר לא אמרו ליה. ויש להעיר שבשתי הפעמים האלה רב פפא הוא האומר כן שלא הוכיחו לרבי אבהו שגגתו משום כבוד דבי קיסר והוא בודאי סברא, שאמר רב פפא רק מדעתו, שהיה בשני דורות אחר רבי אבהו ורחוק מארץ ישראל, אך אינני נשען על מעשה שהיה. שפ״ר.

4) יוסף בן מתתיהו במלחמות ספר שני י״ד ד׳ וירושלמי ברכות פ״ג ועוד בכמה מקומות.

איש נפגע מפגעי הזמן, כן היה רבי אבהו ההפך ממנו מצליח בכל דרכיו ועד זקנה ושיבה לא עזבתהו ההצלחה, כי זכה להעמיד שני בנים אמוראים חכמים וסמוכים אבימי וחנינא, ולהבכור אבימי היו חמשה בנים וכלם סמוכים ועיני האב הזקן והצולח רואות 1). את ר' חנינא בנו שלח לטבריא ללמוד תורה, ותגיע אליו השמועה: בנך איננו עוסק בתורה, כי אם בגמילות חסד של אמת, כי עוסק הוא במצות הלוית המת, וישלח אליו אביו מכתב־תוכחה לאמר: „המבלי אין קברים בקסרין שלחתיך לטבריא התלמוד קודם למעשה" 2). — רבי אבהו היה האחרון לאישי האמה בני עליה בארץ ישראל בימי התקופה התלמודית. ארץ יהודה אשר הרתה וילדה, גם גדלה על ברכיה גבורי רוח ואדירי אמונה: שופטים, שרי צבא, נביאים, מלכים, חוזי חזיונות, סופרים, אמוני העם, חכמים תנאים ואמוראים, בימי אלף וחמש מאות שנה, עמדה אז מלדת כבירי רוח ותשבת ותנפש, כי הגיעו גם לה ימי הזקנה. — וההגדה תספר את האבל הכבד שהיה על מות רבי אבהו במשל ודמיון לאמר: במות רבי אבהו נמסו פסילי האבן וגם עיניהם זלגו דמעות על מות האיש המופלא הזה 3).

פרק שבעה עשר

דור שני לאמוראי בבל.

רב הונא ריש מתיבתא בסורא, רב יהודה בר יחזקאל ריש מתיבתא בפומבדיתא, רב חסדא בכפרי וסורא, רב נחמן בר יעקב בשכנציב, רבי זירא (זעירא) הראשון, החבר המחבר בני בבל לארץ ישראל. (מן ד"א י"ז עד ד"א פ"א 257 - 320).

במות שני אבות התורה רב ומר שמואל ראשי הישיבות בסורא ופומבדיתא, לא מתה תשוקת הלמוד והגיון התורה בלב בני כנסת ישראל יושבת בבל, ובני הדור הבא אחרי שני מיסדי בית התלמוד בבבל הוסיפו אֹמץ ויעלו במעלות התורה לפי מדת חשק הלמוד אשר התגבר אז ויגיע למעלתו העליונה. חמשים שנה היו ידי הנוטעים עץ יהודה על אדמת נכר אמונות, לעבוד את האדמה הזאת לפתחה ולשדדה, עדי תהיה מְסֻגֶלֶת להצמיח פרי תהלה, ועמלם לא שב ריקם, כי הכה הנטע הזה שרש בארץ נכריה ויִיף בגדלו ויעש פרי תהלה עוד ביתר שאת מאשר בארץ מולדתו ומקום גדולו. חפץ אדיר וחזק, תשוקה כבירה ואדירה תקפו בעצומיהם את בני יהודה יושבי בבל, לְסַגֵל להם את התורה, והכבוד היותר גדול, אשר אליו נשאו נפשם איש איש מהם, היה להקרא בשם „צורבא מרבנן".

לדברי מאלאלאס (Malalas) (בספרו X. Historiae דף 262), עשה אספסינוס את בית הכנסת בקסרין לבית הזמרה (Odeon) וכנראה ישב גם ר' יוחנן באותו בהכ"נ כמבואר ביבמות ס"ה:.

1) בבלי קידושין ל"א:. 2) ירושלמי חגיגה פ"ג. 3) ירושלמי ע"ז פ"ג. בבלי מו"ק כ"ה:.

וכן היה לחרפה ולקלון איש וביתו להקרא בשם „עם הארץ" או „בור"; קלות הדעת במדות ומוסר גזה ותעבור עם הבערות, ובמדת התגברת עסק התורה קבלו חיי המשפחה והקהלה צורה שלמה ומתוקנת על פי יסודות תורת המוסר אשר הורו שני המאורות הגדולים רב ושמואל, וככל חזון לבם בכל תעצומות פעלתם, מני אז היתה לבבל תאר ותכונה מצוינה כארץ הקדושה גם בדברי מתנות הכהנה נהגו לבבל דין ארץ הקדושה. אך, כנראה, נתנו המתנות האלה לתופשי התורה העניים, כי כתר תורה עלה על גבי כתר הכהנה 1). בבל היתה אז למדינה ישראלית עם תורת־ממשלה וארחות המשטר הישראלי. ספר תורת המשטר והמדינה (Verfassungsurknde) היתה־המשנה, והמוציאים דבריה לפעולת ידים־ראשי הגולה וראשי כלה. כי תשוקת למוד התורה תקפה אז בעצומיה גם את בעלי השררה – ראשי הגולה, וגם מהם נמצאו אלה, אשר סגלו להם דעת התורה. נחמיה ועוקבן, בני בתו של רב, ביחד עם אביהם נתן נקובים בשם ראשי גולה בדור ההוא והם היו בעלי הלכה ונקראו בשם רבנא 2). התעוררות התשוקה לדעת התורה אשר התחוללה ברב עז ותעצומות בכל פנות עם יהודה יושב בבל, הקימה עדות ביעקב, כי עוד היהדות חיה ועוד לא נס כחה ולחה, ועוד תשוב ותנץ נץ ותשא פרי. ההתעוררות הזאת מתגברת והולכת בכל ימי דור האמוראים אחרי רב ושמואל והגדולים שבהם הם: רב הונא מנהיג ישיבת סורא ומוחזק לאב לתורה גם מעל לגבולות בבל, רב יהודה בר יחזקאל מיסד מתיבתא דפומבדיתא ואבי סדר הלמוד החרש בדרישת ההלכה, סדר החריפות והפלפול ההגיוני, רב נחמן בר יעקב חתנא דבי נשיאה, אשר לאחר חרבן נהרדעא הלך ונתישב בשכנציב על שפת נהר חדקל, רב ששת ורבה בר אבהו. כמעט לכל אחד מהאמוראים היה דרך מצוין ומופלא מחבריו בחקר הלכה, ומבין כלם ועל ידי כלם קבלה תורת ההלכה בבבל פנים שונים והחליפות האלה שמו על התורה הזאת חן ופנים מסבירות למשוך לב המעיין בחלוף הענינים ותמורת הנושאים.

רב הונא (נולד לערך ג"א תתקע"ג—מת לע' ד"א נ"ז) מדרוקרת (Dio korf) (3 היה ממלא מקום רב בסורא ואב לתורה בימיו, וכאשר ספר למעלה, היו גם

---

1) הרב המחבר מציין המקורים: גיטין ו'., בבא קמא פ':, חולין קל"ב וכל הסוגיא וירושלמי חלה פ"ד ה"א. והנה בגיטין ובב"ק אין דבר ממתנות כהונה, רק שרב הונא אומר עשינו עצמנו כארץ ישראל לענין גיטי נשים — לענין בהמה דקה, ושם הטעם, לא שתהא בבל קדושה כארץ ישראל, כי אם מפני הישוב העברי שהתגבר שם כמלפנים ביהודה ועל כן אין העדים צריכים לומר בפני נכתב וכו', ואין מגדלים בהמה דקה. — רק דברי רב הונא: „עשינו עצמנו" מורים על החפץ לעשות בבל כארץ ישראל. ובחולין הענין מדבר על דבר מתנות כהונה זרוע ולחיים וקיבה. שמשנה מפורשת היא כי נוהגים בארץ ובחו"ל. הראיה המפורשת לדברי הרב הוא מירושלמי דחלה: רבי זעירא רב יהודה בשם שמואל חלת חו"ל ותרומת חו"ל אוכל והולך ואח"כ מפריש. אך שם לא נאמר בבל, כי אם סתם חו"ל. — ובדבר נתינת מתנות הכהונה לתלמידי חכמים מציין הרב חולין קל"ג. ומשם יש ראיה להפך, שלא נטלו החכמים מתנות הכהונה רק אם זכו להם הכהנים יעויי"ש, והדברים מפורשים ביותר בירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ה: ר' יונה יהב מעשרוי לר' אחא בר עולא לא משום דהוה כהן אלא דהוה לעי באורייתא מאי טעמא? דכתיב ויאמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכהנים... למען יחזקו בתורת ה'. אך ממשמעות הדברים שם אין להכריע, אם הדברים נאמרים בארץ ישראל או בבבל. שפ"ר.

2) סדר עולם זוטא. חולין צ"ב. 3) תענית כ"א: וכ"ג:.

אמוראי ארץ ישראל כפופים לו. תולדות האמורא הזה וארחות חייו נותנות לנו ציור שלם, מחיי תופשי התורה בבבל בדור ההוא, משיחם ושיגם מעבדם ומעשיהם: כי היו שוקדים על התורה ועוסקים בישובו של עולם, התהלכו בחֵקר הלכה ויעבדו בידיהם את האדמה ויעשו בכל מלאכה ותשומת יד שיש בהם תועלת לחברת בני האדם. רב הונא לא נולד בעשר, ואף כי היה קרוב ובן משפחה לראש הגולה (אגרת דרש"ג) עבד את חלקת אדמתו בידיו ולא בוש במלאכתו. בבא אליו שני בעלי דברים לחרוץ להם משפט היה אומר: תנו לי איש אחר במקומי להשקות את שדותי ואדון את דינכם 1). ויהי היום ורב הונא שב לעת ערב מעבודתו בשדה וכלי עבודתו מופשלים לו על כתפו ויפגשהו העשיר הגדול והנכבד בכל יהודי בבל רב חנא בר חנילאי, הוא האיש שאמרו עליו, אשר בנדיבות הגיע להמדה הנעלה – חזון לב־עברי – להיות אב לאביונים. בביתו רבתה תמיד התכונה להכין לחם לעניים ויום ולילה לא שבתו האופים מרדיית פת מן התנור. ארבעה פתחים היו לביתו, – כאשר בבית אברהם אבינו לפי ההגדה – לארבע רוחות העולם, וכל עני היה נכנס דרך פתח אחד רעב ויוצא דרך פתח השני שבע. בצאת חנא בר חנילאי החוצה לא זזה ידו מתוך כיס כספו, לבל יחכה העני המבקש נדבה עדי הושיטו יד לכים ויתבייש. בשנות בצרת היה מניח שקי חטים ושעורים על יד ביתו לפנות ערב, למען יבאו ויטלו אלה העניים המתביישים לקבל צדקה ביום 2). בהִדָרש תרומת צדקה גדולה מן הצבור, היה רב חנא בר חנילאי נותן כנגד כלם, ובעשרו לא גבה לבו ולא רמו עיניו ויהי מוקיר רבנן ונכנע לפניהם, ועל כן בראותו את רב הונא בא מן השדה וְאֵֽת־החפירה על שכמו, דרש ממנו לקחת את כליו ולשאת אחריו, אך רב הונא מֵאֵן לתתו לעשות זאת ויאמר: גם בעיר מושבך אינך רגיל לעשות כזאת ועל כן לא אתנך לשנות מהרגלך גם פה 3).

ברבות הימים הלך רב הונא הלוך וגדול, עשרו פרץ בארץ, ויהיו לו קרקעות ונחלאות, שדות וכרמים גדולים ולא עבד עוד בעצמו את האדמה, כי מסר שדותיו לאריסים וכרמיו וגנותיו לשותלים (פלאנטאטארען) ועדרי צאנו היו רועים במדבריות (Stepen) שבבבל הדרומית 4). גם משפחתו – בניו וכלותיו ובני בניו – היתה גדולה, ובהכניסו לחפה את רבה בנו, וישב רב הונא קטן הקומה על המטה, ותבאנה כלותיו ובנותיו וישליכו עליו – מבלי משים – את בגדי משי היקרים אשר להם, ולא נודע, ובמצאם אותו ויזכרו כי בימי עניו, כאשר היה חגור באזור חבלים ועוסק בתורה מתוך הדחק, ויברכהו רב, כי יהיה כרוך בלבושי משי ובגדים יקרים 5). עשרו הרב היה לכלי חפץ – כלי למעשה הצדקה והחסד. בימי סער וסופה, בשעה שרוח מערביה ממדבר סוריא נושבת בבבל ועוקרת אילנות מהרסת בתים והופכתם על פניהם, היו עבדים נושאים את רב הונא במטה כבורה דרך רחובות העיר סורא, ובראותו חומה רעועה וקיר נוטה ליפול, היה מצוה לעבדיו להפיל החומה, לבל תארע תקלה לעוברים ושבים ולהעמיד כותל חדש על חשבונו, אם ידע, כי אין בעל הבית הזה משגת לבנות ביתו מחדש 6). בשבתו אל הלחם לאכול היו

1) כתובות ק"ה: הבו לי גברא דדלי בחריקאי ואדון לכו. 2) ברכות נ"ח:, מגילה כ"ז. 3) מגילה כ"ח:. 4) ברכות ה':, בבא קמא פ':. 5) מגילה כ"ז. 6) שם.

פותחים את דלתי ביתו ואיש עמד והכריז: „כל דצריך ייתי וייכול" 1). עוד רשומים רבים מדרכי חייו מעידים על יקרת רוחו ונפשו הנדיבה, בלחמו כלכל את כל בני „בי־רב", בירחי הכלה, ושמונה מאות תלמידים ישבו לפנים בבית מדרשו ושלשה עשר מתורגמנים השמיעו ופרשו את תורתו לכל התלמידים בבית המדרש הגדול. בנשוב רוח מזרחית בארץ ישראל ויעלו גאות אבק על הארץ, היה למשל בפי בני הישיבה בטבריא לאמר: קמו עתה ממשנתם בני מתיבתא דרב הונא בסורא והמה מנערים את כנפי בגדיהם ומעלים אבק 2). ובכל הכבוד שכבדו החכמים את רב הונא לא נמנעו מהוכיחו בראותם, כי נוטה הוא מדרך הישר והטוב נטיה כל שהיא. ויהי היום ויקר מקרה רע לרב הונא, כי החמיץ יינו והפסיד מכסת כסף גדולה מאד ויכנסו חבריו לנחמו ויאמרו לו: פשפש במעשיך, „כי קודשא בריך הוא לא חשיד דעביד דינא בלא דינא". ויוכיחוהו, כי איננו מתנהג עם אריסיו וחוכרי שדותיו במדת צדקה ומישרים, ובאשר לא יספיק להם שכרם הם אנוסים לשלוח בגנבה ידם, והוא השם לפניהם מכשול עון, וישמע רב הונא תוכחת חבריו ויקבל עליו לתקן המְעֻוָּת 3).

בימי רב הונא קבלו חיי העדה הישראלית בבבל, החיים שהיו אחוזים משלבים עם הישיבות „ובני בירב", את חזותם וצביונם, תכונתם ותבניתם המופלאה, אשר נתקימו במשך שמנה מאות שנה. מעט מעט, בלי כַּוָּנָה ותקנה, נולדה שלשלת־התמנות ושררות (Hierarchie) של לומדי תורה במעלות ומדרגות שונות זו על גב זו, כסדר המעלות במשטרי המלכות והכהֻנה בארצות שונות ועמים אחרים. כפי המִספר למעלה, נתאספו התלמידים לבית המדרש לעתים מזומנים בשנה — בחדשי הכלה — ובית המדרש מקום אספת „הַכַּלָּה" היתה נקראת „מתיבתא", וראש הבית הזה — „ריש מתיבתא" הַמְכֻוָּן להשם „רֶקְטוֹר" בזמננו לראש ישיבה של מעלה. הגדול במעלה אחרי ריש מתיבתא היה „ראש הכלה", ותעודתו היתה לצרף וללבן לפני התלמידים בשלשת השבועות הראשונות לימי הכלה את עניני־העיון אשר ישים ריש־מתיבתא לפניהם, למען אשר תהיה התורה הזאת כבר קבועה בלבם, בשמעם אותה מפי המורה הראשי; ומשרת הדיינים לא היתה נתונה על שכם אלה המכהנים בכהֻנת מורים; מושב בית־דין היה אז כבימים הקדמונים על שער העיר ולכן נקראו השופטים בשם „דייני דבבא". ובדבר התורה זו הלכה ופסק הדינים, היו הדיינים תלוים „בדעת ריש מתיבתא, אך את מִשְׂרָתָם קבלו מידי ראש הגולה והוא היה הממנה את השופטים בכל ערי הגולה.

ארבעים שנה עמד רב הונא על משמרתו — משמרת ריש מתיבתא דסורא, ובכח תורתו, והיותו מוסכם מכל בני דורו „לאב לתורה" הפקיעה עצמה כנסת ישראל אשר בבבל משעבודה, בעניני דין ודת, לארץ ישראל; הוא הוציא לפעלה, את הדבר אשר אליו כונן רב רבו את כל תעצומות פעֻלָּתוֹ מבלי להשיג חפצו, כי תִשְׁוֶה בבל במעלת התורה אל ארץ ישראל, „עשינו עצמנו כארץ ישראל" יאמר רב הונא, והוא הראשון אשר מצא און בנפשו „לאמר כדבר הזה 4). הוא נתק בידיו

---

1) תענית כ:. 2) כתובות ה'. 3) ברכות ה'. 4) עיין למעלה.

את הפתיל המחבר עוד את ארצות הגולה לארץ מולדת כנסת ישראל, או יותר נכון, כי קרא בשם את המעשים שכבר יצאו לפעלה בכח גלגולי המסבות, כי באמת גדלה בבל על ארץ ישראל בתורה, ורק למען הכבוד שלחו לפעמים שאלות לארץ ישראל להכריע שם את הדינים המוטלים בספק 1), ובימי היות רב הונא ריש מתיבתא בסורא, עמדה סורא במעלה עליונה על כל בתי התלמוד האחרים שבבבל.

רב הונא הנחיל תהלתו ומדותיו הטובות לבנו רבה וימת במיתה חטופה 2), אחרי הגיעו לגבורות (בשנת נ"ז לאלף החמישי), וכבוד גדול עשו לו תלמידיו וחבריו. תחלת דברי המספידים בארץ ישראל היתה: "ראוי היה רבינו שתשרה עליו שכינה אלא שבבל גרמה" לו 3). את עצמותיו, כאשר כן צוה לפני מותו, הוליכו לארץ יהודה, ויצאו לקראת ארונו כל חשובי ארץ ישראל ורבי אמי ורבי אסי בראשם, ויביאו את עצמותיו לקברם במערת רבי חייא הגדול ובניו, כי גם הם היו בני בבל. ובני הדורות אחרי רבי חייא, בזכרם את כל צדקת המורה הגדול הזה וכח מעשיו להפיץ תורה בישראל, הקדישו והעריצו שמו ויספרו גדולות ונפלאות ממקום קבורתו, עד כי לא היה איש אשר מצא אין בנפשו לרדת למערת רבי חייא, ויִדָּרֵש לזה רק רבי חגי הזקן שהגיע לגבורות, ויקשרו משיחה על רגלו להעלותו אחרי קברו את רב הונא 4).

יהודה, אשר בניה יצאוה מיום אל יום ותלך הלוך וחסור עדי היותה שוממה ועזובה, כבר היתה אז לשדה־קברות. הארץ הקדושה, אשר למקדש מלך העולם נדמתה, הארץ אשר היתה במת עולם, במת חזיון להמעשים הגדולים, מקום מוצא הדעות הדתיות, אשר שפכו רוחן על כל בני האדם על האדמה, איכה נהיתה למקום־קברים! ותהי מלאה תִלים וגַלים – גלי קברים אנשי המופת מלפנים. מכל המון סגֻלותיה ומחמדיה מימי קדם, לא השאירה לבניה רק את אבק עפרה ואבניה. ובניה אלה רצו עתה את אבניה ואת עפרה חוננו, ומארץ נכריה שאפי לעלות אליה – למצוא מקום קבר בקרבה. ובימים ההם כבר היה חלק גדול מארץ ישראל חרב ושומם; בכל יהודה התיכונה – "טור מלכא"

---

1) הרב המחבר מציין שבת קט"ו, בבא בתרא מ"א:, סנהדרין כ"טי, ושבועות מ"ח:, בארבעת המקומות האלה — אומר הצד המערער על פסק הדין: מתינא אגרתא ממערבא דהלכה וכו — מזה נראה שבמקום שהיה ספק היתה החלטת בני ארץ ישראל מכרעת. אך מלבד המקומות האלה רבו מספור המקומות שנמצאו שם: שלחו מתמן, שלחו ממערבא, ודברי בני ארץ ישראל היו נחשבים לדברי האורים, מזמן הראשון עד זמן האחרון לתלמוד בבלי, שכן מצינו ששלח ר"א (בן פדת) לגולה הורה רבי כר"מ (חולין פ"ו:) והדבר הזה היה נמשך והולך עד הדור האחרון ובימי תקף הגזרות של רומא החדשה בימי ממלכת העריץ קונסטציוס, בבא לבבל "נחותי דמערבא" (ועיין להלן בפרק העשרים), גם אביי תלמיד תלמידו של רב הונא אומר: וחד מינייהו (מן חכמי א"י) עדיף כתרי מינן (כתובות ע"ה·) ודברי המדרש (ב"ר פט"ז) "אין תורה כתורת ארץ ישראל" הם גם כן מדורות האחרונים. שפ"ר. 2) מועד קטן כ"ח·. 3) שם כ"ה·.

4) ולהשלים הדברים ע"ד רב הונא ראיתי להעיר בקצרה על הדברים האלה: מהלכותיו הנכבדות בדיני ממונות הוא פסקו: להשביע את כל השומרים (אף שומר חנם במשמע) שבועה שאינה ברשותו (ב"מ י"ד·) ומהדינים שבין אשה לבעלה: יכולה אשה שתאמר איני ניזונית ואיני עושה (כתובות נ"ח:), הוא הכולל את הכלל הלכתא כרב באיסורי (נדה כ"ד) ומודה לרב נחמן שהלכה כמותו בדיני (בבא בתרא ס"ה·) והוא ורב חסדא התלמיד החבר אשר לו נקראו בשם "חסידי בבל" (תענית כ"ג:). שפ"ר.

ישבו בני הנכר, עד כי חפצו להתיר שם כל המצות התלויות בארץ. ויש אומרים, כי בימים ההם כבר היה מספר בני הנכר בארץ ישראל גדול ממספר היהודים.

גדול האמוראים ברורו הנבדל בנטיותיו ותכונות נפשו מרב הונא, אך מקביל אליו ומשלימו בכמה פנות וענינים נכבדים הוא: רב יהודה בר יחזקאל (נולד לערך ג"א תתקע"ט – מת לערך ד"א נ"ט). הוא היה תלמיד מובהק לרב, אך אחז יותר ללכת בדרכי שמואל וילך בארחותיו. בתכונתו הנפשית הנהו מופלא ומשונה מרוב האמוראים בני זמנו, ובסגלות רוחו וכשרונו היא המובחר שבהם. בהליכותיו עם הבריות היה רגיל להטיל קוצים בעיני הבאים עמו בדברים ואומרים דבר שלא כרצונו ולרבים מהם היה למפגע ויכם בשוט לשונו, בהיותו נצר מגזע ישישים ושלשלת יחוסו הגיעה עד לימי הנביאים, היה מדקדק מאד בטהרת הגזע ומקפיד על היחש, ופעמים רבות הביאו אותו דקדוקו ודַיְקָנֻתו בטהרת היחש לידי תגרה ומחלקת. הוא שָׂנֵא את הסלסול וההתנאות היתרה, כי חשב את המדה הזאת ליהירות והתגאות 1), בכל חבתו את הארץ הקדושה הביט בעין רעה על תלמידי בבל העולים לארץ הצבי ללמוד שם תורה ויאמר: „כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה" 2), ואלה מתלמידיו אשר חבת ארץ הקדושה גברה עליהם ויאבו לעלות אליה היו משתמטים ממנו, ויחדלו מראות פניו, מיראתם לבל ימנע אותם מחפצם. רב יהודה הוא המיסד „מתיבתא רבתא" בפומבדיתא, אשר מימי חרבן נהרדעא על ידי בן־נצר היתה היא למקום מועד דורשי התורה בבבל הצפונית. ומתיבתא דפומבדיתא אשר בימי רב יהודה היתה עוד טפלה למתיבתא דסורא, עלתה למעלה באחרית הימים ותעמוד במדרגה העליונה על כל ישיבות בבל ובגדולתה זאת האריכה ימים (בדלוגי זמנים) עד סוף ימי המאה השמינית לאלף החמישי. פומבדיתא היתה שארית חמודות מני קדם לבית ישראל בבבל ועינה ראתה גם ראשית עת חדשה בדברי ימי ישראל 3).

רב יהודה היה בן עירו פומבדיתא, חריף ושנון, חרוץ השכל ובינתו משלה על רגשות לבבו, על כן היה לו עסק התורה עיקר והתפלה טפלה לו ומשקידתו על התורה היה מתפלל רק פעם אחת בשלשים יום 4). בגלל חריפותו ושנונו היה שמואל רבו קורא אותו בשם „שיננא" 5). והוא היה יוצר דרך הלמוד החדש, דרך החריפות ההגיונית, אשר בימי התנאים ראינו אותה כמחזה עראי ועובר, אך בבבל קנתה לה החריפות תפיסת יד גדולה ותמצא לה מהלכים בכל אהלי התורה. החריפות הזאת היתה שונה ונבדלת מחריפות התנאים; הראשונה ירדה לעומקה של הלכה וחקר טעמה, והשניה היתה דבוקה בתמונות־משפטים ואָפְנֵי ההוכחה על פי כללי המדות הידועות. ורב יהודה „השיננא" החריף מצא מקום ביותר להתגדר בדיני ממונות, כר נרחב להיקשי „השכל בדמות ענין לענין ומצוא הבדל בין ענין לענין בדקות העיון וסברא שכלית, גם ראה בלמוד התורה

1) מצא מדבריו עם רב נחמן קדושין ע': . 2) כתובות ק"י: . 3) לאמר בסוף ימי דורות הגאונים בימי רב שרירא גאון ורב האי בנו. שפ"ר. 4) ר"ה ל"ה. 5) ברכות ל"ו: ובכמה מקומות וש"נ.

אשר במקצוע זה תלמוד ומעשה מתלכדים ואינם מתפרדים, ועל מקצעות אחרים שבתורה לא שקדו בבי״מ של רב יהודה, ויֵחָש בנפשו אי־רצון והערר החפץ להעמיק בעניני הלכית שאינן נהוגות בזמן הזה 1). וכה היו דברי אמורא אחד מבני הדורות שאחר רב יהודה לאמר: בימי רב יהודה היו כלם שונים הלכות בדיני נזיקין וכשהגיע רב יהודה לדיני טומאה וטהרה (עוקצין) היה מתקשה מאד ואומר: הויות דרב ושמואל הנני רואה בזה 2). כה צמצם רב יהודה את חמר ההלכה ויצער ויתמעט לתורת הדינים הנהוגים בזמן הזה. לכל המָסֹרֶת המזכירות תפארת המקדש בבנינו, כל המון הדינים וברורי הדברים המזכירים להעם גדולתו בימים מקדם, לעורר בו תשוקה לכבודו הראשון ותקוה לשוב אל נָוֵהוּ בהגָלוֹת מלך המשיח, כל אלה לא לקחו לב רב יהודה ולא נכבדו בעיניו לעשותם לעניני חקירה ודרישה בבית מדרשו. הדבר הזה היה חדש בזמנו ועד העת ההיא עוד לא נשמע, כי יפלה איש בין הלכה להלכה או לאמר: שמועה זו נאה לדרשה בפרקיה ושמועה זו אינה נאה. כי באמת הצמצום הזה — רק על הלכות הנהוגות בזמן הזה לא הנהיג רב יהודה רק בדרשותיו לפני תלמידיו, אך הוא בעצמו היה הוגה בכל פנות התורה והיה שונה כל המשנה ומחזר על כל למודו בכל שלשים יום 3). הוא היה זהיר מאד לאמר דבר בשם אומרו והתלמוד אומר עליו „רב יהודה אפילו ספיקא דגברא תני 4). ובהִוָּלֵד לו ספק מפי מי שמע השמועה היה מוסר ספקו לתלמידיו. ובכל זהירותו לאמר שמועותיו בדיוק גדול נמצאו מערערים עליו, וראש המערערים על אמתות שמועותיו היה אחיו רמי (רב אמי) בר יחזקאל. הוא היה אומר „לא תשמעו להכללים שכלל יהודה אחי בשם רב או בשם שמואל", כי אחרת דברו והוא שִׁנָּה הדברים 5). גם בדבר זה נבדל רמי מאחיו רב יהודה, כי עלה מבבל לארץ ישראל; ובעיני אחיו רב יהודה נחשב זאת לחטאה, כי נפלאה היתה אהבת האמורא הזה את ארץ מולדתו בבל. הוא היה אומר: „כל הדר בבבל כאלו דר בארץ ישראל", וימצא סמוכים לדבר מן המקרא: „הוֹי צִיּוֹן הִמָּלְטִי יוֹשֶׁבֶת בַּת בָּבֶל" (זכריה ב). בעיניו לא זַכּוּ גם עולי הגולה בימי זְרֻבָּבֶל, כי לא שמרו דבר יי ביד ירמיהו לאמר: „בבלה יבאו ושם יהיו עד יום פקדי אתכם", וימצא זכות לעזרא, כי הוא עשה את בבל „כסלת נקיה" ואחרי כן עלה ויקח עמו כל בני ערב רב וספקי המשפחות ויַשְׁאֵר בבבל אך טהורי היחש.

וכבר סֻפַּר, איך היה רב יהודה מתנהג במדת דין קשה בדבר טהרת היחש, כל משפחות הארץ לא זַכּוּ בעיניו ובשביל דקדוקו זה נמנע ימים רבים מֵהַשִּׂיא אשה לבנו ליצחק, אף כי כבר הגיע פרקו לקחת לו אשה, עדי הוכיח אותו אוהבו עולא הנוסע ועולה ויורד מבבל לארץ ישראל ומארץ ישראל לבבל ויאמר: האם אנחנו יודעים צאצאי מי אנחנו, אולי הננו גם אנו מצאצאי אלה שנתערבו בהם פסולי אומות העולם בעת החרבן. ויהי היום ויבא איש מנהרדעא לשבת בפומבדיתא,

---

1) על כל הנ״ל עיין בההערה הגדולה להלן בסוף תולדות רב יהודה. 2) סנהדרין ק״ו: ברכות כ׳, תענית כ״ד. 3) ר״ה ל״הי. 4) חולין י״ח: א״ר יהודה וכו׳, ספק משמיה דרב ספק משמיה דשמואל וכו׳. 5) חולין מ״ד. לא תציתו להני כללי דכייל יהודה אחי משמיה דרב וכו׳, ובכתובות כ״א, ס״י, ע״ו: לא תציתו וכו׳ משמיה דשמואל.

והאיש התנשא ויתגאה בגאון יחוסו, ויתאמר ליוצא ירך החשמונאים, כי מימי שבת המלך הורקנוס החשמונאי האמלל בבבל נמצאו שם יוצאי ירכו, איש נהרדעא זה בא בברית החתון והמשפחה עם בתי אבות נכבדים בעיר מושבו. וכאשר התישב בפומבדיתא היה רע בעיני היהיר המיוחס הזה לראות, כי בני העם מכבדים את רב יהודה רבם יותר ממנו ויחרף את ראש הישיבה ויקראהו בשם יהודה בר שוויסקאל, ויגיעו הדברים לרב יהודה וינקום מהיהיר נקמת עלבונה של תורה וינדהו. ובשמעו כי דרך הגֵאֶה הזה לקרוא את כל בני האדם בשם „עבד" הכריז עליו שעבד הוא, בהשָענו על דברי שמואל רבו שאמר: „כל הפוסל במומו פוסל". אז נהפך העולב לנעלב, ויגש תלונתו לפני רב נחמן בר יעקב חתן ראש הגולה, כאלו היה הוא העומד על גביו של רב יהודה; ורב נחמן המתנהג בשררה, שלח לרב יהודה כתב־הזמנה לעמוד לדין לפניו, וירגז רב יהודה הקפדן גם הוא וישתומם, כי מלא לב רב נחמן הצעיר ממנו להועיד אותו לדין, אותו — המוחזק לגדול הדור בימים ההם. אך רב הונא הנוח והמתון יעצהו ללכת לרב נחמן משום דרכי שלום. ויבא ויתיצב לפניו להת דין וחשבון על מעשיו, ולב רב יהודה מלא תמרורים, אז התנגשו רגז־רוח ויהירות וראשית דבריהם היתה לראשית מדון. רב יהודה הדַיְקָן בדברים, בכל דבור ודבור שיצא מפי רב נחמן ראה סימני יהירות וגסות הרוח, ובכל המבטאים הנאים והמתוקנים ראה אָוֶן הסלסול וההתנאות ואותות רמות רוח, וכאשר נתגלגלו הדברים על דבר כתב ההזמנה אשר שלח התנצל רב נחמן ויאמר כי עשה זאת לבל יאמרו בני העם, אשר החכמים מחניפים איש את אחיו. ויהי בהגיש רב יהודה עצמותיו, ויתעורר איש נהרדעא ויקרא: האם אותי יעשו לבן־עבדים ואני הנני מצאצאי החשמונאים מבני המלוכה ביהודה; הדברים האלה היו כשמן על אש לרב יהודה ויקרא: הוא הדבר אשר דבר מר שמואל, כל האומר מבית חשמונאים אני, בידוע שהוא עבד, כי האשה האחרונה (מרים אשת הורדוס) לפני צאתה ליהרג הודיעה ברבים, כי כל האומר: מבית חשמונאי אני, הוא מצאצאי הורדוס העבד האדומי, כי במותה כבתה הגחלת האחרונה לבית החשמונאים ולא נותר איש מביתם. וביום ההוא נקרה לבא לנהרדעא האמורא רב מתנה, ויתן גם הוא תקף לדברי רב יהודה בשם שמואל, ויכריז גם רב נחמן, על כל המתאמרים ליוצאי ירך החשמונאים, כי בני עבדים הם. כמה משפחות התירו אגודת החתון מבתי אבות אלה, ורב יהודה היה עתה למפגע אל ראשי בתי אבות אלה ויגע הדבר לקהל גדול ויאמרו לרגמו באבנים, אך הוא לא חָת מפניהם ויוסף לאמר, כי אם יקניטוהו ויוסיף לגלות פסולי משפחות. שמעו זאת המתפרצים וייראו מפניו וישליכו אבניהם מידיהם, ומרֹב האבנים קם שֶכֶר בהתעלה „נהר־מלכא" 1). בשוב ר"י לפומבדיתא לא שב מדעתו ורצונו החזק לגלות פסולי משפחות בבתי אבות גדולים ונכבדים, ומדת דינו פגעה גם באחד התקיפים ובעלי הזרוע בטיבר טוביא. האיש הזה היה עבד מהעבדים היודעים למשול ברוח אדוניהם וערמתם תעמוד להם להתרומם משפל מצבם ולהשתרר על העם; ובדברי ימי עם ועם הננו מוצאים למכביר עבדים שהתנשאו לרוזנים ושופטי ארץ ומקצתם צלחו גם למלוכה.

1) כל הספור עם האמור למטה מבטי בר טוביא הוא בקידושין ע' עמוד א' וב'.

גם בטי בר טוביא התנשא מעבד לרואה פני קיסר הפרסים שבור מלכא 1), על בן היה מוראו על העם ורבים החניפוהו, וגם בני המשפחות המיוחסות בקשו קרבתו. ועל איש זרוע ואיש שחץ כזה הכריז רב יהודה לאמר: בטי בר טוביא ברמות רוחו לא לקח מאדוניו שטר שחרור ודינו כדין עבד שאינו משוחרר שאסור לו לבא בקהל –, והמקור לא יספר תוצאית הדבר אשר לעשותו היה דרוש אמץ־לב וחפץ כביר במדה מרובה, – דעת רב יהודה בחקר הלכה, זַכּות ארחותיו ויֹשר מדותיו עמדו לוֹ להרבות כבודו בעיני העם, וכאשר בבבל כן הכירו אותו בני ארץ ישראל לאב לתורה ובמות רב הונא (בשנת ג״א כ״ח – תר״ח לשטרות) נקרא הוא להיות ריש מתיבתא במקומו 2). ומכמה מאורעות אחרים הננו רואים, כי היה רב יהודה עשוי לבלי חת ולא נשא פנים גם לגדולי התורה: ויהי היום ואחד מטובי החכמים החל להתנהג שלא כשורה ויצא לו שם רע בין העם ויהי הדבר לחלול שם התורה ומוריה וינדהו רב יהודה, ובבאו לפניו לפני מותו, אמר רב יהודה מה מאשר חלקי בעולם הבא אם מעשי יעידו עלי שלא נשאתי פנים גם לגדול הדור שכמותך. ובמות רב יהודה לא נמצא איש שיתיר להמנודה את נדויו לא בבבל ולא בארץ ישראל 3). אך שתי שנים היה רבי יהודה ריש מתיבתא הכללי בבבל וימת זקן ושבע ימים 4).

במקום רב יהודה 5) בחרה המתיבתא אלוף לראשה את הזקן שהגיע לגבורות, את רב חסדא מכפרי (נולד תתקע״ח — מת ד״א ע׳). הוא היה התלמיד מובהק לרב, ושמועות רבו היו חביבות עליו עד מאד וכל דבריו היו חקוקים על לוח לבו – וכה היה מוקיר את שמועית רב, עד כי הודיע ברבים, אשר כל איש

---

1) ע״ז ע״ו:. 2) החכם וויס בספרו הגדול (ח״ג דף 189 בהערה) מעיר על זה בצדק, כי לא נמצא שום מקור האומר, כי ר״י היה לריש מתיבתא דסורא. הרב המחבר מציין אגרת דרש״ג, אבל שם (בהוצאת גאלדבערג דף 33) נאמר רק והיה רב יהודה בתריה (בתר רב הונא) תרתין שנין וכלהו רבנן אתון לקמיה לפומבדיתא וכו׳, הרי שישב רב יהודה בפומבדיתא עד יום מותו, רק שתלמידי רב הונא מישיבת סורא באו לישיבתו לשמוע תורה מפיו. שפ״ר.

3) עיין מו״ק י״ז׳ ובירושלמי שם. 4) בתולדות רב יהודה נמצאים בדברי הרב המחבר איזה פרטים הדורשים ברור ובאור. על שתי הנחותיו יצאו עוררים; א) כי אחז רב יהודה את דרך שמואל ללכת אחריו, אף כי תלמיד מובהק היה לרב. ב) כי אמר שמועה זו נאה (ללמדה לתלמידים) ושמועה זו אינה נאה ויתעסק רק בהלכות הנהוגות בזמן הזה. והנה נגד ההנחה הראשונה יש להעיר שרבו מאד ההלכות שאמר רב יהודה בשם רב, מאלה שאמר בשם שמואל ורש״י בחולין (י״ז:) אומר סתם שמעתתיה דרב בדרי דבתראי ר״י הוה אמר להו בבי מדרשא. והחכם ראו״ו מונה איזה מאות מימראות של ר״י בשם רב. ובדבר ההנחה השניה, שר״י עסק רק בהדינים הנהוגים בזמן הזה, הנה יש לה סמוכים בגמרא ברכות (כ״ו) ויתר המקומות ממה שנאמר שם בשני דרב יהודה כלהו תנויי הוו בנזיקין (ופירש״י שם: לא היו גדולים בכל הגמרא אלא בתלת בבי שלנו) וכי הוה מטא ר״י לעוקצין הוה אמר הויות דרב ושמואל קחזינא הכא. והנה רש״י בסנהדרין צ״ז מפרש דברי הגמרא כמו שמפרש הרב, וז״ל רש״י: „כל הגמרא שלהן (של דור רב יהודה) לא היה אלא בנזיקין ולא היו מרבין כל כך לדרוש בשארי ענינים עכ״ל. אבל מה נעשה נגד החוש המכחיש את הראיה, כי לערך מארבע מאות המימראות של רב יהודה בשם רב: מאה וחמשים ושבע הם עניני אגדה ומוסר, מאה וארבעים ותשע עניני איסור והיתר, וארבעים ושבע עניני טומאה וטהרה ודיני הקרבנות ובדיני ממונות רק שלשים וארבעה — כאשר יבאר כל זה בטוב טעם החכם ראו״ו ח״ג מדף 187 והלאה. ובכן הנכון לאמר, כי בהתורה שקבל מרב ושמואל היה כספוג הסופג את הכל, אך הענינים שהגה בהם מעצמו היו עד נזיקין בכלל, למעט קדשים וטהרות. ובדבר מדתו של ר״י שלא לשאת פנים לכל איש יש להעיר, כי לא נשא פנים גם לאביו והיה אומר לו: לא תשנה כך ושמואל הוצרך להעירהו שאין אומרים כן לאביו שהוא חייב בכבודו, וגם שמואל בעצמו לא נקה משבט פיו ותוכחתו כמוזכר בשבת נ״ה׳ יעוי״ש. שפ״ר.

5) עיין לעיל בהערה והרב המחבר הולך לשיטתו. שפ״ר.

שיבא ויאמר לו שמועה חרשה בשם „רבנו הגדול", כאשר קרא הוא את רב, ישיג מתנה כפולה 1). היא היה המאשר שבהאמוראים באשר זמני ונצחי, בקנינים קימים ועוברים, בשלשת הקנינים הגדולים לאדם בימי חלדו: בנים, חיים ורכוש, כי זכה גם לארך ימים ויהיו ימיו תשעים ושתים שנה, בנים רבים ושתי בנות, אשר השיאן לשני אחים אמוראים ידועים בשם: רב מרי ורב עוקבא בני חמא וירא מהם בני שלשים ורבעים. כרב הונא היה גם רב חסדא עני בילדותו, אך העשיר כל כך, עד כי היה עשרו למלה בפי בני דורו, גם בחיי משפחתו שחקה לו ההצלחה, שמונים חתנות חגג בקרב ביתו ומשפחתו ובכל ימי חייו לא מת עליו אחד מצאצאיו 2). אף כי היה מבאי בית מדרשו של רב הונא, בארח למודו נדמה יותר לרב יהודה ויהי מן החריפים ושמועותיו היו מחודדות 3). ויהי היום וישתאו יחד רב הונא ורב חסדא, וזה האחרון הוציא מפיו מלים לאמר, כי הוא לגבי רב הונא בגדר „תלמיד ורבו צריך לו", לאמר, כי מפולפל הוא יותר מרב הונא ויתרעם עליו רב" הונא, והתרעומות הזאת ארכה כארבעים שנה 4). ויש לשער כי לרגלי התרעומות הזאת יצא רב חסדא מסורא לשוב לשבת בכפרי; שם השתוחחה עליו נפשו, כי לא יכול נשוא את הבדידות ובפנות אליו חכמי סורא בשאלה ענה ואמר: הנכם מבקשים את העץ הרטוב, כי תדמו למצוא אוצר תחתיו 5). לפי המסרת, בנה הוא מכספו בית תלמוד גדול בסורא 6). רק אחרי מות רב יהודה מלך הוא ויעמוד במשרתו עשר שנים וימת בהיות בן שנים ותשעים שנים (בשנת ד"א ע') 7).

חברו של רב חסדא ובר פלוגתיה הוא רב ששת או מר ששת. גם כן תלמידו של רב וחבר־תלמיד לרב הונא, הוא היה עִוֵּר עינים, אך כח זכרונו היה חזק מאד וידע על פה לא לבד כל המשנה, כי אם גם כל הבריתות והתוספתות היו שמורים במוחו ובהִפָּגֵש רב חסדא ורב ששת היה הראשון מתירא מכח הבקיאות של השני בהבריתות 8) רב ששת היה שונא את הפלפול, וחכמת החדוד לחדש דינים ולדון דבר מתוך דבר בדרכי הוכחה על דרך החריפות

---

1) שבת י': , הרב המחבר איננו מציין באיזה מקומות קורא רב חסדא את רב בשם „רבינו הגדול" והוא: ברכות ל"ח׳, סוכה ל"ג: ושם מוסיף לאמר: המקום יהיה בעזרו ובנדה מ"ט: ובמקום האחרון הזה הגירסא מוטעת ובמקום ר׳ חסא צ"ל רב חסדא. שפ"ר.

2) כל זה במו"ק כ"ח׳. 3) שבת פ"ב׳, א"ל רב הונא לרבה בריה מאי טעמא לא שכיחת קמיה דרב חסדא דמחדדן שמעתתיה, ובערובין ס"ז רב ששת מרתע כוליה גופיה מפלפוליה דרב חסדא. 4) בבא מציעא ל"ג׳. 5) בפנים מציין ערובין ד׳ ושם אינו. 6) אגרת דרש"ג. 7) ומצינו שרב הונא משבח את רב חסדא ואומר חסדא שמך וחסדאין מילך (גיטין ז׳), וכנגד זה גם בימי התרעומות לא היה רב חסדא מורה הוראה בסורא כתלמיד במקום רבו (ערובין ס"ב:) ותמהני על הרב המחבר והחכם וייס שלא הזכירו את ההשערה שיש לה על מה שתסמוך, כי רב חסדא עלה באיזה זמן לארץ ישראל וקבל תורה מפי רבי יוחנן, אחרי שהוא אומר הלכות רבות משמו (פסחים ק"ז׳ יבמות כ"ה: , נדרים ע"ח׳, בבא בתרא ק"כ: , ובע"ז כ"ז: אמר רבה ואמרי לה אמר רב חסדא אמר ר׳ יוחנן, וכן במכות כ"ג׳ — אמנם לא היה ר׳ יוחנן רבו של רב חסדא, וזה מוכח שרב חסדא אומר לרבה: מאן ציית לך ולר׳ יוחנן רבך (פסחים ל"ג: והרבה מקומות), אמנם בכל אופן עלה לא"י אם מצינו שאומר משמו של ר׳ יוחנן הלכות רבות. וע׳ סה"ד סתו"א דף ע"ט וצ"ע. שפ"ר.

8) ערובין ס"ז׳ ועיין למעלה בתולדות רב חסדא בהערה. והנה מדברי הרב נראה שהוא סובר אשר הכונה רב חסדא מרתען שפוותיה ממתניתא דרב ששת, לאמר, מבקיאותו בהבריתות — מתנייתא, אבל משטחות המאמר שם נראה שהכוונה ממתניתא פשוטה — בקיאות בכלל כמו שישמש התלמוד בפעל תנא על שונה הלכות. שפ"ר.

ללא־חכמה נחשבה לו, ובאמור לו איזה תלמיד דבר חריפות היה דברו אליו בלעג: רואה אנכי כי מבני פומבדיתא אתה האוהבים להכנים פיל דרך נקב של מחט 1). ומדרכי בני ביתו של ראש הגולה עם האמורא הישיש הזה, הננו למדים, כי היו נוהגים קלות ראש במצות התורה וילעיבו בתלמידי חכמים. כמה פעמים הפציר בו ראש הגולה, כי יסעד על שלחנו, ורב ששת מֵאֵן למלא חפצו ויתן טעם לדבריו, כי עבדיו חשודים על אבר מן החי, ואם גם נאמר, כי לא ידעו ראשי הגולה אשר עבדיהם מזלזלים במצות התורה, הנה לבטח לא נעלם מהם, כי עבדיהם מתעללים בלומדי התורה ויש שחבשו אותם בבית האסורים, כמו שעשו למשרתו של רב ששת – ר ב ג ד א, בלכתו בשליחות אדוניו לתקן הערובין שלפני בית ראש הגולה, כי תפשוהו וישימוהו במאסר 2). מפרטי תולדותיו של ר ב ש ש ת לא נדע דבר, רק כי אחרי חרבן נהרדעא הלך ל ש ל ה י אשר על שפת חדקל ושם קבע ישיבתו וגם שנת מותו לא מצאנו רשומה בספרי רושמי קורות הדור ההוא.

הצעיר שבאמוראי הדור ההוא היה ר ב נ ח מ ן ב ר י ע ק ב 3) (נולד לערך ג"א תתקצ"ה — מת לערך ד"א פ"ד). ברב נחמן הננו רואים פ ר צ ו ף פ נ י ב נ י ח ו ר י ן שביהודי בבל, אלה שהַחֵרות המדינית ובטחון הקנין והחיים הרהיבו נפשם ויתנו עז בלבם להרגיש כבוד נפשם ולהוקיר ערכם. הוא היה חתנו של ראש הגולה 4), כי לקח לו את י ל ת א בתו האלמנה, ובבאו בברית משפחה עם ראש הגולה סִגֵּל לעצמו גם דרכי השררה וההתנהגות ברבנות וגדֻלה יתרה נהג בעצמו. סריסים מזויינים היו עומדים לפתח ביתו להטיל אימה על העוברים וגם פגעו באיש אשר לא חפץ או לא ידע לתת את אות הכבוד לחתנא דבי נשיאה כפי מנהגי העת ההיא 5). הותנו הרים אותו למעלת ראש הדיינים בבבל ואף הוא היה מוקיר את המִשְׂרָה הזאת ומשתבח בה לפני חבריו לאמר: כי אין להם המשפט לחלוק עליו בדיני ממונות, כי הוא הדיין והם אינם דיינים 6). הוא היה אומר: כגון א נ א דן דיני ממונות 7). הוא היה מתנהג על פי שורת הדין מבלי לוַתֵּר ומבלי להִכָּנֵס לפ נ ים משורת הדין. פעם אחת באה לפניו אשה זקנה לצעוק חמס על עבדי ראש הגולה, אנשי שחץ ובעלי זרוע, אשר לקחו ממנה בחזקה עצי בנין ויבנו סֻכה לראש הגולה ו ל ר ב נ ן הסמוכים על שלחנו ותקרא הזקנה הזאת חמס ותאמר: „ריש גלותא וכלהו רבנן בסֻכה גזולה יתבי!". וכאשר רב נחמן, שישב גם הוא בסֻכה ההיא, לא השגיח עליה, והיא דברה לו בדברי חרודים לאמר: אנכי הנצבת בזה הנני בת שר וגדול מכם, בת האיש, אשר שלש

1) דמעיילן פילא בקופא דמחטא (בבא מציעא ל"ח:) וש"נ. 2) גיטין ס"ז: וערובין י"א:. 3) כי רב נחמן סתם הוא רב נחמן בר יעקב, אינה הנחה מוסכמת, דעת רש"י נוטה ממנה (בגיטין ל"א:) לאמר כי סתם רב נחמן הוא רב נחמן בר יצחק אך התוספות חולקים עליו (שם ובערובין מ"ג: וב"ב מ"ו: וראיותיהם מוכיחות ומכריחות כי רב נחמן סתם הוא רב נחמן בר יעקב כמו שכתוב בפנים. שפ"ר. 4) רבה בר אבוה. שפ"ר. 5) קדושין ל"ג: 6) כתובות צ"ד: ובהפנים האשכנזי מצוין בטעות. 7) סנהדרין ה', ויש להוסיף כי יאמר: א נ א ו ש ב ו ר מ ל כ א אחי בדיני (ב"ק צ"ו). והנפלא ביותר, כי יש אומרים (איכא דאמרי) מיחסים לו דברים קשים על רב יהודה, בשמעו כי רב יהודה קרע שטר חוב שנעשה על פי דעת ר"י, שלא כדין, ור"נ אמר שנכתב כדין ואמר: מאן קרעיה? ד ר ד ק א ק ר ע י ה, ד כ ו ל א ע ל מ א ל ג ב י ד י ד י ב ד י נ א ד ר ד ק י נ י נ ה ו, ואחרי הדברים האלה נוכח שהדין עם רב יהודה ויחזור מדעתו (ב"מ ס"ו). שפ"ר.

מאות ושמונה עשר עבדים היו משמשים לפניו (כתו של אברהם אבינו) ואתם בגַאֲוָתְכֶם לא תשימו לב לדברי צעקתי – דבר אליה רב נחמן רָתַת ויאמר: „צַעֲקָנִית (פעיתא) היא! אין לה אלא דמי עצים בלבד" 1). גם בהנהגתו עם עבדיו ושפחותיו נטה מדרכי שמואל רבו שאמר: לעולם בהם תעבדו – לעבדה נתתיו (את העבד) ולא לבושה, וכאשר קרה הפעם, כי שמואל בִּיַּש את שפחתו היה מפיסה בדברים ונתן לה דמי בשת, לא כן רב נחמן, הוא לא היה חושש לבשת העבדים וגם לא נתן לשפחותיו לבא בברית הנישואים 2). בדברו בגדולי הדור נזרקו מפיו לפעמים דברים קשים הפוגעים בכבודם 3). סכסוכו עם רב יהודה כבר ספרנו למעלה, וגם הזקן שבחבורה רב הונא הודה, כי אין המשפט לרב נחמן להועיד למשפט את רב יהודה הגדול ממנו 4). – אשת רב נחמן היתה ילתא, אשה שואפת לכבוד, פוסעת על ראשי החכמים בגאוה וגדל לבב ורוחה תעה בזרות ותהפוכות כארח השָׂרות והמְלָכות בארצות הקדם, ומלא לבה אותה לדרוש, כי החכמים באי בית אישה יחלקו לה כבוד, יְשַׁגְּרוּ לה כוס של ברכה, וכאשר מֵאֵן אחד מגדולי האמוראים עולא שמו למלא אחרי חפצה ותקצוף ותתרגז ותתעבר גם על אישה ותשבור כלים יקרים בביתו, ופני עולא ההולך ושב מארץ ישראל לבבל מִלְאָה קלון ותחרפהו חרפה נצחת לאמר, כי הוא ממהדורי מילי וכו'.

ובתורת המשפטים עשה רב נחמן חדשה נכברה מאד. והתקנה הזאת מפיצה אור על דרכי המוסר בתורת החיים בדברים שבין אדם לחברו בימים ההם. על פי דינה של התורה המסורה התובע מחויב להביא עדים או ראיה לתביעתו, ואם אין לו עדים וראיה והנתבע כופר בהכל פטור הנתבע לגמרי אף בלא שבועה, ורק אם מודה הוא במקצת הטענה עליו – על הנתבע – לְהִשָּׁבַע שבועת התורה. וההלכה הזאת הֻטְבְּעָה על המשפט בהכונת נפש האדם לאמר: אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו לכפור הכל; אך הכלל הזה היה בתקפו, כל עוד אשר חי העם חיי תמימות וגם בני ההמון היו טהורי רוח. אך ברבות הימים נשתנו גם בני האדם שנוי־לא־לטובה, כי רבו עזי הפנים

---

1) סוכה ל"א: . 2) נדה מ"ז, ועיי"ש בפירש"י שהרגיש בגדל הפליאה הזאת ותותר ליישב. שפ"ר. 3) חולין קל"ב: וב"מ ס"ו: ועיין למעלה בהערה. 4) ברכות נ"א: עיי"ש ועיין עוד על דבר ילתא אשת רב נחמן קדושין ע' וחולין ק"ט: . והנה בכלל ראוי להעיר, כי כבר עמדו הקדמונים על מדתו של רב נחמן להשתבח במעלתו, והרב בעל באר שבע והמהרש"א בחדושי אגדות מתאמצים לישב הדברים על פי דרכם וביותר דבר ר"נ (בסנהדרין צ"ח:) „אי משיח מן חייא אנא הוא" עיי"ש ועיין סה"ד סחו"א דף קמ"ג. אך בכל אלה עלי לאמר, כי הרב המחבר ואחריו החכם וויס נוטים אל קצה האחד בהעתיקם רק דברי רב נחמן הנראים כיהירות ולא הזכירו הרישומים האחרים, המראים אותו לבעל המדה היקרה, שהיא ההפך מגסות הרוח —ההודאה על האמת -- ומעולם לא עמד על דעתו בשביל אהבת הנצחון, מדה שאינה מצויה בבעלי גאון ומתנהגים ברמה, ואעיד לי שלשה עדים על ההנחה הזאת: א) ממה שהבאתי למעלה המעשה הנזכר בגמרא ב"מ ס"ו, כי אחרי שדבר דברים קשים בר"י, בכ"ז בדעתו כי טעה חזר בו. ב) בערובין (ט"ז:) איתא: דרש רב נחמן משום רבינו שמואל יחיד נותנים לו בית סאתים וכו' אמרו ליה: שבקת רבנן ועבדת כר' יוסי? הדר אוקי אמורא עליה ודרש: דברים שאמרתי לפניכם טעות הם בידי ברם כך אמרו וכו'. ומשמעות הדברים דרש ואוקי אמורא מורה שהיה המעשה ביומי דכלה או בשבתא דריגלא ולא כל אדם שליט ברוחו לכבוש יצרו לאמר ברבים: „דברים שאמרתי טעות הם בידי"! ג) איתא בבבא בתרא (ל"א ע"ב) זה אומר של אבותי וכו' איתיביה רבא. אמר ליה: „אנא סברי למעבד עובדא, השתא דאותיבתן אתה ואותבן רב המנונא מסורא, לא עבדינן עובדא", מזה נראה עד כמה היה רחוק ממדת הנצחון ומדתו היתה לשמוע לכל דברי איש המעמיד אותו על האמת. שפ"ר.

הכופרים בהכל ומעיזים פניהם בפני בעל חובם, ודעת הדינים אשר היתה נפרצה בבבל עוד עזרה לרעה, כי למדו בני העם לבא בעקיפין עם נושיהם להפקיע עצמם בכל מיני הערמה מתשלום החוב, ראה זאת רב נחמן ויתקן שבועת היסת להכופר בהכל. ונותן רב נחמן טעם לתקנתו לאמר: שכשם שאמרו לפנים אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, הנה יש חזקה אחרת כנגדה והיא גם כן מוצאה מתכונת הנפש לאמר: „אין אדם תובע אלא אם כן יש לו". ותקנת רב נחמן לדין ומשפט כדינה של תורה עד היום הזה 1). – כאשר סִפַּר למעלה, יצא רב נחמן מנהרדעא בהֶחָרְבָהּ על ידי בן־נצר ויקבע ישיבתו בשכנציב 2). העיר שיושביה נודעו אז לליצני הדור 3), ולא נודע מרושמי הקורות, אם שב רב נחמן לשבת בנהרדעא אחר הִבָּנוֹתָהּ אם לא.

בסוד אמוראי הדור ההוא יִמָּנֶה גם ר' זירא (זעירא), מסוד חברים היה הוא החָבֵר המחבר את בבל לאמה הזקנה ליהודה, אשר שמשה כבר נטה ומספר ימיה, בתור בית מנוס להכנסיה הישראלית חוצצו. ר' זירא היה האב לתורה וגדול בזמנו בין כל אמוראי ארץ ישראל – אחרי עלותו שם. בו נראה בכמה פנות ההֶפֶךְ מרב יהודה בר יחזקאל: את הפלפול לא אהב ואחרי עלותו לארץ הקדושה התפלל, כי ישכח את דרכי החריפות הנהוגים בבבל ונפשו היתה שוקקה ללמוד את הפשט ההולך למישרים כמנהג בני ארץ ישראל 4). ובעוד אשר רב יהודה רבו היה מחבב את בבל ואוסר לצאת ממנה ולעלות לארץ ישראל היה הוא שוגה באהבת ארץ הקדושה וישתמט מרב יהודה וכמעט שנחבא ממנו לברוח אל הארץ אשר אִוְּתָה נפשו לראותה. ויהי בהיותו בדרך ונפשו ערגה להגיע אל ארץ חמדתו ויבא אל שפת הירדן ותתקפהו יד הגעגועים לשפוך רוחו בחיק אדמת הארץ הקדושה ומַעְבָּר אין להעבירהו אל עבר הנהר השני, ויחזק בחבל הנטוי על הנהר ויעבור עליו בחרף נפש. ראה זאת אחד הנוצרים ויאמר לו: יהודים! עודכם מחזיקים באִוַּלְתְּכם להיות נמהרים במעשיכם מבלי לראות מראשית אחרית, נמהרים הייתם בעמדכם לפני הר סיני, להקדים „נעשה" לנשמע, ונמהר הנך גם אתה היום, מדוע תסכן בנפשך לעבור ולא תחכה עד בא צנה ומעבר להעבירך? ויענהו רבי זירא: איך לא אמהר לבא אל הארץ הקדושה הזאת, אשר משה ואהרן לא זכו לבא אליה ומי יודע אם אזכה אני לראותה בעודני חי? 5). בבאו לארץ ישראל מצא שם את רבי אלעזר בן פדת הממלא מקום רבי יוחנן רבו ונתקבל בכבוד ואהבה. הוא התאמץ להשכיח מלבו את הפלפול והחדוד, אותות דרכי הלמוד לבני בבל, ולעֻמת זה חוה כל יקר בהארץ הקדושה ובחכמיה ובתורתה, ויוסף לאהבה אהבה נצחת ותגלה לו באור שבעתים וחיי נשמות היו לו אויר ארצה ודברו היה: אוירא דארץ ישראל מחכמת 6). אך בכל התאמצו ללכת בדרכי הלמוד אשר לבני ארץ ישראל, מטבעת בני בבל טבועה על תורתו ומבלי חפץ וכונה היה

---

1) שבועות מ' ע"ב וב"מ ה' ע"א, ועיין ברמב"ם הלכות טוען פ"א הלכה ג' וטוש"ע חשן משפט פ"ז ובנושאי כלים שם. 2) החכם וויס מעיר בצדק, כי ראית הרב המחבר מהגמרא כי מקלע רב נחמן לשכנציב מורה ההפך שנקרה רק לבא לשכנציב, אך לא ישב בה דירת קבע וע"כ מאומתים יותר דברי רב שרירא גאון, כי נתישב בשלהי ומחוזא. שפ"ר. 3) פסחים קי"ב ע"ב. 4) ב"מ פ"ה. 5) כתובות ק"י ע"ב, קי"ב. 6) הרב אינו מציין המקור והוא בב"ב קנ"ח ע"ב.

הוא המרכיב את הנִתּוּחַ ההגיוני והחדוד השכלי, אשר בני ארצו מלפנים היו מְצֻיָּנִים בה, בארחות התלמוד של בני ארץ ישראל 1); אמוראי ארץ ישראל מהרו לסמוך אותו ולמנותו למורה ודאין, וביום חג הסמיכה שרו לפניו שירים כנהוג וברמז על היותו קצר הקומה (קטינא) שרו לפניו „לא כחל, לא פרכס ויעלת חן 2).

בעלות רבי זירא לארץ ישראל היה לאחד מאבות התורה, ויעמוד בשורה אחת עם רבי אמי ורבי אסי ורבי אבהו, ויאריך ימים יותר מהם וימת זקן ושבע ויספידו עליו בדברים נאמרים בלשון הקדש צחה, בטוב טעם יותר מכל הדברים בפנה זאת שהגיעו אלינו מהזמן ההוא לאמר:

אֶרֶץ שִׁנְעָר הָרָה וְיָלְדָה,
אֶרֶץ צְבִי גִּדְּלָה שַׁעֲשׁוּעֶיהָ,
אוֹי נָא לָהּ אָמְרָה רַקַּת (טבריה).
כִּי אָבְדָה כְּלִי חֶמְדָּתָהּ.

פרק שמונה עשר

ימי דור השלישי לאמוראי ארץ ישראל.

נשיאות הלל השני, ראשי הישיבות בארץ ישראל: רבי יונה, רבי יוסי ורבי ירמיה, הכנסיה הנוצרית ויחוסה אל היהדות אחרי היותה לשלטת במלכות רומא, הקיסרים קונסטנטינוס וקונסטנציוס וגזרותיהם, חרבן בתי התלמוד בארץ יהודה, השבון עבור השנים וקביעות המועדים שתקן הלל השני.

(מן ד"א פ"א, עד ד"א ק"כ — 320—359).

בפרק הזמן, אשר בו היתה הכנסיה הנוצרית למולכת בכפה ומשפחת מין האדם כלו עמדה על פרשת דרכים חדשים ושונים מדרכי החיים והדת בימים מקדם, נשלם גם פרק גדול בדברי ימי ישראל. כנסת הנוצרים, אשר כמו הזרע בבטן האדמה, היתה במשך שנות מאות חבושה בטמון, עדי צמחה ותגמל ותשגשג, לא לבד כי הפילה חרב מידי רודפיה, כי אם גם נתנה מרוחה עליהם והכניסם תחת כנפיה, ומשנואה ונרדפת, היתה לשוררת ושלטת · מלכות רומא האלילית חשה בנפשה, כי תורת הברית החדשה תשים קץ לתקפה וגבורתה בתבל ארצה, אבל

1) הרב לא הערה המקור שמצא כי היה רבי זירא גם חריף והוא בסוף הוריות ע"ב, רבי זירא חריף ומקשה ועוד נאמר, אמרו לרבי זירא מחדדן שמעתתך, אמר להו דימכא נינהו (ערובין כ"ח ע"ב). שפ"ר. 2) כתובות י"ז ע"א, מועד קטן כ"ה ע"ב.

בכח גזר דינה של ההיסתוריה היתה אנוסה לבא במים, לקבל את הטבילה, למען הארך עוד ימיה כמאה וחמשים שנה. תורת האֵלים אשר לבני יון ורומא הקדמונים כבר היתה פרועה לשמצה, כי באו אל קרבה אִוֶּלֶת ומרמה, תֶּבֶל וזמה ותמלא פני תבל בזמת תבליתה ותהי לעצב נבזה. על כן הוסרה מהיות תורת החיים לרב בני האדם בתבל, ארצה ומקומה לקחה הברית החדשה אשר מנעוריה בית אביה הביאה עמה מושגי האלהיות יותר צרופים ומזֻקקים ותורת המוסר, שהיתה נכונה להאשיר את בני האדם, לו לא נשבתה מטהרה ולוּ אָבו כל נושאי דגלה לכונן דרכיהם ומעלליהם על פי דבריה ויסודותיה הראשונים.

ובעת ועונה הזאת, כאשר פנה זיון של רומא ואיטליה ותתנצלנה את עדין, עד כי לא נותר להם, כי אם צל־תהלה, זכרון הוד ותפארת ימים עברו, בעת ועונה ההיא יצא גם מבת ציון כל הדרה, ותחדל גם ארץ הקדושה להיות אֵם האֻמה, כאשר בניה יצאוה, ורומא החדשה בצעה את אשר החלה לעשות רומא האלילית להגלות הבנים מבית אביהם. המעשים, מרעישי ארצות ומחרידי עמים ואלהיהם אשר נעשו ביהודה ואיטליה ספו תמו, אך שלחו אור יקרות על שתי הארצות האלה, אור מאיר מבין מחשכי קדמי ארץ וערפלי דורות עולמים – ולהזכרונות האלה לבדם היה די כח לשפוך רוחם על החיים ולהוליכם שבי בעָצמת קסמיהם, כאיטליא העתיקה, אשר הלכה תמם, הלוך ודלה, אחרי שפוך הכנסיה הנוצרית את רוחה על כל בשר במרחבי מלכות רומא, כן אבדה ליהודה אז את תפארתה תפארת התורה; ישיבת טבריא נָשַׁמָּה ועוד מעט ותאבד תורה מיהודה והאֻמה הישראלית הָגְלְתָה מעל אדמתה הָגְלַת שְׁלֵמָה.

באותה העת אשר דרישת התורה שבעל פה הגיעה בבבל למעלתה העליונה על פי מטבעת הלמוד אשר טבעו עליה שלשת האמוראים המופלאים בכל דבריהם: רבה בר נחמני, רבא בר חמא ואביי בן כיילי, לא נראו עוד בארץ ישראל אנשים רבי פעלים וכבירי רוח להשפיע מרוחם על בני דורם. והמעטים מבני הדור ההוא הראוים להקרא בשם הם: רבי חגי הזקן מחשובי הדור הקדום, רבי יונה השני 1) ורבי יוסי (ייסא) תלמידים ממלאים מקומם של ר' אמי ור' אסי. האחד הגדול בהוראה בארץ ישראל בימים ההם היה רבי ירמיה, והוא לא היה בן ארץ ישראל, כי אם יליד בבל ובארץ מולדתו לא חשבוהו וגם הוציאוהו מבית המדרש, כאשר הלאָה את המורים בשאלות מוזרות 2). גם כבוד הנשיאות ירד פלאים ותהי המִשְׂרָה הזאת אך לצל־שררות בלי עז־משפט וכח מדיני. ראה זאת הלל הנשיא השני, אשר דָמָה להראשון בענוה ואהבת האֻמה, וַיְוַתֵּר על כבודו וכבוד בית אביו בשביל כבוד התורה והאֻמה ויתקן „קביעותא דירחא" – לאמר דרכי חשבון עבורי השנים וקביעות החדשים על פי חשבונות קבועים וכללים מתמידים, והמשרה האחת – קביעות חדשים ועבור שנים, שעל פיה היתה הנשיאות המֶרְכָּז של היהדות, והיא נתנה מהודה על הנשיא, כי יביטו אליו כבעל שר התורה לכל עם ישראל, גם המשרה הזאת עברה ובטלה מן העולם. ונפלא

1) והראשון היה בימי רבי חייא רבה ורבי יהושע בן לוי כמבואר ביוחסין. שפ"ר.
2) ב"ב כ"ג:, וכפי עדות רבא בכתובות (ע"ה) רבי ירמיה כי הוה הכא לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן. ועיין עוד בספר דור דור ודורשיו ח"ג דף 107. שפ"ר.

הדבר, כי בהכבוד החיצוני התרוממה אז הנשיאות בכבוד הוד מלכות, כאלו נגזרה גזרה לקבור המת הזה בתכריכי כבוד ובגדי תפארה: מטעם קיסרי רומא היו הנשיאים נקראים אז בשמות הכבוד: „נאורים" (illustres), מכבדים (spectabiles) ומהללים (clarissimi), שמות הכבוד, אשר בהם נשתוו אל נציבי המדינות, המשנים לקסרי רומא. גם נאמר בספר החקים 1): „האיש אשר יזיד לחרף את הנשיא הנאור יענש בענש קשה". הדברים האלה נמצאים בפקדה מאחרת, אך הם נשענים ונמשכים אל החקים ששררו מכבר בדבר הנשיאות. כי זה הקיסר קונסטנטינוס, אשר פי הכנסיה יקבנו בשם „הגדול", אחרי הציקו להדום רגלה את החסן המדיני ותפארת ממלכה, הקיסר הזה לא היה שונא היהדות בראשית ימי מלכותו, כי הכירה לטובה ככל האמונות המתהלכות במלכות רומא, וסבת הדבר, כי עוד לא היתה הכנסיה הנוצרית שלטת, וקונסטנטינוס חשב רק מחשבה לתת לה מהלכים במלכותו, ולכן ראה ראשית לו לבטל חקי דיוקליטינוס הקשים ויוציא דבר מלכות, כי המשפט לכל איש לבחור לו את האמונה אשר תישר בעיניו 2), ובתתו יד ושם למשרתי כל האמונות בחיי המדינה, לא נפקד מקום תורת ישראל והנשיאים, ויהי לנשיאי ישראל, הזקנים וראשי כנסיות חקה אחת כמשרתי האמונה האלילית וכהני הדת הנוצרית 3), והחקים האלה נשארו בתקפם בעוד־דבר־מלך, גם בהחלק רומא לשתי ממלכות – המזרחית והמערבית, והראשונה שמה משכנה בביזנטיה היא קונסטנטינופול, וכנודע היתה יד הכהנים תקיפה במערכות הממשלה. גם אז עוד עמד בתקפו החק שנתן קונסטנטינוס הגדול כי כל משרתי הכנסיה הישראלית (Synagoge) כל אלה המקדישים ימיהם לתורה ועבדת האמונה: הנשיאים וחזני הכנסת (Presbyter) פטורים מפקדות העשרה בעדה (Decurionath) 4). כתבנית שלשלת־המנוים (Hyrearchie) בכנסיה הנוצרית; הכירה מלכות קונסטנטינוס את הנשיא ביהודה לראש הכנסיה הישראלית יושבת מלכות רומא, וכל מורי הדת היו מחויבים להיות נשמעים לדבריו ומקימים מצותיו. – אך הימים הטובים לא ארכו, כי דברי כהנים קנאים מצאו מסלות בלבבו וביניהם היפיסקופ הרומאי סילוסטר, פאוילוס, שהיה אחרי כן ארכיפיסקופ בקונסטנטינופול ואיזביוס מקסרין שביהודה, שלשת ההגמונים האלה הרבו להוכיח בשבט פיהם את היהדות והיהודים, עוד מעט נקראו היהודים בשם כתת אנשים שוכחי אלהים, ותנתן דת האוסרת על היהודים לקבל גרים ויושם ענש קשה על הגרים והיהודים המגירים אותם, עוד נתן כתב־הדת לאמר: כל איש יהודי אשר יסקל באבנים או יעפר בעפר, או

---

1) Codex Theodosianus L. XVI. T. 8. § 11.

2) איזביוס בספר תולדות הכנסיה, ולאקאנט ע"ד הרדיפות מביאים דברי החק הזה לאמר: הרשות ביד כל אחד להחזיק באמונתו (Omnibus libero protestas Sequendi religionem Cod. Theod. L. XVI. T. 8. § 13 et. 15.

3) ואלה דברי הסעיף הזה בהעתקה מרומית: „הנה גם הקיסרים האלהיים, בחכמת אלהים „אשר בקרבם אמרו, כי תשארנה בתקפן הזכיות שזכו המושלים שלפניהם את אלה הסרים למשמעת „הנשיאים המפארים ככל הזכיות העומדות בכל תקפן שזכו כהני התורה הנוצרית.

4) Cod. Theod. ibid. § 24

יחרף את אחיו היהודי הממיר דתו בדת נצרת אחת דתו להעלות אותו ואת העוזרים על ידו על המוקד 1) . כי רבו אז אלה אשר היהדות היתה רופפת בידם ויטו אזנם לקול המדברים על לבם לאחוז בהאמונות והדעות השולטות אז במערכות הממשלה . ואלה הם נושאי הדברים, אשר עליהם נסבו דרשות הדרשנים בבתי כנסיות ובתי מדרשות שביהודה לאמר : „אומות העולם מונים לישראל ואומרים : עד מתי אתם מומתים על אלהיכם, עד "מתי תהיו נותנים נפשכם עליו ? כמה צער הוא מביא עליכם, כמה בוזים, כמה יסורין הוא מביא עליכם, באו אצלנו ואנו עושים אתכם דוכסים, אפרכים ואיסטרטיליתון (שרי צבא)" 2) . בימים ההם בטל קונסטנטינוס גם את זכיות היהודים, אשר נתנו להם בערים רבות במלכות רומא מטעם הקיסרים שהיו לפניו, כמו הזכיות שהיו להם בעיר קולוניה (Côln) אשר בגרמניה המערבית ויוציא חק, כי בהוציא מן הכלל אחד אחוז משנים או משלשה ויתר היהודים מחויבים כלם לשאת במשא פקֻדות הערים 3), ובימים ההם נפל דבר נכבד מאד בכנסיה הנוצרית, דבר רב העליליה והתוצאות עד לדור אחרון . מכל מדינות מלכות רומא המזרחית והמערבית נאספו באו כמה מאות הגמונים וחשמנים, כהנים גדולים וכל נושאי דגל האמונה החדשה והשלטת להעיר ניקֶאאַ (Nicaea) אשר באסיה הקטנה (325), והקיסר קונסטנטינוס בראשם . הכנסת הגדולה הזאת, הראשונה להכנסיות (קונסוליות), אשר מהם יצאה התורה הקתולית לכל בני בריתה, הקימה עקרי האמונה ויסודותיה ושם נזכרה גם היהדות בדבר תקנה אחת, אשר עוד הזכירה מוצא הדת ומקור מחצבה : עד היום ההוא היו חוגגים בני ברית החדשה את חג פסחם ברֹב הפעמים ביום אחד עם יום טוב הראשון של חג הפסח לעברים, ועל פי קביעות וחשבון נשיא הסנהדרין בא־ץ ישראל, ויהי דבר קונסטנטינוס הגדול בסוד האספה, להעביר את יום הראשון של חג פסחם ליום אחר, לבלי היות עוד תלוים מקביעות היהודים 4) . אחרי האספה הזאת חִדֵּש קונסטנטינוס את גזרת אדרינוס לבלי יקרב איש יהודי לשערי ירושלים . אך בדבר אחד השיב קונסטנטינוס פני הכהנים ריקם, כי לא השיב אחור את החק, הקורא דרור לתופשי התורה מעל מלכות והרומות המסים בערים, ושנים רבות אחרי כן (בשנת 331 למספרם) שב ויְאַשֵּׁר את החקים האלה . שנים אחדות אחרי כן הוציא כתב הדת, לבל יהין איש יהודי למול בשר העבדים אשר יקנה והעבד הנמול יוצא לחרות, בנתינת־טעם להחק, לבל ירבה מספר היהודים ולבל יעלה על לבבם לעשות נפשות לאמונתם . הידיעה כי רדף

---

1) Cod. Theod. § I . 2) פסיקתא רבתי פרשה כ"א . 3) החק ע"ד העיר קולוניה או Cöln הנזכר בספר Cod. Theod. § 3 מראה באצבע כי כבר ישבו היהודים מכבר בעיר הזאת, כי שם נאמר : לפקידי העיר קולוניא־אגריפיניענזים (Colonia Agrippiniensis) : הננו מודיעים לכל בני קהלתנו, כי דרוש לקרוא גם את היהודים לעבודת הקוריה (Curia) [צרכי העדה] . אך למען תת להם נחומים ושלומים כמעט על השגחתנו עליהם מלפנים, הננו מצוים, כי כל אחד אחוז משנים או שלשה יהיו חפשים ממשא חובות הצבור .

4) הלא כה דברי סופר תולדות הכנסיה אייזביוס בספרו על דבר תולדות קונסטנטינוס (De vita Constantini c. III C. II) לאמר: וכה היו דברי הקיסר קונסטנטינוס בכנסיה הניקאֶאית : „מדוע נצא אנחנו בעקבות זעומי אלהים אלה — לחג את חגנו הקדוש עמם יחד . היש לך עזות גדולה מזו, כי יאמרו היהודים השנואים, אשר לא נוכל להג חגנו ולשמור אותו, אם לא נצא בעקבותם לעשות כתורתם (דרכי חשבונם) .

קונסטנטינוס את היהודים בחרב נוקמת, יען הרימו יד בממלכת רומא ויעלו על ירושלים לכבשה, כי רדפם בחרב רעה ויצו לקצץ אזניהם, השמועה הזאת אינה מְאֻמֶּתֶת ואין לה ידים בכתבי־ההיסתוריה בימים ההם, ונהפוך הוא, כי מצינו שעמד הקיסר הראשון להנוצרים לימין היהודים, להגן עליהם מחמת אחיהם הנפשעים, אלה הממירים דתם ואחרי כן נהפכים לאויבים לבני עמם ובני אמונתם מלפנים, ויוציא הקיסר קונסטנטינוס דבר מלכות לאמר: הנוצרים החדשים מבני יהודה, אשר יעלה על לבם להפריע מנוחת בני בריתם מלפנים להחרפם או לעשות להם רעה יֵעָנשו קשה (בשנת 336 לסה"נ). וכתב הדת הזה להגן על היהודים, אשר הוציא הקיסר קונסטנטינוס הנוצרי, היה ערוך נגד אח נפשע אשר מקרב היהודים יצא ושמו יוסף איש טבריא. זה האיש יוסף היה ביהודותו חבר לבית־דין הנשיא וגם נמנה למִשְׂרָה כבודה מאד, להיות שליח הנשיא (שליח ציון), לנסוע למדינת הים לאסוף תרומת הנדבות מהיהודים. ושליח כזה היה נחשב בכל מקום באו לממלא מקום הנשיא, ויבא יוסף למדינת קיליקִיָה באסיה הקטנה, ומורי התורה כבר חשדוהו כי ישים לו סתר פנים, וכי לבו פונה מהיהדות – ולדבריו, צדו לנפשו וישליכוהו במצולות הנהר Cydnus וַיִּנָּצֵל בדרך נס – אז נשבע לעיני כל העם לדגל האמונה השלטת, ויהי דברו עם ההגמון עפיפַנוס מקונסטנטינא, גם כן איש יהודי שנתנצר, אך איש תמים באמונתו החדשה בלי ערמומיות ובלב שלם, והוא היה המיסד בתי־מקלט לנזירים הראשונים בארץ יהודה, להגמון התמים הזה סִפֵּר יוסף נפלאות גדולות שאירעו לו עדי הִכָּנסו תחת כנפי הברית החדשה, וגם סופר דברי ימי הכנסיה איזביוס קֵרֵב את יוסף וידבר טוב עליו לפני קיסר קונסטנטינוס, וינשאהו הקיסר למעלת פקיד־נגיד (Comes), ומכיון שהיה לראש החל לְהָצֵר את היהודים, הפיץ שמועה, כי גם הנשיא פונה לבו מהיהדות ועוד מעט ויעשה גם הוא כמעשהו, וַיֶּרֶב לְהַלשין על היהודים ולהחרידם, בהעלותו עליהם חמת המלכות והכהנה, עדי הוציא קונסטנטינוס את כתב הדת הנזכר וישם קץ למעשיו ותחבולותיו. – לעת זקנתו התישב יוסף בבית־שאן, ויספר, כי היה חזק באמונתו הקתולית והאריאנים 1) לא הצליחו לפתותו ללכת אחריהם. וזה האיש יוסף הוציא דבתו רעה על בן הנשיא, אשר במות אביו לא הגיע עוד לפרקו, ובמכתביו יאשימהו בחטאים ותאות נמבזות. כה ינאץ יוסף כל תפארת ישראל – הנשיאות, כי באמת היה הנשיא הצעיר הזה הלל השני (משנת ד"א צ"ה עד ד"א קכ"ה בערך, וע' בהציון בסוף הספר ע"ד שלשלת הנשיאים), ובאחרית ימיו גדלו ונשאו אחד הקיסרים המְצֻיָּנִים בחכמה ודעת ברומא 2).

בשבת הקיסר קונסטנציוס, רוצח אחיו ובני משפחתו, על כסא המלוכה הגיעה לממשלה גם קנאת הדת ההוללה ועמה שלשלת הרדיפות והגזרות על היהודים, השלשלת הארוכה כארך ימי גלות ישראל מימי הבינים עד ראשית העת החדשה. הקיסר קונסטנציוס היה איש אשר לא שם מעצור לרוחו. הפצו – היה לעיקר האמונה, כי גם בעניני הדת הכריע, ורוח הקנאה הדתית נחה

---

1) האריאנים הם כתה נוצרית בימי המאה הרביעית, אשר עפ"י מורם אריוס היו כופרים באיזה עיקרים באמונת הנוצרים בדבר תכונת מחוקק הדת. שפ"ר.

2) הקיסר יוליַנוס.

אז מהיושב על כסא עד קטני עבדיו והחרב חרצה אז משפטה על דברים שבלב ותורת המוסר. עוד בראשית ימי מלכותו נגזרה גזרת גלות על רבים ממורי התורה בארץ ישראל, ורבים מהם גלו בבלה, ובין גולי בבל אלה נקבו בשמות שנים הראשונים והם: רב דימי ורב יצחק בר יוסף (הנקרא גם כן בשם יצחק סומקא) 1). נראה הדבר, כי גזרות קונסטנציוס היו הולכות ומתגברות ומורי התורה היו צפויים אלי־חרב הקנאים, ועל כן התגברה גם היציאה מארץ ישראל לבבל ורב אבין (רבין) ורב שמואל בר יהודה נמנו בין הגולים השניים ובבלל נקראו הגולים האלה בשם „נחותי דמערבא". ותוצאות הרדיפות האלה היו באחריתן: הריסת הישיבה בטבריא וחלישת כח התורה בארץ ישראל 2). עד העת ההיא היתה עוד סנהדרין קבועה בטבריא בכל סדרי הישיבה ודרכי המשא ומתן בדין והלכה כארחות הסנהדרין בימים מקדם, ורבי חגי ורבי יונה ורבי יוסי (ייסא) נקראו בשם חברי הסנהדרין 3). שנאת קונסטנציוס את ישראל נגלתה בחקים ופקֻדות הגורעים זכיותיהם כאזרחי מלכות רומא, ולא נדע יד מי היתה בהגזרות האלה, אם ידי האח הנפשע יוסף היו באמצע, או שונאי ישראל אחרים. הנשואים בין יהודים ונוצרים, אשר קרו בימים האלה

---

1) הרב המחבר איננו מציין המקור והוא ביבמות ס ד ע"ב — כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר עובדא הוה בכנישתא במעון קמי דרבי יוחנן וכו'. אמר רבא ... אבין (אחיו של רב יצחק סומקא) דסמכא, יצחק סומקא לאו בר סמכא, אבין ישנו בחזרה, יצחק סומקא אינו בחזרת. וכנראה היה רב יצחק זה המביא מסרות וקבלות א"י לבבל כמו שנאמר במערבא אמרי אמר רב יצחק בר יוסף וכו' ובר"ה (ל' ע"ב) נאמר: אמר רב יצחק בר יוסף כי הוה מסיים שליחא דצבורא תקיעה ביבנה, ורבי יצחק זה היה יוצא ונכנס בבית רבי אבהו. ואותו שלח להביא יין מבין הכותים (חולין ו' ע"א, ועיין עוד פסחים ע"ב ע"ב וכתובות נ' ע"א ברכות מ"ב ע"א וחולין קי"א ע"א ושם צ"ל יוסף במקום יוסי. והנה מהגמרא דיבמות שלא הביא הרב המחבר גם בהערה הסמוכה כי אם בדרך אגב נראה, כי בא רב אבין בזמן אחד עם רב יצחק סומקא, שלא כדעת המחבר בפנים ובהציון כ"ט שהנני מתרגם כלה בהערה הסמוכה וצ"ע. שפ"ר.

2) אלה הם דברי הרב בציון 29 בסוף הספר שאני מתרגם במקום הזה לגודל הנחיצות להמעיין העברי לדעת מקור הדברים בדרך קריאתו. וזה לשונו: פרק־הזמן שבו רבו מורי התורה להמלט מארץ ישראל, אשר היתה לבמת חזיון רדיפות וגזרות רומא החדשה, אל ארץ בבל, פרק־הזמן הזה נכבד מאד לכל דורשי מאורעות התקופה הזאת ונחוץ לכמן אותו במצריו. והנה בתלמוד אנחנו מוצאים ארבעה גולים בזמנים הכופים ורצופים והוא במסכת ע"ז דף ע"ג: לאמר: כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן וכו' —, כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר ר' יוחנן וכו' —, כי אתא רבין אמר ר' יוחנן וכו' —, כי אתא רב שמואל בר יהודה אמר ר' יוחנן וכו' —, והמבטא „וכל נחותי דמערבא" הרגיל מאד בתלמוד בבלי מורה כי עם היוצאים הנקובים בשמותם יצאו עוד רבים ורב דימי (וכנראה גם רב יצחק בר יוסף) באו לבבל לפני רבין ורב שמואל. והנה ראיה להתגברות הגזרות ועמהן היציאה היא הסימן שנותנת הגמרא להלכות ידועות שיש בהן הוצאה והריגה ונותנת סימן: רב דימי אפקה (לאמר שלא נתחייב אלא גלות) ורבין (שגלה אחרי כן) קטלה — לאמר שהוא נמלט מחרב מלאכי מות שופטי רומא החדשה (והסימן הזה הוא בחולין ק"ל) ואל יהיו הסימנים האלה — סימני חזוק הזכרון (Muem nika) קלים בעיני חוקרי קורות הדורות, כי הלכות גדולות בחקר ההיסתוריה תלויות בהסימנים והרמזים האלה, ומפני שידענו, כי אביי היה מכיר לא לבד את רב דימי ורב יצחק בר יוסף כי אם גם את רבין (הוא ר' אבין), כי אמר (יבמות ס"ד:) אביי: מאי חזית דסמכת אדרב דימי סמוך אדרבין וכו' ואביי הלא מת בין תרמ"ז — תרמ"ט לשטרות (ועיין בהציון א' סדר תנאים ואמוראים שנתרגם בסוף הספר) הזמן הנופל בערך שנת 336 לסה"נ ויצא לנו מזה, „שנחותי דמערבא" גלו לבבל, היציאה הראשונה והשניה היו בשתי שנים הראשונות להקיסר קונסטנציוס, ולפי זה תיכף בשבתו על כסאו החלו הגזרות והשמדות על יהודי ארץ ישראל וכן מצינו בחולין ק"א: „אמר רבא שמדא הוה ושלחו מתם דיומא דכפורי דהא שתא שבתא הוא" וכן „כי אתא רבין וכל נחותי אמרוה כרבא. עכ"ל הרב המחבר בציון כ"ט.

3) ירושלמי סנהדרין פ"א.

לפרקים , העניש קונסטנציום בענש מות 1) • קשה מזאת היתה גזרתו על דבר העבדים , שאביו קונסטנטינוס לא אסר , רק להביא את העבדים בברית היהדות, וענשם של העוברים היה רק , כי יצאו העבדים לחפשי, והוא קונסטציוס גזר (בשנת 339) כי כל יהודי המל את עבדו ומכניסו בברית היהדות אחת דתו להמית ורכושו יחרם לאוצר המלכות 2) • וצמצום זכיות היהודים היהה עקירת יסודי תורת המדינה ברומא , כי עוד נחשבו היהודים בימים ההם לאזרחים גמורים במלכות רומא ושוים לכל יתר בני הממלכה בכל דבר חק ומשפט 3), אבל במה נחשב גֵזֶל־משפט אָמה שלֻמה למושל־נעוה לב ועריץ אשר נשיו, כהניו וסריסיו משלו בו • ויותר קשה מהגזרות הנזכרות היו הטעמים להם לאמר : לבל ירבה מספר בני ישראל בבא העבדים אל קרבם , כי לא ימשלו היהודים רוצחי אלוה בבני אומות העולם • הכנוי הזה לכל בני עם ישראל נזכר אז לראשונה הוא התאר אשר היה למגיד עתידות האמה העלובה, אשר היתה מֻרדפת בלי חָשָׂך , גולה וסורה יותר מאלף שנה , הרעה הזאת נתנחלה אחרי כן ונשתרשה בלב רבים מכהני הדת הקתולית ותהיה למקור דמעה , לסבת הרג ואבדן אלפי רבבות אנשים ושפך דם בני העם אשר זעמו הקנאים בכל דורות ימי הבינים , עד ימי הדור האחרון •

ויהי בשלוח הקיסר קוסטנציוס את שארו הקיסר־משנה גַלוס לארץ הקדם להתיצב נגד הפרסים אשר התחזקו ותעז ידם על רומא באסיא המערבית (351 לסה״נ) ; וגַלוס היה שטוף בתענוגות בני אדם ויעזוב כל דברי המלחמה בידי אורסיקינוס (Ursicinus) אז הוכפלו הצרות ורבו עד לבלי נשוא • שניהם - גלוס ואורסיקינוס - היו לפגעים רעים בכל שלשת השנים שישבו ביהודה או בהארצות סביבותיה • לגיונות רומא חנו בכל ערי יהודה ותחזק פקֻדת אורסיקינוס על היהודים לכלכלם לכל מחסוריו , וירעצם וירוצצם ויאנסם גם למלא פקֻדותיו אף בהעברה על חקי הדת , בני הלגיונות דרשו לאפות להם לחם ביום השבת ולחם חמץ בימי חג המצות, ולא להנאתם כי אם בכַוָנָה גלויה להעבירם על דת • והנה מצד הדין מחויב איש ישראל ליהרג ולא לעבור בשעה שהגוזר מְכַוֵן להעביר על דת , ובזמן אחר היו הסנהדרין ובני העם נכונים למסור נפשם על קדושת השם , אך אז כבר שחה לעפר נפשה של כנסת ישראל מעֹצר רעה וקושי השעבוד, עד כי לא מצאו און בקרבם להשליך נפשם מנגד • ראו מורי התורה את

Codex Theodosianus L. XVI. T. 8. § 6. (1

2) שם .T. 9, § 2 . עיין בספרו של החכם (Godefroy) המוכיח , כי החק הזה לא מקונסטנטינוס כי אם מבנו יצא ונתן בשנה השלישית למלכותו (339) ועי״ד טעמי החק הזה עיין בתולדות קונסטנטינוס לאייזביוס C. IV 27 ובספרו של סוזמינוס קורות הכנסיה ובספרו של סופר דה״י להכנסיה Cerdeus .

3) עיין .Cod. Th. T. 8. § 9 מאת Arcadius האומר : לא נדע אל נכון אם כתת (Secta) היהודים נאסרה באיזה זמן מטעם הממשלה ברומא . ושם עוד נאמר (L. T. l. § 10) בדברים האלה לאמר : ועל דבר בא היהודים בסוד אספות העם , הנה יהודי רומא חיים על פי החקים הכלליים בכל הדברים שאינם נוגעים למנהגי דתם , ובכן להם המשפט לפנות אל הפורום (Forum) , אך לאמר לבא בסוד כל אספות העם בכל דברי חקיהם ומשפטיהם , הנה ע״פ המשפטים הנהוגים מאז יפנו אל בתי דינים הכלליים , שם יבררו את דיניהם וסכסוכיהם ויגמרו דינם . ואחרי כל אלה עליהם להיות סרים למשמעת החקים הכלליים .

מצב היהודים לעתות בצרה אלה, ויאמרו להקדים ולהתיר, לבל יעבור העם על דברי תורה, ויהיו המורים מְתַחֲרים איש את רעהו בקולות והיתרים · רבי מני התיר לנחתומים יהודים לאפות לחם חמץ בפסח, כאשר דרש שר גדוד רומא פרוקְלָא (Proclus) לתת לחם לאנשיו, ושני גדולי המורים בטבריא רבי יונה ורבי יוסא התירו למכור לחם ביום השבת לבני חיל אורסיקינוס. ועל דברי המשיבים, כי בזמן שכונת הגוזר להעביר על הדת, החובה על איש ישראל למסור נפשו על קדוש השם, הרגיעו המתירים את רוחם ויאמרו: אורסיקינוס איננו גוזר גזרת שמד, כי אם טובת עצמו הוא דורש לתת לחילותיו לחם חם 1) · ובהעיר נָוֶה (Neve) הורו החכמים היתר לאפות לחם חמץ בפסח לצבאות אורסיקינוס · אך הדברים האלה לא נאמרו רק להפיס דעת הצבור, כי באמת היה אורסיקינוס רודף דת ישראל ובבא להעיר סינברים (Senabris) הרחוקה פרסה אחת מטבריא שרף ספר תורה שקראו בה ברבים 2). מלבד זה העמיסו על היהודים בארץ ישראל, אשר כבר נתדלדלו אז, על מסים כבדים מנשוא, ומלבד מם התבואות והמקנה (ארנוניא Arnona), כסף גלגלת (Fiscus או מס היהודים), מס מכל מלאכה ומשלח יד וכסף ענושים ממינים שונים ואנחת בני יהודה הרובצים תחת משא מלך ושרים ברומא החדשה מצאה לה הֵד בדברי הדרשנים לאמר: כבגד מתוך קוצים שמוציאים אותו במקום זה והוא נאחז במקום אחר, כך במלכות עשו (רומא), עוד לא הביאו ארנוניא, והם תובעים את כסף הגלגלת · — ויוסיף הדרשן לאמר: הפכפך דרך איש וזר זה עשו הרשע שהוא מתהפך ובא בגזרות על ישראל: גנבת והרגת!", "לא הרגת ולא גנבת, מי הרג עמך, מי גנב עמך?", "לך והבא ארנוניא, גלגלת ודימוסיא 3) ·

הצרות הרבות והמצוקות התכופות אשר מצאו את בני יהודה היושבים על אדמת אבותם בימי קיסרי־רומא החדשים, נתנו להנגשים והנענים אמץ־רוח נואשים ומתיאשים וינסו למרוד ברומא · בכל אשר מעטו הדברים והידיעות המקֻטעות והמפֻזרות אשר הגיעו אלינו על דבר המרד הזה, הנה יש בידינו לצרפם, ולהוציא מהם תמונה מתהלוכות המלחמה הזאת · ראשית המרד ומקום מֶרְכָּזו היה צפורי, אשר נקראה בימים ההם בשם (Diocaesaerea); שם השתרעו היהודים בליל אישון ואפלה על גדודי רומא החונים שם ויהרגום ואת כלי נשקם בזזו להם · אחרי אשר היו היהודים לאדוני העיר צפורי הבצורה בידי הטבע בהיותה יושבת כצפור על ראש ההר, פשטו משם על כל הארץ מסביב לעשות שפטים בשופטיהם ולנקום נקמת חרפתם ומצוקותיהם ממציקיהם ומעניהם, וכמעשים האלה, נראה, קרו באותו הזמן גם בטבריא הקרובה לצפורי ובלוד אשר בדרום

1) ז"ל הירושלמי סנהדרין פ"ג ה"א: רבי יונה ורבי יוסה הורון למיפא לארסיקינוס בשובתא. אמר רבי מני קשיתה קומי רבי יונה: אבא ולא כן אמר רבי זעירא משום רבי יוחנן נמנו בעלית נתזה וכו' וכו', א"ל לא איתכוון משמדתהון אלא איתכוון מיכול פתא חמימא. רבי מני כד עאל פרוקלא לצפורי הורי מפקא נחתומיא בשוקא. רבנין דנויה (Neve) הורו מיפא חמיע בפסחא, עכ"ל הירושלמי כפי הנחוץ לעניננו ובירושלמי שביעית פ"ד ה"א הגירסא מחולפת בכמה פרטים ועיין שם. שפ"ר.

2) ירושלמי מגילה פ"ג ה"א: הדא אורסיקינוס אוקיד אוריתא דצבורא בסינברים כו' עיי"ש.

3) פסיקתא פיסקא י ומדרש רות בתחלתו (הספר הראשון לא מצאתי לעיין בו ולא תרגמתי כלשונו).

יהודה ובמקומות אחרים ביהודה והגליל. כה התפשט המרד והתרחב על ארץ רבה, ולהשביתו דרש קיסר משנה גַלוס מאת הקיסר קונסטנציוס להוסיף שלח אליו לגיונות חדשים. בעזרת אנשי החיל אלה השבית גַלוס את המרד מן הארץ. אז נחתה ידו הקשה על המנַצחים בעברה ואכזריות חמה ועינו לא חסה גם על עולל ויונק ואלפים מתו בחרב נוקמת. כה היתה אחרית המרד, אשר פרץ לא בחשבון ודעת, כי אם מֵיֵאוש ושברון לב. צפורי נחרבה כלה ותהי תל שממה, גם הערים טבריה ולוד ויתר הערים בדרום ארץ ישראל וצפונה נהרסו ברֻבן או במקצתן (351 לסה"נ). ונראה כי לזה כִוֵן בעל ההגדה בן הדור ההוא בדרשתו על המקרא בצפניה לאמר: „קוֹל צְעָקָה מִשַּׁעַר הַדָּגִים — זו עַכּוֹ, יְלָלָה מִן הַמִּשְׁנֶה — זו לוד שהיא משנה לירושלים, וְשֶׁבֶר גָּדוֹל מֵהַגְּבָעוֹת — זו צפורי שנתונה בגבעות; הֵילִילוּ יֹשְׁבֵי הַמַּכְתֵּשׁ — זו טבריא שעמוקה כמכתשת. אמר הקדוש ברוך הוא: עשיתי את הדין בארבעה מקומות אלה מה שעשו בהם נכרים".

כנהוג אחרי הַשְׁבָּת מרד־העם, רדפו את המתקוממים באף ויצודו כחית השדה את המתפרצים הפלטים והנפוצים וידביקום, עד כי כמעט אחד לא נמלט מחרב אויב ומתנקם וביותר הרבה אורסיקינוס להנקם מבני צפורי, הראשונים אשר הרימו יד ברומא; להציל נפשם מידי רודפיהם התאמצו לשום להם סתר־פנים לבל יכירום וידביקו אספלנית (פפלאסטער) על חוטמיהם, אך נמצאו מלשינים, אשר גלו אזני רודפיהם – צודיהם וַיִתְּפְשׂוּ ויומתו 1). פלטים רבים בקשו מפלט להם במערות ומחלות עפר אשר בטבריא ורב הונא השני 2) מספר: „כשהיינו מתחבטים במחלוֹת עפר והיו בידינו נרות, כשהיו כהים היינו יודעים שהוא יום ובשעה שהיו מַבהיקים היינו יודעים שהוא לילה" 3). נראה הדבר כי חִדֵּשׁ קונסטנציוס את גזרות השמד מימות אדרינוס קיסר ונאסר מטעם המלכות לקבוע שנים ולעבר חדשים, וגם המקח וממכר עניני המצות ותשמישי קדושה כציצת הפלין וכדומה, וכאשר עברו את השנה בארץ ישראל ויחפצו להודיע דבר העבור לרבא ראש הישיבה במחוזא במכתב, אז מפני אימת מלכות, לא כתבו דברים מפֹרשים, אך סתומים ונשמעים לכמה פנים לאמר: „זוג בא מרקת (טבריא) ותפשם הנשר הלז (שוטרי רומא) ובידם דברים הנעשים בלוז (פתילי תכלת לציצת), בזכות הרחמים ובזכותם יצאו לשלום. ועמוסי ירכי נחשון (הנשיאים מבית יהודה) בקשו לקבוע נציב אחד (חדש בשנה) ולא הניחן ארמי (רומאי) הלז (כמו שמפרש רש"י: המלכות גזרה גזרה), אבל בעלי אספות נאספו וקבעו להם נציב אחד בירח שמת בו אהרן הכהן" (בחדש אב). מגלת סתרים זאת ורמזיה מדברים בשפה ברורה ומספרים לדור את

---

1) ירושלמי יבמות פט"ז ה"א וסוטה פ"ט ה"ד: ביומי דאורסיקינוס מלכא הוון צפוראי מתבעין והוון יהבין איספלנית על נחירהון ואינון לא מתחכמין להון. ובסיפא איתמר עליהון לישנא בישא ואיתצידון כלהון.

2) נראה לי שהוא רבי חונה הנזכר לרוב בירושלמי, הוא רב חונה רבה דציפוראי הנזכר בירושלמי סוף ר"ה ובבלי במקום הזה (ל"ד: אמר רב חנא צפוראי בשם ר' יוחנן, והוא רב הונא שהיה תלמידו של ר' ירמיה. שפ"ר.

3) בראשית רבה פל"א: אמר רב הונא ערוקין הוינן מן קמי גונדא דהדא בוטילא דטבריא והיו בידינו נרות וכו'.

צרות האֻמה הישראלית על אדמת אבותיה וגדל מצוקתה . חברי הסנהדרין נפוצו לכל רוח ויהיו כל היום נהדפים ונרדפים , נרעשים ונפחדים מעקת אויב ורודף ורגשת קנאים הוללים , ולמרות הקדושה הרבה וחרדתם על קביעות השנים והמועדות , לא יכלו להתקבץ למקום אחד לפני החדש הידוע שמעברים אותו , חדש אדר , כדת ישראל , ונגד הדין והמנהג היו אנוסים לעבר חדש בימי תקופת השנה בארבעה חדשים אחרי כן . — והמצוקה הזאת לא עברה גם כאשר הומת הקיסר־משנה גַלוס בבגדו בקונסטנציוס ועמו נבאש בהקיסר גם איש ימינו אורסיקינוס (בשנת 354) . בחצר הקיסר בקונסטנטינופול נחשבו היהודים לא לבני דת אחרת , כי אם לשוכחי אלוה ומכחישים בו . ומההשקפה הזאת יצא כתב הדת (בשנת 357) , כי הנוצרי אשר יִלָוֶה לעדת מנאצי אל היהודים יָחֳרָם כל רכושו לאוצר המלכות 1) . אל חרם הרכוש שאפו כל עבדי קונסטנציוס ובריותיו רואי פניו וביותר מכלם רואה פניו אייזביוס . הם העמיסו על היהודים משא מסים ומניות מלך ושרים בלי חק ומשפט , ויאמרו לרוששם ולדכאם , להציק להם ולרדפם עדי יִכָּחֲדו מן הארץ , וכבר יצאו חקי־עמל , אשר היו נכונים לחרות על לוחות המשפט , להיות היהודים עשוקים ורצוצים נגשים ונענים , למען ידעו מנאצי אל אלה , כי לא תהיה להם חנינה ברומא החדשה , כל עוד שיחזיקו בתורתם 2) . אך מבלי משים באה ישועתם , כי מת הקיסר ולמלוכה הגיע הקיסר־משנה יולינוס , אשר לא דָמָה לא לאחיו גַלוס ולא למשנהו וקרובו הקיסר קונסטנציוס .

בעתותי רעה ומצוקה אלה , עלה במחשבה לפני הלל השני הנשיא בטבריא , לעשות דבר , אשר בו וִתֵּר על זכות הנשיאות ותקף ממשלתה בחיי הלאם והדת . כהלל הראשון כן הקריב השני את כבודו וכבוד בית אביו קרבן כליל על מזבח אהבתו את אלהיו ועמו . המפעל היקר הזה עוד לא העריכוהו עד היום בעלי בינה לעתים לפי חין ערכו היקר. אופן הקביעות עד הנה, לעבר השנים ולקבוע החדשים על פי הראיה ולהודיע זמני המועדים על ידי שׁוחים לכל תפוצות ישראל , לא היה יכול להתקיים עוד בימי הגזרות והרדיפות, כאשר לא יכלה הסנהדרין להתאסף אל מקום אחד היו כל קביעות המועדים וכל עניני הדת התלוים במצות שהזמן גרמא מוטלים בספק בכל מושבות בני ישראל בארצות העמים . בגלל הדבר הזה כבר הורה רב הונא בר אבין היתר לעצמו לגלות סוד העבור לרבא ראש ישיבת מחוזא וימסור לו הכלל הגדול הזה : „כד חזית דמשכא תקופת טבת עד שיתסר בניסן עברה לההיא שתא ולא תחוש" 3) . על פי הכלל הזה ידעו בני הגולה , כי חג הפסח צריך להיות בכל אופן בתקופת ניסן 4) . לשום קץ אל כל הספקות והמכשולים , הנהיג הנשיא הלל השני את סדר העבור הקבוע והמתמיד , סדר זמנים הנהוג לבני ישראל עד היום . לאמר : פרסם ומסר לכל איש ישראל כלל החשבון אשר על פיהם היו גם בעלי הסנהדרין חושבים ומעברים שנים וקובעים

1) Cod. Theod. XVI. § 8. ct. 7.
2) ממכתב הגלוי של הקיסר יולינוס אל קהלות ישראל . 3) ר"ה כ"א׳ ועיי"ש כל הסוגיא .
4) ועיין בספרי כנסת ישראל שנה ראשונה חלק א׳ דף 908 בהערתי „דברי תורה ודברי קבלה" . שפ"ר .

חדשים. בידיו נתק הנשיא את הקשר המקשר פזורי ישראל במלכיות רומא ופרס אל הנשיאות שבארץ ישראל ויותר על כל הזכיות של הנשיאות, אשר אבותיו ואבות אבותיו מימות רבן גמליאל דיבנה ועד הנה היו חרדים עליהן ושומרים אותן בשמירה יתרה. חברי הסנהדרין קימו דבר הנשיא ויתנו עז לפעלו, רק כי דרשו מאחיהם שבחוצה לארץ, אשר יחזיקו גם במנהג אבותיהם במקומות שהיו חוגגים שני ימים מפני הספק. ואלה הם דברי ר׳ יוסי בן הדור ההוא מארץ ישראל אל יהודי אלכסנדריא: „אף על פי ששלחנו לכם סדרי מועדות אל תשנו ממנהג אבותיכם" 1). וגם לבני בבל שלחו לאמר: „הזהרו במנהג אבותיכם שבידיכם" 2). וקימו היהודים וקבלו עליהם מאז ועד היום לעשות בכל מקומות מושבותיהם, מלבד ארץ ישראל, את „היום הטוב השני של גליות", כמצוה מפי מורי התורה בארץ ישראל בדורו של הלל הנשיא.

סדר הזמנים הזה נוסד על חשבון פשוט וישר, בטוח ומדויק, עד כי עד היום לא נדרש לעשות בו תקונים ומלואים ונחשב לחכמי ישראל וחכמי אומות העולם לחשבון כלול ומשוכלל בכלליו הקבועים והמתמידים. הבדלי שנות החמה משנת הלבנה (על פי חשבון שנת החמה שס"ה ימים ושנת הלבנה כ"ט יום, י"ב שעות והמספר השבור $\frac{793}{1080}$ משעה), אשר מהם תלוי מחזור המועדים העברי, ההבדלים האלה באים לידי השואה בקרוב גדול 3). זמן החדוש הוא כפי חשבון חכמת התכונה לזמן סבוב הלבנה מסביב לארץ, ומלבד זה כונו בחשבונותיהם לצאת ידי חובת הלכות נכבדות בדיני המועדים לבני ישראל 4). ההשואה הזאת בין חדשי החמה לחדשי הלבנה חוזרת ובאה בכל תשע עשרה שנה והוא המחזור של התוכן היוני מיטון (Meton) ונקרא אצלנו בשם מחזור הלבנה. ומחזור הלבנה מחזיק רל"ה חדשים ובהם שבע שנים מעוברות 5). ומחדשי השנה ישנם עשרה, אשר חמשה מהם לעולם מלאים 6) וחמשה לעולם חסרים 7) בסדר הסירוגין, מלבד שני החדשים הבאים אחר החדש תשרי – מרחשון וכסלו, שהם אינם מתמידים ושומרים סדר הסירוגין, לפעמים שניהם חסרים, לפעמים שניהם מלאים ולפעמים מרחשון חסר וכסלו מלא. וסבת שביתת סדר הסירוגין הוא: חשבון התכונה, או בכדי שלא יפול יום הכפורים לא בערב ולא במוצאי שבת, ויום ערבה – הושענא רבה לא יפול ביום השבת. החשבונות האלה ועוד אחרים מיוסדים על כללים קלים ופשוטים, עד כי יש ביד כל יודע ספר לחבר לוח קביעות השנים על מאה ועל אלף שנה בלי כל עמל ועיון עמוק. לא נודע כמה מכללי החשבון הם של הלל בעצמו וכמה הם ממסורת קדומות מבית אבותיו, כי אין כל ספק בדבר, אשר הנשיאים היו מחשבין תקופות ומזלות וקובעים החדשים והמועדים על פיהם; בכל אופן התקופות והעבורים דמר שמואל היו לעיני הנשיא הלל. חשבונות העבור וזכר השנה שנעשה בו סדר

1) ירושלמי ערובין ספ"ג. 2) ביצה ד׳:. 3) מלבד השבתות מעטות וקלות. 4) המה הדחיות הבאות משום ירקא ומתיא ויום ערבה. שפ"ר. 5) גו"ח אדו"ט. שפ"ר.
6) בני שלשים יום. 7) בני כ"ט יום.

זמנים המצוי בידינו נשמרו לדורות הבאים אף שלא נכתבו בספר • וזה היה בשנת הר"ע לשטרות (359 לסה"נ וד"א ק"כ למב"י הנהוג היום) 1) •

פרק תשעה עשר

ימי דור השלישי לאמוראי בבל

מר עוקבן ראש הגולה, מר הונא ואבא מארי. אמוראי־בבל: רבה בר נחמני, רב יוסף בר חמא, אביי בר כייליל בפומבדיתא, רבא ריש מתיבתא במחוזא. ירידת מתיבתא דסורא. העיון הפלפולי הגיע למרום קצו בבבל, הוויות דאביי ורבא. המלכה איפרא ובנה שבור־מלכא השני בפרס. רב פפא מיסד המתיבתא בנרש. (מן ד"א פ"א, עד ד"א קכ"ד).

עקת אויב האֻמה הישראלית בארץ מולדתה ותוצאתה – תקנת הלל השני בסדרי זמנים וקביעא דירחא, לפי מדת חלישית כח התורה והנשיאות בארץ ישראל, הגדילה ערך הישיבות בבבל ותעצומות פָּעֳלתן על חיי הדת. רומא החדשה אמנם השתבחה, כי מצאה ידה להחריב מקדש התורה בארץ ישראל, כאשר החריבה רומא האלילית את מקדש העבדה בירושלים; אך בפעם הזאת היה החרבן רק מקומי; עד שלא שקעה שמש התורה ביהודה, זרחה בכל אורה – אור העיון והחֵקר בבבל. תלמוד־תורה הגיע בבבל למעלתו העליונה ובקרני אורו הֵעיב גם תפארת התורה ביהודה מימים מקדם ופה חגג הלמוד הזה את חג הבִּכּורים – בכורי דרכי דרישת התורה שבעל פה בשתי פנותיה: בפנת הקבלה והמסרת, ובדרך חדושי־תורה בחקר הלכה בהיקשים והוכחות. שני הדרכים האלה מצאו להם מקום בשתי ישיבות של מעלה: בסורא ופומבדיתא – סורא היתה הנוחלת את הקבלה וכל מכסת התורה המסורה ומנחלת ומוסרת אותה לחכמי דור יבא, ופומבדיתא היתה מגדלת תלמידים שנקראו בשם המיוחד להם „חריפי דפומבדיתא" ושם הננו מוצאים את חקר־ההלכה בעמק העיון ודקות השכל. סורא היא הישיבה שנעקרה מארץ ישראל ונקבעה בבבל, ובצדק תוכל להֵחָשֵׁב לטבריא שבארץ הגולה, רוח „בני מערבא" בדרישת ההלכה שפוכה עליה, ודרכה–

1) רב האי גאון בספר העבור לרבי אברהם בר חייא דף צ"ז בזה"ל . . . עד ימי הלל ברבי יהודה הנשיא (רבי יהודה נשיאה השלישי) . . . שמאותה השנה . . . אחזו הסדר הזה, אשר בידם, ובהמסורת הזאת אי אפשר להטיל ספק. ובהחשבון הזה אין לפקפק על ידי החשבונות התכוניים, אשר נתחדשו בימים האחרונים. עד כאן לשון הרב המחבר בהערתו בשולי העמוד. והנה הקצה לזה ציון 31 בסוף הספר, שאתרגמהו כלו ואזכיר שם גם דעת המתנגדים אשר בראשם הוא הרב החכם חז"ס בעל הספר יסודי העבור, המוכיח כי החשבונות שלנו המה עפ"י אלמגיסטו ונתחדש בזמן מאוחר מהלל. — ואני אינני מבעלי החכמה הזאת ואביא במקום ההוא רק זכרון מראשי פרקים למען הקוראים המעיינים, לבחון ולבקר ולהכריע. שפ"ר.

דרך הפשט הפשוט ושמירת המקובל . ואם כי גם בדברי בני סורא הננו רואים את דרכי הלמוד אשר סִגלו להם בעלי תלמוד בבלי , הנה לא הגדילה סורא את התורה ולא חדשה דבר . לעֻמת זה הביאו חריפי דפומבדיתא" את דרישת ההלכה להמדרגה העליונה שבעליונות , ו"לכל לראש על כל חכמי התורה ביניהם היו תלמידי רב יהודה מופלאים בדקות השכל , בנִתּוּחַ כל ענין על דרכי ההגיון והסברא והמה - תלמידי רב יהודה - נתנו מרוחם על כל קהלות בבל והארצות הכפופות לה . ובדרכי העיון בעֹמק הלכה היו הראשונים : שלשת האבירים (Triumvirat) בממשלת התורה : רבה בר נחמני ושני תלמידים - חברים אשר לו : אביי ורבא . שלשה אלה שכללו בנין התלמוד , לאמר : הרימו את תלמוד ההלכה לענין עיון פלפולי , בחדוד השכל נפלא מאד . הם לא היו יוצרי הדרך הזה וממציאיו , ולא יתכן לקראם בשם : אבות הפלפול התלמודי , אבל השתמשו בו יותר מכל חכמי התלמוד שלפניהם , החזיקו בו כל ימי עסקם בתורה במתיבתא דפומבדיתא , הטביעו על התלמוד את מטבעתם ובעזרתם הגיע לידי שכלול שלם .

רבה בר נחמני (נולד ד"א ל' , מת ד"א צ') 1) , כמשפחתו כן היה גם הוא מופלא ומצוין מכל חבריו בכמה פנים . הוא היה בן עיר הגליל : "מַמַל או מַמַלַא",

---

1) אמר שפ"ר : בפרטי תולדות רבה הננו רואים את הרב המחבר נוטה מדברי הקודמים לפניו והבאים אחריו . והנטיות הן : במספר שנות חייו שהוא נוטה בזה מהאמור בגמרא (מ"ק כ"ח) שרבה חי ארבעים שנה והוא מונה מספר שנות חייו ששים שנה ; במקום הלדתו , הוא מחליט שנולד בא"י שלא נוכל ג"כ לקבל להחלטה מוסכמת , האם שב עוד הפעם לא"י ושמע לקול אחיו אם לא ? ולברר כל השאלות האלה ראיתי כי טוב לתרגם במקום הזה כל דבריו בהציון 32 ולפרשם ולהאירם . וזה לשונו שם :

"רושמי-דורות (כרונוגרפים) העברים והמיוחד שבהם היילפרין (הגאון בעל סה"ד) הם בספק , אם שב רבה לא"י וישמע לקול קריאת אחיו אם לא (עיין להלן בפנים והערה) . והנה מב"מ ה' ע"ב נראה ברור , כי שב ליהודה , אך עוד לפני צאת רב חסדא מכפרי לסורא (מה שאירע בשנת תר"ד לשטרות — שנת ד"א נ"ד ליצירה) שב לבבל , כי שם (בב"מ ו') נאמר : "אמר ליה רב אושעיא לרבה , כי אזלת קמיה דרב חסדא לכפרי בעי מיניה , כי אתא לסורא א"ל רב המנונא וכו'" . מזה יוצא לנו כי חי רבה יותר מארבעים שנה (אמר שפ"ר : מפני שנאמר באגרת דרש"ג , אשר רב חסדא מת בשנת תר"כ לשטרות ומברכות והוריות ובכ"מ ואגרת דרש"ג נדע כי מת רב יהודה בפומבדיתא בשנת תר"י לשטרות , ואחריו מלך רב הונא בר חייא עשר שנים ואחריו רבה כ"ב שנים ומחצה, ומזה יצא שרבה היה כבן ז' ופחות מזה בימי שבתו לפני ר"ח אם נאבה לקיים דברי ההגדה שחי רק ארבעים שנה . ומה גם שמכמה טעמים נראה נכונה גירסת המחבר ברש"ג תרמ"א , כי יודעים הננו (מדברי רש"ג וסתו"א) אשר רבה מת בשנת תרמ"א ולמצער היה בן כ' שנים בהיותו בארץ ישראל ומזה יוצא שדברי הגמרא במו"ק כ"ח , כי רבה חי ארבעים שנה היא הגדה שאין למדין ממנה, בכל אופן לא היה יכול רבה לראות את רבי יוחנן שמת בשנת תק"ץ לשטרות (279 לסה"נ) אם כן מה שנאמר בכתובות (קי"א) יש לך רב ומנו ? רבי יוחנן — המלות : "ומנו רבי יוחנן" נוספו אחרי כן והיא הגהה על הגליון שנשתרבבה בפנים הגמרא , והגהות ממין הזה שנשתרבבו בפנים הננו מוצאים באיזה מקומות בש"ס כמו : "ואותו תלמיד רבי שמעון בן יוחאי היה" (ברכות כ"ח) , "ומנו ? רבי ישמעאל בן אלישע" (גיטין נ"ו:) , מאן רבי ? רבי יהודה הנשיא (יבמות מ"ה) ועוד באיזו מקומות בש"ס . עד כאן לשון הציון 32 בסוף הספר . והנה ראיותיו , כי רבה חי יותר מארבעים שנה בצרוף דברי הארתי , חזקות מאד , אמנם בדבר הראיה כי רבה שב לא"י מב"מ דף ו' צדקו לכאורה דברי החכם וויים (ח"ג דף 190) באמרו שאינו מכיר , כי מי יאמר שהיה המעשה בא"י ורב אושעיא לא היה בבבל ומשמעות כל הסוגיא דמסותא (עי"ש) נראה כי היה המעשה בבבל. אמנם הראיה הזאת היא מוכחת לדברי הרב ההולך לשיטתו, כי רב חנניה ורב אושעיא אחי רבה עם רבה נולדו ונתגדלו בא"י ובסוגיא דמסותא בב"מ דף ו' נאמר : "פרשו מיניה רב חנניה ורב אושעיא וכלהו רבנן וא"ל רב אושעיא לרבה וכו'" ומזה יצא לו להרב שהיה מקום המעשה הזה בא"י, אבל בכל אלה אין דברי הרב מיושבים , כי מלבד שבהענין הזה נראה את אביי מפלפל עם רבה ומזה ברור שהיה המעשה בבבל , הנה גם את רב אושעיא אנו מוצאים בבבל (בבכורות

אשר יושביה היו רובם כהנים, ולדבריהם היו מבני בניהם של השופט האחרון עלי הכהן, ותרבץ עליהם קללת המשפחה הזאת, כי כל אנשיה ימותו במבחר שנותיהם בימי השחרות, והיה כל האיש הבא אל ממלא והתפלא לראות כל בני העיר והנה הם שחורי הראש, ואיש שיבה לא יֵרָאֶה ולא יִמָּצֵא בכל העיר 1). – ולרבה היו שלשה אחים: כייליל, רב חנינא ורב אושעיא (הצעיר בהבדל מרבי אושעיא רבה), וכלם היו בעלי מחסור וקשי יום, ויתלו רוע מזלם בגורל משפחתם, אשר נכתם עונה לפני ה' מימות שמואל הנביא. רב חנינא ורב אושעיא שבו לארץ ישראל ויתפרנסו ממלאכת מעשה נעלים ומרוב פרישותם נקראו בשם „רבנן קדישי דבארעא ישראל", כי למען מצוא קונים למלאכת ידם היו יושבים בשוק של זונות ותופרים מנעלים לרגליהם ומעולם לא נתנו עיניהם לחטוא גם במבטם בפני הנשים הסוררות האלה 2). שני האחים האלה שמו כל מעינם בההגדה הנדרשת והאהובה לבני ארץ ישראל וגם שמו מעינם באיזה חכמה נסתרה בימים ההם שנקראת „ספר יצירה". ורבי יוחנן היה מתאמץ למנותם ולסמכם, אך לא נסתייע הדבר ולא נסמכו וייחסו גם את הרעה הזאת להאלה הרובצת על משפחתם 3). לא כן היה אחיהם רבה. שכלו הבהיר והברור לא הסתפק בהגדות ומיסטורין ומנעוריו התנכר בתבונתו החדה וחכמתו הגדולה וישם פניו אל ההלכה ויהי בה אב־לתורה ויוצר תקופה חדשה. ויהי בהִשָּׁאֵר רבה בבבל ולא שב ארצה ישראל עם אחיו וישלחו לו כפעם בפעם מכתבים לעוררהו, כי יעלה גם הוא לארץ הקדושה לאמר: „אינו דומה מת בא"י למת בבבל", „יודע היה יעקב אבינו שצדיק גמור הוא ומפני מה הטריח את בניו ארבע מאות פרסא? אלא שאינו דומה הקבור בארץ ישראל לקבור בבבל": ויוסיפו לאמר: „ואף על פי שאדם גדול אתה", „אינו דומה לומד מעצמו ללומד מפי רבו", „ושמא תאמר אין לך רב – יש לך, ומנו? – רבי יוחנן" 4). וישמע רבה לקול אחיו ויעל שנית לארץ ישראל, אך החריף והמפולפל הזה לא מצא קורת רוח בלמוד הפשוט אשר לבני מערבא וישב לבבל ויסר אצל רב הונא ורב חסדא להקשיב תורה מפיהם 5) (כשנת ד"א נ"ד או נ"ה). כאחיו לא היה רבה איש צולח ובשלשת קניני עולם הזה. המאשירים את האדם אשר־זמני – „בני, חיי ומזוני", לא נפל חבלו בנעימים, כי היה ידוע מחסור וידוע חלי („שתין תכלי") ויהי ההֶפֶך מרב חסדא העשיר המְאֻשר 6). אך כהפלגה נראה לנו, תאר העניות בתוך ביתו של

י"ז): „אתא רב אושעיא מנהרדעא ואייתי מתניתא בידיה רחל בת עז וכו'. ובאותו העמוד (שם) יש: אמר לו רב אושעיא לרבה כי עיילת לקמיה דרב הונא וכו'" (וגם מזה תחזק הראיה שרבה חי יותר מארבעים שנה, כי רב הונא מת בשנת תר"ח לשטרות ואם נתן לרבה שנות חיים רק ארבעים שנה, בהמשך האמור מימיו וימי רב יוסף בתור ראשי מתיבתא היה נער קטן באמור לו רב אושעיא, כי יבא לפני רב הונא). אמנם גם הנחת הרב המחבר, כי רבה ואחיו נולדו בא"י אינה מוסכמת — המקור הוא מיבמות ע"ו, ב"מ ק"טי ועוד כמה מקומות, משום דאייתיתן ממולאי ולפירש"י הוא שם לווי למשפחת עלי, אך לפירוש הערוך והתוספות הוא על שם המקום „ממלא" הנזכר בבראשית רבה פרשה נ"ט, זה מה שראיתי להעיר ומקום הנחתי להמעיינים והמבקרים לברר הדברים ביותר כי לבא לידי מסקנא ברורה בענינים כאלה אי אפשר. שפ"ר.

1) ב"ר פנ"ט, יבמות ע"ו ותוספות שם וב"מ ק"טי ובב"מ וע"ד „ממל" ע' ערובין נ"א וירוש' שם פ"ד. 2) פסחים קי"ג: 3) סנהדרין י"ד וס"ו: 4) כתובות קי"א. 5) ע' למעלה בההערה. 6) מו"ק כ"ח.

רבה לאמר: בני ביתו בקשו אכל למו לחם שעורים ולא מצאו 1). גם בהספורים מימי חייו המעטים והמאורעות והפגעים הרעים שמצאוהו נמצאים דברים הנאמרים בלשון הבאי – למען הראות הנִגוּד בין גורלו לגורל רב חסדא, כי אין ספק, אשר לא מת בדמי ימיו כאשר תעיד עליו ההגדה 2).

אחרי מות רב יהודה היו כל בני המתיבתא דפומבדיתא לדעה אחת, לשום את רבה לראש עליהם, אך הוא בענותנותו לא קבל עליו המשרה הזאת, ויעל למעלת ריש מתיבתא דפומבדיתא רב הונא בר חייא 3). הוא היה עשיר גדול והכסאות אשר הכין לתלמידים היושבים לפניו היו מצֻפים זהב וגם רבה ורב יוסף היו מבאי המתיבתא, למען יהיה כבודה כבודה חדש עִמּה ולא יגרע ערכה אחרי מות רב יהודה. לא ארכו הימים ונודע בין החיים, כי כל העשר עשה לו רב הונא בר חייא מעסק המוכסנות וחכירת המסים ממלך פרס וישלחו אליו גדולי התורה לאמר: בחר לך אחת משתי אלה: כהֻנת ריש מתיבתא או המוכסנות, כי הוא זלזול כבוד התורה, בהיותו עוסק במשלח יד הנחשב מאז ומעולם לעסק שהוא נגד המוסר ודרך התורה. אז נסוג אחור מחכירת המכסים ויעזוב את משלח ידו ויכירו רבה וכל המתיבתא אותו לראש עליהם, אך רב יוסף המדקדק ביותר בהורת המדות והמוסר החליט, כי המוכסים שחזרו אין מקבלים אותם ויתרחק מסוד חבריו, כל ימי היות רב הונא בר חייא ריש מתיבתא 4). בגלל הדבר הזה אבדה למתיבתא דפומבדיתא כבודה בעיני העם, בהיות העומד בראשה, איש שיש בו שמץ דופי, ועל כן במות רב הונא בר חייא מהרו לבחור איש אשר יתן מהודו על המתיבתא בכח תפארת גדולתו בתורה ולא נמצאו ראוים להמשרה הזאת מלבד השנים רבה ורב יוסף: האחד – רבה – נקרא בשם „עוקר הרים" לאמר: מפולפל ומחודד, והשני – רב יוסף – בשם „סיני" לאמר ששמועותיו סדורות והוא עשיר במשניות, וַיֻקַּש דבר הבחירה על בני פומבדיתא ולא ידעו למי לתת משפט הבכורה וישלחו לשאל את בני ארץ ישראל – ויהי דבר חכמי ארץ ישראל לאמר: „סיני עדיף"; ובכל אלה לא קבל רב יוסף את משרת ריש מתיבתא, על דברת אחד „הכלדיים, אשר נבא לו, כי בהיותו לראש הישיבה לא ישתמש בגדולתו יותר משתי שנים ומחצה. אמנם מדין התורה אסור לשאל בכלדיים, והשואל עובר על מצות התורה: „תמים תהיה עם ה' אלהיך", אך בכל זה נמצאו גדולי האמוראים שהיו שואלים בהם, כי חזקו גם עליהם ההרגל ומנהגי זמנם ומקומם 5). ויהי כאשר נמנע רב יוסף מהיות ריש מתיבתא בפומבדיתא ויהי רבה לראש (בשנת ד'א ע' לערך). ברבה מצאו בעלי המתיבתא את חזון לבם, את הראש והראשון לחריפי התלמוד בימים ההם, ורבה השיב עטרת התהלה של ישיבת פומבדיתא ליושנה וירם קרנה בכבוד. בימיו גדלה והצליחה וינהרו אליה המונים תלמידים מקרוב ומרחוק והיו עתים אשר מספר המקשיבים לקה הגיע

---

1) מו"ק כ"ח. 2) שם. 3) אגרת דרש"ג וז"ל: וכל הנך שני דלא קבל רבה ראשונתא מלך רב הונא בר חייא בפומבדיתא והוה ליה התם בית מדרש גדול וכו' ולהחכם ווייס דעה אחרת בזה עיין ספרו ח"ג דף 194. שפ"ר. 4) בכורות ל"א: 5) ברכות ס"ד והוריות י"ג: והספור מנבואת הכלדאי נמצאה רק בברכות ולא בהוריות ומזה סיוע לדברי החכם ווייס, כי הספור הוא הוספה מאוחרת ורב יוסף החסיד בכל מעשיו לא ימנע את עצמו ממצות תלמוד תורה לתלמידים בשביל נבואת כלדאי. ולפי זכרוני לא מצינו במקום אחר שישאלו חכמי הגמרא במכשפים וכלדאים. שפ"ר.

להמספר אלף ומאתים איש 1). כדבר אחד לא הלך רבה בדרכי רב יהודה–לא צמצם את דרישת התורה על הענינים הנהוגים בזמן הזה, או דיני ממונות כרב יהודה, אשר „כלהו תנויי הוה בנזיקין", כי רבה התהלך בחקר כל המשניות, צַיֵּף ולִבֵּן דבריהן, חתר לישב הסתירות ביניהן, ובין המשניות והבריתות ומימראות ראשוני האמוראים, הוא הממעיט דברי התנאים והאמוראים והמסביר סברותיהם 2). גם שת לבו ביותר לדיני טֻמאה וטהרה ויסבירם לשומעיו, אך במקצוע הלמוד הזה לא מצא לו רבה חברים, כי לא היה לב בני בבל הולך להעמיק בחקר הדינים, שהם כ„הלכתא למשיחא" ורחוקים מהתורח המעשית לעה כזאת. בגלל כן היה רבה מתאונן ואומר: „יחיד אני בנגעים, יחיד אני באהלות 3). והסגֻלה אשר בה יצטַיֵּן רבה מכל חבריו האמוראים, הוא עֹמק־העיון הדק בהבדלי המושגים (Definition) ובחקר הסבה הראשונה ברֹב דעת. כן בהמשניות וכן הבריתות ומימראות האמוראים שקדמוהו, על זה יעידו אָפני־הדבור שהוא משתמש בהם לרֹב הפעמים: „מפני מה אמרה תורה?", „מפני מה אסרו חכמים?" 4). בלמודיו הננו רואים את רבה תופס הענין בכל חלקיו ומקיפו מכל צדדיו, בבינה יתרה, בשכל דק וסברא ישרה ועל כן רוח חיים מרחפת על מאמריו, לפעמים הוא משַׁלֵּב אמרות הגדה בדרישת הלכה, להרטיב את עניני העיון היבש ולתת לו לחלוחית וטל אורות חן ונעם להשיב נפש, להרהיב רוח המעיין ולמשוך לבו אל תלמודו. כשהיה שונה את פרקו לתלמידיו היה מנהגו לפתוח דבריו באיזה „מילתא דבדיחותא", לבַדֵּחַ את מקשיבי לקחו ולהצהיל רוחם ואחרי כן פתח ודרש בחקר הלכה בעֹמק העיון ודקות הסברא; כי כלל גדול היה בידו, שהנפש צריכה להיות מוכנת ומוכשרת לדברי תורה וחכמה בעיון וחקירה, ורק בהיות האדם שמח, דעתו צלולה ונפשו צהלה הוא עלול לקבל שפע הדעת. עוד היה דרך רבה להציע לפני שומעיו שאלות קשות ולפעמים גם זרות ורחוקות, בכדי „לחדד את התלמידים" לבחנם ולנסותם.

רבה היה בין אמוראי זמנו את אשר היה רבי עקיבא בין התנאים בשעתו. גם הוא „עשה את התורה טבעות טבעות", מצא צד השוה בכמה היכות ויכללם לכללים וסוגים. על כן היה מכֻבד מאד בעיני מורי התורה ויעריצוהו

1) חזרתי על כל המקומות ולא מצאתי המספר 1200 מיוחס לתלמידי רבה, ואם כונת הרב המחבר על הגמ' בב"מ (פ"ו:) הנה שם נאמר תריסר אלפי גברי, והנה הרב להלן יוסיף להזכיר הסכום הזה, ואם חושב הרב את המספר תריסר אלפי זאת לגוזמא, מי זה יערבהו בעד המספר 1200, וצ"ע. שפ"ר. 2) ודוגמאות לזה: שבת כ"ג:, כ"ה:, כתובות ע"ג:, מנחות ע"ה: ובב"מ. שפ"ר.

3) כן הוא הפירוש האמתי לדברי רבה (ב"מ פ"ו:) ומתאמת יותר לפי ענין כל ספור ההגדה שם, שרוצה לעלה ולקדש את רבה, ולא כפירוש של החכם וויס (ח"ג דף 191) שמיהירות אמר רבה כן, כי היה רחוק מן הגאוה, הלא הוא האומר: הרב שמחל על כבודו כבודו מהול (קדושין ל"ג:). ומה שמציין הרב המחבר גם ברכות כ', זה אינו ואדרבה משם יש מקום לבעל דין לטעון על המחבר, כי משם נראה — מדברי רב פפא לאביי— שהיו עוסקים הרבה בדיני טומאה וטהרה וכי רבה לא היה יחיד בזה. שפ"ר.

4) וכשהוא מפרש מימראות האמוראים הוא שואל: מאי טעמא: ודוגמאות לכל האמור בפנינו ובזה הם: בבא מציעא ג', שבועות מ"ב', מכות ב:, שם הוא מפרש דברי רבי עקיבא שעדים זוממים קנסא הוא — תדע שלא עשו מעשה וכו'. הוא המבדיל בין אונאה במקח ובין טעות במנין משקל ומדה, הלכה הנשענת על עמק הסברא בתורת המשפטים (ב"מ נ"ו: עיי"ש וע' ב"ק צ"ח ע"א וע"ב ושם קי"ז: ושארי מקומות. שפ"ר.

ויגדל כבודו ככבוד רב יוצר כנסת התורה בבבל· לעֻמת זה היה שנוא להעם אשר בפומבדיתא 1), כי היו בני פומבדיתא אנשי כחש ומרמה, ורבה איש האמת המעמיד דבריו על הדין ואינו נושא פנים גם לבני עירו. ויהי בעת עצירת גשמים ויסדר רבה את סדר התעניות והתפלות הנהוגות כחק ולא נענה. וילונו בני העם על רבה ויאמרו: רב יהודה היה טוב מטך לפני האלהים ותפלתו לא שבה מעולם ריקם. ויאמר להם רבה: לא בשבילנו יעצור ה' את השמים מהת מטר, כי בתורה הננו גדולים מבני דורו של רב יהודה, „אבל מה יעשו גדולי הדור אם אין דורן דומה יפה" 2)· כאמור למעלה, היה רבה עני רוב ימיו, ועל כן נראה הדבר, כי הוא ורב אדא החכם בבית ראש הגולה היו מקבלים פרס מראש הגולה שהיה בימיהם 3)· ובשעה שראשי מתיבתא דסורא היו עשירים גדולים וברוב הפעמים החזיקו את כל התלמידים על שלחנם ויספיקו כל צרכי הישיבה, היו ראשי מתיבתא דפומבדיתא עניים ובגלל הדבר הזה הרגישו צרך ליסד קופה או שופר (שיפורא) וראש הגולה והקהלות היו שולחים נדבותיהם אל השופר הזה להספקת ריש המתיבתא וכלכלתה 4). וראש הגולה אז היה מר עוקבן או רבנא עוקבן עם שם הלוי „דצוציתא" הוא הראשון שבראשי הגולה שאמר הלכות משם שמואל ומסרן „לרבה 5)· והוא היה בנו של ראש הגולה נחמיה ולפי זה דור רביעי לאבא אריכא הוא רב.

ומר עוקבן זה נזכר לשבח בין ראשי הגולה יותר מכל ההולכים לפניו, אך נראה הדבר, כי איזה חטאת נעלמה מימי נעוריו רבצה עליו וזכרונה היתה לו למכשול לב, כי בן דורו רב יוסף מונה אותו עם בעלי התשובה הגדולים מצדיקים גמורים, ולא פֵּרש דבר חטאתו והאחרונים לא ידעו שרש דבר וינבאו זה בכה וזה בכה· אחרים אמרו שהיה מתגאה ומתנאה בשערותיו ומסלסל אותם, ועל הסלסול הזה בימי נעוריו שב בתשובה לעת זקנתו, ויש שאמרו, כי נתן עיניו באשת איש ויחלה במחלת האהבה, לימים נצרכה האשה לבקש טובה ממנו ותבא אל ביתו ובידו היה למלא תאות לבו ויכבוש את יצרו ופטרה לשלום· והספר ההגדה, כי מן העת ההיא קרן עור פניו מקרני הוד על האור אשר יאיר ה' בחסדו לשבי פשע 6), והדברים נאמרים בדרך השְאָלָה, להגדיל מעלת הכובש את יצרו ומגביר קדושת המדות על יצר התאוה והחמדה. ונראה הדבר כי „צוציתא"

---

1) שבת קנ"ג׳ אמר ליה אביי לרבה מר דסנו ליה כלהו פומבדיתאי וכו׳ ומראה רבו של אביי רבה הגדול בתורה וסובל דחקות ומונע עצמו מהנאה מן הצבור, ובכ"ז איננו אהוב לבני עירו הוא שעורר אותו לאמר (כתובות ק"ה:) האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא וכו׳. עיי"ש. שפ"ר.

2) תענית כ"ד ע"א וע"ב. 3) סדר עולם זוטא ושם יש ט"ס רבא במקום רבה עיי"ש. שפ"ר.

4) הרב המחבר מציין אגרת דרש"ג אבל היא גמרא מפורשת בגיטין ס:, ועיי"ש בפירש"י ובתוס׳ ד"ה שיפורא וכד"ה אלא משום חשדא, ולא מימות רבה קבעו שופר בפומבדיתא, כי אם עוד מימי רב יהודה כמבואר שם בגמרא וכאשר כן יאמר גם רש"ג: האי שיפורא מעיקרא הוה בי רב יהודה ולבסוף בי רבה ולבסוף בי אביי וכו׳ ושפורא היא קופא דרבנן דאתי להון מישראל כדתנן בשקלים (פ"ו מ"ה) י"ג שופרות וכו׳. שפ"ר.

5) ב"ב נ"ה׳, אמר רבה הני תלת מילי אישתעי לי עוקבן בר נחמיה ריש גלותא משמיה דשמואל וכו׳, ויש להעיר כי תלת מילי אלה אינם הלכות שבתורה כי אם חקי מלכות פרס ואין לכנותן בשם שמועות. ויש להעיר עוד כי רבנא עוקבן זה כנראה היה תלמידו של רב חסדא או כפוף לפניו וזה יוצא מגמרא פסחים קט"ו׳ וסוטה ל"ט:. שפ"ר.

6) שבת נ"ה ע"ב.

הוא שם מקום. כאחד מראשי הגולה שהיו לפניו (רב הונא רבה) הוליכו עצמות כ״ר עוקבן לארץ ישראל ושם נקבר 1).

בימי ראש הגולה הזה פגעה יד הרדיפה הדתית גם ביהודי בבל, אך לא ארכו ימיה וכמוה כאין נחשבה לעֻמת רדיפות רומא החדשה מימי הקיסר קונ־סטנטינוס הנוצרי ואילך. בכל זאת עשתה גם הרדיפה הזמנית הזאת פרעות במעמדם, הפריעה מנוחתם וַתַּשְׁבֵּת את הבטחון אשר בטחו יהודי בבל עד הנה במצבם המדיני ושלומם וטובם בממלכת פרס. הדבר הזה היה בימי ממשלת המלך החדש שבור מלכא השני לבית הססנידים, הוא המלך אשר מָלַךְ ימים רבים מכל המלכים לפניו ולאחריו, כי יותר משבעים שנה (303–380 לסה״נ) נשא כתר המלוכה, ועוד לפני גיחו מרחם נעטר בעטרת מלוכת פרס, כי נתנו האמגושים את כתר המלכות על בטן איפרא הורמיז אמו – והיא הנודעה גם בתלמוד בשם „אמיה דמלכא״. אז נשבתה מטהרה הידידות בין בית המלוכה והיהודים, וגם היו נכונים להם רדיפות, כרדיפה אשר מצאה אז את הנוצרים היושבים אז במלכות פרס, לולא היתה איפרא הורמיז אוהבת ישראל ודעתה קרובה אל היהדות. ומדברי הרדיפה הזאת נדע רק דברים מקֻטעים וראשי פרקים לאמר: כשנכנסם פולמוס לפומבדיתא נסו רבה ורב יוסף וַיִּמָּלֵטוּ 2), וילשינו על רבה לפני המלך או לפני יועציו כדברים האלה: יש איש ביהודים, אשר בדרשותיו יבטל את העם מעבדה ומתת כרגא לגנזי המלך אלף ומאתים איש 3). במשך שני חדשים בשנה (ירחי הכלה) ויצא אחרי רבה רץ (פריסתקא) מטעם המלך לתפוש את ריש מתיבתא דפומבדיתא, וישמע רבה וינס וימלט על נפשו ויבא לאגמא לְהִסָּתֵר מרודפיו ויהי תועה אנה ואנה במסבי פומבדיתא, וישב ביער על אחד השיחים ויעסוק בתורה, והתורה הגינה עליו ותסוככהו ממחשבות און לעשות רעה לנפשו, כאשר קצרה רוחו מתקף צרותיו. בין כה וכה ויגיע לאזניו קול רעש צעדי איש בין שיחי השדה ויחשוב כי רודפיו באים לתפשהו, ויתקפהו הפחד ותצא נפשו וימת. וַיִּוָּדַע הדבר בפומבדיתא, לדברי ההגדה התאבה לנסים, על ידי פתקא שנפלה משמים ארץ ועליה כתובים הדברים האלה: „רבה בר נחמני נתבקש לישיבה של מעלה״. ויצאו אביי ורבא וכלהו רבנן לבקש את גופת רבם להביאהו לקבורה ויראו מרחוק עדת צפרים, פורשות כנפיהן על גוית איש ומסוככות עליה באברותיהן, ויפנו ויראו את רבה רבם מת שוכב בשדה. ויספידו מספד מר את האמורא הגבור בתורה בדור ההוא ויעשו עליו אבל שבעת ימים (בשנת ד״א צ״א) 4). כנראה לא היו תוצאות אחרות להמלשינות הזאת, אשר בסבתה מת רבה בר נחמני. אמיה דשבור־מלכא, איפרא הורמיז, לא חדלה להראות ליהודים אותות אהבה ורצון ולריש מתיבתא בפומבדיתא הנמנה במקום רבה –לרב יוסף– שלחה המלכה ארנקי דינרי זהב להקדישם למצוה רבה כראות עיניו, ויקדיש רב יוסף את הכסף למצות פדיון שבויים 6).

וממלא מקום רבה בישיבת פומבדיתא היה, כאמור, רב יוסף בר חייא

---

1) סדר עולם זוטא. 2) חולין מ״ו. 3) ובגמרא שלפנינו — תריסר אלפי גברי ועיין בהערתי למעלה דף 409.
4) כל זה בבבא מציעא פ״ו. 5) בבא בתרא ח:

נולד בערך ד"א ל'), מת ד"א צ"ג). הוא היה איש מכאובות וידוע חולי ומעֻצמת מכאוביו היה אֱנין־הדעת ורתחן 1), כמו שהעיד על עצמו ויאמר, כי בשביל התכונה הזאת חייו אינם חיים. נראה הדבר כי היה עשיר ויהיו לו שדות גנות ופרדסים עם כרמי גפן וזית ויוציא מהם יין טוב ומובחר מכל היינות במקום ההוא 2). כאשר חלה ויהי לסומא בשתי עיניו, לא דאבה נפשו על כי נסתר אור עולם בעדו, כי אם על היותו עתה פטור ממִצות רבות כדעת אחדים (רבי יהודה) הפוטרים את הסומא מן המצות, ואף כי הוא לא פטר עצמו מהן והיה נזהר לעשותן, אך היה אומר כי גדול שכר המְצוה ועושה ממי שאינו מְצוה ועושה 3). רב יוסף הוא יוצא מ כ ל ל רבנן דפומבדיתא כי לבו לא הגֹיך אחרי ה ח ר י פ ו ת ויבחר להיות „סיני" — לאמר „בקי במשניות בריתות ושמועות" ונקרא גם בשם מ א ר י ד ש מ ע ת ת א 4). אותו מצינו עוסק גם בתרגום כתבי הקדש לארמית.

התורה, וכפי ההשערה גם את ההפטרות— הם הפרשיות בנביאים שהיו קוראים מדי שבת בשבתו כנהוג עד היום, כבר היו מתורגמים אז ארמית בשני דרכי המבטא: הסורי והכשדי, התרגום הכשדי נעשה כנראה על פי התרגום היוני של ע ק י ל ס, או כאשר נקרא בבבל „א ו נ ק ל ו ס", והסורי נעשה בעד היהודים המדברים סורית בארצות ארם נהרים וארם הצפונית ונקראת „פ ש י ט א" לאמר פ ש ו ט ה. אך מלבד התורה וההפטרות לא היו רֹב כתבי הקֹדש עוד מתֻרגמים לארמית. ורב יוסף היה הראשון אשר החל להרגמם, ולדעת אחדים חשש לאמרם בלשון עברית בעל פה, בכדי שלא לעבור על האזהרה — „דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה", ויתרגם לראשונה את הנביאים, לאמר, דבריהם בעל פה. תרגומו של רב יוסף נתקבל באֹסף התרגומים ונגררו אחריו החכמים ופרשו מדבריו ספקות רבים בהוראות המלות בכתבי הקדש 5). בתור ראש הישיבה היה מדקדק מאד עם התלמידים וַיַראם קשה ויורם לשמור חקי המשמעת, ופעם צוה להכות מכת מרדות את אחד מתלמידיו נ ת ן ב ר א ס א, על לכתו ביום טוב שני של גליות מבית מדרשו הרחוק מן העיר אל פומבדיתא.

ימי עמדו על משמרת ריש מתיבתא בפומבדיתא היו מעטים ורעים כי מחלה קשה עברה על נפשו ובקומו מחליו שכח את כל תלמודו וכח זכרונו נחֹלש מאד. פעמים רבות קרה, כי ר ב י ו ס ף שכח את שמועותיו והיה אומר: „לא שמיע לי הדא שמעתתא" ו א ב י י היה מזכירו ויאמר: אתה בעצמך שנית לי השמועה הזאת וממשנה פלונית ופלונית הוכחת אותה. ותלמידיו היו מכֻונים להחזיר לו אבדתו ולהזכירהו נשכחות מבלי שירגיש, כי הם מזכירים אותו ויכאב עליו לבו. אך בהיותו מטבעו אֱנין־הדעת ידע והרגיש את חולשת כחו ולפעמים חשב פעֻלת תלמידיו לפגיעה בכבודו ומשברון רוח היה אומר: „ל ו ח ו ת ו ש ב ר י ל ו ח ו ת מונחים בארון, מכאן לתלמיד חכם ששכח תלמודו

---

1) פסחים קי"ג:. 2) מנחות פ"ז'. 3) בבא קמא פ"ז'. 4) סנהדרין מ"ב' וסוף הוריות.

5) עיין הציון ח' שנביא בסוף הספר ותרגומו של רב יוסף נזכר בגמרא: פסחים ס"ח ע"א, יומא ל"ב ע"ב ודף ע"ז ע"ב. מועד קטן כ"ו ע"א וכ"ח ע"ב, קדושין י"ג ע"א וע"ב ע"ב, נדרים ל"ח, נזיר ג', סנהדרין צ"ד:, ע"ז מ"ד:, מנחות ק"ו', ובבא קמא ג':, והפלא על הרב המחבר שנותן טעם לתרגום רב יוסף וסותם דבריו על פי דעה דחויה מבעלי התוספות, הראשונים שהביאו הדעה הזאת. עיין בבא קמא ג': בתוספות ד"ה כדמתרגם. שפ"ר.

שאין נוהגין בו מנהג בזיון" 1). המקרה הרע שקרה את רב יוסף, היא עדות על רפיון כח הלמוד שבעל פה, בהיות כל התורה אותיות פורחות ותלויה רק בכח הזכרון. ובימים ההם כבר רחבה ונסבה הקבלה ותָּכְנָה הלך הלוך ורב. כי נוספו שמועות על שמועות ומסרות על מסרות, ותהי הקבלה חרדה על כל קוץ וקוץ, וכל דוק ושחק נחשב לגרגר זהב, ותאגור אותם באוצרה הבלום, מבלי תת להבקרת לנגוע בהם; אך כל האוצר הזה היה נכון לרדת לטמיון ביום רעה, מבלי יכלת בני הדורות הבאים להזכיר הנשכחות ולהשיב האבדות. גם הישיבה, המקום אשר ממנה יצאה התורה לכל בני הגולה הלכה בימים ההם הלוך וחסור, ותרד מטה מטה, כי אפסו ממנה הכחות המסֻגלים להתפתחות התורה ולחרשה בחקר הלכה. אחרי מות רב חסדא היתה לסורא שארית כמעט על ידי ראשה רבה בר רב הונא 2), ומלך שלש עשרה שנה (ד"א ס"ח, ד"א פ'). אך לב בני הנעורים דורשי התורה נשא יותר אל פומבדיתא, כי כבר דרכו אז הכוכבים על שמי החקירה התלמודית, שני גדולי האמוראים אביי ורבא, אשר הפיצו אור יקרות על ההגיון התלמודי. מרבה בר רב הונא לא נודע דבר רק שהיה עניו ביותר 3), וימת בזמן אחד עם רב המנונא, אשר היה לראש בחרתא ד׳ארגיז ושניהם נקברו בארץ ישראל 4), אחרי מות רבה בר רב הונא נִתְּיַתְּמָה מתיבתא דסורא ותלמידיה יצאוה, ותהי עזובה ושוממה עדי שובה לתפארתה וכבודה הראשון כחמשים שנה אחרי כן 5).

אחרי מות רב יוסף היו בני המתיבתא במבוכה גדולה, כי לא יכלו להכריע במי יבחרו מארבעה ראשי החכמים שבפומבדיתא: אביי, רבא, רבי זירא (זעירא) השני ורבה בר מתנה: ויאותו ארבעתם להוָּעֵד, להציע לפניהם שאלה קשה וחמורה, ואשר ישכיל להשיב תשובה ברורה בדבר הלכה ואיש לא ידע למצוא טעם לסתור דבריו ויהיה הוא לריש המתיבתא; ויצא אביי מוכתר בעטרת נצחון ממלחמתה של תורה ויהי הוא לריש מתיבתא 6). אביי ובשם לְוַי אשר לו — נחמני (נולד לערך ג"א מ', מת לערך ג"א צ"ח). עודו ילד נִתְיַתֵּם מאביו ואמו ויגדל בבית רבה דודו. מינקתו היתה לו לאֹמֶנֶת ואם רחמניה, ודודו היה לו לאב ויַקְנֵהו ראשית דעת בתורה ויתן מרוחו עליו. באהבה וכבוד בן לאבותיו הנהו מזכיר את אמו־אמנתו, אשר כאם את בנה נטלתהו ותשאהו ותגדלהו על ברכיה, גם מסרה לו דרכי רפואות שונות, מקצתן אמתיות, בדוקות על פי הנסיון ומקצתן, יסודותן בהזיות ואמונות טפלות של הארץ והעם היושב עליה בהזמן ההוא. מידי דודו קנה לו אביי את ידיעתו הגדולה בהלכה, בעמק העיון וחריצות השכל. הוא ורבא חברו עודם ילדים רכים, וככבר השתוממו על רחב בינתם וחקרי לבם ויאמרו עליהם: „בוצין בוצין מקטפיה ידיע". אביי לא נתברך בעשירות והיין

---

1) מנחות צ"ט׳ ומה שכתב הרב כי תלמידיו היו זהירים שלא לפגוע בכבודו, הנה מצאנו בזבחים (ס"ב׳) ששחקו עליו תלמידיו ורק אביי ידע להזהר בכבודו, ובשביל זה הוא אומר כמה פעמים במתפלא: תלי תניא בדלא תניא (עיין כתובות ב׳׳ ומכות ד׳׳ וע׳ סה"ד סתו"א). שפ"ר.

2) החכם וויים מעיר כי עוד בחיי רב חסדא היה רבה בר רב הונא בית מדרש והוא נתמנה להיות דיין בבית מדרשו של רב חסדא כדאיתא בשבת י׳. שפ"ר,

3) הרב אינו מציין והוא ממועד קטן כ"ח׳. 4) סוף הוריות. 5) עיין לקמן במאמר לסדר התנאים והאמוראים בסוף הספר. 6) ברכות ל"ו:.

לא עלה על שלחנו 1), אף כי היה המשקה הזה מצוי מאד בבבל וכל בני העם שתו אותו ומסחר היין גדל מאד בבבל וביותר ביומי דשוקא לעתים מזומנות בשנה בעיר זולשָׁפָט 2). ככל אמוראי בבל היה אביי בעל שדות וכרמים, וימסור עבֹדת נחלתו לאריסים. מֻפלא הוא בתכונתו היקרה: במעלות רוחו הזכה, בחמדת נפשו הרכה, ויהי איש חן נחמד ונעים בכל הליכותיו ודובר שלום לכל וכה היה פתגמו כל הימים: „לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך משיב חמה, מרבה שלום עם אחיו" עם קרוביו ועם כל אדם ואפילו לנכרי בשוק, כדי שיהיה אהוב למעלה ונחמד למטה ומקובל על הבריות" 3), גם הכותים היושבים בבבל היו ממכבדיו וחושבי שמו, וכן יְסֻפַּר, כי פעם אחת אבד חמורו וימצאוהו הכותים ויביאוהו אליו וישיבו לו, אף על פי שלא ידע לתת סימן מֻבהק לאבדתו ויאמרו לו: לולא היית נחמני, כי עתה לא השגחנו בך ובסימניך, אך מדעתנו אותך הננו מחזירים לך אבדתך גם בלא סימנים 4). בימי היות אביי ריש מתיבתא בפומבדיתא (בערך מן ד"א צ"ג, עד צ"ח) נתמעט מספר התלמידים ויעמוד על שתי מאות, ובזכר אביי, איך רבו התלמידים הבאים לשמוע תורה בחדשי הכלה בימי רב ורב הונא, אשר מנו אז מספרם ליותר מאלף ויקרא על נפשו: „יתמא דיתמא" 5). הסבה שנתמעטו התלמידים לא היה רפיון התשוקה והעדר השקידה על התלמוד, כי אם מפני שתלמידים רבים נהרו אל העיר מחוזא, אשר שם נמשכו בכח אביר־התורה ואיש ריבו של אביי בהלכה הוא רבא, אשר יצא מפומבדיתא ויכונן לו בית תלמוד לבדו במחוזא הקרובה לעיר הראשה קטיספון. אביי ורבא המה שני אדירי התלמוד אשר הביאו את חקר ההלכה על פי דרך חריפי דפומבדיתא למעלה עליונה וכל השאילתות והאיבעיות, אשר לא מצאו להם פתרונים על ידי זקני ראשי המתיבתא רבה ורב יוסף, עמדו עליהם אביי ורבא ויצרפום ויבררום בחריפות עמוקה ושכל חרוץ מאד.

ובימים ההם כמעט שאפסו כל עניני העיון לענות בם את תופשי התורה. השמועות והמסֹרות וכל חמר התורה שבעל פה כבר נצטרפו ונתבקרו כהלכתן בכל פנותיהן וצדדיהן — אז נגלו שני גבורי־הדעות אביי ורבא ויהיו יוצרי ענינים חדשים הנה ההויות או החקירות החדשות בהלכה. הם היו מגלי פנים חדשות ומתירי הספקות הרבים, שהמציאו הם בעצמם, ספקות שהם תוצאות המעשים בכל יום, אך בכל זאת לא עמדו עליהם הראשונים, ויחתרו הם - אביי ורבא - למצוא התרת הספקות, והתרת הספקות האלה חדשו והוציאו מכללים ואפני הדבור והלמוד מוסכמים ומקובלים מזמן הקידם, ממין החקירות החדשות האלה המה ההויות האלה: „עד זומם אם למפרע הוא נפסל או מכאן ולהבא הוא נפסל". לאמר: אנשים שהעידו לפני בית דין כעדי ראיה, ובאו עדים אחרים והזימום לאמר: שלא היו במקום המעשה, כי עם העדים השניים היו — ודין עדים זוממים כאלה לפסלם לעדות, ותהי השאלה: מאימתי חל הפסול עליהם: אם

---

1) כתובות ס"ה; ועוד יותר נראה שלא היה עשיר מחולין קל"ג׳ וערובין מ"ה׳ עיי"ש. שפ"ר׳
2) ב"מ ע"ג; ובבא בתרא צ"ח׳. 3) ברכות י"ז׳. 4) גיטין מ"ה׳. 5) כתובות ק"ו׳.

למפרע, מיום המעשה לפי דבריהם, או מכאן ולהבא, מאותו היום שנגבה עדותן בבית־דין – והספק הוא אם חתמו על שטרות או שהעידו עדות בינתים (בין יום המעשה ובין עדותם בבית דין) אם עדותם קימת או בטלה. – ממין הזה הוא גם השאלה: בעל חוב (מַלְוֶה) אם למפרע הוא גובה, או מכאן ולהבא הוא גובה", לאמר: האם נחשבו נכסי הלוה לעומדים ברשות המלוה מיום ההלואה, ואם מכרם או הקדישם מה שעשה עשוי, כדין אדם העושה בתוך שלו, או כי אין לו לו (להמלוה) שלטון על הנכסים רק מאותו היום שנודע כי משתמט הלוה מפריעת חובו. כיוצא בזה הוא הכלל שכְּלל אביי לאמר: „כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני" 1). ומזה תוצאות להשאלה אם העונשין שבתורה הם על מעשה הרשע או על הַמְרוֹת רצון ה'. ובכן אף על פי שהמעשה בטל הוא נענש על היותו ממרה פי ה'. גם בהָעֲבַרְיָנוּת מצאו מדרגות ומהן תוצאות לדינים שונים – ויבדילו בין עובר עברה לתיאבון, להכעיס, השוגג והאומר מותר. וישנן – לדעת אחדים – שהרשע לתיאבון חשוד עליהם, והרשע להכעיס אינו חשוד. כן היו אביי ורבא הסוללים מסלה חדשה בהגיון התלמוד, בדקות הבדל המושגים ודרכי העיון הדק, וההגיון הפלפולי הזה נקראו על שם ממציאיהם „הויות דאביי ורבא".

וכחמש שנים (ולא י"ב או י"ג כדעת אחדים) עמד אביי על משמרתו – משמרת ריש מתיבתא דפומבדיתא. וימיו האחרונים היו ימי עצב ותוגה, כי מרחוק נשמע לו קול שועת בת עמו השדודה בארץ מולדתה, העשוקה ורצוצה בתגרת ידי רודפיה בני רומא החדשה והקיסר קונסטנציוס. ופליטי חרב מיהודה באו גם לפומבדיתא. הם המה הנזכרים בתלמוד בשם הכללי „נחותי דמערבא", והם הביאו תורת ארץ ישראל – תורת רבי יוחנן עמהם לבבל ויועילו גם הם לתת רוח חדשה בדרישת התורה בבבל. ואחד מהם (רב יצחק בר יוסף) העיד לפני אביי בשם רבי יוחנן שמותר לשאת אשה שמתו שני בעליה הראשונים, וישא אביי את חומא היפה בנשים נכדתו של רב יהודה, אשר היתה כבר אלמנה מבעלה הראשון והשני, ובהיותה לו לאשה מת גם הוא בעודו במבחר שנותיו (כערך נ"ח לשנות חייו ושנת ד"א צ"ח למב"י).

במות אביי נָסַבָּה משרת ריש מתיבתא, כדבר המחויב להיות ומובן מאליו, לחברו רבא בר יוסף בר חמא בעיר מחוזא (נולד ד"א ס', מת קי"ג). ויכבד רבא את מקומו ויתן מהודו על עירו מחוזא אשר היתה עד הנה ריקה מלומדי תורה, ועל ידו נעשתה למקום תורה היותר גדול ונכבד בכל מדינת בבל. וה' ברך את רבא בעשר ובחכמה, ובחריצות השכל וכחו הגדול במלחמתה של תורה היה העליון על כל אמוראי זמנו, אך כמדת היותו אדיר התורה וגדל־דעה בתלמוד לא היתה מדתו במוסר ותכונת הנפש ושלמותה. ידע רבא בעצמו את המגרעות ברוחו, כי איננו עָנָיו ויהי דברו: „שלש בקשתי מאת ה', שתים נתן לי והשלישית מנע ממני: בקשתי חכמת רב הונא ועשר רב חסדא ונתנו לי,

1) עיין על כל אלה: ב"ק ע"ג' וע"ד', פסחים ל', וב"מ י"ג—י"ד ואילך. תמורה ד' ע"ב.

אך תפלתי, כי אהיה עניו ושפל רוח כרבה בר רב הונא לא נתקבלה" 1). מלבד העדר השלמות הנפשית, מדת הענוה, אשר תשית עטרת תהלה לראש כל גדל־דעה ואביר החכמה, נראו בו גם אותות התכונות המיוחדות לבני עירו –בני מחוזא– הנטיה אל הנוי וההתפארות, גם היה מהדר למצוא חן בעיני בני עירו ויבקש קרבתם וכמו שיספר בעצמו: „מריש הוה אמינא בני מחוזא כלהו רחמין לי, כיון דהואי דיינא אמינא מינייהו סני לי ומינייהו רחמי לי, כיון דחזאי, דמאן דמיחייב לי האידנא זכי למחר אמינא: אם מרחם כלהו מרחמי לי, אם מסני כלהו סני לי" – הדברים האלה, המורים נטיה יתרה לקנות לב העם ולהיות מרוצה לבריות בכל אופן, לא ישרו בעיני אביי חברו וכמטיל דופי בדברי רבא חברו היה אומר: „האי צורבא מרבנן דמרחמי ליה בני מתא, לאו משום דמעלי טפי אלא דלא מוכח להו במילי דשמיא" 2). ככר ספר למעלה, כי בני מחוזא לא היו מטהורי היחש והיו אומרים עליהם כי המה ערב־רב ובני עמי הארץ שהתיהדו עלו בהם; בני בבל החרדים על טהרת היחש היו נמנעים מהתחתן עם בני מחוזא, בגלל זה היה קשה להם למצוא נשים להם מבנות בני עמם וארצם. ויהי היום ויבא רבי זירא השני למחוזא וידרוש ברבים לאמר „גר מותר בממזרת". בהוכות הזאת שדמה רבי זירא לזכות בה את בני מחוזא, ראו הם חובה לנפשם, כי נחשבים הם לבני נכר והאסור לכל ישראל מותר להם ויחר אפם על הדורש וירגמוהו באתרוגיהם, כאשר עשו בני ירושלים לפנים לאלכסנדר ינאי – ויודע הדבר לרבא ויתרעם על רבי זירא, כי מצא און בנפשו לדרוש כזאת ברבים בעיר שרובה גרים. ויתחכם רבא וידרוש להם בראשונה לאמר: „גר מותר בכהנת", וירהיב רוח בני עירו וישמחו על דבריו וישאוהו על מצעות „משי", וישב וידרוש להם: „גר מותר בממזרת" ובהתעצבם על לבם נחמם ויאמר להם: „כטוב בעיניכם עשיתי" לכם. כי תוכלו לקחת לכם נשים מכל אשר תבחרו 3). עוד מגרעת אחת נראה בתכונת רבא: כי בכל עשרו הגדול, לא כלא בתוכו את התשוקה להרבות עשרו; המדה הזאת השביתה לפעמים את זכות נפשו מטהרה, וביותר נראה זאת במעשה דאיסור גיורא. גר אחד ושמו איסור הפקיד אצל רבא שנים עשר אלף זוז להורישם לבנו האמורא רב מרי. ויהי בחלות איסור את חליו אשר ימות בו ויחתור רבא לעשות את הכסף הזה, כנכסי הגר שמת ואין לו יורשים, שהן הפקר וכל הקודם זוכה בהם; כי רב מרי לא היה יורש על פי הדין את איסור אביו, כי היתה הורתו שלא בקדושה, ויחשוב רבא מחשבות, כי יהיה הכסף הזה ממון שאין לו תובעים, והנפקד זוכה בפקדון כזוכה מן ההפקר, וישמע זאת אחד מן התלמידים ויחוה דעהו בפני רבא לאמר, כי יש בידי איסור לזכות את בנו בהכסף אם יודה בפני עדים, כי הכסף המופקד בידי רבא כסף בנו הוא שמסר לו. ואז נתגלגלו הדברים ובאו לאיסור ויעש כעצת התלמיד ההוא, ויתרעם מאד רבא על התלמיד הנותן עצה להפקיע את הפקדון מידו 3). והנה משנה שלמה היא 4).

---

1) מו"ק כ"ח. 2) כתובות ק"ה:. 3) קדושין ע"ג. 4) ב"ב קמ"ט ועיין תוספות שם.

הלוה כסף מן הגר ומחזיר לבניו דעת חכמים נוחה הימנו , ומכלל הן אנו שומעים לאו , שכל מי שאינו מחזיר לבני הגר הכסף שלוה מאביהם אין רוח חכמים נוחה הימנו , ואם כן בשביל הדבר הזה לברו ובשביל החק המוסרי המצוי בתלמוד לאמר: „מצוה לקיים דברי המת" לא היה לו לרבא להתאמץ ולזכות בהכסף הזה 1) · עוד יספר ממנו , כי הרבה לקחת מאריסיו מדות תבואה יתר רב מהשעור והקצב הנהוג , אך בשביל זה היה מרחיב זמן להארים ; ויעוררהו על זה תלמיד אחד, כי זה נראה כרבית או אבק רבית להרבות שכר בעד הרחבת זמן התשלומין , ותהי תשובתו, כי טובה הוא עושה בזה להאריסים , באשר כי נותן הוא להם הרחבת זמן לקצור תבואה המתבשלת כל צרכה ובזה הם מרויחים יותר ממה שמפסידים בתוספת התשלומים · לפרקים היה מתנהג במדת דין קשה עם עניי־עם, ופסק הלכה , הנראה כנגד למודי החמלה והחנינה ורוח החסד והרחמים השפוכה על התורה שבעל פה כבעל התורה שבכתב· וזה הדבר : אחד מטובי תלמידיו של רבא , רב פפא , התאונן לפניו רע על רבנן דמתיבתא הכובשים את העניים לעבוד אותם עבדת עבד , בשביל שהם משלמים בעדם כרגא דמלכא (Charag̈) · וירא רב פפא המעשה הזה כאבק רבית וכאבזריות , אך רבא לא ראה אָוֶן בפעלת רבנן דמתיבתא ויאמר : כן כתיב בדתי המלך , כי כל מי שאינו משלם כרגא הוא משתעבד להמשלם כרגא בעדו · ואחיו של רבא רב סעורם הרחיק עוד יותר ללכת , כי נתן לבו כלב שופט רוחות בני האדם , ובראותו עניים שנדמו לו , כי אינם נוהגים כשורה בדברים שבין ארם למקום ויתקפם ויכבשם לעבדים מושכים במרכבת רבא · גם בזה לא הטיל רבא דופי ויאשר פעלו לאמר : יפה עשית , כי נסתייע מאיזה בריתא האומרת „אם ראית בו (בישראל) שאינו נוהג כשורה , אתה רשאי להשתעבד בו" · אף כי רבא בעצמו בימי נעוריו הוכיח את אביו , על כי היה תוקף את עבדי האנשים , אשר נשה בהם כסף , ויהיו עובדים עבודתו , ויאמר לו רבא בנו , כי ההנאה שהוא נהנה מעבדת עבדי האנשים אשר הוא נושה בהם , נחשבה כרבית , ויחדל אביו מעשות כזאת 2) ·

בכלל נראה , כי בדור ההוא עוד לא·עמד טעם בני בבל (מדורו של רב ואילך) בהם , ומגרעות רבות דבקו אז בהם וישביתו מטהרן את מדות התם והפשיטות שהיו מצוים בהם עד היום · התם והפשיטות פנו מקום לאהבת הנוי והסלסול , והגאוה והיהירות ושאיפת השררה היו לנחלת בני מרום עם הארץ · רבני דמתיבתא החלו לצאת בכלי משי ושיראים נאים ויקרים ועבדים נושאים אותם במטות זהב (גוהרקי דדהבא) 3) · דורשי התורה התרוממו מעל העם ולא חשו את עצמם עוד לעצם מעצמיו, כי אם לעומדים על גביו, כלפני כל בני מפלגת אזרחים בני חורין (Patricier) , ובשביל זה ראו כי דרוש לחזק איש את אחיו למען חזוק המפלגה העליונה וחפציה המיוחדים, ורבא בעצמו היה אומר , כי אתא צורבא מרבנן קמאי לדינא , לא מזיגנא רישא אבי סדיא , כל כמה דלא מהפיכנא בזכותיה" 4) · גם תקנו תקנות בדרכי החיים להותיר לטובה בני עדת „צורבא מרבנן" וליפות כחם בחיי החברה : בהביא אחד מרבני דמתיבתא פירותיו לשוק , היו נוהגים בו דין „נקיטת השוק" , לאמר , כי

1) ב״ב קמ״טי . 2) כל זה בבא מציעא ע״ג: כל העמוד שם , ושם דף ס״ה: .
3) גיטין ל״א: , בבא מציעא ע״ג: . 4) שבת קי״ט׳ .

לא נתנו לאיש למכור, עדי מכר הצורבא מרבנן את פירותיו אשר הביא ליום השוק. בבא צורבא מרבנן לדין היה הדיין נזקק למשפטו ראשונה ומקדים דינו לדין בעלי הדברים שבאו לפניו. רבני דמתיבתא היו פטורים מכל המסים שהיו מוטלים על הקהלות בתור חובות הצבור. רבא היה מתיר לצורבא מרבנן להודיע טיבו במקום שאין מכירין אותו בכדי להִפָּטֵר מן המסים והכרגא. ובזה נראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים. ראשוני התנאים היו חושבים לחטאת מעילה בקדש, להפיק לנפשם איזה תועלת מתלמוד תורה, היו חוששים ליהנות גם הנאה קלה, ולא נשתמשו בכתרה של תורה ולא הודיעו טיבם גם בשעה שהיו צפוים אל סכנה להיות נהרגים, וגם נתנו בשרם למכים ולא התהללו בתורתם להודיע שמם וטיבם 1). ורבא הרחיק מאד ללכת בחפצו להותיר לטובה את רבני דמתיבתא ומפלגת צורבא מרבנן בבלל ויתיר להם לאמר על נפשם, כי המה מעובדי האש ה„חברים" או ה„גובירים" למען הֵחָלֵץ מנשוא משא הכרגא 2).

---

1) כונת הרב היא על המעשה המסופר מרבי טרפון בנדרים ס"ב ע"א, ובירושלמי פ"ד דשביעית. שפ"ר.

2) מקור הדברים האלה: בבא בתרא כ"ב, נדרים ס"ב: ועוד בכמה מקומות. והנה אחשוב לחובה להעיר, כי יש בדברי הרב נטיה לאחת מן הקצוות. יפויי־כח לתלמידי חכמים היו תקנות קבועות מימים מקדם, ועוד בימי התנאים, היה המנהג לעשות פרקמטיא לתלמיד חכם להטיל מלאי לכיס תלמיד חכם, גם בדבר נקיטת השוק שמביא הרב מבבא בתרא כ"ב, הנה מכל הענין שם יוצא מפורש, כי לא רבא היה המתקן התקנה הזאת, כי היתה תקנה קבועה ונוהגת מדורות הקודמים, כי שם נאמר: רב דימי מנהרדעא אייתי גרוגרות בספינה, אמר ליה ריש גלותא לרבא פוק חזי אי צורבא מרבנן הוא נקיט ליה שוקא וכו', גם הפטור ממסי המלך והכרגא לא מרבא יצא, כי רב יהודה, אשר מת ביום שנולד רבא, הוא האומר מנדה זו מנת המלך וכו' (נדרים ס"ב:) וממשמעות כמה סוגיות נראה, שגם רב יהודה לא חדש הדין והיה נוהג והולך מדורות קדומים. ונראה הדבר שהחרות והזכות הזאת באה לתלמידי חכמים עוד מימי מלכי פרס הקדמונים שפטרו מכל משא המלך והשרים את עובדי עבודת הדת (עזרא ל') וכן פירש הרא"ש שם: „מנדה בלו והלך: כורש מלך פרס צוה שלא ישאלו מס מאנשי כנסת הגדולה וכו'. ועיין עוד בבא בתרא ח:. ומדי הזכירי את דברי הגמרא בנדרים, עלי להעיר, כי התוספות הרגישו בהדבר המוזר הזה. שאומר רבא שרא למימר עבדא דנורא אנא, ומפרשים: עבד לכהן עובדי האש, וההיתר הוא משום שהדברים נשמעים לשני פנים עיי"ש ד"ה עבדא דנורא. בכל אופן התקנה לפטור תלמידי החכמים מעול מלכות, מוצאה מארץ ישראל, ואמוראי א"י ריש לקיש ור' יוחנן פטרו את הוגי התורה לא לבד ממס המלך, כי אם גם מנשוא בעול הצבור במסי העדה (ב"ב דף ז' ודף ח'). גם תפיסות הרב על רבא ע"ד פסקיו והחלטותיו כי מי שאינם משלמים הכרגא יהיו משעבדים להמשלמים, אינן צודקות בעיקרן. כי בכלל אנו רואים בכל התלמוד, אשר בדיני ממונות נתנו מקום גדול לחקי מלכות פרס החרשה, כי היו חרדים מאד לעתידותיהם בשלומם המדיני, בראות את שבור-מלכא השני מנסה לגרוע משפטיהם ולקצץ בזכיותיהם, כאשר העיר על זה הרב המחבר בעצמו וכאשר עוד יבואר להלן ועל כן גדרו גדרים והתקינו תקנות, כי בני קהלות ישראל שבבבל ישלמו חק הכרגא (אית השעבוד האחד, שהיה מוטל על יהודי בבל מטעם הרשות הפרסית, כי בכל הנהגותיהם בחיי הדת והחברה היו עומדים ברשות עצמם) לבלי תת לשבור מלכא ויועציו פתחון פה לגרוע משפטיהם במדינה, וכן מצינו שהיה רבא מזרז את בני עירו מחוזא ואומר להם: עזרו איש את אחיו (בפרעון מנת המלך) למען אשר יהיה שלום בקרב עדתכם, ואז לא תפריע גם המלכות את שלומכם (ב"ב ט') וגם רבא בעצמו היה עשוק ורצוץ מהרשות הפרסית (חגיגה ה') ובדברי יפויי כח וזכיות לתלמידי חכמים הנה הטעם פשוט, כי במדה הזאת שהתרבו דורשי התורה, אשר הניחו חיי שעה ויעסקו בחיי עולם, היתה חובה מוטלת על הצבור, לזכותם במשפטים אחדים, למען הקל מעליהם עול החיים ותהיה דעתם ושעתם פנויות לעסק התורה, ורבא הוא הנותן טעם לזה ואומר: כיון דרבנן נינהו אתו ליטרדו מגירסתייהו, ובערובין כ"ב ע"א מצינו שאומר רבא על העוסקים בתורה שהם לומדים מתוך הדחק: „ובמי אתה מוצא את התורה? במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בנותיו ובני ביתו כעורב". כי בימים ההם עוד לא קבעו פרס ללומדי תורה, ולמצער זכום באיזה זכיות למען הקל מעליהם עול דרך ארץ ויוכלו לקבל עליהם עול תורה — ובין התקנות הקלות האלה — למשפטי מפלגה — כמפלגת הכהנים בימי הבינים באירופא, ושלטון האדם על האדם, המרחק רב יותר מרחוק מזרח ממערב, וממילא גם דברי הרב להלן אינם מוסכמים — ולא

יפויי־הכח בדת ודין והותר לטובה בחקי החיים את רבני דמתיבתא על כל יתר אחיהם הולידו לראשונה אי־רצון ואחרי כן שנאה כבושה בלב בני העם על מפלגת לומדי התורה: וגם נמצאו בעם אנשים שהיו אומרים בלעגי שפה: „הנו רבנן". וכנראה היה התול־מר וחצי־לעג שנונים כרוכים בשתי המלות, כי חשבו המורים זאת לעלבונה של תורה ולומדיה ויגזרו אמר, כי כל האומר הני רבנן נחשב „לאפיקורוס". גם היו בני העם אומרים: „מאי אהנו לן רבנן? לדידהו קרו, לדידהו תנו", לאמר, כי כל עסקם בתורה הוא רק להנאת עצמם, ובראש המתלוננים האלה עמדה משפחת בנימין או מנימין הרופא בעיר מחוזא; ונראה הדבר, כי היתה המשפחה הזאת רבת־אונים במחוזא ורבא נשא לה פנים; בני המשפחה הזאת היו מפטירים בלעגי שפה על החכמים ואומרים: „מה אהנו לן רבנן? מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה", לאמר, בכל פלפוליהם אינם גורעים ואינם מוסיפים על הכתוב והמקובל ומה בצע בכל פעלתם? רבא אף כי יחליט שהאומרים כן הם בכלל אפיקורסים, אך לא רדף את בני המשפחה הזאת ולא גזר עליהם נדוי, לא הבדילה לרעה מקרב אחיהם, כי אם בבא שאלת איסיר והיתר מביתם היה מעיר את לבבם ואימר: ראו איך מחדשים החכמים את התורה ואוסרים לפעמים דבר הנראה כמותר ומתירים את הנראה כאסור 1), וכנראה היתה המשפחה הזאת קרובה לראש הגולה.

בכל אלה ותשוקת למוד התירה הלכה הלוך והתגבר, יתר רב מאשר לפנים נהרו תלמידים אל בית מדרשו של רבא במחוזא ומאהבתם את התורה התרשלו במשלח ידם לעשות לביתם, ורבא היה מוכיחם ומזרזם לתת חלק גם לעניני העולם ופרנסת ביתם והיה אומר להם: בבקשה מכם, אל תבאו לבית מדרשי בירחי העבֹדה בשדות – בעת הזרע והאסיף, לבל תהיו אחרי כן טרודים במזונותיכם בכל ימות השנה 2). ודרשות רבא בהלכות היו אהובות וחביבות מדרשותיו של אביי, כי לקח לב שומעיו במשנתו הברורה והצרופה, בישרת השכל ובעֹמק ההגיון בחקר הלכה, בבינה בדבר ובהבֵדל בין דבר לדבר בעיון עמוק ודק מן הדק ולא נשא פנים גם לברייתא, כי במקום שהברייתא היתה נגד מסקנתו היה אומר: „זיל בתר סברא" 3).

רבא היה נותן הבכורה להגמרא על המשנה, ולפעמים היתה סברתו מכרעת נגד דין מפורש בהמשנה או הברייתא 4). הוא היה אומר: „כל ימי עני רעים אלו בעלי משנה, וטוב לב משתה תמיד – אלו בעלי תלמוד" 5). ואף הוא היה אומר: מַסִיַע אבנים יֵעָצֵב בהם – אלו בעלי משנה, ובוקע עצים יִסָכֶן בם אלו בעלי תלמוד. כי התלמוד או הגמרא היו לו לרבא הפלפול

ראינו כל שנוי בדבר מעלות התורה בין הראשונים להאחרונים. ולתת ציור נאמן מהשקפת רבא על תלמוד התורה והמדות הנפשיות והמוסריות, וכי הוקיר את מעלת המעשים הטובים גם על תלמוד התורה הוא מאמרו הרגיל על לשונו לאמר: „תכלית חכמה — תשובה ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט ברבותיו ובאביו ובאמו, כנאמר ראשית חכמה — יראת ה', שכל טוב לכל עושיהם — לעושים לשמה" (ברכות י"ז ע"א). שפ"ר.

1) סנהדרין צ"ט ע"א. 2) ברכות ל"ה ע"ב, ובדבר הזה הסכים אל אביי האומר גם כן הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם. עיי"ש. שפ"ר. 3) גיטין ע"ג ע"א. 4) בבא בתרא כ"ב ע"א. 5) סנהדרין ק' ע"ב.

והסברא, המשמח את הנפש בחקר והגיון והמשנה היתה לו רק למעססה על הזכרון בהמוני הדינים והשמועות· על כן חשב רבא את האמוראים לגדולים מהתנאים, ואת האחרונים גדולים מהראשונים. כי האחרונים התירו הספקות של הראשונים בחריצות השכל ועמק העיון. והוא היה אומר: „טבא חדא פלפלא חריפתא ממלי צנא דקרי" 1)· ועצם התלמוד – עבודת המחשבה העמוקה והסברא השכלית, השאלות השנונות והתשורות הנמרצות, דַּמֵּה מילתא למילתא, בינת דבר מתוך דבר היא תעופת הרעיון מענין לענין וממחשבה למחשבה עד בֹּא אל מסקנא והחלטה – עצם התלמוד על פי ההגבלה הזאת – קם ויהי בדור ההוא, דור שלישי לאמוראי בבל· החכמים הקודמים לשלשת האבירים: רבה אביי ורבא היו אמוראים בכל הוראת המלה הזאת לאמר: מבארים ומתורגמנים – מפרשי המשנה ומבאריה· אך שלשת האמוראים האלה היו התלמודיים הראשונים – לאמר: בעלי הגיון בחדוד השכל ובפנה זאת נכונו מאד הדברים: התלמוד הוא תבואת התורה שיצאה מפומבדיתא ומחוזא, וביהודה היה תלמודה של בבל נחשב כמו זר ולא ידעוהו בכל גדלו רחבו ועמקו· בכח תורתו ורחב שכלו ואולי גם בעשרו היה רבא נחשב לאב לתורה בכל ימי היותו ריש מתיבתא במחוזא· אליו פנו בשאלות גם מארץ יהודה, לעתות בצרה, אשר היו אז ליהודי ארץ הקדושה, בעבור על נפשם המים הזידונים בימי קונסטנטינוס וקונסטציוס קיסרי רומא החדשה;

גם להיהודים שוכני הארצות הנתונות החת שרביט מלכות פרס באו אז ימים אין בהם חפץ, גדודי חיל פרס היו חונים במחוזא, ועל בני העיר אשר רובם היו יהודים נֵטֶל לכלכלם 2)· שבור-מלכא השני לא היה אוהב את היהודים· – מארץ אֲרַם הצפונית (Armenien) מקום שם נדחו בני ישראל מימים מקדם, מימי נבוכדנצר או המלך טיגרנוס (בערך שבעים שנה לפני ספירת הנוצרים), מהארץ ההיא הוציא שבור מלכא השני המון רבה יהודים (לדעת אחדים אחד ושבעים אלף איש) ויושיבם בסוסניא ואיספאהן; זאת העיר השניה שהיתה אחרי כן לבירת ממלכת פרס החדשה, נקראה אז על שם היהודים הרבים יושביה בשם „יהודִיָה" 3), וגם בבבל לא הונח להם מהמצוקה אשר הציקם שבור-מלכא, ורבא היה אנוס לכפר פניו מעט לעת בכפר ושחד· פעם אמרו לו תלמידיו: „מר לא בהסתרפנים איתא ולא בוהיה לאכול איתא"· לאמר: „עת הגלות והפגעים הרעים אשר כל בני האמה הישראלית צפוים אליה אינה נוגעת בך לרעה, ויען אותם רבא ויאמר: אינכם יודעים, כמה פעמים הנני נותן לשבור-מלכא כסף כפר נפשו ונפש עמו להעביר מהם הרעה 4)· פעם היה צפוי אלי רעה רבה כי הכה מכת מרדות איש יהודי אחד, אשר נחשד, כי התנה אהבים עם אשה פרסית אחת אשת הזמה ויחלה האיש לרגלי המכות אשר הכה וימת ויודע הדבר לשבור מלכא, ויאמר לענוש את רבא קשה, על כי מלאו לבו לדון דיני נפשות· נראה הדבר כי אז ברח רבא וַיֵּחָבֵא עד יעבר

1) חגיגה יי. 2) תענית כ׳: , פסחים ה:. 3) עיין בספרו של החכם ריטער Erdkunde X. דף 588, עפ"י פויסט מביצנץ ומשה מקהוריני.
4) חגיגה ה:.

זעם ושוטרי המלך באו אל ביתו ויבזו את כל הונו וכל הנמצא בביתו, ועוד חפץ לענשהו קשה, לולא אם המלך איפרא הורמיז, שהיתה למגן בעדו ודברה היה אל בנה המלך: „הרף מהיהודים כי אלהיהם עושה את כל אשר יבקשו ממנו". כי לב המלכה הזאת היה נוטה מאד אל היהדות ותכבד בכבוד גדול את מורי התורה ותשחר עצתם גם בדברים הנוגעים אל נפשה ומורשי לבבה –לבב אשה ומסתוריה–. כבר סֻפר כי העניקה ארנקי דדהבא לרב יוסף לצדקה וצרך מצוה רבה. לרבא נתנה ארבע מאות דינרים ויקבלם משום דרכי שלום ויחלקם לעניי נכרים. פעם אחת עלה על לב המלכה הזאת מחשבה מוזרה להביא קרבן „לשם שמים" או לשם „האל האחד" ולהעלותו עולה ככל חקי הקרבנות לבני ישראל, ויקבל רבא ממנה את הקרבן, לבלי הכעים את האשה הגדולה הזאת ויצו לשני בחורי ישראל הטהורים מכל שמץ עון וחטא, ויעלו את הקרבן למקום שהעלה הים שרטון ויבקעו עצים חדשים ויבערו אש וישרפו את העולה כליל. רבא לא ראה תקנת הלל הנשיא בהנהיגו „קביעותא דירחא" וסדר העבור. גם לא חזו עיניו את שמש צדקה, אשר כרגע הופיעה על שמי יהודה במלוך קיסר ישר לב ברומא נִתְעַלֵּם ויהי חֹשך אפלת הגלות המרה והארוכה –גלות ימי הבינים– וימת רבא אחרי היותו ריש מתיבתא במחוזא ארבע עשרה שנה (352–ד"א קי"ב). במות רבא נפסקה גדולת מחוזא, ופומבדיתא שבה לכבודה הראשון ותהי שנית לעיר ואם בישראל יושב ארץ בבל, כי רק בהיות רבא חי ואור תורתו זרוח במחוזא פנתה פומבדיתא הכבודה והעתיקה את מקומה לפני מחוזא הצעירה, ובמות רבא פנה זיוה והודה של מחוזא ולא תִזָכר עוד בדברי הימים לתולדות התורה בבבל.

ונפלא הדבר, כי פתאום נראתה ירידת התורה בבבל ואותות לֵאות נְעֵיפות אחרי עבודה רבה וכבירה, כאשר בכל עת תגיע עת השביתה אחרי ימי העליה ועבדת הרוח ברֹב עֹז ותעצומה. לא אחד מההולכים אחרי רבא היו בדאים למלא מקומו ואלה הם ראשי מתיבתא דבבל בימים ההם: רב נחמן בר יצחק, רב פפא ורב חמא מנהרדעא, ולא הגיעו למעלה גדולה כההולכים לפניהם, אור התורה בפומבדיתא הולך וכהה ועוד מעט ולא היה שם זכר לרוח חקר־הלכה, העמקות והחריפות אשר היו בני המתיבתא הזאת מצֻיָנים בה. רב נחמן בר יצחק (נולד בערך ד"א מ', מת ד"א קט"ז) היה לריש מתיבתא דפומבדיתא, אך אל המעלה הזאת לא הגיע בשביל גדולתו בתורה 1), כי אם בגלל היותו חשוב בעיני בני דורו בגלל זקנתו וחסידותו ואולי גם בשביל היותו בעל רוח כביר ולא נשא פנים גם לראש הגולה 2), ומימי מִשְׂרָתו לא נשארו לנו רשומים נכבדים לדעת השתלשלות התורה שבעל פה, בימים האלה נוסדה מתיבתא חדשה בקרבת מתא מחסיא בהעיר נרש על יד העלת הנהר פרת הנקראת גם כן נרש.

רב פפא בר חנן (נולד בערך ד"א ס', מת ד"א קל"ה), בעודנו נער נתיַתֵּם מאביו ואמו, בגדלו היה לעשיר גדול בעסקו ומעבדו – בשול שכר התמרים, והוא

1) ורב נחמן בר יצחק מעיד על עצמו ואומר: לא חכימאה אנא ולא חוזאה אנא אלא גמרנא סדרנא אנא. 2) גיטין ל"א:

היה המיסד מתיבתא חדשה בנרש ויהי לה לראש ורעו רב הונא בריה דרב יהושע גם כן עשיר ושותפו במשלח ידו היה לראש כלה 1) . אך שניהם ביחד לא מלאו מקום רבא. רבים מהתלמידים ששמשו בבית מדרשו של רבא במחוזא, שמו פניהם אחרי מותו אל נרש ללמוד תורה מפי רב פפא, אך כמעט שוו תורת רבם הראשון אל תורתו של השני וימצאו, כי אין ערוך להשני אל הראשון, וכי גבהו מאד דרכי רבא ומחשבותיו מדרכי רב פפא. ושלשה ת"ח: רב הונא בר מנוח, רב שמואל בר אידי ורב חייא מויסתניה, הלכו לנרש להקשיב לקח מפי רב פפא, אך הוא לא הטעים את דבריו ודרשותיו לא היו מוסברות וברורות כראוי, וירמזו ויקרצו בעיניהם איש אל רעהו. וירא רב פפא ויתבונן אל חזות פניהם וקריצות עיניהם ויתביש ויחשוב זאת לעלבון כבודו, ובצאתם מלפניו אמר: „ליזלו רבנן לשלמא", לאמר, כי רוחו נוחה מזה שהם נפטרים ממנו מבלי לשוב אליו עוד; עוד קרה, כי אחד מגדולי התלמידים רב שימי בר אשי (אבי המורה הגדול רב אשי) היה רגיל לקפח את רב פפא בקושיות ושאלות קשות, ורב פפא לא היה מוצא התשובה מספקת לשואלו. ויהי היום וישמע רב שימי את רב פפא מתפלל בלחש ושופך שיחו לפני ה' לאמר: יי אלהי הצילני מחרפת שימי. מהיום ההוא והלאה חדל מהלאות את רב פפא לבלי הִכָּשֵׁל בחטא הַלְבנת פנים ברבים. ברב פפא הננו רואים פני תלמוד ההלכה שוקעים ויורדים, תבנית הלומדים, אשר לא יאמינו בנפשם ואין אמץ בלבבם להכריע את ההלכה, ולכן בהִוָּלֵד איזה ספק, בהיות שני חכמים מחולקים בדבר הלכה היה רב פפא פוסק לעשות כדברי שניהם לצאת ידי חובת כל הדעות 2) . תשע עשרה שנה היה רב פפא ריש מתיבתא בנרש (משנת ד"א קט"ו עד שנת ד"א קל"ה), ואך להבא אחריו נצפנה התעודה לשום קץ אל ההתרשלות בלמודים ולחדש ימי דרישת התורה כמקדם. ובעת שהיה רב פפא ראש המתיבתא בנרש, היה הראש בפומבדיתא רב חמא מנהרדעא, והגמרא תספר על אדותיו הדבר הזה: שבור מלכא השני פנה אליו בשאלה: האם הקבורה היא רק מנהג בישראל או מצוה ממצות התורה. והשאלה הזאת היה לה מקום, כי נודע הדבר, אשר הפרסיים לא היו נוהגים לקבור מתיהם ואף לא לשרפם, ועל כן הטיל שבור מלכא דופי בהקבורה; וידום רב חמא ולא ענה דבר, כי גם הוא לא מצא רמז למצות קבורת מתים מן התורה, וישמע זאת רב אחא בר יעקב 3), ויקצוף ויצעק מנהמת לבו: „העולם נמסר בידי השוטים", האם לא היה בידו להביא לו ראיה ממקרא מלא שבתורה, „כי קבור תקברנו ביום ההוא" (דברים כ"א, כ"ג), 4) . ובזמן היות רב חמא ריש מתיבתא דפומבדיתא (כ"א שנה מן ד"א קט"ז, עד ד"א קל"ז), קמה ונהיתה עוד

---

1) פסחים קי"ג', ברכות נ"ז', אגרת דרש"ג. 2) והוכחה לדבריו מביא הרב המחבר (בציון 33 בסוף הספר) המקומות האלה בש"ס: אמר רב פפא הלכך נמרינן לתרוייהו (ברכות י"א' ונ"ט:, תענית: ומגלה כ"א:), אמר רב פפא הלכך בעינן כזית במקום מרה ובעינן כזית במקום שהיא חיה (חולין מ"ג:); אמר רב פפא הלכך בעינן רוב עביו ורוב היקפו (שם מ"ו'); אמר רב פפא בעינן אבשרא ואטופרא ואתלת רוחתא (שם י"ז:), ומה שמציין גם ברכות י"א אינו נכון, כי רב המנונא ולא רב פפא האומר שם הלכך נימרינהו לתרווייהו ורב פפא לא נזכר שם בכל הסוגיא, והוא הנקרא בלשון סתם אמוראי דנהרדעא (סנהדרין י"ז). שפ"ר.

3) אחד האמוראים החריפים בחקר הלכה כמבואר בבבא קמא מ'. שפ"ר.

4) סנהדרין מ"ו ע"ב.

הפעם תמירה כבירה בממלכת רומא ועקבות פְעֻלתה נודעו גם בחיי קהלת יעקב אשר בארץ בבל.

פרק עשרים

קרן אורה מתוך חשכה.

יולינוס קיסר דורש שלום היהודים ונוטה להם חסד. כתב מלך ערוך אל קהלות ישראל במלכות רומא. בנין בית המקדש. בטול הבנין, הספורים שבדו מלבם השמחים לאיד היהודים על דבר בטול הבנין, מסע הקיסר יולינוס למלחמה על פרס, חרבן העיר מחוזא, כתב-דת הסבלונות הנתן מאת הקיסר ולענטינוס הראשון. (מן ד״א קכ״ג, עד ד״א קל״ד), 362—373.

הקיסר יולינוס 1) היה מאלה אשר כתבו שמותיהם בספר דברי ימי בני האדם באותיות בולטות ורשומים קיימים לעד ולעולמי עולמים. רק מותו לא בקצו ושנאת רומא החדשה מנעו ממנו שם התהלה „הגדול״, אף כי גם הוא היה מבית קונסטנטינוס, היתה חרב האורבים לנפשו מעופפת על ראשו. בדרך פלא היה לקיסר משנה לקונסטנציוס אשר שנא אותו תכלית שנאה וכבר התנכל עליו להמיתו. ראשי הלגיונות קראוהו לקיסר־משנה ובמות אויבו בנפש קונסטנציוס היה הוא המושל לבדו ברומא המזרחית והמערבית. ויהי בהגיעו למלוכה נשא את נפשו למלא תעודת־מֹלך, כאשר הורו אותו מוריו הפילוסופים: ליבַניוס (Libanius) ומקסימוס (Maximus) וכפי נטות רוחו הזַכָּה: לתת בריתו שלום לכל החוסים בצלו, מבלי הבדל בין דת לדת ועם לעם, להקל את קושי השעבוד וכֹבד המסים אשר העיקו תחת עמים עשוקים ורצוצים בממלכת רומא; אמנם הוא חשב להשיב לבצרון את תורת־הָאֵלים הקדומה, אך מצֹרפת ומְזֻקקת מכל סיגי ההזיה ושקוצי המנהגים הזרים והנאלחים. הקיסר זך הרעיון הזה

1) אלה הן תולדות הקיסר הזה בקצוה: הקיסר פלאוויוס קלודיוס יולינוס היה אחי הקיסר קונסטנטינוס ונולד בשנת 331 לסה״נ, ויהי אמון על ברכי חכמי יון. הקיסר קונסטנציוס חשדהו במחשבות מרד ומעל וישלחהו מעל פניו מקונסטנטינופול וישב בקפוטקיא (Cappodocien) באסיה הקטנה בעיר ניקומידיה. שם התודע אל הפילוסוף מקסימוס והוא נתן מרוחו עליו ויעורר בלבו אהבה אל תורת-האלים ברוח היונים הקדמונים. בשנת 353 היה לקיסר משנה וילך לגליה להלחם בהגרמנים אשר פשטו שם ויתפרצו אל גבולות רומא מצפון. שם הקנה לו אהבת בני הצבא ברוח גבורתו ובחכמתו ודעתו בטיב תכסיסי מלחמה, אז הסיר המסוה מעל פניו ואנשי הצבא קראו לו יחי הקיסר! ויצא קונסטנציוס לקראתו בחרב, אך מת בדרך ויולינוס בא לקונסטנטינופול עטור בנזר נצחון וישישו כל העם לקראתו וישימו כתר הקיסר על ראשו. אז הכיר את הדת היונית הקדומה והוא היה לכהן גדול (Pontifex maximus), ויתעצם לצרף את דת האלילית ולהסיר ממנה סיגי ההזיות. את הנוצרים לא רדף, אך שב ויקח מהם כל הזכיות שזכו אותם שני הקיסרים שלפניו. הוא היה מתרחק מכל המותרות וארחות חייו היו כאחד העם. דבר יחוסו אל היהודים וחפצו לשוב ולבנות בית המקדש מבואר בפנים. וימת במלחמתו נגד הפרסיים בחדש העשרים לעלותו על כסא ושנת השלשים ושתים לימי חייו (בשנת 363 לספירת הנוצרים). שפ״ר.

שם לבו גם אל מצב עם ישראל בין לאֻמי התבל, ומימות הקיסר אלכסנדר סֶיוֵירוס לא קם כמוהו קיסר ברומא, אשר באמת ותמים ישית לבו לגורל עם ישראל והיהדות. – יולינוס נתגדל בחיק הדת הנצרת, ויהי לקורא מעל הבמה מעל ספרי הברית הישנה בבית כנסתם. והקריאה בספרי כתבי הקדש לבני ישראל מסכה בקרבו רגשי כבוד ויקר ליסודי למודי היהדות, ואחרי היותו לקיסר הודה ברבים, כי מאד התחמץ לבו למראה המצוקה והרדיפה אשר נרדפה כנסת ישראל בימי הקיסרים שלפניו. לבו רחש כבוד ויקר לאלהי ישראל ותפארת גדולתו, כאשר קרא מעל כתבי הקדש, רק כי לא הודה באחדות הבורא וַיְשַׁתֵּף לאלהי ישראל גם ראשי כחות הטבע הָאֵלים ומשניהם כבני־אֵלים כתורת בני יון ורומא הקדומה 1). לבו הגה כבוד ויקר למדת החמלה והחנינה שבני ישראל מצֻיָּנים בה, עד כי לא מצא ביניהם עניים מחזרים על הפתחים 2), כי ידאגו לענייהם ולא יתנום להתבזות ברבים. הקיסר הזה, על פי הֲלָךְ־נפשו, מצא קורת רוח בסדרי עבדת אלהים בקרבנות וייקר בעיניו סדר הקרבנות ודרכי העבדה בהדרת קדש בבית המקדש אשר בירושלים מלפנים. באחד מספריו הוא מתרעם, על הרחקת הקרבנות מעבדת אלהים ויאמר: „אמנם גם היהודים חדלו עתה מהקריב קרבן והסך נסכים, אך לא מרצונם נמנעו מעשות כזאת, כי אם באשר החריבו הרומאים את בית מקדשם, ועם כל זה עודם מקריבים מנחה לאלהים עד היום, אם גם לא ברֹב פאר והדרת קדש כמלפנים, כי יאכלו לחמם דרך קדש (לאמר: שומרים חקי הטומאה והטהרה), גם התפלה היא להם במקום הקרבנות ומכל בהמה שחוטה מרימים מתנות כהונה לבני אהרן הכהנים". ומלבד כל אלה, נראה, כי בעלות לפניו המחשבה הגדולה להכניע את הפרסיים בארץ ממשלתם בבבל, ובדעתו, כי היהודים המה יושבי הערים שם וידם תקיפה בהארצות שהיו נועדות להיות מקום מחזה המלחמה הגדולה הזאת, דִמָּה לתפוש אותם בלבם ולמשכם אחריו בחבלי אהבה, כי יהיו אחריו, ולמצער, לא יתקוממו נגד צבאות רומא אשר יביאו מלחמה בשערי ארץ בבל.

כשנתים ימים ארכה מלוכת יולינוס והעת המעטה הזאת (מן נובימבר 361 עד יוני 363) היתה עת מאֻשֶּׁרֶת להיהודים יושבי הממלכה. לא לבד כי רצה אותם הקיסר ויט להם חסד, הקל מעליהם על המסים ומצוקות החקים אשר הבדילו אותם לרעה, הסיר מעליהם החרפה ושם הקלון „מחרפי אל ומנאציו"; כי אם גם כִּבְּדָם לעיני כל העמים, בקראו במכתב־גלוי את הנשיא שבארץ ישראל בשם „רעו הנכבד" ויערוך אליו ספר, כתוב בדברים טובים ונחומים, הבטיחהו לשמור לו ולעמו את הברית והחסד ולבטל את כל החקים המעיקים והמשפילים את כבודם בעיני העמים. גם מגלת ספר ערוכה אל קהלות ישראל שלח הקיסר יולינוס לדבר להיהודים דברי שלום ואמת ולבשרם, כי גמר אֹמר לשוב ולבנות את בית המקדש אשר בירושלים. והמגלה הזאת בסגנונה ודבריה היא הֵהֶפֶךְ מדברי שני הקיסרים קונסטנטינוס וקונסטנציוס שקדמוהו, בדברם הם על

1) Juliani apero הוצאת שפאנהיים, המגלה דף 295. וגם במכתבים (Epistolae) N 62.
2) Jbid. Opud Crillum 238. דף 430.

אדות היהודים ועל כן ראויה מגלת ספר זאת לבא בדברי ימי ישראל. הספר הזה נכתב באנטיוכיא בימי האסיף לשנת 362 או בימי הסתו לשנת 363 בדברים האלה לאמר:

ערוך אל קהלות ישראל!

„יתר רב מהשעבוד לעם אחר בזמנים עברו, הגדילו מצוקתכם, המסים „החדשים אשר הטילו עליכם מבלי להודיע אתכם ראשונה מזה ונטל עליכם להביא „זהב רב לגנזי הקיסר. רבות ראיתי בעיני את העשק והמרוצה שעשו לכם ועוד „יותר נודע לי מן מגלות המסים והתרומות השונות אשר אמרו להטיל עליכם, „המגלות שנתקימו לרעתכם ומצוקתכם. אני בעצמי בטלתי מס אחד, אשר כבר „היו נכונים להטיל עליכם, ובזה המעטתי מדת הרשע והעָוֶל העשוי לכם ושמתי „גבול למעשי רשע ותת שמכם לחרפה. מגלות המסים, אשר מצאתי בבית גנזי „שרפתי באש, ומעתה לא יָהְיֶן עוד איש לחרפכם בשם „מחרפי אל ומנאציר", „כאשר עד הנה, ובזה, לא אחי קונסטנציוס" רב התהלות הָאֲשֵׁם, כי אם „הזדים הרעים, שוכחי אלהים בלבבם, אשר יצרו חקי עמל כאלה ויעשו הערכת „מסים כזאת. אנכי בעצמי בערתי את המגלות מזכירות אָוֶן ועמל שנעשו לכם, „והשלכתי אותן בתחתיות שאול, למען לא ידע דור אחרון גם זכרון אבדתם „והעברתם מן העולם. בחפצי להטות לכם חסדי, עוררתי את אחי הנכבד „את הנשיא יוליוס (הוא הלל), כי ימנע את גובי המסים, לבל יעלו מן „העם את מס השלוח (?) ומעתה לא יָהְיֶן איש להציק אתכם ולאלצפם להביא „תרומת המסים ותהיו מעתה חפשים מכל דאגה בכל מרחבי ממלכתי. ובהיותכם „שלוים ושקטים בממלכתי, תעלה הפלתכם מקרב לבבם, התפלה בעד שלום מלכותי „אל כסא יוצר העולם לתמכני בימין צדקו ולשגבני בישועתו. חק הוא מאז ומעולם, „כי עם השרוי בצער וחי במצוק, גם רוחו תקצר ולא ימצא את נפשו לשאת כפיו „בתפלה לאלהי ישעו, לשחר ישועתו. לא כן בני העם, אשר הוסר על סֻבֳּלוֹ וקול „נוגש לא ישמע, נפשו תגיל ומעמק לבו ישפוך שיחו לפני אל עליון להיות למגן „להמלכות הטובה, אשר בצל כנפיה יחסה, לכונן ממלכתי ולסעדה ולתמכה למען „הגיע אל חפץ לבבי כאשר שמתי לפני – וכזאת העשו, למען אשר בשובי בשלום „מהמלחמה עם הפרסיים. אבא בשערי ירושלים העיר הקדושה, אשר מכספי „אחדש פניה וארבה כבודה, כאשר קויתם זה שנים רבות, ואתכם ביחד אבא בה „לשום כבוד ותהלה לשם אלהים אל שדי" 1).

פעֻלת האגרה הזאת, אשר רוח חנינה וחסד שפוכה עליה ותדבר אל לב העם הנדכה דברי נחומים ומושכים את הלב, יותר מדברי כורש מלך פרס אל גולי בבל, הפעֻלה הזאת על האמה הישראלית לא נודעה לנו והמקורים מחשים ממנה. המקורים העברים לא ידעו את הקיסר יולינוס ולא יזכירו את שמו. אך הגדה אחת לקוחה כנראה ממסרת עברית תספר: כי היהודים היו מפרשים את המקרא 2), וּבְהִכָּשְׁלָם יֵעָזְרוּ עֵזֶר מְעָט – על הקיסר יולינוס לאמר: דניאל נבא, כי עתיד הקיסר גלום לרעוץ ולרוצץ את עם ישראל, ואחרי סבלם על ידו צרות רבות

1) על כל דברי האגרת הזאת ע' ציון ל"ד מאת הרב המחבר והערתו עליו. שפ"ר. 2) דניאל (י"א,ל"ד).

ורעות, יקום להושיעם הקיסר יוליונוס, בהטותו להם חסדו ובהבטחתו לבנות את בית המקדש.

ויוליונוס לא אמר די בהבטחות טובות. אף כי היו אז ידיו מלאות עבודה להכין לקראת המלחמה עם פרס, היה קרוב אל לבו גם בנין בית המקדש ולהקימו מבין חרבותיו. וימנה פקיד נגיד על העבודה אחד מאוהביו ורואי פניו, המלמד ובעל מדות טובות אַלִיפִּיוס (Alypius) מאנטויכיא, אשר היה לפנים נציב בריטניה, ויעורר יוליונוס את אוהבו זה, כי לא תחוס עינו על ההוצאה וימהר בבנין המקדש. ולהנציבים בסוריא ויהודה באה פקדת הקיסר לתמוך ידי אליפיוס בכל הדברים הדרושים לחפץ הבנין. וכבר היה כל החמר הדרוש לבנין מוכן. והמונים פועלים ועושים במלאכה נועדו למקום הבניה, וראשית עבודתם היתה לפנות עיי החרבות, אשר נתקבצו ונתללו על הר הבית בשלש מאות שנה. — נראה הדבר, כי היהודים לא התעוררו לעסוק בהבנין הזה בחפץ־נבון לפעלה כזאת למעניהם. המקורים העברים מחשים מכל המעשה ולא יזכרו ממנו דבר, והספורים מסופרי הנוצרים מזמן מאוחר המה בדויים מלב. לדבריהם הרבו היהודים מהקהלות הקרובות והרחוקות לשלוח כספיהם לבנין המקדש והנשים התפרקו את עֶדְיָן להנדב לבנין המקדש ובחיקן נשאו אבנים כבדות להישיט לעושי המלאכה. המעשים האלה היו ללא־צורך, כי הקיסר יוליונוס עשה לבדו כל הדרוש להכין צרכי הבנין ועושי המלאכה. אחדים מסופרי הנוצרים יאמרו, כי כַּוָּנַת הקיסר היתה למשוך לב היהודים אל תורת־האלים, עוד יאמרו, כי היהודים מצאו את העת ההיא נכונה לפניהם להִנָּקֵם מהנוצרים ויהרסו איזה בתי תפלה ובתי מקלט להנוצרים. הדבר הקרוב לאמת הוא, כי הנוצרים בעדיסה אשר באסיה הרגו את כל היהודים אשר בעיר. קרוב לודאי הוא להחליט. כי אחרי אשר ראו היהודים ונוכחו מכמה מרידות שעשו, כי לא בחיל ולא בכח יעשו ויוכלו לקום נגד אויביהם, ובדעתם האחרית הנוראה של המרידות האלה, כבתה בלב בני האמה הישראלית התקוה להשיב את החסן הלאמי לבצרון ומלכות ישראל לקדמותה. העם חכה לגאלה על ידי המלך המשיח; ומקדש בלי גואל־צדק — בלי משיח בן דוד, היה, לפי השקפת בני הדור ההוא כדברים בטלים, ועוד פחות מזה היה בידם להאמין, כי קיסר אחד מקיסרי רומא יהיה הגואל ומושיע לישראל. הדעה המקבלת בימים ההם בכל פנות העם היתה: כי שבועה השביע אלהי ישראל את עמו „שלא יעלו בחומה" לאמר: שלא ינסו להשיב שבות הלאם ביד חזקה, ו„שבועה שלא ימרדו במלכיות", כי ישאו ויסבלו על הגלות וקושי השעבוד עדי הִגָּלוֹת המלך המשיח ובשובה ונחת תהיה תשועתם.

שונאי ישראל הביטו בעיני קנאה על מלאכת הבנין 1), אך עוד מעט ונראה, כי יום גאלת ישראל עוד ירחק חק וכי תתקיים נבואת אלה המנבאים מלבם, כי בית המקדש לא יבנה ויתכונן; אף כי לא נאמנו דבריהם אשר אמרו כי מן השמים נלחמו בבוני המקדש. ועוד הגדות רבות כמו אלה אשר בדו בני רומא החדשה מלבם. הדבר הגדול הזה לא יצא לאור בסבת רפיון ידי היהודים בעצמם והתרשלותם. כאשר פנו את החרבות ויערו את יסודות הבנין

1) באביב לשנת שלש מאות וששים ושלשה לספירת הנוצרים.

העתיק פרצה אש מבטן האדמה ואחדים מהעובדים הומתו. בלי ספק פרצה הלהבה מעמקי היסוד לרגלי לחיצת האויר בהמבואות והמערות אשר תחת המקדש, ובהִגָלות פתאום האויר העצור שנות מאות בבטן האדמה נשקה בו אש מהאויר העליון החפשי. הבערות נתרבו וידי העובדים רפו, כי נמס לבם ויפחדו לעשות מעשיהם. לו הזדרזו היהודים בבנין המקדש ולו היו הם העובדים את העבדה הלאמית הזאת, כי אז מצאו עצה נגד האסון הזה. אך בהתרשלות היהודים רפו גם ידי אליפיוס המנצח על המלאכה, ותשבת העבדה עד בא פקודת הקיסר. ויולינוס, כאשר יאמרו, חשד את שונאי ישראל, כי הם המבערים את האש, למען הַפְרַע את העבדה, וישלח דברו אליהם כי בשובו מהמלחמה יבנה משרידי בית המקדש בית־כלא לבני המרי אלה – בכל אלה יש לדעת, כי רֹב הידיעות על דבר הסבות המפריעות את דבר המעשה הגדול הזה, והחפץ הכביר אין להם על מה שתסמכנה, וכל מעשי הנסים, שכתבו סופרי הכנסיה אז, לאות ומופת, כי מן השמים נלחמו נגד היהודים ונגד הבוגד הם דברים אשר הוציאו מלבם.

בסבת האחרית הרעה ליולינוס קיסר ממלחמתו בפרס היתה שמחת היהודים עד ארגיעה ושונאיהם הרימו ראש. יולינוס קיסר העביד עבודה גדולה לאסוף כל צבאותיו אל מקום אחד ויאזור חיל להיות רב אונים כשבור מלכא השני איש ריבו ובעל מלחמתו. ושבור מלכא חשב לתעודת חייו לשום קץ לממשלת רומא בארצות אסיה, גם עמדה לו הצלחתו, וישב לפרס מקומות בצורים בארם נהרים, ותהפוכות קונסטנציוס וקֹצר דעתו היו ידים לפעלתו. ויולינוס קיסר חלם חלום־הזהב, כי תצלח בידו להוציא לפעלת ידים את המחשבה הגדולה, אשר חשבו אבירי רומא: קרַסוס האביר ויוליוס קיסר, כי נשר רומא יפרוש כנפיו מעבר לנהר חדקל מזרחה, כי התפשט מלכותו בכל ארצות אסיה קדמה; כי דִמָה יולינוס, אשר עמדה לו מזמתו לחבל חבל נמרץ את פרס, לשבור גאון שבור־מלכא בארצו ולמגר כסאו תחתיו. עוד הפעם עמדו אירופא ואסיה, אשה נוכח רעותה, שתיהן חגורות כלי קרב ונאזרות בגבורה להשתער אשה על רעותה: הראשונה נגלתה בדמות יולינוס קיסר, סֵמֶל הבחרות, כח העלומים וחפץ כביר ואדיר, והשניה בתמונת מלך פרס, אשר כבר התקרב לשנות השבעים, איש נשוא פנים וגדל־דעה אך חלש וזקן. ומקום החזיון להמלחמות הגדולות והנוראות האלה היה חבל ארץ בבל מקום מושב היהודים בהמון רבה. יולינוס נסע בראש צבא רב, עם כבד ויד חזקה וילך הלוך ונסוע לארך הנהר פרת, העיר פירוז־שבור (Pyrisabora) נלכדה אחרי מצור שלשת ימים וישרפוה הרומאים 1), כי תושבי העיר התמלטו בסירות דוגה אל תעלת פרת, ומרושמי העתים בימים ההם לא נדע, אם נטו היהודים אחרי הפרסיים או הרומאים. אך בני העיר העזובה מיושביה בירתא (Birtha) או ביתרא, הראו אותות שנאתם הגלויה לרומא, ובקרוב הרומאים אל העיר יצאו ממנה כל הושביה היהודים ואנשי המלחמה בקצפם ועברהם שלחו את העיר באש 2). אך מהליכות בני בירתא אין לדון על יחס יהודי בבל בכלל אל

1) Ammianus XXIII. 3. 4, Zosimus III. 7.

2) Ammianus ibid 5. Zosimus III 20.

יולינוס קיסר והצבא אשר ברגליו; כי בני המקום הזה כבר נחשבו אז ליוצאים מכלל העם הישראלי. מפני מעשה שהיה, שצדו דגים מן הברֵכה ביום השבת וְנִדָּה אותם אחד האמוראים רב אחא ברבי יאשיה ואז המירו כלם את דתם ומן העת ההיא קראו למקום „בירת דסטיא" לאמר עיר הבוגדים או הנפשעים 1). ועל העיר מחוזא, שהיתה כעין פַּרְבָּר לעיר הראשה קטיספון, ונודעה בספרי הרומאים בשם „מחוזא דמלכא" (Maoga, Malka) ושם חנו גדודי חיל פרס צרו הרומאים ימים רבים. העיר המפוארה הזאת היתה בצורה מוקפת חומות ומגדלים רבים סביבותיה וימים רבים הקשתה אל חיל הרומאים וַתִּשָּׂגֵב מהם, עד כי אספו את כל החיל וישתערו עליה, ויהרסו קירות חומתה באילי הברזל ובכלי המפץ. ויבאו אליה כמבוא עיר מבוקעה, ויעשו בה הרג רב ויחריבוה ותהי לעיי מַפֵּלָה בשנה העשירית אחרי מות רבא (ג"א קכ"ה — 363). אך אחרי המלחמה שבה מחוזא וַתִּבָּנֶה ותתכונן. ובכל אשר הוסיף יולינוס קיסר לחדור בחילו בקרב פרס ולכבוש ערים ומדינות, לא עלתה בידו לכבוש את עיר הראשה קטיספון; כאלו נגזרה גזרה, אשר העיר הזאת תשים חק וגבול לנצחונות רומא לכל יעברוהו, נשברה זרוע עז הרומאים בכל מלחמותיהם עם פרס על יד העיר הזאת. גם ליולינוס אבדו כל פרי גבורתו ונצחונותיו הרבים, כי חִבֵּל כל מעשי ידיו ובגבורה שובבה הטביע את נפשו בעמק המלחמה, וכסוס שוטף רדף אחרי האויב ויחרור אל מערכותיו ובראש פרוע מכובע הנחשת אשר נפל בשאון הקרב, ואז נמצא אחד מבני רומא בעלי ברית החדשה, אשר ארב לו ויתנקש אל נפשו ויור עליו בחִץ־מות. כן מת האיש הנעלה וכביר כחלב במנוחה ושלות־נפש כאחד הפילוסופים הקדמונים ולפני מותו עוד היו דבריו נמרצים ונמלצים. אויביו בדו מלבם ספורים מפליאים לאמר, כי מלאך ממרום שֻׁלַּח לשום קץ לחיי האיש הנפשע, כאשר קראו לו וישימו בפיו דברי נאצה וקלסה —. במות הקיסר הזה על מרומי שדה הקרב אשר על יד נהר חדקל (בש' 363) נהפך שנית הגלגל לרעה על בני יהודה בארץ אבותיהם; אז הֻעֲמו קרני אור, אשר האירו להם כמעט בימי יולינוס ותקותם לחיות חיי שלוה והשקט בארצם הלכה הלוך וחסור, ובכל אלה עמדו חסדי הקיסר המת להעם הנרדף והנדכה גם שנים רבות אחרי מותו והגזרות הרעות, שגזרו קונסטנטינוס וקונסטנציוס ויעבירן ויבטלן הקיסר יולינוס, לא נתחדשו עד מהרה חקי יולינוס המגנים על היהודים, מלבד אלה שהותירו אותם לטובה על הנוצרים, נשארו בתקפם ימים רבים אחרי כן. הקיסר יוביאַנוס (Jovianus), אשר מלך שבעה חדשים אחרי מות יולינוס (מן יוני 363 עד פעברואר 364) ואשר השלים עם שבור מלכא ויכרות ברית שלום עמו לחרפת חרב רומא ולבשתה, כי השיב לשבור מלכא גם את העיר הבצורה נציבין, אשר שנות מאות רבות כבר היתה לרומא, חי ימים מעטים ולא הספיקה לו השעה לעשות שנוים בהממלכה —. הוא הוציא חק, כי הרשות לכל אזרחי הממלכה לבחור להם אמונה ודת, איש איש כפי נטות רוחו וחפץ לבבו, מבלי שיגרעו על ידי זה את משפטיו וחקותיו בתור אזרח הממלכה 2), עוד הפעם שמשו שני

1) קדושין ע"ב ע"ב.
2) Themistius Oratio ad. Jovianum ed. Petavii p. 278.

מלכים בכתר קסריות רומא : וַלֶנְטִינִיַנוּס (Valentinianus) הראשון (מן 364 עד 375) עם וַולֶנס (Valens) (מן 364 עד 378). הקיסר הזה המולך במלכות רומא המזרחית היה מבני הַדָּתָה הנוצרית הנודעה בשם הָאַרַיָאנית, הנוטה בעקרי האמונה בדבר קדושת מיסד הדת, מהעקרים המקובלים לראשי הכנסיה הקתולית, ומלחמות רבות היו לו עם כהני הכנסיה הקתולית וקנאיה ועל כן היה בעל סבלנות בכל עניני אמונות ודעות ומגן גם על היהודים, ויכירם לטובה וישא פני נכבדיהם באותות כבוד ויקר 1). גם אחיו הקיסר ברומא המערבית וַולנטיניַנוּס, במלחמת הדעות שבין האריאנים והקתולים בחר דרך השלום והסבלנות ויתן לאיש ואיש לְהִפָּזֵחַ אל אֻגֶדת האמונה, אשר לבו נוטה אליה (בשנת 371) 2) והסבלנות הזאת היתה לישועה גם להיהודים.

פרק אחד ועשרים

דור רביעי לאמוראי בבל.

ראשי הגולה מר כהנא ומר זוטרא. ריש מתיבתא רב אשי. הצעד הראשון להתימת התלמוד. מלך פרס יזדיגרד (איזגרד) השני האוהב את ישראל. משיח השקר על האי קריטה. היהודים וקיסרי רומא החדשה. תיאודוסיוס הראשון, ארקדיס, הונוריוס ותיאודוסיוס השני, בטול הנשיאות ביהודה, קנאת הכהנים וריבם בהיהודים. אור-תורה כבה בארץ יהודה. אבי הכנסיה הנוצרית הירונימוס ומוריו היהודים. (מן ד"א קל"ו, עד ד"א קפ"ב), 375—427.

הימים אשר בהם הלכה מלכות רומא הלוך והתקרב אל קצה ויומה האחרון הם תקופת הכליון והיצירה, הרקבון והצמיחה בדברי ימי משפחת האדם על האדמה — תקופת בין הפרקים — פרק הזקנה ואפיסת הכחות, פרק ההריסה ואבדון העולם הקדמון; פרק הולדות וראשית בנין עולם חדש. מירכתי צפון וקדם, מהמדבריות על יד חומת ארץ הַקֵּינִים, מכמן אסיה, הגיח עם איום ונורא, התחוללו סערות וסופות נוראות לְשָׂעֵר ממקומו את עץ מלכות רומא, אשר עוד עמד על מקומו רק בכח כֹּבֶד משאו; לְשַׁד חַיָּתוֹ כבר יבש, עָלָיו נָבֵלוּ, לֵחוֹ נס והודו כבר נהפך למשחית ויהי כנצר נתעב, שבור לרסיסים ושבבים, ונִשָּׂא על כנפי רוח הסערות -סערות הזמן- אל כל קצות

1) הסופר Cerdenus בספרו בדבר שנת השבע למלכות וואלענס. ואין להוציא ההחלטה הזאת מדברי חספר 13 § Cod. Thod. XVI T. 8, אף על פי ששם ישימו בפי הקיסר הזה הדברים האלה: „עלינו לאחוז בדרכי הזקנים להחזיק זכויותיהם של היהודים בידיהם, כאשר עשו הקיסרים האלהיים קונסטנטינוס וקונסטנציוס, בחכמת אלהים בלבבם. המלות: הקיסרים: קונסטנטינוס, קונסטנציוס וכו' הדברים האלה אינם אלא מלים וגבוב דברים להתראות כנאמנים להממשלה כי קשה להאמין, אשר קונסטנציוס הותיר לטובה את היהודים באיזה זכיות;

2) Cod. Theodosiomus L. XI T. 16 § 9 L. VI T. 8 § 13.

השמים. מבטן אסיה הצפונית והמזרחית יצאו עם ההונים המר והנמהר, כדוב מְסֻבְּכוֹ וכנמר שוקד לטרף שטף ועבר בכל אירופא ויהי לשבט אלוה ומוסר שדי אל כל עמי רומא. מפניו רגזה הארץ ומשאתו והמונו רגשו גוים ויסיע ממקומם המוני לְאֻמים, אשר גם שמותיהם המוזרים קשים לבַטֵא בשפתנו, אז נִגַש עם בעם, שבט בשבט ולאֹם בלאֹם ותקופת תנודת העמים הגיעה, למלא דבר החוזה אשר נִבָא על התקופה ההיא, על רומא ועמיה לאמר: –רֹעָה הִתְרֹעֲעָה הָאָרֶץ פּוֹר הִתְפּוֹרְרָה אֶרֶץ: נוֹעַ תָּנוּעַ אֶרֶץ כַּשִּׁכּוֹר וְהִתְנוֹדְדָה כַּמְּלוּנָה וְכָבַד עָלֶיהָ פִּשְׁעָהּ וְנָפְלָה וְלֹא־תֹסִיף קוּם:– אין פלא, כי בעם הגותים (Gothen), הגל הראשון אשר שטף ועבר ארצות רומא באירופא ואסיה המערבית לשום אותן לשממה, חזה עם יהודה –על פי הֲלָךְ־רוחו בימים ההם, תמונת עם גוג מארץ המָגוג, אשר עליו נִבָא יחזקאל לאמר: וּבָאתָ מִמְּקוֹמְךָ מִיַּרְכְּתֵי צָפוֹן אַתָּה וְעַמִּים רַבִּים אִתָּךְ קָהָל גָּדוֹל וְחַיִל רָב: וְעָלִיתָ כַּשֹּׁאָה תָבוֹא כֶּעָנָן לְכַסּוֹת הָאָרֶץ תִּהְיֶה אַתָּה וְכָל־אֲגַפֶּיךָ וְעַמִּים רַבִּים אוֹתָךְ... 1)

ובעצם המהומה, בתוך המהפכה הגדולה – הראשונה והאחרונה בספר הולדות אדם, עת הָמוּ גוים מָטוּ ממלכות, עמד עם יהודה על עמדו כשן סלע בלב ים זועף וכל גלי המים הזידונים לא שטפוהו. אז באה הדעת בלב הוגי דעות מבני יהודה, כי בני עם־עולם הם, בני העם אשר יוצר האדם הִתְוָה תָּו־הַנֵּצַח, תָּו חיי עולמים על מצחו, ויהי דברם לאמר: „דור הולך ודור בא – אֻמה נכנסת ואֻמה יוצאת – והארץ לעולם עומדת – ארץ אלו ישראל שעומדים לעולם" 2). על משואות רומא קמו עמים זרים, פראי אדם, עמקי שפה, מָשְׁחָתֵי המראה ונעדרי תרבות והשכלה אנושית – הפראים האלה נקמו נקמת העמים בני תרבות באירופא ואסיה, אשר רומא רמסה אותם ברגל גאותה ותחרוש על גַבָּם. פראי אדם אלה, אמנם עוד היו בראשית צמיחתם, וידמו לעצי היער הגדלים פרא, אך היו מלֵאים כח־עלומים וראוים לקבל ברכת התרבות ותורת המדות המתוקנות, בהִצָרְפָם במצרף הדעות והשכלה אנושית לקץ הימים. – בתקופת תנודת העמים, כאשר המאורעות מהרו לרוץ ארחם, יום ליום הביע מהפכה חדשה וחברת בני האדם פשטה ולבשה צורות וגונים שונים בימי דור אחד – חשו גם אבות הכנסיה הישראלית בנפשם, כי הגיעה עת הָאָסֵף גם להם – עת כנוס אבנים – אבני מוסדות לבנין הלאֹם הרוחני אחרי אבדן החסן המדיני, אבדה שאינה חוזרת – לפי ראות עיני אדם. הגיעה העת לאסוף ולכנוס, לֶאֱצוֹר ולֶאֱגור כל פרי תנובת הרוח הישראלי אל בית אֹסֶם אחד, את כל אשר זרעו והצמיחו אבות הכנסיה מימות עזרא ועד הנה, את כל חֹמר התורה שבעל פה, אשר התפתח והשתכלל בבתי מדרש השונים ביהודה ובבל; לכל החרושים שנולדו על ידי הבקרת בדבוק חברים וסוד התלמידים הגיעה עתה עת הקבוץ והבֵרור, הסדר והעריכה, לענינים, לפרקים ולסדרים. ומסדר ועורך מברר ומאסף

1) וכן יאמר הירונימוס בספרו „השאלות" לסדר בראשית: הננו יודעים, כי גוג ומגוג הנזכרים בזה ובספר יחזקאל המה עם הגותים (Gothen), אשר שטפו עברו ארצות ממלכתנו. ובירושלמי מגלה פ"א איתא — מגוג — זו גותיא

2) מדרש תהלים ל"ו ומדרש קהלת א'.

לחכמת התלמוד המפֻזרה והמפֹרדה נמצא אז בגדולי האמוראים שבבבל, בהאמורא האחרון בזמן והראשון במעלה, ברב אשי בר שימי.

רבנא אשי בר שימי (נולד לערך ד״א י״ב, מת ד״א קפ״ז), נצר מגזע ישישים חכמי תורה 1) • עודנו צעיר לימים וכבר יצא לו שם לאיש אשר שאר רוח לו על כל חכמי תורה בני דורו ובני ארצו ויִלָּקַח אחרי כבוד להיות ריש מתיבתא בסורא היא מתא מחסיא, ואחרי אשר היתה הישיבה הזאת שוממה ועזובה יותר מימי דור אחד, הרים הוא את קרנה בכבוד וישב בה את עטרת התורה ליושנה • וכאשר נבחר לראש הישיבה היה עוד צעיר לימים ואם גם לא ארבע עשרה שנה כדעת אחדים מרושמי הדורות בכל אופן לא יותר מעשרים שנה. הוא נתגדל בעֹשר ויהי בעל נחלה גדולה ויערים רבים היו לו וימכור את עצי היערים להעלות אש בבתי תפלת האמגושים עובדי האש ומשתחוים לה כדמות וסמל הורטיז אלהיהם ולא ראה בזה חשש איסור 2) • ודברי נעוריו של רב אשי, ארח חנוכו ודרכי תלמודו לא נודעו לנו; גם לא נדע הסבה אשר עוררתהו לשוב ולחדש ישיבת סורא, אחרי שנתבטלה, וכנראה היתה מתא מחסיא עיר מולדתו•

רב אשי ראה „תיוהא“ (פרצות ובקיעים) בחומת „בי כנשתא“ שבנה רב שנות מאות לפניו ויסתרהו ויבנהו מחדש, ולבלי יתרשלו הבונים בבנינו עמד הוא על המשמר יומם ולילה, ויעמֵד את מִטתו במקום המלאכה ללון שמה עד כלות כל הבנין ממסד ועד הטפחות ולא מָש ממקומו עדי העמידו שם המרזבים 3), וכל זה עשה מכספו, וישב ויבן את בית הכנשתא או את בית האולפנא ברֹב הוד ותפארת ויגביה את גגה ומגדליה מעל כל בתי העיר 4) • בצדק השתבח רב אשי, כי הוא עשה לטובת סורא לבל תחרב עוד, כי בכח מעשיו הגדולים היתה שנית למקום מועד העבודה הלאמית על ידי עסק התורה והעיר הראשה לכנסת־ישראל יושבת בבל, ותשאר במעלתה זאת שנות מאות רבות אחרי חתימת התלמוד כמעט בכל דורות הגאונים, במעלות רוחו ובתבונתו הרבה הפליא בני דורו והרהיב את לבם ויהי לאב להורה וגדול הדור אשר כלם נשמעים לדבריו, וכמוהו לא נמצא חשוב ומקובל לבני דורו מיום שמת רבא• ברב אשי חָברו יחד בקיאות בני סורא וחריפות בני פומבדיתא, ובו מצאו בעלי התלמוד הגבור בהורה כפי חזון לבם – סיני ועוקר הרים ועל כן קראוהו בני דורו בשם רבנא אשי• במשך חמשים ושתים השנים שהרביץ תורה ברבים בסורא 5) היו שבעה ראשי מתיבתא בפומבדיתא 6) • גם העיר נהרדעא, אשר מימי חרבנה על ידי פפא בר נצר בימי רב נחמן בר יעקב לא נמצא עוד זכרה בדברי ימי יהודי בבל, שבה למעלתה במקצת על ידי המתיבתא אשר יסד בה אמימר.

---

1) ע״ד רב שימי ופלפולו עם רב פפא עיין למעלה דף 422. שפ״ר.

2) נדרים ס״ב:. 3) בבא בתרא ג׳:. 4) שבת י״א. 5) אם נחשוב כדברי הרב שעלה לריש מתיבתא בשנת העשרים, אבל לדברי רושמי הקורות שהיה לריש מתיבתא בהיותו י״ד שנה עמד על משמרתו קרוב לשתין שנין כדברי היוחסין ובעל סה״ד. שפ״ר.

6) ואלה הם: רב חמא (מת ד״א קל״ח), אחריו מלך רב זביד (מן ד״א קל״ח עד ד״א קמ״ו), אחריו רב דימי בר חיננא (מן ד״א קמ״ו עד ד״א קמ״ט), אחריו רפרם בר פפא (זמן מותו לא נודע), אחריו רב כהנא (מת ד״א קע״ב), אחריו מר זוטרא (מת ד״א קע״ה), אחריו רב אחא בר רבא (מן ד״א קע״ה עד ד״א ק״פ), ורב גביהא מכתיל (מן ד״א ק״פ, עד ד״א קצ״ד).

אך לא אחד מכל מורי הזמן לא הגיע למעלתו של רב אשי, ויהי הוא העליון על כל אמוראי זמנו וארצו, ותשב גם ישיבת סורא לגדולתה וכבודה בימי רב. האמוראים: הונא בר נתן, אמימר ומר זוטרא הכירו גדולת רב אשי ובלב שלם נשמעו לדבריו ויעזרוהו להוציא לפעלו את האחרות התורנית והלאֻמית, ויוסיפו בעלי התלמוד לאמר: מימות רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד 1). גם שני ראשי הגולה שבימיו (מר כהנא ומר זוטרא הראשון) היו כפופים לרב אשי ונשמעים לדבריו. מאז ומקדם היה המנהג, כי ראש הגולה היה בא למקום מתיבתא רבתא, לקחת רצון משלוחי כל קהלות בבל שהיו באים שם לחלוק לו כבוד – ובימי רב אשי החלו ראשי הגולה לבא לסורא לחג שמה את שבתא דריגלא דבי ראש גלותא 2). גם אספות העם שהיו ראשי הגולה מאספים מעת לעת מצאו מקומן בסורא וראשי הגולה, אף כי ישבו בעיר אחרת, היו יוצאים ממקומם לשבת בימים ההם בסורא מקום מושב רב אשי. ותהי מתא מחסיא העיר והאם בישראל שבבבל, ובה נראה כל תפארת הכנסיה בחדשי הכלה ובשבתא דריגלא, עד כי היה דבר רב אשי על הפרסיים עובדי אלילים, אשר בעיר הזאת, כי המה אבירי לב – אשר לא יחושו את כבוד התורה ולא נמצאו מהם אנשים הנספחים אל בית יעקב ויאמר: „בני מחסיא אבירי לב נינהו, דקא חזו יקרא דאורייתא תרי זימני בשתא ולא קמגייר גיורא מינייהו" 3). בהאָחֵר ברב אשי כל הכשרונות והיתרונות במדה גדולה ויתרה על כל בני דורו, היה בכחו לגשת אל המפעל הכביר, אשר פעל בעֹז תעצומתו על ישראל והתפתחות הלאֹם בשנות דורות רבים, מפעל רב תוצאות לאין חקר – הוא החל עבדת־ענק להָבֵר ולזורות, לצרף ולבָרר, לאסוף ולכנוס הבֵּרורים, ההחלטות והמסקנות, כל הרחבות העיונים היוצאים מן פרושי המשניות, ההוספתות וחברייתות לספר אחד – ספר התלמוד. ההתעוררות הראשונה אל המפעל הזה היתה בלי ספק החפץ להקל על הזכרון שמירת החֹמר הרב והעצום, אשר הלך הלוך ורב במשך שלשה דורות, לעשות אזנים להתורה, לתת לו תפיסת יד במוח הלומדים ולשמרה בלבם. גם רב אשי בעצמו מתאונן על כח הזכרון ההולך ונחלש מדור לדור 4) מבלי להעלות על לב כי התגדל והתעצם חמר התורה למעלה מכח הזכרון אשר להלומדים ורב אשי היה יכול לכבוש את החמר הרב והעצום הזה תחת כח זכרונו, כי יותר מחמשים שנה ישב על כסא ריש מתיבתא וכל העת ההיא שגה בעבדת קבוץ החֹמר אשר נתרבה והתעצם מימות חתימת המשנה עד ימיו.

---

1) גיטין נ"ט׳ וסנהדרין ל"ו׳. 2) באגרת דרב שרירא גאון מבאר שם שהיו מתאספים בשבת פרשת לך וכן מבואר בתשובות הגאונים דף ב׳ ע"א: שבתא דריגלא דבי ריש גלותא השבת שאחר תעניות בה"ב אשר בחדש מרחשון והיה ריש גלותא עושה משתה גדול לכבוד ריש מתיבתא. על קדמות המנהג הזה עיין סוכה כ"ו׳, לפי גירסת בעל דקדוקי סופרים: דבי ר"ג תחת לבי ר"ג שבגמרא שלנו. שפ"ר. 3) ברכות י"ז ע"ב.

4) הרב המחבר איננו מציין המקור והוא בעירובין נ"ט׳ אמר רב אשי ואנן כאצבעתא בבירא לשכחה. ומה שיאמר החכם ברילל ואחריו יחזיק החכם ווייס (דודו"ד ח"ג 210 בהערה) שכונת רב אשי לאמר, לא שנחלש הזכרון כי אם שנתרבו הענינים יותר מכפי מדת הזכרון לקבלו לא מחוור והוא נסתר ממשמעות כל הענין שם המוסב על דברי ר"י שלבן של ראשונים הוא כפתחו של אולם וכו׳ ואנו כמלא נקב מחט סידקית – הרי שהכונה היא שנתמעטו הלבבות. שפ"ר.

ורבנא אשי היה מתון מאד בדרכי הדרישה ולא הכניס מסקנותיו בהתלמוד ולא שם איתם לזכרון לדור אחרון, כי אם אחרי הצֵרוף והלבון, בדבוק חברים, בסוד תלמידים חברים ובישיבת התלמידים. בימי חדשי הכלה בחר לו רב אשי פרק או מסכת ידועה לנושא המשא ומתן בסוד החכמים והתלמידים, וכה נצרף ונבחן כל המשנה עם סוגית התלמוד שעליה ותוספותיה ועניני העיון התלוים בה בכל ששים המחלקות או המסכתות. בכלותו את עבודתו החל רב אשי אותה מחדש, ויעבור שנית על כל המסכתות בחדשי הכלה, בזמן קרוב לשלשים שנה השניות – וכה נמצאו שתי מהדורות בתלמודות: מהדורא קמא ומהדורא בתרא הנוטות זו מזו בנוסחאות וגם במסקנות ופסקים 1). ובדברנו על חבור התלמוד הַכַּוָנָה היא על אופן סדורו ועריכתו, אך לא על כתיבתו, כי בימים ההם עוד לא נאמרה התורה שבעל פה בכתב. עוד הביטו אבות הכנסיה הישראלית על כתיבת הדברים המסורים בעל פה, כעל הַגְשָׁמַת הרוח הישראלי ועוד היו מחזיקים בהאזהרה הידועה לאמר: „דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב, שנאמר: כי על פי הדברים האלה כרתי ברית"; ויוסיפו עוד יותר להחזיק בהאזהרה הזאת, בהתפשט הברית החדשה במלכות רומא ומחזיקיה החזיקו בכתבי הקדש, לאמר, כי מעתה חלה עליהם קדושת עם ישראל, כעם הנבחר מה' לאור עולם, ותהי אז השקפת בני יהודה, כי התורה שבעל פה נתנה להם להבדיל בינם לבין אֻמות העולם. הדעה הזאת מְבֻצְבֶּצֶת ובולטת מהגדות נאמרות בדרך חזון ומליצה ואחת מהנה היא ההגדה הזאת לאמר: „אמר רב יהודה בר שלום בקש משה שתהא המשנה בכתב ולפי שצפה „הקדוש ברוך הוא שעתידין האומות לתרגם את התורה ולהיות קורין בה יונית והם „אומרים: אנו ישראל, אנו בניו של מקום – אומר הקדוש ברוך הוא מי שמוסטירין „(Mysterien) שלי בידו הם בני. – ומה הם המוסטירין? זו המשנה והתורה שבעל „פה. וכן הוא אומר אכתב לו רבי תורתי – אם כן – כמו זר נחשבו" 2). ואם יִפָּלֵא איך נשארו כל הדברים המפֹרטים האלה שמורים בכח הזכרון של הלומדים,

---

1) בבא בתרא קנ"ז: ובפירש"י שם ובערוך בשם רבינו חננאל ערך הדר. והנה אחרי הדברים האלה הרב המחבר—כאשר יראה הקורא בפנים— וחכם הבקרת כר"נ ברילל מחזיקים בדעתם, כי גם רב אשי לא כתב התלמוד, כי אם סדרו — ונאמנים מאד דבריו של החכם וויס שהבינה הישרה וטבע האדם לא יסבלו משפט כזה לאמר שהיו שתי מהדורות ושתי נוסחאות בעל פה —. ומדי דברי בהענין הזה אשר העירותי עליו למעלה דף 298 הנני להשלים דברי, כי לדברי רש"ג אשר ממנו נסתייעו החכמים האומרים שהמשנה לא נכתבה, הברייתא נכתבה, כמו שיאמר (אגרת דרש"ג דף 15 הוצאת ב"ג) „ודאמריתו מה ראה רבי חייא לכתבה" (את הברייתא) ואמאי לא כתב אותה רבי? אלו בקש רבי לאמר וכו', גם ממה שנאמר ביבמות דף י"ז בדברים שנפלו בין רבי ללוי תלמידו — „בדקא לוי במתניתיה וכן בב"מ מ"ח: נראה ברור שהתוספתות היו כתובות, וכי מאחר שהותרה והרצועה מדוע זה מנע רב אשי עצמו מכתוב — סוף דבר כל הענין הזה הוא קשה מאד לשמוע, שנשמרו המשנה והתלמוד באותיות פורחות ובדברים הנאמרים רק מפה לאזן – ובהדברים שדברתי למעלה די להעיר לב אזן הקוראים ומקום הנחתי למעיינים לברר ההלכה הזאת העומדת ברומה של דברי ימי קבלתנו, להתגדר בו. אחרי כתבי את דברי למעלה דף 298 והערתי זאת הגיעו לי דברי הרב הגדול חכם עמנו שזח"ה נ"י שהעירני על דבריו בההלכה הגדולה הזאת בהלבנון שנת תרמ"ב, אך מפני שאי אפשר להכניס הדברים פה שמתי להם מקום בחלק השלישי בדברי ימי הסבוראים רב עינא ורב סימונא ששם נשוב לדבר בזה ברחבה. שפ"ר.

2) בשנויי נוסחאות: פסיקתא רבתי פ"ה, מדרש תנחומא פרשת כי תשא, במדבר רבה פמ"ז ובשבושים רבים בירושלמי פאה פ"ב.

כי עוד לפני רב אשי היו כבר ההלכות ערוכות, אם גם לא סדורות, ובכן נשמרו בפי התלמידים גם מבלי אשר נכתבו בספר.

רב אשי היה המשלים ומשכלל מפעל רבי יהודה הנשיא לפני מאתים שנה, אך עבודתו היתה כבדה יותר לבלי ערך ודמיון מעבודת סדור המשנה – המשנה החזיקה בקרבה רק הדינים המוסכמים, על פי מסקנת המשא ומתן בקצור מופלג, צדדי הענינים ובאורי הפרטים עלו בהמשניות החיצוניות –הברייתות–. לא כן הגמרא, היא כוללת את הכל ולא תשאיר דבר אחד מדברי הקבלה. המשנה תשים לפנינו את ההלכה היבשה, סדורה לסדריה וערוכה לעניניה במסכתות ופרקים, אך התלמוד הוא מגלה לנו סוד יצירת ההלכה, בַּוָּנוֹתיה וסברותיה, יתבונן לרוחה ויחדור אל עֹמק הענין בפלפול והגיון. ההתעוררות הראשונה לאספת התלמוד הוא רגע נכבד ורב עליליה בדברי ימי ישראל; התלמוד הבבלי היה מני אז ליסוד פועל בעז ותעצומה על תולדות העם והתפתחותו. ורב אשי לא כלה את מלאכתו הגדולה– הוא אמנם חש בנפשו, כי עת האסף הגיעה, אך עוד לא נסתמו אז מעינות החקירה ועוד היה כח התשוקה להגדיל תורה ולחדש בה חדושים גדולים מאד, וגם רב אשי וחבריו לא יכלו לצמצם כל עבודת רוחם רק באסיפה ועריכה, ונהפוך הוא, מוצאים הננו את רב אשי בעצמו מברר ומפרש מכריע ומתיר ספקות האמוראים שקדמוהו ופסקיו מצֻיָּנים בחדוד השכל, בבינה ישרה פשוטה וקרובה, עד כי יִפָּלֵא איך לא עָמדו הראשונים על דבריו 1), וכל מימראותיו נבללו בהתלמוד.

ופעלת רב אשי היתה בימי מלכות מלך פרס איזגדר או יֶזְדִיגֶרד השני (Jesdigerd II) בנו של בירם השני (Bairam II) מלך אוהב ישראל (מלך משנת 400 עד 420) 2), האמגושים קנאי הדת קראו להמלך הזה בשם „החוטא" (Al Hatim), כי לא אבה היות כלי חפץ בידי הכהנים הקנאים האלה למלא כל משאלותיהם. לעֻמת זה היה מכבד את חכמי ישראל ויהיו מרואי פניו. ביום גנוסיא שלו נמצאו בין כל גדולי המלכות גם שלשת חכמי ישראל ראשי הכנסיה בבבל: רב אשי מצד מתיבתא דסורא, מר זוטרא–מפומבדיתא ואמימר–מנהרדעא ולהונא בר נתן, אשר אף אם לא היה ראש גולה, היה גדול ליהודים, הטה המלך חסד ויספר ממנו, כי בעמדו לפני יזדיגרד והיה אבנטו חגור מלמעלה נגד אצילי ידיו, ויורד המלך את האבנט למטה אל המתנים ויאמר לו – אתם היהודים כהני עליון הנכם, ועליכם לשאת את האבנט כדרך שהכהנים נושאים כמו שנאמר: לא יחגרו ביזע 3). כבוד כזה ממלך פרס – הנקרא בן השמש, מכבד הורמיז אלהי האור ומלך המלכים באירַנְיָה – אות נאמן הוא כי רצה המלך את עם ישראל וימשכם חסד.

נראה הדבר, כי רב אשי, השופט צדק ומישרים, היה רחוק מכל הזיות,

---

1) ודוגמאות לישרת סברותיו עיין ברכות ט':, שבת ע"ג:, ע"ז ט"ז: ובמקומות רבים. שפ"ר.

2) על פי ספר החכם Mordtmann בספרו ע"ד הגדות־גבורים Phelwi-Legenden להפרסיים בספר העתי לחקרי קדמוניות ארצות המזרח שנת 1854.

3) זבחים י"ט: אמר רב אשי אמר לו הונא בר נתן זימנא חדא הוה קאימנא קמיה דאיזגדר מלכא והוה מדלי לי המיינאי וכו', אמר לי ממלכת כהנים כתיב בכו — כי אתאי קמיה דאמימר אמר איקיים בכו: והיו מלכים אומניך.

התאמץ לפעול על בני דורו לבל ישגו בדמיונות על דבר תקות המשיח, לבל יפלו בפח היאוש אם תֵּהָפֵךְ להם תקותם למפח נפש. בימים ההם — בימי תנודת העמים, בבא יום נקם להיסתוריה להנקם מרומא זעומת אלהים וכבדת העון, חזו רבים מבני ישראל בצרות הזמן — חבלי משיח, ובמאורעות העתים ההן — עקבות המשיח, בין העם נתפשטה אז נבואה, שיצאה לפי השמועה, מפי אליהו לאמר: אין העולם פחות משמונים וחמשה יובלות וביובל האחרון (ראשיתו אחר שנת ארבעת אלפים ומאתים ליצירה או ארבע מאות וארבעים לספירת הנוצרים) בן דוד בא 1). שמועות כאלה, היו נכונות להלהיב את השוגים בדמיונות לתת יד לתועים ומתעים להוליך שולל את העם לעשות מעשים זרים לאסונו והֹוָתוֹ. — ובאמת נמצא בימי רב אשי, איש תועה רוח כזה על האי כרתים (Creta), וגם עלתה בידו לתפוש בלבם את בני קהלות ישראל על האי הגדול הזה, להמָשֵךְ אחריו בעברו דרך האי הזה בימי שנה אחת. המשיח השקר הזה הבטיח להם, כי הוא הגואל המקֻוֶּה וכימי משה המוציא ישראל ממצרים יראם הוא נפלאות, יעבירם בחרבה דרך ים התיכון ויביאם ארצה יהודה. — גם קרא עצמו בשם משה. וזה האיש משה מסך רוח עִועים על כל יהודי כרתים ויאמינו בו ובמלאכותו, עזבו משלח ידם ובתיהם, הפקירו רכושם ויחכו ליום קריעת הים לפני משיחם, ובהיום הנועד הלך משה מנהיגם לפניהם וכל יהודי כרתים עם נשיהם ובניהם אחריו. משן סלע המתנשא על חוף הים צוה להם לקפוץ אל המים ולבטוח בו, כי גלי הים הזועף לא ישטפום, כי יבקעו המים ויעברו בתוכו בחרבה. רבים מהשוגים האלה האמינו במשיחם ויצללו במצולות ים, רבים הוצאו על ידי מלחים בצנות וסירות מן הים ויִנָּצֵלוּ; אך המשיח השקר נעלם כרגע מעיני העם ולא נראה עוד, המקור מסופרי הנוצרים 2) מספר המקרה לפי רוח העת ההיא לאמר: השטן או שד משחת התלבש בתמונת איש ישראל להוליך שולל את יהודי כרתים והשחיתם. ברצון ונחת רוח יוסיף הסופר הזה לספר, כי אחרי התקוה הכוזבה הזאת נכנסו רבים מהיהודים תחת כנפי האמונה הקתולית 3).

ידע רב אשי את האחרית הרעה מדמיונות כאלה והסכנה הגדולה אשר היהדות צפויה אליה, אם ירבו בעלי הזיות האלה בישראל, ויפָרֵש הוא את הנזכרת למעלה לאמר: „עד העת ההיא (פ״ה יובלות ליצירה) לא תחכה לו, מכאן ואילך חכה לו", אך לבלי להבטיח, כי גם אחרי הזמן ההוא בא יבא למועד מוגבל וקצוב 4). רבנא אשי, אשר שם תהלתו הביעו בני דורו והדורות שאחריו מת בשיבה טובה זקן ושבע ימים (קפ״ו ליצירה, תשל״ח לשטרות, 427 לסה״נ), שנתים ימים לפני כבוש קרתא חדתא (Corthago) באפריקא על ידי מלך הוואנדאלים גייזיריך (Geiserich), הוא המלך אשר הוציא כלי המקדש שהיו גנוזים ברומא ויוליכם באניה עם כל שלל הגוים אשר שָׁלַל ברומא. כלי המקדש אשר בירושלים דמו בגורלם לעם יהודה וכמוהו טֻלטלו וינועו מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה 5).

1) סנהדרין צ״ח: , לדברת אחרים ארבע מאות שנה אחר חרבן הבית 471 לסה״נ או ד״א ורל״א ליצירה. ועיין ע״ז ט׳:.

2) Socrates historia eccles. II. 36. 3) ibid. 4) סנהדרין שם.

5) Evagrii scholastici fragmenta IV. 17.

וארץ יהודה – מקום מושב הנשיאות, עוד היתה לראש קהלות ישראל במדינות מלכות רומא, אך כבר נראה בה מחזה מעורר תוגה ומגנת לב, מראה העזובה והשממון, מראה הוד־קדומים ההולך לאבדון. קושי השעבוד של רומא החדשה רבץ בכל כבד משאו על בני יהודה בארצם יתר רב מאשר בימי רומא האלילית; מעֹצר רעה ועקת אויב נשמו בתי התורה ותשוקת הלמוד הלכה הלוך ודלה. אור תורה עוד לא כבה, אך קרני אורה יופיעו כאורות מאפל ונר אלהים טרם יכבה. רב תנחומא בר אבא בעל ההגדה וראש דרשני זמנו היה גם האב לתורת ההלכה בארץ ישראל. כאשר בבבל, כן ראו אחרוני האמוראים ביהודה, כי עת הֵאָסֵף לתורה שבעל פה הגיעו ויחברו את התלמוד הירושלמי או תלמוד ארץ ישראל-גמרא דבני מערבא; וכה היתה יהודה אז עזובה ושוממה והידיעות שהגיעו לנו ממנה בימים ההם מעטות ומקֻטעות, עד כי לא נדע מי היו המעוררים הראשונים להעבודה הזאת ועל ידי מי נסדר ונחתם התלמוד ירושלמי. אין ספק כי מעשי בני בבל היו לעינים לאחיהם שבארץ ישראל, ויש רמז לזה, כי באחרית המאה הראשונה ותחלת המאה השניה לאלף החמישי החלו בטבריא לאסוף החמֹר לגמרת ירושלמי 1).

בימים ההם בטלה גם הנשיאות ותצא מיהודה כל שארית הדרה מימי קדם. עוד שלשה נשיאים נזכרים לנו בשמותיהם, שנהגו נשיאותם אחרי מות הלל הנשיא השני והם: רבן גמליאל החמישי, בנו רבי יהודה הרביעי ורבן גמליאל בתראה 2), אך ממפעליהם וממעבדיהם לא נדע דבר. עוד נקראו אז הנשיאים מטעם המלכות בשם „נאורים" (illustres) ויֻבדלו לטובה בכל הזכיות והיתרונות הקשורים בתאר הכבוד הזה. הנשיאים עוד שלחו מלאכים ממלאי מקומם לקהלות ישראל אשר במדינות מלכות רומא, להרים תרומה להחזקת הנשיאים, אך חוג מעבדם הלך הלוך וצר, ותעצומתם נודעת אז רק, כי נֻטל עליהם מעת לעת להבדיל מקהל ישראל את אלה, אשר באונס או ברצון יצאו מן הכלל ונספחו אל הכנסיה הקתולית, אך גם המשפט הזה לא קימו בידם לארך ימים. כמה פעמים אִלצו הכהנים הגדולים את הנשיאים וראשי הקהלות, שכבר נקראו אז בשם „פרנסים" (Primaten), לשוב ולאסוף שנית אל הכנסיה הישראלית את בניה אשר יצאו ממנה. – הקיסר תיאודוסיוס (Theodosius) הגדול (379–395) הגין על היהודים, למרות חפץ הקנאים אמברוזיוס

---

1) הרב המחבר מציין קדושין י"ג, וראיתי לבאר מעט הדברים להעיר לב המעיינים: שם איתא: כי נח נפשיה דרב אסי עיילו רבנן לנקוטינהו לשמעתתא. א"ל ההוא מרבנן ור' יעקב שמיה, הכי א"ר אסי א"ר מני כשם שאין אשה נקנית בפחות משוה פרוטה וכו'. ומפריש רש"י: לנקוטינהו לשמעתתא – כלומר נתקבצו בבהמ"ד ואמרו כל ששמע שמועה חדשה מפיו יאמרנה באזני חבריו כדי לצרפם שלא ישתכחו. עכ"ל רש"י. כי היה המעשה בארץ ישראל, כי רק שם חי רבי מני, והוא היה בר פלוגתיה דרבי יוסי בר בון, ואולי יש להגיה רבי יוסי במקום רב אסי, כי בזה הפתר על נקלה מדוע נכנסו רבנן לנקוטינהו לשמעתתא אחרי מותו ולא אחרי מות חכם אחר — כי אם רב אסי הנזכר בזה הוא רבי יוסי בר בון, הנה הוא מחבר ש"ס ירושלמי כמו שהוכיח בדבר החכם ווייס (בספרו ח"ג דף 118 עיין שם), ולכן אחרי מותו נכנסו החכמים ללקט את העוללות להשלימן ולכוללן בתוך התלמוד, וכבר עמדו הראשונים על זה ובעל שדה יהושע בספ"ק דערלה אומר: רבי יוסי בר בון יותר מפורסם בתלמוד זה (הירושלמי) מרבי זעירא וכמעט שרוב הירושלמי ממנו, וכן פסק הרמב"ם כמותו בכל מקום. שפ"ר.

2) עיין ציון 22 בסוף הספר.

(Ambrosius) הקדוש וסיעתו, אשר הסיתו את הקיסר לרדוף באף את היהודים כרדפם את האריאנים ויתר כתות הכופרים שנמצאו אז בין בעלי האמונה הנוצרית. תיאודוסיוס לא הטה אזן לדבריהם, ויוציא חק, כי כמאז ומקדם המשפט להנשיאים והפרנסים להחרים מקהלתם את בני עדתם, כי אין המשפט לכל איש להתערב בהנהגת היהודים פנימה ובכל הדברים שבינם לבין עצמם 1). צדקת משפטו עם ישראל הראה תיאודוסיוס לרעת, כאשר הגיש לו הנשיא רבן גמליאל החמישי קובלנא על הקונסול הייזיכיוס (Hesychius), כי גזל ממנו מגלות ספר יקרות ונכבדות לו, וישפוט תיאודוסיוס את הקינסול משפט מות – ולא נודע דבר מתכן המגלות האלה ובמה נכבדו להנשיא 2). ועבודה רבה היתה לתיאודוסיוס מעת לעת להָשֵך כעס הכהנים הקנאים וקנאתם הקשה לעם עברתם – עם היהודים, כי נמצאו קנאים אשר אמרו להתהלל בגבורתם, בהפריעם את היהודים מעבודת אלהיהם, שללו בתי הכנסת, שלחום באש וירעצו וירוצצו את ישראל. ראשי המקנאים היו: יוחנן כריסטוסומוס (Johannes Chrystosomus) מאנטיוכיא ואמברוזיוס (Ambrosius) מעיר מילנה אשר באיטליה הצפונית. הראשון התעורר נגד היהודים, כי ראה הרבה מבני עם הארץ באנטיוכיא נוהים אחרי היהדות, אף כי היהודים לא צדו נפשות ולא נסו לתפוש אותם בלבבם. בכל ימי מועד ושבת נמצאו רבים מבני עם הארץ בעת הרנה והתפלה בבתי תפלת היהודים; ביותר שקדו הנשים מכל המפלגות – מטרוניות מבנות מרום עם הארץ ונשים שפלות מהעומדות על המדרגה התחתונה בחברה האנושית –, על בתי התפלה לבני ישראל, ענו בצום נפשן ביום הכפרים ובכַוָנת הלב שמעו קול השופר בראש השנה, ויתערבו בשמחת היהודים בשמחות חג הסכות. גם בהיות דברי ריבות בין בני עם הארץ – בין איש לאחיו, בחרו יותר להגיש משפטם לפני בית דין של ישראל. נגד המכשלה הזאת יצא כריסטוסומוס וידרוש מעל הבמה וינאץ בתי הכנסת ליהודים ויקראם בשם: תיאטרונים ומערות פריצים 3). יותר ממנו שנא את היהודים אמברוזיוס מעיר מילנה (Mailand) אשר באיטליא הצפונית. – ויהי היום והקתולים ברומא שרפו בית הכנסת ליהודים ויחַיֵב המושל מקסימוס את הסנט לשוב ולבנותו מחדש על חשבון עדת רומא הקתולית, ויחרפהו אמברוזיוס בשם: יהודי!, הבישוף מעיר קליניקוס (Callinicas) בארם נהרים הצפונית צוה את הנזירים להרוס את בית הכנסת ליהודים ויחיבהו הקיסר תיאודוסיוס לשוב ולבנותו מחדש על הוצאותיו וליסר קשה את עושי הרעה (בשנת 388). שמע זאת אמברוזיוס ויתעבר ויכתוב מרורות להקיסר ויכבד עליו אכפו להשיב את דברו להבישוף.

---

1) Cod. Theodosianus L. XVI T. 8 § 8.

2) עיין ציון 22 בסוף הספר.

3) Chrisostomi Orationes sex contra Judaeos בחלק הראשון מדרשותיו שהגיעו לנו משנות 366–387, יוכיח את עם הנוצרים היונים יושבי אנטיוכיא על נטית לבם אל היהדות ויאמר: הנני יודע, כי רבים מכבדים את היהודים וחושבים דרכי ממלכתם (חברתם) לטובים וראוים לכבוד ותהלה.

לשום קץ להפרעות האלה אמר תיאודוסיוס להוציא כתב מלכות אשר אין להשיב, הכולל בקרבו חקים קבועים בדבר היהודים יושבי מדינות מלכותו, נשען על ההנחה שהיא יסוד מערכת חקי תיאודוסיוס בדבר היהודים, כי מאז ומעולם לא נחשבה היהדות לדבר פשע ברומא ומחזיקיה נחשבו בכל עת כאזרחי הממלכה חפץ גם הוא להגן על היהדות והיהודים, ויצו לנגיד רומא בארצות הקדם, לענוש קשה את כל מפריעי שלום האמונה הישראלית ומחללי בתי הכנסת (בשנת 393) 1). אך מה יועיל דבר מלך המעמיד במשפט ממלכתו, בעת רעה כהעת ההיא, בימים אשר הקנאה ההוללה משלה ממשלה בלי מצרים ברוח בני הדור, ובאמת לא יכלו היהודים להתאונן, כי גורלם לא היה רע ומר מיתר בני האמונה הנוצרית שלא נחשבו אל הכנסיה הקתולית, ובכל היות תיאודוסיוס עומד לימין היהודים וחפץ בהצדקם, לא לבד שלא מלאו לבו להעביר את החקים הרעים מימות קונסטנטינוס וקונסטנציוס 2), אך גם קים וחזק אותם ויחדש עוד חדשים 3).

גם הדבר הגדול שעשה הקיסר הזה לחלק את רומא לשתי ממלכות המערבית והמזרחית 4) לא הביא ברכת השלום, כי אם היה למרבה האיבה. הקנאה והתחרות, והיהודים שהיו מקצתם משעבדים למלכי רומא המזרחית וקצתם משעבדים למלכות רומא המערבית היו צפויים אלי אכזריות ורדיפות בשתי הממלכות, ורק המקרה עמד להם לפעמים להקל מעליהם קושי השעבוד. הקיסר ארקדיוס (Arcadius) היה רק צל־למלך והמושלים רואי פניו היו רופינוס ואייטרופיוס, והם נטו אחרי היהודים. רופינוס היה חומד ממון ביותר

---

1) Codex Theodosiomus ibid § 9.

2) משנת 384 ibid III· T. I. § 5.

3) שם .T. I. XIII. § 99. ונמצא עוד חק בין חקי תיאודוסיוס השני על דבר יהודי אלכסנדריא ולא נודע אם הוא לרעת היהודים או לטובתם, כי הדברים כשהם לעצמם סתומים מאד וזה תרגומם מלשון רומית: „בהיות כי נודע אשר היהודים והשומרונים יוקחו לעבודה באניות שלא על פי שורת הדין, כי על פי מבנה גום ובריאות גופם אינם ראויים לעבודה כזאת. החק הכללי לכל בני אדם אינו מתיחס אל פרטים" רבים אם בנין גוו אינו מוכשר לזה. על כן הננו מצוים, כי אותם ואת העניים העוסקים בהמסחר הקטן לא יקחו "לעבודת האניות והולכתן ממקום למקום רק באלה אשר יבחרו מהם באשר יודע כי יש להם די כח לעבודה בזאת יוכלו להשתמש בהם". – מלבד החק הזה ישנם עוד מקורים המוכיחים, כי יהודי אלכסנדריא בעת ההיא עסקו במלאכות המעמלות את הגוף ומהם היו עושים מלאכה במים רבים מלחים וספנים ואוחזי משוט ורבי החובל כעדות גודפרואי בהדברים שמביא בשם Synensius במכתביו.

4) מימות קונסטנטינוס הגדול עד תיאודוסיוס, אף כי כבר היתה קונסטנטינופול (ולפנים ביזנטיא או ביצנץ) בירת ממלכת רומא, עוד לא נחלקה הממלכה לשתים, רומא וקונסטנטינופול היו שוות במעלה — ותהי הממלכה אחת, אך תיאודוסיוס הגדול לפני מותו הנחיל לבנו ארקדיוס יליד אספמיה, והוא אז בן שמונה עשרה שנה, את רומא המזרחית — קונסטנטינופול עיר הבירה וכל ארצות המזרח עם תרקיה (והיום בולגריא ודציה (רומיניה); ולבנו השני הונוריוס קרא בשם „אגוסטוס" והוא בן תשע שנים וימליכהו על רומא וכל ארצות המערב: איטליה, אספמיה, גליה, גרמניה ובריטניה וגם ארצות אפריקה הצפונית — שני הקיסרים האלה היו אנשים חדלי עז מלכות ובעלי מרך לב. ארקדיוס המולך ברומא המזרחית מסר הנהגת המלוכה לראשונה אל רופינוס איש גליה ואחרי כן לאייטרופיוס וימלוך משנת 395 עד 408. והשני, הונוריוס המולך ברומא המערבית, היה מושל בארץ סטיליכה (Stilicha), מבני שבט הוואנדאלים, איש אשר רוח בו ויגן בעד הממלכה נגד שבטי הגרמנים הפראים, ובכל זאת הומת על פי הקיסר (408) ובמות סטיליכה החלה רומא לשקוע ולרדת ובשנים מעטות קרב קצה. שפ"ר.

והיהודים, כבר הכירו את כח הקסם המהפך בתעצומות עֻזו לב־אבן ללב־בשר וירכשו אהבת השר הזה ותצא מטעם הקיסר מערכת חקים רבים לטובתם: להעמיד אגרדומים או משגיחי השוקים (Agoranomen) ליהודים לבדם והנועז לשלול מהם הזכות הזה יענש להאסר במאסר 1), להגן על הנשיא הנאור לבל יעיז איש לחרפהו והעובר יענש קשה 2). בהתנפל ההמון באילליריה על בתי כנסת היהודים, שלח הקיסר ארקדיוס או רואה פניו איטרופיוס פקֻדה נמרצה אל שרי המדינה כי יעמדו בפרץ ולא יתנו להמון לחלל בתי מקדש היהודים 3). הוא גם חִדש ויאַשר ויקַים את הדת מימות קונסטנטינוס, כי הנשיאים וחכמי התורה פטורים משׂאת במשא פקֻדות הערים כחק לכהני הדת הנוצרית 4), יָפָה כח היהודים כמפלגה המתנהגת בעניניה הפנימיים על פי דעת עצמה, ועניני בני ישראל ודברי ריבותם בינם לבין עצמם יהיו נחתכים על פי דייני ישראל ובעלי פקֻדות רומא מחויבים להוציא פסק הדין לפעלו 5). ואם גם נמצא חק אחד הנראה כסותר ברוחו את החקים הראשונים. אין להִפָּלֵא על זה, כי זרות והתהפוכות הטביעו מטבעתם על הממלכה הביזנטית מראשית היותה עד אחריתה, – החק הזה היה כי כל היהודים וגם משרתי הדת בכללם, מחויבים לשאת במשא המסים ללשכות בעלי הפקֻדות (Curia) – (בשנת 399 למספרם, ואולי יש קשר להחק הזה עם רדת איטרופיוס מגדולתו בשנה ההיא.

ובדבר קיסר רומא המערבית הונוריוס (Honorius), איש חדל אונים, ועמדתו אל היהודים אשר במדינות מלכותו לא נדע דברים נכונים, לא על אדותיו ולא על אדות האיש שהיה מושל ברוחו סטיליכא (Stilicho), הדבר, כי בטל את החרות מפקֻדות הערים שהיו היהודים בקהלות קַלַבְּרִיָה ואַפּוּלְיָה נהנים ממנה, עוד לא יוכיח, כי היתה להם רדיפת היהודים לשטה בהנהגת הממשלה. חק אחר (בחדש אפריל 399) מהקיסר הזה אוסר על כל היהודים יושבי ארצות ממשלתו להוציא מהמדינה את כסף התרומה בעד הנשיא שבארץ ישראל והעוברים יענשו קשה וגם הכסף הנאסף עד הנה יובא לגנזי המלך. אך נראה, כי טעם האיסור הזה לא היה בשביל רדיפה דתית, כי אם מאשר מושב הנשיא היה במלכות רומא המזרחית ותרא הממשלה הרומית בעין רעה את הדבר הזה לאסוף כסף להוציא מארצה. לאות על התהפוכות ששררו אז הוא במשפט המלכות, כי חמש שנים אחרי כן בטל האסור הזה ונתנה רשות ליהודים לאסוף תרומת הנשיא כמקדם (בשנת 405) 7). כנגד זה הננו מוצאים, אשר הקיסר הונוריוס הבדיל את היהודים והכותים ולא נתן להם לעבוד בצבא רומא; אך גם הגין על היהודים לבל ירעצו אותם במערכות פקֻדות הממשלה ויוציא דבר מלכות, שלא להזמין יהודים למשפט בבתי הדינים אשר בממלכתו בימי השבת ובימי חגיהם 8) (בשנת 409) 9).

---

1) Codex Theodosianus T. 8. § 10.
2) ibid § 11. 3) ibid § 12. 4) ibid § 13. 5) ibid II, 1. § 10.
6) ibid T. XII, 1, § 165.
7) Codex Theodosianus T. 8. § 17.
8) ibid § 16. 9) ibid T. II. 8. § 3. T. XVI. וגם VIII. 8. § 8.
9) T. 8. § 20. משנת 412

בימי תיאדוסיוס השני קיסר ביצנץ (רומא המזרחית) (408–450), איש בעל לב טוב ודעת קצרה והכהנים והנזירים משלו ברוחו ויטוהו אל כל אשר יחפצו, החלה תקופת ימי הבינים לכנסת ישראל. האות הראשון להרדיפות המתרגשות לבוא עליהם היה כתב־מלכות מאת הקיסר לאסור על היהודים בנין בתי תפלה מחדש, לחרוץ משפט איש ישראל ובין עם הארץ בבית־דין של ישראל, לאסור קנין עבדים מן הנוצרים ועוד חקים רבים הגורעים משפטי ישראל בתור אזרחי הממלכה. בימי הקיסר הזה בטלה הנשיאות ועברה מן העולם. הנשיא האחרון נודע לנו בשמו – רבן גמליאל בתראה. ונפלא הדבר, כי הנשיא האחרון הזה נחל כבוד ויקר בחצר מלכות ביצנץ יותר מכל הנשיאים שהיו לפניו, כי אל תארי הכבוד שהיו הנשיאים מוכתרים בה מכבר, עוד נקרא בשם פקיד־נגיד (Praefectura) עם תעודת־הכבוד (Honarorius Codicillus), כל אותות יקר אלה לא נתנו לבעליהם עז ומִשְׂרָה ולא נתנו כי אם בשביל הנוי והכבוד לפנים, אך נכבדו לשעתם בימי בני הדור אשר ראו רק לפנים וצל־גדולה נחשב גם כן לעז ומשרה מדינית. לא נדע בבירור את הגדולות אשר עשה רבן גמליאל בתראה, כי זכה לשמות תהלה כאלה מטעם חצר המלך בקונסטנטינופול, ואולי בגלל דעתו הגדולה בחכמת הרפואה, כי סופרי הזמן ההוא מיחסים לו המצאת רפואה בדוקה למחלת הטחול 1). בהיות רבן גמליאל בתראה עומד על מעלה גבוהה במעלות המדינה, דִּמָּה בלבבו, כי תמצא ידו לעשות דבר לטובת בני עמו וגם חשב את עצמו לאינו זקוק לדקדק בכתב־המלכות שיצא להצר צעדי היהודים ולגזול משפטם, וימלא לבו לבנות בתי תפלה מחדש וגם לחרוץ משפט בין יהודים לנוצרים. אחרית הדברים היתה, כי הפשיט הקיסר תיאודוסיוס את כל תפארתו וישלול ממנו את הארי הכבוד ותעודות־היקר אשר נתנו לו ולא נותר לו רק משרת הנשיא לבדו (415). ובכל אלה לא העביר תיאדוסיוס את הנשיאות מן העולם בכל ימי חיי רבן גמליאל, רק אחרי מותו (בערך ד״א קפ״ו), מבלי להשאיר אחריו בן יורש משרהו 2). ויהי רבן גמליאל בתראה הנצר האחרון משרשי האילן הגדול – הלל הזקן אבי התורה והכנסיה הישראלית ובמותו פסקה שלשלת הנשיאות וגלה הכבוד האחרון מבית ישראל על אדמת אבותיו. קרוב לחמש מאות שנה 3) התנשא בית הלל לתפארה בישראל ובני בניו הנשיאים נשאו דגל הלאם ויעמדו בראשו לכל דברי אלהים ודברי העם. רבים מבני בניו של הלל היו אבות לתורה ומגני החפש הלאמי. הבית הגדול הזה היה לבית ישראל לעצם מעצמיו, וכל המאורעות שאירעו לו וכל המוצאות אותו בימי חמשה עשר דורות הם המה תולדות האמה הישראלית. מחמשה עשר הנשיאים שהעמיד בית הלל בישראל נקראו שנים בשם הלל, שלשה-שמעון, ארבעה-יהודה וששה-גמליאל.

ובימי מלכות תיאודוסיוס השני ברומא המזרחית והונוריוס ברומא

---

1) עיין ציון 22 ע״ד שלשלת הנשיאים. 2) עיין בציון שם.

3) במספר השנים נטיתי מדברי הרב המחבר, כי הוא יאמר: „דריי אונד איין האלב יאהר הונדערט וכו׳ והיא טעות גדולה. הרב המחבר בעצמו בחלק ראשון מחשב חשבון הנשיאות מימות הלל הזקן, מאה שנה לפני החרבן, בשנת המלחמה בין אבירי רומא אוקטוביגוס ואנטוניא על יד אקציום (Actium) או 31 לפני סה״נ, ואם כן נמשכה הנשיאות מן שנת 30 לפני סה״נ עד 425 אחריה — 455 שנים. שפ״ר.

המערבית גמלה הקנאה הדתית ותשא פרי ראש ולענה לבני כנסת ישראל בארצות פזוריהם במזרח ובמערב. אז מלא לב אחר ההגמונים לגרש את היהודים מאלכסנדריא של מצרים, העיר אשר נאחזו בה היהודים ויהיו לאזרחיה יותר מאלף שנה. הבישוף קירל (Cyrill) 1) היה מהכהנים הששים לקראת נשק ושואפי ריב ומדון – וקורא תגר על כל איש הנוטה נטיה קלה מדעותיו כרעהו אמברוזיוס איש מילָנָה. סבת הגרוש האכזרי כתובה בפנים שונים ותהי לרב ענין בידי סופרי הכנסיה הקתולית, אשר בכל היות ספוריהם מעורבים בדברי הבאי ובנטיה ידועה, הנה נִכָּרים דברי האמת שבהם להוציא משפט על דבר המאורע הזה.

מאז ומקדם היתה אלכסנדריא למקום מערכת מלחמה בין בני העמים והאמונות השונים היושבים בקרבה; כאשר היתה הברית החדשה השלטת באלכסנדריה רבו שם מריבות הדעות על דבר הדת ועקריה השונים. ויהי באחד מימי השבת בהתאסף בבית התיאטרון לראות בשחוק־חזיון חדש ולשמוע פקודות נציב רומא באלכסנדריא, כי כן היה דרך נציבי רומא להודיע בבתי התיאטראות בקהל עם פקֻדות הממשלה, נמצאו גם יהודים רבים בין הרואים – כפי עדות אחד מסופרי הזמן ההוא היו יהודי אלכסנדריא, אז אנשים חפצי חיים בתענוגות ושחוק, אוהבים לבלות עתותיהם בהתיאטרון משבת בבתי הכנסת והמדרש. ויהי כראות היהודים בין הנאספים איש נוצרי אחד, הנודע למפיח קריה ומסית את המון העם לקצות ביהודים, ויתעוררו עליו ויקראו, כי בא האיש הנה לסכסך האזרחים איש באחיו ולפרוע פרעות. לאות כי נאמנו דברי היהודים היה, כי נתן הנציב מקום לדבריהם ויאסור את האיש לעיניהם ויענהו ביסורים כמשפטי העת ההיא. אומרים אמור, כי התקשרו היהודים על הנוצרים להתנפל עליהם לפתע־פתאום ולהמיתם בחרב רעה, ולאות למען יכירו וידעו להבדיל את אחיהם בתוך המהומה שם כל איש יהודי טבעת מכפות תמרים על אחת מאצבעותיו. אז עוררו היהודים קול זְוָעות בחצי הלילה ויצעקו ברחובות אלכסנדריא, כי נפלה דליקה בעיר ואש נשקה בבית כנסת הנוצרים, למען התנפל על הנעורים לקול הפחדים. – חוט של חשד משוך על כל הספור הזה, כי הסופרים ההם מוסיפים לאמר, אשר נציב רומא באלכסנדריה אֹרֶסְט לא הטיל דופי במעשי היהודים ובכל ימי המהומות עמד הוא לימינם ויגן עליהם. המעשים האלה היו דרושים להכהן הקנאי קירל ופה מצא מקום להוציא את רוחו הקשה וקנאתו ושנאתו את העם אשר זעם ה׳, לדבריו, כאשר יספר הוא, העיד בפרנסי קהלת ישראל, כי מרה תהיה אחריתם אם יזידו לחרוש רעה על הנוצרים ולהתקשר עליהם. ויקהל קירל קהלה גדולה וילהיב את לב שומעי דבריו ויאזר רשפי איש הקנאה, ובראש ההמון התפרץ אל בתי תפלה אשר להיהודים, גרש את המתפללים ויעש את הבתים לבתי כנסת הקתולים. גם גרש את היהודים התושבים מן העיר ערומים ויחפים, וכל הונם נתן לבז ולמשסה ביד־

1) ראוי להעיר את הקוראים שלא להחליף את ההגמון הזה בהכהן הגדול קירל הקדוש להסלאווים ואבי הכנסיה היונית — שהיה איש שלום וחסיד לכל בני האמונות, ויחי בקונסטנטינופול בסוף המאה התשיעית. וזה ההגמון אשר ידובר עליו בפנים היה איש ריב ומדון גם לבני כניסתו ואספת הכהנים הגדולים (סינאדע) בעפעזוס ואנטיוכיא נתנה אותו לחרם ולכופר בעקרי הכנסיה הקתולית. עיין בריאל-ליקסיקון למאיר, ערך קיריל האלכסנדרוני. שפ״ר.

בני האספסף (בימי 415 לסה"נ) • מדברי הספרים אין להוכיח. אם גֹרשו היהודים מן העיר מבלי אשר נסו דבר מלחמה אל רודפיהם, או כי עמדו על נפשם ונלחמו באויביהם. נראה הדבר, כי לא יצא דבר הגרוש לפֹעלו בלי שפך־דם והנציב אשר מרה נפשו על העול הנעשה להיהודים, קצרה ידו מהושיע להם ויצעק חמס על קיריל וסיעתו באזני ראשי הממשלה בקונסטנטינופול. אך בחצר הקיסר תיאודוסיוס השני היתה יד הכהנים תקיפה ורוחם בכל משלה • אז הלכה קנאת קיריל ובני סיעתו, הנזירים, הלוך וגדלה גם על בני עם הארץ הנוטים באיזה דברים ממחשבותיהם ודעותיהם, ויתנפלו על האזרחים ואת הנציב אָרֶסְט אמרו לרגום אותו באבנים וכמעט שמת תחת ידם, ואז ישבה באלכסנדריה אשה גדולה, חכמה בחכמת הפילוסופיא ושמה היפטיה (Hypathie), אשר קנתה את כל הלבבות בגדל חכמתה, בנעם מדברה, במדותיה וצניעותה. גם על האשה הגדולה הזאת התנפלו הקנאים ההוללים, בחלקה תורת הפילוסופיא בקהל רב – קהל התלמידים שומעי לקחה – ויסחבוה ויפשיטוה ערומה וימיתוה במיתה משונה – בעתותי מהומה כאלה, כאשר גם בני עם הארץ לא נקו מחמת הקנאה ההוללה, חשבו היהודים את עצמם למאֻשרים בהמלטם בעור שניהם, כל עוד נפשם בם. אנה פנו הגולים ולמתי שבו שנית לשבת באלכסנדריה לא יודיעו אותנו רושמי קורות העתים. ומכל בתי אבות בישראל לא נמצא רק ראש בית אב אחד ואַדמַנטוס שמו, איש עוסק בחכמת הרפואה, אשר המיר דתו בימי המצוקה, ואחרי כן נסע לקונסטנטינופול והשיג הרשיון לשוב לשבת באלכסנדריה. כאמור היה הוא האחד בכל הקהלה ויתר היהודים בחרו לצאת בגולה מכחש בעמם ודתם 1).

לא כן היו היהודים יושבי העיר הקטנה מַגוֹנָה (Magona או Mahôna) על האי הספרדי מינורקה (Minorca) אשר בלב ים התיכון, כי הם לא יכלו נשוא צרות ורדיפות, התרפו ביום צרה ולא עמדו בנסיון • ההגמון סֶיְוֶירוס הֶלאה אותם, נלחם אתם ברחוב העיר וישלח אש בבתי תפלתם • בספרד היא אספמיא והאיים סביבותיה ישבו היהודים מימים מקדם, בהיות עוד רומא ממשלת הריפובליקה לפני מלך בה הקיסרים ויחיו בשלום ובמישור עם בני עם הארץ • גם אחרי הִכָּנס בני השבט האִברי (Jberer) בברית הדת הנוצרית היו עובדי האדמה מהדרים, כי איש יהודי ישא ברכה אל חלקת השדה, למען השפע שפע ברכה על תנובת האדמה ויבולה, כי היו נכבדים מאד בעיניהם ונחשבים לבני העם הנבחר 2) • אך ההגמון מקורדובה ושמו הוסיוס (Hosius), שהיה גם באספה רבה בניקֶאַ קרא עצרת כהנים גדולים בגראנאדה ושם גזרו אֹמר לאמר: אסור לנוצרים קתולים להתהלך עם היהודים, להתחתן עמהם ולקבל מהם ברכת השדה, והעובר יֻבְדַל מקהל הכנסיה ויהיה לחרם (Excomunication)• היהודים במַגונה חשבו עצמם לתקיפים וישענו על פרנסם ומנהיגם תודרוס (Theodoros) העשיר והמלֻמד • זמן רב התקוממו נגד המסיתים אותם, עד כי קצרה נפש הפרנס בעמלו וימר דתו ואחריו נמשכו רבים מבני עדתו, והנשארים

---

1) Socrates historia eccles. VII. 15.

2) Concilium Jllibertanum, canon 49, 50.

נמלטו ויֵחָבאו ביערים ונקיקי הסלעים וימותו ברעב · וההגמון סֵיוֵירוס ערך מכתב לכל אחיו הכהנים לספר גדולות ונפלאות מדבר הִכָּנֵס היהודים תחת כנפי הדת הקתולית ויעורם לִראות ממנו וכן יעשו גם המה להיהודים היושבים בעריהם 1) · בימים ההם פרצה רדיפה נגד היהודים גם באנטויכיא, לרגלי המנהג הנושן בין היהודים לתת רַוַח לנפשם בשחוק והוללות ביום הפורים, בהכות הילדים את המן – וימצאו חסרי דעת ביניהם, אשר צִיְרוּ את המן ויכוהו והוא תלוי על צלב בתמונת שתי־וערב · ויתאוננו בני עם הארץ רעה באזני הקיסר תיאודוסיוס השני ויתן פקודה נמרצה לכל שרי המדינות לבלי יזידו היהודים לעשות כזאת והעוברים יֵעָנשו קשה 2) · המעשים האלה נתנו יד לבני אנטויכיא להתנפל על בתי כנסת היהודים ולקחת אותם בזרוע · נציב המדינה בסוריא הודיע בקונסטנטינופול את העשק הזה וידרוש לעמוד לימין העשוקים, וירבה לספר מתעלולי ההמון ביהודים ואכזריותם עד כי גם תיאודוסיוס ההולך אחרי עצת כהניו, נתמלא בפעם הזאת רחמים על ישראל ויוציא דבר מלך לתושבי אנטויכיא להשיב את בתי התפלה לבעליהם היהודים, והדבר אשר ראוי להתבונן עליו הוא, כי בכל הפרעות שנעשו בימים ההם עמדו שרי המדינות לימין היהודים ויוכיחו צדקתם – · נגד פקֻדת הקיסר התעורר הנזיר הנודע לבעל־סגופים – שמעון האנטויכיא, המיסד בתי מקלט לנזירים בעלי־סגופים – ויכתוב להקיסר מכתב 3) מלא נאצות ויבהילהו בדינה של גיהנם ועונשים קשים בעולם התגמול על עמדו לימין היהודים זעומי אלהים, ובבא הדברים לתיאודוסיוס האדוק השיב דברו וגם העביר את הנציב ממשמרתו על עמדו לימין היהודים וריבו את ריבם 4) ·

והקנאה וההזיה, אשר ידן היתה בכל משלה בחצר קיסר ביצנץ תיאודוסיוס השני, הראו תעצומות עֻזן גם על מערכות הקיסר הונוריוס ברומא המערבית; שניהם הבדילו את היהודים לרעה בכל דבר חק ומשפטי אזרח, ושניהם צמצמו את משפטי האדם אשר להיהודים באשר הם אדם, הֵצֵרו צעדיהם ויגדרו בפניהם את דרכי החיים · ותגדל הרעה, כי במעמד שפל כזה מצאו את היהודים מושלי ממשלת גרמניה ופרנקיה, אשר נוסדו בימים ההם באירופא הדרומית והמערבית · מקיסרי רומא המזרחית והמערבית למדו מושלי אירופא, לגאל אותם מכהֻנות המדינה ומשרות הצבא, ורק המשרות בהערים להיות ערבים בעד המסים והארנוניות נתנו להם 5), למען הכבד עליהם על־מלכות וקושי השעבוד, כי תיאודוסיוס נטה קָו על כל מעשיהם גם בסדרי החיים פנימה ויאסור עליהם להספיק מכספם לצרכי הדת ובתי התלמוד, כאלו היו הם וקנינם משעבדים בשעבוד הגוף כעבדי עולם לקיסר רומא ולו המשפט לעשות בהם כטוב בעיניו · אחרי שנתבטלה הנשיאות לא חדלו היהודים בכל מקומות תפוציתיהם להרים התרומה

---

1) Epistola Severi ad omnem eccelesiam etc, c, 2

2) Codex Theodosianus XVI. T, 8. § 18., 21.

3) מכתב הנזיר שמעון בשפת סורית נמצא בהביבליותיקה אריענטלים .I דף 254 וחקי תיאודוסיוס נגד חמס בתי כנסת היהודים בקודיקס תיאוד.לש׳ 21.412 § ולש׳ 423 § 25. 26 ·

4) Theodor et historia eccles. III. I. Evargius, h. ecceles 1.13.

5) Cod. Theodosianus J. 423 § 24. Augustinus altercatio eccl. et. Synagogae.

המיועדה להנשיאות מדי שנה בשנה; פרנסי הקהלות היו גובים את התרומה ומשלחים לארץ הקדושה להספקת לומדי התורה וראשי הישיבות; כה היה הדבר נוהג עד שהוציא תיאודוסיוס פקדה נמרצה אל פקידיו, לשום עיניהם על התרומה הזאת, לקצוב בערך את מכסת הכסף הבאה מכל קהלה ולהטיל להובה על קהלות ישראל להביא התרומה הזאת לגנזי המלכות. וגם הכספים שבאו בימים ההם מקהלות ישראל מחוץ לגבולות ממשלתו בכל מדינות רומא המערבית, לקח תיאודוסיוס לאוצר מלכותו ביום (30 מאי שנת 422) 1). — כאמה בתה: כרומא האלילית, כן היו שתי בנותיה החדשות: רומא וביצנץ (קונסטנטינופול) שואפות לבצע מעשקות ובולעות חיל זרים בגזל־משפט וזרוע עריצים. כאספסינוס קיסר רומא האלילית, אשר שם לראשונה מס על היהודים ויסב אליו את תרומת מחצית השקל שהיו מביאים בני ישראל ללשכת המקדש, כן פרשו קיסרי רומא החדשה את ידיהם על נדבות היהודים ביראת ה׳ עליהם, להפוך תרומת ידיהם לענינים זרים ומוזרים למחשבותיהם ומערכי לבם, למען הכאיב לבם ורגשות הדת אשר בקרבם.

ובכל קושי השעבוד ומצוקת הגלות, אשר סבלה כנסת ישראל יושבת רומא המזרחית וביחוד יושבי ארץ ישראל, עוד לא חדל שם ההגיון בתלמוד ונר התורה טרם יכבה, אפס כי מעקת אויב ומצוקת הזמן לא היתה דעתם שפויה לחקר הלכה, ותהי נפש העם שוקקה לתנחומות ותאבים לשמוע דברי הגדה המושכים את הלב, ההגדה אשר ידעה לקחת נפשות בנעם מדבריה, היתה לכלי חפץ בידי הדרשנים, לצאת מענין לענין, ממאורעית ימים עברו להציגם כמחזה מול מחזה המעשים אשר בימיהם ולעיניהם, להטיף להעם רסיסי טל של תחיה, לשובב נפשם, להניח רוחם ולישנם על ברכי תקוה טובה — תקות נצחון האור על החשך וצדק ומישרים על רשע כסל וזדון עריצים. אבות ישראל בימים ההם צפו וראו ירידת התלמוד ויתארו אותה בגונים שונים וכמה פנים, וכה היו אומרים: „לשעבר, כשהיתה הפרוטה מצויה היה אדם מתאוה לשמוע „דבר משנה הלכה ותלמוד, עכשיו שאין הפרוטה מצויה „והם חולים מן השעבוד אינם מבקשים לשמוע אלא דברי „ברכות ונחמות" 2). ויוסיפו עוד לאמר: „חכם בעיניו איש עשיר־ „זה בעל התלמוד, ודל מבין יחקרנו" זה בעל הגדה. משל „לשנים שנכנסו לעיר, ביד זה עשתות של זהב וביד זה „פרוטרוט, זה שבידו עשתות של זהב אינו מוציא וחיה וזה „שבידו פרוטרוט מוציא וחיה" 3) לאמר: לסבת התמעטות הטבות ועקת אויב, היתה ההלכה ביהודה למטבע שאין איש יכול להוציאה, כי מעטו המוצאים בה חפץ, ולעמת זה רבו הנכספים לשמוע דברי אגדה. וגם קמו אז דרשנים אשר נקראו בשם „רבנן דאגדתא" 4). אך ההגדה לבשה אז צורה אחרת מאשר

1) Cdex Theodosianus ibid § 20.

2) מדרש חזית על הפסוק סמכוני באשישות. 3) שם. 4) ירושלמי סוף הוריות.

לפנים ותשנה פניה לרוח היום וטעם העת ההיא . כי חק הוא להדבור המליצי לשנות פניו לפי שנויי העתים ודרכי הטעם המתחלף מעת לעת .

ההגדה הצעירה או הדרשנות מְצֻיֶּנֶת מהראשונה בשלמות תמונתה, טוב טעם בנינה וחן אמריה, כי היא קודחת והיא חורזת פסוקים שונים בכתבי הקדש , נראים כרחוקים בהשקפה ראשונה, ובגלות ההגדה בהם כַּוָּנָה כללית ורעיון יסודי , תחברם ותאגדם , בנעם אמריה תשית להם חן ונעימות לפי חקי הטעם הטוב – ומערכת ההגדה הזאת היא : אחרי „הפתיחה" הנאמרה להעיר אזן ולהכין את הלב, בא יסוד הדרשה ,רעיון אחד כלול באיזה מקרא מכתבי הקדש – באורי הרבה מקראות על פי הדרך הזה וסיום או חתימה בנאמים מלאים דבר ופועלים פְּעֻלָה עזה ונמרצה על השומעים, וכל הדרשה היא על ידי היסוד והמקראות הרומים אליו כמעשה מקשה אחת . גם בבחינת הלשון יתר שאר להדרשנות על ההגדה הקדומה , כי תחתור לחקר מוסדות הלשון העברית ותבקש למצוא להמלות המעטות והזרות הנמצאות בכתבי הקדש הוראות בדרכים ואופנים שונים 1) .

ודעת לשון העברית ופתרון המקראות בדרך תבונות , שאנחנו מוצאים בההגדה הצעירה – הדרשנית בתקופה זאת , היא תולדות הוִכּוּחים בין חכמי ישראל ומלמדי אֻמות העולם . הַסִּפְרָה הוִכּוּחִית התגברה והתפתחה אז ולראשי אבות הכנסיה הנוצרית היה דרוש לדעת ולהבין את כתבי הקדש במקורם הראשון . טבריא היתה אז למקום חקר־דעת הלשון העברית וההגדה המליצית והדרשנית , שניה לה במעלה היתה העיר לוד . בשתי הערים האלה היה מושב „רבנן דאגדתא" . המְלֻמד הירונימוס , אשר לו קדוש יֵאָמר בהכנסיה הקתולית , הראשון אשר יסד בית־מקלט לנשים נזירות בבית לחם יהודה , היה צמא לדעת לשון העברית וכתבי הקדש במקורם הראשון , וישקוד על דלתות חכמי ישראל ובר חנינא היה לו למורה . מהדבר הזה , כי אבי הכנסיה הזה הגיע למדרגה נכבדה בדעת לשון עברית , ויתרגם את כל המקרא ויבארו וגם מצאה ידו להביע בשפת עבר את הגות רוחו , ומדעתנו כי הידיעה הזאת הקנו לו מוריו העברים , כאשר כבר היה איש בא בימים (יותר מארבעים) , יש להוציא לאמת משפט , כי דרישת כתבי קדש ודעת לשון עברית היו נפרצות ביהודה ונמצאו להן חוקרים גדולים . ובר חנינא היה מתחבא לבא אל הירונימוס ללמדו תורה , לבל יטילו בו דופי חבריו , כי מני אז שרבו כהני הכנסיה הנוצרית , אשר הטרידו חכמי ישראל בוִכּוּחים וטענות ומענות היה דברם לאמר : „אין מוסרים דברי תורה לבן אומות העולם" 2) . והכהן הירונימוס בא לידי השגה שלמה בכתבי הקדש וידע לדבר כן ולבַטא את המלות העבריות כהלכתן , ויוסף עוד לקנות לו בינה יתרה בחבור המקראות ועומק הכַּוָּנָה הצפונה בהם בכל דרכי הקבלה לבני ישראל.

1) הרב המחבר במדבר רבה פרשה י"ט , אמנם שם בכל הפרשיות שבמדבר רבה נמצאות דרשות מלאות חן ונעם עה"פ מי יתן טהור מטמא עיי"ש — אבל דרשות בפתרון המלות אינן נמצאות שם . ואולי כונתו על בראשית י"ט , ששם דרשו : „חגורה אין כתיב כאן אלא חגורות , ממין האגדות האלה המה הדרשות : מדהבה , שאומרת מדוד והבא . וע"ד מדרש תנחומא עוד נשוב נדבר בהגיענו לציון 36 להרב המחבר — חשמות שבבעלי ההגדה מהתקופה שאנו עומדים בה במקום הזה , הם , מלבד רבי תנחומא , רבי יהושע דסכנין , רבי ברכיה ורבי יהודה בר שלום , ועיין דרוש נכבד על זה בספר דדו"ד ח"ג פרק י"א . שפ"ר . 2) חגיגה י"ג . שפ"ר .

הוא נסה ללכת בסגנון המדרשים – רק כי הסַבּ הדרשות כפי נטות רוחו והשקפתו הנוצרית, אך רוח בעלי המדרש שפוכה על רֻבֵּי דבריו.

ובמשפט ספרי המקרא, לבקר בין הנכללים בספרי קדש ובין הספרים החיצונים היה ליהודים מושג בהיר וידיעה שלמה יותר מאשר לאבות הכנסיה הנוצרית, ולא הקדישו את כל הספרים הנודעים לנו בשם אפוקריפים. להירונימוס היו דין ודברים עם חכמי ישראל על דבר הספרים האלה, שעל פי מוצא פי אספות הכנסיה בניקאא היו לספרי קדש והיהודים חושבים אותם לספרים חיצונים. ובכלל היתה הבנתם בכתבי הקדש יותר קרובה אל הפשט וההגיון הישר, וזאת היתה להם מהיותם הוגים בתורת ה׳ ונושאים ונותנים בדינים ומשפטים בעניני עולם הזה. ההגיון בתורת המצות המעשיות שם רסן בהדמיון, קרב אותם אל החיים ולא נתנם לטבוע בפחות הסכלות ואמונה אֱוילית – כה התגברה דעת הלשון העברית לפני הִנָּתֵשׁ ישראל מעל אדמת אבותיו. ארץ העברים רצתה את בניה טרם יצאוה ויעזבוה לדור דורים. ארץ יהודה, אֵם האֻמה, העניקה לעת זקנתה לבניה את השפה העבריה לשאת אותה בפיהם ובלבבם על אדמת נכר: בה ישפכו שיחם לפני אלהי אבותיהם, היא תהיה להם ללשון בית הכנסת ולשון בית המדרש – לשון התורה והעבודה; והלשון העברית מלאה מני אז ועד הנה מקום ארץ מולדת להעם הנִדָּח והנִרְדָּף ברוח סער וסופה מעם לעם וממדינה למדינה. היא חִבְּרָה חוליותיו המתפרקות ותחיה את אבריו המדולדלים ועל ידה היו בני בית־יעקב שנית לעם אחד גם בהיותו מפֻזר ומפֹרד בכל ארצות העמים בתבל ארצה.

שמש יהודה השוקעת עוד הפיצה קרני אור על הכנסיה הנוצרית, ובחיקה התעלו והתקדשו הקרנים האלה ותהיינה למאורות גדולים ברקיע הדת והאמונה. בכח דעת הלשון העברית, אשר הקנו מורי ישראל לאבי הכנסיה הירונימוס מצא הוא און בנפשו לגשת אל מפעל אדיר וכביר לתרגם לראשונה את כתבי הקדש ללשון רומית – תרגום מתוקן מתרגום השבעים בלשון יונית המלא שבושים. הוא התרגום הנודע עד היום בשמו הרומאי (Vulgata). יותר מאלף שנה 1) היה התרגום הזה המליץ בין עמי אירופא ולשון כתבי הקדש קנין הלאם הישראלי וחבל נחלתו. ובכל אשר הרבה הירונימוס 2) להגות בספרי ישראל ולקחת תורה מפי חכמיהם, היה לבו נוקפו פן ישימו אשם נפשו לאמר, כי אוהב הוא גם את העם הישראלי וירבה להפיס דעת הקנאים לאמר, כי רחוק הוא מהיות אוהב העם הזה באהבתו את ספרותו – עוד מעט ודורות אבות הכנסיה חלפו הלכו, ויקומו דורות חדשים, דורות ימי הבינים, רבים מבני הדורות ההם בימי שנות אלף, שכחו עיקרי דתם הטהורה מסיגי קנאה ושנאה – ובשם אהבת הבריות תרגל – ותתחיה שפכה הקנאה את ממשלתה על כל בשר – בכל ימי דורות הבינים – עד ימי הִבָּקע אור הדעת בהעת החדשה. – הקנאה אשר נהנה חרב בידי נוסעי הצלב והרועים, כלי זעם בידי שופטי האינקוויזיציאה ותבער מדורות אש בערי ספרד ופורטוגליה.

---

1) עד דור הריפורמציה בראשית המאה השש עשרה לסה״נ. שפ״ר.

2) Hieronimus adversus Rufinum II.

פרק עשרים ושנים

דור חמישי לאמוראי בבל.

ראשי הגולה מר זוטרא, ראשי מתיבתא: מר בר רב אשי (רב טביומי) ורב אחא מדיפתי, אבדן הישיבות בבבל, גזרות השמד בימי מלכות יזדיגרד השלישי. (מן ד"א קפ"ח — תשל"ח לשטרות — 427 עד ד"א רכ"ח — תשע"ט לשטרות — 468 למספרם).

* * *

דור הששי והאחרון לאמוראי בבל.

ראשי הגולה הונא מארי ורב הונא; רבינא ריש מתיבתא בסורא ורב יוסי ריש מתיבתא בפומבדיתא; גזרות פירוז-רשיעא; יסוד מושבות היהודים בהודו; היהודים מכוננים ממלכה סרה למשמעת מלכות הודו במדינת קרנגאנאר (Cranganor). חתימת התלמוד, רוחו ודרכו ותעצומות פעלתו בדברי ימי ישראל. (מן ד"א רכ"ח — תשע"ט לשטרות עד ד"א ר"ס — תתי"א לשטרות).

באחרית ימי המאה החמישית למספר הנוצרים בא הקץ על רומא האיטלקית או הערים הממלאות מקומה רַבֶינָה ומילַנָה ותִּכָּחֵד מהיות ממלכה בארץ. התפלגות הממלכה לשתים-רומא המזרחית והמערבית- עם שני מלכים ברומא וביצנץ היא קונסטנטינופול אשר היו עוינים איש את רעהו, כבר החלישה את כחה, והמכות הגדולות אשר חלו בה מידי העמים הפראים, אמיצי הכח ומלאים עלומים השלימו תבוסתה. נשבר מטה־עֹז ופטיש כל הארץ, ועל משואות כרך גדול של רומא קמו עמדו ממלכות חדשים עם חפצים שונים וענינים אחרים. באבדן מלכות רומא האלילית נחתם ספר תולדות אדם מקדמי ארץ ובעצם העת ההיא חתמה גם היהדות את ספר תולדות ימיה מקדם וַתִּכָּנֵס לתקופה חדשה.

גם בבבל, אשר שנות מאות היתה ארץ שלום לישראל ובה ישבו שלוים ושקטים ולא ידעו רע, גם היא רגזה תחת העם הנגש והנענה; עברו ימי הטובה, בשבת ישראל בקרב הפרסים כלאם בקרב לאם וכממלכה סרה רק למשמעת מלך עליון מלך פרס ומתנהגת על פי דרכי חקיה לבדה, ועתות צרה הגיעו. תלאות העת ההיא הכריעו את אבות ישראל לעשות שמירה להתורה, להביא מורשת אבות למקום בטוח מפחד המאורעות המתרגשים לבא. והמורשה הזאת - הוא התלמוד, אשר בו נכנסו כל ילדי רוח האמה, כל חפציה ומשאת נפשה - וכל אשר הורו

והוגו אבות הכנסיה הישראלית מימות חתימת הנבואה עד דורם של רב אשי ורבינא. החזון המעורר התבוננות הוא: הַפֶּגֶשׁ המעשים הגדולים בתולדות משפחת האדם כלה בהמעשים כבירי העליליה בתולדות עם ישראל. אמנם מקרה הוא ולמראה עין, בלי כל השפעה ויחס המעשים הכלליים על דברי ימי ישראל בפרט. אמנם היודע בינה לעתים יחוש וְיִנַחֵשׁ קשר רוחני ותעצומה רבה הצפונה במעמקי המעשים האלה איש על אחיו. ראשית התלמוד, צמיחתו וגדולו החלו בימות הלל הזקן, בהִמָּלֵא ימי הָעֲלִיָּה לרומא וימי הירידה קרבו לבא – בחדלה מהיות רֶפּוּבְּלִיקָה ותהי לממשלת מלך, ואחרית ימי התלמוד וחתימתו ברגע האחרון למלכות רומא והכחדה מן הארץ בימי ממשלת הקיסר האחרון רומולוס אויגוסטולוס. דור חתימת התלמוד עני במעשים ועני באנשים רבי־פעלים. כח היצירה כשל וימי חדושי תורה חלפו, ותחתם התעורר החפץ לאסוף ולכנוס ולקַיֵּם קנין־תורה אשר הָקנו להעם בני הדורות הקודמים. בימים ההם היתה התולדה הישראלית מתנועעת בחוג צר, בארבע אמות הישיבות, ראשי ישיבה נמנים, מורים – ומתים, ורק הצרות והרדיפות מביאות איזה תמורה וחליפה מעציבה בתהלוכות התולדה וקורות הדורות ההם.

אחרי מות רבנא אשי בחרה ישיבת סורא אלוף לה את אמימר או מר יימר (וגם מרימר), ובלי ספק הגיע אז לימי הזקנה הוא הרביץ תורה בהישיבה ארבע או חמש שנים (ד"א קפ"ח — קצ"א — קצ"ב, תשל"ח — תשמ"ב לשטרות). הבא אחריו הוא רב אידי בר אבין, עשרים שנה שמש במשמרת ריש מתיבתא (מת בשנת תשס"ג לשטרות — ד"א רי"א), ובכן קרובה ההשערה, כי היה תלמידו של רב אשי, ולא השאיר אחריו כל רושם מפעלתו. אחריו מלך רב נחמן בר הונא, ונראה כי לא היה גדול בתורה, כי בכל התלמוד לא נמצאה אף מימרא אחת ממנו, בעוד אשר מהאמוראים המאוחרים ממנו נמצאים מאמרים רבים והלכות גדולות. וימי היותו ראש הישיבה לא ארכו יותר משלש שנים (רי"א – רי"ד – תשס"ג – תשס"ו לשטרות). ובשלשים השנה אחרי מות רב אשי כל ימי משרתם של ראשי מתיבתא דסורא הנזכרים בזה, נמצאה מתיבתא דפומבדיתא בשפל המדרגה עוד למטה מסורא. אחרי רב גביהה מכתיל (מת בשנת קצ"ג — תשמ"ד לדברי אגרש"ג כפי נוסחת ב"ג ובטעות נדפס בציון 1 בדברי הרב המחבר בכל ההוצאות 764. שפ"ר) מלך רפרם השני (ד"א קצ"ג — ד"א ר"ג — תשמ"ד — תשנ"ד לשטרות), ואחריו רב רחומאי (ד"א ר"ג — ד"א רט"ז — תשנ"ד — תשס"ז) 1).

אחרי מות רב נחמן בר הונא היה בדעת בני הישיבה במתא מחסיא (סורא) לתת להם ראש את רב אחא מדיפתי, ולא נודע הדבר מדוע עברו לראשונה על רב טביומי (מר בר רב אשי) ולא הושיבוהו על כסא אביו, כי אז כבר הגיע מר בר רב אשי לחצי ימיו, כי מוצאים הננו אותו נושא ונותן עם אביו בהלכה ואם כן כבר היה לאיש במות אביו, ובזמן המעשה כבר עברו כעשרים שנה מיום מות רב אשי ואם כן היה למצער כבן ארבעים, ובכן לא מהיות מר בר רב אשי צעיר לימים מנעו ממנו לראשונה הגדולה להיות ריש מתיבתא, וגם היה גדול שמו בתורה; ואולי

1) דיוק המספרים האלה ותקוני הטעיות כפי מדת היכלת ימצאו הקוראים בציון 1 ע"ד סדר זמני התנאים והאמוראים וההערות שם. שפ"ר.

נמנעו מעשות כזאת, בכדי שלא תעלה משפחת רב אשי בכבודה והתרומם על בית ראש הגולה, ורב אחא מדיפתי לעמת זה היה מבני ביתו של ראש הגולה ואיש עצתו 1).

ובשעה שנבחר רב אחא מדיפתי במתא מחסיא נמצא מר בר רב אשי במחוזא ויתעורר על מעשי הבחירה מדברי איש משתגע, אשר דבר לתמו, כי העתיד להיות ריש מתיבתא בסורא יהיה שמו טביומי – אז שם על לבו, כי באמת לו הצדקה לשבת על כסא אביו וימהר וישב אל מתא מחסיא, ובהשמע בסיד המתיבתא כי בן רב אשי שב מדרכו, ויבינו כי לא כן יעשו, אם יבחרו להם ראש ופיו לא ישאלו, וישלחו אליו שני חכמים מקרבם להודיע דבר בחירתם, ויעכבם מר בר רב אשי ולא נתנם לשוב אל המתיבתא ויוסיפו שלוח עוד צירים מקרבם, ובהגיע מנינם לעשרה פתח ודרש, ודרשתו לקחה לבם ויקראוהו לריש מתיבתא וימשכו אחריהם את כל החכמים ויהי הוא לראש (בשנת ד"א רט"ז — תשנ"ד). ואז מרה נפש רב אחא על שפלות כבודו ויקרא על נפשו: „כל המריעין לו לא במהרה מטיבין לו" 1). ובשנה ההיא פרצו הרדיפות נגד היהודים, אשר כמוהן לא נראו בכל מדינות בבל. הרדיפות בחמת זדון והרג ואבדן סבלו היהודים כמעט בכל ימי מלכי פרס האחרונים, ובכל העת ההיא לא היה מעמדם טוב ממעמד אחיהם הנגשים והנענים במדינות ממלכות רומא המזרחית והמערבית.

יֶזְדִיגֶרד (איזגרד) השלישי מ"ך פרס לא דָמָה להמלך ההולך לפניו שנקרא בשם הזה בהלך רוחו ונטות לבו, הוא היה מלך קשה שעמד על ישראל להעבירם מעל חקי דתם. הגזרה הראשונה היתה על שמירת יום השבת 2), והסבה אשר הֵסֵבָּה את לב מלכי פרס מהיהודים העובדים אותם באמונת לבם היתה – קנאת הדת אשר בה התהוללו האמגושים. המה – האמגושים – מסכו רוח עועים על מלכי פרס כרוח העועים אשר מסכו הכהנים הקנאים בארצות הנוצרים ומהם למדו גם כן לצודד נפשות ולרדוף בחמת נקם בני דתות ואמונות הנוצרים. כמוהם נסו האמגושים להִכָּ֫ם לוִכּוּחִים עם היהודים ולהטרידם בטענות ומענות. וִכּוּחַ כזה היה לאמגושי עם אמימר ריש מתיבתא האחרון בנהרדעא. האמגושי מבקש להוכיח אמתות יסוד דתי, כי שתי רשויות ישנן בעולם, שתי רשויות המושלות בכל מרחבי המציאות. – הורמיז (Hormuzd) אלהי האור, אלהי הקיום וההויה, ואהרימון – הורמין (Ahriman) אלהי החשך, ההריסה וההפסד, ויביא ראיה לשיטתו מבנין גוף האדם לאמר: „מפלגך ולעילא דהורמיז" – כי שם מקום הבינה וההרגשות הנעלות, „מפלגך ולתתא דאהורמין", כי שם מקום החמדה הבהמית – וישיבהו אמימר תשובה נצחת – איך יתן אהרימון להורמיז להעביר מים בתעלה דרך ארץ ממשלתו, לאמר: כן בעולם קטן – באדם, וכן בהעולם הגדול – המציאות כלה, אי אפשר לשום גבול ופדות בין הפעֻלות הטובות והרעות (בצרוף וביחס אלינו כפי השגתנו, ולהפך רואים הננ

---

1) כאמור בסדר עולם זוטא אך שם נאמר בטעות על ראש הגולה רב ספרא במקום מר זוטרא, ורב אחא מדיפתי חכם דיליה, ועיין בציון 37 ע"ד שלשלת ראשי הגולה. שפ"ר. 2) עיין ציון 1.

כל פעלות הטבע המה כלליות ומשלימות זו את זו, כלן הולכות אל מקום אחד וכלן מוכיחות על אחדות הסבה הראשונה 1). מאז ומעולם היו הַוִּכּוּחִים אותות מבשרים רדיפות ומלחמות האמונה המתרגשות לבא. בעלי האמונה השלטת לא יכלו מעולם לכבוש את יצרם, אם גם נִצחו, מתת לדבריהם בכח הזרוע; וִכּוּחים כאלה לא הוכיחו מאומה, כי לא נתנה לשני הַמִּתְוַכְּחִים לדבר בחרות הדרושה לבֵרור האמת, כאשר בכלל קשה לברר במופתים דברים המסורים אל הלב. ובימים ההם התגברה קנאת הדת של האמגושים ביתר שאת, כי התאמצו להחזיק מעמד נגד הדת הנוצרית ההולכת ומתגברת וכהניה שלחו ציריהם להפיץ שם תורת הברית החדשה גם בארצות פרס, אשר שם היתה תורת האמגושים שלטת, ואז קמה כתה דתית חדשה, אשר מיסדה היה האיש מַ נ י – ולמודיו המה התערובות השקפות דתיות, לקוחות מתורת היהודים, הפרסים והנוצרים – בני הכתה הזה נחשבו לכופרים ועל ידיהם נתרבו גם מריבות הדעות וקטטות האמונות, והיה פרס אז לשדה מלחמת המאמינים בהכופרים, כמלחמת האמונה בהכפירה אשר היתה נפוצה אז ב ר ו מ א ועוד יותר ב ב י צ נ ץ. י ז ד י ג ר ד רדף את הנוצרים והמַניים, ולפי טבע הדברים היתה קנאת האמגושים עובדי האש נכונה להתפרץ גם נגד היהודים. – כאמור, היתה הגזרה הראשונה לחלל את השבת, והמקורים לא יספרו לנו, מה עשו היהודים לחַלֵץ נפשם מהגזרה הרעה הזאת, ואולי מפני שלא יקשה להחרדים על מצות התורה למצוא דרך ואופן להִשָּׁמֵט מעביר על חלול שבת לא נמצא זכר מהנדונים למיתה על הנזהרים מעון חלול שבת, גם לא נמשכה הגזרה הזאת יותר משנה אחת, כי הומת י ז ד י ג ר ד ושני בניו – ח ו ד ַ ר ־ ו ו ר ד ה ו פ י ר ו ז (Chodar-Varda ú Piruz) נלחמו איש באחיו על דבר המלוכה. ההגדה תספר: כי מ ר ב ר ר ב א ש י ו ר ב ס מ א הרבו להתפלל, כי יחַלֵץ ה' את יהודי בבל מרדיפות המלך האכזר הזה – וישמע ה' את תפלתם ויבלע אותו הנין והוא שוכב על מטתו 2). והאמורא ר ב ס מ א ב ר ר ב א הקודם לריש מתיבתא האחרון בפומבדיתא היה לראש במקום ר ב ר ח ו מ א י, וימי עמדו בראש הישיבה ארכו כחמש עשרה שנה (מן ד"א רט"ו עד ד"א ר"ל — תשס"ז — תשפ"א) 3) מבלי להשאיר איזה רושם מפעלתו. גם מ ר ב ר ר ב א ש י, בכל היותו נחשב אב לתורה בדור ההוא עד שקבעו הלכה כמותו בכל מקום מלבד שלשה 4) מקומות, לא היתה

---

1) סנהדרין ל"ט׳, ובפנים בספר הגרמני נשתרבבה טעות גדולה כי שם נאמר: זא זאללטע ה א ר מ ו ז ניכט דעם א ה ר י מ ן געשטאטטען איינען קאנאל. א. ז. וו. והוא הפך ממה שנאמר בהגמרא והפך ההגיון כמובן. שפ"ר.

2) אלה הם דברי רש"ג באגרתו: ובאותו פרק דיליה (דרב סמא בר רבא) ודמר בר רב אשי שמענו מן ראשונים ובספרי זכרונותיהם, דבעו רחמי ובלע תנינא י ז ג ד ר מלכא בבית משכבו ובטלה גזרה דשמדא — לאמר שנהרג. כן יודיעו גם סופרי ארץ הקדם א י ט י כ י ו ס (Eutychius) לדברי החכם (Mordtman) מלך י ז ד י ג ר ד מן 440 עד 457 לסה"נ ובנו הורמיז מלך שנה אחת.

3) במקום הזה סותר הרב דברי עצמו בציון 1, כי שם יאמר רב סמא מת בשנת תשפ"ז — ד"א רל"ה וכן הוא בסה"ד ערך רב סמא וצ"ע. שפ"ר.

4) בהספר אשר לפני הוצאת 1866 אומר הרב המחבר: ביז אויף דריי פאֶללע א. ז. וו. ואינו מציין המקור, וט"ס יש בה במקום שלשה צ"ל שנים, כי כנראה נתחלף לו בין ר ב י נ א (דהלכה כמותו נגד רב אחא בכל מקום לבר מאומצא ביעי ומזרקי (פסחים ע"ד: וחולין צ"ג:) אך בדבר מ ר ב ר ר ב א ש י, בגמרא לא נמצא כל עיקר שהלכה כמותו, (אך רש"י (בחולין ע"ז: ושבועות מ"א׳) והתוספות בשם סדר תנאים ואמוראים (שם) מביאים בשם הגאון דהלכה כמותו ב כ ל ד ו כ ת א ל ב ר מ מ י פ ך ש ב ו ע ה ו א ו ד י ת א, ובכן רק בשני דינים אין הלכה כמותו ולא בשלשה

ביכלתו להשיב גדולת הישיבה בסורא ליושנה וכבודה הראשון. מר בר רב אשי הוסיף לעבוד עבודת אביו – שכלול התלמוד; גם אסף אל קרבו כל פסקי הלכות של אביו שחדש לעת זקנתו, וכמה הוראות שהורה רב אשי בילדותו וחזר בו בזקנותו, באר רב טביומי בנו 1). למראה הרדיפות והגזרות, היו בני הדור נרעשים ונפחדים ודואגים לעתידות התורה שלא תאבד מישראל וימהרו לכלות את הסדור ולחתום את התלמוד.

מהלך־רוחו ותכונת נפשו של רב טביומי לא נשארו לנו רשומים בולטים, רק אות אחד מעיד על ישרת לבבו בלי נטיה עצמית, כי לא רצה לשבת בדין צורבא מרבנן עם אחד העם ויאמר: „פסילנא ליה לצורבא מרבנן לדינא. מאי טעמא? משום דחביב עלי כגופאי ואין אדם רואה חובה לעצמו" 2). שם מר בר רב אשי־טביומי, נתן יד להגדה מאחרת, כאשר נשכחו הצרות והרדיפות מזמנים של מלכי פרס האחרונים, לאמר, כי בדורו היו ימים טובים לישראל 3). במות מר בר רב אשי, אשר מלך שלש עשרה שנה (מן ד"א רי"ד עד ד"א רכ"ז — תשס"ו — תשע"ט) נתמנה לראש בסורא רבה תוספאה. גם ממנו, ככל האמוראים האחרונים, לא נשארו רושמים נכבדים לשפוט על פיהם תכונת הזמן וצביונו, והלך־רוח ראשי העם. לעתות בצרה כאלה, לא היה לב בני הדור פנוי להשאיר זכרונות האישים הפרטיים. רדיפות בנו של יזדיגרד השלישי – פירוז רשיעא (Pheroces) (458–485) גברו על רדיפות אביו, ולא נודע בבירור הסבה והראשונה להתגברות הרדיפות בחמת נקם. יש אומרים כי יהודי איספאהן הרגו שני אמגושים ויפשיטו את עורם מעליהם ועל הדבר הזה נשקה אש הנקמה בלב המלך וחמתו בערה בו על כל יהודי הממלכה. פירוז רשיעא צוה להרוג את מחצית היהודים יושבי איספאהן ויגזול ילדי ישראל ויתנם לאומנים לגדלם על ברכי הדת האמגושית – דת עבודת האש 4). והרדיפה עברה גבולות פרס ותתפשט במדינות בבל ותארך שנים רבות עד מות המושל האכזר והעריץ הזה.

ראש הגולה הונא מארי בר מר זוטרא ושני חכמים אמימר ב"ר ינקא ומשרשיא בר פקוד הושמו במאסר והומתו (בש' ד. רל"א—תשפ"א לש') 5). הם הרוגי מלכות, או קדושים מומתים על קדושת הדת הראשונים בבבל. חזון רב עלילה הוא, כי ראש הגולה בעצמו הקריב דמו קרבן על מזבח היהדות. בשנים אחדות אחרי מות רבה תוספאה התגברו הצרות, בתי תלמוד נָשַׁמּו, גם בתי הדינים נתבטלו ובחורי בני ישראל נלקחו בזרוע לגדלם על ברכי הדת האמגושית (ד"א רל"ג—תשפ"ד—תשפ"ה וע' בציון 1). והעיר סורא כנראה חרבה בימים ההם 6). פירוז מזכיר במעלליו את אדרינוס קיסר, כמוהו רדף גם הוא

(ועיין בסנהדרין כ"ט: בתוספות שם) ורבנו תם אומר דהלכה בכל מקום כמר בר רב אשי לבר ממיפך שבועה וחיורי עיי"ש ועיין בהגהות הגאון ר' ישעיה ברלין — אך בכל אופן רק בשני מקומות ולא בשלשה, והמלה והוא ט"ס. שפ"ר.

1) גיטין כ"ט אמר מר בר רב אשי הא דאבא דקטנותא היא וכו'. 2) שבת קי"ט.

3) עיין סה"ד הוצאת משכיל לאיתן. סתו"א דף 159 ערך טביומי. שפ"ר.

4) Hamza al-Jsfahani Annales Edit. Gottwaldt דף 56.

5) עיין ציון 1 בסתו"א.

6) שבת י"א: אמר רב אשי אנא עבידא למתא מחסיא דלא תחרב — והא חרבה? אימא

בחמת נקם את עם יהודה ותורת היהדות ועוד הרשיע ממנו, כי חשב מחשבה לעקע את כל בירת היהדות ויגזול בחורי בני ישראל מחיק הוריהם ויגדלם על ברכי הדת האמגושית – וכאדרינוס־קיסר הנקרא בפי עם ישראל „הרשע" ו„שחיק טמיא", כן נשאר גם שם העריץ הפרסי לאלה ולקללה ויקרא בשם „פירוז רשיעא" 1).

תוצאות הצרות והרדיפות בבבל היו, כי יצאו היהודים בהמונים מבבל לכונן להם מושבות בארצות מרחוק וירחקו ללכת אל דרום – לחצי האי עֲרָב ולמזרח – יהודו המזרחית. כאשר עוד יסֻפר בחלקי הספר הבאים, נמצאו קבוצים וישובים מבני ישראל על חצי האי עֲרָב עוד מימים מקדם. גם היו שם רֶפּובּליקיות קטנות, אך חפשיות ולא עלה עליהן על רומא ופרס 2) – אך עד העת ההיא לא היו להישובים האלה תכונה יהודית וצביון עברי – ולא עמדו יהודי עֲרָב בקשר ויחס עם אחיהם ביהודה ובבל ורק אחרי בא אליהם אחיהם המגֹרשים מבבל, הֵתוו הם – פיטני בבל – על חיי הישובים האלה תָו חרות הישראלי ויתנו להם פרצוף פני היהדות התלמודית ועם זה דרכי התרבות וארחות דעת ומוסר השכל. בפיו יעירו המקורים, כי היהודים יצאו להודו בימי רדיפות פירוז רשיעא. איש אחד, אשר מלבד הדברים אשר יסֻפרו בזה לא נדע את מפעליו, ושמו יוסף רַבָּן (ובתארו זה נכר כי מיוצאי בבל הוא) בא עם מספר משפחות יהודיות אל חוף הודו המערבי אל חוף מַלַבַּר (Malabar) (בשנת ארבעת אלפים מאתים וחמשים למספר בני ישראל או 490 לסה"נ), הוא החוף רב המרכלת ונמצא ביפה־נוף וארץ ברוכה ופוריה; ומלך הבראהמינים אירבי (Airvi) או (Eravi) מושל מדינת קרַנְגַנור (Cranganor) קבל את האורחים בחסד ורצון, נתן להם להֵאָחֵז בארץ, לשבת בטוב להם, לחיות על פי חקי דתם ולהתנהג על פי משטריהם ולסור למשמעת נשיא מקרבם, ויהי יוסף רבן נשיאם הראשון ומטעם מלך הבראהימינים נתנה לו הזכות להנחיל כבודו לבניו אחריו, לו לבדו היה המשפט לרכוב על שנהב בלוית שרים ונוגנים ורץ־מכריז (Herold) עובר לפניו. ואומרים אמור, כי מיום רבן יצא חבל נשיאים נמשך והולך שבעים ושנים דורות ניניו ונכדו, אשר נהגו שררות על יהודי הודו, עדי פרצו מריבות ביניהם ורבים נספו בתגרות ומלחמות המקום קרַנְגַנר נהרס ושארית היהודים עברו אל העיר מַטְפַּכֶּרִי (Matfachery) (במרחק שעה מהעיר קוגין (Cochin), אשר נקראה מני אז בשם „עיר היהודים" הזכיות אשר זִכָּה בהם מלך הודו את ישראל נמצאו חרותות על טבלא של נחשת בכתב הודו עם תרגום עברי קשה ההבנה בבית גנזי־עתיקות. ואלה דברי הכתבת 3):

„סַבַּסְטְרִי־סְרִי מלך המלכים צִוָּה: הננו מקבלים מיוסף רבן ועמו מנחה והתשורות הראויות לנו מֻגָּשות באמונה ויראה"

מאותו עון לא חרבה. והרב שופט בצדק, כי השאלה: והא חרבה — לא נשאלה לרב אשי, כ... אם חותמי התלמוד בערך חמשים שנה אחריו בהכניסם מאמרו זה בתלמוד שאלו אותה. שפ"ר.

1) חולין ס"ב: ועיין בציון 1 בסתו"א.

2) עיין בספרו של החכם ריטטער „ערדקונדע חלק ה' דף 595 על פי החקירות של הח... בוקאנאן (Buchanan) במסבי המקומות הנזכרים בפנים.

3) דפוס — דמות (Facsimili) של הכתבת הזאת על לוח נחשת נמצאת בהביבליותי... של האוניווירזיטעט האוקספרדית.

„רוממות כיאות למעלה גדולתנו· הננו מזכים אותם בזכיות אלה: לשאת בגדים „בחמשה צבעים שונים, להשתמש במנורות גם ביום, ללבוש בגדים ארוכים, „לצאת בגוהרקא (Sänfte), להשתמש בכלי מחסה ממטר ושרב - בכלי נחשת, „בתפים, בזרי פרחים, לעטר את שוקיהם ורחובותיהם בזרים· מכל מסי הדירות „והערכותיהם ומכתי תפלתם הננו קוראים להם דרור - להזכיות האלה יהיה תקף „ועז דבר מלך בזמן חמשה דורות, לאמר, יוסף רבן ינחיל גדולתו לבניו „ובני בניו עד דור חמישי, זכרים או נקבות, כל ימי הארץ והירח". ועל החתום: „סְכַּסְטְרִי־סְרִי ונשיאים אחרים" 1)·

נראים הדברים, כי היהודים פליטי בבל הבאים להודו מצאו שם את משפחות היהודים יוצאי פרס אשר נאחזו שם (בשנת ד"א תתקצ"א—ב'), כי בעת ההיא באו גם היהודים לממלכת כינא· עד היום נחלקים יהודי הודו לשתי מחלקות - נבדלות תכלית הבדל (Kasten) בצבע פניה, בחזותם, בדרכי התרבות ובציונים וסמנים אחרים, עד כי קשה להכיר אותם לבני משפחה אחת ועם אחד· בהמקומות אשר על יד החוף מַלַבַּר, והמדינות פנימה בארץ הסמוכות למלבר ועל האי ציילאן נמצאים יהודים בעלי עור לבן, הנקראים בשם בני ירושלים או היהודים הלבנים, להבדילם מהיהודים השחורים, אשר נשתוו בכל ארחות חייהם לבני עם הארץ ההודים - השחורים חושבים עצמם לזקני היהודים, כי היו המקדימים לבא להארץ הזאת לפני אחיהם הלבנים· בין שתי המפלגות האלה אין כל קשר לאמי והלבנים מביטים בבוז ומגבוה על אחיהם השחורים, כדרך כל הלבנים בכל חלקי התבל, להתגאות בלובן פניהם על השחורים, להתנשא עליהם ולהשפיל כבוד אדם בקרבם· - ובאמת היהודים השחורים המה פרועים ונעזבים לנפשם גם נבערים מדעת דת אבותיהם· רק ספרים מעטים מספרי הקדש נמצאים בידיהם, לא ידעו דבר מתורה שבעל פה ומכל קבלה ומסרת וגם דברי ימיהם והמוצאות אותם מימים מקדם לא ידעו 2)· היהודים הלבנים יאמינו כי באו ארצה הודו בעת קדומה מאד, זמן רב לפני בא יוסף רבן, כי בימי המלך שלמנאסר יצאו מירושלים (?) ויבאו להודו, כי הם שרידי עשרת השבטים, בהנהר גאנגעס בכתוב עמים הם רואים את גוזן אשר על ידו הושיב מלך אשור את בני ישראל ובקרבת העיר כַּלְכֻּתָא יאמרו למצוא עקבות הנהר הנפלא בההגדה סבטיון או שבתיון היורק אבנים מקרבו בכל ששת ימי המעשה ושובת ביום השבת·

אחרי מות פירוז רשיעא וחדלו הרדיפות (בערך ד"א רנ"ה—רנ"ו) שבו הסדרים הראשונים בבבל לקדמותם, בתי התלמוד נפתחו, ראשי מתיבתא נתמנו ושני האמוראים האחרונים רבינא ורב יוסי - הראשון בסורא והשני בפומבדיתא הרביצו תורה כבראשונה· התכלית האחת שהיתה לפני שני ראשי מתיבתא אלה וחבריהם ותלמידיהם, היא להשלים המלאכה הגדולה שהחל רב אשי ולחתום את התלמוד· כי הרדיפות היו סבה להתמעטית הלומדים

1) כפי הנמצא בספר העתי Jewish Jntelligence לשנת 1840 בחרש פעברואר

2) החכם ריטטער בספרו „דיע ערדקונדע" ובמסעות בנימין מטודעלא הוצאת אשר בנוסחא העברית ובסדר התנאים ואמוראים.

יחלישת כח התורה, ויתבוננו על מאורעות הזמן ואותותיו ויראו כי דרוש להחיש ההשלמה ולבצע את העבודה. "רבינא (רבנא אבינא) ורבה יוסי" 1) נקראים במגלת סתרים לרשימת "הדורות (ספרא דאדם קדמאה) סוף הוראה. הראשון נהג ישיבתו בסורא (מן ד"א רמ"ט, עד ר"ס ת"ת, תתי"א לשטרות), והשני בפומבדיתא (מן רל"א עד רע"א). אין ספק, כי לא רק אלה השנים לבדם הביאו את התלמוד לידי חתימה, כי לקחו חלק בהעבודה הגדולה הזאת כל חברי שתי המתיבתות, אשר שמותיהם והלכיהיהם נזכרים בתלמוד. הנכבד שבסוד החברים חותמי התלמוד העומדים על יד רבינא ורבה יוסי היה רב אחאי מבי חתים אשר בקרבת נהרדעא (מת בשנת תתי"ז לשטרות, ד"א רס"ה). לפסקיו ישנה צורה מיוחדת המסֻמֶּנֶת באפני הדבור מיוחדים ומוכיחים עליו, שהיה זך השכל. חריף בישֶׁר הגיון, על כן יצא שמו לתהלה והמעלות האלה הכירו בו בני ארץ ישראל ובהתשובה (המכתב האחרון השלוח מיהודה לבבל עד המקום שיד חוקרי העתים מגעת) שמשיבים "בני מערבא" לבני בבל הם אומרים: "והזהרו ברבינו אחאי שמאיר עיני גולה הוא" 2). אחרי רב "אחאי ראוי להזכיר את אלה האמוראים חותמי התלמוד: רב שמואל בר אבהו מפומבדיתא (מת תתי"ח לשטרות— ד"א רס"ז), אשר לפסקיו הסכימו "בני מערבא" (בהמכתב אשר בו הפליגו במעלת רב אחאי). רב רחומאי (מת תתי"ז לשטרות ד"א רס"ה). רבינא מאומצא (מת באדר שנת תתי"ח לשטרות, ד"א רס"ז); רב אחא בר אבהו (מת תתכ"ב לשט', ד"א רס"ט); האחים רב תחינא (קטינא) ומר זוטרא בני רב חנינא (מתו בשנת תתכ"ו לשטרות, ד"א רע"ה). כל אלה היו אחרוני האמוראים וראשוני הסבוראים 3). כנראה היה ראש הגולה גם כן חכם בתורה, כי רושמי הקורות שאינם רגילים להחניף את ראשי הגולה מונים אותו בין החכמים בהלכה ויכנוהו בשם הכבוד רב 4). יתר קורות ראש הגולה זה, אשר בהנה קשורה פרשה שלמה בדברי ימי עמנו וכל דברי ימיו יספרו בהתקופה הבאה, תקופת הסבוראים.

ביחד עם עדת החכמים האלה שכללו רבינא ורב יוסי את בנין התלמוד וישלימוהו, לאמר: קימו בסוד החברים הנאספים את המימראות השקלות והטריות וכל המסקנות שאספו החכמים מסדרי התלמוד עד הנה, ויקדשום ויקימום להיות כתורה שלמה וחתומה מבלי להוסיף עליה ולהרחיבה. אמנם פה ושם נמצאות גם נוספות בתלמוד, אך חזותן מוכחת עליהן כי נוספות הן, וכל רואיהן יכירון, כי נושאי עניניהם לא נכבדו להיות להלכה שמורין כן -- רובי הנוספות הן באגדה. ועל פי הסגנון ואפני הדבור נכרים כל המקומות האלה לכל מבין את התלמוד בינה שלמה 5). כנראה היו הנוספות האלה כתובות בשולי הגליון בתור הגהות מאת המעיינים ובשגגת המעתיקים ההדיוטים נשתרבבו ההגהות האלה בפנים הספר. חתימת התלמוד היתה במות רבינא (ביום י"ג כסלו שנת תתי"א

---

1) רב שרירא גאון קורא אותו רבה יוסי, ומדברי הרב נראה שגורס בב"מ פ"ו: רבינא ורבה יוסי תחת רבינא ורב אשי וצריך עיון. שפ"ר.

2) חולין נ"ט:, ועיין בציון 28. 3) לאמר, חדלו האמוראים — מפרשי המשנה והחלו להיות המסבירים את התלמוד. ועיין בראש חלק ג' מספרנו זה. שפ"ר.

4) בסדר עולם זוטא ואגרת דרש"ג.

5) עיין כרם חמד לשנת 1841 מדף 249 ואילך.

שטרות — ד"א ר"ם למספר הרגיל (ביום 2 דעצעמבר, 499 למספרם) לעת צאת המאה החמישית לסה"נ, בעצם העת אשר ה'הודים הניחו יסוד על חצי האי ערב לצמיחת תורה חדשה וממלכה בכפה חדשה, בשנת חרבן רומא חרבן עולמים ועל משואותיה קמו ממלכות הג'תים והפרנקיים). — בהתלמוד החל פרק חדש בדברי ימי ישראל ומני אז ועד היום הוא הכח הפועל ביתר שאת ויתר עז ותעצומה בחיי העם.

התלמוד איננו ספר גדול בעל שנים עשר כרכים ככל הספרים האחרים, מִשְׁנֶה היא בתכונתו וצביונו ואין לו דוגמא בכל ספרות העמים. התלמוד איננו ספר, כי אם שם־מלאכותי מְתָאֵר ערך מושגים והשקפות שונות – והוא עולם בפני עצמו, וגם המשפט עליו דרוש להיות על פי חקותיו וסגלותיו ועל פי טבע הענינים הכלולים בו ואיכותם. בגלל הדבר הזה קשה מאד להַתְוֹת תָּוֵי התלמוד ולתָאֵר צביונו להאיש אשר לא ידעהו. – כי יחסרו לנו המדה, הערך השווי וההבדל בינו ובין יתר ספרי קדמוניות – לאמר, כי אין בידינו כלי האומנות הדרושים לבקרת מפעל ספרותי כזה. מלאכה כזאת נשגבה היא גם מבעל כשרון גדול היודע את התלמוד ידיעה נכונה עם כל סגלותיו וציוניו המטביעים עליו את מטבעתו המופלאה והמצינה. יש אשר דִמו את התלמוד לאספת הספָרָה של אבות הכנסיה הנוצרית, אשר קמה ונהיתה גם היא בשנות המאות, אשר בהן הוקם והוסד גם התלמוד; אמנם בהתבונן לתכונת התלמוד וצביונו באמת נראה, כי השווי הזה אינו עולה יפה. אמנם להחכמים חוקרי העתים לא נכבד הדבר כל כך לדעת מהות התלמוד ואיכותו, כי אם להוציא לאמת משפט על ערכו בההיסתוריה העברית ותעצומות מפעליו על קורות בני האֻמה, אשר הוא היה אומנם ומדריכם ומפיו המה חָיים עד היום חיי הלאם והדת.

שוטני התלמוד רבו בכל הזמנים – והשטנה הזאת היתה בעתים שונות גם מטעמים שונים ומתחלפים ובעלי השקפות סותרות זו את זו – ושוטניו אלה רדפוהו ברוח קנאה, הרבו ללמד עליו חובה ולהטיל בו דופי, נתנוהו לחרם והעלוהו על מדורת אש. יען מה? יען כי היו להם עינים לראות רק את הצללים, מבלי שים לב על קרני אורה הממלאות את המפעל הספרותי הזה ומבלי שימת־עין על תולדות עם ישראל. אין להכחיש כי איזה מגרעות נמצאו בו, כאשר כן מחויב הדבר בטבע מפעל־כביר יליד רעיון אדיר ונשגב. מפעל ספרותי, אשר כל הדעות המחשבות וההשקפות הכלולות בו ערוכות ומכֻוָנות אל תכלית אחת, מפעל כזה לא יְקֻלַּט מנטיה יהרה לצד אחד, והמגרעות אשר נתנו יד לשוטני התלמוד להלחם בו הנה מארבעה מינים: א) העיקר והטפל שוים לפניו ומראשי יסודות המוסר בהדת והחיים וכללי המעשים אשר יעשה אותם האדם הוא יוצא לדון בפרטי פרטים וקטני קטנות. ב) כי נִכְּרו בו אותות מקום מולדתו – הזיות הפרסיים רודפי הבל ורועי רוח – לקַיֵם ולאַמֵת האמונה בשדים וכשפים, בלחשים והשבעות, דרכי רפואות האמגושים ופתרון חלומות, כל אלה הדברים המתנגדים אל היהדות הכתובה והמסורה, ג) העדר סבלנות לבני אֻמות העולם ובני אמונות אחרות, היוצא לפעמים ממאמרים בודדים המפֻזרים בחלקי הספר הגדול הזה, ד) ודרכי

הדרשה הזרה, פתרון הכתובים ופירושיהם באופן קשה להולמם עם פשוטו של מקרא. אלה המה ארבעה אבות האשמות, ובשבילן נתנו שוטני התלמוד ושונאי ישראל את כלו לחרם ולגדופים, מבלי שים לב, כי לא איש אחד הוא, המקבל אחריות כל הדברים הנאמרים בספרו, לא איש אחד היה המחולל ומוליד את התלמוד — והאחד אשר מלבו יצא התלמוד והוא אביהו ויוצרו — הוא — עם ישראל כלו. שש מאות שנה נקפו כמו נד בים התלמוד. בני כל הדורות האלה קורותיהם עומדים לפנינו חיים, בצורתם וצביונם, בטעמם וטיבם, באפני־מדברם ודרכי מחשבותיהם — כלם מדברים בשפה ברורה — שפת זמנם, ואזנינו תשמענה הד הרוחות ששלטו בימים ההם, כל זה נראה ונשמע, בלי כל קשוטים ופרכוסים, בלי כל כחל ושרק המחלישים את כח התמונה הנאדרה. על כן אין פלא אם נפגשו בו: גבוה ושפל, נשגב ונקלה, מזבח טהור ודשנו, היהדות הטהורה כמו שהיא כתובה ומסורה עם הזיות ומנהגים זרים, אשר נאחזו במחנה ישראל מהעמים השוגים על דמיונות שהיו היהודים שרוים ביניהם. כמה פעמים שמה השנאה לעם ישראל על נִסָּה פתגמים אחדים, נאמרים ברוח איבה ושנאה, אשר התמלטו לפעמים מלב דוי ונפש מרה בשעת החרום והרדיפה; אך התלמידים הבאים אחריהם, המאספים דברי רבותיהם הקדמונים לא שמו פדות בין מאמר למאמר ובין שמועה לשמועה, בין מאמר מוסכם ומקֻבל ובין דעה יחידית ונדחית, כי כל דבר מדברי קדמוניהם יקרו למאספי התלמוד לשומם למשמרת עולם ולא מְלָאָם לבם לאמר שמועה זו נאה וזו אינה נאה, לבקר ולבָרֵר דברי קדמוניהם; ויעלו הדברים בהתלמוד, דברים שהמה דעות יחידים נגד רוב החכמים. הפתגמים הנראים כמדברים ברוח שנאה לבני עמים אחרים בטלים במעוטם נגד הרבים, אשר תוכם רצוף תורת חיים ואהבת המקום והבריות, אהבת אדם באשר הוא אדם בלי פדות והבדל בין עם לעם ודת לדת. נגד ההזיות והאמונות הזרות הנמצאות בהתלמוד בחלק ההגדה 1), נמצאות הלכות קבועות, שנתקנו בכַוָּנה מיוחדת להרחיק את העם ולמנוע אותו מהִלָּכֵד בשחיתות האמונות הטפלות והשגיון על דמיונות, המה הדברים שנאסרו לעשות, מפני דרכי האמורי" ולזה הוקדש פרק שלם בשם פרק ההלכות על דבר „דרכי האמורי" 2).

והאותות אשר על פיהם יִבָּדֵל התלמוד בבלי מתלמוד של ארץ ישראל או הירושלמי בתכונתו וצביונו ובדמותו ותָכניתו הם: תעופת הרעיון, חריצות השכל, קוי תבונה נפלאה, אשר כברק־אור יתפרצו ויתחמקו, יֵרָאו ויֵעָלֵמו, המון מחשבות גדולות ועוד יותר מהמה שְׂעִפִּים ורחשי לב מעוררי ההִשְׂתַּכלות וההתבוננות, וכל המחשבות והרעיונות הנפלאים האלה ספונים טמונים בקופסאות התלמוד, לא כעניני עיון, המוכנים כל צרכם ונוחים לסַגֵּל אותם ולהקנותם לכל שומע גם בהיותו „ניים ושכיב", כי אך כילדי־רוח ברגע גיחם מבטן המחשבה, בעינם, בצבעם וצביונם ברגע צאתם לאור עולם מלב הוגי דעות. התלמוד מביא אותנו אל בית חרשת הרעיון וההגיון, ובעיני שכלנו נראה ראשית

1) וגם שם רובן המה שיחות ושמועות, אשר מוצאן מרגשות לב האומה בטל ילדותה. שפ"ו.

2) שבת פ"ו פ"ז, ע"א וע"ב, ותוספתא שם פ"ז ופ"ח ועיין ברש"י ד"ה בפרק אמוראי. די".

צמיחת המחשבה כרחש לב ותלך ותגדל, ותעוף ותגבה ממעלה למעלה עדי הגיעה למרום קץ בינת אנוש והגבול האחרון אשר הושם לשכלו. בגלל התכונה הזאת המיוחדת ל„התלמוד הבבלי" היה הוא יותר מ„תלמוד ירושלמי" לקנין עם ישראל וחבל נחלתו; בכל דורות הגלות נדמה התלמוד לראש בית אב בכל בתי אבות בישראל, עם ישראל ראה בו את פניו כבראי שקוף ובו מצא איש ואיש את כל אשר הורה והוגה לבו — חוקר הוגה דעות מצא בו את חקירותיו ואיש הרוח בעל חזון־לב את חזיונותיו. כל העולם כלו עם שאונו והמונו: הטבע, החברה האנושית, המעשים המרעישים תבל ומלואה, שאירעו בימי שנות אלף — ומאות דורות, כלא היו לעם ישראל — כל המעשים ההם נדמו לו כחזון־דות, דמיון עובר וחלום בהקיץ — כי רק ענין אחד מלא את כל לבבו — התלמוד. הוא לבדו היה לבני העם הזה לעולם האמת, עולם מלא — עולמו של ישראל. כל דעה מחדשת, אם גם אמתית ומתאמתת עם יסודי הדת המקבלת, לא נחתמה בחותם האמת אם לא נמצא לה סיוע וסעד מהתלמוד. גם דעת כתבי הקדש, גם דעת דברי ימי האמה מימים מקדם, גם דברי ימי הנביאים ותנחומותיהם אשר כעמודי אש האירו לבני העם הנגש והנענה בחשכת גלותו, כל הדברים היקרים האלה נכנסו לאזן איש ישראל ובאו אל קרבו רק על ידי התלמוד ובעד אספקלריא שלו היו קוראים בכתבי הקדש ונהנים לאורם. אך בהיות היהדות בעצמותה — תורת חיים, בנויה על יסודות עולם האמת — עולם המעשה וגם התלמוד כלו מורה דרך החיים בעולם הזה ומבאר פקודי המצות לעשותם, לא נהפכו חיי האמה בארבע אמות של הלכה לחיי חולמים בהקיץ, לא נהיו לשונאי החיים ושוגים בדמיונות וזאת שעמדה לכנסת ישראל לבלי תת מקום בקרבה לפרישות מופלגת ונזירות על פי תורת הסגופים להמית בקרב האדם ההרגשות הגופניות, החפץ להדוך החמר תחת הרוח — כל התורה היוצאת מתגברת הדמיון הנלהב כאשר נראה ברוב כנסיות עמי הנוצרים בימי הבינים. אמנם כן, העיון התלמודי וחקר ההלכה „לחדודי" פרצו לפעמים גבולם ויולידו הפלפול הנלוז והאסכולסתיקה (Scholastik)", כאשר לא ימלט כל מחזה בהולדות עם ועם שיהיה כלו אור בלי צללים. אך הנטיה הזאת — להעמיק בעיון וחקר הלכה — גם בצאתה משורת ההגיון והפשט הישר להשתעשע בשעשועי הפלפול והחדוד, היתה קלקלתה — תקנת עם ישראל ותועיל לחזק כחות בינתו, להכשירו ולהכינו אל ימי החפץ והעבודה המדעית. — מאמוראי בבל יצא הרוח העברי ודרכי מחשבותיו המצינים בחריפות וחריצות השכל, אשר בימי הגלות הגין על העם לבל יואל ותמעט דמות האדם אשר לו מעצר רעה ועקת אויב. „פלפלא חריפתא" זה היה לו למלח, השומר רוח העברי מרקבון ויגידו" לו כח התנועה והחיים לבל ישקע בבץ הבערות והעצלות. — סוף דבר התלמוד היה האומן הפרגוג לעם ישראל, מחנכו ומדריכו, והחנוך הזה הוא שעמד לו להרחיק ממנו כל הפעלות הרעות, תוצאות היותו נבדל לרעה מכל העמים בכל דברי חק ומשפט — פעלות השפלות וחפץ רודפיו, אשר חשבו מחשבות כל היום לתת לו חקים לא טובים, להצר צעדיו בכונה מיוחדת — להכחיד תפארת אדם בקרבו למעט דמותו המוסרית עדי יחדל מהיות עם בן־תרבות ובעל מדות ומוסר — למרות כל תחבולות שונאיו

ומנדיו – היה ישראל, בכח אומנו – התלמוד לשומר תורת האדם ונעם המדות בהחברה האנושית – בחיי המשפחה והקבוץ האנושי, כאשר יודו זאת גם שונאיו. – התלמוד קִיֵּם ויחזק את חיי הדת והמוסר והוא שעמד לבית יעקב לבל ישבר לרסיסים ולא יתפלג למפלגות וכתות ויתן בידי הקהלות המפֻזרות על מרחבי כל הארץ דגל אחד, למען דעת, כי עוד לא נכחד ישראל מהיות גוי אחד בכל ארצות פזוריו. התלמוד הוריש לבני דורות יִוָּלדו תולדות הלאֹם וכל המוצאות אותו והוא היה להם למקור חיים בהשכל וידֹעַ, הוא פתח לבם לכל דבר חכמת בינה ועל ידו נפקחו עיניהם לראות אור המדעים בהעת החדשה.

* * *

אלה הם דרכי התלמוד ותעצומות פֻּעלתו ההיסתורית בקרב ישראל – איך נבלע התלמוד באברי האמה הישראלית ויהי לעצם מעצמיה? מי הביאו אל שרידי הלאֹם ותפוצותיו בקצוי ארץ וימים רחוקים? ואי זה דרך עבר הרוח התלמודי אל כל משכנות יעקב לדעתו ולהכירו? – כל זה יספרו לנו

דברי ימי ישראל בחלקים הבאים:

סוף החלק השני.

ציונים

דברים אחדים אל טובי הקוראים.

כבר מלתי אמורה, כי במלאכתי זאת שויתי לנגד עיני תועלת קהל קוראי עברית התאבים לדעת עקרי ההלכות הגדולות בדברי ימנו ממקורם הראשון, ועם זה להתאמץ שמועט מחזיק את המרובה – מהטעם שבארתי פעמים רבות – העדר הצבור בעל היכלת לקנות ספר דה"י בעשרה כרכים ויותר -- והנה בגשתי לתרגם הציונים לחלק ד' מספרו של הרב המחבר (הציונים מח"ג שנכנסו בהספר הנוכחי שהם ציון 19, 26 — נמצאים בשולי הדפים: 16, 89 – 93). והפעם באתי רק להעיר אזן, כי נמלכתי בגדולים וראיתי ובחנתי בעצמי, כי לא כל הציונים שוים, ישנם אלה הנוגעים (דוקא נוגעים ואינם מבררים ההלכה, כי בית חרשת חקר קדמוניות ישראל הוא בספרו הירחי לו ולהרז"פ משנת 1852 עד 1887). בשנוי נוסחאות וחלופי גרסאות במקורי היסתוריה בשפת יון ורומא – מציונים כאלה תועלת גם להמעיינים אך מעטה, כי אלה שחכמתם אימנתם לא לבד שקוראים ספרו של הרב בלשון גרמנית, כי אם דורשים בהלכותיו בספרים שרמזתי עליהם למעלה. [לרוגמא הציון 34 שהוא כלו מכתב יולינוס קיסר לקהלות ישראל בכתב ולשון יונית ומכיון שהוא נעתק לגרמנית ועברית — אין להביאו במקורו — מלבד שקשה לספר נדפס בדפוס עברי להרבות בציטטים יוניים ורומיים] –. לעמת זה ישנם ציונים שעל פי תכנם אין להשמיט מהם אף אות אחת. כמו סדר תנאים ואמוראים, שלשלת היוחסין של הנשיאים וראשי הגולה וכו', וישנם ציונים המפרשים ומבארים דעות הרב המחבר, במקומות שהוא נוטה בפנים הספר מהמוסכם, בלי ראיה והוכחה –. בהיות הספר יוצא לאור חוברות חוברות, דרושים הציונים האלה להיות בשולי הדפים, כי בני עמנו הקוראים היקרים המה מהירי משפט, ובראותם דברים הנראים כמתמיהים ויקשו ויפרקו, ישאלו וישיבו ויטרידו עצמם, את הצבור והסופר, גם במה"ע בשאלות וטענות ומענות, על כן בחרתי לתור להם מקום בשולי הדפים. ממין הזה המה הציונים מן 14 עד 20, החלטת הרב ע"ד אנטונינוס ורעו רבי ועוד ועוד. בכל אלה תמצית הציונים נמצאה במקומות הנאותים להם לבלי הארך נפש הקוראים המתחקים על כל דבר שרש בדברי ימינו עד צאת הספר בשלמותו, וידעו מילתא בטעמא בשעת הקריאה – ודבר הלמד מענינו הוא שהציונים אשר תכנם כבר הבאתי במקומם הראוי אין לכפול הדברים באין תועלת–ועתה הנני לתרגם את הציונים משלשת הסוגים האלה או להראות מקומם בעצם הספר. ותקותי, כי בעלי הדעה השלמה יחזיקו לי טובה על זה, כי בכל אופן סיימתי לכלא שבחיה דספרו של הרב נ"ע ולא חסרתי דבר מדבריו והמשפט לטובי המעיינים השלמים.

שפ"ר.

ציון א.

סדר זמנים לדורות התנאים והאמוראים.

התקופה התלמודית דמתה עד היום לציור מחוק שעלתה עליו חלודה מרוב ימים עד שנתמעטה דמ:תו ונמחתה צורתו ; שתי העינים אשר לחקר העתים : סדר הזמנים (Chronologie) מדויק ותאר גבולי הארצות שהיו למקום חזון המעשים נפקדו בספרי העתים לבני ישראל . בגלל הדבר הזה הננו רואים מהומה ומבוכה רבה לא לבד בסדר הזמנים להפילוסוף הר"ר **אברהם בן דאוד** (הראב"ד בעל הקבלה) , **הרמב"ם והמאירי** , אשר דרשו בסדר הזמנים לצרף ולברר עקרי הדת , כי אם דורשי רשומות העתים הכרונוגרפים , שדעת סדר זמנים אומנותם , גם בדבריהם עלתה ערבוביא גדולה , ודעת קדמוניות ישראל גם בראשית המאה הנוכחית עוד לא עלתה למדרגה כזאת להתיר המוני הספקות ב ה מ ק ו ם ו ה ז מ ן . אך בהעת החדשה לרגלי עבודת בקרת ההיסתוריה ישנה היכלת בידי יודעי בינה לעתים לברר שני אבות הלמודים אלה בדעת ההיסתוריה ופה במקום הזה נדבר רק על דבר התרת הספקות בסדר זמנים 1) .

והנה בעוד אשר לתקופת האמוראים עומדים לפקודתנו מקורים נאמנים שנתגלו בימים האחרונים והם „סדר **תנאים ואמוראים**" ואגרת **דרב שרירא גאון** (בהוצאת גאלדבערג בשם הפש מטמונים) וכ:חם נוכל לעשות בקרת על דבר סדר זמנים של דורות **האמוראים**, יחסרו לנו כל המספרים המדויקים למצוא מהם מנין שנות **התנאים**. אך שני הקצות אשר לתקופות התנאים נדע — : חרבן הבית וחתימת המשנה : אך ראשיתם ואחריתם של פרקי הזמנים ותחומי הדורות בין שני הקצות נדע רק על פי השערות ועל ידי הוכחות וראיות מכריעות בכלן או במקצתן .

בכל האופנים נוכל להציב קצב לדור שני לתנאים במות **רבי עקיבא** , וגבול הדור ההוא — חרבן ביתר — תכלית דרישתי היא , למצוא מספרים מדויקים לחרוז על ידיהם שלשלת המאורעות , בגלל הדבר הזה הנני מסתלק מן הספק וההשערה ; לא ארבה לחקור על דבר זמן מסע ארבעת התנאים לרומא , שהיה לפי ההשערה בשנת האחרונה למלכות ד ו מ י ט י א ן והראשונה

---

1) לתועלת רוב הקוראים אעיר פה בקצרה ודברים אחדים ע"ד מנין השטרות — או מנין היונים : השנה הראשונה למנין היונים — לאמר , שהיו היהודים מונים מיום נצחון ס י ל י ק ו ס מלך ארם על מלך מצרים בשנת 312 לפני סה"נ , והוא גזר על ישראל בימיו זמן בשטרות מראשית מלכות ה ס י ל י ק י י ם — והנה הרוצה לעמוד על מספר השנה הראשונה לשטרות יעיין במס' ע"ז דף ט' ובפירש"י שם , ומשם יראה שהשנה הראשונה לשטרות היא שנת ג"א תמ"ט להתאריך הרגיל אצלנו או אלף שנה ליציאת מצרים להדעה האומרת „ב"א תמ"ח לגאולים" . אך לדעת חכמי העמים היתה השנה הראשונה שנת ג"א ת"נ , והטעם מפני שבהזמן ההוא עוד היו בני ישראל מונים שנותיהם מנ סן , ובני בבל (מקום מלוכת הסיליקיים) היו מונים מתשרי , אבל עכשיו אין הבדל והרוצה לדעת מנין השנה לפי התאריך הרגיל אצלנו הנקרא לב"ע לפי מנין השנה לשטרות — עליו להוסיף על המנין לשטרות שלשת אלפים ותמ"ט ומספר שנים תמ"ט — למשל : רבינא מת בשנת תתי"א לשטרית . השנה הראשונה לשטרות היתה בשנת ג"א ת"נ ולפי זה דרוש להוסיף על המספר 811 עוד 349 , ויצא לנו מספר השנה ד'א ר"ס — אמנם אם נחשוב השנים לעמת סה"נ נמצא לפעמים הבדל בשנה אחת — מסבת הדבר שמתשרי עד טבת נחשבה העת ליהודים לשנה החדשה ולנוצרים לשנה שעברה — וכבר בארתי בהקדמתי שאין לתפוש בחשבונות כאלה הבדל וחלוף בשנה אחת או גם איזה שנים , שאין המספר המדויק עד לשנה ויום החדש העיקר הגדול בסדר הדורות , כי אם סדר ה ז מ נ י ם ו ה מ א ו ר ע ו ת שלא לאחר המוקדם או להקדים המאוחר — ודי בהערה זאת והמעיינים ידרשו במאמרי הרב המחבר נספר הירחי שלו — ובחפש מטמונים להחכם גאלדבערג מדף 47 ואילך . שפ"ר .

למלכות נירבה (96 לסה"נ), כן בירור הדברים לדעת מי מהתנאים כבר מתו בשנת מלכותו של טריגוס (117) בפולמוס של טיטוס (קיטוס) ומי האריכו ימים אחרי הזמן ההוא – קצב הזמן המדויק לסדרם של תנאים היא **חתימת המשנה**. אבל גם היא מוטלת בספק; יש שמקדימים אותה לשנת ת"ק לשטרות (ג"א תתקמ"ט) ויש שמאחרים אותה עד תק"ל לשטרות (ג"א תתקע"ט) (ועיין חקירת הרב החכם שי"ר על זה בכרם חמד ח"ד דף 210). חלוף הזמנים הזה יצא מחלופי גרסאות. ישנה נוסחא האומרת שירידת **רב** לבבל ויסדו שם את הישיבה היה בשנת ת"ק לשטרות. ואחרים (רש"ג וסתו"א) אומרים שירד בשנת תק"ל לשטרות, החלוף הזה מבצבץ גם מדברי רבנו נסים גאון מאפריקא בספרו „מפתח התלמוד (הוצאת גאלדנטהאל בווינא משנת 1847), שם דף ג' נאמר: „והיתה ירידתו (ירידת **רב** לבבל) בשנת ת"ק שנה, וכבר הלך מישוב בית שני ש"פ שנה וק"נ שנה אחרי החרבן הכל תק"ל שנה ובאותה הזמן נכתבה המשנה". הסתירה בדברי הרב מבוארת. הנוסחא הראשונה לדברי ר' **אברהם זכותא** בעל היוחסין היא קדמוניה. ויישוב הסתירה גלוי ומבואר לאמר: מספר אחד מוסב על ירידת **רב** לבבל והשני על **חבור המשנה** ורצונו לאמר: בשנת תק"ל לשטרות ירד **רב** לבבל ובשנת ת"ק נכתבה **המשנה** 1).

אך כל מסדרי הזמנים קבלו ההנחה, כי **רב** ירד לבבל בימי חייו של **רבי** (ויש סעד לדבריהם מהגמרא סנהדרין ה'. שפ"ר), ויחברו שני המספרים ועל כן יצא להם **שחבור המשנה** נעשה אם בשנת ת"ק או תק"ל לשטרות 2). אך באופן כזה יש ליישב הסתירות, כאשר נחלק שני המעשים האלה (ירידת **רב** לבבל וחבור המשנה) לשני זמנים שונים. ואם החכם **שי"ר**, מחפצו בכל אופן לעשות את **רבי וקיסר הרומאים** לאוהבים, מחליט כי **רבי** לא האריך ימים אחרי כלותו את **חבור המשנה**, הנה ההחלטה הזאת אינה עומדת בפני הבקרת, דרוש לברר

---

1) אמר שפ"ר: החלטת הרב המחבר במקום הזה היא נסתרת בעיקרה: כי אלה הם דברי רבנו נסים בספר המפתח דף ג' ע"א „והיתה ירידתו לבבל בשנת ת"ק שנה לפיסוק הנבואה אשר הוא תחלת מלכות אלכסנדר (אלכסנדר, [ורצונו לאמר: ראשית מלכות הסילקיים], כי אלכסנדר היתה תחלת מלכותו וכבר הלך מישוב בית שני ש"פ שנים וק"נ שנה אחר החרבן, הכל תק"ל שנה ובאותה הזמן נכתבה המשנה" עכ"ל. ובכן איך אפשר ליחס לרבנו נסים הדעה כי המשנה נכתבה ת"ק לשטרות, ומה תועיל בזה ההתנצלות אחרי דברי ר"נ המפורשים — ואם לא די לנו בזה נראה מה שיאמר רבנו נסים שם בדף ג' בע"ב בספר הזה הלא כה דבריו: „ונמצא בין שתימת המשנה לשתימת התלמוד ר"פ שנה והוצרכו אל כתיבת התלמוד, כאשר ראו מדלדול האומה וחסרונה וידריכום על הדרך זקרבו להם הענין ובארו הכל באר היטב למען לא יהיה להם טורח וכו'" — והנה באמרו: בין שתימת המשנה לשתימת התלמוד (שהיה בשנת ר"ס או רנ"ט — תתי"א לשטרות) ר"פ שנה, הרי מפורש שרבנו נסים מחליט, אשר כתיבת המשנה היתה בשנת תק"ל (שהיא ג"א תתקע"ט) לשטרות. ואם כן כל בניינו של הרב על דברי רבנו נסים בנוי על יסוד רעוע. מדי דברי בר"נ בעל המפתח ועל דבריו האמורים בזה, לא אוכל לעבור מבלי להעיר את טובי המעיינים על הדברים היוצאים מפי קדמון שכמותו (כי עליו יאמר הראב"ד בספר הקבלה, שקבל התורה מפי רבינו חושיאל אחד מארבעה החכמים שהביאו את התורה מבבל לספרד ואפריקא וצרפת וקבל מרב האי גאון) דברים מפורשים, כי גם המשנה גם התלמוד נכתבו בעת הסדור, שלא כדעת הרב המחבר (עיין למעלה דף 297—298 ובהערתי שם שהבאתי כל דבריו בגליון 35 — והטעם שמבאר לאמר, כי ראו מדלדול האומה וכו' הוא הטעם, שמסתייעים בו כל בעלי הדעה שנכתבו המשנה והגמרא על ידי המסדרים, כי אי אפשר לצייר באופן אחר השמירה במוח הלומדים כל המסכתות והפרקים, כמו שבארתי למעלה, ובכל אופן יש להתפלא על הרב שאינו מזכיר דברי רבנו נסים בגליון 35 הסותרים דבריו בעוד שהוא מסתייע בהם בגליון 1. ולע"ג.

2) עיין בההערה הקודמת.

השאלה הזאת על ידי מספר אחר הנמצא לקדמונים והוא: הכרוניקה הקדמוניה היא של סדר תנאים ואמוראים ואגרתו של רב שרירא גאון ועדות שניהם תאמר: רבי יוחנן בן נפחא מת תק"צ לשטרות (ד"א ל"ט להתאריך הרגיל או 279 לסה"נ). ורש"ג יוסיף לאמר: „וביומי דרב הונא שכיב ר' יוחנן . . . ואמרינן דתמנין שנין מלך ובשנת תק"ץ איפטר ר' יוחנן — המספר הזה ידעו בעלי סדר זמנים, אך תחת האות „פ" היו גורסים „ת" ובכן החליטו, כי האריך רבי יוחנן ימים כארבע מאות שנה — ומכיון שהגיע רבי יוחנן לשמונים שנה ומת בשנת תק"ץ לשטרות (ד"א ל"ט הנה נולד בשנת תק"י). אמנם ידענו כי בימי עלומיו היה מקשיב בלמודים בבית מדרשו של רבי יהודה הנשיא (כמבואר בחולין קל"ז:) ואם כן חי רבי שנים רבות אחרי הולד רבי יוחנן 1).

אך כמעט נצא מפרק זמן התנאים ונכנס אל תקופת האמוראים והנה רגלינו דורכות במישור וסדרם של הזמנים יוצא לנו ברור ומפורש, אך כל זה רק בסדר הדורות של אמוראי בבל וראשי הישיבות שם; לא כן בארץ ישראל, שם המבוכה במקומה עומדת, כי לא דאגו לשום זכר לזמני המשרה בהישיבות ובכלל לא נשמרו זכרונות העת בשמירה מעולה כאשר בבבל. גם מות ר"י נדע רק על ידי מקור בבלי. ורשימת הדורות והזמנים בבבל נשמרו לנו על ידי שני בעלי הכרוניקה: „בעל סדר תנאים ואמוראים" ואגרת רב שרירא גאון". ומסתו"א נמצאות שלש נוסחאות: שתים ממגלה אחת ואחת ממחזור ויטרי נדפס על ידי שד"ל (בכ"ח) ועוד אחרת על ידי החיד"א בשם הגדולים במערכת ספרים, אבל ישנה עוד נוסחא רביעית והיא של הר"ש מקינון בספר כריתות (בשער ב'). הנוסחאות האלה אציין באופן כזה: סדר תנאים ואמוראים נוסחא ראשונה (סתו"א נ"ר), סדר תנאים ואמוראים — נוסחת מחזור ויטרי (סתו"א נומוי"ט, סדר תנאים ואמוראים נוסחת חיד"א וסדר תנאים ואמוראים נוסחת הר"ש מקינון (סתו"א נרש"ק). — וגם באגרתו של רב שרירא גאון ישנו שנוי נוסחאות והמה שלשה, ההוצאה הקדומה מאד הוא של רבי שמואל שולם, נוסחת גאלדבערג בספר חפש מטמונים והוצאת וואלירשטיין מכ"י בפאריז — צרוף הנוסחאות השונות ובקרתם דרושים מאד להשגת האמת בסדר הזמנים בשום לב על הטעיות הרבות בכתבים עתיקים ורוב החלוף בלשון הקדש בין „ה" ובין „ח" ובין „ו" ל„י".

ואלה הם סדרי הדורות לאמוראי בבל.

א) ימי משרתו של אבא אריכא הוא רב ושנת מותו. תחלת בואו לסורא בשנת תק"ל לשטרות — ג"א תתקע"ט (עיין לעיל), וימת — לפי רוב הנוסחאות — בשנת תקנ"ח לשטרות — ד"א ז' למספרנו. זכותא מקדים את ירידתו לבבל ולפי זה גם שנת מותו במספר שמונה ועשרים שנה — בסתו"א נוסחת ויטרי ור"ש מקינון נמצא כ"ה תחת כ"ח.

ב) שנת מות מר שמואל וימי משרתו. הדבר הראשון, לפי רוב הנוסחאות, נקרה בשנת תקס"ה לשטרות — ג"א י"ד למספרנו, אך בסדר תו"א מחזור ויטרי הגירסא י' שנין. והגירסא הזאת אף שהיא יחידה היא בכל זאת הנכונה, מפני שעל פיה מת שמואל בשנת תקס"ח לשטרות (ויהיה לפי זה החלוף ביתר הגרסאות ה' במקום ח') והיא מסכמת אל המסורה המקובלת בכל הנוסחאות כי רב הונא נהג ישיבתו ארבעים שנה ומלך אחרי מר שמואל ומת בשנת תר"ח לשטרות. ואם נקבל כן מוכרחים אנחנו לקים גירסת הויטרי, כי מת שמואל תקס"ח לשטרות — ג"א י"ז למספרנו — ובין מות רב ומות רב הונא תלמידו עברו חמשים שנה. עשר שנים ימי משרתו של שמואל וארבעים שנה שמלך רב הונא.

ג) רב חסדא. בנה בית תלמוד במתא מחסיא. בשנת תר"ד לשטרות —

---

1) תרגמתי הדברים האלה, אף שלא אבינם בעצמם לאשורם. הן ברש"ג נאמר: „ואמרינן דתמנין שנין מלך" לאמר שהחזיק ישיבה שמונים שנה, אך חי תשעים ותשע ואולי גם מאה שנה ובימי עלומיו היה רבי יוחנן בהיותו כבן י"ח בבית מדרשו של רבי וראה שם גם את רב ומה זרות יש בדבר — ול"ע. שפ"ר.

ד"א נ"ג למספרנו. הגירסא ברורה באגרת דרש"ג ונשחתה בסתו"א כי שם נאמר ד' שנים תחת תר"ד לשטרות.

ד) **ימי משרתו של רב הונא.** ארבעים שנה בחשבון משנת תקס"ח לשטרות— ד"א י"ז למספרנו עד תר"ח לשטרות — ד"א נ"ז, והמנין הזה שוה בכל הנוסחאות. ומדעתנו ימי משרתו של רב הונא ידיעה ברורה נוכל להגביל סדר זמני אמוראים אחרים. במות **רב הונא** הביאו עצמותיו לארץ ישראל **ור' אמי ור' אסי**, תלמידי **רבי יוחנן** ויושבים על כסא ההוראה במקומו, יצאו לקראת ארונו של רב הונא כאמור בירושלמי מועד קטן פ"ג: „כד נח נפשיה דרב הונא אסקוה לארוניה להתם, אמרו ליה לר' אמי ור' אסי: רב הונא אתי. אמרו: כד הוינן התם (לאמר בבבל — שפ"ר) לא הוה לן לדלויי ראשן מניה, השתא אתינן הכא אתא הוא בתרין. אמרו להון: ארונו בא! — ר' אמי ור' אסי נפוק, רבי אילא (אלעי) ורבי חנינא (השני) לא נפוק אמר רבי חגיי אנא מעיילנא ליה וכו'" עיי"ש. מהמקום הזה ומהדברים האלה במקום אחר (ירושלמי כלאים פ"ט) אנו יודעים כי היה אז רבי חגי מופלג בזקנה — ומזה הננו יודעים זמן של חמשת האמוראים: רבי אמי ורבי אסי, רבי אלעי ור' חנינא השני. ורבי חגי, רק כי בירושלמי כלאים נאמר בטעות רב הונא ריש גלותא — כי לא היה רב הונא ראש גולה, כי אם ממשפחתו כמו שאומר רש"ג (בחפש מטמונים דף 33) ואיגבר רב הונא טובא „**דהוה מן דבי נשיאה**".

ה) **רב יהודה מפומבדיתא.** מת בשנת תר"י לשטרות — ד"א נ"ט למספרנו. נמצא רק באגרת דרש"ג (דף 33 בחו"מ). בסתו"א לא נמצא מזה דבר. גם מזה למדים הננו סדרי זמנים לאמוראי ארץ ישראל: איתא בבבלי מועד קטן דף י"ז . . . „נח נפשיה דרב יהודה . . . אמרו (לאותו צורבא מרבנן דסני שומעניה) ליכא הכא דלישרי לך, אלא זיל לגביה דרבי יהודה נשיאה דלישרי לך. אזל לקמיה, אמר לרבי אמי: פוק עיין בדיניה . . . סבר למישרי ליה עמד **רבי שמואל בר נחמני** על רגליו ואמר . . . אמר רבי זירא . . . מאי דקמן דאתא האידנא האי **סבא** בבי מדרשא". ובכן נדע, כי רבי יהודה נשיאה (השני) ורב אמי עוד חיו בשנת תר"י לשטרות — (ד"א נ"ט). ומהמקום הזה ומבראשית רבה פרשה ט' אנו למדים לדעת לא לבד שנותיו של ר' שמואל בר נחמני, כי אם גם שהתנא רבי שמעון בן אלעזר (נכדו של רבי שמעון בן יוחאי ובר פלוגתיה דרבי יהודה הנשיא מחבר המשנה) חי בערך שנת 220 לסה"נ (ג"א תתקפ—א למספרנו 1).

ו) **שנת מות רב חסדא.** תר"כ לשטרות ד"א ס"ט למספרנו — בשני המקורים בלי שנוי נוסחאות — רק בספר כריתות יש תרי"כ, ומזה נשתרבב השבוש אצל אחדים תרי"ב.

ז) **מות רב נחמן בר יעקב.** בשנת תרל"א לשטרות — ד"א פ' למספרנו כן הוא בכל נוסחאות סתו"א, אך באגרת דרש"ג נראתה פה ערבוביא, שנעתקה אחרי כן אל רושמי הדורות האחרים. כן בהמאורע הזה וכן בהענינים האחרים. נראה הדבר, כי רב שרירא גאון השתמש בסדר דורות (Diadoche) מתיבתא דסורא, כפי שמצא בספר סדר תנאים ונזדמנה לו נוסחא מוטעת ותחת לרשום שנת מות **רב נחמן** תרל"א לשטרות רשם את **רבה בר נחמני** במקומו ועל כן חסר אצלו שנת מות רב נחמן—וגם הערכים הבאים.

ח) **רבה בר רב הונא.** מת בשנת תרל"ג לשטרות — ד"א פ"ב למספרנו נמצא רק בסתו"א.

ט) **רבה בר נחמני.** על דבר זמנו וזמן האמוראים בהסעיפים הבאים הננו רואים ערבוביא גדולה וחלופי גרסאות בין הנוסחאות של סדר התו"א, מלבד הערבוביא ברש"ג, אשר יחס שנת מות רב נחמן תרל"א לשטרות אל רבה בר נחמני. — ואלה הם החלופי הגרסאות בהנוסחאות

---

1) פירוש הדברים הוא: בבראשית רבה פ"ט איתא „אמר רבי שמואל בר נחמן רכוב הייתי על כתפו של זקני ועולה מעירו לכפר חנן דרך בית שאן ושמעתי את רבי שמעון בן אלעזר יושב ודורש בשם רבי מאיר: והנה טוב מאד, „טוב זה המות". ומכיון שבהגמ' במועד קטן מדובר על מות רב יהודה בשנת תר"י לשטרות ושם נקרא רבי שמעון בר נחמני בשם „סבא" הנה היה על כל פנים אז כבן שמונים ומכיון שהוא מספר דברים ששמע מפי רשב"א כשהיה הוא — המספר — רכוב על כתפו של זקנו, הנה חי רבי שמעון בן אלעזר סביב לשנת תק"ל לשטרות. שפ"ר.

השונות בסתו"א: בהנוסחא הראשונה נמצא פרט השנה שמת רבה תרמ"ה לשטרות, אבל המספר הזה מבולבל בל"ס, כי מהתלמוד נדע, אשר רב יוסף בר חייא מלך שתי שנים ומחצה (בסוף הוריות וכמה מקומות) ולפי זה לא מת לפני שנת תרמ"ד והסתו"א בעצמו רושם שנת מות רב יוסף תרמ"ד — ואם כן מת רבה לכל היותר בשנת תרמ"ב — וכנראה עמד על זה הר"ש מקינון וגורס בנוסחאתו (אשר בספר כריתות) תרמ"ב — אך גם שם מוסב המספר הזה על רב יוסף ולא על רבה — רק בנוסחת סתו"א אשר במחזור ויטרי נמצאים מספרים ישרים: מות רב יוסף — תרמ"ז — ומות רבה — תרמ"ה. ונמצא שנוי וחלופי דעות במות רבה בין תרמ"ב — לתרמ"ה. ובכן גם

י) לרב יוסף בר חייא הסומא, יש להגביל שנת מותו -- תרמ"ד או תרמ"ז לשטרות, ד"א צ"ג—ד"א צ"ו למספרנו.

יא) באביי בר כייליל, הננו רואים עוד נטיות (Divergenzen) גדולות מאלה: לפי סתו"א נוסחא ראשונה שנת מותו היתה תרמ"ז לשטרות; לפי נוסחת מחזור ויטרי — תרמ"ח; לפי נוסחת הר"ש מקינון — תר"ס ובאגרת דרב שרירא גאון נאמר: שכיב אביי בשנת תרמ"ט (חו"מ דף 34) עם ההגהה בצדה, שמלך י"ד שנה 1), וזו תולדה יוצאת מהנחה מוטעת, שמת רב יוסף בשנת תרל"ד, ובכלל יש חלוף במספר שנת מות אביי בין תרמ"ז לתרמ"ט 2) ובדבר

יב) רבא בר יוסף בר חמא, מסכימים שני המקורים: הסתו"א ורב שרירא גאון בכל נוסחאותיהם שמת בשנת תרס"ג לשטרות, ד"א קי"ב למספרנו, מלבד בהנוסחא הראשונה שבסדר תנאים ואמוראים ששם ניכר טעות הסופר.

יג) רב נחמן בר יצחק, מת לפי הנוסחא הראשית בסתו"א בשנת תרס"ד לשטרות, לפי נוסחת הר"ש מקינון — תרס"ו ולפי נוסחת מוי"ט — תרס"ז לשטרות — בשתי נוסחאות דרש"ג נמצא המספר תרס"ח ורק בהוצאת גאלדבערג (חשש מטמונים דף 35) נמצא תרס"ז — ד"א קט"ז למספרנו וכן נכון ויתר הנוסחאות משובשות.

יד) רב פפא בר חנן. שנת מותו תרפ"ו לשטרות, ד"א קל"ה למספרנו. כפי כל הנוסחאות דרש"ג בהוספה שמלך י"ט שנה אחרי רב נחמן בר יצחק, מסכים להמספר תרס"ז בסעיף הקודם, ובשבוש אצל הר"ש מקינון תרס"ט. ובנוסחאות ישנות דרש"ג נמצא מספר שנת מותו תרפ"ז וי"ב שנה היה ראש ישיבה.

טו) רב חנא מנהרדעא. שנת מותו תרפ"ח לשטרות, ד"א קל"ז למספרנו. נמצא רק אצל רב שרירא גאון.

טז) רב זביד. מת בשנת תרצ"ו לשטרות, ד"א קמ"ה למספרנו לפי כל הנוסחאות.

יז) רב דימי מנהרדעא. מת בשנת תרצ"ט לשטרות, ד"א קמ"ח למספרנו לכל הדעות.

יח) רפרם (הראשון) מת בשנת תש"ו לשטרות, ד"א קנ"ה למספרנו, נמצא בהוצאה בנוסחא ישנה להרש"ג והספר סתו"א בכל נוסחאותיו יחשה ממנו ולא יזכירהו כלל.

יט) רב כהנא, מת בשנת תשכ"ב לשטרות, ד"א קע"א למספרנו, על פי סתו"א נוסחא ראשית והר"ש מקינון ובמחזור ויטרי מספר משונה — ב"ר"ק"ת — תש"ב -- וברש"ג רשומה שנת מותו תשכ"ה לשטרות, ד"א קע"ד למספרנו.

כ) מר זוטרא. שנת מותו נמצאה רק בסתו"א: תשכ"ד ובמחזור ויטרי תשכ"ו ואצל הר"ש מקינון תשכ"ח.

כא) רב אחא בר רבה. שנת מותו תש"ל לשטרות, ד"א קע"ט למספרנו, בהסכם כל הנוסחאות.

כב) רבינא או רב אבינא (הראשון) מת בשנת תשל"ג לשטרות. מפורש במחזור ויטרי ובר"ש מקינון וחסר אצל רש"ג.

כג) רב אשי. שנת מותו תשל"ח לשטרות, ד"א קפ"ח למספרנו, בהסכמת רוב הנוסחאות ורק בנוסחאות אחרות ישנן נטיות קלות בין שנות תשל"ד — תשל"ה.

---

1) בחו"מ שלפנינו נמצא י"ב שנה. שפ"ר.
2) בכל אופן ראיות הרב מכריחות שאביי לא מלך יותר משתים ושלש שנים ולפלא על החכם בעל דדו"ד ח"ג 203 שסותם דבריו ומחליט כי אביי מלך י"ד שנים. שפ"ר.

כד) **מר יימר** הוא **אמימר**. שנת מותו — בנטיות: תשמ"ב, ברש"ג; תשמ"ג, בהר"ש מקינון, תשמ"ד, ולמספרנו מן ד"א קצ"א עד ד"א קצ"ג.

כה) **רב גביהה מבתיל**. שנת מותו תשס"ד לשטרות, ד"א רי"ג למספרנו, נמצא רק באגרת רב שרירא גאון.

כו) **מר הונא ריש גלותא**. מת בשנת תשנ"ג, ד"א ר"ב למספרנו, רק באגרת רש"ג.

כז) **רפרם השני מפומבדיתא**. מת בשנת תשס"ד לשטרות, ד"א רי"ג למספרנו, רק באגרת דרב שרירא גאון.

כח) **רב אידי בר אבין**. מת בשנת תשס"ב לשטרות, ד"א רי"א למספרנו, באגדרש"ג.

כט) **רב נחמן בר הונא**. מת בשנת תשס"ו לשטרות, ד"א רט"ו. וישנה נטיה מזה בסתו"א נוסחא ראשית בגרסא תשס"ד.

ל) **רב רחומאי מפומבדיתא**. מת בשנת תשס"ו לשטרות, ד"א רט"ו למספרנו, נמצא רק באגרת דרב שרירא גאון.

לא) **ראשית רדיפות היהודים בבבל בימי מלכות יזדיגרד** השלישי. בשני המקורים (סתו"א ואגרת דרש"ג) מיחסים את ראשית הרדיפות אל שנת מות רב נחמן בר הונא (לאמר: תשס"ו לשטרות, ד"א רט"ו למספרנו). בסתו"א הוא אומר: „נאספרב נחמן בר הונא וגזר אזדגר מלך פרסיים על אבותינו לחלל שבתות וכו'". נראה הדבר שממקור הזה שאב גם רש"ג באגרתו באמרו: „ורב נחמן בר הונא שכיב בשנת תשס"ו ונפל שמדא וגזר יזדגרד לבטולי שבתא וכו'" שווי הסגנון נראה לעינים. ובבואו לשלשלת ראשי מתיבתא דפומבדיתא הוא אומר עוד הפעם: „ושכיב רב רחומאי בשנת תשס"ו 1) בעידן שמדא דגזר יזדגרד". לפי זה דבר ברור הוא בתולדות ישראל, כי רדיפות המלך יזדגרד היו בשנת תשס"ו לשטרות, ד"א רט"ו למספרנו, 455 למספרם. בבית מלכות הססנידיים נקרא המלך הזה יזדיגרד השלישי ומלך בשנים 440‑457 ואם כן רדף את היהודים בשנים האחרונות למלכותו (עיין במאמרו של החכם מורדטמאן על דבר באור המטבעות מהגדות־גבורים (Pehlwy) בספר העתי קדמוניות ארצות המזרח שנת VIII לשנת 1854 דף ע'). ומאשר כי היתה הרדיפה לפני מותו לא ארכו ימי הגזרה ולא נמצאו קדושים מוסרים נפש על הדת. כי מת בזמן קרוב אחרי הרדיפות מוכיחים על זה גם דברי הרש"ג: „בעו רחמי (רב סמא ומר בר רב אשי) ובלעיה תנינא ליזגדר מלכא מבית משכבו ובטלה גזרה דשמדא" (חו"מ 37). בזה יש לתקן דברים במאמרו של החכם שי"ר במאמרו בערך מלין ערך איזגדר. כי לפניו היתה רק הכרוניליגיע של ה' ריכטער המלאה טעיות. החכם שי"ר מעתיק בהמאמר הזה קבלת רבינו צדקיהו ב"ר אברהם הרופא בעל שבלי הלקט, אצל אבודרהם ובטור אורח חיים, כי מלבד גזרת השבת גזר יזדיגרד גם על קריאת שמע, אך הקבלה הזאת אין לה רגלים. מקור יותר קדמון, הפרדס (הוא דינים ופסקים לרש"י דף 56) מביא שאלה ותשובה מהגאונים ר' משה ורב שלום (אשר היו במאה השביעית לא׳לף החמישי) כי אחד הקיסרים באירופא בארצות הנוצרים גזר על קריאת שמע, ומזה נשתרבב המנהג לאמר בקדושת מוסף דשבת ויו"ט שמע ישראל ופעמים בכל יום וכו'. וז"ל: „רבי משה ורבי שר שלום „ריש מתיבתא במתא מחסיא שדר הכי: שבשבתות ויו"ט בתפלת שחרית אין מנהג בישיבת בבל „לאמר „באהבה אומרים שמע ישראל", כי אם בקדושת תפלת מוסף, מה טעם? לפי שנגזרה גזרה „שלא לקרוא שמע כל עיקר. שליח צבור היה אומר בהבלעה והצבור בלחש אחריו שלא יבינו „המינים, שנתחברו עם היונים... והיו מריעים לנו; ובשביל הפחד לא היו יכולים לאמר מלכות „שמים בקול, כי האורבים היו ממתינים להם עד שלש וארבע שעות... ואחרי ארבע שעות היו „האורבים הולכים, וישראל מתאספים בסתר ופחד והיו אומרים קדושה... ובתוך הקדושה היו „אומרים: „פעמים באהבה"... ולמה קבעוה החכמים במוסף? כדי שיתפרסם הנס לדורות".

הדברים האלה משונים מדברי המקבלים יהודי אירופא שהיו בתחלת המאה הראשונה לאלף הששי 2). ולא הוקבעה קריאת שמע ישראל בקדושה דמוסף לרגלי גזרות יזדגרד בבבל, כי אז

---

1) בהיוחסין והשם מטמונים הגירסא תשס"ז וגירסא אח"ת תשנ"ז והיא לבטח מוטעת. שפ"ר.
2) רבינו צדקיהו בעל שבלי הלקט והאבודרהם ובעל הטורים. שפ"ר.

היה הדבר ידוע יותר לגאוני בבל בימי המאה השביעית לאלף החמישי כמובן. — ובספר הפרדס הזה נזכר גם כן ממין זה בשנוי קל על דבר סדר הקדושה (בדף נ"ה ע"ד), כי היתה עת אשר גזרו על גזרת שמע, בחשבם את אמונת היחוד לסותרת אל עקרי אמונתם, וגם על הקדושה וז"ל: „ונראה לר' שסדר הקדושה שאנו אומרים בתוך ובא לציון בבקר, בשעת השמד תקנוהו שגזרו שלא לענות קדושה באגודה אחת בתוך י"ח ברכות, ולאחר שעה כשהלכו האורבים היו אומרים מקראות הללו ליחד את השם" 1) ... הדברים האלה מבארים יותר ממי יצאה הגזרה הזאת.

לב) **מר בר רב אשי** או **טביומי**. מת במוצאי יו"כ תשע"ט לשטרות, ד"א רכ"ח למספרנו, כפי כל הנוסחאות בהמקורים.

לג) **ראשית הרדיפות** בימי **פירוז רשיעא**. בנוסחת מחזור ויטרי נאמר: „בשנת תשפ"ב לשטרות, (ד"א רל"א) נאסף **רב סמא** ונהרג **הונא בר מר זוטרא ראש גולה** ונמסרו יהודים למלכות. — לדברי רב שרירא גאון הקדימו הצרות לבא בשנה אחת לפני זה וז"ל: „וביומי דהדין רב סמא בשנת תשפ"א איתאסרו **רבנא אמימר ומר ינקא והונא מר ומשרשיא בר פקוד**, ובי"ח בטבת איתקטל **הונא בר מר זוטרא נשיא** ובאדר דשתא הדא איתקטיל אמימר". ובכן החלו הרדיפות בראשית ימי החרף לשנת תשפ"א לשטרות, ד"א ר"ל למספרנו, או בשנת 470 למספרם, ופירוז מלך משנת 458 עד 485 למספרם אחרי אחיו שנקרא הורמיז (עיין בספרו של מורדטמאן שם דף 73).

לד) **התגברות הרדיפות** ומות **רבה תוספאה**. ברוב הנוסחאות רשומה שנת תשפ"ה לשטרות, ד"א רל"ד למספרנו. וישנן גירסאות משובשות ומחולפות שרשומות בהם השנים: תשע"ח, תשפ"א, תשפ"ח, בסתו"א הוא אומר: תשע"ח (תשפ"ח) הרסו בתי מדרשות וגזרו על היהודים להיות (לדון) בדין פרסיים ונאסף רבה תוספאה. ובאגרת דרש"ג נאמר: „תשפ"ה דשכיב **רבה תוספאה** איתאסרין כל כנשתא דבבל ואיתנקיטו ינקי בני יהודאי לאמגושי".

לה) **קץ הרדיפות** במות **פירוז רשיעא**. נמצא רק בסדר תנאים ורשומה השנה תשצ"ח לשטרות, ד"א רמ"ז למספרנו, ושם נאמר: „תשצ"ח" עוד נדדה הארץ ונהרג פרח (פרוז). לדברי החכם מורדטמאן נהרג פירוז בשנת 495 למספרם ואם כן צריך להיות בסתו"א תשצ"ו תחת תשצ"ח.

לו) **רב סמא בר רבה**. שנת מותו תשפ"ז לשטרות, ד"א רל"ו למספרנו: נמצא רק אצל רב שרירא גאון.

לז) **רבינא** או **רב אבינא** השני. מת י"ג כסלו **ונחתם התלמוד** בשנת **תתי"א** 2) הוא **ד"א ר"ם** למספרנו, לפי כל הנוסחאות בשני המקורים.

למען נטות קו על דורות התנאים והאמוראים, להוליך בדרך ישר לא לבד דורשי סדר הזמנים, אך גם את חוקרי דברי הימים, למען דעת עלת העלילות וסבות המסובבים, להבין אל חקר המעשים (Pragmatik) ותעצומות פעולות מחזות, נראים כבודדים ונפרדים, והמה אחוזים ודבוקים, פועלים ונפעלים איש מאחיו, אחזתי במערכת סדור ההיסתוריה של הפילוסוף הראב"ד (בן דאוד) בעל הקבלה והרמב"ם, מערכת הסדור שהיתה ללאומית ומקובלת לכל יודעי בינה לעתים בישראל, לסדר סדרי תנאים ואמוראים לדורות, או לחבורות (גרופפען) אך לפרקים הרשיתי לעצמי לנטות מסדרי הזמנים שקדמוני. כל הקדמונים חלקו פרק עתותי התנאים לארבעה

---

1) הספר איננו ברגע הזה תחת ידי ותימא לי על רש"י המדבר במקום הזה בסתירה אל דבריו בסוטה מ"ט: על הגמרא: ועלמא אמאי קא מקיים? אקדושה דסדרא וכו'. ומפרש רש"י סדר קדושה שלא תקנוה אלא שיהו כל ישראל עוסקים בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריאתו ותרגומו— הרי שהוא מדבר על קדושא דסדרא, לאמר, על תפלת ובא לציון, וככן הוא סובר שנתקנה התפלה בזמן האמוראים ועוד קודם, שמשמעות דברי הגמרא היא, כי התפלה קדושה דסדרא היתה נהוגה מימים מקדם. — אבקש את התירנים להעירני, אם נמצא איש שעמד על הסתירה הזאת. שפ"ר.

2) בספרו של הרב פה טעות הדפוס 711 תחת 811.

דורות ; אך נראה בהם נטיות וספקות בזמן הדור השני, הנמשך מימות **רבן יוחנן בן זכאי** עד מות **רבי עקיבא** . ומלאה ערבוביא במקצוע הזה היא הקדמת הרמב"ם על המשניות 1) . החכם הזה היה הוגה דעות, בעל הגיון ואוהב סדר ושיטה בלמודיו, אך לא חש ולא הרגיש את עניני ההיסתוריה ולא התבונן בבינה לעתים. והסדור על פי הדורות במערכת זמני האמוראים כבד יותר מהסדור הזה בדורות התנאים, וביותר בשימת עין גם על סדר דורות אמוראי ארץ ישראל, הדבר אשר לא השגיחו עליו לא ה"ר אברהם בן דאוד בספר הקבלה, וה"ר יחיאל היילפרין בסדר הדורות. על כן יצאו להם שבעה דורות אמוראים ; כי חלקו את הדור השלישי לשלשה חלקים, ויסכסכו הזמנים במנין שנות הדור האחרון, מן רב אשי עד חתימת התלמוד, פרק בן מאה ועשרים וחמש שנה. ולי יצאו רק ששה דורות.

ציון ב׳.

תורה שבעל פה והמשנה 2) .

לברר ולצרף את התהוות והתפתחות המושג הלמודי ביהדות, אשר מבלי דעת אותו אי אפשר לדעת ההיסתוריה העברית, דרוש להתחקות אחריו מקור מחצבתו (ab incunabulis) וביחוד בדעה והבדלה בין מבטאי המושגים (termini technici), כלי אומנתם של בעלי ה ד ר י ש ה ו ה ע י ו ן בכל ידיעה וחקירה. חלוף המושגים בשמות ההגיונים הביא כמה פעמים לידי טעות וערבוביא, אשר גם איש כה חכם צונץ (בדף 43, בספרו דיע גאטטעסדיענסטליכע פֿאָרטראֶגע) לא נקה מהם. ההבדל בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, הנמצא עוד בימי עזרא הסופר, נראה ונגלה בכל צורתו בימי מריבות הדעות בין הצדוקים והפרושים. ד ב ר י ם ש ב כ ת ב, נקראו לרוב בשם „ת ו ר ה" או „מ ק ר א", ול„ד ב ר י ם ש ב ע ל פ ה" קראו : „ד ב ר י ס ו פ ר י ם", או „ד ב ר י ק ב ל ה" וגם „מ צ ו ת ז ק נ י ם" (בבלי סוכה מ"ו, ירושלמי שם פ"ג ופסיקתא פ"ג). אצל ידידיה ויוסף בן מתתיהו נקראת תושבע"פ (Parodosis agraphos) ביונית) לאמר : המסרת שאינה כתובה, וגם (ton patero diadoche) (מורשת אבות), ובספרי ברית החדשה ואבות הכנסיה הנוצרית נקראה תורה שבעל פה בשם (Parodosis ton presbyterou) לאמר : תורת הזקנים.

ובספרת היהודים שלאחר חרבן בית שני נקראה בשם „מ ש נ ה". גם אבות הכנסיה הנוצרית, בן כת־האביונים ה י ג י ס י פ ו ס, והיהודי שהתנצר ע פ י פ נ ו ס וכמו כן אב הכנסיה שלמד תורה מפי מורים יהודים ה י ר ו נ י מ ו ס קוראים את תורה שבעל פה בשם „מ ש נ ה" (Deüterosis) — לאמר : „ש נ י" לתורה שבכתב ולא מלשון „שנה". ונראה שהשמות „מקרא ומשנה" כבר נודעו מלפנים, כי מהם נגזרו הפעלים קרא, שנה, והונחו על העסק בשני ענפי הלמוד הדתי — „לקרות במקרא ולשנות במשנה". אך נראה גם כן שנקראה תורה שבעל פה גם כן „תוספתא" — במושג השלמה ומלואים לתורה שבכתב, כי נמצא מדובר על „**תוספות** של בית **רבי ותוספות** של **רבי נתן**" (מדרש קהלת פרשה ה׳ פסוק ח׳), אשר נראה ברור כי היא אחת עם „**משנה** של בית **רבי**". ולזה מסכים סימן הזכרון „**תנא תוספאה**" (ע"ז ט׳ ע"א) שבאור רש"י והערוך שם אינו מתקבל על הלב. ובכן מה שנאמר „סתם **תוספתא רבי נחמיה**" מכוון על המשנה ולא על ההוספות עליה. ואותה **התוספתא עתיקתא** אשר שמח **רבי אבהו**

---

1) עד כמה נכון משפט הרב המחבר על הרמב"ם, שלא שם לבו לחקר ההיסתוריה וסדרי הדורות די להזכיר, כי הרמב"ם שם יתן את רבי שמעון בן יוחאי לבן דור הרביעי לתנאים אחרי החרבן בין האחרונים למסורת המשנה, אף שלפני שורות אחדות יאמר, אשר רשב"י ורבי מאיר המה התלמידים המובהקים של רבי עקיבא, ובכלל ימצא המעיין שם מבוכה וערבוביא ואחור המוקדם והקדם המאוחר עד לבלי הכיל. ספ"ר.

2) בעקרי הדברים כבר נגעתי בהערתי בפנים הספר בשולי הדפים 163—164 ואשנה הפרק הזה רק מפני איזה דברים שנתחדשו בהליון. ספ"ר.

במצאו אותה (ירושלמי שבת פ"ח) היא גם כן מ׳שנה. כי היו משתמשים בשם „מ ש נ ה" עוד לפני רבי עקיבא יוצא ברור שהוא אומר: זו משנה ראשונה וכו׳ (סנהדרין כ"ז: ובב"מ ועיין להלן).

המשנה נתחלקה בסדורה האחרון לשני אבות למודים: מדרש והלכה: המקור הראשי לזה בקדושין מ"ט ע"א. „איזו היא משנה? רבי מאיר אומר הלכות, רבי יהודה אומר מדרש". באספת המשנה הננו מוצאים החלוקה הזאת כמוסכמת ומקובלת מאז מקדם ואמרו: „המודר הנאה מחברו מלמדו מדרש הלכות ואגדות אבל לא ילמדנו מקרא" 1) (נדרים ל"ה ע"ב). ההלכה היא קבוצת דינים ופסקים בלי שקלא וטריא כלה היא משפטים יבשים, בלי לחלוחית פלפול ומשא ומתן, והמדרש הוא האומן את העוסקים בו למען דעת איך להוציא מהתורה הכתובה את יסודי תורה שבעל פה. ובשפה ברורה ידבר לנו רב שרירא גאון באגרתו הידועה: וספרא וספרי ד ר ש ה דקרא אינון היכא רמיזא הלכתא בקרא. „ומעיקרא בבית שני ביומי דראשונים לפום האי אורחא הוי תני להו". וכה היה יחס ההלכה אל המדרש כיחס החמר אל התכנית וכמו שיגביל ברוב דעת מאסף משניות דאבות דרבי נתן לאמר: „מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות — גבור ואינו מזוין — יש בידו הלכות ואין בידו מדרש — חלש ומזוין — זה וזה בידו הרי הוא גבור ומזוין". והמדרש תנובת בית מדרשו של הלל הצמיח מקרבו דרך למוד חדש, שאינו יוצא מן הכתוב בתורה ואינו נלמד מדברי קבלה ומסרת, כי אם נדון מכללים ופרטים ובניני אב על פי שבע מדותיו של הלל. שיטה אשר תעמיק בחקר הענין, מנחתת אותו לפרטיו ותבדיל בין העקרים והטפלים, השרשים והענפים. ועל זה כוון רב שרירא באמרו: והוה מפרשין ביה (בתלמודא) דיקא דמתניתא. ואופן העיון בתורה היה נקרא אחרי כן „תלמוד ובבבל — גמרא, ובארץ ישראל — אולפנא", ומבדילים בינו ובין המתניתא (עיין ירושלמי יבמות פ"ד). וצדק רב שרירא גאון באמרו: אפילו ראשוני ראשונים היה להם תלמוד ומביא ראיה מדברי רבי יהודה שאמר „הוה זהיר בתלמוד" וכו׳, „והעוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה הימנה" — אך עם זה אין להכחיש, כי יסוד התלמוד, ואבן פנתו הונחו על ידי רבי עקיבא ולמרום קצו בחריפות והריצות השכל הגיע בבתי הישיבה בבבל. ובשלשת אבות הלמוד הלכה, מדרש ותלמוד לא עסקו במדה אחת ובאופן שוה. היו עתים אשר בני הדור פנו לבבם לאחד משלשה אלה והתרפו מלמוד האחד או השני — וההבדל הזה נראה באור בהיר בהשוותנו את ארץ ישראל לבבל. בהארץ הראשונה לא שמו לבם אל החריפות התלמוד והגיוניו וסברותיו עם מסקנותיו, ובהארץ השניה היתה יד החריפות בכל משלה. ומצינו בגמרא שהיתה עת, אשר שבקו כולי עלמא מתניתא ואזלו בתר גמרא" עד שדרש להם רבי — לעולם הוי רץ למצוה יותר מן התלמוד 2). וראוי להתבונן על הסתירות השונות בדברן על אבות הלמוד אלה ומעלתם ביחס האחד אל חברו. רבי שמעון בן יוחאי מרים את העסק במשנה למעלה על העסק במקרא, ואומר העוסק במקרא מדה ואינה מדה (בירושלמי ברכות ועיין בבלי ב"מ ל"ג ע"א), ולעמת זה בדבר ברכת התורה, מיד נחשב לתורה להתחייב לפני הלמוד לברך ברכת התורה — דעת כלם שלמקרא צריך לברך, ויש שמוסיפים גם למדרש ואחריהם גם למשנה, ואף רבא, התלמודי הגדול שהביא שטת החריפות ועומק החקר בהלכה למעלה עליונה, מקנא קנאת התלמוד ואומר: אף לתלמוד צריך לברך 3). (עיי"ש בברכות, ועיין כל דברי בהערה למעלה 164. שפ"ר).

ושלשת הסוגים האלה: מדרש, הלכה ותלמוד, שכל עיקרם אינם כי מחלקות המ׳שנה בהרחבת המושג ובאור פרטי העיון, עומדים בדברי האחרונים ברוב הפעמים ביחד עם

---

1) מהמקום הזה יוצא שהיו מעלים שכר למלמדים (ועיין הערתי למעלה דף 314. שפ"ר). ועיין תלמוד ברכות י"א ע"ב, ובירושלמי שם.

2) המלה „תלמוד" נמצאת ברש"ג אמנם בגמרא בבא מציעא (ל"ג ע"ב) שלפנינו נמצא יותר מן „הגמרא". במקומות אחרים כבר נמצא המבטא ש"ס (מועד קטן ג׳ ע"ב), והמלות ש"ס ותלמוד מונחות על דבר אחד כמו שנמצא במסכת שמחות ובבלי חגיגה (י׳ ע"ב), הפורש מש"ס לש"ס, שהכל אחד הוא עם — מתלמוד לתלמוד.

3) ולהרי"ף בזה גירסא אחרת ועל פיה גדולה מעלת התלמוד על מדרש (הלכה), אף כי המדרש יותר קרוב אל כתבי הקדש. אך בשביל הדבר הזה יש לראות את הגירסא הזאת למשובשת.

אמן המשנה — ועל כן בהצטרף גם התוספתא — שהוא באמת שם לווי להמשנה יוצאים חמשה ראשי למודים : משנה, תוספתא, מדרש, הלכה ותלמוד. חמשה שהם שלשה בני אם אחת המשנה — תוספתא: כן נאמר בירושלמי מועד קטן פ״ג. אלו דברים שהאבל אסור בהם מלקרות בתורה, מלשנות מדרש הלכות וכו׳ — ובאותו ענין במסכת שמחות ובבלי שם נאמר : ולשנות במדרש בהלכות ובהש״ס (התלמוד). וממשמעות הסוגיא שם יוצא מפורש שאין הכונה שם על ספרים ידועים נקראים בשם הזה, כי אם על סוגי הלמוד (שלא כדעת החכם צונץ בספרו דיא גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע דף 43 ואילך) ·ורבו מאד המקומות שבונים סוגי הלמוד: משנה, מדרש, הלכה, תלמוד, ש״ס וכו׳ וכו׳ — דברים אחדים במלות כפולות ליופי הדבור ותעצומתו — וכן מצינו (בברכות ה׳ ע״א) התורה—זו מקרא, והמצוה—זו משנה, להורותם — זו גמרא, שכלם נתנו למשה בסיני, „ללמדך שמקרא, משנה, גמרא, הלכות, תוספות ואגדות וכו׳״. וכן הוא בירושלמי חגיגה ספ״א, רק ששם חסר המלה: תוספות. „השמועה מרבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא משנה, גמרא הלכות ואגדות וכו׳ עד הוויות דאביי ורבא״ נושאת עליה חותם ההגדה, ואינה נכונה להביא ראיה ממנה, לולא ידענו גם בלעדה, כי מדרש ההלכה מוצאו מהלל הזקן, וסוגי הלמודים בימי הדור השני לתנאים כבר היו מסומנים במצריהם. ועל כן יש לראות את השמועה, כי ידע רבי יוחנן בן זכאי כל סוגי הלמודים אלה, כשמועה שיש לה על מה שתסמוך. ואם יטילו עוד ספק בדבר, הנה יש להסתייע לזה ממקום אחר שמביא התלמוד (ירושלמי נדרים פ״ו) ושם נאמרו הדברים בלשון בני אדם בלי הפלגות וגוזמאות לאמר : „שמונים זוג של תלמידים היו לו להלל הזקן — והקטן שבהם רבי יוחנן „בן זכאי. פעם אחת חלה הלל ונכנסו כלן לבקרו, עמד לו רבי יוחנן בן זכאי בחצר — אמר להם „היכן הקטן שבכם ? שהוא אב לחכמה ואב לדורות — כיון שנכנס אמר להם: להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא״ — ובאחרית דברינו יש להעיר, כי בכתבי ברית החדשה ידעו את ההלכה וההגדה, כנראה ממכתבי פוילוס אל טיטוס ותימוטיאוס, שקורא אותם בשם ריבי הדת (Machai nomikai) ומלחמת דברים (Logomachia) (במכתב אל טיטוס ה׳ ובתימוטיאוס השני ו׳ ד׳ ובתימיטיאוס הראשון א. ד. ועוד יקראו בשם (Genealogia) לאמר שלשלת היוחסין. — ו„ספרי תולדות״ אלה הם, ספר יוחסין או אגדת יוחסין הנזכרת בתלמוד — ובחתימת הדברים אוסיף להעיר, כי בספרו של הסופר עפיפנוס מדורות האחרונים נמצא מקום שאינו מבואר כל צרכו והוא בספרו Haereses p. 224 בדברים האלה לאמר: „קבלת זקנים נקראים מהיהודים בשם משניות. והם ארבעה מינים: שם האחד „משה״. שם „השני — רבי עקיבא, — השלישי — רבי יהודה ושם הרביעי „אסמניה״ — שלשת המינים הראשונים מובנים לאמר: משנה התורה, משנת רבי עקיבא ומשנת רבי יהודה הנשיא. והשם הרביעי אין לו מובן. ואולי הכונה בזה על התוספתא וברייתא דרבי אושעיא או הושעיה ונשתבשו הדברים ויהי אושעיא לאסמניה.

ציון ג׳

על דבר דין הסיקריקין.

דין הסיקריקין, אשר ראשיתו מיחסים למשנה עתיקה, פותח לנו סדק לראות ממנו מעמד העם ביהודה בשנים הראשונות אחרי החרבן. ולפי ידיעתי עוד לא נחקר הענין לתכלית דעת העתים ודרוש עוד יותר לברר הענין הזה, כי שני המקומות המדברים עליו (גיטין נ״ה ע״ב וירושלמי שם ותוספתא פ״ג) דורשים בקרת ללמד ממקום אחד על חברו.

המשנה אומרת: לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית מקחו בטל. והירושלמי נותן טעם להלכה זאת לאמר: „בראשונה גזרו שמד על יהודה — והיו הולכין ומשעבדין בהם ונוטלים שדותיהם ומוכרין אותם לאחרים״. ובדבר תקף הדין הזה בהוראת הלכה למעשה — קצבו שלשה זמנים. לפני המלחמה (לפני החרבן), בימי המלחמה ואחריה. ובזה ישנה סתירה בין הבבלי להירושלמי. הבבלי יאמר: לפני המלחמה (קמייתא) ובעת המלחמה (מציעתא) „כיון דקטלי

אגב אונסיה גמר ומקניה" (הישראל המוכר להרומי) ועל כן יש תקף· להקניה מיד הסיקריקון. אך לאחר המלחמה בסור פחד המות מעל המוכר — אמר האידנא לישקול למחר תבענא ליה (להרומאי) לדינא, ובכן אינו מתיאש מקנינו ומכירתו להסיקריקון אינה מכירה והקונה מן הסיקריקון מקחו בטל. לדעת התוספתא והירושלמי יבדלו שני הזמנים לפני ובשעת המלחמה מאחר המלחמה רק ביהודה — בכדי שימצאו לוקחים מישראל ולא תשאר האר״ץ בידי הרומאים ויאמרו: . . . והיו בעלי בתים באים וטורפין (מן הלוקחים מן הסיקריקון) והיתה הארץ חלוטה בידי הסיקריקון. נמנעו מליקח, התקינו שלא יהא סיקריקון ביהודה. במה דברים אמורים (בתוספתא) בהרוגין שנהרגו לפני המלחמה ובשעת מלחמה, אבל הרוגין שנהרגו מהמלחמה ואילך יש בו משום דין סיקריקון (והלוקח מהסיקריקון מקחו בטל). (ובירושלמי במקום הזה יש טעות המעתיק: „ואין בו" תחת „ויש בו" — ואלה דברי הירושלמי והתוספתא בדבר יהודה מסייעים דברי המשנה האומרת „לא היו סיקריקון ביהודה", וגליל „לעולם יש בו משום סיקריקון". מלבד זה נראה, כי הרומאים הסיקריקון החזיקו לא לבד בקרקעות, כי פרשו ידם גם על עבדים ומטלטלים. כי נאמר (בגיטין מ״ד ע״א), עבד שלקחוהו סיקריקון לא יצא לחרות ומטלטלין אין בהם משום סיקריקון, כי המלה סיקריקון נגזרת מהמלה Sicarii — אוחזי חנית שרבו בימים האחרונים לפני התפרץ המרידה נגד רומא. ואפשר לאמר, כי יש קשר לדין הסיקריקון עם כתב הדת מאספסינוס אל הפרוקורא בסוס למכור כל הקרקעות ביהודה — כאשר יספר כן גם בן מתתיהו בספר המלחמות (פרק ז׳ — סעיף ו׳) ולא יבאר פרטי דבר החרם שהחרים אספסינוס את רכוש היהודים — כמה ארכו ימי הגזרה ועל איזו פלכים ביהודה נתפשטה הגזרה הזאת ולמי נמכרו הקרקעות.

ציון ד׳.

על דבר רבן גמליאל, ומעמד דרישת התורה, בראשית נשיאותו.

מבואר כלו בההערה אשר בשולי הדף 172. במקומו הראוי לו ואין להכפיל הדברים.

ציון ה׳.

רבי אליעזר בן הורקנוס ודרכו לשמור המקובל.

מבואר בההערות בשולי הדפים 180—183.

ציון ו׳.

רבי יהושע בן חנניה.

הערה קצרה על דרכו ללכת עם החיים ולא כנגדם, והיותו שונא הדרשות הרחוקות והיה אומר צבת בצבת עשויה וכו׳, מבואר בהערות בשולי הדפים 183—186.

ציון ז׳.

רבי ישמעאל ורבי עקיבא.

מבואר בההערה בשולי הדף 188 בגוף הספר וביתר ההערות שם ובפנים מדף 186 ואילך.

ציון ח.

משנת דרבי עקיבא.

בתוספתא זבים פ"א נאמר מפורש כי רבי עקיבא היה הראשון העושה התורה טבעות טבעות לאמר, שסדר את חומר ההלכה לעניניה, בדברים האלה לאמר: „ואת עצומים יחלק שלל זו רבי עקיבא שהתקין מדרש הלכות ואגדות. כשהיה רבי עקיבא מסדר הלכות לתלמידים אמר: „כל מי ששמע טעם על חברו (ששמע טעם מחברו, לגירסת הר"ש משאנץ) יבוא ויאמר" 1). ובזה הלשון נמצא גם בירושלמי (פ"ה ה"א). ובמקום האחרון ישנה הוספת דברים לאמר: אלה (מדרש הלכות ואגדות אנשי כנסת הגדולה תקנום, ומה התקין זה? כללין ופרטין, ובחתימת המאמר מבאר סדור החמר למיניו ואומר: „סופרים שעשו התורה ספורות: חמשה לא יתרומו, חמשה דברים חייבים בחלה, חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן, שלשים וששה כריתות, אבות מלאכות ארבעים חסר אחת וכו'". אין ספק, כי כל המשניות מסוג הזה עלו בהמשנה מרבי עקיבא באמצעות רבי מאיר תלמידו, כי בפירוש נזכרה „משנת דרבי עקיבא". ומציאות המשנה הזאת היתה נודעת גם להסופר סר"טעם, היהודי שהתנצר עפיפנוס בדורות האחרונים (עיין סוף ציון ב'). כי אחרי כן יחסו סדור משניות אלה או חלקי המדרש וההלכה לאנשי כנסת הגדולה או גם „למשפחות סופרים יושבי יעבץ", הלא זה הוא דרך האגדה והדרשה. למותר הוא לבאר, כי משנת דרבי עקיבא אחת היא עם „מדותיו", שעליהם דבר רבי שמעון בן יוחאי לאמר: „בני שנו מדותי שהן תרומות מתרומות מדותיו של רבי עקיבא (גיטין ס"ז ע"א). מזה יוצא כי „מדות" או „מכילתין — מכילתא" אינן משניות סתומות, פסקי דינים בלי באור הטעם, כמו שאומר החכם צונץ (גאטטעס דיענסטליכע פארטרעגע דף מ"ז), כי אם המשניות ופסקי דינים שיש בהם מספר ומדה כאותן שנאמרו בירושלמי שקלים כמובא למעלה: ה' לא יתרומו וכו', בכלל הלכות המסורות לנו בסימנים — במספר או בסימן אחר לתועלת הזכרון (Mnemonica). בדורות המאוחרים היו השמות מכילתא ומתניתא נרדפים, כמו שנאמר בירושלמי ע"ז פ"ד ה"ה: אפיק רבי יאשיה מכילתא, כעין שנאמר (בבבלי חולין ס"ח ע"א), ואייתי מתניתא בידיה עיין שם. והנה יוצא ברור כי רבי עקיבא חדש פני דרישת ההלכה ובכח תורתו נדחו משניות עתיקות, מדברי המשנה: „זו משנת רבי עקיבא אבל משנה ראשונה... (סנהדרין כ"ז ע"ב, ובתוספתא ערכין פ"ה), או „זקנים הראשונים אמרו.. עד שבא רבי עקיבא ואמר".. (מס' שבת), או: „משנה ראשונה אומרת... עד שבא רבי עקיבא ואמר... (נזיר ל"ד ע"ב) — גם הודו, שרבי עקיבא היה המאיר עיני בני דורו ועד זמנו החזיקו בטעות באיזה דינים והלכות — והיו אומרים: בראשונה היו אומרים — עד שבא רבי עקיבא ולמד... — ומזה יש להוציא משפט כללי שבכל מקום שיש פסק דין במשנה אחרונה בנגוד אל משנה ראשונה — (לדוגמא בכתובות נ"ז ע"ב ובגיטין נ"ה ע"ב, זו משנה ראשונה ובית דין של אחריהן אמרו...), המשנה אחרונה הזאת היא — משנת דרבי עקיבא.

ציון ט.

על דבר שם הכבוד „רבי"

לפני החרבן לא נזכר התאר „רבי", ובכלל לא היה עוד המנהג להגדיל כבוד איש

---

1) ועוד יותר מכל המקומות שמביא הרב בגליון וכגוף הספר הראיה המוכחת כי היתה תכונת ר' עקיבא לסדר חמר ההלכה לעניניה הם דברי אבות דר"נ פרק י"ח לאמר: למה רבי עקיבא דומה? לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ, מצא חטים מניח בה, מצא שעורים מניח בה וכו' כיון שנכנס לביתו מברר חטין בפני עצמן, שעורין בפני עצמן, כוסמין בפני עצמן וכו', כך עשה רבי עקיבא את כל התורה „טבעות טבעות". המ"ר.

בתארי כבוד. בטוב טעם ודעת נקיה ברוח תולדות העם יעיר רב שרירא גאון באגרתו, כי התאר הזה הנהיגו מימות רבן יב"ז ומני אז נתפשט המנהג הזה לכנות איש בשם רבן או רבי ויאמר: „ובדורות הראשונים שהיו גדולים מאד לא היו צריכים לרבכם לא „כרבן ולא ברבי ולא ברב". — ופשט הדבר מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי ואילך". גם התאר „רבן" אשר נתקבל לתאר אל הנשיאים, ולראשונה נקרא כן רבן גמליאל הזקן לא נודע לנו מקורו אל נכון, בכל אופן טעות היא בידי האומרים, כי אי אפשר לצמצם העת שהתחילו בני ישראל לקרוא למלומדיהם בשם רבן או רבי.

ציון י.

מדבר כלו על דבר עיקר גדול בכנסיה הנוצרית, עיקר סעודת הערב ביום ה־אשון לפסחם, או הסאַקרעמענט, ולרגל מלאכתנו עתה לא נוכל להביאו הנה ולהרחיב הדברים הרבים בההלכה הנכבדה הזאת.

גם

ציון יא.

מדבר על דבר הכתות הראשיות בחיק הכנסיה הנוצרית במאה הראשונה והשנית וכמו שאמרתי לעיל, אי אפשר לנו להרחיב החקירה בהנושא הזה בספרנו.

ציון יב.

בהציון הזה מתוכח הרב המחבר עם החכם פאלקמאר, האומר, כי הסינטור קלונימוס פלאויוס ואשתו המטרוניתא דומיטטילא, ממשפחת הקיסר אספסינוס (ובגמרא קורא אותו בר אחתיה דטיטוס — גיטין נ"ו ע"ב, ובע"ז י"א בשבוש: אונקלוס בר קליניקוס ובניו — אינם קטיעה בר שלום הנזכר בגמרא, וכדעת הרב בפנים ובהציון, שלא הומתו בגלל נטות לבם אל היהדות, כי אם נטו אחרי הדת הנוצרית. הרב מוכיח בראיות נכוחות, כי ראשוני הנוצרים בעצמם — והקדוש איזביוס בראשם, לא חשבו את קלונימוס זה לקדושם, כאשר עשו זאת סופרי דברי ימי הכנסיה אחרי כן — הרב המחבר משער, כי קטיעה בר שלום או קלונימוס פלאוויוס הוא אותו הסנקליט (סינטור), אשר בחר למות, בבדי לבטל גזרותיו של דומיטינוס, וגלה דבר הגזרה לרבן גמליאל (דברים רבה פ"ב). יתר דבריו והוכחותיו וראיותיו של הרב נגד הדעה, כי קלונימוס נטה אחרי הברית החדשה, אי אפשר להביאם במקום הזה ואין להאריך בזה יותר.

ציון יג.

על דבר עקילס או אונקלוס המתרגם.

רבים התאוננו על תרגומו של עקילס ויאמרו, כי בהעתיקו מלה במלה את המלות העבריות שבכתבי הקדש ליונית, מבלי להשגיח על דרכי הדבור של הלשון השחית את השפה היונית ויקלקל פניה. הירונימוס מבאר בפרטות את דרכי התרגום של עקילס, להעתיק ליונית גם מלות היחס, מלות הטעם והענין שבעברית, מבלי לחסר אף תנועה ואות אחת:

ואלה דברי הירונימוס (בהעתקה מרומית) : „עקווילא" (או עקילס) הגר והמתרגם , אשר נסה לתרגם לא לבד המלות , כי אם השמושים בדרכי הלשון „(עטימולוגיה) בכל מלה ומלה , כאשר הראנו בצדק , כי אצל העברים (בשפת עבר) ישנם לא „לבד שמושים , כי אם גם שמושי השמושים . כמו „את" , ואת" . והמעתיק הרע הזה נסה להעתיק „גם תנועות והברות וגם אותיות , באופן בלתי מתאמת ומסכים עם תורת הלשונות : רומית ויונית „ובהעתקה כזאת מקבלות המלות הוראה אחרת (למשל את השמים ואת הארץ אם נתרגמם ליונית „כצורתם יקבל יחס הפעול הוראת המלה „עם" בעברית ותהיה הוראתו עם השמים ועם הארץ" עד כאן לשונו של הירונימוס . והנה אופן העתקה כזה הוא מוזר מאד ונגד הבינה הישרה , עד כי אין להעלות על הדעת , כי נכונו דבריו . ולי נראה , כי פתרון השאלה הזאת נדע אם נזכיר , כי היה עקילס תלמידו של רבי עקיבא , וכאשר יאמר הירונימוס בעצמו : עקיבא היה רבו של עקילס הגר — ובירושלמי קדושין פ"א איתא : אמר רב אסי משום דרבי יוחנן תרגם עקילס הגר לפני רבי עקיבא -- וברבי עקיבא מצאנו שהיה דורש „כל אתין שבתורה" ובכן גם תלמידו עקילס היה דורש את מלת יחס הפעול „את" והיה מעתיק אותו ליונית , לא למען העתק את המלה העברית ליונית , כי אם למען תת מקור ההלכה ומקום מוצאה לפני הקורא את התורה בתרגום יוני , וכאשר היה דורש רבי עקיבא כל אותיות שבתורה , כן העתיק עקילס כל ההברות וכל מלות השמוש וכל האותיות .

ותרגום כזה , תרגום כצורתו , לא הכונה לבדה , כי אם גם כל כפלי הלשון אשר בעצם כתבי הקדש בלשון המקור , היה אז צרך השעה ; כי מפני הטעם הזה היה תרגום השבעים נחשב למשובש וגם ראו בו דברי מינות , כי נשמטו ממנו מבטאים רבים , כפלי הלשון בעברית לקים דרכי הדבור ובנין המשפטים בלשון יונית , כאשר כן יספר גם עפיפנוס , (אחד הסופרים המאוחרים בן דורו של הירונימוס בספרו (de mensuris) . אבי הכנסיה הנוצרית אוריגינוס , בחפצו לתת לתרגום השבעים , (אשר קבל בקרבו רמיזות שונות על תורת הברית החדשה) , מהלכים גם בין היהודים , היה אנוס למלא את כפלי הלשון הנשמטים בהתרגום הזה . וכה דברי עפיפנוס הנ"ל בספרו הנזכר (בתרגום מיונית) : „ואוריגינוס השיב למקומן את בל המלות הנשמטות ולאות „שם על כל מלה הנשמטת שהשיב סימן כוכב . וזאת עשה , לא מפני שהיו המלות הנשמטות „בהתרגום (השבעים) דרושות לבוא שם , כי באמת אך למותר הנה , ואך למען אשר לא ימנעו „היהודים מקרוא את התרגום הזה בבתי מקדשיהם השיב הוא (אוריגינוס) את ההשמטות האלה" . בגלל הדבר הזה היה תרגומו של עקילס חביב לבני יהודה , כי נעשה לרוח העת ההיא , רוח ההלכה והערות מקורה בתורה הכתובה מאותיות ומלות , והוא —עקילס— מלא צורך השעה הזאת באופן רצוי ומקובל בימים ההם . אוריגינוס יספר איך היה תרגומו של עקילס אהוב ורצוי ליהודים ואלה דבריו (בהעתקה מיונית) : „הנה כן , אקווילא (עקילס) , בלכתו אחרי פירוש הכתובים לפי מסרת היהודים , תרגם את התורה — ויוסיף לאמר , כי הוא נחשב להמתרגם הנאמן להיהודים (Origenes ad Africanum 2.) . הנה כן לא היה עקילס עבד נרצע לאותיות שבתורה , כי אם תלמידו של רבי עקיבא ויוצא בעקבותיו באופן באורו את התורה . בגלל זה מובאים דברי תרגומו בארבעה עשר מקומות בתלמוד וספרי האגדה , אף שהתרגום בעצמו לא נתקיים בידינו , כי היה התרגום הזה שגור בפי פנות העם ומרוצה להם . והמקומות האלה רשומים בספר מאור עינים לרבי עזריה מן האדומים (ת"ר פ' מ"ה) , לא כן תרגום השבעים , הוא לא זכה מעולם להיות מרוצה ומקובל להעם הישראלי ומלבד שלשה עשר שנויי נוסחאות הנזכרים במסכת מגילה לא נזכר ממנו דבר בהספרות התלמודית והאגדית . והדבר , כי עקילס או אקווילא הגר המתרגם את התורה יונית הוא הוא אונקלוס הגר , שאליו מיחסים התרגום הארמי המצוי בידינו , אינו דורש כל ראיה והוכחה . בימי התלמוד עוד לא היה התרגום אונקלוס המצוי בידינו בעולם , ולו היה נודע אז , כי עתה הגיע למעלה בעיניהם למצער כמעלת תרגום עקילס , והננו רואים , כי במקומות רבים מפרשים התלמוד והמדרשים הכתובים באופן אחר מפרושו של תרגום אונקלוס , ובהביא התלמוד דבריו אינו מביאם בתור דברי תרגום מקובל באומה , כי אם כפירוש איזה מבאר ומתרגם כמו שנראה מלשונו : „ואלין דמתרגמינן" (ראה גאטטעסדיענסטליכע פארטרעֶגע להחכם צונץ דף 75) . כל הראיות שמביא רבי עזריה מן האדומים במ"ע להוכיח , כי אונקלוס לחוד

ועקילס לחוד בטלות מאליהן, אם רק נשנה הגירסא מרבן גמליאל הזקן לרבן גמליאל דיבנה. (דבר שאינו צריך לראיה, אחרי כי כבר נזכר עקילס עם רבי אליעזר ורבי יהושע ומקבלי תורה מפי רבי עקיבא ועיין למעלה דף 231 בהערתי שם. שפ״ר). האמת היא שקראו על שם עקילס, את התרגום שהיה מצוי בבבל, מפני היותו כתוב ברוח הקבלה ומסרת ההלכה. והשם אונקלוס הוא משובש מן עקילס, על פי הברת בני ארצות הקדם, ובאמת לא נמצא מתרגם בשם אונקלוס. החכם רבי זכריה פראַנקעל (בספרו המעולה על דבר השפעת מבארי המקרא שעמדו בארץ ישראל על פירוש כתבי הקדש (Hermeneutik) התאמץ להוכיח בראיות ברורות, כי ישנן סתירות גדולות ורבות בין תרגום עקילס לתרגום אונקלוס (שם דף 15, 92, 101), אמנם מזה אין להוכיח, כי מלבד שאין אנו יודעים ידיעה ברורה, אשר הפרשיות מתרגומו של עקילס שאסף החכם Mantfaucon, הם באמת מעקילס, כי באספות הפרשיות השונות שהשאיר אחריו הקדוש אוריגינוס, נמצאו לפרקים דברים המיוחסים אל מתרגם אחד, והמה באמת ממתרגם אחר. הנה לא עלינו להוכיח, כי שוים שני התרגומים בכל דבריהם —. ובכן תרגום אונקלוס אינו אלא פירוש ככל פירושי התורה ונתחבר לאחר חתימת התלמוד. — והמתרגם עקילס, על פי פרטי הדברים שהגיעו לנו על אדותיו, הוא אותו עקילס הנזכר באיזה מקומות בברית החדשה ביחד עם השליח פוילוס (פעלי השליחים י״ח, ב׳) 1); במכתב אל הרומיים ט״ז, ג׳; במכתב השני לטימותיוס, ד׳, י״ט), במקום הראשון מבואר שנולד בפונטוס, ונודע כי המתרגם היה יליד העיר סינופה (Sinope) על יד ים השחור (Pontus), כמו שיבאר עפיפנוס (de ponderibns XIV) ובספרי פרשת בהר נאמר: „ולא מה שהוציא עקילס עבדיו לפונטוס״, אך באופן כזה עלינו לקבל שהאריך עקילס ימים רבים מן החרבן עד דורו של אדרינוס קיסר וצריך עיון . . .

. . . .

ציון יד.

על דבר הפולמוסים של קיטוס (טיטוס) ואדרינוס וספר החיצון יהודית.

עקרי הדברים בציון הזה מבוארים במקומם הנכון להם בהערות שבפנים הספר: א) על דבר ארבעת הפולמוסים בהערה אשר בעצם הספר דף 218—219; ב) על דבר הספר יהודית בהערה לעמוד 223; ג) ועל דבר מות קיטוס ופפוס ולולינוס בהערה גדולה לעמודים 224—225, יתר דבריו של הרב המחבר שם על דבר אונקלוס או עקילוס וקרבתו עם אדרינוס, כמו שהזכרנו כבר בציון י״ג, לא נוכל להביאם במקום הזה; ד) ודבר העמד שקוץ משומם על מקום בית המקדש והזמן שבו עשה אדרינוס קיסר את ירושלים לעיר העצבים וישנה שמה לשם אליא קפיטולינא עיין בהערה 1 לעמוד 225.

1) נגד השערת הרב המחבר מדברי נוסחאות בברית החדשה, מדברי ספריה נראה ברור, כי עקילס הנזכר שם איננו עקילס הגר תלמידו של רבן גמליאל דיבנה ורבי אליעזר ורבי יהושע ור״ע, כי מלבד הדבר שעמד עליו הרב המחבר בעצמו, כי אז עלינו לאמר שהאריך עקילס ימים מן כ״ה שנים לפני החרבן עד כששים שנה אחריו, הנה מוכחשה ההשערה מדברי הבה״ח (בפעלי השליחים י״ח, י״ב) ששם נאמר: „אחרי כן סר פולוס מאתינס „ויבא אל קורינתוס וימצא „יהודי נולד בפונטוס ושמו עקילס, אשר בא מקרוב מן איטליא הוא ואשתו פריסקילא, מפני „אשר צוה קלודיוס לגרש את כל היהודים מעל רומי וכו׳״. מזה נראה, כי זה עקילס נולד יהודי ולא היה גר, כי כבר היה איש באנשים, כאשר צוה הקיסר קלודיוס לגרש את היהודים מרומא — (אחרי מות אגריפוס הראשון) — הרב המחבר מרגיש בכלל בהסתירה, ועמלו ליישב הדברים, את פלפולו בדברי אבי הכנסיה עפיפנוס בדבר קרבת משפחה שבין עקילס והקיסר אדרינוס (וכמו שנמצא גם בגמרא גיטין נ״ו ובמדרש תנחומא, אי אפשר לנו להביאם במקום הזה. שפ״ר.

ציון טו.

על דברי הדרשות המיוחסות ליהושע הבירוסי ויחס בר כוכבא אל הנוצרים.

הפלפולים בהענין הזה אינו נוגע ביותר אל תולדות התקופה. עיקרי הדברים: יחס בר־כוכבא אל הנוצרים מבוארים בעצם הספר בדף 240 והמשא ומתן בארוכה לא נוכל להביא במקום הזה.

ציון טז.

מקום החזיון למלחמות בר כוכבא 1).

הידיעות על דבר מקומות החזון למלחמות בר כוכבא ותהלוכות המרד בכלל מעטים ומצומצמים הם, וכ:הידיעות במקורים עבריים, הכי נכבדות אלה שנאמרו: בירושלמי תענית פרק ד׳, ובמדרש איכה פרשה ב׳ על הפסוק „ולא זכר הדום רגליו״, וידיעות מקוטעות בבבלי גיטין נ״ו ע״א, להקל על המעיין הננו מציינים ידיעות הירושלמי באות „א״, ידיעות המדרש — באות „ב״, וידיעות הבבלי — באות „ג״. הדברים האלה, אם נצרפם בכור הבקרת ונשוה אותם מול ידיעות אחרות נוכל לבא לידי מסקנות נכבדות. לבר סמכא במסירת המעשים והמאורעות מימי חרבן ביתר, נחשב בדורות המאוחרים **רבי יהודה הנשיא** מסדר **המשנה**, שקבל הדברים **מרבי שמעון בן יוחאי**, **רבי יוסי בן חלפתא ורבי יהודה ברבי אלעאי**, הוא — רבי יהודה הנשיא — חי בזמן קרוב אל המאורעות והיה מכיר את זקני הדור, אשר בעיניהם ראו את כל המעשים הנוראים, ובשעה שהיו שומעים את **רבי** מסדר ומספר מאורעות **ביתר**, זלגו עיניהם דמעות, כמו שיאמר במקור **א׳ וב׳** —: „רבי הוה דרש עשרין וארבעה „עובדין בבלע אדני ולא חמל, על ידיה דרבי הוה סמוך לחרבן ביתר. „והוון תמן סבין נהירין חרבן בית מקדשא (צ״ל חרבן ביתר), והוה דריש „ואינון בכין ומשתקן וקיימין לון״. **ורבי יוחנן** היה המשלים את ידיעותיו של **רבי** וממלא אחרי דבריו 2). ההערה הזאת נכבדת ביותר מפני מקומה, כי כתובה היא בראש פרשה גדולה (בירושלמי ומדרש) המספרת כל דברי המרד ברוב ענין. התכונה המטבעת חותמה על המרד הזה הוא בטחון **בר כוכבא** וסיעתו והשענם על כחם ואמץ ידם, בטחון המביא לידי יהירות וקלות הדעת, עד שהטיחו דברים כלפי מעלה והיו אומרים: לא תסעוד ולא תסכוף (ולגירסת הערוך — ולא תכסוף), והיו אומרים: הלא אתה אלהים זנחתנו וכו׳ — והיהירות הזאת לא עזבה אותם גם אחרי מפלת בר כוכבא, באשר הוסיפו להלחם שני האחים **בכפר חנניה** (ילקוט תורה רמז תתקמ״ו) והיו חפצים לתת כתר מלכות בראשם, כמו שיספרו המקורים: „אמרו ניתי כלילא דאדרינוס וניתיב על ראשן של אלו״, ודברי גאוה כאלה שם מקור אחר (גירסת הבבלי בגיטין נ״ו) בפי **בר־דרומא**, הראש להמורדים **בטור מלכא** — ואם גם נראה, שדברי בר כוכבא היו מיחסים גם ליתר ראשי המרד, הנה מזה נראה, כי גם המעשים בטור מלכא ובכפר חנניה המה על מאורעות מרד בר כוכבא יחשבו. מזה הננו מוציאים המשפט, כי טור מלכא וכפר חנניה היו מקומות החזיון להמלחמות האלה. ברור הדבר, כי טור מלכא או הר המלך אחד הוא עם טור שמעון, והשם הזה הוסב להר לבטח **משמעון החשמונאי**, כאשר גם טור מלכא נקרא על שם המלך **אלכסנדר ינאי**. והצד השוה אשר בשלשת המקורים היא הפלגת הדברים במספר הערים שנמצאו בטור שמעון או טור מלכא. ושלש

---

1) עקרי הדברים כבר שנויים בהערות שבפנים הספר ונשנו עוד הפעם בשביל הדברים שנתחדשו בהם.

2) כמו שנאמר באותו המקום בירושלמי תענית פ״ד ה״ו, רבי הוה דריש עשרין וארבע עובדין ורבי יוחנן בכין, ורבי יוחנן יתיר מרבי? אלא על ידי דרבי הוה סמוך לחרבן וכו׳. ספ״ר.

ערים נזכרו שם : כפר דיכרייא , כפר ביש וכפר שחליים , ואולי נזכרו מפני שגם הן היו מקום חזון המלחמות . (הדבור המתחיל בירושלמי והמדרש : שלשה כפרים הוא תשלום להדבור הקודם : עשרת אלפים עיירות וכנגדן אלף ספינות וכו׳ הנזכר גם בבבלי גיטין נ״ו) . אל הידיעה הזאת משלשת הכפרים , אשר שמותיהם נדרשים בדרך הגדה , תצטרף גם השמועה משלשת הערים : מגדל צבעייא , כבול ושיחין ! אשר על דבר רבוי העם שישבו בהם נמצאו דברי הבאי , לאמר כי המסים שהיו נגבים מיושביהם היו מוליכין לירושלים בעגלות (שהית טימי שלהם עולה לירושלים בעגלות 1) . ותכונת הערים האלה מבוארה בפנים . המקור „א״ מודיע , כי „שלשתן חרבו״ (שתי המלות האלה נשמטו במקור „ב״) , וכי חרבנן היה בסבת המרד נראה מזה שספור המאורע הזה נכלל בהמקורים בספור כל מאורעות מלחמות בר כוכבא ; וסבת החרבן מבוארה בהמקורים „א״ , „ב״ לאמר : „כבול (נחרבה) — מפני המחלוקת ; שיחין — מפני כשפים , ומגדל צבעייא — מפני הזנות . ויספרו גם את משלח יד בני העיר מגדל צבעייא , כי היו שם שלש מאות חנויות של אורגי פרוכת (אורגי פלגוס) במגדל צבעייא (הדבר הזה מכוון ביותר במקור „ב״ , מאשר במקור „א״ , כאשר בכלל נמצאים חלופים ושנויים רבים במקור אחד בשנוי וחלוף מאשר בהשני : עוד יוסיפו לבאר משלח יד יושבי יתר הערים לאמר : „שמונים שידות של מתכות היו בשיחין״ (לא נמצא במקור „ב״) , ומכיון שהגיע לפרטי המספרים יזכיר בעל ההגדה עוד מספרים אחרים : שמונים אחים כהנים בגופנא ושמונה מאות מוכרי טהרה בנמרה 2) ועוד מספרים כאלה — בספורים שאינם מתיחסים אל דברי ימי המלחמה , ואין פה המקום לבקר את חלופי הנוסחאות — והנחל על יד שפת הים , כאשר בארתי אחר — הנהר „יורדת הצלמון״ נזכרה בתוספתא פרק ח׳ : רבי יהודה אומר יורדת הצלמון פסולה (למי חטאת) מפני שכזבה מימיה בשעת פולמוס . אמרו לו כל מימי בראשית כזבו בשעת פולמוס . והדבר כי הכוונה במקום הזה הוא על פולמוס האחרון בעת חרבן ביתר אינו צריך לראיה . הדברים : כל מימי בראשית כזבו בשעת פולמוס — מורים באצבע , כי יבשת מי הנהרות בכלל והנחל יורדת הצלמון בפרט , היא שגרמה להחיש המפלה והחרבן . ומכתבי הקדש (שופטים ט׳ מ״א) נדע כי צלמון הוא שן ההר על יד העיר שכם ונחשב להרי אפרים , ובכן יורדת הצלמון הוא נהר הנובע מרגלי ההר ההוא , ובאמת נדע את הנהר הקטן היוצא מההר ההוא העובר גם לפני ביתר הקדומה ובספרי התיירים רובינזון וסמיטה נקרא נהר ארסוף , על כן הנני מחליט , כי נהר ארסוף אחד הוא עם יורדת הצלמון ולו יד ושם במאורעות חרבן ביתר .

גם בית רמון היה מקום חזון המלחמה בימי בר כוכבא , כאשר כבר ראתה הבקעה הזאת מפעלות המרד בימי טרינוס קיסר . בדבר הזה דרוש לי להאריך מעט , מפני כי נמצאו מערערים על זה . המקום בית רמון נקרא (באליהו רבה פרשה ל׳) גם בשם בקעת ידים . שני חכמי הבקרת בדברי הימים קראכמאל במורה נבוכי הזמן וראפאפורט בערך מלין , ערך אלכסנדר טיבריוס , חושבים את המקום בקעת ידים לככר הדלתא במצרים בקרבת אלכסנדריא , וההרג הרב הנזכר בספרי אגדה שהיה בבקעת ידים , הוא הרג אלכסנדר טיבריוס בן הנשיא בימי אגריפוס הראשון : וזה לשון המקור : „בא אדרינוס קיסר ותפש אלכסנדריא של מצרים „שהיו בה עשרים ומאה רבוא והיה מפתה אותם בדברים ואומר להם : צאו וראו ועמדו בבקעת ידים „שלא תהא אומה זו שולטת בכם , וכשיצאו ועמדו בבקעת ידים העמיד עליהם — והרגום וכו׳״ . ראפאפורט חושב ידיעת האגדה הזאת למעשה שהיה ואומר להגיה ולתקן על פיה גם את דברי יוסף בן מתתיהו . אך מלבד רוח ההגדה השפוכה על המאמר הזה — הנה כלו נעדר התכונה ההיסתורית , עד כי אתפלא , איך נעלם דבר כזה מחוקרי העתים שכמותם . נראה בעליל כי הספור הזה מורכב משלשה ספורי הגדה , אשר התלכדו על ידי המאספים ויהיו לספור אחד בכח היצירה והדמיון של בעלי האסופות , בעלי ההגדה האחרונים . אגדות ארץ ישראל מודיעות , כי טרינוס

1) המלה בעגלה נמצאה בירושלמי וחסרה בהמדרש . ספ״ר .

2) וכמקור „ב״ נאמר שלש מאות אורגי פריכות בבית נמרה ושלש מאות מוכרי טהרה במגדלא דצבעייא . והמספר שמונה מאות שמביא הרב לא נמצא בשום מקור . ספ״ר .

(טרכינוס) עשה הרג רב ביהודי אלכסנדריא ויהרוס את בית הכנסת הגדול — הבסילקי — ויאמרו: „בימי טרגינוס (טרכינוס) הרשע נגדעה קרן ישראל" 1). מההרג הרב בימי טרינוס ידבר גם הבבלי בגיטין נ"ז, אך שם דרוש לתקן, כי כמו שנמצא במקומות רבים נתחלפו שמות הקיסרים: אספסינוס, אדרינוס וטורינוס, התחלפות שכיחית מאד בספרי המדרש והתלמוד (עיין בפסיקתא פרשה ל': וכשהרגו את בן־כוזיבא אספסינוס אמר להם הביאו לי את גופו וכו'). ובעיקרי המקור נמצא כתקונו אדרינוס. בגיטין נאמר הקול זה אדרינוס קיסר (צ"ל טרכינוס) שהרג באלכסנדריא של מצרים וכו'. קול יעקב זה אספסינוס קיסר (צ"ל אדרינוס) שהרג בכרך ביתר וכו'. במדרש איכה מספר: „והוון כרוזין (Herolde) משמעין יתהון לכו „לבקעת בית רמון — ההוא דכתיב ויהי אפרים כיונה פותה — נכנסו „כלהון לבקעת בית רמון, מיד הקיפום לגיונותיו והרגום והיה הדם בוקע והולך עד שהגיע לקיפרוס נהר". ואל הידיעה הזאת יש לצרף השלישית מבבלי (גיטין שם): „שני נחלים יש „בבקעת בית ידים אחד מושך אילך ואחד מושך אילך ושערו חכמים שני חלקים מים ואחד דם" — כל הדברים האלה היו לפני מאסף המדרש תנא דבי אליהו ויחברם יחד עדי התלכדו ויוציא מהם את מאמרו; הדברים: בא אדרינוס קיסר ותפש אלכסנדריא של מצרים" לקח מנוסחת הבבלי המוטעת ומשובשת, לאמר אדרינוס תחת טרכינוס; הדברים: „צאו ועמדו בבקעת ידים שלא תהא אומה זו (הרומיים) שולטת בכם", לקוח על ידו ממדרש איכה, להוכיח בגד אדרינוס ומזמתו הרעה לפתות את היהודים בהבטחות שקר. ובכן הננו רואים בזה הגדה מעורבת ממאורעות זמנים שונים ובלבולי דברים מאנשים ומעשים שונים. והרכבה כזאת, אינה ראויה להוציא ממנה תולדות בחקר ההיסתוריה, וההחלטה האחת שהננו מוציאים מכל הדברים היא, כי „בקעת ידים" הנזכרת בתלמוד גיטין „ובית רמון" הנמצא במדרש מקום אחד הוא. ומעצמו מובן שאין פה רמז לדלתא של אלכסנדריא והרג שעשה המומר אלכסנדר טיבריוס. אחרי פרשת הדברים האלה, אין כל ספק על דבר בקעת ידים, אם נשוה לפנינו את בקעת בית רמון ותכונתה. הבקעה הזאת היתה למקום חזון מעשים רבי עליליה בימי התקופה ההיא. שם החלה רוח המרד לפעם בראשונה את העם בימי רבי יהושע בן חנניה, כאמור בבראשית רבה פ' ס"ד „והוון קהלא מצותין בהדא בקעתא דבית רמון", שם בקש גם אדרינוס להביאם גם אחרי המלחמה, למען עשות בהם שפטים פעם אחת בבגד בוגדים, שם נאספו באו הזקנים תלמידי רבי עקיבא בימי „שלפי השמד", כאמור בירושלמי (חגיגה פ"ג) „מעשה שנכנסו שבעה זקנים לעבר את השנה בבקעת בית רמון, והמקום הזה הוא הדדרמון בבקעת מגידון הנזכר בזכריה (י"ב, ט"ז). ולהעמק הזה היו שמות שונים בזמנים שונים, כי נקרא גם בשמות: הדדרמון, יזרעאל, ליגיה וליגום. וכן יאמר הירונימוס במקום הזה, ובעמק הזה שוטפים עוברים שני נחלים קטנים כשתי זרועות הים ילכו איש על יד אחיו ומשתפכים: הנחל קישון אל הים הגדול הוא ים התיכון ועוד נחל בלי שם משתפך אל הירדן בקרבת העיר בית שאן, ומפני שני הנהרות הדומים לשתי זרועות נקרא כל העמק בקעת ידים, וכאשר היה הקרב וההרג הרב במקום זה יספר רבי אליעזר, כי נתערבו דמים רבים במי שני הנחלים האלה — מכל המאמרים המפוזרים יוצא, כי מקום חזון המטבח וההרג הרב אחרי חרבן ביתר היתה בקעת רמון או בקעת ידים.

גם המערות והשיחים הרבים בהרי הסיד הממלאים פני יהודה מעבר לירדן מערבה היו מקומות

---

1) בבבלי סוכה נ"א נמצאים כל פרטי המאורע הזה בהסכם אל הידיעות בירושלמי סוכה ומדרש איכה, אך שם נאמר: וכלהו קטלינון „אלכסנדרוס מוקדון". דברים תמוהים, אשר נלאו המפרשים לבארם ויתנו יד לשוטני התלמוד ללהג הרבה. אך השאלה הקשה הזאת יש ליישב גם מבלי שנגיה טרכינוס במקום אלכסנדרוס כדעת הגר"א מווילנא, או שנמחוק המלה „מוקדון" כדעת האברבנאל והאפאפורט (למען יחס המעשה לאלכסנדרוס אחר — אלכסנדר טיבריוס המומר שפ"ר). והדבר פשוט: בירושלמי במקום הזה נמצאה השאלה על דבר בנין בהכ"נ באלכסנדריא: ומי החריבה? ומספר מעשה החרבן כמבואר שם, הדברים האלה היו גם לפני הבבלי, ונוספה גם השאלה: ומי בנאה? ותהי התשובה: אלכסנדרוס מוקדון. ושעור הדברים הוא: „וכלהו קטלינון (טרכינוס, ומי בנאה) אלכסנדרוס מוקדון" והדברים המוקפים בחצאי לבנה נשמטו באשמת המעתיקים.

המאורעות בחרבן ביתר וימי השמד שאחריהם. דרך המערות והמבואות הנסתרים האלה היו היהודים מביאים צרכי אכל נפש להמתחבאים והנצורים, כנזכר בספרו של „יהושע השמרוני" (ס' מ') לפי תקוני „יוניבול" לאמר: „וכאנו אליהוד אלדיחרגוא מן אל שראדיב", וכאשר סתמו הרומאים על פי עצת שני אנשים שמרונים אפרים ומנשה את פתחי המבואות האלה, קם רעב בעיר הנצורה — בעיר ביתר (העיר הזאת נקראת בפי המקורים השמרונים „ירושלים", כי נתחלף להם מצור אדרינוס על ביתר עם מצור טיטוס על ירושלים), ומסכימים לדברי המקור השמרוני הם הדברים הנזכרים בירושלמי תענית ובמדרש איכה, כי כותי אחד חדר אל תוך העיר ביתר דרך מבוא נסתר או תעלה — לאמר: מן ביבא (בוביא) דמדינתא עאל ליה — אשר המפרשים לא ידעו לפרשו כהלכה — כי דמו אשר בוביא הוא מן „בבא" — פתח שער, והיעלה על הדעת שיניחו לאיש זר לבוא לעיר נצורה דרך שער העיר, אבל הנכון הוא „ביבא" לאמר תעלות, ובהוראה זאת יש להספור הזה פני מעשים כהוייתם ומאורעות ההיסתוריה ולא פני הגדה ודברי הבאי.

ציון יז.

דור גזרות השמד אחרי חרבן ביתר.

הציון הזה מברר את המקורים העבריים והרומיים, תוכן הגזרות, שיטת אדרינוס להכחיד הלאם הישראלי, והקירה על דבר זמנו של הספר החיצון „טוביה". כל הדברים האלה כבר באו בארבע הערות גדולות להעמודים 252, 253, 254 ואין לכפול הדברים במקום הזה.

ציון יח.

על דבר רבן שמעון בן גמליאל השני בימי חרבן ביתר.

נעתקה כלה בעמוד 266 בפנים הספר.

ציון יט.

רבי מאיר.

כולל בקרבו הערה על דבר שמו העצמי של רבי מאיר — רבי מיאשה או רבי נהוראי וכו'. כבר מבואר בהערה 1 לעמוד 268 בפנים; כן מבוארים בההערות משם ולהלן יתר דברי הציון הזה — על דבר תכונת רבי מאיר, אופן מדברו, יחוסו אל נימוס או אבנימוס הגרדי ודרכיו בחריפות ופלפול — מן דף 269 עד 276.

ציון כ.

מרד היהודים בימי אנטונינוס פיוס ותולדות התנא רבי שמעון בן יוחאי.

הסופר קפיטולינוס (Capitolinus) יספר כדבר ברור, בימי אנטונינוס פיוס יצאו היהודים בעקבות הגרמנים והרצים ויתפרצו גם הם מפני הרומאים, אך נציבי הארץ ומלאכי רומא השביתו המרד וישקיטו את הארץ. וכן הוא אומר בספרו על דבר אנטונינוס פיוס קאפ. 5: ...

(Germanos , Docos atque Judaeos rebellantes contudit per praesides ae legatos) הדברים האלה קשים להאמין ; כי בפירוש נאמר שביהודים אשר בארץ ישראל הסופר מדבר , והארץ הזאת אחרי מלחמות בר כוכבא וגזרות השמד של אדרינוס היתה שוממה ומרבית בניה יצאוה ואיך נסו בני השארית הנמצאה להתפרץ מפני מלכות רומא ? בכל זאת נראה , כי היה הקשר אמיץ ויתפשט על הארץ , כי חשבו רושמי הקורות אותו לנכבד , לכלול אותו בספרי הזכרונות (Annalen) להקיסר , ומשם שאב הסופר קפיטולינוס את ידיעתו . לו החרישו המקורים התלמודיים מהמאורע הזה , כי עתה הטלנו ספק בכל הידיעה , אך נמצאים ראשי פרקים וזכרונות מהימים ההם , שאף כי אינם מורים על מרידה , הנה הם מספרים את הפעולות הבאות בכל עת לרגלי המרד, לאמר , שנאה עזה בין הרומאים והיהודים. בתקופת **רבי שמעון בן יוחאי**, לאמר בין חרבן **ביתר ורבי יהודה הנשיא** (ג״א תתצ״ח — ג״א תתקכ״ה) נגרעו זכיות היהודים ולא נתנו אותם להיות נדונים בבתי דינם , כמו שמצינו בירושלמי סנהדרין פ״א ה״א ושם פ״ד ה״א : „בימי רבי שמעון בן יוחאי נטלו דיני ממונות מישראל . אמר רבי שמעון בר יוחי בריך רחמנא , דלינא חכים מידון" (והנוסחא הזאת כמו שהיא נמצאת בירושלמי פרק ארבע מיתות היא הנכונה ולא כמו שכתוב בפרק א׳ **שמעון בן שטח** 1) . וקרוב לשער , שבטול בתי הדינין היתה מאחת הגזרות שגוזרת המלכות בכל עת נגד בני העם המתנשאים למרד בה אחרי השביתה את המרד מן הארץ . הרמז השני הוא : על רבי שמעון בן יוחאי נגזר דין מות , על ספרו בגנות העם הרומי וידרוש את תכונתו לגנאי ; רבי יוסי בן חלפתא נדון בגלות על כי שמע את דברי הדופי ושתק , ורק רבי יהודה „שעילה נתעלה" (עיין בבלי שבת ל״ג ע״ב) . לעיקרי הדברים שנאמרו במקום הזה יש להם על מה שיסמוכו בההיסתוריה . במנוסת רבי שמעון בן יוחאי קשור גם הספור על דבר המערה אשר בה נחבא שנים רבות עד מות הקיסר (לאמר : הפרוקונסול ועיין להלן . שפ״ר) . כאשר כבר העיר בצדק בעל סדר הדורות הדבר הנאמר בגמרא (שם) „יוסי ששתק יגלה לצפורי" , צריך לומר „מצפורי" , כי צפורי היה מקום שבתו של רבי יוסי מקודם , ורבי יוסי ברח ללודקיא . ומה שנאמר בבבא מציעא (דף פ״ד) שאמרו לו לרבי ישמעאל ברבי יוסי , כאשר נמנה לתופש גנבים או מתפרצים . „אבוך ערק לאסיא את ערק ללודקיא" צריך להיות בהפך : אבוך ערק ללודקיא את ערק לאסיא" ובמסכת מעשרות פ״ד אומרים לרבי ישמעאל בן רבי יוסי : „עד דערקת ואזלת לך ללודקיא" , אך הדברים משובשים שם מאד ותחת רבי ישמעאל ברבי יוסי נכון לגרוס שם ר״א ברבי שמעון . הגזרה הקשה הזאת — לגזור דין מות על רבי שמעון בן יוחאי בגלל איזה דברים שהטיח כנגד רומא ובטול בתי הדינין מישראל מראים לדעת על שעת חרום שהיתה אז בארץ : מצד אחר קשה להאמין בהמרידה הזאת , כי כל מרד היה בימים ההוא לשגעון והוללות — ולא יצויר רק אם נסמכו המתקוממים על איזה עזרה מן החוץ, מקפיטולינוס ויתר רושמי קורות הימים ההם נדע , כי גם בשנים האחרונות למלכות אנטונינוס פיוס עשה מלך הפרתים וואלאגיזים (Vologeses) הכנות גדולות ועצומות למלחמה נגד רומא , ואחרי מות פיוס פרצה המלחמה בכל תקף ועז : לגיוני רומא הוכו מכה רבה . מלאך (Legat) רומא הומת, מדינות הממלכה היו לבז ולמשסה, נציב רומא בסוריא הוכה גם הוא וינס מארצו וכל סוריא היתה נכונה לפשוע ברומא ולהמיש צוארה מתחת עולה , כמבואר כל זה של (Capitolinus in Marcum c. 8) .

המלחמה הזאת בין שני איתני הממלכות בכיפה בימים ההם , אשר היתה כבדה ועצומה ותמשך ארבע שנים (161—165 לסה״נ) , היתה נכונה להתפרץ עוד בחיי אנטונינוס פיוס . מאיזה אגדות יש להוכיח , כי יהודי ארץ ישראל , ובכל אופן רבי שמעון בן יוחאי , צפו לגאולה ממלחמת פרס , כמו שיאמר רבי שמעון בן יוחאי (במדרש איכה ובסוף מדרש שיר השירים) „אם ראית סוס פרסי קשור בארץ ישראל , צפה לרגליו של משיח" (במדרש שיר השירים הנוסחא : סוס פרסי קשור בקברי ארץ ישראל) . גם רבי יהודה הנזהר בדבריו , חכה לגאולה על ידי הפרתים וביומא

---

1) וסיוע לדברי הרב הוא מדברי רבי שמעון בן יוחאי בבבלי שבת קל״ח ובספרי פרשת עקב עיי״ש . והרב בעל סדר הדורות , כבר הרגיש בזה וגורס גם כן רבי שמעון בן יוחאי במקום שמעון בן שטח . שפ״ר .

(י׳ ע״א) איתא: אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה עתידים מחריבים (הרומאים מחריבי המקדש) ליפול בידי הפרסיים. ההערה הזאת מפיצה אור על פני תהלוכות המעשים ומישבת הסתירות. היהודים צפו לישועה מפרס, אך הקדימו המועד וירימו דגל המרד לפני העת הנכונה, עוד לפני מות אנטונינוס פיוס (בחדש מארץ שנת 14 לסה״נ) ונציב רומא בסוריא קורנילינוס (Cornelianus) השבית המרד בראשיתו, ולא נודע אם הנציב או הקיסר המשנה ו ו י ר ו ס שבא לארץ הקדם גזר על בתי הדינין שיתבטלו ועל תופשי התורה הנודעים בשנאתם את רומא כרבי שמעון בן יוחאי, לגלות מן הארץ. ואם כן הדבר נדע כי היה רבי שמעון בן יוחאי מתחבא במערה בימי היות ו ו י ר ו ס בארץ הקדם ובבירת סוריא אנטויכיא ובלודקייא וישפוט שם את בני עם הארץ בזעם עריצים ואכזריות חמה. הנה כן היתה ישיבת רבי שמעון בן יוחאי במערה בערך השנים 161—169 לסה״נ (ג״א תתקכ״א — ג״א תתקכ״ט למבנ״י), ובמות ו ו י ר ו ס, הקיסר המשנה האכזר, יצא מהמערה. המספר שלשה עשר בתלמוד אינו מדוקדק והיו רגילים להשתמש בו ברצותם לאמר הרבה שנים, כמו שמצינו: שלש עשרה שנה שמש רבי עקיבא את רבי אליעזר (ירושלמי פסחים פ״ד), שלש עשרה שנה סבל רבי יהודה הנשיא יסורים מכאב שניו (ירושלמי כלאים פ״ט בראשית רבה פרשה מ״ג ובבלי בבא מציעא דף פ״ה ע״א), שלש עשרה שנה היה אביו של רבי זירא מוכס (בבלי סנהדרין כ״ה ע״ב), ועוד במקומות רבים כאלה. ואם נניח, כי ימי התחבא רבי שמעון בן יוחאי במערה היו בימי מלכות קיסר משנה ו ו י ר ו ס וצאתו מהמערה במות קיסר (ווירוס), הנה נדע להגביל זמן פעולותיו של רבי שמעון בן יוחאי אחרי כן: היותו ראש ישיבה בתקוע, מסעו לרומא לבטל הגזרות (מעילה י״ז) בימי מלכות הקיסר מרק־אורליוס לבדו אחרי שנת 169 לסה״נ. והידיעה המבוארה ברוב ענין במסכת מעילה על דבר מסע רבי שמעון בן יוחאי בחברת רבי אליעזר ברבי יוסי לרומא לבטל גזרות חרשות שגזרה „המ ל כ ו ת" היא ידיעה היסתורית, אך דבר אין לה עם „גזרות השמד" שגזר אדרינוס (ערך מלין להחכם ראפאפורט דף 20), הגזרה הזאת נגעה רק במצות פרטיות וגזרות אדרינוס היו נוגעות בעקרי הרת „שלא יעסקו בתורה" — ולא נדע אם הדברים: „משמת רבן שמעון בן גמליאל הוכפלו הצרות" (סוטה מ״ט) מתיחסים אל הגזרות הנזכרות במסכת מעילה אם לא, ובכל אופן אין ההערה הקצרה יסוד לסדרי הדורות, כאשר לא נוכל לברר הדברים: „כשמת רבן שמעון בן גמליאל עלה (נ״א בא) גובאי ורבו הצרות" (תוספתא סוף סוטה ובבלי וירושלמי שם), השם „ג ו ב א י" מונח על ארבה וגם על החברים הפרסיים (Geuber) אך לא על הפרתים, כאשר יאמר הה״ר קראכמאל בהחלוץ חלק שני דף 72. ומלבד זה אין ליחס הדברים להפרתיים שנפלו בגבולות סוריא עם מלכם ופקידם ו ו א ל א ג י ז י ס (Vologoses) כי לא באו לארץ יהודה.

ועל דבר חיי רבי שמעון בן יוחאי במערה, הנה יש לנו חפץ בדבר להראות דעת עד כמה מצאה הקבלה או בעלי הסוד מקום להתגדר בהמעשה הזה, לשום על ראש רבי שמעון בן יוחאי עטרת איש הפלאות, למען יחש אליו אחרי כן את הספרים, אשר מחבריהם קראו להם בשם „ח כ מ ה נ ס ת ר ה א ו ק ב ל ה", בעוד אשר כל המעשה מתבאר ומתברר באופן פשוט וטבעי. הספור מימי שבת רבי שמעון בן יוחאי במערה נמצא בחמשה מקומות: בירושלמי שביעית פרק ט׳, בראשית רבה פרשה ע״ט. מדרש קהלת פרשה י׳ פסוק ח׳, מדרש אסתר פרשה א׳ פסוק ט׳ ובבלי שבת ל״ג ע״ב — את חמשת המקורים האלה נציין באותיות: א׳, ב׳, ג׳, ד׳, וה׳. ונשוה את הנוסחאות אלו מול אלו למען הוציא לאמת משפט. בכל המקורים מלבד אחת נמצאות הגדות נוספות ודברים מחודשים אחרי כן, ולכן המקור א׳ הוא היסוד להספור וממנה תצא הבקרת לצרף את יתר המאמרים בנושא הזה. המקור ה׳ מכיל בקרבו הנוספות וההגדות יותר מכל המקורים ועלו בו דברים מעורבבים ומבולבלים. המקור א׳ מספר דברים כהוייתם: „ר ב י ש מ ע ו ן (ה ו א ל ב ד ו), ע ב ד ט מ י ר ב מ ע ר ת א ש ל ש ע ש ר ה ש נ י ן". לאמר רבי שמעון בן יוחאי לבדו. המקורים האחרים יאמרו, כי גם בנו רבי אלעזר ארח עמו לחברה. מקום המערה מסמן המקור ב׳ — „מ ע ר ת ח ר ו ב י ן ב ג ד ר ה" — (במקור א׳ יש נוסחא משובשת: מערת חרובין דתרומה, ובמקור ג׳ — דפקא. המקום גדרה כמו המקום צ ל מ ו ן היה נודע בעצי חרובין גדולים הגדלים שם כמו שמצינו בירושלמי (מעשרות פ״ד ה״א וערלה פ״א ה״א) חרובי צלמונה וחרובי גדרה וכו׳. כי הספיקו החרובין האלה לרבן שמעון בן יוחאי את מחיתו, לא נחשב הדבר נכבד למקור א׳, להזכירו ונזכר במקור ב׳ — היו אוכלין חרובין — ובמקור ג׳ וד׳, ובמקור ה׳ התאב לנפלאות

יאמר : „אתרחיש ניסא ואיברי להון חרובא ועינא דמיא", כי בלו בגדיהם של רבי שמעון בן יוחאי ובנו והיו יושבים בחול ועוסקים בתורה יספר רק המקור ה׳. במקור א׳ יאמר, כי כמו רמז מלמעלה רמזו לרבי שמעון בן יוחאי לעזוב המערה. כי ראה צפור נמלטה מפח יוקשים וישמע בת קול לאמר „דימוס" — (dimissus) — נמלט. וזה לשון המקור : „לסוף שלש עשרה שנין „אמר לנא נפק, חמי מה קלא עלמא : נפק ויתיב ליה על פומא דמערתא, חמא חד צייד צד צפרים. „פרס מצודתיה שמע ברת קלא אמרה : דימוס! ואשתזבית. אמר : צפור מבלעדי שמיא לא יבדא „כל שכן בר נשא". בהמקורים : ב׳, ג׳ וד׳, תספר ההגדה לעשות את הכונה בולטת יותר, כי שתי פעמים שמע בת-קול — לפני המלט הצפור קראה דימוס! ולפני אשר נצודה — קראה „ספיקולה" (Specula) בהוראה : „שביה"). וכל המסופר במקור ה׳ (בבלי שבת ל״ג ע״ב) על דבר הבשורה שבשרו אליהו „דמית קיסר ובטליה גזרתיה, כי ראו אנשים חורשים וזורעים וירע בעיניהם על כי מניחים האנשים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, ובכל מקום שנותנים עיניהם היה נשרף, כי היה רבי אלעזר מכה ורבי שמעון מרפא, ושיחתו עם חתנו רבי פנחס בן יאיר, כל זה לא נמצא במקורים אחרים; כי שם נאמרו הדברים באופן פשוט ביותר : בשלש עשרה שנה שבתם במערה חלו ובשרם כחש, וכשמוע רבי שמעון בן יוחאי, כי חדלו הרדיפות מן הארץ ויאמר לשבת בטבריה לרחוץ במעינות החמים אשר שם, למען חזק גופו (ניחות ונסחי בהדי דימוסין דטבריה) ומעינות החמים היו להתנא למעינות ישועה ויחזק בשרו ולבו רחש רגשי תודה אל המקום אשר שם מצא רפאות לבשרו ויאמר לתקן דבר גדול בטבריה, (ובמקור הבבלי לא יזכיר מרחיצת רבי שמעון בן יוחאי בחמי טבריה, כי אם יאמר : כיון דאתרחיש ניסא איזיל אתקין מילתא. וכאשר הזכרנו איזה פעמים בספרנו, היתה טבריא מוחזקת לבית הפרס ועומדת על שדה הקברות, והכהנים היו מונעים עצמם מבוא בגבולות העיר. ועל כן אמר רבי שמעון בן יוחאי לעשות תקנה להעיר הזאת לציין מקומות הטומאה ולהבדילם ממקומות הטהורים, ויקצץ תורמוסים (Feigenbohnen) ויזרקם באדמה, ובכל מקום שנמצא מת קבור במעבה האדמה לא נקלטו הנטיעות, ובמקום הטהור נקלטה הנטיעה כמו שיאמר בירושלמי : „והוה נסיב תורמוסין „ומקצץ ומקלק, כל הן דהוה מיתא הוה טייף סליק לי לעילא, וכל אתרא דהוה מיתא מפקין וכו׳", או כמו שיאמר במדרש רבה : „כל מקום שלא היתה שם טומאה טורמוסא עומדת". המעשה, כי היתה טבריה בחזקת טומאה לא נמצא במקום הזה בהבבלי, ולכן יתאמץ למצוא „דוכתא דאית ביה ספק טומאה וכו׳. והפלא האחד הנמצא בהירושלמי היא רק הקללה שקלל את הכותי המלגלג, את דנקאי ספרא, ממוגדלא ויאמר גוזר אני על עליונים שירדו ועל תחתונים שיעלו עיין שם. — ומלגלוגו דההוא סבא או דנקאי ספרא אנו למדים, כי נמצאו מערערים על מעשה דרבי שמעון בן יוחאי לטהר את טבריא מחשש טומאת מת שהיה רובין עליה. (בזה כלו דברי הרב בציון כ׳; הערתו על רבי שמעון בן יוחאי ודרשו טעמא דקרא ועל דבר המקום תקוע שבו תפש ישיבה, שאינו תקוע שביהודה, כי אם שבארץ הגליל. — כבר מבוארים בההערות במקומם עם הרבה גוספות ממני בדף 277—278 בפנים).

ציון כא.

הנשיא ומלאכיו (שליחי ציון) אשר שלח לגבות מנת הנשיא מהקהלות הרחוקות.

אבות הכנסיה הנוצרית איזביוס ועפיפנוס (Epiphanus) יודיעו מזמנם, כי היו הנשיאים שולחים את ציריהם (Apostel) עם כתב גלוי לכל בני הקהלות והגלילות הרחוקים. איזביוס בספרו : שלשלאות (Catena), באור על כתבי הקדש בספר ישעיה, יספר (בתרגום מיונית) : היה מכבר והוה גם עתה המנהג אצל היהודים, כי השליחים היו מביאים בידיהם ספרים גלוים אל הקהלות מאת פרנסיהם". ברוב ענין והרחבת הדברים יספר לנו עפיפנוס בספרו adversus Haereses I. 2. 4. p. 128. כאשר יספר נפלאות ונצורות מיוכף . . ., שהיה אחד מחברי הסנהדרין ובן ביתו של הנשיא וימר אחרי כן דתו, מדברי עפיפנוס יצא לנו ששלוחיו של

הנשיא היו כמותו, הם היו המשנים להנשיא, על ידו ישבו במושב הסנהדרין ויהיו מורי התורה בעם וכה דבריו (בהעתקה מיונית) „זה האיש יוסף היה במספר האנשים היותר נכבדים אשר „להם (להיהודים): „מאלה הנקראים „שליחים" (Apostel), העומדים במעלה שניה מהנשיאים „ולעתים קרובות באים בסודם ומבלים עמהם זמנם ביום ובלילה, בהועצם עמם יחד על דברי הדת" —. וכאשר כי שני אבות הכנסיה אלה היו בארץ יהודה ועפיפנים היה יהודי שהמיר דתו, הנה יש לידיעותיהם תקף ועז ידיעה היסתורית. ממכתב יולינוס קיסר הערוך לקהלות ישראל הננו יודעים, כי באמצע המאה הרביעית לסה"נ היו גובים מהיהודים מס ידוע בשם מס השליחים, ופרטי הדברים על דבר המס ההוא הננו יודעים מהחק שיצא מטעם הקיסר הונוריוס (Codex Thodosianus XVI T. 8, § 14.) משנת 393 לסה"נ, כי היה נגבה על ידי הצירים ששלח הנשיא אל הקהלות להביא את כל התרומה לידו, וזה לשון החק ההוא (בהעתקה מלשון רומית) „צירי בתי הכנסת או הזקנים או השליחים (אפוסטולוס) לעתים מזומנות נשלחים מטעם „הנשיא לקבץ כסף והמקובץ הם מביאים כל אחד להנשיא . . . ואלה אשר נפקדו מטעם הנשיא „לאסוף כסף — יתיצבו לפני בעל הפקדות ויקומו על משמרתם בתקף ועז חקינו" — נראה כי הוא המס הנזכר באספת חקי תיאודוסיוס Cod. Theod. § 29 משנת 429 בשם „כסף-הכתר" (Aurum coronarium), ונאסף מדי שנה בשנה בעד הנשיא. המס הזה היה נגבה על פי פקודת תיאודוסיוס השני גם אחרי מות משפחת הנשיאים והתבטלות הנשיאים לטובת גנזי המלכות, וכה דבריו (בהעתקה מרומית): „פרנסי היהודים, הנמנים בשתי הסנהדראות ביהודה (העתקה מלה במלה: „בהסנהדראות של שני חלקי ארץ ישראל), או העוסקים בגבית המס בגלילות אחרים, לאמר: „ביהודה וארץ הגליל. המסים ההם נגבים גם אחרי מות הנשיא, ובכן עליהם לשלם (להביא „לגנזי המלכות) כל המס הנאסף בשם „תרומת הנשיא", וגם לימים הבאים התרומה הזאת נגבית, „בדרך הגביה שהיתה בימי הנשיאים, אך הכסף יאסף בתור מס הממלכה".

ונפלא הדבר, כי בהספרות התלמודית לא נמצא זכר, לא על דבר השליחים ולא על התרומה שהיתה נגבית על ידם. לראשונה שערתי, כי הצירים האלה הם הנקראים בתלמוד בשם „שליח ציון" (כמו שנאמר בבבלי מסכת ביצה דף כ"ה ע"ב: „אמר ליה רב נחמן לחמא בר אדא שליח ציון, כי סלקת התם אקיף וזיל אסולמא דצור וזיל גבי רבי יעקב בר אידי ובעי מיניה"). אך השם הזה הוא יחידי בתלמוד ואין שני לו, וגם נראה, אשר חמא בר אידי זה היה בן בבל. — אך הדברים שמדברים אבות הכנסיה הנוצרים כבעל מעשה שהיה שאין להטיל בו ספק יעורר אותנו על ענין אחר והוא: ידיעות נאמנות מביא התלמוד, כי היה דרכם של הנשיאים להודיע במכתבים את עבור השנים לבני הקהלות הרחוקות: בבל, מדי ואס"א הקטנה וכמבואר בתוספתא סנהדרין פ"ב, ובבלי שם דף י"א ע"א, וירושלמי שם). ומי המציא את המכתבים למקומות הרחוקים? נראים הדברים, כי היתה המלאכות הזאת מסורה לאנשים של צורה: חברי הסנהדרין או אחרים שהיו ידועים לממלאי מקום הנשיא ומדברים בשמו. על ההשערה הזאת תורה באצבע הערה אחת במשנה בסוף יבמות לאמר: „אמר רבי עקיבא כשירדתי לנהרדעא לעיבור השנה". הנוסחא הזאת לעיבור השנה, לאמר, להודיע כי השנה מעוברת ולא לעבר את השנה, היא הנכונה כמו שהיא בירושלמי, לאמר, להודיע לבני בבל החלטת הנשיא שהשנה היא מעוברת — בשום אופן לא נוכל לאמר שירד לנהרדעא לעבר השנה, לאמר ליישוב החשבונות ולהחליט דבר, כי הלכה מפורשת היא „שאין מעברים שנים בחוצה לארץ ואם עברוה אינה מעוברת" (בירושלמי סנהדרין פ"א ובנדרים פ"ז — הבריתא הזאת נמצאת אך לא בשלמותה בתוספתא סנהדרין ובבבלי שם דף י"א ע"א). ובכן הירושלמי לא ידע דבר מרבי עקיבא שהיה מעבר שנים בחוצה לארץ, כי אם שירד לעיבור השנה, לאמר: להודיע דבר העבור. בירושלמי ממלא הדברים האלה ואומר: „ביכולין לעבר בארץ ישראל אבל באינן יכולים „לעבר בארץ ישראל מעברים בחוצה לארץ: ירמיה עיבר בחוצה לארץ, יחזקאל עיבר בחוצה לארץ, „ברוך בן נריה עיבר בחוצה לארץ וחנניה בן אחי רבי יהושע עיבר בחוצה לארץ (זה האחרון „שלא כתורה)" — ומרבי עקיבא לא נזכר דבר. אך בבבלי בברכות לשיטתו ביבמות שהוא גורס „לעבר את השנה, מיישב הדברים בפי חנניה לאמר: והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ? אמרו ליה הנח לרבי עקיבא, שלא הניח כמותו בכל ארץ ישראל — השיחה הזאת חסרה במקום הזה בירושלמי. ובעלי התוספות הרגישו בזה (ביבמות קט"ז ע"ב ד"ה

אמר רבי עקיבא עיין שם) וראו הסתירות הרבות ויתחרו ליישב בדחוקים, שאינם עולים יפה. הסתירות האלה הן: מצינו גם לרבי מאיר שהלך לעיבור השנה לעסיא והיא חוצה לארץ (כמבואר בבא בתרא נ״ו ע״א) ורבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בר יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא (בבלי סנהדרין כ״ו ע״א), אך כל הדברים שנתקשו בהם בעלי התוספות מתישבים אם נאמר, כי כל אלה החכמים היו שליחי הנשיא לבשר את דבר העבורים לאחיהם בארצות מרחק בתור מלאכים (אפאסטלס) מהנשיא. קרובה מאד ההשערה, כי היו להמלאכים האלה גם תעודות אחרות מלבד הידיעה מהשנה שנתעברה, כי פתרו הלכות סתומות ויבארו כל דבר הקשה בחיי הדת, הודיעו החלטות הסנהדרין ותקנות החכמים שהתקינו מעת לעת, ובזאת נמצא פשר דבר, שתקנות וגזרות הסנהדרין והנשיא נתפשטו בימים מעטים בכל תפוצות ישראל בהקהלות הרחוקות. גם כאשר חפץ חנניה בן אחיו של רבי יהושע לבנות במה לעצמו בבבל שלח הנשיא אליו צירים (ירושלמי נדרים פ״ו, בבלי סנהדרין פ״א, ברכות ס״ג). בבבלי וירושלמי מספר ששלח הנשיא מלאכים לחנניה, אך שמות הצירים משובשים בבבלי וברורים בהירושלמי: רבי יצחק ורבי נתן 1). אך צריך להגיה בירושלמי תחת שלח ליה רבי ג׳ אגרן — רבן שמעון בן גמליאל במקום רבי, כי חנניה היה בן דורו של רבן שמעון בן גמליאל.

מדי דברי בעבור השנים בחוצה לארץ אמרתי לבאר מקום סתום אחד בירושלמי כתובות פ״ב ה״ו בספור מעשה בנות מר שמואל שנשבו בימי חרבן נהרדעא על ידי פפא בר נצר, וכאשר נפסק הדין שטהורות הנה נשאה הבת האחת לרבי שמעון בר אבא ומתה וכאשר לקח השניה מתה גם היא ופריך הירושלמי: למה? (מדוע נענשו?) בגין דשקרון? חס ושלום לא שקרון, אלא מן חטאת חנניה בן אחי רבי יהושע שעיבר שנים בחוצה לארץ... דברים מופלאים והגר״א מווילנא הרגיש בדבר, אך ישובו איננו עולה יפה. — ולי נראה כי הכונה היא כן: שמואל אומר בראש השנה (כ׳ ע״ב) „יכילנא לתקוני לכולי גולה (בעבורי השנים וקביעות החדשים) וגם מצינו ששלח לר׳ יוחנן עבורא דשתין שנין (חולין צ״ה ע״ב). הנסיון הזה להנהיג סדר העבורים קבוע ומתמיד, לשלול מבית הנשיא והסנהדרין שבארץ ישראל התקף והעז שנשארו להם כיתר הפלטה מימים מקדם, היה נראה לבני הדור כבגד בהאומה וחטא שמענישים עליו מן השמים, והעון הזה של מר שמואל (חטאת דחנניה ב״א של ר״י וכו׳) פקד ה׳ על בנותיו אשר קמטו בלא עת.

ציון כב.

על דבר שלשלת הנשיאים מבית הלל.

על הענין הזה עלי לדבר הפעם בארוכה, כי מו״ל הספר העתי החלוץ הרבו להביא מאמרים בחקר המקצוע הזה, ובכמה פנים כונו יפה ויפיצו אור על שאלות רבות בפנה זאת, אך במסקנותיהם בכלל, הרבו הערבוביא בסדר הזמנים ויגדילו המבוכה הנמצאת בסדרי הדורות עד היום. בכל בקיאותם של בעלי החלוץ ורוח הבקרת השרויה עליהם ונותנת להם הבינה בדעה והבדלת מענין לענין, הנה שבתם במקומות כאלה, שהמקורים הראשונים אינם מצוים להם, והם מסתפקים בשאבם דבריהם לא ממקורים הראשונים, כי אם מקיימים דבריהם בעדות עד מפי עד, ובכן יחסרון להם כלי האומנות למלאכה כבדה כזאת. והדבר אשר יחשיך ביותר את מאור בינתם, היא שנאתם את בעלי התלמוד בשנאה המקלקלת את שורת החק־ המדעי ובמחשבה תחלה הם עורכים את דבריהם לחפץ ידוע — להשפיל גאון הנשיאות, ואחרי נטות לבם — חקירותיהם הולכות ועל כן יוציאו משפט מעוקל. בשנאתם זאת פגעו בכבוד הנשיאים מבית רבי יהודה מחבר המשנה, באופן שאינו מסכים עם חקר הדורות. החקירה התולדית שאין לפניה לא אהבה ולא שנאה, כי אם לחפש את האמת ולתת כבוד לשמה ובראותי את האמת ההיסתורית נעדרת בדברי בעלי החלוץ, אמרתי להשיב כבוד הנשיאים למקומם ולטהרם מן החשדים שטפלו עליהם הסופרים ההם, וכמו כן לצרף ולברר את סדרי הזמנים מהערבוביא והמבוכה שעלו בהם עד הנה.

---

1) עיין בהערתי כפנים הספר דף 292. בפ״ר.

חמשה דורות הראשונים אחרי הלל הזקן אינם דורשים ואינם מקבלים כל חקירה וברור דברים; החומר לסדר הדורות של הנשיאים הראשונים מעט בכמותו:

1) **הלל הזקן** או **הבבלי** ימי נשיאותו מן שלשים לפני ספירת הנוצרים — לאמר בשנת המלחמה בין אבירי רומא **אנטונינוס ואוקטוביינוס** על ידי **אקציום**, עד כעשר שנים אחר ספירת הנוצרים, או כששים שנה לפני חה״ב — ג״א תשס״ט — תש״ע למב״י.

ב) **שמעון** בנו או **שמעון הנשיא הראשון** בשם הזה — מן 10 עד 30 אחר ספירת הנוצרים — תש״ע — תש״צ.

ג) **רבן גמליאל** בנו (**הזקן**) — נהג נשיאותו בערך 30—50 אחר ספירת הנוצרים (בימי אגריפוס הראשון) ולפניו ולאחריו וימת בשנת העשרים לפני חה״ב (ועיין ביוחסין וביתר המקורים. שפ״ר).

ד) **רבן שמעון** השני בן רבן גמליאל הזקן — בדור החרבן ונשיא ממשלת העם בימי המרד והמלחמות לפני חרבן ירושלים. ימי נשיאותו ארכו מן 50 עד 70 אחרי ספירת הנוצרים — ג״א תת״י עד תת״ל למב״י.

ה) **רבן גמליאל** בן שמעון, או **רבן גמליאל דיבנה**. ימי נשיאותו ארכו מן ג״א תת״מ עד תתע״ז — 80 — 117 לסה״נ — או ממות רבן יוחנן בן זכאי עד פולמוס של קיטוס (טיטוס). אמנם ישנן ידים מוכיחות כי רבי אליעזר הגדול חי בימי גזרות השמד מהאמור בשבת (קל״ח ע״א): רבי יהודה אומר משום רבי אליעזר נוהגים היו בשעת הסכנה שהיו מביאים את הכלי מכוסה (והוראת שעת הסכנה מבוארת בציון י״ז המובא בהספר הזה בהערה לעמוד 242); ובכן יש מקום לאמר שגם רבן גמליאל שהיה בעל אחותו של ר״א כמבואר בב״מ נ״ט. שפ״ר) מת בימי גזרות אדרינוס, אך דבר הזה נסתר מכל המקורים וברור הדבר כי המלות „משום ר״א״ נשתרבבו בטעות.

ו) **רבן שמעון בן גמליאל** — שהוא שמעון השלישי, בשם הזה לנשיאים. שנות נשיאותו קשה להגביל בדיוק, יודעים הננו שהיה עוד נער בימי חרבן ביתר (ב״ק פ״ב. סוטה מ״ט ובכ״מ), ובכן היה לנשיא אחרי מות אדרינוס כאשר שבו החכמים תלמידי רבי עקיבא לא״י בערך (ג״א תת״ק או 140 לסה״נ) — אבל על דבר שנת מותו וראשית נשיאות בנו רבי יהודה הנשיא לא נמצא רק הערה אחת בסוף סוטה שממנה לא נציל דבר ברור ועיין למעלה בציון י״ט, בכל אופן יש לשער כי מת בין שנת ג״א תתקכ״א ותתקל״א.

ז) **רבי יהודה הנשיא**. או **רבי** וגם **רבינו הקדוש**. ע״ד שנת לדתו נמצא הערה במדרש בראשית רבה פרשה נ״ט ובכמה מקומות 1). האומרת „שביום שמת רבי עקיבא נולד רבי״, לאמר ג״א תתצ״ה. אך בצדק הוכיח רבי אברהם קראכמאל שאין להמאמר הזה על מה שיסמוך, אחרי שרבי שמעון אביו יספר באיזה מקומות בהתלמוד, כי היה תינוק בימי חרבן ביתר. ובכן עלינו לברר ראשונה את שנת מות רבי יהודה הנשיא ומהלכה זאת תצא לנו תורה על דבר שנת לדתו, ושנת מותו היתה לבטח אחרי ג״א תתק״ע — 210 למספרם. יוכל היות כי נולד ג״א תתק״י ונהיה לנשיא תתק״ל) . אם נכונה הנחתי, כי אלכסנדר סיווירוס הוא הקיסר שהיה מקרב את הנשיא רבי יהודה השני (עיין דברי הרב המחבר ציון כ״ג המובא כלו בהערה הגדולה להעמודים 300—301. שפ״ר). הנה היתה זאת בימי מלחמת הקיסר הזה נגד הפרתיים (331—333 למספרם) בשבת הקיסר בסוריא, אז יהיה בידינו לצמצם ביותר שנת מות רבי יהודה הנשיא הראשון. כי בין מותו ורבי יהודה הנשיא השני, כהן בנשיאות רבן גמליאל בנו, ודרוש לתת זמן גם להנשיאות הזאת. השאלה הזאת דורשת בקרת נמרצה וברור דברים. כי אל הידיעות הסבוכות בהתלמודים הוסיפו בעלי החלוץ להגדיל הערבוביא. הערבוביא הזאת מוצאה מטעות כותב המאמר „תולדות בית רבי״ בהחלוץ, אשר שנאתו להתלמוד הבבלי קלקלה שורת בינתו. והטעות הגדולה הזאת היא: כי כל תלמידים שסמך עליהם רבי את ידו להיות מורים ודינים הרים אותם כותב „תולדות בית רבי״ למעלת ראשי ישיבה המשמשים בכהנתם, לפי טעותו, איש אחרי רעהו, ובכן יצאו לו תולדות מוטעות בכל דברי הימים וסדר הזמנים ההם, והיה נבוך מאד בראותו, אשר מצע הזמן הזה קצר מהשתרע עליו כל הדורות אשר יצר לו בדמיונו. לברר השאלה דרוש להביא בזה

---

1) עיקרי הדברים בבבלי קדושין ע״ב: . שפ״ר.

הדברים האמורים בירושלמי (תענית פ"ד ה"ב) ונשנו במדרש קהלת בשנוי נוסחאות שאעיר עליהם בגוף הדברים. וז"ל: „רבי הוה ממני תרי מנויין (במדרש קהלת: בכל שנה). אין „הוון כדיי (המוסמכים) הוון מתקיימין, ואין לא — הוון מסתלקין (ובמ"ק: — „דמכין) מדדמך (לפני מות רבי יהודה הנשיא) פקד לבריה אמר: לא תעביד הכי „אלא מני כלהון כחדא ומני לרבי חמי בר חנינה בראשה (במ"ק: — ומני לך „רבי חנינא קדמאי..) מן דדמך, בעא בריה ממניתה (את רבי חנינא) ולא קביל „עליה מתמניא. אמר: לית אנא מתקבל עלן מתמניא עד דתמני רבי פס „(רבי אפס) דרומא קמיי (במ"ק: — אלא קדם [קדמי] רבי אפס דרומא). הוה תמן חד „סב אמר אין חנינא קדמי אנא תניין, ואין רבי פס דרומא קדמוי אנא תניין. קביל עליה רבי חנינא מתמניא תליתאי" עכ"ל. נראה ברור כי הכתוב בזה מדבר על דבר הסמוכים להורות וישיבה בשורה ראשונה בבית המדרש. רבי חנינא לא חפץ לשבת במקום גבוה מרבי אפס ויפנה מקום גם לפני תלמיד אחר שהיה זקן ממנו — בתלמוד בבלי (כתובות ק"ג ע"א), כבר יש נטיה מההנחה הזאת. כי שם נאמר: „חנינא בר חמא ישב בראש" וחד סב הנזכר בירושלמי נקרא בבבלי בשמו העצמי: לוי בר סיסי, ומתקשה התלמוד בבלי מאד מדוע לא ישב רבי חייא בראש? עיין שם. רושמי סדרי הדורות, אשר לא שמו על לב דברי הירושלמי שהבאתי והמלות „ישב בראש" אשר בבבלי הבינו „בראש" הנשיאות במקום רבי יהודה הנשיא. ויאמרו כי רבי אפס מלך תחתיו ואחרי כן רבי חנינא בר חמא ותצא הערבוביא ובלבול המושגים בין ראש הישיבה וראש הנשיאות, ונפלא הדבר כי על יסוד רעוע כזה הקים ה"ר אברהם קראכמאל בנין גדול על דבר סדרי הדורות של רבי אפס ורבי חנינא, והיות זה האחרון כפוף לבית הנשיא וכהנה תלי תלין של השערות והחלטות, תולדות חפצו הפרטי ונטות רוחו להשפיל כבוד בית הנשיא. עלינו לאחוז בשלשלת הנשיאים ותולדותם: כי אחרי רבי יהודה הנשיא הראשון השתמש רבן גמליאל בנו בכתר הנשיאות, כי היה כנראה, הבכור, ושמעון אחיו היה „החכם" (כאמור בכתובות שם).

אחרי בירור סדרי הדורות נשוב לעצם הענין שאנו עומדים בו. שלשה נשיאים היו בשם רבי יהודה. הראשון והשני מפורסמים ועל מציאות השלישי העירו לראשונה בעלי התוספות בבלי ראש השנה (דף כ' ע"א בד"ה שלח ליה), ובע"ז (ל"ג ע"ב ד"ה בעא מיניה רבי יהודה נשיאה מרבי אמי). ובסדר הדורות (סדר תו"א 177 בערך רבי יהודה נשיאה), רבי יהודה נשיאה השלישי היה חבר להאמוראים בהדור אחרי רבי יוחנן ובכן אחרי שנת ד"א ל"ט, המה רבי אמי ורב אסי ויהי עוד בשנת ד"א נ"ט. והוא עמד בדברים עם רבי זירא או רבי זעירא כמבואר בירושלמי ביצה פ"א: „רבי זעירא שאל לקלא דרומא עבדיה דרבי יודן נשייא" ועם רבי מני (ירושלמי כלאים פ"ז ועוד עם יתר התנאים בסוף המאה הראשונה ותחלת השניה לאלף החמישי. עוד יש להעיר, כי לא רק רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה נקרא בשם „רבי" סתם, כי אם גם השני כמבואר בירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז: רבי ובית דינו התירו השמן וכו', ושם בשבת פרק כל הכלים ובערובין פרק י', ובנדה פ"ב ה"ו, והיה נקרא גם בשם „רבנן" כמבואר בבראשית רבה פרשה ע"ט: „ריש לקיש סליק למשאל בשלמא דרבנו וכו', ובירושלמי שבת פ"א איתא אמר רבי יצחק בר אבדימי פעם אחת נכנסתי אחר רבי לבית המרחץ, ובבלי יבמות (מ"ד ע"א ודף ע' ע"א): כי אתא רב דימי אמר רב יצחק בר אבדימי משום רבנו, עכו"ם ועבד הבא על בת ישראל הולד ממזר 1) ורבי יצחק בר אבדימי היה איש ימינו של הנשיא רבי יהודה השני ומלוהו תמיד ובכמה מקומות אומר הלכות משמיה דרב, ושם משובש מרבי לרב (עיין סה"ד בערכו). ויקרה לפעמים שאין לברר אל מי ניחס איזה מאמר אם לרבי יהודה הנשיא הראשון או השני. כהמאמר במגילה (ה' ע"א) אמר רבי אלעזר א"ר חנינא

---

1) בראיה הזאת יש לפקפק, כי ביבמות דף מ"ד יאמר אביי (בן הזמן ההוא) מאי חזית דסמכת אדרב דימי סמוך אדרבין, „דכי אתא אמר משמיה דרבי נתן ורבי יהודה הנשיא"... הולד כשר, ובכן סותר אביי את עדות רב דימי ע"י רבי או רבנו מדברי רבין המעיד על ההלכה מרבי נתן ורבי יהודה הנשיא. „ורבי נתן" הלא לבעת היה בימי רבי יהודה הנשיא הראשון ועוד קודם לו בימי רשב"ג אביו וצ"ע. ספ"ר.

רבי נטע נטיעה בפורים ורחץ בקרוני של צפורי בי"ז בתמוז , ובקש לעקור תשעה באב . אמר לפניו רבי אבא בר זבדא לא כך היה מעשה וכו' . מדברי רבי אבא בר זבדא מדור שני לאמוראים בארץ ישראל יוצא ברור , כי הכונה פה על רבי יהודה נשיאה השני , ובצדק תתפלא הגמרא ותשאל : והא רבי בטבריא הוה ? . מקביל אל המאמר הזה הוא המאמר בירושלמי סנהדרין פ"א לאמר : רבי לעזר בשם רבי חנינה מעשה בכ"ד קריות (קרנות) של בית רבי שנכנסו לעבר השנה ללוד ... ומתו כלם בפרק אחד , מאותה שעה עקרוה (לעבור השנה) מיהודה וקבעוה בגליל . ואם כן הכתוב מדבר מרבי יהודה הנשיא השני , שכנודע הוא תקן שיעברו השנה בגליל . על כן נכון הדבר שהוא היה הקרוב למלך — להקיסר אלכסנדר סיווירוס , כי רבי יהודה הנשיא הראשון לא יכול לבא בדברים עם הפילוסוף מרק־אוירליוס ועוד רחוק יותר שיכרות ברית אהבה עם קאראקאללה (עיין בדברי הציון כ"ג המובאים בההערה בפנים הספר לעמודים 300—301 .

ח) **רבן גמליאל** השלישי , בן **רבי יהודה הנשיא** הראשון , נהג נשיאותו בערך עשרים שנה מן ג'א תתק"ע עד ג"א תתק"ץ) . להנשיא הזה היו שני בנים **יהודה והלל** (כנזכר בבבלי פסחים נ"א וירושלמי שם) כאמור : מעשה ביהודה והלל בניו של רבן גמליאל **בכבול — בבירי** . ומאחר כי נזכרים הם בהתוספתא על כן יש ליחסם אל רבן גמליאל השלישי , וכן נזכר במסכת שמחות פ"ח מעשה ביהודה והלל בני רבן גמליאל שנכנסו לבן זכאי בכבול . כן יגיה הר"א קראכמאל . אך לא נכון הדבר ליחסם אל רבן גמליאל הרביעי . וכבר העיר על זה החכם פראַנקעל . כי „יוליום פאטריארך" (Huillus Patriarchus או Jullos Patriarchos) הנזכר אצל אבי הכנסיה הנוצרית הוא הלל בן רבן גמליאל ואחי רבי יהודה נשיאה השני .

ט) **רבי יהודה הנשיא** השני . ראשית נשיאותו נופלת בשנת ג"א תתק"ץ בשנת 230 למספרם סביב לשנת שבת אלכסנדר סיווירוס על כסא המלכות . וקשה להחליט שהאריך ימים אחר רבי יוחנן , כהחלטת הר"א קראכמאל . כל הוכחותיו בנויות על אדני תהו , וימי נשיאותו נוכל לקבוע בין השנים ג"א תתק"ץ — 230 למספרם וד"א ל' — 270 למספרם . והדבר הזה יוצא ממה שנבאר להלן .

י) **רבן גמליאל** הרביעי , בן רבי יהודה נשיאה השני : נזכר אך מעט בתלמוד ובירושלמי ע"ז פ"א איתא : אמר רבי אבהו ואני לא שאלני רבן גמליאל ברבי : מהו לילך ליריד ? ואסרתי לו . . . רבן גמליאל אדם קטן היה ובקש רבי אבהו לגודרו . וזמן נשיאותו יש לקבוע מן שנת ד"א ל' עד ד"א נ' .

יא) **רבי יהודה נשיאה** השלישי . כנראה בנו של רבן גמליאל הרביעי . מגמרא דמועד קטן י"ז (כמובא למעלה בציון א' סעיף ה') מוכח בפירוש שחי במות רב יהודה מפומבדיתא ד"א נ"ט , והוא בלי ספק אותו הנשיא בעצמו שנקרא להתיצב לפני דיוקליטינוס קיסר לפנאעס (ירושלמי תרומות פ"ח וב"ר פרשה פ"ג) ודוקליטינוס היה לראשונה בארץ הקדם בשנת 297 למספרם — ג"א נ"ז למב"י — כאמור בספר Clinton fact , ודברי הר"א קראכמאל המיחס המעשה לרבי יהודה הנשיא השני דחויים , כי אי אפשר לתת לרבי יהודה הנשיא השני חיים ארוכים כל כך ובעצמו יודה הר"א קראכמאל שמת בשנת ג"א מ"ג . ואיך יקרא לבוא לפני דיוקליטינוס ? ובב"ר יקרא גם את רבי יהודה הנשיא השלישי במקום הזה **רבי** . וזה יעיר אותנו גם על מקום אחר בתלמוד בבלי (חולין נ"א ע"א) כי רב עוירא האמורא בזמן אביי בא מבבל לארץ ישראל לאמר : רבי עוירא שמני ומעשה ובא לפני מהט. . . — וטרפה — א"ל אימא לי גופא דעובדא היכא הוה — אמר ליה : מפטיר כנסיות אנא לעילא מרבי רבה והוה רבי הונה צפוראה ורבי יוסי מדאה יושבין לפניו ובאת מחט לפני רבי והפכה רבי ומצא בה קורט דם וטרפה" על פי האנשים הנזכרים פה היה המעשה קרוב לסוף המאה הראשונה לאלף החמישי, ועל כן אין ליחס זאת רק לרבי יהודה הנשיא השלישי. לבטח על דבר הנשיא יספר עפיפנוס בשם איש ימינו המומר יוסף מטבריא , כי נטה לבו בסתר אחרי תורת הנוצרים — ואף כי יקרא אותו **הלל** ואת בנו **יהודה** , הנה כח זכרונו הטעהו כאשר יודה הוא בעצמו אשר לרוב הפעמים יחליף שמות האב בהבן . על כן יש להגביל זמנו של הנשיא . המומר יוסף מטבריא נשא למעלת קומעט מקונסטנטין הגדול ואם כן כבר התנצר בהשנים בין 312—337 , כאשר הבירהו אבי הכנסיה עפיפנוס היה על פי עדותו בן שבעים . והבישוף אייזביוס כאשר הגלהו קונסטנטינוס לבית־שאן (Scythpolis) התארח בבית יוסף וזה היה בשנת 356, ובכן נולד יוסף סביב לשנת 286 — ד"א מ"ו־

במות רבי יהודה הנשיא השלישי היה יוסף עוד יהודי ונתמנה למורה ומחנך את בנו הלל ובכן יש לקבוע נשיאותו של רבי יהודה הנשיא השלישי בין השנים ד"א נ' עד ד"א פ'. ומובן מאליו שאין עדות של יוסף כדאה להטיל ספק באמונה שלמה של אחד הנשיאים בתורת היהדות, ורק למצוא חן בעיני בני בריתו דבר מה שדבר.

יב) **הלל השני**. בן הנשיא הקודם. לדברי אבי הכנסיה הנוצרים עפיפנוס היה עוד נער במות אביו, ועל כן ארכו ימי נשיאותו. הוא הנשיא אשר בשנת ד"א קי"ט הנהיג את סדר העבור ובשנת 362 כתב אליו יולינוס קיסר ויכנהו „אחי הנכבד מאד הנשיא" (עיין למעלה דף 425) ובכן נהג נשיאות משנת 320 עד 370 למספרם — ד"א פ' עד ד"א קכ"ה למב"י. אחרי הנשיא הזה עוד שמשו בהמשרה הזאת שלשה נשיאים. רבי אברהם זכותא בעל היוחסין מזכיר שמותיהם: „**רבן גמליאל** בנו של הלל **ויהודה** בנו **ורבן גמליאל בתראה**" הגירסא לקוחה מסדר תנאים ואמוראים, אשר בהוצאתנו נשחתה, כי שם נאמר ואחר כך רבן גמליאל ורבי יהודה ורבן גמליאל ורבי הלל ותנוקות שמתו, דברים מעורבים ומבולבלים וצריך להיות רבי הלל לראשינה.

יג) **רבי גמליאל** החמישי בן הנשיא הקודם, ממנו יספר הירונימוס, כי תיאודוסיוס הגדול רב ריבו נגד הקונסול היזיכיוס (Hesychius) ויספר (בהעתקה מרומית) „תואידוסיוס הגדול דן למיתה את היזיכיוס, אשר נשא משרת קונסול, ואשר רב עמו בחזקה הנשיא גמליאל". ומכתבו זה המדבר הירונימוס על המאורע כמעשה שהיה לפני ימים רבים (dudum), נכתב קרוב לשנת 393 ובכן אינו רבי גמליאל בתראה, שעבר על פי פקודת תיאודוסיוס השני בשנת 415— ולפי זה נמשכה נשיאותו מן ד"א קכ"ה — 365 עד ד"א קמ"ה — 385.

יד) **רבי יהודה** הרביעי. לא נודע דבר על אדותיו וימי נשיאותו בקרוב מן ד"א קמ"ה עד ד"א ק"ס.

טו) **רבן גמליאל בתראה**. ימי נשיאותו בערך מן ד"א ק"ס עד ד"א קפ"ה ועל אדותיו מדברים כתבי המלכות של הקיסרים. הונוריוס ותיאודוסיוס השני מן יום 17 אקטאבר 415 לנציב המדינה הנזכר בהאסף (Codex Theodos. XIV. T. VIII. § 22). ברור הדבר כי רבן גמליאל בתראה הששי ולא החמישי הוא הנשיא אשר ממנו יספר החכם Marcellus Empirikus, כי המציא רפואה למחלת הטחול —. הנה כי כן יצאו **מהלל** חמשה עשר נשיאים ומהם ששה בשם **גמליאל**. אחרי רבן גמליאל בתראה, נראה, כי מתו כל זרע בית הנשיאים, לדבר הזה יש סיוע מדברי סדר תנאים ואמוראים: ותינוקות שמתו, כאשר כן גם נאמר בכתב הדת של הקיסר משנת 426 (C. Th. ibid § 29) להמציא תרומת הנשיא לגנזי המלכות. ובהכתב הזה מדובר ממות בני בית הנשיא לאמר postexcessivum patriarcharum.

ציון כג.

על דבר הנשיא רבי יהודה השני ואנטונינוס.

מבואר בכמה מקומות וביותר בההערה הגדולה להעמודים 300—301 בפנים הספר.

ציון כד.

הדברים שהתירו לבני בית הנשיאים בתור הוראה יוצאת מן הכלל.

בירושלמי שבת פ"ו ה"א איתא: שלשה דברים התירו לבית רבי: שיהו רואין במראה, ושיהו מספרין קומי ושיהו מלמדין בניהם יונית, מפני שהם זקוקים למלכות. לפי הנוסחא בהתוספתא ובבלי סוף סוטה: „התירו לבית **רבן גמליאל** ללמד את בניהן חכמת יונית". נראה שמיר בעת הגזרה על חכמת יונית — בפולמוס של קיטוס (טיטוס) הוציאו את בית הנשיא מן

הכלל. ובדבר הנוסחא בבבלי סוף סוטה — „אבטולמוס בן ראובן התירו לו לספר קומי". נראה שנשתרבבו הדברים בזמן מאוחר, בכונה לזכות אותו, על כי אמרו עליו שהיה מספר קומי והתערב בחברת הרומאים בכדי לבטל את הגזרות כמבואר במעילה (י"ז ע"א) 1).

ציון כה.

מתורגם כלו בההערה לעמוד 290.

ציון כו.

רבי יוחנן.

על דבר אילפא ורבי יוחנן ודעות שניהם השונות במעלת הבריתא ויחוסה אל המשנה — על פי הירושלמי קדושין פ"א ה"ב ובבלי תענית כ"א. עיין ההערה בתולדות רבי יוחנן בפנים עמוד 332.

ציון כז.

מר. עוקבא.

רב שרירא גאון באגרתו יאמר, כי מר עוקבא בן דור רב ושמואל היה ראש גלות ודבריו המה: „אתמני בתר רב הונא בבבל מר עוקבא". אך באשר כי הידיעה הזאת איננה בקבלה אצל רש"ג, כי אם נשענת על הוכחה מהתלמוד, הנה על בקרת העתים להתחקות על ההוכחה הזאת ולצרפה, בחלקי הסותר והמחייב. ואלה הן הסתירות להחלטת הרש"ג: א) בסדר עולם זוטא בהגיעו לזמנו של ראש הגולה רב הונא רבה, כאשר יחדל מההגדות וימסור לנו ידיעות תולדיות הוא קורא בשם ראש הגולה אחר רב הונא את רב ענן ואחריו רב נתן ובכלל לא נמצא שם ראש גולה בשם מר עוקבא. ב) ואם גם לא נסמוך על בעל סדר עולם זוטא הנה משני התלמודים יוצא מפורש, כי מר עוקבא לא היה ראש גולה. עיקרי הדברים כתובים בירושלמי (מגילה פ"ג) ושנוים בבבלי באיזה שנוי (גיטין ז' ע"א) מר עוקבא משלח כתב לריש גלותא דהוה דמיך וקאים בזמרא: ישראל אל תשמח אל גיל כעמים. ג) ממקום השלישי (משבת כ"ה ע"א) אשר ממנו ידמה רש"ג להוכיח כי מר עוקבא היה ראש גולה נאמר מפורש, כי היה אב בית דין (הא יתיב מר עוקבא אב בית דין 2) עיין שם ואם מפני שמסיים שם בהכתוב: „בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט וכו'" הנה אין מזה רק כעין ראיה שהיה מר עוקבא קרוב לבית ראש הגולה. אם כן אין לסמוך במקום הזה על החלטת רש"ג, שאומר כן לא מפי הקבלה כי אם על פי ראיה, וזו ראיה שאינה נשענת על הוכחה ברורה ואולי נתחלפו לו השמות.

---

1) יש להעיר כי בסוטה הגירסא כמו שהביא הרב המחבר בזה: אבטולמוס בן ראובן, אך במעילה הוא נקרא ר' ראובן בן איסטרובלי. אמנם נראה הדבר שניהם איש אחד כמובן. שפ"ר.

2) ועיין גם בבלי גיטין ל"ב ע"ב, ברש"י ד"ה פלגאה ובשבת כ"ד ע"ב, ד"ה עשיתה מר עוקבא. שפ"ר.

ציון כח.

על דבר פפא בר נצר או אדנת (Odenath) והמלכה זנביה ; והריסות נהרדעא .

מבואר בהערה בפנים הספר עמוד 383 .

ציון כט.

על דבר אחרוני האמוראים בארץ ישראל שירדו בבלה (נחותי בבל) .

מבואר בהערה לעמוד 420 .

ציון ל.

רדיפות קונסטנטינוס קיסר והקיסר משנה גלום .

על דבר דרשת הפסיקתא : קול צעקה משער הדגים וכו׳ (מובא בפנים עמוד 462) ולשון ערומים שבחרו במכתב שכתבו לרבא (בסנהדרין י״ב ע״ב) , על דבר העבור , מבואר בהערה לעמוד הנ״ל מלבד מה שמביא הרב המחבר ראיה ממכתב שר צבא רומא פרוקופיוס (Procopius) ששלח לקונסטנטינוס על דבר צבא הפרסיים , שכן היה נהוג בימים ההם לכתוב בדברים סתומים ובסגנון ידוע רק לזה שהמכתב נשלח אליו .

ציון לא.

על דבר הלל הנשיא מתקן סדרי הזמנים והקביעות באופן קבוע ומתמיד .

א י ד ע ל ע ר (האנדבוך דער מאטהעמאטישען אונד טעכנישען כראנאלאגיע) סלונימקי ואחרים מטילים ספק בזקנת סדר קביעות השנים של היהודים וביחוד אם היה **הלל** השני הקובע סדר הזמנים . הספק הזה נולד להם , כי דמו אשר בספרות התלמוד לא נמצא זכר לסדר הזמנים ותשבונות העבור המצוים בידינו . גם הר״א קראכמאל (בהחלוץ השלישי דף 140) מחליט , כי לא נמצא זכרו בתלמוד ירושלמי . אך באמת אין הדבר כן . בתלמוד ירושלמי ערובין ספ״ג איתא : רבי יוסי הוה משלח כתב להון (לאנשי אלכסנדריא אף על פי שכתבנו לכם סדרי מועדות אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש . במקום הזה פרשו המפרשים בטעות „סדרי מועדות״ על סדר תפלה של יום טוב , כי הבנת הדברים על פי ההמשך וטעם המלות והענין מורים על הכונה על ס ד ר י ק ב י ע ו ת מ ו ע ד י ה ש נ ה . כי הסוגיא מדברת על שני ימים טובים של גליות 1) . מתמלות :

---

1) לתועלת המעיינים ולהוכיח צדקת משפטו של הרב המחבר הנני להעתיק בזה דברים אחדים מדברי הירושלמי במקום הזה „מודים חכמים לרבי יודא בשני ימים טובים של ראש השנה . (לענין מעלת הקדושה ע״ד עירוב מיו״ט לחברו) שהם מתקנת נביאים הראשונים . רבי בא בר חייא בשם רבי יוחנן אומר בני אמי נחרו בי וגו׳ שמוני נוטרה וגו׳ מי גרם לי להיות משמרת שני ימים בסוריא על שלא שמרתי יום אחד בארץ ישראל וגו׳ — הרי ברור שכונת רבי יוסי בסדרי מועדות הם על הקביעות .

שכתבו לכם סדרי מועדות יוכל איש להוציא כי לא היתה דעת רבי יוסי נוחה מהחדשה הזאת (קביעא דירחא), אך בהוצאת הירושלמי הראשונה דפוס וויניציאה הגירסא אף על פי שכתבנו. ובא׳זו זמן חי רבי יוסי הזה גם כן אין ספק, כי הוא וחברו רבי יונה היו הבאים אחרי דורם ר׳ אמי ור׳ אסי והיו צעירים לימים בימי ר׳ חגי (ירושלמי ר״ה פ״ב ה״ו וסנהדרין פ״א ה״ו). כנודע היה רבי יונה תלמידו של רבי זירא הראשון ובכן היה בזמנו של הלל מסדר קביעא דירחא. וקבלת רב האי גאון דיה לחזק ההחלטה 1), כי הלל השני הנהיג את סדרי הקביעות הנהוגים אצלנו עד היום כמו שנמצא בספר העבור לרבי אברהם הנשיא בשם רב האי גאון: עד ימי הלל בר יהודה בשנת תר״ע לשטרות.

ציון לב.

על דבר רבה בר נחמני וזמנו וימי חייו.

כבר מבֹאר בהערה לעמוד 450.

ציון לג.

על דבר רב פפא ודרכו לפסוק הלכה לחומרא לצאת ידי שני החולקים

מבואר בההערה במקומו דף 439.

ציון לד.

על דבר מכתב יולינוס קיסר הערוך אל קהלות ישראל.

כל הציון הוא נוסחת המכתב בלשון יונית ואיזה הגהות עליו, שאי אפשר לנו להעתיקו בכתבו ולשונו בזה לפני קוראי הספר. מלבד זה מעיר המחבר על הדברים האלה: בהוצאת שפאנהיים את כתבי יולינוס קיסר (דף 295) באחת מדרשותיו יזכיר עוד הפעם את בנין בית

1) על דברי הרב המחבר אלו יצא הרחז״ם כהשגה במאמר גדול בספר העתי בפראנקל זורנאל 1869 אפריל העפט ויעוויי״ם.

המקדש לעברים וישתמש באופן הדבור הנמצא בכתבי הקדש על בנין בית המקדש הפתגם העברי בהעתקתו היונית לאמר „אשר נקרא שמו, שם אלהים עליו", ובספרות ישראל הקדומה לא נמצא זכר ליולינוס קיסר, מלבד כי הירונימוס בפירושו לדניאל פרשה י' פסוק ל"ד, יאמר כי הדברים הנאמרים שם „ובהכשלם יעזרו עזר מעט" מפרשים היהודים על יולינוס קיסר; הדברים הנאמרים בירושלמי נדרים פ"ג ה"א והא לולינוס מלכא כד נחת לתמן וכו' שמפרש החכם צונץ, על יולינוס קיסר, נראה ברור כי טעות סופר יש שם וצ"ל דיוקליטינוס כמו שנמצא בשבועות פ"ב 1).

ציון לה.

על דבר המשנה אם נכתבה.

מבואר כלו בההערה 3 לדף 297 ועוד בכמה מקומות בפנים הספר 2).

ציון לו.

על דבר הפסיקתא.

לרבי תנחומא בר אבא (או בריבי) מיוחסים לא רק **דברי אגדה** באמרים קצרים, כי אם גם **דרשות גדולות**, המתחילות תמיד בהדברים: **כד פ״תח רבי תנחומא בר אבא** (במקומות רבים בפסיקתא במדרש תנחומא ושמות רבה) או הגומרות בהדברים: **כך דרש**

1) אם נתנה רשות לדון בדבר הייתי אומר, שהמשך הדברים בשני המקומות בירושלמי בנדרים ושבועות מראה לנו שדברי צונץ נכוחים משני טעמים: א) מפני ששם נאמר „והלוליינוס מלכא כד נחת לתמן (לבבל) ק"כ רבוון. וידוע כי יוליינוס העביר המון רב ועצום למלכות הפרסיים ללכדה יותר מכל הקיסרים שהיו לפניו וגם כבש את בבל עד קטיספון ועל כן היה מסעו יותר שגור בפי העם. ב) כי נזכר שם ביחד עם שבור מלכא (והוא הויה דשבור מלכא עיי"ש) וכפי שמתאר הרב המחבר בעצמו מלחמת יוליינוס קיסר ושבור מלכא היו בני ארצות הקדם מביטים על המלחמה הזאת כעל מלחמת השנים. והראיה משבועות אינה מכרעת, כי כשם שהוא מגיה את הגירסא בנדרים, כן נוכל להגיה בשבועות מן דיוקליטינוס על יוליינוס. שפ"ר.

2) אחרי כתבי דברי הרב המחבר ודברי בהערה הנרשמת בזה קראתי דברי החכם וויס בספרו דור דור ודורשיו ח"ג מדף 243 עד 248 ומצאתי שם איזה דברים שנגעתי בם, ובכלל הדברים מחכמים מאד בבאור המחלוקת הישנה הזאת בין הספרדים והאשכנזים (ורש"י בראשם) — דברים נכבדים מאד ובא לידי החלטה שלא כדעת הרב המחבר כי המשנה נכתבה על ידי רבי, ומובן מאליו, שא"כ גם התלמוד כלו נכתב בחתימתו, וחקירות נכבדות בנושא הזה ימצאו המעיינים גם במאמרו של החכם המבקר הרש"ז האלבערשטאם בספר העתי כבוד הלבנון לשנת התרל"ד חוברת ב' מדף 7—16. ופה אין מקום להאריך עוד. שפ"ר.

רבי תנחומא בר אבא" (פסיקתא מ"א), וזמנו של רבי תנחומא יש לשער בקרוב, הוא היה תלמידו של **רב הונא בר אבין**, הוא כנראה אותו רב הונא בעצמו שהיה תלמידו של **רבי ירמיה**, ובבמדבר רבה פ"ג איתא: אמר רבי תנחומא בר אבא אני שאלתי ולמדתי אותה לפני רב הונא בר אבין. ונודע כי האמורא הזה (רב הונא בר אבין) היה בעל הגדה גדול ובן דורו של רבא ריש מתיבתא דמחוזא; ומצינו שבימי רדיפות גלוס וארסיקינוס בארץ ישראל, כאשר פחדו שמה לעבר השנה, שלח לרבא למסור לו כללי העבור כאמור בראש השנה (כ"א׳) שלח ליה רב הונא בר אבין לרבא: כד חזית דמשכה תקופת טבת עד ט"ז בניסן עברה להאי שתא ולא תחוש ליה, מזה יוצא, כי חי רבי תנחומא בערך אמצע המאה השניה לאלף החמישי בזמנו של רב פפא והלל השני, ואם כן חי תלמידו בזמן מאוחר, ורבי תנחומא הוא גם המוסר הלכות בשם רב הונא (הכהן) בר אבין, ובכן הוא —ר' תנחומא— אחד מאחרוני האמוראים הנזכרים בתלמוד ירושלמי. — החכם צונץ יחשוב, כי רבי תנחומא הוא שם מדומה ומסתייע לדבר מהשם לווי „ברבי" שהוא לדעתי, תאר לאיש שאינו מכונה בשמו האמתי. (גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע דף 320) — אך הכנוי ברבי הבא עם רבי תנחומא, אינו אלא מלה משובשת מן בר רבי אבא, כאשר נקרא כן רבי תנחומא בי"א מקומות בפסיקתא ומדרשים אחרים, כאשר מצינו עוד בפסיקתא, אשר מן רבי יהודה הלוי בר שלום, נשתבשה הנוסחא „לרבי יהודה בר שלום בשם רבי לוי". בכלל, כל אותות הנוער, אשר ידמה צונץ למצוא בהפסיקתא וכל הסמוכים לסברתו, שנתחברה בדורות אחרונים נשענים על יסודות רעועים. ויותר נכונים דברי החכם ראפפאפורט המחליט, כי הפסיקתא מהעתיקים ואולי היותר עתיק מכל קובצי הגדות (ערך מלין מדף 178 ואילך). עקבות דורות המאוחרים אשר יגלה צונץ ממקומות אחרים בהפסיקתא מוצאם מהגהות ומלואים שני מאספים, וביחוד נראה זאת בההגדות המדברות על דבר המשיח. והראיה המוכחת כי נתחבר הספר לפני תקופת הגאונים הוא הדבר, כי רבו בו הדברים על דבר התלמוד ירושלמי, ומהבבלי מלבד שלא יזכיר דבר, עוד הוא סותר אותו בכמה ענינים כמו שנמצא שם פרשה ב׳ על דבר טעם החנוכה. וצביון הדרשות של רבי תנחומא, דרשות אגדה על נושא אחד שלם וערוך בחלקיו, הננו מוצאים גם בהפסיקתא. (עיין פ"ד — בהעריכו את משה לעמת אליהו, ובפרשה ל"ב הדרשה על דבר ישראל, אשר החטא, הענש והנחמה מקבילים לאמר „חטאו... לקו... ומתנחמין" עיי"ש). והשם „פסיקתא" הוא לפי דעתי לפי שהוא אוסף דרשות על שבתות השנה, שיוצאות מכלל כל השבתות וההפטורה בהם אינה מעין פרשת השבוע, כי אם מעין המאורע, כמו ארבע פרשיות וכדומה, ומפני שמפסיקין מקריאת ההפטרות הקבועות נקראו גם דרשות השבתות האלה בשם פסיקתא, כמו שנאמר במשנה (מגילה פ"ד) „מפסיקין וחוזרין לכסדרם; ובגמרא: לסדר פרשיות הוא חוזר.. לסדר הפטרות הוא חוזר—ושם הספר במלואו צריך להיות „מדרש לשבתי דפסיקתא". וקרוב לשמוע שהיה המנהג, אשר לא בכל שבת ידרוש הדרשן, כי אם בשבתות אלה שקוראים בהם הפטרה אחרת מהסדורה על סדר הפרשיות — ואחר כך החלו לדרוש בכל שבת. ואם כן על פי טבע הדברים, הפסיקתא קודמת לחבורי המדרש על פי סדרי השבועות 1).

ציון לז.

שלשלת ראשי הגולה.

תולדות ראשי הגולה ושלשלת יחוסם קשה מאד לברר יתר רב משלשלת היחס של נשיאי ארץ ישראל. התלמוד המדבר על כל דבר נפל בישראל, כמעט שיחשה במתכוין מהנושא הזה ולא יגע בו, ובכולו מצאנו בו שלשה ארבעה שמות ראשי גולה. בעל סדר עולם זוטא, אשר שם לו למטרה להוכיח מוצא ראשי הגולה מבית דוד על פי סדרי הדורות, הנה מלאו דבריו בההוצאות

1) דברי חפץ בנושא הנכבד הזה — על דבר רבי תנחומא והפסיקתא, ימצאו טובי המעיינים בספר דדו"ד להחכם ווייס ח"ג מדף 141 ואילך ובהקדמות היקרות של החכם המגלה עמוקות מני חשך ר"ש באבער לספר התנחומא והפסיקתא. ספ"ר.

שלפנינו בשבושים וטעיות, עם השתרבבות דברים מן החוץ אל תוכו (Jnterpolationen), העתק דברים ממקומם הנכון והתחלפות השמות, ועל כלם ישנם לפנינו נוסחאות מתולפות. צונץ כוון יפה באמרו (בגאטטעסדיענסטליכע פאָרטראֶגע דף 136): כי ט״ו או ט״ז שמות ראשי הגולה הראשונים המנוים בסדר עולם זוטא בימי כתבי הקדש, לאמר אלה המנוים מן זרובבל בן שאלתיאל בן יכניה מלך יהודה — המה מדומים, כי נרשמו על פי חפץ רושם התולדה אשר בחר באיזה אנשים מיוצאי ירך המלך יכניהו וירשמם במספר ראשי הגולה, אשר מציאותם מקוימת בלי כל ספק בתולדות ישראל, המה אלה שנהגו נשיאותם מימי רב הונא רבה וענן - ובין שניהם היה כנראה עוד ראש גולה אחד, אש־ שמו לא נדע. ובכן הנני מצמצם פה רשימת התולדה על שנים עשר ראשי הגולה בימי האמוראים מרב ושמואל עד רב הונא השני ואלה הם:

א) **ענן**. בדור של **רב ושמואל** והאריך ימים עד חרבן נהרדעא על ידי פפא בר נצר (אודינת) בשנת ד״א י״א או י״ג.

ב) **נתן**. בדור **רב יהודה בר יחזקאל ורב ששת**.

ג) **נחמיה**. בדור **רב ששת ורב חסדא** וכנראה היה חתנו של **רב**.

ד) **עוקבן** או **עוקבא ומר עוקבא** (והוא הנקרא בסדר עולם זוטא **עקביה**). צונץ יחליט בטעות שהיו שני ראשי גולה עקביא ועוקבן, נקרא גם כן בתאר הכבוד **רבנא** והיה בן דור **רבה ורב יוסף**, נזכר בתלמוד לשבח (בחולין צ״ב ע״א) „אמר רבי אבא אמר רב שלשה שרי גאים היוצאין מישראל בכל דור ודור. פעמים ששנים כאן ואחד בארץ ישראל, ופעמים ששנים בארץ ישראל ואחד כאן יהבו רבנן עינייהו ברבנא **עוקבא** ורבנא **נחמיה** בני ברתיה **דרב** 1). ראש הגולה הזה הוא מר עוקבא, אשר מארץ ישראל שלחו ליה מכתבים בתארי כבוד להפליא לאמר: לדזיו לי כבר בתיה שלם! (סנהדרין ל״א ע״ב), והוא זה אשר עליו אמר רב יוסף: ועוד אחד (מבעלי תשובה) יש בדורנו, ומנו? **עוקבן בר נחמיה** (שבת נ״ו ע״ב). המלות „היינו נתן דצוציתא״ הן הגהה על הגליון שנשתרבבה בפנים הגמרא. **רבה** מקבל הלכות משמו כאמור (ב״ב נ״ה ע״א) „אמר רבה הני תלת מילי אשתעי לי עוקבן בר נחמיה ריש גלותא משמיה דשמואל״.

ה) **הונא מר** הראשון, אחי **עוקבן** ובן דור **אביי ורבא** (כן דרוש להגיה בסדר עולם זוטא. תחת **רב יוסף**, צ״ל **רבא בר יוסף בר חמא**. ראש גולה זה חי בימי הקיסרים יוליגוס ויוביגוס, אחרי אשר כבש שבור מלכא השני את העיר נציבין מידי רומא 363 — ד״א קכ״ג כאמור בסע״ז: „ובימיו (בימי הונא מר) סליק שבור לנציבין וכבשה״, סוף דברי סדר עולם זוטא: „ושכיב הונא מר ועמד עוקבא אחיו, רב חננאל חכם שלו״, הנני חושב לבאים שלא במקומם; ומקומו בין ראשי הגולה שבזמן כתבי הקדש — לאמר לפני סדר היותסים לזמנם של האמוראים. האות להשם המדומה אשר במקום הזה הוא שם החכם רבי חננאל הנזכר שלש פעמים ברשימת סדר עולם בדורות שונים. והגירסא הנכונה היא: „ושכיב הונא מר ועמד אחריו אבא (מרי) בן אחיו בן מר עוקבן״.

ו) **אבא מרי** בן **עוקבן**, בימי הדור: **רב נחמן** בר **יצחק**, **רבינא** הראשון **ורב פפא**. בגמרא נדה ס״ז ע״ב הננו מוצאים: „הוה עובדא בדביתהו דאבא מרי ריש גלותא דאיקוט אזל רב נחמן בר יצחק לפיוסה. — על דבר שלשלת ראשי הגולה אחרי אבא מרי רבו חלופי נוסחאות. יש גורסים: כהנא, ספרא, מר זוטרא, כהנא; ויש גורסים: מר זוטרא, מר יימר, כהנא. אך כאשר יבחין את תורף הנוסחאות נמצא: לראש וראשונה דרוש להשמיט רב ספרא, כי נראה לעינים השבוש היוצא מהדברים שאחריהם: „ועמד מר כהנא אחיו, רב ספרא חכם שלו״, אחרי כן דרוש לדעת כי נלקה סדר עולם זוטא במקום הזה בחסר, והנוסחא הישרה היא „ושכיב רב כהנא ועמד אחריו״... (פה צריך להיות מר יימר, שכן נמצא בתשובת רש״ג אשר לפני מר זוטרא היה מר יימר ראש הגולה), ובאופן

---

1) בדברי הרב נפלו איזה שבושים בהעתקת דברי התלמוד למשל הוא מעתיק: „שני שרי גאים וכו׳״ ותקנתי הדברים הנראים לעינים. והנה הרב המחבר מחליט, כי נחמיה ראש גולה הנ׳ הוא חתנו של רב וראיתו היא כנראה ממה שנזכר בשבת נ״ו ע״ב עוקבן בר נחמיה, כמו שימנא המעיין בדור ד׳, אבל אם כן יהיה עלינו לאמר שנחמיה ראש הגולה קרא את בנו הצעיר גם כן בשם נחמיה, דבר שאינו מצוי בין קדמונינו. שפ״ר.

AKADEM KÖNYV TÁRA

הזה מסכימות שתי הנוסחאות אל רב שרירא גאון האומר: „ומר יימר ומר זוטרא דהו"ן בתריה (דרב כהנא) רישי גלותא" ובכן עולה הסדר יפה.

ז) **מר כהנא**.

ח) **מר יימר**.

ט) **מר זוטרא**. וכל השלשה המה בני דור **רב אשי**, אך מר זוטרא האריך ימים אחרי מות רב אשי ורב אחא מדיפתי ומר בר רב אשי היו חכמים שלו.

י) **מר כהנא** השני בנו של מר זוטרא.

יא) **הונא מר** השני, או **מארי** גם כן בנו של מר זוטרא, אשר הומת על ידי פירוז רשיעא בשנת ד"א ר"ל או רל"א, ואחריו היה לראש גולה — לדברי רב שרירא גאון.

יב) **הונא השני** הנקרא מרש"ג בשם **רב הונא**, והוא בנו של **מר כהנא** השני, אשר מת אחר חתימת התלמוד בשנת תתכ"ב לשטרות — ד"א רע"א. ובכן בכל ימי תקופת האמוראים בבבל (ג"א תתקע"ט — ד"א רע"א) עמדו לישראל בבבל שנים עשר ראשי גולה.

ציון לח.

על דבר אחרוני האמוראים — ראשוני רבנן סבוראי.

כשם שבימי חתימת המשנה הננו מוצאים תנאים למחצה (מרבי חייא עד רבי יוחנן) אשר עמדו בתוך בין התנאים שוני ההלכות ומקבלים אותן ובין האמוראים שאינם אלא מפרשי התנאים, כה נמצאו בדור חתימת התלמוד ומעט אחריו חכמים שהיו גם כן אמוראים למחצה והם ראשוני רבנן סבוראי, הם והבאים אחריהם נתנו להתלמוד את תמונתו וצביונו, כמו שהוא עד היום, ובשמות האמוראים למחצה ישנם שנויים וחלופי גרסאות בין הנוסחאות השונות בין סדר תנאים ואמוראים (בר"ת סתו"א) ואגרת דרב שרירא גאון, עד כי לצרף הדברים ולהעמידם על האמת דרושה בקרת הנוסחאית, וכלי האומנות בהבקרת הזאת לסתו"א הוא ספר כריתות להר"ש מקינון (שער ד'). א) הראשון לרבנן סבוראי הנחשבים כאמוראים הוא **רב אחאי בר רב הונא**. רש"ג קורא אותו רב אחאי מבי חתים, וכן יקראהו סתו"א במחזור ויטרי: רב אחא מבר (בי) חתים, לדברי רש"ג מובא בתלמוד גיטין ז' ע"א: וז"ל רש"ג (בח"מ דף 28): „ואיקרו הני רבואתה רבנן סבוראי וכל מאי דהוה תלי וקאים פירשוה כגון: **רב נחומי ורב יוסף ורב אחאי** מבי חתים דאמרינן בהמביא גט (דף ז') וצקלג וכו'. ובי חתים עיר שבסביבי נהרדעא וכו'". אך בגמרא שלנו לא נמצא שם כלל ר"א מבי חתים כי אם רב גביהה מבי ארגיזא. ומזה יצאה הנוסחא המשובשת בסתו"א גביא דארגיזת או רב גברא מארגוזתא, אך בספר כריתות הנוסחא ברורה כמו שהיא בתלמוד שלפנינו. ב) **רב סמא** בריה **דרבנא יהודאי**. ג) הנזכר למעלה **רב נחומאי** או **רב רחומאי**. ד) **רב שמואל** בר **אבהו** מפומבדיתא ונזכר בתלמוד (חולין מ"טי): שלחו מתם הלכתא כוותיה דשמואל בריה דרבי אבהו. ה) **רבינא** מן **אומצא** או **בר אומצא**. ו) **רב הונא ריש גלותא** (הנזכר בציון ל"ז) ובסתו"א לא נזכר. ז) **רב אחא דאבוה** (ובסתו"א — רב אחדבוי בר קטינה, וברש"ג יש רב תחינה כשם בפני עצמו. ח) **מר זוטרא בר חנינא** (ובשנוי נוסחאות; חיננא, חנה, חמא). ט) **רב יוסי** או **רב יוסף** אשר האריך ימים מכל יותר חבריו הנזכרים למעלה. בסדר תנאים ואמוראים, אחרי שימנה את כל רבנן סבוראי שבדור ההוא ישים גבול לזמנם ויאמר: ובימיהם יצא מחמט או מחומש, כאלו היו אחרוני החכמים האלה בימי צמיחת דת האיסלם. דעת לוצאטו היא שאין הדבר כן, אך מזה מוכח, כי נלקתה נוסחת הרשימה הזאת בחסר, ונשמטו בה המורים שעמדו לישראל בסורא אחרי חתימת התלמוד עד מר חנינא בי גיהרא, המובא גם מרש"ג ועליו נכונו הדברים: „ובימיו יצא מחמט". על פי אופני הדבור המיוחדים לרב אחאי (פשיט רב אחאי כתובות ב' ע"ב, פריך רב אחאי — שם מ"ז ע"א; יבמות פ"ד ע"א, חולין ס"ה ע"ב, זבחים ס"ב ע"ב, בכורות ו' ע"א, קדושין י"ג ע"א, שבועות מ"א ע"א — וגם הוה בה רב אחאי,

בכורות ח' ע"א), הכיר רבנו שמואל בן מאיר (הרשב"ם) בהכרה שלמה ונבונה כי אינם דברי אמורא בן הדורות הראשונים, אך ר' אחאי זה איננו כדברי הרשב"ם רב אחא משבחא בעל השאלתות שחי בהמאה הרביעית לאלף החמישי, אך הוא אותו האמורא — מרבנן סבוראי רב אחאי מבי חתים, שעליו יאמר רש"ג כי כרב רחומאי ור"י היה מפרש ומסביר מקומות שנשארו סתומים כהתלמוד, טענת רבנו תם (כתובות ב' בתוספת ד"ה פשיט ר"א וזבחים ק"ב ע"ב בתוס' ד"ה פריך ר"א) כי רב אשי משיב על דברי רב אחאי אינה פירכא להחלטת הרשב"ם, כי אפשר שהיה רב אשי אחר גם בדור מאוחר, ואולי גם הגירסא רב אשי אינה נכונה, כי בנדה (ל"ג ע"א) המשיב על דברי רב אחאי רב אסי. נראה הדבר כי בכונה השתמשו הסבוראים באופני הדבור מיוחדים להוכיח כי הדברים אינם מהאמוראים. והמימראות של רב אחאי מצטינות בבינה ישרה וחריצות השכל הישר ההגיוני, ולכן היו משבחים אותו בארץ ישראל, ואמרו „הזהרו ברבנו אחאי שמאיר עיני גולה הוא" (חולין נ"ט ע"ב) והיותו נזכר עם רב שמואל בר אבהו תוכיח, כי היה מרבנן סבוראי, או אמורא למחצה.

רשימת

שמות האנשים והעמים והערים והמדינות והארצות הבאים בספר.

א.

אבא אריכא (רב) 290, 318, 331, 332, 348, 350 וכו' עסה"ע, 381, 382, 386, 462, 463.
רבי אבא מן עכו 378.
אבא שאול בן בטנית 165.
רבי אבהו 371, 373, 376, 394.
אבטליון 177.
אבידינס קסיוס (שר הצבא) 303.
אביונים (נוצרים) 49.
אביי (בן כייליל) 395, 411 – 413.
אבימי 381.
רב אבין (רבין) 399.
אבנימוס (נימוס) הגרדי 269, 479.
אבינרגלוס (מלך) 46.
אבל (עיר) 122, 370.
אבלט (חכם פרסי) 359.
אבילה 63
אבילונה (נוף) 19, 61.
אגריפוס הראשון 5, 6 – 10, 18 – 27, 53, 88, 112
אגריפוס השני 26, 53, 55 וכו' עסה"ע, 124, 126, 136, 141, 167.
אגריפינה Agrippina (קיסרית) 55, 61, 62.
אברהם (אבינו) 25, 39, 45.
רב אדא 410.
אדום 117, 119, 122, 153, 157, 221.
אדיבנה (הדייב) 46, 47, 48, 50, 70, 71, 75, 84, 115, 116, 128, 135, 213, 304, 342.
אדרינוס Hadrianus (קיסר) 186, 193, 194, 206, 223 וכו'; 241, 248—251, 258—263, 285, 321, 337, 397, 402, 451, 475, 479.
אדידה (שם עיר) 122.
אדמנטוס Admantus 442.
אהרימון Ahrimau (הורמין, אליל החשך אצל הפרסיים) 363, 449.
אוגוסטוס (קיסר) 7, 8, 10, 26, 71, 103, 485.
אודיוס Odius 10.
אודינת (פפא בר נצר) Odenath 366 – 369.
אוטו Otho (קיסר רומא) 124.
אוליפיוס מאנטויכיא 426, 427.
אומידוס קוואדרטוס Umidus Quadratus 61.
אוריגינוס Origenus הקדוש 325, 326, 474, 475.
אורינינוס Oreninus 320.
אורלינוס Aurelianus קיסר 368, 369, 370, 373.
אורסיקנוס (נציב רומא) 400 וכו', 490.
אורפיאוס (משורר יוני) 32.
רב אחא ברבי יאשיהו 428.
רב אחא בר יעקב 422.
רב אחאי מבי חתים 454.
רב אחא מדפתי 448, 449.
אושא (עיר בהגליל) 192, 231, 264, 265, 274, 278, 280—282, 286, 315.
רבי אושעיא (הושעיה) רבה 310.
רב אושעיא (זוטא) 407.
רב אחא בר אבהו 454.
רב אחא בר רבא 431.
אחמתא Ekbotaua 221.
אטידוס קורנאֶלינוס Atidus Corneljanus 285.
איברים (הספרדים הקדמונים) 442.
רב אידי בר אבין 446, 448.
אידיסה (Edessa עיר באסיה הקטנה) 218.
איהי דקירא (מקום בבבל) 342, 343.
איוב 336.
איזגדר השלישי (Jesdigerd III) מלך פרס 443, 449, 450, 466.
איזביוס הקדוש (Eisebius) 396, 398, 403, 473, 482, 7 4.
איזודורוס Jsidorus יוני מאלכסנדריה 10, 15.
איזטים Jsatis (מלך חדייב) 46 – 48, 84.
איטליה 30, 124, 340, 341, 395.
אייבו אבי רב 350.
אייבו בן רב 356.
איי יון 71.
אייטרופיוס Eutrupius (שר מלוכה ברומא) 438, 439.
רבי אילעאי 194, 464.
איללירייה (מדינה) 52, 77, 483.

אילפא 331 , 332 .
איסור (גר) 416 .
רבי איסי 369 .
איסלם (דת) 144 .
איספאהאן Jspahan (בירת פרס) 420 , 451 .
איפרא הורמיז (מלכת פרס) 411 .
אירבי (מלך הבראהמינים בהודו 452 .
אירופה 28 , 30 , 157 , 219 , 220 , 362 ,
427 . 430 .
אירניה Jran (ארץ באסיה התיכונה) 434 .
אכיור (שרעמוני) 221 .
אלבינוס (נציב רומא ביהודה) 65 , 67—69 .
אלבנוס קיסר מדומה 304 .
אֱליא קאפיטולינא 233 , 251 .
אליטירוס(יהודי משחק על במת החזיון ברומא101.
אליהו (הנביא) 338 , 370 .
אליהועיני בן הקוף 22 , 27 .
רבי אליעזר בן הורקנוס (הגדול) 160 , 169 ,
173 , 176 , 180 , 181—183 , 186 , 187 ,
193 , 206 , 211 , 230 , 231 , 280 ,
328 , 471 , 475 , 485 .
רבי אליעזר (ברבי יוסי) 287 , 481 .
רבי אליעזר ברבי צדוק 89 .
רבי אליעזר ברבי שמעון בן יוחאי 294 , 305 ,
306 , 480 .
אליקים (כהן גדול) 221 ;
אלישע בעל כנפים 255 .
אלישע בן אבויה (אחר) 105 , 195 , 256 ,
271 , 289 .
אלימפ (הר מועד בני אלים) 45 .
אלכסנדריה (עיר) 7 , 9—14 , 19, 23, 24 ,
29 , 30 , 32 , 35 , 38 , 39 , 45 , 49, 83 ,
108 , 124 , 136 , 137 . 142 , 155 , 166 ,
195, 207, 215, 217 , 249, 319 , 341, 478 .
אלכסנדר טבריוס (מומר) בן הארברק 59 , 83 .
אלכסנדר ינאי 140 , 242 , 416 , 476 .
אלכסנדר ליזימכוס (ארברך — טבריוס יוליוס)
6 , 9 , 10 , 19 , 24 .
אלכסנדר מוקדוני 60 , 213 , 279 .
אלכסנדר סיוורוס (קיסר רומא) 319 , 322 ,
352 , 362 , 364 , 424 , 485 .
אלכסנדר מקירני 143 .
אלכסנדרונים (פלוסופים) 91 וכו' .
אלכסנדר קורניליוס (ס:פר) 8 .
אלכסנדריון 242 .
אלעזר מארץ הגליל , מורה המלך איזאטים
באדיבענה 47 .
אלעזר בן דינאי 27 , 57 , 60 , 63 .
אלעזר בן חנניה 75 וכו' 94 , 102 .
רבי אלעזר בן חסמא 194 .
רבי אלעזר בן הרסום 260 .
אלעזר בן יאיר 57 , 80 , 117 , 140 .
רבי אלעזר בן יעקב (שמוע) 260 , 263 ,
264 , 280 ;
רבי אלעזר המודעי 194 , 247 .
אלעזר בן סמיא 110 .
רבי אלעזר בן עזריה 177 , 179 , 231 .
רבי אלעזר בן ערך 160 .
רבי אלעזר בן פדת 375 , 376 , 393 .
רבי אלעזר בן פרטא 257 .
אלעזר הצדיק (כהן גדול) 36 .
אלעזר הקנאי 140 וכו' .
אלעזר בן שמעון 95 , 118 , 125 , 137 .
אלעשה 131 .
אמברוזיוס הקדוש 436 , 441 .
אמגושים (כהני הדת) 363 , 449 .
רבי אמי 369 , 371 , 373 , 376 , 377 ,
385 , 394 , 395 464 , 486 .
רב אמי (רמי) בר יחזקאל 387 .
אמימר (מר יימר) 431 , 434 , 448 , 449 ,
466 , 467 .
אמימר בר ינקא 451 .
אֱמעסאה (עיר) 308 .
אנדריאס (יהודי אלכסנדרני) 36 .
אנטוניא יולינוס Antonia Julianus 244 .
אנטוניה (מצודה) 25 , 27 , 59 , 74 , 78 ,
79 , 115 , 116 , 128 , 131 .
אנטוניה (אחות אשת הקיסר) 6 .
אנטויכיא 50 , 53 , 69 , 82 , 83 , 85 ,
87 , 136 , 213 , 218 , 229 , 263 , 285 ,
319 , 368 , 436 , 443 .
אנטיוכוס (יהודי מומר) 82 .
אנטיוכוס אֱפיפאנוס 8 , 29 , 55 , 251 ,
263 , 311 .
אנטיוכוס (מלך קומגינא) 25 , 26 .
אנטונ·נוס הילגבלוס 302 .
אנטונינוס בן אסוירוס, אסוירוס בן אנטונינוס 320.
אנטונינוס פיוס 264 , 284 , 285 , 302 ,
479 , 480 .
אסטפהאנוס Astphanus (בבה"ח) 50 .
אנטיפס (שר הרבע בגליל) 6 , 76 , 118 .
אנטיפטרים 85 , 87 , 241 , 259 , 262 .
רבי אסי 371 , 373 , 376 , 377 , 385 ,
394 , 395 , 464 , 473 , 486 .

אסיה 28 , 29 , 33 , 46 , 126 , 142 , 157 , 219 , 268 , 362 , 427 , 429 , 430 .
אסיה מערבית 77 , 84 , 108 , 124 , 241 , 285 , 400 .
אסיה הקטנה 9 , 23 , 24 , 30 , 49 , 71 , 82 , 136 , 195 , 206 , 220 , 274 , 397 , 398 .
אסיים 49 , 8 .
אספסינוס (Vespasianus) קיסר 110—114 , 117 , 121 , 122 , 124—126 , 135—137 , 139—141 , 146 , 157 , 166 , 167 , 208—211 , 215 , 244 , 249 , 444 .
אספמיא (ספרד) 212 .
אפולוניוס מולו Apolonius Molo (סופר יוני) 8.
אפולוס (משליחי הנוצרים) 52 .
אפוליוס (נוף באיטאליה) 439 .
אפיון (המצרי) 9 , 11 , 15 , 144 .
אפלטון Plato (פילוסוף) 14 , 38 , 271 .
אפעלעס האשקלוני 15 .
אפמיא (עיר) 8 , 82 , 342 .
רבי אפס (פס) 328 , 330 , 337 , 486 .
אֶפאָפרודיטעס Epophrodites (סופר יוני רע יוסף פלאוויוס) 144 .
הרי אפרים (טור מלכא , הר המלך) 442,445 .
אפריקה 28 , 30 , 157 , 220 , 435 .
אקציום Aetium (שם מקום המלחמה) 485 .
אקרא (עיר תחתונה) 115 , 134 .
אקרא דכוכי (מצודה בבבל) 343 .
אקרא דתולבקני (בבבל) 342 .
ארקל 98 .
ארגוב (נוף) 61 .
ארואצעס (מלך פרס) 362 .
ארטבן (מלך הפרתים) 30 , 47 , 255 , 262 , 263 , 351 .
ארטימיון Artemion (ראש היהודים המורדים מאי כפתור 216 .
ארעטאפ פילודימוס (סופר יוני) 51 .
אריוך (מלך פרס , ארדשיר) 345 , 352 , 362 , 363 .
אריאנים Arianen כתת אמונה נוצרית 429 .
אריסטיאס 35 , 36 .
אריסטוטלוס 38 .
אריסטידים (סופר יוני אלכסנדרני) 261 .
אריסטון 244 .
אריסתובל בן הורדוס 5 .
אריסתובל אחי אגריפס הראשון 6 , 18 .
ארכילאנס בן חלקיה 25 .
ארם (ארם נהרים) 30 , 31 , 71 , 75 , 112 , 135 , 212 , 213 , 223 , 304 , 342 , 363 , 412 , 427 , 437 .
ארסוף (נהר) 477 .
ארעכט (נציב רומא) 441 , 442 .
ארסצידים (משפחת מלוכה בפרס) 351 , 352 .
ארקדיוס (קיסר) 438 , 439 .
ארפכשד 221 .
אררט 342 .
ארתחשסתא 35 .
אשדוד 159 .
אשדות 190 .
אשור 46 , 342 .
רב אשי (בר שימי) 431—434 , 448 , 453 .
אתונא Athen (בירת אטיקה בארץ יון) 31 , 77 , 141 , 311 .

ב.

בבל 30 , 71 , 75 , 126 , 142 , 195 , 213 , 218 , 223 , 262 וכו' עד סוף הענין .
בולוניא 30 .
בורוס 64 .
בטי בר טוביא 388 , 389 .
בי-לפט 343 .
ביצנץ (קונסטנטינפול) 396 , 440 , 444 , 447 , 450 .
ביצתא (פרור ירושלים) 25 , 74 , 86 , 88 , 115 , 116 , 128 .
בירי (בירוה) 306 .
בירניקה (אחות אגריפוס השני) 6 , 55 , 77 , 79 , 108 , 109 , 124 , 125 , 132 , 136 , 141 , 167 .
בירניקה (אשת אלכסנדר מקיריני) 143 .
בירניקה בת אגריפוס 19 , 25 .
בירם השני (מלך פרס) 434 .
בירתא (ביתרא) 227 .
(כפר) ביש 477 .
בית-אל 122 , 248 .
בית גוברין 122 , 295 .
בית בלתין (בירם) 62 , 343 ,

בית הינו 115 .
בית הישימות 122 .
ביתוס (משפחה) 55 .
בית חורון 60 , 85 , 87 .
בית לחם 251 .
בית מעון 97 , 103 .
בית נמרון 122 .
בית פגי 115 .
בית צידה 98 .
ביתר 241, 246, 248, 249, 263, 478, 480 .
בית רמון (בקעת ידים) 264 , 477 .
בית שאן 82, 295 , 315 , 398 , 478 , 487 .
בית שערים 289 .
באכוס (Bacchus) (אליל היין) 12 .
בלם (מלך) 29 .
בלוריא (גיורת) 206 .
רבי בנאה 330 .
בן אלעשה (חתן רבי יהודה הנשיא) 291,292 .
בני ברק 190 .
בנימין (מנימין) הרופא 419 .
בן סידא (ספר) 95 , 357 .
בן ציצית 126 .
בסום (נציב מצרים) 11 , 140 .
באסיאנוס קאראקאללה 305 , 308 , 309 .
בעל גד (קסריה פיליפי) 99 , 136 .
בענה (אסיי) 101 .
בקעת מגדו — עמק יזרעאל — לייגיא 245 .
בר גיורא 244 .
בר דרומא 242 , 476 .
ברוך בן נריה 483 .
ברוריא 269 .
בר חנינא 445 .
בריטוס (עיר) 24 , 136 ;
בריטים 54 , 77 .
בריטניה 12, 17, 220, 241, 250, 304, 426.
בר כוכבא (בר כוזיבא) 236 עד סוף הענין ,
261 , 294 , 315 , 373 , 476 , 478 .
בר גבא 53 , 228 .
ברגוס 236 .
בר קפרא 310 .
בר קשא 356 .
ברתלמיון (שר) 287 .
בשן (ארץ) 61 , 100 .
בתול (עיר) 221 , 222 .
בתירה 100 .

ג.

רב גביהה מכתיל 431 , 448 .
גאבארא 98 , 99 , 105 , 109 , 110 .
גבתה (עיר) 307 .
רבי גרא 391 .
גדרה (מקום) 62 , 82 , 108 , 271 .
גוג (עם) 430 .
גוזן (נהר) 453 .
גולגלתא (הר) 251 , 373 .
גולן (בבשן) 61 , 100 , 320 .
גופנית (עיר) 95 , 122 , 131 .
גוריון (מהקנאים שבירושלים) 120 .
גוריון בן נקדימון 80 .
גוש חלב (בגליל העליון) 97 , 98 99 , 106 ,
113 , 114 , 278 .
גותיים 365 , 430 .
גיחון (נהר) 212 .
גייזיריך Geiserich (מלך ההונים) 435 .
גינוסר 97 .
גיסיוס פלורוס 69—74 , 76—79 .
גלבה (שר צבא) 122 , 124 .
גלוס (קיסר משנה) 400 , 402 , 403 , 490 .
גלטיה 34 , 52 , 235 .
גליה (צרפת הדרומית) 7 , 12 , 17 , 18 ,
122 , 124 , 236 .
גלים 54 .
גליל 7 , 49 , 63 , 85 , 110 וכו׳ 242 ,
264 , 402 .
גליל העליון 242 .
גלינוס (קיסר) 368 .
גלינוס בן ואלרינוס 365 .
גלעד 62 .
גמלא 98 , 99 , 100 , 113 , 114 .
רבן גמליאל הזקן ברבי שמעון 22—25 , 30 ,
62 , 316 .
רבן גמליאל דיבנה (השני) 159 , 169 וכו׳ ,
182 , 191 , 193 , 195 , 206 , 210 , 211 ,
231 , 404 .
רבן גמליאל ברבי יהודה הנשיא (השלישי) 291,

306 , 307 , 318 , 328 , 330 , 487 .
רבן גמליאל הרביעי 371 , 374 , 487 .
רבן גמליאל החמישי 436 , 437 , 488 .
רבן גמליאל בתראה 436 , 440 , 488 .
גנוסטקים 256 .
הר גריזים 111 , 251 ;
גרמניה 17 , 30 , 124 , 397 , 443 .
גרמניים 54 .
גראַנאַדה 442 .
גרפטי (נכדת הילני) 48 , 116 , 120 .

ד.

ידברת (עיר) 25 ;
דוד המלך 338 .
דוזוטיאוס 12 .
דומיטיאה (אשת דומיטינוס) 211 ;
דומיטילה 210—212.
דומיטינוס (קיסר) 136 , 137 , 142 , 166 ,
167 , 179 , 206 , 208—213 .
דונאַביה (נהר) 28 , 212 .
רבי דוסא בן הרכינס 165 , 174 , 175 , 191 .
דורא 24 , 106 .
דידיום ילינוס 304 .
דיו קאסיוס 215 , 238 , 248 .
דיוקליטינוס (קיסר) 372—374 , 377 , 378 ,
396 , 487 , 493 .
רב דימי 399 .
רב דימי בר חיננא 431 .
דימיטריאס פלרוס 35 .
דיקומנום 108 .
דלמציה 373 .
דלתה (מקום מושב היהודים במצרים) 10 .
דמסית (עמאוס) 169 .
דמשק 8, 45, 50 , 51, 90 , 222, 274 , 376 .
דניאל (איש חמודות) 366 .
דניאל (ספר) 67 .
דצים 212 .
דרוזוס בן טבריוס 5 , 6 ;
דרוסילה (בת אגריפוס) 25 , 55 .
דריוש המלך בפרס 35 , 213 .

ה.

רב האי גאון 156 ;
האניבל Hanibal 236 .
הגר (שפחת שרה) 40 ;
הודו (Jndien) 212 , 213 , 214 , 218 ,
362 , 452 .
הולופורנוש 220—222 .
הומירוס 9 , 38 .
רב הונא בר אבין 403 , 490 .
הונא בר נתן 432 , 434 .
רב הונא (ראש הגולה) 489 , 291 .
מר הונא (ראש הגולה) 347 , 494 .
רב הונא מדרוקרות (סתם ר"ה) 382 וכו' ,
388 וכו' עד 392 , 407 .
רב הונא השני 402 .
הונא מארי בר מר זוט־א 451 .
רב הונא בר חייא 408 .
רב הונא ברבי יהושע 422 .
רב הונא בר מנוח 422 .
הונוריום (Houorius) קיסר רומא 439—443 .
הונים Hunen (עם) 430 .
הוסיום 442 .
הורדוס הראשון 5 , 7 , 8 , 19 , 20 , 22 ,
55 , 56 , 63 , 66 , 70 , 79 , 100 , 102 ,
112 , 140 161 , 195 .
הורדוס אחי אגריפוס (מלך בכוהלית) 19, 25 ,
26 , 27 , 28 , 55 .
הורדוס אנטיפס 276 .
הורדוס בן גמלא 100 .
הורדוס בן מיאר 100 .
הורדוסים 18 .
הורידיה אשת אנטיפס 6 , 7 .
הוראַדיום 122 , 123 , 140 .
הורמיז (אליל) 363 , 431 , 434 , 449 .
הורקנוס החשמונאי 88 .
הורקנוס (אבי רבי אליעזר) 180 .
רבי הושעיה (ע' רבי אושעיא) .
היזיכיום Heis chius נציב רומא 436 .
היליגיובאַלוס Heligiobalus (קיסר רומא) 309 .

הילִיקון המצרי 15 .
הילני המלכה 46—48 50 , 115 ,
היפטיה Hypathie אשה פילוסופית באלכסנדריה 442 .
הירונימוס Hieronimus הקדוש (אבי כנסת הנוצרים) 445 , 446 , 493 .
בית הלל 58 , 76 , 78 , 94 , 173 , 176—178 , 185 , 169 , 299 .
הלל הזקן (הבבלי) 22 . 23 , 45 , 58 , 89 , 158 , 161 , 166 , 169 , 180, 192, 194 , 382, 440 , 448 .
הלל הנשיא השני 395 , 398 , 403 , 421 , 488 , 490 .
הלל ברבי גמליאל 318 , 325 .
הילינים (יונים) 38 , 49 , 50 , 51 .
רב המנונא 292 , 357 , 413 .
הפיקוס (מגדל בירושלים) 25 , 79 .
הרטניוס פרונטו 132 , 135 .
הרפניא 62 , 369 .

ו.

ויביוס מרזוס Vibius Marsus (נציב רומא בסוריא) 25 , 26 .
ויטליוס (נציב רומא) .
ויטליוס Vitelius (קיסר) 124 , 125 .
וירוס (קיסר משנה) 285 , 286 , 481 .
וינירה Venera (אלילה) 251 .
וואלאגיזיס (מלך הפרתים) 285 , 480 , 481 .
ואלענטיניאנוס הראשון קיסר רומא 429 .
ואלענס Valens (קיסר) 429 .
ואלעריאנוס Valerianus (קיסר) 356 .
ואנדאלים Vandalien (עם) 139 .
וואני (נהר בבבל) 342 .
וארוס Varus (שר צבא רומא) 100 .

ז.

רב זביד 431 .
מר זוטרא (מפומבדיתא) 431 , 432 , 434 .
מר זוטרא בר חנינא 454 .
זולשפט (עיר בבבל) מקום מסחר היין 414 .
זינדה 363 .
זינוביה (אשת אודינת) 368 , 370 .
רבי זירא השני 413 .
זכריה בן אבקולוס 78 , 118 .
זכריה בן קבוטל (קבוטר) 67 .
זמרי (ראש משפחה) 100 .
רבי זעירא (זירא) 325 , 393 , 364 , 386 .
זעירא בר חיננא 369 .
זפירין (שם מקום) 235 .
זרובבל 30 , 167 , 341 , 347 .

ח.

חברון 123 .
חברים (גברים , עובדי האש) 363 , 364 .
חבקוק 45 , 339 .
חבתא (כפר) 118 .
רבי חגי הזקן 385 , 395 , 399 , 464 .
חדקל 28 . 30 , 46 , 62 , 155 , 213 , 214 , 220 , 341 , 344—349 , 363 , 367 , 382 , 391 , 427 .
חודר ורדה 450 .
חוטרא 218 .
חוניו (כהן גדול) 7 , 12 , 17 .
רבי חוצפית המתורגמן 194 , 259 .
חורן 62 .
חזיז (מלך) 55 .
חזקיה בן חבר 118
חזקיהו ברבי חייא 293 , 310 , 349
חזקיהו (המלך) 80 , 295 .
כפר חטין 322 .

רבי חייא 289 , 291 , 294 , 298 , 310 , 385 , 486 .
רב חייא מויסתניה 422 .
רבי חייא בר אבא 325 , 371 , 375 , 377 , 378 .
רבי חייא מכפרי 349 , 350 , 355 .
חינא 453 .
חיירימון (סופר) 8 .
רבי חלפתא 194 .
חלקיה אחי אגריפוס 18 .
חלקיהו הסוכן 65 .
חמא בר אדא 483 .
רב חמא מנהרדעא 421 , 422 .
רבי חמי בר חנינא 486 .
חמת 248 .
חמתן (עמאוס) 97 , 274 .
רב חנא בר חנילאי 383 .
רבי חנינא 270 , 292 , 325 , 330 , 331 , 355 , 367 , 375 , 376 , 381 , 407 , 464 .
רבי חנינא בן תרדיון 194 , 257 , 259 , 268 .
רבי חנינא בר חמא 307 , 328 וכו' עד סוף הענין 486 .
חנין (משפחה) 55 .
חנילאי 30 .
חנן בן יונתן 86 .
חנן (כהן גדול) 119 , 120 .
חנן בן חנן הכהן 95 , 96 , 105 , 123 .
חנניה הכהן 79 .
חנניה (סוחר) 46 , 47 , 80 .
חנניה בן אחי רבי יהושע 281—283 , 367 , 483 , 484 .
רבי חנניה סגן הכהנים 165 .
רבי חנניה בן חכינאי 280 .
חנניה בן נדבאי (גרבאי) 27 .
חנניה בן צדוק 80 .
חנן בן שת מבית חנין 65 , 66 , 67 .
כפר חנניה 97 , 476 .
רב חסדא 407 , 413 , 463 .
רב חסדא מכפרי 389 , 390 .
חסינאי 30 .
חסמון (הר) 85 .
חפוס (מגדל) 82 , 108 , 134 .
כפר חרוב (חרובא) 248 , 275 .
חרון (אליל) 26 .
חשמונאים 5 , 8 , 19—21 , 64 , 66 , 87 , 144 .

ט.

טוביה (ספר) 261 , 479 .
ים טבריא 245 .
טרפיה (סלע) 137 .
טציטיוס 206 , 210 .
טביא 352 .
טט-לפוט 352 .
טורטולליאן (צייר) 315 .
טאנאיטים 365 .
טור שמעון 242 , 245 .
טבי (עבד רבן גמליאל) 171 .
רב טביומי (מר בר רב אשי) 448 , 450 , 451 .
טיטוס אורליוס אנטונינוס 263 .
טיטוס פריגיוס 132 .
טיטוס (תלמיד פאול) 53 , 204 .
טיגרנוס (מלך) 30 , 420 .
טור מלכא 385 , 476 .
טורנוסרופוס 137 , 239 , 250 , 258—260 , 266 .
רבי טרפון 189 , 194 , 254 , 260 .
טריכיאה 63 , 98 , 104 , 112 , 113 .
טרינוס (קיסר) 183—186 , 194 , 208 , 212 , 213 , 214 , 216 , 218 , 220 , 223 , 363 , 462 , 478 .
טבריוס (קיסר) 5 , 6 , 7 , 10 , 11 , 36 , 276 .
טיטוס Titus Vespasianus (קיסר) 108 , 109 , 111 וכו'—114 , 124 , 125 , 127 וכו'—137 , 139 , 141 , 143 , 146 , 157 , 166 , 167 , 208 , 209 , 215 , 244 , 268 , 475 .
טבריא 6 , 18 , 26 , 49 , 63 , 97 וכו'—103 , 105—107 , 109 , 121 , 114 , 242 , 248 , 274 וכו'—276 , 319 , 322 , 331 , 371 וכו'—375 , 384 , 395 , 399 , 401 וכו'—405 , 436 , 445 , 482 .

י.

רבי יאשיה 280 .
יאשיהו (המלך) 24 , 26 .
יבנה (עיר) 6 , 16 , 116 , 153 , 159—171 , 175 , 176 , 194 , 196 , 199 , 207 , 208 , 266 , 315 .
ידידיה האלכסנדרוני (פילון) 6 , 12—15 , 19 , 21 , 24 , 39 , 41—45 , 83 , 155 .
רבי יהודה 481 .
יהודה בן גרים 286 .
רבי יהודה בן בבא 23 , 194 , 260 , 262 , 264 , 269 .
רבי יהודה בן בתירה 195 , 281 , 283 .
יהודה בן חלקיה 118 .
יהודה בן יאיר 140 .
יהודה בן יונתן 80 .
יהודה בן מירטין 131 .
רבי יהודה בר אלעאי 194 , 260 , 264 , 265 , 273 , 278 וכו׳ עסה״ע , 286 , 476 .
יהודה ברבי חייא 293 , 310 , 349 .
רב יהודה בר יחזקאל 369 , 382 , 386 , עד סוף הענין , 392 , 393 , 464 , 494 .
רבי יהודה בר נחמני 324 .
יהודה (גר עמוני) 177 , 206 .
יהודה הגלילי (הראש והראשון להקנאים) 57 , 58 , 78 , 113 , 140 .
רבי יהודה הנשיא הראשון (רבי) 288 וכו׳ עד סוף הענין , 306 , 315 , 318 , 328 , 330 , 331 , 335 , 347 , 349 , 358 , 432 , 433 , 462 , 476 , 480 , 485 .
רבי יהודה נשיאה השני 318 וכו׳ עד סוף הענין, 330 , 332 , 338 , 352 , 364 , 375 , 486 , 487 .
רבי יהודה נשיאה השלישי 371 , 372 , 374 , 486 , 487 .
רבי יהודה הרביעי בן רבן גמליאל השלישי 340 , 436 , 488 .
רבי יהודה הנחתום 260 .
יהודה (שליח סנהדרין) 104 .
יהודית (ספור) 220 , 221 .
יהויכין (אנשי משמר) 118 .
רבי יהושע 173 , 475 .
יהושע בן גמלא (גמליאל) 67 , 68 , 102 , 105 , 119 , 132 .
יהושע בן דמא (דמנאי) . 67 .
רבי יהושע בן חנניה 160 , 169 , 174—180 , 183—186 , 191 , 193 , 206 , 211 , 230 , 233 , 234 , 236 , 269 , 278 , 471 .
רבי יהושע בן לוי 329 , 337 , 369 , 370 .
יהושע בן ספיא 100 , 103 , 104 .
רבי יהושע בן קרחה 305 .
יהושע בן תבוטי 135 .
יהושע הבירוסי 475 .
יוביאנוס 428 .
יובינל (סופר) 206 , 209 .
יודפת (מבצר) 109—112 , 245 .
רבי יוחנן 318 , 322 , 325 , 328 , 330 , 337 , 350 , 352 , 361 , 364 , 369 - 371 , 373 , 376 , 393 , 407 , 415 , 462 , 464 , 476 , 481 .
רבי יוחנן בן גודגדא 194 .
רבי יוחנן בן זכאי 56—58 , 67 , 158 , 159 , 164—171 , 180 , 181 , 184 , 288 , 467 , 468 , 485 .
יוחנן בן חנניה 95 .
יוחנן בן לוי מגוש חלב 99 , 104 , 105 , 106 , 109 , 114 , 117 , 119 , 120 , 123—128 , 131 , 137 , 244 .
רבי יוחנן בן נורי 174 , 194 , 231 .
רבי יוחנן בן תורתא 237 .
יוחנן האסיי 95 .
רבי יוחנן הסנדלר 258 , 264 .
יוחנן כריסטוסומוס 436 .
יוחנן (סופר) 23 .
יוחנן (שליח הנוצרי) 50 , 53 .
יוחנן (שר צבא אדומי) 117 , 119 .
יויכין (מלך) 347 .
יולא (עיר) 63 .
יוליה דומינא (מרתא) 308 .
יוליוס סעווערוס 241 , 243 , 244 , 246 .
יוליוס (קיסר) 7 , 26 , 71 , 309 , 427 .
יליוס קפעלוס 100 .
יולינוס (קיסר משנה) 403 , 423 , 424 , 426 , 427 .
יון 8 , 9 , 28 , 46 , 49 , 50 , 108 , 112 , 141 , 215 , 251 , 363 , 395 , 424 .
רבי יונה השני 395 , 399 , 401 .
יונים 7—13 , 16 , 19 , 26 , 27 , 38 , 49 , 63 , 72 , 77 , 90 , 91 .

רבי יונתן 280, 337, 338.
יונתן בן הרכינס (מתלמידי בית שמאי) 165.
יונתן בן חנן 22.
רבי יונתן בן עמרם 289.
יונתן האורג 143.
יונתן החשמונאי 140.
יונתן (כהן גדול) 61, 62, 63.
יוסטוס הסופר (איש טבריה) 100, 106, 108, 144.
רבי יוסי 260 271.
יוסי (איש מעון) 323.
רבי יוסי בן חלפתא 194, 260, 264, 279 עד סוף הענין, 283, 286, 476.
רבי יוסי בן קסמא 194, 257, 259.
רבי יוסי בן תדאי מטבריה 174.
רבי יוסי הגלילי 194, 254.
רבי יוסי (ייסא מאמוראי א"י) 395, 399, 401.
רב יוסף 408, 410, 411.
יוסף איש טבריא (מומר) 398, 399, 487.
יוסף בן גוריון 95.
יוסף בן גמלא 113, 114.
יוסף בן מתתיהו (יוסיפוס פלאוויוס) 16, 17, 88, 95—98, 101, 103—107, 109, 111, 112, 121, 126, 137, 139, 142 146, 211.
יוסף בן ספיא 95.
יוסף בן קמחית (כהן גדול) 27.
יוסף בן שמעון הקמחי 65, 95.
רב יוסף בר חייא 411.
רב יוסף בר חמא 367.
יוסף בר נבא 49, 51.
יוסף (הצדיק) 41.
יוסף חפני 307.
יוסף רבן 452, 453.
יועזר בן נומיקוס 106.
יועזר (שליח סנהדרין) 104.
יופיטר 141, 166, 233, 250, 251.
יוקונדוס 72.
יורדת הצלמון (נהר) 477.
יזרעאל (עמק) 114.
יחזקאל 483.
רב ייסא (יוסי—אישי מחותמי התלמוד) 453,454,
ילתא (אשת רב נחמן) 391.
ים המלח 117.
ים התיכון 28.
רבי ינאי 309, 310, 359.
ינוס (היכל) 139.
מר ינקא 467.
יעזר (מבצר) 121.
יעקב (אבינו) 221.
יעקב (אחי ישוע הנוצרי) 50.
יעקב בן יהודה הגלילי 28.
יעקב בן סוסא 117, 125.
רבי יעקב בן קורשאי 283, 288.
יעקב בן קתלא 131.
יעקב בן שושי 119.
יעקב (שליח הנוצרי) 53.
יפו 85, 95, 112, 159, 190.
יפיע 111.
רבי יצחק 282, 484.
רבי יצחק בר אבדימי
רבי יצחק בר יהודה 387.
רבי יצחק בר יוסף (סומקא) 399, 415.
ירדן 62, 63, 96, 155, 245, 393.
ירושלים 5, 12, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 29—52, 56, 60, 64, 65, 71 74, 76, 84—88, 95, 102, 114—128, 157, 158, 180, 222, 236, 239, 250, 251, 287, 294, 397, 398, 405.
יריחו 84, 95, 122.
רבי ירמיה 395, 490.
ירמיהו הנביא 45, 145, 167, 483.
רבי ישבב הסופר 194, 232, 259.
ישוע בן שמעון הצדיק הראשון 18.
ישוע הנוצרי 49.
ישי 185.
רבי ישמעאל 269, 471.
ישמעאל 153.
רבי ישמעאל בן אלישע 191, 192, 193, 231, 254, 255, 257.
ישמעאל בן פאבי 131.
רבי ישמעאל ברבי יוסי 294, 305, 306.
רבי ישמעאל (כהן גדול) 65.
ישעיהו (הנביא) 45, 339.
יתריב 143.

כ.

כבול (מבצר) 85, 242, 245, 477.
כגירה (מהקנאים בירושלים) 128.

רב כהנא (ריש מתיבתא בפומבדיתא) 431 .
כורש (מלך פרס) 35 , 425 .
כזיב (ארץ) 98 .
כייליל (בר נחמני) 407 .
כלבא שבוע 126 , 186 .
כלכותא (עיר בהודו) 453 .
כלקים (כוחלית (מדינה בסוריא) 19 , 55 .
כנרת (ים) 96 , 97 , 98 , 99 , 100 , 103 .
כפר-טבי (מקום) 122 .
כפר־עין (מקום 123 .
כפתור (קיפרוס) 214 , 216 , 218 .
כרזים 97 .
כרים 113 .
כרסטום 52 .
כרקס—כפזינו (עיר) 46 .
כרתים (אי) 49 , 435 .
כתים (אי) 47 , 49 .
כשדים 342 .

ל.

לבנין 96 .
לוב Lybien (נוף במצרים) 77 , 143 , 214 , 215 .
לוד 61 , 85 , 95 , 165 , 170 , 180 , 182 , 254 , 255 , 257 , 330 , 337 , 338 , 369 , 401 , 402 , 445 .
לודקיא Laodeccia 224 , 285 , 286 , 306 , 480 .
לוי 118 .
לוי בר סיסי 290 , 310 , 330 , 345 , 364 , 486 .
לולינוס 215 , 224 , 228 .
לונגינוס Longinos (פילוסוף) 368 .
לופוס (נציב רומא) 143 , 215 .
לוציוס ווירוס Lucius Verus (קיסר) 303 .
לוקואס (שר צבא רומא בקיריניאיקה) 215 .
ליאון (עיר בגליא) 7 .
ליבאניוס (פילוסוף מורה יולינוס קיסר) 423 .
ליזיה קיטוס Queteus (קויטוס) 216—218 .
ליזימכוס (סופר אלכסנדרני) 8 .
ליפיאס (עיר בעבר הירדן) 122 .
ליצינוס מוקיאנוס (נציב רומא בסוריא) 108 .
לאמפו (יוני אלכסנדרני) 10 .
כפר לקיטיא 248 .
לרציוס ליפדוס Larcius Lepidus 132 .

מ.

רבי מאיר (מיאשה) 260, 264, 266 עד סה"ע , 283 , 284 , 296 , 315 , 336 , 373 , 471 , 479 , 484 .
מעבארפאפאזס (מושל מדינת הדייב) 213 .
מגדלא (מגדל צבעייא) 98 , 242, 245 , 276 , 322 , 477 .
מגדל מרים 79 , 134 .
מגוג (שם אומה) 430 .
מייגאסר 128 .
מדי (ארץ) 30 . 213 , 221 , 343 , 362 .
מואב 221 .
מיטון (תוכן יוני) 404 .
מונבז הראשון (מלך הדייב) 46 , 47 .
מונבז השני 46 , 48 , 84 .
מוצא (קלניא . מקום בסבי ירושלים) 136 .
מוקדוניה Macedonien 46 , (מוקדונים 77) .
מוקיאנוס 124 , 125 .
מוריטניה Mauritanien (באפריקה הצפונית) 216 , 220 .
מזגת קסריה 359 , 364 .
מחוזא 343—345 , 367 , 402 , 403 , 414 , 415 , 420 , 428 , 449 .
מחמד (המחוקק) 156 .
מאטפאכארי (עיר בהודו) 452 .
רבי מיאשה (עיין רבי מאיר) .
מיטיליוס (פחה ביהודה) 74 , 80 , 87 .
מיכה (הנביא) 339 .
מילעט (אי) 8 .
מילנה 436 , 447 .
מינורקה (אי) 442 .
מי מרום (ים) 96 , 100 .
מירון (מקום) 306 .
מישן (אי) 46 , 342 , 343 , 369 .
מכבים 52 .

מכירוס (מבצר) 84 , 122 , 140 .
מכלתא 189 .
מאלאבאר (מקום בהודו) 452 , 453 .
ממל (ממלא , עיר) 406 , 407 .
מנחם הקנאי 78 , 80 .
רבי מני 401 , 486 .
מני (מיסד דת) 450 .
מנימין (בנימין) המצרי 206 .
מניתו Manetha (כהן מצרי) 8 , 72 .
מנשה (בעל יהודית) 95 , 221 .
מסדה (מבצר) 78 , 80 , 117 , 122 , 123 , 140 , 141 .
מסלינה Messalina (קיסרית) 55 .
מצרים 8 , 9 , 12 , 19 , 34—36 , 47 , 49 , 50 , 71 , 76 , 77 , 112 , 136 , 137 , 142 , 143 , 214 216 , 218 , 235 , 251 .
מקסימוס (פילוסוף) 216 , 423 , 437 .
מר בר רב אשי (עיין טביומי) .
רב מרי בן איסור (גר) 416 .
רב מרי בר חמא 390 .
מרטיוס טורבה (שר הצבא לטריאנוס קיסר) 216.
מרים מעבר הירדן 132 .
מרים (אשת הורדוס) 5 , 21 , 388 ,
מרים בת אגריפוס 25 .
מרק אווירליוס אנטונינוס (Marcus Aurelius) 285 , 6 2 , 287 , 289 , 302 , 363 , 481 .
מרקוס בן אלכסנדר (הארבארך) 19 .
מרקוס אנטוניה יוליגוס (פחה ביהודה מטעם טיטוס קיסר) 132 .
מרקמנים (בני שבט גרמני) 302 .
מרקוס (בישוף) 262 .
מרתה בת ביתוס 67 , 132 .
משה (רבנו) 41 , 52 , 295 , 435 .
הר משחה (עיין הר הזתים) 62 .
משנה (ספר) חבור המשנה 189 , 310 עד סוף הספר .
משרשיא בר פקוד 451 , 467 .
מתא מחסיא (סורא) 356 , 421 , 449 .
רבי מתיא בן חרש 183 , 281 .
רב מתנה 388 .
מתרדת (חתן מלך הפרתים) 30 .
מתתיהו בן ביתוס (כהן גדול) 130 .
מתתיהו בן חנן (אחי הכהן גדול יונתן) 22 .
מתתיה הכהן 123 .
מתתיהו בן תיאופיל כהן גדול 68 , 71 , 118 .

נ.

נוא-אמון (במצרים) 143 .
נבוזראדן 157 .
נבוכדנצר 136 , 157 , 220 , 221 420 .
נביות Nabataer (שבט ערבי) 140 .
ניגר הקנאי (מעבר הירדן) 84 , 120 .
רבי נהוראי 169 , 479 .
נהרדעא 30 , 195 , 218 , 262 , 281 , 338 , 343 , 344 , 350 , 351 , 366 , 367 , 382 , 386 - 388 , 391 , 393 , 431 , 454 , 483 , 484 .
נהר-מלכא (תעלה בבבל) 388 .
נעווע (עיר בגליל העליון) 401 .
נחום איש גמזו 165 , 187 .
כפר נחום עיר בארץ ישראל 97 , 203 .
נחום המדי 165 .
רבי נחוניא בן הקנה 165 , 166 .
נחל קישון 245 .
ר' נחמיה (מתלמידיו של רבי עקיבא) 260 , 264 .
נחמיה מבית דלי 195 .
נחמיה בן חכליה 30 .
נחמיה בר נתן (ריש גלותא) 382 .
נחמיה העמסוני 188 .
רבנא נחמיה 356 .
רב נחמן בר הונא 448 , 466 .
רב נחמן בר יעקב (חתן ראש הגולה) 367 , 382 , 388 , 391 עסה"ע , 431 , 464 , 483 .
רב נחמן בר יצחק 421 .
נטירא 110 .
ניאפוליטנוס 76.
נימוס הגרדי 271 .
נינוה 221 .
ניקאא Nicaea (עיר באסיה הקטנה) 104 , 397 , 442 , 446 .
ניקולוס (סופר יוני מדמשק) 8
ניקיפול (עיר) 326 .
ניקטור (מלך) 29 .
נירון (קיסר) 45 , 53 , 59 , 63 , 64 , 65 70— 72 , 83 , 88 , 101 , 108 122 , 124 , 142 , 268 , 380 .

נירוניא (עיר) 70 .
נמרה 477 .
נפולים Neapol 30 .
נציבין (עיר על גבול פרס וסוריא) 30 , 47 , 195 , 213 , 218 , 262 , 281 , 428 .
נצרת (עיר בהגליל) 111 .
נקדימון בן גוריון 120 , 167 .
נקנור 111 .
נרבה Nerva (קיסר) 208 , 211 , 212 .
נרבתה (עיר) 73 , 85 .
נרגא (תעלה בבבל) 344 .
נרציס (יועץ הקיסר) 26 .
נרש (עיר) 343 , 421 , 422 .
נתן בר אסא 412 .
רבי נתן הבבלי 266 , 280 , 282—284 , 299 , 350 , 484 .
רבי נתן (ראש הגולה) 489 , 494 .

ס.

סבינה פאפיאה Sabina Popaca (קסרית) 65 , 69 , 71 .
סבסתא (שומרון) 26 .
סבטיון (שבתיון) 453 .
סבאסטרי־סרי (מלך הודו) 452 .
סוהם (ארץ) 100 .
סוויטוניוס Snetoniüs 209 .
סומכוס 272 , 273 , 274 , 326 .
סומכוסיניים (כת נוצרית) 275 .
סוסיניא 342 , 420 .
סוסיום 116 .
סופא בן רעואל 118 .
סופוקלוס (מליץ יוני) 32 .
סורא (עיין מתא מחסיא) .
סוריא 8 , 19 , 29 , 30 , 49 , 61 , 63 , 71 , 82 , 84 , 89 , 99 , 106 , 124 , 136 , 137 , 213 , 229 , 235 , 242 , 245 , 284 , 285 , 303 , 304 , 305 , 320 , 426 .
סוריים 63 , 77 , 90 , 91 , 186 .
סטיליכה (שר משנה למלך ברומא) 439 .
סטרבה (סופר) 8 9 .
סיבילה (אשה חוזה) 32 , 365 .
סיגנה (כפר) 97 .
בית סילוני (משפחה יהודית בא"י) 375 :
סילוקיה (עיר) 30 .
סילם הבבלי (מקנאי ירושלים) 84 , 107 .
סיליקוס מלך ארם 461 .
סימוניא 290 .
סינבריס 401 .
סינופה Synopa (עיר באסיה הקטנה) 475 .
סיניקה Seneca (הפילוסוף הרומאי) 45.
סיקסטוס קיריאלוס 132 .
סיקריקין 57 , 63 , 64 , 69 , 75 , 78—80 , 117 , 123 , 125 , 166 , 468 .
סכני (עיר) 194 .
סאלאמים 216 .
רב סמא בר רבא 450 , 467 .
סנהדרין 22 , 23 , 27 , 29 , 58 , 62 , 66 , 88 , 96 , 102 , 105 , 109 , 118 , 120 , 123 , 159 , 160 , 169 , 177 , 182 , 196 , 197 , 208 , 231 , 241 , 266 , 281 , 282 , 286 , 319 , 373 , 399 , 403 , 404 .
ססנידים (בית מלוכה בפרס החדשה) 352 , 363 , 411 .
רב סעורם 417 .
סופיסתים (מפולפלים) 38 .
ספטימוס סיוורוס (קיסר) 247 , 248 , 250 , 304 , 305 , 308 .
ספסיפא 369 .
ספרד 31 , 122 , 124 , 155 , 446 .
סערואניוס (גיסו של אדרינוס קיסר) 234 .
סרטבא (שן סלע) 62 .
סרמטים—סרמטיה Sarmatien (שם שבט וכל ארץ המישור באירופה המזרחית — פולין ורוססיא) 220 , 302 .
סעראפים (אליל) 235 .
סרקינים Saracenen (שבט מוצאו מאסיה מערבית ונתפשט גם באפריקא ונגד אירופה) 352 , 366 .

ע.

עבר הירדן 7 , 95 :
רב עוירא 487 .

AKADEM… KÖNYV-

עולא 387 , 392 .
עולא בר קושר 369 , 370 .
עופל (חלק עיר בירושלים) 48 , 80 , 116 , 120 , 134 .
רבנא עוקבא 356 .
רב עוקבא בר חמא 390 .
עוקבא בר נתן 382 .
רבנא עוקבן דצוציתא 410 .
מר עוקבא (ראש הגולה) 359 , 489 , 494 .
עזה 116 .
עזיהו הכהן 221 .
כפר עזיז 191 .
עזרא 30 , 341 , 430 .
עין גנים (עיר) 60 .
עין טב (עיר) 294 .
עילם (בי הוזאה) 29 , 34 , 342 , 343 .
עיפתי 131 .
עכברא (עיר) 306 , 310 .
עכן (פטלמאוס) 17 , 82 , 105 , 108 , 229 , 231 , 242 , 245 , 315 , 402 .
עמאוס (ארץ) 55 , 95 , 136 .
עמון 221 .
עמק חרוץ 115 .
עמק יזרעאל (בקעת בית רמון) 60 , 96 , 215 , 221 , 230 , 242 , 245 .
רב ענן (ראש הגולה) 489 , 494 .
עפזוס (עיר יונית) 52 .
עפיפאנוס (מומר שנעשה בישוף) 398 , 468 , 474 , 482 .
עפאפרודיטס (סופר יוני חבר ליוסף בן מתתיהו) 211 .
ערב (חצי אי) 47 , 51 , 142 , 143 , 214 , 218 , 452 .
ערב הדרומית 249 .
ערביים 77 , 140 .
עסיה 268 , 484 .
עקילוס (אונקלוס הגר) 206 , 225 , 230 , 326 , 412 , 473 .
רבי עקיבא בן יוסף 105 , 159 , 165 , 169 , 175—179 , 182 6 1 , 188—193 , 211 , 235 , 237 , 254 , 255 , 258 , 259 , 264 , 269 , 272 , 274 , 277 , 409 , 461 , 467 , 469 , 471—474 , 483 , 485 .
עקרבה (אקרא באטאנא) 60 , 95 , 122 .

פ.

פאבי (משפחת כהנים גדולים) 55 .
פאדוס (נציב רומא ביהודה) 27 .
פוילא ביטוריה — שרה Paula Beturia
כטרוניתא ברומא — גיורת) 206 .
פוילוס (השליח) 49 , 50 , 51 , 52 , 204 , 262 , 339 , 468 , 475 .
פוילוס מן סמוסטה Paulus V. Samosato (בישוף מאנטויכיא) 368 .
פוילוס (ארכיפיסקופ) 396 .
פולימון (מלך קילוקיה) 26 , 55 .
פומבדיתא (עיר בבבל) 343 , 344 , 367 , 371 , 376 , 381 , 382 , 386 388 , 391 , 405 , 410—415 , 421 , 431 , 448 , 450 , 453 .
פומפיוס (אביר רומא) 8 , 77 , 116 .
פונטיה (אי) 211 .
פונטוס (אסיה הקטנה) 27 , 206 , 475 .
פוקילידס Phokilidos (פילוסוף יוני אלכסנדרני) 35 .
פורטוגאל 446 .
פזאל אחי הורדוס 6 .
מגדל פזאל 79 , 134 .
פטרוס (השליח לכנסת הנוצרים) 50 52 , 53 .
פיטרוניוס (נציב סוריה) 16 - 19 , 24 .
פילדלפיה (רבת בני עמון) 27 .
פילומיטר Philometr (ממלכי בית תלמי במצרים) 11 , 12 .
פילדלפוס 11 .
פיליפו (איש סוד לאגרפוס השני) 100 108 , 110 .
פיליפי (קיסריה שבעבר הירדן) 31 , 52 , 61 , 79 , 80 .
פילפונים Pelepanes (לשון ארץ ביון) 112 .
פיליפפוס (מבצרה) 366 .
פיליפפוס קיסר 365 .
פיליפוס (הנשיא) 7 .
פיליקס אחי פלס נציב רומא ביהודה 62, 63, 64 .
פילוקראטוס Philakrates 35 .
פינחס (שר האוצר) 135 .
פינחס בן קלוסוט 117 , 119 .
פינחס בן שמואל 118 .

פיניקיה Phönecien 24 , 229 , 245 .
פינטיקאקא (פנטקקה — מחומש ברומא) 379 .
פיסטוס 64 , 65 .
פיסצינוס ניגר (קיסר רומא לזמן מועט) 304 .
פיסקון (ממלכי בית תלמי במצרים) 11 , 13 .
פירוז־שבור (עיר) 344 , 427 .
פירוז רשיעא 450 , 451 , 452 .
פיתגורוס Pythagoros (פילוסוף יוני) 40, 271.
פלאויוס סילפו 140 .
פלאַוויוס קלעמענס (מגדולי רומא) 210 .
פלוטינא (אשת טרינוס) 218 .
פלורוס (נציב רומא ביהודה) 81 , 87 .
פליקס (פקיד) 55 , 59 , 60 , 61 , 101 .
פלס (יועץ הקיסר) 26 , 59 .
פלקוס (נציב מצרים) 6 , 10 , 11 , 20 .
פלקידוס (שר צבא רומא) 109 , 114 , 122 .
פמיים (עיר בקרבת צפורי) 372 , 373 .
פנתימון (היכל) 308 .
פנוויניה (הארץ הנקראת היום אוסטריה — ואונגריא 304 , 373 .
רבי פנחס בן יאיר 295 , 482 .
פנטיאוס (מורה הכנסיה הנוצרית — יוני אלכסנדרני) 325 .
רב פפא בר חנן 417 , 421 , 422 .
פפא בר נצר (עיין אודינת) .
פפוס בן יהודה 215 , 224 , 228 , 258 .
פפיאה (קיסרית) 101 .
נהר פקוד 281 , 343 .
פקיעין 170 , 184 .
פראָבוס Probus (קיסר בן יומו) 373 .
פרוקלוס (שר צבא לרומא) 401 .
פרוקופיוס (שר צבא) 490 .
פרושים 66 , 67 , 75 , 299 .
פרטינאַקס (קיסר) 303 .
פריגיה Phrygien (באסיה הקטנה) 235 .
פרנקיה (גליא הצפונית) 443.
פרס (פרסיים) 30 , 71 , 75 , 213 , 336 , 341 , 346 , 352 , 362 , 403 , 420 , 427 , 449 , 450 .
ים פרסי 212 ;
פרתים 7 , 46 , 47 , 71 , 108 , 143 , 195 , 212 , 213 , 218 , 220 , 223 , 228 , 262 , 281 , 284 , 285 , 290 , 303 , 320 , 341 , 346 , 362 , 363 .
פרת (נהר) 28 , 30 , 46 , 62 , 126 , 155 , 214 , 220 , 341—346 , 349 , 363 , 366 , 427 .

צ.

צגרוס (הרים בבבל) 342 .
רבי צדוק (מתלמידי בית שמאי) 165 .
צדוקים 66 , 67 , 299 .
צופים 127 .
צור 34 , 112 .
צורים 99 108 .
צורואַסטר Zoroaster (מחוקק הפרסים) 363 .
צידון 82 , 112 , 135 , 251 .
הר ציון (עיר עליונה) 53 , 115 .
צייילאן (אי) 453 .
ציצערא Cicero (סופר ומליץ ברומא) 8 .
ציריאס (שר הטבחים) 19 ;
ציריאלים 111 .
הר צלמון 241 .
כפר צמח 295 .
צאַמאך (בת מלך מישן) 46 .
ציפורי (עיר בהגליל) 85 , 97—101 , 105—107 , 242 , 271 279 , 286 , 289 , 307 , 319 , 329 , 337 , 367 , 371 , 401 , 402 , 480 .
צפת 231 , 306 .
צרפת (גליה) 31 .

ק.

קהלת (ספר) 59 .
קודים Quaden (שם אומה) 302 .
קוודרטוס (מראשי כנסת הנוצרים) 261 ;
קולוניה (נוסדת על ידי הרומאים בגרמניה במורד הרהיין) 136 , 397 ;
קומגיני (ארץ) 55 .
קומידוס Commodus 305 .
קומנוס Cumanus 59—62 .

קומפסי בן קומפסי 100 .
קונסטנטינופול (עיין ביצנץ).
קונסטנטינוס הגדול (קיסר) 396—398 , 400 , 411 , 420 , 428 , 438, 439 , 487 ,490 .
קונסטנציוס בן קונסטנטינוס (קיסר רומא) 398 — 400 , 402 , 403 , 415 , 420 , 423 , 424 , 428 , 438 .
קוסטובר (אחי אגריפס השני) 76 , 88 .
קוספיוס פאדוס (נציב רומא) 26 , 27.
קורדואן (ארץ הקורדים) 342 .
קורדובה (עיר בספרד) 442 .
קורינת Corinth 31 , 52 , 112 .
קורנילינוס Cornelianus (נציב רומא) .
קטולוס 143 .
קטיספון (עיר הבירה במלכות הפרתים והפרסיים החדשים 30 , 344 , 367 , 368 , 414 , 428 .
קטיעה בר שלום 473 .
קיוס קליגולה (קיסר) 5 , 6 , 7—10 , 11—16 , 21 , 24 , 37 , 54 , 83 , 142 .
קיטוס Quteüs 220 , 223 , 224 , 228 .
קיליקיה Cilcien 55 , 218 , 223, 235, 398 .
קיסטיוס גלוס Cestius Galus 69 , 71 , 84— 88 , 90 , 95 , 98 , 106 - 109 , 112, 117 .
קינידאי 84 .
קיסריה מזגה Caesaraea Mazaga 235 ,
קיפרוס (אשת אגריפוס) 6 .
קיפרוס (מצודה) 4 .
קיקינה Caecina (שר רומא) 141 .
קיריל Cyril 441 , 442 .
קיריני Cyrenae 49 , 142 , 143 , 166 .
קיריניקה 29 , 214 , 215 , 216 , 218 .
קלבריה Calabrien 439 .
קלודיוס (קיסר רומא) 19 , 20 , 24, 25, 26 , 28 , 29 , 55 , 59, 61, 63, 83, 305, 373 .
קלונימוס פלאוויוס (עיין קטיעה בר שלום) .
קליאופטרה 11 , 12 , 13 , 35 .
קלונימוס גר צדק (עיין קטיעה בר שלום) .
קליניקוס (עיר) 437 .
קלעמענס (יוני אלכסנדרני מורה הכנסיה הנוצרית) 325 .
קמחית (משפחת כהנים גדולים) 55 .
קסרי פיליפו Caesaraea Philipus 182 .
קסריה (עיר בגליל) 22, 26 , 60, 63, 64, 81, 82, 85, 100, 136, 195, 263, 268, 295, 329, 331 .
קפוא 30.
קפוטקיא (מדינה) 195, 235, 268, 359, 364 .
קפיטולינוס 479 .
קפריסין Cypern (אי , עיין אי כרתים) 49 .
קאראבאס 10 .
קרנא 350 , 351 .
קראנגאנאר Cranganar (מדינה בהודו) 452 .
קרסוס (אביר רומא) 427 .
קרתגה (קרתא חרתא) 9 , 77 , 236 , 435 .
קתרוס , קנתרס (משפחת כהנים גדולים) 55 .

ר.

רבי ראובן בן אסתרובלי 286 .
רבא בר יוסף בר חמא 395 , 402 , 403, 411, 413 - 420 , 428 , 431 , 469 , 494 .
רבה בר אבוה 367 , 382 .
רבה בר רב הונא 383 , 385, 413, 416, 484.
רבה בר חנה 290 , 364 .
רבה בר מתנה 413 .
רבה בר נחמני 395 , 406 עסה"ע , 464 .
רבה תוספאה 451 .
רבי (עיין רבי יהודה הנשיא הראשון) .
רבינא (רב אבינא) 447 , 448 , 453 , 454 , 467 , 494 .
רבינא (מאומצא) 454 .
רומולוס אוגוסטולוס 448 .
רבי רומנוס 320 .
רופינוס 438 .
רב רחומאי (מפומבדיתא) 448, 450, 454, 466.
רחל (בת כלבא שבוע) 186 .
רפרם בר פפא 431 .
רפרם השני מפומבדיתא 448 , 466 .
רקת (עיין טבריא) .

ש.

שאול (אחי אגריפוס השני) 76 , 88 .
שאול התרסי (עיין פוילוס השליח) .

שבור מלכא הראשון 288 , 359 , 364 , 365 ,
368 , 389 , 428 .
שבור מלכא השני 411 , 420 , 422 , 427 .
שבע בן בכרי 370 .
שומרון 19 , 60 , 72 , 122 , 304 , 373 .
שומרונים (כותים) 60 , 61 , 62 , 111 ,
239 , 251 .
כפר שחלים 477 .
שט־אל־ערב 342
שיחור (נילוס) 28 .
הר שיחין 97 .
כפר שיחין 242 , 245 , 477 .
רבי שילא (בנהרדעא) 351 , 359 .
שילהי (עיר) 367 , 391 .
רב שימי בר אשי 422 .
שכם 122 , 294 , 304 .
שכנציב 367 , 382 , 393 .
שלמנאסר 453 .
שמאי 22 .
בית שמאי 58 , 75 , 78 , 89 , 173 , 176 ,
177 , 181 , 299 .
שמואל ירחינאה בן אבא בר אבא הכהן 292 ,
318 , 321 , 350 , 351 , 357 עסה"ע, 364—
367, 381, 382, 386, 388, 392, 410, 462, 484 .
רב שמואל בר אבהו מפומבדיתא 454 .
רב שמואל בר אידי 422 .
שמואל הקטן 194 , 195 .
שמואל הרמתי 171 .
רב שמואל בר יהודה 399 .
רבי שמואל בר נחמני 464 .
רב שמואל בר שילת 357 .
רבי שמואל (תלמיד רבי יוחנן) 369 .
שמירמית (מלכת בבל) 368 .
ר' שמלאי (הדרומי) 321 , 325 , 338 עסה"ע
רבי שמעון בר אבא 367 , 371 , 375 , 377 ,
380 , 384 .
שמעון בן ביתוס 22 .
שמעון בר גיורא 84 , 85 , 99 , 117 , 123 ,
125 , 126 , 130 , 137 .
רבן שמעון בן גמליאל הזקן (רשב"ג הראשון)
58 , 71 , 88 , 96 , 99 , 105 , 106 , 119 .
רבי שמעון בן גמליאל (רשב"ג השני) 230, 266,
267 , 283—287 , 350 , 481 , 485 .
רבן שמעון בן הלל הזקן 485 .
שמעון בן זומא 195 .
שמעון בן יאיר 131 .
שמעון בן יהודה הגלילי 28 .
ר' שמעון ב"ר יהודה הנשיא 299 , 306 .
רבי שמעון בר יהוצדק 484 .
רבי שמעון בן יוחאי 260 , 264 , 266 , 269 ,
275 עסה"ע, 284—288, 395, 476, 479 – 481 .
שמעון בן יוסי 131 .
רבי שמעון בן לקיש 318 , 322 , 323 , 328 ,
334 עסה"ע, 352, 371, 486 .
שמעון בן ננס 195 .
שמעון בן ספיא 112 .
שמעון בן עזאי 195 , 260 , 314 .
שמעון בן עזרון 118 .
שמעון בר קפרא 291 , 292 , 307 .
שמעון בן קתלא 117 , 119 , 125 , 131 .
שמעון בן קתרוס (קנטרוס) הצדיק 16 , 22 .
שמעון בן שאול 82 , 83 .
שמעון בן שטח 68 , 480 .
שמעון מאנטוכיה (נזיר) 443
שמעון הפקולי 199 .
שמעון הפרתי (אפרתי) 307 .
שמעון הצדיק 12 , 16 , 19 , 22 .
שמעון חשמונאי 476 .
שמעיה (רע אבטליון) 177 .
שנער 342 , 352 .
שפרטא 77 .
שפרעם (עיר) 231 , 286 , 289 .
שרה (אשת אברהם) 39 , 40 .
רב שרירא גאון 462 .
רב ששת 367 , 382 , 390 , 391 , 494 .

ת.

תאופיל (כהן גדול) 22 :
הר תבור 62 , 113 , 114 .
תודוס (משיח שקר) 27 .
תולמאי 27 .
תיאודוסיוס השני 483 .
ים תיכון 97 .
תימוטיאוס (תלמיד פוילוס) 204 , 468 .
תיפתאי 28 .
תלמי (משפחת מלכי מצרים) 11 , 12 .
תלמי פילדלפוס 35 , 36 .
תמנתה 95 .
רבי תנחומא בר אבא 490 , 493 .
תסלוניה 31 .
תקוע (עיר) 276 .
תרזוס (עיר) 50 .
תרמוד (פלמירה) 46 .

M.T. AKADEM… KÖNYV…

B. 155. II.

H. GRAETZ.

דברי ימי ישראל

Übertragen von P. Rabinowitz.

II.